CICERONIS SCRIPTA

Cicero. Marcus Tullius.

M. TULLII CICERONIS

SCRIPTA QUAE MANSERUNT OMNIA.

RECOGNOVIT

C. F. W. MUELLER.

PARS I

OPERA RHETORICA

RECOGNOVIT

GULIELMUS FRIEDRICH.

VOL. I.

EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCXCIII.

M. TULLII CICERONIS

OPERA RHETORICA

RECOGNOVIT

GULIELMUS FRIEDRICH.

VOL. I

CONTINENS

LIBROS AD C. HERENNIUM ET DE INVENTIONE.
MEMORABILIA VITAE CICERONIS PER ANNOS DIGESTA
PRAESCRIPTA SUNT.

EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCXCIII.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

MEMORABILIA
VITAE CICERONIS
PER ANNOS DIGESTA.

Anni U. C. Varr.	Anni ante Chr. nat.		Anni Ciceronis.
648	106[1]	Coss. *C. Atilius Serranus, Q. Servilius Caepio.*[2] M. Tullius Cicero natus Arpini[3] a. d. III. Nonas Ianuarias[4], patre M. Tullio Cicerone, matre Helvia.[5] Marius in Numidia bellum gerit contra Iugurtham. — Cn. Pompeius Magnus natus prid. Kal. Oct.	1
649	105	Coss. *P. Rutilius Rufus, Cn. Mallius.* Iugurtha L. Cornelio Sullae, Marii quaestori, vinctus traditur, ab eoque ad Marium deducitur.	2
650	104	Coss. *C. Marius II., C. Flavius Fimbria.* C. Marius Kal. Ian. de Iugurtha triumphat. Bellum adversus Cimbros et Teutonos decernitur.	3

1) In annis ante Christum natum, quo vitaretur confusio, secuti sumus vulgarem rationem, id est Almeloveenii et St. Allaisii (*Art de vérifier les dates avant l'ère chrétienne.* Paris. 1819.), ex qua Christus natus est a. u. c. 754. Varron. Alii numerant ex anno Varroniano 751., ita ut a nostris numeris in *Memorabilibus vitae Ciceronis* apud Schuetzium et Matthiaeum in Epistolis Cic. terni anni deducendi sint. Noster igitur annus a. Chr. n. 106 illis est 103., noster 43., quo Cicero occisus est, 40. Vera autem ratio a Sanclementio et Idelero demonstrata haec est, ut Christus natus sit a. u. c. 747. Varr.
2) Brut. 161. 3) Legg. II, 1. 4) ad Att. VII. 5, 3. XIII. 42, 2.
5) Ad Fam. XVI. 26, 2.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
651	103	Coss. *C. Marius III., L. Aurelius Orestes.* Hunc annum Marius in apparando bello Cimbrico consumit.	4
652	102	Coss. *C. Marius IV., Q. Lutatius Catulus.* C. Marius Teutonos et Ambronas ad aquas Sextias prope Massiliam vincit. — Antonius orator maritimos praedones persequitur. Archias poëta Romam venit.[1] Q. Cicero Marci frater nascitur.	5
653	101	Coss. *C. Marius V., M'. Aquilius.* M'. Aquilius cos. adversus fugitivos in Siciliam missus, bello servili, Athenione duce interfecto, finem imponit. Propter huius belli memoriam idem, cum a L. Fufio de repetundis accusatus esset, defendente Antonio, absolutus est. — C. Marius cos. cum Q. Lutatio Catulo procos. Cimbros ad Athesin fluvium proelio vincit.	6
654	100	Coss. *C. Marius VI., L. Valerius Flaccus.* L. Appuleii Saturnini trib. pl. et C. Servilii Glauciae seditio; uterque interficitur. Is Q. Metello Numidico, quod in eius legem agrariam iurare nollet, diem dixit, qui urbe maluit quam sententia decedere	7
655	99	Coss. *M. Antonius* (orator), *A. Postumius Albinus.* Q. Metellus Numidicus rogatione Q. Calidii trib. pl. in civitatem restituitur.	8
656	98	Coss. *Q. Caelius Metellus Nepos, T. Didius.* Lex Caecilia Didia, qua iubentur leges per trinundinum promulgari et cavetur de duabus aut pluribus rebus non una lege coniungendis (ne quis per saturam ferret).	9
657	97	Coss. *Cn. Cornelius Lentulus, P. Licinius Crassus.* Censores L. Valerius Flaccus et M. Antonius orator lustrum faciunt.	10
658	96	Coss. *Cn. Domitius Ahenobarbus, C. Cassius Longinus.* Ptolemaeus Apion, rex Cyrenarum, testamento populum Romanum heredem facit.	11
659	95	Coss. *L. Licinius Crassus, Q. Mucius Scaevola.* Lex Licinia Mucia, lata de civitate, ne quis	12

1) pro Archia 5.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		sit pro cive, qui non sit civis, praecipua belli Marsici causa.	
660	94	Coss. *C. Caelius Caldus, L. Domitius Ahenobarbus.*	13
661	93	Coss. *C. Valerius Flaccus, M. Herennius.*	14
662	92	Coss. *C. Claudius Pulcher, M. Perperna.*	15
663	91	Coss. *L. Marcius Philippus, Sex. Iulius Caesar.*	16
		Cicero toga virili sumpta ad Q. Mucium Scaevolam augurem deducitur.[1]	
		M. Livius Drusus trib. iudicia ab equitibus ad senatum transferre cupit. Idem socios et Italicos populos ad spem civitatis Romanae sollicitat; mox autem a Q. Vario e foro rediens in atrio domus suae cultello vulneratus moritur. Eodem anno moritur L. Crassus orator.[2]	
664	90	Coss. *L. Iulius Caesar, P. Rutilius Lupus.*	17
		Bellum oritur sociale seu Marsicum. Deficientibus ob negatam civitatem sociis Italis Q. Varius legem tulit, ut quaereretur de iis, quorum opera consiliove socii contra populum Rom. arma sumpsissent, sed senatus decrevit, ne, dum tumultus Italicus esset, iudicia exercerentur.	
665	89	Coss. *Cn. Pompeius Strabo, L. Porcius Cato.*	18
		Cicero in bello Marsico tiro est in Cn. Pompeii cos. exercitu.[3]	
		Hoc anno lege Plotia, lata a M. Plautio Silvano trib. pl., iudicia cum senatoribus et equitibus communicata sunt. Idem trib. pl. legem tulit de vi armatis hominibus, ut de eius capite quaereretur, qui vim fecisset.	
666	88	Coss. *L. Cornelius Sulla, Q. Pompeius Rufus.*	19
		P. Sulpicius trib. pl. auctore Mario perniciosas leges promulgat; Q. Pompeii consulis filium, Sullae generum, occidit. Sulla cum exercitu venit ad urbem. P. Sulpicius occiditur. Marius primum Minturnas, deinde in Africam fugit.[4] Sulla, rebus in urbe compositis, ad bellum Mithridaticum proficiscitur. Q. Pompeius cos. in castra adversus Marsos	

1) Lael. 1. Brut. 306. De Cicerone puero cfr. etiam de Or. II. 1. 2) Cfr. de Or. III. 1. 2. 3) Phil. XII. 27. 4) pro Planc. 26. Vell. Pat. II, 19.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		profectus Cn. Pompeii procos. hortatu, cui succedere in imperio debebat, a militibus occiditur.	
		Cicero Romae operam dat Phaedro Epicureo,[1] deinde Philoni, Academiae principi.[2] Scaevola augure mortuo se confert ad Q. Mucium Scaevolam Pontificem.[3]	
667	87	Coss. *Cn. Octavius, L. Cornelius Cinna.*	20
		Cinna cos. legibus per vim latis a collega Cn. Octavio urbe expellitur, eique senatus magistratum abrogat, L. Cornelium Merulam sufficit. Ille autem Italicas civitates sollicitat, App. Claudii exercitum in potestatem suam accipit, Marium cum reliquis exsulibus revocat. Quo facto hic ad urbem cum exercitu accedit atque captam caedibus et rapinis vastat. Multi senatores, in iisque clarissimi viri, Q. Catulus, M. Antonius, C. et L. Caesares fratres trucidantur.[4] Cornelius Merula se consulatu abdicat sibique venas incidit.	
		Cicero Romae Apollonio Moloni Rhodio, clarissimo rhetori, operam dat,[5] apud Stoicum Diodotum cum in aliis rebus, tum studiosissime in dialecticis exercetur; cum M. Pisone et Q. Pompeio, aliis cotidie Latine aut Graece declamitat.[6]	
668	86	Coss. *L. Cornelius Cinna II., C. Marius VII.*	21
		Marius cos. Idibus Ian. moritur.[7] Ei suffectus L. Valerius Flaccus, a Cinna missus, ut Sullae ad bellum Mithridaticum succederet, in Asiam traicit.	
		Hoc fere tempore Cicero scripsit libros Rhetoricorum, quorum duo supersunt de Inventione.[8] Xenophontis Oeconomicum et aliquot Platonis dialogos e Graeco in Latinum convertit;[9] Arati Phaenomena Latinis versibus reddidit;[10] quando poema Pontium Glaucum	

1) ad Fam. XIII 1, 2. 2) Brut. 306. 3) cf. de Q. Mucio Brut. 147 sqq. de Or. I. 180, 229, 244. III, 10. de nat. deor. III, 87. Vell. Pat. II, 26. 4) Tusc. V. 55. de Or. III. 9. 5) Brut. 307. 6) Brut. 309. 7) de Nat. Deor. III, 81. 8) de Or. I, 5. 9) de off II, 87. 10) de nat. deor. II, 104.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		et carmen heroicum Marii nomine inscriptum condiderit, incertum est.[1]	
669 et 670	85 et 84	Coss. *L. Cornelius Cinna III., Cn. Papirius Carbo.* Coss. *Cn. Papirius Carbo II., L. Cornelius Cinna IV.* Sulla bellum cum Mithridate feliciter gerit.	22 et 23
671	83	Coss. *L. Cornelius Scipio Asiaticus, C. Iunius Norbanus Bulbus.* Sulla pace cum Mithridate facta in Italiam redit, C. Norbanum cos. proelio vincit. Scipio alter cos. ad Teanum cum exercitu profectus cum Sulla de pacis et rei publicae ordinandae condicionibus agit,[2] de quibus cum inter eos haud convenisset, exercitus Scipionis signa ad Sullam transfert; ipse cum filio solus in castris relictus a Sulla dimittitur et Massiliam abit exsulatum.[3] Capitolium de caelo tactum conflagrat.	24
672	82	Coss. *C. Marius C. F., Cn. Papirius Carbo III.* L. Damasippus praetor auctore Mario cos. omnem nobilitatem trucidat. Sulla fuso ad Sacriportum exercitu in urbem venit, inimicos fuga elapsos proscribit, eorumque bona publicat. Deinde praesidio urbi imposito Cn. Carbonem,[4] alterum consulem, aliquot proeliis vincit, quem mox, in Siciliam elapsum, Cn. Pompeius captum interfecit. Postremo reliquos Marianae factionis duces, Carinatem, Damasippum, C. Marcium Censorinum cum sociis ingenti pugna superat. Quo facto in urbem redit et magna civium multitudine crudelissime trucidata *dictator* ab interrege L. Valerio Flacco lege ad populum lata creatur;[5] quam dictaturam per aliquot annos tenet, consules tamen creari passus.	25
673	81	Coss. *M. Tullius Decula, Cn. Cornelius Dolabella.* Sulla rem publicam novis legibus constituit. Cn. Pompeius, bello in Africa cum Domitio	26

1) Plut. Cic. 1. de leg. I, 1. 2) Phil. XII, 27. 3) pro Sestio 7. 4) ad Fam. IX, 21. extr. 5) de lege agr. III, 5.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		et Hiarba rege Numidiae confecto, XXVI. annos natus eques triumphat.	
		Cicero orationem habet *pro P. Quinctio.* Eodem tempore Moloni Rhodio qui legatus ad senatum venerat, rursus operam dat.[1]	
674	80	Coss. *L. Cornelius Sulla II., Q. Caecilius Metellus Pius.*	27
		Cicero defendit Sex. Roscium Amerinum parricidii reum.[1]	
675	79	Coss. *P. Servilius Vatia Isauricus, App. Claudius Pulcher.*	28
		Sulla se dictatura abdicat.	
		Cicero Arretinae mulieris libertatem contra Cottam defendit.[2] Deinde proficiscitur in Graeciam. Athenis Antiocho Ascalonitae operam dat; Phaedrum et Zenonem Epicureos audit, apud Demetrium Syrum dicendi magistrum exercetur.[3]	
676	78	Coss. *M. Aemilius Lepidus, Q. Lutatius Catulus.*	29
		L. Cornelius Sulla moritur.[4] M. Lepidus cos. in Galliam provinciam sibi decretam profectus acta Sullae rescindere et proscriptos revocare conatur, exercitu ad urbem admoto; unde a Catulo cos. et Cn. Pompeio repulsus exsul in Sardinia moritur.	
		Cicero Asiam peragrat operamque dat Menippo Stratonicensi, Xenocli Adramytteno, Aeschylo Gnidio, Dionysio Magneti rhetoribus. Rhodi apud Apollonium Molonem Graece declamitat et Posidonium philosophum Stoicum audit.[5]	
677	77	Coss. *D. Iunius Brutus, Mam. Aemilius Lepidus Livianus.*	30
		Cn. Pompeius mittitur contra Sertorium.	
		Cicero ex itinere reversus Terentiam uxorem ducit.	
678	76	Coss. *Cn. Octavius.*[6] *C. Scribonius Curio.*	31
		In Hispania adversus Sertorium acerrime pugnatur.	

1) Brut. 312. cfr. de Off. II, 51. 2) pro Caec. 97. 3) Brut. 315. de Fin. I, 16. De mysteriis Eleus. cfr. de legg. II, 36. 4) de Sulla cfr. de Fin. III, 75. Off. II, 27 sqq. de legg. I, 42. II, 56. III, 22. 5) Brut. 316. Plut. Cic. 4. 6) de Fin. II, 93.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		Cicero causas complures in foro agit, in primis orationem habet pro *Roscio Comoedo.*[1] Deinde quaesturam petens in comitiis tributis cunctis suffragiis quaestor fit.[2]	
679	75	Coss. *L. Octavius, C. Aurelius Cotta.* Cicero quaestor in Sicilia Lilybaetanus praetore Sex. Peducaeo.[3]	32
680	74	Coss. *L. Licinius Lucullus, M. Aurelius Cotta.* M. Antonius Creticus, M. triumviri pater curationem orae maritimae nactus Siciliam aliasque provincias depopulatur, deinde Cretensibus bello illato, re male gesta moritur. Cicero ex quaestura Siciliensi Romam redit.[4] Eodem anno Scamandrum libertum et C. Mustium defendit.[5]	33
681	73	Coss. *M. Terentius Varro Lucullus, C. Cassius Varus.* In Italia bellum a gladiatoribus excitatur duce Spartaco. L. Lucullus bellum contra Mithridatem gerit, Cyzicum urbem obsidione liberat.	34
682	72	Coss. *L. Gellius Poplicola, Cn. Cornelius Lentulus Clodianus.* Lucullus Mithridatem in Pontum persequitur. Spartacus utrumque consulem proelio vincit.	35
683	71	Coss. *Cn. Aufidius Orestes, P. Cornelius Lentulus Sura.* Mithridates ad generum suum Tigranem in Armeniam fugit. Spartacus a M. Licinio Crasso[6] praetore proelio victus perit. Extremo anno Pompeius Magnus bello Sertoriano confecto ex Hispania redux, deletis reliquiis gladiatorum, triumphat.[7]	36
684	70	Coss. *Cn. Pompeius Magnus, M. Licinius Crassus.* Cicero aedilis designatus, Siculorum patrocinio suscepto, C. Verrem, qui Siciliam provinciam per triennium rapinis et crudelitate	37

1) de Roscio cfr. de Or. I, 128 sqq. Val. Max. VIII, 7. 2) Brut. 318. in Pis. 1. 3) in Verrem II, 5, 35. Tusc. V, 64. 4) pro Planc. 64. 5) pro Cluent. 49. Verr. II, 1, 139. 6) cfr. in Pis. 58. 7) pro lege Man. 28. pro Sest. 67.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		vexaverat, repetundarum postulatum in iudicium vocat.[1] Ad istam causam pertinet *divinatio in Q. Caecilium* et *Actio prima in Verrem. Actionis secundae libri quinque* postea, Verre iam exsulante, conscripti sunt.	
		Hoc anno L. Aurelius Cotta praetor tulit legem iudiciariam ad populum, qua iudicia, quae lege Cornelia penes senatores fuerant, communicata sunt cum equitibus et tribunis aerariis. Tribunicia potestas in integrum restitūta est.	
685	69	Coss. *Q. Hortensius, Q. Caecilius Metellus Creticus.*	38
		Cicero *aedilis* trinos ludos facit modico sumptu.[2] *M. Fonteium* ex Gallia provincia, quam pro praetore per triennium rexerat, repetundarum reum, oratione defendit. Ad eundem annum referenda videtur oratio *pro A. Caecina.*	
686	68	Coss. *L. Caecilius Metellus, Q. Marcius Rex.*	39
		Hoc anno incipiunt Ciceronis epistolae ad Atticum. L. Cicero M. frater patruelis moritur.[3]	
687	67	Coss. *C. Calpurnius Piso, M'. Acilius Glabrio.*	40
		Cicero praeturam petit et inter octo praetores primus designatur.[4] Anno exeunte filiam Tulliam C. Pisoni L. F. Frugi despondet, nondum nubilem, nuptiis in annum abhinc tertium dilatis. Eius anni est or. pro Oppio.[5]	
		Cn. Pompeio Magno bellum adversus piratas[6] defertur lege Gabinia. L. Roscius Otho trib. pl. legem tulit, ut equites in XIV. ordinibus spectarent.[7]	
688	66	Coss. *M'. Aemilius Lepidus, L. Volcatius Tullus.*	41
		Cicero *praeturam* gerit; eius frater Q. aedilitatem petit. Ipse orationem *pro lege Manilia* a trib. pl. C. Manilio promulgata habuit, ut bellum cum Mithridate a Lucullo gestum Cn. Pompeio Magno committeretur. Eodem hoc	

1) Brutus 319 cfr. Verr. I, 3. 2) in Pis. 1. Verr. II, 5, 35. pro Mur. 40. de Off. II, 59. Plut. Cic. 9. extr. 3) ad Att. I, 5. 4) pro lege Man. 2. Brut. 321. 5) Quint. V, 10, 69. 6) pro lege Man. 31 sqq. 7) pro Mur. 49.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		anno dixit pro *A. Cluentio, M. Fundanio et O. Gallio.*[1]	
689	65	Coss. *L. Aurelius Cotta, L. Manlius Torquatus.*	42
		Cicero C. Cornelium Gallum de maiestate accusatum apud Q. Gallium praetorem defendit,[2] et Manilium.[3] In senatu egit de rege Alexandrino.[4]	
690	64	Coss. *L. Iulius Caesar, C. Marcius Figulus.*	43
		Cicero consulatum petit. Habet *orationem in toga candida* contra Catilinae et Antonii coitionem. Consul designatur cum C. Antonio.[5] Marcus filius nascitur.[6] Tulliam filiam XIII annos natam C. Pisoni L. F. Frugi in matrimonium dat.[7] Pater Ciceronis decedit a. d. XVIII. Kal. Dec.[8]	
		C. Iulius Caesar praetor quaesturam inter sicarios exercet.	
691	63	Coss. *M. Tullius Cicero, C. Antonius.*	44
		P. Servilius Rullus trib. pl. *legem* promulgaverat *agrariam.* Contra eam Cicero tres orationes habuit, primam in senatu, secundam et tertiam in contione ad populum.[9] Hanc secutae sunt orationes pro *C. Pisone,*[10] pro *L. Roscio Othone*[11] (vid. ad a. 687); pro *Rabirio Postumo*; de *proscriptorum filiis*, quos Sulla paternis opibus et petendorum honorum iure excluserat; quam legem etiamsi duram Cicero tamen rei publicae causa servandam esse defendit.[12] Sequitur oratio habita, *cum provinciam in contione deponeret.* Deinde cum Catilinae furores[13] in coniurationem adversus rem publ. erupissent, Cicero habuit *orationes Catilinarias*; tum *L. Murenam*, cos. designatum, de ambitu accusatum defendit.[14]	
692	62	Coss. *D. Iunius Silanus, L. Licinius Murena.*	45
		Catilina, adversus quem Antonius procos. cum exercitu missus erat, victus ab eius legato	

1) Q. Cic. de pet. cons. 19. 2) Or. 225, 232. 3) Q. Cic. l. c. 51. 4) Mommsen. R. G. III. 165. 5) de lege agr. II, 3. 6) ad Att. I, 2. 7) Ibid. 3. 8) Ibid. 6. 9) in Pis. 4. 10) pro Flacco 98. 11) Plut. Cic. 14. 12) in Pis. 4. 13) Cfr. pro Caelio 12. sqq. pro Mur. 48—53. 14) Cfr. pro Flacco 98 et de omni Cic. consulatu in Pis. 4. pro Sulla 1.

Anni U. C.	Ante C. M.		Anni Cic.
		N. Petreio perit. Antonius in Macedoniam, quae provincia ei obtigerat, proficiscitur. Pompeius confecto Mithridatico bello redit. Metellus Nepos trib. pl. in contione in Ciceronem et senatum invehitur, negans cives coniurationis Catilinae socios indicta causa necandos fuisse. Ei opponit Cicero orationem Metellianam.[1] Idem h. a. emit domum in Palatio.[2] Extremo anno Clodius Pompeiae Caesaris uxoris amore captus, cum in eius domo Bonae Deae pro populo fieret, clam veste muliebri ingressus et agnitus foras elabitur.[3] — Hoc anno Cicero habuit orationem pro *P. Cornelia Sulla,* a L. Torquato coniurationis accusato et pro *Archia poeta.* Q. Cicero M. frater praeturam gessit.	
693	61	Coss. *M. Pupius Piso Calpurnianus, M. Valerius Messala Niger.* Clodius incesti crimine accusatus id amoliri studet, cum diceret, se illa nocte non Romae, sed Interamnae fuisse. Cicero testis productus dicit illum eodem die ad se domum venisse; Clodius tamen absolvitur. Q. Ciceroni M. fratri ex praetura Asia provincia obtingit. Cicero Clodium in senatu cum oratione perpetua, tum altercatione frangit.[4] Pompeius III. et prid. Kal. Oct. de Mithridate, Tigrane aliisque regibus victis triumphum agit. Caesar ex praetura Hispaniam obtinet.	46
694	60	Coss. *L. Afranius, Q. Caecilius Metellus Celer.* Initio anni Cicero effecit, ne Q. fratri in Asia succederetur. Legem Flaviam in contione tuetur improbante senatu. P. Clodius Ciceronis ulciscendi causa tribunatus cupidus transitionem ad plebem molitur. Cicero *commentarium consulatus* sui scribit; de eodem librum Graece scriptum edit, poëma de consulatu tribus libris conscribit;[5] defendit Metellum Scipionem.[6] Anno ad finem vergente Pompeius cum	47

1) ad Att. I, 13, 5. 2) ad Fam. V, 6, 2. 3) ad Att. I, 13, 3. Parad. IV, 2 extr. 4) ad Att. I, 16, 8. 5) ad. Att. I, 19, 10. 6) ad Att. II, 1, 9.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		C. Iulio Caesare et M. Licinio Crasso coitionem facit.	
695	59	Coss. *C. Iulius Caesar*, *M. Calpurnius Bibulus*. Cicero legationem sibi a Caesare oblatam aspernatur, idemque locum in XX viris agro Campano dividundo recusat. Quod Caesar aegre ferens Clodium, qui se P. Fonteio plebeio homini in adoptionem dederat, ad plebem traducit.[1] Hoc anno C. Antonius, post reditum e provincia accusatus, a Cicerone defenditur. Condemnatus tamen exsul abit in Cephaleniam. Postea Cicero Thermum bis defendit effecitque, ut absolveretur. Deinde orationem habuit pro *L. Valerio Flacco* a D. Laelio repetundarum accusato, eumque de manifestissimis criminibus ioci opportunitate exemit. Caesari consuli, rogatione P. Vatinii trib. pl., invito senatu, Gallia citerior cum Illyrico et tribus legionibus in quinquennium decernitur, quo facto senatus ei Galliam ulteriorem cum alia legione addit. P. Clodius comitiis tribuniciis trib. pl. designatur eumque tribunatum adit mense Decembri.	48
696	58	Coss. *L. Calpurnius Piso Caesoninus*, *A. Gabinius*. Clodius trib. pl. leges tulit 1. ut frumentum populo gratis daretur, 2. ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de caelo servaret, 3. de collegiis restituendis novisque instituendis, 4. ne quem censores in senatu legendo praeterirent neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus et utriusque censoris sententia damnatus esset. Praeterea legem tulit, ut, qui civem Romanum indemnatum interemisset, ei aqua et igni interdiceretur. Quo facto Cicero vestem mutat, et sordidatus populo supplicat.[2] Multi senatores et XX milia hominum aliorum, in primis equites fere omnes, vestitum mutant.[3] Cicero mense Martio extremo urbe cedit.[4] Post eius discessum	49

1) de prov. cons. 42. ad Att. I, 18, 4. cfr. ibidem II, 19, 4. IX, 2. 2) Cfr. ad Att. III, 15, 5. 3) pro Sestio 32. 4) Omnem rationem facti et consilii sui exposuit Cicero pro Sest. 36—49, pro Planc. 86—91. in Pisonem 18.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		Clodius de eius exsilio ad populum refert edictumque proponit, ut illi aqua et igni interdiceretur et ne intra quadringenta milia passuum ei liceret esse. Deinde Ciceronis domum in Palatio, item villam Tusculanam et Formianam incendit, bona diripit.[1] Cicero Vibonem, Thurium, Tarentum, Brundisium petit, et X. Kal. Iun. Thessalonicam venit.[2] Inde cum ei spes reditus facta esset, Dyrrhachium redit circa VI. Kal. Dec. Q. frater ante Kal. Maias Asia provincia decessit, quam per triennium obtinuerat.	
		Cicerone expulso, Clodius legem tulit de Ptolemaeo, rege Cypri, ut bona eius publicarentur et regnum in provinciae formam redigeretur; quod negotium M. Catoni mandatum est.	
697	57	Coss. *P. Cornelius Lentulus Spinther, Q. Caecilius Metellus Nepos.*	50
		Kalendis Ianuariis Lentulus Spinther cos. de revocando Cicerone in senatu agere coepit, adiuvantibus fere omnibus tribunis plebis, in primis P. Sestio et T. Annio Milone. His studiis effectum est, ut primum SCtum fieret de eius salute, deinde lex de eo revocando ad populum lata prid. Nonas Sextil. omnium centuriarum consensu perlata est.[3] Eodem die Cicero Dyrrhachio profectus Nonis Sextil. Tulliae natali Brundisium venit. Inde per Italiam omnium municipiorum, praefecturarum, coloniarum summa gratulatione et plausu exceptus Romam venit prid. Non. Sept. Postridie senatui, deinde populo, contione a consulibus data gratias egit.[4] Prid. Kal. Oct. Cicero apud pontifices pro *domo* dicit. Domus in Palatio, Tusculana et Formiana villa pecunia publica aedificanda locatur.[5]	
		Hoc anno statim post Ciceronis reditum in eius sententiam fit SCtum, ex eoque lex promulgatur, ut Pompeio per quinquennium pote-	

1) pro Sest. 54. 2) pro Planc. 99. 3) pro Sest. 67—87, 115—123, 128—132. in Pisonem 34. 4) ad Att. IV. 1, 5. pro Sest. 131. in Pisonem 52. 5) ad Att. IV. 2, 2.

Anni U. C. | Ante C. N | Anni Cic

stas rei frumentariae toto orbe terrarum daretur.[1] In quindecim legatis, quos huius rei causa Pompeius sibi legavit, fuit Q. Cicero, isque in eo negotio in Sardiniam profectus est.

698 56 Coss. *Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus, L Marcius Philippus.* 51

Initio anni Cicero in senatu agit, ut P. Lentulo Ciliciae procos. negotium daretur Ptolemaei regis in regnum reducendi. *P. Sestius* a M. Tullio Albinovano lege Lutatia de vi postulatus defenditur a Cicerone oratione quae exstat, et absolvitur. In eum Vatinius testimonium dixerat. Itaque Cicero perpetua *interrogatione* eius vitam et tribunatum reprehendit. III. Id. Febr. Bestiam[2] defendit de ambitu accusatum. Prid. Non. Apr. Tulliam filiam Furio Crassipedi despondet. Cum anno superiore prodigia in agro Latiniensi facta essent et haruspices cum alias causas, tum hanc attulissent, quod loca sacra pro profanis haberentur, Clodius aedilis in contione dixit, domum Ciceronis etiam inter ea loca esse, quae consecrata profana haberentur; quo tempore oratio a Cicerone *de haruspicum responso* habita est. Deinde defendit *L. Cornelium Balbum* Gaditanum, quem accusator negaverat iure civitate donatum. Paulo post in senatu habuit orationem *de provinciis consularibus.* Eodem anno defendit L. Sempronium Atratinum[3] et *M. Caelium* de auro, quod a Clodia sumpsisse, et de veneno, quod ei parasse dicebatur, accusatum; etiam M. Cispium ambitus reum[4] et C. Ascitium de vi.[5]

C. Iulius Caesar, exercitu in hibernis collocato, discedens in Italiam Lucae hiemat. Eo Pompeium et Crassum vocat, cum iisque paciscitur, ut ambo consulatum alterum petant, et hac ratione L. Domitium consulatu detrudant, qui minatus erat se, si consul factus esset, Caesari exercitus adempturum.

---

1) ad Att. IV. 1, 7. 2) ad Quint. II. 3, 6. 3) pro Cael. 7. 4) pro Planc. 75. 5) pro Cael. 24 sq.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic
699	55	Coss. *Cn. Pompeius Magnus II., M. Licinius Crassus II.* Consules ex interregno magistratum ineunt. Provinciae iis in quinquennium decernuntur, Pompeio Hispaniae cum Africa, Crasso Syria, Galliae Caesari in alterum quinquennium prorogantur. Pompeius provincias suas per legatos Afranium et Petreium administrari iubet, ipse in Italia manet. M. Crassus ad bellum Parthis inferendum antequam paludatus in provinciam exiret, apud Ciceronem in Crassipedis generi hortis cenat. Hoc anno Cicero orationem edidit in *Pisonem,* habuit pro L. Caninio Gallo[1] scripsitque libros tres *de Oratore*;[2] etiam *libros tres de temporibus suis.*	52
700	54	Coss. *L. Domitius Ahenobarbus, App. Claudius Pulcher.* Cicero *Crassi* causam in senatu defendit; orationes habuit pro *Vatinio*, pro *Messio* et *Druso*, pro *M. Aemilio Scauro* a C. Triario repetundarum postulato, pro *Cn. Plancio,* pro *A. Gabinio* repetundarum accusato, (quem rogatu Pompeii defendit;) pro *C. Rabirio Postumo* maiestatis reo. Otium impendit libris *de re publica* scribendis.[3] Q. Cicero legatus Caesari in Galliam proficiscitur.[4] Iulia Caesaris filia Cn. Pompeii Magni uxor moritur.	53
701	53	Coss. *Cn. Domitius Calvinus, M. Valerius Messala.* Hi consules non Kal. Ianuariis magistratum inierunt, sed post plura interregna mense Aprili demum creati sunt. Cicero, postquam M. Crassus exercitu a Parthis deleto perierat, in eius locum *augur* factus est.[5]	54
702	52	Coss. *Cn. Pompeius Magnus III. sine collega.* Hoc anno Milo, P. Plautius Hypsaeus, Q. Metellus Scipio consulatum, Clodius praeturam petebat. Ambitus non more maiorum,	55

1) ad Fam. VII. 1, 4 2) ad Fam. I. 9, 23. 3) de Legg. II, 23. 4) Cfr. ad Att. IV. 18, 3, 5) Philipp. II. 4. Brut. 1.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		sed largitione aperta agebatur: denique res ad vim et caedem spectabat. XIII. Kal. Febr., cum Milo Lanuvium ad flaminem ibi prodendum proficisceretur, obviam ei fit Clodius Aricia rediens et pugna coorta interficitur. Pompeius ab interrege Ser. Sulpicio V. Kal. Martias cos. creatus paulatim coepit se a Caesare avertere. Uxorem ducit Corneliam, Q. Metelli Scipionis filiam, socerumque sibi in quinque extremos huius anni menses collegam in consulatu subrogavit. Cicero Milonem de vi accusatum defendit, sed ita ut fori adspectu, iussu Pompeii militibus circumdati et acclamationibus Clodianorum perturbatus parum constanter diceret. Eam quae exstat pro *Milone* orationem postea scripsit, cum Milo condemnatus Massiliam exsulatum abisset. Deinde defendit *M. Saufeium,* qui absolutus est. Mense Decembri T. Munatius Plancus Bursa, tribunatu plebis deposito, accusatus a Cicerone et condemnatus est. Hoc anno vel sequentis initio, certe post Milonianum iudicium, scripsit Cicero *libros de legibus.*[1]	
703	51	Coss. *Ser. Sulpicius Rufus, M. Claudius Marcellus.* Cum superiore anno SCto cautum esset, ne quis praetorius aut consularis intra quinquennium in provinciam iret, coacti sunt ii provincias administrare, qui in eas e consulatu et praetura nondum iverant. Itaque Ciceroni obtigit Cilicia pro consule regenda, cum exercitu peditum XII. M., equitum MMDC. Successit in provincia App. Claudio. Laodiceam in provinciam venit prid Kal. Sext.[2]	56
704	50	Coss. *L. Aemilius Paullus, C. Claudius C. F. Marcellus.* Ciceroni Romae pro re bene gesta supplicationes decernuntur.[3] Ipse III. Kal. Sext. de provincia decedens C. Caelium quaestorem ei praefecit. Epheso profectus Kal. Oct. Athenas	57

1) ad Fam. IX, 2 extr. 2) Cfr. ad Att. V. 2, 7. 10, 15. 3) ad Fam. XV, 4, 6.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		venit prid. Id. Patris Tironem aegrum reliquit. Brundisium venit VII. Kal. Dec.	
705	49	Coss. *C. Claudius M. F. Marcellus*, *L. Cornelius Lentulus Crus.* Cicero prid. Non. Ian. ad urbem accedens in ipsam incidit flammam civilis discordiae inter Caesarem et Pompeium.[1] Kal. Ian. factum est SCtum, ut ante Kal. Mart. Caesar exercitum dimitteret; si non faceret, eum adversus rem publ. facturum videri. Ei CSto intercedunt trib. pl. M. Antonius et Q. Cassius. Senatus consulibus, praetoribus, tribunis pl. iisque, qui pro consulibus ad urbem erant, negotium dedit, ut curarent, ne quid res publica detrimenti caperet. Cicero, cum frustra omnia esset expertus, quae ad concordiam pertinerent, postquam Caesar, Rubicone traiecto, complura oppida occupaverat, una cum consulibus, qui Pompeium sequebantur, ab urbe discessit et Capuam oramque maritimam a Formiis tuendam suscepit. Pompeius VIII. Kal. Mart. Brundisium venit, VII. Id. Mart. Caesar ad murum castra ponit. XVI. Kal. Apr. Pompeius Brundisio, cum omnibus copiis, navibus in Graeciam traicit. Caesar postero die oppidum ingressus et contionatus Romam proficiscitur, quo in itinere Cicero eum convenit. VII. Id. Iun., postquam Arpini filio togam puram dederat, Pompeium in Graeciam secuturus navem conscendit. Caesar Hispania potitur, superatis Pompeii legatis, et a M. Lepido praetore dictator dictus Romae comitia habet, quibus ipse cum P. Servilio cos. creatur.	58
706	48	Coss. *C. Iulius Caesar II., P. Servilius Vatia Isauricus.* Caesar prid. Non. Ian. Brundisio in Epirum traicit, Pompeium Dyrrhachii obsidet, qui inde elapsus bellum in Thessaliam transfert, ubi proelio ad Pharsalum prid. Kal. Oct. a Caesare victus in Aegyptum fugit ad Ptolemaeum puerum ibique interficitur. Caesar bellum Alexandrinum gerit.	59

1) ad Fam. XVI, 11, 2.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		Cicero ab armis discedens Brundisium venit.	
707	47	C. *Iulius Caesar II.* Dictator, *M. Antonius* Magister Equitum.	60
		Caesar, bello Alexandrino confecto, mense Septembri in Italiam rediit eique Cicero obviam processit. Caesar ut eum sibi occurrere vidit, descendit eumque salutavit, cum eoque colloquens multa stadia processit. Paulo post Cicero, qui usque ad id tempus Brundisii commoratus erat, in urbem venit.	
		Tribus extremis h. a. mensibus coss. fuerunt Q. Fufius Calenus et P. Vatinius. Caesar VI. Kal. Ian. Lilybaeo in Africam traiecit, bellum adversus Pompeianos, Scipionem et Catonem et Iubam Mauritaniae regem gesturus.	
708	46	Coss. *C. Iulius Caesar III., M. Aemilius Lepidus.*	61
		C. Iulius Caesar simul III. Dictator, *M. Aemilius Lepidus* Mag. Equitum.	
		Caesar initio mensis Aprilis Scipionem et Iubam vincit. Paucis diebus post M. Cato Uticae sibi mortem consciscit. Caesar, Africano bello confecto, Id. Iuniis classem conscendit et die tertio in Sardiniam venit. Inde III. Kal. Quint. profectus Romam venit a d. VII. Kal. Sext. Ibi quattuor triumphis actis rem publ., summam potestatem nactus, constituit. Extremo anno ad bellum Hispaniense adversus Pompeii liberos profectus est et post XXVII dies in Hispaniam venit. Eodem anno Caesar fastos correxit et ut in posterum ex Kal. Ian. temporum ratio magis congrueret, inter Novembr. et Decembr. menses duos alios interiecit, ita ut hic annus servato vetere mense intercalario, XV. mensium esset.	
		Cicero h. a. *Brutum* et *Catonis laudem* scripsit, cui Caesar *Anticatonem* opposuit. Deinde scripsit *Oratorem* ad M. Brutum, qui tum Galliae Cisalpinae praeerat, et, ut videtur, *de optimo genere oratorum.* Quo anno *Partitiones oratorias* scripserit, non constat. Prid. Kal. intercalar. priores apud Caesarem habuit orationem pro *Q. Ligario,* quem Q. Aelius Tubero accusaverat. Extremo anno cum Terentia uxore divortium fecit.	

Anni U. C.	Ante C. N		Anni Cic.
709	45	Coss. *C. Iulius Caesar IV.* Dictator, *M. Aemilius Lepidus* Mag. Equitum. *Caesar simul* IV. consul *sine collega fuit.* Caesar, victis in Hispania Pompeii filiis, Sexto et Gnaeo, mense Octobri Romam reversus consulatu se abdicat et Q. Fabium Maximum et C. Trebonium sibi sufficit. Ultimo autem Decembris die cum Fabius decessisset, Trebonius vero abesset, C. Caninius Rebilus consul renuntiatur, qui, ut Cicero iocabatur, adeo vigilans consul fuit, ut toto consulatu somnum non viderit. Cicero initio h. a. vel superiore exeunte missa Terentia Publiliam uxorem duxit, cuius bona heres a patre fideicommissarius relictus custodiebat. Tullia eius filia, post divortium cum Dolabella factum, Romae filiolum peperit et paulo post diem obiit supremum. Cicero vehementer eius morte afflictus, Publilia dimissa, Asturae se abdit doloremque suum partim fani Tulliae erigendi consilio, partim libris scribendis lenire studet.[1] Scripsit igitur h. a. *Consolationem* s. librum de luctu minuendo, *Hortensium, Academicas quaestiones,* libros *de finibus bonorum et malorum.* Mense Aprili filium suum studiorum causa Athenas mittit; et paulo post Astura discedit reliquosque menses partim in Tusculano, partim in Arpinati aliisque villis transigit; mense Octobri Romam se confert; mense autem Decembri in Puteolanum, ubi XII. Kal. Ian. Caesarem eiusque comites hospitio accepit.	62
710	44	Coss. *C. Iulius Caesar V., M. Antonius.* Primis anni mensibus Cicero absolvit *Tusculanas disputationes.* Caesar Idibus Martiis in curia a coniuratis M. Bruto, C. Cassio aliisque interficitur. Coniurati se recipiunt in Capitolium. Dolabella in Caesaris locum cos. sufficitur. Cicero XVI. Kal. Apr. in aede Telluris pacem suadet et discordiarum memoriam oblivione delendam censet. Antonio idem se velle	63

1) Tusc. IV, 63. ad Att. XII, 15. et 36. de divin. II, 1. sqq.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
710	44	simulante, Caesaris interfectores Capitolio descendunt; M. Bruto Creta, Cassio Africa, Trebonio Asia, Cimbro Bithynia, D. Bruto Gallia citerior decernitur. Caesar autem cum funere elatus et ab Antonio laudatus esset, Brutus et Cassius a plebis ira sibi metuentes urbem relinquunt et Antii et Lanuvii commorantur. Antonius Italiam percursat. Cicero villas suas lustrat; scribitque libros *de natura deorum, de divinatione, de fato, de amicitia, de senectute, de gloria.* Dolabella columnam in foro a plebe Caesari statutam evertit hominesque seditiosos ultimis suppliciis afficit. C. Octavius, heres Caesaris, Apollonia Neapolim venit XIV. Kal. Maias. Kalendis Iuniis senatores cum in senatu, ut Antonius edixerat, adesse vellent, armorum eius metu perterriti diffugiunt. Cicero villas obit et libros *de officiis* scribere aggreditur. Et cum haberet ius legationis liberae, consilium cepit in Graeciam proficiscendi. Itaque XII. Kal. Sextil. Velia proficiscens, (ubi in ipsa navigatione *Topica* ad Trebatium scripsit) Rhegium et Kal. Sext. Syracusas venit. Inde postero die nave conscensa ventis reiectus ad Leucopetram promontorium agri Rhegini, cum Rhegini quidam Roma venientes ea narrassent, quae spem facerent fore, ut Antonius cederet et Caesaris interfectores Romam redirent, Ciceronem vero desiderari et, quod urbe abesset, accusari dixissent, profectionis consilio abiecto Romam properat et prid. Kal. Sept. in urbem venit. Antonius Kal. Sept. senatum habuit de supplicationibus Caesari decernendis. Cicero in senatum non venit, fortasse metuens ab Antonio insidias, misit tamen ad Antonium, qui ei diceret se ex via languere. Antonius in senatu dixit, nisi veniret, fabros se missurum et domum eius disturbaturum. Postridie Antonio absente Cicero in senatum venit, habuitque orationem, quae dicitur *Philippica prima.* Ob quam Antonius ira incensus inimicitias ei denuntiat eumque a. d. XIII. Kal. Oct. in senatu adesse iubet. Ipse interea per XVII dies in Tiburtino Scipionis declamitans meditatus	63

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		est orationem, quam XIII. Kal. Oct. in aede Concordiae contra Ciceronem habuit. Cicero in senatu non affuit, metu insidiarum ab amicis prohibitus. Antonii vero orationi opposuit *Philippicam secundam*, non habitam quidem, sed ita conscriptam, quasi eam XIII. Kal. Oct. in praesentem Antonium habuisset. Extremis Octobris diebus et mense Novembri Cicero Puteolanum suum ceterasque villas obit librosque *de Officiis* perficit. Interim Antonius VII. Id. Oct. obviam ivit legionibus quattuor e Macedonia redeuntibus easque sibi conciliare studuit. Brundisium venit VII. Id. Oct. Octavius autem, sive, ut Caesaris hereditate adita nominabatur, *Caesar Octavianus*, veteranos Caesaris excivit, multisque aliis accedentibus iustum exercitum contraxit. Paulo post legiones Martia et Quarta Antonium reliquerunt et ad Octavianum transierunt. Quo nuntio allato Antonius cum senatum in Capitolium a. d. IV. Kal. Dec. vocasset, valde perculsus confestim senatum dimisit et paludatus in Galliam citeriorem decessit. Dec. Brutus autem edictum proposuit, quo se provinciam Galliam in S. P. Q. R. potestate retenturum pollicebatur. Cicero V. Id. Dec. ad urbem redit, cum novi tribuni XIII. Kal. Ian. senatum convocassent, ipse sententiam rogatus ea dixit, quae complexus est *Philippica tertia*. Censuit autem res eas, quas Caesar adulescens egisset, publica auctoritate confirmandas, legiones, quae Antonium deseruissent, laudandas, Dec. Brutum, qui se Antonio in Gallia obiecisset, ornandum. SCto in hanc sententiam facto Cicero in contionem productus populo, quae acta et decreta essent, exposuit *Philippica quarta*.	
711	43	Coss. *C. Vibius Pansa, A. Hirtius.* Kal. Ianuariis consules rettulerunt de Antonio, qui Brutum Mutinae circumsedebat. Cumque Piso aliique legatos ad Antonium mittendos censuissent, habuit Cicero *Philippicam quintam*, in qua legationem istam ut senatus et populi Romani maiestate indignam dissuasit et, ut hostis iudicaretur Antonius,	64

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
711	43	incubuit. Pridie tamen Non. Ian. factum est SCtum, ut Ser. Sulpicius, L. Piso, L. Philippus cum mandatis ad Antonium proficiscerentur eique denuntiarent, ne D. Brutum oppugnaret, ne delectus haberet; et ut esset in S. P. Q. R. potestate. De eo SCto Cicero, in contionem productus ab Appuleio trib. pl. ad populum rettulit *Philippica sexta.* Paulo post cum Pansa consul senatum de Appia via et de Moneta, unus autem trib. pl. de Lupercis consuluisset, Cicero in sententia dicenda egressus est relationem et (*Philippica septima*) pacem cum Antonio dissuasit, quia turpis esset, quia periculosa, quia esse non posset. Legati ab Antonio (praeter Ser. Sulpicium, qui in legatione obierat) initio Febr. Romam reversi intolerabilia Antonii postulata rettulerunt. Senatus tumultum decernendum censuit, cum belli nomen nonnullis haud placuisset, quod Cicero Idib. Mart. *Philippica octava* reprehendit Fufiumque Calenum de pace agentem aliosque Antonio faventes obiurgavit. Postridie cum de ornando Ser. Sulpicio in senatu ageretur, Cicero statuam pedestrem aeneam in Rostris ei ponendam censuit *Philippica nona.* Postea cum Pansa cos. M. Bruti (s. Q. Caepionis Bruti) litteras publice missas de rebus in Macedonia feliciter gestis recitasset eumque Q. Fufius Calenus oppugnasset, Cicero *Philippica decima* Calenum refutavit et Q. Hortensio Macedoniae procos., qui Brutum in comparando exercitu adiuverat, huius provinciae administrationem confirmandam esse censuit. Et cum ante Kal. April. Romam allatum esset de morte C. Trebonii, quem P. Dolabella Smyrnae crudelissime verberibus ac tormentis cruciatum interfecerat, isque hostis iudicatus esset, Cicero postridie, cum de imperatore adversus Dolabellam ageretur, *Philippicam* habuit *undecimam*, qua C. Cassium deligendum esse, qui Dolabellam terra marique persequeretur, demonstravit. Eandem rem, productus a. M. Servilio trib. pl. in contionem, magna contentione summoque clamore et con-	64

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
711	43	sensu populi egit. Deinde cum Pansa cos. de legatis iterum ad Antonium de pace mittendis rettulisset, iique, qui primi sententiam dixerant, hanc legationem P. Servilio et Ciceroni mandandam esse censuissent, Cicero *Philippica duodecima* negavit pacem cum Antonio fieri posse, illamque legationem deprecatus est. Paulo post Pansa consule ad bellum profecto, cum de litteris M. Aemilii Lepidi ad senatum missis ageretur, quibus eum ad pacem cum Antonio faciendam hortabatur, Cicero *Philippica decima tertia* iterum istam pacem dissuasit litterasque ab Antonio ad Hirtium et Octavianum missas recitavit, ita ut singulas eius sententias confutaret. XVII. Kal. Maias Antonius proelio ad Mutinam superatus est, in quo alter cos. Hirtius cecidit, alter Pansa vulneratus est et paucis post diebus Bononiae mortuus. Laeto autem nuntio de victoria Mutinensi Romam allato, Cicero ab ingenti multitudine maximo plausu in Capitolium ductus, in Rostris collocatus, inde domum reductus est. Prid. Vinalia X. Kal. Maias Cicero habuit *Philippicam decimam quartam*, qua trium ducum Hirtii, Pansae, Caesaris Octaviani nomine quinquaginta dierum supplicationem decernendam militibusque, qui pro re publ. interiissent, monumentum faciendum censuit. IV. Kal. Iun. M. Lepidus se cum Antonio post proelium Mutinense Alpes transgresso coniunxit et prid. Kal. Quint. hostis iudicatus est. Paulo post Caesar Octavianus causam optimatium deseruit Antoniumque et Lepidum in Italiam arcessivit, et cum Q. Pedio consul creatus X. Kal. Oct. consulatum adiit. Deinde pace facta inter Caesarem Octavianum et Antonium et Lepidum, apud confluentes inter Perusiam et Bononiam congressos, convenit, ut ipsi triumviri rei publ. constituendae per quinquennium essent, et ut suos quisque inimicos proscriberet. Itaque Antonius in Ciceronem, qui urbe relicta Asturam confugerat, percussores immisit Herennium centurionem et M. Popilium Laenatem, a quibus VII. Id. Decembres interfectus est.	64

Anni U. C	Ante C. N.		Anni Cic
711	43	'Nihil tam indignum illo tempore fuit, quam quod aut Caesar aliquem proscribere coactus est aut ab ullo Cicero proscriptus est abscisaque scelere Antonii vox publica est, cum eius salutem nemo defendisset, qui per tot annos et publicam civitatis et privatam civium defenderat. Nihil tamen egisti, M. Antoni: (cogit enim excedere propositi formam operis erumpens animo ac pectore indignatio;) nihil, inquam, egisti, mercedem caelestissimi oris et clarissimi capitis abscisi numerando auctoramentoque funebri ad conservatoris quondam rei publicae tantique cos. inritando necem. Rapuisti tum Ciceroni lucem sollicitam et aetatem senilem et vitam miseriorem te principe, quam sub te triumviro mortem: famam vero gloriamque factorum atque dictorum adeo non abstulisti, ut auxeris. Vivit vivetque per omnem saeculorum memoriam; dumque hoc vel forte vel providentia vel utcunque constitutum rerum naturae corpus, quod ille paene solus Romanorum animo vidit, ingenio complexus est, eloquentia inluminavit, manebit incolume, comitem aevi sui laudem Ciceronis trahet; omnisque posteritas illius in te scripta mirabitur, tuum in eum factum exsecrabitur; citiusque mundo genus hominum quam huius nomen cedet.' *Vell. Pat. II. 66.*	64

ADNOTATIO CRITICA.

Librorum, qui ad C. Herennium scripti sunt, et vetustissimos et optimos codices esse Herbipolitanum (H), Bernensem n. 433 not. (B), Parisinum n. 7714 not. (P) hodie homines docti inter se consentiunt. Neque tamen cum haud paucis locis verborum expertes sint, ad auctoris verba, quoad eius fieri potest, restituenda sufficiunt. Itaque adhibuimus e recentiore aetate quem optimum habemus Bambergensem n. 423 not. (b), tum Bernensem alterum codicem n. 469 not. (β), qui illi proxime accedit, ita tamen, ut, quibus in locis Bambergensis deteriora praebet, non raro huic cum optimis libris conveniat. Herbipolitani lectionis varietate, quam Halmius anal. Tullian. fasciculo I Monachii, 1852 et Kayserus editione Lipsiae sumptibus et typis B. G. Teubneri 1854 parata in medium protulerunt, Parisini, quam ante hunc Baiterus indicibus lectionum in academia Turicensi a. 1844/45 habitarum praescripsit, Bambergensis codicis lectionis varietate, quam tres illi suo quisque libro addiderunt, usi Bernenses ipsi, alterum, qui littera β notatur, vel primi excussimus. Cum vero quas Kayserus e codice Herbipolitano adnotavit lectiones ab Halmianis saepius abhorrentes vidissemus, ab Andrea Weidnero, quem hunc codicem denuo excussisse compereramus, ut succurreret petivimus; et facile contigit, ut homo ille doctus non modo quae diligenter ex hoc praestantissimo codice contulerat, ea suppeditaret, sed etiam, qua est benignitate, quas exemplaribus suis adscripserat seu coniecturas seu emendationes, omnia arbitrio nostro permitteret. Haec adnotantur Weidneriana littera W. Ceteri, quorum editiones perscrutati sumus, sunt Ernestius (Ern.), Schuetzius (Sch.), Orellius et Baiterus (Bait.), Lindemannus, Klotzius, Kayserus (K). Omnium codicum lectio littera C, ubi quorundam librorum lectio additur, ceterorum omnium, qui praeter eos sive deterioris sive melioris notae exstant codices, et eorum et vulgata lectio littera ω adnotatur. Quae prior manus scripsit, littera nuda aut numero primo instructa, quae altera aut tertia correxit, iisdem numeris supra adscriptis significamus.

P. 1. Quamquam satis constat libros ad C. Herennium scriptos Ciceroni abiudicandos, homini cuidam docto, nominatim CORNIFICIO, adsignandos esse (cfr. Kayser. edit. prior. praef. 1, Bochmann. de Cornificii auctoris ad Herennium qui vocatur rerum Rom. scientia Zwiccaviae 1875 p. 7. Kroehnert.

progr. Memel. 1877 p. 23.), tamen M. Tullii Ciceronis nomen uncis includere quam illud nomen ipsum huic editioni praescribere malui. Neque, quod addi solet, 'Rhetoricorum' retinere placuit, cum titulus is, quo usus sum, e codicis praestantissimi H subscriptione extrema restitui posset. Est autem haec: M. TULLII CICERONIS AD HERENNIUM LIBER · VI · DE ARTE RETHORICA EXPLICIT. Iisdem litteris scripta 'M. Tulli Ciceronis ad Herennium liber VI explicit' BP, 'M. T. Ciceronis ad Herennium liber rethoricorum VI explicit feliciter' β habent. Subscriptio in b deest. Praescripta non inveniuntur nisi in B et P, ab alteris tamen manibus, haec: 'M. Tul. (*Tullii* P.) Ciceronis ad Herennium (*herenn.* P) artis rhetoricae liber (*lib.* B) primus incipit.' Cfr. Schütz. Zeitschr. für d. Gymnasialw. 1855 p. 325. Simon. Die Handschriften der Rhetorik an Herennius I. Abth. Progr. Schweinfurt. 1863 p. 10 seqq. — Initium in H deest, in B et P alterae manus addiderunt. — *otium* del. Lamb. Sch. cfr. Reisig. Vorlesungen über lat. Sprachw. adn. 530. Madvig. de fin. 2, 84 p. 286. Osann. Fleckeisen. ann. 75, p. 791. Kröhnert. de rhetoricis ad Herennium diss. Regimonti Pr. 1873 p. 10. — 2. *studio* om. Bβ. — *possimus* β — *et id ... consuevimus* om. β. — 5. *nos noluisse* W — 6. *nos laborem* C. *laborem nos* ω K. *laborem* ω Langen. Philologus 36, p. 485 W. — 8. *parum in se* ω Sch. — 10. *animi mod.* b — 15. *nos autem* P *nos autem ea* bβ *nos ea* B. cfr. Spengel. Muenchner gel. Anzeigen 1846 nr. 112, p. 904. — 21. *sed si* Pbβ — *illud unum* B. — P. 2. 2. *commodari* B. — 4. *morib. et legibus* b. — 6. *genera sunt* C *sunt gen.* ω. — 9. *vel vitup.* C *aut vitup.* ω K. — *quod est in consultatione* Pb apud K, incl. K. — 11. *quod positum est in contr. quod habet* B *qu. p. e. in c. et quod habet* Pb (*et quod* punctis notatum ap. K), β — *quod p. e. in contr.* incl. K. — 14. *et quomodo* B. — *his causas* Spengel. *illas causas* W — *tractare* β. — 20. *rerum excogitatarum* Spengel. *rerum inventarum* ω W cfr. p. 123, 6. — 20. *quid quibusque locis* P *quo quidque loco* ω K cfr. p. 51, 33. Orator 43 et 51 Quintil. 3, 3, 2. — 21. *et sentent.* om. B[1] del. Spengel. incl. K[2]. — 22. *commodatio* Bβ. — *rerum et verborum et disputationis receptio* (suprasc. *vel dispositionis perceptio*) B *rer. et verb. et dispositionis perc.* Pbβ *rerum verborum disputationis perc.* Thielmann. acta Argent. II. 454. Cum perceptio firma dicatur, et dispositionis dimittere malui. Cfr. Cic. de inv. I, 9. de or. I, 18. Halm. rhet. lat. 128, 26. 129, 26. 178, 7. 455, 8. 484, 3. 495, 19. 526, 27. — 28. *est qua* C an: *est studium quo?* W — *cum dicendi racione ut aliquorum* B *cum deligendi ratione ut aliquorum* Gruter., Sch. cfr. Dietsch. Fleck. ann. 66 p. 299. fort.: ut cum diligentia ratione utamur aliorum, quorum cfr. Cic.

de or. I, 156 et 157. II, 90 et 147. — 31. *quoniam ergo* b *qu. igitur* β — 33. *ad rationem possint officia orationis accomodari* B *possit oratio ad rationem oratoris officii acc.* Pβ, *officia oratoris ad orationem acc. possint* b *ad orat. p. off. oratoris accomod.* ω K. — 34. *orationis* om. BK[2] incl. Klotz. — 37. *in exord.* bβ. — *princip. orat.* incl. Sch. — P. 3. 1. *auditoris iudici* B[1] *aud. vel iudicis* B[2]Pbβ — *const. et apparatur* B *const. vel appar.* Pbβ cfr. Lindemann. — 2. *proinde* om. Cic. p. 134, 32. — 4. *et per quam* Pbβ *per quam* B (ante *per* quid fuerit perspici non potest.) *et per . . . dicturi interpolatum esse* suspic. Simon. cfr. die Handschr. der Rh. an H. II. Abth. Schweinfurt. 1864 p. 9. — 5. *dicturi* B cfr. Osann. Fleck. ann. 75, 786 *acturi* Pbβ cfr. Langen. Phil. 36, 485. — 7. *dissolutio* (suprasc. *dissipatio*) B. — 14. *est consid.* PbβK. — 16. *conput.* B — *defend. id* β. — 17. *id* om. Pbβ; bis inclusi. — 19. *forte* B — *ut . . . paricidam* inclusi cfr. Roemer. Fleck. 119, 830. — 23. *genus erit* B. — *ante fertur* P *ante affertur* bβ. — 26. *et* om. cod. Erf. K. — 28. *audit. animum* Pbβ. — 29. *ita* om. B[1]. — 30. *benev.* P(?), K semper. — 36. *advers. crimin.* del. Sievers. Rh. M. 28, 569. — 37. *captare* b cfr. Osann. Fleck. 75, 786. — *sin hon.* bβ — *causae genus* PK. — P. 4. 3. *dicturi sumus* B *simus dicturi* C scr.: dicturi simus — *si princ.* BPβ. — 4. *uti nol.* PbβK — *ab lege ab scriptura aut* Pbβ — 5. *firmissimo* om. P[1]bβK. — 6. *initium capere* Sch. — *oportet* B. — 7. *att. benivolum* b. — *habere vol.* PbK cfr. Langen. Philol. 36, 485. — 9. *breviter* om. B. — 10. *eos* om. B. — 11. *est is* B *est* C. — 13. *rebus* B om. C — *quae a rebus* β. — 16. *de quib. reb.* b — 17. *simus* Pβ *sumus* Bb. — 18. *nostra* B[1] *a nostra* B[2]P Langen. Phil. 36, 486, sed cfr. p. 49, 4. — *advers.* (om. 'ab') B[1]. — 19. *auditorum* B[1] *et ab auditorum* B[2] — *rebus* B[1] *et a rebus* B[2]P *et ab rebus* b *et rebus* β, sed p. 5, 6 *ab rebus* C, item p. 49, 32. — 21. *aut in remp.* B. — 23. *audiunt* Pbβ — *aliud* B[1] (punctis not. B[2]) *aliquid* Pbβ — 24. *ipsam qua de re* B *ipsam rem de qua* Pb *rem ipsam de qua* β. — 27. *et* om. B[1] — 28. *et nos* B. — *spem noluisse* PK. — 31. *si quid* bβ. — 33. *si potentiam* CK *potentiam* Simon. I. Abth. 19. II, 5. — 34. *incontinentiam* C *eloquentiam* ex ω K, cfr. Langen. Phil. 36, 577; at externae res enumerantur cfr. p. 48, 31. inclusi. — P. 5. 3. *colligitur* C *colligetur* ω. — 4. *et* om. B. — 9. *de insinuatione et tribus temporibus principii. Tria sunt tempora quibus.* His verbis incipit H, P (prior man.). — *de insinuationibus* Bβ — *dicendum* β *utendum* (suprascr. *aperiendum*) b. — 10. *in quibus* ω K. — 14. *esse videtur* Pbβ. — 12. *hoc est cum . . . alienat* post *habebit* (v. 16) transposuit Roemer. Fleck. 119, 828. — 14. *ante* om. Sch — 15. *aut . . . dix.* B in marg. — 17. *rem non hominem* HBP *rem non hominem hominem non rem* bβ *hominem non rem* ex Cic. de inv. I, 24

inlatum esse monet K. *hominem non rem* (cet. om.) defendit Halm. an. Tull. I, 2 adn. 2. an: *rem, non rumorem?* cfr. p. 18, 5 W — *expectari* HB. — 19. an: *ac nefaria?* W. — 22. *aut de minore aut de maiore* incl. K., sed cfr. Hoffmann. Progr. Realgymn. München 1879, p. 18. — 23. *deinde* delet et *ad nostram . . . conferemus* ante *nihil simile* (v. 20) transposuit Hoffmann. p. 22., sed cfr. Roemer. l. c. p. 827. — 24. *item si* C *item* Sch. *aut* ωK. — 25. *aut de aliqua re* C *aliqua re* K¹. *aut de aliqua re* del. Simon. II, 16, Jv. Mueller. Jahresbericht V p. II, 1877 p. 227. — 27. *fuerit id est* om. HBP¹, incl. Pithoeus. *Si persuasus . . . id est* om. Sch. *fuerit id est* delet et *si oratio . . . auditoribus fidem* incl. Simon. l. c. *fecerit auditoribus* H¹ *fec. audit. fidem* H²B *fec. fid. audit.* Pbβ K *fidem fecerit auditoribus* cfr. p. 8, 25 W. — 32. *putaverint* P, sed cfr. Thielmann. Hermes 14, 630. — 33. *aut* om. HP. — 35. *aut* om. HP¹. — 36. *quo* HB¹P¹ *cui* C cfr. Reisig. Vorl. § 125. — *cum adfirmatione* (suprascr. *vel admiratione*) B *cum admiratione vel affirmatione* β. — 37. *erint* H¹, sed cfr. Thielm. Hermes 15, 333. — Post *audiendo* verbum aliquod intercidisse videtur. cfr. Simon. I, 21. Langen. Phil. 36, 578. *audiendo exordiemur* W; post *possit* habet *incipiemus* cod. Monast. — *ab* incl. K; mente addi vult *utemur*. — *ab* incl. K, Simon. — P. 6. 2. *verisimile* incl. Simon. — *immutatione* P *immutatione vel imitatione* β (sic not. β²) — *depravat.* H *depravata* b — *inversione vel depravata inūsi* (i. e. *inversi*) β, sic not. β² — 3. *abici a suspicione* H *a suspicione* P *ab ambiguo susp.* bβ. — *superatione* HB *separatione* P *exuperatione* bβ *superlatione* K fort. melius *supralatione* scrib. cfr. Stroebel. diss. de Cic. de oratore libr. cod. mut. ant. Erlangae 1883 p. 29. — *suspicione . . . mutatione* om. B¹ add. B² in mrg. — 4. *dictio praeter exspectationem* cfr. Cic. de or. 2, 225 et 284 Sch. — 5. *turpi* om. Pbβ. — *ab alicuius* C *aut ab alic.* β² *alic.* K. — 6. *si promiserimus* om. HBP. — *ab alicuius . . . adrisione* post *dicturos* HBP incl. Simon. — 11. *eius modi* C *huius m.* ω K — *apertis* C *aperte eis* Thielmann. Hermes 15, 331. — 12. *praescripsimus* Pbβ. — 13. *at* corr. B ex *aut* — 14. *huius m.* H *eius m.* CK. — 16. *in dicendi opere venire* C *in dicendo pervenire* Lamb. K. — *Verum hae tres.* His verbis incipit B prior manus. — *hae* ‖ *res* H *hae tres* B¹Pbβ *haec res* B² *hae res* K. — *utilitates* C *utilitatis* H² incl. K *ad utilitatem* cfr. p. 6, 36 W. — 22. *docebo* C *docebis* b (suprascr. *docebo*) *docebimus* Thielm. act. Arg. II, 455. — *exordienda causa* HP¹ *in exord. causa* P²bβ cfr. Langen. Philol. 36, 583 *exordiendi causa* B (suprascr. *vel in exordienda causa*). Verba *in exordienda . . . videatur esse* transposuit ante *nunc ne quando* Sch. Inclusi. — Sequitur in HB: *de vitiis exor-*

diorum. — 26. *quod* B[1] *quo* C om. *β.* — 28. *item illud . . . poterit uti* incl. Sievers. M. Rh. 28, 570. — *quod* H *quo* CK. — 29. *apparatis* HBP[1] *apparate* P[2] *apparatis verbis* b*β* — *compositum aut* K — *nimis* ω Bait. — *nimium . . . aut* incl. K. — 31. *videatur* C *videtur β.* — 35. *unum est* H[1] *unum est cum* H[2]BP*β* *unum quo* b — *exponemus (trahemus)* b*β*[2]. — 36. *unum quodque* Pb*β.* — P. 7. 1. *narrationis est β* — 2. *aut fidei β* — 3. *aut transitionis* suprascr. B[2] — post *apparationis* marg.: *vel delectationis aut amplificationis* b *apparationis vel laudationis β.* — 12. *eae* HP *hae ae* B (*ae* punct. not. B[2]) *hae* b*β* — *sunt* om. b*β.* — 13. *res gesta* b*β.* — *ab* suprascr. H. — 15. *argum. tragydiarum* HP, B (suprascr. *vel commediarum* B[2]) *argum. comediorum* b *argum. comediarum β.* — 18. *lenitatem* C om. H[1] *levitatem* Oudend. Graev. cfr. p. 135, 27. — 19. *rerum varietates* H *rerum quoque varietates β rerum varietates* C ex Cic. de inv. 1, 27 inl. inclusi. — 22. *haec* CK *hoc β* — *transigitur* H *transigetur* BP *transigentur* b*β*K. — 25. *quae quoniam . . . cognoscendum est* del. Langen. Philol. 36, 578. — 31. *et si trans. nullis utemur* del. Ostmann. de additamentis, quae in rhetoricis ad Herennium iuveniuntur, antiquioribus diss. Vratislaviae 1876 p. 16. — 34. *scire* H, P (*i* sup. *e* scr.) *sciri* C cfr. Halm. an. Tull. p. 3 adn. 5. — P. 8. 3. *ne quid nobis semel id quod supra diximus* H (*ne* ‖ *quid*), P *ne id quod supra diximus* B (*semel* ante *supra* suprascr. B[2]) *ne id quod supra semel diximus* b *nobis ne id quod semel supra diximus β ne id quod semel diximus* Erf. K fort.: n e q u i d n o b i s s e m e l d i c t u m. — 5. *virginis* H *virgini* CK. — 7. *ut quicquid* cfr. Madvig. de fin. V, 9, 24 p. 655. Lachmann. in Lucret. V, 264. Langen. Phil. 36, 582. — 11. *ne quid contorte* b *ne quid cont. ne quid ambigue* B[2]*β* om. HB[1]PK[2] — *ne quid novi* C *ne quid nove ne quid ambigue* b *ne quid nodose* (vel *cum nodis*) cfr. Quintil. 9, 4, 127. W. — 12. *ne quam . . . persequamur* del. Sievers M. Rh. 28, 571. — 13. *ne ab ultimo . . . persequamur* transposuit post *praecepta sunt* Hoffmann. Progr. Realgymn. München. 1879 p. 24, sed cfr. Roemer. Fleck. 119, 824. — 15. *si quaerimus* H *si sequemur* BP *si persequemur* b *persequemur β* — 16. *quod brevior* B. — *eo* om. H[1]BP — *cognito* H[1]. — 24. *narrando* C *in narrando* Langen. Philol. 36, 583. — 25. *sin erunt fictae* H*β* *(ficte), sin erunt ficta* BP *sin erunt facte* (suprascr. *ficte*) b *sin erit ficta* ω K cfr. Halm. an. T. p. 4 adn. 2. *si res erunt fictae* W. — 26. *conservandae* H — *his* H *de his* C. — *confingendum* b *con* ‖ *ingendum β.* — 30. *quia* C. *quae* ω K — *insinuationibus* C *insinuatione* ω K[1] — *novae* B — *eam* Hb*β*K[1] *ea* B *eas* P — *soli nos* b*β.* — 34. *in quo* HBP. — 35. *officium* b*β.* — 36. *industrie* ω K, cfr. Halm. an. T. p. 4 adn. 4. — P. 9. 4. *per narrationem* HP, B (*perorata narratione* suprascr., deinde *post* supra *perorata* B[2])

perorata narratione bβ *re narrata* K *pertractata narratione* vel *persoluta narratione* Thielm. act. Argent. II, 457. del. Langen. Philol. 36, 538. — 3. *quid in controversiis si* H[1]B *quid in controversiis sit si* H[2]P *quid in controversiis relictum sit* b om. β hoc loco, sed *quid in controversiis relinquatur* post *convenient* habet. — *si ea quae* ... *convenient* del. Dietsch. Fleck. 66, 300, Roemer. Fleck. 119, 829. — 6. *jure fecerit* C *jurene fecerit* ω — *facere* om. β — 7. *est* om. H.— De duobus exemplis alterum in alterius locum commutato ordine substituendum esse putat Hoffmann. l. c. p. 30 sic: *hoc modo* : *Agamemnonem* et seqq., tum *item e contrario* : *interfectam* et seqq. Verba *item e contrario* ... *oportuisse* del. Roemer. l. c. — 12. *numero res* Thielm. l. c. — 13. *sumus* C *simus* β Langen. Phil. 37, 405. — *ea* HBP. — 14. *numero* del. Sch. Thielm. l. c. — *non oportet* HP[1] *contineri non oportet* B *uti non op.* P[2] *esse non oportet* bβ *non oportet esse* ω K cfr. Thielm. Hermes 14, 630. — 19. *et confutationem* om. HBPβ. — 21. *in* om. bβ — 22. *ad argumenta* B (in marg. *adjumenta*). — 26. *aū.* | | (= autem) H *alii* C — *doctor ermestes* b[2] cfr. Osann. Fleck. 75, 792, Kayser. Philol. 12, 273. — 27. *quiddam* H. — 32. *ante* om. bβ Sch. — 33 *est* om. H. — 35. *rescivit* β. — 37. *edicit* H[1]. — P. 10. 1. *fratrem* HB[1]P[1] *cum fratrem* C. — 2. *vidi* ‖ *t* H *videat* BPβ *videbat* b cfr. Simon. II, p. 7 et 19. — *hic* HB[1]P[1] *hic quoniam* C — *verum quia* B. — 3. *de facto erit controversia* incl. K., ponit ante *coniectura* (v. 2) Hoffmann. l. c. p. 35. cfr. Simon. II, p. 10 et 16. — *et ex eo* Pbβ. — 5. *scripto aut e scripto* C *inscripto aut e scripto* b *scripto* Oudend. Sch. *ex scripto* K — *aliquid controversiae* HB[2]β *controversia* B[1] *aliquid controversia* Pb. — *navim* bβ (sic ubique). — *reliquerunt* B[1]. — 13. *remanserunt* C *remanserint* β — *nave* β. — 14. *in sc. conscend.* incl. Simon. II, 9. — 15. *aegrotum* inclusi — 16. *et surgere* β. — 17. *fortuito* ωK. — *ille* H *illam* C. — 18. *aegrotus* inclusi — *possidet* P[2]b — *ille* om. ω K. — 19. *haec* . . . *sententia* incl. K. — 25. *nominaretur* H *nominare vir* B (suprascr. *augur*), P *nominare augur* bβ. — 27. *constitutio* . . . *legibus* (*rebus* B) incl. K. — 28. *res unam sententiam scripta scriptum* H *(unam* ‖ *)*, P[1] *scriptum* C *re in unam sent. scripta scriptum* Sch. *res unam in sent. scripta* Bait. K. *res in unam sent. scripta at scriptum* vel *tamen scriptum* W. — 31. post *legavit* aut ante intercidisse *hoc modo, sic* vel similia cens. Sievers. M. Rh. 28, 572, sed cfr. Ostmann. l. c. 10. — 32. *Tullius* et *Terentiae* del. Burmann. (praef. 41 apud Lindem.), Sch., K. — 35. *petit melius se* H, P (suprascr. *filius*) *petit filius se* B (suprascr. *mulier*, mut. *fi* in *Tul.* B[2]) *illa petit Tullius se* bβ *petit mater* : *filius se* Halm. an. Tull. p. 5 adn. 2. — *vellet* HBP *volet* bβ *velit* ω K. — *in* om. ω K — *pondo* om. β in spatio vacuo — *et deb.* HB (del. *et* B[2]) P[1] *ei deb.* P[2]b *deb.* β. —

36. *constitutio e. l. ex amb* incl. K. — 37. *definitione* C *ex def.* ω K. — *introversia* H *inde controversia* bβ. — P. 11. 3. *Q* om. HBP — *coepio* B — *perit* H *periit* B[1] — *temporibus* ||||||| H. — 4. *docuit* C ‖ *docuit* H *edocuit* ω W — *senatum* om. b. — 5. *largitionem tantam* BPbβ. — 7. *eam* B[2] *eum* bβ[2]. — *coepio* H *coepit* C del. W. — 8. *cistellam* Pbβ — 9. *coepio* B om. H — *contra* incl. K; quod addunt editores *S. C.*, in nullo codice exstat. — 10. *ferre* om. H; *facere* bK. — 12. *coepio* HB. — 13. *constit. leg. ex def.* incl. K. — 14. *quid ut minuerit* HB[1] *quid imminuerit* P[1] *quid sit imminuere* P[2] *quid sit minuere* B[2]b, *quid sit minuere* |||| β (erasa *expt.* videntur). Verba *constitutio . . . majestatem* del. Sievers. M. Rh. 28, 573, defend. Langen. Philol. 36, 584. — 16. *alepos . t . different* H *al. e pos differendum* P *aut post differendum* P[2] *aut tempus diff.* in B suprascr. — 18. *civili* del. βK. — *in hac . . . juvabit*, deinde *utimur* omisso *ut* incl. K. — 21. *accusetur* ω K. — 23. *usum* H. — 27. *invenit* H *venit in* C. — *causae cadit* H *causae caedit* B[1] *causa cadit* B[2]Pbβ[2] *causae sumpt.* β[1] — *qui aegit* HB[1]P[1] *is qui* C. — 28. *nisi habuit actionem* HB[1]P[1] *non quemadmodum oportet egerit* C cfr. Simon. II, 15. — 33. *accupatur* H *aucupatur* BPβ[2], b (*au* in ras.) *occupatur* β[1]. — 34. *lex est* Pβ[2]. — *existet* HBP[1]bβ[1]K Hoffmann. l. c. p. 37 *existat* P[2]β[2] *escit* Sch. cfr. Bonherius ad Tusc. III, 11. Osann. Fleck. 75, 786. Legis XII Tab. Rel. ed. R. Schoell. p. 130. — *agnatum* B[2]β[2] *agnatorum* b, β[1] (ut videtur). — 35. Verba *et lex qui . . . in profluentem* om. Cic. p. 226, 14 (del. Sch. incl. K cfr. Ostmann. l. c. p. 17), quarto loco ante Maleolus inseruit Hoffmann. l. c. p. 38. At non est lex, ex qua (p. 12, 14) nascitur, quare potuerit aut non potuerit jure testamentum facere. — P. 12. 2. *sualligaverit* (a suprascr.) H *sua ligaverit* B (super *i* prius scr. *o* man. 2) *sua legaverit* PbβK *sua legassit* Lamb. cfr. p. 226, 15. — *ita usus* H, B (suprascr. *ius*) P. — 3. *intestato* BP *intestatus* bβ cfr. p. 226, 16. de or. I § 183. — *intestato mor. familia* om. H — *pecunia* H *pecuniaque* C — *agnatum* C. — 4. *gentilium* HPB[1] *gentiliumque* B[2] *et gentilium* bβ cfr. Simon. II, 4. — 5. *follicum lupinos* H *follicum lupinis* B (suprascr. *folliculi lupini in os* B[2]) *follicum lupino* P *folliculo obvolutum os lupino* b *folliculo lupino os obvolutum est* β *folliculus lupinus in os* K cfr. Simon. II, 8. Sievers. M. Rh. 28, 573. Ostmann. l. c. 17. — 6. *in pedibus* C *pedibus* ω incl. K. — *inductae* HBP *inditae* bβ Halm. an. Tull. p. 6 adn. 1. — 11. *manus* H *minor* C. — 14. *ex quibus* HBP *e quibus* bβK *ex quis* cod. monast. cfr. Langen. Philol. 36, 446. — 15. *constitutio l. ex ratiocinatione* incl. K. — 21. *sunt duae* bK. — 24 *certe* HBP *recte* bβ — *esse eam dicemus eiusmodi* HP *esse dicemus ea eiusmodi est* B *esse dicemus*

ea est huiusmodi b, β *(eiusmodi)* — *dicimus* Langen. Philol. 36, 584. — 25. *in caenaculum · eo* H *in cenaculo eius · eo* B (*eo* B²) *in cenaculo meo* Pbβ *in cena. cum eo* ω *in scena cum eo* Becichemus. — 27. *liceri* H. — 28. *pars* incl. Simon. II, 14. — 29. *est et adsumpta* P² *est sed adsumpta* bβ — *ex contraria* B¹P. — 31. *translatio criminis, remotio criminis* Sch. Hoffmann. l. c. p. 42. — 32. *sibi ignosci* b. — 33. *precationem* H. — 34. *inprudentiam fortunam* H *in inprudentiam fortunam* C *in fortunam imprudentiam* ωK. — P. 13. 1. *cui frater esset* Ernestio auctore ante *supplicium* retraxit Sch. *cuius frater esset* maluit K¹, add. in notis : fortasse ab interprete adjectum est; *cum frater esset* Klotz. Langen. Phil. 36, 584, del. Ostmann. l. c. 24. — 4. *quod has* HB¹ *quod aquae* P *quod eum aquae* B²bβ *quod aquae se* W — 5. *cum peccasse* B. — *se* om. bβ — 6. *reus* om. HBPβ. — 7. ‖ *fere potest* H *fere potest* P¹ *fere non potest* B *non potest fere* b *non fere potest* P²β cfr. Thielm. Hermes 14, 630. — 8. *nisi quando* C *nisi quod, si quando* vel *nisi quod, cum* W — 9. *extant hoc* H *extant in hoc* B *exstant hoc* PbKW *constant hoc* β — *modo* CK del. W — *in loco communi* C *Locum communem* B — *in loco comm. per amplif.* incl. KW. — 10. *iniciamus* ωK. — 12. *aut senatum imperatorem* P¹ *at in senatum aut ante imperatorem* B²P²bβ — *et consulem* B — *ad imperatorem* om. Cic. incl. K. — Locum tractaverunt Simon. II, 8, Sievers. M. Rh. 28, p. 574, Ostmann. l. c. p. 18, Langen. Philol. 36, 585. — *Hoc modo in . . . potest venire* del. Langen. At contra Weidnero suspecta: *ergo . . . potest venire.* — 17. *confert* bβ². — 18. *non crimen ipsum sed culpam* Ern. Sch. *crimen* (cett. del.) Sievers. l. c. 576, Ostmann. l. c. 13. — 20. *inferimus* H — 21. *accusatur* C *accusetur* ω. Recte tamen p. 11, 21 modus indicativus retinebitur. — 29. *neque fugere* C *neque effugere* ωK *nec effugere* W. — 30. *conlucationem* H *conluctationem* B, P (*coll.*) — 31. *ut* om. H. — 32. *dixit* C *duxit* β — 33. *quam exercitum* ‖ *dixit* H *quam exercitum eduxit* B *quum exercitum eduxit* P *quam exercitum . exercitum eduxit* bβ cfr. Simon. I, 18. — P. 14. 5. *docendi causa* C, in H *causa* punctatum. Inclusit *causa* W. — 6. *cum confiteatur* bβ. — 7. *pervertit* β. — 8. *nec causa* H. — 9. *ergo . . . damnationem* del. Sievers. l. c. 577. — 14 *antea* ||||||||||||| H *ante* C *ante ea* W. — 16. *rationem* H¹B — *iure occidi . . . hoc modo at* om. P. — 32. *hoc modo* C *pacto* β — 18. *ut non* HB¹ *at non* B² *non* P (ante una littera erasa vid.) *sed non* bβ. — 23. *defensione* del. Sch. — 24. *causa* om. HBP¹ incl. W cfr. v. 5. Osann. Fleck. 75, 793. — 25. *ergo . . . convenit* del. Ostmann. l. c. 35. — 27. *conferre* ωK. — 30. *nam in ea* P²bβ. — 33. *modo constituitur modo* H *constituitur modo* B¹ *constituitur hoc modo* C *hoc constituitur modo* W — *intentio — infitiatio — iudicatio* incl. K. — 34. *Aiacem*

C. *matrem* ω Osann. Fleck. 75, 793, sed cfr. K. Philol. 12, 276. — P. 15. 2. *sed* ‖ *et* H (*d* H²) *sed et* BPβ *sed* b *at* conj. K. — 8. *si qua* H *sed siquo* b *si quo* C Halm. an. Tull. p. 7 adn. 5. — 9. *hac quantotius* H *hac qua studes* B¹ *haec quam studes* C *haec quam tu vis* W. — 13. *in nostro in te studio* H ‖ *nostro in te st.* B (eras. *pro* vid.) *et in nostro in te st.* P¹ *et nostro in te st.* P²bβ cfr. Simon. II, 7. *in nostro in te st.* incl. K. *ac nostro in te studio* W scripsi: *pro nostro in te st.* — 16 *oportere et* B¹ *oporteret et* C add.: *et partibus offica* β (*offica* in ras. β²) — 17. *partibus officiis artis* HB¹ (*officii* B²) P¹ *officiis artis* P²b *offici artis* β *partibus* et *artis* del. Sch. incl. K. *officiis* del. Klotz. cfr. Thielm. acta Argent. II, 460. — 22. *conscr.* bβ. — 24. *iudicio iudiciale* H. — 25. *est priore* H *et priore* C incl. K. — P. 16. 1. *libro egimus cum de oratoris officiis tractaremus quinque quorum inventio* b, β (om. *quinque*), in marg.: *egimus cum* et *tractaremus? Quorum* add. B². — 3. *parve partem* H (*parve* punctis not.) *parvae partes* B *parvam partem* P *sed parvam partem* bβ *parva* W — *eius* om. W — *h . ut* H *in tertium* C — 4. *transferentur* H¹B *transferemus* C — *ubi de* ω K *nunc de* W. — 5. *primum scribere* C *perscribere* W — *incipiemus* HBPW — *in primo libro* C *libro primo* b incl. K. — 8. *coniunctim* β. — 12. *reperire* ω K, sed cfr. Langen. Philol. 36, 586. — 13. *docui indicatione* H¹ (add. *mus* et *m* 2). — 14. *qua . . . conferatur* incl. K *postea . . . adcomodarentur* del. Sch. cfr. Ostmann. l. c. p. 24. — 16. *complures* incl. KW — *in qua* H¹ *in quas* BβK *in quibus* H²P *quibus* b *ad quas* W. — 18. *videbitur* HB¹. — 19. *inventiones . . . accomodare* C *inventionis . . . accomodari* Monast. Junt. K. cfr. Langen. Philol. 36, 446. — 20. *item* om. ω incl. K. — *quas* HBP *quales* bβ. — 22. *vetari* HB¹, P (suprascr. *i*) *vitari* B²bβ *vitare* ω — *et ad confirm.* Langen. Phil. 36. 589. — 23. *deinde* C *denique* malit W — *docuimus* C incl. K. def. Langen. l. c. 587. *docebimus* bβ — 25. *proximus* C *extremus* b — *qui locus . . . orationis* incl. K. — 27. *ergo* om. β — 28. *tractari* b, β (suprascr. *vel e*) cfr. Dietsch. Fleck. 66, 300. Thielm. Hermes 14, 332. — *quamque* H¹B¹P *quae* H² *hanc quae* B² *conjecturalem eam quae* bβ *eam quae* K *conjecturalem quae* an: *eam causam quae?* W. — 31. *debet . . . actum* om. b. — 36. *probabilem* HBPb. — P. 17. 1. *quidqd* |||| H¹ *quodque quid* B (post *d* prox. *q* eras.) P²bβ *quidq : qd* |||| H³. — 2. *per quod* C *quod* P (= quo) W — 3. *reo peccare* bβ. — 4. *abfuisse* Pbβ — *et in vitam* HBPβ *in vitam* b Langen. Philol. 36, 588. — 5. *commodorum vitatione* (med. om.) HP¹ *comm. invitatione* P² *commodiorum spe aut incommodorum ita* b *commodorum appeticione spe aut incomm. vitatione* β cfr. Spengel. M. Rh. 16, 408. -- 6. *non quod com.* H¹ *an quod com.* b *an com.* β. — 9. *eius modi* C. *huiusmodi* Ern. Sch. —

libidinis C. *libidines* ω *libidinem* maluit Sch. Ob pron. *aliquam* praemissum *amoris* ... *libidinis* inclusi. — 11. *hic* et 13. *autem* interpol. vidit Simon. II, 12 et 13. — 16. *reliqua* HB — *perveniret* H. — 17. *deinde* incl. K. Simon. II, 11. — 18. *expectabitur* HB — *in quo primum* bβ. — 20. *quaerat* H *quaeret* C. — 22. *peccatis* HB^1P. — 24. *fuisse* β^1 *fecisse* C — *ostendam* H^1 *ostendat* H^2B *ostendet* C. — 25. *ita poterit* H^1P^1bβ *si non* super *ita* scr. H^2 ‖ *lta non pot.* B^1 (*non* suprascr.) *Silta non pot.* B^2 *ita si non pot.* P^2 *at si non par pot.* W — 2C. *peccati* ... *cum causa* om. HBPW cfr. Spengel. M. Rh. 16, 408. — *animi* om. bβ del. Sch. — 28. *conruitore* H^1 *conruptorem* H^2 *corrupitorem* B. — 29. *perfidiosum* bβ — *vel si* ω K — *denique* om. B Langen. Phil. 36, 591. — *aut aliquo* W. — 30. *contaminabit* bβ^2 *contaminis* β^1 cfr. Simon. II, 4. — *denique* . . . *personam* inclusi. — *deinde* C *denique* Langen. — 32. *et integer* Pbβ incl. W cfr. p. 185, 35. cfr. Simon. II, 6. — 36. *spectare* H cfr. Langen. l. c. — P. 18. 1. *quibus rebus* Sch. K. — 3. *erunt* om. β^1 — *non* del. Sch. K. — 4. *infamia* |||| . *dabit* H (fuerat in ras. *m*, certe non *prius* W). — 5. *dicat esse* H *dicat* ω W *esse doceat* Hansel. Fleck. 93, 851. — 6. *utitur* HB^1. — 7. *si nihil* bβ. — *potest* C ex *potesit;* an: *possit?* W *poterit* ω — *extrema* C. *extranea* malim, cfr. p. 12, 23 et 29. 25, 20. 44, 23. Thielm. act. Arg. II, 381. — 9. *sed* C scripsi: *se*. — 14. *aut neque* HBP *aut non aequum* β (corr. in *aeque*). — 15. *illas* C *alias* β incl. K. fort.: *illis* W — 16. *hoc loco* delet Simon. II, 12. — 17. *bene* H *bonum* b cfr. Thielm. Hermes 15, 333. — 18. *ipse* C an: *ille?* W. — 21. *spem* prius om HP — *locum* HB^1. — 23. *in eo loco solitudo* HBP *fuerit in eo loco solitudo* bβ incl. K. *semper desertus* . . . *solitudo* incl. W. — 24. *num quidem pactus* H *num quid est pactus* B (*pactus* punctis not. *vel passus* suprascr. B^2) P *num qui est passus* bβ *num qui quid est passus* ω, Sch. *num quod est factum* K an: *num qui inde tactus?* cfr. p. 19, 21 W. — 25. *perspectus et exauditus* b (ap. Halm.) *p. aut exaud.* (ap. Bait.) β *perspectum, exauditum* K. *perceptum* Langen. Philol. 36, 592. — 28. *debent inventiones* (suprascr. *is*) *ab arte* H. — 29. *facile* om. H incl. W. — 30. *quid anni qua hora* HB (suprascr. *vel quo anno vel qua parte anni* B^2) P *qua anni parte qua hora* b, β (*parte anni*) *quo anni* K. *qua hora* del. Halm. an. Tull. 8 adn. 4. incl. K. — 31. *et quo die* b *qua die* βK — *quanti* ||| *hora* (ap. W) *quanta hora* (ap. Halm.); alt. m. suprascr. *temporis* H *quantis hora* B (suprascr. *vel quota vel horis*) *quante horae* P^1 *quota hora* P^2. — *et cum eiusm.* HBP *et eiusm.* b (ap. Bait.) *et cuius modi* β. — 33. *ad eam rem* C *ad gerendam rem* W — *transigendam* om. HBP. — 34. *et scieritne* b *et potueritne scire* β *scieritve* W cfr. Simon. II, 9. — 35 *ad id perficiendum* om. ω Sch. incl. Bait. —

P. 19. 2. *haec qua* H¹B¹P *haec quae* H²B² *quae* b *qua* β *ecqua* Spengel. — *expectabitur* HP *expectabatur* B — *concurrerent* H (mut. in *rint*). — 4. *ex altera* bβ. — 5. *ex altera* b *et ex alt.* β. — 6. *demonstrabitur fuisse* del. Langen. Phil. 36, 592. — 7. *per quam resciri* b *per quam scire* β — *poterit* HBP — 10. *aut utrisque* om. ω, incl. K. — 11. *argumentis* C *adjumentis* K. — 16. *num quem* bβ — *de consciis, de adjutoribus* del. Ostmann. l. c. 20. — 17. *de adiumentis* incl. K. — *num quo* bβK. — 18. *fuerit* bK *fuerit vel fecerit* β. — *alieno* C *alienum* malim. — 20. *exauditus sit* ω K — *num quid* C *aut* H *aliquid* ω W. — 21. *odoratu* b¹. — 24. *tracta relicitum* H. — 25. *ob quo* H *ob quod* B¹. — 26. *tumore praeditum* K — 29. *rep.* H¹B¹, P (suprascr. *peritur*) *rei* H² *repertum* B² *rei repertum* bβ *repertum sit* K *repertum est* vel potius *repertumst* Langen. Phil. 36, 593. *rep. sit* vel *rep. est ut* malit W — *si* C *fuerit aut* bβ. — 31. *transacto neg.* cfr. p. 102, 15 inclusi. — 37. *sint* C *sunt* b Langen. item p. 20, 3. cfr. Phil. 36, 593. — P. 20. 2. *confidentis* (*vel teret* in marg. adscr.) *se merenster* (sup. lin. H² *et fortiter*) *et responderet* H *confidentis* (ultra lin. adscr. alt. m. *sime*) tum locus expers, in quo scr. B² *resistens*; sequ. *responderet* B¹. *confidentissime resisteret responderet* P *conf. resistens resp.* b *conf. res. et responderet* β; *responderet* glossema esse put. Bait., Simon. II, 6. — 3. *confidentiae* C *conscientiae* ω Spengel. — 5. *se commotum esse* C *commotum esse* ω vel *commotum eum esse* Langen. l. c. Recte *se* habent cod. nec est cur Lang. corrigat *eum,* nam P. 19, 37 accusatori opponitur reus, hic defensor suam causam cum reo eandem esse vult W. — 9. *sunt tres* H *sunt* Bbβ *sunt hii* P cfr. Halm. an. Tull. p. 9 adn. 5. — 10. *et his* H *et hi* BPbβ — *nisi* C *non* β — *non potest uti* HBP *nemo pot. uti* b om. β. — 17. *ab test.* H *abs test.* BP *a test.* bβ. — 18. *a* ‖ *quest.* H *ab quaest.* BP² *abs quaest.* P¹ *a quaest.* bβ cfr. Langen. l. c. — 19. *a rum.* Pbβ. — 22. *testes vitae* C *testes secundum vitae* Sch. — 25. *aut argum.* W. — 26. *et interrogationem* B (suprascr. *vel argumentationem* B²) *et ad argumentationem* b, β (v. 25 post *haec* om. *et*) — *haec . . . pertinebunt* del. Langen. l. c. 594. — 28. *cruciatibus* ω Ern. — 30. *praeterea* inclusi — *confirmatio* HPb — 31. *si qua dicta erint* H cfr. Thielm. Hermes 15, 333. — 35. *voluerunt* β. — 36. *cumque* HB¹ *cum quae* C. — 37. *sevirie* H¹ *sevire* B¹ *seu . .* P *seu verisimiliter* H² *servari* B² *scire* bβ *sciri ea* Halm. *servari ea* scripsi. — P. 21. 2. *et quid esset simili* H *et si quid esset simile* C *et si quid est simile* Halm. — *esset simile quod* del. K — *simili signo* C. *sensu* ω K. — *hoc . . . possit* inclusi. — 4. *recentior* C. *reticentior* duo cod. Lamb. *retinentior* Freund. lex. *retinentior* vel potius *tenacior* Schütz. Zeitschr. für Gymnasialw. 9, 328. — 5. *reminiscendum* H² *comminiscendum* Pbβ.

— 7. *intellegat sibi f. dol.* om. HBP in marg.: *intelliget sibi finem* B². — 14. *semper* || H *semper* P¹ se || B¹ (una litt. erasa, *p*, ut videtur) *rē* i. e. *rem* B² *sem* P² *rem* b β — 15. *oportere* om. b β. — 16. *haec enim hoc modo* H *haec enim eo modo* BP, b (*modo* om.), βKW *hoc enim modo* Langen. l. c. 594. *haec enim* inclusi. Cfr. Wunder. variae lectiones libr. aliquot Cic. ex cod. Erf. praef. 38. — 17. *re vera sint gesta* CK² *res vere sit gesta* K in ed. prior. p. 244. *res re vera sit gesta* W. — 26. *aut rumoribus* H *a rumorib.* C. — 27. *sumpsit* HB¹ *supsit* B². — 28. *quispiam* C *quisquam* W — 29. *confring. et emin.* H *confing. et commin.* P β *reminisc. et confing.* b. — 33. *et auditioni quos nostros aut homines* |¦|| H *et aliquos aut omnes* B. — 34. *malivolos* HB β *malevolos* P (?) b — *maledictos* HB — 35. *aliquam aut fictam* HPb *aliquam* || *fictam* B *aliquam aut confictam* β *aliquam* del. Simon. II, 15. — 36. *dicimus* β *dicemus* ω Graev. Langen. l. c. 595. — 37. *proferemus* del. Simon. l. c. — *illis* b β del. Simon. l. c. — P. 22. 2. *unus* om. b β. — 6. *forma fidem* HB¹P *firma fid.* B² *fidem famae* β. — *difficillime tractatum* ||| H *difficillimi tractatus* B — *consecutio* HB¹. — 8. *est* om. K. — 9. *perscrutati* C *persecuti* β Lamb. Sch. — *titulatione* HB¹ *dubitatione* β — 10. *offensione* P², b (?) cfr. Haase ad Senec. de benef. 5, 25, 6. — 11. *accommodaremus* b β Lamb. — 12. *legitimam* H — *partem* HBP. — 16. *per conlaudationem* H, B (suprascr. *perconctatione* B²) — 17. *scirentne id* |||| H (*ideo* fuisse videtur) *scirentne* B (*ne* suprascr. 2?), β *scirentne ideone* P *scierintne* Orell. K *scierintne id* W — *discriptum* (*am* ap. Halm.) H *id scriptum* CK — *scir. . . . testamento* om. b. — 20. *quod scriptum est* β. — 23. *sit excog.* C. *erit excog.* Langen. l. c. — 25. *civi fuerit* H *divi fuerit* P *periculi f.* b Halm. an. Tull. 10 adn. 61. *peric. f. ei obfuerit* β. — 26. *aut num oportuerit perscribere* vel *aut num omnino potuerit perscribere* cfr. Cic. de inv. II, 135 W. — 27. *aperietur* K². — 28. *quod scripsit* b β. — 31. *sententia redderetur et* β (b? ap. K.) — 34. *contra quod* C *contra id quod* b β *contra quam quod* W. — P. 23. 2. *illud* om. H. — 3. *necessarium* C *necessario* ω K. incl. Simon. II, 15. — *scribendum* inclusi. — 5. *nec legere* B¹P. — *id* om. H. — 6. *aut non more* b β. — 7. *nunc* |¦||| *quo et bono* H *nunc quo . . . . . . et bono* B — *qua eo habuisse scriptorem quem* H *quae habuisse scr. quam* BP *quae omnia script. noluisse quam* b *quae omnia voluisse scr. quam* β. — 11. ||| *constare* H *non const.* C. — 12. *cum iure* om. H. — 13. *communi* del. W. — 15. *enumeratione* HB¹ *enumerationem* B²P *enumeratio* b β *enumeratione utemur* ω K. — 16. *et stipul.* b βK — *exscriptorum* H *excerptarum* B²P β. — 17. *intellegantur* H²K *intelligitur* b — *voluntates sed exposito* H *voluntas expositio* Bb β *voluntas et expositio* P *voluntates expositione* K scripsi: *voluntas expositionem.* — 19. *et* om. ω

cfr. Simon. II, 12. — 20. *gentes* H *leges* C — *discrepent* HBPβ — 21. *namque abrog.* H *an abr.* B *num qua abr.* P *numque abr.* bβ *num qua obr.* Lamb. *num quae obr.* Halm. an. Tull. 11 adn. 1. — 25 *cui* HP. — 28. *abrogatum* B^{2}P^{2}bβ — *aut derogatum* om. H^1; *vel derogatum* ω K. incl. W. — 34. *sumemus* C *utemur* bβ^2 — *ratione* b. — 35. *verum cum faciant* HP^1 *utrum aequu verum cum faciant* B *utrum cum ea fac.* B^{2}P^2β *utro cum faciat* b *cum utra fac.* K scripsi: *utra cum parte fac.* — *de qua parte iuris* HBP *de qua parte* bβ *de qua* ω. — 36. *est scr.* BP^1. — 37. *putabitur* C *ut puta* B^2. — P. 24. 2. *quando* HBP *quomodo* bβ. — 3. *est sed si id* H *est sed et si id* BP *sit si id* bβ — *interpretantur* C. *interpretentur* Ern. K. — 7. *ambiguum* ω K. — 9. *arbitrantur* bβ fort. recte; cfr. p. 157. 12. Lindemann. Cic. de inv. p. 492. Reisig. Vorl. über lat. Sprachw. § 332. — 11. *profertur* bβ. — 13. *illi* om. H — 14. *quae ex* C *quarum ex* K. — 15. *alii* H — *et* om. H. — 18. *infacetissimi* B (in marg.: *infantessimi* corr. B^2 in *infantissimi*) P^2 *infantessimi* P^1. — 22. *interdicere* P^2. — 25. *definitionem* C. *descriptionem* Sievers, qui post hoc verbum similia intercidisse censet atque haec: *deinde factum rei cum ea conjungemus* M. Rh. 28, 578. — 27. *quae a ‖ pio* (sup. *a* scr. *c*) H *quae capio* B^1 *quae cupiunt* b^1 (ap. K.) *quae capiunt* C *Q. Caepio* Bergk. index schol. hib. Halis 1858/59 p. 7. Schütz. Zeitschr. f. G. 9, 329. — 31. *afficit* ... *detrimento* om. HB^{1}P cfr. Spengel. M. Rh. 16, 408. — 35. *et* om. bβ. — 36. *cum verbi descriptione is ratione felletur* H *cum verbi discriptionis* (*s* eras.) *ratione refelletur* B^1 *cum verbi et discriptionis ratione refelletur* P (med. om.) — *descr.* bβ (bis). — 37. *coniungitur* bβ^1 — *descr. con.* b. — P. 25. 4. *primum* incl. K. — 5. *eius res* H del. Sievers M. Rh. 28, 579, sed cfr. Thielm. act. Arg. II, 394. — *petitionem aut persecutionem* del. Ostmann. l. c. 37. — 6. *num alio modo tempore loco* bβ — *quaerente aut agente* B^{2}bβ. — 9. *rationali* HP (ap. Bait.) b — *in rebus* C *de rebus* K. — 10. *aut dissimilibus* HB, P(?), β *aut similibus* b — *maioribus aut minoribus aut* incl. K, *in rebus* ... *dissimilibus* del. Ostmann. l. c. 20. — 11. *eae* ... *similes sint* ... *dissimiles* K. — 12. *de qua* H *qua de* CK. — 13. *scriptum sit non quod voluerit cavere* H (*noluerit* ap. W), B (*nol.*) P^1 *scr. sit quod noluerit cavere* P^2 *non scriptum sit quod noluerit cavere* b (*nichil scriptum* ap. Bait.) *nihil scr. sit num quid voluerit vel quod noluerit cavere* β (sic. not β^2) *scr. non sit* etc. ω. — 14. *an quod* H, B (*an* del. et suprascr. *sed, quod* del. B^2), P *quod* b *vel quod* β (*vel* del. β^2). — 17. *revertamur* ω K. — 27. *et* ras. H incl. W. — 32. *repetere* bβ. — 34. *alii iudicii* β. — 35. *et fit* ... *iudicarit* incl. K *ut de eadem* ... *iudicarit* et *ut aliud alio* ... *placitum sit* alterum in alterius locum transponendum esse censet Hoffmann. l. c.

p. 45. — P. 26. 6. *res simili* C *res similes dissimili* Langen. Philol. 36, 595. — 8. *proferemus* C *conferemus* ω. — 9. *et utilitatem* om. HB¹Pβ. — 11. *cum orbus* HB¹ *cum morbus* P¹ *cum morbi* P² — *sit* K². — 12. *ex eo . . o uel* B *ex equo et bono uel* β. — 14. *si quid* C *si qui quid* P(?) ω. — *si quae* B¹. — 16. *rem ubi paciscuntur in comitio* HB (suprascr. *oratione paciscuntur* B²) PK *rem ubi pagunt oraciom* (= orationi) *pagunt in comitio* b *rem ubi* (suprascr. β² *paguntur*) *orationi pāgunt in comitio* β *rem ubi pagunt, orato; ni pagunt in comitio* Prisc. X, 32, ex Bosii conj. Lamb. Jac. a Cruce ex antiq. cod. in Gruteri thes. I, 684. — 18. *cui* ‖ *cito* H *cuicito* B (suprascr. *q̊nictio* B²), P¹ *conitito* b *contrito* β *coicito* Halm. an. Tull. 12 adn. 3 *coiciunto* K. — 21. *id quod* HP¹ *idque* CK. — 22. Initium capitis intercidisse vidit Sch., qui *In assumtiva* interposuit, sed cfr. K. ed. pr. p. 251. — 23. *agere* ||| H *agere* BP *facere* bβ *agerene* W. — 25. *ex contentione* del. Ostmann. l. c. 31. — 26. *venustius* C. *honestius* Lamb. — 27. *ipsene* β¹. — 28. *utilius* om. ω Bait., *utilius statuendi* del. W. — 30. *suspitio ex const.* om. HPB. — *conjecturali* C *coniectura* B² — 31. *quod* B²P² *quo* C. — 32. *sine* ||| *eo dolo* H *sine dolo* B¹ *sed eo dolo* P¹ *sed dolo* C *sed in eo dolo* ω K. — *negotium* incl. K. — *gestum de aliqua probabili causa ab defensore* (*ab def.* om. B²P²) *referatur* (*deferatur* H *deseratur* ap. W) *argumentatio coniecturalis de qua ante* (*antea* H ap. Halm.) *dictum est. Deinde quaeretur* (*quereretur* H) etc. HBP, β (ita incipit: *gestum, ab defensore esse de aliqua probabili causa* etc.) *gestum . de aliqua probabili causa* (ap. Halm.) *deinde quaeretur p. v. in eum l. v. ab defensore contra referatur a. c. de qua a. d. est* b. Kayserum secutus sum. Alia alii proposuerunt. — 36. *his ita* P *his locis sic* bβ. — 37. *utile* ‖ *utiliore posuerit* H *utili praeposuerit* C *utili utile utiliori praepos.* W — P. 27. 1. *haberet* ω Bait. K. — 4. *ipsi quid* conj. Simon. II, 3. — 8. *in qua primum* β — *iurene* b. — 9. *aeque* C. *aequene* Gronov. — 13. *ante* om. H. — 16. *fieri* om. H. — 19. *accusator* incl. K. — 20. *ut de . . . fecisse dicant* del. Simon. II, 10. — 21. *accusator* incl. K². — 23. *transferetur* bβ — *tempus locum* H¹ *locum tempus* C. — 27. ante *purgatio* add.: *hic ignoscendi ratio quaeritur ex his locis* H, B (punctis not.) P cfr. p. 28, 28. — 29. *imprudentiam fortunam* Hoffmann l. c. p. 47, sed cfr. Thielm. act. Arg. II, 454 adn. 1. — 30. *de his partibus . . . videtur* del. Sch., incl. K. Thielm. l. c. 457. — 32. *num culpa ventum sit in necessitudinem num culpam veniendi necessitudinem fecerit* H *n. per culpam v. s. i. n. n. culpam v. necessitudo f.* Pbβ *num culpam* (*m.* eras.) *veniendi necessitudinem fecerit* B¹ (in marg. add. B²: *num cum culpa ventum sit in necessitudinem* paulo inferius: *num culpa veniendi necessitudinem fecerit. Num culpam veniendi*

necessitudo fecerit.) — *num culpa . . . fecerit* incl. K. — 34. *est* H *est quomodo* BPb *est ecquomodo* β *ecquo modo* Halm. a. Tull. 13 adn. 5. — *ac levari* CK *aut levari* Thielm. l. c. 458. — 35. *in necess.* HBP[1] *si necess.* P[2] *is qui in nec.* bβ[2] *his qui in nec.* β[1] — *causa* HP — *is qui . . . conferet* incl. W. — P. 28. 1. *de consulto* H *id consulto* C — 2. *cecidisse* H (sed *ce* in ras.), PK. — 4. *idoneam* sc. *necessitudinem* Halm. l. c. adn. 6. — *causam* om. HBPK — post *putari* uncial. lit. *de inprudentia* HBP — *si autem . . . dicet* om. HBPβ; vix verba auctoris. — *sin* b (Bait.) *si* β — *autem* incl. K. — *reus* om. b incl. K[1]. — 5. *querentur* H. — 6. *potueritne scire* H *potuerit* ‖ *scire* B *potuerit nescire* P[1] *potuerit scire* P[2]bβ cfr. Thielm. Hermes 14, 631. — 11. *contaminabit personam* bβ. — 13. *inprudentia* C. *in impr.* ω K. — 15. *defertur* (*deferetur* ap. W) H *confertur* Pβ. — 16. *reo* om. H incl. K. — *om̄ eadem omnia* H *eadem omnia* C *cum eadem tum illa* W. — 18. *nostras partes* H (ap. W) *nostrae part.* H (ap. Halm.), B[1](?) P[1] *nostrae partis* P[2] *tres partes* B[2] *hae tres partes* b *hae omnes tres partes* β (*omnes* ante *hae* om.) — *purgationes* HP — *[hae tres partes] purgationes* K scripsi: *haec res [partes purgationis]* cfr. Fleckeisen. M. Rh. 7, 271. 8, 221. Thielm. act. Arg. II, 395. — 19. *eadem facere* H *eaedem res fere* B — *se peccasse* Pbβ — *confiteretur* HBP[1] *convideatur* β[1]. — 20. *causis sunt* W. — 23. *expectare* H. — 24. *non sit* KW — *an ea fraude* H *ea facta fraude* B *in ea* (*eis* P[2]) *fraudem* PK *ea fraudi* bβ *in ea re fraudem* W scripsi: *facta ea fraude.* — 26. *nos* om. H. — *quaeque id inprudentes* H ‖ *inprudenter* (*er*, non *es*, videtur scriptum fuisse) B[1] *n̄ inprudentia* B[2] *neque id inprudentes* P[1]β *neque id inprudenter* P[2]b — *fortuitu* Bb *fortuno* β[1] *fortuna* β[2]. — 31. *supplicavit* H (*supl.*) B (suprascr. *abit* B[2]) Pβ. — P. 29. 1. *nulla aut a* b. — 2. an: *communes sunt?* W. — 8. *vel* om. ω. Inclusi cfr. Simon. II, 8. — 13. *et quone modo* H (*e* corr., *m?*) *et quonam modo* C *ecquonam modo* Halm. l. c. p. 14 adn. 2 *ecquo modo* W. — 17. *edisseretur* H *et edisseretur* BP *et quaeretur* bβ *et disseretur* ω Halm. l. c. adn. 3. — 21. *videamur* H, B (*a* eras.) — 24. *pro argumentationis* H (ap. W) *per argumentationes* H (ap. Halm.) BP *ipsas arg.* bβ *argumentationes* K *porro argument.* W. — 25. *est* om. HB. — 26. *est* H *est vero* b *vero est* C — 27. *experire* H *expolire* bβ. — 28. *quam* om. H — *satis est* ω Halm. l. c. adn. 4. — 29. *neque* βK. — 31. *itaque hac ratione* C (*hac* ras. H) nescio an alterum melius absit. — 35. *ergo* incl. K, sed cfr. Langen. Philol. 36, 595. — P. 30. 2. *probari* HPb *probare* B (*e* mut. ead. m. in *i*), β. — 3. *est quae causam* HP[1]K *est* |||| *causa* B[1] *est quae causa* P[2] *est causa quae* B[2]bβ; *causam* del. Thielm. act. Arg. II, 458 W — *veram esse in quam* (*in* om. K[1]) ω K[2]. — 9. *his* H *hisce* C — 10. *ut* om. H. — 12. *aiacen*

HBP. — 14. *non* om. H, unde *sibi iniurias*, *summum* conj. Simon. II, 7. — 16. *mortem se* B (*se* eras.), cfr. Schütz. Zeitschr. f. Gymnw. 9, 327. — 17. *quovis* H *quavis* C *quoivis* W. — 18. *Palamedi* HB¹ *Palamedis* C cfr. Osann. Fleck. 75, 791. — 19. *et metus* C *metus* Simon. II, 15. — 20. *et consuet.* bβK. — 24. *aliaquo certo* H *aliquo certe* ω K. — 28. *istum sibi* K². *Sibi* ante *non* Lamb. Sch. Def. *sibi* Osann. l. c. 794, sed cfr. Draeger. histor. Syntax der lat. Spr. II, 325. — 31. *exustum* H *excitatum* bβ. — 32. *inimicum* C *inimicus* Gulielmius, Sch. del. Graev. — 33. *qui* HBP *cui* bβ cfr. p. 5, 36 *quid* W — *tandem? Hoc cui* W. — 35. *altera bestia* H *alterae bestiae* conj. Halm. l. c. adn. 5 *altera alteri bestiae* W. — P. 31. 1. an: *provectum?* W. — 3. *plurimas et pars summas* H *plurimas* ||||||||||| *pessumas* B *plurimas et per se summas* P¹ *plurim. et pessumas* P² *plurim. et pravissimas* W. — 5. *et si* C *[et] si* W. — 7. *dubium* incl. K. — *confiteamur* W. — 10. *uti* || *cum* H *uti . Tum* BP² *uti est cum* P¹ *uti sed tum* bβ. — 11. *brevior* B *brevius* P. — 12. *est cum* HP¹ *cum* B *tum* P²b, β (*c* mut. in *t.*) cfr. Halm. l. c. adn. 6. — 30. *sine* HB¹ *sin et* C — *esserit* H. — 15. *et exorn.* H²PbβK. — 16. *in omni . . . habenda* del. Sch. incl. K. — 18. *ergo . . . quadripertita* incl. K. — 18. *est argum.* C (*est* om. H in ras.) *argum.* β — 19. *quinquepertita est* H (ap. Halm.) — 22. *duo . . . reprehensionis* del. Langen. Philol. 37, 385. — *sunt gen.* H *gen. sunt* CK. — 25. *tamen* om. H. — *reprehensioni si* H *reprehensione nisi* BP *reprehensione si* bβ — *quae sint . . . sine reprehensione* om. HBP cfr. Simon. I, 20. — 27. *exemplo* HB¹ — 28. *dilucide poteris* Hbβ. — 30. *nam* || *evitare* H *nam et evitare* B *nam evitare* P¹ cfr. Simon. II, 15. — 31. *ab aliis* |||| *vit* |||| *commune* H *ab aliis invitatum commode* B (*in* mut. in *non* B²) *ab aliis vita* || *tam commonere* P¹ (*commonere et* P²) — *cphendere* H — *quae sint . . . docebit* incl. K., *haec cognitio . . . docebit* jam delev. Sch. — 35. *sunt* C *sint* ω. — *et* om. H — *recedere* ||| *adv.* H *recedere et adv.* B(?)K *recedere ac adv.* Pβ *recedamus ac adv.* b. — 37. *in omnibus partibus* et *ab aliqua parte* del. Simon. II, 12. Melius abest *hac praeceptione.* — P. 32. 1. *est vitiosa* H. — 4. *si quid* ||| H *ut siq̄* B *ut si qui* B². — 5. *mallunt* om. H (in ras.) *mallena* B¹ || *ntam* P *mallunt a* B². — 6. *si qui* HPb cfr. Thielm. act. Arg. II, 396. — 7. *curet* b. — 10. *inprobus* H¹ *inprobos* H² *improbo* C scripsi: *improbum.* — 15. *uno* om. H — fort.: *aspectu et praeteriens.* In proverbio fuisse videtur cfr. p. 160, 23 Cic. Brut. § 200. — *et ille* β — fort. *cum . . . dixerit* delendum est. — *omnino* om. H Halm. l. c. p. 15 adn. 2. — 16. *id fertur* HB¹ *affertur* P *differt* B²P (marg.) bβ Halm. *refert* Lamb. Sch. *facit fere* W, an: *id fert?* — *raro id fieri* incl. K — *dummodo* C *modo* W. — 17. *modo*

om. bβ incl. W. — 18. *ostendemus* C *ostendimus* b — *nos allegasse* H. — 20. *esse constat* H *constat esse* C. — 21. *decisum* H. — 25. *quod . . . habebat* incl. W — 28. *si quod praeterea quam in lege* ‖ *erit* H *si quos praeterea quam alligaverit* B[1] (*ea quam alligaverit* punctis not., supra *ea* scrips. *eos* B[2]) *si quos praeter eos quos ille dixerit* P *si quos praeterea quam quos ille collegerit* b (*ille* om. ap. K) *si quos praeter quam quos ille collegerit* β. — 34. *relinquemus* ω Klotz. — *ergo . . . reliquerimus* om. cod. Cortianus, Sch. incl. K. — P. 33. 2. *si aut* HB *si ut* P *si* bβ *ut si* Lamb. — *sint* ω K[1] — *dicimus* K. — 3. *iudices* C *videlicet* ωK — *omnes* C *homines* ω K. — 4. *inquit* HBP *inquiet* b *inquitet* β *inquiat* K. — 5. *inreligio* BP[2]β[1], b (? ap. K), sed cfr. Lucret. I, 101. — 7. *item* C *aut* K. — *falsa enum. est* incl. K. — *et* del. K. — 8. *omnes* om. ω K (b ap. Bait., non ap. Halm.) — 9. *sollicitant* HP, b(?) *sollicitent* Bβ. — 13. *mater atque praeterisse apariter* H, P[1] *(parit) mater quae prae ceteris parit* B *mater quae parit* P[2] *mater est atque materies · ea parit* bβ Halm. *mater atque praeceptrix · ea parit* Spengel. Fleck. 89, 206, Thielm. Hermes 15, 334 *mater atque praeter cetera e se parit* Langen. Philol. 37, 386, sed cfr. J. Mueller. Jahresbericht VI, 2 p. 183. *mater eaque inpotentes parit* W — *immensae* C *et inmensas* W — *porro . . . sunt* incl. W. fort. recte. — 16. *avaritiam* om. H — *homines* ω Spengel. — 17. *quod* H (supra adscr. *id*), P[2] *aliquod* B *quod id* P[1] *quod vis* bβ. — 23. *caese* HB *caesae* Pβ *cesae* b — *accedissent* H *accidissent* B[1] *cecidissent* C — *caesa accedisset* Fleckeisen. Vid. Tragic. lat. rel. rec. O. Ribbeck. praef. p. IX. — 26. *qui argivi* ‖ *in eadem lecti* H *qua argivi in eadem lecti* BP *qua argivi dilecti* b *quia argivi* β. — 29. *era* BPb *mea* β om. H. — *mea* H *mea medea* b *medea domo* β. — 30. *pedem* C *pellem domo* b 34. totum versum om. C. cfr. Ribbeck. l. c. p. 37 K. ed. pr. p. 259. — 35. *me deas homo aegro amores revo sautia* H *medea aegro amore saucia* B (punctis not. B[2]) P[2] *medea homodo aegro amore revo saucia* P[1] *medea animo egra amore saucia* b *Medea* (inseruit β[2] *animo egro amore*) *saucia* β. — 36. *ergo . . . vitiosa est* del. Sch. incl. K. — P. 34. 4. Verba *vana ratio . . . confitemur* in codd. post *ratiocinatur* (19) exstant; transposuit Sch. cfr. Hoffmann. l. c. p. 48. Langen. Philol. 37, 386. — 9. *quoque* C an: *quidem?* W. — 12. *noxiam* HB[2] *noxam* C. — 13. *immane* P[2]bβ. — 16. *meum hodie* C *hodie meum* Crat. — 17. *castigabo* H[1] *concastigabo* H[2]B[1]P *non castigabo* B[2]bβ — *committa* H *commissa* Pbβ *commerita* B. — *noxia* HB[2] *noxa* C. — 19. *item* bβ. — 22. *saxeoque* bβ — *in globos posse dicant* HB[1]P *globo praedicant* B[2]b *globo ideo praedicant* β — *volubilem* ω Bait. — 26. *id quod* HB *ideo quia quo* b *quia quo* β an: *at quo?* W. — 34. nonne: *fortuna?* Orell. Sic b ap.

K. — 35. *negent* b β Bait. — 36. *ullam miseri* ‖ *tatem esse autummanitatem* H *ullam miseritatem esse autumant* B (suprascr. *sed temeritate regi omnia* B²) *u. m. e. sed t. omnia regi autumant* P *ullam esse miseriam sed temeritate omnia regi autumant* b, β (*ullam misertam esse*) *miseriam esse ullam, sed temeritate omnia regi* Orell. Bait. *ullam extare temeritate enim autumant esse omnia* K. — P. 35. 3. *factus est* C. — 5. *nempe rē ergo id fructu forte aut fortuna obtigit* HB (*nempe res ista*, cetera punctis not., tum *contigit* B²) P (*res* et *fructum*) *res ista contigit. ergo id factum temeritate non fortuna obtigit* P (ead. man. corr.) *nempe res ista contigit. ergo id non forte aut fortuna optigit* b β (*obtigit*). *nempe ergo id fluctu, haut forte fortuna optigit* K. cfr. Ribbeck. l. c. p. 104. Fleckeisen. Philol. 7, 383 et sqq. — 8. *res geri* C. — 21. *item* C an: *aut?* W. — 22. *in huiusm. rationibus* incl. Simon. — 23. *ratione . . . infirma* om. HBP Simon. I, 20. Verba def. Spengel. M. Rh. 16, 408. Kroehnert. diss. p. 3. — 26. *quare eadem* β. — 29. *oratione* b (ap. K.) β. — 31. *studiose* HB²P¹ *studiosi* B¹P²b β incl. K. *vitiose* Hansel. Fleck. 93, 852 *artis studiosi* Langen. Phil. 37, 387., sed cfr. Cic. Brut. 267, de opt. gen. or. 13, Tusc. 1, 5. — 34. *esse chresponthe* H *esse chresponthem* B (*tem*), P β *esse chresphontem* b. — *existimas* HBP, K² (asterisco praeposito) *existimabas* b β *existimaveras* Halm. *aestumaveras* K¹ cfr. Ribbeck. l. c. p. 25. — P. 36. 5. *collocabis* H *collocavi* BP (*conl.*) *locavi* b β (*bene* praescr. β³) *quoi locavi* W cfr. Fleck. 119, 127. — *in* H *sin autem est* b β *sin* Simon. II, 13. — 6. *libero te* HBP β *liberabo te* b *te liberabo* ω K. *te liberaro* Weidner. l. c. — 13. *ergo . . . excogitandum* incl. K. — 16. *plures* (om. *res*) β *plura* b. — 17. *huius rei* B. — 18. *pa* ‖ *et* H (suprascr. *r*) *paret* B¹ *parit* P¹. — 20. *sin ceteri* H *si non ceteri* B *si cetera* B² *si non cetera* P¹b *sin cetera* P² β *si autem cetera* W. — 21. *concurrunt . quod si concurrerint . non nihil* b *concurrant quod si concurrerunt non nihil* β. — 22. *cum vel* ω — *quod in advers. dicit* HBP *id quod in adv. dicitur* b β inclusi cum W. — 27. *id* om. H. — 28. *deductus* HBP¹ *ductus* P² *inductus* b β Lamb. — 29. *cuius modi* W — *enim* om. H cfr. Simon. II, 16. — 31. *quid* H *quae id* B¹ *cum quid* ω K — *proco* H *pro quo* B¹ (ita *quo* pro *certo* β p. 39, 12) *pro eo* P¹K — *quod inter omnes constat* C. *quasi inter o. constet* Oudend. Bait. *quod i. o. non constat* ω Ern. *quod i. o. constet* ω K. inclusi. — 34. *studiis ē potest at motum* HB¹ (*aut*), *studiis esse potest aut motum* P¹ *nil tu dii esse potest. aut motus* P². — 36. *pace enim* HB¹, P (*pacem*). — P. 37. 1. *utuntur* HB (*usus* suprascr. B²) *usum* C *utentem* K. — *threspontem* b *crespontem* β². — 3. *id* om. PBb — *esse* om. β. — 7. *me tum* C *me tam* B (suprascr. *me cum* 2), P — *haec ratio* C *ratio* cum cod. Cort. K, sed cfr Langen. Phil. 37, 387. — *fecisset* H, B (suprascr. *vel fugit* 2), P *fugit* b β

fefellit Pithoeus, Klotz. an: *defecit?* W. — 9. *aliqua te igitur* H *aliqua levi tegitur* P^{2}β *aliqua teg. levi* b. — 10. *expectabam* HB^{1}P^1 *expectabant* B^2. — 11. *hunc desertus* HB^1 *nunc desertus* P^1 *nunc cum desertus es* P^{2}bβ. — 12. *periculo* C *periclo* Lamb. — *solus* BP^2 *solam̄* b — *restitutio* HP^1 *restitutionem* P^2 *ut restituam* C. — 13. *dictam* |||| H *dictum sit* C *dict. est* ω. — 14. *si quis dixerit* HB^{1}PK *si quis potens factiosus in contione dix.* B^2 (in marg. *contentione*) *si quis pot. ac fact. in cont dix.* bβ cfr. Destinon., de codicum Cornificianorum ratione. Kiliae 1874. p. 60. *ac fact. in cont.* inclusi. — 16. *et hoc* C *hoc* ω K^2. — 18. *quod id* HBP *qui dicit id* B^2 *qui dicit* bβ *de quo id dicitur* ω K (*quo de*). — 19. *defensionibus ut* HB^1 *defens. uti* P. — 20. *ut* om. HBP. — 24. *describam* β^2 vid. Hansel. Fleck. 93, 852. — *ut br scr.* inclusi. — *est* HB semel habent. — 27. *attulit* C *attulerit* ω K. — 29. *dicat* BP^2 *et dicat ita* bβ *et dicat* ω W. — 33. *ex eo quod* B^{2}bβ. — 34. *ita* om. H. — 35. *de omni* HP^1 *de omne idemne* B *idne* P^{2}bβ *omnino id* Halm. — P. 38. 5. *dari . . . gessit* om. HBP — *fuit* om. H. — 6. *pergamo* B^{2}P^{2}bβ. — 7. *quam* B^{2}P *quae* bβ — *me aequum frustra* |||| *ter nis* H (ap. W) *meamecum frustra ternis* H (ap. Halm.) *mea est aequum frui fraternis* B (*meam* et *frui aequum* B^2) P (*meam* et *ecum*), *mea . me enim est equum frui fr.* bβ. cfr. Ribbeck l. c. p. 206. — 9. *armis* om. HBP. — 10. *vel quod virt.* C *sum vel virt.* W — *virtutis* B^{2}bβ — *remulus* HB^{1}P^1 *romulus* P^2 *emulus sum* bβ. — 13. *atque te* H *atquae te* B^1 *atque ante* P *atque* B^2 *ea quae ante* bβ. — 14. *cau* || *sam hunc* (ap. Halm.) || *causam hunc* (ap. W) H *hunc* C. — 15. *cum id* H *tu cum id* B^1 *tum id* B^{2}P, b (*nequeo mecum id* marg.), β (del. β^3) — *exputando* HP^{1}b^{1}β (delet et suprascr. *nequeo exponendo* β^3) *ex disputando* B *disputando* P^2, b^2 (marg.) — *volvere* H. — Huius versus verba ante K qui sunt editores poetae tribuentes varie tractaverunt. Ribbeck. l. c. 223 haec: *nequeo Qua causa accusem hunc, evputando evolvere*, sed cfr. K. ed. pr. p. 262. — 16. *accusem* Pbβ. — 18. *sin verecundum* HB^{1}P *si ver.* B^2. — 19. *quid eum* C *quid aūt* || *eum* H *quid autem eum* P^1 *quid ego eum* Lamb. *quid tandem eum* Ribbeck. l. c. praef. p. 16 *quid autem* K — *accusem* P^{2}b Lamb. — *quid* HB^{1}P^1 *qui* B^2 *qui id* P^{2}bβ — *auditu* b — *existimes* H *existimet* C *aestimet* ω. — 26. *laedantur* CK. *laeduntur* Halm. — 27. *laedatur* ω. — 29. *item cavendum est* Langen. Phil. 37, 387 *item vitandum est* W. — 34. *Zethi* scr., *quorum* del. Langen. l. c. — 35. *dea musica* HB^1 *de mus.* B^2 *cum de mus.* Pbβ. — *inductā* || H *inducta est* BPβ *ind. sit* b *inducta* Simon. II, 19 Langen. l. c. — *disputatione* HBP Sim. Lang. *disputatio* bβK *disputatio vero* W scripsi: *disputationem.* — 36. *rationem* C *ratione* W. — *utilitatem* C *utilitate* W cfr. p. 45, 6. — *consumitur* C

scripsi: *consumit.* — P. 39. 1. *purgatio* HBβ *ratio* P(?)b, β^3 (supiascr.). — 2. *uti quis* C *ut si quis* ω. — 4. *dicat* om. HBP. — *don. se esse* bβ. Post *saepenumero* ins. *se* Bait., ante *saepen.* K cfr. Langen. Philol. 36, 485. — 6. post *deprehendemus* haec: *et in eiusmodi deprehensione ostendemus* bβ; jam del. Sch. — *dea re* H^1 (*ea* in ras.) *de ea re* C *de re* Ern. Sch. — 9. *studiosi* BP^2 (ap. K). — 11. *quia* C *quod* ω — 12. *esse constet* b Halm. — *putari* HBP. — *accepto* HB *a quo* $B^2\beta$ *a certo* b. — 13. *factum esset* P *f. est* β. — 14. *coloratum* HBP *corpore decoloratum* bβ *decol.* Lamb. *livore decoloratum* K. — 15. *deinde* del. Simon. II, 11. — 20. *ut si* C, sed *quis* abesse vix potest. Ernest. scripsit: *cures* — *praetereas* — *dicas.* — 23. *sunt* K. — *in altera . . . sint* om. H^1 add. in marg. inferiore H^2 — *altera severa curet enumeret* $H^2B^1P^1$ *altera re curet enumere* B^2 *altera re curet enumerare* P^2bβ *alt. re, vere curet en.* Simon. I, 19 *alt. re, severe curet en.* Ostmann. l. c. 22 *alt. re vere atque accurate enumeret* Thielm. act. Arg. II, 459 *in altera re vera, curet enumerare* W scripsi: *altera re vel accurate enumeret.* — 24. *incommoda* C *commoda* scr. et inclusit K — *sint* om. bβ; *sunt* K. — *et quam velit* H, B^1 (*et* eras.) P^1 *velut* B^2P^2bβ *et quae velint* Graevius *aut plana velut* K *aut velut* W. — 25. *sit* HB^1 *sint* C *sunt* ω K. — 26. *putari* C (*putare* b apud Bait.) — 27. *vituperari* HBPβ cfr. p. 16. 28. — *si, cum quaeratur* K. — 29. *vestinis pennensibus* HBP^1 *veszentinis an pennensibus* P^2 *vegentinis* bβ *vegentanis* ω Lamb. — 30. *eis* HB &
τ-B^2 *et is* Pbβ *de his* K. — *alteros* P^1 *alteris* P^2 ap. K et in Or. et Bait. ed., sed *alteris alteros* P^2 in ind. — 32. *quo alt.* HBP^2 *quod alt.* P^1 *cum alt.* bβ. — 34. *cupidi* HB^1 *cupide* C — *depugn.* H. — 35. fort.: *aut de vocabulo.* — 36. *rem* om. bβ. — P. 40. 1. *idem* sc. *controversiam struxit.* — 2. *alios efferre* H *aliis eferre* B^1 *aliis ferre* B^2 *aliam se ferre* P, *(sese)* bβ *sed aliam se ferre* K^2 *aliis se ferre* ω K^1. — 3. *dicere* H *dicebat* bβ cfr. Langen. Philol. 37, 389 *duceret* Hansel. Fleck. 98, 852 *dixit* W — *propter nom. comm.* inclusi. — *nam* del. K. — 4. *dicebat* ω K. *aiebat* inclusi. — 5. *appellarentur a populo Romano* P^2 *a pop. Rom. appellarentur* bβ. — 6. *aut proinde . . . appellentur* om. HB^1 — *aut proinde quasi* $P^1\beta$ *deinde quasi* B^2P^2 *aut perinde quasi* b(?). — 8. *sicut causam fecit* H *si quid causae fuit* W. — 12. *et rebus iudicatis et amplificationibus* βK *et amplificationibus* del. Ern. auctore Sch. *et reb. iudicatis* om. HBP. Verba inclusi. — 14. *his* C *in eis* K^2. — 15. *vitium* HBP — *de aliqua* HP. — 17. *sibi* C. *quo sibi* K^2, sed cfr. Lindemann. ad h. l.; *ei* vel potius *si ei* Thielm. Hermes 15, 334 *si quid* W — *est* HB^1P. — 18. *si* om. HBP. — 20. *expostulat* H *postulat* BP *postulabit* bβ. — 21. *proferet* B *profertur* b

— *de ea* H *ad ea* B (? supra *ad* scr. *ut* vel *ur*) *aut de ea* C — *aut . . . non est* incl. Simon. II, 7 et 18, Langen. Phil. 37, 389. — 22. *aut* HBP *aut si* bβ *aut de* (bis) Langen. l. c. — 23. *plures* C *plura* HW. — *idoneae* C *idonea* HW — *res judicatae* C *res* H om. W. — 24. *id* incl. W. — 26. *augere oportet* ωK. — 27. *doceri* B² (suprascr.), b Thielm. Hermes 15, 332. — 28. *ut quisq; In argumento hominem* H. — 31. *occidisse* bβ. — 33. *quod quique primum* H *non quod quidque pr.* B, P (*quique* P¹) *quod non quodque pr.* b *quidque non prim.* β *non ut quodque pr.* Ern. Sch. Bait. *non primum quidque quod* K· — 34. *primum* om. HBP. — 37. *ratione confirmatione* HB *ratione quid rationis confirmatione* W. cfr. p. 52, 9. — P. 41. 5. *et commis.* C *commis.* Klotz. — Verba seclusa om. cod. Turic. — 6. *conclusionibus in* om. HB¹P¹; *conclusionibus* B² habet. — 11. *ut quicquid* HB¹P *quicquid* C *ut quid* W — *referemus* C *referimus* ω K cfr. Langen. Philol. 37, 402. incl. Ostmann. l. c. 33. — 12. *ad idem* HBP *ad id* bβK. — 13. *idem* H *item* BP *in qua* bβ Bait. *id etiam* W. — 15. *ficte* H (*facte* ap. W) *ficta* BPb,β (*facta* suprascr. ead. m.) — 17. *ostentandae* P (ap. Bait.) β. — *enumerationi* H — 18. *est division* ||| *s* H — *de* HP¹, B (suprascr. *inde*) *dein* P²b — *breviter et* (*ex* ap. Bait.) *ord.* b β. — 20. *res* H om. C. — 24. *cum memoria cum* HB¹P. — 25. *amatoribus* HP *ac maioribus* B *aut maior.* bβ *maioribus* Simon. II, 5. — 27. *senatui* inclusi. Addere potuit Cicero, non Cornificius, cfr. p. 169, 33. — 30. *quod atr. est* incl. K. — 33. *iam partibus* H *iam si a parabus* B¹ *an ad pares* C. — 35. *rebus* om. H. — 37. *ostendemus* C *ostendimus* ω. — P. 42. 2. *si huius promissum* H *si huic permissum sit* B *si huic sit remissum* Pbβ — *multos* P²bβK. — *alacrio* H (vers. fin.) *acriores* bβ². — 3. *quos* bβK — *remoratur* C. — 4. *quem* H *per quem* Bbβ *cum* P (in ras.). — 5. *in sententia alterius dicatum* H *si sententia alter īudicatum* B *si sent.* (*a sent.* P²) *aliter iudic.* P *si semel aliter iudicatum* bβ *si sententia aliter iudicare* K. *si ex sententia alterius iudicatum* W. cfr. Thielm. Blätter für das bayerische Gymnw. 16, 354. — *facere* HB, b (ap. K) *fore* Pβ — 6. *non commodo mederi* H *non comodu* B (suprascr. *vel in* B²) *non commodum erit* P¹ *non cum commodum erit* P² *incommodo mederi* bβ *tanto incommodo mederi* W. —

terʳātu || *ū* H *terram tum* P¹ *perperam erratum* ω *perperam factum* Orell. K. *errorem tantum* W — *iudicium* C *iudicum* W inclusi, cfr. p. 97, 31 et 98, 28. — 11. *quem* H, B (*e* in *o* mut.) *cum* PbβK an: *per quem?* W. — 13. *et iustum* C (in B *et* ita scriptum, ut *esse* legere possis) *iustam* ω Simon. II, 14. — 14. *ut* H *quo* C. — 16. *iniuriam* HP¹ *iniuria mulierum* B (linea supra *a* eras.) bK *injuria* P²β *iniuriae* W — *et ear.* H. —

20. *quo* HBP *quod* bβ. — 21. *et atr.* C *atr.* B — *est* C *sit* ω — *locus est qui* bβ. — 23. *vituperare* H *stuprare* C *vi stuprare* W — *ingenuam* bβ^2 *ingenium* β^1 — *sacrum ledere* HBP *legere sacrum* bβ (*ledere* β^2) fort.: *sacrum clepere.* cfr. Cic. de leg. 2, 22. — 25. *imperantem* H (ap. Halm.) BP. — 27. *exputemus* B^1 *expungemus* P (in ras.) *exputamus* ωK. — 30. *varia* H *varias* W — 31. *commutatione* H *commutationes* W. — 32. *quibusque incommodis* HB^1P^1 *quibus commodis quibusque incommodis* B^2 *in quibus commodis fuimus* (*fuerimus* cod. Cort.) *quibusque in incommodis* bβ (*que in* om. bβ) ω. — 34. *et ostendemus* del. Sch. — P. 43. 2. *sollicitudine* Pbβ. — 4. *usimus* (sup. *m* scr. *su*) H *usi sumus* B *usi simus* CK. — 11. *huic* ||| H *huic* II W — 13. *sicut* H (sup. lin. 2?) B^1P, b (ap. Halm.) *sicum* b (ap. Bait. K.) — 14. *ita ut diligenter et nobis et nos* HB^1P^1 *ita diligenter consequutus fueris* B^2 *ita diligenter fueris consecutus et nos* P^2K cfr. Simon. I, 20. — 15. *et nostrae nos* W — *c̄* ||| *scientia* H *conscientia* B, P (ap. K) *scientia* CK — 17. *tua* HB^1 *tuaque* CK. — 18. *artificio* Pbβ. — *pelicum* H *periclum* P *periculum* Bb *reliquum periculum* β *reliquum* ω. — 20. *cavere* H *ac certe* B^1 *ad cetera* C. — *ut id quod* bβ. — 24. *demonstratum est* bβK — *nunc* C *nam* W. — 26. *et demonst.* om. HBP^1. — P. 44. 1. *praescriptio* C *praeceptio* ω. — 4. *dicemus* bβ. — 5. *in quattuor libros* H^1. — 6. *scribere* HK. — 8. *interea* . . . *possis* om. b. — 13. *deliberatio* ||| $\overset{i}{\textit{nes}}$ *partiones s̃* H *deliberatio omnis partim est* W — *ut quaeratur* . . . *eiusmodi* om. B^1. — 18. *arcessatur* H *arcersatur* B — *an in Italia* C *in Italia* ω cfr. Destinon. l. c. p. 62. — 19. *permaneat* bβ. — 20. *deliberationes* C *deliberationis* b *in deliberatione res* Langen. Phil. 37, 391 *deliberationis res* malo. — 21. *partim in ipsa* H. — 25. *bello Italico* C incl. Orell. *bello Poenico* Klotz. — 27. *magis* inclusi. — 31. *extraneat* H (*t* del., *m* suprascr.) *extranea* BP *extranea causa* bβ. — 32. *ex ipsa* HBP *ea ipsa* b *ea* β *ex ea ipsa* K — 33. *erit* H (sed punctatum) bβ *erint* BP^1K *erunt* P^2 — *adaugendam aut deprimendam* H *adaugenda aut deprimenda* B^1bβ *adaugendae aut deprimendae* B^2K *aut adaugenda aut deprimenda* P (mut. in *am* bis P^2) — *memorationem eorum* HP^1 *memoratione seorsum* B *omnem orationem eorum* P^2bβ Bait. (ante punct. pos.) *omnes rationes* ωK cum distinctione. — 34. *qui sententiam dicent finem* C Bait.; post *dicent* suprascr.: *is qui sententias dicet* B^2. In margine add.: *is qui sententiam dicet* b *Eos qui sententiam dicent finem* K^1 *Eum, qui sententiam dicet finem* K^2 — *memorationes* . . . *dicent*, quod quasi argumentum e margine importatum est, inclusi. — 36. *eorundem* HP^1 *eo* P^2 *ad eam* bβ. — 37. *tutam* ‖ *hon.* H *tutam et hon.* b. — P. 45. 2. *quali* ‖ *bet* H (sine ras. ap. W) *qualubet* Halm. —

4. *numerum* H (*alterum conjuncte agitur* suprascr. 2) *simul* B^1 *sumemus* C (suprascr. B^2) — *conjunctim* $B^2P^2\beta$ — *decernitur* BP *secern.* b *cernitur* β. — 5. *revocationes* HBP *renovationes* β. — 7. *pecuniae* H *pecuniam* b *pecunias* β — *pollicitationes dissimulationes maturaciones* bβ. — 8. *mentione* om. H; *mentiones* bβ^1 *menticiones* β^2 — *et ceteras res* bβ (*reb* ‖ β^1) *ceteris rebus* W. — Post *rebus* punctum posuit Langen. Phil. 37, 392. — *de quibus* C scripsi: *de quibus rebus*. — 22. *valemus* H *velimus* BPβK. — 12. *fit* om. H. — 15. *delectum* BPbβ. — 16. *prudentia* incl. W. — 28. *item app.* bβ — *appellatur* incl. W — *prudentia* KW. — 18. *rei* del. Schütz. Zeitschr. für Gymnw. 9, 329. cfr. p. 230, 13; habet Albinus. Rhetor. lat. Halm. 548, 31. — 25. *cohortabimur* bβK. — *cum . . . cohortemur* an delendum? W. — 26. *disciplinam scientiam* HP *disciplinam aut sc.* B *disciplinabilem sc.* bβ *disciplina scientiam*, nisi potius alterum vocabulum alterius glossema existimandum est, Halm. an Tull. p. 21 adn. 3. Hoc prob. Simon. II, 6 et 10. *ad disciplinam sc.* K. *a disciplina sc.* Madvig. adv. crit. II, 181. — 30. an: *volemus?* W cfr. v. 10. — 31. *poterimus* β^2 *possimus* ω K cfr. Langen. l. c. — 32. *innocentiam* H^1 *innocentum* bβ. — 33. *inin* ||| H^1 *in* B (del. B^2) om. in ras. P *bene* C. — 34. *male meritos* H^1 (*ulcisci* ab antiq. man. supr. lin. ante *male* scr.) *male meritos ulcisci* b. — 35. *oportere* ||||||| H. — P. 46. 3. *clientela* H^1 *clientelam* H^2 *clientelas* C — *cognitione* H^1 *cognationem* H^2 *cognitiones* B. — 4. *caste* om. H — *colenda* HBP^1 *colendas* C — *esse cū aste* H (*est gravitate* H^2 marg.) *esse* C. — 10. *contrarii* H (*nrĩ* suprascr. H^2) *contrariis* C *contrariam* Ostmann. l. c. thes. 1, sed cfr. p. 91, 1. — 11. *sin* C *si quid* W — *faciendum quid* ω Bait. K. — 13. *et appeti* del. Langen. l. c. 393 sed cfr. Lachmann. ad Gai. p. 312. — 14. *viris fortib.* del. Halm. — ***vel viros*** HB^1P *viros* C — *vel vir. fort.* incl. K — *propterea* om. ω Sch. — 16. *pro dignitate sua* Lamb. — *nec . . . iudicare* del. Ostmann. p. 38. — 18. *morem* HB^1P — *habere* HBP^1 — *in nullo* HP^1 *non ullo* ω K. an: *omnino nullo?* W. — 28. *sunt* H (in ras.), BP *sunt virtutis. ampl. si suadebimus* b (disc.), βK *sunt omnis virt.*; *ampl. si suad* W. — 29. *omnibus verbis adtenuandae* HBPK *atten.* bβW. — 30. *ut haec atten.* del. Ern. Sch. Bait. — 32. *ut* om. H^1 *quam* H^2 s. l. — 33. *posuimus* H *possumus* B^1. — 34. *constaret* corr. in *constare q;*^ae^ H *constare quae* B^1P^1K — *ostendantur* HB^1P^1K — *ita* K. — 36. *vocavit* C *vocabit* P^2K *vocarit* ω. — 37. *et inertiam* del. Sch. — P. 47. 1. an: *otiosam?* W. — 7. *non eo modo sep.* HP *non in eo modo sep.* B (*in* punctis not. B^2) *nos eo sep.* bβ *non eo nos a recto sep.* Halm. an. Tull. p. 22 adn. 8 *non eo sep.* K. — 8. *partes* H (lacunae signum ante pos.) *ut partes* H^2 (ap.

Halm.) B (*ut* suprascr.), P *IIII partes β a recto non quod hae* (β^2 in marg.) *IIII partes* b *quod partes* Halm. K *quod eae partes* vel *quod partes eae* W. — 9. *honestatem* HB^1 *honestatis* C *honestam* ω Halm., K. — *commemorationem* inclusi cum W — *dare soleant* HB^{1}P^1 *non dare sol.* B^{2}P^2 *dare non sol.* bβ an: *dare non queant?* Halm. — 10. *sed quamquam* C *sed quod cum* K *sed quia quamquam* W. — *nascatur* bβK. — 12. *rectum* bβ. — 14. *demonstratum* bβK — *rectum laud.* P^{2}bβ. — 17. *aut* CK. *aut ab* ω *aut a* W — *quibus soc. aut* HP^1 *quibusdam aut* W *aliquibus soc. aut* del. Langen. l. c. — *civibus* om. b — *exteris nation.* del. Simon. II, 5. — 22. *vel* del. Sch. — *iudicialem causam* H *in iudicialem causam* B^{1}P^1 *in iudiciale causa* P^2 *in iudiciali causa* B^{2}bβ. — 25. *honestam utrumque* HP *honestam si utrumque* B (*si* ead. m. suprascr.), bβ — *si utr. poll.* H, B (*si* ead. m. del.), P *utr. poll.* bβ. — 27. *alterum* H *si alterum* H^{2}B^{1}b *sin alterum* B^{2}Pβ, add.: *erimus demonstraturi, simpliciter* bβ — *qui* H^1 *quid* H^2, unde *quid dicturi simus aperiemus* conj. Halm. — 28. *aut si* HP *aut sin* B *at si* b *ut si* β conj. W *ac si* ωK. *aut* del. Simon. II, 11. — 30. *dilucidae magnificanda* HP *dilucidae magnificandae* B *dilucide significandae* Ostmann. l. c. thes. 2. — *rei . . . causa* incl. K. — 32. *ratione nostram sententiam* H *rationem* (*m.* eras.) *nostrae sententiam* (*am* mut. in *ae*) B *rationis n. s.* P *rationem nostrae sententiae* b *rationes* (*es* mut. in *em*) *nostrae sententiam* (*ae* β^2) β — *sententiam* incl. Simon. l. c. — 35. *si non omnes* W. — 36. *ut enim* HP^1 *utemur* C *utemur ut enim* ωKW — *nostri loci* ωK *nostri sunt loci* W. — 37. *confirmandi sunt, contrarii sunt* ωK *confirm., sic contrarii sunt* W — *cogitandis* H *concitandis* B^1 *confutandis* C *confutandi* KW. — P. 48. 1. *altera* H^2. — 2. *altera* H *alter* B. — 3. *a pene* H *a Poenis* C *a Poeno* ω cfr. p. 95, 22. — 4. *si quis audivit* H (*habebit* H^2) P (*adibit* P^2) *si quis audivit* B (*adibit* suprascr.) *sequi suadebit* bβ *sequi qui*

on

suadebit K. — 6. *collocarit* BPbβ — *ideos* H *idoneos* BPβ^1 *nec deos* H^{2}β^2. — 10. *his me* |||| *atur* H^1 *si metuatur* H^2 *si is in etimereatur* B (suprascr. *timeatur*; *in eti* vel *in ea* legi potest) *si timeatur* PK *si is timeatur* bβ^2 *si is* ‖ *meatur* β cfr. Thielm. Hermes 15, 334. — *vel dol. si is timeatur* incl. Simon. II, 10 et 13. — 12. *considerare* C cfr. Madvig. de fin. II, 103 p. 318 *considerandum* Graev. Sch. *considerarent* Halm. *se considerare* Bait. *considerare* incl. et scr. *turpitudinem* K *considerate quae sit turp. consecutura* scr. et incl. Simon. l. c. *viri esse considerare* W — *quae res sit* P^2 — *an non* H^1 *ac non* H^2 *at non* Pbβ *non* B (*at* suprascr.), *at* del. Simon. *neminem* scr. W. — 13. *necesse* H (suprascr. *esse* H^2). — 14. *exploratum* (suprascr. *esse* H^2). — *nullum aliud* Langen. Phil. 37, 394. — *venturos*

CW *venturum* P¹K Langen. scripsi: *venturam esse* — *virtute* bβ — *utra* H (*l* ante *t* suprascr.), P¹ *utro* (*l* ante *t* suprascr.) B¹ *ultra* C — *ad* B¹ om. C *in* W. — 18. *sit* om. C. — *et eum* C. — 20. *in his* ω K. — 25. *comparanda* H²B³bβK. — 27. *causae ut* H *causa aut* B¹bβ¹ *casu aut* PB²β² *casu vel* W — *ut adversa* H *vel adv.* W. — *sec. aut adv.* inclusi — *quod genus* B¹P². — 29. *eaque his* H *et quae his* B¹ *et ea quae his* B³PbβK — *contraria sunt* H² *sunt contr.* ωW. — 31. *commoda* inclusi. — *aut incommoda* incl. Ern. — *ut velocitas* H²B³β. — P. 49. 1. *ut prud.* b. — 3. *et confutatio* om. HBPβ¹ — *erit . . . nobis* incl. Ern. Bait. del. Sch. Tum pergunt: *In huius m. igitur* (sic bβ) *caus. princ.* cfr. Madvig. adv. crit. II, 181. — 4. *sumitur* HBP *sumatur* bβ *sumetur* B³. — 5. *querimus* H *loquemur* C. — 8. *commemorari debeat* H¹ — 9. *quod rectum sit aut* C *aut quod rectum sit* B³ Crat. — 16. *hominis illius* HP² *homines ill.* B (suprascr. *vel nis*), P¹ *omnes homines ill.* b, β (*homines* eras.) *omnes ill.* Halm. W *omnes illius* scr. et incl. K *se omnes ill.* scr. Langen. l. c. — 17. *praedicari* BβKW — *oportere* C *oportebit* b *non posse* W. — Verba ita transpono: *hominis illius virtutes omnium laudatorum eloquentiam anteire; praedicare oportere ipsa facta.* — 22. *novi* HP¹ *nihil novi* B (suprascr. *vel non* 2), b *novi nihil* P² *non* βK. — 28. *eius nos esse* B²P². — 29. *utignoscant* H (sed *i* in *a* mutata videtur) *utingnoscant* B *uti agnoscant* P *ut cognoscant* B³ (*uti*), bβ. — 30. *sunt* HBP — *audiant* BPK. — 31. *vituperaretur* B¹ *vituperare* P¹ *vituperetur* K — *sperare nos illius* bβ — *vehementer eos* bβ. — 35. *a vituperatione* C *ad vituperationem* Langen. l. c. 395. — 36. *principum* H¹ *i* ‖ *principio* B — *tractam aliquam* H¹ *tracto aliqua* H² *tractato ab aliqua* B *tractum aliqua* P¹ *tractata aliquam* P² *tractato aliqua* bβK cfr. p. 40, 21. — *harum* C *earum* W. — 37. *rationem* HP *ratione* B¹bβ — *narratio* om. B¹. — P. 50. 1. *si qua* B³bβ — *includerit* corr. in *incluserit* H — *quam* H¹B¹ *cum* C *ut* ω Halm. — 5. *sumus* HBbβ cfr. Langen. l. c. 406. — 6. *ut quocumque temp.* H *ut quo quaeque temp.* W. — 7. *quod quamquc* b — *tute* ||||| *ute te gerit* H (sup. ras *gesserit* scr. H²) *tute egerit* B¹ (*cauteque* suprascr. B²) *tute ut et egerit* P¹ *tute caute egerit* P² *tute cauteque eg.* bβ *tute et caute eg.* K¹ *tute eg.* K² *tute rem gesserit* W. — 8. *sed* C *et* H² *deinde* K — *oportebat* H¹. — 10. *qui comodo* B¹ *quomodo* C. — 11. *inde* H¹ (suprascr. *sint* H²) *sint* C — *monstrare* H¹ *monstraret* H² — *sed . . . demonstrare* incl. Ostmann. l. c. 27. — 13. *maioribus* om. β — *quibus . . . sit* del. Ern. Sch. Bait. — 14. *parem* C *ipsum pastem* B (*t* punctis not.) — 18. *educato* H¹ *educatus* H². — *bene in laude* HB¹P *in laude* B³bβ — *honeste* HB¹, P¹ (*quod* add. marg.) *bene et honeste* B³bβ *quam honeste*

ωK. — 19. *totius pueritiae fuerit* HBP *per omnem pueritiam educatum* bβ *tempore totius pueritiae fuerit* ω K. — super *in vituperatione* scr. *e contrario* H^2B^3 — 20. *inde trahise oportet* H *inde se retrahere oportet* B (*se re* suprascr. et *oportet* mut. in *aperte* B^2) *hinc detrahere op.* P (in ras.) *inde se retraxisse aperte* bβ *e contrario. Deinde transire oportet* ω Lamb. Bait. *inde detrahere oportet* K. — *ad* HP *at* Bbβ *a* K scripsi: *ab* — 21. *commoda* C *commodis* ω K. — *naturas* H (*s* del.), *natura* BP *a natura* b *a corporis commodis natura a natura* (sic not.) β *ab natura in laude* ω *in laude: natura* K. *in laude* Ostmann. l. c. p. 33. — *si et* HB^1 *si sit* C *si erit* Langen. l. c. 395. — *dignas* H^1 *digna* H^2B^1 *dignus* P^1 *dignitas* C — 22. *eam* Pbβ — 24. *haec* om. ωK — *industria* bβ. — 25. *adicemus* H *ea dicemus* B (*di* in ras.) *dicemus* Pbβ *dicemus* incl. Simon. II, 4. *esse dicemus* scr. W — *diligenti temperantia* H^1 — *valetudo perpetua, diligenti temper.* conj. Simon. l. c. — 27. *de his usum* HBP^1 *his usum* P^2 *male his usum* bβ *stolide his usum* Langen. l. c. *his deusum* Jv. Mueller. l. c. p. 184. — *de his* inclusi. — 30. *fuisse* HBP *non fuisse* bβK *fugisse* ω *aufugisse* Halm. *afuisse* Klotz. fort.: *fudisse.* — *revertemur* bβK. — 33. *potestas* HBβ, b(?) — *gloria* · — *amicitia* · — *inimicitia* · B. — 34. *inimic* . Hb *in inimic* . C cfr. Langen. Phil. 36, 583. — 35. *fecerit* H *susceperit* C. — 36. *amicitiam* H^1 — *divit.* H^1 *in divit.* C — *qualis* incl. K. — *aut* HB, P (ap. Sim.) *aut in* P (ap. Bait. K.) bβK cfr. Simon. II, 21. — P. 51. 1. *cuiusm. . . . fuerit* om. HBP, $β^1$ (in marg. hab. $β^2$). — 4. *virtutes animi* H *an. virt.* BPβ *virt.* b (ap. Halm.) — 6. *et aliud pr.* HBPβ. — 7. *dicamus* HBP *praedicemus* bβ *dicemus* W — *vituperamus* HBP *vituperemus* ωKW. — *aliud iniuste* om. HP, B (add. in marg.) *aliud inique* b (ap. K.) — *aliud inm. aliud ign.* HBPβ, b (ap. K.) *al. ign. al. inmod.* b (ap. Bait.) — 9. *praedicemus* HBP *esse dicamus* b *praedicamus* β *esse dicemus* ω del. W — *est* om. H add. post *dispositione* H^2. — 12. *est nos* H *esse nos* C *esse* W — *omnes* om. H^1 — *partes has* bβ *has part. omnes* H^2 — *et vitup.* H *aut in vitup.* BPβ *aut vitup.* b. — 13. *saepe indicant ut non sint* HP, B (ante *indic.* insertum est *se*). — 17. *utemur* HBP, add.: *enumeratione ad exitum causae* bβ incl. K. — 18. *nostri causas* H^1 *nostri causa* H^2BP *in ipsa causa* bβ *in tota causa* K — *interponere* HB *interponere oportebit* ωK — 19. *communis* H^1P^1, suprascr. *debemus* H^2. — 20. *rare* ωK — *commentandum* Gulielmius *considerandum* Ern. — 23. *commodissime* ω Ern. Sch. K. — *separationi* H^1 *separatione* H^2BP *separatim* bβ *separatim omnino* W. — 24. *in* H^1B *an in* H^2 *at in* H^3Pbβ *at* incl. cfr. Simon. II, 14. — 27. *conferendum* bβ. — *putavimus* bβK. — 30. *partes* H^1b *partes orationis* C *artis partes* ω *partes artis* Thielm. act. Arg. II, p. 460. — *dein-*

ceps. Igitur H *deinceps β.* — 33. *quic* ||| *quid* H *quicquid* P *quidquid* B (*vel quidque* suprascr.). — 35. *nos habere* b*β.* — P. 52. 1. *consequemur* H *si conseq.* H^2 *cum seq.* C. — 3. *ut utemur* H *ut utamur* C *cum utemur* W. — 4. *et hunc* C *et ut hunc* BK *ut hunc* W. — 7. *quoque* HB *quasque* b*β* om. P. — 9. *id est* om. HB — *in dispositione* H *in dispositionem* B *in expositionem* b*β.* — *rationis* HB — *confirmatione* H. — 10. *orationis* H *rationem orationis* B (*em* et *is* in ras.) — *exornationem* om. HB — *conclusione* H *conclusionem* BP, b (?), *β complexionem ω* — *item . . . docuimus* incl. K. *id est . . . complexionem* incl. Ern. K. del. Sch. *haec . . . profecta* del. Sch. incl. K. — 13. *officioso* C corr. in *artificioso* B^3*β.* — 16. *aut ab litt.* b*β.* — 17. *recitationem* HB^1 — *aut . . . recitatione* inclusi cfr. v. 24 et 31. — 18. *si quam* C an: *si quam aliam?* W. — 20. *postulet* Pb*β*K. — 21. *auditoris* H an: *auditorum esse?* — 23. *et exord.* H (ap. W., non ap. Halm.) Bb*β.* — 24. *aut* incl. K — *narratione* H^1P^1 *a narrat.* C — *ab aliq.* B^2P^2*β* — *aut . . . argumentatione* incl. K. — 25. *si . . . licebit* del. Sch. — *quid* H^1 *quod* C *quia ω* — *quia . . . necesse est* del. Langen. Phil. 37, 395. — 26. *ad principis sententiam* H^1 *a principii sententia* B^1 — 27. *si causa . . . revertemur* incl. K. — 30. *est parum prob.* b*β parum prob. erit* Lamb. K. — *si narr. . . . argumentatione* inclusi. — 32. *translationibus partium* b*β.* — P. 53. 3. *sint* CK *sunt* b — *fiant ω*K *sint* b. — 4. *interponi* incl. K. — *et medio conl.* b *et in med. conl. β in medio conlocari* del. Simon. II, 6. Hansel. Fleck. 93, 852. — 5. *et si in re* HBP *statim re ω*

ex

Stephan. Lamb. — 6. *sed qua* H *sed qua* B (*sed* del. B^2) *ex qua* P *qua* b*β ecqua* W. — *causae conf. possint* H. — 7. *et reliqua quoniam* H (*et* ante *quon.* suprascr. man. antiq.), P *quoniam* B *et quoniam* b*β et re dicta quon.* K (*et re acta quon.* maluit in ed. pr. p. 275.) — 8. *facillime ω*K. — 9. *desinimus ω*K *cum . . . des.* incl. K. — *recte* H (in ras.), P om. B *recentem* b*β.* — 13. *parere* HB*β parare* PbK. — 15. *et* om. H — 17. *nec egregie* B^2 b*β.* — 18. *audaciter ω*K. — 23. *et quia* b*β*K. — 24. *omnes* C *homines* (*omnino?*) W — *posse vix* H — *putaverunt posse* b*β.* — 26. *quantopere a nobis* HB^1P^1 *magnopere a nobis* B^2P^2 *magnopere ea pars a nobis* b*β quam maximo opere a nobis* W. — 30. *in corp. motum* H *et in corp. m.* C Simon. II, 4. *corp. mot.* K *et corp. m.* Langen. l. c. 396. — 34. *comparat* C. *parit* conj. Halm. scr. K. — *curatur conservat* H *conservat* B^1 *cura conservat* B^2P *cons. exercitatio declamationis* b (ap. K.) *amplificet accuratio* b (ap. Bait.) *accuratio cons.* (suprascr. *vel amplificat*) *β cons. cura* Lamb. — 35. *comp. natura* C. (sup. *n* scr. *a* H, ante *n* B^1) *comp. cura* Sch. — 36. *et maxime* C. — *exercitatio imitationis* HBP (*declamationis* suprascr. B mg. P)

ex. declamationis b, β (*vel imitationis* suprascr.) *ratio decl.* Sch. *exercitatio* W. — P. 54. 1. *pro* om. HB, P (ap. K.) — *faciat* H *facit* ωK. — 2. *moderatio decl.* Sch. K. — *declamationis* om. W. — 3. *natura paratur* BP² *natura* bβ. — 4. *nos* om. ω Osann. Fleck. 75, 794. — *communis res* H (*rei* ap. W), BP *commonere cōmunis ne ea res* β. — 5. *non* om. HB¹. — 10. *firmamento* HBP¹ *firmam* P²W *firmam ergo* bβ. — 13. *voce bene* HP¹ *vox bene* BP² *leni voce* bβ — *permulsa est* C. — 14. *labore* C *clamore* ω — *completur* C *complentur* B² *compleantur* Crat. Ern. Sch. K. — *et* C *etiam* ω — 15. *conveniat* HB¹ *convenit* b. — 16. *in continuo* HB¹ Hansel. Fleck. 93, 853. an: *inter continuum?* W — *clamore* H Hansel. — *permittere* H *mittere* B¹ *omittere* B²P, β (suprascr. *vel re*), K *remittere* b *mutare* Hansel. — 20. *debemus* om. HBP def. Destinon. l. c. p 64. — *vulnerantur* bβ — 21. *hac cauta* H *hac accuta* BP. — *exclam.* ωK — *et si quis* B²Pbβ *et si qui* K. — 22. *consumitur*; *uno.* Sic distinguit B, cfr. Hansel. l. c. — *universo* H², B (linea not.), P om. H¹ *universus* bβ inclusi. — 26. *quaesepe* H, B (*quae* mut. in *quia*) *qua saepe* P¹K *quia s.* P² *saepe* bβ *quod saepe fit in* W. — 27. *natura* HP¹W — *iure debetur* C *ut ei debeatur* W. — *velut acc.* C *item acc.* K *id acc.* W — 28. *diximus* bβK. — *conserv.* b — 29. *abstinenationis ut quod* H (*nen* in ras. *ti* suprascr.) *astinentiatione* ‖ *it quod* B¹ *osten* ||| *t* ‖ *atione f* ‖ *it ut quod* P *etiam ostentatione fit ut quod* B² *orationis enuntiationi serviunt, ut quod* K. *honestant enuntiationem: eo fit ut, quod* Hansel. l. c. *attinent ad vim orationis ut quod* W. — 31. *voluptate* b *voluntate* β. — *firmitudinem vocis* b (ap. K.) βK. — 32. *in* ||| *suavius* H *autem insuavius* vel *enim insuavius* (ut cod. Tur.) W. — 33. *adfirm.* H. — 35. *cum ad rem* HBP *conservat* bβ *integrat* W — *vocem* Hbβ *voce* B¹ *vocet* B²P. — 36. *continua* H. — 37. *sermonem* HP *ad sermonem* B *sermone* bβW *aut sermone* K, scr.: *et sermone* — *animum* C *animus* P²KW; add.: *eius* bβ — *retineatur* ω *retinetur* KW. — P. 55. 1. *an* HB¹ *aut* B² (suprascr. *ac*), PK *et* bβ om. W — *suscitat* b *exsuscitetur* ω *exsuscitatur* KW — *clamorem* HBP. — *vocem et fauces* b (ap. K.) *fauces et vocem* b (Bait.) β. — 2. *ledi creditorem quidem varietas haberet enim* H, B (ad *varietas* add. mg. *emendat*), *ledit auditorem quodem. varietas h. e.* P (*quod emendat* P²) B² (*quod*) — *auditorum aures* W. — 4. *adcommodatur* HB¹. — 7. *igitur eadem* H (ap. W.) W *res igitur eadem* H (ap. Halm.) P¹ *ergo res eadem* b *igitur res eaedem* β. — 9. *erat in pr. dicendum* Halm. — 10. *visa* C *divisa* ωK — *suavitate* Hb²β — *quoniam . . . dicemus* incl. K. — 12. *igitur* incl. K. — 13. *rhetoricam* conj K *rhetoricae* Thielm. Hermes 15, 335. — 22. *et vocis rem.* om. HBP. — *demonstratio est or.* om. HP. — 23. *rem. voce* om. HBP. — 25. *perinde* Pb. —

26. *aliqua rerisum* B (suprascr. *verisimili*) *aliqua ve risum* P[1] *aliquo verisimiliim* P[2] (ap. Bait.) *aliqua re verisimili risum* P[2] (ap. K.) — 28. *in* om. ω cfr. Langen. Philol. 36, 590. — 29. *enuntiandae* incl. Ostmann. l. c. 15. — *clamosa* incl. K. — 30. *in contentione* incl. K — *orationis . . . clamosa* om. HP add. B in mg. *distributio . . . contentione* om. HP. — 30. post *oratio* signa loci verborum expertis posuit Simon. I, 20. — *cum rar. et brev.* incl. K. — 31. *acri vocif.* incl. K. — 37. *heae* (corr. ex *hec?*) H ||| *ae* B[1] *hae* B[2] *et* (?) *eae* P *et hae* bβK — *quoniam . . . videtur* incl. K. — P. 56. 6. *autem* incl. K cfr. Simon. II, 13. — *in demonstr. est* H. — 8. *oportet* HBP[1] *op. uti* P[2]β *uti op.* b — *ut id ipsa* HB[1] *ut in ipsa* B[2]P[1]β *ut ipsa* P[2]b. — 9. *intersecare* B[3]P[2]β *insectare* b. — 10. *sermo* incl. K. — 11. *tum vocum* bβ. — 12. *gestum est* Halm. — *narrare* H, B (suprascr. *vel ri*), PβK *narrari* b — *videamur* ωK. — *quod* C *cum* W. — 13. *aliud* H *ad aliud* B *at aliud* PbK *ast aliud* β *at quod* Ern. *at cum* W. — 14. *otiosum* H. — 16. *ita* P[1]K. — 21. *tremebundam vocem* scr. et *vocem* v. 24 del. Sch. — 26. *fac. sit* HBP — *adaucti* H. — 27. *voci* H. — 28. *rugere* HB[1] *augere* b *adiungere* β (*vel augere* suprascr.) — *sonum celeriter* H — *et torq. . . . conficere* incl. Simon. II, 6. — 29. *conficere* C *vel confingere* suprascr. β; *confingere* b — *et . . . conficere* inclusi. — 30. *distributionem* HB. — 31. *vocis* H *vocem* C *autem* ωK inclusi — *omissis* HB[1] *ab imis* C. — *exclamatione* B[2]Pb — *clarissima* Pb. — 32. *oportet adh.* β — *oportet* inclusi. — *per* om. H; *in* W. — 34. *iubemus* BP[1] *debemus* Ern. *debebimus* K inclusi. — 36. *commutationibus* HBP *commut. crebris* bβ incl. K *commutatis his* W an: *commutationibus parvis?* — 37. *utemur* om. K[1] incl. K[2] — *verba depressa* H. — P. 57. 1. *inclinatio* H[1] *inclinatione* H[2] — *soni* H. — 5. *pronuntiant risum convenit igitur* H *pronuntianti conv. ig.* B[1]P[1] *pr. conveniat convenit ig.* B[2]P[2] *probabiliora reddit ea quae pronuntiantur convenit* b, β (*reddat*) *pronuntianti conv. et prob. reddit ea quae pr. Conv. igitur* ω *pron. conv. Convenit igitur* Simon. II, 17. — 7. *pudorem et* C. *pudorem non* Madvig. l. c. scr.: *et pudorem nec.* — *gestum et* HB[1] *gestu et* B[2]P *gestu nec* bβ, sed cfr. Cic. Brut. § 235 et 275. — 8. *conspiciendam* C. *conspicuam* Lamb. Ern. inclusi. — *et nec* B (*et* suprascr.), P — *esse* om. H[1]. — 10. *quas . . . videtur esse ad.* om. H. — 16. *nā ē hoc datum* H, B (add. s. l. *de natura*) *natura enim hoc est datum* W — 17. *tumultum* HP[1] *vultum* B. — 18. *auditorum* H. — 23. *sin cont.* C *si cont.* ωK. — 25. *proiectione* Ern. — 27. *respectu* HBP — *oportet* C *oportebit* ωK. — *sin ut.* C *si ut* ωK. — 31. *femineo* Bbβ. — 34. *quo motus* P[1]. — 37. *commode scire posset . nam* || *posset hoc satis commode scribi possit nec si id fieri non possit* H. — P. 58. 2. *quid* H, B (suprascr. *o*), bβ *quod* PK — *opor-*

teret HB²b β *oportet* B¹PK. — 3. *tamen* om. HBP. — 4. *proficere* HB *perf.* C. — 6. *ad* om. ω Lamb. K. — 7. *rhetoricae artis* ωK, sed cfr. Langen. Phil. 37, 396. — 8. *artificii* b (ap. K.) β — 9. *ab* C *a* H — *magis id.* bβ. — 10. *constat* H. — 13. *placere vos alias* H *placere alias vos* B¹ *placeat alias* C. — 14. *sit eas* HB¹P *sint eas* P² *sit ea* B²bβ *sit ea res* K. — 18. *sed quia* C *et quia* b *sed quomodo* Madvig. Cic. de fin. p. 428 (ed. I.) *sed qua* K *sed quod* Madvig. adv. crit. II, p. 182. Scr: *sed quod genus* cfr. p. 63, 32. — 22. *egregia et* ‖ *haec quae huic* H (puncta m. 2). — 24. *nat.* HBP *et nat.* bβ. — 28. *nitescat et natura* H *natura nitesc.* C *ingenium nitescat et natura* W. — 31. *nostro* HBP. — 34. *et* om. HB¹ Simon. II, 4. — P. 59. 1. *ut* om. HB¹. — 4. *leones* C *leonis* b². — 5. *memoriam* om. HBP *quorum memoriam* ω inclusi — *quorum mem. . . . oportebit* incl. K. — 5. *habere* C an: *haerere?* cfr. v. 31. — 8. *continere* HBP *constituere* bβ. — 10. *dictatum eis* H *dictatum ei* B¹ *dictatum est* B²PK *dictum est* b (*dictitatum* Bait.) β *dictatum est eis* ω. — 11. *inmodica* C *mnemonica* Crat. — 12. *et* om. HB¹. — 17. *ut in* bβK. — 18. *ex ord. h. l. habere* om. HBP. — 20. *citius* H *setius* C. — *quoto loco quoque* H *quotoquidque* B¹ *quotoquoque id loco* B² *quoto quoque* P *quoto quoque loco* bβ *a quotoquoque loco* cod. Monast. K cfr. Langen. Phil. 36, 447. — 22. *videre et proferre poss.* bβ. — 23. *quam plures* C. — 26. *eveniat* ωK — *in* om. H. — 27. *quoque* HBP *quoquo* bβ *quoto quoque* ω *a quotoquoque* cod. Mon. K. inclusi. — *loco* om. H — *lubebit* HBb *libebit* PβK inclusi. — 28. *dicere . . . ordine* om. H. — 29. *et ex* C. *ex* Langen. Phil. 37, 396. — *locos* H, B (sed suprascr. *et*) *et locos* Pbβ cfr. Simon. II, 10. — 30. *sumpserit* H *sumpseris* BP. — *egregia re* K cfr. Schuetz. Zeitschr. f. Gymnasialw. 9, 330. *segregare ac* Langen. l. c., sed cfr. Jv. Mueller. l. c. p. 185. — *commoditer op.* HB¹P¹ *comm. op. notare* B² *comm. notare op.* P² *commeditari op.* bβ Sch. *commode notare op.* ωK Langen. — 31. *nobis herere* C *herere nobis* β *haerere* ωK¹ fort. rectius. — P. 60. 7. *si quis* Thielm. act. Arg. II, 397. — 10. *mediocris* BP *mediocres* C *mediocri* Langen. l. c. 397. — 16. *valet* HP¹ *vallet* B¹ *valent* B²P² *placent* b *placet* β — *plus licet pedum* bβ. — 17. *tricenum* C. Priscian. VII, 6 (743, 7.) *trinum* Delbenius τριῶν ποδῶν interpr. Graecus Angeli Maii. — *ita* PK. — 20. *pluravis* H *pluravit* B *ploravit* P¹ *exploravit* B²P² *plura noverit* bβ. — 22. *si q̃ ad is* H *si quis ad id* B *si quis ad is* P¹ *si quis ad ista* P² *si quis ad ista satis* β. — 32. *quoniam omne* H *quoniam ergo* C *omnium* K *quoniam omnes* W. — 33. *et ex* bβK — *Nam et nobis* H *no* ‖ *et nobis* B¹ *notis nobis* B² *notas nobis* P *nosmet nobis* b *nosmet notas nobis* β *nosmet nobis notatas* ω *notatas nobis* Orell. cfr. p. 62, 34. — 34. *ergo* H *igitur* C om. b (ap. Bait.) W. — P. 61. 3. *comprehendemus* ωK. — 7. *sit*

om. HBP. — 9. *in lecto . . . aegrotum* om. B[1]. — 11. *non ad aliquem* H *non aliqu.* B[2]P *non cognoverimus aliq.* ω Lamb. K. — *non* om. HB[1]P — *minima* H — *de non imo* conj. Gronov. — 12. *aliquo* H, B (suprascr. *loco*), P[1] *loco* B[2]P[2]b *aliquo loco* β. — 13. *statuemus* B *astit.* PbβK *constit.* β[2]. — 14. *modicos* H *medicos* P[1] *medico* C suprascr. *vel cum* β. — 24. *domiultionem* C *domūitionē* β (mg.) *domuitionem* Victorius. — 25. *in loco* C *in primo loco* Sch. *in uno loco* K. — *construere* H *constituere* BP *oportet constituere* b *const. oportet* β — 27. *domū ultiones* H (ap. W) *domu ultiones* HP[1] *domum* ‖ *ultione* ‖ B (*ultionem* B[2]) *domi ultionem* P[2]bβ[2] (*ultione* β[1]). — 28. *subornari ut ad ephigeniam* HBP *sub. ut vel uagantem ephig.* b *subornari* (*re* 2) *uagantem ephig.* β. Locum corruptum alii alia ratione emendare studuerunt. cfr. Kays. ed. pr. p. 280. Nuper *subornari ad mactandam Iphigeniam* propos. Langen. Phil. l. c. 398. — *in Agamemnonem et Menelaum* om. bβ incl. K. Langen. — 30. *erant* HB *erint* P[1]K — *set hac im. conformatione ac notatione sic n. m. exsuscitabimus* conj. K (ed. I.) — 32. *hac notatione* incl. Ostmann. l. c. 22. — 34. *cum* del. Sch. incl. K; *tum* Hertz. Fleck. 111, 785. — 35. *natura* H — *nam utramque altera* HB[1]P[1] *nam cum ex utraque altera* B[2]P[2] *nam utraque altera* bβ *nam utraque ab altera* Lamb. Klotz. — 36. *est parata* HBP. — P. 62. 1. *nec* HB[1]P *ni* C — *nec* H *ne* C. — 5. *firmae et haeres et* H (ap. Halm.) *f. et heres et* H (ap. W.) B[1] *firmae et* B[2]PbβK *f. et acres et* Halm. *firme haerentes et* conj. K. (ed. I. p. 280). — *et ad mon. id.* inclusi — 6. *inbecillae* HBP *imbecillis* b *imbecilles* β. — 8. *causa et quas* ωK. — 12. *nulla nova nec* HBP *nulla nisi nova aut* bβ *nulla non nova nec* K *nulla nec nova nec* W — *propterea . . . animus* inclusi. — 13. *aut si* H. — 16. *itaque . . . videmus* om. HBP — *itemque* ωK. — *aut* C *ut* P — *quod* P[1] *quod recens* B (mg.), P[2], b (post *audivimus* ap. K) om. Hβ — *consuevimus *** aut audivimus* Simon. I, 20. — *itaque quas . . . saepe* inclusi. — 19. *inusitatae* H. — *facile e mem. labuntur* H *fac. mem. elab.* Bbβ *fac. e mem. elab.* PK *fac. e mem. nostra lab.* W. — 20. *diutius* HB[1] *diutius manent* B[2] *manent diutius* P *diutius manent in animo* b *in an. man. diut.* β an: *difficilius?* — 21. *solis* om. HBP incl. K — *ortus* W — *occasus* om. b. — 22. *quia* C *quod* K. — *solis* incl. K. — 24. *propterea quoniam* b *pr. quia* β — *hae res* ‖ *breviores* H *hae crebriores* C *haec crebriores* W. — 26. *novitate insigni* H[1]. — 27. *desideratio* HB[1] *desiderat id* W. — 31. *ex eius* H (ap. Halm.) P[1] *et eius* H (ap. W) B *et ex eius* P[2] *et exitus* bβ *exitus* Ern. Sch. — 32. *eo ordi* ‖ *ne genere* H. — *in memoria* HB *in memoria manere* P *manere in mem.* bK *haberi in m.* β. — 33. *haec res ei acc.* HBP *id acc.* bβ *haec res acc.* ωK[1] *haec res ea acc.* K[2] *haerere. Id acc.* Madvig. l. c. —

notas HBP *notatas* b β *σεσημειωμένας* interpr. Graec — 35. *multas* HBbβ. — 37. *aliquas* HBP *aliquam rem* bβ *aliqua re* Crat. — P. 63. 1. *si* del. Langen. l. c. 399. — *notior* bβ. — 2. *quam rem* Pbβ. — 4. *inducemus* ω K. — *aut ridic.* HB *aut si rid.* CK. — 5. *attribuemus* bβK. — 6. *meminisse valeamus* H. — 7. *veras* om. HBP — *minus* HP[1] *meminerimus* b — *factas* HB[1]P[1]. — 8. *sed illud* C. *sed et illud* Langen. l. c. 480. — *facile* HB[1] *facere* C. — 10. *pervagemus* C *percurramus* β. — 11. *plerumque* H[2]. — 13. *uti quae ediscere* H *ut ii quae discere* B[1] *uti qui ediscere* B[2]Pbβ *uti qui eas discere* P[2] *ut iis* vel *ad ea quae discere* Halm. an. Tull. p. 30 adn. 4. — 16. *in* om. Hbβ. — *innumerabili* bβ — *ridiculum* H *ridic. sit* BP *est ridicul.* b om. β *ridic. est* ωK — *mille verb.* om. bβ. — 17. *comparare ridiculum est* β. — 18. *ex finita* HB[1]P[1] — 19. *modo aliud* semel pos. H. — 20. *de ind.* H. — 21. *ut neque* H *ut nequae* Halm. — *cum nos* B[2]Pbβ. — 22. *parata quaeque sita* H *parata quaesita* P[1] *par. quaesitaque* P[2]bβ *parata [quaesita]* Thielm. Hermes. 14, 631. — 26. *in* om. H, B (add. mrg.), Pb. — *nota sit* HBP *notae sint* bβ. — 27. *eam* HB[1]P *eae* b *hae* β — *parum videantur* b *parum* β — *insignes videantur* β. — 30. *unum aliquid* ω. — 32. *quod* HBP *ut cum* bβ *quemadmodum cum* ωK *quod genus cum* cod. Vossian. I. — 34. *genera . . . arbitramur* om. HBP. — 37. *arbitremur* HBP — *ipsarum memoriā* H *ipsarum rerum memoriā* B[1] *ipsarum memoria* P[1] *ips. mem. rerum* bβ *ipsa rerum mem.* Halm. — P. 64. 1. *utilior esset et* H *utiliores sint et* C *utilior sit et* Sch. *utilior siet et* W. — 2. *habeant* C. *habeat* ω — *facultatis* HB[1]P[1]β — *mem. verb.* H. — 3. *inprob.* HP (om. *non*), B (suprascr. *vel non* B[2]) — 4. *dolorum ac* H *labore et* C *labore ac* W — *facile* C. *facere* bW; absit malim. — 5. *retinere* B (suprascr. *vel meminisse* B[2]) *meminisse* Pβ om. HbW. — 6. *ut vers. m. possimus* om. HBP cfr. Spengel. Mus. Rh. 16, 408. — 10. *facultatem* HB[1], β (suprascr. *vel facilitatem*). — 11. *praeceptio . . . tum vero* om. B. — 14. *comprobetur* bβ an: *corroberatur?* W. — 15. *curare poteris* H, B (suprascr. *vel debebis*) P[1] *curare debebis* P[2]b *curare debebis et* β an *convenit* delend. et scribendum: *cura: poteris?* — 16. *in imag.* C *imag.* P[1]K cfr. Thielm. Hermes 14, 632. — *conveniet* P (ap. K.) K — *cot. conv. exerc.* b — *convenit* vid. supr. — 21. *cum* C. *quam* Madvig. l. c. 183. — 23. *quod poteris* B[2]P[2]bβ — *exist. util. cognita. Pluribus* etc. ω *existimare. Utilitate* etc. Madv. — 24. *ad eam te* C *ad eam rem te* ω, Halm. (aut *ad ea te* scribi oportere conj.) — 25. *vos studio* H *uno studio* P[1] *vestro st.* P[2]. — 26. *quam* C. *quae* Sch. — *utilitate . . . videamur* del. Langen. l. c. — P. 65. 1. *C. Her.* Ern. — *scripsimus* HK *conscr.* C. — 2. *uti* del. Lamb. — 3. *exemplis* del. Lamb. Ern. Sch. — *praeterea* H *praeter* ‖ B (eras. videtur

eā) *praeter* Pb*β* *praeter eorum* Germann. progr. Darmstadt. 1880. — 4. *graecorum* incl. Germann. — 6. *necessitudine* H *nos necess.* BP*β* *necess. nos.* bW — *laudis studio* conj. K., aut *disputandi* vel simile add. aut *non studio* delendum esse cens. Langen. l. c. 401. — 18. *ipso* HB¹P¹. — 19. *ostentare se* C *se ostentare* *β* *ostentare* malim. — 21. *ne ut nos et* H *ne ut nos* B *ne* ‖ *nos* P *ne nos* b*β*. — 22. *alios* ... *deridere* om HBP Halm. M. Rh. 15, 537. — 23. *sumere* incl. Simon. II, 7 — *ponere* del. K. — 24. *et* om. HB¹. — 25. *propterea* H. — 26. *enim* H, B (suprascr. *et*) *etenim* P (in ras.) — *et leviter fecerit* inclusi. Nam item altero verbo sententia princip. caret. — 27. *comprobabitur* Langen. l. c. — 29. *iudicio domestico* HBP *iudic. domesticis testimoniis* P²b*β* *iudic. domestico testimonio* ω an: *iure iudicio domestico?* W — post *pugnet* e cod. deter. reliquiis conglutinata add. haec: *sic suo ipsius testimonio, qui suum dederit exemplum, abutatur* K. Nonnulla intercidisse docet F. Schmidt. progr. Gumbinnen. 1878. — P. 66. 4. *etenim necesse est* ... *illos anteponant* transposuit Schmidt ante *praeterea* p. 65, 25. — 5. *aut si alia probatissimis sumpta sint* H, B (*a* supra *prob.* add.) *aut si alia a prob. s. s.* P (ap. Schmidt.) *quae ab oratoribus probatissimis sumpt. s.* P (ap. Bait., P² ap. Schm.) *aut negent optima esse exempla quae a probatissimis oratoribus aut a poetis sumpta sint* b, (*neg. opt. e. exempla* in ras. *et poetis*)'*β*, (*aut poetis*) P³ mrg. K² *aut, si alia probant, quae ab oratoribus probatissimis sumpta sint (sunt?)* Halm. l. c. 539. Spengel. (*alia, probent*) M. Rh. 16, 399. *aut alios sibi praeponant* Ostmann. l. c. 9. Nonnulla intercidisse doc. Schmidt. — 7. *intolerabili* . . . *illos anteponant* om. HBP. — 11. *nam cum* B²P²b, *β* (*tum*). — 14. *posse se* W — *emittando* H *emitando* B¹. — 22. *non cum summe* HBP *non summe cum* b*β* *nisi cum summe* ω Halm. *cum non summe* ωK, sed vid. Cic. or. § 154. scripsi: *cum summe non.* — *teneret* b*β* *teneat* ωK. — 28. *delectat* ωK — *at* om. HBP. — 30. *maxime* del. Sch. — *sing. rat. perceptiones* H (ap. H.) *sing. rat. praeceptiones* H (ap. W.) P *sing. praeceptiones* conj. K. — 32. *parte* C. *arte* *β*² (suprascr.), K. — 33. *et* incl. K — *hoc igitur* ... *uti* incl. Thielm. act Arg. II, 460. — 34. *nova auct.* HBP *nos auct. sua* b*β* *nos auct.* Sch. *nos sua auct* Bait. *vos auct.* Schmidt., sed cfr. Jv. Mueller. l. c. 187. scripsi: *vana auctoritate.* — 35. *commov. qu. veritate* om. HPB — *quam ratione disp.* ωK — Similia atque haec scripta fuisse: *nova ratio qua utimur, ne quod usui contraria sit, improbetur metuimus, quam quod aliquem moveri putamus huius auctoritate disputationis* cens. Spengel. l. c. p. 407. — 37. *ab eis* H*β*¹ *ab ea* C *ab ea parte* ωK¹. — *et qui inv.* B — P. 67. 1. *fuit* H *fuerunt* b. — 2. *res omnes vol. cum re* C *rationes vol. cum rationibus* Lamb. *rem omnino vol. cum re* Sch. *ratio-*

nem vol. cum ratione Or. K *rationes vol. cum re* Halm. an Tull. p. 32 adn. 1. *rationem homines vol. cum ratione* W. — 5. *videamus* H (*a* suprascr.), B[1] *videamus ne* C *vide ne* W an: *videant ne?* — *inutiliter et pueriliter* bβ. — 6. *tacere ut* HB[1]P[1] *tacere et* ωK *tacere ac* W. — 7. *adscribunt* H *aut scrib.* W. — 8. *omnia* C. fort.: *omnia sua.* — 9. *olimpia convenerit* H, (*olympia*) B[1]P[1] *ad olympiacum venerit* B[2]P[2] b, β (*olimp.*), *ad Olympia cum venerit* Schm. *Olympiam c. v.* K — 10. *ad cursum* B[1]. — *et stet. ut mittatur* inclusi. — 12. *cum* H (ap. Halm. et W) *aut* H (ap. Schm.) C — *bovis cum sisonius* HBP (*sisoniis* P[2]) b (*sisonis*), *bavis cum sissoniis* β[1] *bois cum sisseniis* β[2] *Boeotus Sicyonius* K. — 14. *elaborant* ωK — 15. *ipsi* om. K. — *aliquam antiqui oratoris aut poetae laudant* K. — 16. *aut scripturam* C. *aut alium scriptorem* Lamb. (ante *laudant* pos.), *sua scriptura* Halm. an. Tull. 32 adn. 3. *scripturam, ipsi* K *aut script.* incl. Halm. M. Rh. 15, 562. *at scriptura* Germann. l. c. — *sicut* om. HK. — 17. *studium* HBP — *artis* om. HBP — *audient* H (*i* eras.) *audeant* P[2]bβ. — 19. *venantur* K. — 24. *nam* om. H — *si eorum* C. *si tua* βK — *nomina volumina* H. — 25. *prenderent* H[1] *prenderint* H[2]BP *prehenderint* bβ — *atqui* H, P[1] (ap. K.) *aliqui* B *antiqui* P (ap. Bait., Schmidt. add.: *nti* in ras.), bβ. — 26. *liberis* B[1] — *tuis tulerit* (ap. Schm.) *tulerit* (ap. W; non liquet ap. Halm.) H *tuis tulerit* BP *suis tulerit* b (*sumptum* post *suis* add. in mg.), β *sustulerit* Turnebus *illis tulerit* Schm. — *istis* C *tibi* ωK an: *in eis?* W — *relinquatur* HB[1] *relinquetur* P (*e* in ras.), B[2]b *relinquitur* β — *nam ... relinquatur* inclusi. — 27. *et* H *ad* B[1]P[1] *at* C — *testim. tuorum* H. — 30. *non* C *neque* ωK om. P[1] — *firmandi* HBP[2]. — 33. *et posuimus* (ap. W) *exposuimus* (ap. Schm.) *exponimus* (ap. Halm.) H *exposuimus* B[1] *et posuimus* P[1] (ap. Schm., non ap. Bait.) an: *et posinimus?* W — *quibus* H, B (suprascr. *quod* B[2]) *quod* P (*od* in ras.), bβ *quibus et* Cic. de or. I, 225. — P. 68. 1. *cum re ... at id* om. HBP cfr. Halm. M. Rh. 15, 541. Spengel. M. Rh. 16, 408. Simon. II, 18. — 3. *quod rei non* HB[2]P[2] *quod re non* B[1]P[1] *cum non re* b *cum re non* βK *re non* Schmidt. — *qui ita* HBP *quid ita* β om. b — *quia* BPβ om. H *quia qui* b *quia* inclusi. — 4. *et exempla* P[2]b(?)β. — 10. *vero* om. HB[1]P[1] cfr. Simon. II, 13. — 11. *at* om. HBP[1]; *ad* P[2]. — 12 *quod* H *quid* C. — 13. *artificiosum est* Bait. K. *artificiosumst* Teuffel. M. Rh. 28, 496. — *si* om. HB[1]P[1]. — 14. *praeclarum est* W. — 18. *egie* H[1] *egregie* H[2] *egregi* B[1] *egregium* C. del. Simon. II, 13. — 19. *delectavit* HBP *delectat* P[2]bβ *delectabit* K — *^{si}lege* ‖ *re* H *silegere* P[1] *selegere* B (*el* in *d* mut. B[2]), β *eligere* P[2]b *seligere* Schmidt. — *audis* HB (del. B[2]) P (del. P[2]) *rudis* bβ — *nonnemo* HBP. — 23. *quae ... po-*

terit B add. in mg. — *arte* HP^1 *de arte* BP^2 *ex arte* bβ — *facere . . . eruditus* del. Ostmann. l. c. 28. Langen. Philol. 37, 402. — 24. *ita* C. *itaque* ωK — *de trag.* C *enni de tr.* b *de tr. ennii* βK cfr. Halm. l. c. 542. — 25. *aut de pacuvianis* C *aut [de Pacuvianis]* Simon. I, 19. *aut de Pacuvii* Klotz. — *nuntios sed quia* HB^1P^1 *num si quia* B^2 P^2 *periodis non si quia* b *periodos; non si quia* β (supra *non* scr. *sed*) *nuntios et quia* Orell. K. *anapaestos et quia* Klotz. *numeros et quia* Simon. *[nuntios] et quia* Destinon l. c. 69 adn. — Locus vix sanabilis. Corrupta interpretis verba scriptorem, qui alterum scribendi genus addiderat, ex quo sententiae eligi possent, loco suo pepulisse censeo. Nec *Ennii*, qui epicus, non tragicus, κατ' ἐξοχήν appelletur (Cic. de opt. gen. orat. 2), ne *de Pacuvianis* quidem Cornificii esse verb. seq.: *ex orationibus aut poëmatis* discimus. — 29. *poematibus* bβ. — 30. *sint* H (ap. Halm.) *sunt* C. — 36. *commode . . . ut ipsi ab aliis* om. HBP (add. mg. P^3) cfr. Halm. l. c. 543. Spengel. l. c. 404. — 37. *eliget* bβ *eligit* ωK. — P. 69. 1. *scribit* β. — 2. *parere et ipsi gignere* b (ap. Schm.) β *parere et ipsi gignente* b (ap. Bait. K) *par. ipsi et gign.* ωK — *parere* incl. K. — 5. *alienorum* K. — *bonis elector* H *bonis electores* B (lit. *s* cum lit. *e* linea iuncta) *boni electores* Pbβ cfr. Schmidt. l. c. p. 14. — 8. *possunt* bβK. — 9. *cum* om. HB^1P^1; *tum* $P^2\beta$ cfr. Simon. II, 15. — *id quod* HB^1P^1 *ideo quod* C *in eo quod* ωK cfr. Germann. l. c. 7. — 11. *sed de eo* $P^2\beta$K *at de eo* b. — 13. *hoc* ||||||| H *contra hoc* C *hoc contra* W. — 18. *utrum* |||||| *omnia* ||| *nomina an neminem* H *utrum omnium omnia an omnia a nemine* BP *utrum omnes omnia an omnia a nemine* B^2P^2 *utrum omnia unum neminem* b (ap. K.) *utrum unum omnia neminem* b (ap. Bait.) β (supr. *nem.* scr. *an* β^2). — 19. *sed aliud alium* bβ — *al. alium* incl. Schmidt. — 22. *sed* HB^1P^1 *se* C. — 25. *Galba . . . Ant.* incl. Simon. II, 5. — 26. *ceterisque* B^2bβ — *aliis* om. H^1 inclusi. — *et hist. scr.* inclusi. — 27. *qui . . . potuisse* om. B^1 add. B^2 in mrg. sup. — 29. *se alic. esse sim.* bβ *alic. esse se sim.* ωK cfr. Langen. Phil. 36, 485. — 31. *putare an nomina posse* H *putare anomnia posse* B^1P *putare a nemine omnia posse* B^2P^2, K (add. *sumi*), *non putare unum posse omnia* bβ *put. unum neminem omnia posse* Schmidt. *put. unum non omnia posse* W. — P. 70. 2. *discendum* B^2P^2bβ. — 4. *nemo consequi* H *cons. nemo* CK. — *poterit* H *potuerit* CK — *iubat* H *iuvet* W — *eorum* b *horum* C. — 5. *probent* HBP *prohibent* B^2 *improbent* bβ *improbant* K scripsi: *non probent.* — 8. *omnino nunc* H *nunc omnino* C. an *omnino* delendum? — 10. *profertur* bβ. — *de eius* H (ap. Halm.) P *de ius* H (ap. W) B^1 *de eiusdem* B^2 *eius* b, β (suprascr. *de*) *de ipsius* K *eiusdem* W. — 11. *artificio* PB^2 *artificii* CW — *non ut si* bβ *an si* W cfr. Fleck. 119, 128. — 13. *tibi quia* B^1 *tibi quidem* b (ap. K et

Schm.) *tibi quod* P (ap. K., non ap. Schm.) — *si* B²Pbβ — *mercem* C incl. K *merces* ω. — 14. *est queri* ‖ *vant* H *quaeritent* ωK — *aliud mercis* C (*aliud* om. β) *aut in areis* ωK. — 15. *dicant* H¹ — *et eor.* β — *exemplo* H (ap. W) — 16. *habeant* bβ — *ut si . . . ostendam* del. Halm. M. Rh. 15, 562—564. *ut si . . . ostendant* incl. Schmidt. *si . . . ostendant* inclusi. De loco perturbato cfr. Simon. II, 9. Ostmann. l. c. 41. Langen. Phil. 37, 402. — 17. *se hominibus* HB¹W ‖ *hominibus* P. — *gigneretur* HB¹ *largiretur* P (not. in ras.), B²bβ *largiri polliceretur* W. — 20. *non ridiculus* bβ. — 23. Interrogationis signum pos. B² cfr. Schuetz. Zeitschr. f. Gymn. 9, 327. — 28. *debeant* C abesse malim; an: *dehibeant?* W. — 31. *praxitele* Hb *praxitelia* Klotz. K., sed cfr. Cic. de or. I, 246. — 32. *ventrem et crura sed omnia* ω. — 33. *vel sola sponte* HBP *vel sua sp.* bβ *vel solus sponte* Germann. l. c. — 35. *doce si* HB *doceri* C *docere se* W. — P. 71. 4. *et post* C. *sed post* Halm. an. Tull. 34. adn. 4. *at post* K. — *et post . . . occultatur* incl. Ostmann. l. c. 28. — 9. *quae vertimus* (ap. Schm.) *quae convertimus* (ap. Bait.) b — *ea* C an: *eaque?* W. — 15. *commodius* bβ² *commodis* β¹ — 16. *et inusitatum* inclusi. — 22. *eorum semper* HBP *semper* bβ *verborum semper* K. — 26. *in* om. H. — 28. *extenuationem* H *attenuatam* P². — 29. *et levi* H *levi* BP *magna* P³bβ. — 31. *infirma* HB¹. — 34. *consummabitur* P² — *figurae* HB¹P -- *figura cons. or.* βW, an: *figura* del.? W. — 36. ||| *unam* H *unam* BPβ *ea unam* b *ad unam* ω — *quamque in* B²Pbβ. — P. 72. 4. *figura* HB¹ *figurae* C inclusi. — 6. *excogitare* b. — 9. *violassent* om. K — *ingenium* Hβ¹ *ingenuum* PB² (om. B¹) *ingenuam* b, β (rec. m.) *ingenuum aut* K — *matremf. const.* om. B¹ (add. in mg. B²) — 10. *viol. aliquem* HPb *aliquem* B¹ (del. B²) *pulsassent aliq.* β (suprascr. *vel iugulassent*) — *viol. . . . necassent* incl. Simon. I, 19. — 12. *facinori* HBP *sceleri* bβ. — 13. *non rel.* C *rel.* ω Bait. K. Klotz. — *atque* C *aeque* β¹ *atqui* β (rec. m.) ωK. — 19. *possunt* C *potuerunt* β om. W — *pacto possint* W. — 20. *inruerunt* HB¹ *inruere* W. — 30. *docet* ωK — *ut eos* HB. — 32. *voluerit* bβ. — 34. *aliquantum tunc* HB¹ *aliquantulum* C. — 35. *geramus* ω Langen. Phil. 37, 405. — P. 73. 1. *hi cum* HPbB² *hii* ‖ *cum* B¹ *hii cum* β *qui cum* K² — *suas opes* H *op. s.* C. — 2. *norint* ω Ern. *norant* Sch. K. — 4. *in omn.* bβ. — 5. *scire exist.* HP cfr Simon. II, 6. — 11. *pertinet* C *pertineat* bK *pertineret* Ern. — 15. *illi* HBP¹ *illud* P²bβ *isti* K. — 17. *consenserunt* C *concesserunt* ω. — 22. *descissent* C. *discessissent* Ern. (ex edit. 1474: *dissessissent*). — 24. *facilem* (ap. Halm.) *facile* (ap. W) H *facileme* B¹ *facilime* B². — 25. *alii* H *ad* ‖ *i* B¹ *at hi* C. — 26. *suis se* H². — 31. *necessum* HB¹ *necesse* PB²b *necessarium* β cfr. Bergk. ind. schol. hib. Halis 1858/59 p. 7. — *quid id aliud* Teuffel. M. Rh. 28, 496. — 32. *attenuato*

ergo H *attenuato* C. *attenuatae* ωK — *figura* H *figurae* C K incl. Simon. II, 17. — *id quod* HBP *quod* b *et quod* β. — 36. *et ecce ibi* (ap. W) H *ecce tibi* (ap. Halm.) H, BP *ecce ibi* C. — P. 74. 3. *et eadem* H *eadem* C *etiam eadem* W Fleck. 119, 128. — *hic vix tamen* C *hic vix tandem* β Sch. *hic vix : tu* W. — 5. *ista* C incl. K *illa* W — *vel fabulae* H *vel fabulae* |||| P¹ *vel facile* B¹bβ *perfacile* B²P² an: *vel facillume?* Halm. an. Tull. 35 adn. 3 *vel rabulae* KW *vel facile* scr. et incl. Simon. II, 20. — *ruborem* β(?) ωK — 6. *elicere* ex Ranconeti conj. Lamb. *inicere* ωK, sed codicum lectio optima. — *posset* bβ *pote sit* (= *possit*) W — *ita* C *ista* K. — *est atque acerva* HB¹ *es acerva* P¹ (? ap. K.) *es atque acer* C *es ac protervus* Sch. *est atque acerba* K scripsi: *est ac proterva* — *nec ad* H *ne ad* B¹P¹ *ut ne ad* C. — *solutarium* H *salutarium* BP¹ *salutandum* P² *siparium* A. Becker. Handb. d. röm. Alterth. I, 329 adn. 605. — 7. *quidem idoneus* (?)Pb. — *ut mihi videtur* et *et in eiusmodi locis* absint malim. — 8. *exercitatus sis* B²bβ *exerc. sit* P cfr. Cic. de or. 2, 277. — 9. *oriculas* HB¹. — 10. *convitiorum, ubi istum vidit . . . posset.* K. — 11. *iste* incl. Simon. II, 20. — *se putaret nihil se habere* H *se put. n. h.* C an: *reputaret n. se habere?* — 12. *ut* om. HB¹; *et* W. — an: *se sine?* — 13. *possit* H *posset* C scripsi: *posse.* — 14. *poterunt* P²bβK. — 15. *erit* P²K — *constr. verb.* H. — 16. *in gravitate alia* om. bβ, add. post *mediocritate* : *tercia quae plena erat* (*est* β) *gravitatis.* — *igitur genera . . . mediocritate* incl. K. — 17. *consectamur* PbK. — 19. *gravis figura* HB¹PKW. — *quae* om. HW — *est* C *sed* W — *est ei* P¹K — 20. *est* om. HBP. — 21. *suffulta* C. *sufflata* ω — *ita* om. ω, Lindem. Bait. K., sed cfr. Simon. II, 12. — 28. *penitet* C *poenite* Orell. cfr. Halm. M. Rh. 15, 564. — 30. *plerique* om. K — *cum* C *tum* W — *declinatus* H *declinantur* B *declinassent* P *declinavissent* bβ *declinant* ωKW. — *et ab eo qui* C (*quo* bβ) *qui ab eo quo* K *cum et ab eo quo* W — *et . . . aberrarunt* incl. Simon. II, 15. — 31. *spe* HB¹P *specie* C *et specie* P²K. — *fallitur* HP¹ *fallutur* B¹ *falsi* W. — 34. *confinii genus eius generis* HB¹ *confinium genus eius generis* PB² (*genus* om. B²P²) K *confine eius generis* bβ *confine genus eius generis* ω. — 35. *appellatur* B — *fluctuans huc et illuc* H (med. om.) *fluctuat huc et illuc* B¹P *fluctuans et quod fluctuat huc et illuc* B² *fl. et dissolutum eo quod sine nervis fl. h. e. illuc* P³ (ap. K) *dissolutum quod est sine verbis et articulis ut hoc modo appellem fluctuans eo quod fluctuat huc et illuc* bβ. — *fluctuans et* om. bβK, incl. Bait. — 36. *eo quod est* K. — *ut hoc modo . . . illuc* (*illud* K) incl. K — *et dissolutum . . . fluctuans* om. ω — *quod . . . fluctuans* inclusi cfr. Simon. II, 19. — P. 75. 4. *possint* C *possent* ω. — 16. *et* om. H — *praesente* HB¹ *praesentibus* C cfr. Bergk. l. c. p. 7. — 20. *grave* — *mediocre*

Hbβ. — 21. *attenuatum* bβ — *dignitatem* HBP. — 23. *obliquam* C. *oblitam* Aldus K — 24. *reddunt* C *reddent* ω. — 33. *unusquisque* H *ut unus quisque* B[1]. — 34. *tribuatur* H *distribuitur* B[2]P, b (post *explan.*), β. — P. 76. 1. *pluribus verbis* P *in verbis pluribus* BbβK. — 2. *superius* HB[1] *superiori* C. *ad sup.* K. — 5. *discemus* bβ. — 8. *sermone* HB *sermone et* C. incl. Simon. II, 6. scripsi: *sermonis* cfr. p. 71, 33. — 11. *verborum constructionis aequabiliter perpolitas* HB[1]P *verb. constructio aequabiliter perpolita* B[2]K *quae facit omnes partes orationis aequab. perpolitas* b, β (suprascr. *vel positas*). — 15. *haec bhache* H *bacchae* B *baccae* P *vaccae* P[2] *bace* b *bacae* β — *aere ea moenissimae* H *aere ea* (lin. conj.) *moenissime* B *enee amoenissimae* b *ereae am.* β. — 17. *versus hic erit* C *versus erit hic* b. — *hic* inclusi. — 21. de versu cfr. Ribbeck. fragm. trag. Rom. p. 61. — 24. *exstat* ωK. — 30. *caelius* HB *coelius* P *cecilius* bβ *Lucilius* Crat. — *primore* Lachmann. ind. univer. Berol. aest. 1849 p. 5. — *Has, Aeli, res ad te scriptas misimu' Luci'*. Lachmann. *Has ad te scriptas, Luci, res misimus, Aeli.* Dziatzko M. Rh. 33, 110. — 34. *opere* H *operae* B *operationis* bβ *operis* P om. K[2]. — 37. *in* om. β inclusi, cfr. Langen. Phil. 36, 590. — P. 77. 4. post *dignitatem* pauca quaedam verba intercidisse dem. Sch. — 13. *de istis* H. — 15. *quid . . . postulare* om. HBP[1] Halm. M. Rh. 15, 543., sed cfr. Spengel. M. Rh. 16, 405. — 17. *intulisti* P[2]bβ. — 21. *et* inclusi — *ad* om. Hb[1]β[1] inclusi. cfr. Fleck. 123, 177. — 22. *non* om. HB — *primum* om. H[1]. — 27. *fides subl. e. amic. subl. est* om. HBP[1] Halm. l. c. — 28. *resp. subl. est* om. bβ — *novus* C. *navus* Lambin. — *homo n. erat* incl. Simon. II, 14. — 29. *at ingeniosus* K — 30. *studiis* || H (*is* in ras.) *studiis* BP[1] *studiosis* C — *ergo . . . erat* incl. Simon. l. c. — 31. *rogas* H *tergas* B[1]P[1] *te rogas* C. — 33. *pop. Rom.* om. H — *item* : *nam cum istos . . . largiantur rogas* post *impetrare* (p. 78, 5) aut post *absolvatis* (8) collocari iubet Destinon. l. c. 14 adn. 1. Recte, ut videtur. — 35. *exorn. uta* || *mur quam* H *exorn. utamur ea quae* B[1] (*utamur ea* lin. not., sup. *ea* scr. *et*; *quam* B[2]) — *et ut* C *ut* β *ut et* ωK. — 36. *postremo* H *postremum* CK. — 37 *revertantur* H, B (*n* eras.) *revertatur* Pβ *revertamur* bK — *et ut rep. . . . revertantur* inclusi. — *qui sunt* om. H (ap. W). — P. 78. 1. *re ruperunt* H (ap. W) *reliquerunt* b, β (*vel ruperunt* suprascr.) — *qui sunt* HP[1] *qui sunt qui* P[2]β[2] *sunt qui* β[1] — *qui crud. . . . qui sunt* om. B *qui sunt qui crudele . . . deformav. Karth.* om. b (ap. Bait., *Karthaginienses* habet ap. K) — *crudeles* HP *crudele* βK *crudelissime* Halm. e Quintil. inst. orat. IX, 3, 31. — 4. *sibi* om. bK — *postulent* C. — *Karthaginienses* C add: *qui sunt qui sibi postulant pacem? kartaginenses* b. — 6. *Romanus* om. HBP. — 7. *omnium* C an: *hominum?* W. — 12. *qui* om.

HB^2. — *iocundius is* H. — 15. verba *at erat . . . reper. inimicus* abesse malim. — 17. *tu vero . . . divitiis* om. HB^{1}P^1 Halm. l. c. 545, Simon. II, 13. — 24. *juc. est* bβK. — 27. *proposita* ωK. — 29. *festivitas quaedam quae* ωK. — P. 79. 5. *esse pot.* H. *pot. e.* C. — 7. *aut urbis* del. Destimon. l. c. p. 20 adn. — 12. *o perfid.* ωK. — *quam facile* C. *quam cito* Langen. Phil. 36, 406, an: *quam fractae?* — 15. *maneant* B^{2}bβ. — *insidiatores* incl. K — *latrocinio* P^{2}bβ — *vitae* HBP^1. — 17. *calumniatoribus* HBP *calumpniis* bβ *calumpniationibus* ω. — 18. *exclamatione* C (*cla* s. l. H) *exornatione* K. — 19. *raro* incl. K — *et* om. H^1 — *raro et* del. Ostmann. l. c. 23. — 26. *animos . . . et utrum* om. HBP, lin. not. β, del. Halm. M. Rh. 15, 545, sed cfr. Spengel. M. Rh. 16, 406. — *et* incl. W. — 28. *exornari* HBP *exortari* P^{2}b *exorari* β Klotz. *exoriri* Halm. M. Rh. 15, 545 dubitanter, sed cfr. Demosth. XVIII, 71: *φανῆναί τινα*. — 33. *facta est* HB^1 *ea est* C. — *damnarant* W. — 36. *quam* HK Simon. II, 18. *quoniam quam* BPbβ *quia quam* Halm. an. Tull. 38 adn. 3, Thielm. act. Arg. II, 461. — *eam veneficii quoque damnatam existimabant* b, β (*veneficam*), K. — P. 80. 1. *adduxerit* B^1. — 5. *ut . . . petat cur* om. HB^{1}P — 8. *muliebris* ωK. — *quam veneficii* ωK — *damnarant?* K — 9. *putabant imp·* K — verba optime distinxit Klotz. praef. p. 12. — 12. *poterit* H *potest* Langen. l. c. 407. *possit* W — *tum* H *cum* C. — 15. *quidem* H *quodque* C. — 17. *maiores nostri* b (ap. Bait.) — 18. *quam* HB *quem* C *cum* W. — 25. *victi sunt* C. *victi sint* Halm. M. Rh. 15, 564. — 26. *et ille* C. *at ille* Crat. — *non idem* C *num idem* βK. — 28. *aeta* ‖ *tem* H, *etatem* B^1 (ut videtur), P *talem* C *ab aetate* W. — 33. *p̃tio* H an: *propositio?* W — *oporteat esse* H. *e. op.* C. — 35. *virtute* H, B (suprascr. *vel tes* B^2) *virtutes* CK *virtutem* Halm. an. Tull. p. 39 adn. 1. — P. 81. 3. *ea quae* H *eam* CK *eaque* W — *consuetudinem* H *consuetudo* CK. — 5. *habent* H *habet* CK — *breves* H *brevis* CK *brevi* W — *expositiones* H *expositio* CK *expositione* W — *indigent* H *indiget* CK. — 7. *non infirmatur* H, B^1 (ut videtur) *confirm.* CK. — 10. *praeter ea* HB *praeter eam* CK. — 11. *fortuna* H. — 14. *discessit* H *recessit* CK. — 21. *non oportere* bβ. — 23. *castigabunt* H *castigant ut* C. — 26. *rare* PK — *auctores* Hβ^1. — 28. *et necesse* ωK. — *animi* H *animo* BP^{1}K *et animo* P^2 *enim* bβ — 29. *eam* C incl. K *animo* W. — 32. *contrariam . . . contentio* del. Sch., incl. K. — 33. *alteram* C *alteram altera* ωW cfr. Fleck. 119, 127. — 37. *ea* H (*a* in ras.) *eum* C. — P. 82. 1. *confidere* H *cum fide reposse* B^1, P^1 (post *fide* rasura) *cum fide habere posse* B^{2}P^{3}bβ *cum fide* ‖ *reposcere* P^2 *cum fide tenere posse* ωK *cum fide deposuisse* Klotz. *cum fide gerere posse* Thielm. l. c. 460 W. — 3. *cognoscentem scire* H, P (*fore* corr.) *cogn. se* ||||| B (su-

prascr. *videre poteris* B²) *cogn. sui fore* b β *cogn. sui speres fore* Halm. Ertl. *(conpescentem)* M. Rh. 15, 546. — *qui speres* om. HBP Halm. l. c. inclusi. — *et qui* C *aut qui* conj. K. — 4. *non dixerit* b (ap. Bait.) *β*. — 5. *sibi* HBP *putes* (*sibi* om.) b β — *contionibus* C *contionibus credis* P² *contionibus credas* ω K. — Verba *aut qui privatus ... temperaturum* dubito num Cornificius scripserit. — 8. *paucis nobis ex se* H *p. n. ex e* B¹ *p. n. exequari* B² *p. n. exaequari* P *pares esse nobis* b *p. nob. esse β*. — 10. *exornationis genus* ω K. — 11. *esse debet* H — *ut* H *ut cum* BPβ *et cum* bK cfr. Simon. II, 9. — 13. *oratorio* HB¹ *orationi* b. — 15. *est dubio* HB — *aut* om. HB. — 19. *hoc pacto* Rufin. Rhet. lat. Halm. p. 584. — 20. *appellatur* b β. — 21. *aliter* HP¹ *alter* B *ab altero* B²b β *altero* P² — *et* om. HB¹. — 22. *laedebas et tibi ipsi non consulebas β* — *ex duobus ... tibi non consulebas* om. β¹, add. in mrg. et *et amicum ... consulebas* linea not. β² — *membris suis* C. *membris* ω Rufin. (ap. Halm.) *membris unis* conj. Bait. *membris solis* Lamb. Rufin. (ap. K.) K *membris si vis* Klotz. conicio: *membris satis* — *haec* om. H. — 25. *tibi ipsi non* b. — 27. *restisti* H *restituisti* B¹β¹. — 30. *adversarios* om. HBP cfr. Halm. l. c. 546. — 33. *quod illud* H²B². — 33. aut *venit* aut *pervenit* delendum esse censet Simon. II, 19. — 35. *contortione* b β cfr. Cic. or. 59. — *gladium* ω K cfr. Thielm. Hermes 14, 631. — 36. *autem* om. ω incl. K. — P. 83. 1. *et densa* HP¹ |||| *densa* B (*et* eras. videtur) *densa* PK *densa et continens* b β. Nomen quoddam adjectivum ante *et* intercidisse censeo. — 3. *et trip.* H. — 4. *conversione* HB¹ *conclusione* C. — 11. *contul.* H *intul.* C. — 12. *nec* HB¹. — 13. *ad continuationis vim* del. Ostmann. l. c. 24, sed cfr. Jv. Mueller. l. c. p. 228. — 14. *frequentatione* H an: *frequentatio verborum?* W — *orationis* HBP. — 15. *et contrariam concl.* H *et contrariam et concl.* B *et contrarium et concl.* C del. W. — 16. *efferat* H *offerat* C. — 21. *consta* H (sup. *a* scr. *t*) *constet* BP. — 22. *denum.* C *dinum.* P. — 24. *et animi* H *ut an.* C. — 25. *possumus* HB. — 27. *haec omnia ... admin.* del. Ostmann. l. c. p. 29. — 32. *altera* H *alterum* C *alterutrum* ω K — *aut si* del. K — *altera* H (bis). — 33. *sunt* del. K¹. — 34. *erunt* del. K² — *et plen.* H. — Verba *in hoc genere ... exaequet* dubito an interpretis vel potius interpretum sint. — 37. *aea* H *ea* BP *eadem* b β² *una* β¹. — P. 84. 4. *omnis* om. H. — 5. *enim* B¹ *animus* C — *diligentia* om. B¹ — *conparet* HB¹ — *diligentia ... hominem* del. Ostmann. l. c. p. 30. — *animum. Et : Tamen cum* Halm. an. Tull. 40. adn. 4. *animum. Item : Cum* Jv. Mueller. l. c. — 12. *audacter* P²b β cfr. Thielm. Hermes 14, 631. — 13. *exitum* H *exitu* BPb *exitus β* *exitu verborum* ω *exitus verborum* K scripsi: *exituum*. — 14. *casus similiter* HBβ² *casu similiter* P *casus similitudine* b β¹ scripsi: *casuum similit.* cfr. p. 85, 20. — *quorum*

alterum in exitu, alterum in casu similiter desinente versatur Halm. M. Rh. 15 ,565. Sed cfr. p. 86, 3. — 15. *hae res* H *ea res* P *ea res* P² — *quivis* HB¹P¹ *qui* P² *qui his* C. — 20. *vel casus sim.* H *ad cas. sim.* CK *vel cas. sim.* incl. Simon. I, 21. — 22. *verbum et nomina* H *verb. et nomen* C *verb. aut ad idem nomen* ω, K (*aut ad id. n.* incl.) — 23. *cum mutatione* K — *volumus* H *unius litterae* Bbβ K *vel unius* P¹ *vel additione unius* P corr. Post *vel* nonnulla interciderunt. — *plurium litt.* K. — 24. *ut ad* bβK — *accomodentur* bβ — 26. *et complex.* ωK. — 27. *veniit* H (ap. W) β². — 28. *ad te* HB¹P¹ *ad te ante* B²P²β¹K. *a te ante* bβ² — 30. *brevitate et productione* K — *hoc modo . . . litterae hoc modo* om. HBP Halm. l. c. 547., Simon. I, 22, sed cfr. Spengel. M. Rh. 16, 403. Destinon. l. c. 44. — 31. *litterae sic* β — *brevitate ei. l. hoc modo* incl. K additque: *et ex contrario.* — 33. *tantum tamen* H ||||||||||| *non* B¹ *tam̄ tantum non* B²P *tamen non tantum* bβK scripsi: *non tantum tamen.* — *curiam meretricē* H, B (*cē* in ras), P — 34. *At de dem̄dis* B² in ras. — *Nolo esse . . . adulator* om. HBPb, linea not. β; unus deteriorum cod. ante *videte, judices,* duo et Crat. sic: *item : nolo esse* etc. ante *commutandis* verba habent. — 36. *demendis nunc litt.* C *demendis litt.* P² *demendis litt. nunc* β (*nunc* puncto not.) *demend. vero litt.* Klotz. W. Post *litt.* verba *hoc pacto . . . litteris* iterum pos. B¹, linea not. B². — 37. *sic leonibus vitam tradidisse. Seu* H (*sic· Si lenones vitasset vitae se* B² in ras.) *tradidisse se* B¹ (*tradidisset* B²) *sic leonibus* (*leones* P²) *vitae tradidisse se* P (*tradidisset se* P²) cfr. Halm. l. c. *lenones si vit.* etc. W. — P. 85. 2. *homines* H — *navo* HP *ignavo* B *navo an vano* bβ (*gnavo* β²). — 3. *diligere* HBP *dilegere* Lamb. — *a quo* B²P² — *velis diligier* P² Bergk. l. c. — 4. *hae* H (*ae* corr.), *haec* ωK. — 7. *in* om. HBP. — 9. an: *quis sim?* Halm. *qui sim* incl. W. — 10. *quare veniam* del. Haase ad. Reisig. de gr. lat. p. 693. K, def. Halm. an. Tull. p. 41. adn. 4. — *cui prosim* incl. W — *quem post.* ω Klotz. — 11. *postules* H. — 12. *effecta* HB¹ *affectenda* β *affectanda* C *adfectata* K. — 14. *superioris huius modi* H — *dicemus* H *demus* C *id demus* W. — 15. *p̃* H *cp̃* B (litt. *c* diluta videtur; ·C̨ suprascr. B²) *patres* P¹ *patres conscripti* P²bβK. — 17. *quam superior* del. W. — 23. *conformavit* PK. — 24. *cum gloria tes̃* H *gloria sunt* B (suprascr. *vulgatae* B²) P *gloria vulgatae sunt* bβK *gloria pervagatae* (vel *versatae*) *sunt* Halm. l. c. 548. *cum gloria vagatae sunt* Germann. l. c. 8., cfr. Madvig. de fin. II, 15, p. 163. — 25. *idem* HB¹ *item* C. — 26. *trans. Oc.* C. *Oceanum* ωK — *Macedonum* C *manus Macedonum* ωK; praeterea cod. deteriores haec: *Macedonium, Macedonum manus, fama Mac., gloria Mac.* — *Macedo num* Klotz. praef. XIII. *Maced. manu* Halm. an. Tull. p. 41 adn. 6. an: *numerus Macedonum?* — 27. *et variose* H *variose* B¹ *varie* C. — 29. *conputatis* H — *fa-*

ciunt H. — 30. *administraras* H — 31. *prohibui indignā ex* H *prohibuit indigna nec* B[1] *prohibuit indign* |||| P[1] *proh. indignanes* B[2] *proh. indigna nex* P[3], b (*prohibuit* om.), *β* (*nex* mut. in *lex*); ex cod. det. monstris confecit haec: *prohibuit mali civis scelus et indigna nex* K — *in ea* Pb*β*. — 32. *simili* HBP, om. b*β* *similiter* ωK *similis* Halm. M. Rh. 15, 548. — *occiso* HBP. — 33. *virtutis* HBP *virum reipublicae* b*β*K *virum virtutis* ω Thielm. Hermes 15, 335. Germann. l. c. cfr. Halm. l. c. fort.: *virum civitatis* — *divinum* H, B (ut vid., linea not. et *dominata* suprascr. B[2]), P *de sinu* b*β*. — 34. *perfidia scelus* HP *perfidia per scelus* Bb*β* *perf. et scelus* Sch. K[1] *perf. ac scelus* K[2] *perfidia [scelus]* Ostmann. l. c. 43. *[perfidia] scelus* Thielm. Hermes 14, 632 W. cfr. Usener. Fleck. 117, 78. — 36. *parietes* C. *penates* Oudend. Sch. cfr. Cic. de nat. deor. 3, 80. — P. 86. 1. *sepelire* HBP[1]. — 6. *reperiri . . . videntur* om. HBP Halm. l. c. 549, sed cfr. Spengel. M. Rh. 16, 402. — 14. *quare quae sunt* C. *quae enim sunt* Langen. Phil. 37, 408. — 15. *lepides* H *lepidas* B[1] *lepidis* P[1] *lepida sunt* P[2] *lepida* B[2]b*β*. — 17. *crebre* H. — 20. *distinctis* C. conicio: *distinctam* cfr. p. 75, 22 Cic. de or. 3, 201. — 23. *ipsi a nobis* ωK — *ab illis a nobis* b — *aut contra* H[1] *aut qiu contra* B. — 24. *dein* H *deinde* C — *aut non oportet* C *aut non potest* b*β*. Illud incl. K., def. Osann. Fleck. 75, 785, sed cfr. K. Phil. 12, 276. — 25. *aut nobis* C Halm. l. c. 564. *quod aut nobis* K *ut nobis* ω. — *futurum est* Halm. l. c. — *offuturum si idem contrario* H *offuturum sit si id est contrario* B *offuturum sit de e contrario* P *obfuturum sit*; *e contrario* B[2] *offut. e contr.* P[2]b*β* *illis obf. e contr.* ωK scripsi: *obf. sit idem contrario* cfr. p. 46, 10. — 26. *igitur* om. ω incl. Simon. II, 17. — 30. *exhereditatus* HP[1]. — 32. *victus* HB[1]P[1] *vinctus* C. — 33. *si* om. *β*. — P. 87. 2. *eius* C om. ωK. *sui* Halm. an. Tull. p. 42 adn. 1. *reus* W. — 4. *quam vitam aut ubi hoste* HB[1]P[1] *antiquam vitam alicubi honeste* C *antiquam vitam? Quam? aut ubi honeste* Sch. *vitam? quam aut ubi honeste* K *vitam? Quando aut ubi honeste* Halm. M. Rh. 15, 565. — *transactam* K, sed cfr. Graev. ap. Lindem. — *quam vitam . . . tractatam,* quibus verbis *quomodo* quod sequitur grammaticus quidam interpretatus est, inclusi. cfr. Cic. or. 223. — 10. *innocentem* HB, P (ap. Bait.) *β* (suprascr *vel quem* *β*[2]) *nocentem* P (ap. K) b (suprascr. *vel in* ap. K) *quem nocentem* b[1] (ap. Bait.) *quem innocentem* b[2] (ap. Bait.) *si nocentem* K — *non nam* C (suprascr. *eum* B[2]) *non iam* P *non* ωK *at hominem* W. — 11. *lege* H. — 12. *veritas* H *veritus* BP *veritus es* b*β* — 13. *ipse veteris* H. — 14. *stiosius* H *studiosius* C an: *odiosius?* — 19. *quid* C *quod* ωK[1] Langen. Phil. 37, 408. — *oportebat* Langen. l. c. — 21. an: *genere est?* cfr. p. 95, 12 W — *quoque* om. H[1]. — 22. *sit* B *sic* P *fit sic* **b***β* om. H. — 24. *circumsedere* HB[1] — *ut*

dim. H *a dim.* B¹ *an dim.* C *dimicarem* Lamb. — *ut cum* H *ad cum* B¹P¹ *at cum* C *at ut cum* K *at cum tam* Spengel. (*tum* post *manu* om.) M. Rh. 16, 401. — *tum* C *tam* B¹ *tamen* K. — 25. *prodirem* ω K — *locum . . . produceremus* om. HBP Halm. M. Rh. 15, 549, sed cfr. Spengel. l. c. — *iniquissimum* Lamb. in mrg. not. cfr. p. 105, 4. — 27 *habebam* ω K. — 28. *producerem* bβ *produceremus* ω. — 30. *eos* incl. Bait. K². — 33. *huiusmodi* HB². — 37. *ascenditur* Langen. Phil. 37, 409. — P. 88. 5. *statim* post *facere* H. om. bβ. — 7. cfr. Quint. 9, 3, 56. — 23. *alienorum* PbK. — 27. *dolorum* C *laborum* ω. — 30. *breviter* H *et breviter* BP *et explicat breviter* bβ del. Simon. II, 6. — 35. *modo* om. K — *patriam* C *patrem* B²P² *parentem* ω K. — 36. *nunc in parentes* bβ. — 37. *cognoscitis* C *cognovistis* Orell. (?) K *cognostis* Bait. — P. 89. 2. *dixeris* W *dictum sit* Germann. l. c. 8. — 7. *nam* C *item nam* bβ *item* Sch. — 8. *ea* H *eum* B¹ *eam* C *nam* Lamb. Sch. *nam eam* Langen. l. c. 409. an: *eam ego?* W. — 10. *item : o virt.* ω K — Cum in cod. opt. *item* desit, verba *nam postquam isti . . . insectaris* interpolata esse censet Simon. II, 11. — 11. *sequeres* HB¹ *sequeris* B²P¹ (ap. K.), bβ *insequeris* P (ap. Bait.) — 14. *ea* C (super *a* scr. *o* B²) om. Pb (? ap. K.) del. Lamb. Sch. cfr. Simon. II, 14. *esse* Halm. an. Tull. 43 adn. 3 *antea* K. — *correctionem* C *correptionem* P¹ *correctione* B²K. — 15. *pronuntiatione* b (ap. Bait.) β. — 15. *esset* C *est* ω K. — 17. *est cum* C (*est* in P eras.) *sed tamen* W. — 18. *non* eras. P — *verbis dederit* H — *demonstratur* HB¹. — 20. *adfectis* HBP¹ *adfectantis* P² *ad electius* bβ *ad lectius* Halm. l. c. adn. 4 *adfectatius* K — *accedat* CK *accedas* β². — 24. *occupatio* C. *occultatio* Spalding. ad Quintil. 9, 3, 98. — 25. *tunc* P²b. — 27. *omnium* C *omni* b *omni omnium* K. — 29. *et rei militaris* HBP *te tribuni rei mil.* b, β (tribuni β²) *te rei milit.* K *te tribuni militares* Halm. M. Rh. 15, 565. *tribuni militares* W. — 30. *tradiderunt* C *te dediderunt* W. — 31. *puto pert.* H *pert. puto* C. — 35. *tuas omnes* ω K. — 36. *mitto* β — *aut rem* P² (ap. K) bβ. — 37. *quae non* HB *quam non* C *non* K — *pertineat* C *pertinet* K. — P. 90. 1. *alii* HB¹ *aliis* C *planius* K an: *palam?* cfr. Quintil. 9, 2, 75. — *quod occulte* C *occulte* P²bβ — *prodesse* H — *aut* (prius) C *aut si* ω K — *nobile* HB¹P *ignobile* B²bβ. — 2. *utilius* H, B (*ut* suprascr.) *et util.* P *ut util.* bβ cfr. Simon. II, 20. — 3. *iecisse* Lamb. — 5. *disiunctio* bK. — 6. *unumquoque* HB *unumquodque* C *unumquidque* ω Halm. an. Tull. 43 adn. 6 K cfr. Madvig. de fin. 4, 16. p. 511. — 12. *praesidio tulit* H *praesidi* (*praesidii*) *adtulit* Halm. l. c. adn. 7. — 23. *postremo* C *postremum* P (? ap. Bait.) ω. — 25. *utemur ea* B²P²bβ. — 26. *ad* om. bβ — *parit coniuntio* bβ. — 27. *hae tres . . . manant* del. Sch. incl. K. — 29. *qua rationem* H *quae rationem* BP *cum oratione* ‖ β¹. — 31. *greci* H *g. gracchi* BPb *g. gracci* β *Gracchi, Gracchi* ω Graev. K *C.*

Gracchus ω Bait. *Gai Gracche* Halm. M. Rh. 15, 566. — 32. *comparat* C *comparant* Graev. K *comparas* Halm. l. c. At de Cornificii sententia vix Gracchus (vel Gracchi), sed qui ab altera parte stetit, is tumultus domesticos comparare potuit, cfr. Schuetz. l. c. p. 324. Bochmann. l. c. p. 10. — 33. *mater pedes* H *ped. mat.* CK — post *amplexaretur?* intercidisse *Cum mater, inquam, pedes tibi amplexaretur* susp. Schaeffler. (cfr. M. Rh. 15, 566), *mater cum tibi pedes* W. — 37. *commoveatur* H. — P. 91. 1. *in contrario causae* del. Ostmann. l. c. 31. *in adversario* Jv. Mueller. l. c. 228. — 5. *valet* bK. — 6. *civites* H (*it* punct. del.) — *deiecisti* C *disiecisti* ω *diiecisti* W. — 8. *necessum est* HB¹ *necesse est* CK. — 14. *oport. esse* H *esse op.* C. — 17. *dicuntur* om. HB¹P — *quae . . . dicuntur* om. HB¹P — *quae de illo dici possunt, non dicuntur; quae dicuntur, (de illo?) dici non possunt* Simon. I, 18. — 18. *loquens dr̃* (i. e. *dicitur*) *tacitum* H *loq. dictura tac.* BP *loq. pictura est. pictura tac.* bβ², (om. *est*) Bait. *loq. pict. est tac.* β¹. — 19. *esse deb. p.* H — *ea re taces* C. *et ea re taces* K. — 20. *sapiens tamen et tacens* HBP *non tamen si taces ea re* bβ *sapis; si sapis et tamen taces* K *sapiens; sapiens tamen et tacens* Simon. l. c. — 22. *revertuntur* H *convertantur* C. — 26. *ostendemus* C. — 28. *ereptis rebus* H *ereptis* W. — 32. *inpunite* HBP *imponite* bβK Halm. l. c. 567. — *quodlibet* HB *quidquid libet* Pb *quidlibet quidlibet* ωK. — 33. *statuite* incl. Halm. — *dicite atque* C. *dicto atque* K — *huc* || *te parebo* H *parebo* B¹ *obtemperabo* C. *nutu parebo* K *tacite parebo* Germann. l. c. — 37. *videatur* C *videtur* P², b (? ap. Bait.) — P. 92. 1. *de plurimis* H *de pluribus* C incl. W. — 3. *dici* H *dicere* CK. — 5. *quero nam te* HB¹P¹ *quero nam quo te* C *quero quo nam te* ω *quo nam te* Bait. cfr. Simon. II, 21. an: *quo ego nam te?* W. — 8 *res non potuerit* H, P¹ (ap. Bait.) *res fieri non pot.* B, P¹ (ap. K.) *res non fieri pot.* P² *res aut fieri aut non fieri pot.* bβ *res fieri potuerit aut non pot.* Halm. an. Tull. 44 adn. 3. *res fieri pot.* K an: *res fieri omnino potuerit?* W scripsi: *res fieri pot. aut fieri non pot.* — 10. *intendimus. dicimus hoc* H. — 14. *potius tuum* HB¹ *potuisti tuum* C *potuisti usu tuum* K — *etiam nunc fecisse* HBP¹ *etiam usu fec.* P² *etiam nunc usu fecisse* b (*fuisse* ap. Bait.), β. — 17. *haec* om. H. — 20. *facere non pot.* HB (supra *non* scr. *vel cum* B²) P¹ *facere cum pot.* P² *fac. id non pot.* bβ *fere non pot.* Halm. M. Rh. 15, 567. K. — 22. *dissolutio est quae* bβ. — 30. *quibus* HB¹P¹ *aliquibus* P². — 31. *inchoatum iudicium* HB (suprascr. *audientium* et *choatum* del. B²) P *inchoatum* bβ *in cogitatione audientium* KW cfr. Osann. Fleck. 75, 785. Halm. l. c. 551. — 35. *tuis tunc* HB¹ *tu istud nunc* B². — 36. *domui* P²b. — 37. *dicerem* HBP *dicere* b *dixerim* ω. — P. 93. 1. *hic* om. HB incl. Simon. II, 12. — 2. *facta est* C. *facti est* Orell. Klotz. — 18. *aut*

significationis om. HBP *aut rei significandae* conj. Halm l. c. 552. — *causa* om. HB^{1}P — *imitationis* om. HBP. — 19. *audire et mugire* H, B (suprascr. *vel vagire* B^2) P *rudere vagire et mugire* bβ *rudere et mugire* K *vagire et mugire* Halm. l. c. *audire et* inclusi, cfr. Quintil. 8, 6, 31 — *murmurare* P^{2}bβK. 22. *civitatis inprimis* HB^{1}P *civitatis inprimis est auditus* B^{2}bβK *civit. in rimis est auditus* Orellii quidam amicus *civit. auditus est . Inprimis* Halm. an. Tull. 45 adn. 6 *civit. increpuit* Halm. M. Rh. l. c. *civit. ruentis est auditus* Klotz. *civitatis .... Inprimis* Simon. II, 10 fort.: *civit. primus est auditus.* — *est utendum* CK *utendum est* b — *sic novi* HP^1 *sic ne novi* B^1 (in archetypo: *rar*$\overset{e}{o}$ *utendumst ne novi* scr. erat.) — 24. *quis erat rara ita et non* H *quis erat ea utatur et raro ita et non* B (*erat* del. B^2) *qui ferat rara ita et non* P^1 (*quis proferat* P^2) *quis ea utatur et raro non* b, β (*eo*) *quis ea utatur non* ωK (*eo*) *quis eo ac raro utatur, non* Halm. an. Tull. 45 adn. 7 — *utatur et* inclusi. — 25. *exornat* C *exornabit* ω Ern. — 27. *potest* C *placet* Sch. K *prodest* Hansel. Fleck. 93, 854 cfr. p. 90, 1. — 28. *appellare* H *appellari* C. — 29. *inquieti* HB^{1}P *inquiet* C *inquiat* ω, cfr. Langen. Phil. 37, 399. — 31. *inquit* C *inquiat* b (ap. Bait.) — 32. *plagioxippus* H *plagioxyppus* BP *plagiosippus* b *plagiosyppus* β *Plagioxypus* Klotz. — 33. *in corpore* C *aut corp.* ω Bait. K *corpore* ω Lamb. — *in corp. ... rebus* del. W. — 34. *sic ubi sit* Sch. Bait. — *sicuti ... conlocemus* incl. K. — P. 94. 1. *ut inventor conficitur* H (*ita ut* H^2) *ita ut ventorum conficitur* B^1 *id aut ab inventore conf.* B^2 *ita ab inventore conficitur* P (*ista* P^2) *id aut ab invento colligitur aut ab inventore conficitur* b (*conficitur* om. ap. K.) β (*aut* post *id* suprascr., *ab invento colligitur!* sic not.) Haec om., puncto post *appellata* sublato pergit: *ut si quis* K — *Tarpejum loquens de Capitolino* K fort.: *de Jove Tarpeio loquens eum Capitolinum* W — *ut si quis ... nominet* del. Langen. Phil. 37, 409. — 3. *aut invento* H, B (suprascr. *ab*) P (?) *aut ab invento* P (ap. Bait.) bβ *ita aut inventore inventum significatur* K — *si* H *ut si* C — *Liberum pro vino, Cererem pro fruge* K. — 4. *ab* om. HBP — *in instrumentum* H *instrumento* B^{1}K *in instrumento* B^{2}P. — 5. *dominus* K — *siqui* H *si quis* CK cfr. p. 60, 7. — *machedones* P^1 *machedonas* BP^2 — *appellant* HB^1 *appellet* P^2. — 6. *varis egregie* H, (*egregiae*) BP *sarisae grecia* B^2 (mg), β *sarise grecia* b — *idem* C scripsi: *item.* — 7. *significans dicat* ωK — *nec tam̄* H *nec tamen* B^1 *nec tam* C — *faciles* HB^{1}P^1 — *matris* HBP *armatura* bβ *materis* Victorius — *transalpina* inclusi. — 8. *fit, eo* K — *quod facit* K. — 10. *mavis stulte* H *mavis stucte* B^1 *mars istud te* C fort.: *Mavors istud te.* — 11. *cogit* b — *aut si qui* HBP *aut si quid* bβ^1 *aut si quis* β^2 *aut is qui* Halm.

M. Rh. 15, 568 *aut si quod* K. — 11. *facit, eo* K. — 12. *desidiosum martem* HB[1]P[1]bK *desiodiosam artem* B[2]P[2]β. Nec hoc nec illud probari potest, cfr. Quintil. 8, 6, 27. Conicio: *seditiosum martem* — *dicemus* Pb (?) — *qui* H *quae* BP *quia* bβ — *desidiosos* C conj.: *seditiosos*. — 13. *quia pigrum* H *quia pigro* B[1] *qui pigros* β *quia pigros* C — *aut eo quod* K. — 14. *illud quod* H *id quod* CK — *denominabitur* incl. K. — 17. *notata* C *nominata* Cod. Monast. Sch. — *ab ea* HB *ab eo* C *aut eo* K — *id quod continet* om. HBPb. — 18. *et arg.* H *aut arg.* C *vel arg.* Ern. — 19. *barbarum* HBP *harum omnium denominationum* b *harum rerum omnium denominationum* β *harum rerum* ωK. — 24. *circumitio* HB[1] — *est* | | H — *quae rem* H[2] — *circumscribit ads.* H. — 29. *transgressio . . . transiectione* om. HBP. — 31. *virtute vestra* HBP *virt. pro vestra* b *pietate pro nostra* β[1] *p. p. vestra* β[2]K. — 33. *eripuisti* HBP *eripuit* b *eripuit tibi* β *eripuit isti* K an: *eripuit ei?* Halm. *eripuit* W. — 34. *causa* H *causas* BP *casus* bβ del. Halm. M. Rh. 15, 568. — *bene viv. causa* incl. Simon. II, 11. — 37. *sicut a poetis in quendam* C in ras. omissa in mrg. add. β *sint ad poeticum quendam* b *sicuti ad poeticum* Rufinus in Halm. rhet. lat. p. 577. — *numerum extruere* H *exstructa num.* b. — P. 95. 1. *ut* s. l. H om. W — *perpolite sententiae ut* W. — 3. *subrelatio* H *suprelatio* P *suprarelatio* bβ[2], item v. 8, sed *suprel.* H, cfr. p. 6, 3. — *alicuius* C incl. K *alicuius rei* W. — 5. *sint inquit si* H *sint quodsi* B[1] *sic quid si* P *sic cum* W. — 6. *retinebimus in civitate* bβ[2]. — 7. *aut a sim.* om. HB[1], P (*quando aut similitudine* mrg.). — 8. *praesentia* HBP *a praesentia* bβ *a praestantia* ω — *superlatio* om. β[1] — *sup. sumitur* incl. Ern. del. Sch. — 9. *neveum ardorem* H *neve vel ardorem* B[1] *neveum alborem* B[2] *niveum ardorem* P *niveum candorem aspectu igneum ardorem* bβ *niveum candorem* ω (cet. om.) Halm. M. Rh. 15, 552. — 10. *a praesentia* C. — 12. *ex eod.* ωK. — 13. *solis splendor obsc.* b — *obscurius* HB[1]b *obscurior* B[2]Pβ *obscurus* K *obscuratus* W. — 14. *parva* om. ω del. Thielm. l. c. p. 462. — 15. post *pars* addunt: *aut ab uno plura aut a pluribus unum* Sch. K. — 18. *aut de toto pars* B[2] *de toto pars* bβ[2] (*parte* β[1]) om. HB[1]P. — 22. *pene* H *poeno* C — 26. *spiritus ducebat* HBP[1] *spiritus ducebatur* P[2]bβ *spiritum ducebat* ωK, sed cfr. Cic. pro Sulla 9, 27. — 28. *et hic* C *hic* ω cfr. Simon. II, 7. — 29. *et erat* B. — P. 96. 1. *transferetur* HB[1]P. — 2. *ea igitur* H *ea utimur* B *erit itur* P[1] *erit igitur* P[2]β[2] *ea igitur sumitur* bβ[3] *ea sumitur* Halm. M. Rh. 15, 568. Thielm. Hermes 15, 335. — 3. *hi* | | | *c* H (fuerat: *hinc*) *hic* C *hunc* Germann. l. c. p. 10. — *in italia* HBP[1] *italiam* CK — *tumultu* | | | H[1] (fuerat: *tumultus* W) *tumultum* H[2] Germ. — 4. *errore subito* H (*e* prius corr.) *errores ubi* B[1] *terrore subito* CK Germ. scripsi: *errores subito* cfr. Cic. Brut. 7. — 7. *delecta-*

tur bβ. — 7. *nullius unae for* ||| *se calamitas* H *null. unae forse cal.* B[1], (*unef.*) P[1] *null. urbis cal.* B[2]P[2] *nullus meror et cal.* b (ap. Bait.) β *nullius urbis meror et cal.* b (ap. K) Lamb. *nullius universe cal.* K *non huius miserruma sors et cal.* Halm. l. c. *non urbis universae cal.* Simon. I, 21. Sed non tam ad civitatem totam quam ad domum unam hoc exemplum spectare videtur. cfr. p. 112 v. 12. fort.: *nullius uni sors et cal.* Ex Weidnerianis addo: fort.: *non illius unica sors et cal.* id est *iniquissima* cfr. p. 49, 12. — 11. *rebus diff.* C. *reb. non diff.* Klotz. — *aspiravit. Gravandi causa sic* (*sit* HB[1]) · *nam cum canes fungentur* (*fungantur* B) *officiis luporum* (*lupororum* B) *quoniam* (*quonam* P[2]) *predia* (*praesidio* BP) *pecua credemus. Per argumentum tractatur ornandi causa sic* HBP *aspiravit ornandi causa sic* bβ (med. om., sed verba *nam cum ... tractatur* transp. post *sic* v. 22.) — 14. *ut dicunt esse oportet* Langen. Phil. 37, 410. — 15. *cum ratione* om. H — *ne* C an: *neu?* W. — 16. *delicto* (*o* corr.) H *delictu* B[1] — *sine delectu* incl. Simon. l. c. — 18. *verbo* H. — 21. *una aut plures* ω — *frequenter* incl. Ostmann. l. c. 34. — 22. *a simili oratione* bβ *a simili ratione* ωK — *a simpl. or. ductae* incl. Simon — *nam cum ... tractatur* om. HBP cfr. ad. v. 11. — 23. *funguntur* bβ — *cuinam* bβK[2] *quoinam* K[1] — *pecuaria* bβ. — 26. *nitorem* HBP˙ *numitoremque* bβ *nidorem* ω Klotz. — 27. *dicat* om. HBP[1] — *Gracchum [nitorem obsoletum] dicat* vel potius *Gracchum minorem appellet*, si *minorem* includere non vis, scribi jussit Simon. — 28. *inprudens* HB (del. B[2]) P[2] (ap. K.) *prudens* P[1]K *impudens* P[2] (ap. Bait.) *illudens* b, β (suprascr.) inclusi. — 29. *appellasset* C. *appellet* β^2. — 31. *argumentum* HBP. — 34. *quem pium* HB[1]P *quempiam* B[2] *quem impium* bβ fort. recte, tum *qui patr. verb.* delendum est. — P. 97. 2. *exornationem* CK *exornationes* H — *redeamus* H. — 4. *certa* extra lin. alio atram. H *cera* s. l. β^1 del. W. — 5. *senatoris et diligit* H *diligit senatus* β *senatus diligit* CK *diligit* W. — 8. *his oportet* H *is oportet* BP[1]bβ *is optet* P[2]K *optet oportet* Klotz. *oportet optet* W. — 9. *velit* om. HBPKW — *ista* H *iste* C del. Sch. — 12. *lib* (linea per *b* ducta) *constat vitae exempl.* H *liberum constat vitae ex.* B[1] *liber constat vitae ex.* P[1] *libertas c. v. ex.* B[2], P[2] (*vite*) *liberi sunt statuite ex.* b, β (*sunt* suprascr. β^2) *libertas carast, statuite ex.* Halm. l. c. 569. *liberi cordi sunt, statuite ex.* W. — 14. *consilio ... officium* om. HBP Halm. l. c. 553, sed cfr. Spengel. M. Rh. 16, 407. — 15. *onera et diligentia* H *honore et diligentia* B *honorem et diligentiam* P. — 16. *senatus voluntate* HP *voluntatem* B — *populi. Populi* B. — 18. *diligere* HB[1]b *dilegere* Halm. l. c. — *probare et accus.* H *probare accus.* C *probare . item: accus.* K. — 23. *conjecturam* P[2]K — *persequi* Lamb. K. — 27. *multa si*

uni cuique H *multa s̄ cuique* B^1 *multa suum cuique* B^2 *multa et suum cuique* Pbβ *multa et suum unicuique* K cfr. Langen. Phil. 36, 581. — *et* inclusi. — 28. *et separatim* B (*et* del. ead. m.) *separatim et* b (? ap. Bait.) *separat et* b (ap. K) β. — 31. *quod eos* HB^1P *quo eos* B^2K *quod eos minime offendat* bβ cfr. Halm. an. Tull. 48 adn. 1. (*quo eos*), M. Rh. 15, 553 (*quod eos*), *quo ipsos* W — *ii* om. H — *aliquod in* HB^1P^1 *cum in aliquo* b *cum aliquo in* β. — 32. *reprehendere videantur* HB^1 *reprehendere videamur* B^2P (ap. Bait.) Halm. *reprehendi posse videantur* b, (*videamur*) β *reprehendere videatur* Simon. II, 19. — 36. *atque istud desinite* bβ cfr. Simon. II, 10. — P. 98. 1. *quod* H *quos* C *quot* W — *defensorem* H. — 3. *veniet* bβ^3 Langen. Phil. 37, 393. — 9. *data er̃* H (pro: *datae ñ*). — 10. *non omnes . . . comprobatae* om. HBP Halm. l. c. Destinon. l. c. 17. Verba def. Spengel. M. Rh. 16, 408. Inclusi. — 13. *vitatis vituperatis vitup.* HB^1P^1 *vitastis vitup.* B^2bβ. — 14. *erat diadque igna vituperaremini* (*diadque igna* in ras.) H *erat* (*ut timi* P^2 in mg. add. B^2) *di atque ignavi putaremini* BP *aberat abfuturam eam invenistis ut timidi atq. ign. put.* bβ Bait. (*erat afutura*), K (*abfuturam* om.) cfr. Halm. l. c. — 15. *maximis* (*maximas* ap. Bait.) *et privatis et publicis calamitates* P^1 *maximas et privatas et publicas calamitates* P^2bβ. — 16. *accepistis* C *acceptis* Halm. l. c. 569. an: *acceptis tamen?* W. — *maiorum* H *maior vis* W. — 17. *videatur* HB^1W — *auspicamini* ωK cfr. Thielm. Hermes 15, 333. — 19. *etiam* HBP^1 *et* P^2bβ *et tamen* Halm. l. c. — 21. *retinetis . . . civitate* incl. Bait., Simon. II, 10 cfr. Halm. l. c. *retinetis* del. Ostmann. l. c. 39 *ret. . . . potestis* inclusi. — 26. *ut quod erat* bβ, K (*erit*), *quo quod erit* W. — 27. *comprimetur* P^2 *comprimatur* P^2 (ap. K) *mitigetur* bβ *constituatur* K. — *ut altera* C *et altera* K — *iracundiae molestia* b Lamb. K. — 28. *removeatur* H an: *removeat ut?* — 29. *sicut* C. *si sicut* Bait. *si, ut* Halm. l. c. 554. K. — 30. *fit* H, B (eod. atram. del.), P Bait. Sp. K. *si loco fit* bβ (del. β^2) *loco fit* Halm. inclusi, cfr. Simon. I, 20. — *audiunt* Langen. Philol. 37, 410. — 31. *dicimus tamen et ipsorum veritatis esse videatur* HBP *dicimus tamen et ipsos veriti esse videamur* B^2 *dicimus amici ipsorum et veritatis esse videamur* bβ *dic. tam ipsorum quam veritatis amici esse videamur* K *dic. amici et illorum et veritatis esse vid.* W. — 35. *facile o. aud. dicimus* om. HBP. — P. 99. 5. *frustrata* β^2. — 6. *stultitiam vestram* H *stultitia vestra* CK del. Ostmann. l. c. 32. *O stultitiam vestram* Germann. l. c. 10. — *qui quod* HBP *id quod* bβ *qui id quod* ωK *Quirites quod* Halm., qui ante *stultitia* interpungit an. Tull. p. 48 adn. 6. — *potestate vestra* H *vestr. pot.* C. — 8. *licentiae* incl. K. — 9. *ista tamen* CK *ista me* Halm. M. Rh. 14, 570. — 11. *vos me* B^2bβK. — *privatis* HBP *privatistis* B^2. — 15. *acri-*

moniamque B²P². — 16. *mitigabit laus* H (sed super *it* est ras.) BP *mitigabitur laude* bβ — *adsimulatio* HBP *assimulatione* bβ — *qua* HP¹ *de qua* C. — 17. *non inde negationis nomine* HBP *non inde nega* β¹ *non indiget mitigationis* b, β² (*mitigatione*). — 18. *sponte sit* HBP *se sponte* b *sponte se* β *sponte est* Halm. an. Tull. p. 49, adn. 1. — 19. *se adcommoda* H *accommodata* BP *accommodat* bβ — *Ergo* ... *adcommodata* incl. K. — 20. *quam* HB¹ *cum* C. — 22. *dicemus* C *dicimus* ω. — 25. *meo labore* HB² *me laborasse* P (ap. Bait.) — *curassem* HB¹P¹. — 27. *dixisset* extra lin. H². — 29. *et laudem* CK *et ad laudem* ω cfr. Langen. Phil. 36, 590. — 30. *utra* K¹ — *causa avaritiae* bβK¹ — *aegestatis* H *egestatis* B¹ *causa aut eg.* B² *aut eg.* β, b (ap. K.) *causa an eg.* P *an eg.* K¹. — 32. *quod* ... *avaritiae* incl. Simon. II, 14. — 34. *at* om. HBP. — P. 100. 3. *fulcitur* HB¹P¹b *fugitur* C. — 8. *e* om. H. — 10. *auens* H¹ *habens* H²BP — *dentes multos* C *dentes inultos* ed. Mediol. *dentes* Lamb. Sch. *dentes insultans* K — *in* om. HB¹P — *cuiusque* CK *cunisq;* B *uniuscuiusque* ω Halm. an. Tull. 49 adn. 3 Langen. Phil. 36, 582. — 11. post *fortunas* erasa vox H. — 12. *ignotos suos* H. — 13. *domum haec omnem* H *domum omnem* B *dom. et omn.* B² *dom. ac omn.* bβ *domum atque* W. — 14. *rempublicam funditus* bβW *funditusque* P² — *perfringens atque omnem familiam funditus* Langen. l. c. 591. fort.: *omnium denique vitas funditus labefactans* cfr. 119, 13. An potius (?): *et omnem familiam funditus labefactans* W. — 10. *vobisque ipsis* H. — 21. *cui spes* ωK. — 26. *sanguinulentam palmam* HB¹ *sanguino-(u* B) *lenta palma* C — *crudelissimam victoriam* H *crud. victoria* C. incl. Langen. l. c. 592. — 28. *inveniuntur* HP¹ *invehentur* C (corr. in *invenientur* B) K. cfr. Germann. l. c. 10. — 31. *per* |||||| *aetatem* H — *haeres laborem* H *eri lab.* B *herum lab.* P *et vires lab.* bβ *aerumnas* (om. *laborem*) K¹ *eum laborem* Bait. (?) K² *servilem lab.* Halm. l. c. adn. 4. — 34. *flagrabat* HB¹P¹ *flagrabit* C. *flagrat* K¹ *flagrant* Lamb. Sch. K². — 35. *necessitudine et ben.* H (ap. Halm.) b *necess. ben.* B, K (incl.) *necess. aut ben.* H (ap. W) P *necessitate et ben.* β. — 37. *sinum* HB¹ *sinu* C — P. 101. 3. *hoc ne genere* HB¹P. — 7. *removens* H. — 8. *resolvit* H (*re* del. *ab* suprascr.) — 10. *commovere* CK *amovere* β¹ *commovebere* ω Lamb. Halm. M. Rh. 15, 570. — 11. *propriis meritis* HB²β *promeritis* B¹P *propinquis meritis* b. — 13. *possum* H. — 15. *teruarum* HB¹ — 19. *de qua* ... *demonstravimus* incl. K. — 21. *aut per exp.* C *ac per exp.* Thielm. act. Arg. II, 462. — 22. *in totam orationem* C *in tota oratione* ωK *per totam orat.* ω Halm. an. Tull. 50. adn. 1. — 23. *vel plur.* H *aut plur.* CK. — 25. *in* om. HBP. — 26. *unumquo cum* ||| H *unumquo* B (suprascr. *locum*) *cum quo* P¹ (? ap. K) *unum cum quo* P¹ (ap. Bait.)

unum quo P² *unum locum quo* b β cfr. Halm. M. Rh. 15, 570. — *aut gravior* W. — 27. *sit* om. H — 28. *velit* H. — 35. *susceptiones* H *susceptiones vel suspitiones* β¹ *suspitiones* C. — 37. *erant* C an: *erunt?* W. — P. 102. 4. *istam* B (sup. *a* scr. *u*), P¹ om. H — *illius exitam mortem* H *ex illius morte* C. — 7. *commoda* H. — 10. *ad maleficium* om. HBP — *neque factum* ... *fuerit* om. HBP Sch. cfr. Halm. M. Rh. 15, 554, Spengel. M. Rh. 16, 394. — 12. *commodissima* Spengel. — 14. *et perficiendi* om. HBPβ Sch. Halm. — *perficiendi et occultandi* Lamb. Spengel. — 16. *homo occisus* H *homo* β *occisus homo* CK. — *his est* H *is occissus est* β *is est* CK *esset* Lamb. Halm. *est* W. — 17. *maleficii loco* ω Lamb. K. — 21. *filius* HB¹P¹ *filiis* B²P² *illius* bβ — *testimoniis* H (sic rursum) *quaestionibus* C. — 22. *argumentatis* HB¹P¹ *argumentis* B² *et argumentis* P²b *partim argumentis* β *partim arg. certis* K cfr. p. 20, 18. *argumentis autem* W — *omnia* om. P (ap. K). — 24. *ex his* P¹ (ap. K) *his* C — *uno loco* H¹ *unum locum* C — *collatis* bβ. — 25. *sententiam* Hβ fort. recte. — 28. *maleficia necesse est* C incl. K *maleficio necesse est* e cod. Duisb. Klotz., sed male post *maleficio* distinxit. Iusta distinctio debetur W. — *posse* B² *potuisse* ω Klotz. — 30. *causae* om. H incl. W — 35. *plane* om. H — *dic. rem* BPbK. — 36. *id quod* HB (*quod* B²) Pβ *id* b *id quidem* β². — 37. *optinere* C *obtundere* bβ². — P. 103. 2. *re semel* BP. — 4. *eadem res proferretur* BP (*proferetur* P²) bβ — *eadem* incl. K *eadem ratione* W. — 12. *cum in serm.* ... *gestus* incl. Ostmann. l. c. 43. — 14. *inmutarimus* HBP *immutaverimus* β. — 16. *exemplis* H *exemplum* P¹ *exemplo* P²β. — 18. *conficietur* K. — 19. *aut exsusc.* C cfr. Langen. Phil. 37, 390. — *sermocinatione* H, B (*nĕ*), Pβ¹K *sermocinatio est* bβ². — 22. *in qua* incl. K. — 24. *ne* del. W — *non reced.* W. — 25. *qui* om. HBP¹β. — 30. *perduxit* H *prod.* CK — *monuit* C (*monu* ‖ *it* H) *munivit* b (ap. K) *muniit* ωK. — 31. *moribus honest.* om. HBP Halm. l. c. 555. — 32. *a me* C om. K *iam* W. — 33. *accipies* HBP *accepta sunt* bβ *acceperis?* K *accepi?* Halm. *acceperim?* Simon. II, 17. — 34. *inde* H *in haec* BP *quare haec* bβ *quare si haec* K *si haec* Spengel. — *loquitur* bβK — *ego* om H¹ cfr. Spengel. M. Rh. 16, 397. — *Quare haec* (*si haec*) ... *fugiet* om. Sch. incl. K. — 36. *suscitationem* HBP. — 37. *videmur* ωK. — P. 104. 1. *provocatione* HBPβ¹ *cogitatione* bβ² *et prava ratione* K *probatione* Halm. l. c. 571. — 3. *studientissime* H *studiosissime* C *studio ardentissimo* W. — 11. alterum *tractando* om. C add. β². — 12. *et exsusc.* om. H — *eadem res* ... *exsuscitatione* om. Sch. *eadem res* ... *sed* K. — 14. *pronuntiaremus* HP¹ *pronuntiaverimus* bβK. — 15. *duplicem* HBPβ. — 17. *exornatione* H (ap. Halm.) *exornationibus* C. — 19. *de qua* ... *sententiarum* incl. K. — 26. *igitur* ... *tractabitur* incl. K. — 27. *et ab* HBP *sed ab* bβ *ut ab* Lamb. K. — *ut scire* . . . *tractetur* incl. K — *igitur septem* . . . *tractetur*

inclusi. — 31. *fit ut* om. HBP — *cum* C *qui* Orell. K. — *necessario cum* bβ^2K. — P. 105. 1.. *expetant* HP^1 *expectant* B^1 *expetunt* B^{2}P^{2}bβ *exeunt* β^1 *excipiunt* ωK. — 3. *et* om. H cfr. Simon. II, 15. — 4. *inimicum* H *inicum* B *iniquum* C. — 7. *et* om. H. — 8. *vivere* om. HB^{1}P Halm. l. c. 557. — 9. *et cum pro* bβ *velle pro* W — *et* om. H — *ceteris nec.* incl. Simon. II, 5. — 10. *periculum velis* bβ — *et haec illud* HB *et haec et illud* Pβ (*hoc* β^2) *haec et illud* b *et hi et illud* K incl. Simon. II, 10—12. *itaque* B^{2}bβ Simon. II, 12. — 13. *navigio* C *navigando* b *naufragio* ωK — *navem quam se* C (*navim* bβ) *se quam navem* ω *non navem quam se* Halm. an. Tull. 52 adn. 2. *neminem quam se* K — *qui navigio se mavult inc.* Langen. Phil. 37, 411. — 16. *fuerunt* CK *effugerunt* ω *fugerunt* Thielm. Hermes 15, 336. *effugerint* W· — 18. *et* om. b — *et se in hostes* b. — 19. *unde* om. HBP — *annon* HP *non* B^1 *at non* B^{2}bβ. — 20. *vilissima et parva* HBP *vilissima certam et parva* bβ *vili carissimam et parva* Klotz. K *vilissima et* incl. Simon. II, 13. — 22. *gloria* Hβ. — 24. *decere accedere* C *debere accedere* P^2 *decere suscipere* bβ^2 *debere* β^1 — *ad peric.* B$^2\beta$ — 34. *qua de re* Hβ *de qua re* C. — *quare . . . secundo* om. Sch. incl. K. — P. 106. 4. *statu tu ẽ* H *a tota* B *est a tota* C — *causa est* B. — 7. *referentur* HP. — 13. *contentionis* H *contentionum* C. — 20. *et* om. HBPβ^1. — 22. *per brev. per collat.* β. — 25. *per contrarium sic* HBP *quod p. cont. sic dicitur* bβ — *per contr.* incl. K. — 26. *cadentes* HB^{1}P$^1\beta^1$ *ardentes* β^2. — 32. *dicitur* om. P$^2\omega$K. — 33. *exercitum* H. — 35. *compararetur* b. — P. 107. 1. *ut . . . asserebatur* del. Sch. *ut . . . dicetur* incl. K. — 9. *neque equus* B *nec equus* bβ. — 10. *ergo . . . causa* incl. K — 11. *dictum est* B^{2}bK. — 13. *sumetur et* C *sumetur autem et* β om. K — *dicitur autem* b, β (linea notat.) — *simile . . . brevitatem* incl. K. — 16. *producto* B^{1}b. — 17. *ultro* C *ultra* β^2 — *hoc* C *hic* W. — 18. *simile sumptum est* Sch. KW — 20. *libere sententiae* H *liberos eius* C. — 22. *ultra finem* HB^{1}P *usque ad fin.* B^{2}bβ — *benivolentiā studio* H *benivolentiae studio* BP (*ut efferatur ultra finem* add. B^2) *beniv. studium ut ultra quam quod amicus sentire possit procurrat amicitiae studio* b, β (*ut ultra* om. β, in mg. *ut ultra quam* adscr. pro *studium quam quod* β^2) *beniv. ut ultra quam amicus sentire possit procurrat [amicitiae studio].* K cfr. Halm. M. Rh. 15, 558. — 24. *est autem sim.* Hb *autem simile est* BP, β (supra *autem* add. *est* β^2) — *simile* incl. K. — 27. *negotii* incl. K. — 28. *sumitur* H (ap. Halm.) *sumpta* P *sumetur* C — *cum dicetur* Bbβ *dicetur* P — *sumetur . . . conlat.* incl. K, sed cfr. Halm. l. c. 571. Simon. II, 20. — 29. *palla* BP^{2}bβ. — 30. *inaurata* C *inauratam* P^1 — *cunclā id est* H *cum clamide* Bb(?)β *cum clamidem* P^1 inclusi — *purpurea* BP^{2}bβ — *variis color.* K. — 31. *corporis sint texta* H

corporis intexta B¹P¹ *intexta* C scripsi: *intextam — corona aurea magna* b. — 33. *corporis*, quod hoc loco abest, margine archetypi in v. 31 deerravit. — 35. *cūmi* ||||| *noriticis* H (*i* prim. corr.) *comitior iis* B¹ *commoverit his* B², (*iis*) b β *commorit iis* P cfr. Thielm. act. Arg. II, 463. — P. 108. 1. *exceptatus* H B β¹. — 2. *eicitur* C *eiicietur* Klotz. — 5. *et artium quae virtutis* om. H B — *magistrae virt.* K. — 7. *et industriis exceptatus qualis evaderet* H B (*qual. ev.* del. B²) P *et illustris et expectatus* b β (*exceptatus* β¹) K² — *exspectatus qualis evaderet* inclusi cfr. Halm. M. Rh. 15, 572. — 10. *inertia artificis* H *inertiae artificis* B P K *inscientia artificii* b β (*inscientiae* β²) — *artificis* incl. K — *stultitia* P b K. — 11 *aspectu* H¹ *aspectus* C *aspectum* ω. — 15. *feramus* H (ap. W *fer* corr.) *ferebamus* H (*fe* in ras. ap. Halm.) P¹ *referamus* B¹ *afferamus* C — *similem* C (*simililem* H) *aliquam* Langen. Phil. 37, 413. — 16. *verba quoque* ω. — 19. *sumuntur* H. — 20. *item* B P om. H *ita* b β. — 21. *viderint* b β. — 23. *loquentes* b (?). — 24. *terrestris caetis maritimis* H *terrestres cetes maritimas* B (*vel celestes et* suprascr. B²) P *celestes et terrestres et mar.* b *trestres* ||| *celestes et mar.* β *terrestris et mar.* K *terrestris caelestis maritimas* Halm. l. c. 573. — *artificiosa natura* H *artificiosas una natura* B P *artificio casu natura* b β *artificiosas et nat.* K *artificiosas nat.* Halm. — 26. *ex eis* W. — 28. *spem* H B¹ *rem* C — *si qui sibi* (22) ... *oculos possit* (29) del. Langen. Phil. l. c. — 30. *sed ad ipsum quod* b *sed ad ipsum ad quod* P² β — *confertur* ω K. — 36. *quod est obsc.* Klotz. — P. 109. 2. *ut* om H B¹. — 10. *ibat* P² β. — 12. *vituperationis ut in odium adducat hoc modo* C (*adduceat* H), post *vituperationis* in mg. add.: *ut aut in odium aut in invidiam aut in contemptionem adducat* β² *vituperat. ut in od. aut in inv. aut in cont. add. ut in od. hoc modo* ω K cfr. Halm. l. c. 559. — *ut in odium adducat* inclusi. — 15. *rapido* b β² K — *circuminspectans* B — *si quidem* H *si quem* C. — 16. *quem ore* ω (P b ? ap. Bait.). — 17. *attinguere* W — *ore attingere* incl. Ern. Sch. K. Vix recte; potius *lingua aspargere* delendum, ad *ore* autem verbum, quod *aspectu venenato* respondeat, quaerendum esse censeo. — *dentibus* om. H — *inseccare* H an: *insectare?* W. — 19. *et* (*ex* ap. W) *phrogia* H *et phroegia* B P *e phrygia* b *e phryegia* β. — 20. *quisp. ... deierat* om. H — *degerat* B *deierat* P, β (linea not.) *delirat* b — *et contemnitur sicut iste* H P *contempnitur sicut iste* B (*ut* del. et scr. ante *cont.* B²: *contemptus causa sumitur*) *et contempnit sic iste* b, β (suprascr. *ut in contemptionem* β²; K). — 22. *abscondent* H — *et retentans* P² β *retentat* b — *tacite* b β² — *cum domo totus* b (?) β² — *ut comedatur* b β² — *au* ‖ *feretur* H — *iste, qui tamquam coclea abscondit et retentat sese tacitus, cum domo sua totus ut comedatur auferetur* Halm. an. Tull. 54 adn. 2. *iste, qui tamquam cochlea abscondens et retentans sese tacitus,*

quoquo modo ut sit tutus, cum domo sua comeditur et aufertur K *iste q. t. c. a. et r. s. tacitus cum domo tota c. et auf.* W — *ut in invidiam ... aufertur* inclusi. — 32. *discrib.* B. — 35. *pecuniosum* bβ *pecuniae suae* Memmius *pecuniae gloriosum* K *pecuniae gloriosumque* W — *discr.* HB. — 36. *putabat* HB¹P. — 37. *vos int.* Germann. l. c. 11. — P. 110. 2. *sublevabit te* H (*sub* suprascr.) *sublevabit* BPbβ¹ *sublevat* β²K — 3. *praestringere* bβK. — 6. *at heus* om. HBbβ Simon. II. 11. *at* del. W. — 7. *barbaros* HP² *barbaris* P¹ *barbari nos* Halm. l. c. 55 adn. 1. — *conturbent* W. — 8. *aut ut* C *ut aut* β. — 11. *aliquod* bK — *fragile* et *choragium* incl. Simon. II, 15. — *falso* C incl. K *falsae* bβ¹. — 13. *videte* b fort. recte cfr. v. 8. — *numeretur* BP. — 14. *naturae* H *hominis naturam* ω. — 15. *illo* C *alios* K inclusi — *plures* om. HBPK. — 18. *qui istum* β — *splendide dum* βK — *peregrinaretur* β. — 19. *invitat* b *receperunt* β om. HBP *invitarat* ω cfr. Dietsch. Fleck. 66, 301. Halm. M. Rh. 15, 560. — 30. *haec* om. B — *loqui* H² *loquitur* C om. H¹. — 35. *clare* C *clam* P² *in aurem* ωK. — P. 111. 2. *coniecit* C. *conicit* ωK. — 3. *jusserant* H *jusserat* C *jussi erant* W. — 5. *postridie* H *posteridie* B²P¹ *postero die* B¹P²K *postera die* bβ. — 7. *tuto* HB¹P *toto* C om. ωK Simon. II, 14. — *se* om. HBP. — 9. *corrogaret* bβ. — 11. *comparat* C. *compararat* K. — 11. *sed* H *se aedes* C *sed aedes* W. — 12. *maximae* |||*os* H *maximas* C *maximas suo* W. — 17. *parem* HP *narrem* Bb *parem vel narrem* β an: *porro narrem?* W. — 21. *sicut ius cuiusque* H *sit utius cuiusque* B¹ *sit unius cuiusque* C. *unius* del. Langen. Phil. 36, 582. — 32. *baculum* H — *in adolesc.* H (*adulisc.*), B¹P¹ *quinque adolesc.* B²bβ *adolesc.* P² *tres adulesc.* K. — 34. *inquit iste beatus* ωK. — 35. *qui non* ωK — *praesto fit* ω *praesto est* Madvig. de fin. 3, 17, 58 p. 449. — P. 112. 1. *et quae* HB¹P¹ *et per quae* B² *per quae* P² *et per ea quae* bβ. — 2. *sunt* om. H. — 4. *at ille* om. HB¹P — *ac vos* C an: *aut vos?* — 6. *habebat* H *abibit* BPbβ *abibat* ω Halm. an. Tull. 56 adn. 2. *abibo* Erfurt. K *aderat* W. — 6. *venisse* C suprascr. *sedisse* B². — 7. *factum est* HB (add. *ita* B²) P *istum* bβ. — 8. *Gorgia* C. *Gorgiae* K — *pendens equo* H *pedens aequo* B¹ *pedissequo* P¹ *pedissequa* C *pedisseque* Lamb. *pediseguo* K — *ped. puerorum* inclusi. — 9. *incolumis adulescentiam* HB, P (*adulescentia*) *incol. sit adolescentia* B²P²β Thielm. Hermes 14, 632 *incolumes ad adolescentiam perducas* b *incol. ad adol.* ω Klotz. *incolumis adulescentia sit* K an: *incolumes adulescant?* W. — 11. *sedes* C *sodes* P² *ades* K. — 14. *summe cum* H *iu mecum* B¹ (sup. *i* ras.) *tu mecum* P *iudicio mecum* B² *in iudicio mecum* bβ *iudicio mecum* K *tu iudicio mecum* Halm. an Tull. 56 adn. 4. *tu mecum* M. Rh. 15, 561 *iure mecum* W. — 15. *turpissimum superare* ωK. — 16. *occiderequidem* HB¹ (P¹

ut vid.) *occides equidem* P (*se* in ras.) B^2K *occidar equidem* bβ. *occidam equidem* W. — 17. *ut* HB^1P^1 *at* C *tu* Bait. *at ille* W. — 18. *tempore esset sententia eloqu.* H *temp. et* (& B) *sententias eloqu.* BPK *temp. etiam sententias loqueris* b, (*sententiose eloqueris*) β *temp. es et sententias eloq.* W — *nunquam* H *n̄quae* B^1 *neque* C *nequid* W. — 19. *dominari* om. H — *ut supplicerem* H *vis supplicare* C *supplices* W — *tum mulier* om. H. — 20. *is te quidem* Halm. an Tull. 56 adn. 6. — 21. *examplexare* BP *exemplare* b. — 23. *quid* HP^1 *quid non* B *cur non* P^2bβ *quin* Oudend. K. — 24. *non sunt* B^2P^2bβK. — 25. *meam mores semper* HB *meam morum semp.* P *mea morte eripere* bβ (*adimere*). — 26. *ista* H — *mulier* H — *populit* H *repopulit* B^1 *repepulit*B^2 *repellit* b *repulit* β. — 29. *dato* HB^1P *datum* ωK — *sermonem* ωK. — 30. *adcommodatur* HB^1 *accommodati* ||| P *adcommodatum* ωK — *in genere* HBP. — 33. *iudicaritis* B^1P. — 34. *deinde sub serm.* incl. K *sunt item . . . sermonem* incl. Halm. M. Rh. 15. 561. — P. 113. 3. *illis* H *illam* B^1 *illa* C an: *olim?* — 4. *ornatam* B^1 — *certissimis* C *celeberrimis* Langen. Phil. 37, 414 — *nunc* om. H. — 9. *de ruinis* H *deterrumis* B^1. — 11. *si non* HB^1P *non* C *is non* Halm. an. Tull. p. 56 adn. 8. — 13. *par|||tam* H *paratam* ωW. — 15. *confirmatio* HB *conform.* C. *exornatio* K — *cum in plures* HB^1 (ut vid.) *licet in plures* P^1 *licet in plures res* C *in pluris res* K *cum in plures partes* W. — 16. *in mutas* H *iumutas* B^1P^1 *mutas* C — *inanimalia* H *atque inanima* B^1 *atque inanimas* P *atque inanimatas* B^2b *atque inanimales* β — *utrū* |||| *feratur* H *ut transferatur* BP^1 *transferatur* C *transfertur* K. — 17. *si prof.* H *sed. prof.* BP *prof. tamen* β *proficit* bW — *mutas atq. inan.* incl. KW, *licet . . . sed* inclusi. — 19. *res* om. H^1W. — 21. *abscis. simil.* om. B^1 add. mrg. — 22. *per exsup. . . . cum verbum* (26) om. B. — 23. *patiatur* H *patitur* CK. — 25. *testum quo* ωK. — 30 *quae* C *cum* W. — 35. *significationem* HB^1 *significatio est* $B^2P\beta$K *signif. fit* b del. W — *sequantur* C *sequuntur* βK. — P. 114. 1. *cubiti se mugire* H *cubitis emugi* B^1P^1 *cubito se emungere* B^2bβ *cubitis emungi* P^2K, sed cfr. Suet. vit. Hor.: *patrem tuum cubito se emungentem*; proverbii locum obtinuisse videtur. — 2. *praecidamus* C *praecidimus* ω. — 5. *domui* β^2. — 6. *sed ea* ωK. — 8. *populis* HB^1P — *reverentia* C *frequentia* βK — *stultitiācen* H *stultitiācent* B^1*Po. hniacent* P (ap. Bait). *huiacent* P (ap. K) *stultitiam nosce* B^2 *inulti iacent* bβ *inulti etiamnunc iacent* W. — 10. *sinunt* HBP — *ore* HBP — *ipso* BP^1K. — 14. *thavi* HBP^1 *thabi* P^2. — *urbem* incl. Bait. K. — *viminachium* HB (*m* prius del. B^2) *vim machium* P *bithiniam* bβ *Lysimachiam* Spengel. *Lusimachiam* Jordan. Hermes 8, 76. — 15. *inde sulsus* HB^1 *inde rursus* P *inde pulsus* B^2bβ *reversus* Bait. *versus* vel *vorsus* Halm. M. Rh. 15, 573 *inde susus* Spengel. M. Rh. 16, 391. —

16. *adabidem* H *abaditem* B¹P¹ *abyditem* (superscr. *d*) B² (sub not. ras.) *abide item* P² *abidi item* bβ^2 *abidditem* β^1 *abido item* ω cfr. Thielm. act. Arg. II, 404 adn. 2. — *nunc* β *modo* C — *quod his dicit* H *quodam is deinde* B¹P¹ *quondam tribunus is deinde* B²P² *quondam tribunus d.* bβ^2 *quando tribunus d.* β^1 *quodannis* (= *quotannis*) *d.* Jordan. l. c. — 17. *era* B¹ *erat* C. om. H. — *tum* om. K¹ Jordan. — 18. *hostis et exul* bβ — *dictus est* β — *et populorum* HBP *et postremo* b (*et?*), β *et populi Romani* Junta K. — 19. *factus est* om. bβ^1 — cfr. Kroehnert. diss. p. 43. Jordan. l. c. 77 et seqq. Bochmann. diss. p. 3. Ab iis disssent. Weidner. Cic. art. rhet. ed. proleg. IV, Morawski. Zeitschrift für die Oestr. Gymn. 31, 436. — Ille haec: *modo consul erat, cum dominus dicitur primus civitatis .... post imperator et populi magister, postremo iterum factus est consul.* Verba ad Sullam spectare censet. — 21. *egebit* β fort. recte. — 22. *sinet* HBβ fort. recte. — *morari* H¹ *immorari* ω Sch. — 25. *quis* HB¹P¹. — 27. *a circuminst.* HB¹ *aut circuminst.* B²P¹ — *aut a rebus ... recedemus* (*recedimus* HB *recedamus* β) incl. Ostmann. l. c. 40. — 28. ||||| *usi exit* H *usi exit* B²P¹ *prospexit* C *aspexit* ωK. — 29. *senatus* om. HBP. — 30. *continet ipse* HB¹P¹ *continet se ipse* B²P² *contionem iste* bβ. — 31. *evocato* H *evocat et* B¹ *evocat e* B²P¹W *evocatus e* P² *evolat e* bβ. — 32. *stans* HBP *sudans* bβ *stat* Simon. II, 9 *minitans* dubitanter Jordan. *satellites et* W. — 33. *cum pluribus* C *contionem pulsis* W — *ire* C *inire* W — *cum plur. ... coepit* incl. Jordan. — 34. *ille* C *illi* b *at illi* β^2 *ibi* W — *audiebat* HBP suprascr. *viam* B² *audientiam* bβ. — 35. *scors* HBP om. bβ *excors* ω *vecors* vel potius *ferox* Jordan. *subvorsum* Franc. Schmidt. ap. Jord. *deorsum* Georges Fleck. 123, 808 an: *seorsus* vel *seorsum?* — *gallae presens* H *galle praesens* BP *calce premens* b, β (in ras., item quod seq. verb. *dextro*). — *defringe* H *defringet* BP. — 36. *alios hoc* b — *item* P²β^1 — P. 115. 1. *aliis aliis* HB, *aliis alis* P¹ *aliis aliisque* P²β^2. — *motant* H *commodant* BP¹ *commeant* P² *convolant* bβ *commetant* W. — 2. *fuge* H *fufuge* B *fusu fuge* P *fuge fuge* bβ *fusi sumus* K. — 4. *spumas* H, *spumam* bβ. — 5. *scelus* HBP *reiciens* bβ. — 8. *nullam vocem* bβ — *delabans* HP *delabens* B *edens* bβ *delibans* Victorius — *insita virtute* P²b, β (in mrg.: *in suam virtutem*). — 11. *circuminspectans* HP. — 15. *reponit* H *proponit* BPK *prope ponit* bβ. — 19. *in secundo* HB¹P¹ *in sequendo* B² *in loquendo* P²β — *ut nec* W. — 20. *nec nuda* W — *loquaris Si vero* H *inventio* C. — 21. *esse ratur* H *efferaturum* B¹ *esse saturum* P. — 22. *agitur* βK — *frequentet adsidue* H *frequenti et adsiduo* W — *res enim ... consequamur* om. H¹. — 25. *aut si delibenter* H *aut si quicum libenter* B (*ā si* B¹) Pb *aut si*

||| *cum* (*quibus* suprascr. β^2) *libenter* β *aut si qui quicum lib.* K [*aut*] *si quicum lib.* Simon. II, 15 et 18. — *exerceant* H *exerceantur* C *exerceatur* ωK — *habent* C *habeat* ωK. — 26. *aut si id diffidus si tā* H *ā* (*aut* B^2P) *si id diffidus* (*diffisus* B^2P^2) *sit ā* (*aut* B^2P) B,P *aut sibi si diffidunt aut* b *aut si diffident aut* β^1 *aut sibi diffidunt aut* β^2 *aut sibi diffisus sit aut* K *aut sibi ipsi diffidunt aut* W — *nescius* HBPK *nesciunt* bβ. — 27. *debeat* H^1B^2K. — 28. *nam* om. H — *libenter* om. HW. — 29. *facit* C *fecit* ω. — 30. *propter quam* H *propterea quia* B *propterea quod* C. — 31. *alia quod* H *aliquantum* BP *aliquantulum* bβ. — P. 116. 1. *inveniri* $P^2\beta$ — *oporteret* ωK. — 2. *convenit* HB *conveniret* ωK. — 3. *quae* H *quia* B^1 *qu* || *a* P *qua via* bβ — *possimus* $HP^2\beta$. — 4. *comparetur* bβ. — 5. *quas exsequimur* H (*exsequimur* in ras. ap. H. *mur* s. l. ap. W) *quasi sequimur* B^1P^1 *quae si sequimur* B^2P^2b *quae si exsequimur* β. — 7. *perpetuae* Bb *perpetue* PK — *demonstratum est* ... *exercitationis* Grutero auctore om. Sch. incl. Bait. K.

Librorum de inventione, quae vulgo dicitur, codices sunt optimi Herbipolitanus (H), Parisinus Reg. Bibl. nr. 7774 A (P), Sangallensis (S); quorum quae est primi et tertii varietas ad librum I exscripta ex Halmii an. Tull. fasc. II, quem Antonius Linsmayer in lucem vocavit, omnium et totam ex Weidneri editione exhausimus. Huius tamen iterum hominis benignitate nobis contigit, ut cui exemplari Herbipolitani et Sangallensis lectiones ipse adscripserat, eodem uti possemus. Casselani (cfr. M. Rh. 36, 154) lectionum (c) plurimas iam ante Albertus Duncker liberali animo nobis suppeditaverat', tum ipsi eum denuo excussimus. Victorini exemplaris simillimus est. Bernensis 469 (β) iam supra mentionem fecimus. Saepius deinde Leidensis (L), cuius lectiones F. Augustus Eckstein Halis 1854 edidit, passim melioris generis alii nominabuntur. Deteriorum lit. ω, ex Victorini lemmatis lectionem lit. V, ex eiusdem interpretatione sumptam lit. v signavimus. Victorini codicis Darmstadiensis (saec. VII) signum est D. Editorum nomina iisdem signis, quibus supra, indicavimus. Adnotat W, quod Weidnerus dedit. Cetera hic non explicata per se facile intelleguntur.

P. 117. Weidnerus ex ipsius Ciceronis verbis restituendum esse ratus titulum *artis rhetoricae* praescripsit. Nos, cum libro primo praestantissimi codicis Herbipolitani verba EXPLICIT LIBER RETHORICAE subscripta legissemus, ab hoc titulo ad vulgatum *rhetoricorum* recedere noluimus. Cfr. Eussner. Bl. f. das Bayer. Gymn.- und Real- Schulw. 16, 1. *Rhetoricos libros* Ciceronem inscripsisse ex Quintiliani libris (II, 15, 6. III, 1, 20. 5, 14. 6, 50 et 58. 11, 10 et 18.) defendit Jv. Mueller. Jahresbericht 14, 189 Abth. II; sed cfr. Weidneri proleg. II. — *qui*

sunt de inventione rhetorica male addi docet Gebhard. Voss. de natura et constitutione Rhetoricae cap. 13, om. W, inclusimus. — Initia in H et β desunt. — 2. *plus* om. P. — 3. *aut* P^2. — 9. *monim.* S — *nam multas* S *quam m.* P^2. — 12. *facilius eloquentia* C. an: *facultate eloquentiae?* — 15. *civitatibus* om. c^1 — 21. *patria* P. — 22. *pro eis* W. — *pugnare* c. — P. 118, 3. *rei* incl. K. — 4. *artis initium* PSc — *sive studii* C delendum esse arbitror cfr. p. 120, 34 Fleck. 123, 180 Spengel. M. Rh. 18, 488. fort.: *alicuius* post *artis* intercidit cfr. Cic. Brut. 25 pro Arch. 1. — 6. *natum* incl. K. — 7. *atque* C. *atque ab* Lamb. Ern. *atque ex* W. — 9. *modo* PS (ap. W) cv *more* S (ap. H.) V Albin. Halm. rhet. lat. 525, 28. — *ferino* P^2S^2. — 11. *nondum* C *non* V *cum non* W. — 13. *quisque* P — *insp.* P^2cV. — 15. *acceperant* VW fort.: *acceptum erat* — *inscitiam* PS cfr. Piderit. Cic. de or. I, 96. — 19. *materia esset* CK *materies* V *materia* Alb. W. — 20. *in* om. S in fin. pag., Alb. — *anim*^{i}||*s* (fuer. *animos*) S (ap. W) om. S (sed est post *opport.* rasura; ap. H) — *inesset* del. Ern. incl. K. — 21. *eam* om. S^1. — 22. *in agris* SV Alb. K incl. W. — 24. *unam in* c. — 26. *reclamitantes* D. — 29. *hoc nec tacita vid.* S^1W. — 31. *vit. rat.* V. — P. 119. 1. *et suavi* K. — 6. *propter vet. optin.* c. — 9. *ac* L. — 18. *solitos esse* cfr. p. 219, 31. Posterius Cicero *esse* ante verbum infinitum omittere amat. — 21. *perversas* S^1 *pravas* in mrg. *parvas* S^2. — 23. *saepe mend.* SVv L, sed cfr. p. 42, 5 Victorin. 166, 22. — 24. *icluit* P *aluit* S^2, c (suprascr. *vel incussit*) *incussit* S^3L. — 25. *superiores ... civium* incl. K. — *superiones* S^1 *superiores* C *summi* Eussner. Fleck. 125, 611. — 27. *cogerentur* ω cfr. p. 125, 16 Madv. in Cic. fin. V, 42 p. 692. — 31. *hic* S^1DW. — 32. *non iniuria* del. Bait. — 35. *suscipit* P^1. — P. 120. 4. *eo tempore quo* S^2c *tempore cum* W. — 10. *quod . . . catonem* c in mrg. inf. — 11. *vere* C *ita* L. — 12. *neque Gracchos Africani nepotes* om. Victorinus; fort. delendum, cfr. Brut. 103. 126. — 13. *et* om. D. — 14. *quae* Pc^1 *summa quae* c^2 *summa q.* D *et quae* S^2 in ras. *summaque, quae* susp. Halm. (*et* om. 13) — *et his* S^1 *et his rebus* C *et ipsis* W, sed cfr. Victorin. 168, 36 Cic. de or. III, 141. — 17. *et* prius om. Leid. V — *publ. perverse abut.* cV. — 18. *sed eo quidem* C *sed eo* c *et eo quidem* Ern. Stangl. Bl. f. d. Bayer. Gymnw. 18, 253. — 21. *et privatas res* L. — 24. *maxima com.* V. — 25. *rerum* om. V post *sapientia* hab. S *consiliorum* W. — 27. *ac tut.* PK. — 30. *beluis* cv — *quia* S^1 *quod* C. — 31. *mihi praecl.* L. — 32. *ipse his* P. — 33. *antecellet* c *antecellat* C cfr. de or. I, 33. — 37. *dicamus* Sc. — P. 121. 7. *quam rhet. voc.* incl. W, sed cfr. Quint. II, 17, 2. — 12. *poni*||*mus* S *ponimus* L. — 16. *quia* S^1 *quod* C — *quid fieri* C *quid fini* ω — *officio*

C *effici* Pluygers Mnemos. 7, 360 K *confici* W. — 20. *intelleg* ||| *mus* (*a* eras. vid., s. ras. *i* scr.) S *intellegemus* c. — 22. *appellabimus* c. — 23. *dicemus* D. — 24. *ea* om. D — *ut* P *ut si* S c. — 25. *dicamus* C *dicimus* K. — 26. *versetur* C *versatur* S (*a* mut. in *e*), K. — 28. *reth. artis* c. — 29. sup. *gorgias* scr. *et* S². — 31. *p. oratorem dic.* S² — *hi* || *c* S. — 33. *vide* |||| *tur* S. — P. 122. 1. *quod positum* . . . *Herma* om. P¹. — 2. *in disceptatione* c *et consultatione* add. in mg. P *vel in consultatione* sup. lin. S². — 4. *aut def.* v — *aut recus.* c. — 9. *qui* C an: *qui cum?* — *et quaest.* S. — 10. *dividat. Causam* W — *dicit rem* c² *dicat* V *dicit eam* W — *in se hab.* L. — 13. *nam* ... *demonstrativam* incl. K — *tres eas* P¹, S (*ei causae* suprascr) *ei tres* c — *partes* post *diximus* c. — 14. *demonstr.* om. P¹, ante *deliberat.* hab. c. — 15. *Quaest.* ω W — *appellat* CW *appellet* K. — 18. *et quid* C *ut quid* P²S². — 25. *in eis* W. — 28. *artificio* C *officio* v LK, cfr. Fleck. 79, 492. — 31. *conquesierit* P¹ — *neque eo eius ars* P¹ *neque eo dico, quod eius ars* P² *neque eo quod ars eius* S (*quod ars eius* in rasur.), V *neque eo quo eius ars* c *neque eo quod eius ars* (suprascr. *hoc dico* 2) L *non quo ars* Linsm. K. *Non quod ars* W — *qui* P¹S¹ *quam ille* W. — 34. *collegisse et coll.* S²L. — 36. *est ex* v W. — P. 123. 1. *materies* c — *artis quam* PS *ea quam* c cfr. Victorin p. 177, 27. — 2. *hae* P (in ras.), c. — 7. *et sententiarum* om. P¹S¹W incl. K cfr. p. 2, 21. — 9. *ad inventionem* del. Lamb. Sch. W, incl. K cfr. Fleck. 79, 492. — 10. *verb. et rerum* PK *rerum ac verb.* cL, sed cfr. Halm. rhet. lat. 440, 31. — 13. *genus finem officium* VW. — 15. *tant* || *opere* S *tanto opere* W — *discript.* D — 17. *de materia* c — *materia art. ac part.* incl. W. — 27. verbis *prima conflictio* incipit H. — 32. *qu* ||| H *quam* P¹ *quoniam* P²v KW *quia* S c V cfr. p. 124, 3. — 34. *et* om. HW. — 36. *quia* HS¹ *quod* C. — 37. *non* del. W (bis) — *quocum* S² *cum quo* L. — P. 124. 3. *quae* H *qua* P¹ *ꝗ* (i. e. *quod*) S *quoniam* P² *quia* c. — 4. *aliqui* P¹ — *omne* |||| *us* || *genus* H — fort.: *aliquam in rem omne.* — 9. *distribui* S c V — *nam quid* C *num quid* Linsm. *nam et quid* W. — 13. *relinquerimus* HP *relinquimus* S. — 17. *nominis* incl. Sch. K, cfr. Fleck 79, 492. — 18. *convenit* K *nomen convenit* W — *quod de re ipsa non conv.* del. Erlang. m. 2. Ern. Sch. — 19. *non* suprascr. H om. P¹ — *est* — *videtur* — *appellat* KW, cfr. Philol. 6, 714. Fleck. 79, 489. — 20. *id* om. H (ap. Halm.) — *eiusmodi generibus* cfr. Thielm. Blätter f. d. Bayer. Gymnw. 16, 205. — 22. *ut si quis* C *ut si qui* D cfr. Thielm. act. Arg. II, 396. — 25. *discript.* H *descript.* CK. — 26. *appellare* HPK *appellari* S c. — 28. *cum et id* ||| *quid* H. — 29. ||| *quo id* H *quod id* S¹. — 32. *et omnino omnia* cfr. p. 134, 4. W. — 35. *iudicialem* H¹S¹c. — P. 125. 1. *praeteriemus* H — *nos* Hc² *non* PSc¹ *nos non*

Linsm. — 3. *praeceptis* om. H[1]W. — 16. *habeant — debeant* S[2]. — 17. *deliberatio igitur* P[2]S[2]c — *deliber. . . . putari* incl. W. — *male . . . dixit* incl. K W, cfr. Philol. 6, 713. Fleck. 79, 493. — 22. *partes* om. H. — 25. *et dem.* Cv *sed dem.* P[2]c[2] *iidem* c[1] *at dem.* Lamb. — 26. *genus* H. — 28. *quae* H *quam* PS[2]v *quod* S[1]c — *dicitur* H (mut. in *dicit*), P *dicit* Scv — *et dem. . . . putabuntur* incl. K. — 29. *pars constitutionis eius* C *pars eius* V. — 31. *at si . . . constitutionis est* (34) om. H. — 33. *dem. et del.* P. — *at si . . . constit. est* incl. W. — 35. *eius quaelibet* S[2]vK — *si igitur . . . constitut. est* del. Sch. incl. K. — P. 126. 1. *ipsius* H *ipsi* PSc *ipsi illam* W — *constitutionem* om. HPS[1]W. — 2. *demonstr. et deliber.* om. CW — *hanc non esse* W. — 4. *urgebitur* Sc[2]. — 5. *confirmationis* H. — 10. *rursus nec* P[2]c. — 13. *habere* om. c — *et alterius in se vim* ||||| c in ras. — 14. *ideoque* P[2]. — 15. *altera . . . augetur* in mrg. S[2]. — 16. *numerus constitutionis* S[2]V *numerus* W — *non vis . . . augetur* in mrg. H[2]. — 20. *aliquando* ω Klotz. — 26. *iudic.* H. — 27. *iniqui* P[2] Sch. cfr. p. 212, 27. — *et praemii* VW. — 28. *et poenae* S (?) K. — 30. *diligentia* P[1] — *iuris* H[2]P[2]Sc. — 31. *ipsa et* HS *ipsa* ||| P *ipsa* cW *ipsa item* Linsm. *et ipsa* K om. V Knackstedt. progr. Helmstedt. 1874 p. 40. cfr. Weidner. editionis proleg. 38. — *duas* om. P[1] — *distribuitur* C *trib.* H. — 37. *relatio crim.* in marg. inf. c. — P. 127. 6. *est* om. H[1]. — 8. *accedere* HS. — 9. *vi* om. HS[1] *vi et potest.* incl. K del. W. — 12. *causa transferetur* P[1]S — *dicit* H[1] — 15. *quod* C *cum* S[2]V — *ali*||*u*||*s* S *alius* V. — 16. *iniuriam* H — *aliquid* HP,S (*alicuius* sup. lin.) *aliquod* c Alb. 530, 26 *aliquod alicuius* V. — 17. |||*utile* c — *contendit* H. — 18. *qui* H[1]P[1] *quod* C *cuius* Linsm. — *dicit* H[2]. — 19. *qui* H[1]. — 21. *apud quem* c[2] S[1] (ap. H). — 26. *saepe multi* delendum censeo — *animadverterint — rettulerint* C *animadverterunt — rettulerunt* ω. Conj. modum def. Linsm., sed cfr. Kayser. Fleck. 79, 489. — 28. *constitutionis* HPS om. W — *ob* c — *inventa* H[1]P. — 31. *qui* H[1] pro *quam* saepius — *atque* s. l. c[2] — *obtetractione* S. — 32. *constitutionis* P. — 34. *videamur* C *vide*||*mur* S *videmur* ω. — P. 128. 10. *potius aut quid potissimum* H (*quod*), Pc[1] *pot. aut quid pot. sit* Sc[2] *potius an quid pot. sit* V *potius sit* W. Vulgatam defend. Stangl. l. c. p. 254, Ὁμοιότητες p. 10. — 15. *an scr.* H. — 17. *ex* om. H — *genera* om. P[1]. — 22. *est* om. H — *aliud quoque* H[1] *aliud quoque quod* H[2]Sc *aliud quod* P. — 23. *ius* S[1] *vis* C — *dif.* H. — 24. *quo* (suprascr. *in*) H *in quo* (sup. *o* scr. *a*) S — *sit* eras. S — *quare . . . nominamus* incl. K. — 25. *genus* om. H — *discriptio* H — 28. *autem* om. c — *questio* (s. l. *oratio et*) S || *ratio* (vid. *o* eras.) c *ratio* V. — 30. *ac* |||||| *tum* H *ac tum* C incl. K *at tum* ω *atque ita* W — *cogn. constitutione* incl. K cfr. Philol. 6, 712 om. W. — P. 129. 1. *caus. haec est* c, cfr.

Wunder. var. lection. p. 37. — 3. *h*˜ H^1 *haec* P^{1}S *hoc modo* C. — 4. post *causam* add. *hoc modo* mrg. S^2 — *quia* H^1. — 5. *dicendi* P^1 — *causam* S^2. — 6. *constituamus* H S^1, P (suprascr.) — 7. *accusatur* c. — 8. *habeat* c. — 9. *quare* HS *qua sublata* Pc — $\overset{o}{q}$ ||| *q;* S — *sublata sit* C *subl. est* K Philol. 6, 714. — *quare . . . sit* Ern. auctore del. Sch. incl. Bait. W. — 10. *quod* C *autem* P^1 om. H^1 — *agamenno* || *nen* HS. — 11. *infirmitate* c^1. — 12. *et confirmatione* om. PKW. — 13. *exp. nobis ea* c. — 14. *dispos.* H *pos.* W — *enim* C *autem* S — *meum* om. c — *patrem meum* c — *occider* ||| *t* S (sup. ras. *a*). — 15. *inquit et advers.* C *inquit adv.* S^{2}cK *inquiet adv.* Linsm. del. W. — Verba ita distinguo et scribo: *Nam si est* vel *erit ea . . . occiderat, at non* etc. — 16. *necare* H^{1}S^1. — 17. *hac* s. l. H — *deductione* Pc. — 22. *appositissima* H^{1}P, c (interpres *apertissima* suprascr.) *ap* ||||||| *tissima* S *aptissima* H^{2}VL |||||||||| *issima* D *potissima* Kauchian. K cfr. Cornif. edit. I p. 235 *adpotissima* Quintil. III, 11, 9 W. — 27. *reperientur* cV. — 29. *deduct.* S (*e* in *i* mut.), c. — 30. *iud. nasci* c. — 31. *ut factum* ωK. — 32. *non est* om. P^1 — *factum* om. P^{1}c^1 — *ut factum e. n. e. factum* del. Linsm. incl. K. — 35. *repperire* HS *reperire* P. — 36. *tum his* HS^1 *his* PS^{2}c *iam his* W — *in causa* om. HW — *tum denique* S^{2}c. — P. 130. 1. *primum enim* H^1 om. c^1 *primum* PS^1 *primum est* H^{2}S^{2}c^2 *primum erit* conj. W. — *ita primum* om. P^1. — 2. *ideoque* HS^{1}c^2 *ideo quod* C. — 4. *ex his* C. — 9. *nob. omn.* c L. — 11. *princeps omnium* P^{2}S^{2}c. — 12. *ratione* HS — *exoriendi* P^1 — 15. *benivol.* C *benevol* (?) P semper — *doci* |||| *lem* H. — 20. *aud. fav. a.* c. — 28. *impl. est* cV — *quare quoniam* c — *sunt* c. — 30. *genere* om. V (201, 10) Knackst. l. c. p. 43, sed cfr. W. prol. p. 38. — 31. *in principium* CK *princip.* W. cfr. Quint. IV, 1, 42. — *et in insin.* HP^{2}S^2. — 32. *perspicua* PK — *conficiens* P in mrg. K *efficiens* Lamb. — *auctorem* H^{1}P. — 33. *oratio* om. c. — 34. *qua* H — *circumitione* S^1 — *obscura* PS^{2}K — *subiciens* S^{2}L^1. — 36. *sin* H *si non* C. — P. 131. 5. *contentionis* H, S (suprascr. *refutationis*). — 6. *necesse erit* c. — 8. *ab ipsa . . . habebit* add. H in mrg. inf. — *exordi* |||||| *est* S, *endum* in mrg. add. S^2 *exordium est* c. — 12. post *praeteriri* lac. maior in H. — 16. *gen. caus.* c. — 17. *docibiles* H — *eff. op.* om. H — *quibus* ||| H in ras. — 22. *a ipsa causa* S^2. — 23. *ab nostra* C Albin. *ab nostra persona* cvK *a persona nostra* W. — 25. *supplicationes* H. — 26. *acciderunt* H. — 27. *proferimus* HS — *simplici* HP *suplici* ex *simplici* S. — 29. *aut. inv.* HP^1. — 30. *crudeliter* om. S^{1}K. — 31. *in* om. P^1. — 32. *divitiae* incl. W. — P. 132. 1 et 3. *his* C *iis* Alb. — 2. *ut nequaquam* Alb. — *assentatio* H (suprascr. *vel adulatio*), S. — 3. *et si* S^{2}c. —

4. *eorum* om. P^{1} — *ostenditur* HPS. — 5. *ab rebus ipsis* P^{2}c *ab ipsis reb.* S^{2} — *extollimus* H. — 6. *deprimamus* S^{2}. — 8. *et aut* P^{2}K. — 11. *rei p.* HPSK — *pollice*||||*mur* S *pollicemur* P. — 16. *nam et cum* C *nam et* P^{1} *et cum* ω *nam eum quem* K *nam quem* Sch. W. — 21. *est* prius om. P^{1} — *causa* P^{1} — *hoc* ... *infestus est* om. S^{1}. — 22. *aud. an.* S^{2}L. — 24. *si aut* HPS *aut si* vL. — 26. *aut si* L. — 27. *deftnsi* H^{1}S^{1} — 30. *trahit* H, S (*con* supra adscr.) *contrahit* P *contrahet* cv *contraxit* W. — 33. *alia res* H — *priorẽ* H^{1}. — 34. *pro honore* H^{1} — *aut* H — *qui* (bis) H^{1}P^{1} *quod* C. — 35. *animus* om. H^{1} — *desim.* HPS^{1}. — 36. *id te* c, om. H (ap. H.) — *existimaris* S^{2} add. *defensurus* P^{2}c. — P. 133. 2. *cum* ... *audiet* om. Lamb. Ern. Sch. incl. K. — 3. *ad te cor.* c. — 4. *quicquam* C *te quicquam* S^{2}cv *quicquam te* W. — 5. *neque hoc neque illud* incl. K. — 7. *quoid* H — *alienis* H^{1}. — 9. *digna* H. — 10. *aut maiorem aut minorem* incl. K, sed cfr. p. 5, 22. — *in praesentia* cW cfr. Thielm. act. Arg. II, 390. — 12. *idque* HS *id quod* C. — 13. *cognitũ* HS. — 14. *quo* H — *sibi firm.* c. — 15. *adient* H *audierunt* C — 20. *putant* C cfr. Kayser. Cornif. ed. I, 221 *putat* Ursini vetust. lib. K. *putarit* Linsm. *putavit* Klotz. W. — 24. *abalienabit* C (— *vit* H^{2}). — 26. *tabit* H^{1} *dabitur* H^{2}. — 27. *sit* c — *ex eo.* S^{2}L. — 28. *quaenus* H^{1} *quod genus* C *quam fere sequitur* W — *strepitus acclamatione* H (c alterum del.), P^{1} (*adc.*) *strep. adclamationem* P^{2} *strepitum aclamatione* S (*accl.* S^{2}), *strepitum acclamationem* c (suprascr. *aut* c^{2}) *strepitu acclamatione* Lamb. *strepitus adclamatiove* K *str. adclamationum* W, sed cfr. Victorin. 199, 37. — 29. *apologam* HP *apologiam* S^{1}c^{2} *apologi* c^{1}. — 32. *statim* om. H^{1}W, post *est* hab. c. — 34. *defensus* HS^{1}. — 36. *renovatur* c Lamb. — P. 134. 1. *nunc quiddam* PS^{2} in mrg., c *nunc* vW. — 2. *breviter* S^{2} in mrg., c^{1}. — 5. *propterea que* C (*que* corr. in *quod* P^{2}S^{2}c^{2}) K *praeterea* v. — 6. *auditorem* HP^{1} *auditore* S *auditori vel* W — *commendat* S (sup. e scr. *a*). — 8. *propter quod* HS^{1}. — 9. *adparitionis* HS^{1} (*app.*). — 12. *vitari* Pc. — 15. *adcommodari ut* om. H^{1}S^{1} — *videatur* om. H^{1}S^{1} — *ut convenire videatur* del. W — *commune* ... *potest* om. H^{1}S^{1}. — 16. *qui* H^{1} *quod* C — *in hanc qui* H^{1} *in aliquam* S^{1}. — 17. *convenire* om. H^{1}. — 20. *quam om.* H^{1} — *separatim* P. — 21. *non* om. H^{1} — *aliquid* HP^{1}S. — 23 *si quis* P^{2}S^{2}. — 24. *causae* H. — 26. *praeceptum* cV — *qui nihil* H — *horum* S. — 28. *qui eum* HS^{1}. — 29. *profecto* incl. K. — 31. *dictum est* c *est dictum* W. — 32. *gestarum rerum* ω Bait. — *aut ut gest.* s. l. H. — 35. *genus est in quo* L et ut vid. S^{2} — *degr.* S^{1}. — 36. *ut crim.* H^{1}. — 37. *de quo* S^{2}. — P. 135. 2. *quod* ... *scribitur* om. H^{1} Linsm. W. incl. K. — 3. *tione dicitur et scribitur.* His verbis incipit β. — 8. *cuius modi sunt* β. — 9. *iugo iuncti* S. — 11. *quae genus* H^{1} *quo genere* H^{2} (sup. l.), S^{1} *quod*

genus est S². — 12. *bellum* S¹. — 13. *afictu* H (*a* del.) *facta* S *non facta* S². — 15. *potest quam* (*te* eras.) HS. — *Sosia* del. Linsm. cfr. § 33. — 19. *saepe* om. β — *c* || *lamitans* HS *clamitans* C *clamans* Ter. Adelph. 60 Bentleius — *initio* HSc. — 20. *adol.* Hβc. — 22. *vestitum* HS *vestimentum* P¹ — *nimium* S *nimio* C — *est* H. — 23. *praetereacumque et bonum* H (*praeterecum* rasura correctum) *praeter aequum et bonum* C. — 27. *lentate* H¹ *lenitate* C *levitate* Leid. I ap. Lindem. cfr. Jordan. progr. Halberstadt. 1834, p. 9. Ellendt. de or. vol. II, p. 449. — *spes* H (*s* del.) — *errore* del. Linsm. — 29. *speratio* H. — 31. *sumi poterunt* P. — 32. *exp. cont.* c. — 34. *tris* c¹V. — 37. *partes eius* PK. — P. 136. 1. *ut ñ enarres* S *non ut enarres* βc. — 3. *quamque* ||| H *quam quod* S¹ *quam quod scitu* C *quam* Alb. 536, 3 Knackstedt. diss. de Ciceronis rhetor. libris ex rhet. lat. emendandis Gottingae 1873 p. 58, W prol. p. 32. *quam quoad scitu* Lamb. *quam quoad* Halm. K cfr. p. 7, 31. — 4. *in nullam rem aliam* V *non aliam in rem aliquam* W — *sita* S¹. — 5. *sit* (bis) CV *est* K — *ideo* H *id* C an: *id etiam?* W. — 7. *non obest* β. — 8. *quodque* P²S². — 9. *quod in proxime* H Victorini cod. B¹F *quo in proxime* S Victorini cod. DB² *quo in* (in ras.) *proxime* (*proximo* corr.) P *in quo proxime* βcK *quod in proximo* Priscian. X, 55 cfr. Knackst. progr. p. 54 *quo de in proximo* conj. K *quomodo* W — fort.: *quod in proximo desitum erit dici* cfr. p. 92, 31. — 10. *decepit* HS¹ — 11. *se* om. D — *sint long.* β. — 12. *breviter* S²βc. — 13. *quae* H¹. — 14. *videtur* om. H¹ — *dicunt* β — *plerique breviter sibi videntur dicere, cum ita dicunt* malit W. — 15. *aedis* H¹ — *vocavi* S. — 19. *longius* HS. — 21. *q;* H *quam* C. — 28. *prodaeatur* S. — 29. *que* H *quod* C — *pertine* || *at* H (fuisse videtur *pertinet at* libro suo adscr. W) *pertineat* C. fort.: *pertinet.* — 31. *sunt consideranda* β — *nam si per* |||| H (fuerat *per se* W) *nam* |||| *per se* S¹ *nam persepe* S² (*res* add. post *est*), *nam saepe res* C. — 32. *que* H. — 35. *esse* c. — 37. *si causae . . . videbuntur* om. V. — P. 137. 1. *faciendi* S *faciundi* C om. c¹. — 2. *spacii* HSβc — *oport.* HSβc — *eandem* C *eam* Lamb. K *gerendam* W. — 3 *ostenditur* H¹ (ap. H.) c¹. — 4. *et volgi* K — *rumorem* C (*ru* in S del.) *morem* cod. Erfurtensis, cfr. Victorin. 207, 18. — 5. *audiunt* c¹. — 8. *nichil* β hic semper, in lib. ad Herennium scr. fere semper. — 10. *postulat* PK. — 11. |||| *cipit* (super ras. *ex* scr.) S — *quam . . . oportebit* om. V del. W. — 12. *liniri* H. — 13. *accedit* HP¹S¹ *accidet* P²W *accidit* S²K *acciderit* βc. — 17. *aut ab* βc. — 18. *iterum aut alio* C *iterum eodem* Erfurt. *item aut alio* W fort.: *iterum eodem aut alio.* — 25. *cum non* H·*tum non* S. — 28. *vicium* Sc². — 29. *causa* H¹. — 30. *quae illius erunt* Pβc. — 31. *commoda sua* β. — 34. *rectae* S — *inlustra est* H¹ *inlustrem* H² *in-*

lustrem et C. — 36. *utique* S^1 — *magnopere* PS*β*c. — 37. *in controversia* HS *controversiam* C om. Alb. incl. W. — P. 138. 2. *in* s. l. H — *relinquetur* S^1. — 3. *designatur* *β*c^1. — 7. *intelligitur β*. — 10. *quod* S^1 *aut quid* C *et quid* D Vict. 419, 13; *aut* sive *et* additamentum esse susp. W. — 11. *quia* H^1 — *comm. s. c. β*. — 16. *denique β*. — 18. *quae* om. c^1. — 19. *quae autem β*cV — *distributarum* C *distributam* cV. — 23. *ideo* c. — 24. *cum* H *non* C. — 26. *de quibus* om. H^1. — 27. *in qua partitione* P*β* *in partitione. In qua partitione* c (praec. verb. *mur* et not. extra lin. ead. m. add.) — *ne* HS *videndum est ne* C — *aliquod* S^1. — 29. *vicios*. H. — 35. *animali* Leid. I Sch. — *Thebanis aut Troianis* Sch. — 36. *descriptio* HSP^1 *perscriptio* P^2 *praescriptio β*cK *discriptio* W — *aperta intellecta* H *aperte intellecta* C *aperta* W — *generali* (*le* H^1) *partitione* C *gen. praescriptione* ω *generum et partium ratione* W. — P. 139. 2. *et audaciam* dittographia exortum inclusi cfr. p. 187, 15. — 5. *se generi* Vict. 420, 7 *generi se* Erfurt. — 7. *sine dubio* incl. W — *pars* om. H^1. — 8. *vit. igitur β* — *nec uius* HS *ne cuius rei* K. — 9. *eius secum* HS *eius secuti* P^1 *eius sicuti* P^2 *eius secum sicuti β eius sicû* (*si* mut. in *se*) c *eius rei unam* W *eius speciem* cfr. p. 143, 20 Morawsky. Zeitsch. f. die Oestr. Gymn. 31, p. 439. — |||| *ali* |||| *quam* H (*i* et *q* lin. iunctum) *aliqua* P^1 *aliquam* C *aliquam tamquam* W *diversam rem ac* K cfr. Philol. 6, 714. Fleck 79, 493. — 10. *eandem partitionem* P^1. — 11. *primae* HSc^2 — *part. caus. β*cV. — — 12. *erit* extra l. H — *temp.* P *eo temp. β*c. — 14. *Post part.* H om. Vict. incl. W. — 16. *nos* C *esse* c. — 17. *arguimus* S (*i* in ras.), *β*cV — *fac. pot. β*. — 19. *in sua causa β* — *null. part.* c — *et* in ras. S incl. W. — 20. *simpliciter* c. — 21. *idque* H*β*c — *accedere* H. — 22. *aliaquaque* H *aliquaque* P^1 — *part. praec.* c. — 23. *tantopere* C, sed ante *p* ras. H *tanto opere* P — *quae* C *sed quae* Ern. *quam* W. — 25. *venire* H^1 — *videntur* HS *viderentur* W. — 26. *invenebamus* (*eb* mut. in *ib*) S. — 27. *perceptis* W. — 28. *et* om. *β*. — 30. *hoc modo* incl. K. — 31. *autem apud β*c. — 32. *quae* C *q*. H^1 *quo* H^2. — 34. *nati* H (*ti* s. l.), S. — 35. *cognoscens* HP^1. — 37. *nati vitam* H (sed post *vitam* quattuor quinqueve litt. eras.), Sc (*m* in ras. 2) *gnati vitam β ut vitam fili* P *vitam filii* ωK. — P. 140. 1. *nam is* om. H (sed in ras.), S — *ephebis* ||| H, *ephebis* S (suprascr. *sosia* S^2), P *ephebis sosia* c *ephebis sosia liberius vivendi fuit potestas et cetera β*. — 3. *operando* HP. — 4. *deinde* C *post hoc β* — *idque* H^1. — 6. *tuomst* Ter. — 10. *ominibus* S. — 13. *et conf.* H ||| *conf.* S. — 16. *genera dividuntur* HSW *dividentur genera* PK. — 17. *quandam* add. extra lin. c^2. — 18. *universarum* HP^1 *universaliter* S^2 — *permixtam et confusam* C incl. K *permixtim et confuse* W cfr. p

147, 26. 168, 7. 177, 24. — 20. *videtur quodque* S (*unum* suprascr. 2). — 21. *vel tractatis* H *tractatis* β^1 *tractis* C (*tis* in ras. S). — 23. *om̄s* H *omnis* S (*nis* in ras.), P^2V — *res* om. in ras. H (ap. H.) — *argumentando* om. H (ap. H.) SKW — *confirmatur* S (in ras.), P^2V. — 24. *ex eo quod* om. H^1 — *attr. est* β. — 25. *ac personis quidem* ω Lamb. Sch. cfr. Albin. 537, 5. — 28. *quod* in ras. S — *datur* C (in ras. S) *tribuitur* c. — 32. *hęę* S *hę* c. (in ras.). — 33. *mortalium* ... *in* (s. l. S) ... *numerantur* (*n* del. $S^2\beta$ om. c.) om. H^1W cfr. Victorin. 216, 20. — 34. *atque* Pc. — 36. *cognatione* om. H^1 cum ras. post *aetate*, super *ate* et ras. scr. 2. Neque in S videtur fuisse, cum is *aetate cognatione grecus* habeat. — *grecus* sup. ras. S^2 om. c — *an* om. c. — *barbarus an grecus* c. — P. 141. 1. *maioribus vel* β. — 5. *inbecill* || *is* S *inbecillis* βc Alb 537, 18. — *brev. an long.* β. — 6. *sit* om. Anonymus 593, 15. Knackst. diss. p. 37, sed cfr. W. prol. 29. — *hebicior* HS. — 7. *officiosus* del. Sch. — *an infacetis* H^1S^1 (punctis del.) om. β. — 8. *prudens* β — *patiens* incl. K om. W — *a* om. β^1. — 9. *data* β — *corpore* H^1PS^2 *corpori* C — *et in haec* H^1S^2 *et haec in* H^2 *et in* P^1 *in* $P^2\beta$c — *dantur* ... *natura* om. S^1 — *consideranda* C add. *est* S *sunt* β — *et omnino* ... *consideranda* incl. K cfr. Philol. 6, 713. — 12. *et apud* W — *quem* HSP^2 *quos* βcv. — 18. *si servus* S. — 19. *an iuria* $HS^1\beta^1$. — 20. *felix an infelix* Alb. Anon. 594, 2 W. — 21. *aut si* S^2c — *non de* β — *quaereretur* HP *queritur* S (in ras.), βc — *quale* H. — 22. *hunc* om. H^1. — 23. *aut corporis* incl. K. 24. *aliquam re* add. extra l. H — *aut virt.* HPc — *virtutē* || S. — 25. *ut quamvis scientiam* HPS^1c^2 om. Anon. 594, 6. Knackst. diss. p. 52, sed cfr. W. prol. p. 32. — 28. *et ex* H — *commodatio* H *commutatio* C (*ut* in ras. S) *vel commotio* suprascr. Erfurt. cfr. p. 180, 13. an: *commotio?* W. — 31. *autem* om. v Sch. W cfr. p. 183, 33. — *vehemens* SβcK. — 32. *voluntate* C *voluptate* Alb. W. cfr. p. 183, 34. — 33. *poetriae* β, in mrg. S — *geometriae* β, in mrg. S. — 34. *aut non faciendi vere* $P^2S^2c^1$ *non faciendive* Sch. — 36. *temporis* P^1 — *aut quid fecerit* W — *aut* (bis) incl. K. — 37. *et quid fac.* PcK. — P. 142. 1. *aut* C suprascr. *et* S. — 2. *ratione* HP. — 3. *attrib. esse* βc. — 10. *eis* W. — 11. *contine* || *t* H *continent* P. — 14. *facta sunt* C Linsm. — *continentur* HP *considerentur* Linsm. — 16. *factum* β^1 — *fact. postea* β. — 19. *quaeretur* H^1P *quaeritur* C. — 20. *modus occasio* CK *occasio modus* vω — *facultates* cv. — 21. *quem* H^1S^1. — 25. *vicinitate et* P *vicinitati* β^1 *vicinitatis et* S^2 Anon. 594, 34 Knackst. diss. p. 19, sed cfr. W. prol. p. 27. — 26. *etiam* C *enim* β — *adtribu* |||||| *tionibus* H — *an* om. HP^1S^1 — *publicus anne* C *publicus* (*pulius* β^1) *an* βv. — 27. *anne ipsius* P^2 — *de quo* ... *ipsum* om. S^1, in mrg. add. S^2. — 31. *mensurni* S (*urni* in ras. et suprascr. *trui*), $P^2\beta$ cfr.

Priscian. II, 62. — 34. *obsoluerunt* HS *obsoleverunt* P *obsoluerint* βc — *ut incr.* β — *vide* || *antur* S. — *ut iam* C *et iam* β *ut* Anonym. — 35. *in* om. P¹. — 35. *numero* (*o* in ras.) S — *aut quae* W. — 37. *quia* HS¹β *quod* PS²c *quoniam* W — *moni* || *m.* S *monim.* βc — *certa* om. c.. — P. 143. 1. *exstant* βc¹ — *et nuper* H. — 2. *possunt* C *possint* c. — 3. *et quae cum* P² *et quae* S²c cfr. de or. I, 84. — *maximae* P¹. — 4. *otius* HS — *et quid* C *quid* Anonym. — 5. *et item* ... *consideranda* om. Anonym. — 6. *eius* om. D Frising. Victorini. — 9. *temporum* HS¹ *tempore* C (in mrg. H) — *consideratur* ... *horum* om. Anonym. cfr. Knackst. diss. p. 42. — 12. *idoneam cummonem* (corr. *cummoditatem* H *communionem* mrg. H, *commonem*, bis *o* in *u* mut. S) *habent tempus et occasio faciendi* HS (*cumm.* ... *occasio* ut videtur, in ras. S) — 13. *aut non faciendi* incl. K, sed cfr. V. — 17. *aliqua in* β. — 20. *h· distr.* H¹ *hic distr.* P¹ *hoc distr.* H²P²S¹ *hec distr.* S² *haec. distr.* βc corr. P² *distr. autem* W fort.: *nam distr.* cfr. Wunder. var. lect. p. 38. — 23. *festos* S (*o* in ras.), L. — 25. ex Victorino *ut si messis calor, si vindemia frigus* Linsm. — *autem* om. Leid. III incl. K, post *est* habet L. — 26. *acc. solet* β. — 30. *autem* cum Ern. incl. K. — 32. *autem in* C [*autem*] *in* K *aut in* W. — 33. *necessitudo* c — *in* HP¹ *et in* C (*et* s. l. S) *aut in* Linsm. — *affectione* HP¹. — 35. *sunt autem* D. — 36. *fit* CK *aliquid fit* Rhet. lat. 309, 595. W cfr. p. 187, 5. — *aloquo* H¹ *aliquo* H²P¹ *aliquod* S mrg. H² *aliquid* βcV *aliquid omnino* Linsm. K, om. W scripsi: *omnino*, cfr. p. 187, 6. — P. 144. 1. *negotio at* H¹ *autem negotio* H²βc. — 2. *et quod* (*quod* om. H) *aeque magnum* post *agitur* C cfr. Rhet. lat. 226, 41. 595, 18. Cum Oxoniensibus II et B Lindemanni transtulit Sch. cfr. p. 187, 8 Rhet. 309, 27. 310, 5. — 3. *in neg.* HPc ||| *neg.* S *ei neg.* β — *quod ag.* HP¹S¹. — 6. *numero* (suprascr. *ex*) β. — 7. *considerantur* S² — *conparali* H¹ *comparabili Comparabile* c — *autem* c. — 8. *conferunda* H, S¹ (ut vid.) — *adsimulanda* P K *ex adsimulanda* β (*ex* punctis not.). — 10. *eodem* C *eo* βV — *esse dicitur* βc — *distat* C *differt* β. — 12. *per oppositionem* P²βc. — 15. *quae subest* extra l H² om. H¹ — *genere* H¹. — 17. *quare re* S¹ — *eventurumque* c. 18. *commodius* βc *commodi* D *commode* C — *quod* H¹. — 22. *est* om. HW — *his* C *iis rebus* Oudend. cfr. p. 145, 1. 187, 15. — *qua* P¹. — 23. *consecutio est* W — *hac* C *haec* P¹ — *heae* β *hae* c. — 25. *quo* P¹. — 27. *de q.* H¹ *deinque* P¹ *dein* Knackst. diss. p. 41, sed cfr. W prol. 30. — *inventiones* H¹. — 28. *etquae* C *ecqua* D¹W *haec qua* D² *ecquae* ω K. — 29. *aut eius* C cfr. W. prol. 28 *aut quae eius* Rhet. 595, 34 fort. recte, cfr. Knackst. diss. p. 35. — *pactio* C *actio* βc. — 30. *scientia* C *sententia* β fort. recte, sed. cfr. p. 102, 25. — 32. *defendere* H¹ *offendere* H²S¹, c (*vel defendi* suprascr. 2) V *offendi* C — *consuerunt* H¹P *consueverunt* S *consueverint* H². —

33. *aliquid* H S^1P^1 *aliquod* CK. — 35. *numq,* S. — P. 145. 1. *hae* || H *haec* P^1c *hae* S *heae* β cfr. Kayser. Cornif. p. 118, 4. — 3. *arg. autem* PK — *ex* om. H S^1P — 4. *quae* ex *quo* aut *quos* H *quos* ex *quae* S *quae* β. — 5. *discrib.* HW *describ.* C. — 6. *inventa* H (*a* in ras. ex *um*), S^1 *inventio* S^2. — 9. *aliter* H^1D^1 *aliter quod* D^2 *aliter ac* C *aliter quam* W. — 15. *reprehenderis* $β^1$ *reprehendetur* c — *in hunc* β. — 16. *uteris* C *tueris* Alb. 539, 19. — 18. *necessaria* β. — 22. *sumptum* β. — 23. *si neque* HP^1ScK, sed cfr. Victorin. 233, 42. — 24. *illius* om. H^1 — *ex morte illius* incl. W, cfr. Rhet. 408, 6. — 25. *Relinquetur* H *relinquatur* P — puncto ante *relinquitur* deleto *igitur* incl. K. — 29. *ego* ||| *eo ipso* H (in ras. *h'* ut videtur, fuerat, id est *autem*) *ego autem eo ipso* C (*autem* s. l. S^2) *quo ego ipso* W. — 33. *solum modum* S — *solum* om. HSc del. W. — 34. *habet* H^1P. — 35. *argumentationis* $β^1$ — *ex* s. l. S *et* H. — 36. *consistit* HPβ *consistat* (*at* in ras.) S. — 37. *vere* HP^1 Alb. — *id quod* ... *positum est* s. l. antiq. m. add. H. — P. 146. 2. *est* om. P^1. — 3. *verum Verum* βc — *vere* H^1P^1. — 6. *prob. sunt* β. — 7. *paratas* Pβ incl. W. — 9. *et paribus* C *et in parib.* ex Alb. Knackst. diss. p. 61 *et ex paribus* W prol. 33 conj. Altero *et* deleto scripsi: *ex paribus.* — 11. *quae* H *qua* P^1. — 12. *imprudenter* Alb. — *quae* H. — 14. *ut* s. l. H — *locus in mari* L Klotz. — 16. *esse* om. P^1. — 18. *turpe* om. β — *non est* extra l. c^2 om. βc^1 — *portum* HS^1W *portorium* C (in ras. c^2) Quintil. V, 10, 78. — *non est turpe* suprascr. $β^2$ — *nec* S^2β. — 19. *tum* om. P^1. — 20. *quoniam si* βc. — 23. *in quasd.* β. — 24. *distr.* PS^2. — 27. *ex e* $β^1$. — 28. post *videtur* unum vocab. erasum H — *quod autem* P^1 *quod cum aut* P^2 — *antea* βc. — 29. *cons. sit* β. — 30. *crucior* $β^1$ — post *pallor* vocab. erasum H. — 33. *quam* P^1. — P. 147. 1. *omnes* CW *homines* P^1S^2K. — 4. *est et* HS^1 — *oporterit* H. — 5. in codice Palat. I et Omniboni editione post *auctoritate* haec: *velut gracci* (*veluti Oratii* O) *factum est* (*est* om. O) *a populo Rom.* (*Rom.* om. O) *approbatum* (*approbatur* O) *quod occidit sororem cum illa devictum ab eo* (*ab eo* om. O) *Curiatium* (*—tum* O) *hostem deberet* (*doleret* O) *et* (om. O). Similia in suo libro invenerat V, vid. p. 338, 34. — 5. *velit* S^1 — *quem pop. Rom.* S^2β *quem Rom. pop.* c. — 6. *qui eum* punctis del. S om. βc — *ob id factum* incl. K — *eo* punctis del. S, om. βc. — 7. *in censura* C *post censuram* HS ap. H, non ap. W — *nihil* C *non nihil* Sch. K. Victorinus explicat: cum insciente collega quosdam senatu movisset — *gessit* C *egisset* ω — *consulem* ex *consules* H — Baiterus conjecit: *qui eum ob id, quod insciente collega non nihil gessit, post consulatum consulem fecit*; Weidn. haec: *qui eum deprecatum Appium reum, quod insciente se collega in censura nihil gessisset, post censuram consulem fecit.* Cfr. de rep. VI, 2

de or. I, 38. — 8. *conprobabile* H^1 — *autem* om. H^{1}W. — 12. *rem* s. l. H. — 13. *re* ||||| H. — 14. *ca* || *su* S. — 15. *firmat* (*in* s. l. add.) H — 16. *descriptionis* S^1 *descriptiones* C *discriptiones* HW. — 19. *est* om. PSchK — *dem. est* incl. W. — 21. *versabatur* H, S (ap. Halm.) P^1 *versabitur* P^2 *versetur* (in P suprascr.) βc *quae versab.* S^2 — 22. *quaque* S^1 *quasque* S^2 β. — 24. *dicimus* HS^1. — 24. *in praesenti* Grut. K. — *tamen modo* H — *numerum* P^{1}V Knackst. progr. p. 45. — 26. *descript* β (*vel discripte* add. 1, del. 2), cK. — 27. *quoque* H^1 — *unicuique* β^1. — 28. *dirigemus* β^1. — 30. *inventa* Hc^2 *inventam* C *sed inventam* K *oportebit autem inventa* W cfr. Victorin. 239, 33. — 31. *distingui oportet quod* K *distingui quod* W. — 33. *et* incl. K om. W — *et in hoc* C *statim hoc* K *etiam hoc* W. — 34. *argumenti* HPS^{1}K *argumentandi* S^{2}c *argumentandi argumentandi absolutio* β (lin. not. m. 2.) *ratio argumentandi* Leid I ap. Lind. *argumentandi ratio* Oudend. *argumentorum ratio argumentandi* W. — 35. *et magna . . . difficultas* incl. K. — P. 148. 3. *assentiones* H^{1}S *assentionem* P^{1}H^2 *assensiones* P^2 *assensionem* βc, cfr. Simon. progr. Schweinfurt. 1872. p. 4. — 5. *illa* β — *similitudinem* H^2 in mrg., S ante *probetur* habet, quem cod. seq. W. — 8. *laqtam* H^1 *lauqutam* H^2 *la* (*o* suprascr.) *cuutam* (alt. *u* del.) S *locutam* H mrg. C *ita locutam* W. — 9. *quaeso* post *uxor* β. — 10. *habet* HSc — *utrum* om. c. — *illiusne* S^{2}P^2βc Vict. 408. — 11. *illud* HS, P (?) Alb. 540, 10 *illius* βc — *aut* HS^1 *et* C cfr. Quintil. V, 11, 27. — 12. *ornamentum muliebre* S. — 13. *habes* om. Quint. — 14. *agesis* HP, S (*sis* del.) *age vero si* || β^1 (*si* mut. in *sit* β^2) *age si* c — *quid* om. c Quint. — *si* om. c. — 15. *tuum malis virum* HS *tuum virum malis* Pc Quint. K *tuum malis* Leid. I Lindem., β (sed *malis* post *illius*), Victorin. 241, 1. cfr. Knackst. progr. p. 41. — 22. *meliorem scilicet* fort. delendum, vid. v. 11. — 23. *hab. mel.* β — *habeas* c — *utrum malis* HS Alb. *utrum illius malis* PcK *utram illius malis* β *tuamne malis an illius* v *utram malis* Leid. I et II *utrum tuamne an illius malis* Knackst. progr. p. 42, W prol. 38. — 25. *utrorumque* β^1. — 26. *michi* β saepius — *non resp. solum* β. — 27. *voluero* HSP — *dicam quoque* β — 28. *optumum* H^1 — *mavis* c. — 29. *habere* ||| H om. Alb. — 31. *mulier* c *femina* C — *profecto . . . requiretis* om. S^1. — 32. *optumum* H. — 33. *requiritis* H — *et tu* HSP *et ut tu* β *ut et tu* c — *optumae* H add. *mulieris* β — *ut et tu . . . nupta sit* incl. W. — 35. *assensum* (supra *m* adscr. *s*) H *ass. esset* P^2 Leid. *esset assensum* βc^2 (*esse* c^1) — *factus* H^2. — 37. *vederetur* S *videbatur* c — *si qui* H^{1}S^1 *si quis* CK — *et id* HP *id* C om. Vict. 408, 28. — *pro certo* sup. ras. add. c^2 om. Vict. cfr. Knackst. prg. p. 7. — P. 149. 1. post *propter* maior ras. in H. — 4. *quod ille* K *quod ipse ille* W. — 5. *qu* || (fuerat *qui*; s. l. *am*) H^1 *quam* S^1

— *qui* H¹S¹. — 6. *in* s. l. H. — 7. *nob. praec.* β. — 8. *inducimus* HSβ. — 9. *concedere* HS¹ *concedi* C — *quod* H *ex quo* C. — 12. *videndum* (*ū* in parva rasura) H *videndis* P¹ *videndum nobis est* Linsm., sed cfr. Kayser. Fleck. 79, 490. — 13. *induxeris* (fuerat *induxeras*; s. l. *mu* add.) S. — 16. *ñ intellegat* HP¹ *ñ intellegant* S (*n* eras.), βc *non intellegis quicum agimus* P² *non intellegi* ω *ne intellegatur* Lamb. KW cfr. Philol. 6, 715 *non intellegatur* Linsm. ex Victore (408, 36) *demus operam oportet non intelligi* Knackst. prg. p. 14, sed cfr. Jv. Mueller. Jahresbericht III p. 680 W prol. 37. — 17. *exitum sint* β. — 18. post *videt* in mrg. *a me concessum* add. c² — *rei* om. c¹. — 19. *asserit* β. — 20. *concedebam* corr. in *concedendam* H *concedaendam* S. — 22. *desinit* β *sinet* Vict. 409, 4 — *qua* HP¹S¹ *quare* C *qua propter* Vict. *qui* W. — 25. *si autem* S². — 27. *utendum est* S²Pβ. — 29. *elienda* H¹ *aut elicienda* S²βcv Vict. — 31. *con* H¹ *concludi* H². — 33. *constat* ante *pars* β. — P. 150. 1. *nisi quod* H¹ — *subiceremus* H¹ *subicerimus* H². — 5. *quic quod* H — *videret* P¹. — 6. *monstratum* S (*est* om.), *monstretur* β *monstratur* c. — 7. *pervulgata* S² cfr. p. 85, 24. — *cum Ep.* C *quod Ep.* β *quam dixit Ep.* W. — 8. *imperator accusatur* K Philol. 6, 709. — *quod ei* C *ei* S²β. — 9. *tradiderit* K — *et cum . . . vicit* incl. K, sed cfr. Victorin. 242, 16. — 11. post *vicit* e Victorino *accusatur quod contra legem exercitum retinuerit* Halm., sed cfr. Fleck. 79, 490. — 12. *perind. uti arg.* β. — 13. *defendat* C *defendet* K. — 14. *aut* corr. in *ait* H. — 17. *tradidit* P¹ — *non arbitror* c. — 18. *quid si* HP¹S¹ *quod si* C. — 19. *et sap.* PβK *et a sap. vestra* W. — 21. *iubebatis* β¹. — 24. *post est* β¹ — 26. *illo* ex *alio* β. — 27. *ne* om. P¹. — 29. *quidem* om. β. — 34. *confirmat* H. — 35. *potuerunt* HS¹ (mrg. H *putaverunt*) — *in usu* HS *usu* C. — P. 151. 2. *controversia* H. — 4. *est in* H *est et* (suprascr. *non*) S *est et non* C *est nec* Linsm. — *porsus* H¹, *prorsus* post *putentur* β. — 5. *dicendo* C *praecipiendo* susp. W an: *docendo?* — 7. *distr.* S². — 10. *geruntur* C *reguntur* v Quintil. V, 14, 7 Knackst. prg. 45. — *quiq;* H¹ *quam quae* C. — 14. *instructior est* β. — 19. *alicuius* om. Vict. 409, 29. Inclusi. — 21. *expositio* HS¹ — *sit* C *est* Halm. — 22. *transierunt* H¹P¹ *transierint* C. — 23. *id ex* C an: *id te ex?* — 25. *melius consilio* cv. — 27. *aliam* C *iam* Quintil. — 28. *nam sign.* P. — 31. *adcommodatae* H *sunt adc.* C *adcommodate* W. — 32. *et* C *nec* Klotz. — *et diurn. nocturnaeque viciss.* post *commutationes* (29) pon. Sch. — — *nulli* *n͞rę* H¹ *nulli naturae* H²S¹ *nulla in re* C Klotz. *nulla re* Vict. *nec ulla in re* Sch. Linsm. K *nulli nostrum* W. — 33. *mutatae sunt nec* Linsm. K. — *quae . . . administrari* incl. Linsm. — 36. *eam.* om. Quint. — *id* om. β — *fert* Quint. AB. — P. 152. 1. supra *igitur* scr. *hic* S². — 2. *conduxerit*

C *colligerit* H² *conduxit* Quint. W. — *ex propositione adsumptione* H *ex propositione et adsumptionem* P¹L *et propositionem et adsumptionem* Oudend. Eckstein, sed cfr. Fleck, 79, 490. — 3. *id adiungit* β — *quod* S²β. — 8. inter *argu* et *mentationem* maior ras. in H. — 9. *putant esse* C *ducunt esse* D¹ *esse dicunt* V *ponunt esse* W. — 11. *neque enim negant* P¹. — 12. *approb . . . adsumptionem* om. S¹ — *eorum* HPS². — 14. *profectam* HP — *a probatione* H. — 16. *propositionem absolutam* c. — 17. *propositionem quae* C (*nemquae* del. et *q*, suprascr. id est *propositio quod* S *nemq*, β) vide, ne *propositionem* sit glossema Linsm. — 19. *dicatur* (*a* in ras.) H *dicitur* ω. — 20. *eadem* HP. — 24. *tantum* c *tam* C. — 25. *videatur* HP¹S¹ *videtur* C *videbatur* Linsm. — *distr.* βc. — 27. ||| *secuti sunt max.* c — 29. *pertractarunt* β *tractaverunt* c. — 30. *sumitur* S¹ *expolitur* C. — 31. *atque a Per.* Linsm. auctore incl. K — *et Theophr.* ante *atque a Per.* pon. Sch. *et Theophr.* del. W. In Victorini libro *atque a Per.* defuit, *vel Peripateticis* suprascriptum fuit, cfr. 244, 27. — 37. *commoremur* (*mur* in ras. 2) c. — P. 153. 1. *in prop.* P. — 3. *propositionis* HS¹ *propositioni* PS² — *autem* om. H¹. — 4. *adiuncta est* HPS — *separata* (hoc *a* corr.) HS *separatam* c. — 5. *est quidem* HSc *quiddam est quidem* β. — Post *approbatio* deficiunt HS, redeunt § 76, sed quae desunt in fine libri S manu recentiore (saec. XI vel XII) suppleta sunt. Huius supplementi varietatem notavimus lit. ς. — 6. *et sep. et adj.* β. — 9. *non* in ras. c — *approbatione* Pς β *approbationis* c (*is* in ras.) — *sed quaedam* C *et quaedam* β². — 10. *ut ostendimus* cL, *ut ostendemus* C ante *et quaedam* conlocavit K Philol. 6, 715. Fleck. 79, 493. — 11. *est igitur* c — *ostendetur* C *ostendimus* Erlang. Linsm. — 13. *contin. quidd.* ς — *constare* ωW. — 14. *confirmare* β *affirmare* ςL². — 15. post *huius modi* deficit P, redit § 77, sed quae desunt in fine libri P a manu paulo recentiore addita sunt. Huius suppl. varias lectiones notav. lit. p. — 15. *romae* post *caedes* ςβcL. — 17. *quoniam* p. — 19. *autem* om. β. — *athenis* om. p¹, post *die* hab. ς, *ath.* in ras., *enis* extra l. c. — 20. *statim consequitur* β *statim consequetur* ς *consequitur* c. — *Igitur in cede interesse non potui. Est igitur quaedam* β *est autem quaedam* ς. — 21. *indigeat* ςcL. — 23. *dicere* β *ostendere* C. — 25. *separatam* βcL. — *esse quidem* βςc *esse quidem quandam* L. — 26. *si* || c. — 28. *liquet* ς *licet* C. — 29. *separ. . . . adsumptione* om. c in mrg. adscr. *considerare.* — *quadam in argumentatione* om. cL. — 34. *est extra ads.* c. — 37. *ostendimus* cL¹ — *ut ostendemus* ante *quaedam* conloc. K cfr. v. 10. — P. 154. 1. *ostendimus* c¹L¹. — 2. *quae* C *est argumentatio in qua quia* K cfr. Philol. 6, 715, Fleck. 79, 494. — 4. *argumentatio est huius modi* susp. W. — *hoc modo* L. — 5. *haec* C *hic* KW. —

9. *perspicua est enim* C (*autem* ς[1]) — *haec* C *huius modi* β. — 10. *velle* om. βςc — *ex re* C *ex se* ς. — 12. *quare autem* L — *concl. est* mrg. L — *Igitur dare operam philosophiae convenit. Est ergo* β. — 15. *ab* om. c. — 16. *est ergo* L. — 21. *summopere* β, c (bis), L. — 22. *summop. autem* β. — 24. *et prop. et ass.* p, c (sed in ras.) *et ass. et prop.* βς — *qua* (*re* s. l. in ras.) c. — 25. *his* c. — 31. *in* om. ςL — *partibus* ςL — *distr.* βς[1]cL[2]. — 33. *sunt partes igitur* L *sunt igitur partes* ωK — *quinque* ... *adferemus* (p. 155, 12) incl. K. — 36. *oportet ut* βςL — *rat. propositionis adpr.* ωW. — P. 155. 1. *sit* pβ[1] *fit* C. — 4. *confirmatur* β *affirm.* L. — 8. *tertia* βς. — 9. *quaque* β[1]. — 11. *consistant* βςL. — 16. *enim* om. β. — 19. *ipsi enim* β *enim* ς — *quod obesset ipsi* ς. — 21. *legem* del., *facile* suprascr. c[2]. — 25. *hoc est q* c[1], tum *m̄ leges R. p. causa servamus* in loco vacuo et *ex R. P. cō* extra l. ante *modo* add. c[2]. — 26. *servamus* p[1] — *hoc est* ... *interpretemur* del. Sch. incl. K cfr. Fleck 79, 490. — 29. *expetet* p[1] *expectet* p[2] — *constituta* β — 32. *litteris* K. — 34. *quid enim* βc[3]. — 35. *quid* om. p[1] — 37. *hac* c (*ac* in ras.), *hoc* (suprascr. *huic*) L. — *tantae Theban. gloriae* L. — P. 156. 2. *at* p[1] *aut* p[2]c *atque* C — *haberi* cL. — 7. *causa salutis* ςcL *causa* ω Linsm. — *ex re publica* Linsm. — 10. *saluti* om. ς, in mrg. add. L — *fuit* p[1] D (§ 73) *profuit* C — 11. *facto* C Vict. 410, 25 *pacto* c[2]v. — 19. *dicant p*[1] *iudicatis* C — *leg. obt.* βc — *obt. leg. deb.* om. p[1]. — 20. *id* om. p. — 21. *sectamini* β *sequemini* ωW. — 24. *litteris* β — *magnop.* pβc. — 25. *volunt script.* ς. — 26. *praeterm.* p[1] — *nisi* C *ne si* ω. — 33. *in lege* om. pς — *sequamini* β om. p. — 34. *quid dubitetis quin* β *qui dubitetis quin* ς *quid causae est* sup. *quin* scr. c[2] *oportet dubitare quin* L — *iudicetis* C *iudicatis* ex Voss. I Halm. — 35. *praet. appr.* ςL — *sic* om. ς[1]. — 36. *per fid. nos* βc. — 37. *orat. eor.* β. — P. 157. 2. *est* L. — *quem nos* ςL. — 3. *primum* βcL. — 4. *tercium* β. — 5. *iam.* om. c. — 8. *Carth. met.* ς. — 9. *eos rel. incol.* ς. — 10. *ac* C *at* c[2] om. β. — 12. *putent* ω Ern. Sch. — *posse* om. ωK — *complexionem* p[1]. — 13. *oportere supersederi* pK *et oportere sup.* c *sup. et op.* L. — 16. *esse* om. ς[1]L[1] — *dicunt* om. ς[1]cL[1]W. — 17. *quod conficiatur quoniam* ςc *quid conficiatur quoniam* e cod. Monac. W. — 18. *quod conficitur* p om. ςcW — *ex ratioc.* . . . *fiat* om. βςcW — Verba *quoniam* . . . *indigere* mrg. P, cuius in contextu quae fuerant inter *persp.* et *compl.* propter membr. perforatam exciderunt. — *hic satis esse* . . . *indigere* incl. K, cfr. Fleck. 79, 491. — 20. *illud vitium* Ern. auct. del. Sch. — 21. *quod ill. displ.* incl. K — *magnop.* pc. — 23. *videri* ς[1]. — 24. *aut* om. c in ras. — 27. *r. p. profuit* C (c[2] in ras.) *r. p. fuit* p[1]D. — 28. *pacto* Cv *pacto vel facto* β. — 29. *obtemperasse summa*

(supracr. *aut ita* ς^2 mrg. L^2; add. utriusque mrg. *aut ex contrario facienda est complexio ad hunc modum*) ςL (*ex con. sententia conficiatur hoc modo* L^2) *obtemp. aut contrarium conclusionis inferemus hoc modo summa* β — *contrario* om. p^1 *contraria* mrg. — *sententia conf.* c. — 30. *dementia* βc. — 31. *eor. in* p. *in eor.* CW. — 34. *ut* om. β. — P. 158. 2. *feceris* C (*ec* in ras. β) *fugeris* Leid I, II Lind. — 3. *et ex cond.* p *ex cond.* ςcLW — *quare in longis . . . consecutione uti* incl. K. — 7. *quaque* βc^1 cfr. p. 155, 9. — 10. *hoc putabunt* β. — 12. *et argum* pcL. — 13. *duas res* ς. — 15. *quom* p^1 *quoniam* p^{2}ς^{1}cL *quando* βς^2 mrg. L. — 16. *proferunt* p — *eiusm.* ς^2. — 21. *quis* ω. — 22. *putat* ς^1 *putet* C *putent* ω. — 24. *aud. mov.* (*com* suprascr.) c — *solum argumentum* β *solum inventum* Leid. I K. — 25. *aut* ςL^1 ||*ac* β. — 26. *est* ςL^1. — 27. post *summos* deficit p — *oratores* om. c — *mediocris* c^1 *mediocres* c^2 add. mrg. c : *et malos oratores.* — 28. *summopere* β *magnop.* c. — *op. magn.* ςL. — 29. *mater sacietatis* β. — 33. post *tum inductione* H post *ratiocinatione* S redit. — 35. *uti* β — *partitione* HS *ratione partitiones* βc *ratione partes* cod. Monac. *partis* (i. e. *partes*) *ratione* Linsm. — 36. *incipere licet* S^{2}βcK *incipere [licet]* W. — 37. *tum . . . uti* post *licet* (p. 159, 4) HSL. — *ab appròb.* ωKW — *alterutra tum utràque* om. Vict. 413, 31, Knackst. progr. p. 8 — *tum utraque* incl. K. Fleck. 79, 495 cfr. W. prol. 35. — 37. *tum hoc* in H rec. m. add. — P. 159. 1. *perspiciamus* S (*mus* in ras.), βc. — *scribamus* H om. S *aut scribamus aut* βcK *scribamus oportet aut* W — post *scribamus* aliquid intercidisse censeo. — *in* Hβc *videamus* (in ras.) *in* S. — 3. *hoc . . . ut* om. HSW. — 4. *factum* L *factu* C om. S^1 add. post *sit* S^2 — *periclitari licet* om. βc. — In margine totius loci signum corruptionis habet H. Victorin. p. 247, 38 haec : *Haec, inquit, ut melius inspiciamus, aut scribamus ipsi et nos exerceamus, aut si id piget facere, ea, quae supra posita sunt exempla, videamus et in ipsis hanc exerceamus varietatem.* — 5. redit P. — 10. *oratorio* Pβc. — 12. *sed perq.* βL^2. — 14. *instituimus* βcK. — 16. *aut infirmatur* om. VSch. Vict. 413, 34. — *elevatur* H^{1}P^1 *levigatur* P^2 *alleviatur* C *adlevatur* D cfr. Knackst. prg. p. 5, W prol. 35. — *quod* om. β. — 19. *aliqa* (*u* suprascr.) H *alia* (*qu* suprascr.) S. — 21. *inventionibus* incl. Sch. K — *nihil enim . . . attributum est* del. W ut additamentum ex Victorin. 248, 6 consarcinatum. — 22. *et argumentationem exp.* H^{1}S^1 *et argumentationum exp.* (*vel arg.* H^2 ap. H, *aut arg.* β) C *argumentorum et exp.* W — *argument* incl. K. — 25. *ut quae* HS^1 *ut quaedam* C *ut aliquae* W. — 27. *q;* H^1 *qui* C. — 30. *aliquod* P. — 31. *ex his* Pβc om. HSW. — 33. *alia quoque firma* H *aliaque firma* S^1. — P. 160. 3. *eius dem* S —

esse neg. β — *complexio* βc *comprehensio* C. — 4. *utraque* P^1 *ex utraque* C *utraque ex* ω cfr. Seyff. Laelius 327, 408 ed. II. — *aut si en.* S^2βc. — 5. *aut* H^1 *aut si* C. — 7. *pro* om. $HS^1βc^1$ — *probabile* S^1 — *pro necessitate* HS. — 9. *id* om. βc — *pro* om. HS^1P^1 — *credibile* S^1 — *id. inf.* βc. — 10. *sicut* P^1 *si quod* (*quod* del.) S *siqu*$\overset{i}{o}$*d* ||| ($\overset{i}{o}$*d* alia manu) H *si aut* βc *si quidem* susp. W — *sit* β. — 11. *qui* HS^1P *quin* D^1S^2 *qui non* C. — 13. *cupidior* H (ap. W.) *cupidior sit* (ap. H.) — *erit h' omnino* H *erit hoc omnino* S (ap. H.) *si erit omnino* HS^1 (ap. W.) *aut si erit omnino* S^2 (ap. W) Linsm. K *erit autem omnino* P^1 cfr. Wunder. var. lect. praef. 37 *aut erit omnino* P^2βc *erit omnino* W cfr. Victorin. 249, 1. — 14. *ut si* C *aut si* W — *aliquis quem* P^2β *aliquem* C *aliqui, quem* W. — 18. *dicatur* S^2βc — *evenire* βc — *quia paup.* H. — 21. *occidi homo* L — *occidi vi* H (suprascr. *qui* H^2) *qui occidi* S — 22. *curius* S — *fluvio* P *fulvia* c (*a* in ras.) cfr. Brut. 122. — 26. *utrum* H^1 *verum* C — *ostendere* β. — 27. *signum* om. β — *qua de re* S^2c. — 30. *quo* om. $β^1$ — *rei* om. $β^1$. — 31. *ęe* H *hae* Pc *hae* || S *heae* β *haec* W. — 34. *quodque* C *quidque* Lamb. — 35. *magno est* H *magnum esse* c. — P. 161. 3. *conferetur* P^2 *confer* ||| H (*tur* suprascr.) *confertur* C — *quicum fertur* (*con* et *e* suprascr.) S *quicum confertur* β. — 6. *ac que* H^1 *ac sic quo* H^2S. — 7. *adferetur . . . causa* om. HS add. mrg. P — *quoius* mrg. P^1. — 8. *affertur* corr. in *afferetur* S — *ostenditur* HS. — 9. *demonstravimus* P^1. — 11. *existimare* HP^1S^1 *existimari* C. — 12. *indigemus* C *indigebimus* Lamb. — 14. *sin* PβcV — *aliquid* SVW. — 16. *de qua* c. — 20. *fuisse* om. L add. mrg. — *ad iudicatum* HS *id iudicatum* Pβc mrg. L *ad iudicandum* L *id* K *diiudicatum* Morawsky l. c. — *quod ad iudicandum afferatur* CK *quod afferat* β — *que* H^1 *quam* C. — 21. *ex* om. βcv add. sup. ras. S — *res vera* v. — 22. *similes* H^1 — *permittat* S^2βc. — 23. *quod* C *quo* P^1 *quo de* $β^1$ (P^2?). — 24. *et* C *id etiam* W — *est* om. P — *et videndum est* incl. K — *ne ea* C *num ea* PS^2. — 26. *iudicaret* HS^1 *iudicaverit* S^2 — *oportet autem animadv.* incl. K. — 27. *ne* om. P. — 28 *aliquod* PcK — *rarum iudicatum* C (*iudicatum* S) *rarum* W. — 29. *si his rebus* H^1S^1 *sic his reb.* $H^2S^2c^2$ *his reb.* $Pβc^1$ *ex his reb.* W fort: *sic [his rebus]* — *iudicat* || H om. $P^1βc^1$. — 30. *quidem* om. β — *sumuntur* βc. — 31. *ve* H^1 *vero* C. — 32. *ducentur* S^2 *inducentur* ω. — 35. *concesserit* β. — 37. *conversione* del. Linsm. — P. 162. 1. *enim* HP^1 *eum* C. — 2. *si inv.* C *sin inv.* β. — 4. *quid eum* C *quid autem* K — *quid* H^1P^1 *qui* H^2S *qui id* C — *auditu* CK, sed cfr. p. 38, 19. — 7. *neget* c — *cum conversione* HS *cum versione* P. — 8. *reprehendetur* PS^2SchK. — 9. *auditu* CK *auditum* ω. — 10. *estimabunt* HP^1 *estimat* S

— *si* C *sin* ω. — 11. *tum* C *tunc* β *tamen* ω. — 12. *autem* C *enim* β — *reprehenditur* H¹β *reprehendetur* C Sch K. — 14. *enum. autem* V. — 15. *dicemus* βc — *venimus* H¹ — 16. *infirmare* HP¹S. — 18. *huiusmodi* W. — 20. *possedeas* H¹ — *acciperis* H. — 21. *nutritus* HS *natus* C — *eorum* C *horum* β. — 22. *si* HSc *sed* C. — 23. *neque don. est* om. S (ap. H). — 24. *hoc modo* HPS — *reprehendetur* β, c (*det* ex *dat*), Sch KW. — 25. *est* c. — 26. *secto non* S¹ *sectione* βc² — *venerit* HPS — *quod* H¹. — 27. *sit* (bis) C *est* Sch. — *quoniam . . . in enum.* del. W. — 28. *reprehenditur* HPS¹. — 32. *qui* om. P¹ — *dixerint* S²βc — *adversari* HS¹ *adversario* P¹ *adversarii* C *adversarius* W prol. 36, cfr. Knackst. progr. p. 12. — 35. *reprehendetur* ω Sch K. — 36. *si hoc* HSP² *si hic* P¹ *si id* βc *si* K — *videtur* W. — 37. *antesit* C *antecessit* P²βL². — P. 163. 5. *non ex* β¹. — 6. *omnis omnino* β. — 7. *maiorum* H. — 11. *longo tempore* H. — 12. *cogitationis* Grut. — *in temp.* β. — 14. *peraeceptionibus* H¹. — 16. *sumuntur* Sβc — *conceditur* C *concedetur* V cfr. Knackst. l. c. p. 46. — 17. *ex his* CK *ex eis* W, inclusi cfr. p. 159, 21. — 18. *conficitur* HSP¹β — *num . . . modo* om. S¹ add. in mrg. rec. m. — 20. *dicat se* β — *contraque* S²β. — 21. *quem* H *que* S¹ *quis* C. — *uti hac* β. — 23. *ab iis* V *ab eis* W. — 26. *quam cogebatur* C, (P supra lin.) *conceditur aliud* P (in contextu), *quam agebatur* c². — 27. *cognoscitur* P. — 28. *praedictum* c. — 30. *quod conc.* HS. — 32. *eam partem* HSP¹ *eam partem et si* P² *eam partem si* βc *[eam partem] et* K cfr. Fleck. 79, 491 *et eam partem* Linsm. *eamque partem* W. — 33. *par*|||| β (suprascr. *tem* β²) — *per* om. HS¹. — P. 164. 1. *pecunia* HSP. — *mercatori* H. — 8. *pecuniam* c. — 10. *hoc quoque* SωK — *hoc* incl. W. — *qui*|||| H. — 14. *conclusionem* HS *conclusione* C — *si ad . . . adsumunt* om. c¹. — 16. *illud* β — *approbabant* β¹. — 17. *Ad illum autem* in ras. c. — 18. *id quod* HPS *idque* C. — 20. *et* inclusi — *sumant* HS¹ *sumat* S² *assumatur* β — *et* om. HS¹ — *ex eis* W. — 23. *ostenditur* βV — *ipsum* HS *ipso* P¹ *in ipso* C — *aut si non* PβKW. — 24. *instituit* HPcv. — 25. *ipso*||| (*o* corr.) H — *totum* om. S in ras., L. — 27. *definitio* Pβ (*diff.*) — *si persp. . . . contrarium* om. HS¹ — *sin constans* H¹. — 29. *adversum* PS²βcK — *id quod* P. — 33. *nihilo magis* C *nihilo minus* Alb. 541, 29, Vict. 416, 19, Knackst. diss. p. 60, W prol. 33. — *ab* c. — 36. *aliquam* HP¹ *ad aliquam* S¹ *in aliquam* P² *ad aliam* S²LKW *in aliam* βc cfr. p. 165, 20, Reisig. Vorl. über lat. Sprachw. § 201. — *quamque* L — *non conc.* C *nunc conc.* β — *non probab. si nunc conc. sit* om. Vict. 415, 29, Knackst. progr. p. 13. — 37. *ut* om. β — *hoc* C *hoc modo* β om. Vict. Kn., sed cfr. W prol. 36. — *ver. caus.* β. — P. 165. 5. *expectabant* c¹. — 7. *periculo* C *periclo* Lamb. — *sola* H¹ (*ola* in ras.),

P *solus* C. — 8. *repetitur* ω Lamb. W. — 9. *P.* om. H S^1 — *spicio* P — *tiberio* C *tiperio* β^1 — graco^c H *gracco* S *gracho* β — 10. *ex* om. β^1 — *gr^{c}achos* HP *graccos* S *grachos* β *gracchos* c. *Gracchus* Madvig. adv. I 57 *unus Gracchus* W. — 12. *scrib.* S. — 15. *caesae* C cfr. p. 33, 23. — *accedissent* H^{1}P^1 |||| *c̄cidisset* (sup. *e* scr. *n*) S *accidissent* H^2 *cecidissent* C — *abiegna* om. C add. P^2. — 16. *enim* om. β — *repetitum* β. — 17. *communio* Hβ *communi* ||| S *a communi* S^2 — *discribit* H *describitur* β *describit* C. — 18. *malus est* W — *atque* C *aut* S — *civis* H P^{1}S W *civis est* P^{2}c K *est civis* β. — 24. *inmensae* C *immensa* Bait. cfr. p. 33, 14, Vergil. Aen. 6, 824. — *haec* H S^1 W *est hoc* β *est haec* C. — 25. *stultitia est* W — *qua* H *quadam* C. — 26. *quod* β^1 *in quo* C. — 27. *dubium* L^1 *dubia causa* C — *affer* ||| *tur* (fuerat in ras. *a*) S. — 28. *dii* C *di* P. — 33. *quis* H S^1 (ut vid., littera enim post *i* erasa) *qui cum* βc — *orestem* H *oresten* C K W — *accuset* H S^{1}P c K W. — *faciunt* H S *faciat* P c K W. — *matr. ab eo* c. — 34. *esse* om. S — *augetur* C *agitur* c *arguitur* Bait. — 35. *qui* H^1 *qui cum* C — *ulixen* P c K W. — 37. *Aiacem* del. Thielm. act. Arg. p. 457 adn. 1. — P. 166. 1 *quod eo* H — *dicetur* H S P^{2}c — *aut ab hom.* H S c. — 2. *dicit* P *dicat* C. — 3. *eam rem* H *ad eam rem* S *de ea re* β. — 4. *propter inhonestam rem* H S *propter inhonestatem* P c Sch *propter honestam rem* β *praeterque honestatem* Stangl. Bl. f. das Bayer. Gymnw. 18, 253, om. Vict. 416, 6. cfr. Knackst. progr. p. 8. — *videtur; caepionis legem iudicariam laudet;* H, S (*ut si quis* supra *caepionis* scr. S^2) *videtur scipionis legem agrariam laudet* β (cum transpositionis signo) — *est* om. P. — 5. *ut si qui* P K W. — 6. *equites sunt. cupidos.* (*cupidus* corr.) *iudicandi* H *equites* |||| *sunt* (s. l. *sit*) *cupidus judicandi* S *equites Romanos cupidos judicandi* P (?) c *equites Romanos cupidus judicandi* β — *Romanos* inclusi. — *Caep. leg. iud. laud.* om. H Sβ. — 7. *contra ea* P$^2\beta$. — 8. *quae* β *atque* C — *si qui* H S$^1\beta$c^{2}K W. — 9. *dicens* om. edit. Venet. 1546 Ern. Sch. Bait., K in adn. crit. — *dicens . . . expugnatorem* om. W. — 13. *si qui cum* C *si qui* W. — 15. *vivi* H P^1 *vive* S^1 *vivere* C. — 16. *enim* C *tamen* P (in ras.), βL om. Schol.^{1} del. Oudend. — 17. *adversum* S^{2}Pβc cfr. p. 164, 29 Vict. 416, 10. — 19. *qui* ωK — *et felicitatem* om. Vict. recte, nam imperatoris est, cfr. pro leg. Man. § 47, Caes. de bell. gall. I c. 40. — 20. *si non . . . adcommodabitur* om. H S^1. — 24. *ostendere* C *demonstrare* β. — 28. *defendit* β — *aut ut* H P |||| *ut* S *ut* βc. — 29. *item ap. Pac.* om. Voss. I W incl. K cfr. Philol. 6, 715. Ipse verba *aut ut Amph. . . . laudat* plane deesse malim. cfr p. 38, 35. — 30. *laudet* P^1. — 31. *vitio* P K *vitiis* C Vict. —

33. *si qui* S². — 35. *si* incl. W. — 37. *quaeritur* β — *instruitur* H (S ap. H) L *instituitur* P¹S (ap. W) — *aut* H ||| *ut* S *ut* Pβc. Aliquid in codicibus perturbatum esse dicit Linsm. Exemplum quod sequeretur non convenire cum praecepto quod antecederet, iam Lambinum intellexisse. — P. 167. 1. *si cum* Hc — *aliqui* C *aliquid* β. Cum *illud bellum* sequatur, ita scrib. et distinguendum esse censeo: *ut si qui, cum aliquod deliberent bellum, gerant an non*, etc. — 3. *si* om. H, s. l. S. — 5. *efficiat* C *efficiet* L *efficit* Ern. KW — *aut si* S²c — *infirmatur* S²c *infirma datur* β. — 6. *noxam* HP *nox|||am* S. — 7. *inm|||ne* S (sup. ras. *a*) *inmane* βc — *fac. est* β — *vero* HP¹ *verum* s. l. S — *hodie amicum* S. — 9. *castigabo* P¹ *non castigabo* P²β *non concastigabo* S |||| *c̄castigabo* c (*c̄* prius c²) — *noxa* C. — 10. *maximum malum* c. — 12. *maximum* P²β *maxime* C. — 13. *sunt del.* PK. — 14. *erat* Pβc. — 15. *ponebatur* c. — 17. *dicitur* K. — 19. *aut . . . demonstramus* om. S¹. — 20. *fateamur* C *fatemur* Sch (v) — *esse hon.* β. — 21. *demonstremus* C *monstremus* β (post *dicamus*), *demonstramus* Sch (v) — *haec quidem* C *quidem haec* ωK *haec* W. — 22. *deinceps . . . ponemus* del. Oudend. — 24. *autem digr.* β. — 26. *et iud* c. — 27. *aut* prius s. l. H. — 29. *deducit* β — *qua re* S. — 31. *putavit* H¹P *putarit* βc. — 32. *nam . . . dabuntur* incl. K om. W. — 34. *autem* om. H¹W incl. K. — 35. *hanc partem* C *hanc partium* Linsm. *partium* KW auctore W inclusi. — *deponi* HPS. — 36. *degr.* HP¹. — P. 168. 1. *tractare* β¹. — 2. *implicitas* β — *de concl. dicemus* Pβc. — 5. *tres partes* c. — 7. *in unum* c. — 8. *subiciuntur* C *coguntur* c¹. — 10. *intellegitur* H *intelligitur* PSβ cfr. Vict. 429, 20. — 11. *fiet* om. Vict. — 12. *ita . . . facilitatem* om. Vict. — 13. *singillatim* post *rem* β. — 15. *tum ad* HP¹ *tum* ||| S *tum autem* C — *autem id . . . est* om. Vict. — 17. *reducturum* c. — 19. *tum autem* β — *audient* P². — 20. *hoc . . . fecimus* del. Sch., incl. KW, aut post *confirmaris* transponi aut deleri vult Linsm. — 21. *aliud pl.* β¹. — 23. *in his gen.* C *in hoc genere licebit* W. — 24. *ut ante dictum est* transp. Linsm. post *separatim* — |||*has* H *has* c *tuas* C an: *omnes*? Linsm. — 25. *est* om. c¹. — *contrariis* HSc¹ — *iungere* β¹ — *ita simul . . . coniungere* incl. K. — 27. *auferetur* H¹ *afferetur* H²PSc *afferebatur* β *adferatur* W. — 28 *ostendere oportebit* Linsm. — 31. *quoque* s. l. c. — 32. *tua* in *sua* mut. c. — *loco quo quidque* β *quo loco quidque* c. — 34. *et* HP¹ *ei* C. — 35. *nam legis scriptor* HP¹ *num quid si leg. scr.* S (sup. *num* scr. *nam*), β *nam si leg. scr.* P²cK *nam quid si leg. scr.* v *quid si leg. scr.* Vict. *Quid? Legis scr. si* W. — 36. *quaerat! si quid a nobis* H *quaerat si quid a nobis* S¹ (*vel sic id a vobis* S² in mrg.) *qu. sic id a vobis* β *qu. sic id a nobis* P¹c. — 37. ||||*ū* H (ap. W, ut videtur) *demonstratum est* S. — P. 169. 3. *par-*

titiones CK *partitionis* Vict. 430, 1 Knackst. progr. p. 17. — *atque hic* . . . *argumentationum* incl. K. — 7. *loco* om. *β*. — 8. *possint* P¹. — 9. *ap. vos haec β*. — 11. *omnibus* om. *β*. — 14. *delegatur* HS¹*β* *id deligatur* S². — 15. *quodque β*. — 19. *aut rem* H (om. *in*) cfr. Alb. 542, 22 *aut in aliquam rem* L *aut ira aut* Vict. Linsm. cfr. K Fleck. 79, 495. — 21. *his locis* P — 22. *confirmandis* HP*β*c *confirmandi* SKW *confirmationis* Oxon. unus. — *praeceptione* HSKW, sed cfr. p. 184, 3. 186, 35. — 23. *atque* PW *et quae* S om. *β* cfr. p. 140, 24. — *attrib. sunt aut negotiis β*. — 24. *amplificationis* H — *ex* S (ap. H) — 25. *indignatione* H, S (ap. H). — 28. *fuerit his* HP, S (in mrg. adscr. est: *sic diis inmortalibus aut eis*) *fuerit eis* c *fuerit dis immortalibus aut eis* P²*β*. — 29. *diis inmortalibus* HP, S (punctis del.) *aut diis immort.* c, om. *β*. — 31. *item est β*. — 33. *senatu* ‖ S *senatu* P*β*c. — 36. *aut ad omnes* C *an ad omnes* S²*β*c² *ad omnes* K — *aut* HP, c¹ (ut videtur.) *an* C cfr. Philol. 38, 90 Madvig. opusc. II, 164. — 37. *an* C *aut ω*. — P. 170. 2. *an* — *an* C *aut* — *aut ω*. — 8. *demonstrabi* |||||||| (sup. ras. *mus*) S. — 10. *quod* (prius) H¹. — 11. *quod* H¹ — *possit* H¹. — 12. *est locus* c. — 17. *de* om. c — *factum esse* S²*β*c. — 20. *est* s. l. H. — 21. *factum esse dicamus* C *facinus esse dicamus, factum esse* Sch. *dicamus, factum esse* W. — 22. *opulentam* C *opulentiam* Palat. II — *per vim* . . . *opulentam* incl. K. Difficillimum locum homines docti adhuc frustra tentasse mihi videntur. Cfr. Knackst. diss. p. 66, W prol. 34. Albinus haec: *item indignamur taetrum, crudele, nefarium, tyrannicum scelus non ulcisci, quod remotum sit ab omni lege et aequitate, tale factum non vindicari.* — 23. *ab* om. H¹ cfr. Alb. 542, 34. — *remotissimae* P — *sint* P². — 25. *neque* HS. — 26. *agitur* SP²*β*c — *atque id* C *atque adeo* W — *quoque* om. HSKW — *quoque hominibus* fort. delendum est. — 27. *a* ‖ *barbaris* H *abarbaris* c *barbaris* cum W malim. — 31. *maioris* H¹. — 33. *ab* HP. — 36. *alium* om. *β* — *potuerint* Ern. W. — P. 171. 1. *violaverit β* — *horis* H¹ *aliquem β*. — 3. *peccatis* om. P*β*W — *constat* H¹ *constant* C, K errore, cfr. adn. crit. et Fleck. 79, 491. — 4. *contemptionem β*. — 7. *gerendo* S²*β*c. — 9. *colimus* H. — 11. *perinde β*. — 12. *et praes.* ωK. — 15. *conveniret* C *convenerit* Halm. — *indignemur* HS¹. — 16. *primus* H¹ *primum β*. — 17. ||*u*||*quam* (*u* extra l.) H om. S — *veniret* H *venerit* C (sup. *e* alterum *i* scr. S, *even.* c²). — 21. *audierunt* S¹. — 23. *mulieris* H¹. — 26. *accid. nob.* c — *et indign.* . . . *sumetur* incl. K. — 29. *conquestionis* . . . *oportebit* del. Sch. W. incl. K. — *conquestionis partes β* — *partes esse petere* HP¹ *petere β*. — 30. *conquestio autem* W. — 31. *animum audit. mitem* om. HS¹. — 32. *misericordiem β* — *confidere* H. — 35. *in ominis* HP¹ *in hominis* P² *in omnes* in ras. S. — *quia* H. — 36. *dimittitur* HS. —

P. 172. 2. *quam* P[1]. — 3. *per quem* om. βKW. — 7. *fili* H[1]. — 9. *deinde quomodo* HS. — 11. *proferentur* C *proferuntur* Bamb. Leid. II — *indignas* HS[1]c *indignae* C (*a* sup. *ae* scr. β[2]) *indigna esse* W. — 12. *pristino* Pβc — *beneficiisque* β. — 13. *q*; H *quae* C. — 15. *re* |||||| H. — 17. *miseris* HS[1]. — 19. *incedisse* HSP[1]. — 21. *similem in causam* C *similem casum* βc incl. K. om. W. — 22. *carus illis* β. — 27. *accepi* S. — 28. *in* prius om. c. — 31. *muta* H — *expertis* H[1] — *refertur* β. — 32. *ut equum* HS[1]P[1] *ut si ad eq.* C *ut ad eq.* ω — *ut . . . adcommodes* incl. KW — *alicuius* inclusi. — 34. *commoventur* H *commovetur* C *commoveatur* Linsm. — 35. *monstr.* β. — 36. *aut* om. HSβ. — P. 173. 2. *deduc.* P[1]. — 3. *aut a par.* S. — *affratre* H *a fratre* Sβ *fratre* Pc — *familiare* P. — 5. *conqueritur* P[2] — 6. *bene* βc. — 7. *putamus* H[1]c *putaremus* H[2]S *putaverimus* β. — 8. *sit* ω om. HS — *ut* om. HSβ — *liberis* C *libertis* PS[2]. — 10. *modo* incl. K. — 17. *si quicquid* HS[1]P[2] *si quod quid* P[1] *si quid* S[2]βc *quidquid* Linsm. *quicquid* K. — 22. *rethor dixit* β — *apo* || *lius* H *apolius* S[1]L[1] *appolius* βc. — 23. *nihil ocius* β *nihil facilius* Quintil. VI, 1, 27, sed cfr. p. 43, 9. — *et satis* P (?) — *ut videmur* Pc[2]K. — 24. *part orat.* βK — *diximus* PK. — P. 174. 2. *inprimis* S[2]βc — *beati* om. c[1] — *munerarentur* HS[1]. — 3. *releg.* H[1]. — 5. *zeusin* Sc, deest in ras. H. — 6. |||||||| *mabatur* H *estimabatur* S — *adh. cond.* β — 7. ||| *is* HS. — 9. *religionem* om. H[1]S[1] — *ut . . . contineret* incl. K — *mulieris* P[1] — *pulchr.* HSβc[2]. — 10. *in se* βL — *muta in sese* inclusi. — 11. *se pingere* βc *pingere se* S[2]K *pingere* C — *simulachrum* HSβ. — 12. *qui* S[1] *cum* S[2] — *muliebre* (*i* sup. *e*) H. — 13. *accip.* HS. — 15. *si in eo* S[2] — *magnopere* HS — a n. *e u m e g r e g i u m ?* — 16. *in fano* delere et *illum* scribere malit W. — 17. *zeusis* c. — 21. *corotoniatae* H. — 22. *antestiterunt* H *ante steterunt* C *antisteterunt* Ritschl. opusc. II, 559 W. — 24. *retul.* HSβc. — 25. *hic* incl. K. — 29. *formons.* H[1]. — P. 175. 1. *simulachrum* Sβ — *anim* (*ali* m. 2) H *animali* ||||||| S — *exemplo animali* c. — 2. *veritatis* (*ti* del.) H — *ut mutum . . . transferatur* incl. K, sed cfr. Victorin. 258, 27. — *tunc* c. — 3. *locum in unum* β. — 4. *quas* S[2]β. — 5. *elegit* P[1] — *qua* (*rum* in ras. 2) c — *memoria* P. — 6. |||| *diderunt* S[1] *tradiderunt* S[2]βc. — 7. *quid* H[1] *quod* L[1] — *pulchr.* Sβc[2] — *habere* |||| H (?) — 8. *quae* s. l. H. — 9. *in corpore uno se* Bait. — 10. an: *suo in genere* vel *singulari in re*? K — *omni ex parte* c. — 11. *ita* S — *tam* (*quam* s. l.) H. — 12. *quod* om. c[1] — *una* H[1]. — 13. *aliud . . . muneratur* in ras. c. — 15. *qu*||*d* H — *quñm* H. — 17. *proposueramus* c — 18. *necessarię* C *necessario* P[2]. — 20. *commodis se* H[1] *commodis* (*sime* in ras.) c — *percipere* β. — 24. *quisnam* H *quisquam* C *quisquam unus* W — *nobis dicere* c. — 26. *invento* HS *in vitio* C — *vitio* H[1] *ad*

vitia C — *quoque eius* βK *cuiusque* W. — 29. *quoque* HP¹ *quodque* CK *quidque* W. — 30. *certe* HS¹ *certo* C. — *minus in arrogantiam* C *minus* [*in*] *adrogantia* K *minus illi adrogantia* W. — 31. *tantopere* H²Sc. — 35. *quam ille* C *quam* PK *quam illius* W — *in sua* C *in suo* K — *pictura ille* P *pictura illa* K. — 37. *elegendi* HSc¹. — P. 176. 1. *elegere* S¹. — 2. *quicum* (*q;* s. l. adscr.) H *quicumque* C *qui umquam* W. — 5. *ad principem illum atque inventorem tisiam* HSc cfr. de or. 1, 91. — 10. *illis* malit W — *ac* β. — 12. *qui, quid* W. — *vel* (*int* m. 2 add.) H. — 13. *explicatorem* om. H¹S¹. — 14. *et se* PK. — 15. *ante* H¹P¹, β (*se* ead. m. suprascr.) *ante se* C — *fuerant* βc. — 17. *quamque* (sup. *que* scr. *quam*) H *quamq,* S. — 18. *consumpser* (*int* add. 2) c. — 19. *sicuti ipse* ωW *sicutei ipse* Haupt. opusc. I, 114. — 23. *eod. temp.* β. — 24. *socrates* HP¹ || *socrates* S. — 25. *quam constat* ScK *cum constet* W cfr. Brut. 48. — 28. *praefata* HS¹ *praecepta* C. — 29. *quorum* c¹. — 32. *confl. est* c. — 36. *a* H¹ *quoad* C — *detulit* S² — *nostra* C *nostro* β. — P. 177. 1. *tanto—quanto* C *quanto—tanto* Lamb. cfr. Madvig, adv. II, p. 185, adn. 1. — *fuerint* HS¹. — 3. *poenitebit* Sβ. — 4. *elegantur* H¹. — 5. *comm. sent.* PK. — 7. *stulto* S. — 8. *infiı mitate* H¹. — 9. *singulare* H (*e* ex *i* correctum videtur), S — *uniuscuiusque* βc. — 11. *quodque* P²c² — *parvulum* HP¹S¹ *hoc parv.* P²β *parv. hoc* S²c. — 12. *hoc* incl. W — *consequimur* P²βc — *scripsisse* β. — 13. *admitt.* P. — 15. *nos* om. β — *in hoc* C scripsi: *in hac* — *tempore* om. HPS¹. — 16. *ferret* H¹ *fert* H²S — *consequemur* (*e* alterum ex *i*) c. — 17. *non* H¹ — *ratio* S. — 20. *contravers.* c¹. — 21. *et inventiones* incl. K del. W, sed cfr. Victorin. p. 259, 36. — *et constitutiones* om. βDSchW, incl. K. — *et iudicationes* om. HSβcSchW incl. K. — 22. *orationis* S¹. — 23. *in* s. l. H. — 26. *gen. caus.* β. — 28. *convenisset* HS *convenire et* D. — 29. *hic tamen* HS — *ipsa* |||| *venta* (*in* s. l.) H. — 31. *exor* || *na* ||||||||| *tione* H — *super* || *io* |||||| *re* (fuerat *iure*) H — 35. *omnis demonst.* W errore, ut vid. — P. 178. 1. *tunc* H¹ *tamen* C (in ras. S). — 4. *aut vitup.* PS²KW. — 5. *aliud rec.* βc². — 9. *utilitatem* H¹S¹W — *modum* S² *admodum* S³ — *finem* del. W. — 11. *diversa* H² *diversi* (sed *i* m. 2) S. — 13. *non eadem in omnis* K *non eadem in easdem* W. — 14. *et gen.* S. — 16. post *dictionem* add.: *aut ad accusationem vel recusationem* K, sed cfr. Victorin. 260, 1. — 17. *quare ... dicemus* incl. K — *in expon. contr.* incl. W. — 20. *transferentur* c. — 22. *nunc autem* β — *ad coniecturalem constitutionem* HS¹ — *a* β — *proficiscemur* βc *proficiscimur* V. — 23. *hoc expositio* HS¹ *hoc expositum* PS²c *hoc* βW. — 23. *quodam* mrg. H². — 25. *comitatus* C *consecutus* ω. Neque hoc neque illud probo: id mihi persuasum est, *comitatus*, quod interpretis est, nescio quo casu

scriptoris verbum suo loco pepulisse. — 26. *fererit* H *fereret* S[1] *sereret* L[1]. — 28. *eandem* C *quandam* βc — *devert.* HS. — 30. *copo* HP[1]S[1], item p. 179, 6. — 32. *est* HS[1] *esset* CK — *illud* corr. in *illum* H. — 34. *ut* HSW *ut fit* PcK om. βL[1] inclusi. — P. 179. 1. *vagina* c — *sese* β — *recipit* H. — 5. *q;* H[1] — *abst.* S[2]. — 6. *abst.* β — *solus* om. P[1] fort. rectius, sed cfr. p. 188, 2. — *multum* S — *conclamavit* Sβc. — 8. *dev.* H. — 9. *In itinere h.* HSbc. — 10. *ab illis in urb.* c. — 11. *aliis* S. — *hac causa* ωSch. — *et crim.* K. — 13. *constitutio* incl. Ern. K, Knackst. progr. p. 46 — *id est* cum Ern. incl. K Knackst. — *in conjecturali* C del. Ern. incl. K *in coniectura* W *conjecturalis* Knackst. — 14. *quae* C *qua est* W. — Ad loc. obscurum cfr. p. 14, 20 et 29. 123, 30. 129, 11, 18, 27. Victorin. 260, 15. 261, 22. Kayser. Philol. 6, 709. Cornif. ed. pr. p. 235. — 17. *in* s. l. β — *expositionem* P. — 18. *omnem* C *unam* c. — 19. *ut enim* c. — 21. *argumentatoris* HS — *necessaria* P[1]. — 24. *distrib.* P[2]S[2]β — *in* om. vW. — 28. *videtur* s. l. c. — 30. *fecit* P *facit* C. — 31. *autem* ex Alb. 533, 25 del. Knackst. diss. p. 60, W. — 34. *faciendum aut non faciendum* S[2]β del. Sch *faciendi aut non faciendi* C incl. K. — 35. *videbitur* HS *videbitur ut* PK *videtur ut* β *videtur* c cfr. W prol. p. 32. — 36. *dicetur* cK. — P. 180. 2. *reiciendi* Pβ — *deminuendi* s. l. S *dimin.* βc. — 4. *incedent* S[1] — *commodi aliquid* HPSc *incommodum aliquod* β *aliquid incommodi* v. — 5. *causa* C *commodi causa* β, sed verborum collocatio in β haec: *maioris vitandi incommodi causa aut maioris adipiscendi commodi causa.* Ex Victorin. p. 263, 11 hunc locum primus restituit Baiter. Cfr. p. 261, 10. — 6. *aliquid commodum* HS *commodum aliquod* β. — 9. *aliquid* Hβ. — 15. *amoris sit* β. — 20. *examplificatione* HPS[1] *explicatione* S[2]bc cfr. p. 182, 12 *explanatione* L *amplificatione* K Fleck. 79, 496. — 22. *animus* Ern. auctore del. Sch. — 24. *quod comm.* H[1] — *commodi* s. l. c[2] — *quod* (in ras.) *inc.* S. — 26. *ut quod* Hc[1]V *ut quoad* C (in ras. S) — *quod* def. Jordan. Crit. Beitr. z. Gesch. der lat. Spr. Berlin. 1879 p. 339. Idem p. 2, 5 *quod* scribi vult. — *eius* om. P (in ras.), c[1]. — 28. *consecuturum* β — *existimaret* H[1]. — 30. *omni* (*no* s. l.) H. — 31. *causa* H an: *in causa*? W. — 32. *magnop.* fere semper c. — 34. *arguit* Sβ cfr. p. 184, 15. — 36. *arguitur* Sβ. — 37. *alius modi* cv, item p. 181, 2. — P. 181. 2. *aut* s. l. H[2]. — 3. *putent* c — *quid mali* β. — 5. *est aut* (tertio loco) c. — 6. *intellectu* H[1]S[1]β[1] (ut vid.) *intellectum* in mrg. H[2] *intellecto* C. — 7. *amititiae* H *ami* (*ci vita* in ras.) S *amici* P[1]c[1], *vita* P[2] *vita aut* c[2] ante *fratris* add. — *aut denique* om. in ras. S. — 8. *suo* C om. c[1] Ern. Sch. *sibi* W. — 10. *quod quod* H[1]S[1] *qui id quod* Pβ *qui quod* H[2]S[2]cK, sed cfr. Fleck. 79, 491. — 11. *negabitur* PS, corr. in *negabit*

H — *est* C *erit* βcK. — 18. *negasse* H¹P. — 19. *eo* H¹P *eius* C — *sed hered.* H¹ *hered. se* c. — 20. *expectari* HS — *oportet* (*t* in ras.) c. — 21. *ad spe* P¹ *ac spe* P². — 22. *considerare* HP¹Sc. — 23. *In hoc* β. — 24. *illi* c om. β — *accusatoris* HS. — 25. *causam* s. l. add. H². — 26. *tantam idoneam* HP¹S¹ *tantam aut si tam idon.* P²S² *tantam aut tam idon.* βc *tam idon.* L (*tantam aut si* suprascr.), W; *aut* om. *tam id.* incl. K. — 29. *sic · ut* HS¹ — *necisse* (*s* s. l. add.) H *necesse* corr. in *nescisse* D — *fuisse* HP¹S¹β. — 30. *dicetur* βc. — 31. *ceteraque* P¹ *et cetera quae* P², β (*quae* in *que* mut.) *cetera quae* Bait. W. — 32. *pertinebunt* Pβc — *demonstratur* β. — 34. *dabimus reo* c. — P. 182. 2. *sunt* om. HS¹ — *faciendi consideranda* HPS *facienda et cons.* βc — *in causa faciendi* del. W *atque ... considerand*a incl. K. — 4. *dicet fuisse* β. — 6. *ea re* β. — 7. *quo et erit* C *quo erit* β. — 8. *eius sit* β. — 11. *quam* C *tamquam* KW — *levissime* C *levissimae* S (ut vid.), KW *lenissime* docti quidam ante Lamb. *lenissimam et* Lamb. Sch. — *quietissimam ad partem* C incl. K cfr. Phil. 6, 716 *quietissima ab parte* W — *quam ... partem* inclusi, cfr. p. 180, 20. — 13. *quoddam* HSK, sed cfr. adn. crit. *quiddam* CW. — 14. *tunc* H *tum* β *tamen* C. — 15. *et anim.* PK in adn. cr. — 17. *commodum* H *commodum nullum esse dicat* S¹ (*aut parvulum* add. S²) *commodum nullum fuisse aut parvum* Pc Alb. 534, 10 *commodum nullum esse aut parvum* βK *comm. n. dicat* (s. l. *fuisse*) *aut parvum* cod. Fris. *commodum sibi nullum* W. — 18. *magis* C *maius* Lamb. — *esse* C *fuisse* P — *maius* HS *ma*||*ius* P *magis* βc; add. *esse* SK. — 20. *fuerit* om. SK. — 21. *aut* punctis del. S. — 22. *subeatur* C *subeat* W — *comparandum* HP¹ (*di* P²) *sit comparanda* S²K. — 23. *in* om. c. — 24. *eum* C *reum* Sch. — *id est* HS. — 26. *quamque* HS. — 27. *defensori* om. c. — 28. *tanta esse stultitia* PcKW — *verit. poss.* β. — 29. *hic* H¹S¹ *hoc* H²S² *id* CK. — 30. *hunc* P²S²βc om. HP¹S¹ *eum* K — *eius iuris* C || *ius iuris* P¹ *huius iuris* P² *verius* Sch. *rei* K *aequius utiliusve* W. — 31. *et id* CW *sed id* P²βK *sed et id* c. — 32. *pro falso quod verum pro vero* βc. — *quia si* HSK *quod si* C *qui si* W. — 35. *dimov.* Sβc. — 36. *quę* H *qui* C. — 37. *crimen ab se* β. — P. 183. 5. *nomen autem ... agitur* om. Anonym. 593, 7 (cfr. Albin. 537, 9) Knackst. diss. p. 36, sed cfr. W. prol. 32. *De hominis ... agitur* ut ex I, 34 consarcinatum nota delevit Sch. — *dicemus*, HSP¹ — *quoque* om. c. — 8. *calidum* HS *callidum* c² cfr. Quintil. I, 6, 19. — 9. Subtiliter ex Anonymi verbis et Ciceronianis composita Knackst. post *consilio sit* addi voluit haec: *nam eius modi nomina quasi indices morum hominibus saepissime imponuntur,* sed cfr. W prol. 28. — *eam rem* HS¹ *ea rem* P¹ — *greci* P² *grecos* β — *imperitis* incl. K, cfr. Phil. 6, 716. — 10. *dederint* P² *de-*

disse β c. — 11. *aliquantulum* c — *dicere* P. — *suspiciones* HSβc. — 13. *consang. quib. maj.* ωK cfr. p. 141, 1 Alb. 537, 11. — 16. *Et* om. β. — 18. *quaeritur* om. S. — 19. *Et* om. β. — 24. *furtunae* H saepius. — 27. *contrariae* H S. — 28. *ecquid* H *et quid* C. — 29. *sus* ‖ *pionis* H — *adfectiones* K — *ratio* om. P¹K. — 30. *solent* K. — 31. *molestia* om. V, Anonym. 594, 12 Knackst. diss. p. 27, sed cfr. p. 143, 34 Alb. 537, 30 W. prol. 28. — *ipsarum* ωK — *intellegit* H¹. — 32. *ut* H — *aliqua* H — *rem* om. K cfr. Knackst. diss. p. 27. — *consequantur* P²βc. — 33. *faciles* C *facile* Voss. I. — *cognitu sunt* C *cognitu est* K in adn. crit. — *quod* HSβ *quoniam* Pc *quoniam animi* W — *adsidua et* om. β. — 34. *vehemens* Pβc, sed cfr. p. 141, 31 — *et assidua aliq.* β — *aliqua* HP¹ — *ad aliquam rem* c. — 35. *voluntate* βc. — 36. *eius quę* H *quam* PSβ *eius quam* c *prout* Alb. 537, 34 *cum* W. — P. 184. 4. *et quod* H¹ *et quid* C. — 6. *personae* β — *hae* C *heae* β *haec* W. — 8. *hominis* H¹Pβc *omnibus* H²S, mrg. c² — *nam in causa facta* P¹. — 9. *habebit* PK — *nisi cum* |||| H *nisi* C *nisi etiam* W. — 10. *adducatur* SP² *adducetur* βc — *ut in* CK *ut a* ω *ut ab* W scripsi: *uti a* — *tali culpa* C *tali re a culpa* K. — 12. *peccare* P¹ *peccarit* P²c *peccaverit* β. — 15. *arguit* CK *arguet* W cfr. p. 180, 34. — 17. *potuerit* Sc *poterit demonstrare debebit* β. — 19. *simili* (*vel em est* suprascr.) S — *in quo* H *in quo in* P¹ *cum quo in* S (punctis del.), *aliquo in* C — *genere eius modi* S (punctis del.), β¹. — 20. post *modi* maior ras. H — *in causa* H¹ *in causa aliqua* H²Sc *causa aliqua* Pβ *aliqua causa* W — *commotus* H — *peccasse dicendum* S². — 21. *magnam rem* H. — 22. *quidem* C *quem* P¹ (?) *quem quid* Erfurt. K *qui aliquem* W. — 27. *dicitur* HS *dicetur* Pc *dicet* β — *eis pari* H *impari* S (*im* in ras.) *hispari* c — *a culparum* H *culparum* C del. W. — 29. *si* C *ut si* ωSch. cfr. C. F. W. Mueller. progr. Koenigsberg in Pr. 1860 p. 9. — *avaria* H¹. — 30. *esse eum* β. — 32. *illam rem* H *illa iam re* W. — 33. *in* s. l. H². — 34. *enim* om. HSW. — 35. *tractum* HS — *tantum* βc. — 36. *eius* H *ei* SK om. Pβc *etiam* W — *totius eius* Alb. 538, 10. — *est eius* β — *dim* Sc. — 37. *poterit esse* β — *ad te* H¹. — P. 185. 4. *op. non* c — *superiori* β. — 7. *poterant* HP¹S¹ — *erat* S¹. — 8. *derelinquerit* S (*re* punctis del.) *delīquerit* c. — 9. *necesse est* C *necesse* β (*ē* suprascr. 2) *necesse esse* Lamb. — 10. *acta* in H suprascr. — 14. *quae* H *qui* C. — 15. *ostendit* HS — *et in communia* H *nota et in communia* P¹ (?) *et communia* S¹ *nota et communia* S²c²β *nota communia* P²c¹ *nota et non communia* K (sed vid. v. 17.) *ex vita communi* W an: *esse in communitatem*? Cfr. de off. 1, 50. — 17. *etiam* om. β — *magnis* S¹ *rara* om. H¹. — 18. *aliquo* Pβc. — 21. *facta* β — *factum est; dicet* W. — 22. *denique* HS¹ *deinde* CK. Ex Victorini p. 266,

5 scribi vult: *dicetque se nihil umquam deliquisse* etc. W — *se* CW *si* c^{1}L. — 25. *ei faciendi* Pβ *ea faciendi* c *ei a faciendo* K. — 26. *afuisse* HP^{1}S^1 *abfuisse* C — *erit* om. S^1, *esse* S^2. — 27. *arguitur* HS. — 28. *antea* βc — *monstr.* c — *avariae* H. — 29. *fuisse* HS^1. — 31. *perquam* CKW *per quam* L. — 32. *ut* om. βc^1 — *demonstr. ut* del. Grut. W incl. K. — 33. *omni in v. f.* c. — 36. *aut* incl. K. — 37. *cuiquam* β. — P. 186. 2. *quamvis* om. β punctis del. c — *false* HP^1 *falso* S^1 (*o* in ras.) *facile* C. — 3 *et* 5. an: *vita ante acta*? cfr. p. 185, 10. — 4. *mutare* HS^1. — 6. *dicentur et* C *dicetur et* S^2 *dicentur* β^1 *dicetur* β^2 Sch. — 8. *necessitudine et persuasione* S^1 (*et* om.), c om. H^1 add. in mrg. H^{2}P *necessitudini persuasioni* S^{2}K, β (*aut persuas.*) del. W. — 9. *aduliscentiae* in mrg. H^{2}P *adulescentiae* SK del. W — *affectione* (*i* super *e* scr.) H. — 10. *in* om. SK — *generi* SK — *vitiorum* C *esse vitiorum* ex Victorin. p. 266, 16 W. — 11. *a* β. — 12. *aut* H *ac* C *at* W incl. K. — 13. *lenire* HP^{1}S^1. — 14. *oportebat* H^1 *oportebit* C *oportebit attinere* W — *et mor.* (*de* s. l.) β — *quaerere* C *queri* S^{2}βc *quaerere se* Bait. K. — 15. *quo de* C *de quo* L an: *quod?* W — *arguitur* β. — 16. |||||||| *omissis* H — *instetit* H *institit* P^1 *instet id* P^2 *instat* C. — 18. *ex ipsius omnis partibus* D *ex ipsius omnibus partibus* L *ex omnibus* (*ipsius* suprascr.) *part.* S. — 20. *partim comm.* C *comm.* H — *atque neg.* L. — 21. *dici* H. — 22. *negotio* β. — 23. *ergo* S — *hanc in* β. — 24. *eorum* C *earum* Sch. — *partes generum* om. H^1. — 25. *pleraeque* ex *pleraque* H — *op. prim.* SL. — 26. *continentiae* P. — 27. *possunt* P^1. — 28. *considerare* βc cfr. Madvig. opusc. II, 119. — 29. *perficiendi* P^1, c (in ras.) W — *faciendi* c^{2}W. — 31. *denique* HP^{1}S^{1}K *deinde* C. — 34. *ergo* C *enim* V. — 35. *ius* P — *in* om. P^1. — P. 187, 1. *inieciemus* P^1 *iniciemus* P^2 *iniecimus* S^{1}L^1 om. in ras. H, *demonstrabimus* S^{2}P^{3}βc. — 2. *loco* C *h* (cum virgula) c^1. — 5. *per quas* S^{2}L — *sine quibus* β. — 6. *denique* HS^1. — 10. *minores* om. P. — 11. *similesque* Pβc. — *considerabuntur* β. — 12. *quod* H. — 13. *qua* S^1 *unaquaque* P^{2}S^2 — *magnop. cons. est* del. Ern. — 14. *avaritia* C om. β *apparatio* K *audacia* W cfr. p. 139, 2. — 15. *restat* HSK *erat* CW scripsi: *rebus erat* — *ex iis rebus* KW — *negotiis quas* HSc. — 17. *ex intervallo* P^{2}S^2 *in extervallo* β. — 18. *et quae* H, Sβc (ter) *et qua* P (ter) — *qua lex* H *quae lex* extra l. c. — 19. *quae pactio* H — *actio* P^{2}c — *et quod* C. — 21. *non* om. H — *elegitur* HS^1. — 22. *et aliae* HSβ *aliae* P^{1}D *aliquae* P^{2}c — 23. *et* om. βc — *et pers.* β — *adtributione* H. — 25. *et* om. β. — 26. *et corp.* c — *easdem* C *eas* βD — *aut incredibilem* om. P^{1}K. — 29. *quaeri* Pβc — *hanc* P^1. — 30. *haec quo* HS^1 *et quo* Pc *hoc quo* S^{2}β — *quo modo* H^{2}S^2 — *aliquo* H^{2}S^2. — 31. *ut non* HS^1 *utrum* C. — 32. *item quod spem* P^{2}βc *cum spem* W. —

33. *in qua num* PS²β *in qua*|||| c *num qua* W. — 34. sup. *aut* prius *non* scr. c. — 35. *verum in causa* (sup. *in* scr. *ea*) HS¹ *ut illa in causa* W. — 36. *rem erit* βc. — P. 188. 1. *deverterit* HP²S¹ *diverteret* P¹ — *dece*‖*naret* H ||||*cenarit* P *cenarit* βc. — 2. *somnum* HPS, *somnum* (recte *somnium* E corr.) *occisio* Alb. 539, 1 quod qui scripsit, ei in mentem fabulae de div. 1, 57 proditae venerat — *exiret* HPS. — 3. *tam familiarem* HSP¹ *tam famil. comitatum* P²c *tam famil. comitem* β om. D¹ *iam familiarem comitatum* Manut. *tam familiariter comitatus* (*tam,* quod sequitur, del.) K Phil. 6, 711 *iam familiarem* K in ed. *tam familiarem* def. W prol. 40 del. Knackst. progr. 48. — 4. *horum* ... *pertinet* om. HS — *Rursum utrum* HS *utrum* P¹cK *quaeritur utrum* P² *quaeritur enim utrum* β *rursum considerare oportebit utrum* W. — 6. *an ita* om. V — *temere* om. VSch *ita temere* incl. K, errore *ita* cfr. adn. crit. Fortasse cum Victorino *an ita temere* delendum et cum Halmio pro *ut non* scribendum est *annon.* — 8. *in quo quaeritur* incl. K — *nam* H¹. — 9. *partim* HS¹ *vel* C. — 10. *si adium.* P²c — *si adiut.* β — *adiutoris* P¹D². — 11. *desunt* βcvW — *fuisse* om. P — *fuisse facultas* K — *faciendi* Pβ. — 12. *attendimus* P *attendemus* Sch. W — *intellegimus* C *intelligemus* Sch. — 13. *attr. sunt* β. — 15. *hic facile* H¹ *hoc non facile* H³ *hic non facile* K — *esse* P *est* C inclusi — *neque enim* H *neque etiam* W, sed in archetypo, ni fallor, *neque hoc* fuerat — *necessarium est* H *est necess.* L. *necess.* C. — 17. *quicque* H¹. — 18. *est* om. Pβc. — 19. *ipsa res* c. — 20. *eos* ... *conferent* in contextu, *eos* ... *sed* in adn. crit. incl. K — *sed* C *sed ad ea* (*sed vel ad ea* β) *quae praecepta sunt comparationis* P²β *si* W. — 22. *conferant* S²LK — *in infin.* H. — 23. *singillatim* ... *partem* in mrg. infer. add. c — *queque* (*a* sup. *e*) Sc. — 24. *haec* (c del.) Hc. — 25. *haec cons.* c. — 26. *autem intento* K. — 27. *animo* conj. Sch scr. K — *incidit* HP¹S *incedet* P² *incidet* βcL *incident* conj. Sch scr. K cfr. Phil. 6, 716 *incumbet* W — *gestione* S. — 29. *quid* P²β. — 30. *perficiendi* Pβ. — 31. *quicque* H *quicquid* S — *hoc cur modo potius* C *cur*|||*hoc* (*modo* add. 2) *pot.* β (*ab* in ras. fuerat) *cur potius* (in ras.) *hoc modo* c — |||*illo* β (*ab* eras.) — 32. *cur hoc* ... *quam illo* om. β¹. — 34. *aut sit* P¹ — *omne* HP¹S¹ *ante* C — *cur* ... *sit* om. HP¹S¹W incl. K cfr. Fleck. 79, 496. — *aut cur* P². — 35. *non factum* P²S². — 36. *quid factum* β *factum ne* W — *aut rem* C *aut quid rem* P²β *an rem* W. — P. 189, 5. *illi* om. β — *conservati* C *coacervati* Nipperdey. — 6. *loco* c¹ — *inditum dictum* (illud del., *ante* suprascr.) S. — 8. *probabilis* H. — 10. *conie*|||*cturam* H *coniuncturam* D — *tormenta quaest.* S — *rumoresq;* H. — 11. *contra* om. v — *simili via* del. W — *praeceptorum* incl. K del. W. — 14. *et ex*

causa HS. — 16. *nobis et si* ||| H^1 (*et sic* mrg. H^2) *nobis* (*et hi* in ras.) P *nobis* S *et hi* ‖ *nobis* β. — 17. *artificio* ||| (*o* in ras.) H *artificio* S *artifici* P^1 — *et hic* H^1 — *quae* H^1. — 18. *praecipiundum* H *praecipuum* S^1. — 24. *omne* ||| (*e* in *i* corr.) H *omnia* D. — 25. *adiuncta* |||| H — *et ipsa ita ducta ut ab ea separatim* HS^1P *et ipsa ita d. ut ab ea in qua est sep.* S^2 *et ab ipsa ita ducta ut ab ea sep.* β (*deducta*), c *et ab ea, in qua est, sep. ita ducta, ut* K *ex ipsa ita d. ut ab ea sep.* W — scripsi: *et ex ipsa.* — 26. *eius* β^1. — 27. *commodo* H. — 28. *omnis* H^1 — *generis eiusdem* H. — 33. *si qui* Pβc — *hoc* om. S. — 36. *et probata* om. HP^1S^1 del. Sch. — 37. *credi non oportere* CK om. HS, *credi oportere* W. — P. 190. 1. *et contra* om. HS^1 — *suspitionibus* om. HS^1W — *credi non oportere* HS^1P^1 *credi oportere* $P^2S^2\beta cK$. — 2. *aut per* β. — 3. *est ante d.* β. — 6. *in aliq.* c^2 — *aliquo* incl. Bait. — 7. *illis auditoribus* C *illis* Orell. — *confirmatis* C *confirmato* K Cornif. ed. pr. p. 242. — *et tum* C *tum* K. — 9. *aliquis* P^2S^2c om. β. — 10. *aut* prius om. V. — 11. *suscitatur* S *exuscitatur* βc^2 *excitatur* P^2 — *omnia autem* HSK. — 13. *omnia* HPK *et omnia* Sβc *omniaque* P^2W — *in inventione* β — *rerum* HPS *verborum* βc, in S suprascr. — 14. *aliquot* P^1 — *omnia ... dignitatis* incl. K. — 17. *quae* P^1 — *multa exerc.* Ern. *multa iam exerc.* W. — 18. *compararint* β. — 20. *ipsorum* C *eorum* SK *ipsa eorum* W. — 21. *factum* H *dictum* (*di* in ras.) S. — 22. *exponimus* D^1. — 23. *loci communes* om. V cfr. Knackst. progr. p. 43. — 25. *testibus ... non oportere* ante *rumoribus* β. — 28. *oportere* om. c — *esse causae* S^2c^3. — 29. *et hoc* C *hoc* Lamb. K *eum hoc* W — *admisisse dicitur* βc (*dicitur* del. et *et non admisisse* suprascr. c^2) — *esse* om. β — *eiusdem causa* HP^1 *eiusd. causae* P^2Sc *eiusdem esse* β *eiusdem; causam* K — *spectari causam* C *spectari* K. — 32. *deducuntur* P^1 *deducantur* P^2 *deducentur* V *diducuntur* CK *diducentur* W. — P. 191. 2. *illi* β. — 7. *nunc ... trans.* incl. K. — 9. *quia* C *qua* P^1 *quoniam* β. — 10. *est verb.* c. — 11. *exemplum* β. — 12. *C* om. HP^1S^1, *G* add. P^2V — *rem publicam* $S^2\beta V$. — 13. *plebis* s. l. H (ut vid. 2). — 14. *optimatum* PβcK. — 15. *acerariam* H. — 17. *reus majest.* Sc^2. — 18. *ded. de templo* S. — 21. *enim quam* C *in quem* β^1. — 23. *hoc est pr. quadam* incl. K — *quandam* HS — *hoc est pop. pot.* om. P^1 incl. K cfr. Phil. 6, 717. — 24. *minui* (*t* s. l.) H *minuit is* $P^2\beta c$. — 25. *qui ... potestatem* om. H^1. — 27. *afferri* Pβc. — 29. *ne q;* H *ne quis* βc — *nos* om. β — *non* om. c. — 30. post *in hanc* deficit β, pergit p. 137, 28. — 33. *quamvis* ||| H *quamvis* S^1 *quavis* P^1. — 34. *adtendat* S. — 35. *et controversias* incl. K — *inciderit* H *inciderint* Sv. — 36. *perscribemus* c. — P. 192. 1. *et ex* Pc *ex* H, S (*et* suprascr.). — 6. *descripseris* HPS *descripserit* c — *ostendimus* H. — 9. *verbi causa* del.

Lamb. Sch. — 13. *discr.* C. — 18. *aut si inut.* c. — *ostendetur* P²c om. ed. Omnib. incl. Klotz. — 19. *descr.* C *discr.* H² — *et si quae* P²S² — 20. *s|int* S *sunt* c — *eis concessis* HS¹ *eo concesso* C *ea concessa* Lamb. *ea si concessa sit* W, inclusi. — *ostendetur* ... *exponemus* incl. K. — 26. *maiori aut minori* C. — 27. *descr.* C. — 28. *er'* ||||| H — *sit* ‖ *tan* (*t* alt. del.) H. — 29. *sibi sacra* c. — 30. *simile* H¹ *simili* C *simili erit* W. — 33. *conatur et* H (*tur* in ras.), S¹ *conatur ut et* S² *commutet* P¹ *contendit* P² *conetur ut et* c *conetur cum et* K *conatus et* W. — 34. *deinde defens.* C *defens. deinde* VK — *deinde* incl. K. — 36. *descr.* C. — P. 193. 1. *adm.* (*ad* s. l.) H. — 2. *confirmatio est* c — *simil.... rationibus* del. Sch. — 5. *inde* aut *denique* malit W cfr. p. 185, 22. 186, 31 *sequatur* P *sequetur* ω K. — 7. *conficiatur* P¹. — 9. *defensoris is* C *defensoris* ω. — 11. *commutari* HS¹. — 12. *aut qui* HS. — 16. *dicuntur* Hc. — 17. *coniecturalem constitutionem* P. — 18. *autem* om. S¹ — *eorum* ... *utemur* incl. K. — 22. *aut non* (bis) c — *apud vos* H — *quo tempore qua lege quo crimine qua poena* c. — 24. *huius* c. — 25. *sunt* mrg. H²c. — 27. *multitudini* H²S. — 29. *incident* S¹ — *nam ex* c (*vel de* suprascr. 2) — *pecoris* H¹. — 30. *exduduntur* H. — 31. *ut a causa* H². — 33. *et* prius om. c. — 34. *et agendi et quonam modo agendi* HS (*et agendi* punctis del. S) *et quonam modo agendi* P *et quodam modo agendi* cK cfr. Kays. Cornif. p. 230 Phil. 6, 717 *de modo agendi* Victorin. 276, 18 *et agendi* W Phil. 38, 90. — 35. *iudiciorum causa* P¹V. — 36. *eiusmodo* S¹. — P. 194. 2. *veneficii* H *benefici* c¹ — *causa cuiusdam* P¹. — 3. *suscripta* HS — *ex ordine* H. — 4. *cum in* P²c *in* CK — *accus. autem* HSK *accus. ipsa* W. — 6. *autem* incl. K — *hoc in* c. — 7. *oportet* C om. c¹ add. mrg. c² *poterat* W — *ut diu* P²c — *consistere* W. — 8. *sit* P²c. — 9. *eum* C *reum* K— *qua p. adficiuntur* incl. K. — 12. *esset* K — *si poena si* H — *afficere* HKW. — 13. *eum* H. — 14. *eã* H. — 16. *infirmavit* W. — 18. *confirmavit* W. — 23. *praecissa* H. — 25. *rem* H *re* (*um* in ras.) S. — 28. *est* om. c — *excipiundum* c. — 29. *in recuper.* c *recuper.* C. — 30. *de quo sicarius* HS¹ — *exceptione praeiudicium* S — *infirmationis ratio* HP. — 32. *non primo* ... *sit* om. c¹ add. mrg. c². — 34. *cum* c — *iudicetur* P²c. — P. 195. 1. *agi* |||| S. — 5. *quid* H *quod* Pc¹ eras. in S om. c²v *quadam* W. — 6. *agi* c *agi res* Klotz. — 7. *sic si* P¹ *sic sit id* P². — 10. *inducit* V — *quia* C *qui* c. — 12. *in* om. H, s. l. S — *veniant* (*n* del.) H *veniat* (*n* s. l.) S. — 14. *quicum* cv — *hoc est, si* ... *pertinere* om. v Knackst. progr. 52. — 16. *haec* P¹ *hae* P²HS *heae* c. — 17. *habebant* c¹. — 20. *concessio* H¹. — 28. *veniat* (prius) S¹ *veniret* S²cV *venisset* Ern. — 31. *adagn.* (*ad* del.) H, item. 32. — 32. *agniti* c¹. — 34. *heredes secundi* c. — 35. *ratio est* c — *sibi filio* H. — 37. *testato* H¹. — P. 196.

1. *scripsit sibi* c. — 3. *quod ipsius* c — *in testamento* c — *ullius* S²P²c. — 5. *filio* c¹. — 7. *at hoc* HS¹ *ad hoc* P *atque hoc* S²c *id quoque* W. — 12. *hac in* c. — 14. *enim* incl. K. — 17. *autem* om. S — *pecuniae* S¹. — 18. *altera ea* c. — 19. *nullo in testamento* HP *non ullo in test.* S¹ *non illo in test.* S² *non illo in tempore in testamento* c *non illo test.* K. — 20. *et* om. W. — 21. *valebit* c Sch. — 22. *cedebat* HS² *concedebat* S¹c. — 24. *posse* om. S²c — *her. pec. unius* c. — 25. *et* om. c — *esse controv.* om. c. — 31. *utrique* H²S²c¹V. — 32. *aut* om. c — *ambigent* (*g* del.) H *ambient* S. — 35. *perspici* ‖ *a* H — *obscura ratione* c. — 37. *aut a cons.* S²c — *aut vero* H¹ *aut a vero* CK — *utilia visa* incl. K. — P. 197, 4. *cerim.* HS *in cerim.* c. — 7. *moveat* H¹. — 11. *et nostris qui* CK *et a nostris qui* c *et qui* W, scripsi: *et ab iis qui.* — 12. *punimur* P¹ *punimus* C. — 14. *veneremur* HS¹ *veremur* Pc *veneramur* S² *reveremur* ω. — 18. *quae* HS¹ *quod* C. — 19. *remota non* K. — 20. *aliam aut rem* c¹. — 21. *consuetudinem* P¹ *consuetudinum* P²c¹ *consuetudinis* Sc²V. — 22. *conprobavit* V. — 23. *quaedam* C *qui* c¹. — 25. *maxime* H — *quae* H¹P *quam* C — *praeceptorum* H¹ *praeceptorem* P¹ *praetores* C — *eadicere* H¹ *aedicere* P¹ *dicere* P² *edicere* C. — 26. *iam iuris* c¹. — 28. post *pactum* redit β — *quos* HPS *aliquos* βc Alb. 549, 7. — *ita* HPS¹ *quod iam ita* C *quod ita* K. — 29. *iura* HS *iuri* Graev. W. — 32. *agnosci* H. — 33. *quod quisque* C *quod quidque* H²D *quod* β *quod cuique* Halm. Victorin. p. 280, 19 W *quidquid* ωK. — 34. *aut maiore* CK *aut ex maiore* β *maiore* VW cfr. Knackst. progr. 47. — *minoreve* C *aut ex minore* β *aut minore* v — *videbitur* CKW *videbit* Victorini cod. Fris. corr., add.: *quemque* β. — 35. *ilicere* H¹ *inlicere* H² *eligere* c¹ — *partem iuris* β — *oportebit* C *debebit* c. — 36. *quoniam* om. c¹. — 37. *sunt gen.* c. — P. 198. 2. *quod* HS. — 4. *perscr.* V — *implerisque* HS. — 6. *duci* S²βc² — *in hac* HS¹W *et in hac* CK. — 7. *non* H¹ — *quam* c¹. — 8. *nos* om. S — *exposuimus* βW. — 9. *partes* H¹S¹P *partes eius* CK. — 12. *absumpt.* β. — 14. *negotiali simplicitate* H (sup. *ne* scr. *vi* 2, *s* et *ta* punctis del.) unde *negotialis implicate* W. — 16. *huiuscemodi* PK. — 17. *grais* C cfr. Lachm. Lucr. III, 227. — 18. *tropeum* H¹P *tropheum* C. — 19. *statuerint* P¹ — *praesentia* Sβc. — 20. *causae* H om. S — *non* in H del. — 21. *tropeum* H *tropheum* C. — 22. *amphitrionas* βc — *a id* β (*a* del.) — 23. *concilium* S²βc Alb. 530, 17. — *id est*... *consilium* del. Sch. cfr. Stangl. l. c. p. 254. — 25. *virtuti* β¹ — *reperimus* β. — 27. *attamen* C *tamen* W. — 28. *monim.* βc *semper.—grais* C *graiis* β. — 30. *grai de grais* HPSc. — 32. *subiecemus* H¹. — 33. *ageretur* H¹ *agimus demonstraretur* H²S *agimus cognosceretur* C. — 34. *ea* H — *fortasse quidam* H². — 35. *ne* H¹P *nec* H²SKW *neque* βc, quod si in archetypo

non fuisset, lectio vitiosa *ne* unde exoreretur intellegi non posset. — 36. *criminum* β — *dilab.* βc^2. — P. 199. 3. *locos autem* H (*locus*), S^1 *locos autem communes* PS^2cK *locos communes autem* βW. — 5. *et conq.* Sβ — *vel ex* β. — 6. *et* om. $β^1$ — *gravissimere* H^1 — *et oportebit* incl. K del. W — 10. *forte* $H^1S^1β^1$ *foris* C — *adiuncto* C an: *adsumpto?* cfr. p. 12, 29. 126, 35 Alb. 530, 24. — 11. *argumento* s. l. S^2. — 12. *criminis* alterum om. β. — 13. *aliquod* Pβ — *quod per se* PβcK. — 15. *est* suprascr., deinde del. $β^2$ — *huiusmodi est* $β^2$c. — 16. *circumsideretur* $P^2β^1c^2$. — *ull. m. p. eff.* β. — 17. *depectus* H^1 *depacatus* mrg. H^2c^1 (ut vid.) *depactus* C — *his* H *eis* Sβ *hostibus* c — *ut arma* C *et arma* P^1 *ut et arma* K — '*cũ arma ut*' *eis et* β — *et* om. P. 19. *milites* om. c^1. — 20. *incurrit ... consideremus* om. Alb. Knackst. diss. p. 61. — *hic* $β^2$ *huic* c^1 — post *definitio* haec: *quod sit ledere maiestatem* β, in c suprascr. gramm. — 23. *oportui* ‖ *it* H. — 25. *autem* mrg. H^2 — *coniecturalis* incl. K del. W — *altera coniect.* incl. K. del. W. — 26. *iudicatio est vel sunt iudicationes* β *iudicationes* c — *ex quibus ... fecerit* del. W, Knackst. diss. p. 63. — 31. *venisset* Sch. — 32. *ad* s. l. H^2. — 33. *conditionem* C *pactionem* LK cfr. p. 201, 6. — *et ex* Sch *cum ex* W — *his locis* C *suis locis* Grevenb. — 34. *tractari* C *tractari conveniet* βc *tractare* Voss I — *ex his loc. tractari* del. Knackst. progr. p. 50, sed cfr. W prol. p. 40. — *adhibere* C (ante *ad* in S rasura) *adhiberi* P^2 *et adhibere* H^3 *tum adhibere* W. — 35. *coniecturalis* (*al* del.) H. — 36. *que* H^1 — *qui* H^1. — 36. *crimine* H^1 *conparabunt* add. H^2. — P. 200. 1. *sic id* H^1. — 2. *quo de* c — *est* s. l. HPS. — 3. *fuisse* |||| H — *aut alia* V. — 4. *rem reus* HS^1 *se rem reus* S^2 *se reus* PβcK *reus se* LW. — 6. *sum* ‖ *tus* HS^1 *sumitur* S^2Pβ *sumetur* cV. — 7. *si* β. — 8. *hac in* c — *accersitur* β semper. — 10. *hoc in* c. — 11. *aliquod* s. l. β — *incidit* HSP^1. — 13. *nunc* $β^1$. — 14. *max. in hoc el. est* β *in h. m. e. lab.* L — *laborandum* HS^1 cfr. Madv. de fin. I, 4 p. 26. — 15. *concedere* c^1 — *putat* βc — *quia* H^1. — 16. *est* C *erit* Sch W — *quis* HS^1. — 17. *aggredietur* C (*aggrad.* S) SchKW *aggreditur* c *aggrediatur* L (super *a* prox. scr. *e*). — 21. *tantopere* C (ter, β semel). — 23. *fuisse* del. Ern. K — *demonstrabitur* om. HP^1S^1c — *oportebit* V. — 25. *comparat* CK *conparet* D Lamb. — *demonstrabitur* β. — 29. *oportebit* C *oportet* W. — 30. *arguitur* C *arguetur* K. — 31. *laudabitur* P^2βc^2K. — 32. *demonstrabitur* P^2βcK. — 35. *illud* C *id* Orell. — *vitaverit* c — *illud* H^1 *illud quod* C *id quod* W — *honesti ... cognoscetur* incl. K. — 37. *oportet* DW. — P. 201. 1. *ipsam illam* C *illam ipsam* βV *illam* c. — 2. *ut ex* Sβc^2. — 3. *deinceps dicere* P^2βc — *et de ea ... dicere* incl. W, sed cfr. p. 203, 15. — 4. *moritu perituri* β — *essent m.* β. — 7. *in aliq.* SLV. — 13. *inerunt* CV *erunt* β *hi erunt* Klotz. K *autem erunt* W. — 15. *utrorumque* H (*rum*

del.), P *utrumque* S²c. — 16. *et* del. et *in* suprascr. V eras. S — *et* ... *turpitudinem* incl. K. — 17. *proferre* om. HP¹SK — *et* ... *proferre* om. W — *defensoris est* C *defensoris* Ern. *defensoris et ille* W. — 18. *putare* c. — 20. *communis ita* β. — 21. *hac in* c. — 26. *ipse quoque* HP¹S¹ *ipsi quoque* P² *ipsi quoque se* S² *quisque se quoque* W. — 27. *facturus* HS *facturum* W — *arbitretur* HW — *eadem* Lamb. — 31. *tribus a loco* c¹. — 32. *curiatis* HPc² *curiatibus* S¹βc¹. — 33. *recepit* SβcK Alb. 531, 1. — *animadvertet* β¹ — *fratrum de* c. — 34. *nomen autem* c. — 35. *curiati* C *curiatis* P²β²c *curiatium* H². — P. 202. 4. *indamnatam* H¹L *indampnatam* c¹ *indemnatam* H²PS *indempnatam* c² *indepnatum* (*u* mut. in *a*) β (item v. 8). — 5. *oportebit* K — *qua* PS²cK. — 6. *neglegerit* H¹ — *luger* ||| *it* H¹. — 9. *const. dab.* β. — 10. *commemoratione* H *compensatione* suprascr. H³. — 11. *si quae* D. — 14. *transferetur* β¹ *transferet* β². — 16. *vel per* β. — 17. *ea de* c. — 20. *potuerit* C *oportuerit* W. — 21. *vindicare* HP²W — *tum leges* ... *vindicari* incl. K. — 22. *negare debebit* βc¹ — *audire* H *audere* P¹ *audiri* CK. — 23. *is* om. S. — 24. *noluerunt* S. — 25. *habere* HP *haberi* C. — 27. *condempnaverint* P *condemnarent* S *condempnarint* βc. — 28. *sumpserit* P¹ *sumpserunt* P². — 29. *postea* incl. K — *dicemus* del. Lamb. — 31. *arguant* H¹P. — 32. *hoc si* c. — 34. *consequantur* H¹P¹S — *accusat* C *accuset* V. — 35. *val.* P²βc¹ — *fuisset* β. — 37. *null. iud.* β — *facturum* c — *demonstrabit* K in adn. crit., W fort. delendum W. — P. 203. 1 *dampnata* βc (item v. 4.) — 4. *de* om. c¹, suprascr. gramm. — *ipse* om. β. — 5. *q*; H¹ *quae* C *cum* W. — 6. *in* s. l. H² *ad* Sβ. — 8. *comparabatur* S²β *comparatur* c (super *ra* scr. *bi*). — 10. *quem* om. P¹ — *transferatur* H *transfertur* S. — 11. *rem* HS¹L¹ *se* C *rem se* L². — 13. *conveniret* C *convenerit* P²Ern. — 15. *dictis* H¹ *dicatur* mrg. H². — 16. *inducontur* (*o* corr. in *e*) H. — 21. *ponenda* H — '*levius*' *demonstrando* c — *demonstrandam* H. — 22. *se* HPS *reum* βc *se reum* L — *illius* H¹P¹SL *ille* C — *promeritus* C (mrg. L) *pro meritis* SL *promeritum* K. — 23. *conferendum* S. — 25. *in contr.* β. — 28. *pertur* |||||||| *bationem* H — *forte* H. — 29. *demonstrat* β¹ — *indemnato* S *indempn.* β *indampn.* c (*a* mut. in *e*). — 30. *potes* |||||| *tas* H — *levigabitur* P² *allevabitur* β. — 35. *in eum* Lamb. — *qui animadvertit* H add. mrg. β (sed *verterit* fuerat). — 37. *pertinere* HS¹ — *quia* H. — P. 204. 1. *a quo* W. — 2. *opertam* H¹ — *ap. fuisse* β. — 3. *ea de* c. — 4. *est* s. l. c. — 5. *etrocis* H¹ — *de eis* W. — 6. *quin* C *qui* P¹ *qui non* mrg. H *quam* Ern. — 7. *fieri* β¹. — 9. *tunc* HS¹ — *spei sibi* β — *et* HS¹ — *perturbatorem* HS¹ *perturbatio* c. — 12. *indemn.* Sc *indempn.* β — *autem* s. l. H om. L¹. — 14. *audaciam indignatio* W — *sui* C *sua* β¹ *cum sui* KW — *con*-

questionem HP¹ *conquestione* P²βcKW *conquestio* S — 15. *quae* c¹. — 16. *et ex causa* β. — 17. *sit aut quid* β¹ — *aut scelere* HSW *aut excelere* c¹ — 19. *pertineret* HP *pertinet* S *pertinuerit* βc. — 20. *ad* om. P — *curam* H. — 21. *esset* H²S — *vindicata sit* P² *fuerit vindicata* βc. — 23. *ab* om. P — *aliud crimen* HAlb. — *dim.* β. — 25. *causa* HSc¹Alb. — *remotioni* Nielaender. progr. Krotoschin. 1874 p. 37. — an: *exemplom?* W. — 26. *legatorum athenas* HS (*miserunt* add. H²S²). — 28. *profecto non* β *non profecti* L. — 29. *proficisci* |||| (*ci* in ras.) H. — 31. *qui* s. l. H. — P. 205. 1. *aut ex su* ||||| *mi* (s. *ex* scr. *fine*) H *aut ex* (*alia constitutione* add. mrg. 2) *sumi* S. — 3. *hanc quoque in* c — *poterint* S¹. — 5. *si potuerit* HS — *si* β — an: *sin minus potuerit?* — 6. *ad* om. Sβ — *ad illius* Sβ — *ad huius* Sβ — *accuset ipse* HSKW *ipse accuset* Pβ *accuset* c — *sed . . . accuset ipse* incl. K. — 8. *sine* β. — 10. *sic hunc* HP¹ *sicut hunc* C incl. K. — 11. *alius* c¹. — 12. *cum et* β — *sique* P¹ *sine* β¹. — 13. *pertractaret* c. — 17. *quod non potuerit* P²β *quid poterit* c¹. — 18. *implicita* βc — *demonstrabit* om. HS. — 19. *quod non debuerit* P²β — *honestatis* Leid. II Victorin. 285, 41 K *honestatis ratione* W. — 20. *de utroque . . . dicetur* incl. K. — 21. *ea* in ras. S *esse* C — *ab reo* C *ab se* K, W, qui *adeo* vel simile quid malit; personae quidem significationem supervacaneam videri. — 23. *deinde in* Pβc. — 27. *ipse* H¹ *ipsum* H¹S. — 28. *cum* om. SL — *ceterae vitae* SL. — 30. *certa* (sup. *a* scr. *um*) c. — 31. *dimov.* Sβc. — 37. *qui in* H²S *quin* P² *qui* C. — P. 206. 1. *hii* P *hic* β — *tum* HP¹S¹ — *certissimi* P². — 2. *in alia re* H² *in alio* C incl. K *aut aliena* W — *aut* om. Pal. II Grut. *sit aut* incl. K. — 3. *se* C *rem* H *reum* S¹, L (*se* suprascr.) — 5. *crimine* S¹. — 6. *si quid* Pβ *si quod* C. — 9. *adol.* HSβ — *praenobilis* β — *portam* β¹ *porcam* P²β²c (item v 12, sed *portam* non corr. β). — 15. *cum id* HSL — *aetatis non habui* HL cfr. Alb. 531, 29 *aetatis* PSc¹KW *aeternitatis aetatis essem* β *aetatis non haberem* c² — *et id aetatis non habui* Lamb. auctore inclusi. — 16. *et privatus essem* C *et privatus* β. — 17. *imperator mandavit qui videret* HSL (super *man.* scr. *qui* S²L) *imp. imperavit qui vid.* c². — 4. *tu particeps* P *particeps* W. — 22. *imperatos* c¹ — *et* s. l. c — *tanta in* c. — 23. *necne* om. P¹ incl. K. — 24. *cum* HPS *a* βc. — 27. *voluntatis* S — *sine* C *non sine* conj. W prol. p. 34. — *quaedam maior* S. — 29. *intellegitur* HSβ — *sine concessionis. . . . intellegetur* om. Alb. del. Knackst. diss. p. 63. — 31. *illam rem* c — *neque* βc. — 32. *nec* β. — 33. *accidit hoc* βL. — 35. *utrique eum* H¹. — 36. *inpeditione* (*ex* s. *p* add.) H¹ *in expeditionem* H²S *in expeditione* C — *vocari* H¹. — 37. *adessent* H²β *ibi essent* P². — P. 207. 1. *dimov.* βc — *in hac* C *in hoc* S²β. — 3. *demovebat . . . factum*

om. H¹ — *ratione remotionis* β. — 5. maior ras. in H ante *partibus,* unde *artis partibus* W — *utilitatis partibus* C *utilita tis* H¹ *partibus utilitatis* L — *honestatis ... utilitatis* del. W. — 7. *sit ... potestatis* om. S¹ — *ei* om. c¹. — 8. *agitur* P²Sβc. — 9. *locus autem communis* HS. — 10. *ad conquestiones* H *ac conquestionis* βc — *su* ||||| *mi* H. — 11. *probatum* H¹P *purgatur* H² *probatur cuius* D *improbatur* S (*im* del.), c². — 15. *et* P¹ *ea* C. — 16. *necessitatem* βL. — 17. *negat* c. — 21. *vitulum se* β. — 22. *casu autem* β. — 25. *cui deo* (*ei* om.) P. — 26. *deposita* HPS Alb. *rei posita* conj. W — *est* om. P¹. — 27. *nescivi enim non*, quod criminum intentione et depulsione proposita ratio nusquam non inducatur particula *enim,* CFW. Mueller. progr. Koenigsberg i. Pr. 1860 p. 10 adn. — 28. *ex lege* incl. W, cfr. Alb. 532, 16. — 30. *nesciverit* β. — 31. *inferetur* C *infertur* Leid. I Alb. — *demonstratur* HP¹S Alb. *demonstrabitur* C. — 32. *obstetisse* S. — 34. *capitale* βc Alb. — 36. *coepit* H² *cepit* C — *peragere* H² — *tum* C *cum* Sβ Alb. — 37. *commotus* C *commotis* ω Lamb. — *Eurotas* incl. K — *propter* βc. — P. 208. 2. *ea* H (punctis del.), P¹ *eo* C. — 3. *causae*·S. — 5. *possint* H. — 6. *tunc* HS¹ *tum* P¹ *tum eum* P². — 7. *arcesserunt* HS *accersierunt* β *arcess* ‖ *erunt* c. — 9. *depulsio est* βK — *ratio est* β — *accre* |||||| *uit* H. — 10. *infirmatio est* βK. — 12. *est* om. S (?) K. — 13. *aliquid* om. L¹. — 14. *obsisteret* c. — 20. *navim* semper βc. — 23. *est* om. Hc Alb. W — *ratio est* β. — *vi enim et* Mueller. vid. v. 27. — 24. *navem ... est* om. S¹ — *navim* S²βc. — 25. *tunc* P¹ *tamen* C. — 28. *horum* C *haec* β¹ (?) Victorin. 286, 38. — *trium ... contulimus* om. H. — 29. *unum in* c. — 30. *argumento* HS¹. — 35. *deinducere* S¹. — P. 209. 1. *ab eis* W. — 2. *separate* H — *idem* (*m* in ras.) H *id est* C — *id est ost. diss.* incl. Ern. Sch K, non W — *lenius* HP *levius* C incl. K. — 3. *quod facilius* β, incl. K cfr. Phil. 6, 710. — 4. *devitari* β. — 5. *hac ratione* H *et ac ratione* S *et hac ratione* C *aut ratione* W — *pot. prov.* β. — 6. *nisi* HP¹c¹KW *ne sic* P²Sc² *ni sic* β Leid. II Oudend. *nisi temere* conj. W. — 10. *habere* ‖ *habere* H. — 11. *sedarguentem* c¹. — 13. *necessitudine* H¹. — 17. *hoc in loco* incl. K, *hic* malit W. — 19. *conten* (*dere* in ras. 2) c. — 20. *et ex* c² — 22. *permagnum* βc¹ — *futuram* C (*am* in ras. c) *futurum* S¹β². — 27. *voluntatis* c. — 30. *eo quod* c² — *non absit* β — *ex suo* P² *et ex suo* β *et suo ex* c. — 31. *posse* om. ω Sch. — *dampnari* βc. — 32. *esse* om. S¹. — 33. *careatre* S — *his* H *autem* C *hi sunt* ed. Omnib. *autem sunt* W. — 34. *confessione* H — *et alter* P² om. S¹. — 35. *constitutum* β. — 36. *est conqu.* β — *calam.* β *est calam.* C *et calam.* C. F. W. Mueller. l. c. — P. 210. 2. *non inventum* H¹ *non modo eventum* W. — 9. *et ex* βc. — 11. *generis* S¹. — 13. *quo* H. — 15. *nominantur* (*n* del.) β. — 17. *autem* C *quo-*

que β — *et sent. β.* — 18. *nunc in* C *nunc ut* W — *consideremus* HPW *considerationem* S (in ras.), *β* cK om. L. — 19. *la contendemus* H *iamque tendamus* P *intendemus* S*β*cK *iam contendemus* L (alt. m. *intendemus considerationem*) *iam contendimus* W — *nunc ... intendemus* incl. K. — 21. *continetur ... vix* om. HS[1] — *in dicendo β in iudicio* C. — 25. *in eo* C *in eo ut depreceris β* cfr. K Cornif. p. 233 — *si* om. HSKW. — 26. *forte* V[2]S[2]. — 27. *sint* Ern. — *dicere* C *dixeris β dicens* K *dices re* Klotz. *cum dices* W inclusi. — 28. *tunc* HPS. — 31. *causa fact.* c. — 32. *tunc* C *tamen* P[2]c *tam β* — *magsuet.* (*g* eras. *n* suprascr.) *vestra quam virtute β.* — 34. *hoc* H[1] *ipsa* s. l. H[2]. — 35. *iudicem* S. — 36. *deducere β* — *qua* H[1] *quia* H[2] *quare* C. — 37. *versetur β* — *tunc* HP[1] *nunc* S[1]. — P. 211. 1. *qua* H[1]. — *haec* om. *β*c. — 2. *sepe* |||||| H — *in omni β* — *omni ... praecepta* add. mrg. H[2]. — 3. *et in sen. β*V *in sen.* C. — 4 *aut in consilio* C *et in cons. β* om. V incl. K. — 5. *et ius cons.* H[1]. — 6. *ductum* P*β*c. — 9. *probat* H. — 19. *pulsu* H[1]. — 20. *et hoc* C *hoc ex β.* — 21. *dictum* S[1] — *ignoscerint* H *ignoscerent* PS[2]c *ignoverint* S[1]*β*[2] *ignoverunt β*[1]. — 22. *defuturum* H[2] ||||| *futurum* S[1] *cautum futurum* S[2]*β* — *deinde ... futurum* add. mrg. S[2]. — 25. *se* ex *si* H — *consanguineum magnis et principibus viris* ex Victorin. 288, 17 K cfr. Phil. 6, 710. — — *iam* om. *β* — *a* in ras. om. c — *primis β aut in primis* c *in primis* CK *viris in republica primis* W. — 26. *demonstrabit* del. Lindem. itemque in v. 30. — 27. *et eor. β.* — 29. *sunt ad β* — *sunt* om. *β.* — 33. *delicta concessa* C *concessa delicta* PK *concessa* W. — 34. *in potestate* cum seq. conjunx. K — *et propensum β.* — 37. *tale* H[1]PS. — P. 212. 1. *a locis* c. — 3. *primo in* c — *posita* S (*ex* supra *p*), L. — 4. *maleficita* H[1] *maleficia* S[1] *malefacta* C *maleficium* W — *prudenter* HPS[1]. — 5. *esse dicet β.* — 8. *proferret* HSc[1]. — 10. *hac re* c — *aut ... maleficia* add. mrg. S[2]. — 13. *poe* (*nas* s. l.) H *poenas* S — *denique* S[2]. — 15. *ob potestatem* H *potestatem* P *potestate* CK *iam potestate* W. — 16. *et cog.* c — *op* || *portere* H[1] — *quem ad modum β.* — 17. *quod optime* H[1]S[1]P *quod odium* H[2]KW *quale odium et quam iuste* s. l. S[2] *quale odium β quam optime* c. — 18. *aliter* S[1] *alter* C del. W. — 20. *sunt β.* — 23. *deductus* C *diductus β.* — 27. *praemia* HP — *quaeretur* (c[1]) *ratio β.* — 30. *ex* add. c[2]. — 31. *alicuius* om. *β.* — 33. *concilio* S[2]. — 35. *iud.* (s. l. *ri* add.) Hc. — P. 213. 1. *quoque* incl. K — *adcommodatur* Erfurt. K cfr. Cornif. p. 275. — 5. *genere de prima* S[2] *cum genere tum etiam β,* in ras. c. — 6. *confirmatione* H[1]S[1]P *forma β* c, cfr. K Phil. 6, 711 Cornif. p. 235 — *intellegit* HS — 7. *in aliam* S. — 9. *et crassus* S. — 11. *ut* C *qui* in ras. c — *indigni* HS[1] — *qui* C *ut* in ras. c. — 12. *qui tamen* S[2]c *qui tunc* C — *excursibus* HS. — 16. *con-*

firm. HPS¹. — 18. *incidat* S²K. — 19. *in deprecatione* incl. W. — 20. *oporteatne ... huius modi* om. H¹, add. mrg. H² *oporteatne poena affici in p primii petiticione*, incl. W. — 21. *in hac* C (*praemii petitione* suprascr. S²) *in praemii petitione* LvK. — 28. *quadam* C, *d* eras. et *n* suprascr. c *quonam* L¹. — 29. *exoratione* C *exornatione* Voss. I — 30. *ac nollent* c. — 31. *deseruisset opitulatus est* β. — 32. *sed eo* β. — 33. *haec* β. — 35. *obstitisse* P *obstitisset* C — *homine* c. — 27. *et quid* C. — P. 214. 4. *num* om. β. — 6. *nunc* C *non* S²c² |||||| *non* β. — 8. *praemio* β¹ — *quo* c¹. — 9. *uiuet* H¹ — *uti* PβcK. — 12. *quo quanto* c¹ — *quęque* (suprascr. *q;*) H om. c¹. — 15. *querel̨etur* H incl. K — *pervagetur* C *pervulgetur* doctus quidam apud Lamb. cfr. Madvig. de fin. 2, 15 p. 163. — 16. *hic loci eius* c. — 17. *comm. erit* β. — 19. *communicare* C *communicari* Leid. II — *medio* |||||| *cribus* H. — 20. *pervulgare* L — *et aut* H *et alter* C *et* W. — 22. *pulchra et ioc.* HSβc. — 23. *tertius* om. W — *exist.* HS semper. — 25. *compari* P *cum patri* β. — 26. *aff. tal. hom.* β — *delibari* S *deliberari* C — *putentur* β. — 27. *dicant* S². — 29. *et eor.* βc — *de pr.* S. — 32. *aliquid* β¹ — *pecuniarum* HPβ. — 36. *inprud.* S (*r* del.), c *inpud.* (*r* s. l.) H. — P. 215. 2. *non pretium* Leid. II KW. — 3. *ut* Hc *uti* CK. — 8. *dubie* HPS. — 9. *et ex scr.* Pc — *et ex sent.* HPS — *et ex contr.* HPc — *et ex racioc.* c. — 10. *et ex diff.* c². — 14. *pondus* HP *pondo* C (*o* in ras. S) — *pondo centum* c. — 16. *valet* c¹. — 17. *pretios* ‖ *e* H. — 18. *ipse* om. c. — 21. *sermones* HS¹. — 22. *ca sententia* βc — *qua* βc — ||| *is* H — *accipiendam* HPS¹ *accipiendum* C *accipienda* W. — 23. *et inf.* β. — 25. *supra* P¹ *si ipsa* C. — 26. *pluraque* c¹. — 28. *existimare* H *existimari* C. — 30. *et factis* c. — 32. *quaeritur* S. — 33. *positum sit appositum sit* c (*positum* del. c²). — 34. *ei quid* H¹. — 37. *atque* om. S¹ — *atque ex conj.* W. — P. 216. 2. *adversariis* c¹ — *adv. intellegat* in ras. S. — 3. *nimis* H¹ — *commodo* H. — 4. *accepimus* β. — 5. *illius* H¹ — *constet* β — *et nos* H. — 6. *posse* om. P¹. — 7. *probet* H¹P — *factam* H¹ *factum* H² *fictum* Sc². — 9. *auream* om. K. — 10. *dicet* β¹. — 11. *posse* S *posset* C *possit* Lamb. — 15. *quoque illud* β. — 16. *nam* H — *intellegit* S. — 17. *utilior* H¹ *utilior res* H²S — *a scr.* K. — 18. *id ... honestum* add. mrg. H² — *nos* om. H². — 23. *re* om. S¹β del. c. — 27. *quaeratur* H. — 28. *adtenuisse* H. — 30. *inesse* c — *qu* ||| *in* H. — 31. *amentia* HP *amentiae* βc — *agitur* P. — 33. *hoc in* S — *magnopere* HPS. — 34. *oportere* β¹ — *hoc modo si* H²S *si hoc modo* H³P²βc (*hoc modo* probat c²) cfr. Fleck. 79, 496. — 37. *per* (*spicitur* in fine versus add. 2) H. — P. 217. 3. *et* om. cv. — 5. *demonstrare* KW — *est et* β — *eis* W — *amplicationis* H¹ *ampli* ‖ *ficationis* β (c erasum!). — 6. *utrisque* β. — 10. *adiunget* βc. — 12 *tum*

C *eum* HP. — 13. *cum* H²S¹ *tum aut* βc. — 14. *accommodatur* HPSc¹. — 15. *semper enim* β. — 16. *liberorum* (mut. in *liberos* man. rec.) *filios* H *liberos filios* S¹. — *aut* H — *praegnantem haberet* (cfr. Boët. in Cic. top. IV p. 341) malit W. — 17. *scripsit ita* β — *ginitur* (*g* sup. *n*) S *genitus* Pc¹ *gignitur* βc². — 18. *unus pluresve* om. Cic. de or. 2, 141. Hic quoque abesse malim. — *quassolent* H *quae assolent* C *quae solent* L *quae adsolent* KW cfr. p. 224, 23. — 20. *tum* C *tu* c — *mihi dicet* HPS¹ *mihi dicebat secundus* S²βc *mihi ille* Lamb. ex Cic. l. c. — 21. *ambiunt* c¹. — 22. *heres* β¹ *heres est* β² — *filius* om. HS — *suam* om. C. — 23. *dici hoc* c. — 24. *aut* β — *aliquam* HPS. — 27. *hered. esse* β — *illud* C *alterum* S *aliud* L. — 28. *genus eorum* βc — *eorum* ... *inducunt* incl. K *in qua* HS. — 31. *evento* H¹P¹ — *ducitur* H². — 32. *ea* add. c² — *ex part.* c. — 33. *in eum* C *in eo* L². — 35. *auxilia* PβcKW — *qu* |||| *dam* H (*os* sup. ras. scr. m. antiqua) *quosdam* S *quaedam* CKW — *recipit* H¹S¹. — 36. *reprimerentur* c¹ non male. — 37. *hostes* om. L. — P. 218. 1. *milite* om. P — *quod* P — *hominum* β *homin* (*em* in ras. 2) c. — 2. *tribunum militum* HPSL¹ *tribunum militem* L² *tribunus militem* βc²T. R. *militem* c¹, *tribunum militum* legendum esse nisi quis malit reponi *tribunum militarem* ex Cic. pro Milone § 9 Lamb. *tribunum* Grut. KW — *suum* inclusi cfr. l. c. — 3. *vim adferre* i. e. pudicitiam eripere — *sibi* c¹ *sibi vim* c² — *inferre* β. — 4. *quem* H *qui* C. — 5. *proficisceret is* H *proficisceretur* C scripsi: *proficisceretur is*. — 6. *tunc* P. — 7. *factum ut* HPc *ut factum* (in ras.) S *ut est* β. — 8. *immolationem* P — *ut in* add. c² — *navi* c. — 9. *eurotae fluminis* β — *quare* ... *doceatur* incl. K — *aut quare ita* H. — 11. *ut* om. c¹. — 13. *defendet et* H, S (*et* del.) *defendit et* Pc *defendit* β. — 14. *cum* HS *autem* CK *tum* L *tamen* Eckstein. *quidem* W. — 16. *est* PS *sit* C om. H. — 17. *et* sup. ras. S. — 18. *est* om. β¹. — 20. *contentionem* HPS. — 25. *aut* C *quid* c. — 26. *intentis* HP¹ *indentis* S¹ *intantis* S² *intentionis* P² *intentantis* βc *in testis* K cfr. Phil. 6, 717. — *producendum* C *productum* K *producentem* W. — 27. *hoc est* incl. K — *interrogandum* C *interrogando* βK — *hoc est interr.* del. W — *utrum sit* c¹. — 28. *a se* H *ab se* C — *esse* om. HW. — 30. *tunc* HPS *tamen* β (sed ante *contra*), c. — 31. *nihil esse* C *nullum esse hominem* c — *quo hominem* C *quo* c *quod hominem* Erfurt. Lamb. K. — 32. *cōmemorari* S. — 33. *quis* (bis) HP¹S¹. — 35. *conparando* β. — 37. *qui iuratus* HPc. — P. 219. 4. *tum* ||||||||| H *tum iudicem* PβK *tum iudex* S¹ *tum iudices* S² *tum iud.* c *eum* W — *iudicem* inclusi. — 6. *poterant* c. — 7. *at* H¹ *autem* H². — 8. *scriptor et scripsisse* add. mrg. H². — 11. *non 'oportuerit' aut non poterit* β — *obtemperare* P¹. — 12. *sensisse* s. l. H². — 13. *haec* om. β. — 14. *possimus* H¹S¹.

— 16. *abs* P *a* β. — 17. *aliquod* HS *aliquot* P. — 19. *quid seq.* S. — 20. *a* β — *recederent* β¹ — *consuerint* P¹. — 25. *scripto* om. H¹. — *quasi im. s. vol.* β. — 29. *abs. sit.* β. — 30. *controv.* βc². — 31. *accusatoris* H¹ — *ut iud.* W — *persuade* H¹ *persuadere* C *persuaderent* W. — 32. *accusaretur scilicet hoc modo* β. — 33. *adferre* K errore inductus — *impulerit* β. — 34. *inferre* S. — 35. *hanc* C *hunc* C. F. W. Mueller. l. c. p. 19. — *inducere partitionem* C cfr. Madvig. de fin. 2, 103 p. 318 *inducere partitionem oportebit* K *inducere oportet* (vel *oportebit*) *locum* Mueller. l. c. *inducet partitionem* W. — 36. *part sing.* β — *conveniunt* β¹c. — 37. *ulla in lege nullam* c. — P. 220. 1. *sin cet.* H¹S¹. — 2. *huiusm.* β. — 3. *sin hac* H¹S¹ *si hac* P. — 10. *legem* β. — 12. *haec quae* HP *haec quaeq,* S¹ *si qua* S²β *haec·siqua* c *ecquae* Orell. — 14. *apud legis eiusdem* β. — 16. *excip.* H². — 20. *causa*||| c — *et potestatem* om. S¹ — *peccandi pot.* β. — 22. *estis* S. — 25. *sequatur* HS¹c². — 27. *probare* H¹P¹ *improbare* C. — 28. *agunt* habuisse vid. H¹. — 29. *et* s. l. S². — 32. *administrabit* Pβ *amministrabit* H (sed *b* corr.), c — *a* β. — 33. *neg. det.* β — *cum* P¹ — *a mun.* P². — 34. *quos sepius et ius* H *quo sepius etius* P *quo sepius* S¹ *quo setius* S² *cum* (*sepi* in ras.) *us et* β *cum sepius setius* c¹ *cum sepius* c². — 36. *cur* β *certo* C an: *cur certo?* — P. 221. 2. *in tantis ... neglegere* add. mrg. S² — *molestis* H¹ — *censeat* H¹. — 3. *adv. vero* β. — 4. *item ... iudicibus* incl. K — *rei* sup. ras. S del. Lamb. incl. K Phil. 6, 717. — *causa* HPc² *causae* Sβc¹ Lamb. K om. ω del. Ern. — 5. *se* om. c¹. — 6. *legem* β — *postea* C incl. K *oporteatne* W. — 8. *si quod* H² — *adscribatur* S — *quid si* C *quod si* β *si* Ern. Sch. cfr. p. 148, 14 — *velent* S¹ *velint* ω. — 9. *passurosne* H¹ — *at quid* H² *at hoc* L *atqui hoc* K *at quid hoc* W. — *esse* om. c. — 10. *quam* C *quam, quam* W — *possent* Sβ. — 11. *maxime* βc. — 14. *et impr.* c. — 16. *corrig. leg.* β. — 17. *hoc.* — 18. *agi* om. c¹ — *agant* S²β *agunt* C. — 19. *captiones* Sch *rogationes* K Phil. 6, 718 *actionem* W. — 21. *huiuscemodi* H¹S *cuiuscemodi* C *cuicuimodi* Lamb. — 24. *magnopere* C — *neque isti neque si* HP¹S² *neque si* S¹ *neque isti nisi* c *neque isti neque nisi* P². — 25. *esset quidem* S *quidem esset quidem* β. — 26. *eius rei* C *eius* Leid. II *eius rationem* K cfr. Phil. 6, 718 Fleck. 79, 496 Cornif. p. 245. — *peccaret* HSβ. — 28. *causa* c. — 29. *eius est* c. — 31. *ad* om. H. — 35. *esse dem.* β. — P. 222. 3. *oporteat* (*a* del.) β. — 4. *scriptam* H — *tunc* HS¹. — 6. *contra quam quod* β — *dicit* c. — 8. *est eum* β — *quod* β¹ *quam quod* β²c. — 9. *probari* HS. — 10. *ipsa hac* β — *quippiam* om. HPS del. Bait. — 11. *deroget* βc¹V. — 12. *omnis hoc* β. — 13. *uti* P. — 14. *ut* om. H¹. — 15. *quibus ex quid* β. — 16. *non esse* β. — 18. *defendit* C *defendet* β. — 19. *si his locis* HPS *de his locis*

β si de his locis c *si eis ex locis* K *ex eis locis* W. — 21. *quod consilium* HS¹. — 24. *scripturae* C *scriptura* Sch — *confirmatum β*c — *aut* (*ut* S²) ... *coarguetur* om. Voss. I incl. K. — 30. *defendit* HPS¹. — 31. *hoc in β*. — 32. *facto* S¹ — *tum... velit* om. S¹. — 33. *ferre* H. — 34. *accipe* H¹. — 36. *a legibus β ab lege* K errore ind. — *proficiscuntur β*. — P. 223. 1. *probaturum* (*u* in ras., *rum* s. l. add. 2) H. — 2. *ex ea re* S² *et ea re β*c. — 6. *cogitatione* PcK. — 8. *committere β*. — 10. *qualis* H¹P¹ — *res* del. β² — 11. *qui* H¹. — 12. *scrip* (*ti* s. l. 2) H — *voluntate* H¹. — 14. *fecissem* C *fecisset* ωK — *quid si* om. S¹. — 16. *tunc ne* HPS¹ *tamenne* S² *tum ne β*c — *accusaretis β*. — 17. *atque* HS¹β — *lex* HS¹c¹ *hoc lex* P (?), S²βc² *haec lex* L. — 18. *ergo omnia* c. — 20. *neque β ne* ‖ c. — 21. *implenis β*. — 22. *expectare* C *ex·pectare* (*x* in ras.) *β spectare* ω cfr. Victorin. 296, 28. — 28. *curas* HP¹S¹ *curae* P². — 31. *que* β¹. — 32. *quod si* HP¹ *quid si* P² *quid si* ‖ S¹ (*sit* corr. S²) — *descr.* C *descr. debe*(*t* in ras.) *β*. — 34. *et* corr. S. s. l. *β* — *quae* β¹ — *sententiis* β¹. — 35. *nunquam scr. β*. — 36. *suppl. adf. β*. — 37. *aliquid* HS. — P. 224. 4. *legem* S. — 5. *et* C *ei* P. — 6. *quia scripto β*. — 7. *qu* (*a* in ras.) S. — 10. *et* c. — 11. *dere* ... *defendere* in ras. c — *ambiguo illo* c. — 15. *aliquod* PK. — 16. *quacunque re autem* P *quacunque autem in re β*cK. — 17. *probabili* CW *probabilem* S — *quamvis lev. probabili* incl. K — *ipso se* HcK *ipso* P *ipse* S (*se* in ras.) W *ipse se β* — *cum* HS¹ *etiam cum* C. — 18. *ideo quia β*c. — 20. *eius* C om. L incl. K *etiam* W — *illam* C *illius* L om. c cfr. Fleck. 79, 497 *illorum* W. — 21. *ceteri* P² Ern. — 22. *postea autem* S *praeterea* c — *ceteris* ... *praeterea autem* incl. K. — 23. *asscripto* HS¹. — 25. *ante quos* H¹. — 26. *conscriptum* H *contra scriptum* C — *utilitati* HP. — 28. *voluntati* H¹P. — 32. *olimpionicarum* H *olimpi* ||| *carum* P *olimpicarum* S¹βc. — 33. *praemio* H¹P¹ *praemium* c — *quamcunque β*. — 37. *que* H¹ — *phereis* H¹. — P. 225. 1. *tebe* H — *nomen thebe* c. — 2. *cubarent* H²c². — 3. *deposcet* H. — 4. *puerum occ.* c. — 6. *idem* H¹ *eadem* C — *ideoque* HPS¹ *ideo quod* C. — 7. *confirmare* om. H. — 9. *considerandum* HS¹. — 10. *ad* om. β. — 11. *duae leges* c. — 12. *aut quo* H¹ *aut quot* H²S¹ *aut quod* P *aut quotquot* CK *eae quotquot* W an: *eae quaecumque?* W — *aut* inclusi — *possent* H¹P *possunt* βc¹. — 13. *sed ea* HPS *ea β*c. — 14. *putatur* c — *videantur* (*n* del.) H. — 15. *lex iubeat* β¹ *lex* C. — 17. *aliquod* H. — 18. *necess. est β*. — 19. *utraque β* — *sit* om. S¹. — 20. *afficiatur* D del. Sch. ex Victorin. 298, 17. *adiciatur* Oudend. W. — 21. *diligentissima et β*c. — 23. *videtur* PS² *videatur* C. — 27. *quandam* om. β. — 28. *promptus* H¹P¹S¹ *promtius β promptius* C *propius* in P suprascr. — *est ad* HS¹ an: *ea ad?* W.

— 30. *aliqui* H. — 32. *sit* C *est* K. — 33. *uti* H P[1]S[1]. — 35. *sanctius* C *ut sanctius* c *quo et sanct.* L *quo uti s.* Voss. I *quo s.* ω *uti s.* K. — 36. *lege's* supra add.) β. — 37. *ipsam* S[2]c. — P. 226. 1. *sententiam* C *legem* c. — 2. *fieri* H[1]P[1] *potest fieri* H[2]Sβ *potuerit fieri* P[2] — *vid. quidem* Sβ. — 4. *oratione* HPS. — 7. *et hon.* β om. HS[1] — *amplissimas* H[1]. — 9. *legi* H. — 11. *eo quid* H[1]S[1] — *id* om. HS[1]. — 12. *pervenitur* β — *lex est* P[2] — *est* C *escit* Orell. cfr. p. 11, 34 — *agnatum* C *agnatorum* S[2]c item v. 17. — 13. *in eo* del. c[2] — *que* del. c[2] — 14. *lex est* P[2]. — 15 *pecunique* (*a* s. l.) H — *legessit* (*n* sup. *i* scr.) H *legassit* P[1]c[1] *legesit* S[1] *legasset* P[2]c[2] *legaverit* S[2]β. — 16. *et* om. β — *lex est* P[2]β — *intestatus* P[2]. — 18. *et statim* C *ei statim* PK — *statim* incl. W — *quod ... fuit* incl. K. — 19. *solae* H[1]. — 20. *indi* ||| *tae* P *inductae* ω. — 21. *follico* (*follicolo,* tum *folliculo* corr.) H. — 22. *culeus* PK — *intiuē* (sup. *t* scr. *q*) H. — 23. *deferetur* (alterum *r* suprascr.) H — *comparetur* β. — 24. *eius* om. P. — 25. *quos ipse iubet* H (ex *libet* corr.? W), Pc *quos iubet* β *quos ipsos lubet* L *quos ipsis libet* SKW. Ad illud, quod nos probamus, Orell. haec: 'satis utique perverse; loqui enim ille non poterat.' Minime. Nam non utrum potuerit loqui an non hic ullius momenti est, sed habueritne ipse heredes quoslibet faciendi facultatem. Habuit autem, quod, si non habuisset, omnis controversia sublata fuisset. Haec ipsa est: potueritne ille iure testamentum facere (p. 12, 15), cum certa lex, quae testamenti faciendi iis, qui in eo loco essent, adimeret potestatem, nulla proferretur. — 27. *quiqui* H. — 31. *qui* HS[1] — *huiusmodi* P *eiusmodi* C. — 32. *et quem* β. — 33. *autem ven.* c[1] — *venundum* H[1]. — 34. *fac. pot. test.* β[1] *fac. test. pot.* β[2]. — 35. *communes* om. β. — P. 227. 2. *quaeritur* βKW — *consistat* c[1] *constat* ωKW. — 3. *constat* ωK. — 4. *per contionem* HP[1]S[1] *percontationem* β, (*-ne*) c. — 7. *scr. esse* β. — 8. *illa re* S[2] — *esse* H — *is* om. β. — 9. *scribat* c. — 11. *arbitratur* Sβ — *quia de cet.* β. — 12. *possint* P[2]S[2]β *possit* C. — 13. *negotiali* C (in c suprascr. *iuridiciali* man. rec.) *iuridiciali* β. — 14. *autem* C *hec* S[2]. — 15. *conferatur* C *conferatur ab eo, cui conferatur* c. — 18. *affertur* (bis) Sβc. — 20. *ostenditur* C *ostendetur* PK *ostendet* W — *qui* H — *demonstrabitur* CK *demonstrabit* W. — 21. *existimare* H[1] — *ostendetur . . . oportere* incl. K. — 23. *utisdem* HP[2] *aut isdem* S[1] *uti isdem* S[2] *uti hisdem* βc om. P[1]. — *rationibus* om. P[1]; *ratiocinationibus* β — *praedictum* C *dictum* LK *praeceptum* W. — 24. *quicquid* HS[1]. — 25. *considerare* C, add. β: *periclitari iura omnia, si similitudines accipiantur; nihil paene esse, quod non alteri simile videatur* — *multas* S *multis* C. — 26. *et* HS[1] *et in* C *sed in* W — *tunc* HS[1] *tum* P[1] *tantum* β (et, ut vid., c[1]) *tamen* C — *leges* om. P[1].

— 29. *conjecturam* H. — 30. *scriptum sit β*. — **31.** *compl. β*. — 32. *curat* P^1. — 34. *diffinitione* H^1 — *scriptores non* H^1. — 35. *omn. de* c — *uellit* H. — 36. *in* om. *β* — *est v. al. β*. — 37. *lex est* P^2*β*. — P. 228. 1. *navim* c^2, item ter postea — *relinquerint* H*β*. — 2. *naves* HP^{1}c — *honora β*. — 3. *navi β* semper. — 6. |||||| *animum* S *anim* |||| c. — 7. *applicaverunt β*c. — 12. *navim β* — *quod* HP *quo* || S^1 *quoad* C cfr. p. 180, 26. — *et inde* ... *moderaretur* inclusi ac ne vestigium quidem apud Victorinum inepti additamenti est. Albinus p. 528, 26 : *quae religata navi cohaerebat et inde quantum potuit navi opitulabatur*. — 13. *ibidem in navi* Alb. *ibidem* L *in navi* del. Ern. — 15. *quoad β*cK — *op. est β*. — 17. *qui gl. β*. — 20. *dicet β* — *nā et* HS^1 *navem et* P *navim et* C. — 23. *quaeritur* Sc. — 24. *locis ex* P — *omnibus* HS^1 *omnibus quibus* C *ex quibus* W. — 26. *genus caus. β*. — 27. *genus* om. V Knackst. progr. p. 44. — 29. *sed qui* H^{1}S^1. — 30. *tunc harum* HS^1 *tum harum* P^1 *tantarum* c. — 34. *autem ut aristoteli* S^2. — 35. *autem nobis β nobis autem* L — *et inutilitate* H. — 36. *hoc quoque* C *quoque* K *quocumque* W — *genere scilicet deliberativo et demonstrativo β genere erunt* W. — P. 229. 4. *viderimus* HS^1 *videmus β*. — 5. *fierint* HS^1 *fuerint* P. — 10. *alliceat*. HP(*adl.*). — 12. *genus est* c^3 Erfurt. K — *veritas est β*LW — *est aliud autem* HPS *est autem aliud β*cL *est aliud* K *aliud autem est* W. — 14. *et utilit. β* — *genus* om. C — *quoddam* LK. — 16. *nos* om. *β*^{1} — *inductos ducit* C *inductos dicit* c^1 *illectos ducit* Leid. II SchKW *ducit* Lamb. Potius *inductos ducit* dittographia exortum et *inducit* scribendum esse arbitror, sed cfr. p. 232, 8. — *per se* H. — 17. *util. gerit β* — *expectatur* H^{1}PS^1. — 19. *quae facile* S. — 20. *posuimus* C *perscripsimus β* — *breviter β*. — 21. *primo quidem β* — *appellantur* S (*ntur* in ras.) — 22. *autem* om. L^1 incl. K. — 23. *honest. et utilitatis cont.* S^2. — 24. *iunctae res omnino β* (*r* puncto notat.) *iunctae* (loc. vacuus) *res omnino* c. — 25. *ex duplici* C scripsi: *et duplici* cfr. Victorin. p. 162, 21. 301, 15. — *intelleguntur* CW *intellegentur β*cK scripsi: *intellegantur*. — 27. *petend.* HP^1 *appetend.* C. — 28. *et* prius om. *β*. — 36. *sunt* C *sint* c^2 — *sit iuncta β*. — 37. *primus* (*m* del.) *β*. — P. 230. 2. *atque* om. *β*cL. — 7. *utrarum* HPS *utrumque β*^{1} *utrarumque β*^{2}c *neutrarumque* Lamb. — 10. *est per β*c. — 11. *est per β* — *videt* SchW. — 12. *factum sit ω*K. — 17. *naturae* C *natura* P^1*β*^{2}c^2 — *ius* C *eius* P^1 *iusticia* c. — 18. *in natura* C *innata* S^2*β*cKW, cfr. Alb. 548, 35. Innata vis adferre quidem aliquid, sed non inserere potest. Cfr. p. 197, 2. — *inseruit* C *inserit* B Lindemanni, Alb. *insevit* Lamb. cfr. Vict. 390, 20. — 22. *pietas est β*. — 23. *benivolis* C *benevolum* Orell. KW *incolis* Klotz. cfr. Cic. part. or. 88. — 25. *et alterius rem. β*c^1. — 26. *est per β* — *aut omnino* c. — 27. *est* om

HS^1. — 28. *est per* β. — 30. *ante* ‖ *aut* H *ante aut* S *aut ante* PβcK *aut* VLeid. I W. — 31. *iusticia* c. — 32. *tractum a nat.* β — *ualuit* HS. — 33. *regionem* (*le* s. l. add.) H — *ut si* H^1P^1 *aut si* C — *aut* ... *videmus* del. Sch. — 35. *mortem* H. — 36. *adprobationem* HS. — 37. *est* in ras. H, om., c — *par* in ras. H. — P. 231. 1. *inter* β. — 3. *legis* S^2 — *iusticia* c. — 9. *agitatio* c, suprascr. $β^2$. — 10. *magnis* om. HS^1 *magnis et* om. P. — 18. *partes sunt* Alb. Ern. — 20. *est per* β — *temere* C an: *non temere?* — 21. *iniectionis concitati* C *invectionis concitati* P^2β *invectio concitata* ω *inferioris concitati* Lamb. *invectione conc.* Gesner. *concitati invectiones* Garatonius, Orell. *concitati invectio* Ern. Sch. *innocentis concitati* K. Phil. 6, 718 *infestioris concitati* Klotz. [*iniectionis*] *concitati* W — *retinetur* ω Ern. Sch. — 22. *est per* β — *honestius* H^1P^1 (ex *honesti*^{us}), *honestus* H^2Sβc *honesti* P^2 Alb. *honestatis* W — *caram* β (*vel claram* suprascr.), c. — 26. *et brev.* HPS^1. — 27. *vitandi* $β^1$. — 31. *diffidentiae* H. — 32. *obpositum* (om. *est*) c. — 33. *et tunc* HP^1S. — 36. *quae* om. S^1 — *superstitutio* H. — P. 232. 2. *reponuntur* S^1β *reponemus* S^2c. — 3. *ex omni parte* K. — 6. *quod* ... *videtur* om. H^1. — 7. *fructu quoque* ω *fructu* (*quoque* om.) D et Victorini Frising. W. — 8. *ducunt ad se* β. — 10. *est* om. PcK. — 11. *et verecundia* om. β. — 12. *potentia* Pβc. — 18. *existimans* P — *incipiat* P. — 19. *petendas* SK. — 20. *putent* c — *amicias* H (*as* in ras.) *amicitias* SK. — 22. *considerandus* C (ante *erit* β) *considerandi* Lamb. — 23. *oratorum* P. — 24. *amicitias* P^2K — *expetendas* PK. — 26. *iunctae* PS^2βc^2KW *victae* S^1 *iuctae* c^1. — 26. *sunt vet.* β. — 27. *illorum sunt* β — *ab illorum* ... *utiliores* in mrg. inf. H. — 31. *aut in nostris rebus aut in corpore* HPS^1 *aut in n. reb. atque in corp.* c *aut in corpore* S^2 *aut corpore* β (*ex nostris rebus* suprascr. man. rec.). — 32. *in* om. S — *contrariis* HP^1S^1 *extraneis* P^2S^2 — *tunc* HP^1S. — 33. *revertetur* S^1. — 34. *Ut verbi gratia* β (*U* in ras.) — *quae* om. HS^1. — 37. *alia* βc. — P. 233. 2. *urbs* (*i* s. l. add., *r* corr.) H. — 5. *colomes* H. — 8. *tuta* Pβck. — 9. *et* om β. — 10. *adtenenda* HSc *adtinenda* P^1 *optinenda* P^2βW *adquirenda* K *attenuanda* Klotz. — *atque his* C *atque in his* βc. — 11. *fieri difficulter* β — *facile fieri* C *facile* K. — 12. *posse* H — *dicemus* HP^1 *dicimus* CK. — 15. *posse autem fieri quod* C *difficile autem fieri quia* (*quia* corr. in *quod*) β. — 16. *omnes* HP *omnes aut* S^1W *aut omnes aut* CK om. L inclusi. — 18. *conferri* C *compleri* P^2βc *confieri* S^2 Halm. — 20. *et util.* βc. — 23. *igitur* C *autem* β — *esse* (*hanc* om.) S *hanc esse* β. — 24. *quod fas et ius facere potest perficiat* H, S (*possunt* in ras. S^1) *quo ea secius id quod facere potest perficiat* PKW om. βc inclusi cfr. v 30. — 25. *le-*

nire H. — 26. *exemplo si* HS *exemplo* P *exemplis* βc Eckst. — *vis rei qualis aut quanta* L Eckst. — 28. *corpus animal mortale* HP¹S *corpus mortale* P²βcK *animal* W — *corpus ... necesse est* incl. K. — 29. *ita est* β. — 30. *describebamus* (*be* et *a* in ras.) H *describamus* β — *necessitudinis cui nulla vi resisti potest perficiat quod neque mutari oportebit* HS (hic uterque liber deficit, verbis *modo illud attendatur* redit p. 235, 12) *necessitudinis cui nulla vi resisti potest quo ea secius id quod facere potest perficiat quae neque mutari neque leniri potest* P *necessitudinis cui nulla vi resisti potest quae neque mutari neque leniri potest* β. In Cass. cod. p. 82ᵇ finis: *resisti potest* (v. 24); pergit 83ᵃ: *quae neque mutari neque leniri potest. huiusmodi* etc., sed p. 82ᵇ fini altera man. addidit: *quae neque mutari neque leniri potest. Atque ut apertius ... necessitudinis et cui nulla vi resisti potest* — *atque ... necessitudinis* inclusi. — 33. *difficiles quaedam simplices* c — *superiori* βc. — 35. *etiam* om. β — *esse* Pβ *etiam* c. — 36. *necessitudinis* β¹. — P. 234. 1. *cassilienses* C (item v. 5). — 2. *est* om. P — *cassilinum* C (item v. 7). — 3. *illic in* pagin. 84ᵇ verba ultima cod. β. Reliqua desunt. — 5. *si* c¹. — 8. *efficere potest haec* c. — 13. *si* P¹ *ut* P²c. — 14. *atque* P *aut quid* c. — 19. *partim* P¹ *praeter haec* P² — *esse invenies* P² — *necessitatis* incl. Orell. — 21. *ut* del. Ern. — *homines* C *omnes* KW — *mortales* inclusi — *necesse est interire* om. P¹c¹. — 24. *dixi* P²c. — 25. *nam ... pertinebit* incl. K. — 26. *ut aut* P *ut* c — *aut ad hon.* incl. Ern. — 28. *aut ... hoc modo* om. P¹c incl. Ern. — 29. *aut ... hoc modo* om. P¹c incl. Ern. — 33. *colomitatis* c. — P. 235. 3. *deliberatum* Pc *delibratum* ω Lamb. cfr. p. 214, 26. — 4. *virtus* P²c — *industria* Pc *et ind.* ω del. W. — 5. *poterit* cL¹ *potuerit* PL²KW. — 7. *videbitur* P. — 9. *ea* P. — 11. *in praeterita* c. — 14. *quare aut* c — *quicquam* Lamb. W. — 18. *utiq; quae* HS¹. — 19. *laboremus* C *elab.* L. — 22. *event* ‖ H¹. — 25. *honestes* H¹ *honestates* H²S¹ — *transiret* H *transiretur* S¹ — *turpe* om. HP¹S¹ — *videatur* HP¹SL. — 26. *aut* HS — *transit* H. — 27. *deiecere* HS¹. — 28. *qui* H — *fecit* om. V Knackst. prog. p. 44, sed cfr. Klotz. in Tusc. disp. p. 417. 575. — 30. *aut quid pers.* S². — 31. *quod* HS. — 32. *quid animo* HS¹. — 37. *quid* H *qui* PKW *quis* Sc — *volunt* P² — *partiantur* P². — P. 236. 1. *et ex contrarias* P — *virtus est* S *virtus* H. — 3. *corpus* c¹ — *extraneae* HP¹S add. *res* c². — 5. *ceteraque* HS¹ *cetera quae* P¹ *et cetera quae* C. — 9. *extraneis* C *extrariis* Leid. II KW. — 10. *agitur* S. — 12. *Animi* H (sed *A* et *i* extrema add. H²) W *enim* S *animi autem* P, c (sed *animi* ex *anima*) K. — 15. *in deventione* H *et de inventione* P. — 8. *hunc ab* C *hoc ac* P².

Praetermissa aut corrigenda addo haec: P. 2. 5. *quoad* C *quod* Jordan. cfr. p. 180, 26. — P. 4. 24. ad lectionem vulga-

tam *ad eam ipsam rem, qua de* redeo. — P. 10. 17. *fortuito* scribi iussit Madvig. de fin. V, 33 p. 673 ed. pr. cfr. p. 28, 26. — P. 14. 33. *hoc constituitur modo* bene emendasse mihi videtur W. — P. 66. 35. verbo *monendi* res obiecta non adposita est in Livii lib. XXII, 61, 13. — P. 82. 11. *esse debet* scripsisse malim. — P. 91. 32. ex HB *in me, quod libet, statuite* scribo. Paulo ante *vestro arbitrio* scribi, paulo post *statuite, dicite: atque* distingui iubet W. — P. 94. 24. *adsumptam* $B^1 b \beta^1$. — Cum in H post *est* rasura sit, haud scio an rectius ex hoc cod. *circuitio est, qua oratio rem simplicem circumscribit* [*adsumpta elocutione*] scribatur. — P. 100. 37. *in sinum* scripsi. Opt. cod. lectio speciosa: veluti hostiae enim liberi iugulantur, ut sanguis in parentum sinus fundatur. Cfr. Verg. Aen. XI, 199. XII, 204. Ὀδυσσ. λ. 36. — *heredes* HP ‖ *edes* B *pedes* C dubito num recte, *lares* vel *penates* Oudend., sed cfr. Cic. Phil. III, 4. — P. 101. 1. *posse* HB^1. — 2. *nec* C *et* β — *orationem* H. — P. 111. 1. *decuma* HBP *ad decumam* $b\beta^1$ *ad decimam* β^2. Nunc *decuma* praefero, cum latum *u* ostentatoris pronuntiationi melius conveniat. — 2. *illi* om. HP. — *decima* H (*decuma* ap. Halm. suprascr.) B (*i* ex *u* corr.), β *decuma* Pb. — 7. vulgatam *angiporto toto* praefero, nam plenus hic sermo homini glorioso aptior est. — P. 123. 15. *tantopere* D quoque habet. Item cum optimis cod. p. 200, 21 et 22, *magnopere* p. 216, 33. 221, 24 legi volo. Sed P. 134, 12 *summo opere* scribendum videtur, cum *sūmo pere* in H exstet. Cfr. p. 154, 21. — P. 144. 8. *conferunda* corrigas. Item p. 215, 1 *referunda* ex HS. — P. 148. 28. *optumum* (H^1 ap. Halm.), 32. *optumum*, 33. *optumae* ex hoc cod. recipienda erant. — P. 189. 19. *iisdem* P *isdem* β *hisdem* C. — 22. *hisdem* C *eisdem* P (?) *isdem* β. Utroque loco *i* prius deleas.

[M. TULLII CICERONIS]

AD

C. HERENNIUM

LIBRI QUATTUOR

DE ARTE RHETORICA.

LIBER PRIMUS.

Etsi negotiis familiaribus impediti vix satis otium 1
studio suppeditare possumus et id ipsum, quod datur 1
otii, libentius in philosophia consumere consuevimus, tamen tua nos, C. Herenni, voluntas commovit, ut de ratione dicendi conscriberemus, ne aut tua causa noluisse aut fugisse nos laborem putares, et eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causa velle cognoscere rhetoricam intellegebamus: non enim in se parum fructus habet copia dicendi et commoditas orationis, si recta intellegentia et definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res illa, quae Graeci scriptores inanis adrogantiae causa sibi adsumpserunt, reliquimus: nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquisiverunt, quae nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur; nos [autem] ea, quae videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus: non enim spe quaestus aut gloria commoti venimus ad scribendum, quemadmodum ceteri, sed ut industria nostra tuae morem geramus voluntati. Nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus, si te unum illud monuerimus, artem sine adsiduitate

dicendi non multum iuvare, ut intellegas hanc rationem praeceptionis ad exercitationem adcommodari oportere.

2 2 Oratoris officium est de iis rebus posse dicere, quae res ad usum civilem moribus ac legibus constitutae sunt, cum adsensione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quae recipere debet orator: demonstrativum, deliberativum, iudiciale. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem aut vituperationem; deliberativum est [in consultatione], quod habet in se suasionem et dissuasionem; iudiciale est, [quod positum est in controversia] quod habet accusationem aut petitionem cum defensione. Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus, deinde quo modo has causas tra-
3 ctari conveniat, ostendemus. Oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, pronuntiationem. Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium, quae causam probabilem reddant. Dispositio est ordo et distributio rerum, quae demonstrat, quid quibus locis sit conlocandum. Elocutio est idoneorum verborum [et sententiarum] ad inventionem adcommodatio. Memoria est firma animi rerum et verborum [et dispositionis] perceptio. Pronuntiatio est vocis, vultus, gestus moderatio cum venustate. Haec omnia tribus rebus adsequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est praeceptio, quae dat certam viam rationemque dicendi. Imitatio est, qua impellimur cum diligenti ratione ut aliquorum similes in dicendo velimus esse. Exercitatio est adsiduus usus consuetudoque dicendi.

Quoniam demonstratum est, quas causas oratorem recipere quasque res habere conveniret, nunc, quemadmodum ad orationem possint officia oratoris adcom-
3 modari, dicendum videtur. Inventio in sex partes
4 [orationis] consumitur: exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus

auditoris constituitur ad audiendum. Narratio est rerum gestarum aut proinde ut gestarum expositio. Divisio est, per quam aperimus, quid conveniat, quid in controversia sit, et per quam exponimus, quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum adseveratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio est artificiosus terminus orationis. Nunc, quoniam una cum oratoris officiis, quo res cognitu facilior esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur et eas ad inventionis rationem adcommodaremus, de exordio primum dicendum videtur.

Causa posita, quo commodius exordiri possimus, 5
genus causae considerandum est. Genera causarum sunt quattuor: honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causae genus putatur, cum aut [id] defendimus, quod ab omnibus defendendum videtur, aut [id] oppugnamus, quod ab omnibus videtur oppugnari debere [ut pro viro forti, contra paricidam]. Turpe genus intellegitur, cum aut honesta res oppugnatur aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa et honestatis et turpitudinis partem. Humile genus est, cum contempta res adfertur. Cum haec ita 4 6
sint, conveniet exordiorum rationem ad causae genus adcommodari. Exordiorum duo sunt genera: principium, quod Graece προοίμιον appellatur, et insinuatio, quae ἔφοδος nominatur.

Principium est, cum statim animum auditoris nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benivolos auditores habere possimus. Si genus causae dubium habebimus, a benivolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile genus erit causae, faciemus attentos. Sin turpe causae genus erit, insinuatione utendum est, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti erimus, qua re [adversarios criminando] benivolentiam capere possimus. Si honestum genus

causae erit, licebit recte vel uti vel non uti principio. Si uti volemus, aut id oportebit ostendere, qua re causa sit honesta, aut breviter, quibus de rebus dicturi simus, exponere. Sin principio nolemus uti, ab lege aut ab aliquo firmissimo nostrae causae adiu-
7 mento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, benivolum, attentum auditorem volumus habere, quo modo quidque confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causae [breviter] exponemus et si attentos [eos] faciemus; nam docilis est is, qui attente vult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur nos de rebus magnis, novis, inusitatis verba facturos aut de iis rebus, quae ad rem publicam pertineant aut ad eos ipsos, qui audient, aut ad deorum immortalium religionem, et si rogabimus, ut attente audiant, et si numero exponemus res, quibus
8 de rebus dicturi simus. Benivolos auditores facere quattuor modis possumus: ab nostra, ab adversariorum nostrorum, ab auditorum persona, ab rebus ipsis.
5 Ab nostra persona benivolentiam contrahemus, si nostrum officium sine adrogantia laudabimus, atque in rem publicam quales fuerimus aut in parentes aut in amicos aut in eos ipsos, qui audient, aliquid referemus, dum haec omnia ad eam rem ipsam, qua de re agitur, sint adcommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem, et si orabimus, ut nobis sint auxilio, et simul ostendemus nos in aliis noluisse spem habere. Ab adversariorum persona benivolentia captabitur, si eos in odium, in invidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, si quod eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In invidiam trahemus, si vim, [si] potentiam, factionem, divitias, [incontinentiam] nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, adfinitates adversariorum proferemus, et his adiumentis magis quam veritate eos confidere aperiemus. In contemptionem

adducemus, si inertiam, ignaviam, desidiam, luxuriam adversariorum proferemus. Ab auditorum persona benivolentia conligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus, [et] si, quae de iis existimatio, quae iudicii exspectatio sit, aperiemus. Ab rebus ipsis benivolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando tollemus, adversariorum per contemptionem deprimemus.

Deinceps de insinuatione aperiendum est. Tria 6 9 sunt tempora, quibus principio uti non possumus, quae diligenter sunt consideranda: aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animum auditoris a nobis alienat; aut cum animus auditoris persuasus videtur esse ab iis, qui [ante] contra dixerunt; aut cum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem, [hominem, non rem] spectari oportere; non placere nobis ipsis, quae facta dicantur ab adversariis, et esse indigna aut nefaria; deinde cum diu rem auxerimus, nihil simile a nobis factum ostendemus; aut aliquorum iudicium de simili causa aut de eadem aut de minore aut de maiore proferemus, deinde ad nostram causam pedetemptim accedemus et similitudinem conferemus. Item [si] negabimus nos de adversariis aut de aliqua re dicturos, et tamen occulte dicemus interiectione verborum. Si persuasus 10 auditor [fuerit, id est, si oratio adversariorum fecerit auditoribus fidem]: neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescii, quibus rebus fides fieri soleat —: ergo si fidem factam putabimus, his rebus nos insinuabimus ad causam: de eo, quod adversarii firmissimum sibi adiumentum putarint, primum nos dicturos pollicebimur; [aut] ab adversarii dicto exordiemur, et ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit; [aut] dubitatione utemur quid potissimum dicamus aut quoi loco primum respondeamus, cum adfirmatione. Si defessi erunt audiendo, ... ab

aliqua re, quae risum movere possit, ab apologo, fa-
bula [veri simili], imitatione, depravatione, inversione,
abiectione, suspitione, inrisione, stultitia, superlatione,
conlectione, litterarum mutatione; praeterea exspecta-
tione, similitudine [turpi], novitate, historia, versu, ab
alicuius interpellatione aut adrisione; [si promiserimus]
aliter ac parati fuerimus, nos esse dicturos; nos non
eodem modo, ut ceteri soleant, verba facturos; quid
alii soleant, quid nos facturi simus, breviter expone-
7 mus. Inter insinuationem et principium hoc interest.
11 Principium eiusmodi debet esse, ut statim aperte eis
rationibus, quibus perscripsimus, aut benivolum aut
attentum aut docilem faciamus auditorem: at insinuatio
huiusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem
eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commo-
ditatem in dicendi opere venire possimus. Verum hae
tres utilitates tametsi in tota oratione sunt compa-
randae, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis
attentos, dociles, benivolos praebeant, tamen id per
exordium causae maxime comparandum est. Nunc,
ne quando vitioso exordio utamur, quae vitia vitanda
sint, docebimus. [Exordienda causa servandum est,
ut lenis sit sermo, ut usitata verborum consuetudo,
ut non apparata oratio videatur esse.] Vitiosum ex-
ordium est, quod in plures causas potest adcommodari,
quod vulgare dicitur. Item vitiosum est, quo nihilo
minus adversarius potest uti, quod commune appellatur.
[Item illud, quod adversarius ex contrario poterit uti.]
Item vitiosum est, quod nimium apparatis verbis com-
positum est aut nimium longum est, et quod non ex
ipsa causa natum videtur, ut proprie cohaereat cum
narratione, et quod neque benivolum neque docilem
8 neque attentum facit auditorem. De exordio satis erit
12 dictum: deinceps ad narrationem transeamus. Narra-
tionum tria genera sunt. Unum est, cum exponimus
rem gestam et unum quidque trahimus ad utilitatem
nostram vincendi causa, quod pertinet ad eas causas,

de quibus iudicium futurum est. Alterum genus est narrationis, quod intercurrit nonnumquam fidei aut criminationis aut transitionis aut alicuius apparationis causa. Tertium genus est id, quod a causa civili remotum est, in quo tamen exerceri convenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narationis duo genera sunt, unum 13 quod in negotiis, alterum quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes: fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quae neque veras neque veri similes continet res, ut eae sunt, quae tragoediis traditae sunt Historia est gesta res, sed ab aetatis nostrae memoria remota. Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit, velut argumenta comoediarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festivitatem, animorum dissimilitudinem, gravitatem, levitatem, spem, metum, suspitionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, [rerum varietates] fortunae commutationem, insperatum incommodum, subitam laetitiam, iucundum exitum rerum. Verum hoc in exercendo transigetur; illud, quod ad veritatem pertinet, quomodo tractari conveniat, aperiemus.

Tres res convenit habere narrationem, ut brevis, 9 14 ut dilucida, ut veri similis sit; quae quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breviter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit, et si non ab ultimo initio repetere volemus, et si summatim, non particulatim narrabimus, et si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, persequemur, et si transitionibus nullis utemur, et si non deerrabimus ab eo, quod coeperimus exponere, et si exitus rerum ita ponemus, ut ante quoque quae facta sint, scire possint, tametsi nos reticuerimus: quod genus, si dicam me ex provincia redisse, profectum quoque in provinciam intellegatur. Et omnino non modo id, quod obest, sed etiam id,

quod neque obest neque adiuvat, satius est praeterire.
Et ne bis aut saepius idem dicamus, cavendum est; etiam
ne id, quod semel diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

Athenis Megaram vesperi advenit Simo:
Ubi advenit Megaram, insidias fecit virginis:
Insidias postquam fecit, vim in loco attulit.

15 Rem dilucide narrabimus, si ut quicquid primum gestum
erit, ita primum exponemus et rerum ac temporum
ordinem conservabimus, ut gestae res erunt aut ut
potuisse geri videbuntur: hic erit considerandum, ne
quid perturbate, [ne quid contorte, ne quid ambigue,]
ne quid nove dicamus, ne quam in aliam rem trans-
eamus, ne ab ultimo repetamus, ne longe persequa-
mur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereamus,
et si sequemur ea, quae de brevitate praecepta sunt;
nam quo brevior, eo dilucidior et cognitu facilior nar-
16 ratio fiet. Veri similis narratio erit, si, ut mos, ut
opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia tempo-
rum, personarum dignitates, consiliorum rationes,
locorum opportunitates constabunt; ne refelli possit aut
temporis parum fuisse aut causam nullam aut locum
idoneum non fuisse aut homines ipsos facere aut pati
non potuisse. Si vera res erit, nihilo minus haec omnia
narrando conservanda sunt, nam saepe veritas, nisi haec
servata sint, fidem non potest facere: sin erunt fictae,
eo magis erunt conservanda. De iis rebus caute confli-
gendum est, quibus in rebus tabulae aut alicuius firma
auctoritas videbitur interfuisse. Adhuc quae dicta sunt
arbitror mihi constare cum ceteris artis scriptoribus, nisi
quae de insinuationibus nova excogitavimus, quod eas
soli praeter ceteros in tria tempora divisimus, ut plane
certam viam et perspicuam rationem exordiorum habe-
10 remus. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum
inventione disputandum est, in qua singulare consumitur
oratoris artificium, dabimus operam, ut nihilo minus
industriae, quam rei utilitas postulabit, quaesisse vide-
amur, si prius pauca de divisione causarum dixerimus.

Causarum divisio in duas partes distributa est. 17
Primum [per narrationem] debemus aperire, quid nobis conveniat cum adversariis, quid in controversia sit [si ea, quae utilia nobis erunt, convenient,] hoc modo: 'Interfectam esse ab Oreste matrem convenit mihi cum adversariis: iurene fecerit et licueritne facere, id est in controversia.' [Item e contrario: 'Agamemnonem esse a Clytaemnestra occisum confitentur; cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse'.] Deinde, cum hoc fecerimus, distributione uti debemus. Ea dividitur in duas partes, enumerationem et expositionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero, quot de rebus dicturi simus. Eam plus quam trium partium [numero] esse non oportet: nam et periculosum est, ne quando plus minusve dicamus, et suspitionem adfert auditori meditationis et artificii, quae res fidem abrogat orationi. Expositio est, cum res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breviter et absolute.

Nunc ad confirmationem et confutationem trans- 18
eamus. Tota spes vincendi ratioque persuadendi posita est in confirmatione et in confutatione. Nam cum adiumenta nostra exposuerimus contrariaque dissolverimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. Utrumque igitur facere poterimus, si consti- 11
tutionem causae cognoverimus. Causarum constitutiones alii quattuor fecerunt: noster doctor tres putavit esse, non ut de illorum quicquam detraheret inventione, sed ut ostenderet, id, quod oportuisset simpliciter ac singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter et bipertito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaque, ut ante diximus, tres sunt: coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis [est], cum de facto controversia est, hoc modo: Aiax in silva, postquam resciit, quae fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulixes intervenit, occisum conspicatur, corpore telum cruentum educit. Teucer intervenit,

fratrem occisum, inimicum fratris cum gladio cruento videt, capitis arcessit. Hic coniectura verum quaeritur; [de facto erit controversia,] ex eo constitutio causae
19 coniecturalis nominatur. Legitima est constitutio, cum scripto [aut e scripto] aliquid controversiae nascitur. Ea dividitur in partes sex: scriptum et sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto et sententia controversia nascitur, cum videtur scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit, quae iubeat eos, qui propter tempestatem navem reliquerint, omnia perdere, eorum navem ceteraque esse, si navis conservata sit, qui remanserint in navi. Magnitudine tempestatis omnes perterriti navem reliquerunt [in scapham conscenderunt] praeter unum [aegrotum]: is propter morbum exire et fugere non potuit. Casu et fortuitu navis in portum incolumis delata est; ille [aegrotus] possedit navem, petit [ille] cuius fuerat. [Haec constitutio legitima est ex scripto et sententia.]
20 Ex contrariis legibus controversia constat, cum alia lex iubet aut permittit, alia vetat quidpiam fieri, hoc modo: Lex vetat eum, qui de pecuniis repetundis damnatus sit, in contione orationem habere: altera lex iubet augurem, in demortui locum qui petat, in contione nominare. Augur quidam damnatus de pecuniis repetundis in demortui locum nominavit; petitur ab eo multa. [Constitutio legitima ex contrariis legi-
12 bus.] Ex ambiguo controversia nascitur, cum re unam in sententiam scripta scriptum duas aut plures sententias significat, hoc modo: Paterfamilias cum filium heredem faceret, testamento vasa argentea uxori legavit: [TULLIUS] 'HERES MEUS [TERENTIAE] UXORI MEAE XXX PONDO VASORUM ARGENTEORUM DATO, QUAE VOLET.' Post mortem eius vasa pretiosa et caelata magnifice petit. Filius se, quae ipse vellet, in XXX pondo ei debere dicit. [Constitutio est legitima ex ambiguo.]
21 Definitione causa constat, cum in controversia est, quo

nomine factum appelletur. Ea est huiusmodi: Cum L. Saturninus legem frumentariam de semissibus et trientibus laturus esset, Q. Caepio, qui per id temporis quaestor urbanus erat, docuit senatum aerarium pati non posse tantam largitionem. Senatus decrevit, si eam legem ad populum ferat, adversus rem publicam videri ea facere. Saturninus ferre [coepit], conlegae intercedere. Ille nihilo minus sitellam detulit. Caepio, ut illum [contra] intercedentibus conlegis, adversus rem publicam vidit ferre, cum viris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deicit, impedimento est, quo setius feratur: arcessitur Caepio maiestatis. [Constitutio legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, cum quaeritur, quid imminuerit maiestatem.] Ex translatione controversia 22 nascitur, cum aut tempus differendum aut accusatorem mutandum aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte constitutionis Graeci in iudiciis, nos in iure [civili] plerumque utimur, [in hac parte nos iuris civilis scientia iuvabit,] in iudiciis tamen nonnihil [utimur,] ut hoc modo: Si quis peculatus accusatur, quod vasa argentea publica de loco privato dicatur sustulisse, possit dicere, cum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus, secum furti agi, non peculatus oportere. Haec partitio legitimae constitutionis his de causis raro venit in iudicium, quod in privata actione praetoriae exceptiones sunt et causa cadit qui egit, nisi habuit actionem, et in publicis quaestionibus cavetur legibus, ut ante, si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare necne.

13 23

Ex ratiocinatione controversia constat, cum res sine propria lege venit in iudicium, quae tamen ab aliis legibus similitudine quadam occupatur. Ea est huiusmodi. Lex: SI FURIOSUS ESCIT, ADGNATUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAQUE EIUS POTESTAS ESTO. [Et lex: QUI PARENTEM NECASSE IUDICATUS ERIT, UT IS OBVOLUTUS ET OBLIGATUS CORIO DEVEHATUR IN PROFLUENTEM.]

Et lex: PATERFAMILIAS UTI SUPER FAMILIA PECUNIAVE SUA LEGASSIT, ITA IUS ESTO. Et lex: SI PATERFAMILIAS INTESTATO MORITUR, FAMILIA PECUNIAQUE EIUS ADGNATUM GENTILIUMQUE ESTO. Malleolus iudicatus est matrem necasse. Ei damnato statim folliculus in os et soleae ligneae in pedibus inductae sunt, in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem adferunt, testamentum ipso praesente conscribunt, testes recte adfuerunt; de illo supplicium sumitur. Ii, qui heredes erant testamento, hereditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnaverat in eius periculo, suam vocat hereditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla adfertur, et tamen multae adferuntur, ex quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit aut non potuerit iure testamentum facere. [Constitutio legitima ex ratiocinatione.] Cuiusmodi partes essent legitimae constitutionis ostendimus: nunc de iuridiciali constitutione dicamus.

14 24 Iuridicialis constitutio est, cum factum convenit, sed iure an iniuria factum sit, quaeritur. Eius constitutionis partes duae sunt, quarum una absoluta, altera adsumptiva nominatur. Absoluta est, cum id ipsum, quod factum est, ut aliud nihil foris adsumatur, recte factum esse dicemus. Ea eiusmodi est. Mimus quidam nominatim Accium poëtam compellavit in scena. Cum eo Accius iniuriarum agit. Hic nihil aliud defendit nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Adsumptiva [pars] est, cum per se defensio infirma est, adsumpta extraria re comprobatur. Adsumptivae partes sunt quattuor: concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus postulat ignosci. Ea dividitur in purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum consulto negat se reus fecisse. Ea dividitur in imprudentiam, fortunam, necessitatem: fortunam, ut Caepio ad tribunos plebis de exercitus amissione; imprudentiam, ut ille, qui de eo servo, qui dominum

occiderat, supplicium sumpsit, [cui frater esset,] antequam tabulas testamenti aperuit, cum is servus testamento manu missus esset; necessitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non venit, quod aquae interclusissent. Deprecatio est, cum et pecasse se et consulto fecisse [reus] confitetur, et tamen postulat, ut sui misereantur. Hoc in iudicio non fere potest usu venire, nisi quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta exstant. [Hoc modo in loco communi per amplificationem iniciemus: quodsi hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conveniret, verum nihil postulat ignosci. Ergo in iudicium non venit, aut senatum, ad imperatorem et in consilium talis causa 15
potest venire.] Ex translatione criminis causa constat, 25
cum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes, cum se defendit in matrem conferens crimen. Ex remotione criminis causa constat, cum a nobis non crimen, sed culpam ipsam amovemus et vel in hominem transferimus vel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut si accusetur is, qui P. Sulpicium se fateatur occidisse, et id iussu consulum defendat et eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoque ostendisse, quare id facere liceret. In rem confertur, ut si quis, ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito vetetur. Ex comparatione causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, et id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: C. Popilius, cum a Gallis obsideretur neque fugere ullo modo posset, venit cum hostium ducibus in conlocutionem; ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret. Satius esse duxit amittere impedimenta quam exercitum; exercitum eduxit, impedimenta reliquit: arcessitur maiestatis. Quae constitutiones et 16
quae constitutionum partes sint, videor ostendisse. Nunc quo modo eas et qua via tractari conveniat demonstrandum est, si prius aperuerimus quid oporteat

ab ambobus in causa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur.

26 Constitutione igitur reperta statim quaerenda ratio est, quae causam facit et continet defensionem, hoc modo, ut docendi causa in hac potissimum causa consistamus: Orestes confitetur se occidisse matrem: nisi attulerit facti rationem, perverterit defensionem. Ergo adfert eam, quae nisi intercederet, ne causa quidem esset. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. [Ergo, ut ostendi, ratio ea est, quae continet defensionem, sine qua ne parva quidem dubitatio potest remorari damnationem.] Inventa ratione firmamentum quaerendum est, id est, quod continet accusationem, quod adfertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituetur hoc modo: Cum usus fuerit Orestes ratione hoc pacto: 'Iure occidi, illa enim patrem meum occiderat', utetur accusator firmamento, hoc modo: 'At non abs te occidi neque indemnatam poenas pendere oportuit.' Ex ratione defensionis et ex firmamento accusationis iudicii quaestio nascatur oportet, quam nos iudicationem, Graeci κρινόμενον appellant. Ea constituetur ex coniunctione firmamenti et rationis [defensione] hoc modo: Cum dicat Orestes se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectumne fuerit sine iudicio a filio Clytaemnestram occidi. [Ergo hac ratione iudicationem reperire convenit.] Reperta iudicatione omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit.

17 27 In omnibus constitutionibus et partibus constitutionum hac via iudicationes reperientur, praeterquam in coniecturali constitutione: in ea nec ratio qua re fecerit quaeritur, fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. Quare ex intentione et infitiatione iudicatio constituitur, hoc modo: [Intentio:] 'Occidisti Aiacem.' [Infitiatio:] 'Non occidi.' [Iudicatio:] Occideritne? Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones aut

partes constitutionum, iudicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur.

Sedulo dedimus operam, ut breviter et dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc quoniam satis huius voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem litterarum possit animum tuum defatigatio retardare. Si qua tardius haec, quam studes, absolventur, cum rerum magnitudini tum nostris quoque occupationibus adsignare debebis. Verumtamen maturabimus et, quod negotio diminutum fuerit, exaequabimus industria, ut pro tuo in nos officio, pro nostro in te studio munus hoc adcumulatissime tuae largiamur voluntati.

[M. TULLII CICERONIS]

AD

C. HERENNIUM

DE ARTE RHETORICA

LIBER SECUNDUS.

In primo libro, Herenni, breviter exposuimus, 1
quas causas recipere oratorem oporteret et in quibus 1
[partibus] officiis [artis] elaborare conveniret et ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum, quod neque de omnibus rebus simul dici poterat et de maximis rebus primum scribendum fuit, quo cetera tibi faciliora cognitu viderentur, ita nobis placitum est, ut ea, quae difficillima essent, potissimum scriberemus. Causarum tria genera sunt: demonstrativum, deliberativum, iudiciale. Multo difficillimum iudiciale est; ergo id primum absolvemus hoc [et priore]

libro. De oratoris officiis quinque inventio et prima et difficillima est. Ea quoque nobis erit hoc libro propemodum absoluta: parvae partes eius in tertium
2 volumen transferentur. De sex partibus orationis primum scribere incepimus: [in primo libro] locuti sumus de exordio, narratione, divisione, nec pluribus verbis, quam necesse fuit, nec minus dilucide, quam te velle existimabamus, deinde coniuncte de confirmatione et confutatione dicendum fuit. Quare genera constitutionum et earum partes aperuimus; ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem et partem constitutionis causa posita reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quaeri conveniret. [Qua inventa curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur; postea admonuimus esse causas complures, in quas plures constitutiones aut
2 partes constitutionum adcommodarentur.] Reliquum videbatur esse, ut ostenderemus, quae ratio posset inventionis ad unam quamque constitutionem aut partem constitutionis adcommodari, et [item] quales argumentationes, quas Graeci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, quales vitare oporteret; quorum utrumque pertinet ad confirmationem et ad confutationem. Deinde ad extremum docuimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat. [Qui locus erat proximus de sex partibus orationis.]

Primum ergo quaeremus, quemadmodum quamque causam tractare conveniat et nimirum eam, quae difficillima est, potissimum consideremus.

3 In causa coniecturali narratio accusatoris suspitiones interiectas et dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam ventum aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem et dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspitionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa: probabile, conlationem, signum, argumentum, consecuticnem, ap-

probationem. Horum unum quidque quid valeat, ape-
riemus. Probabile est, per quod probatur expedisse
peccare et ab simili turpitudine hominem numquam
afuisse. Id dividitur in causam et vitam. Causa est
ea, quae induxit ad maleficium commodorum spe aut
incommodorum vitatione, cum quaeritur, num quod
commodum maleficio appetierit, num honorem, num
pecuniam, num dominationem; num aliquam cupidi-
tatem [amoris aut eiusmodi libidinis] voluerit explere
aut num quod incommodum vitarit: inimicitias, infa- 3
miam, dolorem, supplicium. [Hic] accusator in spe 4
commodi cupiditatem ostendet adversarii, in vitatione
incommodi formidinem augebit; defensor [autem] negabit
fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer ex-
tenuabit; deinde iniquum esse dicet omnes, ad quos
aliquid emolumenti ex aliqua re pervenerit, in suspi-
tionem maleficii devocari; deinde vita hominis ex ante
factis spectabitur. Primum considerabit accusator, 5
num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet,
quaeret, num quando venerit in similem suspitionem,
et in eo debebit esse occupatus, ut ad eam causam
peccati, quam paulo ante exposuerit, vita hominis
possit adcommodari, hoc modo: Si dicet pecuniae
causa fecisse, ostendat eum semper avarum fuisse, si
honoris, ambitiosum; ita poterit animi vitium cum
causa peccati conglutinare. Si non poterit par [animi]
vitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non
poterit avarum demonstrare, demonstret corruptorem,
perfidum, si quo modo poterit [denique aliquo aut quam
plurimis vitiis contaminare personam]; deinde qui illud
fecerit tam nequiter, eundem hoc tam perperam fecisse
non esse mirandum. Si vehementer castus, integer
existimabitur adversarius, dicet facta, non famam
spectari oportere; illum ante occultasse sua flagitia;
se planum facturum ab eo maleficium non abesse.
Defensor primum demonstrabit vitam integram, si
poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam,

stultitiam, adulescentiam, vim, persuasionem; quibus de rebus vituperatio eorum, quae extra id crimen erunt, non debeat adsignari. Sin vehementer hominis turpitudine impedietur et infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos [esse] dicat de innocente, et utetur loco communi, rumoribus credi non oportere. Sin nihil eorum fieri poterit, utatur extrema defensione: dicat non se de moribus eius apud censores, se de criminibus adversariorum apud iudices dicere.
4 6 Conlatio est, cum accusator id, quod adversarium fecisse criminatur, alii nemini nisi reo bono fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse perficere nisi adversarium, aut eum ipsum aliis rationibus aut non potuisse aut non aeque commode potuisse aut eum fugisse [illas] rationes commodiores propter cupiditatem. [Hoc loco] defensor demonstret oportet aut aliis quoque bono fuisse aut alios quoque id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. Id dividitur in partes sex: locum, tempus, spatium, occasio-
7 nem, spem perficiendi, spem celandi. Locus quaeritur, celebris an desertus, semper desertus an tum, cum id factum sit, [in eo loco solitudo], sacer an profanus, publicus an privatus fuerit; cuiusmodi loci attingant, num, qui est passus, perspectus, exauditus esse possit. Horum quid reo, quid accusatori conveniat, perscribere non gravaremur, nisi facile quivis causa posita posset iudicare. Initia enim inventionis ab arte debent proficisci, cetera [facile] comparabit exercitatio. Tempus ita quaeritur: quid anni [qua hora], noctu an interdiu, et qua die, qua noctis hora factum esse dicatur et cur eiusmodi temporibus. Spatium ita considerabitur: satisne longum fuerit ad eam rem [transigendam]; scieritne satis ad id perficiendum spatii futurum; nam parvi refert satis spatii fuisse [ad id perficiendum], si id ante sciri et ratione provideri non potuit. Occasio quaeritur, idoneane fuerit ad rem adoriendam an alia

melior, quae aut praeterita sit aut non exspectata. Spes perficiendi ecqua fuerit, spectabitur hoc modo: si, quae supra dicta sunt signa, concurrent, si praeterea altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatio videbitur fuisse, altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio [demonstrabitur fuisse]; qua re scire potuerit, utrum diffidendum an confidendum fuerit. Spes celandi quae fuerit, quaeritur ex consciis, arbitris, adiutoribus, liberis aut 5
servis [aut utrisque]. Argumentum est, per quod res 8
coarguitur certioribus adiumentis et magis firma suspitione. Id dividitur in tempora tria: praeteritum, instans, consequens. In praeterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi visus sit, quocum visus sit, num quid appararit, num quem convenerit, num quid dixerit, num quid habuerit de consciis, de adiutoribus, de adiumentis; num quid in loco praeter consuetudinem fecerit aut alieno tempore. In instanti tempore quaeretur, num visus sit, cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odore, gustatu; nam quivis horum sensus potest conflare suspitionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium aut a quo factum sit. Factum esse, hoc modo: si tumore et livore decoloratum corpus est mortui, significat eum veneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: si telum, si vestimentum, si quid eiusmodi relictum aut si vestigium [rei] repertum, si cruor in vestimentis, si in eo loco comprehensus aut visus [transacto negotio], quo in loco res gesta dicitur. Consecutio est, cum quaeritur, quae signa nocentis et innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, adversarium, cum ad eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid; quae signa conscientiae sint. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet eum

usque adeo praemeditatum fuisse, quid sibi esset usu venturum, ut confidentissime resisteret, responderet; quae signa confidentiae, non innocentiae sint. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati se commotum esse dicet; si non per-
6 timuerit, fretum innocentia negabit esse commotum.
9 Approbatio est, qua utimur ad extremum confirmata suspitione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprii sunt ii, quibus nisi accusator nemo potest uti, et ii, quibus nisi defensor nemo potest uti. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere et cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam captat et cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt cum accusatoris tum defensoris, ab testibus contra testes, a quaestionibus contra quaestiones, ab argumentis contra argumenta, ab rumoribus contra rumores. A testibus dicemus secundum auctoritatem et vitam testium et constantiam testimoniorum: contra testes secundum vitae turpitudinem, testimoniorum inconstantiam; si aut fieri non potuisse dicemus aut non factum esse quod dicant aut scire illos non potuisse aut cupide dicere et argumentari. [Haec et ad
7 improbationem et ad interrogationem testium perti-
10 nebunt.] A quaestionibus dicemus, cum demonstrabimus maiores veri inveniendi causa tormentis et cruciatu voluisse quaeri et summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant dicant. Et [praeterea] confirmatior haec erit disputatio, si, quae dicta erunt, argumentando isdem viis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad veri similem suspitionem; idemque hoc in testimoniis facere oportebit. Contra quaestiones hoc modo dicemus: primum maiores voluisse certis in rebus interponi quaestiones, cum, quae vere dicerentur, servari ea, quae falso in quaestione pronuntiarentur,

refelli possent, [hoc modo: Quo in loco quid positum sit, et si quid esset simile, quod videri aut aliquo simili signo percipi possit;] deinde dolori credi non oportere, quod alius alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad eminiscendum, quod denique saepe scire aut suspicari possit, quid quaesitor velit audire; quod cum dixerit, intellegat sibi finem doloris futurum. Haec disputatio comprobabitur, si refellemus, quae in quaestionibus erunt dicta, probabili argumentatione; idque partibus coniecturae, quas ante exposuimus, facere oportebit. Ab argumentis et signis et ceteris 11
locis, quibus augetur suspitio, dicere hoc modo convenit: Cum multa concurrant argumenta et signa, quae inter se consentiant, rem perspicuam, non suspitiosam videri oportere. Item plus oportere signis et argumentis credi quam testibus: [haec enim] hoc modo exponi, quo modo res vere sit gesta, testes corrumpi posse vel pretio vel gratia vel metu vel simultate. Contra argumenta et signa et ceteras suspitiones dicemus hoc modo: si demonstrabimus nullam rem esse, quam non suspitionibus quivis possit criminari; deinde unam quamque suspitionem extenuabimus et dabimus operam, ut ostendamus nihilo magis in nos eam quam in alium quempiam convenire; indignum facinus esse sine testibus coniecturam et suspitionem 8
firmamenti satis habere. Ab rumoribus dicemus, si 12
negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid; et si dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret et eminisceretur; et praeterea, si ceteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse verum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit; et aut inimicos nostros aut homines natura malivolos et maledicos confinxisse dicemus; et [aliquam] aut fictam fabulam in adversarios adferemus, quam dicamus omnibus in ore esse, aut verum rumorem [proferemus], qui [illi] aliquid

turpitudinis adferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quod quivis unus homo possit quamvis turpem de quolibet rumorem proferre et confictam fabulam dissipare. Verumtamen si rumor vehementer probabilis esse videbitur, argumentando famae fidem poterimus abrogare. Quod et difficillima tractatu est constitutio coniecturalis et in veris causis saepissime tractanda [est], eo diligentius omnes eius partes perscrutati sumus, ut ne parvula quidem titubatione aut offensatione impediremur, si ad hanc ratio-
9 nem praeceptionis adsiduitatem exercitationis adcom-
13 modassemus. Nunc ad legitimae constitutionis partes transeamus. Cum voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, si a scripto dicemus, his locis utemur secundum narrationem: primum scriptoris conlaudatione, deinde scripti recitatione, deinde percontatione, scierintne id adversarii discriptum fuisse in lege aut testamento aut stipulatione aut quolibet scripto, quod ad eam rem pertinebit, deinde conlatione, quid scriptum sit, quid adversarii se fecisse dicant, quid iudicem sequi conveniat, utrum id, quod diligenter perscriptum sit, an id, quod acute sit excogitatum; deinde ea sententia, quae ab adversariis sit excogitata et scripto attributa, contemnetur et infirmabitur. Deinde quaeretur, quid ei obfuerit, si id voluisset adscribere, aut num non potuerit perscribi. Deinde a nobis sententia reperietur et causa proferetur, quare id scriptor senserit, quod scripserit; et demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breviter, commode, perfecte, cum ratione certa. Deinde exempla proferentur, quae res, cum ab adversariis sententia et voluntas adferretur, ab scripto potius iudicatae sint. Deinde ostendetur, quam periculosum sit ab scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui, cum fateatur se contra
quod legibus sanctum aut testamento perscriptum sit,
10 fecisse, tamen facti quaerat defensionem. Ab sententia
14 sic dicemus: Primum laudabimus scriptoris commo-

ditatem atque brevitatem, quod tantum scripserit, quod necesse fuerit, [illud,] quod sine scripto intellegi potuerit, non necessarium [scribendum] putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium verba et litteras sequi, neglegere voluntatem. Deinde id, quod scriptum sit, aut non posse fieri aut non lege, non more, non natura, non aequo et bono posse fieri, quae omnia noluisse scriptorem quam rectissime fieri nemo dicet; at ea, quae a nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam aut nullam esse aut stultam aut iniustam aut non posse fieri aut non constare cum superioribus et inferioribus sententiis aut cum iure communi aut cum aliis legibus communibus aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum a voluntate et contra scriptum iudicatorum enumerationem, deinde legum, stipulationum breviter exscriptarum, in quibus intellegatur scriptorum voluntas, expositionem. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet et scriptoris voluntatem non interpretetur.

Cum duae leges inter se discrepant, videndum est 15
primum, num qua obrogatio aut derogatio sit, deinde utrum leges ita dissentiant, ut altera iubeat, altera vetet, an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse, quod cogeretur, cum altera lex permitteret: plus enim valet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum aut derogatum sit; id, quod posteriore lege sanctum sit, esse neglectum. Cum haec erunt considerata, statim nostrae legis expositione, recitatione, conlaudatione utemur. Deinde contrariae legis enodabimus voluntatem et eam trahemus ad nostrae causae commodum. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris et quaeremus partes iuris, utra cum parte faciant; de qua [parte
iuris] posterius disseremus. Si ambiguum esse scriptum 11
putabitur, quod in duas aut plures sententias trahi 16

possit, hoc modo tractandum est: primum, sitne ambiguum, quaerendum est, deinde, quomodo scriptum esset, si id, quod adversarii interpretantur, scriptor fieri voluisset, ostendendum est; deinde id, quod nos interpretemur, et fieri posse et honeste, recte, lege, more, natura, bono et aequo fieri posse; quod adversarii interpretentur ex contrario; nec esse ambigue scriptum, cum intellegatur, utra sententia vera sit. Sunt, qui arbitrentur ad hanc causam tractandam vehementer pertinere cognitionem amphiboliarum eam, quae ab dialecticis proferatur; nos vero arbitramur non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento: omnes enim [illi] amphibolias aucupantur, eas etiam, quarum ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. Itaque et alieni sermonis molesti interpellatores [et] scripti cum odiosi tum obscuri interpretes sunt, et dum caute et expedite loqui volunt, infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo, ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum voles, refellemus. In praesentiarum hoc intercedere non alienum fuit, ut huius infantiae garrulam disciplinam contemneremus. 12 17 Cum definitione utemur, primum adferemus brevem vocabuli definitionem, hoc modo: 'Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus civitatis amplitudo constat: quae sunt ea, Q. Caepio? suffragia, magistratus. Nempe igitur tu et populum suffragio et magistratum consilio privasti, cum pontes disturbasti.' Item ex contrario: 'Maiestatem is minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento adficit. Ego non adfeci, sed prohibui detrimento: aerarium enim conservavi, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus sum.' Primum igitur vocabuli sententia breviter et ad utilitatem causae adcommodate discribetur; deinde factum nostrum cum verbi discriptione coniungetur; deinde contrariae discriptionis

ratio refelletur, si aut falsa erit aut inutilis aut turpis aut iniuriosa. Id quod ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta, de qua iam loquemur.

18 Quaeritur in translationibus [primum], num aliquis eius rei actionem, petitionem aut persecutionem habeat, num alio tempore, num alia lege, num alio quaerente. Haec legibus et moribus, aequo et bono reperientur; de quibus dicetur in iuridiciali absoluta. In causa ratiocinali primum quaeretur, ecquid in rebus maioribus aut minoribus [aut dissimilibns] similiter scriptum aut iudicatum sit; deinde, utrum ea res similis sit ei rei, de qua agitur, an dissimilis; deinde, utrum consulto de ea re scriptum non sit, quod noluerit cavere, an quod satis cautum putarit propter ceterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimae constitutionis satis dictum est: nunc ad iuridicialem revertemur.

13 19 Absoluta iuridiciali constitutione utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla adsumptione extrariae defensionis. In ea convenit quaeri, iurene sit factum. De eo causa posita dicere poterimus, si, ex quibus partibus ius constet, cognoverimus. Constat igitur ex his partibus: natura, lege, consuetudine, iudicato, aequo et bono, pacto. Natura ius est, quod cognationis aut pietatis causa observatur; quo iure parentes a liberis, [et] a parentibus liberi coluntur. Lege ius est id, quod populi iussu sanctum est; quod genus: UT IN IUS EAS, CUM VOCERIS. Consuetudine ius est id, quod sine lege aeque, ac si legitimum sit, usitatum est; quod genus: ID QUOD ARGENTARIO TULERIS EXPENSUM, AB SOCIO EIUS RECTE PETERE POSSIS. Iudicatum est id, de quo sententia lata est aut decretum interpositum. Ea saepe diversa sunt, ut aliud alio iudici aut praetori aut consuli aut tribuno plebis placitum sit; [et fit, ut de eadem re saepe alius aliud decreverit aut iudicarit;] quod genus: M. Drusus praetor urbanus,

quod cum herede mandati ageretur, iudicium reddidit, Sex. Iulius non reddidit. Item: C. Caelius iudex absolvit iniuriarum eum, qui Lucilium poëtam in scena nominatim laeserat, P. Mucius eum, qui L. Accium
20 poëtam nominaverat, condemnavit. Ergo, quia possunt res simili de causa dissimiliter iudicatae proferri, cum id usu venerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum conferemus. Ex aequo et bono ius constat, quod ad veritatem [et utilitatem] communem videtur pertinere; quod genus: UT MAIOR ANNIS LX. ET CUI MORBUS CAUSA EST, COGNITOREM DET. Ex eo vel novum ius constitui convenit ex tempore et ex hominis dignitate. Ex pacto ius est: SI QUI QUID INTER SE PEPIGERUNT, SI QUID INTER QUOS CONVENIT. Pacta sunt, quae legibus observanda sunt, hoc modo: REM UBI PAGUNT, ORATO; NI PAGUNT, IN COMITIO AUT IN FORO ANTE MERIDIEM CAUSAM COICITO. Sunt item pacta, quae sine legibus observantur ex convento, quae iure praestare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confir-
14 mari convenit, id quod in absoluta iuridiciali facien-
21 dum videtur. . . . . cum ex comparatione quaeretur, utrum satius fuerit: agere id, quod reus dicat se fecisse, aut id, quod accusator dicat oportuisse fieri, primum quaeri conveniet, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum honestius, facilius, conducibilius. Deinde oportebit quaeri, ipsumne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit utilius statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore [suspitio ex constitutione] coniectura, qua re putetur non ratione factum esse, quod melius deteriori anteponeretur, sed in eo dolo malo [negotium] gestum aliqua probabili causa, de qua ante dictum est. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis. [Deinde quaeretur, potueritne vitari, ne in eum locum
22 veniretur.] His sic tractatis accusator utetur loco communi in eum, qui inutile utili praeposuerit, cum sta-

tuendi non habuerit potestatem. Defensor contra eos, qui aequum censeant rem perniciosam utili praeponi, utetur loco communi, per conquestionem, simul quaeret ab accusatoribus, ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent; et tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos. Translatio criminis 15
est, cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. Primum quaerendum est, verene in alium crimen transferatur; deinde spectandum est, aequene magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud, quod reus suscepisse dicatur; deinde, oportueritne in ea re peccare, in qua alius [ante] peccarit; deinde, oportueritne iudicium ante fieri; deinde, cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteatne de ea re iudicium fieri, quae res in iudicium non venerit. Locus communis accusatoris contra eum, qui plus censeat vim quam iudicia valere oportere, et ab adversariis percontabitur accusator, quid futurum sit, si idem ceteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicant. Quid, si ipse accusator idem facere voluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferet; rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ii, qui audient, existiment, aut non potuisse aut inutile fuisse rem in iudicium venire.

Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. 16 23
Ea dividitur in purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum consulto a nobis factum negamus. Ea dividitur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. [De his partibus primum ostendendum est; deinde ad deprecationem revertendum videtur.] Primum considerandum est, num culpa ventum sit in necessitudinem [num culpa veniendi necessitudinem fecerit]. Deinde quaerendum, ecquo modo vis illa vitari potuerit aut levari. Deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertusne sit, quid contra facere aut excogitare posset. Deinde, num quae suspitiones ex coniecturali

constitutione trahi possint, quae significent id consulto
factum esse, quod necessario accidisse dicitur. Deinde,
si maxime necessitudo quaepiam fuerit, conveniatne
24 eam satis idoneam [causam] putari. Si [autem] im-
prudentia reus se peccasse dicet, primum quaeretur,
utrum potueritne scire an non potuerit; deinde utrum
data sit opera, ut sciretur, an non; deinde, utrum
casu nescierit an culpa. Nam qui se propter vinum
aut amorem aut iracundiam fugisse rationem dicet, is
animi vitio videbitur nescisse, non imprudentia; quare
non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabit.
Deinde coniecturali constitutione quaeretur, utrum
scierit an ignoraverit, et considerabitur satisne in im-
prudentia praesidii debeat esse, cum factum esse constet.
Cum in fortunam causa conferetur et ea re defensor
ignosci [reo] dicet oportere, eadem omnia videntur
consideranda, quae de necessitudine praescripta sunt.
Etenim omnes haec res [partes purgationis] inter se
finitimae sunt, ut in omnes eadem fere possint ad-
commodari. Loci communes in his causis: accusatoris
contra eum, qui cum peccasse confiteatur, tamen
oratione iudicium demoretur; defensoris, de humanitate,
misericordia; voluntatem in omnibus rebus spectari
17 convenire; quae consulto facta non sint, facta ea fraude
25 esse non oportere. Deprecatione utemur, cum fate-
bimur [nos] peccasse neque id imprudentes aut for-
tuito aut necessario fecisse dicemus et tamen ignosci
nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quaeri-
tur ex his locis: si plura aut maiora officia quam
maleficia videbuntur constare; si qua virtus aut no-
bilitas erit in eo, qui supplicabit; si qua spes erit
usui futurum, si sine supplicio discesserit; si ipse
ille supplex mansuetus et misericors in potestatibus
ostendetur fuisse; si ea, quae peccavit, non odio neque
crudelitate, sed officio et recto studio commotus fecit;
si tali de causa aliis quoque ignotum est; si nihil ab
eo periculi nobis futurum videbitur, si eum missum

fecerimus; si nulla a nostris civibus aut ab aliqua civitate vituperatio ex ea re suscipietur. Loci com- 26
munes: de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contra dicet, cum amplificatione et enumeratione peccatorum. Haec causa iudicialis fieri non potest, ut in libro primo ostendimus, sed, quod potest [vel] ad senatum vel ad consilium venire, non visa est supersedenda. Cum a nobis crimen removere volemus aut in rem aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur, quaerendum erit primum, potueritne tantum, quantum reus demonstrabit, is, in quem causa conferetur; ecquonam modo aut honeste aut sine periculo potuerit obsisti; si maxime ita sit, num ea re concedi reo conveniat, quod alieno inductu fecerit. Deinde in coniecturalem trahetur controversiam et disseretur, num consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, et haec eadem fere et omnia, quae de necessitudine praecepimus, consideranda erunt.

Quoniam satis ostendisse videmur, quibus argu- 18 27
mentationibus in uno quoque genere causae iudicialis uti conveniret, consequi videtur, ut doceamus, quemadmodum ipsas argumentationes ornate et absolute tractare possimus. Nam fere non difficile [est] invenire, quid sit causae adiumento, difficillimum [vero] est inventum expedire et expedite pronuntiare. Haec enim res facit, ut neque diutius, quam satis sit, in eisdem locis commoremur, nec eodem identidem revolvamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione et ipsi meminisse poterimus, quid quoque loco dixerimus, et auditor cum totius causae tum unius cuiusque argumentationis distributionem percipere et meminisse poterit. Ergo absolutissima et perfectissima 28
est argumentatio ea, quae in quinque partes est distributa: propositionem, rationem, rationis confirmati-

onem, exornationem, complexionem. Propositio est,
per quam ostendimus summatim, quid sit quod probari
volumus. Ratio est quae [causam] demonstrat verum
esse id, quod intendimus, brevi subiectione. Rationis
confirmatio est ea, quae pluribus argumentis corro-
borat breviter expositam rationem. Exornatio est,
qua utimur rei honestandae et conlocupletandae causa,
confirmata argumentatione. Complexio est, quae con-
cludit breviter, conligens partes argumentationis. Hisce
igitur quinque partibus ut absolutissime utamur, hoc
19 modo tractabimus argumentationem. Causam osten-
demus Ulixi fuisse, quare interfecerit Aiacem: 'inimi-
cum enim acerrimum de medio tollere volebat, a quo
sibi non iniuria summum periculum metuebat. Vi-
debat illo incolumi se incolumem non futurum; spe-
rabat illius morte [se] salutem sibi comparare; con-
sueverat, si iure non potuerat, iniuria quavis inimico
exitium machinari, cui rei mors indigna Palamedi
testimonium dat. Ergo [et] metus periculi hortabatur
eum interimere; a quo supplicium verebatur, consue-
tudo peccandi maleficii suscipiendi removebat dubi-
29 tationem. Omnes enim cum minima peccata cum causa
suscipiunt, tum vero illa, quae multo maxima sunt
maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere
conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniae
spes, si complures se scelere contaminarunt imperii
cupiditate, si multi leve compendium fraude maxima
commutarunt, cui mirum videbitur, istum a maleficio
propter acerrimam formidinem non temperasse? Virum
fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentis-
simum, iniuria lacessitum, ira exsuscitatum homo ti-
midus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimi-
cum incolumem esse noluit: qui tandem hoc mirum
videbitur? Nam cum feras bestias videamus alacres
et erectas vadere, ut alteri bestiae noceant, non est
incredibile putandum istius quoque animum ferum,
crudelem atque inhumanum cupide ad inimici perni-

ciem profectum, praesertim cum in bestiis nullam neque bonam neque malam rationem videamus, in isto plurimas et pessimas rationes semper fuisse intellegamus. Si ergo pollicitus sum me daturum causam, 30 qua inductus Ulixes accesserit ad maleficium, et si inimicitiarum acerrimam rationem et periculi metum intercessisse demonstravi, non est dubium quin confiteatur causam maleficii fuisse.' Ergo absolutissima est argumentatio ea, quae ex quinque partibus constat, sed ea non semper necesse est uti. Est cum complexione supersedendum est, si res brevis est, ut facile memoria comprehendatur; est, cum exornatio praetermittenda est, si parum locuples ad amplificandum et exornandum res videtur esse. Sin et brevis erit argumentatio et res tenuis aut humilis, tum exornatione et complexione supersedendum est. [In omni argumentatione de duabus partibus postremis haec, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepertita; brevissima est tripertita; mediocris sublata aut exornatione aut complexione quadripertita.

Duo sunt genera vitiosarum argumentationum: 20 31 unum, quod ab adversario reprehendi potest, id quod pertinet ad causam: alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensionis. Quae sint, quae reprehensione confutari conveniat, quae tacite contemni atque vitari sine reprehensione nisi exemplum subiecero, intellegere dilucide non poteris. Haec cognitio vitiosarum argumentationum duplicem utilitatem adferet. Nam et vitare in argumentatione vitium admonebit et ab aliis non vitatum commode reprehendere docebit]. Quoniam igitur ostendimus perfectam et plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in una quaque parte argumentationis quae vitia vitanda sint, consideremus, ut [et] ipsi ab his vitiis recedere, [et] adversariorum argumentationes hac praeceptione in omnibus partibus temptare et ab

32 aliqua parte labefactare possimus. Expositio vitiosa
est, cum ab aliqua aut a maiore parte ad omnes
confertur id, quod non necessario est omnibus attri-
butum; ut si quis hoc modo exponat: 'Omnes, qui in
paupertate sunt, malunt maleficio parare divitias, quam
officio paupertatem tueri.' Si quis hoc modo expo-
suerit argumentationem, ut non curemus quaerere,
qualis ratio aut rationis confirmatio sit, ipsam facile
reprehendemus expositionem, cum ostendemus, id, quod
in aliquo paupere improbum sit, in omnes pauperes
33 falso et iniuria conferri. Item vitiosa expositio est,
cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo:
'Nemo potest uno aspectu neque praeteriens in amorem
incidere.' Nam cum nonnemo devenerit in amorem
uno aspectu, et cum ille neminem dixerit, [omnino]
nihil adfertur raro id fieri, dummodo aliquando fieri
21 aut posse modo fieri intellegatur. Item vitiosa expo-
sitio est, cum omnes res ostendimus nos conlegisse
et aliquam rem idoneam praeterimus, hoc modo: 'Quo-
niam igitur hominem occisum esse constat, necesse
est aut a praedonibus aut ab inimicis occisum esse
aut abs te, quem ille heredem testamento ex parte
faciebat. Praedones in illo loco visi numquam sunt,
inimicum nullum habebat: relinquitur, si neque a
praedonibus neque ab inimicis occisus est, quod alteri
non erant, alteros non habebat, ut abs te sit inter-
emptus.' Nam in huiusmodi expositione reprehen-
sione utemur, si quos praeterea quam ille conlegerit,
potuisse suscipere maleficium ostenderimus; velut
in hoc exemplo, cum dixerit necesse esse aut a prae-
donibus aut ab inimicis aut a nobis occisum esse,
dicemus potuisse vel a familia vel a coheredibus
nostris. Cum hoc modo illorum conlectionem dis-
turbaverimus, nobis latiorem locum defendendi reli-
querimus. [Ergo hoc quoque vitandum est in ex-
positione, ne quando, cum omnia conlegisse videa-
34 mur, aliquam idoneam partem reliquerimus.] Item

vitiosa expositio est, quae constat ex falsa enumeratione, si aut, cum plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo: 'Duae res sunt, iudices, quae homines ad maleficium impellant, luxuries et avaritia.' 'Quid amor?' inquiet quispiam, 'quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperii cupiditas? quid denique alia permulta?' Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt et plura dicimus, hoc modo: 'Tres res sunt, quae [omnes] homines sollicitent, metus, cupiditas, aegritudo.' Satis enim fuerat dixisse metum, cupiditatem, quoniam aegritudinem cum utraque re coniunctam esse necesse est.
Item vitiosa expositio est, quae nimium longe repetitur, 22
hoc modo: 'Omnium malorum stultitia est mater atque praeceptrix, ea parit immensas cupiditates. Immensae porro cupiditates infinitae, immoderatae sunt. Haec pariunt avaritiam. Avaritia porro hominem ad quodvis maleficium impellit. Ergo avaritia inducti adversarii nostri hoc in se facinus admiserunt.' Hic id, quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium et ceteros poëtas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est:

Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa accedisset abiegna ad terram trabes,
Neve inde navis inchoandae exordium
Coepisset, quae nunc nominatur nomine
Argo, quia Argivi in ea dilecti viri
Vecti petebant pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliae, per dolum:
Nam numquam era errans mea domo ecferret pedem
Medea animo aegra, amore saevo saucia....

Nam hic satis erat dicere, si id modo, quod satis esset, curarent poëtae:

Utinam ne era errans mea domo ecferret pedem
Medea animo aegra, amore saevo saucia....

[Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. Non enim repre-

23 hensione, sed, sicut aliae complures, sua sponte vitiosa
35 est.] Vitiosa ratio est, quae ad expositionem non est adcommodata vel propter infirmitatem vel propter vanitatem. Vana ratio est, quae ex falsa causa constat, hoc modo: 'Amor fugiendus non est, nam ex eo verissima nascitur amicitia.' Aut hoc modo: 'Philosophia vitanda est, adfert enim socordiam atque desidiam.' Nam hae rationes nisi falsae essent, expositiones quoque earum veras esse confiteremur. Infirma ratio est, quae non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est, velut apud Plautum:

Amicum castigare ob meritam noxiam
Immune est facinus, verum in aetate utile
Et conducibile.

Haec expositio est. Videamus, quae ratio adferatur:

nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commissa noxia.

Ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri
36 convenit, utile quid sit, ratiocinatur. Itemque infirma ratio est, quae non necessariam causam adfert expositionis, velut Pacuvius:

Fortunam insanam esse et caecam et brutam perhibent philosophi
Saxoque instare in globoso praedicant volubili,
Id quo saxum impulerit fors, eo cadere Fortunam autumant.
Caecam ob eam rem esse iterant, quia nil cernat, quo sese adplicet;
Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta instabilisque sit,
Brutam, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.
Sunt autem alii philosophi, qui contra fortunam negant
Esse ullam, sed temeritate res regi omnes autumant.

Id magis veri simile esse usus reapse experiundo edocet.
Velut Orestes modo fuit rex, factust mendicus modo
Naufragio. Nempe ergo id fluctu, haud forte fortuna obtigit.

Nam hic Pacuvius infirma ratione utitur, cum ait verius esse temeritate quam fortuna res regi. Nam utraque opinione philosophorum fieri potuit, ut is,
qui rex fuisset, mendicus factus esset. Item infirma 24 37
ratio est, quae videtur pro ratione adferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: 'Magno malo est hominibus avaritia, idcirco quod homines magnis et multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniae cupiditatem.' Nam hic aliis verbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem. Item infirma ratio est, quae minus idoneam, quam res postulat, causam subicit expositionis, hoc modo: 'Utilis est sapientia, propterea quod qui sapientes sunt, pietatem colere consuerunt.' Item: 'Utile est amicos veros habere, habeas enim quibuscum iocari possis.' Nam [in huiusmodi rationibus] non universa neque absoluta, sed extenuata [ratione expositio confirmatur. Item infirma] ratio est, quae vel alii expositioni potest adcommodari, ut facit Pacuvius, qui eandem adfert rationem, quare caeca, eandem, quare
bruta fortuna dicatur. In confirmatione rationis multa 38
et vitanda in nostra et observanda in adversariorum ratione sunt vitia proptereaque diligentius consideranda, quod adcurata confirmatio rationis totam vehementissime comprobat argumentationem. Utuntur igitur studiose in confirmanda ratione duplici conclusione hoc modo:

Iniuria abs te adficior indigna, pater;
Nam si improbum esse Cresphontem existimaveras,
Cur me huic locabas nuptiis? sin est probus,
Cur talem invitam invitum cogis linquere?

Quae hoc modo concludentur, aut ex contrario convertentur aut ex simplici parte reprehendentur. Ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna, nata, adficio iniuria.
Si probus est, conlocavi; sin est improbus,
Divortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluetur, hoc modo:

Nam si improbum esse Cresphontem existimaveras,
Cur me huic locabas nuptiis? — Duxi probum;
Erravi; post cognovi et fugio cognitum.

25 39 [Ergo reprehensio huiusmodi conclusionis duplex est; acutior illa superior, facilior haec posterior ad excogitandum.] Item vitiosa confirmatio est rationis, cum ea re, quae plures res significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: 'Necesse est, quoniam pallet, aegrotasse'; aut 'Necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem.' Nam haec sua sponte certa signa non habent, sin cetera quoque similia concurrunt, nonnihil illiusmodi signa adaugent suspitionem. Item vitiosum est, quod vel in alium vel in eum ipsum, qui dicit [quod in adversarium dicit], potest convenire, hoc modo:

Miseri sunt, qui uxores ducunt. — At tu duxisti alteram.

Item vitiosum est [id], quod vulgarem habet defensionem, hoc modo: 'Iracundia deductus peccavit aut adulescentia aut amore.' Huiusmodi [enim] deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item vitiosum est, cum id pro certo sumitur, [quod inter omnes constat,] quod etiam nunc in controversia est, hoc modo:

Eho tu, di, quibus est potestas motus superûm atque inferûm,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro suo iure hoc exemplo utentem Thesprotum Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus id ita esse demonstrasset. Item vitiosum est, quod 40
iam quasi sero atque acto negotio dici videtur, hoc modo: 'In mentem mihi si venisset, Quirites, non commisissem, ut in hunc locum res veniret; nam hoc aut hoc fecissem, sed me tum haec ratio fugit.' Item vitiosum est, cum id, quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua tegitur defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus
Summo periclo sola ut restituam paro.

Item vitiosum est, quod in aliam partem ac dictum est 26
potest accipi. Id est huiusmodi, ut si quis potens [ac factiosus in contione] dixerit: 'Satius est uti regibus, quam uti malis legibus.' Nam et hoc, tametsi rei augendae causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius, qui dicit, non dicitur sine atroci suspitione. Item vitiosum est falsis aut vulgaribus defi- 41
nitionibus uti. Falsae sunt huiusmodi, [ut] si quis dicat iniuriam esse nullam, nisi quae ex pulsatione aut convitio constet. Vulgares sunt, quae nihilo minus in aliam rem transferri possunt, ut si quis dicat: 'Quadruplator [ut breviter scribam,] capitalis est; est enim improbus et pestifer civis.' Nam nihilo magis quadruplatoris quam furis, quam sicarii aut proditoris attulit definitionem. Item vitiosum est pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est, ut si quis quem furti arguat et ita dicat, eum esse hominem improbum, avarum, fraudulentum; ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit. Item vitiosum est controversiam controversia dissolvere, hoc modo: 'Non convenit, censores, istum vobis satis facere, quod ait se non potuisse adesse ita, ut iuratus fuerit. Quid? si ad exercitum non venisset, idemne tribuno militum diceret?' — Hoc ideo vitiosum est, quia non expedita aut iudicata res, sed impedita et in simili controversia

42 posita exempli loco profertur. Item vitiosum est, cum id, de quo summa controversia est, parum expeditur et, quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, si intellegas:
Tali dari arma, qualis qui gessit fuit,
Iubet, potiri si studeamus Pergamum.
Quem ego me profiteor esse: me est aequum frui
Fraternis armis mihique adiudicarier,
Vel quod propinquus vel quod virtute aemulus.

Item vitiosum est ipsum sibi in sua oratione dissentire et contra atque ante dixerit dicere, hoc modo:

Qua causa accusem hunc?

tum id exputando evolvere.

Nam si veretur, quid eum accuses, qui est probus?
Sin inverecundum animi ingenium possidet,
Quid autem accuses, qui id parvi auditum aestimet?

27 Non incommoda ratione videtur sibi ostendisse, quare non accusaret. Quid postea? quid ait?

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

43 Item vitiosum est, quod dicitur contra iudicis voluntatem aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi caros habent, laeduntur aut aliquo eiusmodi vitio laeditur auditoris voluntas. Item vitiosum est non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item verendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controversia sit; inque eiusmodi vitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid aut quippiam de re detrahatur, aut tota causa mutata in aliam causam derivetur; uti apud Pacuvium Zethus cum Amphione, quorum controversia de musica inducta est, disputationem in sapientiae ratione et virtutis utilitate consumit Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat,

aliud defensoris purgatio purget, quod saepe consulto multi ab reo faciunt angustiis causae coacti; ut si quis, cum accusetur ambitu magistratum petisse, ab imperatoribus saepe numero dicat apud exercitum donatum esse. Hoc si diligenter in oratione adversariorum observaverimus, saepe deprehendemus eos de [ea] re quod dicant non habere. Item vitiosum est artem 44
aut scientiam aut studium quodpiam vituperare propter eorum vitia, qui in eo studio sunt: veluti qui rhetoricam vituperant propter alicuius oratoris vituperandam vitam. Item vitiosum est ex eo, quod perperam factum constat esse, putare ostendi a certo homine factum esse, hoc modo: 'Mortuum deformatum, tumore praeditum, [corpore] decoloratum constat fuisse: ergo veneno necatus est.' [Deinde,] si sit usque in eo occupatus, ut multi faciunt, venenum datum, vitio non mediocri conflictetur. Non enim factumne sit quae- 28
ritur, sed a quo factum sit. Item vitiosum est in 45
comparandis rebus alteram rem efferre, de re altera mentionem non facere aut neglegentius disputare: ut si quis, cum comparetur, utrum satius sit populum frumentum accipere an non accipere, quae commoda sint in altera re, vel accurate enumeret, quae in altera [incommoda] sint, aut velut depressa praetereat aut ea, quae minima sint, dicat. Item vitiosum est in rebus comparandis necesse putare alteram rem vituperare, cum alteram laudes, quod genus, si quaeratur, utris maior honor habendus sit, Albensibus an Vestinis Pinnensibus, quod rei publicae populi Romani profuerint, et is, qui dicat, alteros laedat. Non enim necesse est, si alteros praeponas, alteros vituperare: fieri enim potest, ut, cum alteros magis laudaris, aliquam alteris partem laudis attribuas, ne cupidius pugnasse contra veritatem puteris. Item vitiosum est de nomine et vocabulo controversiam struere, quam rem consuetudo optime potest iudicare; velut Sulpicius, qui intercesserat, ne exsulses, quibus causam dicere

non licuisset, reducerentur, idem posterius immutata voluntate, cum eandem legem ferret, aliam se ferre diceret [propter nominum commutationem]: nam non exsules, sed vi eiectos se reducere [aiebat]. Proinde quasi id fuisset in controversia, quo illi nomine appellarentur aut proinde quasi non omnes, quibus aqua et igni interdictum est, exsules appellentur. Verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit; nos tamen intellegamus vitiosum esse intendere controversiam
29 propter nominum mutationem.

46 Quoniam exornatio constat ex similibus et exemplis [et amplificationibus et rebus iudicatis] et ceteris rebus, quae pertinent ad exaugendam et conlocupletandam argumentationem, quae sint his rebus vitia, consideremus. Simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est nec habet parem rationem comparationis aut sibi ipsi obest qui adfert. Exemplum vitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur, aut [si] improbum, ut non sit imitandum, aut maius aut minus, quam res postulat. Res iudicata vitiose proferetur, si aut dissimili de re proferetur [aut de ea re, de qua controversia non est], aut de improba aut de eiusmodi, ut aut plures aut magis idoneae res iudicatae ab adversariis proferri possint. Item vitiosum est id, quod adversarii factum esse confiteantur, de eo argumentari et planum facere factum esse; nam id augeri oportet. Item vitiosum est id augere, quod convenit docere, hoc modo: ut si quis quem arguat hominem occidisse et, antequam satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum et dicat nihil indignius esse quam hominem occidere. Non enim, utrum indignum sit an non, sed factumne sit, quaeritur.

Complexio vitiosa est, quae non, ut quidque primum dictum est, [primum] complectitur et quae non breviter concluditur et quae non ex enumeratione certum et constans aliquid relinquit, ut intellegatur, quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione,

quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum.

30 47 Conclusiones, quae apud Graecos *ἐπίλογοι* nominantur, tripertitae sunt. Nam constant ex enumeratione, amplificatione et commiseratione. [Quattuor locis uti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione.] Enumeratio est, per quam conligimus et commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breviter, ut renovetur, non redintegretur oratio, et ordine, ut quicquid erit dictum, [referemus,] ut auditor, si memoriae mandaverit, ad idem, quod ipse meminerit, reducatur. Item curandum est, ne aut ab exordio aut a narratione repetatur orationis enumeratio. Facta enim et dedita opera comparata oratio videbitur esse artificii significandi, ingenii venditandi, memoriae ostendendae causa. Quapropter initium enumerationis sumendum est a divisione. Deinde ordine breviter exponendae res sunt, quae tractatae erunt in confirmatione et confutatione. Amplificatio est res, quae per locum communem instigationis auditorum causa sumitur. Loci communes ex decem praeceptis commodissime sumentur adaugendi criminis causa. 48 Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantae curae ea res fuerit diis immortalibus aut maioribus nostris, regibus, civitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, [senatui,] item maxime, quo modo de his rebus legibus sanctum sit. Secundus locus est, cum consideramus, illae res, de quibus criminamur, ad quos pertineant: utrum ad omnes, [quod atrocissimum est,] an ad superiores, quod genus ii sunt, a quibus auctoritatis locus communis sumitur, an ad pares, hoc est, in isdem partibus animi, corporis, fortunarum positos, an ad inferiores, qui his omnibus rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percontamur, quid sit eventurum, si omnibus idem concedatur, et, ea re neglecta, ostendimus, quid periculorum

atque incommodorum consequatur. Quartus locus est,
quo demonstratur, si huic sit remissum, multo alacriores
ad maleficia futuros, quod adhuc exspectatio iudicii
remoretur. Quintus locus est, per quem ostendimus,
si a sententia alterius iudicatum sit, nullam rem fore,
quae incommodo mederi aut erratum [iudicium] corri-
gere possit. Quo in loco non incommodum erit uti
ceterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias
res posse aut vetustate sedari aut consilio corrigi,
huius rei aut leniendae aut corrigendae nullam rem
49 adiumento futuram. Sextus locus est, per quem osten-
dimus ex consulto factum et dicimus voluntario faci-
nori nullam excusationem, imprudentiae esse iustam
deprecationem paratam. Septimus locus est, quo osten-
dimus taetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum
esse: quod genus iniuriam [mulierum] aut earum re-
rum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur
et cum hostibus de vita dimicatur. Octavus locus est,
quo ostendimus non vulgare, sed singulare esse male-
ficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius
et atrocius vindicandum sit. Nonus locus constat ex
peccatorum comparatione, quasi cum dicemus maius
esse maleficium stuprare ingenuum quam sacrum le-
gere, quod alterum propter egestatem, alterum propter
intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est,
per quem omnia, quae in negotio gerundo acta sunt
quaeque rem consequi solent, exponemus acriter et
31 criminose et diligenter, ut agi res et geri negotium
50 videatur rerum consequentium enumeratione. Miseri-
cordia commovebitur auditoribus, si variam fortunarum
commutationem dicemus, si ostendemus, in quibus
commodis fuerimus quibusque in incommodis simus,
comparatione: si, quae nobis futura sint, nisi causam
obtinuerimus, enumerabimus et ostendemus: si suppli-
cabimus et nos sub eorum, quorum misericordiam
captabimus, potestatem subiciemus: si, quid nostris
parentibus, liberis, ceteris necessariis casurum sit pro-

pter nostras calamitates, aperiemus et simul ostendemus illorum nos solitudine et miseria, non nostris incommodis dolere: si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus: si nos semper aut diu in malis fuisse ostendemus: si nostrum fatum aut fortunam conqueremur: si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem brevem esse oportet. Nihil enim lacrima citius arescit.

Fere locos obscurissimos totius artificii tractavimus in hoc libro, quapropter huic volumini modus hic sit. Reliquas praeceptiones, quoad videbitur, in tertium librum transferemus. Haec si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter et nobiscum et sine nobis considerabis, et nos industriae fructus ex tua conscientia capiemus et tute nostram diligentiam laudabis, tua perceptione laetabere; tu scientior eris praeceptorum artificii, nos alacriores ad reliquum persolvendum. Verum haec futura satis scio; te enim non ignoro. Nos deinceps ad cetera praecepta transeamus, ut, quod libentissime faciemus, tuae rectissimae voluntati morem geramus

---

[M TULLII CICERONIS]

AD

C. HERENNIUM

DE ARTE RHETORICA

LIBER TERTIUS

Ad omnem iudicialem causam quemadmodum con- 1
veniret inventionem rerum adcommodari, satis abun- 1
danter arbitror superioribus libris demonstratum. Nunc earum rationem rerum inveniendarum, quae pertinebant ad causas deliberativas et demonstrativas, in hunc

librum transtulimus, ut omnis inveniundi praescriptio tibi quam primum persolveretur. Reliquae quattuor partes erant artificii. De tribus partibus in hoc libro dictum est, dispositione, pronuntiatione, memoria. De elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conscribere maluimus, quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricae artis deesse possit. Interea prima quaeque et nobiscum, cum voles, et interdum sine nobis legendo consequere, ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. Nunc tu fac attentum te praebeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

2 2 Deliberationes partim sunt eiusmodi, ut quaeratur, utrum potius faciendum sit, partim eiusmodi, ut, quid potissimum faciendum sit, consideretur. Utrum potius, hoc modo: Karthago tollenda an relinquenda videatur. Quid potissimum, hoc pacto: ut si Hannibal consulat, cum ex Italia Karthaginem arcessitur, in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsae propter se consultandae sunt, ut si deliberet senatus, captivos ab hostibus redimat, an non; partim propter aliquam extraneam causam veniunt in deliberationem et consultationem, ut si deliberet senatus [bello Italico], solvatne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri; partim et propter se sunt deliberandae et [magis] propter extraneam causam veniunt in consultationem, ut si deliberet senatus bello Italico, sociis civitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis oratio ad ipsam rem adcommodabitur; in quibus extranea causa conficiet deliberationem, in iis ea ipsa causa erit adaugenda aut deprimenda. [Memorationes
3 eorum, qui sententiam dicent.] Qui sententiam dicet, finem sibi conveniet utilitatis proponere, ut omnis eodem totius orationis ratio conferatur. Utilitas in duas partes in civili consultatione dividitur, tutam,

honestam. Tuta est, quae conficit instantis aut consequentis periculi vitationem qualibet ratione. Haec tribuitur in vim et dolum, quorum alterum separatim aut utrumque sumemus coniuncte. Vis discernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, evocationes hominum et alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecunia, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentione et ceteris rebus. De quibus rebus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari aut de administratione rei publicae scribere volemus. Honesta res dividitur in rectum et laudabile. Rectum est, quod cum virtute et officio fit. Id dividitur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quae ratione quadam potest dilectum habere bonorum et malorum. Dicitur item prudentia scientia cuiusdam artificii et [appellatur prudentia] rerum multarum memoria et usus complurium negotiorum. Iustitia est aequitas ius uni cuique rei tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio et rerum humilium contemptio
et laboris cum utilitatis ratione perpessio. Modestia
est in animo continens moderatio cupiditatum. Pru- 3
dentiae partibus utemur in dicendo, si commoda cum 4
incommodis conferemus, cum alterum sequi, vitare alterum cohortemur, aut si qua in re cohortabimur aliquid, cuius rei aliquam disciplinam [aut scientiam] poterimus habere, quo modo aut qua quidque ratione fieri oporteat, aut si suadebimus quippiam, cuius rei gestae aut praesentem aut auditam memoriam poterimus habere, qua in re facile id, quod velimus, exemplo adlato persuadere possumus. Iustitiae partibus utemur, si aut innocentium aut supplicium misereri dicemus oportere; si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire; si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere; si fidem magnopere censebimus conservandam; si leges et mores civitatis egregie dicemus oportere servari; si societates atque amicitias studiose

dicemus coli convenire; si, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparavit, id religiose colendum demonstrabimus; si hospitia, clientelas, cognationes, adfinitates caste colenda esse dicemus; si nec pretio nec gratia nec periculo nec simultate a via recta ostendemus deduci oportere; si dicemus in omnibus aequabile ius statui convenire. His atque huiusmodi partibus iustitiae si quam rem in contione aut in consilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus, contrarii iniustam. Ita fiet, ut isdem locis et ad
5 suadendum et ad dissuadendum simus comparati. Sin fortitudinis retinendae causa faciendum esse dicemus, ostendemus res magnas et celsas sequi et appeti oportere; et item res humiles et indignas viris fortibus [vel viros fortes propterea] contemnere oportere nec idoneas dignitate sua iudicare. Item ab nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere; antiquiorem mortem turpitudine haberi; nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei veritate metuere inimicitias; quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, iis rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum et quemlibet suscipere laborem. Modestiae partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniae, similium rerum vituperabimus; si unam quamque rem certo naturae termino definiemus; si, quoad cuique satis sit, ostendemus, nimium progredi dissuadebimus, modum uni cuique rei statuemus.
6 Huiusmodi partes sunt [virtutis: amplificandae, si suadebimus] omnibus verbis attenuandae, si ab his dehortabimur, ut haec attenuentur quae supra demonstravi. Nam nemo erit, qui censeat a virtute recedendum; verum aut res non eiusmodi dicatur esse, ut virtutem possimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus quam in his virtus constare ostendatur. Item, si quo pacto poterimus, quam is, qui contra dicet, iustitiam vocarit, nos demonstrabimus ignaviam esse [et inertiam] ac pravam liberalitatem; quam prudentiam

appellarit, ineptam et garrulam et odiosam scientiam
esse dicemus; quam ille modestiam dicet esse, eam
nos inertiam et dissolutam neglegentiam esse dicemus;
quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam 4
et inconsideratam appellabimus temeritatem. Lau- 7
dabile est, quod conficit honestam et praesentem et
consequentem commemorationem. Hoc non eo nos
separavimus, quod partes, quae subiciuntur sub voca-
bulum recti, hanc honestatem [commemorationem] non
dare soleant: sed quamquam ex recto laudabile nascitur,
tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo:
neque enim solum laudis causa recta sequi convenit,
sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi
voluntas. Cum igitur erit demonstrandum rectum esse,
laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis homini-
bus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quae a dete-
riore ordine improbetur, aut ab [aliquibus sociis aut]
omnibus civibus [exteris nationibus] posterisque nostris.

Cum huiusmodi divisio sit locorum in consulta-
tione, breviter aperienda est totius tractatio causae.
Exordiri licebit vel a principio vel ab insinuatione
[vel] isdem rationibus, quibus iudicialem causam. Si
cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrari opor-
tebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas 8
et ea dividitur in rationem tutam atque honestam, si
utrumque poterimus ostendere, utrumque pollicebimur
nos in dicendo demonstraturos esse; si alterum, quod
dicturi sumus, ostendemus. [Aut] si nostram rationem
tutam esse dicemus, divisione utemur in vim et con-
silium. Nam quod in docendo [rei dilucide magnifi-
candae causa] dolum appellavimus, id in dicendo ho-
nestius consilium appellabimus. Si rationem nostram
[sententiam] rectam esse dicemus et omnes partes
recti incident, quadripertita divisione utemur, si non
incident, quot erunt, tot exponemus. In dicendo
confirmatione et confutatione utemur, nostris locis,
quos ante ostendimus, confirmandis, contrariis confu-

tandis. Argumentationis artificiose tractandae ratio
5 de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui a Poeno circumsessi deliberant, quid agant, tutam rationem si qui suadebit, his locis utetur: Nullam rem utiliorem esse incolumitate; virtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non locarit; ne deos quidem esse auxilio iis, qui se inconsulto in periculum mittant; honestum nihil opportere existimari, quod non salutem
9 pariat. Qui tutae rei praeponet rationem honestam, his locis utetur: Virtutem nullo tempore relinquendam; vel dolorem, si is metuatur, vel mortem, si ea formidetur, dedecore et infamia leviorem esse; considerare, quae sit turpitudo consecutura: [at] non immortalitatem neque aeternam incolumitatem consequi, nec esse exploratum illo vitato periculo nullum in aliud periculum venturam esse; virtuti vel ultro ad mortem proficisci esse praeclarum; fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere; eum tute vivere, qui honeste vivat, non, qui in praesentia incolumis sit, eum, qui turpiter vivat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus fere similibus in his et in iudicialibus causis uti solemus, nisi quod his maxime conducit quam plurima rerum ante gestarum exempla proferre.
6 Nunc ad demonstrativum genus causae transeamus.

10 Quoniam haec causa dividitur in laudem et vituperationen, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrariis rebus erit vituperatio comparata. Laus igitur potest esse rerum externarum, corporis, animi. Rerum externarum sunt ea, quae casu aut fortuna [secunda aut adversa] accidere possunt: genus, educatio, divitiae, potestates, gloriae, civitas, amicitiae, et quae huiusmodi sunt et quae his contraria. Corporis sunt ea, quae natura corpori attribuit [commoda aut incommoda]: velocitas, vires, dignitas, valetudo, et quae contraria sunt. Animi sunt ea, quae consilio et cogi-

tatione nostra constant: prudentia, iustitia, fortitudo,
modestia, et quae contraria sunt. Erit igitur haec 11
confirmatio et confutatio nobis in huiusmodi causa.
Principium sumetur aut ab nostra aut ab eius, de quo
loquemur, aut ab eorum, qui audient, persona aut ab
re. Ab nostra, si laudabimus: aut officio facere, quod
causa necessitudinis intercedat, aut studio, quod eius-
modi virtute sit, ut omnes commemorare debeant velle,
aut quod rectum sit ex aliorum laude ostendere, qualis
ipsius animus sit; si vituperabimus: aut merito facere,
quod ita tractati simus, aut studio, quod utile pute-
mus esse ab omnibus unicam malitiam atque nequi-
tiam cognosci, aut quod placeat ostendi, quid nobis
displiceat, ex aliorum vituperatione. Ab eius persona,
de quo loquemur, si laudabimus: vereri nos, ut illius
facta verbis consequi possimus; hominis illius virtutes
praedicare oportere; ipsa facta omnium laudatorum
eloquentiam anteire. Si vituperabimus, ea, quae vide-
mus contrarie paucis verbis commutatis dici posse,
dicemus, ut paulo supra exempli causa demonstratum
est. Ab auditorum persona, si laudabimus, quoniam 12
nihil novi apud ignotos laudemus, nos monendi causa
pauca dicturos; aut si erunt ignoti, ut talem virum
velint cognoscere, petemus; quoniam in eodem virtutis
studio sint, apud quos laudemus, atque ille, qui lau-
datur, fuerit aut sit, sperare nos facile iis, quibus
velimus, huius facta probaturos. Contraria vituperatio:
quoniam norint, pauca de nequitia eius dicturos; quod
si ignorent, petemus, ut cognoscant, uti malitiam vi-
tare possint; quoniam dissimiles sint, qui audiunt,
atque ille, qui vituperatur, eos illius vitam vehementer
improbaturos. Ab rebus ipsis: incertos esse, quid
potissimum laudemus; vereri, ne, cum multa dixerimus,
plura praetereamus, et quae similes sententias habe-
bunt; quibus sententiis contraria sumuntur ad vitupe- 7
rationem. Principio tracto ab aliqua harum, quas ante 13
commemoravimus, rationum, narratio non erit ulla,

quae necessario consequatur; sed si quid inciderit, cum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude aut vituperatione, praeceptio narrandi de primo libro repetetur. Divisione hac utemur: exponemus, quas res laudaturi simus aut vituperaturi; deinde, ut quaeque quove tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid quamque tute [caute] egerit, intellegatur. [Sed exponere oportebit animi virtutes aut vitia; deinde commoda aut incommoda corporis aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare.] Ordinem hunc adhibere in demonstranda vita debemus. Ab externis rebus: genus, in laude, quibus maioribus natus sit; si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse; si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum virtutibus habuisse praesidium; in vituperatione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse; si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio: [bene] in laude, quod honeste in bonis disciplinis totius pueritiae fuerit; in
14 vituperatione inde detrahere oportet. Ab corporis commodis: in laude, [natura] si sit dignitas atque forma, laudi fuisse ea, non quemadmodum ceteris detrimento atque dedecori; si vires atque velocitas egregia, honestis haec exercitationibus et industriis dicemus comparata; si valetudo perpetua, diligentia et temperantia cupiditatum; in vituperatione, si erunt haec corporis commoda, [de his] usum dicemus, quae casu et natura tamquam quilibet gladiator habuerit; si non erunt, praeter formam omnia ipsius culpa et intemperantia afuisse dicemus. Deinde vertemur ad extraneas res, et in his animi virtutes aut vitia quae fuerint, considerabimus; divitiae an paupertas fuerit, et quae potestates, quae gloriae, quae amicitiae, quae inimicitiae, et quid fortiter inimicitiis gerundis fecerit; cuius causa susceperit inimicitias; qua fide, benivolentia, officio gesserit amicitias; in divitiis, [qualis aut in] paupertate cuiusmodi fuerit; quemadmodum habuerit

in potestatibus gerundis animum. Si interierit, cuius-
modi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit 8
consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus 15
hominis maxime consideratur, illae quattuor virtutes
animi erunt adcommodandae; ut, si laudemus, aliud
iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter
factum esse dicamus; si vituperabimus, aliud iniuste,
aliud ignave, aliud immodeste, aliud stulte factum esse
dicemus. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispo-
sitione, quemadmodum sit tractanda tripertita divisio
laudis et vituperationis, si illud etiam adsumpserimus,
non necesse esse nos omnes has partes in laudem aut
in vituperationem transferre, propterea quod saepe ne
incidunt quidem, saepe ita tenuiter incidunt, ut non
sint necessariae dictu. Quapropter eas partes, quae
firmissimae videbuntur, legere oportebit. Conclusio-
nibus brevibus utemur, [enumeratione ad exitum causae;]
in ipsa causa crebras et breves amplificationes inter-
ponemus per locos communes. Nec hoc genus cau-
sae, eo quod raro accidit in vita, neglegentius com-
mendandum est, neque enim id quod potest accidere,
ut faciendum sit aliquando, non oportet velle quam
adcommodatissime posse facere; et si separatim haec
causa minus saepe tractatur, [at] in iudicialibus et in
deliberativis causis saepe magnae partes versantur
laudis aut vituperationis. Quare in hoc quoque causae
genere nonnihil industriae consumendum putemus.
Nunc, absoluta a nobis difficillima parte rhetoricae,
hoc est inventione perpolita atque ad omne causae
genus adcommodata, tempus est ad ceteras partes
proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus. 9

Quoniam dispositio est, per quam illa, quae in- 16
venimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque
loco pronuntietur, videndum est, cuiusmodi ratio-
nem in disponendo habere conveniat. Genera disposi-
tionum sunt duo: unum ab institutione artis profectum,
alterum ad casum temporis adcommodatum. Ex insti-

tutione artis disponemus, cum sequemur eam praeceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, divisione, confirmatione, confutatione, conclusione, et hunc ordinem, quemadmodum praeceptum est ante, in dicendo sequamur. [Item ex institutione artis non modo totas causas per orationem, sed singulas quoque argumentationes disponemus, quemadmodum in libro secundo docuimus, id est expositionem, rationem, confirmationem rationis,
17 exornationem, complexionem. Haec igitur duplex dispositio est: una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta.] Est autem alia dispositio, quae, cum ab ordine artificioso secedendum est, oratoris iudicio ad tempus adcommodatur; ut si ab narratione dicere incipiamus aut ab aliqua firmissima argumentatione [aut litterarum aliquarum recitatione]; aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione; aut, si quam eiusmodi permutationem ordinis faciamus; quorum nihil, nisi causa postulat, fieri oportebit. Nam si vehementer aures auditorum obtunsae videbuntur atque animi defatigati ab adversariis multitudine verborum, commode poterimus principio supersedere, exordiri causam aut narratione aut aliqua firma argumentatione. Deinde, si commodum erit, quod non semper necesse est, ad principii sententiam reverti
10 licebit. [Si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere, ut nemo aequo animo principium possit audire, ab narratione cum inceperimus, ad principii sententiam revertemur. Si narratio parum probabilis, exordiemur ab aliqua firma argumentatione.] His commutationibus et translationibus saepe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose
18 commutare cogit. In confirmatione et confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi convenit habere: firmissimas argumentationes in primis et in postremis causae partibus conlocare; mediocres et

neque inutiles ad dicendum neque necessarias ad probandum, quae, si separatim ac singulae dicantur, infirmae sunt, cum ceteris coniunctae firmae et probabiles fiunt, interponi [in medio conlocari] oportet. Nam et statim re narrata exspectat animus auditoris, ex qua re causa confirmari possit, quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem, et quoniam nuperrime dictum facile memoriae mandatur, utile est, cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Haec dispositio locorum, tamquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parere poterit victoriam.

Pronuntiationem multi maxime utilem oratori 11 19 dixerunt esse: [et] ad persuadendum plurimum valere. Nos quidem unum de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus; egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione audacter confirmaverimus. Nam commodae inventiones et concinnae verborum elocutiones et partium causae artificiosae dispositiones et horum omnium diligens memoria sine pronuntiatione non plus, quam sine his rebus pronuntiatio sola valere poterit. Quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit — nam omnes vix posse putarunt de voce et vultu et gestu dilucide scribi, cum eae res ad sensus nostros pertinerent — et quia magnopere a nobis ad dicendum comparanda est, non neglegenter videtur tota res consideranda.

Dividitur igitur pronuntiatio in vocis figuram et [in] corporis motum. Figura vocis est ea, quae suum quendam possidet habitum ratione et industria comparatum. Ea dividitur in tres partes: magnitudinem, 20 firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem vocis maxime parit natura, nonnihil auget, sed maxime conservat cura; firmitudinem vocis maxime comparat cura, nonnihil adauget, sed maxime conservat ratio declamationis; mollitudinem vocis, hoc est, ut eam torquere in di-

cendo [pro] nostro commodo possimus, maxime faciet
exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine
vocis et firmitudinis parte, quoniam altera natura
paritur, altera cura comparatur, nihil nos attinet com-
monere, nisi ut ab iis, qui non inscii sunt eius arti-
12 ficii, ratio curandae vocis petatur. De ea parte firmi-
tudinis, quae conservatur ratione declamationis, et de
mollitudine vocis, quae maxime necessaria est oratori,
quoniam ea quoque moderatione declamationis com-
21 paratur, dicendum videtur. Firmam ergo maxime
poterimus in dicendo vocem conservare, si quam
maxime sedata et depressa voce principia dicemus.
Nam laeduntur arteriae, si, antequam voce leni per-
mulsae sunt, acri clamore complentur. Et intervallis
longioribus uti conveniet: recreatur enim spiritu vox
et arteriae reticendo adquiescunt; et continuum cla-
morem remittere et ad sermonem transire oportet:
commutationes enim faciunt, ut nullo genere vocis
effuso in omni voce integri simus; et acutas vocis
exclamationes vitare [debemus]: ictus enim fit et vulnus
arteriae acuta atque attenuata nimis adclamatione et
qui splendor est vocis, consumitur. Uno clamore [uni-
verso] et uno spiritu continenter multa dicere in ex-
trema convenit oratione: fauces enim calefiunt et arteriae
complentur et vox, quae tractata varie est, reducitur
in quendam sonum aequabilem atque constantem. Saepe
rerum naturae gratia quaedam iure debetur, velut
accidit in hac re. Nam quae dicimus ad vocem ser-
vandam prodesse, eadem attinent ad suavitudinem
pronuntiationis, ut, quod nostrae voci prosit, idem
22 voluntati auditoris probetur. Utile est ad firmitudi-
nem sedata vox in principio. Quid insuavius quam
clamor in exordio causae? Intervalla vocem confirmant;
eadem sententias concinniores divisione reddunt et audi-
tori spatium cogitandi relinquunt. Conservat vocem
continui clamoris remissio: et auditorem quidem varie-
tas maxime delectat, cum et sermone animum retinet

et exsuscitat clamore. Acuta exclamatio vocem vulnerat; eadem laedit auditorem: habet enim quiddam inliberale et ad muliebrem potius vociferationem quam ad virilem dignitatem in dicendo adcommodatum. In extrema oratione continens vox remedio est voci. Quid? haec eadem nonne animum vehementissime calefacit auditoris in totius conclusione causae? [Quoniam res igitur eaedem vocis firmitudini et pronuntiationis suavitudini prosunt, de utraque re simul erit in praesentia dictum, de firmitudine, quae visa sunt, de suavitudine, quae coniuncta fuerunt: cetera suo loco paulo post dicemus.] Mollitudo [igitur] vocis, quoniam omnis 13
ad rhetoris praeceptionem pertinet, diligentius nobis 23
consideranda est. Eam dividimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa et finitima cotidianae locutioni; contentio est oratio acris et ad confirmandum et ad confutandum adcommodata; amplificatio est oratio, quae aut in iracundiam inducit aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo dividitur in partes quattuor: dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua gravitate [et vocis remissione]; demonstratio est oratio, quae docet [remissa voce], quomodo quid fieri potuerit aut non potuerit; narratio est rerum gestarum aut proinde ut gestarum expositio; iocatio est oratio, quae ex aliqua re risum pudentem et liberalem potest comparare. Contentio dividitur in continuationem et [in] distributionem. Continuatio est orationis [enuntiandae] adceleratio [clamosa]; distributio est [in contentione] oratio ..... frequens [cum raris et brevibus] intervallis [acri vociferatione]. Amplificatio 24
dividitur in cohortationem et conquestionem. Cohortatio est oratio, quae aliquod peccatum amplificans auditorem ad iracundiam adducit; conquestio est oratio, quae incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo vocis in tres partes divisa est, eae partes ipsae sunt

in octo partes alias distributae, harum octo partium,
quae cuiusque idonea pronuntiatio sit, demonstrandum
14 videtur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus
quam sedatissima et depressissima voce uti conveniet; ita
tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam
transeamus. Cum autem est in demonstratione, voce
paululum attenuata crebris intervallis et divisionibus
oportet uti, ut [in] ipsa pronuntiatione eas res, quas
demonstrabimus, inserere atque insecare videamur in
animis auditorum. Cum autem est sermo in narra-
tione, vocum varietates opus sunt, ut, quo quidque
pacto gestum sit, ita narrari videatur. Strenue quod
volumus ostendere factum, celeriuscule dicemus; [at]
aliud otiose, retardabimus. Deinde modo acriter, tum
clementer, maeste, hilare in omnes partes commuta-
bimus ut verba item pronuntiationem. Si qua inci-
derint in narrationem dicta, rogata, responsa, si quae
admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter
animum advertemus, ut omnium personarum sensus
25 atque animos voce exprimamus. Sin erit sermo in
iocatione, leviter tremebunda voce, cum parva signi-
ficatione risus, sine ulla suspitione nimiae cachinna-
tionis leniter oportebit ab sermone serio torquere ad
liberalem iocum vocem. Cum autem contendere opor-
tebit, quoniam id aut per continuationem aut per distri-
butionem faciendum est, in continuatione, adaucto
mediocriter sono vocis, verbis continuandis vocem
quoque iungere oportebit et torquere sonum [et cele-
riter cum clamore verba conficere], ut vim volubilem
orationis vociferatio consequi possit; in distributione
[vocem] ab imis faucibus exclamationem quam cla-
rissimam adhibere [oportet] et quantum spatii per
singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula
intervalla spatii consumere [iubemur]. In amplifica-
tione cum cohortatione utemur voce attenuatissima,
clamore leni, sono aequabili, commutationibus crebris,
maxima celeritate; in conquestione [utemur] voce de-

pressa, inclinato sono, crebris intervallis, longis spatiis, magnis commutationibus. De figura vocis satis dictum 15
est: nunc de corporis motu dicendum videtur.

Motus est corporis gestus et vultus moderatio 26
quaedam, quae pronuntianti convenit [et probabiliora reddit ea, quae pronuntiantur]. Convenit igitur in vultu et pudorem nec acrimoniam esse, in gestu et venustatem [conspiciendam] nec turpitudinem [esse], ne aut histriones aut operarii videamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas vox est distributa, motus quoque corporis ratio videtur esse adcommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in vestigio levi dexterae motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate vultus ad sermonis sententias adcommodata; sin erit in demonstratione sermo, paululum corpus a cervicibus demittemus, nam est hoc a natura datum, ut quam proxime tum vultum admoveamus ad auditores, si quam rem docere eos et vehementer instigare velimus; sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paulo ante demonstrabatur in dignitate; sin in iocatione, vultu quandam debebimus hilaritatem significare sine commutatione
gestus. Si contendemus per continuationem, brachio 27
celeri, mobili vultu, acri aspectu utemur; sin contentio fiet per distributionem, porrectione celeri brachii, inambulatione, pedis dexteri rara supplausione, acri et defixo aspectu uti oportebit. Si utemur amplificatione per cohortationem, paulo tardiore et consideratiore gestu conveniet uti, similibus ceteris rebus atque in contentione per continuationem; sin utemur amplificatione per conquestionem, feminis plangore et capitis ictu, nonnumquam sedato et constanti gestu, maesto et conturbato vultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotii, qui motus corporis exprimere verbis et imitari scriptura conatus sim voces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset, nec, si id fieri non posset,

hoc, quod feci, fore inutile putabam, propterea quod hic admonere voluimus, quid oporteret: reliqua trademus exercitationi. Hoc [tamen] scire oportet, pronuntiationem bonam id proficere, ut res ex animo agi videatur.

16 28 Nunc ad thesaurum inventorum atque [ad] omnium partium rhetoricae custodem, memoriam, transeamus. Memoria utrum habeat quiddam artificiosi, an omnis ab natura proficiscatur, aliud dicendi tempus idoneum dabitur. Nunc proinde atque constet in hac re multum valere artem et praeceptionem, ita de ea re loquemur. Placet enim nobis esse artificium memoriae; quare placeat, alias ostendemus; in praesentia, cuiusmodi sit ea res, aperiemus. Sunt igitur duae memoriae: una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quae nostris animis insita est et simul cum cogitatione nata; artificiosa est ea, quam confirmat inductio quaedam et ratio praeceptionis. Sed quod genus in ceteris rebus ingenii bonitas imitatur saepe doctrinam, ars porro naturae commoda confirmat et auget, item fit in hac re, ut nonnumquam naturalis memoria, si cui data
29 est egregia, similis sit huic artificiosae, porro haec artificiosa naturae commoda retineat et amplificet ratione doctrinae; quapropter et naturalis memoria praeceptione confirmanda est, ut sit egregia, et haec, quae doctrina datur, indiget ingenii. Nec hoc magis aut minus in hac re, quam in ceteris artibus fit, ut ingenio doctrina, praeceptione natura nitescat. Quare et illis, qui natura memores sunt, utilis haec erit institutio, quod tute paulo post poteris intellegere, et si illi, freti ingenio, nostri non indigerent, tamen iusta causa daretur, quare iis, qui minus ingenii habent, adiumento velimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis, [et] imaginibus. Locos appellamus eos, qui breviter, perfecte, insignite aut natura aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere et amplecti

queamus: [ut] aedes, intercolumnium, angulum, for-
nicem et alia, quae his similia sunt. Imagines sunt
formae quaedam et notae et simulacra eius rei, quam
meminisse volumus, quod genus equi, leones, aquilae.
[Memoriam] si volemus habere, imagines eorum locis
certis conlocare nos oportebit.

Nunc, cuiusmodi locos invenire et quo pacto re- 30
perire et in locis imagines constituere oporteat, osten-
demus. Quemadmodum igitur qui litteras sciunt, possunt 17
id, quod dictatum est, iis scribere et recitare quod
scripserunt, item qui mnemonica didicerunt, possunt,
quod audierunt, in locis conlocare et ex his memoriter
pronuntiare. Loci cerae aut cartae simillimi sunt,
imagines litteris, dispositio et conlocatio imaginum
scripturae, pronuntiatio lectioni. Oportet igitur, si
volumus multa meminisse, multos locos nobis com-
parare, uti multis locis multas imagines conlocare
possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos
habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur,
quo setius, quoto loco quoque libebit, vel ab superiore
vel ab inferiore parte imagines sequi et ea, quae
mandata locis erunt, edere possimus. Nam ut, si in 18
ordine stantes notos complures viderimus, nihil
nostra intersit, utrum ab summo an ab imo an a
medio nomina eorum dicere incipiamus, item in
locis ex ordine conlocatis veniet, ut in quamlibet
partem [quoque loco lubebit,] imaginibus commoniti
dicere possimus id, quod locis mandaverimus: quare 31
placet [et] ex ordine locos comparare. [Et] locos,
quos sumpserimus, egregie commode notari oportebit,
ut perpetuo nobis haerere possint: nam imagines,
sicuti litterae, delentur, ubi nihil utimur; loci, tam-
quam cera, remanere debent. Et, ne forte in numero
locorum falli possimus, quintum quemque placet notari,
quod genus, si in quinto loco manum auream con-
locemus, in decimo aliquem notum, cui praenomen sit
Decimo; deinde facile erit deinceps similes notas quinto

19 quoque loco conlocare. Item commodius est in derelicta, quam in celebri regione locos comparare, propterea quod frequentia et obambulatio hominum conturbat et infirmat imaginum notas, solitudo conservat integra vi simulacrorum figuras. Praeterea dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distincti interlucere possint. Nam si qui multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine, ut ignoret, quid in quoque loco conlocarit. Et magnitudine modica et mediocri locos habere oportet. Nam et praeter modum ampli vagas imagines reddunt et nimis angusti saepe non videntur posse capere imaginum conloca-
32 tionem. Tum nec nimis inlustres nec vehementer obscuros locos habere oportet, ne aut obcaecentur tenebris imagines aut splendore praefulgeant. Intervalla locorum mediocria placet esse, fere paulo plus aut minus pedum trinum. Nam ut aspectus item cogitatio minus valet, sive nimis procul removeris sive vehementer prope admoveris id, quod oportet videri. Sed quamquam facile est ei, qui paulo plura noverit, et quamvis multos et idoneos locos comparare, tamen si qui satis idoneos invenire se non putabit, ipse sibi constituat quam volet multos licebit. Cogitatio enim quamvis regionem potest amplecti et in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari et architectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmet ipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere et idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est; nunc ad imaginum rationem trans eamus.

20 33 Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, ex omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debemus: duplices igitur similitudines esse debent, unae rerum, alterae verborum. Rerum similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus; verborum similitudines constituuntur,

cum unius cuiusque nominis et vocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam saepe una nota et imagine simplici comprehendimus, hoc modo, ut si accusator dixerit ab reo hominem veneno necatum et hereditatis causa factum arguerit et eius rei multos dixerit testes et conscios esse: si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volemus, in primo loco rei totius imaginem conformabimus: aegrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus; si eum non adgnoverimus, aliquem aegrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem venire possit, et reum ad lectum eius adstituemus, dextera poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo et testium et hereditatis et veneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cetera 34
crimina ex ordine in locis ponemus; et, quotiescumque rem meminisse volemus, si formarum dispositione et imaginum diligenti notatione utemur, facile ea, quae volemus, memoria consequemur. Cum verborum simi- 21
litudines imaginibus exprimere volemus, plus negotii suscipiemus et magis ingenium nostrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit:

Iam domuitionem reges Atridae parant

in uno loco constituere manus ad caelum tollentem Domitium, cum a Regibus Marciis loris caedatur: hoc erit 'Iam domuitionem reges'; in altero loco Aesopum et Cimbrum † subornari ut ad Iphigeniam, in Agamemnonem et Menelaum. Hoc erit 'Atridae parant.' Hoc modo omnia verba erunt expressa. Sed haec imaginum conformatio tum valet, si naturalem memoriam exsuscitaverimus [hac notatione], ut versu posito ipsi nobiscum primum transeamus bis aut ter eum versum, deinde tum imaginibus verba exprimamus. Hoc modo naturae suppeditabitur doctrina. Nam utraque altera separata minus erit firma, ita tamen, ut multo plus in doctrina atque arte praesidii sit. Quod

docere non gravaremur, ni metueremus, ne, cum ab
instituto nostro recessissemus, minus commode ser-
varetur haec dilucida brevitas praeceptionis.
35 Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim
firmae et acres [et ad monendum idoneae] sint, partim
imbecilles et infirmae, quae vix memoriam possint
excitare, qua de causa utrumque fiat, considerandum
est, ut cognita causa, quas vitemus et quas sequamur
22 imagines, scire possimus. Docet igitur nos ipsa natura,
quid oporteat fieri. Nam si quas res in vita videmus
parvas, usitatas, cotidianas, meminisse non solemus
[propterea quod nulla nova nec admirabili re com-
movetur animus]; at si quid videmus aut audimus
egregie turpe aut honestum, inusitatum, magnum, in-
credibile, ridiculum, id diu meminisse consuevimus
[.Itaque quas res ante ora videmus aut quod recens
audivimus, obliviscimur plerumque; quae acciderunt
in pueritia, meminimus optime saepe]; nec hoc alia
de causa potest accidere, nisi quod usitatae res facile
e memoria labuntur, insignes et novae manent diutius.
36 Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propte-
rea quia cotidie fiunt; at eclipses [solis] mirantur,
quia raro accidunt, et solis eclipses magis mirantur
quam lunae, propterea quod haec crebriores sunt.
Docet ergo se natura vulgari et usitata re non exsu-
scitari, novitate et insigni quodam negotio commoveri.
Imitetur ars igitur naturam et, quod ea desiderat,
inveniat, quod ostendit, sequatur. Nihil est enim,
quod aut natura extremum invenerit aut doctrina
primum; sed rerum principia ab ingenio profecta sunt,
37 exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos
in eo genere constituere oportebit, quod genus in
memoria diutissime potest haerere. Id accidet, si
quam maxime notas similitudines constituemus; si
non mutas nec vagas, sed aliquid agentes imagines
ponemus; si egregiam pulcritudinem aut unicam tur-
pitudinem eis attribuemus; si aliqua re exornabimus,

ut [si] coronis aut veste purpurea, quo nobis notatior sit similitudo; aut si qua re deformabimus, ut si cruentam aut caeno oblitam aut rubrica delibutam inducamus, quo magis insignita sit forma, aut ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus: nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. Nam, quas res veras facile meminimus, easdem fictas et diligenter notatas meminisse non difficile est. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renovandarum causa celeriter animo pervagemus.

23 38 Scio plerosque Graecos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum verborum imagines conscriberent, ut ii, qui ediscere vellent, paratas haberent, ne quid in quaerendo consumerent operae. Quorum rationem aliquot de causis improbamus: primum, quod in verborum innumerabilium multitudine est ridiculum mille verborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt haec valere, cum ex infinita verborum copia modo aliud modo aliud nos verbum meminisse oportebit? Deinde cur volumus ab industria quemquam removere, ut ne quid ipse quaerat, nos illi omnia parata atque quaesita tradamus? Praeterea similitudine alia alius magis commovetur. Nam ut saepe, formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus adsensores, quod alii videtur aliud, item fit [in] imaginibus, ut, quae nobis diligenter notata sit, ea parum videatur insignis aliis. 39 Quare sibi quemque suo commodo convenit imagines comparare. Postremo praeceptoris est docere, quemadmodum quaeri quidque conveniat, et unum aliquod aut alterum, non omnia, quae eius generis erunt, exempli causa subicere, quo res possit esse dilucidior. Quod genus cum de prooemiis quaerendis disputamus, rationem damus quaerendi, non mille prooemiorum genera conscribimus, item arbitramur de imaginibus fieri convenire.

24 Nunc, ne forte verborum memoriam aut nimis difficilem aut parum utilem arbitrere, ipsarum rerum

memoria contentus sis, quod et utilior sit et plus habeat facilitatis, admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui velint res faciliores sine labore ac molestia facile retinere, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc verborum memoriam inducimus, ut versus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quae pertinet ad utilitatem, confirmetur, ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam
40 facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis praeceptio sine summa adsiduitate exercitationis, tum vero in mnemonicis minimum valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobatur. Quam plurimos locos ut habeas et quam maxime ad praecepta adcommodatos curare poteris; in imaginibus conlocandis exerceri cotidie convenit. Non enim, sicut a ceteris studiis abducimur nonnumquam occupatione, item ab hac re nos potest causa deducere aliqua. Numquam est enim, quin aliquid memoriae tradere velimus et tum maxime, cum aliquo maiore negotio detinemur. Quare quam sit utile facile meminisse, non te fallit; quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum, poteris existimare. [Utilitate cognita pluribus verbis ad eam te adhortari non est sententia, ne aut tuo studio diffisi aut minus, quam res postulat, dixisse videamur]. De quinta parte rhetoricae deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta et, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

[M. TULLII CICERONIS]

AD

C. HERENNIUM

DE ARTE RHETORICA

LIBER QUARTUS.

Quoniam in hoc libro, Herenni, de elocutione conscrip- 1 1
simus et, quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris
exemplis usi sumus et id fecimus praeter eorum con-
suetudinem [Graecorum], qui de hac re scripserunt, ne-
cessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilii
demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non studio,
satis erit signi, quod in superioribus libris nihil neque ante
rem neque praeter rem locuti sumus. Nunc, si pauca,
quae res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est
artis, ita ut instituimus, persolvemus. Sed facilius nostram
rationem intelleges, si prius, quid illi dicant, cognoveris.

Compluribus de causis putant oportere, cum ipsi
praeceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem,
unius cuiusque generis ab oratore aut poëta probato
sumptum ponere exemplum. Et primum se id mode-
stia commotos facere dicunt, propterea quod videatur
esse ostentatio quaedam non satis habere praecipere
de artificio, sed etiam ipsos videri velle artificiose
gignere exempla: hoc est, inquiunt, ostentare se, non
ostendere artem. Quare pudor in primis est ad eam 2
rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare,
alios contemnere et deridere videamur. Etenim cum
possimus ab Ennio sumere aut a Graccho ponere ex-
emplum, videtur esse adrogantia illa relinquere, [et]
ad sua devenire. Praeterea exempla testimoniorum
locum obtinent. Id enim, quod admonuerit [et leviter
fecerit] praeceptio, exemplo sicut testimonio compro-
batur. Non igitur ridiculus sit, si quis in lite aut in
iudicio domestico testimonio pugnet? .... Ut

enim testimonium, sic exemplum rei confirmandae causa sumitur. Non ergo oportet hoc nisi a probatissimo sumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. Etenim necesse est aut se omnibus anteponant et sua maxime probent aut, si alia .... probatissimis sumpta sint. Si se omnibus anteponant, intolerabili adrogantia sunt; si quos sibi praeponant et eorum exempla suis exemplis non putent praestare, non possunt dicere, quare sibi
2 illos anteponant. Quid? ipsa auctoritas antiquorum non cum res probabiliores tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit? Immo erigit omnium cupiditates et acuit industriam, cum spes iniecta est posse imitando Gracchi aut Crassi consequi facultatem.
3 Postremo hoc ipsum summum est artificium res varias et dispares in tot poëmatis et orationibus sparsas et vage disiectas ita diligenter eligere, ut unum quodque genus exemplorum sub singulos artis locos subicere possis. Hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus; nunc sine summo artificio non potest fieri. Quis est enim, qui cum summe non tenet artem, possit ea, quae iubeat ars, de tanta et tam diffusa scriptura notare et separare? Ceteri, cum legunt orationes bonas aut poëmata, probant oratores et poëtas neque intellegunt, qua re commoti probent, quod scire non possunt, ubi sit nec quid sit nec quo modo factum sit id, quod eos maxime delectet; [at] is, qui et haec omnia intellegit et idonea maxime eligit et omnia in arte [maxime] scribenda redigit in singulas rationes praeceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. [Hoc igitur ipsum maximum artificium est in arte sua posse et alienis exemplis uti.]

4 Haec illi cum dicunt, magis vana auctoritate commovent quam veritate disputationis. Illud enim veremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea steterint ii, qui et inventores

huius artificii fuerint et vetustate iam satis omnibus
probati sint. Quodsi, illorum auctoritate remota, † res
omnes volent cum re comparare, intellegent non omnia
concedenda esse antiquitati. Primum igitur, quod ab 3
iis de modestia dicitur, videamus, ne nimium pueriliter
proferatur. Nam si tacere aut nihil scribere modestia
est, cur quicquam scribunt aut loquuntur? Sin aliquid
suum scribunt, cur, quo setius omnia scribant, impe-
diuntur modestia? Quasi si quis ad Olympia cum ve-
nerit cursum [et steterit, ut mittatur], impudentes dicat
esse illos, qui currere coeperint, ipse intra carcerem
stet et narret aliis, quomodo Ladas aut Boeotus Sicy-
onius cursitarint, sic isti, cum in artis curriculum
descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificii, ela-
borent, aiunt facere immodeste, ipsi aliquem antiquum
oratorem aut poëtam laudant [aut scripturam], [sicut]
in stadium rhetoricae [artis] prodire non audent. Non 5
ausim dicere, sed tamen vereor, ne, qua in re laudem
modestiae venentur, in ea ipsa re sint impudentes.
'Quid enim tibi vis?' aliquis inquiat. 'Artem tuam
scribis; gignis novas nobis praeceptiones; eas ipse
confirmare non potes; ab aliis exempla sumis. Vide
ne facias impudenter, qui tuo nomini velis ex aliorum
laboribus libare laudem.' [Nam si eorum volumina
prenderint antiqui oratores et poëtae et suum quisque
de libris tuis tulerit, nihil istis, quod suum velint, re-
linquatur.] 'At exempla, quoniam testimoniorum simi-
lia sunt, item convenit ut testimonia ab hominibus
probatissimis sumi.' Primum omnium exempla ponun-
tur hic non confirmandi neque testificandi causa, sed
demonstrandi. Non enim, cum dicimus esse exornatio-
nem, quae verbi causa constet ex similiter desinentibus
verbis et ponimus hoc exemplum a Crasso: 'quibus
possumus et debemus' testimonium conlocamus, sed
exemplum. Hoc interest igitur inter testimonium et
exemplum: exemplo demonstratur id, quod dicimus,
cuiusmodi sit; testimonio esse illud ita, ut nos dici-

6 mus, confirmatur. Praeterea oportet testimonium cum
re convenire; aliter enim rem non potest confirmare.
At id, quod illi faciunt, cum re non convenit. Qui
ita? [quia] pollicentur se artem scribere, exempla pro-
ferunt ab iis plerumque, qui artem nescierunt. Tum
quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, com-
probare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraque fa-
ciunt, quam polliceri videntur. Nam cum scribere
artem instituunt, videntur dicere se excogitasse, quod
alios docerent; cum [vero] scribunt, ostendunt nobis,
4 alii quid excogitarint. '[At] hoc ipsum difficile est,'
inquiunt, 'eligere de multis.' Quod dicitis difficile,
utrum laboriosum an artificiosum? [Si] laboriosum
non statim praeclarum. Sunt enim multa laboriosa,
quae si faciatis, non continuo gloriemini; nisi etiam,
si vestra manu fabulas aut orationes totas transcrip-
sissetis, gloriosum putaretis. Sin istud artificiosum
egregie dicitis, videte ne insueti rerum maiorum vide-
amini, si vos parva res sicuti magna delectabit. Nam
isto modo seligere rudis quidem nemo potest, sed
7 sine summo artificio multi. Quisquis enim audivit
de arte paulo plus, in elocutione praesertim, omnia
videre poterit, quae ex arte dicentur, facere nemo
poterit nisi eruditus; ita ut, si [Ennii] de tragoediis
velis sententias eligere aut de † Pacuvianis nuntios, et
quia plane rudis id facere nemo poterit, cum feceris,
te litteratissimum putes, ineptus sis, propterea quod
id facile faciat quivis mediocriter litteratus, item si,
cum ex orationibus aut poëmatis elegeris exempla,
quae certis signis artificii notata sunt, quia rudis id
nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes,
erres, propterea quod isto signo videmus te nonnihil
scire, aliis signis multa scire intellegemus. Quod si
artificiosum est intellegere, quae sint ex arte scripta,
multo est artificiosius ipsum scribere ex arte. Qui
enim scribit artificiose, ab aliis commode scripta facile
intellegere poterit; qui eliget facile, non continuo ipse

commode scribet. Et, si est maxime artificiosum, alio tempore utantur ea facultate, non tum, cum parere ipsi et gignere et proferre debent. Postremo in eo vim artificii consumant, ut ipsi ab aliis potius eligendi, quam aliorum boni selectores existimentur. Contra ea, quae ab iis dicuntur, qui dicunt alienis exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc, quae separatim dici possint, consideremus.

Dicimus igitur eos [cum] id, quod alienis utantur, 5 peccare, tum magis etiam delinquere, quod a multis exempla sumant. Et de eo, quod postea diximus, antea videamus. Si concederem aliena oportere adsumere exempla, vincerem unius oportere, primum quod contra hoc nulla staret illorum ratio. Liceret enim eligerent et probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, vel poëtam vel oratorem, cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius, qui discere vult, utrum unum omnia an omnia neminem [aliud alium] putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem. Si id desperarit, in paucis se exercebit; ipsis enim contentus erit, nec mirum, cum ipse praeceptor artis omnia penes unum reperire non potuerit. Adlatis igitur exemplis a Catone, a Gracchis, a Laelio, a Scipione [Galba, Porcina, Crasso, Antonio] ceteris, item sumptis [aliis] a poëtis [et historiarum scriptoribus], necesse erit eum, qui discet, putare ab omnibus omnia, ab uno pauca vix potuisse sumi. Quare unius alicuius esse similem satis habebit, 8 omnia, quae omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. Ergo inutile est ei, qui discere vult, putare unum neminem omnia posse. Igitur nemo in hanc incideret opinionem, si ab uno exempla sumpsissent. Nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt neque unius alicuius aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus et

poëtis exempla sumpserunt. Deinde, si quis velit artem demonstrare nihil prodesse ad dicendum, non male utatur hoc adiumento, quod unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuvat eorum rationem, qui omnino non probent artem, id non ridiculum est ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare?
6 Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si
9 semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sumenda non fuisse sic intellegemus. Primum omnium, quod ab artis scriptore adfertur exemplum, eiusdem artificii debet esse. Ut [si quis purpuram aut aliud quippiam vendens dicat: Sume a me; sed huius exemplum aliunde rogabo tibique ostendam; sic mercem ipsi qui venditant, aliunde exemplum quaeritant, aliud mercis, acervos sese dicunt tritici habere, eorum exemplum pugno non habent, quod ostendant;] si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab aliis id hominibus mutuaretur, aut si Prometheus, cum mortalibus ignem dividere vellet, ipse a vicinis cum testo ambulans carbunculos conrogaret, ridiculus videretur: isti magistri, omnium dicendi praeceptores, non videntur sibi ridicule facere, cum id, quod aliis pollicentur, ab aliis quaerunt? Si qui se fontes maximos penitus absconditos aperuisse dicat et haec sitiens cum maxime loquatur neque habeat, qui sitim sedet, non rideatur? Isti cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant et omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur, arescant ipsi siccitate? Chares ab Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronium, brachia Praxitelae, pectus Polycletium, sed omnia coram magistrum facientem videbat, ceterorum opera vel sua sponte
7 poterat considerare: isti credunt eos, qui haec velint
10 discere, alia ratione doceri posse commodius. Praeterea ne possunt quidem ea, quae sumuntur ab aliis, exempla tam esse adcommodata ad artem, propterea

quod in dicendo leviter unus quisque locus plerumque tangitur, ne ars appareat, in praecipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, uti in artis formam convenire possint [,et post in dicendo, ne possit ars eminere et ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur]. Ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremo haec quoque res nos duxit ad hanc rationem, quod nomina rerum Graeca convertimus: ea remota sunt a consuetudine. Quae enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo haec asperiora primo videantur necesse est, id quod fiet rei, non nostra difficultate. Reliquum scripturae consumetur in exemplis: haec aliena si posuissemus, factum esset, ut, quod commodi esset in hoc libro, id nostrum non esset, quod asperius [et inusitatum], id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de causis, cum artis inventionem Graecorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus.

Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis praecepta transeamus. Bipertita igitur erit nobis elocutionis praeceptio. Primum dicemus, quibus in generibus verborum semper omnis oratoria elocutio debeat esse; deinde ostendemus, quas res semper habere debeat.
Sunt igitur tria genera, quae genera nos figuras 8 11
appellamus, in quibus omnis oratio non vitiosa consumitur: unam gravem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam vocamus. Gravis est, quae constat ex verborum gravium et levi et ornata constructione. Mediocris est, quae constat ex humiliore neque tamen ex infima et pervulgatissima verborum dignitate. Attenuata est, quae demissa est usque ad usitatissimam puri consuetudinem sermonis.

In gravi consumetur oratio figura, si, quae cuiusque rei poterunt ornatissima verba reperiri, sive propria sive extranea, ad unam quamque rem adcommodabuntur, et si graves sententiae, quae in amplifica-

tione et commiseratione tractantur, eligentur, et si exornationes sententiarum aut verborum, quae gravitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur.
12 In hoc genere [figura] erit hoc exemplum: 'Nam quis est vestrûm, iudices, qui satis idoneam possit in eum poenam cogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari, quod huic maleficio dignum supplicium potest inveniri? In iis, qui violassent ingenuum, matremfamilias constuprassent, [violassent aliquem aut postremo necassent] maxima supplicia maiores consumpserunt: huic truculentissimo ac nefario facinori singularem poenam non reliquerunt. Atque in aliis maleficiis ad singulos aut ad paucos ex alieno peccato iniuria pervenit: huius sceleris qui sunt adfines, uno consilio universis civibus atrocissimas calamitates machinantur. O feros animos! o crudeles cogitationes! o derelictos homines ab humanitate! qui id agere ausi sunt aut cogitare potuerunt, quo pacto hostes, revulsis maiorum sepulcris, deiectis moenibus, ovantes inruerent in civitatem; quo modo deûm templis spoliatis, optimatibus trucidatis, aliis abreptis in servitutem, matribusfamilias et ingenuis sub hostilem libidinem subiectis urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata; qui se non putant id, quod voluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctisimae patriae miserandum scelerati viderint cinerem. Nequeo verbis consequi, iudices, indignitatem rei; sed neglegentius id fero, quia vos mei non egetis. Vester enim vos animus amantissimus rei publicae facile edocet, ut eum, qui fortunas omnium voluerit prodere, praecipitem proturbetis ex ea civitate, quam iste hostium spurcissimorum dominatu nefario voluit obruere.'

9 13 In mediocri figura versabitur oratio, si haec, ut ante dixi, aliquantulum demiserimus neque tamen ad infimum descenderimus, sic: 'Quibuscum bellum gerimus, iudices, videtis: cum sociis, qui pro nobis pugnare et imperium nostrum nobiscum simul virtute et

industria conservare soliti sunt. Hi cum se et suas opes et copiam necessario norunt, tum vero nihilo minus propter propinquitatem et omnium rerum societatem, quid omnibus rebus populus Romanus posset, scire et existimare poterant. Hi, cum deliberassent nobiscum bellum gerere, quaeso, quae res erat, qua freti bellum suscipere conarentur, cum multo maximam partem sociorum in officio manere intellegerent? cum sibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniam publicam praesto esse viderent? non denique ullam rem, quae res pertineret ad bellum administrandum? Si cum finitimis de finibus bellum gererent, si totum certamen in uno proelio positum putarent, tamen omnibus rebus instructiores et apparatiores venirent; nedum illi imperium orbis terrae, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim vi, partim voluntate concesserunt, cum aut armis aut liberalitate a populo Romano superati essent, ad se transferre tantulis viribus conarentur. Quaeret aliquis: Quid? Fregellani non sua sponte conati sunt? Eo quidem isti minus facile conarentur, quod illi quemadmodum discessissent, videbant. Nam rerum imperiti, qui unius cuiusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ii per imprudentiam facillime deducuntur in fraudem, at ii, qui sciunt, quid aliis acciderit, facile ex aliorum eventis suis rationibus possunt providere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credet, tantam amentiam quemquam tenuisse, ut imperium populi Romani temptare auderet nullis copiis fretus? Ergo aliquid fuisse necessum est. Quid aliud, nisi id, quod dico, potest esse?'

In attenuato [figura] genere, id quod ad infimum 10
et cotidianum sermonem demissum est, hoc erit ex- 14
emplum: 'Nam ut forte hic in balneas venit, coepit, postquam perfusus est, defricari, deinde, ubi visum est, ut in alveum descenderet, ecce tibi iste de transverso: 'Heus', inquit, 'adulescens, pueri tui modo me

pulsarunt; satis facias oportet'. Hic, qui id aetatis ab ignoto praeter consuetudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius et eadem et alia dicere coepit. Hic: 'vix, tamen', inquit, 'sine me considerare.' Tum vero iste clamare voce ista, quae vel † fabulae cuivis rubores eicere potest: 'Ita petulans est ac proterva, ne ad solarium quidem, ut mihi videtur, sed pone scenam et in eiusmodi locis exercitata.' Conturbatus est adulescens: nec mirum, cui etiam nunc paedagogi lites ad auriculas versarentur imperito huiusmodi convitiorum. Ubi enim [iste] vidisset scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, [ut]
15 omnia sine famae detrimento facere posse?' [Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intellegi poterant. Erat enim et attenuata verborum constructio quaedam et item alia in gravitate, alia posita in mediocritate.]

Est autem cavendum, ne, dum haec genera consectemur, in finitima et propinqua vitia veniamus. Nam gravi figurae, quae laudanda est, propinqua est ea, quae fugienda [est]; quae recte videbitur appellari, si sufflata nominabitur: nam ita ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur saepe, item gravis oratio saepe imperitis videtur ea, quae turget et inflata est, cum aut novis aut priscis verbis aut duriter aliunde translatis aut gravioribus, quam res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: 'Nam qui perduellionibus venditat patriam, non satis supplicii dederit, si praeceps in Neptunias depulsus erit lacunas. Poenite igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis.' In hoc genus plerique cum declinantur [et ab eo, qui profecti sunt, aberrarunt], specie gravitatis falluntur
11 16 nec perspicere possunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si pervenire eo non potuerunt, errantes perveniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus [fluctuans et] dissolutum, [quod est sine nervis et articulis, ut hoc modo appellem fluctuans,] eo quod fluctuat huc et illuc nec

potest confirmate neque viriliter sese expedire. Id est huiusmodi: 'Socii nostri cum belligerare nobiscum vellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam, quid possent facere, si quidem sua sponte facerent et non haberent hinc adiutores multos, malos homines et audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere.' Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem; diffluit enim totus neque quicquam comprehendens perfectis verbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima verborum attenuatione commode versari, veniunt ad aridum et exsangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: 'Nam istic in balineis accessit ad hunc; postea dicit: 'Hic tuus servus me pulsavit.' Postea dicit hic illi: 'Considerabo.' Post ille convitium fecit et magis magisque praesente multis clamavit.' Frivolus hic quidem iam et inliberalis est sermo: non enim est adeptus id, quod habet attenuata figura, puris et electis verbis compositam orationem. Omne genus orationis, et gravem et mediocrem et attenuatam, dignitate adficiunt exornationes, de quibus post loquemur; quae si rarae disponentur, distinctam, sicuti coloribus, si crebrae conlocabuntur, obliquam reddent orationem. Sed figuram in dicendo commutare oportet, ut gravem mediocris, mediocrem excipiat attenuata, deinde identidem commutentur, ut facile satietas varietate vitetur.

Quoniam, quibus in generibus elocutio versari 12 17
debeat, dictum est, videamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda et perfecta. Quae maxime ad modum oratoris adcommodata est, tres res in se debet habere: elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, quae facit, ut unum quidque pure et aperte dici videatur. Haec tribuitur in Latinitatem et explanationem. Latinitas est, quae sermonem purum conservat ab omni vitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is Latinus sit, duo possunt esse: so-

loecismus et barbarismus. Soloecismus est, cum pluribus in verbis consequens verbum ad superius non adcommodatur. Barbarismus est, cum verbum aliquod vitiose effertur. Haec qua ratione vitare possimus, in arte grammatica dilucide dicemus. Explanatio est, quae reddit apertam et dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis verbis et propriis. Usitata sunt ea, quae versantur in sermonis consuetudine cotidiana; propria, quae eius rei verba sunt aut esse possunt, qua de loquemur.

18 Compositio est verborum constructio, quae facit omnes partes orationis aequabiliter perpolitas. Ea conservabitur, si fugiemus crebras vocalium concursiones, quae vastam atque hiantem orationem reddunt, ut haec est: 'Baccae aereae amoenissimae impendebant'; et, si vitabimus eiusdem litterae nimiam adsiduitatem, cui vitio versus hic erit exemplo: — nam [hic] nihil prohibet in vitiis alienis exemplis uti —

O Tite, tute, Tati, tibi tanta, tyranne, tulisti,

et hic eiusdem poëtae:

Umquam quicquam quisquam cuiquam, quod ei conveniat, neget;

et si eiusdem verbi adsiduitatem nimiam fugiemus huiusmodi: 'Nam cuius rationis ratio non exstet, ei rationi ratio non est fidem habere;' et, si non utemur continenter similiter cadentibus verbis, hoc modo:

Flentes, plorantes, lacrimantes, obtestantes;

et si verborum transiectionem vitabimus, nisi quae erit concinna, qua de re posterius loquemur; quo in vitio est Lucilius adsiduus, ut haec est in priore libro:

Has res ad te scriptas, Luci, misimus, Aeli.

Item fugere oportet longam verborum continuationem, quae et auditoris aures et oratoris spiritum laedit. His vitiis in compositione vitatis reliquum operae consumendum est in dignitate.

13 Dignitas est, quae reddit ornatam orationem varietate distinguens. Haec in verborum et [in] senten-

tiarum exornationem dividitur. Verborum exornatio est, quae ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est, quae non in verbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem. ....

19 Repetitio est, cum continenter ab uno atque eodem verbo in rebus similibus et diversis principia sumuntur, hoc modo: 'Vobis istud attribuendum est, vobis gratia est habenda, vobis ista res erit honori.' Item: 'Scipio Numantiam sustulit, Scipio Karthaginem delevit, Scipio pacem peperit, Scipio civitatem servavit.' Item: 'Tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum venire conaris? audes verbum facere? audes quicquam ab istis petere? audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi concedi putes oportere? Non ius iurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus attulisti? non denique in omni dedecore volutatus es?' Haec exornatio cum multum venustatis habet tum gravitatis et acrimoniae plurimum. Quare videtur esse adhibenda [et] ad ornandam et [ad] exaugendam orationem.

Conversio est, per quam [non], ut ante, [primum] repetimus verbum, sed ad postremum continenter revertimur, hoc modo: 'Poenos populus Romanus iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit.' Item: 'Ex quo tempore concordia de civitate sublata est, libertas sublata est, [fides sublata est, amicitia sublata est,] res publica sublata est.' Item: 'C. Laelius [homo novus erat,] ingeniosus erat, doctus erat, bonis viris et studiis amicus erat [:ergo in civitate primus erat]'. Item: 'Nam cum istos, ut absolvant [te], rogas, ut periurent, rogas, ut existimationem neglegant, rogas, ut leges [populi Romani] tuae libidini largiantur, rogas.'

14 20 Complexio est, quae utramque complectitur exornationem, et hanc et quam ante exposuimus, [et ut repetatur idem verbum saepius et crebro ad idem postremo revertantur,] hoc modo: 'Qui sunt, qui foedera

saepe ruperunt? Karthaginienses. Qui sunt, qui crudelissime bellum gesserunt? Karthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformaverunt? Karthaginienses. Qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Karthaginienses. Videte ergo, quam conveniat eos impetrare.' Item: 'Quem senatus damnarit, quem populus [Romanus] damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum vos sententiis vestris absolvatis?'

Traductio est, quae facit, uti, cum idem verbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: 'Qui nihil habet in vita iucundius vita, is cum virtute vitam non potest colere.' Item: 'Eum hominem appellas, qui si fuisset homo, numquam tam crudeliter hominis vitam petisset. At erat inimicus. Ergo inimicum sic ulcisci voluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus?' Item: 'Divitias sine divitis esse [,tu vero virtutem praefer divitiis]; nam si voles divitias cum virtute comparare, vix satis idoneae tibi videbuntur
21 divitiae, quae virtutis pedisequae sint.' Ex eodem genere est exornationis, cum idem verbum ponitur modo in hac, modo in altera re, hoc modo: 'Cur eam rem tam studiose curas, quae tibi multas dabit curas?' Item: 'Nam amari iucundum sit, si curetur, ne quid insit amari.' Item: 'Veniam ad vos, si mihi senatus det veniam.' In his quattuor generibus exornationum, quae adhuc propositae sunt, non inopia verborum fit, ut ad idem verbum redeatur saepius; sed inest festivitas, quae facilius auribus diiudicari quam verbis demonstrari potest.

15 Contentio est, cum ex contrariis rebus oratio conficitur, hoc pacto: 'Habet adsentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos adfert.' Item: 'Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes.' Item: 'In otio tumultuaris; in tumultu es otiosus; in re frigidissima cales, in ferventissima friges; tacito cum opus est, clamas; cum tibi loqui convenit, ob-

mutescis; ades, abesse vis; abes, reverti cupis; in pace bellum quaeritas, in bello pacem desideras; in contione de virtute loqueris, in proelio prae ignavia tubae sonitum perferre non potes.' Hoc genere si distinguemus orationem, et graves et ornati esse poterimus.

Exclamatio est, quae conficit significationem do- 22
loris aut indignationis alicuius per hominis [aut urbis] aut loci aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: 'Te nunc adloquor, Africane, cuius mortui quoque nomen splendori ac decori est civitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine aluerunt inimicorum crudelitatem.' Item: 'Perfidiosae Fregellae, quam facile scelere vestro contabuistis, ut, cuius nitor urbis Italiam nuper inlustravit, eius nunc vix fundamentorum reliquiae remaneant.' Item: 'Bonorum insidiatores, latrocinia, vitam innocentissimi cuiusque petistis; tantamne ex iniquitate iudiciorum vestris calumniationibus adsumitis facultatem?' Hac exclamatione si loco utemur raro, [et] cum rei magnitudo postulare videbitur, ad quam volemus indignationem animum auditoris adducemus.

Interrogatio non omnis gravis est neque concinna, sed haec, quae, cum enumerata sunt ea, quae obsunt causae adversariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: 'Cum igitur haec omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab re publica removebas et abalienabas, an non? et utrum aliquem exoriri oportuit, qui istaec prohiberet ac fieri non sineret, an non?'

Ratiocinatio est, per quam ipsi a nobis rationem 16
poscimus, quare quidque dicamus, et crebro nosmet 23
a nobis petimus unius cuiusque propositionis explanationem. Ea est huiusmodi: 'Maiores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum convictam putabant. Quo pacto? [quoniam,] quam impudicam iudicarant, ea veneficii quoque damnata existimabatur. Quid ita? quia necesse est

eam, quae suum corpus addixerit turpissimae cupiditati, timere multos. Quos istos? Virum, parentes, ceteros, ad quos videt sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est, ut, quoquo modo possit, veneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura mulieris inconsideratam. Quid? veneficii damnatam quid putabant? impudicam quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quam turpis amor et intemperans libido commovere potuit; tum cuius mulieris animus esset corruptus, eius corpus castum esse non putaverunt. Quid? in viris idemne hoc observabant? Minime. Quid ita? Quia viros ad unum quodque maleficium singulae cupiditates impellunt, mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit.' Item: 'Bene maiores hoc comparaverunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, vita privarent. Quid ita? Quia, quam nobis fortuna facultatem dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulo ante in amplissimo statu conlocarat. Quid, quod exercitum contra duxit? Desino meminisse. Quid ita? Quia viri fortis est, qui de victoria contendant, eos hostes putare; qui victi sint, eos homines iudicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si vicisset, non idem fecisset? Non profecto tam sapiens fuisset. Cur igitur ei parcis? Quia talem
24 stultitiam contemnere, non imitari consuevi.' Haec exornatio ad sermonem vehementer adcommodata est et animum auditoris retinet attentum cum venustate sermonis tum rationum exspectatione.

17 Sententia est oratio sumpta de vita, quae aut quid sit aut quid oporteat esse in vita, breviter ostendit, hoc pacto: 'Difficile est primum virtutem revereri, qui semper secunda fortuna sit usus.' Item: 'Liber is est existimandus, qui nulli turpitudini servit.' Item: 'Egens

aeque est is, qui non satis habet, et is, cui satis nihil potest esse.' Item: 'Optima vivendi ratio est eligenda eaque iucundam consuetudinem reddet.' Huiusmodi sententiae simplices non sunt improbandae, propterea quod habent brevi expositione, si rationis nullius indigent, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiae, quod non infirmatur subiectione rationis, hoc pacto: 'Omnes bene vivendi rationes in virtute sunt conlocandae, propterea quod sola virtus in sua potestate est, omnia praeterea subiecta sunt sub fortunae dominationem'. Item: 'Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, ii, simul ac fortuna dilapsa est, devolant omnes. Cum enim discessit ea res, quae fuit consuetudinis causa, nihil superest, quare possint in amicitia teneri.' Sunt item sententiae, quae dupliciter efferuntur. Hoc modo sine ratione: 'Errant, qui in prosperis rebus omnes impetus fortunae se putant fugisse; sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus adversos reformidant.' Cum ratione, hoc pacto: 'Qui adulescentium peccatis 25
ignosci putant oportere, falluntur, propterea quod aetas illa non est impedimento bonis studiis. At ii sapienter faciunt, qui adulescentes maxime castigant, ut, quibus virtutibus omnem vitam tueri possint, eas in aetate maturissima velint comparare.' Sententias interponi raro convenit, ut rei actores, non vivendi praeceptores videamur esse. Cum ita interponentur, multum adferent ornamenti; necesse est enim comprobet animo tacitus auditor, cum ad causam videat adcommodari rem certam, ex vita et moribus sumptam.

[Contrarium idem fere est, quod contentio.] Con- 18
trarium est, quod ex rebus diversis duabus alteram altera breviter et facile confirmat, hoc pacto: 'Nam, qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres?' Item: 'Nam, quem in amicitia perfidiosum cognoveris, eum quare

putes inimicitias cum fide habere posse? aut qui privatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum et cognoscentem sui fore in potestate [qui speres?] et qui in sermonibus et conventu amicorum verum dixerit numquam, eum sibi in contionibus [credis] a mendacio temperaturum?' Item: 'Quos ex collibus deiecimus, cum iis in campo metuimus dimicare? Qui cum plures erant, paucis nobis exaequari non poterant, ii, postquam pauciores sunt, metuimus, ne sint supe-
26 riores?' Hoc orationis genus breviter et continuatis verbis perfectum debet esse; [et] cum commodum est auditu propter brevem et absolutam conclusionem tum vero vehementer, id quod opus est oratori, comprobat contraria re et ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod est dubium, ut [aut] dilui non possit aut multo difficillime possit.

19 Membrum orationis appellatur res breviter absoluta sine totius sententiae demonstratione, quae denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: 'Et inimico proderas.' Id est unum, quod appellamus membrum; deinde hoc excipiatur oportet altero: 'Et amicum laedebas.' Ex duobus membris suis haec exornatio potest constare; sed commodissima et absolutissima est, quae ex tribus constat, hoc pacto: 'Et inimico proderas et amicum laedebas et tibi non consulebas.' Item: 'Nec rei publicae consuluisti nec amicis profuisti nec inimicis restitisti.'

Articulus dicitur, cum singula verba intervallis distinguuntur caesa oratione, hoc modo: 'Acrimonia, voce, vultu [adversarios] perterruisti. Item: 'Inimicos invidia, iniuriis, potentia, perfidia sustulisti.' Inter huius generis et illius superioris vehementiam hoc interest: illud tardius et rarius venit, hoc crebrius et celerius pervenit. Itaque in illo genere ex remotione brachii et contentione dexterae gladius ad corpus adferri, in hoc autem crebro et celeri corpus vulnere consauciari videtur.

27 Continuatio est . . . . et densa frequentatio verborum cum absolutione sententiarum. Ea utemur commodissime tripertito: in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia hoc pacto: 'Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmius in virtute, quam in casu praesidium conlocavit.' In contrario hoc modo: 'Nam si qui spei non multum conlocarit in casu, quid est quod ei magnopere casus obesse possit?' In conclusione hoc pacto: 'Quodsi in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortunae, ne magnam nimis in nos habeat dominationem.' In his tribus generibus ad continuationis vim adeo frequentatio necessaria est, ut infirma facultas oratoris videatur, nisi sententiam et contrarium et conclusionem frequentibus efferat verbis; sed alias quoque nonnumquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiusmodi continuationes.

20 Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus, quae constent ex pari fere numero syllabarum. Hoc non dinumeratione nostra fiet — nam id quidem puerile est —, sed tantum adferet usus et exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: 'In proelio mortem parens oppetebat, domi filius nuptias comparabat[; haec omnia graves casus administrabant]'. Item: 'Alii fortuna dedit felicitatem, huic industria virtutem comparavit.' In hoc genere 28 saepe fieri potest, ut non plane par numerus sit syllabarum et tamen esse videatur, si una aut etiam altera syllaba est alterum brevius aut si, cum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabae erunt, ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius adsequatur et exaequet.

Similiter cadens exornatio appellatur, cum in una

constructione verborum duo aut plura sunt verba, quae similiter isdem casibus efferuntur, hoc modo: 'Hominem laudem egentem virtutis, abundantem felicitatis?' Item: 'Huic omnis in pecunia spes est, a sapientia est animus remotus: diligentia comparat divitias, neglegentia corrumpit animum, et tamen, cum ita vivit, neminem prae se ducit hominem.'

Similiter desinens est, cum, tametsi casus non insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: 'Turpiter audes facere, nequiter studes dicere; vivis invidiose, delinquis studiose, loqueris odiose.' Item: 'Audaciter territas, humiliter placas.'

Haec duo genera, quorum alterum in exituum, alterum in casuum similitudine versatur, inter se vehementer conveniunt; et ea re, qui his bene utuntur, plerumque simul ea conlocant in isdem partibus orationis. Id hoc modo facere oportet: 'Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, neglegere famam.' Hic et ea verba, quae casus habent [vel casus similes], et illa, quae non habent, ad similes exitus veniunt.

21 29 Adnominatio est, cum ad idem verbum [et nomen] acceditur commutatione vel . . . unius litterae aut litterarum aut ad res dissimiles similia verba adcommodantur. Ea multis et variis rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem litterae sic: 'Hic, qui se magnifice iactat atque ostentat, venit ante, quam Romam venit.' Et ex contrario: 'Hic, quos homines alea vincit, eos ferro statim vincit.' Productione eiusdem litterae hoc modo: 'Hunc ăvium dulcedo ducit ad āvium.' Brevitate eiusdem litterae hoc modo: 'Hic tametsi videtur esse honoris cupidus, non tantum tamen cūriam diligit, quantum Cŭriam.' Addendis litteris hoc pacto: ['Nolo esse laudator, ne videar adulator'.] 'Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare.' Demendis [nunc] litteris sic: 'Si lenones vitasset tamquam leones, vitae tradi-

disset se'. Transferendis litteris sic: 'Videte, iudices, utrum homini navo an vano credere malitis.' Commutandis hoc modo: 'Deligere oportet, quem velis diligere'. Hae sunt adnominationes, quae in litterarum brevi commutatione aut productione aut transiectione aut aliquo huiusmodi genere versantur. Sunt autem 22 aliae, quae non habent tam propinquam [in] verbis 30 similitudinem et tamen dissimiles non sunt; quibus de generibus unum est huiusmodi: 'Quid veniam, qui sim, [quare veniam,] quem insimulem, cui prosim, quae postulem, brevi cognoscetis.' Nam hic est in quibusdam verbis quaedam similitudo non tam adfectata, quam illae superiores, sed tamen adhibenda nonnumquam. Alterum genus huiusmodi: 'Demus operam, Quirites, ne omnino conscripti patres circumscripti putentur.' Haec adnominatio magis accedit ad similitudinem quam superior, sed minus quam illae superiores, propterea quod non solum additae, sed uno tempore demptae quoque litterae sunt. Tertium genus est, quod versatur in casuum commutatione aut unius aut plurium nominum. Unius nominis hoc modo: 31 'Alexander Macedo summo labore animum ad virtutem a pueritia confirmavit. Alexandri virtutes per orbem terrae cum laude et cum gloria vagatae sunt. Alexandrum omnes maxime metuerant, idem plurimum dilexerunt.' Alexandro si vita data longior esset, trans Oceanum ... Macedonum transvolasset. Varie hic unum nomen in commutatione casuum volutatum est. Plura nomina casibus commutatis hoc modo facient adnominationem: 'Ti. Gracchum rem publicam administrantem prohibuit indigna nex diutius in eo commorari. C. Graccho similis occisio est oblata, quae virtutis amantissimum subito de sinu civitatis eripuit. Saturninum fide captum malorum perfidia [per scelus] vita privavit. Tuus, o Druse, sanguis domesticos parietes et vultum parentis aspersit. Sulpicio qui paulo ante omnia concedebant, eum brevi

spatio non modo vivere, sed etiam sepeliri prohibue-
32 runt.' Haec tria proxima genera exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus verbis, tertium in adnominationibus positum est, perraro sumenda sunt, cum in veritate dicimus, propterea quod non haec videntur reperiri posse
23 sine elaboratione et sumptione operae; eiusmodi autem studia ad delectationem quam ad veritatem videntur adcommodatiora. Quare fides et gravitas et severitas oratoria minuitur his exornationibus frequenter conlocatis et non modo tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione, propterea quod est in his lepos et festivitas, non dignitas neque pulcritudo. Quare, quae sunt ampla atque pulcra, diu placere possunt; quae lepida sunt et concinna, cito satietate adficiunt aurium sensum fastidiosissimum. Quomodo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili videbimur elocutione delectari, item, si raro interseremus has exornationes et in causa tota varie dispergemus, commode luminibus distinctis inlustrabimus orationem.

33 Subiectio est, cum interrogamus adversarios aut quaerimus ipsi, quid ab illis aut quid contra nos dici possit, deinde subicimus id, quod oportet dici [aut non oportet], ut nobis adiumento futurum sit aut obfuturum sit idem contrario, hoc modo: 'Quaero [igitur], unde iste tam pecuniosus factus sit. Amplum patrimonium relictum est? At patris bona venierunt. Hereditas aliqua venit? Non potest dici, sed etiam a necessariis omnibus exheredatus est. Praemium aliquod ex lite aut iudicio cepit? Non modo id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponsione victus est. Ergo, si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes videtis, aut isti domi nascitur aurum aut,
24 unde non est licitum, pecunias cepit.' Item: 'Saepe, iudices, animum adverti multos aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi prae-

sidium petere, quorum nihil potest adversarius facere. Nam utrum ad patris [eius] virtutem confugiet? At eum vos iurati capite damnastis. An ad suam revertetur? [Quam vitam aut ubi honeste tractatam?] Nam hic quidem ante oculos vestros quomodo vixerit, scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus vos conveniat commoveri? At hi quidem nulli sunt. Amicos proferet? At nemo est, qui sibi non turpe putet istius amicum nominari.’ Item: ‘Credo, inimicum, nocentem putabas; in iudicium adduxisti? Non: nam indemnatum necasti. Leges, quae id facere prohibent, veritus es? At ne scriptas quidem iudicasti. Cum ipse te veteris amicitiae commonefaceret, commotus es? At nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. Quid? cum tibi pueri ad pedes volutarentur, misericordia motus es? At eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti.’ Multum inest acrimoniae 34
et gravitatis in hac exornatione, propterea quod, cum quaesitum est, quid oporteat, subicitur id non esse factum. Quare facillime fit, ut exaugeatur indignitas negotii. Ex eodem genere, ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic: ‘Nam quid me facere convenit, cum a tanta Gallorum multitudine circumsederer? [An] dimicarem? At cum parva manu tum prodiremus: locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? At neque subsidium, quod exspectarem, habebamus neque erat, qui vitam produceremus. Castra relinquerem? At obsidebamur. Vitam militum neglegerem? At eos videbar ea accepisse conditione, ut [eos], quoad possem, incolumes patriae et parentibus conservarem. Hostium conditionem repudiarem? At salus antiquior est militum quam impedimentorum.’ Eiusmodi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi videatur nihil potius, quam quod factum sit, faciendum fuisse.

Gradatio est, in qua non ante ad consequens 25
verbum descenditur, quam ad superius conscensum

est, hoc modo: 'Nam quae reliqua spes manet libertatis, si illis et quod libet, licet, et quod licet, possunt, et quod possunt, audent, et quod audent, faciunt, et quod faciunt, vobis molestum non est?' Item: 'Non sensi hoc, et non suasi, neque suasi, et non ipse [statim] facere coepi, neque facere coepi, et non perfeci, neque perfeci, et non probavi.' Item: 'Africano virtutem industria, virtus gloriam, gloria aemulos comparavit.' Item: 'Imperium Graeciae fuit penes Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatae, Spartiatas superavere Thebani, Thebanos Macedones vicerunt, qui ad imperium Graeciae brevi tempore adiunxerunt Asiam bello subactam.' Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio verbi, quae propria est huius exornationis.

Definitio est, quae rei alicuius proprias amplectitur potestates breviter et absolute, hoc modo: 'Maiestas rei publicae est, in qua continetur dignitas et amplitudo civitatis.' Item: 'Iniuriae sunt, quae aut pulsatione corpus aut convitio aures aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant.' Item: 'Non est ista diligentia, sed avaritia, ideo quod diligentia est adcurata conservatio suorum, avaritia iniuriosa appetitio aliorum.' Item: 'Non est ista fortitudo, sed temeritas, propterea quod fortitudo est contemptio laboris et periculi cum ratione utilitatis et compensatione commodorum, temeritas est cum inconsiderata dolorum perpessione gladiatoria periculorum susceptio.' Haec ideo commoda putatur exornatio, quod omnem rei cuiuspiam vim et potestatem ita dilucide proponit [et breviter], ut neque pluribus verbis oportuisse dici videatur neque brevius potuisse dici putetur.

26 Transitio vocatur, quae cum ostendit breviter, quid dictum sit, proponit item brevi, quid consequatur, hoc pacto: 'Modo in patriam cuiusmodi fuerit, habetis, nunc parens qualis exstiterit, considerate.' Item: 'Mea in istum beneficia cognostis; nunc, quomodo iste mihi

gratiam rettulerit, accipite.' Proficit haec aliquantum exornatio ad duas res: nam et quid dixerit commonet et ad reliquum comparat auditorem.

36 Correctio est, quae tollit id, quod dictum est, et pro eo id, quod magis idoneum videtur, reponit, hoc pacto: 'Quodsi iste suos hospites rogasset, immo adnuisset modo, facile hoc perfici posset.' Item: '[Nam] postquam isti vicerunt atque adeo victi sunt —, eam quomodo victoriam appellem, quae victoribus plus calamitatis quam boni dederit?' [O virtutis comes invidia, quae bonos sequeris plerumque atque adeo insectaris!] Commovetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi verbo elata tantummodo dicta videtur; [ea] post ipsius oratoris correctione magis idonea fit pronuntiatio. 'Non igitur satius esset,' dicet aliquis, 'ab initio, praesertim cum scribas, ad optimum et lectissimum verbum devenire?' Est, cum non est satius, si commutatio verbi id erit demonstratura, eiusmodi rem esse, ut, cum eam communi verbo appellaris, levius dixisse videaris, cum ad lectius verbum accedas, insigniorem rem facias. Quodsi continuo venisses ad id verbum, nec rei nec verbi gratia animadversa esset.

27 37 Occultatio est, cum dicimus nos praeterire aut non scire aut nolle dicere id, quod nunc maxime dicimus, hoc modo: 'Nam de pueritia quidem tua, quam tu omnium intemperantiae addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consulto relinquo; et illud praetereo, quod te tribuni militares infrequentem tradiderunt; deinde quod iniuriarum satis fecisti L. Labeoni, nihil ad hanc rem puto pertinere. Horum nihil dico: revertor ad illud, de quo iudicium est.' Item: 'Non dico te ab sociis pecunias cepisse; non sum in eo occupatus, quod civitates, regna, domos omnium depeculatus es; furta, rapinas omnes tuas omitto.' Haec utilis est exornatio, † si aut ad rem quae non pertineat alii ostendere, quod occulte admo-

nuisse prodest, aut longum est aut ignobile aut planum non potest fieri aut facile potest reprehendi; [ut] utilius sit occulte fecisse suspitionem, quam eiusmodi intendisse orationem, quae redarguatur.

Disiunctum est, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrumque aut unum quidque certo concluditur verbo, sic: 'Populus Romanus Numantiam delevit, Karthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas evertit. Nihil Numantinis vires corporis auxiliatae sunt, nihil Karthaginiensibus scientia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthiis erudita calliditas praesidii tulit, nihil Fregellanis morum et sermonis societas opitulata est.' Item: 'Formae dignitas aut morbo deflorescit aut vetustate exstinguitur.' Hic utrumque, in superiore exemplo unam quamque rem certo
38 verbo concludi videmus. Coniunctio est, cum interpositione verbi et superiores partes orationis comprehenduntur et inferiores, hoc modo: 'Formae dignitas aut morbo deflorescit aut vetustate.' Adiunctio est, cum verbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremum conlocamus. Primum hoc pacto: 'Deflorescit formae dignitas aut morbo aut vetustate.' Postremum sic: 'Aut morbo aut vetustate formae dignitas deflorescit.' Ad festivitatem disiunctio est adposita, quare rarius utemur, ne satietatem pariat; ad brevitatem coniunctio, quare saepius adhibenda est. [Hae tres exornationes de simplici genere manant].

28 Conduplicatio est cum ratione amplificationis aut commiserationis eiusdem unius aut plurium verborum iteratio, hoc modo: 'Tumultus, [C.] Gracchi, tumultus domesticos et intestinos comparat!' Item: 'Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus?' Item: 'Nunc audes etiam venire in horum conspectum, proditor patriae? Proditor, inquam, patriae, venire audes in horum conspectum?' Vehementer auditorem commovet eiusdem redintegratio verbi et

vulnus maius efficit in contrario causae, quasi aliquod telum saepius perveniat in eandem corporis partem.

Interpretatio est, quae non iterans idem redintegrat verbum, sed id commutat, quod positum est, alio verbo, quod idem valeat, hoc modo: 'Rem publicam radicitus evertisti, civitatem funditus diiecisti.' Item: 'Patrem nefarie verberasti, parenti manus scelerate attulisti.' Necessum est eius, qui audit, animum commoveri, cum gravitas prioris dicti renovatur interpretatione verborum.

39 Commutatio est, cum duae sententiae inter se discrepantes ex transiectione ita efferuntur, ut a priore posterior contraria priori proficiscatur, hoc modo: 'Oportet esse, ut vivas, non vivere, ut edas.' Item: 'Ea re poëmata non facio, quia, cuiusmodi volo, non possum, cuiusmodi possum, nolo.' Item: 'Quae de illo dicuntur, dici non possunt; quae dici possunt, non dicuntur.' Item: 'Poëma loquens pictura, pictura tacitum poëma debet esse.' Item: 'Si stultus es, ea re taces, sapiens; sapiens tamen et tacens stultus es.' Non potest dici, quin commode fiat, cum contrariae sententiae relatione verba quoque convertuntur. Plura subiecimus exempla, ut, quoniam difficile est hoc genus exornationis inventu, dilucidum esset, ut, cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inveniretur.

29 Permissio est, cum ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere et concedere alicuius voluntati, sic: 'Quoniam omnibus rebus ereptis solum mihi superest animus et corpus, haec ipsa, quae mihi de multis sola relicta sunt, vobis et vestrae condono potestati. Vos me vestro, quo pacto vobis videbitur, utamini atque abutamini licebit; impunite in me quidlibet statuite; dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametsi alias quoque nonnumquam tractandum est, tamen ad misericordiam commovendam vehementissime est adcommodatum.

40 Dubitatio est, cum quaerere videtur orator, utrum

de duobus potius aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: 'Obfuit eo tempore plurimum rei publicae consulum sive stultitiam sive malitiam dici oportet sive utrumque.' Item: 'Tu istud ausus es dicere, homo omnium mortalium — [quaero:] quonam te digno moribus tuis appellem nomine?'

Expeditio est, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res fieri potuerit aut fieri non potuerit, ceterae tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: 'Necesse est, cum constet istum fundum nostrum fuisse, ostendas te aut vacuum possedisse aut usu tuum fecisse aut emisse aut hereditate tibi venisse. Vacuum, cum ego adessem, possidere non potuisti; usu tuum etiam nunc fecisse non potes; emptio nulla profertur; hereditate tibi me vivo mea pecunia venire non potuit: relinquitur ergo, ut me vi
41 de meo fundo deieceris.' Haec exornatio plurimum iuvabit coniecturales argumentationes. Sed non erit, tamquam in plerisque, ut, cum velimus, ea possimus uti: nam fere non poterimus, nisi ipsa negotii natura dabit facultatem.

30 Dissolutum est, quod coniunctionibus verborum e medio sublatis, separatis partibus effertur, hoc modo: 'Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus.' Item: 'Descende in integram defensionem, noli quicquam recusare, da servos in quaestionem, stude verum invenire.' Hoc genus et acrimoniam habet in se et vehementissimum est et ad brevitatem adcommodatum.

Praecisio est, cum dictis quibusdam reliquum, quod coeptum est dici, relinquitur [inchoatum iudicium] sic: 'Mihi tecum par certatio non est, ideo quod populus Romanus me — nolo dicere, ne cui forte adrogans videar: te autem saepe ignominia dignum putavit.' Item: 'Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienae domi — non ausim dicere, ne, cum te digna dixerim, me indignum quippiam dixisse videar.'

[Hic] atrocior tacita suspitio, quam diserta explanatio facti est.

Conclusio est, quae brevi argumentatione ex iis, quae ante dicta sunt aut facta, conficit, quid necessario consequatur, hoc modo: 'Quodsi Danais datum erat oraculum non posse capi Troiam sine Philoctetae sagittis, haec nihil aliud autem fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt, hunc exstinguere, id nimirum capi fuit Troiam.'

Restant etiam decem exornationes verborum, quas 31 42
idcirco non vage dispersimus, sed a superioribus separavimus, quod omnes in uno genere sunt positae. Nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata verborum potestate recedatur atque in aliam rationem cum quadam venustate oratio conferatur. De quibus exornationibus nominatio est prima, quae nos admonet, ut, cuius rei nomen aut non sit aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo verbo nominemus aut imitationis aut significationis causa: imitationis, hoc modo, ut maiores [audire et] mugire et murmurari et sibilare appellarunt; significandae rei causa, sic: 'Postquam iste in rem publicam fecit impetum, fragor civitatis inprimis est auditus.' Hoc genere raro utendum est, ne novi verbi adsiduitas odium pariat; sed si commode quis proferat ea, [utatur et] non modo non offendet novitate, sed etiam exornabit orationem. Pronominatio est, quae sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine non prodest appellare; ut si quis, cum loquatur de Gracchis: 'At non Africani nepotes,' inquiat, 'istiusmodi fuerunt.' Item si quis, de adversario cum dicat: 'Videte nunc,' inquiat, 'iudices, quemadmodum me Plagioxypus iste tractarit.' Hoc pacto non inornate poterimus, et in laudando et in laedendo [in corpore aut animo aut extraneis rebus] dicere, [sicuti cognomen, quod pro certo nomine conlocemus]. Denomi- 32 43
natio est, quae ab rebus propinquis et finitimis trahit orationem, qua possit intellegi res, quae non suo

vocabulo sit appellata. † Id aut ab inventore conficitur, ut si quis, de Tarpeio loquens, eum Capitolinum nominet, aut ab invento, ut si quis pro Libero vinum, pro Cerere frugem appellet, aut ab instrumento dominum, ut si qui Macedones appellarit, hoc modo: 'Non tam cito sarisae Graeciae potitae sunt,' aut item Gallos significans: 'Nec tamen facile ex Italia materis [Transalpina] depulsa est;' aut id, quod fit, ab eo, qui facit, ut si quis, cum bello velit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat: 'Mars istud te facere necessario coëgit;' aut is, qui facit, ab eo, quod fit, ut cum desidiosum Martem dicimus, quia desidiosos facit, et frigus pigrum, quia pigros efficit. Ab eo, quod continet, illud, quod continetur, hoc modo denominabitur: 'Armis Italia non potest vinci nec Graecia disciplinis' — nam hic pro Graecis et Italis, quae continent, nominata sunt —; ab eo, quod continetur, id, quod continet, ut si quis aurum et argentum aut ebur nominet, cum divitias velit nominare. Harum rerum magis in praecipiendo divisio, quam in quaerendo difficilis inventio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poëtarum et oratorum, sed etiam cotidiani sermonis huiusmodi denominationum.

Circuitio est oratio rem simplicem adsumpta circumscribens elocutione, hoc pacto: 'Scipionis providentia Karthaginis opes fregit.' Nam hic, nisi ornandi ratio quaedam esset habita, Scipio potuit et Karthago simpliciter appellari.

44 Transgressio est, quae verborum perturbat ordinem perversione aut transiectione. Perversione, sic: 'Hoc vobis deos immortales arbitror dedisse virtute pro vestra.' Transiectione, hoc modo: 'Instabilis in istum plurimum fortuna valuit. Omnes invidiose eripuit isti [bene vivendi causa] facultates. Huiusmodi transiectio, quae rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est; in quibus oportet verba sicut ad poëticum quendam exstruere

numerum, ut perfecte et perpolitissime possint esse absolutae.

Superlatio est oratio superans veritatem [alicuius] 33
augendi minuendive causa. Haec sumitur separatim aut cum comparatione. Separatim, sic: 'Quodsi concordiam retinebimus, imperii magnitudinem solis ortu atque occasu metiemur.' Cum comparatione aut a similitudine aut a praestantia superlatio sumitur. A similitudine, sic: 'Corpore niveum candorem, aspectu igneum ardorem adsequebatur.' A praestantia, hoc modo: 'Cuius ore sermo melle dulcior profluebat.' Eodem genere est hoc: 'Tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurus videretur.'

Intellectio est, cum res tota [parva] de parte cognoscitur aut de toto pars . . . . De parte totum sic intellegitur: 'Non illae te nuptiales tibiae eius matrimonii commonebant?' Nam hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tibiarum intellegitur; de toto pars, ut si quis ei, qui vestitum aut ornatum sumptuosum ostendet, dicat: 'Ostentas mihi divitias et locupletes copias iactas.' Ab uno plura hoc modo intelle- 45
gentur: 'Poeno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille Transalpinus, in Italia quoque nonnemo sensit idem togatus.' A pluribus unum sic intellegetur: 'Atrox calamitas pectora maerore pulsabat; itaque anhelans ex imis pulmonibus prae cura spiritus ducebat.' Nam in superiore plures Hispani et Galli et togati, [et] hic unum pectus et unus pulmo intellegitur, et erit illic deminutus numerus festivitatis, hic adauctus gravitatis gratia.

Abusio est, quae verbo simili et propinquo pro certo et proprio abutitur, hoc modo: 'Vires hominis breves sunt;' aut: 'parva statura;' aut: 'longum in homine consilium;' aut: 'oratio magna;' aut: 'uti pauco sermone.' Nam hic facile est intellectu finitima verba rerum dissimilium ratione abusionis esse traducta.

Translatio est, cum verbum in quandam rem 34

transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte videbitur posse transferri. Ea utimur rei ante oculos ponendae causa, sic: 'Hic in Italia tumultus expergefecit errores subito.' Brevitatis causa, sic: 'Recens adventus exercitus exstinxit subito civitatem.' Obscenitatis vitandae causa, sic: 'Cuius mater cotidianis nuptiis delectetur.' Augendi causa, sic: 'Nullius maeror et calamitas istius explere inimicitias et nefariam crudelitatem saturare potuit.' Minuendi causa, sic: 'Magno se praedicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus non difficillimis aspiravit. Ornandi causa, sic: 'Aliquando rei publicae rationes, quae malitia nocentium exaruerunt, virtute optimatium revirescent.' Translationem pudentem dicunt esse oportere, ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne [sine delectu] temere et cupide videatur in dissimilem transcurrisse.

46 Permutatio est oratio aliud verbis aliud sententia demonstrans. Ea dividitur in tres partes: similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum translationes plures [frequenter] ponuntur [a simplici oratione ductae,] sic: 'Nam cum canes fungentur officiis luporum, quoinam praesidio pecua credemus?' Per argumentum tractatur, cum a persona aut loco aut re aliqua similitudo augendi aut minuendi causa ducitur, ut si quis Drusum 'Gracchûm nitorem obsoletum' dicat. Ex contrario ducitur sic, ut si quis hominem prodigum et luxuriosum [inprudens] 'parcum et diligentem' appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur et in illo primo, quod a similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem sic: 'Quid ait hic rex atque Agamemnon noster, sive, ut crudelitas est, potius Atreus?' Ex contrario, ut si quempiam, qui patrem verberarit, 'Aeneam' vocemus, intemperantem et adulterum 'Hippolytum' nominemus.

Haec sunt fere, quae dicenda videbantur de ver-

borum exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

Distributio est, cum in plures res aut personas 35
negotia quaedam certa dispertiuntur, hoc modo: 'Qui 47
vestrum, iudices, nomen [senatus] diligit, hunc oderit necesse est; petulantissime enim semper iste oppugnavit senatum. Qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in civitate, is oportet istum maximas poenas dedisse velit, ne ista sua turpitudine ordini honestissimo maculae atque dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio vobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantae poenae sint in civitate hominibus istiusmodi comparatae.' Item: 'Senatus est officium consilio civitatem iuvare; magistratus est officium opera et diligentia consequi senatus voluntatem; populi est officium res optimas et homines idoneos maxime suis sententiis deligere et probare.' Item: 'Accusatoris officium est inferre crimina; defensoris diluere et propulsare; testis dicere, quae sciat aut audierit; quaesitoris est unum quemque horum in officio suo continere. Quare, L. Cassi, si testem, praeterquam quod sciat aut audierit, argumentari et coniectura prosequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonii commiscebis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis.' Est haec exornatio copiosa. Comprehendit enim brevi multa, [et] suum cuique tribuens officium separatim res dividit plures.

Licentia est, cum apud eos, quos aut vereri aut 36
metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro di- 48
cimus, quod eos aut quos [ii] diligunt aliquo in errato vere reprehendere videamur, hoc modo: 'Miramini, Quirites, quod ab omnibus vestrae rationes deserantur? quod causam vestram nemo suscipiat? quod se nemo vestri defensorem profiteatur? Id tribuite vestrae culpae, desinite mirari. Quid est enim, quare non omnes istam rem fugere ac vitare debeant? Recor-

damini, quos habueritis defensores; studia eorum vobis ante oculos proponite; deinde exitus omnium considerate. Tum vobis veniat in mentem, ut vere dicam, neglegentia vestra sive ignavia potius illos omnes ante oculos vestros trucidatos esse, inimicos eorum vestris suffragiis in amplissimum locum pervenisse.' Item: 'Nam quid fuit, iudices, quare in sententiis ferendis dubitaveritis aut istum hominem nefarium ampliaveritis? non apertissimae res erant crimini datae? [non omnes hae testibus comprobatae?] non contra tenuiter et nugatorie responsum? Hic vos veriti estis, si primo coetu condemnassetis, ne crudeles existimaremini? Dum eam vitatis vituperationem, quae longe a vobis erat afutura, eam invenistis, ut timidi atque ignavi putaremini. Maximis privatis et publicis calamitatibus acceptis, cum etiam maiores impendere videantur, sedetis et oscitamini. Luci noctem, nocte lucem exspectatis. Aliquid cotidie acerbi atque incommodi nuntiatur: et iam eum, cuius opera nobis haec accidunt, vos remoramini diutius et alitis ad rei publicae perniciem [retinetis, quoad potestis,] in
37 49 civitate?' Eiusmodi licentia si nimium videbitur acrimoniae habere, multis mitigationibus lenietur; nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre: 'Hic ego virtutem vestram quaero, sapientiam desidero, veterem consuetudinem requiro.' Quod erit commotum licentia, id constituetur laude, ut altera res ab iracundia et molestia removeat, altera res ab errato deterreat. Haec res, sicut in amicitia, item in dicendo [si loco fit,] maxime facit, ut et illi, qui audient, a culpa absint et nos, qui dicimus, amici ipsorum et veritatis esse videamur. Est autem quoddam genus in dicendo licentiae, quod astutiore ratione comparatur, cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiunt obiurgari, aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere, quomodo accipiant, sed tamen veritate commoveri, ut nihilo setius dicamus.

Horum amborum generum exempla subiciemus; prioris, huiusmodi: 'Nimium, Quirites, animis estis simplicibus et mansuetis; nimium creditis uni cuique. Existimatis unum quemque eniti, ut perficiat, quae vobis pollicitus sit. Erratis et falsa spe frustra iam diu detinemini stultitia vestra, qui, quod erat in potestate vestra, ab aliis petere quam ipsi sumere maluistis.' Posterioris [licentiae] hoc erit exemplum: 'Mihi cum isto, iudices, fuit amicitia, sed ista me amicitia, tametsi vereor quomodo accepturi sitis, tamen dicam, vos privastis. Quid ita? quia, ut vobis essem probatus, eum, qui vos oppugnabat, inimicum quam amicum habere malui.' [Ergo haec exornatio, cui licen- 50 tiae nomen est, sicuti demonstravimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quae si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude, et adsimulatione, de qua posterius diximus, quae non indiget mitigationis, propterea quod imitatur licentiam et sua sponte est ad animum auditoris adcommodata.]

Deminutio est, cum aliquid inesse in nobis aut 38 in iis, quos defendimus, aut natura aut fortuna aut industria dicimus egregium, quod, ne qua significetur adrogans ostentatio, deminuitur et attenuatur oratione, hoc modo: 'Nam hoc pro meo iure, iudices, dico, me labore et industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem.' Hic si quis dixisset: 'Ut optime tenerem,' tametsi vere dixisset, tamen adrogans visus esset. Nunc et ad invidiam vitandam et ad laudem comparandam satis dictum est. Item: 'Utrum igitur avaritiae causa an egestatis accessit ad maleficium? Avaritiae? At largissimus fuit in amicos[; quod signum liberalitatis est, quae contraria est avaritiae]. Egestatis? [At] huic quidem pater — nolo nimium dicere — non tenuissimum patrimonium reliquit.' Hic quoque vitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris aut eorum, quos defendemus, egregiis commodis proferen-

dis observabimus. Nam eiusmodi res et invidiam contrahunt in vita et odium in oratione, si inconsiderate tractes. Quare quemadmodum ratione in vivendo fugitur invidia, sic in dicendo consilio vitatur odium.

39 51 Descriptio nominatur, quae rerum consequentium continet perspicuam et dilucidam cum gravitate expositionem, hoc modo: 'Quodsi istum, iudices, vestris sententiis liberaveritis, statim, sicut e cavea leo emissus aut aliqua taeterrima belua soluta ex catenis, volitabit et vagabitur in foro, acuens dentes in unius cuiusque fortunas, in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incursans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum atque omnem familiam perfringens, funditus labefactans. Quare, iudices, eicite eum de civitate, liberate omnes formidine; vobis denique ipsis consulite. Nam si istum impunitum dimiseritis, in vosmet ipsos, mihi credite, feram et truculentam bestiam, iudices, immiseritis.' Item: 'Nam si de hoc, iudices, gravem sententiam tuleritis, uno iudicio simul multos iugulaveritis. Grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adulescentia posita est, quare velit in vita manere, non habebit; filii parvi, privati patris auxilio, ludibrio et despectui paternis inimicis erunt oppositi; tota domus huius indigna concidet calamitate; at inimici statim sanguinolentam palmam [crudelissimam victoriam] potiti insultabunt in horum miserias et superbi re simul et verbis invenientur.' Item: 'Nam neminem vestrum fugit, Quirites, urbe capta quae miseriae consequi soleant: arma qui contra tulerunt, statim crudelissime trucidantur; ceteri, qui possunt per aetatem heri laborem ferre, rapiuntur in servitutem, qui non possunt, vita privantur; uno denique atque eodem tempore domus hostili flagrant incendio, et quos natura aut voluntas necessitudine aut benivolentia coniunxit, distrahuntur; liberi partim e gremiis diripiuntur parentum, partim in sinum iugulantur, partim ante pedes con-

stuprantur. Nemo, iudices, est, qui possit satis rem consequi verbis nec referre oratione magnitudinem calamitatis.' Hoc genere exornationis vel indignatio vel misericordia potest commoveri, cum res consequentes comprehensae universae perspicua breviter exprimuntur oratione.

Divisio est, quae rem semovens ab re utramque 40 52
absolvit ratione subiecta, hoc modo: 'Cur ego nunc tibi quicquam obiciam? Si probus es, non meruisti; si improbus, non commovebere.' Item: 'Quid nunc ego de meis promeritis praedicem? Si meministis, obtundam; si obliti estis, cum re nihil egerim, quid est quod verbis proficere possim?' Item: 'Duae res sunt, quae possunt homines ad turpe compendium commovere: inopia atque avaritia. Te avarum in fraterna divisione cognovimus; inopem atque egentem nunc videmus. Qui potes igitur ostendere causam maleficii non fuisse?' Inter hanc divisionem et illam, quae de partibus orationis tertia est, [de qua in primo libro secundum narrationem demonstravimus] hoc interest: illa dividit per enumerationem aut per expositionem, quibus de rebus in totam orationem disputatio futura sit; haec se statim explicat et brevi duabus vel pluribus partibus subiciens rationes exornat orationem.

Frequentatio est, cum res [in] tota causa dispersae coguntur in unum locum, quo gravior aut acrior aut criminosior oratio sit, hoc pacto: 'A quo tandem abest iste vitio? quid est, cur iudicio velitis eum liberare? Suae pudicitiae proditor est, insidiator alienae; cupidus, intemperans, petulans, superbus; impius in parentes, ingratus in amicos, infestus cognatis, in superiores contumax, in aequos et pares fastidiosus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis.' Eiusdem generis est illa frequentatio, quae 53
plurimum coniecturalibus causis opitulatur, cum suspitiones, quae separatim dictae minutae et infirmae erant, unum in locum coactae rem videntur perspi-

cuam facere, non suspitiosam, hoc pacto: 'Nolite igitur, nolite, iudices, ea, quae dixi, separatim spectare;
41 sed omnia conligite et conferte in unum. Si et commodum ad istum ex illius morte veniebat et vita hominis est turpissima, animus avarissimus, fortunae familiares attenuatissimae et res ista bono nemini praeter istum fuit, neque alius quisquam aeque commode neque iste aliis commodioribus rationibus facere potuit, neque praeteritum est ab isto quicquam, quod opus fuerit ad maleficium, neque factum, quod opus non fuerit; et cum locus idoneus maxime quaesitus, tum occasio adgrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium conficiendi longissimum sumptum est, non sine maxima occultandi [et perficiendi] maleficii spe; et praeterea ante, quam homo occisus est, iste visus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus; paulo post in ipso maleficio vox illius, qui occidebatur, audita; deinde post occisionem istum multa nocte domum redisse constat; postero die titubanter et inconstanter de occisione illius locutum; haec partim testimoniis, partim quaestionibus, partim argumentis omnia comprobantur et rumore populi, quem ex argumentis natum necesse est esse verum: vestrum, iudices, est, his in uno loco conlocatis, certam sumere scientiam, non suspitionem maleficii. Nam unum aliquid aut alterum potest in istum casu cecidisse suspitiose; ut omnia inter se a primo ad postremum conveniant, maleficio necesse est, casu non potest fieri.' Vehemens haec est exornatio et in coniecturali constitutione causae ferme semper necessaria et in ceteris generibus causarum et in omni oratione adhibenda nonnumquam.

42 Expolitio est, cum in eodem loco manemus et
54 aliud atque aliud dicere videmur. Ea dupliciter fit, si aut eandem [plane] rem dicemus aut de eadem re. Eandem rem dicemus, non eodem modo — nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire — sed

commutate. Commutabimus tripliciter: verbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum res semel dicta iterum aut saepius aliis verbis, quae idem valeant, eadem referetur, hoc modo: 'Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriae vitandum arbitretur. Cum agetur incolumitas perpetua civitatis, qui bonis erit rationibus praeditus, profecto nullum vitae discrimen sibi pro fortunis rei publicae fugiendum putabit et erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quamvis in magnam descendat vitae dimicationem.' Pronuntiando commutabimus, si cum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque alio genere vocis atque gestus eadem verbis commutando pronuntiationem quoque vehementius immutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest neque parum est apertum; quare non eget exempli.

Tertium genus est commutationis, quod tractando 55
conficitur, si sententiam traiciemus aut ad sermocinationem aut ad exsuscitationem. Sermocinatio est 43
— de qua planius paulo post suo loco dicemus, nunc breviter, quod ad hanc rem satis sit, attingemus —, in qua constituetur alicuius personae oratio adcommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus: 'Sapiens[, qui] omnia rei publicae causa suscipienda pericula putabit, saepe ipse secum loquetur: 'Non mihi soli, sed etiam atque adeo multo potius natus sum patriae; vita, quae fato debetur, saluti patriae potissimum solvatur. Aluit haec me; tute atque honeste perduxit usque ad hanc aetatem; munivit meas rationes bonis legibus, optimis [moribus, honestissimis] disciplinis. Quid est, quod a me satis ei persolvi possit, unde haec accepi?' Si haec loquetur secum sapiens saepe, [ego] in periculis rei publicae nullum ipse periculum fugiet. Item mutatur res tractando, si traducitur ad exsuscitationem, cum et nos commoti dicere videamur, et auditoris animum

commovemus, sic: 'Quis est tam tenui cogitatione praeditus, cuius animus tantis angustiis invidiae continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet et sapientissimum iudicet, qui pro salute patriae, pro incolumitate civitatis, pro rei publicae fortunis quamvis magnum atque atrox periculum studiose suscipiat
56 et libenter subeat? Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare quam possum; idemque hoc certo scio vobis omnibus usu venire.' [Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus: verbis, pronuntiando, tractando; tractando dupliciter: sermocinatione et exsuscitatione. Sed] de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cum rem simpliciter pronuntiarimus, rationem poterimus subicere; deinde dupliciter vel sine rationibus vel cum rationibus pronuntiare; deinde adferre contrarium — de quibus omnibus diximus in verborum exornationibus —; deinde simile et exemplum — de quo suo loco plura
44 dicemus —; deinde conclusionem; [de qua in secundo libro, quae opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat: in hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio verbi, cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi vehementer ornata poterit esse expolitio, quae constabit ex frequentibus exornationibus verborum et sententiarum] hoc modo [igitur septem partibus tractabitur et ab eiusdem sententiae non recedamus exemplo, ut scire possis, quam facile praeceptione rhetoricae res
57 simplex multiplici ratione tractetur]: 'Sapiens nullum pro re publica periculum vitabit, ideo quod saepe [fit, ut,] cum pro re publica perire noluerit, necesse erit cum re publica pereat, et quoniam omnia sunt commoda a patria accepta, nullum incommodum pro patria grave putandum est. Ergo qui fugiunt id periculum quod pro re publica subeundum est, stulte faciunt. Nam neque effugere incommoda possunt et ingrati in civitatem reperiuntur. At, qui patriae peri-

cula suo periculo exspectant, hi sapientes putandi sunt, cum et eum, quem debent, honorem rei publicae reddunt et pro multis perire malunt, quam cum multis. Etenim vehementer est iniquum vitam, quam a natura acceptam propter patriam conservaris, naturae cum cogat reddere, patriae cum roget non dare, [et,] cum possis cum summa virtute et honore pro patria interire, malle per dedecus et ignaviam [vivere]; pro amicis et parentibus [et ceteris necessariis] adire periculum, pro re publica, in qua [et haec et] illud sanctissimum patriae nomen continetur, nolle in discrimen venire. Ita uti contemnendus est, qui in navigio †navem quam se mavult incolumem, item vituperandus, qui in rei publicae discrimine suae plus quam communi saluti consulit. Navi enim fracta multi incolumes fugerunt; ex naufragio patriae salvus nemo potest enatare. Quod mihi bene videtur Decius intellexisse, qui se devovisse dicitur et pro legionibus in hostes immisisse medios; [unde] amisit vitam, [at] non perdidit. Re enim [vilissima et] parva maximam redemit. Vitam dedit, accepit patriam; amisit animam, potitus est gloriam, quae cum summa laude prodita vetustate cotidie magis enitescit. Quodsi pro re publica decere accedere periculum et ratione demonstratum est et exemplo comprobatum, ii sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriae periculum vitant.' In his igitur generibus expolitio ver- 58
satur, de qua producti sumus, ut plura diceremus, quod non modo, cum causam dicimus, adiuvat et exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. [Quare conveniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem, qua de re diximus in libro secundo.]

Commoratio est, cum in loco firmissimo, quo 45
tota causa continetur, manetur diutius et eodem saepius reditur. Hac uti maxime convenit et id est

oratoris boni maxime proprium. Non enim datur auditori potestas animum de re firmissima demovendi. Huic exemplum satis idoneum subici non potuit, propterea quod hic locus non est a tota causa separatus sicuti membrum aliquod, sed tamquam sanguis perfusus est per totum corpus orationis.

Contentio est, per quam contraria referuntur. Ea est in verborum exornationibus, ut ante docuimus, huiusmodi: 'Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes.' In sententiarum huiusmodi: 'Vos huius incommodis lugetis, iste rei publicae calamitate laetatur. Vos vestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit.' Inter haec duo contentionis genera hoc interest: illud ex verbis celeriter relatis constat; hic sententiae contrariae ex comparatione referantur oportet.

59 Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi causa aut probandi aut apertius dicendi aut ante oculos ponendi. [Et] quomodo quattuor de causis sumitur, item quattuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per conlationem, per brevitatem. Ad unam quamque sumendae causam similitudinis ad-
46 commodabimus singulos modos pronuntiandi. Ornandi causa sumitur [per contrarium] sic: 'Non enim, quemadmodum in palaestra, qui taedas candentes accipit, celerior est in cursu continuo, quam ille, qui tradit, item melior imperator novus, qui accipit exercitum, quam ille, qui decedit; propterea quod defatigatus cursor integro facem, hic peritus imperator imperito exercitum tradit.' Hoc sine simili satis plane et perspicue et probabiliter dici potuit hoc modo: 'Dicitur minus bonos imperatores a melioribus exercitus accipere solere'; sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi quaedam dignitas comparetur. Dictum autem est per contrarium. Nam tum similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos pro-

bamus, aliquam rem negamus esse similem [ut paulo ante, cum de cursoribus adserebatur. Per negationem dicetur] probandi causa hoc modo: 'Neque equus indomitus, quamvis bene natura compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, quae desiderantur ab equo; neque homo indoctus, quamvis sit ingeniosus, ad virtutem potest pervenire.' Hoc probabilius factum est, quod magis est veri simile non posse virtutem sine doctrina comparari, quoniam ne equus quidem indomitus idoneus possit esse. Ergo sumptum est probandi causa, dictum autem per negationem; id enim perspicuum est de primo similitudinis verbo.
[Sumetur et] apertius dicendi causa [simile dicitur 47 60
per brevitatem,] hoc modo: 'In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi, non ita convenit exerceri, ut, quoad necesse sit, venire possis, sed ut productus studio et viribus ultra facile procurras.' Nam hoc simile est, ut apertius intellegatur mala ratione facere, qui reprehendant eos, qui verbi causa post mortem amici liberos eius custodiant, propterea quod in cursore tantum velocitatis esse oporteat, ut efferatur ultra finem, in amico tantum benivolentiae †studium, ut ultra quam quod amicus sentire possit, procurrat amicitiae studio. Dictum est autem [simile] per brevitatem. Non enim ita, ut in ceteris rebus, res ab re separata est, sed utraque res coniuncte et confuse comparata. Ante oculos ponendi negotii causa sumitur [similitudo dicitur per conlationem] sic: 'Uti citharoedus cum prodierit optime vestitus, pallam inauratam indutus, [cum chlamyde] purpuream coloribus variis intextam, et cum corona magna fulgentibus gemmis inluminata, citharam tenens exornatissimam auro et ebore distinctam, ipse praeterea corporis forma et specie sit et statura adposita ad dignitatem, si cum magnam populo commorit iis rebus exspectationem, repente, silentio facto, vocem mittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu,

quo melius ornatus et magis fuerit exspectatus, eo magis derisus et contemptus eicitur; item, si quis in excelso loco et in magnis ac locupletibus copiis conlocatus fortunae muneribus et naturae commodis omnibus abundabit, si virtutis et artium, quae virtutis magistrae sunt, egebit, quo magis ceteris rebus erit copiosus et inlustris [exspectatus qualis evaderet], eo vehementius derisus et contemptus ex omni conventu bonorum eicietur. Hoc simile exornatione utriusque rei, alterius inertia [artificis] alterius stultitiae simili ratione conlata, sub aspectus omnium rem subiecit. Dictum autem est per conlationem, propterea quod proposita similitudine paria sunt omnia relata.

48 61 In similibus observare oportet diligenter, ut, cum rem referamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, verba ad similitudinem habeamus adcommodata. Id est huiusmodi: 'Ita ut hirundines aestivo tempore praesto sunt, frigore pulsae recedunt —' ex eadem similitudine nunc per translationem verba sumimus: 'item falsi amici sereno vitae tempore praesto sunt; simul atque hiemem fortunae viderunt, devolant omnes.' Sed inventio similium facilis erit, si qui sibi omnes res, animantes et inanimas, mutas et eloquentes, feras et mansuetas, terrestres [cetes] maritimas, artificiosas casu natura comparatas, usitatas atque inusitatas, frequenter ponere ante oculos poterit et ex his aliquam venari similitudinem, quae aut ornare aut docere aut apertiorem rem facere aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota totae rei necesse est similis sit, sed id ipsum, quod conferetur, similitudinem habeat oportet.

49 62 Exemplum est alicuius facti aut dicti praeteriti cum certi auctoris nomine propositio. Id sumitur isdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur; apertiorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit; probabiliorem, cum magis veri similem

facit; ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res prope dicam manu temptari possit. Unius cuiusque generis singula subiecissemus exempla, nisi, exemplum quod genus esset, in expolitione demonstrassemus et causas sumendi in similitudine aperuissemus. Quare noluimus neque pauca, quominus intellegeretur, neque re intellecta plura scribere.

Imago est formae cum forma cum quadam similitudine conlatio. Haec sumitur aut laudis aut vituperationis causa. Laudis causa, sic: 'Inibat in proelium corpore tauri validissimi, impetu leonis acerrimi similis.' Vituperationis, [ut in odium adducat] hoc modo: 'Iste, qui cotidie per forum medium tamquam iubatus draco serpit dentibus aduncis, aspectu venenato, spiritu rapido, circumspectans huc et illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus adflare, ore †attingere, dentibus insecare, lingua aspargere possit. [Ut in invidiam adducat, hoc modo: Iste, qui divitias suas iactans, sicut Gallus ex Phrygia aut hariolus quispiam depressus et oneratus auro, clamat et delirat et contemnitur sicut: Iste, qui tamquam coclea abscondens retentans sese tacitus quo modo ut tutus comeditur aufertur.]

Effictio est, cum exprimitur atque effingitur verbis 63
corporis cuiuspiam forma, quoad satis sit ad intellegendum, hoc modo: 'Hunc, iudices, dico, rubrum, brevem, incurvum, canum, subcrispum, caesium, cui sane magna est in mento cicatrix, si quo modo potest vobis in memoriam redire.' Habet haec exornatio cum utilitatem, si quem velis demonstrare, tum venustatem, si breviter et dilucide facta est.

Notatio est, cum alicuius natura certis describi- 50
tur signis, quae, sicuti notae quaedam, naturae sunt attributa; ut si velis non divitem, sed ostentatorem pecuniosi describere: 'Iste,' inquias, 'iudices, qui se dici divitem putat esse praeclarum, primum nunc videte, quo vultu nos intueatur. Nonne vobis videtur

dicere: Darem, si mihi molesti non essetis? Cum vero sinistra mentum sublevavit, existimat se gemmae nitore et auri splendore aspectus omnium perstringere. Cum puerum respicit hunc unum, quem ego novi — vos non arbitror —, alio nomine appellat, deinde alio atque alio. '[At heus] tu,' inquit, 'veni, Sannio, ne quid isti barbari turbent;' ut ignoti, qui audiunt, unum putent selegi de multis: ei dicit in aurem, ut aut domi lectuli sternantur aut ab avunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas veniat, aut asturconi locus ante ostium suum detur, aut aliquid [fragile] falso [choragium] gloriae comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: 'Videto, ut diligenter numerentur, si potest, ante noctem.' Puer, qui iam bene naturam novit: 'Tu [illo] plures mittas oportet,' inquit, 'si hodie vis transnumerari.' 'Age,' inquit, 'duc tecum Libanum et Sosiam.' 'Sane.' Deinde casu veniunt hospites homini, quos iste, dum splendide peregrinatur, invitarat. Ex ea re homo hercule sane conturbatur, sed tamen a vitio naturae non recedit. 'Bene,' inquit, 'facitis, cum venitis, sed rectius fecissetis, si ad me domum recta abissetis.' 'Id fecissemus,' inquiunt illi, 'si domum novissemus.' 'At istud quidem facile fuit undelibet invenire. Verum ite mecum.' Sequuntur illi. Sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. Quaerit, in agris frumenta cuiusmodi sint; negat se, quia villae incensae sint, accedere posse nec aedificare etiamnunc audere; 'tametsi in Tusculano quidem coepi insanire et in isdem funda-
51 mentis aedificare.' Dum haec loquitur, venit in aedes
64 quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futurum; quo iste pro notitia domini aedium ingreditur cum hospitibus. 'Hic,' inquit, 'habito.' Perspicit argentum, quod erat expositum, visit triclinium stratum, probat. Accedit servulus, dicit homini clare, dominum iam venturum, si velit exire. 'Itane?' inquit; 'eamus hospites; frater venit ex Falerno: ego illi obviam

pergam; vos huc decima venitote.' Hospites discedunt. Iste se raptim domum suam conicit; illi decima, quo iussi erant, veniunt. Quaerunt hunc, reperiunt, domus cuia sit, in diversorium derisi conferunt sese. Vident hominem postridie, narrant, expostulant, accusant. Ait iste eos similitudine loci deceptos angiporto [tuto] deerrasse; [se] contra valetudinem suam ad noctem multam exspectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut vasa, vestimenta, pueros rogaret. Servulus non inurbanus satis strenue et concinne compararat. Iste hospites domum deducit, ait se aedes maximas cuidam amico ad nuptias commodasse. Nuntiat puer argentum repeti: pertimuerat enim, qui commodarat. 'Apage,' inquit, 'aedes commodavi, familiam dedi: argentum quoque vult? Tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos Samiis delectabimur.' Quid ego, quae deinde efficiat, narrem? Eiusmodi est hominis natura, ut, quae singulis diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea vix annuo sermone enarrare possim.' Huiusmodi notationes, quae describunt, quid 65 consentaneum sit [unius] cuiusque naturae, vehementer habent magnam delectationem: totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos aut gloriosi, ut nos exempli causa coeperamus, aut invidi aut timidi aut avari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris; denique cuiusvis studium protrahi potest in medium tali notatione.

52

Sermocinatio est, cum alicui personae sermo attribuitur et is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: 'Cum militibus urbs redundaret et omnes timore oppressi domi continerentur, venit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum; tres adulescentes homines simili ornatu subsequuntur.' Inrupit in aedes subito, deinde magna voce: 'Ubi est iste beatus,' inquit, 'aedium dominus? quin mihi praesto fuit? Quid tacetis?' Hic alii omnes stupidi timore obmutuerunt. Uxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius

pedes abiecit sese. 'Parce,' inquit, 'et per quae tibi dulcissima sunt in vita, miserere nostri; noli exstinguere exstinctos; fer mansuete fortunam; nos quoque fuimus beati: nosce te esse hominem.' [At ille:] 'Quin illum mihi datis ac vos auribus meis opplorare desinitis? Non abibat.' Illi nuntiatur interea venisse istum et clamore maximo mortem minari. Quod simul ut audivit: 'Heus,' inquit, 'Gorgia [pedisequo puerorum], absconde pueros, defende, fac, ut incolumis sit adulescentia.' Vix haec dixerat, cum ecce iste praesto 'sedes,' inquit, 'audax? Non vox mea tibi vitam ademit? exple meas inimicitias et iracundiam satura tuo sanguine.' Ille cum magno spiritu: 'Verebar,' inquit, 'ne plane victus essem. Nunc video: tu mecum contendere non vis, ubi superari turpissimum et superare pulcherrimum est: interficere vis. Occidar equidem, sed victus non peribo.' 'Tu in extremo vitae tempore es et sententias eloqueris neque ei, quem vides dominari, vis supplicare?' Tum mulier: 'Immo iste quidem rogat et supplicat: sed tu, quaeso, commovere; et tu per deos,' inquit, 'hunc amplexare. Dominus est; vicit hic te, vince tu nunc animum.' 'Quid non desinis,' inquit, 'uxor, loqui, quae me digna non sint? tace et quae curanda sunt, cura. Tu cessas mihi vitam, tibi omnem bene vivendi spem mea morte eripere?' Iste mulierem reppulit ab se lamentantem; illi nescio quid incipienti dicere, quod dignum videlicet illius virtute esset, gladium in latere defixit.' Puto in hoc exemplo datos esse uni cuique sermones ad dignitatem adcommodatos; id quod oportet in hoc genere conservare. [Sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaveritis? Nonne omnes hac utentur oratione? deinde subicere sermonem.]

53 66 Conformatio est, cum aliqua, quae non adest, persona confingitur quasi adsit, aut cum res muta aut informis fit eloquens et forma ei et oratio attribuitur

ad dignitatem adcommodata aut actio quaedam, hoc pacto: 'Quodsi nunc haec urbs invictissima vocem mittat, non hoc pacto loquatur: 'Ego illa plurimis tropaeis ornata, triumphis ditata certissimis, clarissimis locupletata victoriis, nunc vestris seditionibus, o cives, vexor; quam dolis malitiosa Karthago, viribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patimini nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculcari?' Item: 'Quodsi nunc L. ille Brutus reviviscat et hic ante pedes vestros adsit, is non hac utatur oratione: 'Ego reges eieci, vos tyrannos introducitis; ego libertatem, quae non erat, peperi, vos partam servare non vultis; ego capitis mei periculo patriam liberavi, vos liberi sine periculo esse non curatis?' Haec conformatio [licet in plures res in mutas atque inanimas transferatur, sed] proficit plurimum in amplificationis partibus et commiserationis.

Significatio est res, quae plus in suspitione re- 67
linquit, quam positum est in oratione. Ea fit per exsuperationem, ambiguum, consequentiam, abscisionem, similitudinem. Per exsuperationem, cum plus est dictum, quam patiatur veritas, augendae suspitionis causa, sic: 'Hic de tanto patrimonio tam cito testam, qui sibi petat ignem, non reliquit.' Per ambiguum, cum verbum potest in duas pluresve sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit; ut de eo si dicas, qui multas hereditates adierit: 'Prospice tu, qui plurimum cernis.' Am- 54
bigua quemadmodum vitanda sunt, quae obscuram reddunt orationem, item haec consequenda, quae conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facile, si noverimus et animum adverterimus verborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio est, cum res, quae sequantur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspitione; ut si salsamentarii filio dicas: 'Quiesce tu,

cuius pater cubito se emungere solebat.' Per abscisionem, si, cum incipimus aliquid dicere, praecidimus, et ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspitionis, sic: 'Qui ista forma et aetate nuper alienae domi — nolo plura dicere.' Per similitudinem, cum aliqua re simili adlata nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus, quid sentiamus, hoc modo: 'Noli, Saturnine, nimium populi frequentia fretus esse: inulti iacent Gracchi.' Haec exornatio plurimum festivitatis habet interdum et dignitatis; sinit enim quiddam tacito oratore ipsum auditorem suspicari.

68 Brevitas est res ipsis tantummodo verbis necessariis expedita, hoc modo: 'Lemnum praeteriens cepit, inde Thasi praesidium reliquit, post [urbem] Lysimachiam sustulit, inde reversus in Hellespontum statim potitur Abydi.' Item: 'Modo consul quodannis, deinde primus erat civitatis; tum proficiscitur in Asiam, deinde hostis est dictus, post imperator †et populorum factus est consul.' Habet paucis comprehensa brevitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda saepe est, cum aut res non egent longae orationis aut tempus non sinit commorari.

55 Demonstratio est, cum ita verbis res exprimitur, ut geri negotium et res ante oculos esse videatur. Id fieri poterit, si, quae ante et post et in ipsa re facta erunt, comprehendemus aut a rebus consequentibus aut circumstantibus non recedemus, hoc modo: 'Quod simul atque Gracchus prospexit, fluctuare populum verentem, ne ipse auctoritate [senatus] commotus sententia desisteret, iubet advocari contionem. Iste interea scelere et malis cogitationibus redundans evolat e templo Iovis† stans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus aliis ire celerius coepit. Illi praeco faciebat audientiam; hic subsellium quoddam excors calce premens dextera pedem defringit et hoc alios iubet idem facere. Cum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt

et ex aliis alii partibus commetant atque e populo unus: 'Fuge, fuge,' inquit, 'Tiberi. Non vides? Respice, inquam.' Deinde vaga multitudo, subito timore perterrita, fugere coepit. At iste spumans ex ore scelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium et dubitanti Graccho, quid esset, neque tamen locum, in quo constiterat, relinquenti percutit tempus. Ille nulla voce delibans insitam virtutem concidit tacitus. Iste viri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus praeclarissimum fecisset, circumspectans et hilare sceleratam gratulantibus manum porrigens in templum Iovis contulit sese.' Haec exornatio plurimum prodest in amplifi- 69
canda et commiseranda re huiusmodi enarrationibus. Statuit enim rem totam et prope ponit ante oculos.

Omnes rationes honestandae studiose conlegimus 56
elocutionis, in quibus, Herenni, si te diligentius exercueris, et gravitatem et dignitatem et suavitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris; ne nuda atque inornata inventio vulgari sermone efferatur. Nunc identidem nosmet ipsi nobis instemus — res enim communis agetur —, ut frequenter et adsidue consequamur artis rationem studio et exercitatione; quod alii cum molestia tribus de causis maxime faciunt: aut si quicum libenter exerceantur non habent aut sibi diffidunt aut nesciunt, quam viam sequi debeant; quae a nobis absunt omnes difficultates. Nam et simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cetera philosophiae ratio confirmavit; et nobis non diffidimus, propterea quod et aliquantum processimus et alia sunt meliora, quae multo intentius petimus in vita, ut, etsi non pervenerimus in dicendo quo volumus, parva pars vitae perfectissimae desideretur; et viam quam sequamur, habemus, propterea quod in his libris nihil praeteritum est rhetoricae praeceptionis. [Demonstratum est enim, quomodo res in omnibus generibus causarum

invenire oporteat; dictum est, quo pacto eas disponere conveniat; traditum est, qua ratione esset pronuntiandum; praeceptum est, qua meminisse possemus; demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quae si sequemur, acute et cito reperiemus, distincte et ordinate disponemus, graviter et venuste pronuntiabimus, firme et perpetuo meminerimus, ornate et suaviter eloquemur. Ergo amplius in arte rhetorica nihil est. Haec omnia adipiscemur, si rationes praeceptionis diligentia consequemur exercitationis.]

M. TULLII CICERONIS

RHETORICAE LIBRI DUO.

[QUI SUNT DE INVENTIONE RHETORICA]

LIBER PRIMUS.

Saepe et multum hoc mecum cogitavi, bonine an 1
mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia di- 1
cendi ac summum eloquentiae studium. Nam cum et nostrae rei publicae detrimenta considero et maximarum civitatum veteres animo calamitates conligo, non minimam video per disertissimos homines invectam partem incommodorum; cum autem res ab nostra memoria propter vetustatem remotas ex litterarum monumentis repetere instituo, multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intellego cum animi ratione tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse numquam. Quare si quis omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriae civis alitur; qui vero ita sese armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriae, sed pro his propugnare possit, is mihi vir et suis et pu-

blicis rationibus utilissimus atque amicissimus civis fore videtur.

2 Ac si volumus huius rei, quae vocatur eloquentia, sive artis sive studii sive exercitationis cuiusdam sive facultatis ab natura profectae considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natum
2 atque ab optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum modo vagabantur et sibi victu fero vitam propagabant, nec ratione animi quicquam, sed pleraque viribus corporis administrabant; nondum divinae religionis, non humani officii ratio colebatur, nemo nuptias viderat legitimas; non certos quisquam aspexerat liberos; non, ius aequabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inscientiam caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur, perniciosissimis satellitibus. Quo tempore quidam magnus videlicet vir et sapiens cognovit, quae materia et quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere et praecipiendo meliorem reddere; qui dispersos homines in agros et in tectis silvestribus abditos ratione quadam compulit unum in locum et congregavit et eos in unam quamque rem inducens utilem atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes ex feris et imma-
3 nibus mites reddidit et mansuetos. Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret et ad diversas rationes vitae traduceret. Age vero, urbibus constitutis, ut fidem colere et iustitiam retinere discerent et aliis parere sua voluntate consuescerent ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam vitam amittendam existimarent: qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quae ratione invenissent, eloquentia persuadere po-

tuissent? Profecto nemo nisi gravi ac suavi commotus oratione, cum viribus plurimum posset, ad ius voluisset sine vi descendere, ut inter quos posset excellere, cum iis se pateretur aequari et sua voluntate a iucundissima consuetudine recederet, quae praesertim iam naturae vim obtineret propter vetustatem. Ac primo quidem sic et nata et progressa longius eloquentia videtur et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata; postquam vero commoditas quaedam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii, dicendi copiam consecuta est, tum ingenio freta malitia pervertere urbes et vitas hominum labefactare adsuevit. Atque 3
huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus.

Veri simillimum mihi videtur quodam tempore 4
neque in publicis rebus infantes et insipientes homines solitos esse versari nec vero ad privatas causas magnos ac disertos homines accedere, sed cum a summis viris maximae res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad parvas controversias privatorum accederent. Quibus in controversiis cum saepe a mendacio contra verum stare homines consuescerent, dicendi adsiduitas induit audaciam, ut necessario superiores illi propter iniurias civium resistere audacibus et opitulari suis quisque necessariis cogeretur. Itaque cum in dicendo saepe par, nonnumquam etiam superior visus esset is, qui omisso studio sapientiae nihil sibi praeter eloquentiam comparasset, fiebat, ut et multitudinis et suo iudicio dignus, qui rem publicam gereret, videretur. Hinc nimirum [non iniuria], cum ad gubernacula rei publicae temerarii atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odii atque invidiae suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa ac tumultuosa vita

se in studium aliquod traderent quietum. Quare mihi
videntur postea cetera studia recta atque honesta per
otium concelebrata ab optimis enituisse, hoc vero a
plerisque eorum desertum obsolevisse tempore, quo
multo vehementius erat retinendum et studiosius ad-
5 augendum. Nam quo indignius rem honestissimam
et rectissimam violabat stultorum et improborum te-
meritas et audacia summo cum rei publicae detrimento,
eo studiosius et illis resistendum fuit et rei publicae
4 consulendum. Quod nostrum illum non fugit Catonem
neque Laelium neque eorum, ut vere dicam, discipu-
lum Africanum neque Gracchos Africani nepotes:
quibus in hominibus erat summa virtus et summa
virtute amplificata auctoritas et, quae et his rebus
ornamento et rei publicae praesidio esset, eloquentia.
Quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiae
studendum est, etsi ea quidam et privatim et publice
abutuntur; sed eo quidem vehementius, ne mali magno
cum detrimento bonorum et communi omnium per-
nicie plurimum possint; cum praesertim hoc sit unum,
quod ad omnes res et privatas et publicas maxime
pertineat, hoc tuta, hoc honesta, hoc inlustris, hoc eo-
dem vita iucunda fiat. Nam hinc ad rem publicam
plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium
rerum praesto est sapientia; hinc ad ipsos, qui eam
adepti sunt, laus, honos, dignitas confluit; hinc amicis
quoque eorum certissimum et tutissimum praesidium
comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, cum
multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re ma-
xime bestiis praestare, quod loqui possunt. Quare
praeclarum mihi quiddam videtur adeptus is, qui, qua
re homines bestiis praestent, ea in re hominibus ipsis
antecellat. Hoc si forte non natura modo neque
exercitatione conficitur, verum etiam artificio quodam
comparatur, non alienum est videre, quae dicant ii,
qui quaedam eius rei praecepta nobis reliquerunt.
Sed antequam de praeceptis oratoriis dicimus, videtur

dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis facilius et expeditius animus unius cuiusque ipsam rationem ac viam artis considerare poterit.

Civilis quaedam ratio est, quae multis et magnis 5
ex rebus constat. Eius quaedam magna et ampla 6
pars est artificiosa eloquentia, quam rhetoricam vocant. Nam neque cum iis sentimus, qui civilem scientiam eloquentia non putant indigere, et ab iis, qui eam putant omnem rhetoris vi et artificio contineri, magnopere dissentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam civilis scientiae partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis videtur esse dicere apposite ad persuasionem; finis persuadere dictione. Inter officium et finem hoc interest, quod in officio, quid fieri, in fine, quid confici conveniat, consideratur. Ut medici officium dicimus esse curare ad sanandum apposite, finem sanare curatione, item, oratoris quid officium et quid finem esse dicamus, intellegimus, cum id, quod facere debet, officium esse dicimus, illud, cuius causa facere debet, finem appellamus.

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars 7
et ea facultas, quae conficitur ex arte, versatur. Ut [si] medicinae materiam dicamus morbos ac vulnera, quod in his omnis medicina versetur, item, quibus in rebus versatur ars et facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricae nominamus. Has autem res alii plures, alii pauciores existimarunt. Nam Gorgias Leontinus, antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimavit. Hic infinitam et immensam huic artificio materiam subicere videtur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta subministravit, tribus in generibus rerum versari rhetoris officium putavit, demonstrativo, deliberativo, iudiciali. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem

aut vituperationem; deliberativum, quod positum in disceptatione civili habet in se sententiae dictionem; iudiciale, quod positum in iudicio habet in se accusationem et defensionem aut petitionem et recusationem. Et, quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars et facultas in hac materia tripertita versari exi-
6 stimanda est. Nam Hermagoras quidem nec quid di-
8 cat attendere nec quid polliceatur intellegere videtur, qui oratoris materiam in causam et in quaestionem dividat, causam esse dicat rem, quae habeat in se controversiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione; quam nos quoque oratori dicimus esse attributam [nam tres eas partes, quas ante diximus, supponimus, iudicialem, deliberativam, demonstrativam]; quaestionem autem eam appellet, quae habeat in se controversiam in dicendo positam sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: 'Ecquid sit bonum praeter honestatem?' 'Verine sint sensus?' 'Quae sit mundi forma?' 'Quae sit solis magnitudo?' Quas quaestiones procul ab oratoris officio remotas facile omnes intellegere existimamus. Nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intellegimus, eas sicut aliquas parvas res oratori attribuere magna amentia videtur. Quodsi magnam in his Hermagoras habuisset facultatem studio et disciplina comparatam, videretur fretus sua scientia falsum quiddam constituisse de oratoris artificio et non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse. Nunc vero ea vis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quam philosophiam concesserit: neque eo, quod eius ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta videatur; nam satis in ea videtur ex antiquis artibus ingeniose et diligenter electas res conlocasse et nonnihil ipse quoque novi protulisse; verum oratori minimum est de arte
7 loqui, quod hic fecit, multo maximum ex arte dicere,
9 quod eum minime potuisse omnes videmus. Quare

materia quidem nobis rhetoricae videtur artis, quam Aristoteli visam esse diximus; partes autem eae, quas plerique dixerunt, inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium, quae causam probabilem reddant; dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio; elocutio est idoneorum verborum [et sententiarum] ad inventionem adcommodatio; memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem perceptio; pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis moderatio. Nunc his rebus breviter constitutis eas rationes, quibus ostendere possimus genus et finem et officium huius artis, aliud in tempus differemus. Nam et multorum verborum indigent et non tantopere ad artis descriptionem et praecepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, materia artis ac partibus, scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem videtur coniuncte agendum de materia ac partibus. Quare inventio, quae princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

Omnis res, quae habet in se positam in dictione 8 10
ac disceptatione aliquam controversiam, aut facti aut nominis aut generis aut actionis continet quaestionem. Eam igitur quaestionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: 'Fecisti.' 'Non feci,' aut: 'Iure feci.' Cum facti controversia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva nominatur. Cum vero, qualis res sit, quaeritur, quia [et] de vi et de genere negotii controversia est, constitutio generalis vocatur. At cum causa ex eo pendet, quia non aut is agere videtur, quem oportet, aut [non] cum eo, quicum oportet, aut

[non] apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oportet, translativa dicitur constitutio, quia actio translationis et commutationis indigere videtur. Atque harum aliquam in omne causae genus incidere necesse est. Nam in quam rem non inciderit, in ea nihil esse poterit controversiae; quare eam ne causam quidem convenit putari.

11 Ac facti quidem controversia in omnia tempora potest tribui. Nam quid factum sit, potest quaeri, hoc modo: Occideritne Aiacem Ulixes; et quid fiat, hoc modo: Bonone animo sint erga populum Romanum Fregellani; et quid futurum sit, hoc modo: Si Karthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rem publicam perventurum. Nominis est controversia, cum de facto convenit et quaeritur, id quod factum est quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controversiam, quod de re ipsa non conveniat; non quod de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alii videatur esse et idcirco alius alio nomine [id] appellet. Quare in eiusmodi generibus definienda res erit verbis et breviter describenda, ut, si qui sacrum ex privato surripuerit, utrum fur an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum quaeritur, necesse erit definire utrumque, quid sit fur, quid sacrilegus, et sua discriptione ostendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque adversarii dicunt.

9 12 Generis est controversia, cum et, quid factum sit, convenit, et, quo id factum nomine appellari oporteat, constat; et tamen, quantum et cuiusmodi et omnino quale sit, quaeritur, hoc modo: Iustum an iniustum, utile an inutile, et omnia, in quibus, quale sit id, quod factum est, quaeritur sine ulla nominis controversia. Huic generi Hermagoras partes quattuor supposuit, deliberativam, demonstrativam, iuridicialem, negotialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum videtur, verum brevi, ne

aut, si taciti praeterierimus, sine causa non secuti putemur, aut, si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis praeceptis intulisse videamur. Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari. Eadem enim res alii genus esse, alii pars potest, eidem genus esse et pars non potest. Deliberatio autem et demonstratio genera sunt causarum. Nam aut nullum causae genus est aut iudiciale solum aut et iudiciale et demonstrativum et deliberativum. Nullum dicere causae esse genus, cum causas esse multas dicat et in eas praecepta det, amentia est; unum iudiciale autem solum esse qui potest, cum deliberatio et demonstratio neque ipsae similes inter se sint et ab iudiciali genere plurimum dissideant et suum quaeque finem habeat, quo referri debeat? Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. [Deliberatio et demonstratio non possunt recte partes alicuius generis causae putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit.]

Quodsi generis causae partes non possunt recte 10
putari, multo minus recte partis causae partes puta- 13
buntur. Pars autem causae est constitutio omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam adcommodatur. [Et demonstratio et deliberatio generis causae partes non possunt recte putari, quod ipsa sunt genera; multo igitur minus recte partis eius, quae hic dicitur, partes putabuntur.] Deinde si constitutio et ipsa et pars eius quaelibet intentionis depulsio est, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est. [At si, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est, deliberatio et demonstratio neque constitutio nec pars constitutionis est.] Si igitur constitutio et ipsa et pars eius intentionis depulsio est, deliberatio et demonstratio neque constitutio neque pars constitutionis est. Placet autem

ipsi constitutionem intentionis esse depulsionem, placeat igitur oportet demonstrationem et deliberationem non esse constitutionem nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urguebitur, sive constitutionem primam causae accusatoris confirmationem dixerit sive defensoris primam deprecationem; nam eum eadem omnia incommoda sequentur.

14 Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte eodem in genere et coniecturalis esse et definitiva. Nec definitiva causa potest simul ex eadem parte eodem in genere et definitiva esse et translativa. Et omnino nulla constitutio nec pars constitutionis potest simul et suam habere et alterius in se vim continere; ideo quod una quaeque ex se et ex sua natura simpliciter consideratur; altera adsumpta numerus constitutionum duplicatur, non vis constitutionis augetur. At deliberativa causa simul ex eadem parte eodem in genere et coniecturalem et generalem et definitivam et translativam solet habere constitutionem et unam aliquam et plures nonnumquam. Ergo ipsa neque constitutio est nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu venire. Genera igitur, ut ante diximus, haec causarum putanda
11 sunt, non partes alicuius constitutionis. Haec ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes videtur nobis duas habere, iuridicialem et negotialem. Iuridicialis est, in qua aequi et recti natura aut praemii aut poenae ratio quaeritur; negotialis, in qua, quid iuris ex civili more et aequitate sit, consideratur; cui diligentiae praeesse apud nos iure consulti existi-
15 mantur. Ac iuridicialis quidem [ipsa et] in duas tribuitur partes, absolutam et adsumptivam. Absoluta est, quae ipsa in se continet iuris et iniuriae quaestionem; adsumptiva, quae ipsa ex se nihil dat firmi ad recusationem, foris autem aliquid defensionis adsumit. Eius partes sunt quattuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est,

cum reus non id, quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur, postulat. Haec in duas partes dividitur, purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa removetur. Haec partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum et peccasse et consulto peccasse reus se confitetur et tamen, ut ignoscatur, postulat; quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se et ab sua culpa [vi et potestate] in alium reus removere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum aliena dicitur vi et potestate factum; factum autem, cum alius aut debuisse aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, cum ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum.

16 In quarta constitutione, quam translativam nominamus, eius constitutionis est controversia, cum aut quem aut quicum aut quomodo aut apud quos aut quo iure aut quo tempore agere oporteat, quaeritur aut omnino aliquid de commutatione aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inventor esse existimatur, non quo non usi sint ea veteres oratores saepe multi, sed quia non animadverterunt artis scriptores eam superiores nec rettulerunt in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inventam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus — res enim perspicua est —, quam invidia atque obtrectatione quadam impediri.

12 Et constitutiones quidem et earum partes exposuimus; exempla autem cuiusque generis tum commodius expposituri videamur, cum in unum quodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum et ad genus et ad exemplum causae statim poterit adcommodari.

17 Constitutione causae reperta statim placet considerare, utrum causa sit simplex an iuncta; et si iuncta erit, utrum sit ex pluribus quaestionibus iuncta an ex aliqua comparatione. Simplex est, quae absolutam in se continet unam quaestionem, hoc modo: 'Corinthiis bellum indicamus an non?' Coniuncta ex pluribus quaestionibus, in qua plura quaeruntur, hoc pacto: 'Utrum Karthago diruatur an Karthaginiensibus reddatur an eo colonia deducatur.' Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius [aut quid potissimum sit], quaeritur, ad hunc modum: 'Utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maximae contra Hannibalem copiae sint.' Deinde considerandum est, in ratione an in scripto sit controversia. Nam scripti controversia est ea, quae
13 ex scriptionis genere nascitur. Eius autem genera, quae separata sunt a constitutionibus, quinque sunt. Nam tum verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere, tum inter se duae leges aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare; tum ex eo, quod scriptum est, aliud quod non scriptum est, inveniri; tum vis verbi quasi in definitiva constitutione, in quo posita sit, quaeri. Quare primum genus de scripto et sententia, secundum ex contrariis legibus, tertium ambiguum, quartum ratio-
18 cinativum, quintum definitivum nominamus. Ratio est autem, cum omnis quaestio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit.

Ac tum, considerato genere causae, [cognita constitutione,] cum simplexne an iuncta sit intellexeris et scripti an rationis habeat controversiam videris, deinceps erit videndum, quae quaestio, quae ratio, quae iudicatio, quod firmamentum causae sit; quae omnia a constitutione proficiscantur oportet. Quaestio est ea, quae ex conflictione causarum gignitur controversia, hoc modo: 'Non iure fecisti.' 'Iure feci.'

Causarum autem est conflictio, in qua constitutio constat. Ex ea igitur nascitur controversia, quam quaestionem dicimus, haec: 'Iurene fecerit?' Ratio est ea, quae continet causam, quae si sublata sit, nihil in causa controversiae relinquatur, hoc modo, ut docendi causa in facili et pervulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidii, nisi hoc dicat 'Iure feci, illa enim patrem meum occiderat', non habet defensionem. [Qua re omnis controversia quoque sublata sit.] Ergo eius causae ratio est, quod illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quae ex infirmatione [et confirmatione] rationis nascitur controversia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulo ante exposuimus: 'Illa enim meum,' inquit, 'patrem occiderat.' 'At non,' inquiet adversarius, 'abs te filio matrem necari oportuit; potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri.' Ex hac diductione rationis illa 14
summa nascitur controversia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectumne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset. Firmamentum est firmissima argumentatio de- 19
fensoris et adpositissima ad iudicationem: ut si velit Orestes dicere eiusmodi animum matris suae fuisse in patrem suum, in se ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis et familiae, ut ab ea poenas liberi sui potissimum petere debuerint. Et in ceteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur; in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est — factum enim non conceditur —, non potest ex diductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quaestionem et iudicationem. factum est, non est factum, factumne sit? Quot autem in causa constitutiones aut earum partes erunt, totidem necesse erit quaestiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri.

Tum his omnibus [in causa] repertis denique singulae partes totius causae considerandae sunt. Nam

non ut quidque dicendum primum est, ita primum animadvertendum videtur; ideo quod illa, quae prima dicuntur, si vehementer velis congruere et cohaerere cum causa, ex iis ducas oportet, quae post dicenda sunt. Quare cum iudicatio et ea, quae ad iudicationem oportet argumenta inveniri, diligenter erunt artificio reperta, cura et cogitatione pertractata, tum denique ordinandae sunt ceterae partes orationis. Eae partes sex esse omnino nobis videntur: exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc quoniam exordium princeps debet esse, nos quoque primum in rationem exordiendi praecepta dabimus.

15 20 Exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem; quod eveniet, si eum benivolum, attentum, docilem confecerit. Quare qui bene exordiri causam volet, eum necesse est genus suae causae diligenter ante cognoscere. Genera causarum quinque sunt: honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causae genus est, cui statim sine oratione nostra favet auditoris animus; admirabile, a quo est alienatus animus eorum, qui audituri sunt; humile, quod neglegitur ab auditore et non magnopere attendendum videtur; anceps, in quo aut iudicatio dubia est aut causa et honestatis et turpitudinis particeps, ut et benivolentiam pariat et offensionem; obscurum, in quo aut tardi auditores sunt aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa est implicata. Quare cum tam diversa sint genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in uno quoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes dividitur, principium et insinuationem. Principium est oratio perspicue et protinus perficiens auditorem benivolum aut docilem aut attentum. Insinuatio est oratio quadam dissimulatione et circuitione obscure subiens auditoris animum.

21 In admirabili genere causae, si non omnino infesti auditores erunt, principio benivolentiam com-

parare licebit. Sin erunt vehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. Nam ab iratis si perspicue pax et benivolentia petitur, non modo ea non invenitur, sed augetur atque inflammatur odium. In humili autem genere causae contemptionis tollendae causa necesse est attentum efficere auditorem. Anceps genus causae si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est. Sin autem partem turpitudinis, partem honestatis habebit, benivolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata videatur. Cum autem erit honestum causae genus, vel praeteriri principium poterit vel, si commodum fuerit, aut a narratione incipiemus aut a lege aut ab aliqua firmissima ratione nostrae dictionis; sin uti principio placebit, benivolentiae partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur. In obscuro causae ge- 16
nere per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc quoniam quas res exordio conficere oporteat dictum est, reliquum est, ut ostendatur, quibus quaeque rationibus res confici possit.

Benivolentia quattuor ex locis comparatur: ab 22
nostra, ab adversariorum, ab iudicum persona, a causa. Ab nostra [persona], si de nostris factis et officiis sine adrogantia dicemus; si crimina inlata et aliquas minus honestas suspitiones iniectas diluemus; si, quae incommoda acciderint aut quae instent difficultates, proferemus; si prece et obsecratione humili ac supplici utemur. Ab adversariorum autem, si eos aut in odium aut in invidiam aut in contemptionem adducemus. In odium ducentur, si quod eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur; in invidiam, si vis eorum, potentia, divitiae, cognatio, pecuniae proferentur atque eorum usus adrogans et intolerabilis, ut his rebus magis videantur quam causae suae confidere; in contemptionem adducentur, si eorum inertia, neglegentia, ignavia, desidiosum studium et luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona benivolentia

captabitur, si res ab iis fortiter, sapienter, mansuete gestae proferentur, ut ne qua adsentatio nimia significetur, si de iis quam honesta existimatio quantaque eorum iudicii et auctoritatis exspectatio sit ostendetur; ab rebus, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum causam per contemptionem deprimemus.
23 Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quae dicturi erimus, magna, nova, incredibilia esse, aut ad omnes aut ad eos, qui audient, aut ad aliquos inlustres homines aut ad deos immortales aut ad summam rem publicam pertinere; et si pollicebimur nos brevi nostram causam demonstraturos atque exponemus iudicationem aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte et breviter summam causae exponemus, hoc est, in quo consistat controversia. Nam eum, quem docilem velis facere, simul attentum facias oportet. Nam is est maxime docilis, qui attentissime est paratus audire.

17 Nunc insinuationes quemadmodum tractari conveniat, deinceps dicendum videtur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causae est, hoc est, ut ante diximus, cum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maxime: si aut inest in ipsa causa quaedam turpitudo aut ab iis, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum videtur aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. Nam ex hac quoque re non minus, quam ex primis duabus, in oratore nonnumquam animus auditoris offen-
24 ditur. Si causae turpitudo contrahit offensionem, aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quae probatur; aut pro re hominem aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; et dissimulare te id defensurum, quod existimeris; deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetemptim

in defensionem et dicere ea, quae indignentur adversarii, tibi quoque indigna videri: deinde, cum lenieris eum, qui audiet, demonstrare, nihil eorum ad te pertinere et negare te quicquam de adversariis esse dicturum, neque hoc neque illud, ut neque aperte laedas eos, qui diliguntur, et tamen id obscure faciens, quoad possis, alienes ab eis auditorum voluntatem; et aliquorum iudicium simili de re aut auctoritatem proferre imitatione dignam; deinde eandem aut consimilem aut maiorem aut minorem agi rem in praesenti demonstrare. Sin oratio adversariorum fidem vide- 25
bitur auditoribus fecisse — id quod ei, qui intellegit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu — oportet aut de eo, quod adversarii firmissimum sibi putarint et maxime ii, qui audient, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab adversarii dicto exordiri et ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit, aut dubitatione uti, quid primum dicas aut cui potissimum loco respondeas, cum admiratione. Nam auditor cum eum, quem adversarii perturbatum putavit oratione, videt animo firmissimo contra dicere paratum, plerumque se potius temere adsensisse, quam illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienavit a causa, te brevius, quam paratus fueris, esse dicturum commodum est polliceri; non imitaturum adversarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re nova aut ridicula incipere aut ex tempore quae nata sit, quod genus strepitu aut acclamatione; aut iam parata, quae vel apologum vel fabulam vel aliquam contineat inrisionem; aut si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, novum, horribile [statim] non incommodum est inicere. Nam, ut cibi satietas et fastidium aut subamara aliqua re relevatur aut dulci mitigatur, sic animus defessus audiendo aut admiratione integratur aut risu novatur.

Ac separatim quidem, quae de principio et de 18

insinuatione dicenda videbantur, haec fere sunt. Nunc quidem brevi communiter de utroque praecipiendum videtur. Exordium sententiarum et gravitatis plurimum debet habere et omnino omnia, quae pertinent ad dignitatem, in se continere, proptereaque id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendat; splendoris et festivitatis et concinnitudinis minimum, propterea quod ex his suspitio quaedam adparationis atque artificiosae diligentiae nascitur, quae maxime orationi fidem, oratori adimit auctori-
26 tatem. Vitia vero haec sunt certissima exordiorum, quae summopere vitare oportebit: vulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra praecepta. Vulgare est, quod in plures causas potest adcommodari, ut convenire videatur. Commune, quod nihilo minus in hanc, quam in contrariam partem causae, potest convenire. Commutabile, quod ab adversario potest leviter mutatum ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus verbis aut sententiis ultra quam satis est producitur. Separatum, quod non ex ipsa causa ductum est nec sicut aliquod membrum adnexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quam causae genus postulat: ut si qui docilem faciat auditorem, cum benivolentiam causa desideret, aut si principio utatur, cum insinuationem res postulet. Contra praecepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordiis praecepta traduntur; hoc est, quod eum, qui audit, neque benivolum neque attentum neque docilem efficit, aut, quo nihil profecto peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum.

19 27 Narratio est rerum gestarum aut ut gestarum expositio. Narrationum genera tria sunt: unum genus est, in quo ipsa causa et omnis ratio controversiae continetur; alterum, in quo digressio aliqua extra causam aut criminationis aut similitudinis aut delectationis non alienae ab eo negotio, quo de agitur, aut

amplificationis causa interponitur. Tertium genus est remotum a civilibus causis. [Quod delectationis causa non inutili cum exercitatione dicitur et scribitur.] Eius partes sunt duae, quarum altera in negotiis, altera in personis maxime versatur. Ea, quae in negotiorum expositione posita est, tres habet partes: fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec verae nec veri similes res continentur, cuiusmodi est:

Angues ingentes alites, iuncti iugo . . .

Historia est gesta res, ab aetatis nostrae memoria remota; quod genus:

Appius indixit Karthaginiensibus bellum.

Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit. Huiusmodi apud Terentium:

Nam is postquam excessit ex ephebis, [Sosia]...

Illa autem narratio, quae versatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones et animi perspici possint, hoc modo:

Venit ad me saepe clamans: Quid agis, Micio?
Cur perdis adulescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumptum suggeris?
Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimium ipse est durus praeter aequumque et bonum.

Hoc in genere narrationis multa debet inesse festivitas, confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, levitate, spe, metu, suspitione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunae commutatione, insperato incommodo, subita laetitia, iucundo exitu rerum. Verum haec ex iis, quae postea de elocutione praecipientur, ornamenta sumentur.

Nunc de narratione ea, quae causae continet ex- 28
positionem, dicendum videtur. Oportet igitur eam 20
tres habere res: ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur et non ab ultimo repetetur, et si, cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur

— nam saepe satis est, quid factum sit, dicere, ut ne narres, quemadmodum sit factum —, et si non longius, quam opus est, in narrando procedetur, et si nullam in rem aliam transibitur; et si ita dicetur, ut nonnumquam ex eo, quod dictum est, id, quod non est dictum, intellegatur; et si non modo id, quod obest, verum etiam id, quod nec obest nec adiuvat, praeteribitur; et si semel unum quidque dicetur; et si non ab eo, quo in proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio brevitatis decipit, ut, cum se breves putent esse, longissimi sint; cum dent operam, ut res multas brevi dicant, non ut omnino paucas res dicant et non plures, quam necesse sit. Nam plerisque breviter videtur dicere, qui ita dicit: 'Accessi ad aedes. Puerum evocavi. Respondit. Quaesivi dominum. Domi negavit esse.' Hic, tametsi tot res brevius non potuit dicere, tamen, quia satis fuit dixisse: 'Domi negavit esse', fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere vitanda est brevitatis imitatio et non minus rerum non necessariarum, quam verborum multitudine supersedendum est.

29 Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, et rerum ac temporum ordo servabitur, ut ita narrentur, ut gestae res erunt aut ut potuisse geri videbuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereatur; et omnino, quae praecepta de brevitate sunt, hoc quoque in genere sunt conservanda. Nam saepe res parum est intellecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis. Ac verbis quoque dilucidis utendum est; quo
21 de genere dicendum est in praeceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, si in ea videbuntur inesse ea, quae solent apparere in veritate; si personarum dignitates servabuntur; si causae factorum exstabunt; si

fuisse facultates faciundi videbuntur; si tempus idoneum, si spatii satis, si locus opportunus ad eam rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur; si res et ad eorum, qui agent, naturam et ad vulgi morem et ad eorum, qui audient, opinionem adcommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem praeterea considerare oportebit, ne, aut 30
cum obsit narratio aut cum nihil prosit, tamen interponatur; aut non loco aut non, quemadmodum causa postulet, narretur. Obest tum, cum ipsius rei gestae expositio magnam excipit offensionem [, quam argumentando et causam agendo leniri oportebit]. Quod cum accidet, membratim oportebit partes rei gestae dispergere in causam et ad unam quamque confestim rationem adcommodare, ut vulneri praesto medicamentum sit et odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tum, cum ab adversariis re exposita nostra nihil interest iterum aut alio modo narrare; aut ab iis, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod cum accidit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis conlocatur, in qua res postulat; quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus; nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, cum aut id, quod adversario prodest, dilucide et ornate exponitur aut id, quod ipsum adiuvat, obscure dicitur et neglegenter. Quare, ut hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suae causae, contraria, quae praeteriri poterunt, praetereundo, quae dicenda erunt, leviter attingendo, sua diligenter et enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum videtur; deinceps ad partitionem transeamus.

Recte habita in causa partitio inlustrem et per- 22
spicuam totam efficit orationem. Partes eius sunt 31
duae, quarum utraque magno opere ad aperiendam causam et constituendam pertinet controversiam. Una

pars est, quae quid cum adversariis conveniat et quid in controversia relinquatur, ostendit; ex qua certum quiddam destinatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breviter expositio ponitur distributa; ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intellegat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conveniat uti, breviter dicendum videtur. Quae partitio, quid conveniat aut quid non conveniat, ostendit, haec debet illud, quod convenit, inclinare ad suae causae commodum, hoc modo: 'Interfectam matrem esse a filio convenit mihi cum adversariis.' Item contra: 'Interfectum esse a Clytaemnestra Agamemnonem convenit.' Nam hic uterque et id posuit, quod conveniebat, et tamen suae causae commodo consuluit. Deinde, quid controversiae sit, ponendum est in iudicationis expositione; quae quemadmodum inveniretur,
32 ante dictum est. Quae partitio rerum distributam continet expositionem, haec habere debet: brevitatem, absolutionem, paucitatem. Brevitas est, cum nisi necessarium nullum adsumitur verbum. Haec in hoc genere idcirco est utilis, quod rebus ipsis et partibus causae, non verbis neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quae incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur in partitione, ne aut aliquod genus utile relinquatur aut sero extra partitionem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione servatur, si genera ipsa rerum ponuntur neque permixte cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quae subest generi, ut equus. Sed saepe eadem res alii genus, alii pars est. Nam homo
23 animalis pars est, Thebani aut Troiani genus. Haec ideo diligentius inducitur discriptio, ut aperta [intellecta] generum et partium ratione paucitas generum

in partitione servari possit. Nam qui ita partitur: 'Ostendam propter cupiditatem [et audaciam] et avaritiam adversariorum omnia incommoda ad rem publicam pervenisse', is non intellexit in partitione, exposito genere, partem se generis admiscuisse. Nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est avaritia.

Hoc igitur vitandum est, ne, cuius genus posueris, 33
eius sicuti aliquam diversam ac dissimilem partem ponas in eadem partitione. Quodsi quod in genus plures incident partes, id cum in prima causae partitione erit simpliciter expositum, distribuetur tempore eo commodissime, cum ad ipsum ventum erit explicandum in causae dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quam satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo: 'Ostendam adversarios, quod arguamus, et potuisse facere et voluisse et fecisse;' nam fecisse satis est ostendere: aut, cum in causa partitio nulla sit, [et] cum simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione, id quod perraro potest accidere. Ac sunt alia quoque praecepta partitionum, quae ad hunc usum oratorium non tanto opere pertineant, quae versantur in philosophia, ex quibus haec ipsa transtulimus, quae convenire videbantur, quorum nihil in ceteris artibus inveniebamus. Atque his de partitione praeceptis in omni dictione meminisse oportebit, ut et prima quaeque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur et omnibus explicatis peroratum sit [hoc modo], ut ne quid posterius praeter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breviter et commode senex in Andria, quae cognoscere libertum velit:

Eo pacto et gnati vitam et consilium meum
Cognosces et quid facere in hac re te velim.

Itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat, primum nati vitam:

Nam is postquam excessit ex ephebis ....

Deinde suum consilium:

Et nunc id operam do ....

Deinde quid Sosiam velit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:

Nunc tuum est officium ....

Quemadmodum igitur hic et ad primam quamque partem primum accessit et omnibus absolutis finem dicendi fecit, sic nobis placet et ad singulas partes accedere et omnibus absolutis perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, praecipiendum videtur.

24 34 Confirmatio est, per quam argumentando nostrae causae fidem et auctoritatem et firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt praecepta, quae in singula causarum genera dividentur. Verumtamen non incommodum videtur quandam silvam atque materiam universam ante permixtim et confuse exponere omnium argumentationum, post autem tradere, quemadmodum unum quodque causae genus hinc omnibus argumentandi rationibus tractis confirmari oporteat.

Omnes res [argumentando] confirmantur aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotiis est attributum. Ac personis has res attributas putamus: nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, adfectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod uni cuique personae datur, quo suo quaeque proprio et certo vocabulo appellatur. Naturam ipsam definire difficile est; partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc praeceptionem, facilius
35 est. Eae autem partim divino, partim mortali in genere versantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere numerantur. At hominum genus et in sexu consideratur, virile an muliebre sit, et in natione, patria, cognatione, aetate. Natione, Graius an barbarus; patria, Atheniensis an Lacedae-

monius; cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis; aetate, puer an adulescens, natu grandior an senex. Praeterea commoda et incommoda considerantur ab natura data animo aut corpori, hoc modo: valens an imbecillus, longus an brevis, formosus an deformis, velox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an obliviosus, comis [officiosus] an infacetus, pudens, patiens an contra. [Et omnino quae a natura dantur animo et corpore considerabuntur et haec in natura consideranda]. Nam quae industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius est dicendum. In victu considerare oportet, apud quem 25
et quo more et cuius arbitratu sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos vivendi praeceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quaestu, artificio sit occupatus, quo modo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit. In fortuna quaeritur, servus sit an liber, pecuniosus an tenuis, privatus an cum potestate: si cum potestate, iure an iniuria; felix, clarus an contra; quales liberos habeat. Ac si de non vivo quaeretur, etiam quali morte sit adfectus, erit considerandum. Habitum autem [hunc] 36
appellamus animi aut corporis constantem et absolutam aliqua in re perfectionem, ut virtutis aut artis alicuius perceptionem aut quamvis scientiam et item corporis aliquam commoditatem non natura datam, sed studio et industria partam. Adfectio est animi aut corporis ex tempore aliqua de causa commutatio, ut laetitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas et alia, quae in eodem genere reperiuntur. Studium est autem animi adsidua et vehementer ad aliquam rem applicata magna cum voluptate occupatio, ut philosophiae, poëticae, geometricae, litterarum. Consilium est aliquid faciendi aut non faciendi excogitata ratio. Facta autem et casus et orationes tribus ex temporibus considerabuntur: quid fecerit [aut] quid ipsi acciderit [aut] quid dixerit; aut quid faciat, quid

ipsi accidat, quid dicat; aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit usurus oratione. Ac personis quidem haec videntur esse attributa.

26 Negotiis autem quae sunt attributa, partim sunt
37 continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotii considerantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quae semper adfixa esse videntur ad rem neque ab ea possunt separari. Ex his prima est brevis complexio totius negotii, quae summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriae proditio; deinde causa eius summae, per quam et quam ob rem et cuius rei causa factum sit, quaeritur; deinde ante gestam rem quae facta sint continenter usque ad ipsum negotium; deinde, in ipso gerendo negotio quid actum sit; deinde, quid postea factum sit.

38 In gestione autem negotii, qui locus secundus erat de iis, quae negotiis attributa sunt, quaeretur locus, tempus, occasio, modus, facultas. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam videatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quaeritur ex magnitudine, intervallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci et vicinitate totius regionis; ex his etiam attributionibus: sacer an profanus, publicus anne privatus, alienus an ipsius, de quo agi-
39 tur, locus sit aut fuerit. Tempus autem est — id quo nunc utimur, nam ipsum quidem generaliter definire difficile est — pars quaedam aeternitatis cum alicuius annui, menstrui, diurni, nocturnive spatii certa significatione. In hoc et quae praeterierint, considerantur; et eorum ipsorum, quae aut propter vetustatem obsoleverint aut incredibilia videantur, ut iam in fabularum numerum reponantur; et quae iam diu gesta et a memoria nostra remota, tamen faciant fidem vere tradita esse, quia eorum monumenta certa in

litteris exstent; et quae nuper gesta sint, quae scire plerique possint; et item quae instent in praesentia et cum maxime fiant et quae consequantur. In quibus potest considerari, quid ocius et quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. Nam saepe oportet commetiri cum tempore negotium et videre, potueritne aut magnitudo negotii aut multitudo rerum in eo transigi tempore. [Consideratur autem tempus et anni et mensis et diei et noctis et vigiliae et horae et in aliqua parte alicuius horum.] Occasio autem 27
est pars temporis habens in se alicuius rei idoneam 40
faciendi aut non faciendi opportunitatem. Quare cum tempore hoc differt: nam genere quidem utrumque idem esse intellegitur, verum in tempore spatium quodam modo declaratur, quod in annis aut in anno aut in aliqua anni parte spectatur, in occasione ad spatium temporis faciendi quaedam opportunitas intellegitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, fit aliud, quod parte quadam et specie, ut diximus, differat. Haec distribuitur in tria genera: publicum, commune, singulare. Publicum est, quod civitas universa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, vindemia, calor, frigus. Singulare [autem] est, quod aliqua de causa privatim alicui solet accidere, ut nuptiae, sacrificium, funus, convivium, somnus. Modus autem est, in quo, quemadmodum et quo animo 41
factum sit, quaeritur. Eius partes sunt prudentia et imprudentia. Prudentiae [autem] ratio quaeritur ex iis, quae clam, palam, vi, persuasione fecerit. Imprudentia aut in purgationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas, aut in adfectionem animi, hoc est, molestiam, iracundiam, amorem et cetera, quae in simili genere versantur. Facultates sunt, aut quibus facilius aliquid fit aut sine quibus omnino confici non potest.

28 Adiunctum negotio autem id intelligitur, quod maius et quod minus et quod aeque magnum et quod simile erit ei negotio, quo de agitur, et quod contrarium et quod disparatum, et genus et pars et eventus. Maius et minus et aeque magnum ex vi et ex numero et ex figura negotii, sicut ex statura cor-
42 poris, consideratur. Simile autem ex specie comparabili aut ex conferenda atque adsimilanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diverso ab eo, cui contrarium dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, vitae mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re praepositione negationis separatur, hoc modo: sapere et non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quae subest generi, ut amor, avaritia. Eventus est exitus alicuius negotii, in quo quaeri solet, quid ex quaque re evenerit, eveniat, eventurum sit. Quare hoc in genere, ut commode, quid eventurum sit, ante animo conligi possit, quid quaque ex re soleat evenire, considerandum est, hoc modo: Ex adrogantia odium, ex insolentia adrogantia.

43 Quarta autem pars est ex iis rebus, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In hac eae res quaeruntur, quae gestum negotium consequuntur: primum, quod factum est, quo id nomine appellari conveniat; deinde eius facti qui sint principes et inventores, qui denique auctoritatis eius et inventionis comprobatores atque aemuli; deinde ecqua de ea re aut eius rei sit lex, consuetudo, pactio, iudicium, scientia, artificium; deinde natura eius, evenire vulgo soleat an insolenter et raro; postea homines id sua auctoritate comprobare an offendere in iis consuerint; et cetera, quae factum aliquid similiter confestim aut ex intervallo solent consequi. Deinde postremo attendendum est, num quae res ex iis rebus, quae positae sunt in partibus honestatis aut utilitatis, consequantur; de quibus in deliberativo genere causae distinctius

erit dicendum. Ac negotiis quidem fere res haec, quas commemoravimus, sunt attributae.

Omnis autem argumentatio, quae ex iis locis, 29 44 quos commemoravimus, sumetur, aut probabilis aut necessaria debebit esse. Etenim, ut breviter discribamus, argumentatio videtur esse inventum aliquo ex genere rem aliquam aut probabiliter ostendens aut necessarie demonstrans. Necessarie demonstrantur ea, quae aliter ac dicuntur nec fieri nec probari possunt, hoc modo: 'Si peperit, cum viro concubuit.' Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione versatur, maxime tractatur in dicendo aut per complexionem aut per enumerationem aut per simplicem conclusionem. Complexio est, in qua, utrum con- 45 cesseris, reprehenditur, ad hunc modum: 'Si improbus est, cur uteris? si probus, cur accusas?' Enumeratio est, in qua pluribus rebus expositis et ceteris infirmatis una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto: 'Necesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum aut metus aut spei aut alicuius amici gratia aut, si horum nihil est, ab hoc non esse occisum; nam sine causa maleficium susceptum non potest esse: sed neque inimicitiae fuerunt nec metus ullus nec spes [ex morte illius] alicuius commodi neque ad amicum huius aliquem mors illius pertinebat. Relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus.' Simplex autem conclusio ex necessaria consecutione conficitur, hoc modo: 'Si vos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui, relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere.' Atque hoc diligenter oportebit videre, ne quo pacto genus hoc refelli possit, ut ne confirmatio modum in se argumentationis [solum] habeat et quandam similitudinem necessariae conclusionis, verum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat.

Probabile autem est id, quod fere solet fieri aut 46

quod in opinione positum est aut quod habet in se ad haec quandam similitudinem, sive id falsum est sive verum. In eo genere, quod fere fieri solet, probabile huiusmodi est: 'Si mater est, diligit filium: si avarus est, neglegit ius iurandum.' In eo autem, quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: Impiis apud inferos poenas esse praeparatas; eos, qui philosophiae dent operam, non arbitrari deos esse.
30 Similitudo autem in contrariis, ex paribus, in iis rebus, quae sub eandem rationem cadunt, maxime spectatur. In contrariis, hoc modo: 'Nam si iis, qui imprudentes laeserunt, ignosci convenit, iis, qui ne-
47 cessario profuerunt, haberi gratiam non oportet.' Ex pari, sic: 'Nam ut locus sine portu navibus esse non potest tutus, sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse.' In iis rebus, quae sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: 'Nam si Rhodiis turpe non est portorium locare, ne Hermocreonti quidem turpe est conducere.' Haec tum vera sunt, hoc pacto: 'Quoniam cicatrix est, fuit vulnus;' tum veri similia, hoc modo: 'Si multus erat in calceis pulvis, ex itinere eum venire oportebat.'

Omne autem — ut certas quasdam in partes tribuamus — probabile, quod sumitur ad argumentationem, aut signum est aut credibile aut iudicatum
48 aut comparabile. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit et quiddam significat, quod ex ipso profectum videtur, quod aut ante fuerit aut in ipso negotio aut post sit consecutum, et tamen indiget testimonii et gravioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, pulvis, et quae his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmatur, hoc modo: 'Nemo est, qui non liberos suos incolumes et beatos esse cupiat.' Iudicatum est res adsensione aut auctoritate aut iudicio alicuius aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudi-

carunt. Commune est, quod homines vulgo probarunt et secuti sunt, huiusmodi: ut maioribus natu adsurgatur, ut supplicum misereatur. Approbatum est, quod homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate, velut Gracchi patris factum populus Romanus †qui eum ob id factum eo quod insciente collega in censura nihil gessit post censuram consulem fecit. Comparabile [autem] est, 49 quod in rebus diversis similem aliquam rationem continet. Eius partes sunt tres: imago, conlatio, exemplum. Imago est oratio demonstrans corporum aut naturarum similitudinem. Conlatio est oratio rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate aut casu alicuius hominis aut negotii confirmat aut infirmat. Horum exempla et discriptiones in praeceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est nec minus dilucide, quam rei natura ferebat, demonstratus est; quemadmodum autem quaeque constitutio et pars constitutionis et omnis controversia, sive in ratione sive in scripto versabitur, tractari debeat et quae in quamque argumentationes conveniant, singillatim in secundo libro de uno quoque genere dicemus. In praesentia tantummodo numeros et modos et partes argumentandi confuse et permixtim dispersimus; post discripte et electe in genus quodque causae, quid cuique conveniat, ex hac copia digeremus.

Atque inveniri quidem omnis ex his locis argu- 50 mentatio poterit: inventa exornari et certas in partes distingui et suavissimum est et summe necessarium et ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare et de ea praeceptione nobis et in hoc loco dicendum visum est, ut ad inventionem argumentandi ratio adiungeretur. Et magna cum cura et diligentia locus hic omnis considerandus est, quod rei non solum magna utilitas est, sed praecipiendi quoque summa difficultas.

31 Omnis igitur argumentatio aut per inductionem
51 tractanda est aut per ratiocinationem. Inductio est
oratio, quae rebus non dubiis captat adsensiones eius,
quicum instituta est; quibus adsensionibus facit, ut
illi dubia quaedam res propter similitudinem earum
rerum, quibus adsensit, probetur; velut apud Socrati-
cum Aeschinen demonstrat Socrates cum Xenophontis
uxore et cum ipso Xenophonte Aspasiam locutam:
'Dic mihi, quaeso, Xenophontis uxor, si vicina tua
melius habeat aurum, quam tu habes, utrum illudne
an tuum malis?' 'Illud,' inquit. 'Quid, si vestem aut
ceterum ornatum muliebrem pretii maioris habeat,
quam tu habes, tuumne an illius malis?' Respondit:
'Illius vero.' 'Age sis,' inquit, '[quid?] si virum illa
meliorem habeat, quam tu habes, utrumne tuum malis
52 an illius?' Hic mulier erubuit. Aspasia autem ser-
monem cum ipso Xenophonte instituit. 'Quaeso,'
inquit, 'Xenophon, si vicinus tuus equum meliorem
habeat, quam tuus est, tuumne equum malis an illius?'
'Illius,' inquit. 'Quid, si fundum meliorem habeat,
quam tu habes, utrum tandem fundum habere malis?'
'Illum,' inquit, 'meliorem scilicet.' 'Quid, si uxorem
meliorem habeat, quam tu habes, utrum tuamne an
illius malis?' Atque hic Xenophon quoque ipse ta-
cuit. Post Aspasia: 'Quoniam uterque vestrum,' in-
quit, 'id mihi solum non respondit, quod ego solum
audire volueram, egomet dicam, quid uterque co-
gitet. Nam et tu, mulier, optimum virum vis ha-
bere et tu, Xenophon, uxorem habere lectissimam
maxime vis. Quare, nisi hoc perfeceritis, ut neque
vir melior neque femina lectior in terris sit, pro-
fecto semper id, quod optimum putabitis esse, multo
maxime requiretis [, ut et tu maritus sis quam op-
timae et haec quam optimo viro nupta sit]. Hic
cum rebus non dubiis adsensum est, factum est
propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium
videretur, si qui separatim quaereret, id pro certo

propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo 53
sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quod
nihil ipse adferre ad persuadendum volebat, sed ex
eo, quod sibi ille dederat, quicum disputabat, aliquid
conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam con-
cessisset, necessario approbare deberet. Hoc in ge- 32
nere praecipiendum nobis videtur primum, ut illud,
quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut
sit necesse concedere. Nam ex quo postulabimus
nobis illud, quod dubium sit, concedi, dubium esse id
ipsum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi
causa fiet inductio, videndum est, ut simile iis rebus
sit, quas res quasi non dubias ante induxerimus, nam
aliquid ante concessum nobis esse nihil proderit, si
ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum
voluerimus; deinde ne intellegatur, quo spectent illae
primae inductiones et ad quem sint exitum perven-
turae. Nam qui videt, si ei rei, quam primo rogetur, 54
recte adsenserit, illam quoque rem, quae sibi dis-
pliceat, esse necessario concedendam, plerumque aut
non respondendo aut male respondendo longius roga-
tionem procedere non sinit; quare ratione rogationis
imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non vult
concedere, deducendus est. Extremum autem aut ta-
ceatur oportet aut concedatur aut negetur. Si nega-
bitur, aut ostendenda similitudo est earum rerum,
quae ante concessae sunt, aut alia utendum inductione.
Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si ta-
cebitur, elicienda responsio est aut, quoniam tacitur-
nitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum
sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit
hoc genus argumentandi tripertitum: prima pars ex
similitudine constat una pluribusve; altera ex eo, quod
concedi volumus, cuius causa similitudines adhibitae
sunt; tertia ex conclusione, quae aut confirmat con-
cessionem aut quid ex ea conficiatur ostendit. Sed 33
quia non satis alicui videbitur dilucide demonstratum, 55

nisi quid ex civili causarum genere exempli subiecerimus, videtur eiusmodi quoque utendum exemplo, non quo praeceptio differat aut aliter hoc in sermone atque in dicendo sit utendum, sed ut eorum voluntati satis fiat, qui, quod aliquo in loco viderunt, alio in loco, nisi monstratum est, nequeunt cognoscere. Ergo in hac causa, quae apud Graecos est pervagata, cum Epaminondas, Thebanorum imperator, quod ei, qui sibi ex lege praetor successerat, exercitum non tradidit et, cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedaemonios funditus vicit, . . . poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cum scriptum legis contra sententiam defendet, ad hunc
56 modum: 'Si, iudices, id, quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, ascribat ad legem et addat hanc exceptionem: EXTRA QUAM SI QUIS REI PUBLICAE CAUSA EXERCITUM NON TRADIDERIT, patiemini? Non opinor. Quid si vosmet ipsi, quod a vestra religione et a sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem iniussu populi ad legem ascribi iubeatis, populus Thebanus id patieturne fieri? Profecto non patietur. Quod ergo ascribi ad legem nefas est, id sequi, quasi ascriptum sit, rectum vobis videatur? Novi vestram intellegentiam; non potest ita videri, iudices. Quodsi litteris corrigi neque ab illo neque a vobis scriptoris voluntas potest, videte, ne multo indignius sit id re et iudicio vestro mutari, quod ne verbo quidem commutari potest.' Ac de inductione quidem satis in praesentia dictum vide-
57 tur. Nunc deinceps ratiocinationis vim et naturam consideremus.

34 Ratiocinatio est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum et per se cognitum sua se vi et ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putaverunt, cum idem in usu dicendi sequerentur, paululum in praecipiendi ratione dissenserunt. Nam partim quinque eius partes esse

dixerunt, partim non plus quam in tres partes posse distribui putaverunt. Eorum controversiam non incommodum videtur cum utrorumque ratione exponere. Nam et brevis est et non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, et locus hic nobis in dicendo minime neglegendus videtur.

Qui putant in quinque tribui partes oportere, 58
aiunt primum convenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: 'Melius adcurantur, quae consilio geruntur, quam quae sine consilio administrantur.' Hanc primam partem numerant; eam deinceps rationibus variis et quam copiosissimis verbis approbari putant oportere, hoc modo: 'Domus ea, quae ratione regitur, omnibus est instructior rebus et apparatior, quam ea, quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus is, cui praepositus est sapiens et callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur, quam is, qui stultitia et temeritate [alicuius] administratur. Eadem navigii ratio est. Nam navis optime cursum conficit ea, quae scientissimo gubernatore utitur.' Cum propositio est hoc 59
pacto approbata et duae partes transierunt ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere velis, id ex vi propositionis oportere adsumere, hoc pacto: 'Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur.' Huius adsumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo: 'Nam et signorum ortus et obitus definitum quendam ordinem servant et annuae commutationes non modo quadam ex necessitudine semper eodem modo fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium adcommodate, et diurnae nocturnaeque vicissitudines nulli naturae unquam mutatae quicquam nocuerunt' [; quae signo sunt omnia non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari]. Quinto inducunt loco complexionem eam, quae aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: 'Consilio

igitur mundus administratur'; aut unum in locum cum conduxerit breviter propositionem et adsumptionem, adiungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum: 'Quodsi melius geruntur ea, quae consilio, quam quae sine consilio administrantur, nihil autem omnium rerum melius administratur, quam omnis mundus, consilio igitur mundus administratur.' Quinquepertitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem.
35 Qui autem tripertitam putant esse, ii non aliter tra-
60 ctari putant oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neque a propositione neque ab adsumptione approbationes earum separari oportere, neque propositionem absolutam neque adsumptionem sibi perfectam videri, quae approbatione confirmata non sit. Quare quas illi duas partes numerent, propositionem et approbationem, sibi unam partem videri, propositionem; quae si approbata non sit, propositio non sit argumentationis. Item, quae ab illis adsumptio et adsumptionis approbatio dicatur, eandem sibi adsumptionem solam videri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata aliis tripertita, aliis quinquepertita videatur. Quare evenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quam ad ra-
61 tionem praeceptionis. Nobis autem commodior illa partitio videtur esse, quae in quinque partes tributa est, quam omnes ab Aristotele et Theophrasto profecti maxime secuti sunt. Nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates et Socratici tractarunt, sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele atque a Peripateticis [et Theophrasto] frequentatum, deinde a rhetoribus iis, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum videtur, ne temere secuti putemur; et breviter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quam ratio praecipiendi postulat, commoremur.

Si quadam in argumentatione satis est uti propositione 36 62 et non oportet adiungere approbationem propositioni, quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio, separatum est quiddam a propositione approbatio. Quod enim et adiungi et separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur et a quo separatur; est autem quaedam argumentatio, in qua propositio non indiget approbationis, et quaedam, in qua nihil valet sine approbatione, ut ostendemus. Separata igitur est a propositione approbatio. Ostendetur autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: Quae propositio in se quiddam continet perspicuum et quod stare inter omnes necesse est, hanc velle approbare et firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: 'Si, quo die Romae ista caedes 63 facta est, ego Athenis eo die fui, in caede interesse non potui.' Hoc quia perspicue verum est, nihil attinet approbari. Quare adsumi statim oportet, hoc modo: 'Fui autem Athenis eo die.' Hoc si non constat, indiget approbationis; qua inducta complexio consequetur. Est igitur quaedam propositio, quae non indiget approbatione. Nam esse quidem quandam, quae indigeat, quid attinet ostendere, quod cuivis facile perspicuum est? Quodsi ita est, ex hoc et ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam a propositione approbationem. Sin autem ita est, falsum est non esse plus quam tripertitam argumentationem. Simili modo liquet alteram quoque appro- 64 bationem separatam esse ab adsumptione. Si quadam in argumentatione satis est uti adsumptione et non oportet adiungere approbationem adsumptioni, quadam autem in argumentatione infirma est adsumptio, nisi adiuncta sit approbatio, separatum quiddam extra adsumptionem est approbatio. Est autem argumentatio quaedam, in qua adsumptio non indiget approbationis, quaedam autem, in qua nihil valet sine approbatione, ut ostendemus. Separata igitur est ab

adsumptione approbatio. Ostendemus autem, quod
65 polliciti sumus, hoc modo: Quae perspicuam omnibus
veritatem continet adsumptio, nihil indiget approba-
tionis. Ea est huiusmodi: 'Si oportet velle sapere,
dare operam philosophiae convenit.' Haec propositio
indiget approbationis; non enim perspicua est neque
constat inter omnes, propterea quod multi nihil pro-
desse philosophiam, plerique etiam obesse arbitrantur;
adsumptio perspicua est; est enim haec: 'Oportet
autem velle sapere.' Hoc quia ipsum ex se perspi-
citur et verum esse intellegitur, nihil attinet appro-
bari. Quare statim concludenda est argumentatio. Est
ergo adsumptio quaedam, quae approbationis non in-
diget; nam quandam indigere perspicuum est. Se-
parata est igitur ab adsumptione approbatio. Falsum
ergo est non esse plus quam tripertitam argumenta-
37 66 tionem. Atque ex his illud iam perspicuum est, esse
quandam argumentationem, in qua neque propositio
neque adsumptio indigeat approbationis, huiusmodi,
ut certum quiddam et breve exempli causa ponamus:
'Si summo opere sapientia petenda est, summo opere
stultitia vitanda est: summo autem opere sapientia pe-
tenda est: summo igitur opere stultitia vitanda est.'
Hic et propositio et adsumptio perspicua est; quare
neutra quoque indiget approbatione. Ex hisce om-
nibus illud perspicuum est approbationem tum adiungi,
tum non adiungi. Ex quo cognoscitur neque in pro-
positione neque in adsumptione contineri approba-
tionem, sed utramque suo loco positam vim suam tam-
quam certam et propriam obtinere. Quodsi ita est,
commode partiti sunt illi, qui in quinque partes tri-
buerunt argumentationem.

67 Quinque igitur partes sunt eius argumentationis,
quae per ratiocinationem tractatur: Propositio, per
quam locus is breviter exponitur, ex quo vis omnis
oportet emanet ratiocinationis; approbatio, per quam
id, quod breviter expositum est, rationibus adfirmatum

probabilius et apertius fit; adsumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, adsumitur; adsumptionis approbatio, per quam id, quod adsumptum est, rationibus firmatur; complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breviter exponitur. Quae plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus; secunda est quadripertita; tertia tripertita; dein bipertita; quod in controversia est. De una quoque parte potest alicui videri posse consistere. Eorum igitur, 38
quae constant, exempla ponemus, horum, quae dubia 68
sunt, rationes adferemus. Quinquepertita argumentatio est huiusmodi: 'Omnes leges, iudices, ad commodum rei publicae referre oportet et eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quae in litteris est, interpretari. Ea enim virtute et sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud nisi salutem atque utilitatem rei publicae proponerent. Neque enim ipsi, quod obesset, scribere volebant, et, si scripsissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intellegebant. Nemo enim leges legum causa salvas esse vult, sed rei publicae, quod ex legibus omnes rem publicam optime putant administrari. Quam ob rem igitur leges servari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari convenit: hoc est, quoniam rei publicae servimus, ex rei publicae commodo atque utilitate interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectet, quoniam eius causa est instituta, sic a legibus nihil convenit arbitrari, nisi quod rei publicae conducat, proficisci, quoniam eius causa sunt comparatae. Ergo in hoc quoque iudicio desinite litteras 69
legis perscrutari et legem, ut aequum est, ex utilitate rei publicae considerate. Quid magis utile fuit Thebanis quam Lacedaemonios opprimi? Quid magis Epaminondam, Thebanorum imperatorem, quam victoriae Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta

Thebanorum gloria, tam claro atque exornato tropaeo carius aut antiquius habere convenit? Scripto videlicet legis omisso scriptoris sententiam considerare debebat. At hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem nisi rei publicae causa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset rei publicae [salutis] causa, id non ex rei publicae salute interpretari. Quodsi leges omnes ad utilitatem rei publicae referri convenit, hic autem saluti rei publicae fuit, profecto non potest eodem facto et communibus fortunis consuluisse et legibus
39 non obtemperasse.' Quattuor autem partibus constat
70 argumentatio, cum aut proponimus aut adsumimus sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propositio ex se intellegitur aut adsumptio perspicua est et nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione praeterita quattuor ex partibus argumentatio tractatur, ad hunc modum: 'Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, obtemperare legibus debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi id, quod scriptum est in lege, sequimini. Quod enim certius legis scriptor testimonium voluntatis suae relinquere potuit, quam quod ipse magna cum cura atque diligentia scripsit? Quodsi litterae non exstarent, magno opere eas requireremus, ut ex iis scriptoris voluntas cognosceretur; nec tamen Epaminondae permitteremus, ne si extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur, nedum nunc istum patiamur, cum praesto lex sit, non ex eo, quod apertissime scriptum est, sed ex eo, quod suae causae convenit, scriptoris voluntatem interpretari. Quodsi vos, iudices, legibus obtemperare debetis et id facere non potestis, nisi id, quod scriptum est in lege, sequimini,
71 quin istum contra legem fecisse iudicatis?' Adsumptionis autem approbatione praeterita quadripertita sic fiet argumentatio: 'Qui saepenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus.

Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit praeter nosmet ipsos, quem iure accusare possimus. Ac primo quidem decipi incommodum est; iterum, stultum; tertio, turpe. Karthaginienses autem persaepe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia totiens deceptus sis.' Utraque approbatione praeterita 72 tripertita fit hoc pacto: 'Aut metuamus Karthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus, aut eorum urbem diruamus. At metuere quidem non oportet. Restat igitur, ut urbem diruamus.'

Sunt autem, qui putant nonnumquam posse com- 40 plexione supersederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione; quod si fiat, bipertitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: 'Si peperit, virgo non est: peperit autem.' [Hic satis esse proponere et adsumere dicunt, quoniam perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione; quod si fiat, complexionis rem non indigere.] Nobis autem videtur et omnis ratiocinatio concludenda esse et illud vitium, [quod illis displicet,] magno opere vitandum, ne, quod perspicuum sit, id in complexionem inferamus. Hoc 73 autem fieri poterit, si complexionum genera intellegentur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem et adsumptionem, hoc modo: 'Quodsi leges omnes ad utilitatem rei publicae referri convenit, hic autem saluti rei publicae fuit, profecto non potest eodem facto et saluti communi consuluisse et legibus non obtemperasse;' aut ita, ut ex contrario conficiatur sententia, hoc modo: 'Summa igitur amentia est eorum in fide spem habere, quorum perfidia totiens deceptus sis;' aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: 'Urbem igitur diruamus;' aut, ut id, quod eam rem, quae conficitur, sequatur necesse est. Id est huiusmodi: 'Si peperit, cum viro concubuit: peperit autem.' Conficitur hoc: 'Concubuit igitur cum viro.' Hoc si nolis inferre et

inferas id, quod sequitur: 'Fecit igitur incestum;' et
concluseris argumentationem et perspicuam fugeris
74 complexionem. Quare in longis argumentationibus aut
ex conductionibus aut ex contrario complecti oportet,
in brevibus id solum, quod conficitur, exponere, in
iis, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti.
Si qui autem ex una quoque parte putabunt constare
argumentationem, poterunt dicere saepe satis esse hoc
modo argumentationem facere: 'Quoniam peperit, cum
viro concubuit;' nam hoc nullius neque approbationis
neque complexionis indigere. Sed nobis ambiguitate
nominis videntur errare. Nam argumentatio nomine
uno res duas significat, ideo quod et inventum ali-
quam in rem probabile aut necessarium argumentatio
75 vocatur et eius inventi artificiosa expolitio. Cum
igitur proferent aliquid huiusmodi: 'Quoniam peperit,
cum viro concubuit,' inventum proferent, non expoli-
tionem; nos autem de expolitionis partibus loquimur.
41 Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit; atque
hac distinctione alia quoque, quae videbuntur officere
huic partitioni, propulsabimus, si qui aut adsumptio-
nem aliquando tolli posse putent aut propositionem.
Quae si quid habet probabile aut necessarium, quoquo
modo commoveat auditorem necesse est. Quod si so-
lum spectaretur ac nihil, quo pacto tractaretur id,
quod esset excogitatum, referret, nequaquam tantum
inter summos oratores et mediocres interesse existi-
76 maretur. Variare autem orationem magno opere
oportebit; nam omnibus in rebus similitudo est satie-
tatis mater. Id fieri poterit, si non similiter semper
ingrediamur in argumentationem. Nam primum om-
nium generibus ipsis distinguere convenit, hoc est,
tum inductione uti, tum ratiocinatione, deinde in ipsa
argumentatione non semper a propositione incipere
nec semper quinque partibus abuti neque eadem partes
ratione expolire, sed tum ab adsumptione incipere,
tum approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc,

tum illo genere complexionis uti. Id ut perspiciatur, scribamus . . . . in quolibet exemplo de iis, quae proposita sunt, [hoc idem exerceamus, ut] quam facile factu sit periclitari licet.

Ac de partibus quidem argumentationis satis 77 nobis dictum videtur. Illud autem volumus intellegi nos probe tenere aliis quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia multis et obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorrere ab usu oratoris visa sunt. Quae pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius quam ceteros attendisse non adfirmamus; perquisitius et diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut statuimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

42 78 Reprehensio est, per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur [aut infirmatur] aut elevatur. Haec fonte inventionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quod, quibus ex locis aliqua res confirmari potest, isdem potest ex locis infirmari. Nihil enim considerandum est in his omnibus [inventionibus] nisi id, quod personis aut negotiis attributum est. Quare inventionem et [argumentationum] expolitionem ex illis, quae ante praecepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Verumtamen, ut quaedam praeceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehensionis; quos qui observabunt, facilius ea, quae contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt.

Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex iis, 79 quae sumpta sunt, non conceditur aliquid unum plurave aut his concessis complexio [ex his] confici negatur, aut si genus ipsum argumentationis vitiosum ostenditur, aut si contra firmam argumentationem alia aeque firma aut firmior ponitur. Ex iis, quae sumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi, aut, quod comparabile putant, dissimile ostenditur, aut iudicatum

aliam in partem traducitur, aut omnino iudicium im-
probatur, aut, quod signum esse adversarii dixerunt,
id eiusmodi negatur esse, aut si comprehensio aut
una aut utraque ex parte reprehenditur, aut enume-
ratio falsa ostenditur, aut simplex conclusio falsi ali-
quid continere demonstratur. Nam omne, quod su-
mitur ad argumentandum sive pro probabili sive pro
necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut ante
43 80 ostendimus. Id quod pro credibili sumptum erit, in-
firmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo:
'Nemo est, quin pecuniam quam sapientiam malit;'
aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit,
hoc modo: 'Quis est, qui non officii cupidior quam pe-
cuniae sit?' Erit autem omnino incredibile, aut si
aliquis, quem constet esse avarum, dicat alicuius me-
diocris officii causa se maximam pecuniam neglexisse,
aut si, quod in quibusdam rebus aut hominibus ac-
cidit, id omnibus dicitur usu venire, hoc pacto: 'Qui
pauperes sunt, iis antiquior officio pecunia est.' 'Qui
locus desertus est, in eo caedem factam esse oportet;
in loco celebri homo occidi qui potuit?' aut si id,
quod raro fit, fieri omnino negatur, ut Curio pro Ful-
vio: 'Nemo potest uno aspectu neque praeteriens in
81 amorem incidere.' Quod autem pro signo sumetur,
id ex isdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur.
Nam in signo primum verum esse ostendi oportet;
deinde esse eius rei signum proprium, qua de agitur,
ut cruorem caedis; deinde factum esse, quod non
oportuerit, aut non factum, quod oportuerit; postremo
scisse eum, de quo quaeritur, eius rei legem et con-
suetudinem. Nam eae res sunt signo attributae; quas
diligentius aperiemus, cum separatim de ipsa con-
iecturali constitutione dicemus. Ergo horum unum
quidque in reprehensione aut non esse signo aut pa-
rum magno esse aut a se potius, quam ab adversariis
stare, aut omnino falso dici aut in aliam quoque su-
44 82 spitionem duci posse demonstrabitur. Cum autem pro

comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conveniet simile id negare esse, quod conferetur, ei, quicum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; ac si, quo in numero illud, quod per similitudinem adferetur, et quo in loco hoc, cuius causa adferetur, haberi conveniat, ostendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonstrabimus: ex quo docebimus aliud de eo, quod comparabitur, et de eo, quicum comparabitur, existimare oportere. Huius facultatis maxime indigebimus, cum ea ipsa argumentatio, quae per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur: laude eorum, qui iudicarunt; similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est; et commemorando non modo non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum; et demonstrando difficilius et maius fuisse ad iudicandum, quod adferatur, quam id, quod instet: ex contrariis locis, si res aut vera aut veri similis permittet, infirmari oportebit. Atque erit observandum diligenter, ne nihil ad id, quo de agatur, pertineat id, quod iudicatum sit; et videndum est, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui iudicarit, iudicium fieri videatur. Oportet autem 83 animadvertere, ne, cum aliter sint multa iudicata, solitarium aliquid aut rarum iudicatum adferatur. Nam his rebus auctoritas iudicati maxime potest infirmari. Atque ea quidem, quae quasi probabilia sumentur, ad hunc modum temptari oportebit. Quae vero 45 sicuti necessaria dicentur, ea si forte imitabuntur modo necessariam argumentationem neque erunt eiusmodi, sic reprehendentur: primum comprehensio, quae, utrum concesseris, debet tollere, si vera est, numquam reprehendetur; sin falsa, duobus modis, aut conversione aut alterius partis infirmatione [. Conversione,] hoc modo:

Nam si veretur, quid eum accuses, qui est probus?
Sin inverecundum animi ingenium possidet,
Quid autem accuses, qui id parvi auditum aestimet?

Hic, sive vereri dixeris sive non vereri, concedendum
hoc putat, ut neges esse accusandum. Quod conver-
sione sic reprehenditur: 'Immo vero accusandus est.
Nam si veretur, accuses; non enim parvi auditum
aestimabit. Sin inverecundum animi ingenium possi-
84 det, tamen accuses; non enim probus est.' Alterius
autem partis infirmatione hoc modo reprehenditur:
'Verum si veretur, accusatione tua correctus ab errato
recedet.' Enumeratio vitiosa intellegitur, si aut prae-
teritum quiddam dicimus, quod velimus concedere, aut
infirmum aliquid adnumeratum, quod aut contra dici
possit aut causa non sit, quare non honeste possimus
concedere. Praeteritur quiddam in eiusmodi enume-
rationibus: 'Quoniam habes istum equum, aut emeris
oportet aut hereditate possideas aut munere acceperis
aut domi tibi natus sit aut, si eorum nihil est, surri-
pueris necesse est: sed neque emisti neque hereditate
venit neque donatus est neque domi natus est: ne-
85 cesse est ergo surripueris.' Hoc commode reprehen-
ditur, si dici possit ex hostibus equus esse captus,
cuius praedae sectio non venierit; quo inlato infirmatur
enumeratio; quoniam id est inductum, quod praeter-
46 itum est in enumeratione. Altero autem modo repre-
hendetur, si aut contra aliquid dicetur, hoc est, si
exempli causa, ut in eodem versemur, poterit ostendi
hereditate venisse, aut si illud extremum non erit
turpe concedere, ut si qui, cum dixerit adversarius:
'Aut insidias facere voluisti aut amico morem ges-
sisti aut cupiditate elatus es,' amico se morem ges-
86 sisse fateatur. Simplex autem conclusio reprehen-
ditur, si hoc, quod sequitur, non videatur necessario cum
eo, quod antecessit, cohaerere. Nam hoc quidem: 'Si

spiritum ducit, vivit:' 'Si dies est, lucet;' eiusmodi est, ut cum priore necessario posterius cohaerere videatur. Hoc autem: 'Si mater est, diligit:' 'Si aliquando peccavit, numquam corrigetur;' sic conveniet reprehendi, ut demonstretur non necessario cum priore posterius cohaerere. Hoc genus et cetera necessaria et omnino omnis argumentatio et eius reprehensio maiorem quandam vim continet et latius patet, quam hic exponitur; sed eius artificii cognitio eiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi possit, sed ipsa separatim longi temporis et magnae atque arduae cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur; nunc his praeceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Cum igitur ex iis, quae sumentur, aliquid non concedetur, sic infirmabitur. Cum autem, his concessis, complexio [ex 47 87
his] non conficietur, haec erunt consideranda: num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si, cum aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contra eum quis velit hac uti argumentatione: 'Si venisses ad exercitum, a tribunis militaribus visus esses; non es autem ab his visus: non es igitur ad exercitum profectus.' Hic cum concesseris propositionem et adsumptionem, complexio est infirmanda. Aliud enim, quam cogebatur, inlatum est. Ac nunc quidem, quo 88
facilius res cognosceretur, perspicuo et grandi vitio praeditum posuimus exemplum; sed saepe obscurius positum vitium pro vero probatur, cum aut parum memineris, quid concesseris, aut ambiguum aliquid pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris ex ea parte, quam ipse intellexeris, [eam partem] adversarius ad aliam partem per complexionem velit adcommodare, demonstrare oportebit non ex eo, quod ipse concesseris, sed ex eo, quod ille sumpserit, confici complexionem, ad hunc modum: 'Si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis; si pecuniam non habetis,

pauperes estis: indigetis autem pecuniae; mercaturae enim, ni ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis.' Hoc sic reprehenditur: 'Cum dicebas: Si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis; hoc intellegebam: Si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis, et idcirco concedebam; cum autem hoc sumebas: Indigetis autem pecuniae; illud accipiebam: Vultis autem pecuniae plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc: Pauperes igitur estis; conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, qui
48 pecuniam maiorem vellet habere, eum pecuniam non
89 habere.' Saepe autem oblitum putant, quid concesseris, et idcirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusionem infertur, hoc modo: 'Si ad illum hereditas veniebat, veri simile est ab illo necatum.' Deinde hoc approbant plurimis verbis. Post adsumunt: 'Ad illum autem hereditas veniebat.' Deinde infertur: 'Ille igitur occidit;' id quod ex iis, quae sumpserant, non conficitur. Quare observare diligenter oportet [et] quid sumatur, [et] quid ex his conficiatur.

Ipsum autem genus argumentationis vitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso vitium erit aut non ad id, quod instituitur, adcommodabitur. Atque in ipso vitium erit, si omnino [totum] falsum erit, si commune, si vulgare, si leve, si remotum, si mala definitione, si controversum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si in-
90 constans, si adversarium. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: 'Non potest esse sapiens, qui pecuniam neglegit. Socrates autem pecuniam neglegebat: Non igitur sapiens erat.' Commune est, quod nihilo minus ab adversariis, quam a nobis facit, hoc modo: 'Idcirco, iudices, quia veram causam habebam, brevi peroravi.' Vulgare est, quod ad aliquam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, ut hoc: 'Si causam veram

non haberet, vobis se, iudices, non commisisset.' Leve est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: 'Si in mentem venisset, non commisisset:' aut perspicue turpem rem levi tegere vult defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus
Summo periclo sola ut restituam paro.

Remotum est, quod ultra quam satis est, petitur, 49 91
huiusmodi: 'Quodsi non P. Scipio Corneliam filiam Ti. Graccho conlocasset atque ex ea duos Gracchos procreasset, tantae seditiones natae non essent; quare hoc incommodum Scipioni ascribendum videtur.' Huiusmodi est illa quoque conquestio:

Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa accedisset abiegna ad terram trabes!

Longius enim repetita est, quam res postulabat. Mala definitio est, cum aut communia discribit, hoc modo: 'Seditiosus est is, qui malus atque inutilis civis:' — nam hoc non magis seditiosi, quam ambitiosi, quam calumniatoris, quam alicuius hominis improbi vim describit —; aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: 'Sapientia est pecuniae quaerendae intellegentia;' aut aliquid non grave nec magnum continens, sic: 'Stultitia est immensa gloriae cupiditas.' Est haec quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Controversum est, in quô ad dubium demonstrandum dubia causa adfertur, hoc modo:

Eho tu, di, quibus est potestas motus superûm atque inferûm,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perspicuum est, de quo non est controversia: ut si, 92
qui Orestem accusent, planum faciant ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, cum id, quod augetur, in controversia est, ut si, qui Ulixem accuset, in hoc maxime commoretur: Indignum esse ab homine ignavissimo virum fortissimum [Aiacem] necatum.

Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine, qui dicit, aut eo tempore, quo dicitur, aut iis, qui audiunt, aut ea re, qua de agitur, indignum [propter inhonestam rem] videtur. Offensum est, quod eorum, qui audiunt, voluntatem laedit: ut, si quis apud equites [Romanos] cupidos iudicandi Caepionis
50 legem iudiciariam laudet. Contrarium est, quod contra
93 dicitur atque ii, qui audiunt, fecerunt: ut si quis apud Alexandrum Macedonem dicens contra aliquem urbis expugnatorem diceret nihil esse crudelius, quam urbes diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diverse dicitur: ut, si qui, cum dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad bene vivendum indigere, neget postea sine bona valetudine posse bene vivi: aut, se amico adesse propter benivolentiam, sperare [enim]
94 aliquid commodi ad se perventurum. Adversarium est, quod ipsi causae aliqua ex parte officit, ut si quis hostium vim et copias [et felicitatem] augeat, cum ad pugnandum milites adhortetur. Si non ad id, quod instituitur, adcommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur: si plura pollicitus pauciora demonstrabit; aut si, cum totum debebit ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: 'Mulierum genus avarum est; nam Eriphyla auro viri vitam vendidit;' aut si non id, quod accusabitur, defendet, ut, si qui, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet; aut ut Amphion apud Euripidem, [item apud Pacuvium,] qui vituperata musica sapientiam laudat; aut si res ex hominis vitio vituperabitur, ut, si qui doctrinam ex alicuius docti vitiis reprehendat; aut si qui, cum aliquem volet laudare, de felicitate eius, non de virtute dicat; aut si rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram vituperarit; aut si alteram ita lau-
95 det, ut alterius non faciat mentionem; aut si, cum de certa re quaeretur, de communi instituetur oratio, ut,

si qui, cum aliqui deliberent, bellum gerant, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret; aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: 'Pecunia bonum est, propterea quod ea maxime vitam beatam efficiet;' aut infirma, ut Plautus:

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immune est facinus; verum in aetate utile
Et conducibile; nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia;

aut eadem, hoc modo: 'Malum est avaritia; multos enim magnis incommodis adfecit pecuniae cupiditas;' aut parum idonea, hoc modo: 'Maximum bonum est amicitia; plurimae enim delectationes sunt in amicitia'.

51 96 Quartus modus erit reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem aeque firma aut firmior ponitur. Hoc genus in deliberationibus maxime versabitur, cum aliquid, quod contra dicatur, aequum esse concedimus, sed id, quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus; aut cum id, quod illi defendant, utile esse fatemur, quod nos dicamus, honestum esse demonstramus. Ac de reprehensione haec [quidem] existimavimus esse dicenda. [Deinceps nunc de conclusione ponemus.]

97 Hermagoras digressionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digressione ille putat oportere quandam inferri orationem a causa atque a iudicatione ipsa remotam, quae aut sui laudem aut adversarii vituperationem contineat aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si qui partem putabit esse orationis, sequatur licebit. [Nam et augendi et laudandi et vituperandi praecepta a nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur.] Nobis [autem] non placuit [hanc partem] in numerum reponi, quod de causa digredi nisi per locum communem displicet: quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem et

vituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicatas. Nunc dicemus de conclusione.

52 Conclusio est exitus et determinatio totius ora-
98 tionis. Haec habet partes tres: enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res disperse et diffuse dictae unum in locum coguntur et reminiscendi causa unum sub aspectum subiciuntur. Haec si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intellegetur; sin varie fiet, et hanc suspitionem et satietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unam quamque rem attingere et ita omnes transire breviter argumentationes; tum [autem], id quod difficilius est, dicere, quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, et reducere in memoriam, quibus rationibus unam quamque partem confirmaris; tum ab iis, qui audiunt, quaerere, quid sit, quod sibi velle debeant demonstrari [, hoc modo: 'Illud docuimus, illud planum fecimus']. Ita simul et in memoriam redibit auditor et putabit nihil esse
99 praeterea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus, ut ante dictum est, tum tuas argumentationes transire separatim, tum, id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere; et cum tuam dixeris argumentationem, tum, contra eam quod adferatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per brevem comparationem auditoris memoria et de confirmatione et de reprehensione redintegrabitur. Atque haec aliis actionis quoque modis variare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut, quid et quo quidque loco dixeris, admoneas; tum vero personam aut rem aliquam inducere et enumerationem ei totam attribuere. Personam hoc modo: 'Nam legis scriptor exsistat et quaerat a vobis, quid dubitetis, quid possitis dicere, cum vobis hoc et hoc sit demonstratum.'

Atque hic, item ut in nostra persona, licebit alias singillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitionis singula genera referre, alias ab auditore, quid desideret, quaerere, alias haec facere per comparationem suarum et contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, 100
loco, urbi, monumento oratio attribuetur per enumerationem, hoc modo: 'Quid, si leges loqui possent? Nonne haec apud vos quererentur? Quidnam amplius desideratis, iudices, cum vobis hoc et hoc planum factum sit?' In hoc quoque genere omnibus isdem modis uti licebit. Commune autem praeceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex una quaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit gravissimum, et unum quidque quam brevissime transeatur, ut memoria, non oratio renovata videatur.

Indignatio est oratio, per quam conficitur, ut in 53
aliquem hominem magnum odium aut in rem gravis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intellegi volumus, posse omnibus ex locis iis, quos in confirmationis praeceptis posuimus, tractari indignationem. Nam ex iis rebus, quae personis aut quae negotiis sunt attributae, quaevis amplificationes et indignationes nasci possunt, sed tamen ea, quae separatim de indignatione praecipi possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum com- 101
memoramus, quantae curae res ea fuerit iis, quorum auctoritas gravissima debeat esse: diis immortalibus, qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, vatibus, ostentis, prodigiis, responsis, similibus rebus; item maioribus nostris, regibus, civitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatui, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, aut ad omnes aut ad maiorem partem, quod atrocissimum est, aut ad superiores, quales sunt ii,

quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est; aut ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est; aut ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quaerimus, quidnam sit eventurum, si idem ceteri faciant; et simul ostendimus, huic si concessum sit, multos aemulos eiusdem audaciae futuros; ex quo, quid mali
102 sit eventurum, demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres exspectare, quid statuatur, ut ex eo, quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intellegere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus ceteras res perperam constitutas intellecta veritate commutatas corrigi posse; hanc esse rem, quae si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio neque ulla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consulto et de industria factum demonstratur et illud adiungitur, voluntario maleficio veniam dari non oportere, imprudentiae concedi nonnumquam convenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quod taetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse di-
54 camus, per vim, manum, opulentiam; quae res ab legi-
103 bus et [ab] aequabili iure remotissima sit. Octavus locus est, per quem demonstramus non vulgare neque factitatum esse ne ab audacissimis quidem hominibus id maleficium, de quo agatur; atque id a feris [quoque] hominibus et a barbaris gentibus et immanibus bestiis esse remotum. Haec erunt, quae in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter facta dicentur, et deinceps si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in vicinos, in amicos, in eos, quibuscum vitam egeris, in eos, apud quos educatus sis, in eos, a quibus eruditus, in mortuos, in miseros et misericordia dignos, in homines claros, nobiles et honore usos, in eos, qui neque laedere alium nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes, mulieres; quibus ex omnibus acriter excitata indignatio

summum in eum, qui violarit horum aliquid, odium commovere poterit. Nonus locus est, per quem cum 104 aliis peccatis, quae constat esse peccata, hoc, quo de quaestio est, comparatur, et ita per contentionem, quanto atrocius et indignius sit illud, de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerundo acta sunt quaeque post negotium consecuta sunt, cum unius cuiusque indignatione et criminatione conligimus et rem verbis quam maxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, proinde illi videatur indignum, ac si ipse interfuerit ac praesens viderit. Undecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, a quo minime oportuerit, et a quo, si alius faceret, prohiberi convenerit. Duodecimus locus est, per quem indignamur, quod nobis hoc primis acciderit neque alicui umquam usu venerit. Tertius decimus locus est, 105 si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam et adrogantiam odium concitatur. Quartus decimus locus est, per quem petimus ab iis, qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant; si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad senes, de patribus aut parentibus. Quintus decimus locus est, per quem dicimus, inimicis quoque et hostibus ea, quae nobis acciderint, indigna videri solere. Et indignatio quidem his fere de locis gravissime sumetur.

[Conquestionis autem huiusmodi de rebus partes 55 106 petere oportebit.] Conquestio est oratio auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem et misericordem conficere oportet, quo facilius conquestione commoveri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunae vis in omnes et hominum infirmitas ostenditur; qua oratione habita graviter et sentensiose maxime demittitur animus hominum et ad misericordiam comparatur, cum

107 in alieno malo suam infirmitatem considerabit. De-
inde primus locus est misericordiae, per quem, quibus
in bonis fuerint et nunc [per quem] quibus in malis
sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur,
per quem, quibus in malis fuerint et sint et futuri
sint, demonstratur. Tertius, per quem unum quodque
deploratur incommodum, ut in morte filii pueritiae
delectatio, amor, spes, solatium, educatio et, si qua
simili in genere quolibet de incommodo per con-
questionem dici poterunt. Quartus, per quem res
turpes et humiles et inliberales proferuntur et indigna
esse aetate, genere, fortuna pristina, honore, bene-
ficiis, quae passi perpessurive sint. Quintus, per quem
omnia ante oculos singillatim incommoda ponuntur,
ut videatur is, qui audit, videre et re quoque ipsa,
quasi adsit, non verbis solum ad misericordiam duca-
108 tur. Sextus, per quem praeter spem in miseriis de-
monstratur esse, et, cum aliquid exspectaret, non modo
id non adeptum esse, sed in summas miserias inci-
disse. Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt,
[similem in causam] convertimus et petimus, ut de
suis liberis aut parentibus aut aliquo, qui illis carus
debeat esse, nos cum videant, recordentur. Octavus,
per quem aliquid dicitur esse factum, quod non opor-
tuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo:
'Non adfui, non vidi, non postremam vocem eius au-
divi, non extremum spiritum eius excepi.' Item: 'Ini-
micorum in manibus mortuus est, hostili in terra
turpiter iacuit insepultus, a feris diu vexatus, com-
109 muni quoque honore in morte caruit.' Nonus, per
quem oratio ad mutas et expertes animi res refere-
tur, ut ad equum, domum, vestem sermonem [alicuius]
adcommodes, quibus animus eorum, qui audiunt et ali-
quem dilexerunt, vehementer commoveatur. Decimus,
per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur.
Undecimus, per quem [aut] liberorum aut parentum
aut sui corporis sepeliendi aut alicuius eiusmodi rei

commendatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cum diducaris ab eo, quicum libentissime vixeris, ut a parente filio, a fratre familiari. Tertius decimus, per quem cum indignatione conquerimur, quod ab iis, a quibus minime conveniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benigne fecerimus, quos adiutores fore putarimus, aut a quibus indignum est, [ut] servis, libertis, clientibus, supplicibus. Quartus decimus, qui per obsecrationem 56
sumitur; in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili et supplici oratione, ut misereantur. Quintus decimus, per quem non nostras, sed eorum, qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextus decimus, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus et tamen amplum et excelsum et patientem incommodorum esse et futurum esse, si quid acciderit, demonstramus. Nam saepe virtus et magnificentia, in quo gravitas et auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commovendam quam humilitas et obsecratio. Commotis autem animis diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, lacrima nihil citius arescit. — Sed quoniam satis videmur de omnibus orationis partibus dixisse et huius voluminis magnitudo longius processit, quae sequuntur deinceps, in secundo libro dicemus.

M. TULLII CICERONIS

RHETORICAE LIBRI DUO.

[QUI SUNT DE INVENTIONE RHETORICA]

LIBER SECUNDUS.

1 1 Crotoniatae quondam, cum florerent omnibus copiis et in Italia cum primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregiis picturis locupletare voluerunt. Itaque Heracleoten Zeuxin, qui tum longe ceteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is et ceteras complures tabulas pinxit, quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit, et, ut excellentem muliebris formae pulcritudinem [muta in sese] imago contineret, Helenae se pingere simulacrum velle dixit; quod Crotoniatae, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum aliis praestare saepe accepissent, libenter audierunt. Putaverunt enim, si, quo in genere plurimum posset, in eo magno opere elaborasset, egregium sibi
2 opus illo in fano relicturum. Neque tum eos illa opinio fefellit. Nam Zeuxis ilico quaesivit ab iis, quasnam virgines formosas haberent. Illi autem statim hominem deduxerunt in palaestram atque ei pueros ostenderunt multos, magna praeditos dignitate. Etenim quodam tempore Crotoniatae multum omnibus corporum viribus et dignitatibus antisteterunt atque honestissimas ex gymnico certamine victorias domum cum laude maxima rettulerunt. Cum puerorum igitur formas et corpora magno hic opere miraretur: 'Horum,' inquiunt illi, 'sorores sunt apud nos virgines. Quare, qua sint illae dignitate, potes ex his suspicari'. 'Praebete igitur mihi, quaeso,' inquit, 'ex istis virginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum

vobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo
veritas transferatur.' Tum Crotoniatae publico de 3
consilio virgines unum in locum conduxerunt et pictori
quam vellet eligendi potestatem dederunt. Ille autem
quinque delegit; quarum nomina multi poëtae memo-
riae prodiderunt, quod eius essent iudicio probatae,
qui pulcritudinis habere verissimum iudicium debuisset.
Neque enim putavit omnia, quae quaereret ad ve-
nustatem, uno se in corpore reperire posse ideo, quod
nihil simplici in genere omnibus ex partibus per-
fectum natura expolivit. Itaque, tamquam ceteris non
sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit,
aliud alii commodi aliquo adiuncto incommodo mu-
neratur.

Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, 2 4
ut artem dicendi perscriberemus, non unum aliquod
proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocum-
que essent in genere, exprimendae nobis necessarie
viderentur; sed, omnibus unum in locum coactis scripto-
ribus, quod quisque commodissime praecipere vide-
batur, excerpsimus et ex variis ingeniis excellentis-
sima quaeque libavimus. Ex iis enim, qui nomine et
memoria digni sunt, nec nihil optime nec omnia prae-
clarissime quisquam dicere nobis videbatur. Quapropter
stultitia visa est aut a bene inventis alicuius recedere,
si quo in vitio eius offenderemur, aut ad vitia eius
quoque accedere, cuius aliquo bene praecepto duce-
remur. Quodsi in ceteris quoque studiis a multis eli- 5
gere homines commodissimum quidque, quam sese uni
alicui certe vellent addicere, minus in adrogantiam
offenderent; non tanto opere in vitiis perseverarent;
aliquanto levius ex inscientia laborarent. Ac si par
in nobis huius artis atque in illo picturae scientia
fuisset, fortasse magis hoc in suo genere opus no-
strum, quam illius in suo pictura nobilis eniteret.
Ex maiore enim copia nobis quam illi fuit exemplo-
rum eligendi potestas. Ille una ex urbe et ex eo

numero virginum, quae tum erant, eligere potuit; no-
bis omnium, quicumque fuerunt ab ultimo principio
huius praeceptionis usque ad hoc tempus, expositis
copiis, quodcumque placeret, eligendi potestas fuit.
6 Ac veteres quidem scriptores artis usque a prin-
cipe illo atque inventore Tisia repetitos unum in lo-
cum conduxit Aristoteles et nominatim cuiusque prae-
cepta magna conquisita cura perspicue conscripsit at-
que enodata diligenter exposuit; ac tantum inventori-
bus ipsis suavitate et brevitate dicendi praestitit, ut
nemo illorum praecepta ex ipsorum libris cognoscat,
sed omnes, qui quod illi praecipiant velint intellegere,
ad hunc quasi ad quendam multo commodiorem ex-
7 plicatorem revertantur. Atque hic quidem ipse et sese
ipsum nobis et eos, qui ante fuerunt, in medio po-
suit, ut ceteros et se ipsum per se cognosceremus;
ab hoc autem qui profecti sunt, quamquam in maxi-
mis philosophiae partibus operae plurimum consumpse-
runt, sicut et ipse, cuius instituta sequebantur, fecerat,
tamen permulta nobis praecepta dicendi reliquerunt.
Atque alii quoque alio ex fonte praeceptores dicendi
emanaverunt, qui item permultum ad dicendum, si
quid ars proficit, opitulati sunt. Nam fuit tempore
eodem, quo Aristoteles, magnus et nobilis rhetor Iso-
crates; cuius ipsius quam constet esse artem non in-
8 venimus. Discipulorum autem atque eorum, qui pro-
tinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte
3 praecepta reperimus. Ex his duabus diversis sicuti
familiis, quarum altera cum versaretur in philosophia,
nonnullam rhetoricae quoque artis sibi curam adsume-
bat, altera vero omnis in dicendi erat studio et prae-
ceptione occupata, unum quoddam est conflatum ge-
nus a posterioribus, qui ab utrisque ea, quae com-
mode dici videbantur, in suas artes contulerunt; quos
ipsos simul atque illos superiores nos nobis omnes,
quoad facultas tulit, proposuimus et ex nostra quoque
9 nonnihil in commune contulimus. Quodsi ea, quae in

his libris exponuntur, quanto opere eligenda fuerunt, tanto studio electa sunt, profecto neque nos neque alios industriae nostrae paenitebit. Sin autem temere aliquid alicuius praeterisse aut non satis eleganter secuti videbimur, docti ab aliquo facile et libenter sententiam commutabimus. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte et diu perseverasse turpe est, propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari cuiusque vitio est attributum. Quare 10
nos quidem sine ulla adfirmatione simul quaerentes dubitanter unum quidque dicemus, ne, dum parvulum [hoc] consequamur, ut satis haec commode perscripsisse videamur, illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque adroganter adsenserimus. Verum hoc quidem nos et in hac [tempore] et in omni vita studiose, quoad facultas feret, consequemur. Nunc autem, ne longius oratio progressa videatur, de reliquis, quae praecipienda videntur esse, dicemus.

Igitur primus liber, exposito genere huius artis 11
et officio et fine et materia et partibus, genera controversiarum et inventiones [et constitutiones et iudicationes] continebat, deinde partes orationis et in eas omnes omnia praecepta. Quare cum in eo ceteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione et de reprehensione, nunc certos confirmandi et reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conveniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantum ipsa inventa unam quamque in rem exponentur simpliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inventa ipsa, ex superiore autem expolitio inventorum petatur. Quare haec, quae nunc praecipientur, ad confirmationis et reprehensionis partes referre oportebit.

Omnis et demonstrativa et deliberativa et iudi- 4 12
cialis causa necesse est in aliquo eorum, quae ante exposita sunt, constitutionis genere, uno pluribusve,

versetur. Hoc quamquam ita est, tamen cum communiter quaedam de omnibus praecipi possint, separatim quoque aliae sunt cuiusque generis diversae praeceptiones. Aliud enim laus, aliud vituperatio, aliud sententiae dictio, aliud accusatio aut recusatio conficere debet. In iudiciis, quid aequum sit, quaeritur, in demonstrationibus, quid honestum, in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit et quid utile. Nam ceteri utilitatis modo finem in suadendo et in dissuadendo exponi oportere arbitrati
13 sunt. Quorum igitur generum fines et exitus diversi sunt, eorum praecepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones, verumtamen oratio quaedam ex ipso fine et ex genere causae nascitur, quae pertineat ad vitae alicuius demonstrationem aut ad sententiae dictionem. Quare nunc [in exponendis controversiis] in iudiciali genere causarum et praeceptorum versabimur, ex quo pleraque in cetera quoque causarum genera simili implicata controversia nulla cum difficultate transferuntur; post autem separatim de reliquis dicemus.

14 Nunc ab coniecturali constitutione proficiscamur; cuius exemplum sit hoc [expositum]: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam et secum aliquantum nummorum ferentem est comitatus. Cum hoc, ut fere fit, in via sermonem contulit; ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere vellent. Quare cum in eandem tabernam divertissent, simul cenare et in eodem loco somnum capere voluerunt. Cenati discubuerunt ibidem. Caupo autem — nam ita dicitur post inventum, cum in alio maleficio deprehensus est — cum illum alterum, videlicet qui nummos haberet, animum advertisset, noctu postquam illos artius iam [, ut fit,] ex lassitudine dormire sensit, accessit et alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum e vagina eduxit et illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentum

in vaginam recondidit, ipse se in suum lectum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamavit semel et saepius. Illum somno impeditum non respondere 15
existimavit; ipse gladium et cetera, quae secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multo post conclamat hominem esse occisum et cum quibusdam diversoribus illum, qui ante exierat, consequitur in itinere. Hominem comprehendit, gladium eius e vagina educit, reperit cruentum. Homo in urbem ab illis deducitur ac reus fit. In hac intentio est criminis: 'Occidisti.' Depulsio: 'Non occidi.' Ex quibus constitutio est, id est quaestio, eadem in coniecturali, quae iudicatio: Occideritne?

Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in 5 16
omnem coniecturalem incidit controversiam. Hoc autem et in horum locorum expositione et in ceterorum oportebit attendere, non omnes in omnem causam convenire. Nam ut omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus litteris scribitur, sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessario pars aliqua conveniet. Omnis igitur ex causa, ex persona, ex facto ipso coniectura capienda est.

Causa tribuitur in impulsionem et [in] ratio- 17
cinationem. Impulsio est, quae sine cogitatione per quandam adfectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, vinolentia et omnino omnia, in quibus animus ita videtur adfectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio et cura non potuerit et id, quod fecit, impetu quodam animi potius quam cogitatione fecerit. Ratiocinatio est [autem] diligens 18
et considerata faciendi aliquid aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur interfuisse tum, cum aliquid [faciendi aut non faciendi] certa de causa vitasse aut secutus esse animus videtur, ut, si amicitiae quid causa factum dicitur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriae, si pecuniae, si denique, ut omnia generatim

amplectamur, alicuius retinendi, augendi adipiscendive commodi aut contra reiciundi, deminuendi devitandive incommodi causa. Nam in horum genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodi aliquid maioris adipiscendi commodi causa aut maioris vitandi incommodi suscipitur aut aliquod commodum maioris adipiscendi commodi aut maioris vitandi incommodi praeteritur.

19 Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius
constitutionis. Nam nihil factum esse cuiquam pro-
batur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo
accusator, cum impulsione aliquid factum esse dicet,
illum impetum et quandam commotionem animi ad-
fectionemque verbis et sententiis amplificare debebit
et ostendere, quanta vis sit amoris, quanta animi per-
turbatio ex iracundia fiat aut ex aliqua causa earum,
qua impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic et
exemplorum commemoratione, qui simili impulsu ali-
quid commiserint, et similitudinum conlatione et ip-
sius animi adfectionis explicatione curandum est, ut
non mirum videatur, si quod ad facinus tali pertur-
6 20 batione commotus animus accesserit. Cum autem non
impulsione, verum ratiocinatione aliquem commisisse
quid dicet, quid commodi sit secutus aut quid incom-
modi fugerit, demonstrabit et id augebit, quam
maxime poterit, ut, quoad eius fieri possit, idonea
quam maxime causa ad peccandum hortata videatur.
Si gloriae causa, quantam gloriam consecuturam exi-
stimarit; item si dominationis, si pecuniae, si ami-
citiae, si inimicitiarum, et omnino quicquid erit, quod
21 causae fuisse dicet, id summe augere debebit. Et hoc
eum magno opere considerare oportebit, non quid in
veritate modo, verum etiam vehementius, quid in
opinione eius, quem arguet, fuerit. Nihil enim refert
non fuisse aut non esse aliquid commodi aut incom-
modi, si ostendi potest ei visum esse, qui arguatur.
Nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res alio

modo est, ac putatur, aut non is eventus est, quem arbitrati sunt. Res alio modo est tum, cum aut id, quod bonum est, malum putant, aut contra, quod malum est, bonum, aut, quod nec malum est nec bonum, malum aut bonum, aut, quod malum aut bonum est, nec malum nec bonum. Hoc intellectu si qui 22 negabit esse ullam pecuniam fratris aut amici vita aut denique officio [suo] antiquiorem aut suaviorem, non hoc erit accusatori negandum. Nam in eum culpa et summum odium transferetur, qui id, quod tam vere et pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum est, illi ita non esse visum; quod sumi oportet ex iis, quae ad personam pertinent, de quo post dicendum 7 est. Eventus autem tum fallit, cum aliter accidit, atque 23 ii, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut, si qui dicatur alium occidisse, ac voluerit, quod aut similitudine aut suspitione aut demonstratione falsa deceptus sit; aut eum necasse, cuius testamento non sit heres, quod eo testamento se heredem arbitratus sit. Non enim ex eventu cogitationem spectari oportere, sed qua cogitatione animus et spe ad maleficium profectus sit, considerari; quo animo quid quisque faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. Hoc 24 autem loco caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit alii nemini causam fuisse faciendi; secundarium, si [tantam aut] tam idoneam nemini. Sin fuisse aliis quoque causa faciendi videbitur, aut potestas defuisse aliis demonstranda est aut facultas aut voluntas. Potestas, si aut nescisse aut non adfuisse aut conficere aliquid non potuisse dicentur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta ceteraque quae ad rem pertinent, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus a talibus factis vacuus et integer esse dicetur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, iis accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id brevi faciendum est et in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc

accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum
8 videatur. Atque accusatori quidem haec fere sunt
25 [in causa faciendi] consideranda. Defensor autem ex
contrario primum impulsionem aut nullam fuisse di-
cet aut, si fuisse concedet, extenuabit et parvulam
quandam fuisse demonstrabit aut non ex ea solere
huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco de-
monstrandum, quae vis et natura sit eius adfectionis,
qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur; in quo
et exempla et similitudines erunt proferendae et ipsa
diligenter natura eius adfectionis [quam levissime
quietissimam ad partem] explicanda, ut et res ipsa
a facto crudeli et turbulento ad quoddam mitius et
tranquillius traducatur et oratio tamen ad animum
eius, qui audiet, et ad animi quendam intimum sen-
26 sum adcommodetur. Ratiocinationis autem suspitiones
infirmabit, si aut commodum nullum aut parvum aut
aliis maius esse aut nihilo sibi maius, quam aliis,
aut incommodum sibi maius, quam commodum dicet;
ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum
dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo, quod acci-
derit, aut cum illo periculo, quod subeatur, compa-
randa; qui omnes loci similiter in incommodi quoque
27 vitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit eum id
esse secutum, quod ei visum sit commodum, aut id
fugisse, quod putarit esse incommodum, quamquam in
falsa fuerit opinione, demonstrandum erit defensori
neminem tantae esse stultitiae, qui tali in re possit
veritatem ignorare. Quodsi hic concedatur, illud non
concessum iri, ne dubitasse quidem eum, quid eius
juris esset, et id, quod falsum fuerit, sine ulla dubi-
tatione pro vero probasse; quia si dubitarit, summae
fuisse amentiae dubia spe impulsum certum in peri-
28 culum se committere. Quemadmodum autem accusator,
cum ab aliis culpam demovebit, defensoris locis ute-
tur, sic iis locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus,
cum in alios ab se crimen volet transferre.

Ex persona autem coniectura capietur, si eae res, 9
quae personis attributae sunt, diligenter considerabuntur, quas omnes in primo libro exposuimus. Nam et de nomine nonnumquam aliquid suspitionis nascitur. Nomen autem cum dicimus, cognomen quoque intellegatur oportet. De hominis enim certo et proprio vocabulo agitur; ut si dicamus idcirco aliquem Caldum vocari, quod temerario et repentino consilio sit; aut si ea re hominibus Graecis [imperitis] verba dederit, quod Clodius aut Caecilius aut Mutius vocaretur; et de natura licet aliquantum ducere suspi- 29
tionis. Omnia enim haec, vir an mulier, huius an illius civitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua aetate, quo animo, quo corpore, quae naturae sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex victu multae trahuntur suspitiones, cum, quemadmodum et apud quos et a quibus educatus et eruditus sit, quaeritur, et quibuscum vivat, qua ratione vitae, quo more domestico vivat. Et ex 30
fortuna saepe argumentatio nascitur, cum servus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, privatus an in potestate sit aut fuerit aut futurus sit, consideratur; aut denique aliquid eorum quaeritur, quae fortunae esse attributa intelleguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta et constanti animi aut corporis absolutione consistit, quo in genere est virtus, scientia et quae contraria sunt, res ipsa, causa posita, docebit, ecquid hic quoque locus suspitionis ostendat. Nam adfectionis quidem ratio perspicuam solet prae se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia, propterea quod et ipsorum vis intellegitur et, quae res harum aliquam rem consequatur, facile cognitu est. Studium autem quod est ad- 31
sidua et vehementer aliquam ad rem applicata magna cum voluptate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspitionis; nam consilium

est aliquid faciendi non faciendive excogitata ratio. Iam facta et casus et orationes, quae sunt omnia, ut in confirmationis praeceptis dictum est, in tria tempora distributa, facile erit videre, ecquid adferant ad
10 confirmandam coniecturam suspitionis.

32 Ac personis quidem res hae sunt attributae, ex quibus omnibus unum in locum coactis accusatoris erit improbatione hominis uti. Nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspitionem adducitur, uti a tali culpa non videatur abhorruisse. Ut enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum causa, quare peccaret, non intercessit, sic causam peccati intercedere leve est, si animus nulli minus honestae rationi adfinis ostenditur. Quare vitam eius, quem arguet, ex ante factis accusator improbare debebit et ostendere, si quo in pari ante peccato convictus sit; si id non poterit, si quam in similem ante suspitionem venerit, ac maxime, si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusdemmodi causa aliqua commotum peccasse aut in aeque magna re aut in maiore aut in minore, ut si, quem quid pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare aliqua in re eius aliquod factum avarum.
33 Item in omni causa naturam aut victum aut studium aut fortunam aut aliquid eorum, quae personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiungere atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum adversarii oportebit: si avaritia inductum arguas fecisse, et avarum eum, quem accuses, demonstrare non possis, aliis adfinem vitiis esse doceas, et ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis aut cupidus aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate et auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantundem de facul-
34 tate [eius] totius est defensionis deminutum. Si nulli
adfinis poterit vitio reus ante admisso demonstrari,

locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. Nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri; quare non oportere hanc rem ex superiore vita spectari, sed superiorem vitam ex hac re improbari, et aut potestatem ante peccandi non fuisse aut causam; aut, si haec dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit: nam necesse esse eum, qui velit peccare, aliquando primum delinquere. Sin vita ante acta ignorabitur, hoc loco praeterito et, cur praetereatur, demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit.

Defensor autem primum, si poterit, debebit vitam 11
eius, qui insimulabitur, quam honestissimam demon- 35
strare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota et communia officia; quod genus in parentes, cognatos, amicos, adfines, necessarios; etiam quae magis rara et eximia sunt, si ab eo cum magno aliquid labore aut periculo aut utraque re, cum necesse non esset, officii causa aut in rem publicam aut in parentes aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, factum esse dicet; denique si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si, cum potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, voluntas a faciendo demon-
strabitur afuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo 36
firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer ante fuisse demonstrabitur: ut si, cum avaritiae causa fecisse arguatur, minime omni in vita pecuniae cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum gravitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni, per quam miserum facinus esse et indignum demonstrabitur; ut, cum animus in vita fuerit omni a vitiis remotissimus, eam causam putare, quae homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere; aut: iniquum esse et optimo cuique perniciosissimum non vitam honeste actam

tali in tempore quam plurimum prodesse, sed subita
ex criminatione, quae confingi quamvis false possit,
non ex ante acta vita, quae neque ad tempus fingi
37 neque ullo modo mutari possit, facere iudicium. Sin
autem in ante acta vita aliquae turpitudines erunt,
aut falso venisse in eam existimationem dicetur ex
aliquorum invidia aut obtrectatione aut falsa opi-
nione, aut imprudentiae, [necessitudini, persuasioni,
adulescentiae] aut alicui non malitiosae animi ad-
fectioni attribuentur aut dissimili in genere vitio-
rum . . . ., ut animus non omnino integer, sed ab tali
culpa remotus esse videatur. [Ac] si nullo modo vi-
tae turpitudo aut infamia leniri poterit oratione, ne-
gare oportebit de vita eius et de moribus quaeri, sed
de eo crimine, quo de arguatur; quare, ante factis
omissis, illud, quod instet, agi oportere.

12
38 Ex facto autem ipso suspitiones ducentur, si to-
tius administratio negotii ex omnibus partibus per-
temptabitur; atque eae suspitiones partim ex negotio
separatim, partim communiter ex personis atque ex
negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si
eas res, quae negotiis attributae sunt, diligenter con-
siderabimus. Ex iis igitur in hanc constitutionem
convenire videntur genera earum omnia, partes gene-
39 rum pleraeque. Videre igitur primum oportebit, quae
sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quae ab
re separari non possint. Quo in loco satis erit dili-
genter considerasse, quid sit ante rem factum, ex quo
spes perficiundi nata et faciundi facultas quaesita vi-
deatur; quid in ipsa re gerenda, quid postea conse-
cutum sit. Deinde ipsius est negotii gestio pertra-
ctanda. Nam hoc genus earum rerum, quae negotio
sunt attributae, secundo in loco nobis est expositum.
40 Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio,
facultas; quorum unius cuiusque vis diligenter in con-
firmationis praeceptis explicata est. Quare, ne aut
hic non admonuisse aut ne eadem iterum dixisse

videamur, breviter iniciemus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia et potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit aut quibus sine omnino confici non potest, consideranda est. 41 Deinde videndum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid aeque magnum sit, quid simile; ex quibus coniectura quaedam ducitur, si, quemadmodum res maiores, minores, aeque magnae, similes agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere eventus quoque videndus erit, hoc est, quid ex quaque re soleat evenire, [magno opere considerandum est,] ut metus, laetitia, titubatio, audacia. 42 Quarta autem pars rebus erat ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In ea quaeruntur ea, quae gestum negotium confestim aut intervallo consequuntur. In qua videbimus, ecqua consuetudo sit, ecqua lex, ecqua pactio, ecquod eius rei artificium aut usus aut exercitatio, hominum aut approbatio aut offensio; ex quibus nonnumquam elicitur aliquid suspitionis.

13 Sunt autem aliae suspitiones, quae communiter et ex negotiorum et ex personarum attributionibus sumuntur. Nam et ex fortuna et ex natura et ex victu, studio, factis, casu, orationibus, consilio et ex habitu animi aut corporis pleraque pertinent ad eas res, quae rem credibilem aut incredibilem facere possunt et cum facti suspitione iunguntur. 43 Maxime enim quaerere oportet in hac constitutione, primum potueritne aliquid fieri; deinde ecquo ab alio potuerit; deinde facultas, de qua ante diximus; deinde utrum id facinus sit, quod paenitere fuerit necesse, quod spem celandi non haberet; deinde necessitudo, in qua necesse fuerit id aut fieri aut ita fieri, quaeritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa, quam exposuimus. Ante rem, quod in itinere se tam familiariter applicaverit, quod sermonis

causam quaesierit, quod simul diverterit, dein cenarit. In re nox, somnus. Post rem, quod solus exierit, quod illum [tam familiarem] tam aequo animo reliquerit,
44 quod cruentum gladium habuerit. [Horum pars ad consilium pertinet.] Rursum, utrum videatur diligenter ratio faciendi esse habita et excogitata, an ita [temere], ut non veri simile sit quemquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quaeritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri vel a fortuna administrari. Nam saepe, si pecuniae, adiumenta, adiutores desint, facultas fuisse faciundi non videtur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intellegemus haec, quae negotiis, et illa, quae personis sunt attributa.

Hic neque facile [est] neque necessarium est distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem et quomodo defensorem tractare oporteat. Non est necessarium, propterea quod causa posita, quid in quamque conveniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inventuros putabunt, si modo quandam in commune mediocrem intellegentiam
45 conferent; non facile autem, quod et infinitum est tot de rebus utramque in partem singillatim de una quaque explicare et alias aliter haec in utramque partem
14 causae solent convenire. Quare considerare haec, quae exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inventionem animus incidet, si gesti negotii et suam et adversarii narrationem saepe et diligenter pertractabit et, quod quaeque pars suspitionis habebit, eliciens considerabit, quare, quo consilio, qua spe perficiundi quidque factum sit; hoc cur modo potius, quam illo; cur ab hoc potius, quam ab illo; cur nullo adiutore aut cur hoc; cur nemo sit conscius aut cur sit aut cur hic sit; cur hoc ante factum sit; [cur hoc ante factum non sit;] cur hoc in ipso negotio, cur hoc post negotium, aut factum de industria aut rem ipsam consecutum sit; constetne oratio aut cum re aut

ipsa secum; hoc huiusne rei sit signum an illius, an et huius et illius et utrius potius; quid factum sit, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotii 46 partes considerabit, tum illi ipsi in medium coacervati loci procedent, de quibus ante dictum est; et tum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur, quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere versabitur. Accedunt autem saepe ad coniecturam quaestiones, testimonia, rumores, quae [contra] omnia uterque simili via praeceptorum torquere ad suae causae commodum debebit. Nam et ex quaestione suspitiones et ex testimonio et ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa et ex persona et ex facto duci oportebit.

Quare nobis et ii videntur errare, qui hoc genus 47 suspitionum artificii non putant indigere, et ii, qui aliter hoc de genere ac de omni coniectura praecipiendum putant. Omnis enim iisdem ex locis coniectura sumenda est. Nam et eius, qui in quaestione aliquid dixerit, et eius, qui in testimonio, et ipsius rumoris causa et veritas ex iisdem attributionibus reperietur.

Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causae solum, quae dicitur, et ex ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit; pars autem est pervagatior et aut in omnes eiusdem generis aut in plerasque causas adcommodata. Haec ergo 15 48 argumenta, quae transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certae rei quandam continet amplificationem; ut si quis hoc velit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi perorata [et probata] causa, non est utendum; aut dubiae, quae ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi, ut suspitionibus credi oportere,

et contra, suspitionibus credi non oportere. Ac pars
locorum communium per indignationem aut per con-
questionem inducitur, de quibus ante dictum est; pars
per aliquam probabilem utraque ex parte rationem.
49 Distinguitur autem oratio atque inlustratur maxime
raro inducendis locis communibus et aliquo loco iam
certioribus illis argumentis confirmato. Nam tum
conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter
aliqui proprius causae locus tractatus est, et auditoris
animus aut renovatur ad ea, quae restant, aut omni-
bus iam dictis exsuscitatur. Omnia enim ornamenta
elocutionis, in quibus et suavitatis et gravitatis pluri-
mum consistit, et omnia, quae inventione rerum et
sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes
50 locos conferuntur. Quare non, ut causarum, sic ora-
torum quoque multorum communes loci sunt. Nam
nisi ab iis, qui multa in exercitatione magnam sibi
verborum et sententiarum copiam comparaverint, tra-
ctari non poterunt ornate et graviter, quemadmodum
natura ipsa eorum desiderat. Atque hoc sit nobis
dictum communiter de omni genere locorum commu-
16 nium. Nunc exponemus, in coniecturalem constitu-
tionem qui [loci communes] incidere soleant: suspi-
tionibus credi oportere et non oportere; rumoribus
credi oportere et non oportere; testibus credi opor-
tere et non oportere; quaestionibus credi oportere et
non oportere; vitam ante actam spectari oportere et
non oportere; eiusdem esse, qui in illa re peccarit,
[et] hoc quoque admisisse, et non esse eiusdem; cau-
sam maxime spectari oportere et non oportere. At-
que hi quidem et si qui eiusmodi ex proprio argumento
communes loci nascentur, in contrarias partes didu-
51 centur. Certus autem locus est accusatoris, per quem
auget facti atrocitatem, et alter, per quem negat ma-
lorum misereri oportere: defensoris, per quem calum-
nia accusatorum cum indignatione ostenditur et per
quem cum conquestione misericordia captatur. Hi

et ceteri loci omnes communes ex iisdem praeceptis sumuntur, quibus ceterae argumentationes; sed illae tenuius et subtilius et acutius tractantur, hi autem gravius et ornatius et cum verbis tum etiam sententiis excellentibus. In illis enim finis est, ut id, quod dicitur, verum esse videatur, in his, tametsi hoc quoque videri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

Cum est nominis controversia, quia vis vocabuli 17
definienda verbis est, constitutio definitiva dicitur. 52
Eius generis exemplo nobis posita sit haec causa: C. Flaminius is, qui consul rem male gessit bello Punico secundo, cum tribunus plebis esset, invito senatu et omnino contra voluntatem omnium optimatium per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit; arcessitur maiestatis. Intentio est: 'Maiestatem minuisti, quod tribunum plebis de templo deduxisti.' Depulsio est: 'Non minui maiestatem.' Quaestio est: Maiestatemne minuerit? Ratio: 'In filium enim quam habebam potestatem, ea sum usus.' Rationis infirmatio: 'At enim, qui patria potestate, hoc est privata quadam, tribuniciam potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit maiestatem.' Iudicatio est: Minuatne is maiestatem, qui in tribuniciam potestatem patria potestate utatur? Ad hanc iudicationem argumentationes omnes adferre oportebit.

Ac ne qui forte arbitretur nos non intellegere 53
aliam quoque incidere constitutionem in hanc causam, eam nos partem solam sumimus, in quam praecepta nobis danda sunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quivis omni in causa, si diligenter attendet, omnes videbit constitutiones et earum partes et controversias, si quae forte in eas incident. Nam de omnibus praescribemus. Primus ergo accusatoris locus est eius nominis, cuius de vi quaeritur, brevis

et aperta et ex opinione hominum definitio, hoc modo: Maiestatem minuere est de dignitate aut amplitudine aut potestate populi aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. Hoc sic breviter expositum pluribus verbis est et rationibus confirmandum et ita esse, ut discripseris, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit et ex eo, quod ostenderis esse, verbi causa maiestatem minuere, docere adversarium maiestatem minuisse et hunc totum locum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas aut indignitas aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Post erit infirmanda adversariorum discriptio.
54 Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. Hoc ex opinione hominum sumetur, cum quemadmodum et quibus in rebus homines in consuetudine scribendi aut sermocinandi eo verbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis aut inutilis esse [ostenditur] eius discriptionis approbatio et, quae incommoda consecutura sint, [eo concesso] ostendetur; id autem ex honestatis et ex utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis praeceptis exponemus. Et si cum definitione nostra adversariorum definitionem conferemus et nostram veram, honestam, utilem esse
55 demonstrabimus, illorum contra. Quaeremus autem res aut maiore aut minore aut pari in negotio similes,
18 ex quibus adfirmetur nostra discriptio. Iam si res plures erunt definiendae: ut, si quaeratur, fur sit an sacrilegus, qui vasa ex privato sacra surripuerit, erit utendum pluribus definitionibus; deinde simili ratione causa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, verum etiam verborum potestatem sibi adrogare conatus et faciat, quod velit, et id, quod fecerit, quo velit nomine appellet. [Deinde] defensoris primus locus est item nominis brevis et aperta et ex opinione hominum discriptio, hoc modo: Maiestatem minuere est aliquid de re publica, cum

potestatem non habeas, administrare. Deinde huius confirmatio [similibus et exemplis et rationibus]; postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas aut honestas adaugetur. Deinde sequitur adversariorum definitionis 56
reprehensio, quae iisdem ex locis omnibus, quos accusatori praescripsimus, conficitur; et cetera post eadem praeter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris, per quem indignabitur accusatorem sui periculi causa non res solum convertere, verum etiam verba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniae accusatorum demonstrandae aut misericordiae captandae aut facti indignandi aut a misericordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causae genere ducuntur. Quare non in omnem causam, sed in omne causae genus incidunt. Eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem, cum causa postulabit, utemur.

Cum autem actio translationis aut commutationis 19
indigere videtur, quod non aut is agit, quem oportet, 57
aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua poena, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translativa appellatur. Eius nobis exempla permulta opus sint, si singula translationum genera quaeramus; sed quia ratio praeceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes. Nam et praetoris exceptionibus multae excluduntur actiones et ita ius civile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non quemadmodum oportet egerit. Quare in iure plerum- 58
que versantur. Ibi enim et exceptiones postulantur et agendi potestas datur et omnis conceptio privatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudiciis rarius incidunt et tamen, si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmentur

autem adsumpta alia aliqua constitutione: ut in quodam iudicio, cum venefici cuiusdam nomen esset delatum et, quia parricidii causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione alia quaedam crimina testibus et argumentis confirmarentur, parricidii autem mentio solum facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet et diu consistat: cum de nece parentis nihil demonstratum esset, indignum facinus esse ea poena adficere reum, qua parricidae adficiuntur; id autem, si damnaretur, fieri necesse esse, quoniam et id causae subscriptum et ea re nomen

59 extra ordinem sit acceptum. Ea igitur poena si adfici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea poena damnationem necessario consequatur. Hic defensor poenae commutationem ex translativo genere inducendo totam infirmabit accusationem. Verumtamen ceteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit.

20 Exemplum autem translationis in causa positum nobis sit huiusmodi: Cum ad vim faciendam quidam armati venissent, armati contra praesto fuerunt, et cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti gladio manum praecidit. Agit is, cui manus praecisa est, iniuriarum. Postulat is, quicum agitur, a praetore exceptionem: EXTRA QUAM IN REUM CAPITIS PRAEIUDI-

60 CIUM FIAT. Hic is, qui agit, iudicium purum postulat; ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quaestio est: Excipiendum sit, an non. Ratio: 'Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficii, de quo inter sicarios quaeritur, praeiudicium fieri.' Infirmatio rationis: 'Eiusmodi sunt iniuriae, ut de iis indignum sit non primo quoque tempore iudicari.' Iudicatio: Atrocitas iniuriarum satisne causae sit, quare, dum de ea iudicatur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, praeiudicetur? Atque exemplum quidem hoc est. In omni autem causa ab utroque quaeri oportebit, a quo et per quos et

quo modo et quo tempore aut agi aut iudicari aut quid statui de ea re conveniat. Id ex partibus iuris, 61
de quibus post dicendum est, sumi oportebit et ratiocinari, quid in similibus rebus fieri soleat, et videre, utrum malitia [quid] aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quod alio modo agere non possit, an occasione agendi sic sit iudicium aut actio constituta, an recte sine ulla re eiusmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet: fugere iudicium ac poenam, quia causae diffidat. A translatione autem: omnium fore perturbationem, si non ita res agantur et in iudicium veniant, quo pacto oporteat; hoc est, si aut cum eo agatur, quocum non oporteat, aut alia poena, alio crimine, alio tempore; atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur haec constitutiones, quae partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem et partes eius consideremus.

21
Cum et facto et facti nomine concesso neque ulla 62
actionis inlata controversia, vis et natura et genus ipsius negotii quaeritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis videri diximus, negotialem et iuridicialem. Negotialis est, quae in ipso negotio iuris civilis habet implicatam controversiam. Ea est huiusmodi: Quidam pupillum heredem fecit; pupillus autem ante mortuus est, quam in suam tutelam venit. De hereditate ea, quae pupillo venit, inter eos, qui patris pupilli heredes secundi sunt, et inter agnatos pupilli controversia est. Possessio heredum secundorum est. Intentio est agnatorum: 'Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est.' Depulsio est: 'Immo nostra, qui heredes testamento patris sumus.' Quaestio est: Utrorum sit? Ratio: 'Pater enim et sibi et filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quae filii fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est.'

Infirmatio rationis: ‘Immo pater sibi scripsit et se-
cundum heredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare,
praeterquam quod in ipsius fuit, testamento illius ve-
strum esse non potest.’ Iudicatio: Possitne quisquam
de filii pupilli re testari; an heredes secundi ipsius
patrisfamilias, non filii quoque eius pupilli heredes
63 sint? Atque hoc non alienum est, quod ad multa
pertineat, ne aut nusquam aut usquequaque dicatur,
hic admonere. Sunt causae, quae plures habent ra-
tiones in simplici constitutione; quod fit, cum id, quod
factum est aut quod defenditur, pluribus de causis
rectum aut probabile videri potest, ut in hac ipsa
causa. Supponatur enim ab heredibus haec ratio:
‘Unius enim pecuniae plures dissimilibus de causis
heredes esse non possunt, nec umquam factum est, ut
eiusdem pecuniae alius testamento, alius lege heres
64 esset;’ infirmatio autem haec erit: ‘Non est una pe-
cunia, propterea quod altera pupilli iam erat adven-
ticia; cuius heres non illo testamento quisquam scri-
ptus erat, si quid pupillo accidisset; et de altera patris
etiamnunc mortui voluntas plurimum valebat, quae
iam mortuo pupillo suis heredibus cedebat.’ Iudicatio
est: Unane pecunia fuerit; aut, si hac erunt usi in-
firmatione: Posse plures esse unius heredes pecuniae
dissimilibus de causis et de eo ipso esse controver-
siam, iudicatio nascitur: Possintne eiusdem pecuniae
22 plures dissimilibus generibus heredes esse? Ergo una
in constitutione intellectum est, quomodo et rationes
et rationum infirmationes et propterea iudicationes
plures fiant.

65 Nunc huius generis praecepta videamus. Utrisque
aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus
rebus constet, considerandum est. Initium ergo eius
ab natura ductum videtur; quaedam autem ex utili-
tatis ratione aut perspicua nobis aut obscura in con-
suetudinem venisse; post autem approbata quaedam
a consuetudine aut vero utilia visa legibus esse fir-

mata; ac naturae quidem ius esse, quod nobis non opinio, sed quaedam innata vis adferat, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religionem eam, quae in metu et caerimonia 66
deorum sit, appellant; pietatem, quae erga patriam aut parentes aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat; gratiam, quae in memoria et remuneratione officiorum et honoris et amicitiarum observantiam teneat; vindicationem, per quam vim et contumeliam defendendo aut ulciscendo propulsamus a nobis et ab iis, qui nobis cari esse debent, et per quam peccata punimur; observantiam, per quam aetate aut sapientia aut honore aut aliqua dignitate antecedentes reveremur et colimus; veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quam confirmaverimus, fiat aut factum aut futurum sit. Ac naturae quidem 67
iura minus ipsa quaeruntur ad hanc controversiam, quod neque in hoc civili iure versantur et a vulgari intellegentia remotiora sunt; ad similitudinem vero aliquam aut ad rem amplificandam saepe sunt inferenda. Consuetudine autem ius esse putatur id, quod voluntate omnium sine lege vetustas comprobarit. In ea autem quaedam sunt iura ipsa iam certa propter vetustatem. Quo in genere et alia sunt multa et eorum multo maxima pars, quae praetores edicere consuerunt. Quaedam autem genera iuris iam certa consuetudine facta sunt; quod genus pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter quos convenit ita 68
iustum putatur, ut iure praestare dicatur. Par, quod in omnes aequabile est. Iudicatum, de quo iam ante sententia alicuius aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris, quod quisque aut ex ipsa re aut ex simili maiore minoreve nasci videbit, attendere atque elicere pertemptando unam quamque iuris partem oportebit. Locorum autem communium quoniam, ut ante dictum est, duo genera sunt, quorum alterum dubiae

rei, alterum certae continet amplificationem, quid ipsa causa det, et quid augeri per communem locum possit et oporteat, considerabitur. Nam certi, qui in omnes incidant, loci praescribi non possunt; in plerisque fortasse ab auctoritate iuris consultorum et contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem in hac et in omnibus, num quos locos communes praeter eos, quos nos exponimus, ipsa res ostendat. Nunc iuridiciale genus et partes consideremus.

23 69 Iuridicialis est, in qua aequi et iniqui natura et praemii aut poenae ratio quaeritur. Huius partes sunt duae, quarum alteram absolutam, adsumptivam alteram nominamus. Absoluta est, quae ipsa in se, non ut negotialis implicite et abscondite, sed patentius et expeditius recti et non recti quaestionem continet. Ea est huiusmodi: Cum Thebani Lacedaemonios bello superavissent et fere mos esset Graiis, cum inter se bellum gessissent, ut ii, qui vicissent, tropaeum aliquod in finibus statuerent victoriae modo in praesentiam declarandae causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, aëneum statuerunt tropaeum. Accusantur apud Amphictyonas [id est apud commune 70 Graeciae consilium]. Intentio est: 'Non oportuit.' Depulsio est: 'Oportuit.' Quaestio est: Oportueritne? Ratio est: 'Eam enim ex bello gloriam virtute peperimus, ut eius aeterna insignia posteris nostris relinquere vellemus.' Infirmatio est: 'At tamen aeternum inimicitiarum monumentum Graios de Graiis statuere non oportet.' Iudicatio est: Cum summae virtutis concelebrandae causa Graii de Graiis aeternum inimicitiarum monumentum statuerunt, rectene an contra fecerint? Hanc ideo rationem subiecimus, ut hoc causae genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt: 'Non enim iuste neque pie bellum gessistis;' in relationem criminis delaberemur, de qua post loquemur. Utrumque autem causae genus in hanc causam inci-

dere perspicuum est. In hanc argumentationes ex
isdem locis sumendae sunt atque in causam nego-
tialem, qua de ante dictum est. Locos communes 71
autem et ex causa ipsa, si quid inerit indignationis
aut conquestionis, et ex iuris utilitate et natura multos
et graves sumere licebit et oportebit, si causae dignitas
videbitur postulare. Nunc adsumptivam partem iuri- 24
dicialis consideremus.

Adsumptiva igitur tum dicitur, cum ipsum ex se
factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto
argumento defenditur. Eius partes sunt quattuor: com-
paratio, relatio criminis, remotio criminis, concessio.
Comparatio est, cum aliquid factum, quod ipsum non 72
sit probandum, ex eo, cuius id causa factum est, de-
fenditur. Ea est huiusmodi: Quidam imperator, cum
ab hostibus circumsederetur neque effugere ullo modo
posset, depectus est cum iis, ut arma et impedimenta
relinqueret, milites educeret; itaque fecit; armis et
impedimentis amissis praeter spem milites conservavit.
Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio. Sed nos
hunc locum, de quo agimus, consideremus. Intentio 73
est: 'Non oportuit arma et impedimenta relinquere.'
Depulsio est: 'Oportuit.' Quaestio est: Oportueritne?
Ratio est: 'Milites enim omnes perissent.' Infirmatio
est aut [coniecturalis]: 'Non perissent;' aut [altera
coniecturalis]: 'Non ideo fecisti.' [Ex quibus iudicatio
est: Perissentne? et: Ideone fecerit?] aut haec com-
parativa, cuius nunc indigemus: 'At enim satius fuit
amittere milites, quam arma et impedimenta concedere
hostibus.' Ex qua iudicatio nascitur: Cum omnes
perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venis-
sent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc
conditionem venire? Hoc causae genus ex suis locis 74
tractare oportebit et adhibere ceterarum quoque con-
stitutionum rationem atque praecepta; ac maxime con-
iecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod
crimini dabitur, ii, qui accusabuntur, comparabunt. Id

fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse,
nisi id factum esset, de quo facto iudicium est, futurum
fuisse negabitur; aut si alia ratione et aliam ob cau-
sam, ac dicet reus se fecisse, demonstrabitur esse
factum. Eius rei confirmatio et item contraria de
parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur.
Sin autem certo nomine maleficii vocabitur in iudicium,
sicut in hac causa — nam maiestatis arcessitur —
25 definitione et praeceptis definitionis uti oportebit. At-
que haec quidem plerumque in hoc genere accidunt,
ut et coniectura et definitione utendum sit. Sin aliud
quoque aliquod genus incidet, eius generis praecepta
licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori
maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum,
propter quod sibi reus concedi putet oportere, quam
plurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quam
75 plurimis constitutionibus adgrediatur id improbare. Ipsa
autem comparatio separata a ceteris generibus con-
troversiarum sic ex sua vi considerabitur, si illud,
quod comparabitur, aut non honestum aut non utile
aut non necessarium fuisse aut non tanto opere utile
aut non tanto opere honestum aut non tanto opere
necessarium fuisse demonstrabitur. Deinde oportet
accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod de-
fensor comparet, separare. Id autem faciet, si demon-
strabit non ita fieri solere neque oportere neque esse
rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter sa-
lutem militum ea, quae salutis causa comparata sunt,
hostibus tradantur. Postea comparare oportet cum
beneficio maleficium et omnino id, quod arguitur, cum
eo, quod factum ab defensore laudatur aut faciendum
fuisse demonstratur, contendere et hoc extenuando
maleficii magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit,
si demonstrabitur honestius, utilius, magis necessarium
fuisse illud, quod vitarit reus, quam illud, quod fecerit.
76 Honesti autem et utilis et necessarii vis et natura in
deliberationis praeceptis cognoscetur. Deinde oportebit

ipsam illam comparativam iudicationem exponere tamquam causam deliberativam et de ea ex deliberationis praeceptis dicere. Sit enim haec iudicatio, quam ante exposuimus: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venissent, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem venire? Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res veniat, tractari oportebit. Defensor autem, quibus in 26
locis ab accusatore aliae constitutiones erunt inductae, in iis ipse quoque ex isdem constitutionibus defensionem comparabit; ceteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci communes autem erunt: accusatoris, 77
in eum, qui cum de facto turpi aliquo aut inutili aut utroque fateatur, quaerat tamen aliquam defensionem [, et facti inutilitatem aut turpitudinem cum indignatione proferre]; defensoris est, nullum factum inutile neque turpe neque item utile neque honestum putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intellegatur; qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa magno ad persuadendum momento futurus sit; et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficii magnitudo ex utilitate aut honestate aut facti necessitudine demonstratur; et tertius, per quem res expressa verbis ante oculos 78
eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset.

Relatio criminis est, cum reus id, quod arguitur, confessus alterius se inductum peccato iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatius occisis tribus Curiatiis et duobus amissis fratribus domum se victor recipit. Is animadvertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatii cum gemitu et lamentatione. Indigne passus virginem occidit. Accusatur. Intentio 79
est: 'Iniuria sororem occidisti.' Depulsio est: 'Iure

occidi.' Quaestio est: Iurene occiderit? Ratio est:
'Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum neglege-
bat; me et populum Romanum vicisse moleste fere-
bat.' Infirmatio est: 'Tamen a fratre indamnatam
necari non oportuit.' Ex quo iudicatio fit: Cum Horatia
fratrum mortem neglegeret, hostium lugeret, fratris
et populi Romani victoria non gauderet, oportueritne
27 eam a fratre indamnatam necari? Hoc in genere
causae primum, si quid ex ceteris dabitur constitu-
tionibus, sumi oportebit, sicuti in comparatione prae-
ceptum est; postea, si qua facultas erit, per aliquam
constitutionem illum, in quem crimen transferetur,
80 defendere; deinde, levius esse illud, quod in alterum
peccatum reus transferat, quam quod ipse susceperit;
postea translationis partibus uti et ostendere, a quo
et per quos et quo modo et quo tempore aut agi aut
iudicari aut statui de ea re convenerit; ac simul osten-
dere non oportuisse ante supplicium, quam iudicium,
interponere. Tum leges quoque et iudicia demon-
stranda sunt, per quae potuerit id peccatum, quod
sponte sua reus punitus sit, moribus et iudicio vin-
dicari. Deinde negare audire oportere id, quod in
eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat,
iudicium fieri noluerit, et id, quod iudicatum non sit,
81 pro infecto habere oportere; postea impudentiam de-
monstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent,
quem sine iudicibus ipsi condemnarint, et de eo iudi-
cium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint:
[postea] perturbationem iudicii futuram [dicemus] et
iudices longius, quam potestatem habeant, progressuros,
si simul et de reo et de eo, quem reus arguat, iudicarint;
deinde, si hoc constitutum sit, ut peccata homines peccatis
et iniurias iniuriis ulciscantur, quantum incommodorum
consequatur; ac si idem facere ipse, qui nunc accuset,
voluisset, ne hoc quidem ipso quicquam opus fuisse
iudicio; si vero ceteri quoque idem faciant, omnino
82 iudicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne

si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id
crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa
supplicium sumere; quare esse indignum eum, qui ne
de damnata quidem poenas sumere ipse potuisset, de
ea supplicium sumpsisse, quae ne adducta quidem sit
in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, qua lege
fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in compara-
tione praecipiebamus, ut illud, quod compararetur,
extenuaretur ab accusatore quam maxime, sic in hoc
genere oportebit illius culpam, in quem crimen transfe-
retur, cum huius maleficio, qui rem se iure fecisse dicat,
comparare. Postea demonstrandum est non esse illud
eiusmodi, ut ob id hoc fieri convenerit. Extrema est,
ut in comparatione, adsumptio iudicationis et de ea
per amplificationem ex deliberationis praeceptis dictio.
Defensor autem, quae per alias constitutiones indu- 28
centur, ex iis locis, qui traditi sunt, infirmabit; ipsam 83
autem relationem comprobabit, primum augendo eius,
in quem referet crimen, culpam et audaciam, et quam
maxime per indignationem, si res feret, iuncta con-
questione ante oculos ponendo; postea levius demon-
strando se punitum, quam sit illius promeritum, et
suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde
oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore trac-
tati, ut refelli et contrariam in partem converti pos-
sint, quo in genere sunt tres extremi, contrariis ra-
tionibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum 84
criminatio, per quam perturbationem fore omnium iu-
diciorum demonstrant, si de indamnato supplicii su-
mendi potestas data sit, levabitur, primum si eius-
modi demonstrabitur iniuria, ut non modo viro bono,
verum omnino homini libero videatur non fuisse tole-
randa; deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem,
qui fecisset, in dubium vocaretur; deinde eiusmodi, ut
in eam is maxime debuerit animadvertere, qui ani-
madverterit; ut non tam rectum, non tam fuerit ho-
nestum in iudicium illam rem pervenire, quam eo

modo atque ab eo vindicari, quo modo et ab quo sit
vindicata; postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium
85 de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonstran-
dum est rationibus et similibus rebus permultas ita
atroces et perspicuas res esse, ut de his non modo
non necesse sit, sed ne utile quidem, quam mox iu-
dicium fiat, exspectare. Locus communis accusatoris
in eum, qui, cum id, quod arguitur, negare non possit,
tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum per-
turbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demon-
stratio et de eo conquestio, qui supplicium dederit
indamnatus; in eius autem, qui sumpserit, audaciam
86 et crudelitatem indignatio. Ab defensore, in eius, quem
ultus sit, audaciam sui conquestio; rem non ex no-
mine ipsius negotii, sed ex consilio eius, qui fecerit,
et causa et tempore considerari oportere; quid mali
futurum sit aut ex iniuria aut ex scelere alicuius, nisi
tanta et tam perspicua audacia ab eo, ad cuius fa-
mam aut ad parentes aut ad liberos pertineret aut
ad aliquam rem, quam caram esse omnibus aut ne-
cesse est aut oportet esse, vindicata.

29 Remotio criminis est, cum eius intentio facti,
quod ab adversario infertur, in alium aut in aliud de-
movetur. Id fit bipertito: nam tum causa, tum res
87 ipsa removetur. Causae remotionis hoc nobis exem-
plo sit: Rhodii quosdam legarunt Athenas. Legatis
quaestores sumptum, quem oportebat dari, non dede-
runt. Legati profecti non sunt. Accusantur. Intentio
est: 'Proficisci oportuit.' Depulsio est: 'Non oportuit.'
Quaestio est: Oportueritne? Ratio est: 'Sumptus
enim, qui de publico dari solet, is ab quaestore non
est datus.' Infirmatio est: 'Vos tamen id, quod pu-
blice vobis erat negotii datum, conficere oportebat.'
Iudicatio est: Cum iis, qui legati erant, sumptus, qui
debebatur de publico, non daretur, oportueritne eos
conficere nihilo minus legationem? Hoc in genere
primum, sicut in ceteris, si quid aut ex coniecturali

aut ex alia constitutione sumi possit, videri oportebit.
Deinde pleraque et ex comparatione et ex relatione
criminis in hanc quoque causam convenire poterunt.
Accusator autem illum, cuius culpa id factum reus 88
dicet, primum defendet, si poterit; sin minus poterit,
negabit ad hoc iudicium illius, sed huius, quem [ipse]
accuset, culpam pertinere. Postea dicet suo quemque
officio consulere oportere; nec, si ille peccasset, hunc
oportuisse peccare; deinde, si ille deliquerit, separatim
illum sicut hunc accusari oportere et non cum huius
defensione coniungi illius accusationem. Defensor au-
tem cum cetera, si qua ex aliis incident constitutioni-
bus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumenta-
bitur: Primum, cuius acciderit culpa, demonstrabit; 89
deinde, cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut
non potuisse aut non debuisse id facere, quod accu-
sator dicat oportuisse; quid potuerit, ex utilitatis
partibus, in quibus est necessitudinis vis implicata,
[demonstrabit] quid debuerit, ex honestate considera-
bitur. De utroque distinctius in deliberativo genere
dicetur. Deinde omnia facta esse [ab reo], quae in
ipsius fuerint potestate; quod minus, quam convenerit,
factum sit, culpa id alterius accidisse. Deinde alterius 90
culpa exponenda demonstrandum est, quantum volun-
tatis et studii fuerit in ipso; et id signis confirman-
dum huiusmodi: ex cetera diligentia, ex ante factis
aut dictis; atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile
autem non facere, et cum cetera vita fuisse hoc magis
consentaneum, quam quod propter alterius culpam
non fecerit. Si autem non in hominem certum, sed 30
in rem aliquam causa demovebitur, ut in hac eadem
re, si quaestor mortuus esset et idcirco legatis pe-
cunia data non esset, accusatione alterius et culpae
depulsione dempta ceteris similiter uti locis oportebit
et ex concessionis partibus, quae convenient, adsumere;
de quibus nobis dicendum erit. Loci autem com- 91
munes idem utrisque fere, qui in superioribus ad-

sumptivis, incident; hi tamen certissime: accusatoris, facti indignatio; defensoris, cum in alio culpa sit, [aut] in ipso non sit, supplicio se adfici non oportere.

Ipsius autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad se neque ad officium suum reus pertinuisse; nec, si quid in eo sit delictum, sibi attribui oportere. Id causae genus est huiusmodi: In eo foedere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adulescens nobilis porcum sustinuit iussu imperatoris. Foedere autem ab senatu improbato et imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum
92 quoque dicit, qui porcum tenuerit, dedi oportere. Intentio est: 'Dedi oportet.' Depulsio est: 'Non oportet.' Quaestio est: Oporteatne? Ratio est: 'Non enim meum fuit officium nec mea potestas, cum [et id aetatis non habui] et privatus essem et esset summa cum auctoritate et potestate imperator, qui videret, ut satis honestum foedus feriretur.' Infirmatio est: 'At enim quoniam particeps tu factus es in turpissimo foedere summae religionis, dedi te convenit.' Iudicatio est: Cum is, qui potestatis nihil habuerit, iussu imperatoris in foedere et in tanta religione interfuerit, dedendusne sit hostibus necne? Hoc genus causae cum superiore hoc differt, quod in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei aut homini causam attribuit, quae voluntati suae fuerit impedimento sine concessionis partibus; nam earum maior quaedam vis
93 est, quod paulo post intellegetur. In hoc autem non accusare alterum nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nihil ad se nec ad potestatem neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit novi, quod accusator quoque saepe ex remotione criminationem conficit, ut, si qui eum accuset, qui, cum praetor esset, in expeditionem ad arma populum vocarit, cum consules essent. Nam ut in superiore exemplo reus ab

suo officio et a potestate factum demovebat, sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factum removendo hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab utroque ex omnibus 94
partibus honestatis et ex omnibus utilitatis, exemplis, signis, ratiocinando, quid cuiusque officii, iuris, potestatis sit, quaeri oportebit et fueritne ei, quo de agetur, id iuris, officii, potestatis attributum necne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis aut conquestionis habebit, sumi oportebit.

Concessio est, per quam non factum ipsum pro- 31
batur ab reo, sed ut ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duae: purgatio et deprecatio. Purgatio est, per quam eius, qui accusatur, non factum ipsum, sed voluntas defenditur. Ea habet partes tres: imprudentiam, casum, necessitudinem. Imprudentia est, 95
cum scisse aliquid is, qui arguitur, negatur; ut apud quosdam lex erat: Ne quis Dianae vitulum immolaret. Nautae quidam cum adversa tempestate in alto iactarentur, voverunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se vitulum immolaturos. Casu erat in eo portu fanum Dianae eius, cui vitulum immolare non licebat. Imprudentes legis, cum exissent, vitulum immolaverunt. Accusantur. Intentio est: 'Vitulum immolastis ei deo, cui non licebat.' Depulsio est in concessione posita. Ratio est: 'Nescivi non licere.' Infirmatio est: 'Tamen, quoniam fecisti, quod non licebat ex lege, supplicio dignus es.' Iudicatio est: Cum id fecerit, quod non oportuerit, et id non oportere nescierit, sitne supplicio dignus? Casus autem infertur in concessionem, cum demonstra- 96
tur aliqua fortunae vis voluntati obstitisse, ut in hac: Cum Lacedaemoniis lex esset, ut, hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor praebuisset, capital esset, hostias is, qui redemerat, cum sacrificii dies instaret, in urbem ex agro coepit agere. Tum subito magnis commotis tempestatibus fluvius Eurotas, is qui praeter

Lacedaemonem fluit, ita magnus et vehemens factus
97 est, ut ea traduci victimae nullo modo possent. Re-
demptor suae voluntatis ostendendae causa hostias
constituit omnes in litore, ut, qui trans flumen essent,
videre possent. Cum omnes studio eius subitam flu-
minis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen
quidam capitis arcessierunt. Intentio est: 'Hostiae,
quas debuisti ad sacrificium, praesto non fuerunt.'
Depulsio concessio. Ratio: 'Flumen enim subito ac-
crevit et ea re traduci non potuerunt.' Infirmatio:
'Tamen, quoniam, quod lex iubet, factum non est,
supplicio dignus es.' Iudicatio est: Cum in ea re con-
tra legem redemptor [aliquid] fecerit, qua in re studio
eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicio
32 dignusne sit? Necessitudo autem infertur, cum vi
98 quadam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc
modo: Lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata in
portu navis deprehensa sit, publicetur. Cum magna
in alto tempestas esset, vis ventorum invitis nautis
in Rhodiorum portum navem coëgit. Quaestor navem
populi vocat, navis dominus negat oportere publicari.
Intentio est: 'Rostrata navis in portu deprehensa est.'
Depulsio [est] concessio. Ratio: 'Vi et necessario su-
mus in portum coacti.' Infirmatio est: 'Navem ex
lege tamen populi esse oportet.' Iudicatio est: Cum
rostratam navem in portu deprehensam lex publicarit
cumque haec navis invitis nautis vi tempestatis in
99 portum coniecta sit, oporteatne eam publicari? Ho-
rum trium generum idcirco in unum locum contuli-
mus exempla, quod similis in ea praeceptio argumen-
torum traditur. Nam in his omnibus primum, si
quid res ipsa dabit facultatis, coniecturam induci ab
accusatore oportebit, ut id, quod voluntate factum ne-
gabitur, consulto factum suspitione aliqua demon-
stretur; deinde inducere definitionem necessitudinis aut
casus aut imprudentiae et exempla ad eam definitio-
nem adiungere, in quibus imprudentia fuisse videatur

aut casus aut necessitudo, et ab his id, quod reus in-
ferat, separare [id est ostendere dissimile], quod [le-
nius, facilius] non ignorabile, non fortuitum, non ne-
cessarium fuerit; postea demonstrare potuisse vitari:
hac ratione provideri potuisse, si hoc aut illud fe-
cisset, aut, ni sic fecisset, praecaveri; et definitionibus
ostendere non hanc imprudentiam aut casum aut ne-
cessitudinem, sed inertiam, neglegentiam, fatuitatem
nominari oportere. Ac si qua necessitudo turpitudi- 100
nem videbitur habere, oportebit per locorum com-
munium implicationem redarguentem demonstrare
quidvis perpeti, mori denique satius fuisse, quam eius-
modi necessitudini obtemperare. Atque tum ex iis
locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris
et aequitatis naturam oportebit quaerere et quasi in
absoluta iuridiciali per se hoc ipsum ab rebus omni-
bus separatim considerare. Atque hoc in loco, si fa-
cultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili
excusatione non sit ignotum, et contentione, magis
illis ignoscendum fuisse, et deliberationis partibus,
turpe aut inutile esse concedi eam rem, quae ab ad-
versario commissa sit, permagnam esse et magno fu-
turum detrimento, si ea res ab iis, qui potestatem
habent vindicandi, neglecta sit. Defensor autem con- 33
versis omnibus his partibus poterit uti; maxime autem 101
in voluntate defendenda commorabitur et in ea re
adaugenda, quae voluntati fuerit impedimento; et se
plus, quam fecerit, facere non potuisse; et in omnibus
rebus voluntatem spectari oportere; et se convinci
non posse, quod absit a culpa; suo nomine communem
hominum infirmitatem posse damnari. Deinde nihil
esse indignius, quam eum, qui culpa careat, supplicio
non carere. Loci autem sunt communes: accusatoris
in confessionem, et quanta potestas peccandi relin-
quatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed
de facti causa quaeratur; defensoris conquestio est 102
calamitatis eius, quae non culpa, sed vi maiore quadam

accciderit, et de fortunae potestate et hominum infirmitate et, uti suum animum, non eventum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum aerumnarum et crudelitatis adversariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminem mirari conveniet, si aut in his aut in aliis exemplis scripti quoque controversiam adiunctam videbit. Quo de genere pòst erit nobis separatim dicendum, propterea quod quaedam genera causarum simpliciter ex sua vi considerantur, quaedam autem sibi aliud quoque aliquod
103 controversiae genus adsumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unam quamque causam transferre, quod ex eo quoque genere conveniet; ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controversia, ea quae ex scripto et sententia nominatur; sed, quia de concessione loquebamur, in eam praecepta dedimus, alio autem loco de scripto et de sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem [considereremus] iam contendemus.

34 104 Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus vix in iudicio probari potest, ideo quod concesso peccato difficile est ab eo, qui peccatorum vindex esse debet, ut ignoscat, impetrare. Quare parte eius generis, cum causam non in eo constitueris, uti licebit; ut [si] pro aliquo claro aut forti viro, cuius in rem publicam multa sunt beneficia, [dicere] possis, cum videaris non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: ‘Quodsi, iudices, hic pro suis beneficiis, pro suo studio, quod in vos semper habuit, tali suo tempore multorum suorum recte factorum causa uni delicto ut ignosceretis postularet, tamen dignum vestra mansuetudine, dignum virtute huius esset, iudices, a vobis hanc rem hoc postulante impetrari.’ Deinde augere beneficia licebit et iudices per locum communem ad ignoscendi
105 voluntatem ducere. Quare hoc genus, quamquam in iudiciis non versatur, nisi quadam ex parte, tamen,

quia et pars haec ipsa inducenda nonnumquam est
et in senatu aut in consilio saepe omni in genere
tractanda, in id quoque praecepta ponemus. Nam et
in senatu [aut in consilio] de Syphace diu deliberatum
est, et de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium et
eius consilium diu dictum est, et magis in hoc qui-
dem ignoscendi quam cognoscendi postulatio valuit.
Nam semper animo bono se in populum Romanum
fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali con-
stitutione uteretur, quam ut propter posterius bene-
ficium sibi ignosceretur, cum deprecationis partes ad-
iungeret. Oportebit igitur eum, qui sibi ut ignosca- 35
tur, postulabit, commemorare, si qua sua poterit 106
beneficia et, si poterit, ostendere ea maiora esse, quam
haec, quae deliquerit, ut plus ab eo boni quam mali
profectum esse videatur; deinde maiorum suorum bene-
ficia, si qua exstabunt, proferre; deinde ostendere non
odio neque crudelitate fecisse quod fecerit, sed aut stulti-
tia aut impulsu alicuius aut aliqua honesta aut probabili
causa; postea polliceri et confirmare se et hoc peccato
doctum et beneficio eorum, qui sibi ignoverint, con-
firmatum, omni tempore a tali ratione afuturum; de-
inde spem ostendere aliquo se in loco magno iis, qui
sibi concesserint, usui futurum; postea, si facultas erit, 107
se aut consanguineum aut iam a maioribus primis
amicum esse [demonstrabit] et amplitudinem suae vo-
luntatis, nobilitatem generis, eorum, qui se salvum
velint, dignitatem ostendere, et cetera ea, quae per-
sonis ad honestatem et amplitudinem sunt attributa,
cum conquestione, sine adrogantia, in se esse [demon-
strabit], ut honore potius aliquo, quam ullo supplicio
dignus esse videatur; deinde ceteros proferre, quibus
maiora delicta concessa sint. Ac multum proficiet,
si se misericordem in potestate, propensum ad igno-
scendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud pecca-
tum erit extenuandum, ut quam minimum obfuisse
videatur, et aut turpe aut inutile demonstrandum tali

108 de homine supplicium sumere. Deinde locis commu-
nibus misericordiam captare oportebit ex iis prae-
36 ceptis, quae in primo libro sunt exposita. Adver-
sarius autem malefacta augebit: nihil imprudenter,
sed omnia ex crudelitate et malitia facta dicet; ipsum
immisericordem, superbum fuisse; et, si poterit, osten-
det semper inimicum fuisse et amicum fieri nullo
modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de causa
facta, non propter benivolentiam demonstrabit, aut
post ea odium esse acre susceptum, aut illa omnia
maleficiis esse deleta, aut leviora beneficia quam
maleficia, aut, cum beneficiis honos habitus sit, pro
109 maleficio poenam sumi oportere. Deinde turpe esse
aut inutile ignosci. Deinde, de quo ut potestas esset
saepe optarint, in eum ob potestatem non uti sum-
mam esse stultitiam; cogitare oportere, quem animum
in eum et quam optime habuerint. Locus autem com-
munis erit indignatio maleficii et [alter] eorum mi-
sereri oportere, qui propter fortunam, non propter
malitiam in miseriis sint. Quoniam ergo in generali
constitutione tamdiu propter eius partium multitudinem
commoramur, ne forte varietate et dissimilitudine re-
rum diductus alicuius animus in quendam errorem de-
feratur, quid etiam nobis ex eo genere restet et quare
restet, admonendum videtur.

Iuridicialem causam esse dicebamus, in qua aequi
et iniqui natura et praemii aut poenae ratio quaere-
retur. Eas causas, in quibus de aequo et iniquo quae-
37 ritur, exposuimus. Restat nunc, ut de praemio et de
110 poena explicemus. Sunt enim multae causae, quae ex
praemii alicuius petitione constant. Nam et apud
iudices de praemio saepe accusatorum quaeritur et a
senatu aut a consilio aliquod praemium saepe petitur.
Ac neminem conveniet arbitrari nos, cum aliquod
exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudi-
ciali genere exemplorum recedere. Quicquid enim de
homine probando aut improbando dicitur, cum ad eam

dictionem sententiarum quoque ratio adcommodetur, id non, si per sententiae dictionem agitur, deliberativum est; sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium causarum vim et naturam cognoverit, genere et prima conformatione eas intelleget dissidere, ceteris autem partibus aptas inter se omnes et aliam in alia implicatam videbit. Nunc de praemiis consideremus. L. Lici- 111
nius Crassus consul quosdam in citeriore Gallia nullo inlustri neque certo duce neque eo nomine neque numero praeditos, ut digni essent qui hostes populi Romani esse dicerentur, qui tamen excursionibus et latrociniis infestam provinciam redderent, consectatus est et confecit. Romam redit: triumphum ab senatu postulat. Hic et in deprecatione nihil ad nos attinet rationibus et infirmationibus rationum supponendis ad iudicationem pervenire, propterea quod, nisi alia quoque incidet constitutio aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio et in quaestione ipsa continebitur [in deprecatione] huiusmodi: [Oporteatne poena affici? in hac, huiusmodi :] Oporteatne dari praemium? Nunc 112
ad praemii quaestionem appositos locos exponemus. Ratio igitur praemii quattuor est in partes distributa: 38
in beneficia, in hominem, in praemii genus, in facultates. Beneficia ex sua vi, ex tempore, ex animo eius, qui fecit, ex casu considerantur. Ex sua vi quaerentur hoc modo: magna an parva, facilia an difficilia, singularia sint an vulgaria, vera an falsa quadam exornatione honestentur; ex tempore autem, si tum, cum indigeremus, cum ceteri non possent aut nollent opitulari, si tum, cum spes deseruisset; ex animo, si non sui commodi causa, si eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset; ex casu, si non fortuna, sed industria factum videbitur aut si industriae fortuna obstitisse. In hominem autem, quibus ratio- 113
nibus vixerit, quid sumptus in eam rem aut laboris insumpserit; ecquid aliquando tale fecerit; num alieni

laboris aut deorum bonitatis praemium sibi postulet; num aliquando ipse talem ob causam aliquem praemio adfici negarit oportere; aut num iam satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit; aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit; aut num eiusmodi sit factum, ut, nisi fecisset, supplicio dignus esset, non, quia fecerit, praemio; aut num ante tempus praemium petat, et spem incertam certo venditet pretio; aut num, quod supplicium aliquod vitet, eo praemium postulet, ut de
39 se praeiudicium factum esse videatur. In praemii autem genere, quid et quantum et quamobrem postuletur et quo et quanto quaeque res praemio digna sit, considerabitur; deinde, apud maiores quibus hominibus et quibus de causis talis honos habitus sit, quaeretur; deinde, ne is honos nimium pervulgetur.
114 Atque hic eius, qui contra aliquem praemium postulantem dicet, locus erit communis: Praemia virtutis et officii sancta et casta esse oportere neque ea aut cum improbis communicari aut in mediocribus hominibus pervulgari; et [alter]: Minus homines virtutis cupidos fore virtutis praemio pervulgato; quae enim rara et ardua sint, ea experiendo pulcra et iucunda hominibus videri; et [tertius]: Si exsistant, qui apud maiores nostros ob egregiam virtutem tali honore dignati sunt, nonne de sua gloria, cum pari praemio tales homines adfici videant, delibari putent? et eorum enumeratio et cum eis, quos contra dicas, comparatio. Eius autem, qui praemium petet, facti sui amplificatio, eorum, qui praemio adfecti sunt, cum
115 suis factis contentio. Deinde ceteros a virtutis studio repulsum iri, si ipse praemio non sit adfectus. Facultates autem considerantur, cum aliquod pecuniarium praemium postulatur; in quo, utrum copiane sit agri, vectigalium, pecuniae, an penuria, consideratur. Loci communes: Facultates augere, non minuere oportere; et, impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, verum mercedem postulet; contra autem de pecunia

ratiocinari sordidum esse, cum de gratia referenda deliberetur; et, se pretium non pro facto, sed honorem ita, ut factitatum sit, pro beneficio postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc de iis controversiis, quae in scripto versantur, dicendum videtur.

40 116 In scripto versatur controversia, cum ex scriptionis ratione aliquid dubii nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto et sententia, ex contrariis legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controversia, cum, quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas pluresve res significat, ad hunc modum: Paterfamilias, cum filium heredem faceret, vasorum argenteorum centum pondo uxori suae sic legavit: HERES MEUS UXORI MEAE VASORUM ARGENTEORUM PONDO CENTUM, QUAE VOLET, DATO. Post mortem eius vasa magnifica et pretiose caelata petit a filio mater. Ille se, quae ipse vellet, debere dicit. Primum, si fieri poterit, demonstrandum est non esse ambigue scriptum, propterea quod omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo verbo uno pluribusve in eam sententiam, in quam is, qui dicet, accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore et 117
ex inferiore scriptura docendum id, quod quaeratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se verba considerentur, omnia aut pleraque ambigua visum iri; quae autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, haec ambigua non oportere existimare. Deinde, qua in sententia scriptor fuerit, ex ceteris eius scriptis et ex factis, dictis, animo atque vita eius sumi oportebit et eam ipsam scripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quaeretur, totam omnibus ex partibus pertemptare, si quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod adversarius intellegat, adversetur. Nam facile, quid veri simile sit eum voluisse, qui scripsit, ex omni scriptura et ex persona scriptoris atque iis rebus, quae personis attri-

118 butae sunt, considerabitur. Deinde erit demonstrandum, si quid ex re ipsa dabitur facultatis, id, quod adversarius intellegat, multo minus commode fieri posse, quam id, quod nos accipimus, quod illius rei neque administratio neque exitus ullus exstet; nos quod dicamus, facile et commode transigi posse; ut in hac lege — nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intellegatur —: MERETRIX CORONAM AUREAM NE HABETO; SI HABUERIT, PUBLICA ESTO, contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, possit dici neque administrationem esse ullam publicae meretricis neque exitum legis in meretrice publicanda, at in auro publicando et administrationem et exitum facilem esse et incommodi nihil
41 119 inesse. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num, illo probato, quod adversarius intellegat, res utilior aut honestior aut magis necessaria ab scriptore neglecta videatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum aut utile aut necessarium demonstrabimus, et si id, quod ab adversariis dicetur, minime eiusmodi esse dicemus. Deinde si in lege erit ex ambiguo controversia, dare operam oportebit, ut de eo, quod adversarius intellegat, alia in re lege
120 cautum esse doceatur. Permultum autem proficiet illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id, quod adversarius accipiat, fieri aut intellegi voluisset, ut in hac causa, in qua de vasis argenteis quaeritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse ascribi, QUAE VOLET, si heredis voluntati permitteret. Eo enim non ascripto nihil esse dubitationis, quin heres, quae ipse vellet, daret. Amentiam igitur fuisse, cum heredi vellet cavere, id ascribere, quo non ascripto nihilo-
121 minus heredi caveretur. Quare hoc genere magno opere talibus in causis uti oportebit: 'hoc modo scripsisset, isto verbo usus non esset, non isto loco verbum istud conlocasset.' Nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore

scriptum sit, quaerendum est, ut, quid eum voluisse
in eiusmodi tempore veri simile sit, intellegatur. Post
ex deliberationis partibus, quid utilius et quid ho-
nestius et illi ad scribendum et his ad comproban-
dum sit, demonstrandum; et ex his, si quid amplifi-
cationis dabitur, communibus utrimque locis uti opor-
tebit.

Ex scripto et sententia controversia consistit, 42
cum alter verbis ipsis, quae scripta sunt, utitur, alter
ad id, quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit
dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo, qui sen- 122
tentia se defendet, tum semper ad idem spectare et
idem velle demonstrabitur; tum ex facto aut ex eventu
aliquo ad tempus id, quod instituit, adcommodabitur.
Semper ad idem spectare, hoc modo: Paterfamilias
cum liberorum haberet nihil, uxorem autem haberet,
in testamento ita scripsit: SI MIHI FILIUS GENITUR
UNUS PLURESVE, IS MIHI HERES ESTO. Deinde quae
solent. Postea: SI FILIUS ANTE MORITUR, QUAM IN
TUTELAM SVAM VENERIT, TUM MIHI ILLE HERES ESTO.
Filius natus non est. Ambigunt agnati cum eo, qui
est heres, si filius ante, quam in suam tutelam veniat,
mortuus sit. In hoc genere non potest hoc dici, ad 123
tempus et ad eventum aliquem sententiam scriptoris
oportere adcommodari, propterea quod ea sola esse
demonstratur, qua fretus ille, qui contra scriptum
dicit, suam esse hereditatem defendit. Aliud autem
genus est eorum, qui sententiam inducunt, in quo non
simplex voluntas scriptoris ostenditur, quae in omne
tempus et in omne factum idem valeat; sed ex quo-
dam facto aut eventu ad tempus interpretanda dicitur.
Ea partibus iuridicialis adsumptivae maxime sustine-
tur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eo, qui,
cum lex aperiri portas noctu vetaret, aperuit quodam
in bello et auxilio quosdam in oppidum recepit, ne
ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quod prope
muros hostes castra haberent; tum relatio criminis, 124

ut in eo milite, qui, cum communis lex omnium hominem occidere vetaret, tribunum militum [suum], qui vim sibi adferre conaretur, occidit; tum remotio criminis, ut in eo, qui, cum lex, quibus diebus in legationem proficisceretur is, praestituerat, quia sumptum quaestor non dedit, profectus non est; tum concessio per purgationem et per imprudentiam, ut in vituli immolatione, et per vim, ut in nave rostrata, et per casum, ut in Eurotae magnitudine. Quare aut ita sententia inducetur, ut unum quiddam voluisse scriptor demonstretur; aut sic, ut in eiusmodi re et tempore hoc voluisse doceatur.

43 Ergo is, qui scriptum defendet, his locis plerum-
125 que omnibus, maiore tamen parte semper poterit uti: primum scriptoris conlaudatione et loco communi, nihil eos, qui iudicent, nisi id, quod scriptum sit, spectare oportere; et hoc eo magis, si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex ipsa aut aliquid ex lege; postea, quod vehementissimum est, facti aut intentionis adversariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex; quem locum multis modis variare oportebit, tum ipsum secum admirantem, quidnam contra dici possit, tum ad iudicis officium revertentem et ab eo quaerentem, quid praeterea audire aut exspectare debeat; tum ipsum adversarium quasi in testis loco producentem [hoc est interrogandum], utrum scriptum neget esse eo modo, an a se contra factum [esse] aut contra contendi neget; utrum negare ausus sit, se di-
126 cere desiturum. Si neutrum neget et contra tamen dicat: nihil esse, quo hominem impudentiorem quisquam se visurum arbitretur. In hoc ita commorari conveniet, quasi nihil praeterea dicendum sit et quasi contra dici nihil possit, saepe id, quod scriptum est, recitando, saepe cum scripto factum adversarii confligendo atque interdum acriter ad iudicem ipsum revertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est, quid

iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis iudi-
cem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscure aut
neget aliquid adversarius; cum et scriptum aperte sit 44
et adversarius omnia confiteatur, tum [iudicem] legi 127
parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco
confirmato tum diluere ea, quae contra dici poterunt,
oportebit. Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud
sensisse scriptor et scripsisse aliud demonstrabitur;
ut in illa de testamento, quam posuimus, controversia,
aut causa adsumptiva inferetur, quamobrem scripto
non potuerit aut non oportuerit obtemperari. Si 128
aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is, qui
scripto utetur, haec dicet: non oportere de eius vo-
luntate nos argumentari, qui, ne id facere possemus,
indicium nobis reliquerit suae voluntatis; multa in-
commoda consequi, si instituatur, ut ab scripto rece-
datur. Nam et eos, qui aliquid scribant, non existi-
maturos id, quod scripserint, ratum futurum; et eos,
qui iudicent, certum, quod sequantur, nihil habituros,
si semel ab scripto recedere consueverint. Quod si
voluntas scriptoris conservanda sit, se, non adver-
sarios, a voluntate eius stare. Nam multo propius
accedere ad scriptoris voluntatem eum, qui ex ipsius
eam litteris interpretetur, quam illum, qui sententiam
scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suae
voluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis
suspitionibus perscrutetur. Sin causam adferet is, qui a 129
sententia stabit, primum erit contra dicendum: quam
absurdum non negare contra legem fecisse, sed, quare
fecerit, causam aliquam invenire; deinde, conversa esse
omnia: ante solitos esse accusatores iudicibus persua-
dere, adfinem esse alicuius culpae eum, qui accusare-
tur, causam proferre, quae eum ad peccandum impu-
lisset; nunc ipsum reum causam adferre, quare deli-
querit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in 130
singulas partes multae convenient argumentationes:
primum, nulla in lege ullam causam contra scriptum

accipi convenire; deinde, si in ceteris legibus con-
veniat, hanc esse eiusmodi legem, ut in ea non opor-
teat; postremo, si in hac quoque lege oporteat, hanc
45 quidem causam accipi minime oportere. Prima pars
his fere locis confirmabitur: scriptori neque ingenium
neque operam neque ullam facultatem defuisse, quo
minus aperte posset perscribere id, quod cogitaret;
non fuisse ei grave nec difficile eam causam excipere,
quam adversarii proferant, si quicquam excipiendum
putasset; consuesse eos, qui leges scribant, exceptio-
131 nibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptio-
nibus scriptas et maxime videre, ecquae in ea ipsa
lege, qua de agatur, sit exceptio aliquo in capite aut
apud eundem legis scriptorem, quo magis probetur
eum fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret;
et ostendere causam accipere nihil aliud esse nisi le-
gem tollere; ideo quod, cum semel causa consideretur,
nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quae
in lege scripta non sit. Quod si sit institutum, om-
nibus dari causam et potestatem peccandi, cum intel-
lexerint vos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit,
non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare; de-
inde et ipsis iudicibus iudicandi et ceteris civibus vi-
vendi rationes perturbatum iri, si semel ab legibus
132 recessum sit; nam et iudices neque, quid sequantur,
habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant, ne-
que, quo pacto aliis probare possint, quod contra
legem iudicarint; et ceteros cives, quid agant, ignora-
turos, si ex suo quisque consilio et ex ea ratione,
quae in mentem aut in libidinem venerit, non ex
communi praescripto civitatis unam quamque rem
administrarit; postea quaerere ab iudicibus ipsis, quare
in alienis detineantur negotiis; cur rei publicae mu-
nere impediantur, quo setius suis rebus et commodis
servire possint; cur in certa verba iurent; cur certo
tempore conveniant, certo discedant, nihil quisquam
adferat causae, quo minus frequenter operam rei pu-

blicae det, nisi quae causa in lege excepta sit; an se legibus obstrictos in tantis molestiis esse aequum censeant, adversarios nostros leges neglegere concedant; deinde [item quaerere ab iudicibus], si eius rei [causa], 133
propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege ascribat, passurine sint; [postea] hoc, quod faciat, indignius et impudentius esse, quam si ascribat; age porro, quodsi ipsi vellent iudices ascribere, passurusne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem verbo et litteris mutare non possint, eam re ipsa et iudicio maximo commutare; de- 134
inde indignum esse de lege aliquid derogari aut legem abrogari aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoscendi et probandi aut improbandi potestas nulla fiat; hoc ipsis iudicibus invidiosissimum futurum; non hunc locum esse neque hoc tempus legum corrigendarum; apud populum haec et per populum agi convenire; quodsi nunc id agant, velle se scire, qui lator sit, qui sint accepturi; se actiones videre et dissuadere velle; quodsi haec cum summe inutilia tum multo turpissima sint, legem, cuicuimodi sit, in praesentia conservari ab iudicibus, post, si displiceat, a populo corrigi convenire; deinde, si scriptum non exstaret, magno opere quaereremus neque isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus; nunc cum scriptum sit, amentiam esse eius, qui peccarit, potius quam legis ipsius verba cognoscere. His et huiusmodi rationibus ostenditur causam extra scriptum accipi non oportere. Secunda pars est, in qua est 46
ostendendum, si in ceteris legibus oporteat, in hac 135
non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas videbitur pertinere; aut inutile aut turpe aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare; aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum una quaque de re, ita, quod oportuerit, exceptum, ut minime conveniat quicquam in tam dili-

genti scriptura praeteritum arbitrari. Tertius est lo-
cus ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per
quem oportet ostendat, si conveniat causam contra
scriptum accipi, eam tamen minime oportere, quae ab
136 adversariis adferatur. Qui locus idcirco est huic ne-
cessarius, quod semper is, qui contra scriptum dicet,
aequitatis aliquid adferat oportet. Nam summa im-
pudentia sit eum, qui contra quam scriptum sit, ali-
quid probare velit, non aequitatis praesidio id facere
conari. Si quid igitur ex hac ipsa [quippiam] ac-
cusator derogat, omnibus partibus iustius et probabilius
accusare videatur. Nam superior oratio hoc omnis fa-
ciebat, ut, iudices etiamsi nollent, necesse esset; haec
autem, etiamsi necesse non esset, ut vellent contra
137 iudicare. Id autem fiet, si, quibus ex locis culpa de-
monstrabitur esse in eo, qui comparatione aut remo-
tione aut relatione criminis aut concessionis partibus
se defendet, — de quibus ante, ut potuimus, diligenter
perscripsimus —, ex iis locis, quae res postulabit, ad
causam adversariorum improbandam transferemus,
aut causae et rationes adferentur, quare et quo con-
silio ita sit in lege aut in testamento scriptum, ut
sententia quoque et voluntate scriptoris, non ipsa so-
lum scriptura causa confirmata esse videatur [, aut
aliis quoque constitutionibus factum coarguetur].

47 Contra scriptum autem qui dicet, primum indu-
138 cet eum locum, per quem aequitas causae demonstre-
tur; aut ostendet, quo animo, quo consilio, qua de
causa fecerit; et, quamcumque causam adsumet, ad-
sumptionis partibus se defendet, de quibus ante dictum
est. Atque in hoc loco cum diutius commoratus sui
facti rationem et aequitatem causae exornaverit, tum
ex his locis fere contra adversarios dicet oportere
causas accipi. Demonstrabit nullam esse legem, quae
aliquam rem inutilem aut iniquam fieri velit; omnia
supplicia, quae ab legibus proficiscantur, culpae ac
139 malitiae vindicandae causa constituta esse; scriptorem

ipsum, si exsistat, factum hoc probaturum et idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse; ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices certa aetate praeditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quivis puer facere posset, sed qui cogitationem adsequi possent et voluntatem interpretari; deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus et barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse; nunc vero, quod intellegeret, quales viri res iudicaturi essent, idcirco eum, quae perspicua videret esse, non ascripsisse; neque enim vos scripti sui recitatores, sed voluntatis interpretes fore putavit; postea quaerere ab 140
adversariis: Quid, si hoc fecisset? Quid, si hoc accidisset? Eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima aut necessitudo certissima, tamenne accusarent? Atqui [hoc] lex nusquam excepit; non omnia ergo scriptis, sed quaedam, quae perspicua sint, tacitis exceptionibus caveri; deinde nullam rem neque legibus neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem cotidiano atque imperiis domesticis recte posse administrari, si unus quisque velit verba spectare et non ad voluntatem eius, qui ea verba habuerit, accedere; 48 141
deinde ex utilitatis et honestatis partibus ostendere, quam inutile aut quam turpe sit id, quod adversarii dicant fieri oportuisse aut oportere, et id, quod nos fecerimus aut postulemus, quam utile aut quam honestum sit; deinde leges nobis caras esse non propter litteras, quae tenues et obscurae notae sint voluntatis, sed propter earum rerum, quibus de scriptum est, utilitatem et eorum qui scripserint, sapientiam et diligentiam; postea, quid sit lex, discribere, ut ea videatur in sententiis, non in verbis consistere; et iudex is videatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur; deinde, quam indignum sit, eodem adfici supplicio eum, qui propter aliquod scelus et audaciam contra leges fecerit,

et eum, qui honesta aut necessaria de causa non ab sententia, sed ab litteris legis recesserit; atque his et huiusmodi rationibus et accipi causam et in hac lege accipi et eam causam, quam ipse adferat, opor-
142 tere accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui ab scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de aequitate ea, quae cum adversario staret, derogasset, sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam convertere aut ambigue aliquid scriptum ostendere; deinde ex illo ambiguo eam partem, quae sibi prosit, defendere aut verbi definitionem inducere et illius verbi vim, quo urgueri videatur, ad suae causae commodum traducere aut ex scripto non scriptum aliquid inducere per ratiocinationem, de qua post di-
143 cemus. Quamcumque autem rem, quamvis leviter probabilem, scripto ipso defenderit, cum aequitate causa abundabit, necessario multum proficiet, ideo quod, si id, quo nititur adversariorum causa, subduxerit, omnem eius illam vim et acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes ceteris ex adsumptionis partibus in utramque partem convenient. Praeterea autem eius, qui a scripto dicet: leges ex se, non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere et legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum: leges in consilio scriptoris et utilitate communi, non in verbis consistere; quam indignum sit, aequitatem litteris urgueri, quae voluntate eius, qui scripserit, defendatur.

49
144 Ex contrariis autem legibus controversia nascitur, cum inter se duae videntur leges aut plures discrepare, hoc modo: Lex: QUI TYRANNUM OCCIDERIT, OLYMPIONICARUM PRAEMIA CAPITO ET QUAM VOLET SIBI REM A MAGISTRATU DEPOSCITO ET MAGISTRATUS EI CONCEDITO. Et altera lex: TYRANNO OCCISO QUINQUE EIUS PROXIMOS COGNATIONE MAGISTRATUS NECATO. Alexandrum, qui apud Pheraeos in Thessalia tyran-

nidem occuparat, uxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum simul cubaret, occidit. Haec filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi in praemii loco deposcit. Sunt, qui ex lege occidi puerum dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere utramque in partem idem loci atque eadem praecepta convenient, ideo quod uterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet conten- 145
dere considerando, utra lex ad maiores, hoc est, ad utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat; ex quo conficitur, ut, si leges duae aut si plures erunt, [aut] quotquot erunt, conservari non possint, quia discrepent inter se, sed ea maxime conservanda putetur, quae ad maximas res pertinere videatur; deinde, utra lex posterius lata sit; nam postrema quaeque gravissima est; deinde, utra lex iubeat aliquid, utra permittat; nam id, quod imperatur, necessarium, illud, quod permittitur, voluntarium est; deinde, in utra lege, si non obtemperatum sit, poena [afficiatur] aut in utra maior poena statuatur; nam 146
maxime conservanda est ea, quae diligentissime sancta est; deinde, utra lex iubeat, utra vetet; nam saepe ea, quae vetat, quasi exceptione quadam corrigere videtur illam, quae iubet; deinde, utra lex de genere omni, utra de parte quadam; utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem scripta videatur; nam quae in partem aliquam et quae in certam quandam rem scripta est, propius ad causam accedere videtur et ad iudicium magis pertinere; deinde, ex lege utrum statim fieri necesse sit, utrum habeat aliquam moram et sustentationem; nam id, quod statim faciendum est, perfici prius oportet; deinde operam dare, ut sua 147
lex ipso scripto videatur niti, contraria autem aut per ambiguum aut per ratiocinationem aut per definitionem induci, uti sanctius et firmius id videatur esse, quod apertius scriptum sit; deinde suae legi ad scriptum ipsum sententiam quoque adiungere, contrariam

legem item ad aliam sententiam transducere, ut, si fieri poterit, ne discrepare quidem videantur inter se; postremo facere, si causa facultatem dabit, ut nostra ratione utraque lex conservari videatur, adversariorum ratione altera sit necessario neglegenda. Locos autem communes et, quos ipsa causa det, videre oportebit et ex utilitatis et ex honestatis amplissimis partibus sumere demonstrantem per amplificationem, ad utram potius legem accedere oporteat.

50 148 Ex ratiocinatione nascitur controversia, cum ex eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, venitur, hoc pacto: Lex: SI FURIOSUS ESCIT, ADGNATUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAQUE EIUS POTESTAS ESTO. Et lex: PATERFAMILIAS UTI SUPER FAMILIA PECUNIAQUE SUA LEGASSIT, ITA IUS ESTO. Et lex: SI PATERFAMILIAS INTESTATO MORITUR, FAMILIA PECUNIAQUE EIUS ADGNATUM GENTILIUMQUE
149 ESTO. Quidam iudicatus est parentem occidisse et statim, quod effugiendi potestas non fuit, ligneae soleae in pedes inditae sunt; os autem obvolutum est folliculo et praeligatum; deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culleus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas adferunt et testes adducunt; heredes, quos ipse iubet, scribunt; tabulae obsignantur. De illo post supplicium sumitur. Inter eos, qui heredes in tabulis scripti sunt, et inter agnatos de hereditate controversia est. Hic certa lex, quae testamenti faciendi iis, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex ceteris legibus et quae hunc ipsum supplicio huiusmodi adficiunt et quae ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem veniendum est ad eiusmodi rationem, ut quaeratur, habueritne testamenti
150 faciendi potestatem. Locos autem communes in hoc genere argumentandi hos et huiusmodi quosdam esse arbitramur: primum eius scripti, quod proferas, lauda-

tionem et confirmationem; deinde eius rei, qua de quaeratur, cum eo, de quo constet, conlationem eiusmodi, ut id, de quo quaeritur, rei, de qua constet, simile esse videatur; postea admirationem per contentionem, qui fieri possit, ut, qui hoc aequum esse concedat, illud neget, quod aut aequius aut eodem sit in genere; deinde idcirco de hac re nihil esse scriptum, quod, cum de illa esset scriptum, de hac is, qui scribebat, dubitaturum neminem arbitratus sit; postea multis in legibus multa praeterita esse, quae 151 idcirco praeterita nemo arbitretur, quod ex ceteris, de quibus scriptum sit, intellegi possint; deinde aequitas rei demonstranda est, ut in iuridiciali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit; quod faciet, si demonstrabit illud, quod conferatur, diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; si, quo in numero illud, quod per similitudinem adferetur, et quo in loco illud, cuius causa adferetur, haberi conveniat, ostendet; deinde, quid res cum re differat, demonstrabit, ut non idem videatur de utraque existimari oportere. Ac, si ipse quoque poterit ratiocinationibus 152 uti, isdem rationibus, quibus ante dictum est, utetur; si non poterit, negabit oportere quicquam, nisi quod scriptum sit, considerare; multas de similibus rebus et in unam quamque rem tamen singulas esse leges; omnia posse inter se vel similia vel dissimilia demonstrari. Loci communes: a ratiocinatione, oportere coniectura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non sit scriptum, pervenire; et neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodissime scribere, qui curet, ut quaedam ex quibusdam intellegantur; contra ratiocinationem huiusmodi: coniecturam 153 divinationem esse et stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cavere, quibus velit.

Definitio est, cum in scripto verbum aliquod est 51 positum, cuius de vi quaeritur, hoc modo: Lex: QUI

IN ADVERSA TEMPESTATE NAVEM RELIQUERINT, OMNIA AMITTUNTO; EORUM NAVIS ET ONERA SUNTO, QUI IN NAVE REMANSERINT. Duo quidam, cum iam in alto navigarent, et cum eorum alterius navis, alterius onus esset, naufragum quendam natantem et manus ad se tendentem animum adverterunt; misericordia commoti navem ad eum applicarunt, hominem ad se sustulerunt.
154 Postea aliquanto ipsos quoque tempestas vehementius iactare coepit, usque adeo, ut dominus navis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret [et inde funiculo, qui a puppi religatus scapham adnexam trahebat, navi, quoad posset, moderaretur], ille autem, cuius merces erant, in gladium [in navi] ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit et navi, quod potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus et tempestate iam commutata navis in portum pervehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leviter saucius facile ex vulnere est recreatus. Navem cum onere horum trium suam quisque esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt et ex nominis vi nascitur controversia. Nam et relinquere navem et remanere in navi, denique navis ipsa quid sit, definitionibus quaeretur. Isdem autem ex locis, ex quibus definitiva constitutio, tractabitur.

155 Nunc expositis iis argumentationibus, quae in iudiciale causarum genus adcommodantur, deinceps in deliberativum genus et demonstrativum argumentandi locos et praecepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper causa versetur, sed quia proprii tamen harum causarum quidam loci sunt, non a constitutione separati, sed ad fines horum generum
156 adcommodati. Nam placet in iudiciali genere finem esse aequitatem, hoc est, partem quandam honestatis. In deliberativo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis et honestatem et utilitatem; in demonstrativo, honestatem. Quare in [hoc] quoque genere causae quaedam argumentationes communiter ac similiter

tractabuntur, quaedam separatius ad finem, quo referri omnem orationem oportet, adiungentur. Atque unius cuiusque constitutionis exemplum supponere non gravaremur, nisi illud videremus, quemadmodum res obscurae dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis praecepta pergamus.

Rerum expetendarum tria genera sunt; par autem 52 157
numerus vitandarum ex contraria parte. Nam est quiddam, quod sua vi nos adliciat ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate, quod genus virtus, scientia, veritas. Est aliud autem non propter suam vim et naturam, sed propter fructum atque utilitatem petendum; quod genus pecunia est. Est porro quiddam ex horum partibus iunctum, quod et sua vi et dignitate nos inductos ducit et prae se quandam gerit utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facile, tacentibus nobis, intellegentur. Sed 158
ut expeditius ratio tradatur, ea, quae posuimus, brevi nominabuntur. Nam in primo genere quae sunt, honesta appellabuntur; quae [autem] in secundo, utilia. Haec autem tertia, quia partem honestatis continent et quia maior est vis honestatis, iuncta esse omnino et duplici genere intellegantur, sed in meliorem partem vocabuli conferantur et honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut petendarum rerum partes sint honestas et utilitas, vitandarum turpitudo et inutilitas. His igitur duabus rebus res duae grandes sunt attributae, necessitudo et adfectio; quarum altera ex vi, altera ex re et personis consideratur. De utraque post apertius perscribemus; nunc honestatis rationes primum explicemus.

Quod aut totum aut aliqua ex parte propter se 53
petitur, honestum nominabimus. Quare, cum eius duae 159
partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere

omnes res una vi atque uno nomine amplexa virtus.
Nam virtus est animi habitus naturae modo atque
rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius par-
tibus cognitis tota vis erit simplicis honestatis con-
sideranda. Habet igitur partes quattuor: prudentiam,
160 iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est
rerum bonarum et malarum neutrarumque scientia.
Partes eius: memoria, intellegentia, providentia. Me-
moria est, per quam animus repetit illa, quae fuerunt;
intellegentia, per quam ea perspicit, quae sunt; pro-
videntia, per quam futurum aliquid videtur ante quam
factum est. Iustitia est habitus animi communi utili-
tate conservata suam cuique tribuens dignitatem.
Eius initium est ab natura profectum; deinde quaedam
in consuetudinem ex utilitatis ratione venerunt; postea
res ab natura profectas et ab consuetudine probatas
161 legum metus et religio sanxit. Natura ius est, quod
non opinio genuit, sed quaedam in natura vis insevit,
ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, ob-
servantiam, veritatem. Religio est, quae superioris
cuiusdam naturae, quam divinam vocant, curam caeri-
moniamque adfert; pietas, per quam sanguine con-
iunctis patriaeque benivolum officium et diligens tri-
buitur cultus; gratia, in qua amicitiarum et officiorum
alterius memoria et remunerandi voluntas continetur;
vindicatio, per quam vis aut iniuria et omnino omne,
quod obfuturum est, defendendo aut ulciscendo pro-
pulsatur; observantia, per quam homines aliqua digni-
tate antecedentes cultu quodam et honore dignantur;
162 veritas, per quam immutata ea, quae sunt [ante] aut
54 fuerunt aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius
est, quod aut leviter a natura tractum aluit et maius
fecit usus, ut religionem; [aut si quid eorum, quae
ante diximus, ab natura profectum maius factum
propter consuetudinem videmus,] aut quod in morem
vetustas vulgi approbatione perduxit; quod genus
pactum [est], par, iudicatum. Pactum est, quod inter

aliquos convenit; par, quod in omnes aequabile est;
iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam senten-
tiis constitutum est. Lege ius est, quod in eo
scripto, quod populo expositum est, ut observet, con-
tinetur. Fortitudo est considerata periculorum sus- 163
ceptio et laborum perpessio. Eius partes magnifi-
centia, fidentia, patientia, perseverantia. Magnificentia
est rerum magnarum et excelsarum cum animi ampla
quadam et splendida propositione cogitatio atque ad-
ministratio; fidentia est, per quam magnis et honestis
in rebus multum ipse animus in se fiduciae certa cum
spe conlocavit; patientia est honestatis aut utilitatis
causa rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac
diuturna perpessio; perseverantia est in ratione bene 164
considerata stabilis et perpetua permansio. Tempe-
rantia est rationis in libidinem atque in alios non
rectos impetus animi firma et moderata dominatio.
Eius partes continentia, clementia, modestia. Con-
tinentia est, per quam cupiditas consilii gubernatione
regitur; clementia, per quam animi temere in odium
alicuius [iniectionis] concitati comitate retinentur;
modestia, per quam pudor honesti curam et stabilem
comparat auctoritatem. Atque haec omnia propter
se solum, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda
sunt. Quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum
institutum pertinet et a brevitate praecipiendi remo-
tum est. Propter se autem vitanda sunt non ea 165
modo, quae his contraria sunt, ut fortitudini ignavia
et iustitiae iniustitia, verum etiam illa, quae propinqua
videntur et finitima esse, absunt autem longissime;
quod genus, fidentiae contrarium est diffidentia et ea
re vitium est; audacia non contrarium, sed appositum
est ac propinquum et tamen vitium est. Sic uni cuique
virtuti finitimum vitium reperietur, aut certo iam no-
mine appellatum, ut audacia, quae fidentiae, pertinacia,
quae perseverantiae finitima est, superstitio, quae re-
ligioni propinqua est, aut sine ullo certo nomine.

Quae omnia item uti contraria rerum bonarum in re-
bus vitandis reponentur. Ac de eo quidem genere
honestatis, quod omni ex parte propter se petitur,
satis dictum est.

55 Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur,
166 quod tamen honestum vocamus, dicendum videtur. Sunt
igitur multa, quae nos cum dignitate tum [quoque]
fructu suo ducunt; quo in genere est gloria, dignitas,
amplitudo, amicitia. Gloria est frequens de aliquo
fama cum laude; dignitas est alicuius honesta et
cultu et honore et verecundia digna auctoritas; ampli-
tudo potentiae aut maiestatis aut aliquarum copiarum
magna abundantia; amicitia voluntas erga aliquem
rerum bonarum illius ipsius causa, quem diligit, cum
167 eius pari voluntate. Hic, quia de civilibus causis lo-
quimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum
quoque causa petenda videatur; ne forte qui nos de
omni amicitia dicere existimant, reprehendere incipiant.
Quamquam sunt, qui propter utilitatem modo peten-
dam putant amicitiam; sunt qui propter se solum;
sunt qui propter se et utilitatem. Quorum quid ve-
rissime constituatur, alius locus erit considerandi.
Nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utram-
168 que propter rem amicitiam esse expetendam. Ami-
citiarum autem ratio, quoniam partim sunt religioni-
bus vinctae, partim non sunt, et quia partim veteres
sunt, partim novae, partim ab illorum, partim ab
nostro beneficio profectae, partim utiliores, partim
minus utiles, ex causarum dignitatibus, ex temporum
opportunitatibus, ex officiis, ex religionibus, ex vetu-
56 statibus habebitur. Utilitas autem aut in corpore
posita est aut in extrariis rebus; quarum tamen re-
rum multo maxima pars ad corporis commodum re-
vertitur, ut in re publica quaedam sunt, quae, ut sic
dicam, ad corpus pertinent civitatis, ut agri, portus,
pecunia, classis, nautae, milites, socii, quibus rebus
incolumitatem ac libertatem retinent civitates, aliae

vero, quae iam quiddam magis amplum et minus necessarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atque amplitudo, ut quaedam excellens pecuniae magnitudo, amicitiarum ac societatum multitudo. Quibus rebus 169 non illud solum conficitur, ut salvae et incolumes, verum etiam, ut amplae atque potentes sint civitates. Quare utilitatis duae partes videntur esse, incolumitas et potentia. Incolumitas est salutis rata atque integra conservatio; potentia est ad sua conservanda et alterius attinenda idonearum rerum facultas. Atque in iis omnibus, quae ante dicta sunt, quid fieri et quid facile fieri possit, oportet considerare. Facile id dicemus, quod sine magno aut sine ullo labore, sumptu, molestia quam brevissimo tempore confici potest; posse autem fieri, quod quamquam laboris, sumptus, molestiae, longinquitatis indiget atque [aut omnes aut] plurimas aut maximas causas habet difficultatis, tamen, his susceptis difficultatibus, confieri atque ad exitum perduci potest.

Quoniam ergo de honestate et de utilitate diximus, 170 nunc restat, ut de iis rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine et adfectione, perscribamus. Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla 57 vi resisti potest, [quo ea secius id, quod facere potest, perficiat,] quae neque mutari neque leniri potest. [Atque, ut apertius hoc sit, exemplo licet vim rei, qualis et quanta sit, cognoscamus. Uri posse flamma ligneam materiam necesse est. Corpus animal mortale aliquo tempore interire necesse est; atque ita necesse, ut vis postulat ea, quam modo describebamus, necessitudinis.] Huiusmodi necessitudines cum in dicendi rationes incident, recte necessitudines appellabuntur; sin aliquae res accident difficiles, in illa superiore, possitne fieri, quaestione considerabimus. At- 171 que etiam hoc mihi videor videre, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices et absolutas. Nam aliter dicere solemus: 'Necesse est

Casilinenses se dedere Hannibali;' aliter autem: 'Necesse est Casilinum venire in Hannibalis potestatem.' Illic, in superiore, adiunctio est haec: 'nisi si malunt fame perire;' si enim id malunt, non est necesse; hoc inferius non item, propterea quod, sive velint Casilinenses se dedere sive famem perpeti atque ita perire, necesse est Casilinum venire in Hannibalis potestatem. Quid igitur haec perficere potest necessitudinis distributio? Prope dicam, plurimum, cum locus necessitudinis videbitur incurrere. Nam cum simplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam
172 nulla ratione lenire possimus; cum autem ita necesse erit, si aliquid effugere aut adipisci velimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis atque honestatis, erit considerandum. Nam si velis attendere, ita tamen, ut id quaeras, quod conveniat ad usum civitatis, reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus; pariter autem esse multas res [necessitatis], ad quas similis adiunctio non accedit; quod genus, [ut] homines [mortales] necesse est interire, sine adiunctione; ut cibo utantur, non necesse est, nisi cum illa exceptione 'extra quam, si nolint fame perire.'
173 Ergo, ut dico, illud, quod adiungitur, semper, cuiusmodi sit, erit considerandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut [aut ad honestatem] hoc modo exponenda necessitudo sit: 'necesse est, si honeste volumus vivere;' [aut ad incolumitatem, hoc modo:] 'necesse est, si incolumes volumus esse;' [aut ad commoditatem, hoc modo:] 'necesse est, si sine incommodo
58 volumus vivere.' Ac summa quidem necessitudo videtur esse honestatis; huic proxima, incolumitatis; tertia ac levissima, commoditatis; quae cum his num-
174 quam poterit duabus contendere. Hasce autem inter se saepe necesse est comparari, ut, quamquam praestet honestas incolumitati, tamen, utri potissimum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quoddam

praescriptum videtur in perpetuum dari posse. Nam, qua in re fieri poterit, ut, cum incolumitati consuluerimus, quod sit in praesentia de honestate delibatum, virtute aliquando [industria] recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda; cum autem id non poterit, honestatis. Ita in huiusmodi quoque re, cum incolumitati videbimur consulere, vere poterimus dicere nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re vel concedere alteri vel ad condicionem alterius descendere vel in praesentia quiescere atque aliud tempus exspectare oportebit, modo illud attendatur, 175 dignane causa videatur ea, quae ad utilitatem pertinebit, quare de magnificentia aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud videtur esse, ut quaeramus, quid sit illud, quod si adipisci aut effugere velimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quae sit adiunctio, ut proinde, uti quaeque res erit, elaboremus et gravissimam quamque causam vehementissime necessariam iudicemus.

176 Adfectio est quaedam ex tempore aut ex negotiorum eventu aut administratione aut hominum studio commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitae sint aut plerumque haberi soleant, habendae videantur esse; ut ad hostes transire turpe videtur esse, at non illo animo, quo Ulixes transiit; et pecuniam in mare deicere inutile, at non eo consilio, quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quaedam ex tempore et ex consilio, non ex sua natura considerandae; quibus in omnibus, quid tempora petant, quid personis dignum sit, considerandum est et non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quamdiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam locos sumi oportere arbitramur.

59 177 Laudes autem et vituperationes ex iis locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare qui volet, partiatur

in animum et corpus et extrarias res licebit. Animi est virtus, cuius de partibus paulo ante dictum est; corporis valetudo, dignitas, vires, velocitas; extrariae honos, pecunia, adfinitas, genus, amici, patria, potentia, cetera, quae simili esse in genere intellegentur. Atque in his id, quod in omnia valere oportebit; con-
178 traria quoque, quae et qualia sint, intellegentur. Videre autem in laudando et in vituperando oportebit non tam, quae in corpore aut in extraneis rebus habuerit is, de quo agetur, quam quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem et laudare stultitia et vituperare superbia est, animi [autem] et laus honesta et vituperatio vehemens est.

Nunc quoniam omne in causae genus argumentandi ratio tradita est, de inventione, prima ac maxima parte rhetoricae, satis dictum videtur. Quare, quoniam et una pars ad exitum hoc ac superiore libro perducta est et hic liber non parum continet litterarum, quae restant, in reliquis dicemus.

M. TULLII CICERONIS
SCRIPTA QUAE MANSERUNT OMNIA.

RECOGNOVIT

C. F. W. MUELLER.

PARS I

OPERA RHETORICA

RECOGNOVIT

GULIELMUS FRIEDRICH.

VOL. II.

EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXCIII.

M. TULLII CICERONIS

OPERA RHETORICA

RECOGNOVIT

GULIELMUS FRIEDRICH.

VOL. II

CONTINENS

DE ORATORE LIBROS,
BRUTUM, ORATOREM, DE OPTIMO GENERE ORATORUM,
PARTITIONES ORATORIAS, TOPICA.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXCIII.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

ADNOTATIO CRITICA.

Ad universum hoc volumen perficiendum nobis usui erant editiones, quas Koberger Norimbergi an. 1497 (N), Aldus Venetiis 1546/69, Lambinus Parisiis 1566, Gruterus Hamburgi 1618, Proust Parisiis 1687, Ernesti Halis Saxonum 1776, Schuetz Lipsiae 1805/8, Orelli-Baiter Turici 1845, Kayser Lipsiae 1860, Klotz Lipsiae 1874 emiserunt. Singulorum librorum editiones suo loco nominabuntur.

De oratore codicum genera sunt duo: mutili et integri. Mutili partim IX/X saec. (M) partim XIII/XV (m) scripti sunt. Vetustiorum, qui omnes ad unum et eundem archetypum referuntur, plurimas partes et eadem manu scriptas servavit Harleianus 2736 (H). Hunc ex altero quodam libro optimo alter homo aequalis vel paulo inferioris aetatis correxit, tertius deinde non tam correxit quam variavit, ubi prima manus nimis prisca retinuisse ei videbatur. Correctoris tamen ex ipsius ingenio nihil profectum est. Mirum sane, ni facilia emendasset is, qui locis aliquot difficillimis solus lumen attulerat. Codex exhibet haec: I 1—128 *paene summo,* 157 *citatione* — 194 *civili,* II 13 *temptans* — 90 *exprimat,* 92 *quid enim* — III 17 *inclinatio iam in,* 110 *non ut iure* etc. Eiusdem bonitatis, non amplitudinis est Abrincensis 238 (A), quem altera manus non multum recentior et correxit et supplevit — est ea, cui Oratoris reliquiae debentur —, deinde tertia saec. XIII in. manus passim correxit. Ab priore manu haec profecta sunt: II 19—50 *cohortatio,* 60 *serunt* — 90 *exprimat,* 92 *quid enim* — 233, 288 — III 17 *admo,* 110 *non ut iure* — 148, 171 *quid ergo* etc.; ab altera haec: II 234—245 *cadere possunt,* III 149—171 *rhetorico te rustus eis.* Et aetate et bonitate inferior est Erlangensis 848 (E). Continet haec: I 1—123 *has causas,* II 19—90 *exprimat,* 92 *quid enim* — 233, 288 — III 17 *admo,* 110 *nec genera* — 148, 171 *quid ergo* etc. Quae defecerunt manus recens (ε) ex integro quodam libro explevit. De his tribus libris vid. Eduardi Stroebel de Ciceronis de Oratore libr. cod. mut. antiquioribus dissert. Erlangae 1883 (act. philol. Erlang. vol. III). Accedit denique Vat. Regin. 1762 (R), in quo Hadoardus presbyter multos locos ex lib. I et II electos in epitomen *de*

Oratore inscriptam coegit. Cfr. Philol. Gotting. suppl. V 3 (a. 1886). Atque hi quattuor fontes antiquissimi et verissimae lectionis sunt. Nam mutilos, quos recentes appellant, non nimis curare debemus. Confidebant olim iis homines docti, quod meliores libros aut non habebant aut ignorabant. Erfurtensem enim ex H correcto transcriptum et Erlangensem alterum 303 (e) ad A revocandum esse multa indicia sunt (Stroebel l. c. p. 54 etc.). Deinde cum cod. A charta I *Tum Catulus* — (30) *arte,* charta II *mediocris* — (39) *quidem,* charta III *eloquentem* — (50) *cohortatio,* charta IV *serunt voluerunt* — (69) *tradantur* contineant, charta V verbis *sed qui primarum* incipiat: quid luce clarius est quam omnes eos codices, qui has singulas singulis chartis comprehensas partes alio atque perturbato ordine continuent (vid. Ellendt. ed. p. 133, 190, 211, 217; Detlefsen in act. conv. philol. Kiliens. 1869 p. 95) ex ipso A, quo tempore plenior ille quidem erat sed dissolutus, aut certe ex huius eiusdem ita affecti codicis quibusdam exemplaribus transcriptos esse? In hoc numero sunt Lag. 2, 4, 13, 32; Gud. 2 (γ); Ambr. E 14 et 127; Bodl. Canon. 252; Ottob. 1259 (o), Pal. 1476 et 1531 (Gruteri II), Vat. 1706 et 1707 et 1697. Nec ex alio fonte Lag. 36 videtur fluxisse, cum et aliis locis saepissime cum hoc codice faciat et vitio eodem, cuius origo ex A solo satis illustretur, ille etiam affectus sit (p. 110, 35). Eiusdem generis Leid. 127 B (l), Pal. 1473 (Gruteri I), Regin. 1516 sunt. Abrincensem igitur parentem magnae esse familiae videmus. Sed si quaeritur unde tres illae libr. II partes fluxerint, 13—18, 50—60, 245—287, quarum tertiam lg. 2, illas duas Pal. I et Regin. 1516, omnes l e lg. 36 Ambr. E 127 tuentur, ceteri cum A omittunt: ut libri I reliquias alia quaedam exemplaria ita has easdem alterum quoddam ex A servasse verisimile est, antequam hic unam ante fol. I alteram ante fol. IV duas ante fol. XXIV chartas dimittens priorem iacturam faceret, et inde illos codices deductos aut, quod libentius puto, suppletos esse. Nam in e et Ambr. E 127 extremo libro III adfixae sunt et in l quamquam eadem manus infixit, tamen compages dilucide dinoscuntur, quibus altera manus bis verba *textus nuper repertus* adscripsit. Illud exemplar autem nobis hodie ignotum Florentiae, id quod notae ad *consolatio* (II 50) *mediocris* (30) — hae partes se excipiunt — adscriptae in Vat. 1706 et 1707 docent, circiter saec. XIV in. in lucem videtur prodisse. De reliquis mutilis, quae ante Ellendti tempora editores adhibebant, aut adeo pauca comperimus, ut iudicare difficile sit, aut talia, ut prorsus iis supersedere possimus. Neque cum Hieronymum Lagomarsini minus diligenter exarasse suos ex cod. 32 ea collatione, quam *Σπυριδὼν Βασῆς* (Vassis) nuper in off. libr. *Ἀνδρέου Καραμήλα* Athenis 1884 et

ann. *ΑΘΗΝΑ* 1889 p. 433 etc. edidit, vidissemus, ex illius schedis saepius quidquam notavimus. Satis erat, ubicunque aliquid ab M aversum idque commemoratione dignum nescio unde per saecla exceperunt, hos quinque nominare: lg. 32, quem melius nunc novimus, l et o, quos ipsi excussimus, *γ*, quem Gustavus Sorof dedit, e, cuius collatio altera Thomae Stangl altera Eduardo Stroebel debetur. Hi idem Erlangensis prioris, Ernestus de Leutsch et Ferdinandus Heerdegen Abrincensis, Augustus Luchs et Franciscus Ruehl Harleiani collationis suae quisque benignissime potestatem fecerunt, quos optimos libros inprimis sequor. — Integrorum omnium fons et origo dicitur fuisse codex ille fabulosus, quem Laude Pompeia Gerardus Landrianus episcopus anno 1422 invenerat et Mediolanum ad Gasparinum Barzizam miserat, ut librum difficillimum lectu excuteret. Hic ipse vix renatus paulo post, nescimus quo casu aut qua culpa, periit. Ex Mediolanensium autem schola usque ab illo tempore Laudensis exemplaria per omnem Italiam fluxerunt, quorum quae adfinitas huiusce ipsius libri vetustissimi sit hodie in tenebris latet et opinor semper latebit. Nam et de ista industria Mediolanensium Ioannes Lamola aequalis illius aetatis severissime iudicavit eosque ipsos condemnavit (Remigio Sabbadini Rivist. di Filol. XIV 425; Wochenschr. f. klass. Phil. 1886, 749) neque nos hanc turbam perlustrantes eodem pari aspectu similitudinis fruimur, quod mutilorum signum commune est, ut unus hic Laudensis, summae quidem venerationis et antiquitatis, ut ait Lamola, non volgaris effigies, parens legitimus istorum esse vix possit. Viginti duos ex Ellendtio novimus totidemque ipsi in bibliotheca Vaticana inspeximus, quorum tamen et Palatinum 1469 (P) et Ottobonianum 2057 (O), cum vehementer laudarentur, denuo excussimus atque lectionum maximam partem hic L litt. notavimus, non quod ad Laudensem ipsum veram effigiem exprimant, sed ne nimis magnam struem acervemus, si integrorum omnium, qui noti sint, varietas notetur, deinde ut omnibus tandem quales illi sint perspicere liceat. Quanti ipse aestimem Fleck. ann. 135 p. 75 etc. exposui. Aliquotiens O vet', rarius O al' nominantur. Significant lectiones, quarum permagnum numerum, sub illo signo meliores fere omnes e mutilis tres homines, sub hoc signo alii tres pluresve e libris quibuslibet aliis in Ottoboniani marginibus adscripserunt. Leidensis supplementa *λ*, si qua vulgata lectio placuit *ω* litt. notata sunt. — Editiones adhibuimus Audomari Talaei (Paris. 1553) et Richardianam (Paris. 1558), deinde quas Thom. Cockman (Oxon. 1706), Pearce (Lond. 1746), Harless (Erlang. 1816), O M Mueller (Lips. 1819), Henrichsen (Hauniae 1830) paraverunt. Tum Ellendti grande opus e manibus nunquam dimisimus. Huius aetatis interpretes

praesto erant Bake, Piderit (Adler, Harnecker), Sorof, Wilkins, Cima, Stoelzle. Neque Madvigi adversaria critica (Haun. 1873 et 1884) neglegimus aut quae cum alii aliis locis, quantum novimus, tum Thomas Stangl inprimis Bl. f. d. bayer. Gymn. XVIII, 269 etc. aut Henricus Muther Fleck. ann. 129, 553 etc. et prgm. Coburg. 1885 disputaverunt. Mea defendi prgm. Molhusis Thur. 1885, Fleck. 111, 861; 117, 855; 135, 73; Wochenschr f. kl. Phil. 1888, 686 etc.

M. TULLI (*TULLII* E) *CICERONIS DE ORATORE* et inscr. et subscr. M — 5. *sine* ... *otio* om. M — 6. *quod* M *qui* vel *quidem* m *tempus illud cum* L — 7. *adque* H¹ — 10. *decursu* L *cursu* M (Cat. m. 60, ad fam. III 11, 2) sc. secundo honorum, quibus tamen ut illi perbeati (*florerent*) se perfruiturum esse Cic. olim speraverat. Viri spectati ad honores assequendos nec illo labore nec occupatione indigent. — 11. *et iam* Orell. I — 15. *molles* O om. M P — P. 2. 1. *his* L om. M — 3. *his* L — 5. *cause* L — 10. *sane* om. M — 14. *quae* C *quaedam* Lamb. om. cod. Lincoln. — 15. *nobis ex* L — 16. *vix sunt* Sorof *vix videntur* Klotz — *hac sint* Schuetz — *digna sunt* Piderit. Frustra grammaticorum cura ad suam regulam dirigendi quae simplex iudicium aurium ab *exciderunt* dependere facit, quod existumatores bis audire potuerunt. Neglegentia sane loquentium. — 21. *prudent.* M (81, 33) — 27. *artibus* L — 30. *quocunque* M — P. 3. 1. *possent* L — 4. *quis* m — 5. *quā* H¹ *qua* E¹ m¹ *aliqua* H² E² *quadam* C — 8. *qui conu.* γ — 10. *floruerunt* E m — *quamquam* E¹ *quam tn̄* γ *quamque* C *quam* ω — *multis* H¹ 32a — *sic* M L *sint* E² m — 11. *et semper* M *semper* E e *semperque* L (ex 8, 15) — 15. *enum.* L; vid. 101, 11; 334, 20; pr. Dei. 12, de nat. 3, 81. — 23. *inscien.* H¹ *scien.* M *ei scien.* L — 28. *scientiae cogitatione* M — 31. *egreg.* C *et oratorum* Hense Kr. Bl. 69 — 37. *e* om. M — P. 4. 2. *ore* Mueller, cfr. Fleckeis. ann. 85, 624 — 6. *est* M, vid. Madvig de fin. exc. I, IX. — 9. *spe liberiore* M, an: *specie liberiore*? Cfr. 28, 5; Tusc. II 52; de off. I 141 — 11. *eloquentia* M (H¹?) vid. 25, 15 — 14. *nulla u. v. quam* om. M — 17. *nemo* ... *putavit* om. M — 20. *uiam* L — 23. *eor. l. adh.* om. M — 24. *discen.* ap. Lamb. docti quidam — 26. *ac uar.* L — 27. *consec.* H E² L — 37. *enim* M *nimirum* L — P. 5. 4. *causarum* om. M — 19. *ius legum* M — 24. *elab.* L — 25. *ignorat* L (5; 4, 34; 8, 35; 9, 22) — 28. *cogitatis* C *cogitis* H¹ *cognitis* ex β Pearce — 37. *sit* R *se id* L om. M (in H eras. vid.) — P. 6. 4. *flor.* M *et flor.* P *efflor.* O — 5. *sit* M *res sit* Vict. (Halm Rh. L. 374, 11) *subest res* L (13, 16) — 17. *iam* om. L (70, 22) — *fec. vid.* om. M — 20. *ac delib.* l¹ γ — P. 7. 4. *fuerit* M — 10. *tum* om. M — *tr. pl. petebatur* M — 15. *in serm.* L — 21. *in omni re* Eussner Philol. 44, 697 — 22. *io-*

cando L — 25. *et* om. L — *esse* L — *dicebat* del. O² — 32. *sed* L — 34. *illa* om. M — P. 8. 1. *suis* M *his* L *iis* o² — 2. *dic.* del. Ottob. Vat. 1989 — 12. *coetus* om. M (non l o) — 14. *maximeque* L — 19. *perpaucis* H E² L (225, 17) — 28. *integros* M *improbos* L *integer* Vassis — 34. *in dicendo* M an: *nos dicendo?* — P. 9. 3. *ad* M² L *in* m om. M¹ — 5. *discr.* H¹ R *descr.* C, cfr. de off. I 15 ed. C F W Mueller — 9. *et plurim.* M, unde hoc a librario quodam additum esse suspicor. Cur enim non *omnium* vel *singulorum?* — *re* H¹; item 12; 15, 17; 36, 31; 100, 6; 125, 10; 191, 23. — 13. *possit* malim — 17. *aut* M¹ *haud* M² m — *possum* m — 18. *et ab init.* L — 20. *omni* om. M — 23. *non* om. M¹ m — *prud.* om. M — 24. *delin.* H² E l γ — 25. *atq:* H *at* E m *aut* L — 28. *et ornate* L — 30. *conubia* P *cōnubia* O, cfr. Tusc. V 5, de fin. V 65, de rep. II 13, Liv. I 13 — 32. *Quid enim* H¹ *Quid enim in* M — 36. *lingua, non mente* Weber progr. Vimar. 1871, 14. Cfr. Br. 53 — P. 10. 9. *atquis* H (*t* in ras.) *adquis* E¹ *atqui* E² l e *atq; ui* o¹ *atque* γ *atque is* C — 10. *nuda* M *nudā* H¹ γ — 18. *mosque* L — 26. *et* om. C — *Crasse* om. M — 28. *uostra* H *nostra* C, sed cfr. 91, 34; 187, 16; 260, 35. — 33. *a tuo* H E γ 32 — 34. *praeiēm* E¹ *praeessem* C — 35. *manu* M — P. 11. 1. *in suo* C *suo iure* Lamb. *sua in iure* Orell. *in iure sua* Pid. Fleck. 75, 840 — 2. *orn. hom.* om. M — *in* s. l. H² — *et* del. H E — *orn. . . . graves* abesse malim — 11. *necaret* M — 12. *cogeret* om. M — 15. *putasses ad.* M — 16. *ab se* L — 21. *concingitur* H O¹ *contingitur* C corr. m² — *quā* M *que* E¹ *quae ergo* M² *quare* e *quam ob rem* L m² — 23. *esse* H E² — *magnum arbitror* E³ — *potest* M — 25. *ut in sent.* L — 28. *poterit* M — P. 12. 1. *ferebat* M *ferebatur* m *ferebant* L — 5. *paene una* H¹ (et H³) 32 a — 13. *in hoc* M P O² *hoc* m O¹ (148, 29) — 14. *in* om. H E γ¹ 32 a — 18. *et in* H¹ — 22. *moris* P O vet' — 23. *his* E² m L *hiis* l γ — 28. *copioseque loqui* H² E² *copiose eloqui* L — 30. *concedis* H² E — *et qui* M *ei qui* L — *et* H 32 *et ea* M *ea* L — 31. *de quibus* L — *sint* E² R¹ e — 34. *physicae* M — *oratorum* M — 37. *iisdem* H¹ *isdem* M *idem* m — P. 13. 3. *hee* m — 9. *in hac* M *hanc* L — *ex arte* L — *alienam* m L an: *aliquam?* Halm — 10. *nominaui*|||| H *nomina* E¹ an: *nominavimus?* — 11. *in dic. ubert.* E m — 13. *afferant* L — *propria* H¹ *propriam* M — 20. *nec scientia* om. o, cfr. Rhet. L; 443, 34; Gellius I 15, 7 — 21. *id orator* L — 26. *tamquam forens.* H² E² — 27. *iis* H E¹ *hiis* γ *his* M *illis* L — 28. *iis* H E¹ *hiis* γ *his* M om. L — 29. *isti* L — 30. *maximam* γ (?) — 31. *aut ad odium* L; fort. *et ad odium* — 32. *aut ad dol.* L — 37. *atqui* ω — *hic totus* Stamm Fleck. 137, 179 — P. 14. 4. *ullā* H¹ E¹ *ulla* E² *illa* C, *illa est* scripsi — *scientiam* M corr. H² E² — 5. *nullā* M *nulla est* L. (Sed *quae* est *tractatio orationis* et *sine illa* refertur

ad *cognitionem rerum.)* — *enim* om. M — 6. *dixerat* M[1] *dixeram* M[2] m — 11. *quae* L — *iis* H E[1] *his* C — *horum* M *oratorum* L *haec oratorum* scripsi — 16. *civium hominum gentium* Vict. *gentium* Pid. *hominum* Sorof — 21. *iis* H *his* C — 24. *et exigui* M[1] *exigui* m[1] *et exiguo* M[2] L *et exangui* o[2] Capp. Vat. 16 *exsanguique* ω — 26. *tum* om. M — 31. *tuendis* M *instituendis* L *conventis* Sorof *inventis* malim. Cfr. de off. II 42, de leg. II 11. — 32. *soc. uectig.* M *de soc. de uect.* L; fortasse delendum — 33. *descr.* C *discr.* Pid. — *uel ut* H[2] E[2] — *si* om. M — 34. *aut Sol.* L — 37. *nsrō* ex *nosrō* H *nostros* C *nostri* Manut. — P. 15. 1. *perscripserunt* M[2] m (o) *scripserint* L — 2. *in* om. M — 4. *artes quasdam* L — 6. *depos.* M — 12. *et assum.* L — 14. *usu* om. M — 15. *sententia* M — 26. *ipsa quae paulo ante et mathematica et cet.* C ex cod. Baliol. et Harl. 2 corr. Pearce — 28. *illustrare* L Qui ipse illustrare non poterit quod Philo aut Asclepiades, ei ut illustretur ad Antonios fugiendum est. — 33. *quam or.* om. M — P. 16. 1. *tum* M γ *cum* m *tum cum* L — *tum* ... *medicos* incl. Sorof — 12. *quacūq de re* H[2] mrg. *quăcūque de re* E[2] s. l. — *res* om. M — *inciderit* H[1] l o γ[2] — 13. *sint* H l o γ — *copiose* H E[2] mrg. (33, 15; 44, 9) — 16. *prop.* L — 18. *aut st.* L — 20. *sint* E[1] R m — *aut in usu* L — *iis* H E[1] L *his* C — 21. *cognouerit* m — 23. *eae* E R L — 28 *te* M Non. *teque* L *atque* Kays. — 30. *aliqua res* H[2] E[2] — 36. *quoque* L — P. 17. 1. *distr.* H[2] E[2] — 3. *id que larg.* L — 9. *dilecta* H[1] E[1] — 10. *homines* M — 23. *namque* H E γ L *nam* m *Nam quod* Tosanus — *quare* C *quasi iure* scripsi — 26. *mercule* H[1] E *meercule* H[2] (113, 30; 301, 14) — 30. *volebam* Ern. — P. 18. 3. *oratoribus* C corr. ω — 4. *propriae* R. Ald. — 11. *et* om. M — *uelim* M — 14. *illo summo* E m (29, 33; 247, 32) — 20. *ministros* H[1] E γ *ministras* C *ministratrices* Non. — 22. *facultates* M — 30. *uersetur* L — 32. *tribuas* L — P. 19. 21. *sed pal.* L — 26. *et cum* Madv. adv. cr. II 185 — 28. *cumque hoc* L — 30. *quisque* H[1] E γ 32a *quisque ut* R 32b *ut quisque* H[2] *que quisque* o, l (?) *quisque eorum quantum quisque* L — *et ration.* P *de ration.* L — 32. *hoc* M (m) — P. 20. 3. *ab* M o *a* C — 18. *ab* C *et* Bake *atque* Pid. — *homine abundanti* C *omni abundans* Bake — 25. *moderatae* H E[2] *morantae* E[1] (*n* lin. del.) vid. 448, 36 — 21. *querebatur* M — 32. *de* om. M — 33. *in eor. libr. nulla* L — 37. *arbitr. esse* E m — P. 21. 1. *ipse iis* Madv. — *ipse esse optaret* E l o *ipse optar. esse* 32 *esse opt.* ex Ell. m Madv. Cfr. 110, 23; 259, 10; 444, 8; off. II 51. — 5. *uelit* M — 6. *cognosceret* E m *cognoscet* 32 P — 17. *nosse* M *n̄* e *scire* L; fort. del. — *negasse* M — 23. *omnimodis* M — 25. *et* M om. L; *eis* Sorof — *suppliciter* L — *his a* L om. M — 28. *id* om. M — *et ad* L (γ l ?) — 31. *et intell.* C *intell.* scripsi — *atque* M *et* L — P. 22. 1 *scire* L —

6. *alterum ego illi* H *ego alterum illi* M *ego illi alterum* L — 11. *continetur* M — 16. *persuadere* L — 18. *ab* E 32 — 20. *quibus dicere* M *in quibus* ω (ex v. 2) om. L *quibus adicere* Hotomanus *quibus subicere* Pearce — 21. *ammirans* L — 22. *te sibi* Bake — *perpugnantem* M *perpugnancem* E (*ce* in ras.); 149, 1; 253, 31; Quint. IV 3, 2; IX 4, 125; Tacit. dial. 31 — 25. *excitabit* M *exiuit* H² *exuit* H³ (2, 16; 49, 11) — 34. *dicen.* M (E ?) — 37. *nec* H¹ E¹ *non* C — P. 23. 9. *aliquid huic* L — 10. *mihi inquit* L — 13. *iucund. satis* L — 18. *peruen.* L — 22. *memet* l γ — 24. *ut uere* H² — 37. *fateor* om. C — *semper* om. M — P. 24. 1. an: *totum*? (199, 30) — 2. *ut* om. H E 32 a L — *tute* om. l o γ — 4. *neque quod* H *nequod* E 32 a *nec quod* l o *neque quo* L — 9. *inscitia* L Non. — *id* om. M — 10. *his* m L — 16. *se* C *te* Purgold — 20. *Sulpicius* om. M — 22. *nunc uos* L — 36. *possint* H² γ *possent* M *possunt* L — P 25. 4. *iam huic* L — 5. *hominem* L — *cupidissimum* L — 10. *alicuius* om. M — 17. *patuit eum* M¹ m — 19. *te* om. L — *denique* M (H² *decet nec* s. l.) *decet neque* L — 21. *excellentis ingenii* L — 28. *uerbi* L — *positam* E² L — 29. *ista* M — *deposuit* M *exp.* L *posuit* lg. 20 (16, 16) — 35. *obseruantur* l — *tractione* E *ratione* l o 32 — 36. *omnibus* M — 37. *designata* L *designīta* O vet' — P. 26. 1. *id* om. H¹ L — 4. *est* om. H E¹ — 5. *quidem* ... *alia* om. M — 6. *quaedam*|||||| H *tam̄ constat* suprasc. H² — 8. *assentiri* L — 12. *iis* H E *hiis* γ *his esse* L — 17. *nec ut* M — 18. *ex oratorum* M — 19. *ut uidear* H² — 20. *aliquid a me* L — *prompsisse* P — 21. *magistratus* L — 31. *Crasse inq.* L — 33. *inq. igitur* L — *Crassus sent.* l γ — P. 27. 4. *putet* L — 5. *se res* L — *habet* l — 6. *possunt* E¹ γ — 7. *possunt omnia. Sunt* H R — 8. *dicet* L — 9. *laterum* Pearce. Cfr. Cat. m. § 28 — *aures* M — 10. *enim* om. L — 11. *aliquid* L — 13. *non optima* L; cfr. 289, 24; de off. III 13, Kuehner gr. Lat. II 149, 3, 3; Draeger synt. hist. I § 84; Krueger gr. Graec. 67, 10 adn 2. — 20. *electi* M *ficti* L *dati* scripsi (*a* in *ec* mut. ut 17, 9). Cfr. 8, 18; 48, 4; 164, 12; p. Arch. 18, de har. resp. 6, de imp. Cn. P. 41 et 49, de leg. I 25; Cat. m. 40. — 24. *nemo fere* 32 L — *qui non* H² l o γ *qui* O¹ — 28. *uideat* H E², fort. rectius (5, 25) — 30. *coelio* H (illud *o* s. l.), E o *celio* m L, cfr. 79, 35; 134, 5; 201, 22; 218, 36; 264, 33; 294, 27; 302, 19; 379, 10. — *omnino* M *homini nouo* L — 32. *aequalem meum* H E l 32 γ — 34. *habet* L — 37. *cumulandus* M (*t* sup. *d* E) — P. 28. 3. *hoc* L — 6. *indilig.* L — 10. *ut illis* L — 11. *uti*|||*is* H *uti eis* E *uti his* R l o *uti is* 32 *uti hiis* γ *ut his ipsis* L — 15. *quoque optime* M (*qui* sup. *que* H²) *quique opt.* o² (156, 37; 251, 31) *qui quam opt.* Schuetz — *qui me in facillime* M *quiq: cum fac.* H² — 17. *exord.* L (23, 29; 395, 29; 396, 5) — 25. *enim* (12 litt. sp.) *sed non* H¹ *enim* (sign. corr.) *sed non* E *enim*

sed non R *enim faciendo sed non* m *enim faciendo solum quod decet sed non* H² *enim pudendo sed non* L (*pudendo* tamen cunctanter et serius interposuit O). Cfr. 144, 11; de off. I 147. — 26. *crimen* Ruhnkenius — 29. *animum adu.* M *animadu.* l o L. Illud ubicunque M testatur recepi. — *ut et* H E R *ut* C — 32. *omn. art.* L — *contremisc.* H² l 32 L — 37. *significarunt* o — *se* L — P. 29. 3. *modo non* om. M (55, 3) — 5. *oratores sum.* γ 32 a L — 8. *cur* M *cur cum* H² *cur ut* L — *quoquo* l o γ *quocunque* P — 9. *causas.* E deficit. — 14. *possit* M ε — *ne illo ipso* M *ne tum* L *tum ne* ε — *tempore* add. γ²; cfr. 288, 9; de off. II 7 — 16. *de cetera* M *q̄ ceteri* H² *ceterarum* L *quod ceterarum* ε (199, 21) — 17. *fecerant* H *fecerint* l o γ O — 19. *putentur* L — 23. *quia ante* H *quā te* m *quare* l ε — 27. *qui autem* M *cuius autem* ε *cuius* L — 28. *aliquid* L — *reprehensum* L ε — 31. *aut natura* H, an: *ab natura?* — *nisi hab. a n.* ε *nisi a n. hab.* L — P. 30. 1. *eē enim* H γ *ei esse* e — 2. *percipiendis* L incl. Ell. — 3. *qui* ω — 8. *sententia* C *sententiae* P² *scientia* e, cod. Lincoln. U (cfr. 15, 15; 40, 5). Hoc necessarium esse docent §§ 9, 20, 54, 93, II 6, III 109, 143. — *prudentium* M *prope* L — 10. *summo(rum).* M deficit — 14. *sunt in or. sum.* ε — 15. *possunt* P² (in ras.) O vet' ε λ — 16. *opera quam* C *et opera quam* N Ald. *perquam* Lamb. tacite — 27. *perfectum* ε λ — 30. *in eo* Lamb. — P. 31. 15. *ab* L — *tamen qui* L λ — 36. *quicquam* C *quisquam* Huldricus (cfr. Madv. adv. cr. III 86) — P. 32. 1. *adhort.* L λ *exh.* ε — 17. *expiscari* Siesbyeus — 24. *illud* C *id* ex ω Ell. — 30. *aut temp.* L λ *a' temp.* ε an: *ac temporum?* — P. 33. 1. *scriptum* L *scriptura* O vet' λ ε — *dissideat* Ald. (ad. Her. II 13) — 8. *qui* C *quae* ex ω Ell. — 17. *et ven.* C *ac uen.* Ern., unde Ell. opinor, non e cod. sumpsit. — 26. *in arte trad.* Muther — *qua* C *quo* in notis Schuetz (60, 31; 87, 31; 128, 33; 152, 8) — P. 34. 5. *id egisse* C *collegisse* Nizolius. Cfr. Fraenkel progr. Dorpat. 1855, 25 — 11. *ad studium* C *in stadium* ex cod. longe optimo, ut ait, Lambinus. Ipse delere malim (333, 21). — 13. *prodisc.* L λ *perd.* ε — 34. *Stilus est, stilus* Victor. (Rh. L. 444, 2) — P. 35. 2. *atque* L — 3. *inquir.* Victor. — 6. *maximeque* L — 11. *nisi qui* O Lamb. — 23. *concitationibus* L λ *condicionibus* ε cum corrupt. signo — 28. *ad quem* Muther — 35. *propos.* ω — P. 36. 15. (*exer*)*citatione* M (non E) redit — *etiam* om. ε — 21. *usus* C *uisus* Victor. om. H — *hominum* lg. 2, 86 Madv. — 24. *eligendi* H *legendi* m *et legen.* L λ *et perlegen.* ε (194, 14) — 26. *refellendi* om. M; ex 64, 12 fluxit. — 28. *eliciendum* L — 29. *dicendum* om. L — *discendum* L — 31. *re* H¹ — 32. *pact. caus. imp.* om. M — 33. *est* om. M — *etiam* om. m (suprascr. γ) L ε — *omni etiam* L — P. 37. 6. *uenit quid* H o γ L Non. — 10. *uesti uiderim* H *non uid.* L — 12. *explicauisti neque* M (sup. *sti* ↄ H)

— 13. *iis* H (22) *his* C — 15. *modo* om. m — 16. *integim.* H l^2 (p. red. in sen. 16) *integum.* C (157, 5) — 17. *prospexi* 32b — 20. *atque inuidisse* M *ac uidisse* L *atque id uidisse* scripsi (28, 15; 70, 30; 347, 6) — 22. *uillam* M *uel uillam* H^2 *uel in uillam* 32b e *ullam* l L (in sp. relicto O add.) ε *illam* ω *villamve* ed. Waldarferi, om. lg. 69 — 23. *tuque* H L — *non* C *num* Bake — 25. *esses* o L ε — *petis* M *pete* Non. — 26. *quam* om. M — 27. *in uno* H — *quas* ante *quasi* in mrg. H^3; ex illo *qua* fecit H^3 — 34. *hanc nobis ueniam* M *h. n. da ueniam* H^2 *h. n. uen. da* o^2 *hoc nobis da* L ε. Fortasse tamen: *sed da hanc nobis ueniam* (23, 29) — *et* om. m — P. 38. 2. *eius* om. M — 4. *etiam* C *te iam* Kiessling M. Rhen. 30, 477. Ut *quoque* ad *mea* ita *etiam* ad *rogo* spectat (9) — 6. *graueris* m — *id* om. M — 7. *meliorem grauioremque* H *maiorem melioremque* L ε — 10. *ego neque* L — *ita* om. L ε — *uti* M *ut hi* L *ut hii* ε — 12. *an tu* M — 14. *putes* H — 16. *de mor... hominum* om. M — 19. *de* om. H γ 32 — *ciuile* H^1, cfr. Ell. II 190 — 24. *et ut ad* O *ut ad* in mrg. P^2 om. P — *ipsum* om. P — *ciuile ius tuum* ε — 27. *P.* H om. C — 28. *pluribus* H ε — 33. *inquit istos* H — 34. *non puto memini* M ε *oratores non puto. Memini* N — 35. *ne foro quidem* M *foro* L *foro quidem* ε — *vix* om. l — 36. *putari* M (l) *putarem* L *putare* ε. Audias Heraeum in Fleck. 135, 713—720 et cfr. M. Rh. 43, 420 adn. 1. — P. 39. 1. *prudentia* L — 2. *tum* H^1 *quantum* M *quam quantum* L ε — 4. *esset* γ L ε — 7. *in his* l o γ ε — 8. *urbis* H l *urb.* o *VRR*γ *urb'* ε — 10. *usitata* om. M — 13. *esset coeptā* H^1 *excoeptā* H^2 — 14. *debere* (*t ha* sup. sc. 2) H — *ne* om. M — 15. *ante* l γ e 32 *antea non* L *ante non* ε — 16. *hoc* om. H — 22. *quom* H^1 *cum* M *et* L — 23. *tum* o^2 om. M *et* L ε — 24. *ferend.* C (p. Arch. 21) *efferend.* lg. 84, 93 (146, 8) — 25. *est* om. M — 31. *M.* om. M — *quanta* M — 32. *ec ferre* H^1 *et ferre* H^2 *ferre* m ε *efferre* L (90, 13) — 33. *maxime* M — 34. *iam* om. L — P. 40. 6. *se* om. M — *facile* om. L ε — 7. *causas tueri* e — 14. *usus cap.* L ε (430, 12) — 16. *flum.* m — 19. *demum* m — 22. *se* om. M — *autem aut* H γ 32a L *aut* l o ε (69, 17; 84, 22; 444, 23) — 28. *euertit* H e — 29. *nauem* C *nauim* H (439, 16) — *quod* H — 30. *in* om. M — 37. *res* om. M — *delata res* e — P. 41. 3. *nempe* om. M — 6. *quaque* m *qui* γ — 9. *dic. red.* γ ε — 12. *cum Romam* Ell. — 20. *in iure uersata* om. M — 25. *buceleius* H (et 32) — 27. *in re* om. L — 30. *autem* H *enim* l o ε *licet* γ 32 *lucius* e — *aedific.* C *exaedific.* H (38, 6; 82, 5). Aedificium enim nova exstructione altius educebatur. — P. 42. 4. *eloq. i. per.* del. Schuetz — 7. *uenisset* L — *non posse* L ε — 9. *autem* C *licet* m — *tum* om. ε — 11. *qui ... veniret* om. M — *suam* om. ε λ N — 18. *uirum cons.* L — 19. *cum eum* ω *quem* ma-

luit Ell. — 20. *dedisset* C corr. O² — 24. *memoriae* L — 25. *dedidisset* P *dedisset* C — 28. *quam de ordinanda ciuitate* e — 29. *praesertim* om. L; distinxi cum N — 30. *in* om. L ε — *possit* M — 31. *consisterent* L ε — 32. *inferiori* H e *inferioreque* ε an: *inferiore in*? — P. 43. 1. *quaeretur* m — 2. *continuone an* om. L — *ubi lustrix conditum* γ *tribus lustris conditum* l ε *ter lustris conditis* o *ubi iam ter lustrum conditum* e *si non sit conditum lustrum* L — *liber* H *liber sit* m ε *sit ne liber* L — 5. *romae* H *romaeque* C — 8. *controuersiam* L ε — 9. *pueri* L — 11. *non* om. o γ e 32 — 12. *locum* l o 32 — 21. *segnitiam* H o 32 *segniū* γ *segnitiem* l L ε, ex Non. corr. Ell. — 25. *ille* H — 26. *art. s. fac.* H *art. fac. s.* m ε *s. art. fac.* L — 27. *alter* H o γ — *nominatur* M — 32. *artificiosa* H¹ — *digeste* (*i* ex *e*) H — *generatam* H¹ om. m *et generata* L — 35. *habeat* Cratand. Ell. — 36. *non sit* H — P. 44. 5. *caeli astr.* M — 6. *motus* om. H, cfr. de div. I 128. — 9. *disponere ornare* malim (sed vid. M. Rh. 18, 501 adn. 23) — 10. *quodam* H¹ *quondam* C *quodam modo* coni. Harnecker (231, 19). — *omnibus* om. H — *et* om. m — 11. *adhibitast* ex *habitast* H — *quaedam* om. M — 12. *et extr.* H o e — *ex* om. M. Locus vix sanus — 18. *est id* ε — 19. *sui* om. M — 21. *eman.* L ε — 26. *breuis et* C *breuis* H o *breuius* 32, fort. hoc rectius (Quint. VII 3, 2) — 30. *diu* om. M — 31. *occuparet* m — 33. *genera* H om. L — 36. *atque obsc.* m — 37. *cogantur* Ern. — P. 45. 2. *repleri* L — *istam* M ε *ista* L *iusta* ω — *scientia* L — 3. *acutissimo* γ o e L ε (42, 2) — 7. *enim sunt* ε — 11. *a* om. M — 16. *haec* om. M — *aliena* C *Aeliana* Madv. — 17. *et* om. M — *et* H *et in* C — 21. *quis* M ε *quem* γ *quod* L — *ciuili* ||| *scientia* H 32 *ciuilem scientiam* C — 23. *omn. ciuit.* om. M — 25. *praep. ista* ε — 26. *delectat* om. H — 27. *ciuili* M deficit — 29. *uerus et iustus* C *virtus* Wesenberg *vera virtus* scripsi — P. 46. 25. *cogn. esse* ω — 35. *auctore dignitatem* L λ *auctorem dign.* ε *auctoritatem* Manut. *auctorum dignitatem* Muther *auctoritatis dignitatem* malim (pr. Mur. 15, in Pis. 64). — 36. *repperissent* C *reper.* P, corr. Aug. Matthiae progr. Altenburg 1807. — P. 47. 8. *ista* C *ita* Madv. (cfr. 63, 30) — 11. *dicat* C *dicit* Sorof incl. Pid. — 15. *suarum summarum* L λ ε — *mea ope* C corr. G. Hermann — 16. *pro inc.* Ribbeck trag. Lat. 55. — 34. *debet* λ *debent* C — 35. *proclam.* C corr. Ell. — P. 48. 3. *esse* C *invenisse* Madvig *dedisse* Klotz *adfuisse* Pid. *effecisse* Harnecker et Cima. Ante *tamen* Tittler *auctor* Muther *inventor,* quorum uterque cum Ernesto *putabatur* scribit, Sorof nunc *largitus,* quod post *tamen* in ed. scripserat, interponunt. Mihi mens loci non tam dandi aut inveniendi verbum quam conformandi, excolendi, locupletandi, auxiliandi videtur postulare; itaque simile aliquid atque *opitulatus* (de inv. II 7) nescio an

post *deus* evanuerit. Cfr. pr. Arch. 15; Hor. od. I 10, 3; *Παύλου πρὸς Κορινθ.* I 3, 6. — *ut et* L λ ε *et ut*||| P^1 *ut id* lg. 23 — 19. *rei* Bake — 20. *haurietis* L λ ε — P. 49. 14. *sentias intelligemus* Manut. — *inq. Cr.* ε — 22. *me nunc* ε — 34. *inquit* in cod. et ed. antiq. varie collocatum inclusi — P. 50. 5. *esse* C *etiam* Klotz, del. Schuetz — *quo de* ω — *intelligant* Ern. — 7. *qui* ε — 9. *quidam* λ ε *quidem* P^2 om. L — 29. *et ag.* L λ — P. 51. 31. *aliqua* ε *illam* Manut. *reliquam* Gesner *alienam* Wyttenbach *eam ipsam* Klotz *aliam* Stroebel *civilem aliquam* Muther — *scientia* L λ ε — *copiam* L λ ε — P. 52. 2. *et* del. Lamb. — *si sit* C — 8. *quisque ut* C *ut quisque* Naegelsbach — 14. *et* C *ei* Bake — 17. *sic. prop.* incl. Ell. — P. 53. 2. *quo* L λ *quoque* ε om. ω — 7. *de motibus animorum* Ern. — 8. *auribus* Madv. adv. cr. III 88. — 12. *doloris* incl. Kraffert progr. Aurich 1883, 110. Cfr. Tusc. IV 21, 44 — 25. *uti qui* P λ ε *uti*|||*qui* O *ut ii qui* Pid. — 25. *et Graec.* Pearce — 28. *animos hominum* L λ ε N — *hominum* om. N — P. 54. 8. *nec si* lg. 23, 67 Heeren — 12. *ab ciu.* L — 15. *et princ.* Bake — 18. *nisi nostro* Doederlein — 20. *quoiquam* lg. 65. — *quibus poss.* ε. Ita ad Her. IV 5 optimi cod. — 26. *causas* L ε — 32. *debet* lg. 20 — P. 55. 3. *modo* om. C — 20. *iisque* L *isque* λ *hiis* ε *hisce* Heusinger — 29. *uoluit* O — 30. *uberius* Bake — *oratio* L λ — P. 56. 8. *quoiquam* lg. 5 — 21. *et apti* ε — 28. *ex* L λ ε *et* ω *haec* Lamb. *ea* Orell. — 29. *quasi aest.* incl. Bake — 34. *haberetur* C corr. Ern. — P. 57. 12. *atque* (*et* Non.) *incomitatam et incomptam* L λ ε N Non. corr. Pearce — 21. *et* L λ ε *etiam* ω — 31. *et* C *est* Ern. — P. 58. 9. *ertū ccu* in spat. vac., *al' certū sciri* mrg. P^2 *erctū*||||*iri* O^1 *hercitū*||||*iri* O^2 *erctumciri* λ *heretum cieri* ε corr. Victorius — 16. *ut in* P *et ut in* O λ ε — *titi Lucilii* L *.t. Lucili* λ *C. Lucilii* ε — 26. *despopon.* L — P. 59. 10. *Ac* P *At* C — 17. *in contr.* C *sine contr.* Klotz — 21. *oratoriis* Nizolius — 25. *nonne* C *non* Bake — P. 60. 13. *et orat.* ω — 20. *coegisset* L λ *coegissent* ε *coegisses* lg. 35 — 20. *nuncupasset* C corr. Manut. — 24. *quae* Ell. auct. incl. Kays. — 31. *in qua* C *in quo* ex Gu. 2 Ern. — 37. *ipsa* L λ ε — P. 61. 15. *non* L *nec* λ ε, unde *non esse* conieci — 16. *non* C *nunc* Schuetz, del. Bake — 22. *si qui* Bake — 23. *est* Madv. — 34. *non* del. Ern. — P. 62. 14. *et* om. ω — 21. *munionem* L λ ε *Nomionem* Talaeus *nomum* ap. Lamb. quidam *hymnum* Ritschl M. Rh. 26, 394 — *recitarimus* Ritschl — 30. *aliunde* ω (149, 11) — 34. *perit.* C *imperit.* Lamb. — *et* C *ei* Sorof (46, 30) — P. 63. 2. *in* om. C add. Manut. — 3. *pragmaticon* $λ^1$ — 9. *acceleret* Madv. adv. cr. III 89 — 16. *et quod* C *quod* Lamb. *id quod* Heusinger — 20. *probabatur* O λ ε — 33. *iter et* C *notitiam et* Ell. *memoriam et* Koch. *iterum et* Madv. (c. l.). Sed *antiquitatis exempl.* cohaerere docent §§ 18, 201; Br. 214; or

120, 169; p. Caec. 80, p. Arch. 14, de dom. 4. Verba illa ex sequenti *erit* orta cum deleveris, singula comprehensionis membra pedetentim, quod Cicero amat, accrescent. — 35. *Longo* L λ *Conge* ε *Congo* Grucchius — P. 64. 6. *prope non* Matthias Fleck. 135, 479 — 19. *pr* ... *prava* om. L λ — *praua sunt* ε (?) — 23. *inraucuerit* P *irraucuerit* O *irracuerit* λ ε — 26. *eloquentia* L λ¹ ε — P. 65. 9. *quin* N — 11. *is* C *id* Manut. —

Lib. II. P. 66. 17. *non* om. L λ — 18. *dicen.* ε — 22. *esset* ε — P. 67. 3. *doctrina* L ε *doctrinaque* λ *et doctr.* ω — 7. *modi* C *domi* Gulielmius (366, 18) — 15. *dedisset* ε; cfr. 176, 34; de off. I 71 — 20. *rei* om. ε — P. 68. 2. *septum* Lamb. — 7. *multos et ingeniis et magna laude* C. Sententiam imperfectam ex I 5, II 119, 232, III 79, Br. 303 ita suppleo: *multos et ingeniis et exercitationibus oratores extitisse et magna laude* etc. Cfr. p. Arch. 15. — 9. *fuit* ε — 10. *in tantam* L λ ε — P. 69. 3. *potest* C *potest esse* N; cfr. 132, 2; Verr. I 149, III 226, Sex. Rosc. 64, Phil. I 10; Seyffert-Mueller Lael. p. 372 — *ornatius* P¹ O λ lg. 23 Vict. N *ornatius esse* C — 4. *quoniam* C *quamquam* Ern. om. ε — *soleo* Pearce (42, 3) — 32. *inquit* del. Schuetz — 33. *inq.* del. Ern. — 36. *temptans*: M (i. e. H l e, ap. Ell. 36) redit — P. 70. 7. *si tu* L ε — 11. *causa uos* L — 13. *causa* M *ea* Gu. 2 om. L — 15. *sentio* H L *sentiam* m ε — 16. *magisque* Lamb. *cui magis* Muther — 18. *oblitus sum* m ε — 22. *artibus* M — 23. *inq.* om. L ε — *et* om. L ε; particula pendens est. Pergere voluit: neque ita sum ineptus ut te urgeam; quod cum aliud quidpiam interposuerit mutatis verbis sequitur. — 24. *te* om. L — 25. *minus mihi* O *minus* m Lamb. — *uel ut hoc* H l (73, 23) *uel* e *uel hoc* L ε; cfr. Zumpt in Verr. II 17 — 27. *illud* om. M — *et ne* H e — 28. *uidear* H l *uideatur* e *uideantur* L ε. Illud melius, quo quali familiaritate uterque Crassi usus sit subtilius significatur (23, 20; 274, 31) — 30. *id* M ε *in* O vet' om. L — *licebit* M (sc. pudore) *libebit* L ε — 31. *ne tu* L — P. 71. 5. *esse* om. L — *comulata* H¹ *commaculata* Doederlein (p. Cael. 16) — 6. *quod* del. H² om. m — 7. *non uidentes* H om. l e; an: *non vident, eo*? Nam *Itaque quod* est *Et ita quod* — 10. *scio* L — *ulla* C *nulla* ε — 11. *quosque* C *quoscumque* ε — 15. *Tum*: A incipit, E cum reliquis mutilis redit — 19. *nec tam̄* L — 24. *ubi inamb.* L — 25. *et* C *ad* P² — *graecarum* E² (?) L — *disputationem* M — 27. *num* om. L — 30. *iis* M *hiis* H² γ *his* m L; aliter 72, 35. — 33. *et del.* om. M — 34. *non disp.* om. M — 38. *timeant* M — P. 72. 7. *cont. non an.* M *non cont. an.* L. Illud retro legimus (101, 9; 129, 10) — 9. *meum* M — 11. *repuerascere* L; ut nos Cat. m. § 83 optimi codices — 13. *narrari* M — *sscaeuola* H¹ *sca sceuola* H² an: *narrari a Scaeuola*? — 16. *se se res* L — *ut* del. Lamb. — 18. *constituere* m — 21. *for. neg.* L — *gestiunt* et *cupiunt* C

gestiant et *cupiant* Par. 7704 et 7753. Cfr. de off. III 45. — 23. *quod ego* O *quod* P — 34. *cos esse* 1 γ *eos* 32 *esse* e — 36. *lucius* M — 37. *homo et* M *homo doctus et* L *homo et doctus et* scripsi (17, 30) — P. 73. 1. *ea q. scr.* om. M — *se* om. L — 3. *alteri* om. M γ — *plus* L *alium* 132 *aliter* o *aliud* e om. M γ — *de se quo* L — *scripsi* M — 5. *non ignoramus* E — 12. *leuasse* m (32) — 13. *disputationis* om. M — 16. *iandudum* H¹A (105, 7), O (fere semper), de rep. II 67 Osann — *et* om. L — 18. *expectant* L — *Crasse* H¹ — *ommut.* A — 19. *impetrabo* M — 34. *Sed tamen quoniam* L — 37. *id* om. L e — *quid* ... *sentiam* incl. Harnecker — P. 74. 1. *dicendi* om. M (21) — 3. *sequontur* H A *secuntur* E; hoc vel *sequuntur* m — 5. *et* om. M — 6. *et* ... *nesc.* om. M — 7. *non* A E¹ γ *nos* C — 11. *alius* M — 13. *scientia* H E² *scientiam* M *in scientia* H² *ad scientiam* L — 14. *saepe* del. H² — *perueniat* C *pertineat* Harnecker. Verba *quae* ... *perveniat* incl. Ell. — 19. *es* om. L — 20. *magis ut tu putas a ueritate* H L *ut tu putas magis a veritate* malim — *a* om. M — *quadam* P O¹ — 24. *explendas* M — 28. *propter ex. aut* om. M — 31. *non arte* M — 33. *aut* M — *utiq; nam* M *utinam* H¹ l L — 34. *uidere uideor* L — 35. *ita* L — *possum* M — 36. *exponere* L — 37. *hoc ego* l o γ — P. 75. 6. *moderate orationis pronuntiatione* L — 7. *confusione* M — 8. *in im.* L — *in susc.* L — 10. *quod* A, E (?) *quid autem* L — 12. *rer. gen.* L — *neque enim* L — 13. *est res* L — *ornata* M *orata* E¹ corr. H² E² — 14. *debeat* L e — 15. *explicita* M *explicata* o L; cfr. 2, 11; 37, 12; 88, 3; 159, 3; 227, 15; 264, 22; 343, 24; 346, 1; 425, 7; 431, 2; 440, 13; 447, 28; de fat. 44 (*explicita sent.* A B); Gellius I 7, 20 — 16. *et effr. mod.* om. M — 17. *et* om. L — 21. *qui* H A E — 25. *immortalitate* M — 26. *aut fac.* om. M — *delig.* L *dilig.* P¹ — 27. *dicit* C (32?) corr. P² — 30. *arte* M *arte una* P — 32. *descr.* C — 33. *aliq. ar. al.* H *aliq. al. ar.* O *illa aliq. ar.* P — 34. *communes. Et* M — *ea* om. M — *oratio* m — P. 76. 4. *enim* om. l — 5. *medici* C corr. ω — *si* om. L — 6. *dix. aut scr.* L — 8. *eo multi* L *eo multum* Muther — 9. *aliqui* Muther — 10. an: *homines conseq.* ? — 11. *quidque* M *quid quaeque* L — 12. *doceant* L *doceat* l² om. M — *nihil esse* L — 14. *suum obt.* L — 20. *non enim* C *noenum* Ritschl (N. Pl. Exc. 1, 112) — 21. *exclamen* A, *euge, euge* ex Plaut. Trin. 705 add. Muther — *mihi uim* L — 30. *expoliit* M — 34. *M. Ant.* M — 35. *ante* A E¹, H mrg. 32 *a te* C *ab te* scripsi — P. 77. 1. *uobis* M — 2. *loquitur* M — *in* om. M — 8. *primum* M — 10. *uidetur* L — 13. *in* om. M — 14. *in defin.* M (*infinita* primum scripturus correxit.) — 16. *ornanda* M *oranda* l *ordinanda* L (87, 11; 147, 36) — 18. *tractatum* M *tacitum* L corr. ω — *ille* om. M — 20. *tamen est minus* L — 24. *abs* L — 28. *iis* H¹ A E *his* C — *fontibus* τόποις (96, 10;

193, 32) — *ad* (*et* E) *omnia ornamenta* M *omnia ornate* L; inclusi — 29. *sumentur* L — 31. *sint* L — 32. *possit* M (ex *posse* A) *posit* E — *in* M *his* L — 37. *uinci non posse* L — P. 78. 4. *ceterarumque* L — *rerum* om. M — 5. *rebus* om. L — 7. *quidem* M (in *quem* E) *quem* L an: *quem quidem*? Halm — 8. *quid magn. q. pie* om. M — 12. *laud. quempiam* L — *et qui* M *et* L — 14. *inest* L — *rationem* H¹ A γ e *ratione* C; cfr. 117, 31; in Caec. 66, in Verr. II 67, V 98; Gellius I 7, 16 — 15. *est* om. M — 19. *etiam* om. L — 21. *testimonio* L inclusi — 29. *uiris* H E² L om. C — 32. *huius* l o L — 34. *fac. ex c. rebus* om. M — 37. *diserta* M — P. 79. 5. *cohortatio*: A cum suis deficit (non H E l e 36) — 6. *est* om. H (in spat. parv.), E — 11. *sicut* M — 12. *sicut* E¹ *sunt* l — 14. *quoque* om. L — *ipsi* om. M — 20. *referebatque* Lamb., quod ex Liv. I 32, 2 ed. defendunt. Hic tamen *in album elata* codices optimi. Pont. max. enim memoratu digna per singulos dies notabat eaque quotannis e suis litteris in tabulam dealbatam per scribam efferenda curabat, quae in atrio domus publice proponebatur. Cfr. Serv. in Verg. Aen. I 373. — 22. *iiq:* H¹ *hiiq:* H² *Iiqui* E¹ *Iique* E² *hiqui* l *ii qui* L *hique* e N — *maxime* M — 25. *gestarum* M *rerum gest.* e *gestarumque rerum* L — 28. *ornatur* L — 29. *huic* M (45, 6; sc. Crasso) *huc* L — 31. *paulo* l e *paulu-lum* L — *hist. mai.* L — 32. *vocis* del. Schuetz — 35. *celius* l O *Caelius* 36 P (27, 30) — 36. *locorum* C τόπων; frustra *colorum* Iacobs — 37. *aequali* M (82, 17; 123, 2; 187, 7; 207, 14; 340, 28; 346, 18; 369, 30) — P. 80. 5. *in* om. M — 6. *in* E L *ut* H l² om. m — 8. *scr. hist.* L — 9. *max.* om. M — 14. *fac.* om. e — 15. *uincit* H (*n* eras.), l mrg. — 36. *ineat* l e — 16. *prope* om. l e — *prope numero* M — 17. *est* om. L — 20. *dicti-tarent* m *dictitarint* L — 21. *ipsos* om. L — 23. *esset* M — 25. *totum* M — 26. *suum tempus* e — *scribendi* M — 27. *sicut* L — 28. *quasi ex clar.* L — *rhetorum* Mueller — *ex cl. q. rh. off.* del. Ruhnken — 31. *ad philosophiam* E — 34. *hic* L — 35. *leuiore* M — 35. *imp. ill.* E — P. 81. 3. *et* ... *abund.* om. M — 4. *incompositus* M *impolitus* L. Illud *ipsa compositione* quasi revocatur. De vocabulis Ciceroni aut raro aut semel dictis vid. Ell. expl. II 94 et Stroebel. progr. Zweibrücken 1886, 42. Verbum omnino nunquam rarum fuisse ex Quint. I 5, 65 apparet, apud quem ipsum IX 4, 6, 32 et X 1, 66 legitur. — 6. *nullam ad u. f.* malim (47, 5) — 7. *Catulo* H¹ E l 36 P *Catullo* O *Catulle* e corr. H² — 11. *admirari* M *mirari* L — 16. *Quid ergo est* H¹ L *Quid est ergo* m *Quid ergo* H². Hoc loco distinguunt L N Ald. — 17. *fateor* E¹ Lamb. — 18. *ob aliud* m (ex *aliquid* l) *ob aliam causam* l² — *tamen nat.* m — 20. *legerim* L — 21. *cantu* m — *sentio orationem meam illorum* L — *quasi colorari* om. P *cantu quasi colorari* add. P mrg. et sub s. *al'* O mrg.

— 23. (*scrip*)*serunt*: A cum suis redit (A tamen plagulae IV verba in e desunt). — 25. *quos* A *quos̄* H¹ E *quod sunt* L — 28. *longis* M *concisis* L — 30. *cogor* M — *iis* H¹ *his* C — 31. *aut qui* L — 33. *prudent.* M (2, 21) — 34. *sit mun.* L — *oris* M *horis* H¹ E¹ an: *haec oratoris*? — *hau*||| A *hau* E¹ *haut* E²; Hand Turs. III 14, Fleckeisen 50 Art. — 36. *umq.* A E *unq.* M (32) — 37. *ita* C corr. L — P. 82. 2. *uere* L — *neque* C *ne qua* O — 3. *neque* C — *simultates* L — 7. *quod tamen* M *quoniam* L *quom* Ell. — 8. *memoriaque dignis* L — *post* L — 9. *expectantur* L — 14. *fama non solum ac* M — 15. *de* del. Pearce — 17. *leuit.* M — *equabili* L — 18. *forensium* L — 20. *ulla* o L corr. O vet' — 23. *praec. consolationis* M *consolationes praec.* L — 25. *illis* L — 27. *oratores* M — 30. *quis* m L — 31. *laudationis* M. Haud raro, ubi grammatici *es* volunt, et acc. et nom. in illam syllabam cadentes facit. Ita 82, 33; 101, 23; 102, 2; 104, 2; 136, 1; 154, 29; 211, 22; 105, 23; (nom.) 109, 1; 154, 32; 155, 24; 192, 7; 195, 35; 202, 12; 218, 28; 13, 35; 21, 6; 87, 32; 106, 36; 219, 3; (adi.) 106, 1 (ter); 90, 31; 194, 30; 209, 37; (nom. pl. omnis) 28, 37; 108, 37; 114, 3; 144, 22; 162, 3; 213, 19, 28; 217, 18; 219, 3. — 36. *sed de* M — *dicere* om. M 32 — *et* M *ei* L — 37. *plenitudo* M, cfr. de inv. 1 8, de nat. II 95, 102; an: *amplitudo*? — P. 83. 1. *quid* M — *genere* M — 4. *notae* C corr. Manut. — 8. *adiungimus* M *adiungere* L *adiungi* scripsi — 10. *an inut.* M (m) — 11. *de iust. de uirt.* L — 13. *de f. de off.* L — 14. *putamus* M — 23. *iis* H¹ E ||||*iis* A *hiis* H² *his* C — 24. *at* P *aut* O om. M — 25. *qui iura* linea perducta A — 27. *ulla* ... *sine* om. M — 30. *putentur* M — 32. *sunt cuiusque artis* M *sunt* P *sint* O — 33. *hominis* L — 34. *cuius*|||*uis* E l — *uel* om. H E² — 35. *et* (8 litt. sp. vac.) *non* H *et non* A 32 *etiam*◡*non* E *etsi non* m *etiam si non* L — 36. *eneidem* A 32 *aeneidem* E *non idem* l *ne eidem* P — 37. *mulis aliisue* malim — P. 84. 3. *ceterarum* M — *reliqua non incommode* lg. 2, 4, 36 (?) *reliqua pt*◡*re* l¹ *reliqua per se non incommode* Manut. — 4. *persequantur* H E *perse*||||||*tur* A *per*||||||||*tur* o γ *persequentur* 32 *persequuntur* l L *per se adsequuntur* Pid. an: *per se c̄sequontur*? — 9. *hunc* L — 21. *uideo* E¹ γ P¹ *uide* m P² — *in* om. M — 22. *autem* om. L — 23. *ne in* L — 29. an: *Omnis*? — 30. *in exercitatione* M — *nec* om. M — 31. *expertio* M — 33. *hausciā* A (81, 34) — 36. *sit effer.* M — P. 85. 6. *qui ut* M *qui* (ex *aut*? Vassis) 32 *qui* L *aut* Heusinger — 8. *tum ad laet.* om. M — 14. *ut in* Ern. — 15. *eidem* M *Idem ille* L — *idem artifex* incl. Pid. progr. Hanau 1858. Cfr. parad. prooem. 5. — 17. *quibusdam* M — 19. *quod non* P¹ *quo non* L — *quoddam gen.* L — 25. *studium* M — 27. *dicat et* L — 28. *ullum* om. L — 29. *annibal* H¹, item 37 (E¹); 86, 13; Cat. m. 10 P Non. — *carthagini* M o

— 33. *is* om. L — 35. *imperatoris* L (155, 35), cfr. ad Qu. Fr. I 1, 17, p. Planc. 24, de prov. 20, de off. I 155, p. Mil. 100 — *de omni re* L — 37. *ille ipse* L — P. 86. 3. *delectaret* M *delilaret* P — 6. *annos* L — 7. *nunq. host.* om. M — 14. *aut* om. L — 17. *nostrom* H¹ — 23. *hannibal is* (12 litt. sp. v.) *et eo* H *hannibal is* & (in A E sup. hoc ◡ scr. et *q* A mrg. add.) *eo* M; an: *Hannibal iste, et eo*? nisi forte plura verba interciderunt. — 26. *quaestiones* M — 27. *rerum* L — 28. *controuersiam* L — *in* om. M — 29. *infinitam diuisionis dub.* M — 30. *est* om. L — 31. *qua* H A (◡ s. l.), E — *menbra* A¹ — 35. *uideret* L — P. 87. 1. *ea* H — 2. *sexne* H O vet' *sex* M — *partis* H¹ *partes* H² L om. M — 3. *omnibus* L — 6. *et* om. L — 7. *et breuis* M (132, 23; 146, 22) ad Her. I 14 — 10. *ali* A (192, 34; 198, 4, 5, 7; 222, 1; F 263, 19; 269, 13, 14; 275, 22) — 11. *orandi* M — *agendi* C (H² o O²) — 12. *digr.* H² L (147, 29; 149, 17) — 14. *ab hom.* l e — 15. *peri*◡ (7 litt. sp. v.) H *peri*◡ A corr. A³ *o peri*◡ E *peri* l γ corr. l *peti* o e — 17. *et ego* m (32) — 18. *quom sum* om. l e — *corsu* H¹ — 19. *audita* H — 21. *crebro* L — 27. *omnino. Cum* L — 32. *praetermittatur* L — *gen. par.* L — 37. *doctores* C corr. Lamb. — *sentio* om. H — P. 88. 3. *conseq.* H¹ — 5. *abd. neque* om. M — 8. *at* H E² m — 11. *non diff. a. coni.* del. Ell. II 498. — 13. *potero* H¹ m (o) — *quicquid* m — *sic* M (l 32) — 14. *legeret* M corr. H² — 19. *mihi bonus* L — *esse* om. L — 20. *excellenti* L — *uiro bono* L — 22. *summa* L (143, 31; 144, 13; 295, 32) — 22. *ad* M *et* L — *orator* H E L — 23. *se* (◡ s. l.) H A *se* m *si se* e *esse* E L — 25. *ad* om. m P¹ — 33. *stult* ... *testes* om. M — 34. *domesticos* M — *praec. dom.* L — 36. *sit* om. M — P. 89. 4. *paruola* A E¹ *paruula* C — *adulescentem* H — 6. *aptum* e — 7. *ingenii sed* M *ingeniis et* L — 10. *facund.* M *faeund.* E — *sicut facilius* γ — 11. *sese* l o om. H γ — *prodiderunt* M *profuderunt* L (Cat. m. 52, de leg. I 25). Sed vide ne rectius cum H γ et *prodierunt* scripseris. Cfr. Plin. n. h. 25, 7, 37; Colum. 11, 3; Varr. R. R. 1, 45. — 13. *Item* M *ita* L — 14. *esse sucus* l γ — 15. *conecut.* H¹ *execut* H² E *exsecut.* A; de nat. II 50. — 16. *indocilem* M — 17. *cohortatus* M *cohortat'us* E *coh. sum* e *sum coh.* L — 18. *ad dic.* C *ad disc.* P² O vet', delere voluit Schuetz — 20. *se* L — 21. *addidi* M — 29. *incidisset* C corr. ω — 32. *atque* ... *persequatur* del. Schuetz — *excellant* L — 35. *atque ita* L — *ita ut* L *non ut* ω; haec etc. usque ad *Quid enim* om. M — 37. *consectantur* Manut. — P. 90. 2. *uitiose* C corr. Manut. *paene vitiosi* Muther — 3. *in eo uitiosum* C *in eo vitio totum* Mueller *in ipsum vitiosum* Ell. *in eo ambitiosum* Lachmann (Lucr. II 30) *in eo vitio similem* Adler *in eo vitio suum* Polster (progr. Ostrowo 1879, 13). — 11. *probaverit* N *probabit* Lach-

mann *probarit* Sorof — 13. *tulerint* Sorof — 21. *que* om. L — 22. *potuisse* M — 26. *audiuimus* E¹ L — 28. *exortus est* L Non. — *magister historicorum et oratorum omnium* Ruhnken primum; deinde cum Lambino delere maluit. — 29. *qui eius* Pearce — 30. *innumeri* M in sp. vac. cunctanter O add. om. P¹ *meri* P² mrg. O vet' ex Nonio — 31. *Itaque* L *Atqui* Ell. — 32. *Philisci* Goeller, cfr. Ell. — 34. *mag.* M *et mag.* L — 36. *quam plur.* H e 32 *conplur.* A — *non* om. H — 37. *sunt* om. L — P. 91. 1. *cuius* coni. Kays. — 3. *his* O *iis* P² om. P¹ — 6. *Demosthenis* L — 7. *potentissimus* M — 10. *etiam* M *hodie* L *hodie etiam* Ell. (57, 21; 214, 17; ex coni. opinor). Mediolanenses quam acerbe iudicaret Antonius cum *etiam* diceret non intellexerunt: Alabadensium enim concinnitatem (Br. 325, or. 231) repudiabat Antonii vis. — 11. *imitatur* ω Lamb. — 16. *hic* m (γ) om. L (54, 13) — 17. *p̄sidio* H E² l 32 e *p̄sidia* A E¹ o γ — 21. *nec te* H E² O *recte* A E¹ m *te recte* e *ne te* o P — 23. *non* inclusi (92, 30) — *ea* om. H — 24. *desunt* L — 25. *etiam in hoc* M — 26. *id* om. M — *quid* l L *quidem* 32 a (76, 10) — 31. *quidem nostris* L — P. 92. 1. *pot. iud.* L — 3. *cosiis* M — 6. *ad sas* H¹ A¹ (ὐ uterque addit; in illo 13 litt. sp. vac. seq.) *ad causas* C — 7. *instit.* Lamb. — 8. *aliqui* H A 32 a *aliquid* γ — 11. *ei* O *enim* C — 12. *acturus* L — 15. *escen.* H A *ascen.* C — *escen.* H¹ A O vet' *ascen.* C — 16. *huiusm.* L — 18. *fere form.* H E¹ L — *haec . . . fere* incl. Bake — 23. *multae* Pluygers — 26. *causasciunt* H¹ A¹ *causas sciunt* M — 28. *perfidia* M — 32. *quam* om. H A¹ — 35. *assit* l γ P O vet' — 36. *quicquid* E m O — P. 93. 1. *animi* C *cum* e 32 a — 3. *esse iud* L — 4. *boni esse* l o — 5. *abdico* l o — 6. |||| *gitem* A *que* γ 32 *queram* e l *quero* o — 11. *ambigui* L — 14. *sive ex laudatione, ut personae* Kiessling M. Rh. 28, 497 om. M — 17. *qui* Pid. — 21. *de* om. M — 22. *ac benign.* om. M — *ab larg.* O *a* ||| *larg.* P — 23. *et de sic.* Pluygers — 25. *ex* om. L — *factis ex delib.* M — 26. *raro est* o e *raro etiam* L — 27. *etiam* M *autem* L — 33. *respondeat* M *respondebat* e 32, Lamb. vol. — 36. *iam cum* M *iam tum* e; fort. *Tum* scr. — *qui* Pid. — P. 94. 1. *fuerit* L — 5. *apeia* M *apuleia* L — 7. *breuiterque* M (44, 26) *lucide breuiterque* o (Quint. VII 3, 2) l (?) — *uterque* om. M *aliter dillucide* praep. O² mrg. — 8. *aelia es et* H *aelia est et* A (ὐ s. l. H A) *aelia se et* E *alia est et* m (l γ) an: *aliena est*? — 10. *medef.* H *medif.* A *me diff.* E (*me* del. A³, ē corr. E²) *est def.* (*est* pr. del.) Stangl — 11. *quid sit ars* om. H E² L add. O² mrg. — *quid sit lex* om. L add. O² mrg. — 12. *atque* l L — 13. *sic* om. A γ e — 14. *neque sup.* om. M — 16. *omnia* A E¹ m (l) — 18. *primo* H — 19. *abdito* A E m *apposito* o — 21. *quom et* H A *cum et* E e o *tum et* l *cum* 32 *tum* γ (?) L — 22. *praelab.* A E¹ m (32) — 25. *incerta* (6 litt. sp. v.) *tione* H

incertatione M (ᴗ s. l. E) — 27. *cum* L — 31. *et* M *ex* l 32 *Et ex* L — *contrariis* E² L — *non* H P² om. C — 32. *sed* om. M — 34. *ut de* M — 35. *defendimus* l L — P. 95. 10. *tantum* L — *qua* M (et 5 litt. sp. v. H) *quale* m L — 11. *a* om. M (o) — 12. *itaque* H¹ — 14. *aut* om. L — *quale sit aut* om. M — 15. *iis* H E² *his* H² *ii* A¹ E¹ *id* A³ m *hii* γ *et hoc* o *illud* L — *quidem* om. L — 17. *quod quale sit quaerimus* L — 19. *accepto causae* C corr. Bake — *genere cognitam* M *gen. cognito* L *et gen. cogn.* Bake — 20. *quid s. ill.* om. M — 21. *quod* M — 26. *rat. om.* L — 28. *ea quae* L — 29. *nobis eos* L — *an ut* M (ᴗ s. l. H A) *aut ut* H² E² — 35. *iudicata* M — *s̄ reliquae* M *et rel.* e 32 — 36. *ab or. pariuntur* L (ex 96, 29) — 37. *a re* M *arte* H² *a reis* l L — P. 96. 1. *atque* H — *in* s. l. H om. e 32 — 6. *copias* H E² *copia* A E¹ γ *copiam* C (76, 16) — *si* H L om. M — 8. *sit causa* L — *habent* M — 10. *riuolos* A *riuos* o — 12. *accers.* l o L — 16. *et* om. M (e 32) — 17. *et* om. H¹ — 22. *atq. med.* om. M — 24. *orat.* C *rat.* e — 25. *testes* om. M — 26. *aut* m *autem uel* L — 28. *ceteris* C corr. ω — P. 97. 6. *ducat* M γ — 7. *et moueantur* om. E¹ P¹ — *s. e. tr.* inclusi — *trita* Muther — *uero* M *nec* m *nō* γ *nūo* e *Ea uero* L — 9. *primus* L (179, 37; 363, 7); cfr. Stamm Fleck. 137, 773 — 10. *hausit* M O — 11. *suspitionem* m P — 14. *sepe tulerim* M *saepe audierim* lg. 93 — *audierimus* L — 16. *eius ingenii* M (ἐν οἷς τι γίγνεται sc. iudicium) *his ingeniis* L — 17. *nihil* M *mihi* l o e L — 18. *orator* om. e — 15. *mea mem.* L — *Atque* L — 20. *ii* M (m) *hii* H² γ — *quantusquisque* L — 22. *sunt* P — 26. *crebro adiuuero* M — *confirmabo* M *confirmauero* e — 27. *et* om. L — *instituendum* P¹ — 29. *enim* om. M — 30. *procrearit et eduxerit* L — 35. *dius* H A (ᴗ s. l.), E *digitis* o — *dilodicari* M *disloricare* e 32 *diloricari* o P *diloricare* O Non. — 36. *eidem* M *idem* L; cfr. 85, 15; 99, 29; 124, 32. — *ante* M *accusante* L — 37. *curios.* M — P. 98. 3. *possit* L — 4. *etiam reip.* M *etiam R. p.* E *etiam r. p. utiles* e; fort. *cā* intercidit, ut *etiam reipublicae causa* rectius scriberetur (100, 6) — 5. *exacti cum* L — 6. *esset const.* L — 7. *coepionis* A E — *mis.* M; cfr. ad Her. I 24. — 11. *dicendi* om. L — *Manilii Mallii* L (illud del. et *Māllii* corr. P) — 13. *hoc maxime non* m (o) *non maxime hoc* L — 15. *vis, quae* Bake — 18. *in* om. L — 24. *disseris* H A E¹ — 28. *sint* O P² — *quae* om. M — *abs te* L *ex te* P¹ — 33. *inq. Antonius* L — *quod* M (l o) corr. H — 34. *peta* A *petam* E m — 35. *orat.* m (γ) L (143, 1) — 36. *modo* om. H — 37. *rationes* C *res* scripsi (95, 26; 97, 5; 147, 16) — P. 99. 4. *est* L — 5. *inclinatioris* L — 6. *ab* H A E *aut* corr. H E *aut ab* γ *ut* 32 — 7. *in* om. M — 11. *uis .... uiam* H *uisuiam* A E (ᴗ s. l. M) — *et an. q. not.* om. M — *hab. not.* L — *uideantur* L — 12. *monente L. Crasso* M — 15. *ea cap.* L

— *omn. caus.* L — 22. *explicandum* Mγ — 24. *rebus* L — *den. aet.* L — *affert* lγ P[2] *afferat* P[1] — 26. *praecurrit* m L — 29. *idem* L — 33. *sed novato* om. M — *novato et* om. l, tuetur Non. — 37. *late* . . . H *late* (*t* s. l.) A *late*◡ E *lateat* L — P. 100. 2. *his* H[2]mL — *subactionibus* M — 3. *quid* . . . *Gracchum* om. M — 6. *re* H[1] — 8. *id* om. M — 9. *negant* M — *s'ecui;* . . . H *sed ecuius* A E[2] *sed hec huius* E[1] — 12. *et* om. lγ L — 13. *a* om. M — *quod in* M O *quod ad* P O vet' — 14. *spectanti* M *spec tanc ea* P *spectant ea* O — *debeant* L — 18. *quam sit* L — 19. *imperitum* Muther — 21. *appellandi* M — 22. *et temp.* 32 — *de* . . . *temporibus* om. oγe 32 — 25. *nihil pertinet* L (Draeger synt. hist. II § 408 § 546) — 26. *optimi personas* M — *decii* (◡ s. l.) H A — *nihil Decii* inclusi, nam illa ipsa causa de Opimii persona acta est, non Decii, qui accusabat (9). Huius autem praecepta eadem sunt quae defensoris (13; 94, 16) — 27. *ipso enim* C *ipso uero* H *ipso* scripsi (102, 10) — 29. *interfecerit* L — 32. *disputatione* L — 34. ***P.*** om M — *argumento* M (l e) — *et* om. M — *criminis* H[1] — 35. *et ad* L — *ad* om. M (lγ e) — 36. *luxuria* e L — P. 101. 1. *ad* A — 2. *eo* M — 6. *uidentur* M — 7. *quod e facto* M — 8. *est m.* L — 9. *non defensorum aut* M *non defensionum aut* L *et defensionum non* Pearce *aut def. non* Pid. — 11. *qualis* Mγ — 15. *nascitur* L — 16. *uideanturne* M (e 32) — 17. *ne* M *si* e L — 20. *aut indign.* om. M (3 litt. sp. v. H, lacunae sign. E) — 21. *oratione* M — 22. *ad u. g. disp.* om. M — 23. *hominis* H[1] A E[1] — 24. *hi qui* m — 35. *descr.* C *discr.* Cima — *et temp.* γ L — 26. *posita* Mγ — 29. *nunc* s. l. H om. γ — 36. *artis* M (e 32) corr. H[2] E[2] — 37. *quod* H[1] A — P. 102. 1. *sint* M (γ e) corr. H — *uniuersa* M (H E[2]) — *quaestionis* M corr. H[2] E[2] *quaestiones si* l o — 2. *referuntur* l e L — 4. *dicam* om. L — 5. *extimatis* H[1] A γ — *.m.* M — *Curii nomine* coni. Lamb. — 6. *multum* L — *Pomponii* L — 8. *oportet* Mγ — 9. *naturae* M (l e) — *copii* M *Pomponii* L — 10. *ei* M om. γ — 11. *interponere* M — *quaestion* H (et 4 litt. sp. v.), A *quaestionis* E *quaestione* o γ *quaestio est* 32 — 12. *genitor* M *genitus* l o *gignitur* e (de inv. II 122) — 13. *tum ut* C *tum* l — 14. *sit ut* M — *is* om. M — 15. *heres sit* om. M — 16. *sed* om. C hab. e — 17. *fortis* M (l o) *formas* e — 21. *responderint* L — 22. *consulta rationis* M (l e 32) — 23. *innum. sint* M *essent innum.* L — 25. *a iure* C *in iure* Schuetz *numero* Bake *tanto numero* Sorof *munere* Stangl — *a iure cognoscendo* incl. Pid. *etiam in re cognoscenda* scr. Harnecker — 27. *descr.* C *discr.* Pid. (item 34; 103, 23) — *est etenim* M (l) — 28. *se ius* L — 29. *est* L — 30. *et a. a. f. redact.* om. M — 33. *affert* L — 34. *quae* (◡ s. l.) H A — *sunt* e L — *apte* M (186, 1; 199, 24) *acute* L *aperte* malim (151, 18) — 35. *inq. ista* H *ista inq.* C

(26, 31; 33; 81, 7; 130, 12; 135, 14; 222, 30; 246, 2; 274, 33) — 36. *a turb.* L — 37. *ut cog.* om. M — *solitudinemque* o e L — P. 103. 1. *cum id* P O[1] — 2. *incertum* H[1] E[2] *certum* C *iam certum* scripsi — 3. *enim ipse* L — 4. *viris* om. L — 5. *aeq. id* L — 6. *sese* L — 9. *pristino* M corr. E[2] add. *instituto* M — *et* om. L — *istatim* M *statim* o γ *istam* L *istam tuam* H[2] (85, 24; 113, 33; 389, 6) — 10. *et dorm.* om. M — 11. *leuiter* M (e); cfr. de fin. I 26, de rep. VI 12 — 12. *pretexte* M (hoc *t* del. *c* supra scr. A) *pretexe* m — 13. *Me* om. M — 16. *intellegitur* L — 17. *in* om. M γ — *in* om. M — 24. *ui ut* L — 25. *rapiant* L — 28. *videtur* Stangl — 29. *et* C *vel* scripsi — 30. *in forum* om. M — P. 104. 2. *sive consuet.* om. M — *uenire* M (et 8 litt. sp. v. H, corr. sign. E) — 3. *quo quaeres* A E *quoque res* H m — *eum* M O vet' *enim* L — 4. (5 litt. sp. v.) *saps.* H *saps.* A E corr. H[2] E[2] — *usum* M — 6. *si* M L *sic* m — *uen.* L — 7. *sunt* M — 10. *ex tarditate* incl. Sorof, add. *ad acumen* Muther — 11. *quae* om. l L — 12. (2 litt. eras.) *plur.* H — 13. *uobis* M (m) — 16. *attenti* L — 17. *excip.* L — 18. *sensum* L — 19. *id tamen ... est* del. Schuetz — 21. *in* om. M — *peruolu.* L — 25. *uiris* M *uires. Haec magna sunt* L — *diligentia est* add. Ern. — *inter* (6 litt. sp. v.) H (corr. sign.) E — *det* M (m) — 26. *relicuum* A *relicum* E *relictum* P[1] O — *ars* om. M — 28. *reliq. uero* L — 29. *et cog.* L — *vigil.* om. L[1] — *complector* M — 30. *sumus* M (et 3 litt. sp. v. H) *usi sumus* l o e *sum usus* L *sumus usi* lg. 4, 81. — 31. *uirtute omn.* om. M — 35. *positast* H 32 — P. 105. 3. *max. ego* l γ — *prop.* L — 4. *argumenti* M *argumenti ratio* γ Lamb. *argumentatio* L *argumenti uia* e 32 *argumentandi ratio* 2 cod. Lamb. (de inv. II 50) — 6. *disputationem qua* L — 10. *magis inurbane dictum* inclusi — 12. *putaram* H L *putaremus* E (*a* sup. *e*) m (γ) — 19. *seseque* L — 20. *uidendi* M (γ e 32) O — *hom. dat.* L — 21. *si ipsa iam* M — *audires* M — 22. *audires* M — 23. *uocis* H[1] A (*i* sup. *e*) E o — 24. *pararent* L — 25. *istarum* H — *greca* M — 31. *illa* om. L add. O[2] — 32. *illum reg.* L — 33. *perm. ante* L — P. 106. 1. *clarioris* H[1] A γ — *grauioris* M (H[2] E e l) — *politioris* M (H[2] E e) — 4. *hoc* om. m (e 32) L — *istis* L — 7. *max. reb.* L — 9. *esse tum* L — *essent* om. L — 10. *tum* M — 11. *auctores* om. M — 16. *quam omnino* H E[2] — 21. *huc* om. e P — 23. *eum* om. L add. O[2] — 27. *tantum* L — 28. *et* Ern. auct. del. Schuetz — *id* om. L — 29. *id aut non* L — 30. *ne* om. M — 32. *alteri* M — *iudicent* L — 33. *uniusque* H A *unicu'que* E — P. 107. 2. *eidem* H — 3. *neget* L — 5. *atque* A e — 8. *et ad* L — 9. *et imp.* L — 10. *qu. pop.* L — 11. *dimittemus* m (γ) *dimittamus* L — 12. *multa* M — 13. *simul cum* L — 14. *puto* om. M — 17. *hunc int.* L — 23. *uiderat asp.* M — *adspexitque* E (*quae* corr.) — 24. *celebrabant* E[1] *colendum ducebant* L — 30. *oppu-*

gnarit M — 31. *ut ab* L — 33. *pl. rud.* L — 37. *mansa* om. L — *ut aiunt* L — P. 108. 1. *quidde* (◡ s. l. H A, *d* prius s. l. H) M *qui de* l o *qui* e 32 *qui et* L — *mihi* om. M (76, 21) — 3. *illum* M — 4. *unde* om. L — 5. *tanquam* L — 8. *aut cōprob.* E^2 mrg. *prob.* l o e *aut ad prob.* L om. M *aut prob.* scripsi (75, 26) — *aut ad* L — 12. (8 litt. sp. v.) *extrin.* H — 13. *inh.* L (427, 1; 442, 11) — 15. *uis* om. M — 17. *non qui* . . . *tradidit* om. o 32 P^1 — 18. *Sed in partitione* M — 23. *Sin* L — *caruos ei* M (*ū* A E *ei'* A ◡ H A E) *carbo. Si* L — 24. *Sin* om. M (H) — 25. *attingat* L — 28. *sequentia* M (427, 25) — 30. *inuest.* l *γ* — *ex* om. m (e) — *sunt* L — 34. *pot. p. r. esse* L — P. 109. 1. *uobis* M (e 32) — 6. *si* om. L — 7. *in semp.* L — 16. *tam* M (*γ*) — 11. *si. t.* H *si, t.* A E *sit γ si. T.* m *si ti* 32. Ex quo si quis *C. Gracchus* (93, 29) restituere velit, idem rectius *L. Opimius* (100, 6) scribet. — *nef. pr. Op.* om. M — 13. *ei* M *eius* e 32 *et* L — *quom* A — *comprensus* (◡ s. l.) A — *es in* L — 14. *est* om. L — 15. *tune* M *tute* Stangl — 16. *et* om. L — 17. *et* om. M (l *γ* 32) — *expugn.* M (*re* sup. *p* A) *ex repugn.* m *pugn.* 32 *repugn.* L — *olim* om. M — 19. *aliud quid* L — 22. (6 litt. sp. v.) *quidem* H *quidem* A E (corr. sign.) *quod* m *quod eam* L — 23. *a* om. L — *dissensisti* L — 28. *paria* (8 litt. sp. v.) *mus* (13 litt. sp. v.) H *paria. mus* A (◡ s. l) E *paria* R L *paria comparabimus* A corr. m O^2 *paria queremus* $H^2 E^2$ — 29. *tantopere* H R^2 m L — 35. *es* M (et 2/3 litt. sp. v. H, ◡ *et* E^2 supra scr.) *est* R^2 l e L — *et* alt. om. L — *contra re* R^1 *contraherem* R^2 — *publicam* om. M — 36. *et larg.* C *larg. ω.* Sententia vix sana. — P. 110. 4. *recito* C *recitato* e *recitat'o* 32 *recita* Sorof — 6. *quo id* M *γ quod id* m — 7. *quomm.* H — 9. *ille sibi ipse* L — 11. *noui* M L *uolui* l o *erui* e — *quae quer.* e *quae illa mihi quaer.* L — *demonstrant* M (l o) L — 14. *sed* M *et* L (hoc laudant Heusinger Schuetz Stangl; cfr. Seiff.-Mueller Lael. p. 192, Mueller de off. I 22) — 15. *enim* om. H — 17. *nostris* M (l e) — *amm.* L — 21. *foro sensibus* L (O^2) — 22. *assequitur* L — 23. *se* om. M — 27. *tradere* L *tractare* O^2 — 28. *deb. esse* L — *cognoscatur item qui* M — 30. *et* M *id* L — 31. *et ex* L — *al. rel.* L — 32. *alioqui* M *alioquin* l o *aliorsum γ* e — 33. *def.* L — *quidquid* H A e *quicquid* E o *γ* — 34. *si quidquid* M — *priusquam* e — *dicas* om. L — 35. *interpuncta* C, sed in A *inter* madore prorsus evanuit, unde *puncta* m (spatio pari interiecto o) — 36. *occultes* M *ut occulas* L *occulas* Non. — — *distinguatur* M (l e *γ*) — *uerbisne* M *uerbis nec* m — *uideatur* M (e *γ*) — P. 111. 1. *ut et* C (*et* s. l. E) *ut* e — *semidoctos* m (*γ* e) L — 4. *ut que* e L — 11. *nobis* M *γ* — 13. *Paululum* L — *num* M (e) — 14. *istis* L — 18. *sum* M — 19. *in isto gen. inq.* L — 28. *et re* A E^1 m — 29. *compr.* L — 30. *c̄locatio* (*ne rerum* in sp. v. 2) H *conlatio* A *collatione* E m P *colloca-*

tione l 32 O (146, 31) — 31. *aliqua* M — *posita* H A m (29) — 34. *dicendum* M — 35. *et* om. L — *et f. et v.* om. M — *et eor.* L — 36. *etiam imp.* M — 37. *agitur* L — P. 112. 1. *beneu.* H[1] A hic (128, 6) — *tum erg.* m (e 32) L — 3. *omnis* M (m) — *robustis exist.* M — 5. *adiuuant* m (32) L — 6. *pud. sign.* inclusi — 7. *comitas* inclusi — *cons.* A — 8. *liber* M (e) — 10. *proferri* L — 13. *concinnant* M (l e) *concinant* m — 14. *non sunt.* L — 16. *excellet* L — 17. *incitatione enim semper fortis oratio* (12 litt sp. v. H) *Non* M (m) — 19. *summis alienisque m.* M (e) — *os* M (et 3/4 litt. sp. v. H) om. 32. *reos* e L — 23. *perferendis* M (l o) *prof.* 32 *perferendarum* e — 24. *et uel hoc uel* M (l e) — 25. *narran* (*d* in litura maiore) *a* H — *peroranda* L — 30. *facilitateque significandi* L — 32. *uideantur* C sc. mores, *videamur* Manut. — 33. *ad ali* H (9 litt. sp. v.) A *ad alio* E (◡ s. l.) γ 32 — *gen. qu.* L — 34. *ut od.* M (32) — 36. *spernant* M — *aut ut* M (l e 32) — P. 113. 1. *deducant* M (*did.* A E[1]) *deducentur* L corr. P[2] — *et propinqui his* L — 2. *animis* A E[1] H[2] m (l o). Verba incl. Kays. — 4. *anim.* om. H — *adf.* om. M — 5. *afferant ad quod* e — *accommodata* M (e) *accommodent* l o — 7. *commoueri* M (e) — 8. *sicuti* L — 9. *morbi* L — 10. *cui m. v.* om. M — 12. *in* om. L — *ancipitem causam et grauem* L — 13. *omnia* M γ 32 — 16. *orationes* M (l e) — 17. *ita ut* L — *incu* (◡ s. l.) H (7/8 litt. sp. v.) A *incuent* E[1] *incitent* E[2] *incurrunt* o *uitii* l e 32 *incii* γ *incumbunt* lg. 2 Ell. om. l — 18. *propendunt* M *propellant* E[3] — 23. *flexatque animama* (sp. v.) H *flexatque animina* A *flexa atque a minima* E *flexa atque ab animi natura* H[2] *flexaq; ab animi natura* E[3]; inde varii errores m — 24. *erigere* L — 25. *auers.* H — 26. *bon. ac f.* L — 28. *tractare* M (H E[2] e 32) — *C.* M *Marci* L corr. Lamb. — 29. *c. que* H *C.* M — 30. *mercule* H[1] A — 37. *ardere* om. M — P. 114. 2. *adfectet* H A *aff.* m *ad fletus* E — 3. *ducatur* L — *omnis* M 32 — *hi* L — 5. *aliquis* E m P — 7. *esse* M γ 32 — 12. *ap. iud.* om. L — *aut* om. M — 13. *exc. dic.* L — 15. *enim f. est* L — 19. *tu* C *et tu* O — *ei* om. L — 24. *oratoris* C *orationis* scripsi (ex 32); cfr. 113, 34; 116, 25; 194, 6; 208, 28; 348, 5; de div. I 80; Tusc. IV 34. — 25. *infl. ipse* L — 26. *accesserit. S.* M *accesseris* H[2] l γ *accesserit* m L — *f. h.* L — 28. *dol. tot.* om. L — *an. mot.* e L — 30. *locorum* om. e 32 — *quos* L — 31. *ut nihil* L — 37. *igitur* M — P. 115. 10. *Spondalia illa* L *spondaulia illa* Salmasius *e sponda illa* G. Hermannus Opusc. I 304 — 12. *ullo* M — *Salaminem* L — 16. *utilem* M *uttilem* E *at idem* ω — 18. *quem* L — 19. *extinxisti* M (e) L — 21. *nec* O P[2] *et* P[1] — *eius* om. H E[2] — *crati* M (◡ H A) — *tutelast* H A *tutela est* M *tutelam est* L — 24. *recte* del. Ern. — 32. *uellem* L — *neque adum.* H E[2] — 33. *sim* l[2] *essem* L — P. 116. 3. *adelictum* M (◡ H A) *aderelictum* m —

7. *magno op.* A γ O vet' — 11. *maerore* M (l) — 14. *et cum ipsum* H — 17. *magno* om. A E^1 m — *sine rati* M (ↄ H A) γ 32, in sp. v. *one* add. H^2, suprascr. E^2 *sine ratione* m — *que* om. H^2 E^2 e 32 — 18. *imploratio* (17 litt. sp. v.) H, corr. sign. add. E — 20. *af.* H *aff.* A E l *abf.* C (161, 7) — 25. *sodali et quaestore* L — 26. *multo etiam* L — 28 *tum* L — 29. *fucam* H^1 *fuca* A E (ↄ M) corr. H^2 *furta* m — 31. *uocab. princ. sen.* e — 32. *lapidum* M *lepidum* H E^2 l e — 35. *accid.* M (e) — P. 117. 5. *legatus* M *quaestor* L *sodalis* Non. — *quid ego* L — 8. *seditionum* om. M — 10. *uarietate aetate* P *uaria etate* O — *repetii* L — 11. *semp. mol.* e L — 15. *plebis sc.* H *plebisc.* C — 16. *prouocatione* M γ — 17. *populi Romani* A E m *p. r.* H e P — 19. *qui* L — 20. *fac. pop.* L — *in nef. cr.* om. M (24 litt. sp. v. H, sign. corr. E) — 21. *quo si* M γ *si* l — 24. *causam* L — 25. *conuorti* L; recepissem, si M assensus esset. — 27. *Sic ceterorum* L (*Si* O vet') — 29. *atque* M *at. q.* A — 30. *a* om. M (112, 13; 146, 11; 187, 19) — 30. *reuocabant* E (*uoca* del. *noua* suprasc. 2) — 31. *atq. reuoc.* om. M — *possessione* L — 33. *ius* om. M — 34. *coniunctio* (9 litt. sp. v.) H *coriunctio* M (*n* s. *r* E^2) *coriunctione* o *coni.* l L — *def. et iud.* om. M — P. 118. 4. *loco* L (78, 14) — 5. *prope* om. e — 11. *concederent* om. M (e), post *uiderent* pos. L — *si pio* om. M (20 litt. sp. v. H) — 13. *a me* L corr. O^2 — 16. *apuleia* M L (94, 5) — 18 *orationis* M (et 12 litt. sp. v. H) *orationibus* E^2 m *partibus orationis* L *orat. part.* Reg. 1516 corr. fort. recte — 21. *est tum* l *enim tum* e 32 *est a me* L — 26. *hercule* l L — 29. *ipsa* om. L — *causa* om. M — *dixi* M — 31. *dii* H (*i* eras.), m L — 32. *qu. h.* om. M — *Tu* M *Tum* l e *ut tu* γ (?) *ut tuo* L — 35. *dicere* om. M (e) — 36. *te* om. M — 37. *arbitrabar* L — P. 119. 2. *tum* M — 4. *sed illam* L — 6. *abs* L — 9. *tu testim.* L — 11. *commemorantur* M — 13. *istam enim ipsam* L — *dem ... comm.* om. M — 14. *esse d.* L — 15. *inquit Antonius* ω om. M. Quis loquatur *abs te* docet. Cfr. 212, 7; 228, 33; 253, 36; 256, 31; 266, 15; 274, 35; 277, 17 — 17. *nos iam* L — 20. *et quidem pr.* l o *et pr. qu.* e 32 — *postulentne* M — 21. *causam* M (32) *cause* e — *Nam* om. M — 24. *possemus* M (e) — 26. *possunt* o e 32 — *Nam* C *Iam* Madvig — 31. *id in re* M *id iure* lg. 36 N *id uelle* e 32 *id* L — *uideamus* M *uideamur* e 32 *uideare* L — *agas* C *agamus* scripsi — 32. *si aut* C *aut si* Bake — 33. *bonis* M (A^3 e) — 34. *defensi* M — 35. *ponitur* E (*i* in *e*) *proponitur* L — 36. *benefici* R — P. 120. 1. *inesse* L — 2. *maiorem* M (l o e) — 5. *eorum* om. R — *cete* H (12. litt. sp. v.), A *eccō* E (*acō* 2) *certe* m — *modandi* M — 8. *ex h. l. et od. i. al.* L — 10. *dim.* e — *tract. sunt* L — 16. *inuidia* L — 18. *est ille pr. sed* om. M (31 litt. sp. v. H, corr. sign. E) — *hic* in ras. A — 19. *perducen* (8 litt. sp. v.) H

perducen. A *perducens* E — 21. *acerrime* L — *non gessit* M (m) *t longe sit* s. l. A³ — 23. *in* om. L — 24. *cum* ... *superioribus* om. M — 25. *inuidentur* M (γ e) — 27. *communis* om. L — 30. *parata* M O¹; de leg. II 60 — 31. *tanta* e — *illa* ω — 32. *fas* M (26 litt. sp. v. H) — 33. *ad sed.* om. M — *magnisque* L — 35. *quae suam* M (*q̄:* H *que* A) *seseque si quam* L *quae si quam* Baiter — 36. *uideatur* M (l o e) L — *in qua* o 32 O *aequa* e P² — P. 121. 1. *perficiendumque* M (*q:* ex *q*||| H) — 2. *est hoc* L — 3. *peruagatum* L — 6. *esse* om. M — *a* M *ad* e *iam* L *at* Lamb. — 9. *aut* C *ut* ω — 10. *ita cum* L — *singula* E¹R — *casus* (9 litt. sp. v.) H (corr. sign.) E — *hum.* M *rerum hum.* e *human. miseriarum* L — 12. *et* om. M — 13. *commendationis* M — 15. *Si* E¹R γ 32 — 17. *Sedes* M (R l o) — 18. *iis* H — *alt. lene* om. M — 20. *et* om. E L — 21. *que* M (e) — 22. *et* om. M — 23. *inflām̄andū* M *influendum* L *inflandum* Gulielmius — 24. *oratio* om. M — 25. *contentiones* M 32 — *orationis* M (e γ) — 26. *et* om. M — 27. *contentio* E¹R *contentionis* e — *In* om. M — 28. *ille* M (l e) — 29. *mortem* M *morem* e — 30. *sunt* del. Pearce — *tamen* A m L om. H E R *item* Lamb. *etiam* Madv. — 31. *ad silendum* M — *ill. gen.* L — 33. *ipsum illum* L — *et* M *est* L — 34. *audiri* M (e 32) — *nam* M — 35. *dicendum* M — 37. *ita* L — P. 122. 1. *aut ir.* om. M — 2. *rationis* M *enim ratio* L an: *ratio enim?* — *quae* C *atque* Kays. — 3. *emissa* C corr. Wyttenb. — 5. *Quae* L *quam* e om. M — 6. *et simili oratione* M — *contentione actionis* C *contentionis actione* scripsi — 8. *mouere* L — 10. *suppeditare* L — 14. *neque* L — 15. *contraria parte* M (l 32) — 16. *aut* om. L — 18 *effer.* M *infer.* L *aufer.* lg. 20 — 19. *ut* alt. om. L — 21. *ut* M *et* e L — *locus* M (l o); vulgaris error. — 22. *alio* M (l o e) — 25. *excelles* L — *aut* L — 26. *nulla* M e γ *aut nullam* L — *arte* M (l o) — *satis* M (l) — *tu nos pot. docebis* L — 28. *facetius puto posse* L inepte; num ars sit quaestio est (26). Quae quia non est (37), difficile erat de facetiis disputare. — 29. *ipsius* M *his ipsis* e *ipsis* l o L. Illud primum verum est, nam est 'hominis non inurbani', cuius provincia facetiae sunt. Cfr. 36, 33; 125, 20; de fin. II 103; p. Cael. 6; de dom. 92 — *disputare* H γ — 30. *perridiculis* M *de ridiculis* L *περὶ γελοίου* ex Quint. VI 3, 22 scripsi; cuius rei (35) rationem quam quaesivit non invenit; ridicula invenit, quae non quaesivit. Aliter supra in § 61 res est, ubi de rebus notis et illustribus argumenta ut de virtute etc., non tituli enumerantur. — 31. *ex his aliquid* m *aliquid ex istis* L — 35. *artem* ... *extiterunt* om. M (ↄ sup. sp. v. H) — P. 123. 2. *sint gen.* R L Lamb. — 6. *totum* om. M (14/15 litt. sp. v. H, corr. sign. E) — *rei summouere* M (*regi* E¹R) — 8. *illo* A E¹ γ 32 *in illo* H E² L *illo in* m — 10. *et narratores* om. M — 11. *facetur* M

(et 4 litt. sp. v. H) *facetiarum* m — *et uultu adiuuante* L — 13. *q̄m̄* M l o — 17. *ratione* L — 19. *pro id* (med. om.) M (circiter 20 litt. sp. interiecto H) — 22. *praeter* om. M — *et* om. M (121, 28) — 23. *qui* C *quod* e — *qui* C *quod* m — 24. *contra* E² L *in* l o e om. M — 26. *quadam . . . brevia* om. M — 27. *ipso seruabat* L — 28. *est in* M (l o) — 30. *occurrant* C (*a* in ras. A) *occurrunt* ω — *possint* L — 32. *enim aiunt* (36 litt. sp. v.) *pienti* H *enim aut pienti* A *enim aut piente* (hoc *e* in *i* 1, *aiunt* s. l. 2) E, unde varii errores m (med. om. M) — 36. *scaeuolam* l e L — *conticuit* M (o) — 37. *atque illo* L — P. 124 3. *pugnabat* L — 6. *minimum* P¹ *mirum inquit* add. L — 7. *enim* om. L — *modo enim* O² mrg. Huius loci sal omnis interpolando obtunsus erat. Antiquissimam lectionem ita interpretor. *Minime enim* dicit Crassus, ut simul 'cum causa sudas' audiatur. Confirmat igitur reum *sine causa* sudare. Cur autem fiat ambigue idque salsissime dicit, cum *modo existi de balneis* addit, quod intelligi potest: 'te igitur refrigeratum esse oportuit' et 'tu enim qui balnea perdidisti, cavere ne sudares debuisti'. Ac tamen haec germana ironia est. Adfirmare quod videtur id negat. Tu sudas, inquit, et causa est: ego atque Planci causa te luculente calefecimus. — *huiusce modi fuer.* L — 8. *illa iucunda* L — 9. *duos* m P O² — *altero* H — 11. *contra* M — 12. *capita* om. M — *contulissent* M (32?) — *hic noster* e — *partis* H A *partes* E m (γ e) — 15. *ego et M. filius* inserui sec. or. p. Cluent. § 141 — 20. *nih. hab.* om. M — *esset* M — 23. *tiburte* L — 24. *ii* H *hii* γ — 25. *bruti* M o — 28. *si* M (l 32) *sic* e — *locum* M *locutum* L *lotum* ω — 32. *idem* m L (97, 36) — *ferretur* M *cum funere ferretur* L — 33. *proh* o e L — *dii* m (γ 32) L — 34. *iectis* M — 35. *et* M om. L *ei* Pid. — 37. *nunt. uis t. patri* L — P. 125. 1. *uid. duc.* L — *quid* om. L Schuetz. Mediolanenses quam bellam partitionem tollerent ignorabant. Nam illorum omnium imagines gentis, maiorum familiae sunt. Cfr. Plin. n. h. XXXV 2, Polyb. VI 33. — 3. *quid facere* L — 7. *iure* M γ 32 *in iure* L — 8. *dices* m — *rupiis* M — 9. *reliquisse* M *recepisse* L — 10. *re* H¹ — *militaris* M *militari* o L *militari? Is* scripsi (118, 7) — 11. *neque* M *nulla* L *neque ulla* Klotz — 12. *quidquid* A o e γ P — 15. *tu in foro* om. M, add. *tu in urbe* O P². Alii Vatic. cod. integri haec duo membra post *conspectu,* alii ante *tibi* inserta habent, unde quae origo sit apparet. — 13. *sed ne coniungendis* M *sed ne collocandis quidem* L. Plene et iucunde verba illa quidem 'imitandis conlocandis' desinunt, sed gradatio ipsa est nulla neque pariter ad unam vocem 'loci' se accommodant. Hoc loco altero *intuendis* legere malim. p. Arch. 14. — 20. *aut ex* M *ex* L *vel ex* Ell. — *contentione* M (l γ) — 21. *maior contio* M (l) *contio maior* L *contentio*

maior ω maior contentione malim — 27. *et illud* L — 29. *ut cet.* om. M — 31. *paululum* L — *quemuis* e L — 33. *quod* M *cum* L — *sis* L — 35. *contingit* e O — *id* om. M — 36. *q̄m* M — *ipse* om. L — *attamen* o e P — 37. *ullam* M *Iuli* L — P. 126. 1. *uidetur* l o γ *esse uidetur* e — 5. *praetermittendum* C corr. ed. Lott. — *quod his* L — 10. *probabilioragunt* M (l o), s. l. ◡ H A E — *nouam* M *quam* e 32 L — 13. *Videremur* L — 16. *in Dom. tanta* L — 18. *eleu.* L (128, 10) — *contione* l o 32 L — 20. *patiemurne inquit* H¹ lg. 4 *patiemur inquit* M *inq. pat.* L — 21. *M.* om. L — 22. *labor.* C corr. O² l² — 23. *nobis* om. L — *hoc ioc. quale* om. M (2 vers. sp. v. interp. H idem fere sp. A corr. sign. E) *quid* l o (56 litt. sp. v.) *quale* e *unde* γ mrg. — 24. *deduc.* L — 25. *fateamur* L — 26. *esse* om. L — 29. *tam* L — *nulla* L — 30. *est* om. M (e) — 31. *possit* M — 32. *non uel* L — 34. *iis* H (sc. earum rerum 30) *his* C — 35. *quid* L — *artemur* L — *ducamus* A l o γ *deducamur* E² om. L — 37. *damus aut prava* om. M (13 H 9 A litt. sp. v.; in E *confisi* scr.) — P. 127. 2. *a te hoc* L — 4. *uoluisti* M *uoluistirr* A¹ — 8. *tibi* om. e — *tibi rec. dem* M *dem rec.* L — 10. *spect.* L — 11. *se* L — 13. *suis* M (e) *si uis* m *usus* O vet' — 14. *quem* M *quam* o *quia* e γ *cum* L (in ras. P) — *fenum* om. M (circ. 25 litt. sp. v. H A) — 15. *se* H E *es* (s. l.) *se* A — Post *oportere* A E deficiunt. Illum altera manus supplevit. — 17. *ut ad* L — 18. *redeamus* L — *quidem mihi* γ (?) L — 20. *meae* om. ε — 21. *deuors.* H (*i* s. *e*) A (*o* ex *e*) *diuers.* l e ε *deuers.* m L (Cat. m. 84) — 23. *perpaululum* L — 28. *uelle risum* H L *risum uelle* M ε; *velle* inclusi; fort. tamen ex *plane* (128, 5) corruptum est. — 32. *teneamus et* M — 33. *uult. oc.* L — 34. *sermo hic* M — 35. *si pertinet* L — 36. *ipsi illi qu.* M *ipsi qu. illi* L — P. 128. 1. *et* (5 litt. sp. v.) *formit.* H — 3 *design.* L (330, 15; 394, 14) — 6. *beneu.* H¹ — 10. *deleuat* M (e) *leuat* L — 12. *maximeque* L — 13. *et* L — 15. *sunt* L — 16. *id quod* L — 19. *facinerosi* H e; *facinor.* H² m L (de leg. I 40; vol. II 3 p. 36, 12) — *enim* om. M, nisi forte in illa *i* litt., quam H e servant, latet. — 20. *mis. ill. nol.* om. M — 21. *autem est max.* A ε *enim max. est* m *licet m. e.* γ *est autem max.* O, qua in varietate coll. *est* inclusi. — 24. *facill* ... *magno neque* om. M — 25. *maxime* e — *sunt* (4 litt. sp. v.) H — 26. *his* m *istis* L — 28. *ac* H A o — 29. *ea quae* e 32 — *bella* m (e 32) P¹ — *agitata ridentur* L; haec et *eaque belle* om. O add. O vet' — 30. *Est* om. M — 33. *modo* ε om. C — 34. *quis* P¹ om. M — 36. *cuiusque* L — 37. *ueniemus* l L — P. 129. 3. *aliqua fabella narratur* L — 4. *largi* L — 6. *tota* om. M — 8. *inscripta* H — *duo* M *duas* m *tria. l. l. l. duo. m. m.* L. *LLLMM.* Schuetz, a quo cum aetati nostrae satis factum esse videretur, recedere nolui. Propius ad veritatem

inscripta fuisse tria L duo M vel *inscriptas fuisse litteras, tria L duo M* accedere puto. — *quereremus* M — 9. *oppidanum* om. M (8 litt. sp. v. H A) — 10. *memmius mordax largii* A m transp. A² — 12. *siue* A *uere* L om. M — 13. *tandem* H A — *mendacimiculis* H *mendaciminiculis* A γ *mendaculis* L — 14. *finger* (20 litt. sp. v.) H *fingere* M — *haec huius* e — 18. *depriuata* A m (l e) om. H — 22. *et* om. M (233, 30) — *bracchio* H¹ P² (132, 27; 148, 33; 221, 6) *brachio* C. Lachmann Lucr. comm. p. 371 — *paululum* L — 23. *addi* (20 litt. sp. v.) *Ex* H A *addidit* aut *addidisti. Ex* m (med. om.) — 25. *inquid* A γ — *Atqui* Fleckeisen — 26. *toto* M — *huius* m (e) — 27. *minorum* H m (e) P — *et* om. L — 28. *aestimatio* M o *extim.* m — 29. *audit* L *audiat* O vet' (hoc *a* in *e* man. rec.) — 31. *turpitudinem* M (e 32) — *obscenitatem* o — 32. *Vitanda ergo* A l o L — 35. *sint* 32 (?) — 36. *breui periniecta* A m — 37. *at* A — *irrid. vit.* om. M (circ. 26 H 16 A litt. sp. v.) — *periantur* M — *dictio* (*ne* 2) H — P. 130. 3. *uitandae et* M *uitanda et* l e *uitanda est* L *vit. est et* N — *et* om. L — 4. *oratoris* M — 7. *Vargulam* m(o)L — 8. *quid* M (per *d* sup. lineam dux. H) — *enim item* Sorof — 11. *processit* om. M — 12. *questor* M O¹ — 14. *Rogabo* A l o om. in 17 litt. sp. v. H — *laurifex* l o L corr. O vet' — 15. *etiam quam ipse testis*. L (*quem* P¹) — 16. *est totum est* M (hoc *est* del. H²) — 17. *ridiculum* M *iudicium* L — Post *possunt* A cum suis deficit. Pergunt H l e (2, 36) — 19. *me hercules est Appius* L ε — 22. *esse* om. L — 23. *est* om. M — *quod* H *quidem* l e *et quod* L *quidem et quod* ε *quod et* Lamb. — 24. *ui* (s. l. ῠ) *dixit* H *īdixit* l *induxit* e *dixit* L ε *uni dixit* scripsi — *omnis* e L — 25. *quia* H (4 litt. sp. v.) l (8 litt. sp. v.) e (maior lac.) — *medilata* H l *minime dilata* e — 28. *distinguet* L ε inepte: non singulae, sed cunctae (155, 29). — 31. *Vargula* m O ε — 33. *suo fratre* L ε — 34. *esset* M *est* L ε *est ex* scripsi — P. 131. 5. *uerlo* (4 litt. sp. v.) *que* H — 7. *uocantur* M, fort. recte — *hisd.* l L *eisd.* ε — 8. *dici* M — 9. *seuere* C *severisque* scripsi — 11. *possumus* ε — 15. *hec* m ε — *etiam* om. m ε — *autem* om. m — *omnia* M *nascuntur omnia* ε (142, 31) — 16. *graviter* om. H — *cauillanti* M — 19. *prodim: ut quot.* H *prodimus quot.* m *prodis mi Spuri ut quot.* L ε *prodi, mi Spuri, quot.* scripsi (p. Mil. 79) — 20. *facias* L ε — *tua* H (8 litt. sp. v.) l *tua gloria* e — 21. *est* (3 litt. sp.) H — 22. *Glaucia* om. M — *glacicanti* H l — 23. *clodicat* H¹ — *at h. clod.* om. M — 25. *Navio* Fleckeisen — *ignauus* M (ῠ s. l. H) — 26. (3/4 litt. sp.) *at* H — 27. *cumueniri* H *cōueniri* l e — *at* om. l e — 28. *et in litt.* M — *et immut.* l e² *mut.* e¹ — 30. *in* alt. om. M — *uersatur* H e — 31. *maiori* L — 32. *qm̄ ea* H om. l e — 33. *militari* H *militare* l e — *sed* l e — 34. *et* om. L — 35. *caluus* L ε — 37. *quod* M — P. 132. 1. *est* om. L — 2. *esse*

om. C (4 litt. sp. H) Non. (69, 3) — 3. *motibus* Non. — *imit. mor.* del. Bake — 4. *ip. corp. rid.* l e ε — 5. *ut* om. M — 6. *hoc* om. M — 7. *uel* om. M — 10. *in* add. Madvig (adv. cr. II 186) — 12. *cursimiliter* M *cursum. Alterum* L (*cursim* O) — *et* M *enim* ω om. L — 13. *digna* om. M — *quarta* M — 14. *non solum* L — 16. *ioco* M — 20. *lep. om.* L ε — 22. *magnum* om. M — *ri(sum)* om. H — 23. *et litt.* L ε (87, 7; 122, 19; 146, 22) — 25. *eum cur* ε *eum* L — 26. *uenissent* l^1 *uenisse* L — 27. *eum* om. m — *fregisset* M — *dic. u. i. Afri(cani)* om. H (25 litt. sp. v.) *dic. u. i. Africani* om. e — 28. *Africani* in sp. v. l^2 — 28. *lucium* m — 29. *spaedius* M — *nuculan* (4 litt. sp. H) *conficere* (in sp. v. l e) *inquit* M — 31. *sextā* (sp. v.) *tis* H — 33. *risus* L ε — *maiores* L ε — P. 133. 1. *mouent* H (*n* del.) L ε — 2. *quoque* om. m ε — 3. *sed dicitis* M *Ac scitis* Adler — 6. *quo* L — *et adm.* m — *est etiam* L *etiam* ε — *sit* M — 7. *Naeuium* L ε — *ille qui iud.* om. M (33 litt. sp. H) — 8. *uidens* lg. 93 N Ell. — *percunctatus* Fr. Gronov. — *ita* om. M — *adductust* H *est adductu* m *addictus* L ε — 10. *esse* M ε — 11. *Nil* Turnebus — 12. *add.* inclusi — *ambiguo alt. amb. alt.* H l *alt. amb.* L ε — *amb.* incl. Kays. — *alt. gen. rid.* del. Schuetz — 13. *tamen* m *totum* L — *uenustissimum* L ε — 19. *quio* H^1 *quibus est* l e *quibus* ε — *sint* L ε — *Et* L ε — 20. *cau. est* L — 21. *acuta* M ε — 22. *parum* M — *imitat.* M *mutat.* ε — 23. *παρον.* om. C hab. lg. 81 — *mobil.* om. M — 24. *autem* M ε — *ut idem* L *iudicium* ex *iudicum* ε om. M — *quidem* m *cuidam* ω; cfr. Reisig Vorl. § 125 — 25. *qui* M (idem quod *cui*) *quid* L ε. Sermonis acumen retuderunt Mediolanenses. — *de* (7 litt. sp.) H l *deambulatū* e — 26. *inquit* om. M ε — *quicquid* M — 27. *sponsio* M — *et aduersus* om. ε — *et auersus* om. M — 28. *est* M — *et tū* m ε — 34. *immutatius* H *imitatius* m — 35. *satius* C *Statius* ε *Statii a* Bake — *stomachante* Bake — 36. *nate* L *nam te* ε — P. 134. 1. *si* L *sed* P^2 ε om. M — *facete* H *face* l *facere* e — *qui* H — *nec* om. L ε — 2. *pater nec* (*ne* H^1) *mater* M (transp. H l) add. *sit* L ε — 3. *confid. estis* C corr. Schuetz — *aufert* C *auferte* ε — *in* M *istāc* L ε — *enim* om. M ε — 4. *superbia* H — 5. *celio* l O *Caelio* e P^1 ε — *tum illum* L — 7. *abe* ||| *unte* H *abeuntem* l^1 — 7. *etate* M om. L ε *elate* scripsi — 9. *sentiri* M — *minis ē* M — 10. *etiam* om. L ε — 11. *se* om. L ε — 14. *possum* L — *ea in re* H mrg. *in ea re* M *in re* L ε — 15. *dicuntur* M — *Est* om. M — 19. *a* om. M — *gen. hu.* L ε — 25. *negaras* L — 26. *est* om. M — *aiunt* in sp. v. l^2 *datum est in* e — *M. Scip.* L ε — 29. *que* om. M — 30. *esse* om. M — *etiam ill.* L ε (141, 4) — *L. porcium* M *L. portius* L ε *L.* Ell. auct. scripsi — 31. *q̄m tui ex ille* m (*illa* e) — *tu* om. e P — 32. *habeas* m — *animi mei* e ε — 33. *autem fr.* m — 36. *exsp.* hic H — *rei rid.* M —

P. 135. 2. *transl.* M² L ε semper — 3. *aut ex* H *aut* m — 9. *tū malis erat* m — 11. *perpennam* C (e) — 12. *gratidano* M — *heluius* C *eliumus* e — *lania* M *lana* e — 15. *inq.* M *mihi inq.* P ε *inq. mihi* O — 20. *materiam* C *rationem* Schuetz — *al. esse* L — *generum* C *seuerum* ε *grauium* ω — 21. *rationem* C *mat.* Schuetz — 22. *contrarei* H e *contra* l — 24. *Galba* om. M — 25. *ei* M *et* L — *L* om. L — 28. *quod* om. L ε — 29. *iburte* L ε — *cortem* ω — 30. *quam* H l — 34. *et* om H¹ P¹ — 36. *sane i. q. an* om. M (32 litt. sp. H; idem fere l e) — 37. *te posui* H *ite p.* l *ita p.* e — *crasse* M ε — *de Memmio* om. m — P. 136. 1. *narrationis* M (corr. H² l²) — 2. *sextius* M — *Titius* om. M — 4. *oileios* m — 6. *collationem* ω *conlationis ē* scripsi (206, 32) — *gallus* L ε — 7. *fauio* M — 13. *sim. esse* om. L ε add. O² — 14. *uenal. u. quisque* om. M (1 vers. sp. H) — 16. *imagines* del. Bake — 17. *dicuntur* M (l ?) Bake — 18. *helmium* L ε — *iam* om. M (cod. Mon. Quint. VI 3, 38); est ex Bergomatis studiis Quintil. — 19. *ostendo* H l — 20. *maria noscito* M — 21. *nobis* M *nodis* L ε corr. l² — 23. *tertio pauario* M *testio penario* L *cescio p.* ε corr. Ursinus — *incidendo* M — 24. *tum* om. M — 28. *in* om. M — 29. *discedens* L *discendens* ε — *Fabii* L *Fabi* ε — *dim.* l L ε — 34. *est et. sign.* m — *res et* H e *res ut* l — *res* om. M — 36. *existimatur* L ε — P. 137. 1. *homo* om. M — 6. *aurum* L *thaurum* ε — 7. *Tanta etc.* incl. Ern. — 8. *alesium* M — 13. *septimueo* H *septum(uleio* 2) l *septio eo* e — 16. *est mult. ciu.* L ε — 18. *te p. ann.* L ε — 19. *In hoc* L ε — 20. *cluisse* Iacobs *multum fuisse* Ell. *floruisse* Bake *fuisse egregium* Pid. *fuisse facetum* Sorof — *et* om. M — 21. *uerbo* (8 litt. sp.) *na sed* H *uerbo sed* l e (med. om.) — *ironiam* L *irona* ε — *ei* om. L ε — 25. *oratoris* H (59, 21) *oratoribus* m — *dictionibus* L ε — 29. *sunt* M *sicut* e (??) Bake coni. om. L ε — 30. *complura* M *compusena* (*l* s. *us* 2) e *multa* L ε *nonnulla* Orelli; glandem pro fruge dedit. — 31. *per* om. M — *esse* om. L ε (48, 27; 221, 17) — 32. *Marium* M *Nummium* ε — *quiduis* C (ɔ s. l. H) *qui* e *cuiuis* ε corr. Lamb. — *temporis* H *temporibus* l *turpis* e *tempori* L ε — P. 138. 2. *custodem* ε — *causa* om L ε add. L² — 6. *Tarente* L corr. P² — 7. *illius* M *liuius Iulius* L ε *ille eius* scripsi — 8. *annos* L ε — 9. *tum Sal.* L ε — 11. *cepissem* M (Cat. m. 11) — 13. *non solum* L ε (132, 14) — 16. *mortuus* C corr. Turnebus (item in v. 19) — 17. *et Quid* Lamb. — 19. *et quamdiu* ω — 21. *ioci* P ε — 22. *quasis* H — *stulte* om. M — *dicata quid* H l *conditum Quid* e — 23. *minima* M — 25. *haec* (14 litt. sp.) *tur et* H l *hoc et* e — 26. *dissim.* L ε — *per sim.* inclusi — 27. *non int.* incl. Ern. — 29. *potionis* m — 30. *in* om. m — 33. *aesquil.* H *exquil.* m P — P. 139. 2. *et* om. m — *ad eum ianuam* m *eum a ianua* L ε

inepte: ianua operta erat. — 3. *Nasica* (18 litt. sp. H) respondit idem quod ancilla *domi non esse* (138, 36). Mediolanenses *se domi non esse* (L ε) hominem prudentem respondisse voluerunt, quod non modo insulsum fuisset sed etiam a sermone cotidiano abhorruisse (de inv. I 28) videtur. Id senserat is qui Ottob. 1449 confecit; scripsit *domi non adest.* — 4. *inquit* M *quid* L *ei: Quid* scripsi (3, 23) — *uocem inquit* I *inq. voc.* ω (2, 36 ??) Ell. (49, 34) — 9. *quod* C *quo* Manut. — 10. *male audisse* ε om. l — 11. *ecilio* H *aecilio* m — *uidetur* H e — *esse* om. L ε (137, 31) — 12. *ecilicia* H *ecilia* l *cilicia* e: *Aegilia* et *Aegilio,* quod Panofka voluit, N — 13. *tuo* M — *colu* L ε Non. — *pol.* om. M; cfr. Gellii N. A. XI 6 — 17. *illuđ Sic.* L ε — 20. *ea* M *ista* L ε *illa* Quint. VI 3, 88 — 22. *se mou.* L ε — 23. *abscondit* m — 25. *neminem enim puto* L ε — 26. *miseranda uisa* L — 27. *Me quidem* L ε — *mercule* H — 28. *non cum* L ε — *dicuntur* L ε; du Mesnil de leg. II 14. — 29. *enim* C *eius* scripsi (427, 8) — *salse* M — 32. *mirum* om. M — 34. *et* (s. l. *ac*) H — *lenti* L ε; aliter 141, 31; 146, 19. — 35. *arcam* om. M (8 H circ. 17 litt. sp. l e) — *postea* om. L ε (Diog. Laert. VI *εἶτα εἰπόντα*) — 36. *nun quid* H *nam quid* m — *nisi* M *praeter* L ε Hand. Turs. IV 254 — *et* M om. L ε *est* lg. 93 N — P. 140. 1. *stultitia* M (et sp. parv. H) — 5. *Risum movent* Muther, sed cfr. 214, 1; 398, 24 — *ill. et.* L ε — 7. *accusaretur ut illum* M — 9. *tulisset* om. M — 10. *ad ꝑtorē eique* M — 15. *Ridentur* L ε, sed cfr. 448, 25; de off. I 111, de fin. III 41 — *et* m — *hinc* M *hic* L *huic* e ε Quint. VI 3, 84 — 16. *reprensio* H (non supra) — 17. *albucium* H e *albuanum* l *Albius* L ε *Albium* V St. — 18. *quo* M *quod* L ε — *ex iis* H *ex his* l e *eius* L ε — *ab* om. M — 19. *et* om. M P^1 — 20. *tuas* M — *iudic. esse* M (transp. H l) — 21. *etiam sim. est* m — 23. *obtulisset* m (e) — 31. *C.* om. M ε — 32. *potest* H e — 33. *iis* H^1 — 35. *uel* C *ut* l — *apii* m ε — *cum in senatu* L corr. P^2 — 36. *premeretur* L ε — 37. *Luculus* O *Lucilius* ε (hoc nomen ter uterque) — *pasci* m — P. 141. 3. *lubet* L ε — 4. *etiam m. ill.* L ε — 5. *pertulit* M — *Crassus* M — 6. *uero* H e (l ?) *euiro* P O^2 mrg. *eiuro* O — 7. *ah* P O^2 mrg. — 8. *mihi* om. P^1 ε — *illum* om. M — *eiuero* H *eiuro* m — 9. *crasse* H e — 11. *ille* M — *quē* M (ex *uñ* ortum) *unde* L ε — 12. *dices* l ε O P^2 — *sillus* M (ita 10. H^2 m) — 14. *fieri* om. M — — 17. *testimonium risus obruerit* M — *et plenius* M *est plenus* L ε Sorof — 18. *est locus est* L *et locus est* ε *cuius iocus est* Sorof — 21. *de malo* m — *decet* H^1 — 22. *moribus* M ε — 24. *quod ei* C *quo die* lg. 93 — 26. *quaesi* (4 litt. sp.) H l *que sit* (12 litt. sp.) e — 28. *ei* M *fieri* L ε — 29. *se* om. L ε — *in h. ipse* L *in h.* ε — 32. *nolent* P^1 *nollent* L ε — *Lepidus* om. M (12 litt. sp. H) — 33. *M.* om. M — *amicique* L ε

(138, 8; 139, 35) — 35. *diceret* om. M — 36. *quom* om L ε — P. 142. 1. A vetus cum suis et E redeunt. — *exercitat.* L — 2. *adm. min.* om. M — *Sed et* L — *ni(mis* evanuit) A, unde om. m — 3. *multa in* L — 4. *uerbis* L — *continet* A E 32 — 7. *in ipsa* L — 8. *naturas* M 32 — 9. *inriden* (55 H 20 A 10 E litt. sp.) *le* M (med. om.) — *indicandis* om. e; cfr. Quint. VI 3, 23 — *sed* M — 10. *turpiore* M — 11. *risu* L — *movetur* malim (132, 33) — 12. *uult* L — *matura* M (l o) — 16. *sessiora* M — 17. *quid* M *qui* L *qui in* Schuetz (127, 21) — *diuors.* H E *diuers.* m *deuers.* O — 18. *tui* C *mei* ω — 19. *Pontinum* M P¹ *prompt.* O¹ — *diuer.* m — *ad am.* m (32) *admodum* γ — 20. *ad sal.* m (e 32) — 22. *accep* (1 vers. i. e. circ. 22 H, 18 A 10 E litt. sp. v.) *quom* M — 23. *iam* M *sum* L — 27. *uoluistis* L — 29. *iam dicta* L — 30. *ad* om. L — *sum* om. M — 32. *et arg.* M *ad arg.* L — 33. *concitantur* M — 35. *quaeq. caus.* L — 36. *res pot.* L — 37. *utr. s. q. habeat* om. M — P. 143. 1. *in dic. h. esse* L — 2. *habeat* L — 3. *comnorem* M (H² m) — 5. *id* om. M P¹ — *fugere* (s. l. *id* 2) e — 8. *tuor* A E R 32 — *quo* E R *aliquando* L — 10. *commou.* l γ e O² mrg. — 14. *conf. tela* L — *sin* ω — *fac. prob.* L — 16. *traducere* L — 17. *duo* om. L — 18. *possū* (4 litt. sp.) *mi* (10 H 6 A E) *pro meo iure sumo* (2 litt.) *nū* (2 litt.) *ut molesto* M (similiter m) — 21. *senserit* M — *id* om. M — 23. *si qua* e — 24. *conced.* L — 28. *eo* M (o) — 29. *access.* M — 30. *or. max.* L — 31. *me* om. L — 33. *quid* M (o) — 36. *sint* E — *contemnimus* M (e) — P. 144. 1. *lub.* L — 4. *esse in* L — 5. *lect.* M — 6. *unq* H *umquam* A (uterque in extr. pag.) *um*' *quam a te* E *unquam* m *a te unquam* 32 L — 7. *quod* M — 8. *hoc ipso* L — *esset de te* L — 13. *illud* L — 14. *esset hom.* M (γ e 32) — 16. *quis* L — 21. *inquit* om. M (5 litt. sp. H) — *intell. sed* om. M (sp. parv. H) — 22. *omnis* M o 32 — *de* om. M (l o) — 28. *et obesset ei* L — 32. *prope* H, A (s. *p* sc. *b* vel *i*), e L *proprie* E m — *lingua* M *prudentia* L *vi nunc* ex 18 et 29 restitui — *dispu* (extr. pag.) *tata* (s. l. ◡) H *disputata* A *disputa ta* E *disputo. Ut* L *disputo. Ita* Schuetz — 37. *tunc* L — *pollicitum* C corr. ω — P. 145. 1. *se* om. M — 3. *et* om. M — *ei* om. e — 7. *qui* (7 litt. M ◡ A) *itarit ut intellegere pos* (13. H A 3. E) *animo* M (intervalla etiam l o 32 not.) — 8. *efficere* M γ *effugere* m — 10. *nolit* M — 12. *operanda* M (l o) — 15. *uter* M (l γ e) — 18. *ali* M *alit* E *aūt* l o *aliquis* e P — 20. *aut male* M (H e) P¹ — 22. *nullam* M l o — 27. *in* om. M (32) — *in* om. M (H A² E³) — 28. *pondus in* om. M — post *uita* 10. H 8. A E 12. l o litt. sp. — 29. *multi*|||||| H — *saepe n̄* H — 30. *uid. turp.* L — *quod* M *cum* L — 31. *rogatu* M (e ?) — P. 146. 3. *aut* om. L — 4. *sanari* L — 11. *abs* L — *alien.* H (112, 13; 117, 30; 187, 19) —

12. *qua* M — 13. *in* del. Steph. — 14. *mediocrene* Kays. — 15. *ei* M *si* L — 17. *lub.* L (bis) — 18. *quia ego* L — 20. *me oratorem* e — 21. *si qui* L — 22. *ut* M (32) *aut* L (87, 7; 122, 19; 132, 23; 175, 35) — 26. *ac ... multa* om. M — 27. *saepius* om. M — 29. *sin* ω Rh. Lat. 444, 28 — *non illud* M (et 6 A 32 litt. sp. l) *ne quid mali* L — 37. *ut ita per.* L — P. 147. 1. *genus nat.* L — 2. *deprobandi* M fort. *et probandi* — *et* om. L — *docendi persuadendi* L — 3. *componatur* E R — 9. *ut quam* M *quam ut* R — 10. *sunt ut.* L — 16. *quod* H 32 L *quom* A *cum* M *ut* e — *omnes* C *homines* lg. 35, 65 — 23. *magnop.* E R m (γ 32) L — 24. *agetur* L — 25. *permouere* M *permanere* P[1] *permanare* L *pertinere* Sorof — *possent* M (A R e) — 27. *profic.* l e 32 L — 29. *digr.* R γ e 32 L (O vet') — *quo* M (l e) — 31. *uel narratione exp.* L — 32. *digr.* E R[2] e 32 P — 33. *nostris* e (?) om. C — *uel contr. ref. conf.* M γ, (*conf. ref.*) 32 — 34. *loco* om. L — *causam dignitatis atque causam* M — 36. *ag.* C *aug.* cod. Lamb. — *orand.* M — P. 148. *digr.* C — 2. *audiunt* m (l o) L — 3. *reprehendendo* E l — 7. *uti* M *ut in* L — 10. *occurr.* L — 11. *sit* om. L — *lab. sit* L — 14. *est sic et* L — 16. *quae* L — 17. *atque in* M — 18. *coiciuntur* M (e 32) *coicentur* P *coiicientur* O — 23. *atq. com.* A E γ L — 24. *tum* m (32) O — 26. *primast* A — 27. *Quae cont.* L — 29. *quo* o e 32 *qua* C — *mir.* L — 32. *ad d. surg.* L — 33. *bacchum* M *brachium* O — 34. *concalef.* m (γ) L — 35. *dicat* M (e) — *illas pr.* L — 36. *ita* om. L — *leuiter* M (γ) — *quam* H[1] *uel* C — 37. *Neque* L — P. 149. 2. *illo ipso* L — 3. *quod* L — 5. *expect.* M *expect. est* L *est spect.* Wyttenb. — 6. *quam* M *sed* L — 8. an: *se repente?* — *uoluat* m *euolat* e *euolet* L — 10. *protexuit* H *contexuit* R *retexuit* Prisc. I 507 Krehl — 11. *aliunde* E R[2] e — 12. *ipsius* L — 13. *inspecta* H — 16. *sunt* L — *uelut* M (e 32) — 17. *quas causas* L — *digr.* R m (o) L — 19. *deprompta* M — 21. *petitus* M (m) — *ea* om. L — 21. *quaeritur* M *quae tum agatur* L *quaecumque agitur* scripsi (11, 24) — 25. *ad cōmutationē* M (*ad cō* ex *ad cā* i. e. *ad causam,* quod antecedit, ortum est) *munitionem* L — 28. *frequen.* E γ *in frequen.* O — 32. *agetur* ω — *dici* A E — *decebit* L — 33. *uir. bon. liber.* L — 36. *aduersariorum* C (e 32) — 37. *rei* M γ[1] — *infan.* L — P. 150. 4. *efficietur* E R — 7. *gignuntur* L — *et* om. M — 9. *prompta* M γ — 11. *et* om. M — 12. *in* add. Pid. — *p. e. initiis* L — *initiis* incl. Ell., sed cfr. 395, 18; Quint. IV 1, 5. — 13. *in* om. P O[1] — 15. *maxima autem copia* M (γ 32 e) L — 16. *aut inc.* om. M — 17. *trahitur* L — 18. *in pr. explicari* L (110, 30; 272, 11) — 19. *pr. iud.* L — 22. *affictum* L (209, 7) — 23. *membrorum* M (e 32?) — 25. *sibi fieri* E (sed transp.), l γ — *uelle* C *nolle* e O[2] mrg. *velle non* scripsi — 26. *propulsio* L[1] — 27. *hastam* A E — 30. *possunt*

M (e 32) — 32. *est app.* L — 33. *sin* M *si* R e L — 34. *est uerb.* L — P. 151. 1. *occupata* M (32) *accom.* L (51, 9; acad. I 32) — *pollit* M *poluit* e *polit* γ *tolli* O — 2. *uident* M L *uideant* e 32 O² mrg. *uidelicet* o *videatur* scripsi — *illam* e 32 P O² mrg. — 3. *ipsast* H¹ A *ipsa est* M corr. E (1?) — *quam* M *postquam* E² o L; cfr. de inv. I 27 (33) — *epheos* H A E¹ — 4. *adul. . . . mors* om. M add. in mrg. l — 8. *sepulchrum* A E o — 9. *in ignem imposita est* M (*inp.* A, *pos.* γ e; post *est* 36 H 32 A 20 E litt. sp.) O² mrg. om. L *in igni positast* Pid. (M. Rh. 24, 138) — 10. *in his fere decem* L — 11. *efferimus* M — *imus* om. M — 13. *inp.* E γ *pos.* e — 16. *et est et* A E *et est* C (etiam H R) — 18. *est* om. L — *si sic* L — 20. *rationem* M (l o e) — *ceteras* C (R) — *Et* L — 21. *in hac* L — *est* om. M (H γ e) — 22. *aut* om. L — 23. *argumentando* Lamb. *arguendo* Bake (105, 4; 398, 15; 429, 30) — *aut in purg.* L del. Lamb. — *aut in peror.* ω inclusi, quod peroratio omnino semper est quasi naturalis et non explanata oratio (401, 33). — 24. *etiam* m (γ¹ 32 a) *et* M om. L — *ridiculo* M (32) — 25. *ceterae* L — 26. *quod* M (l 32 R) — *id* om. M — 31. *servato* Bake (344, 26) — 33. *nec si dubium sit* L — 34. *narrari* L (150, 18) — 35. *si* om. M — P. 152. 1. *ne* M (l o?) O *videndum ne* Lamb. — 2. *persequemur* 32 Kays. — 3. *poterit* L — *detrahemus* lg. 3, 6 Kays. — 4. *causae* M *caus. ut* e *ut caus.* L — 6. *demonstraris* (4 litt. sp.) H *demonstrares* M — *si quod* M *si quidem* l — 8. *sequatur* M — 11. *tuis alienis* M *tuis argumentis* e (corr. 32) — (*con* in lit. mai.) *firm.* H — 14. *quaeret* M — 15. *tuea* M — 17. *contract.* H — 19. *inflammandos* A E R γ 32 — *iudices* m — *omnia quae* E R m (e) — 20. *extr. . . . max.* om. M add. mrg. l — 26. *aliq. aut dis.* om. L add. O² — 27. *uid. esse pers.* L — *uidentur* M — 30. *possit* L — 33. *ac linquendi* M — *uitandae* A E γ *uitanda est* e *uitandum* l o — *ingeniis* M (H) — *ostentationisque* L — 37. *putant* L *putat* ω — P. 153, 2. *tam* om. M — *expectan.* M 32 — 6. *aut* C *autem* E *aut est* Klotz — *illo est* L — *quid* M *cum id* L — 7. *conueniat* M — 8. *saepe inter se* L — 9. *aequitatem* M γ 32 — 10. *potentiae pecuniae* L — 11. *util.* del. Manut. — 12. *metiamur* H *metimus* H mrg. A γ 32 — 13. *impellet* L — 17. *aut n. p.* om. M — 19. *iam* om. M — 21. *et* M *ei* L — 22. *uidet* M (32) — 24. *quia* om. M γ — 30. *maxime que* L — 32. *spe* H *in spe* A E — *in* om. M (l e) — *metu* H E — 34. *a* om. M — *eritate* M (32) *ueritate* e — 36. *oratori* L — *videtur contio esse* Kays. — 37. *excitetur* L — P. 154. 2. *nisi mult.* L — 6. *quom* H A *cum* E m *quo* P¹ *quoquo* L — 7. *aliquod* M (l e γ) — *uideatur* m (32) L — 8. *aut est* e — *est* om. M — 10. *hisque* L — 14. *infimum* L — *autem* om. L — 15. *plus* om. M — *ad* M *et* 32 (?) L *ac* scripsi — 17. *ab* H *ad* A E 32 *a* m L — *ab* om. e L — 18. *ac br.* L — 20. *expect.* H L — 21. *quaeque* P *quaque* O

— 22. *laudationis* E e 32 — 23. *et* om. P — 24. *essent* Pearce — *et grau.* om. L — *maiores* L — 25. *preceperat* e O² mrg. — 29. *laudationis* M (l e) — 32. *alii qui* M (H e) — *laudationis* M (e) — 37. *vel ut* cfr. C F W Mueller prgm. Koenigsberg 1860, 8 — *p.* M *publio* L *Q.* Verburg — P. 155. 3. *etiam hic* L — 5. *ceteraque quae* L — 6. *dat* ω (οἷά τε ἡ τύχη ἂν δοίη) — *corpore* M (e) — 7. *deberi* M *dederit* L — *uni laus* L — 11. *se* om. M — 14. *ac mod.* l γ e L — 15. *materiem* L — 17. *audiri* M 32 γ — 18. *alia* add. Manut. — 19. *et* om. M — 20. *et* L corr. O vet' — *beneficio* M — *in* add. O² om. C — 23. *iudicanda est* M (*dast* H A) — 24. *uirtutis* M (m) — *tam ipsis* L — *que ea est* M (l e) — 26. *humane geruntur* L — 27. *prope* M — 28. *habent* Kays., at per se quaeque hanc laudem habet itaque num. sing. ut 23; aliter 130, 28 — 29. *uidemur* γ *uidetur* 32 L, sed intellige: haec genera virtutum — 30. *quam ... laud.* om. M — 31. *in* om. M — P. 156. 2. *gerit* M *gesserit* e — 7. *et* γ L — 11. *ipsi autem* γ e 32 — 12. *illa* om. γ P — 23. *uiribus* M (e) — *comprobatio* M (o e) — 24. *ostenderem* L — 29. *posset* Sorof — 34. *his* m L — 37. *inueniendisque* M l o (251, 31) — P. 157. 3. *ni* M (e 32), dein in H 2 litt. eras. — *quibus rebus* L — 5. *aliquandoque* C (et 2 litt. eras. H) *iam aliquando* e — *euolatum* M (*a* ex *u* E) *eleuatum* e — *integum.* e L — 6. *nudatum de persp.* M (l) *ac nud. p.* e *nudatum persp.* 32 *nudatum te p.* o γ — 7. *quod* om. M — 8. *istud* L — 13. *ut* om. M (e) — 14. *memoriae* L *recordationis* e om. M — 15. *Chio* C *Cio* Victorius de deor. n. I 118 — 16. *granone* L — 25. *duos* m L — 26. *illum ipsum* L — 28. *earum ipsum* M — *cum cogn.* om. L — 29. *cum suis* L — 32. *demonstratorem* L — 36. *exercent* L — 37. *uelint* L — P. 158. 2. *effigie* M — 7. *descriptum* L (303, 19) — 8. *uelle* M — 9. *uel illi* M γ *uelut illi* e — 12. *cui* L — 18. *est et sim.* L — 19. *in* om. C add. ω — 20. *sit* om. M — *pariet* M *pareat* e — 24. *aut hominum aut* M *aut* o L *omnium aut* Stangl — 27. *quisquis* Benedict prgm. Torgau 1809, 12. — 28. *effingi* C *effugi* 32 *affigi* ω — 31. *si* om. L — 32. *si etiam* L — *commene* M (s. l. ꞁ H A) *cum mente* corr. E *conuitōē* e — *oc. comm.* L — 33. *ab* L *a* e om. M (315, 12; de inv. I 164) — *aspectu* M — *indicio* Madvig (adv. cr. II 186) — *res caecas et aspectu remotas* lego — 37. *omnibus rebus* L — *ueniunt* C (et 3 litt. sp. H A) add. *memoria nostra admouetur atque excitatur* e L² (*admonetur*) — *sed* M *sedes* L *sed locis* e L² *sede* ω — P. 159. 5. *celeriter quae* L — 7. *et* add. ω om. C — *conserua* O *conseruata* P O mrg. — 9. *infirm.* L (O²) — 10. *pect.* M (l) — *summa* M — 12. *maiorum* M — 15. *eorum nulla possunt* M — 16. *nobis sunt* L — 18. *possumus* L — 21. *natura ipsa* L *ipsa nat. ipsa* P¹ — 22. *ego enim* L — 24. *sceptium* M *sceptum* L — 25. *tanquam in* M (e) — *alebat* M (e) — 26. *habere* M (e)

— 31. *inprud.* M (e) — 35. *nunc* H *non* M γ, (post *ad*) l om. C — P. 160. 1. *spondeo* M — 3. *humanitate fac.* M — 8. *illa* om. H — 10 *partem* (item 11) M (e); non 33, 4; 90, 30; 147, 6; 189, 27. — 16. *id* om. M P — 20. *uoluistis* A E² o γ 32 — 22. *paulo ante sciebam* M *paulo sciebam* L an: *paulo ante sentiebam*? Kays. — 25. *esse* om. C — 27. *Triennio* Manut. (263, 28) — 28. *subsicivi* M (32) — 31. *de* M (s. l. ◡ H A) γ 32 *te* m *me* L — *audierit* L — *tam sui* om. M (*tam* hab. e) — 32. *disp.* L — *qui* m (32 γ¹) L — *desper.* L — 34. *quin* M — 35. *ii* H¹ — 37. *ista* om. M — P. 161. 1. *ualde* M *longe* L — *tu* om. M — 2. *cuiquam* m (γ) L (133, 24) — *posset* L — 4. *ego* om. M — 5. *quique* M *qui puer* L — 6. *neque* L — 7. *afuer.* H¹ A (ita corr. 32 P) *abfuer.* l o *affuer.* C — 9. *Sceptium* M — 10. *iis* H¹ *his* C — *quisq. mihi* L — 12. *esse* om. L — 13. *praeterm. ab Ant.* L — 14. *ac* L — 15. *ut in* M *uti* L — 19. *exornatum* M (e 32) — 20. *mei* M *mihi* γ *meas* e 32 *ut et* L — *facere* M — *et* ... *sumeret* om. M — 21. *si recte ego* P *s. e. r* O — 22. *diligenter* Ruhnken — 23. *dicere. Ille* om. M (2 litt. sp. H) *loqui* (ante *est*). *Non ita est* e — *uero non* l om. e — 24. *nam orn.* e — 25. *suum* M *ipsum* L *ipsa suum* Schuetz — 26. *ille* H — 27. *quid* M (l e) — *id* om. M — 30. *hic* om. M — 31. *esse* om. H l — 32. *tuam* om. L — 34. *uides* L — 35. *opus hoc* L — *uide* L — 36. *sit* H L om. C — *homini turpe* L — *censorio* C (et 12 H 14 A litt. sp.) add. *inquit* l *conueniat* e. Sed cum H *sit* testetur, ita verum vix repertum est. Nisi plura, *aptum* (§ 17) aut simile aliquid intercidisse arbitror. — *ille inquit* L — P. 162. 3. *me in* L — *omnis* M corr. H² (e) — 4. *post* M *posti* 32 *post meridiem* e L *postmeridie* O² vet' —

Lib. III. 11. *subuta* A E *subito* e — 12. *eum diem qui* bis scr. H A *eum qui eum diem qui* E — *est* M γ 32 *et* m L — 13. *continetur* et 16 H 6 A litt. sp. — 14. *scaen. lud.* L — *ea or.* L — 17. *al. esse* L — 18. *septembris* C (ex *septem libris* E) *septembr.* e *Septembribus* ω *Septembr. is* (sc. Crassus) scripsi — 21. *retulit* E m (e 32) P¹ — *in eum ordinem* om. L add. O² — 22. *tam* L — 23. *huc* M 32 *hunc* m — 25. *contigisse* M e — 26. *esset* M 32 *esse* m *esse tum* L — P. 163. 1. *sese* L — 7. *rep.* M *in r. p.* e 32 *a re pu.* L del. Heusinger — 8. *uem̃ti* H — 10. *allatis* C (32?) corr. ω — 11. *in ipso* M *ipso* H *ipso in* γ L — 12. *effereb.* C *esse fereb.* Lamb. — 15. *propugnare* l o L — *putares* L — 16. *concideres* L — *meis* M L *me iis* H³ *me his* l o e — 17. *pigneribus existimas posse* L — 18. *L.* om. L — 19. *excid.* L — 26. *neque* l 32 O — *dicta* M *dictam* l e O² om. L — 27. *praescr.* l 32 — 30. *ipse* M *ille* L om. Vict. — 32. *dum* M (l) — *eius* m (e) — *dicenti* om. M — *doluisset* M — 35. *est* om. M — *consumptus est* e — 37. *in medio* L — P. 164. 3. *destr.* L — 4. *fructum* M γ 32 — 6. *ei annus* L — 10. *hi* m L

— *r. p.* P — 11. *diis* m L — 13. *bell. It.* L — *non* om. M — 14. *nefari* A — 19. *gloria* om. M — 20. *Sed* L — 23. *coepimus* P *cep.* O — 24. *qua* A E γ — 25. *tum* om. m (γ 32) — *cum* om. M γ 32 — 27. *Q. Cat.* om. M — 29. *exilium* L — 33. *manub.* om. L[1] — 34. *civium* om. M — P. 165. 5. *vidit* om. M — *quo maerore* M — 7. *nef. fuis.* L — *nefariam* M (H l e) — 8. *adulescentis* M (H e 32) — 9. *C.* om. M — 14. *vixerat* om. M (e) — 16. *efflor.* Ern. — 19. *ortum* L — 22. *quae* L — 33. *animi* H *nimia* Stangl om. C — 37. *possunt* l γ 32 — P. 166. 2. *ii* H A *.N.* (i. e. *enim*) E, unde *hi, hii, huic* m *ea* P *ei* O — *et si* L — 3. *ac* M — 6. *omnibus* om. L — *non* om. M — 7. *nunquam* L (O[2]) — *illa* om. M — *sunt scr.* L — 8. *suspicantur* L — 9. *summa omnia* L — 11. *et maius* P *ut maius* O — 12. *a nobis* om. M — 13. *sermonem* A E *sermo* 32 — 15. *quo uti genere* Richter Fleck. 117, 857 — 19. *a nobis* om. M — *esset* M — 20. *audierint* et *possint* ω, cfr. Stangl Philol. 45, 676 — 22. *atque ing.* L — 25. *Ut* om. M — *paulumque req.* om. M — 30. *cogitandum* L — 33. *lect. pos.* L — *in cog. def. esse* L — 34. *esse* om. m — 36. *in* H L *die* l o *sole* e om. M; hic deficit H. — *prom.* A E *perm.* l o *postm.* C (357, 1) — 37. *die* om. M — *diuen.* A *deuen.* E m (e) — *Crasse* om. L — P. 167. 1. *et ne* M *et si* L — *admo* (*nitum*) M deficit — 4. *putem me* Lamb. — *deberi* Ascens. — *quidnam* C corr. Manut. — 8. *inoport.* O — 9. *adueniendi* P λ O vet' — 10. *conseditur* L — 14. *de his* C incl. Kays. — 18. *atque ex* L — 24. *una* om. C — 29. *quam* om. L λ — P. 168. 1. *suscipere* L corr. O vet' — 23. *partitis* C *partis* nescio quis ap. Lamb. — 31. *nos omnia* Sorof — 37. *Atque* Lamb. — P. 169. 6. *que* om. ε — 14. *cernere* Bake — 15. *sunt* Bake — 19. *tribuitur* Bake — 20. *quid . . . naturas* incl. Bake — 24. *quis* om. C — 28. *conquiro* Bake — 33. *adsit* C *assit* P O vet' — P. 170. 2. *trag. p. comice* del. vol. Schuetz — 11. *argumentis* incl. Bake — 26. *non in una* Bake *in summa* Scheibe Fleck. 97, 488 *in sua* Adler — 36. *his* L λ *hiis* ε — 37. *et in sententiis eligendis quam* L λ, (*quamquam eum*) ε *eligendis quam in sententiis* P[2] mrg. *quam* in *quem* corr. O vet', add. *Antonium* N; locum restit. Schuetz — P. 171. 3. *ads.* C *ass.* P O vet' — 3. *sunt, tam* Bake — 5. *distinguuntur* ε — 14. *in una* C *una* ω — 28. *confirm.* C *conform.* ω — 30. *proponentur* λ — 32. *uostrum* O — P. 172. 4. *lucidique* L corr. O vet' — 6. *speramus* Lamb. — 23. *his* L λ *hiis* ε — 25. *ut uidend.* λ O vet' — 31. *examinata* L λ[1] *animata* Ern. — 35. *qui* C corr. ω — P. 173. 14. *tantum* C *etiam nunc* Binsfeld adv. cr. prgm. Coblenz 1882 — 19. *latine* L λ — P. 174. 1. *leniter* L — 4. *uideris* C corr. ω — 12. *tum quod* L λ *tn̄ quod* ε *tu vero quod* Schuetz — 18. *mea* C *ea* Kays. — 20. *his* L λ *hiis* ε — P. 175. 13. *operosiora* Purgold — 14. *cum* C *quam* Manut. —

in uitia L λ — *audiamus* om. C add. ω — *quam t. i. aud.* del. Bake — 15. *adducti* ε — *possimus* ω — 16. *te aud.* del. Bake — 20. *percurri* P ε — 25. *est* del. Bake — 34. *id est* s. l. ω λ — *quot* λ — 35. *quidem* L λ — 37. *nomine* L λ *nominem* O² — P. 176. 3. *dein ridete* L λ — 5. *oratoriam* Bake — 7. *Verum* L λ; Quintil. II 21, 6 — 13. *specie tamen est alia* Schuetz — 21. *quam* C *inquam* ω — 25. *tamen* C *tam* L² — 36. *doct. . . . affluentes* del. Bake — P. 177. 6. *illum* om. ε — 9. *tempestate* L λ — 19. *hique* C *iique* P² — 22. *quiuis* P¹ *quiuis qui minus* C *quis qui minus* ε — 23. *ut* om. ω — 26. *ingenio* Bake — 33. *is* L λ *hiis* ε — P. 178. 11. *disiuncte* O¹ *deiuncte* λ — 17. *dein* O λ — 20. *defenderant* C *defenderunt* ω *defendebant* scripsi — 26. *Eraricorum* ε *Eretriacorum* Lamb. — *erillorum* ε, sine aspiratione etiam acad. II 129, Tusc. V 85, de off. I 6, de fin. II 35, 43 — 32. *atque eloq.* del. Bake — 35. *non cupiet* Augustus Matthiae — 36. *ortulis* L ε — P. 179. 1. *ac* C *hac* Lamb. — *a re* C *re* Lamb. — 6. *que* del. Bake — *si sit* Bake — 13. *ab his* L λ *ab hiis* ε — 15. *utcunque est, est* Ell. *utique est* Klotz *nimirum est* Sorof. Nihil mutandum: nam *utrumque* est id quod *virtutem* et id quod *sapientiam esse* dicunt. — 16. *vel*, cfr. 439, 21; Ell. expl. p. 387. — 17. *latrones* Pearc. auct. inclusi, cfr. acad. II 144. — 20. *adsint* O ε λ² — 23. *abhorrens* sc. genus verborum — 25. *ac tandem* Lamb. *ac totum* Ern. *aut tamen* Olshausen frustra coniecerunt. *Ac* quamquam acutum est, *tamen* eius modi i. e. generis rerum optime C — 26. *possis*. Manut. — 32. *Chrysippus* L λ — 35. *magnop.* L λ — *dissenserunt* Lamb. *dissentiunt* Bake — P. 180. 2. *certi* del. Bake — 8. *putare* L λ — 16. *Appen.* L λ — 17. *sapientium* C *sapientiae* Non. — 26. *vel iniur.* Kays. — 27. *aut in eo* C — 32. *si istis* P — *his* C *hiis* ε — 33. *oratore* L λ — 35. *periclen* P — P. 181. 1. *pulchr.* λ ε — 4. *Isocr.* L λ — 8. *des.* L λ — *dis. a d.* Muell. auct. incl. Kays. — 12. *promiscue* O² ε — 22. *me non* Sorof — 26. *ipse* Ern. auct. del. Schuetz — 33. *paulum* ω — P. 182. 12. *morem* Schuetz — 13. *describat* C *discribat* scripsi (9, 5) — *omniaque ad* O ε (13, 21) — 20. *Qui* P — *Gallus* C *C.* ω — 27. *homines* lg. 69 (?) Asc. — *Stoice* Heusinger — *hom. St.* incl. Bake — 32. *iudicabitur* Pluygers — 35. *Hic hic* P O² λ *Hinc hic* Pearc. — 36. *est* L — *ac tamen* P O vet' λ — P. 183. 1. *nostros* C *philosophos* Pid. *doctos* Sorof *magistros* Adler, Ern. auct. del. Schuetz — *cont. despicique* λ ε — 4. *partem sententiam* λ ε *sententiam* L *partem* ω — 7. *rationem exercitationemque* C corr. ω — 8. *rhet.* Schuetz. auct. incl. Orell. — *moremque* del. Lamb. — 9. *erit* Bake — 12. *istum veterem* ap. Pearc. familiaris quidam — 13. *excudere* Stangl Philol. 45, 669 — 14. *et mol.* P ε — 20. *oratorum* C *rhetorum* Pearc., illud incl. Henrichsen — 35. *tantis tuis* ω — *ac* C *an* ω — 36. *Hinc* L

huic O vet' λ ε — P. 184. 12. *existimari* ω — 14. *neque* ω — 15. *At* C *Ac* Sorof — 30. *earum* ε — 33. *atque* L λ *ateaque* ε *at Q.* Vict. — P. 185. 5. *fuit* om. C; *est* mallem, si quid opus esset. — 6. *dies et* L λ *dies et noctes.* gasp. s. s. *al'* O mrg. *atdices!* P² mrg. *quotidie enim* ε — 7. *uerum* P¹ O λ — 8. *philosopho* C *philosophiae* malim — 15. *agitatione rerum* C *agitatio rerum* Mueller; separanda separavi — 16. *si usus* Schuetz. auct. Mueller — 24. *eam* λ ε — 37. *dicit* L λ — P. 186. 1. *ornate post.* ε — *ornate* om. L λ — 4. *acre tractatum* L λ *acrectractum* ε — 7. *multo* Manut. — 9. *et coll.* L — 22. *qui cuiusmodi* C *qui cuimodi* λ¹ *cuicuimodi* Manut. — 24. *humanitate dignam scientiam* Lamb. — 32. *perpoliri posse* Pearce — P. 187. 4. *dolores* C *doloris* Bake — 5. an: *spectentur*? — 14. *inobsoleta* L λ *obsolenta* ε — 15. *magis* C corr. ω — 19. *celeberrime* C corr. O² mrg. — 26. *rectae* Gu. 1. — 31. *cacram* P *ceram* O ε *teram* λ *terram* ω Plin. n. h. 13, 3, 4 et 17, 5, 3 — *olere* C *sapere* Plin. Pid. prgm. Hanau 1858, 13 — 37. *quam* C — P. 188. 23. *proximos* C corr. Gruter. — 24. *Et quid* C *ecquid* ω *Set quid* Ribbeck — *sedes* C *sedis* tacite Ell. — 26. *insistat* Rubner Phil. Anz. 10, 100 — 27. *praesidii* C — P. 189. 5. *vel vit.* Sorof — 7. *ac sent.* del. Schuetz — 18. *est* om. Cant. — *et* del. Pearc. — P. 190. 4. *animos* C *omnino* Manut. *copiose* Koch. M. Rhen. 16, 484 (cfr. Fleck. 97, 489) *etiam nos* Sorof — 11. *illi qui nunc quidem* Schuetz — 17. *aut definitae controversiae* ex mrg. δ Pearce — 18. *reis* C *rebus* O² mrg., sup. quod *prim'* scr. O vet' — 20. *quaerentis, ut* Matthias Fleck. 135, 480 — 26. *hactenus* incl. Kays. — *loquamur* ε *loquuntur* ω incl. Ell. Kays. — *Hac etiam* Ell. — *in* add. Ern. — 27. Post *ita* M redit — *ut* C *vi* Madvig — 28. *ut ex* L λ ε — *iure civili* incl. Ell. — 32. *maxime vigere* Manut. prim. scr. — 37. *ac tantum* L λ *attractatum* P² mrg. *ac tractatum* gasp. O mrg. — P. 191. 3. *Omnis* ... *disceptatur* om. E — *eadem* H (s. l. ȯ), A — *habent* H A γ — 6. *in* om. m — *uorsentur* H A *uersentur* E m *uersantur* L λ — 7. *non ad* M — 10. *fructus* L λ — *aliquod* M (m) *aliquos* L λ — 11. *exquiretur* M (e) — 12. *cognitiones* M corr. E³ — *sunt* addidi — 13. *conplectuntur* M add. *coniectura* o, *coniectura* L λ — 19. *mente in* M (s. l. ȯ H A, sup. *e* alt. *i* scr. H), cum signo ȯ *mentiri* A² margo, unde *mentiri* in γ o λ (Z) ante *ut illud,* in e post *illud* invasit, quo facto huius codicis scriba *in mente* restituendum esse putaverat. Cum e ap. Cockm. δ consentit. In lg. 32 manus vetus adhuc deest; neque melius de m. Lag. cet. Ell. instructus videtur fuisse. — *uiri* et 5 litt. sp. v. H — 22. *in* om. E¹ L — 23. *re* (*i* s. l.) A E — *aut* M *ut* e L — 24. *causae tractatio* L λ — 27. *se possit* l *possit se* o — *conuerti* e L — 28. *Definitiones* L — *ut* C *aut* Gruter. —

30. *unde* M *id ne* L — 33. *facere* om. L — 35. *aut* L — P. 192. 2. *duo* om. H — *crimeina* M (et sp. v. parv. H A) *prima* L — 4. *laus* et sp. p. H *lausne* N, fort. recte (204, 33) — 5. *simplicum* H A (272, 11; 445, 23) — *tres sunt* L — 6. *fugiendis verberibus* M 32 corr. A^2 marg. — (expete)*ndine* in litura magna pos. H — 7. *honoris* H^1 A E^1 — 8. *ut* add. Pearce — 12. *ut* alt. om. H A^1 E L — 13. *alterum* C *alter* ω — *qui* L — *aliud* om. l — 14. *alii* om. M (l 32) — 15. *hae* m — 16. *cognat.* M (m) corr. A — 17. *distribuuntur* E^1 L *describuntur* E^2 m — 18. *offici*(*i* s. l.) H A — 20. *quoī* H *quo in* E m (e) — *illa* M — 23. *subiecte* L — *consulat.* M — 26. *iis* H^1 — 28. *discrepuit* 32 L Non.; Gellii N. A. I 7, 21 — 29. *enim sunt* L — *utrisque disputationibus* L — 30. *distr.* L — P. 193. 1. *et a singulari* M *ac singulari* L. In illius archetypo *&* pro ·ι· mendose scriptum erat, ut *id est a singulari* (205, 16) legendum esse putem. — 2. *uix* H A^1 E — *et convertunt* om. o incl. Bake — 3. *audiunt* Schuetz — *naturae gen.* M — 4. *rei* M *rebus* Matthias Fleck. 135, 480 — 6. *adulescentis* A l o γ — *est* om. M — 10. *arbitrati sunt* L — 11. *ambulationes* H^1 A^1 E — 12. *promer.* C (166, 36) — *sessiones* H A E corr. A — 13. *procluenda* M (e) *procludenda* A *prouiden.* E — *inerandum* M (ꝯ sup. *in* H) — 14. *pecus* M corr. A mrg. unde *pectus* m — 15. an: *gravitate*? nam suavis varietas est. (183, 24; 194, 20; Fleck. 109, 864) — *est* om. L — 16. *oratores sumus* L — 17. *si in p. s. i. del.* om. M — *adimendi* M — 19. *qua* et *caduca* et *uacua* M (e 32) — 22. *gorgiam* o — *cauillatur* l o L — 25. *isd.* A E l 32 *iisd.* o P *hisd.* O — 29. *expoliati* m — 30. *qua* M (ex *quae* E) — 32. *iis* H A *his* C — 35. *is* A *his* E m L — 36. *acles* H (et 4 litt. sp.), A *ades* et 5 litt. sp. E *ac alacer* A^3 mrg. m *acies* L — P. 194. 4. *consistere* om. M — 5. *facile* om. L — *subp.* H^1 l^1 — 6. *copiam* e 32 — *verb. cop.* om. M — 8. *rei natura* L — 9. *et* om. L — 11. *a* om. L — 13. *ad* om. M — *cognoscendos imitandosque* e 32 — 14. *cognorit* L — *aut* C *haud* e O — 15. *struet* M corr. H^2 — 16. *ornationis* M (m) corr. A — 17. *excitata* Schuetz *excitabitur* Bake — 18. *labetur* L del. Bake — 19. *di* H^1 A *dii* C — 23. *veteres* om. L — 26. *et eius* M *Erilius* L (157, 15) — 28. *saepe* M — *audientibus* M (e) — 29. *ñ* H *nec* C — 30. *liberalis* M (e) — 35. *se* om. M — 36. *confecisset* M 32 — 37. *ipsi* M (e) *ipsa* l — *est* om. M — *facilis est* e — *illi ipsi* L — P. 195. 1. *appeterent* M (*adp.* H A o) — *qui* ... *repudiarint* om. m — 2. *repudiarent* M — *ho* M om. l e *Ceio* L (157, 15) — 3. *calced.* A (*h* s. l.), m (230, 30) — 4. *ut temp.* Campe (196, 33) — 9. *victus* om. M — 10. *ut tu* M *et ut tu* L — 11. *ipso* om. M — 13. *uocaretur* L — 16. *est hab.* L — 18. *Sed* M *Atque* L — *ii* H *hi* C — *summi* L — 19. *auctores* H E^1 (4, 24; 6, 29) — 20. *a* M 32 *ita* C — 23. *plus*

om. M 32 — 24. *tribuendam* M (l) — 27. *imperi* A — *distr.* E (ead. m. corr.), o L; Halm prgm. Speier 1846, 13. Vox Catulo indigna et officiis, quibus Crassum fungi ille laudavit. — 28. *rerum* om. M — *comprehenderes* L — 30. *sociares* L — 31. *ardentesque* l o γ (?) — *iis* H fort. melius (71, 30) — *studis* A — 33. *in* om. M 32 — 34. *re* om. M — *quampluribus* M — 35. *magnitudinis* M (e) corr. H — 36. *diminutae* l o P² *diuinitate* P¹ — 37. *cuius* M *cho* l *chous* o *non* e — P. 196. 1. *nam* M 32 corr. H — 2. *Archimedi* M — 3. *num ip. l. Ar.* om. M — 4. *discerptam* A² m *discerptas* L — 5. *uniuersorum* M an: *universum rerum*? — 6. *elaboret* A E 32 — 7. *et socero* E l o γ — 10. *illi* om. H E — *Marcum* M *.M.* m L (item 50, 31) — 11. *manlium* L — *uidimus . uidimus* M o — 12. *id* om. l o 32 — *facere* om. M — 13. *suis* om. L — 14. *ita* H *et ita* C — 16. *de agr. col.* om. M — 18. *T.* m — 22. *repeteretur* H 32 *repereretur* A *repperetur* E corr. A³ mrg. — *et in sen.* L — 26. *non didic.* C *didic.* ω — 28. *At utroque* L — *et* om. M 32 e — *labor.* l o e L — 30. *negotis* H¹ A — *coniectam* L — 32. *et* om. L — *facile* om. M — 33. *illis* om. M 32 — 37. *nullā cognitionē rerum* H E om. L — P. 197. 1. *excellet* L — 4. *absoluerunt* M P¹ *obsoluer.* O¹ — 5. *pontificum* H¹ A m — 9. *cogitationemque* M (m) *cognition.* 32 corr. A — 10. *in hoc* L — 11. *uirtutis* L — 12. *petenda* H¹ A¹ E *petendae* H² A² m *exempla repetenda* L — 15. *hisd.* H² *eisd.* o *iisd.* L om. e — *ill. temp.* e L — 16. *fuisset* H² — 17. *traditur* om. M — 19. *ita* om. M — 21. *dicendi* M *ui dic.* l o *rōē dic.* e *dic. copia* L — 22. *cum* L *dum* e om. M — 24. *doceret* M sc. argumentis atque rationibus (118, 25; 399, 23; de rep. I 25) *diceret* L — 25. *libris* M (e) — 27. *eo* L — 29. *clamator* L — 30. *aliqui* A E O — 31. *maxima* H — 33. *annos* L — 35. *suis quidem* L — 37. *siracus.* e L — P. 198. 8. *pythagoreus* m L — *Lysias* M — 10. *xenopho* H¹ A E 32 (80, 32; de inv. I 52) — *hagesilauom* H¹ A *hagesilanūn* E *hagesilaum* C (e 32) — *philolauos* H¹ A E γ — 12. *Graeciae* M (l e) — 16. *idem* o *iid.* l e L — 18. *eloquentiā* H¹ — 20. *ipse* C *ille* Schuetz *is* Pid. inclusi — 24. *de philocteta* L — 25. *barbaris* l o e L — 26. *pateremur* M (l o) — *armauit* L — 27. *omnemque rerum* m (32) — 28. *ne* M *Nec* P — 31. *agendi* om. M — 35. *malit* H L *mallet* E l o e — 37. *nouit* L corr. O vet' — P. 199. 1. *non* om. H 32 — *suppetit* L — 4. *sin* L — 5. *doctoribus* L — 7. *disiung.* H² l o e L — 10. *quamuis* L N — *contemnatur* C *condemnatur* N — *his* L — 11. an: *ali, quom*? — 12. *et* om. M (32) — 13. *et a* L — *et a cet. s. fuit* in spatio vacuo O² addidit; inclusi — 15. *id quod non* H *quod non id* M *non id quod* e L — 17. *esset* L — *attributum* m P O vet' — *ac den.* om. M — 18. *ut* om. L — *hae* m O — *fuerant de* L — 19. *uti* O vet' — *erat* M l o — 20. *orationem* M (l o e) — *discr.* A *descr.* C —

21. *cumque duab.* M *cum duab.* 32 *cum de duab.* e *cum duab. de* l o *cumque de duab.* L. Sine dubio *de* emendatio particulae *que* adscripta erat. Eadem confusa vid. 29, 16; 157, 6; 214, 11. — 22. *dic.* om. M — 25. *te* add. O² l² — 26. *arrip.* M *erip.* N — 28 *tu* om. M — 30. *academia* M 32 — *totum* om. L add. O² — 33. *posset* M (e) — 34. *aliquanto* L — 35. *defet.* H *defat.* C — 36. *rationis et* L — P. 200. 3. *nunquam* l o Kays. — 5. *istu* M corr. E *istud* m — *quod* m — 6. *si potuer.* M 32 — 8. *crass'* H A o *crassum* E — 10. *desiderare* L¹ — *posse ista* L — 11. *ut* M *uel* e L — 15. *omnem* M *ob rem* L — 19. *ut non* L corr. P² — 23. *etiam script.* E e L — Ab § 149 in A altera in E recens manus pergit. — 29. *coniuncta* M — 31. *extenuatis* H A 32 — *et coniunctis* l o e *coniunctisque* L ε incl. Kays. — *utemur* L ε — 36. *est igitur* L ε — *verbis* om. M — 37. *et* H¹ *aut* M *ut* l e *atque* L ε — P. 201. 1. *esse* m L — 2. *delectus* H² A mrg. l γ e — 3. *quidam hab.* L *quidam* ε — 4. *est* om. L ε — 5. *Etiam* L *Atque* ε — 6. *is* L — 10. *uerum iam in* L — 11. *est* om. M (e) — *verum* M — 13. *artem suam* H² — *atq. expl.* om. M — 14. post *videtur* signum ∴ A — 15. *igitur* om. H — 18. *ac uetusta* H *uetusta et* P *ac uetusta et* O ε — 19. *quae sunt interm.* L — 20. *licentia* L — *nostra* C (o) corr. H² — 21. *poetae . cum* A 32 γ *poete . tum* o e *poeticum* l² in ras. — 22. *laelius* C *Celius* ε (79, 35; 134, 5) — 24. *fari* L Quint. VIII 3, 27 — *nuncupare* Quint. — 25. *non uerebar* M — *et alia* L — 30. *mihi* H o L ε — *exanimato* om. H — 31. *expectarat* A m — 32. *an non novisti huius vers.* Ribbeck — 33. *expector ad* A¹ *expectarat* corr. A, m — 34. *sed* om. L ε — *Vel saepe* L ε — 35. *verba novantur* om. Lamb. — *sensus* L ε — *disertus* H² l² L ε om. o e 32 — 36. *uidi* e l² L ε — *genitalis* l² L — *ut* om. M ε — *uacarum* H A e *uacatum* 32 *uaccar.* o e *bacar.* l *baccar.* L — P. 202. 1. *incuruascere* H *incurbescere* A *incurvisc.* Non. — *ueritate* M *uarietate* l o e *late* ε — 2. *acta* M — 3. *angustis* M (o e) corr. H² — *delect. iucunditasque* L ε — *delectationeque* H A — 5. *haberi* L ε — 7. *frequentia* M — 9. *declarare* L — 12. *Igitur* o e — *haec* A m (e) — *tralationis* A m (e) ε — 13. *mutat.* L ε — 15. *indicant* ω — *arcesserunt* M (e) — 16. *quidem* l o e ε — 18. *Similitudinis ... repudiatur* incl. Sorof — 20. ||||*si* H *sit si* L ε — *agnoscetur* L ε — *si* om. H A — 22. *omnia* del. Schuetz — 24. *et tenebre* L — *imbrorum* e *nimborum* 32 L — 32. *feruet* e L — 35. *si facti* A l o 32 corr. A mrg. — *illi* M (l e) — P. 203. 1. *possit* L ε — 3. *iste* C *is se* Pearce — *circum* κύκλῳ Soph. Antig. 241 — *uestet* M (e) — *saepe* M — *se dolo* Osann — 6. *emissi* L — 8. *Atque hoc* L — 10. *delectantur* l L ε — *quam propriis* om. H — 11. *prop. uocab.* L — 12. *spes* M — 15. *tamen copia* H *tamen inopia* M — 17. *quoddam* L — 18. *positū et* H *positae* A *posita* m *positum* e 32

posita et L ε — *petita* Bake — 20. *in* om. L — 23. *maximeque ad* L — 25. *dulcedo* m (32) — *rationis* M (e) — 27. *pon. paene* L ε — 29. *atque huius* M *cuius* e L — *possumus* M P¹ — 30. *eundem* M *undē* A — *potest* om. M — 31. *enim ex* m — *unde mihi idem* P¹ *in idem* e ε P² *inde idem* O — 32. *adferet* H *adferre* C; adferre non modo potest, sed fieri non potest quin adferat; ergo illud verum — 36. *non pot. inesse* A (sign. transp.) m (e) ε — P. 204. 2. *rape* om. M — 3. *cape* L ε — *non pete* L ε — 4. *victurum* om. M — *hoc uerbum* M ε *hoc uerbum est* L *Est hoc verbum* scripsi (205, 12) — 5. *ad id adeptum* M — 9. *eis* M *mentis* L ε — 10. *feruntur* L ε — *est uerbi transferendi* L — — 12. *est* om. M (32) — 13. *audiunt* H 32 L ε — *trahit* L ε — 14. *morte dici* L — 17. *res* om. L — 18. *comisat.* H (bis) A (semel) *comissat.* A (semel) *commessat.* l o e O ε *comessat.* P 32, cfr. Velius Longus p. 2232, 46 P. — 20. *quam* om. M (e) — *fuisset* om. M Lamb. — *illum* M (e) — *ad* M — 21. *quod te* M — *abire* M ε *adiri* L *adirier* Vahlen — 22. *esset* (6 litt. sp.) *ueas* H *esse tu eas* A m — 26. *duriora* A 32 l² — 27. *prepositio* H A ε *proposito* L — 28. *Catoni* L corr. P² — *pubillum* H¹ corr. *t orbum* mrg. A, unde *orbum* m (32 e) — 30. *debet esse* L ε — 32. *irruisse* L ε — 33. post *uerbis* sp. exiguum H — 34. *que qui* H A mrg. *quam quae* A *quique* l o *quamqui* 32 *nec qui* L ε *neque qui* Luchs Ruehl Heerdegen suo quisque libro adscr. — 34. *afferant* A — 35. *profuit* O ex *profliit* P — P. 205. 1. *tralatio* M (32) — *aut* A m (e) — 3. *patior* L — 4. *iterum* om. M — *aduncum scop. ut olim* Ribbeck — 7. *erras* semel M P¹ — *nam et uidente* M ε — *me* H — *praefidente* M *praesidente* e ε *praesidentē* m L corr. O vet' — 11. *simplici* H *simili in* P — *eius* L ε — 12. *refer.* M — 13. *ornam̄* H (et 3 litt. sp.), A 32 — 14. *ex hoc genere* L ε — 18. *sed in or.* del. Schuetz — — 19. *terribilis* M (l o e) ε — 20. *pro A. e. s. A.* incl. Bake — *uerbum est* L ε — 22. *prop. causa* L ε — 24. *hos* A (et 8 litt. sp.), m — 25. *et* om. C — 26. *testes* om. A m — 32. *uirtus* M — 33. *uita* M (e) ε — P. 206. 3. *commut.* 32 L *mut.* ε — *verbo* om. M (e) — 4. *quo* M ε *cui* 32 *cum* L — 6. *aedificis* H — 7. *ac tecta* A m — 8. *equitum* L ε — 10. *ut* L ε — 13. *fuimus* C corr. Lamb. — *rutili* e ε *ruini* O om. P *rutuli* P² O mrg. gasp. — 15. *saepe etiam* L ε — 16. *quam* ex *ut* H — 17. *pud.* L ε — 18. *pro magna* L ε — 19. *Vera* L — 20. *cum ex* A m — *posui* H fort. melius — 22. *ea* om. L ε — 29. *·/illustrat orationem ·/notat et·/* A, unde *illustrat et notat* (*nobilitat* l e) *orat.* m — 31. *conloc. max.* M — 33. *asperiorum* A 32, unde *asperior* m ε — 35. *lenis* o e O P² — *quod* L — *lepidis* H *lepidi* M *lepidi in* ε, unde fort. *lepide in* recte Ern. — 36. *L.* M — P. 207. 1. *exiis* H *exis* A (*et*) *ex his* m ε *sinthesis* L *lexis* 353, 9; Non. — *compositae* M *compostae* 32 *composite* m L — 4. *impudens* L — 6. *rhetorico*

teros (*teres* O) L ε — 7. *tuses* L *tu sis* P² ε (Jordan, Krit. Beitr. 237) — A vetus et E redeunt — 9. *Idem illud scilicet* L — *uoluit* L — 11. *haec* om. 32 L — 12. *seruanda* l Bake — 13. *iunctam* C *uinctam* l 32; Philol. 44, 673; Fleck. 135, 87. — 14. *lenem* l e O P² — *id* om. M P¹ — 15. *verba* om. M — 16. *iungetis* L — *ne uastius* M — *deduc.* C *diduc.* (32?) Manut. pr. scrips. vid. — 20. *hos* E l 32 — *est* om. M — 22. *enim* om. M — *defetig.* H A P *defatig.* C — *liberiorum* M — 24. *primus* H — 27. *quae ad* M (m) — *discipulū* M (e 32) *ad disc.* l o — *Naucratē* M (e) — 28. *nam hec* o *Nanq̄ haec* P — 29. *idem* L — 30. *sum* M 32 *suam* e — *uersuum atque cantuum* L — *et* om. M — 34. *possit* L — *traducendā* M (m) — *dix.* M — 35. *vel* om. M — 36. *si* ... *coniunctionem* om. O — *uitium* ... *coni.* om. P add. O² — P. 208. 1. *etiam* M O² *eam* ω — 2. *sedere* M — *est* om. M — 3. *res una* C *res est ulla* e *res ulla* O² mrg. (C F W Mueller prgm. Koenigsb. 1860, 24 et Landsb. 1865, 14) *rebus* Rufinus, unde *rebus res una* Stangl — 4. *ab ignar.* L — 5. *quant. pot.* om. M — 8. *modis et forma et* O *modis forma et* P — 11. *solut* A *soluat* E *soluit* m — *Quoniam* γ P¹ — *tantum* om. M — 13. *tam necess.* M — 15. *conseq.* H — 16. *hac eadem disp.* E — 17. *ex hac* ... *sunt* om. l o 32 — *haec* om. M — *uaris* H¹ A — 18. *genera* M *genere* H¹ — 22. *ceram* om. M — 23. *formam* H l o — *et* om. M — *ut* add. Schuetz; cfr. Quint. IX 4, 69 — *grauis simus* M — 24. *suptilis* M — *sic* om. L — 26. *Itaque* L — *omnem rationem et* L — 27. *ad mot.* L — *utatur ex* M 32 — 28. *ipsa* M *ita* L — 30. *ead. pl. hab.* P¹ *ead. h. pl.* L — 31. *etiam ac sal.* L — 34. *sol ad* M — 35. *eam* om. L — *circunf.* O *circonf.* P; cfr. de nat. II 105, in Verr. IV 107. — — 36. *inde* (5 litt. sp.) *sim* (5 litt. sp.) M — *et* om. L — *lunā* A E — 37. *suo* om. M — P. 209. 1. *dispares* L — *conspiciat* M — 7. *adfectum* M 32 *afflctam* L (150, 22) — 8. *in eis* M sc. qui circa nos sunt et ceteris, *in his* L i. e. non ceteris — 11. *nusquam* ... *naturam* om. M — 14. *antenna* M — *quam vela* om. M — 15. *ali* M (l o) — 17. *et tem.* L — 20. *est* om. M (m) — 21. *est* M — 22. *parte tecti* L — 23. *fasti* M 32 — 30. *ita* om. L — *suaue* M (et 3 litt. sp. H) *est suaue* L transp. Kays. — 32. *inventum* del. Purgold — 34. *possit* L — *esset igitur* L — *turbatio compl.* L, illud punctis del. O — 36. *alius nam* om. M (H) — 37. *pluris* M (m) — *frequenter* H¹ e 32 — P. 210. 4. *dactyli* L — 5. *et spondi* H *spondi* A E² *et spondei* e *spondei* C — *dact.* ... *sp.* incl. Madvig, *pedem* incl. Ell. — *immutat* L — 6. *duos* m — *nec* M (e) Rufinus — 7. *aut sim.* l 32 — *uersuum* L — *incidimus* Rufin. — 8. *Aliae* L *Arae* Ell. *Valvae* Maehly — *heroi* incl. Madvig — 9. *verborum* om. M — 11. *paean* M *pean* m L *peon* e semper — *a* om. E o e 32 — 13. *a* om. M — 14. *domuerat* L — 15. *sonip.* E e γ — *illi*

om. m — *oratori plac.* M — 16. *finiri. Is autem* L — 19. *ut* om. M — 22. *Ennius* L — 28. *spiritus* L — 30. *sic et est* L — 31. *ut* L — *terreat* M — 32. *Nam neque* L — 33. *fracta* M (l o) — 35. *et ex istis* M *ex illis* L — P. 211. 4. *diffuse* L — *id in* L — 7. *continuum sit* L — 8. *ponetur* L — *indocta* L — 10. *quid est aliud* e *quid est aliud causae* L — 11. *auris* M (o) *auribus* e — *naturae* L — *moderatur ipsa* e — 14. *ut* L *et* ω — 20. *uerba* L — 21. *in* om. M — 22. *orationes* M — *conuersionis* M (*conuors.* H A) — 23. *aut prima* M — 24. *aut extr.* O *extr.* P — 26. *eis* O — 27. *quod* || *eo* H *quod ego* e 32 — 31. *difficilior* L — *ad* ... *ista* om. L — 33. *non ea* M — *et* L — 34. *uidemus* L — 35. *aut me* om. M — 36. *isti* M corr. H — 37. *dicis* om. M — P. 212. 3. *tamen* L *al'tandē* L² — *eo* et 5 litt. sp. A (maius sp. o 32) — 5. *tenore* M — *quidem* (4 litt. sp.) *ca* (6 litt. sp.) *interp.* M — 7. *dim.* E l γ e — *igitur Crassus inquit* ω (119, 15) — *a lege* M (et 4 litt. sp. H) — 9. *nobis* E¹ m *uobis* C — *in hoc* M (e) — 10. *quantum* L — 11. *ac* e L — 12. *efficiendast* H A (*da est* E) *Et efficiendum est* L — 15. *et quos* (4 litt. sp.) *et* H A E — 16. *capienda* C corr. ω — *uerbis* M — 22. *ac* M *a* L *ab* scripsi — 25. *in* om. L — 26. *illi* om. M Rufin. — 27. *ne* M P² *in* L — 31. *his* L — *perspectio* L — 33. *quid* M — 34. *sit* L — *prima pauce* L — 35. *cernuntur* O *cerunt* ||||| P — *quae* om. E Rufin. — P. 213. 1. *sunt fere* L — 2. *non* om. M — 3. *choricos* L — 4. *aut et* M O *aut in* P *aut ei* ω — 5. *efficientur* L *efficerentur* P¹ — *ut* om. L — 6. *hi* O *In* P — 7. *fac. quod* L — 8. *Sedon.* M (m) *Sydon.* O add. *alle* P¹ *ille* O — 9. *exam.* C — 10. *uaris* H A — *e temp.* M l o (130, 26; 336, 26) — 12. *uolupt.* M — *eiecisset* M *erexisset* e *conicisset* 32 — 13. *in* om. M — 16. *qm̄* H A E *quo* l o e *quonam* 32 L — 18. *in* om. L — 20. *sunt* e γ L — 24. *multum* L *tum multo* ω om. M — *ostenderint* L — *uerbo* M — 26. *neque* L — *rerum* om. M (H) — 28. *omnis* M (e) — 30. *his* m L — 33. *et pop.* L — 34. *conuentus* E (corr. 1) e L — 35. *singulis* M (e) — P. 214. 1. *a* om. M (l e) — *nisi naturam* L — 4. *exercitamur* H A — *limamur* M (e) — 8. *maioribus ut* M — 10. *in Graecia* L — 11. *de* om. M — 15. *tacite. Tamen* L — 18. *circulum* M — *ouum* M (e) — 20. *audire* C *audere* e O² mrg. — 21. *naturali* L — 22. *tendebant* L om. P¹ corr. O — 23. *et qualibus* M (l e) — 28. *si habitum etiam* L — 29. *est plena* L — 30. *et tamen* L — *et tenuis et* L — 32. *quaedam* M (l e) — 34. *nobis hic* L — 36. *et* M (221, 4) — 37. *putant* E (*e* ex *a*), e — P. 215. 1. locus confusus et plane corruptus. Itaque codicum optimorum verba ut sunt transcribere malui quam ea, quae usque ab Manutio et Lambino ex inferioris ordinis libris sumpta et probata vidi, diutius retinere. Post *moveantur* enim addunt *sic verbis quidem ad aptam composi-*

tionem et decentiam, sententiis vero ad gravitatem orationis utatur, quae hoc loco Pal. 9 Grut., lg. 3, 4, 6, 32^{b}, 67, 83 (infra errore opinor 13, 93) Ell. servare dicunt. Post *versantur* e (Pal. 6, 7) habet, ubi etiam O^{2}, qui tamen *re impositionem et condecentiam* scripsit, s. s. *al'* interposuit. Male autem ita Ciceronis sententiam grammaticum quendam explere conatum esse ille ipse Or. § 227—229 docet; ac ne verba quidem eiusdem sunt, qui in lib. de nat. II 145 ad verbum decentiae, quo semel usus est, *ut ita dicam* addiderat, ut sese novum fecisse significaret. — 3. *ut is* A *ut his* E 32 *ut inquam ii* e *ut hi* l o *ut ii* L — *ut* ... *versantur* del. Lamb. — 4. *autem etiam et* L — *innumerabiles* L — 5. *quod hoc* H — *inter quos* M *inter quae* e om. L — 6. *hoc interest* post *sententiarum* L — 7. *confirm.* M (e) — 12. *ne* M *in* e *nisi in* L — 15. *lenit.* e L; Quint. IX 1, 26 — 20. *rerum quaeque* M *rerum quasi* L — 21. *aspectu* 32 L — 22. *ualet* L — *et* om. M — 23. *amplicandum* M — *is* A *his* E m L — 24. *quam* M — 25. *hinc* L — *percussio* C *percursio* lg. 69 — *stet* M *est et* L — 27. *distinctio* M — *et* prius om. M (e) — 28. *inclusio* M *inlusi* O *diuisio* e P O^{2} mrg. — *a re non longa* L — 29. *delectio* L — 30. *continens* P^{1} *concinnens* L — 31. *sit* M — 32. *orat.* L — 33. *minuendi* M 32 — 34. *superl.* m (32) — *ratio* M — 37. *quae* ... *tractatur* om. M (H o) — P. 216. 1. *in oratione* o L — 3. *correptio* M (l) — 4. *a te aliquid* L — 6. *quasi* om. L — 10. *commonendos* H A E^{2} — 11. *est lumen* L — *discriptio* A *discretio* L (*descr.* P^{1}) — 14. *interpellantis coercitio* Schuetz — *comminatio* Schuetz — 15. *effrenatior* O Quint. — *ag.* L — 18. *laesi* M (e) *laesio et* L — 19. *exercitatio* L — 23. *leporum* P^{2} O vet' — 27. *processio* M — *posita* L — 28. *districtio* M — *verbi* om. e — 30. *deferuntur* M (o) — 31. *et* alt. om. M — 33. *et immutatio* L *et inminutio* ω Quint. om. M — 36. *delecta* L — 37. *rursus* L Quint. — P. 217. 1. *correptio* E γ 32 — 2. *disputatio* E L — *et quod* L — 3. *ipsa* L — *disiunctio* E m — 4. *et latio* M *translatio* L — *scriptio* L — *He* O vet' — 5. *atque et* L — 6. *verborum* om. M — 8. *Quē* M 32 — *quam nota* L — 12. *nostrum* M P^{1} *vestrum* l e L — 13. *solū* o *solus* e P O vet' et al' — 18. *si non sunt omnes p.* L — 19. *at certe* om. L — *nū* M (H^{2} m) — 20. *est quod* l o e O *est* P — 22. *nec* e L — *nec* e — 23. *orationis. Nam magnum genus* L — 24. *capaces* L — *verborum* del. Schuetz — 26. *deliberationis* et *laudationis* L — 27. *Aliud sermo* L inclusi — 28. *dissupat.* H^{1}A *dissip.* H^{2} m corr. H^{2} mrg. — *historiae desiderant* L — 29. *at iud.* H A *aut iud.* E^{2}, corr. H^{2} mrg. — 30. *ipsi qui* L — 31. *sunt* m (e) — 32. *ac belli* M (e) — 34. *ne ut* M *n*(*i* s. *n*) *ut* e — *oratoris* H A E^{2} 32 — *plen.* om. M — 35. *idem* M — *agim.* L — *accommodatum* M 32 O, corr. O vet' — P. 218. 2. *id dec.* L — 3. *haec*

ipsa L — *erunt* L — *agantur* M (l e) — 10. *ēēt* M (l o) *abisset* H² mrg. *excessisset* e — 11. *ab* L — 13. *ctesiphonte* M (e) — 14. *est posttr. ab eo* H *est ab eo postr.* E — 17. *magis adm.* e *mag. amm.* L — 20. *esse putaret* L — 21. *Catule melius* L — 22. *tantop.* H l o e L — *efferretur* Lamb. — 23. *quo me* e O — 24. *sanguinem redundat* L — *an* om. M — 25. *lamentantemque* L — 26. *acta esse* L — 27. *eo* H L — 28. *oratoris* H¹ A l o *orationis* E — 35. *atque* L — 37. *immin.* L — P. 219. 1. *a* om. M — *et* om. M — 2. *totumque corp.* L — *et eius omnis* om. M — 3. *omnisque* M — *uocis* M (e 32) — 4. *a* om. M — *quōque* H A *cumque* E m — 7. *quoque* l o 32 — 9. *leue* C — 10. *spiritui* H¹ A E — *intermissio* A E 32 o — *atten.* L — 11. *horum similium* L — 14. *uobis* L — *sumat* M *aliud* L — *actum* M γ — 16. *ipsius* M *impius* l o e *Ipse* L *ipsus* lg. 69 — 17. *manderem* M P O vet' *mandarem* l o *mandem* O — 21. *equis* M γ P¹ *quis* l o — *hoc* om. H (?) E m (ante *ecquis* pos. 32; in E sign. lacunae) — *animum aduertit* L — *uincit te* P¹ *uincit* L — 22. *memor* M *meror* l e L — 23. *flexibile* (hoc *e* in *i*) H — *plen. int.* om. H — *flexibili* M om. H — 24. *uertam* E m — 26. *paternam* L — *appellare* M *ad paeliae* P — 30. *uidet* M *uidi* L *uidei* Stangl — *inflammari* C corr. Stangl — 31. *vi* om. M — *euitaret* M *uitari* L corr. Stangl — P. 220. 1. *modis sum* L — 3. *mihi* L *mi* l² om. M — 5. *Alter* L *mater* Ribbeck om. M — *minitatur* L — 9. *sanguine* m L — 11. *sin mines* M (ↄ s. l. H A) — 12. *grauis* M — 13. *atractum* e *attractum* L — 17. *quin* L — *cor* om. M — 19. *et tenerum* M *lene* L — 21. *mihi* L — *colican.* M *colligan.* E *collocan.* e L *coligan.* Ribbeck — 23. *se sibi aiacidare* M *se se alacri* P *se se ad alaci* O *ad alacri* O² mrg. corr. Ribbeck — 25. *cum* C *Tum* e 32 — *a te* A E l 32 *te* o — 28. *quā* A E l 32 *qua in* o — *Paris Helenam* C transp. Lachmann — *innuptiis* M — 29. *nuptias* M *nuptis* L — 30. *fere* C *fui* Bothe — 32. *haec ubi* H A *hec ubi* E — P. 221. 3. *demonstrans* (6 litt. sp. H A) *clarans* M — *inclinatione* Quint. I 11, 18 — *hac* L om. Quint. — *ac* om. M — *non scaena* L — 4. *a* om. H — 6. *bracch.* H *brach.* C (129, 22) — 8. *in fin.* L — 9. *Sed si in* L — 11. *mago op.* H — 12. *uoltus est* L — 14. *et comm.* om. M — 15. *uerum* M — 16. *continens* L — 17. *auct.* L — 19. *est* om. M (o); *esto* Matthias Fleck. 135, 480 — 22. *quorum int.* M — 26. *oculis* M (o e) — *et leoni* L — 30. *actiones* M — 31. *hac volgus* om. M — 33. *eius* M — 35. *oculorum* L — 36. *per* L — *omnis . . . animi* om. M — P. 222. 1. *motis* M (E¹) — *semet* E — 2. *iud.* m — 5. *deindeque* L — 6. *recipiendi* M (o e) *praecipiendum* L — 7. *tamen* om. L λ — 10. *ciuirimeis* M *plurimis* L — *quo* M (e) — *utille* M (o e) corr. H — 12. *in dicendo obt.* L — 14. *ad* om. M 32 — 16. *et* om. L λ; alterum exemplum Catuli interfatione in oblivionem

ducitur. — 17. *ericinio* P *Ericino* O λ — 18. *eburniola* L λ — 19. *fistula staretque* L λ — 25. *inquit illos uiros qui* L (*qui* del. 2) λ — 26. *irrepsisse* P *al' i. r. p. ee* P^2 mrg. *irrepisse* O — *quam ea* H *quia mea* M — 27. *tecla* A *tella* O — *ea* M *et ea incitatur* L λ. Ita explerunt Mediolanenses, ut grammaticorum interpretatio *ea in civitate ratio vivendi* cum imagine cohaereret. Hanc ipsam seclusi. Nam eam imaginem explicatam velle in orationibus, quae apud doctos indoctos habebantur, aptum est, in hoc sermone eruditissimorum auribus ineptum. — *posteritatis* C *posteris* P^1 — 34. *utile et suaue est* L λ — 35. *agreste* om. L^1 λ — *ad* om. e o P^1 O — *affirmandum* e o P^1 O *firmandum* P^2 λ — 36. *uoci* P^1 *uoce* o O λ — 37. *quoddam in inferius* L — P. 223. 1. *et* om. M — *sed iam* Schuetz *et iam* Henrichsen — 2. *idem* M — 3. *quod* M *quoque* L λ — 4. *hic* om. M — 5. *actio* M (e 32) — 6. *deferet* L *defert* λ — *Et* M — 7. *sensus illius* L λ — 14. *didicisse* L λ — 16. *ut* delere vol. Ern. — 19. *Et Crassus* om. L — 23. *recte* om. L — *uides* C *confidis* Bake — 24. *sentio* om. L λ — *Eoque* L λ — 26. *Non* M *Tibi* L λ — *in* add. e — *uestrae* L λ — 27. *aetati* L λ — 30. *vobis* om. M — *uerum* M — 33. *curaque* Lamb., sed repugnat quod antecedit *curemus* et *hac*.

Bruti librorum unus fons est ille Laudensis, de quo supra diximus. Ex hoc ipso Florentinus Magliabecchianus I 1, 14 (F = lg. 8 Ell.) videtur transcriptus esse, quamquam certi testes non adsunt (Heerdegen M. Rh. 38, 120). Et est is optimus, quem inprimis sequimur. Alterum locum tenet Ottobonianus 1592 (B), quem Flavium Blondum scripsisse Heerdegen primus docuit (Fleck. 129, 106) Sed multum abest, quod ille in Italia illustrata gloriari videtur, ut ex archetypo suum transcripserit: tanta celeritate manus ac firmitate, tanta continuatione verborum hic liber scriptus est, quanta ex exemplari paene ad nullum usum apto, cuius litteras discernere atque legere difficile fuisse dicitur, brevissimo tempore — a nonis ad idus Octobres — fieri nunquam potuit (Pid. ed. III p. 32). Tertius est Ottobonianus 2057 (O). Eum non tam homo doctus quam librarius artifex, quo genere tum Italia referta erat, ex libro iam satis bene picto confecit. Hos duos ipse excussi, F Thomas Stangl dedit. Neque vero haec ab Mediolanensi schola profecta exempla sufficiunt. Nam Parisinus 7704 (D), quem Orelli laudavit, deinde liber Nanianus, quem Venet. I Ellendt appellavit, quamvis saepe cum illis tribus consentiant, tamen locis aliquot meliora et fide digniora afferunt quam haec ut coniectura grammaticorum reperta esse putare possimus. Editionibus usus sum propriis, quas Orelli (Turici 1830), Meyer (Halis Sax. 1838), Ellendt (Regimont. Pr. 1844), Jahn (Eberhard Berol. 1877), Stangl (Lips. 1886) paraverunt.

M. TVLLI. CICERONIS. BRVTVS. inscr. F. om. O B. De libri titulo cfr. Meyer. p. 9; Piderit. ed. III p. 16. — 11. *Augebam* C *Augebat* ω — P. 225. 17. *autem et* C *aut* Lamb. *autem* Ern. an: *aut vel?* — 23. an: *didicerat ille* et *assuefecerat?* — 29. *terrore* C *errore* Vict. Pisan. — P. 226. 11. *venerat* C *venit* Fleckeisen. 127, 208 — 15. *nunc? quid* C *nunc. quid* F B *numquid* ω Nipperdey. Jahrb. f. w. Kr. 1846. II 247. — P. 227. 8. *dices* C *dicis* D — *rerum* C, add. *Romanarum* Bake, *nostrarum* Jahn — 11. *Mihi quidem opt.* B (sed ead. m. corr.) *opt. quidem mihi* O — 22. *qua* C *quo* B mrg. *quae* Eberhardo auctore Stangl — 27. *repressus est* Bake — an: *exortusque?* cfr. Fleck. 107, 845 — 30. *paene solis* C, in quo nescio quid aliud latet — 31. an: *vel derelicto?* — 34. *quam* C *sepe* B¹ *cum* ω — P. 228. 1. *et* del. Lamb. — 2. *Et si* C *etsi* ω — *fortasse* C. Hic latent fortasse haec: *et si forte tu non solveris, ego* etc. Post *negat* intercidisse similia atque *ne tu mihi suscenseas oro* Fleckeisen susp. 107, 847 — 3. *se incommodo* Lamb. *incommodo tuo* Corradus *incommodo se tuo* Klotz — 8. *ausim* D Ven. 1 *uisus sim* O¹ *ausus sim* C — 19. *rerum naturalium* C *rerum nostrarum* ex aliquot libris Lamb., qui idem in aliis *veterum annalium* se legisse dicit. — 32. *aut plane* Wetzel — P. 229. 13. *res* C *vis* C F W Mueller. Fleck. 89, 621 — *studiosum. Et* F B O¹ N *studioso Et* C *studioso mei* Orell. Post *et* addo haec: *exercitatum audienti* — 15. *vere* F — 31. an: *natura ipsa?* — 34. *quare* C *quarum* Kays. — 36. *habeant* C *habeat* ω — P. 230. 3. *a Graecis* incl. Meyer — 16. *Attici* C *atticis* N — 25. *crebris* F¹B¹O — 29. *Tum* incl. Jahn — 31. *ceius* C (157, 15) — *Eleius* C *Elius* B¹ — *in h. m. fuit* incl. Jahn — 32. *fuerit* B¹ (*t* eras.) — 37. *verbis* C, *acerbius* Feldhuegel prgm. Magdeburg. Klost. 1871, 6. del. Wetzel — P. 231. 12. *quidem meo* B D *meo* Rufin. Halm. rhet. Lat. p. 580 — 21. *nonnunquam* C *nunquam* scripsi — 22. *ulla* om. C add. ex Ruf. Fleckeisen — 33. *quo* F O *in quo* B *cui in quo* D — 34. *in eis causis quas scripsit* abesse malim. Fleck. 121, 137. — — P. 232. 2. *esse* Bake, *exstet* Stangl — 18. *perstringeret* D — *et tantum* C, *tantum* Ven. 1. Manutius — 22. *ut in ea* C *vel in ea* Heusinger — 34. *eloquentia* F B O — 35. *tam idem* C fortasse: *tam gravis et idem*; cfr. Quintil. X 1, 46. — P. 233. 3. *Pisistrato demum. Hunc* Bake — 6. *iam libertate in Graecia* Weidner. N. Phil. Rundsch. 21. — 14. *est apud te* B D N — 22. *morbo* add. Teuffel; cfr. Thuc. I 138. — 23. *tradidit* B *addiditque* Kays. — 28. *materiam* F — 29. *Themistocle* C *in Themistocle* D *Themistocli* ω — P. 234. 12. *siciliam* F B O N — 14. *et controversa natura* ed. Asc. Lamb. Ald. *et controversiis nata* Jacobs *e controversia* Jahn *et controversa in ea iura* Madvig (adv. crit. III 100) *ad controversias nata* Simon prgm.

Kaiserslautern 1887, 12. In ed. Pid. III scripsi: *et controversiae cupida natura* — 17. *descripto* F B O *de scripto* C *descripte* Schmitz *discripte* Eberh. — 19. *qui nunc* N — 20. *quem sing.* et *conscripsisse* Bake — 26. *se aud.* incl. Campe — 27. *nam* C *etiam* Eberh. — 28. *esse* incl. Bake — 34. *a quo* Jahn — 36. *arte* Harnecker — 37. *partus* C an: *portus*? — P. 235. 16. *Piraeeo* tacite Orell. Ell. — 18. *obtineret* O *optineret* C (D?) — 24. *fuerunt* B D — 32. *quae* F O vet' *quem* B O — P. 236. 4. *aneonis* F B O[1] *anienis* O[2] (D?) — 14. *inclinantem* Bake — 17. *pontuficum* F — 18. *M.* C *M'* Lamb. et sic ubique — 22. *fuerit* C *fuit* ω — 23. *popilli* F O *popili* Ven. 1 *popillii* D — 25. *plebi* Ven. 1 — 27. *laena amictus* incl. Bake — 33. *tulit* et *est* Schuetz — P. 237. 1. *et* om. B — 7. *ementitum* Bake — 10. *studio conlegam filius* C (*collegā* O *collega* D) *Tuditano collega Marci filius* ω *conlegae Tuditano Marci filius* Pid. — 16. *dictus* C *dictust* Gronovius ad Gellii N. A. XII 2, 3 — *ollis popularibus olim* C *popularibus ollis* Bergk. Fleck. 83, 459. Sed cfr. Vahlen. ind. lect. univ. Berol. II 1879, 5. — 24. *suadas* F[1] *suadat* B Ven. 1 *sua dat* O *suade et* D *suadai* F[2] *suadae* F[3] *et suada* Gell. *suadaeque* ω — 25. *pitho* F B O — 26. *eius* ... *vult* incl. Schuetz — 27. *libris* C *labris* F[3] — 31. *is* F B O N — *cos.* F B *cōs.* O N — 32. *cos.* B *consules* C corr. Manut. — P. 238. 11. *sit* Bake — *LXXXIII* C corr. F[1] — 13. *nisi si* Manut. — 33. *iis* C *his* D (?) Lamb. — P. 239. 1. *saepe sunt* Gruterus — 2. *ut et* F B O D *ut eo* Manut. *uti* Stangl — 5. *nostrum* B O — 7. *dii* F[1] B O D — 14. *omnis* F B O — 19. *apertis autem* B O (F?) N *apertis aut* Ven. 1 — 21. *quod i. L. Dem.* incl. Schuetz — 23. *posterorum* C (F?) — 24. *et in* C *ea in* Bake — *inscientia* Lamb. — 26. *non nouerunt quidem* C *non noverunt. Quid enim?* Manut. *ne noverunt quidem* ω — 28. *catonis* C corr. Lamb. — 35. *et aptior* C *ut aptior* ex cod. Corradus *et ut aptior* ex duob. cod. Ell. — P. 240. 4. *crebere* F[1] B *crebre* O *creber et* C — 10. *arte* om. Ven. 1 — 16. *etiam* om. B D N — 30. *scopulos* C add. *quisquam superarat* ed. Victor. 1536 *metasque tenerent* Bergk — 31. *dicti* C *doctis dictis* Bergk — 34. *sic in* C *sic* Ven. 1 — 36. *atqui* D *atque* C — P. 241. 1. *qui primus* C *primus* Schuetz — *Clodio* C *Claudio* ed. Rom. — 6. *cos.* F *consulem* B[1] O — 7. *capto* F B N — 11. *luentatis* F O Ven. 1. *luctantis* B *lutantis* D corr. Victorius — *senesi* F O vet' — 13. *quod* F B O D N *cui cum* ω *cui si* ed. Rom. Manut. — 27. *enumerat* B N — 28. *bello punĭcū* F *bello punico eum* B O D N — P. 242. 2. *is qui* coni. Stangl — 22. *m. aliunt* F (s. l. ◡), B O[2] *m. al* (8 litt. sp. v.) O[1] *aiunt* O vet' *inde aiunt* D om. in sp. v. Ven. 1 *M. alium* N — *P. illius* Pighius — *Idaea sacra* coni. Stangl — 24. *patre* F B O N *patris* ed. Rom. — 27. *triumvirum* F B O N — 31. *At* C *Et* Lamb. — P. 243. 6.

fili F — 9. *est* del. vol. Beier — *cottae* C *Cotta* D Ven. 1 *Cotta est* lg. 53, 68, 70 — 13. *eis* Jahn — 17. *aut perm.* FBON — 21. *aut* alt. om. F B O N — 22. *situque* Hoffmann. Fleck. 113, 244 — *evanuerunt* Purgold — 25. *iam* C *fama* Baiter — 27. *collegis* FBON — 30. *uenustior* FBO¹ — P. 244. 1. *prioris* F B O — 7. *audisse* F Ven. 1 — 10. *in siuas ita* F *in Stiuas ita* O *istiuas ita* B (Ven. 1?) *istius* D *aestiuis ita* N corr. Turnebus — 25. *adortor* F¹ Ven. 1 Ven. 2 *adhortor* C *adhortator* O² D *adornatior* corr. Ven. 1 *ardentior* corr. Ven. 2 probav. Corradus, *doctior, fortior, gravior, acerbior, actuosior* alii et alia. Cum Trillero et Buttmanno *atrocior* scripsi. Est ex Rutilii opinione dictum. — 37. *alii* add. Manut. — *eodem a* F B O N — P. 245. 4. *mulctatos* O B¹ N — 12. *dis* C *etiam diis* D *die* O² — 13. *rutilia* C *rutiliana* N *Rutili* Orell. — 19. *ut istum* F B O N — *cognita sit* B D *cognita* (*st* add. 2) O — 21. *T.* C *L.* Manut. (135, 25) — 26. *an* prius del. Pareus — *nihil* add. ex Vat. Max. VIII 1, 2 Corradus — 37. *apparet* C corr. Lamb. — P. 246. 19. *deinde* D — 21. *flaccesciebat* FBON — 33. *et* C *ex* ω — P. 247. 7. *minus* F B O N — 11. *etiam* C *et iam* Petrus Faber — 25. *dicentes* B D N — 26. *Sed* C *Sex.* Madvig — P. 248. 1. *et M.* D (?) — 17. *et* C *ei* Grut. — 23. *durioris soceri* F B O N — 30. *ex historia* ω — 36. *coelius* F — P. 249. 12. *didicimus* B² O² mrg. N — 18. *Diaphanem* FB O N — 19. *Sed et* C *Sed ei* Lamb. — 20. *quo* C *quod* Aldus *cui* Frotscher — 26. *dicebant; addebant* Lamb. — 27. *commendationibus* F B O N — P. 250. 7. *tribuerat* C *tribuebat* Ven. 1 — 10. *est* Bake — 11. *uementem* F *vehem.* C — 18. *oratio erat. In* C *erat oratio. In* Ven. 1 N — 25. *fecit* C *febcit* B¹ *fregit* Vict. Pisan. — 27. *facile* C *facete* Lamb. (?) Boecking — 28. *paulum c. Graccum* F B O N — 37. *et* C *et est* Stangl — P. 251. 2. *probabiles* C *probabilis* ω — 3. *oratorum* B O N — 4. *videri* F B O N — 6. *fiat* Bake — 10. *tecti* F¹ O Ven. 1 — 12. *cum pro reo dic.* om. B del. Schneider — 21. *apta* D *lectu* Geel — 27. *et uterque* C *erat uterque* Jahn — 35. *eruditi* F B O — P. 252. 4. *qui quam* F B O *qui cum* D Ven. 1 *quanquam* N — 11. *sed* C *sed et* ed. Rom. *et* Bake — 14. *habemus* C *Habeamus* Madvig *Locemus* malim — 18. *etiam* om. B N — 23. an: *nullus*? — 25. *discipulina* O adsc. *Antiq̄* — 26. *triumviratu* C *tribunatu* Schuetz — 28. *et ut* Bake — 32. *Sunt ... Tuberonis* incl. Simon — 33. *is ... disputando* incl. Kays. Simon — P. 253. 14. *id ... Ac.* del. Lamb. — 24. *sicut* C *sic* cod. Cuiacianus. Corradus — 31. *videatur* Ern. — 34. *inquit* om. C. Fortasse etiam *Atticus* del. — P. 254. 5. *inquam intellego* C *intellego inquam* Schuetz; *inquam* inclusi — 11. *Enumera* C *Me numera* Weidner — *inquit me* D (?) ω — 18. *illustri* C *illustris* N — P. 255. 1. *P.* C *C.* Corradus (58, 26; 247, 32) — 5. *mamilia* F *manilia* C

— 14. *a bonis* CFWMueller prgm. Koenigsb. Pr. 1860, 18 — 18. *manilia* C; *Mam. quaestio* inclusi — 26. *luculentus patronus* C *truculentus* Ern. *lutulentus* Jahn — 32. *etiam* C *et acri* scripsi (193, 36; 223, 27; 297, 27; 318, 9) — P. 256. 1. *in quo* C *in foro* Weidner, del. Jahn — *genus* C *decus* N *de* (s. l.) *decus* Par. 7703 — 2. *Qui cum ... Lycurgus, magistratus non petierit. Et fuit* etc. Weidner — 3. *accusationem ... Is* incl. Kays. — 4. *ut Athenis ... molestus* incl. Eberh. — 10. *de iustitia* C *damni iniuria* Hotomanus, del. Pid. — 14. *paene* C *plane* Vogel — *loquar* C *loquor* Ven. 1 (?) ω — 19. *eruditius* F B O N *perfecte eruditus* Iv. Mueller — P. 257. 3. *quosdam una* Kays. — 13. *qui* F B¹ O¹ N *cui* C (133, 25) — 19. *agrum* C *aerarium* Weidner — *uectigale* C (D?) — P. 258. 17. *propria* Lamb. — 18. *est* om. Ven. 1 — *quidem est* C *quidem* D — 25. *compressione* C *comprehensione* D (?) — 31. *oratorem* C *orationem* D Lamb. — *eaque* C *quae* Jahn — 37. *cum ... consentiens* del. Schuetz — P. 259. 3. *in conquest.* Lamb. del. Weidner — 8. *nulla* C *nec ulla* Schenkl — 31. *etiam* C *et iam* ω — P. 260. 1. *fuit nobis* Schuetz — 3. *in ornando in augendo* aut *in augendo in probando* malim — 7. *haberi* C *habere* Ven. 1 — *his* F B O N — 8. *perfamiliariter Scaevola, ut nosti* Bezzenberger — 24. *sed tamen sic se* F — 35. *possit* C *posset* D — P. 261. 6. *doctior orator; inde* Campe — 19. *ambiguam* C *ambigua* Lamb. — 29. *quumque* F B N (/: *nō Guar.* B mrg.) *quunque* O vet' — *dicendi* F O¹ N *ediscendi* D — 31. *et C.* Ven. 1 — P 262. 3. *solebat* C *volebat* Manut. *nolebat* Cratand. — 4. *apsentissume* F B — *qui cum* Eberh. auct. Stangl *nam cum* Weidner — 5. *duo* F B O N — 17. *et* Ven. 1 om. C — *inuidiaque* B³ *inuidiae* N — *macerare* Madvig (adv. cr. III 104) — 18. *ut in* C *uti* Manut. — 28. *quaerendi* F Ven. 1 N — P. 263. 12. *illa aetas* ω – 15. *bis* om. O Lamb. — 19. *alis* F — 26. *Iis* Corrad. — 34. *M. Brutus* F B O N — *aut* C *an* D Heusinger — 36. *defensione* om. D — P 264. 6. *dispertibat* F B O *dispartiebat* N — 30. *pone* F O *puto* Schuetz *opinor* Klotz — 33. *Coelio* ex *Caelio* (?) F — 37. *Lat. et dil. loqu.* del. Kraffert prgm. Aurich 1883, 106 — P. 265. 4. *Clodius* C (241, 1) — 14. *poeta* incl. Rau — 19. *factus* C an: *facilis*? cfr. Fleck. 107, 848 — 21. *qui* C *is qui* Jahn — 22. *patrem* C *pater* Manut. — 24. *vectius vectianus* C (*veccianus* B) *Vettius Vettianus* O — 28. *Rusticellus* C corr. ex nummis Ursinus — 30. *Betutius* B N — 31. *illa* C *et illa* Bake *una* Madvig — 32. *quo* F B O *cui* C — 37. *coloniisque* Corradus — P. 266. 8 *tu* C *tum* Weidner — 10. *retinuit* F O D Ven. 1 *recinuit* B N *retinnit* lg. 35, 53, 68 — 23. *Omnium sic* C *Omnino sic* Ven. 1 (?) ω — *ut* om. D — 24. *ille* F N *illis* D — 25. *id est ad n. revert.* del. Lamb. — *reuort.* B O — 32. *oratoribus* C *cursoribus* Klotz — P. 267. 4.

Gellius est Stangl; *fuit* malim (281, 3) — *quam ut* C *ut* Ellendt *quamvis* leep. Philol. IV 307. — 10. *implicaretur, multum etiam in causis uersaretur. Isdem* C. Distinctione mutata *versatus* Bake, *versabatur* Kays. scr. — 14. *at quem* F B O² N *Aut quem* O¹ *aliquem* C — 16. *perfectum* F O B (in hoc incertum utrum *a* an *u* sit) — 17. *et* Ven. 1 D om. C — 18. *itam in iure* F B O (in B sup. *a* sign. ꝯ; in O *itam* loco vacuo insertum et marg. ꝯ *vet'* sine nota adscr.) Ven. 1 *sitam in iure* D *Ita minime* N — 19. *Bellienus* ed. Rom. — *magnus* C *cognitus* Rau — *simili* C *sine ulla* Bake *simili in* Weidner — *oratione* Bake — 26. *reuort.* B O; non sequor, nisi F consentit. — 33. *non* addidi — 36. *cognorat* B¹ — P. 268. 1. *in* add. ω — 2. *erant* F B O N — 3. *a filia* C (ꝯ s. l. F B) *ā filia* O *Ofella* Vict. Pisan. — 9. *cum antiquitatis memoria tum iuris* coni. Stangl, quod quamvis laudet Weidner, tamen ipse inserere *scientia antiquitatis* mavult. — 15. *Virgilius* F Ven. 1 — 18. *aut inurb.* C *et inurb.* D Ven. 1 — 24. *Sestius* Ven. 2 — 32 *superioris aetatis* incl. Kays., post *ignoratione* Th. Mommsen ponit — *scribi* C *sciri* Eberh. pater — 35. *praetermittemus* Bake — *vidimus* C *audivimus* Ruhnken (Mnemos. II 411) — *eorum . . . vidimus* incl. Kays. — 36. *scire* F B O N — P. 269. 13. *a* om. F B O N — 14. *qui me* F — 25. *is* C *quis* Jahn *ipse* Weidner — P. 270. 20. *miratur* C *mitigatur* Schuetz — 25. *in quo . . . dissensio* incl. Eberh. — 34. *quo* C *cui* ω — P. 271. 14. *omnium me illum* C *multorum millium* Camerarius *centum milium* Orell. Sauppe ind. univ. Gotting. II 1857, 5 — 16. *moueri* C *mereri* O¹ *mouere* B² — 19. *posses nisi* C *posses* D *posses si* B² O² Ven. 1 *possesne si* ω — 31. *a* om. F B O — P. 272. 9. *esset* Ern. — 11. *simplicum* F O — 15. *tum ita* C *item* M Haupt *tum* Klotz — 22. *in illo* C *ille* ed. Rom. — *consequutus* F *consecutus* D Ven. 1 — P. 273. 1. *cum ab* C *tum ab* D N — 2. *facile* F B O N — 14. *dicendo* C incl. Kraffert; an: *in dicendo*? — P. 274. 9. *quos enim* F Ven. 1 — 25. *omnium* om. F B¹ O N — 35. *Atque inquam* Lachmann — *illud inquam* Weidner — 37. *Sulpicii* Madvig — P. 275. 10. *consueuisse* B O D N — 20. *esse* om. F B O N — 22. *ali* F¹ B — 25. *scribendis* Lamb. *scribentibus* Kraffert — 37. *tum Cotta* Pid. — *et Sulp.* Ven. 1 — P. 276. 8. *maxime* C (B mrg. // *nō* adscr.; cfr. 261, 29) *maximi* Buttmann — 9. *nil* F *nihil* C — 30. *in gremio* B O D N *gremio* C — P. 277. 8. *filii consulares* Orell. *illi filii* Jahn — 16. *atque illuminatam* C (*inl.* F) *atque innatam* Cuiacius, incl. Ell. — 26. *hic* F Ven. 1 *id* C — 31. *partium* Stangl — 36. *erantque* F Ven. 1 *erant* C — P. 278. 1. *enitebat* ω — *Nec vero . . . defuisse* incl. Eberh. — 7. *struendo* F Ven. 1 ed. Rom. *instruendo* C — 12. *quid* Campe — *loquetur* C *loqueretur* D Ven. 1 N, Quintil. XI 3, 129 — 14. *oratori* F — 31. *cum . . . habuisset* del. Schuetz

— 32. *ductus e* C *ductus ē* N *ducitur e* Schuetz *ductus est e* Orell. — 34. *in quo . . . misso* incl. Eberh. *disput. . . dialogorum* incl. Kays. — P. 279. 9. *senatu* C *senatum* ω — 10. *sed* C *sed et* ed. Rom. *et* Corrad. — 17. *aetatis* addidi — 23. *non mediocriter* Stangl — 28. *Is non* Jahn — 36. *tametsi* Eberh. — 37. *cepit* coni. Stangl — P. 280. 9. *id est a iudiciis* incl. Manut. — *ab* F ap. Ell. — 12. *dissessesset* B¹ *discedisset* O D — 15. *cognitionibus* F B O Ven. 1 — 25. *in praetura* incl. Schenkl — 32. *Quos est* Bake — *consecutus est* Jahn; an: *est secutus*? — 34. *dissolutus* B¹ Campe — 35. *Ita . . . rideatur* incl. Stangl — 37. *irrideatur* malim — P. 281. 16. *quidem* C *quidam* Manut. — 20. *ulla* in spatio relicto add. B — *etiam autem* F O Ven. 1 N — 30. *maioris* C *maiorem* D — 31. *percipi* F — 35. *Namque* C *Nam Q.* Ven. 1 — P. 282. 8. *aetatem* C (in spat. rel. add. B) *aetatem eius* Rob. Stephanus — 9. *aetatem* om. O — 14. *qua* C *cum* D(?) ω — 20. *dicente* C *dicens* Schuetz auct. Feldhuegel — 33. *eligeretis* C *eliceretis* ω — P. 283. 4. *id ipsum* B N — 5. *inquam tibi* B Ven. 1 N — 8. *minoris* C *minores* D Ven. 1 — P. 284. 2. *admirando ore dicebat* in archetypo fuisse puto — *callebat* O — 7. *neq:* F (Ven. 1 ?) — 10. *sic* C *si* D *sed* Orell. — 18. *quasi cursum* del. Jahn — 22. *Is* C *itaque* Kays. *igitur* Stangl — 34. *et saepe* Bake *saepeque* Stangl *ac saepe* Weidner — *et* C *ei* D (?) ω — 35. *Cancer* C *C Macer* D (?) ω — P. 285. 5. *mira cura ac ratio* Madvig — 6. *nullo* F — 8. *si* F *etsi* C — 14. *aut* F B O *tum* N *aui* C — 16. *in toto* D — 26. *discendi* Lamb. — P. 286. 21. *ferre* del. Weidner — 25. *putaram* Weidner — 31. *indignos* B N — 32. *uerum* C *eorum* Weidner, incl. Madvig — P. 287. 6. *exferuescens* C *effer.* D (?) ω — 9. *delinitior* B Ven. 1 N *delenitor* ω — 15. *nihil* C *nonnihil* ed. Rom. — 17. *C* ex *G* F *C* D Ven. 1 N *Gaius* B O *Cn.* Manut. — 35. *inquam, quem* Jahn — 37. *ita st* B *iterum* mrg. — P. 288. 1. *atque* F B O N — 5. *frequentibus* C *frequentibus sententiis* Jahn *frequens est sententiis* Weidner — 6. *dign.* C *et dign.* ω — 7. *quod dicitur* C om. D *quod dicit* Orell. — 9. *cum* C *quod* Peter — 27. *veritus* C *veritus es* D (?) Ven. 1 Lamb. — 28. *possit* B N — 30. *ne* B O N *nec* C — P. 289. 3. *quin* C *qui* Schneider — 5. *scripsit* F B (hic ipse correx.) — 10. *cogitata* C *ut cogitata* ω *cogitata ut* Stangl. Non haec vox, sed *praeclare eloqui* pondus habet. Rectius igitur *ut possent* Ern. — 15. *facile* F B O N — 16. *nunc* C *num* Lallemand Madvig Stangl — *derelicto* Lamb. *reiculo* Madvig — 21. *per te ereptum* ex Plut. Cic. c. 4 (863) coni. Pid. *ereptum per te* malim — 22. *Graecis* F O D *illis* C — 37. *liber* C *libere* Jahn — P. 290. 11. *baioli* B O — 17. *pilum* F¹ B O *P. illum* Stangl. Speciosa, non vera lectio; numquid hic illo insignior? — 21. *neque eos* F B O *nec eos* C *neque os*

Gulielmius — *alique* F B O^1 D — *barbari in* C *barbaries* O^2 Ven. 1 *barbaria* ω — 26. *quam tum* F *quam* B N *quantum* C *tamquam* Manut. — 33. *quia* C *qui* Ern. — 34. *graecae* aut *grece* C *rectae* Simon. Ego *urbanae* vel *h'ce* (i. e. *huiusce*) desidero: nam Roma ipsa sermo institutus erat. — 36. *alia quadam* Manut. — 37. *siluestria* F Ven. 1 *siluestri uia* C — P. 291. 6. *chirtilium* C corr. Ell. — 9. *dicas* C *dicat* Ven. 1 N — 14. *emendabat* O ed. Rom. — 22. *magnifica et generosa* C corr. e Sueton. Caes. c. 55 Corradus — 25. *quosdam* C *quos* Bake *quos idem* Stangl — 30. *volunt* C (Ven. 1?) *volent* e Suet. Lamb. — P. 292. 10. *dignitatem* B N — 24. *gravitas* C *dignitas* O^1 ed. Rom. — 32. *perpetuam tuam* B N — P. 293. 3. *etiam* C *enim* Kays. — 20. *ut* C *at* Weidner, delere vol. Schuetz — *esset* C *et* Weidner, del. vol. Schuetz — 21. *horroris* B N *fervoris* Purgold — P. 294. 2. *sunt, omittam* Kays. (Schuetz?) — 32. *quam* C *nimiam* Eberh. *antiquam* Stangl; *Quamquam eum actio non multum, multum tamen* Pid. *Quamquam eius actio erat molesta, multum tamen* malim. 252, 21; Quintil. XI 1, 51; 3, 183. — P. 295. 15. *nullum* C *ullum* D Ven. 1 — 16. *in longius* C *longius* D — 26. *et* C *id* Corradus — 33. *deuinceret* F B O — P. 296. 1. *atque* F D Ven. 1 *et* B O N — 3. *posset* C *nosset* scripsi (351, 8) — 5. *crimine* F B O — 8. *differre* F B O — 12. *insidias mortis* Kays. — 17. *soles* F B O N — 32. *respondeamus* F — P. 297. 3. *alter quod verisimile dixisset* C *alter* Lamb. — 6. *a magistris parum* B N — 10. *Quinam* F — 20. *ut reliqui maiores, clari viri* Jahn, del. Weidner — 21. *initio* F B O N *cum initio* C — 26. *perfecte litteratus* Stangl — 32. *munere* F^1 B O N — 35. *transcucurrerant* B — P. 298. 1. *fuisset cum* C *fuit cum* Corradus. Sed propositum est *nisi nimium inquirens in se ... verum sanguinem deperdidisset,* quod sane minus diligenter structum sequitur. Itaque *fuisset —: nam litteris erat eruditior* etc. legendum esse puto. — 6. *dependebat* C corr. F^2 O^2 — 8. *a* prius om. F B O N — *deuorabatur* C *devotabatur* ed. Rom. *refutabatur, respuebatur* (284, 21), *reformidabatur* (381, 12; 391, 23), simile aliquid exspectamus — 23. *alia* C *alia aliis* Bake *aliis alia* scripsi — 29. *sed* F^1B O Ven. 1 *si* C — P. 299. 6. *At* C *Ac* Jahn — 12. *imitantur* F B O — 25. an: *nec novitas est*? Plin. n. h. XXIII 1, 20. — 29. an: *novam aut istam*? — 34. *quasi* C *quaeso* Ven. 1 — P. 300. 19. *ut de* om. F O — 30. *conatus* C *commotus*? Eberh. pater *concitatus*? Eberh. filius; an: *paene conatus*? — 31. *iam* om. Ven. 1 (?) Lamb. — 33. *Attice* B N — 37. *disceptatur* D — P. 301. 14. *mercule* F B — 19. *quasi* Weidner — 24. *quandam formam* B D N — 26. *oratoriis* Manut. — 28. *te* om. B N — P. 302. 7. *quoniam* C *quo* Ascens. 2 *quo iam* Jahn — 8. *laudare* F B O N — 10. *venis* C *venio* (?) F Ven. 1 — 24. *depulisti* C *pepulisti* Asc. 2 — 32

yroniam eduxeris C corr. E Baehrens — 33. *ut tu* F B O N *tute* Stangl — 35. *facultatem* F^3 N — P. 303. 14. *et quanquam* Ell. — 15. *maiores erant et* Rau *erant maiores* Eberh. — 18. *invito* F B^1 O *in viro* B^2 D N *in ullo* Ven. 1 *in nullo viro* O^2 al' mrg. *in nullo* Manut. — 22. *omnia. omnia* F B N *omnia omnium* Stangl — 23. *cupiditate dicendi* Kays. — 29. *coniectiones* C corr. Manut. — *memor quae* F *memor et quae* C *memor eorum quae* coni Orell. *eorum quae* Jahn — P. 304. 5. *M.* del. Ell. — 6. *qui* C *cui* D (?) ω (133, 25; 257, 13) — 9. *utique* Jahn — 24. *oratoris* F B O om. N — *tantum* C *tamen* Manut. — 26. *in iuris* CFWMueller — *studio* C, an (ut 29): *studiosus*? — 27. *P. F.* C *Q. F.* Fabricius — 28. *se* om. FBON -- 37. *quod etsi* D (?) — P. 305. 2. *sed* C *quod* Madvig — 6. *Eodem* ... *magistro* del. Bake — 8. *proposita* (?) D Ven. 1 — 11. *eiue* F^1 *ei* B O vet' *et* C — 21. *cumque* C *mecumque* Ven. 1 — 24. *qua* F B^1 O — 26. *dilatatam esse* Ven. 1 (N) — *dilatam* F B O (N) — 37. *possem* O^1 D Ven. 1 *possim* C — *recup* C *pro*·*recup.* ω *in recup.* Orell. incl. Kays. (idem *re publica*) — P. 306. 7. *faciunt* O — 12. *habui* C *habuit* D Ven. 1 — 13. *nonnulla* lg. 53 Madvig — *nostro digna* B N — 15. *etiam quam* C *et tamquam* ω — 22. *accidit* F^1 B O — 32. *mutarim* F B Ven. 1 — P. 307. 6. *cum* C an: *referta tum*? — 19. *in instituendo* Eberh. pater — 23. *diffluenti* F *diffluentem* B O D N *diffluentis* Ven. 1 — 25. *reciderat* C *resederat* Lamb. — *referuerat* C *deferuerat* D — 26. *corporis* C *corpori* D — 34. *quod* C *cui* Jahn — P. 308. 20. *oratorum* Corradus — 23. *uiderit* F B O N — 31. *aestumator* F B^2 Ven. 1 *extumator* B^1 O *existimator* D (?) ω — 32. *magnum scelus* C *cognoscere* F^3 mrg. ω *agnoscere* maluit Orell. — P. 309. 1. *iis* C *his* ω Rivius — 3. *popülari* C *populi* Lamb. *populi Romani* Orell. — *consul* addidi — 16. *illuso* Schuetz — 20. *ad* om. C (D?) — 21. *traducere*|||| *et;* F *traduceret; (!.)* C corr. ω — 26. *impelleret* C corr. Manut. — 30. *superior esse viderer* Jahn — P. 310. 7. *decem* C *sedecim* Nipperdey — 8. *et sexag.* Asc. — 19. *etsi veris* F B O Ven. 1 N *et severis* D ω — *numquam* C *quam* D ω — 23. *alterum* Eberh. pater — 25. *quale* B N *quali* C *qualis* ed. Rom. — 27. *facto* Ruhnken — 35. *in quibus* bis scr. F^1 — 36. *sententiae. In quibus ut in illo graeco sic in hoc erant quaedam magis quam* F^1 B O — *in quibus* ... *utiles* inclusi — P. 311. 2. *probabantur* Ern. — 4. *mirabantur* C *mirantur* scripsi — 5. *movebatur* C *movetur* scripsi — *Erat* ... *videbatur* inclusi — 9. *eratque* C an: *exornatio atque*? — 11. *exercitabat* F^1 B — 14. *remiserat* Bake — 29. *o mire* F *omitte* B O |o| *mire* O vet' — 32. *praevidit* Lamb. — P. 312. 6. *armatorum* C *amatorum* ω — 13. *mortuoque viverent* ω. Fort. *mortuo* del. — 14. *saluti* C *salute* D ω — 19. *angit* Corradus — *haec me* B N — P. 313. 1. *qui* C

quid D ω — 7. *exstitisse* Rivius — *cottae quales* (s. l. *melius credo coequales*) B *coequales* N — 11. *usi sunt multo* Pid.

Oratoris codicum genus idem est quod de Oratore. Mutilorum tamen omnium optimus et vetustissimus est unus A, ex quo ceteros omnes, quot noti sunt, derivatos esse Heerdegen probabiliter docuit. Continent §§ 91—191 et 231—238. Illius lectiones ex Ernesti de Leutsch collatione hausi neque neglexi quas et Heerdegen ed. Lips. 1884 et Sandys ed. Cantabrig. 1885 subscripserunt. Erlangensis II varietatem, quae passim a me notata est, Ch. Hoerner prgm. Zweibrücken 1878 edidit. Integrorum autem quinque (L) adhibuimus, quorum F, qui idem in Bruto optimus est, ex Heerdegeni editione sumpsimus, P et O, de quibus supra dictum est, tum Vitebergensem (f) ipsi excussimus, Einsiedlensem (E) ex ed. Orell. Tur. 1830 novimus. Ceteras editiones, quas tractavimus, Lipsiae ediderunt Meyer (1827), Goeller (1838), Peter-Weller (1838), Piderit (Halm, 1876), Stangl (1885). De codice Laurent. L 50, 1 (= lg. 32) et 18, quorum uterque commemoratur, scripsit Henricus Rubner prgm. Spirae 1882. Henr. Muther sua in Wochenschr. f. kl. Phil. 1886 n. 37, 38, 39 protulit.

M. TULLI. CICERONIS. ORATOR. inscr. F om. O P. *ORATOR* subscr. A. *AD. BRUTUM* add. f. — 19. *quo* L *cui* P² — 23. *nollent* O *nolint* f — 26. *aut natura sua* del. Sauppe — *aut* (2, 14; 20, 24; 74, 13; de off. I 28 CFWMueller) del. Madvig. At *ingenium naturae* pars una (de or. I 113). — P. 315. 4. *An* L *Nam* ω *Sane* susp. Orell. — 12. *ab artibus* P² (158, 33; de inv. II 164) — 25. *praesentibus* L corr. ω — 31. *unquam* L *numquam* E¹ — 35. an: *quod tamen?* — P. 316. 10. *ea . . . cadunt* incl. Rubner — 11. *cadunt, ipsa non cadit* emendo (318, 8) Fleck. 123, 180 — 17. *affluere* malim Fleck. 111, 857. Plane ab hoc loco Acad. I 31 (Sandys) abhorret. — 22. *oratoris* L *oratorum* f N — 23. *ea . . . antiqua . . . subobscura* Bake — 34. *multiplicium* F¹ *multiplicum* L — P. 317. 5. *illa quidem* ed. Rom. — 17. *dicit* lg. 32 (Plat. Phaedr. 269 E *κινδυνεύει εἰκότως γενέσθαι*) — 20. *didicisse tum* Schuetz — 31. *orationi* E² *oratori* Ern. — *quid de vita* Sandys — 32. *satisne sine* Reid — 33. *potest* Lamb. — P. 318. 25. *varii* inclusi. Philol. 44, 669 — 29. *instructa* L *structa* Ern. — *terminata consecuti sunt* Ald. Vid. de off. III 109 (CFWMueller) — 31. *limata* L *et limata* Lamb. *limati* ω — 34. *idem fac.* P¹ — 36. *flumine* Non. — 37. *ut cinnus* Non. — P. 319. 3. *facultatem* L corr. Manut. — *aequalitatem* L corr. Manut. — 7. *in singulis* f *singulis* L *singuli* ex Borrom. cod. Manut. — 18. *que uim* F O *quem uim* P *unumque* f *quem velim* Muther — 24. *ne* add. ω — *non credo* f — 26. *illius* E — P. 320. 1. *adipale* L *adipatae* Non. *adipatum* Lamb. — 3. *Graecia . . . minus* del. Sauppe —

11. *ardentis* F² — 15. *dira* ω — 16. *appellat* cod. Mut. VI D 6 — 22. *in hoc in eum* L *hocine an illo verbo usus sit* ex Ambros. in Lucam II 42 et Augustin. contra Cresconium II 3 Sauppe — 23. *huc* L *hucine* Pid. (δευρὶ ap. Demosth.) — P. 321. 6. *non nihil* F P O — 14. *nec qui* L *et qui* ω — 29. *cum ... nobilis* fort. del. — 32. *quod vel* Heerdegen malit — 37. *nos igitur* N — P. 322. 1. *eadem* C *ea demum* Ern. *ea* Bake *ea quidem* Kays. — 5. *incendiosior* L *incendor* f — 8. *incredibili fama virtutum admirabilium* ed. Venet. 1 N — 16. *ex omnibus* Laur. 50, 18 corr. — 30. *iniuste* Kraffert — 33. *quae* N *qui* Ven. 2 Lamb. — P. 323. 1. *multo* Lamb. *multi* Schenkl — 4. *alius* C (*us* in ras. O) *alios* f² — *abdita et* om. E Madvig — 5. *alios* N — *delectat* L *delectant* ω *delectatur* N — 6. *perscriptum* L corr. ω — 7. *quaeque* Heerdegen *quidque* Reid — 14. *scriptionum* L del. Sauppe — *et historiarum* delere suasit Lamb. (de or. II 333, 341) — 19. *qua* L *quod* f *quia* ed. Ven. — 26. *arguiti* F O¹ P¹ *argutiis* Heerdegen susp. — 27. *ea* L *ex* Non. — 29. *dimensa* Lamb. — *conferant* L corr. Manut. — 30. *comparentque* L corr. Manut. — *et aut* L *et ut* f *et adversa, ut?* (330, 25) — 34. *ea se* Ald. 2 *se ea* Sauppe — *studiose se* Iun. 2 — P. 324. 4. *uersicolorum* f² — 16. *credas* L *ccedes* f¹ *credes* f² *cedas* Ern. *concedas* Heerdegen — 19. *iunxisse* L *uinxisse* ω — 20. *Thucydides* L *Theodectes* Non. *Theodorus* Ern. — 27. *prae testim.* Heerdegen malit — P. 325. 5. *auguratus* P O *auguratus est?* Stangl *est auguratus* Muther — 10. *effluens* L *affluens* Gu. 2 *fluens* coni. Orell. — 15. *est ipsa* L *ipsa* ὼ *et ipsa* scripsi — 17. *autem* incl. Stangl — *iam* om. P O — 31. *quae tamen causa* scr. Lamb. *quae tamen qua in causa* Melanchthon *quae qua tamen in causa* Orell. — *qua ... prudentia* Lamb. auct. del. Kays. — P. 326. 3. *si opus est* coni. Stangl — 7. *rationem* Nizolius — 10. *in utramque partem* del. Eussner — 11. *posset* Gryph. 2 Lamb. — 14. *facile* L *faciet* Gulielmius — 18. *emanant* N *manant* Ellendt (44, 21; 96, 12; 180, 8) — 21. *ex isdem* L *ex isdem eadem* Lamb. *ex isdem locis eadem* Madvig — 26. *etiam herbas* O P (hic corr.) — 29. *nisi ab* Stangl — *magnus* L *magnus nisi* Th. Mommsen *nisi magnus* scripsi — P. 327. 1. post *occupaverit* haec fere: *et perspicue breviterque narraverit, sua confirmabit* Sauppe; *confirmabit sua* Halm — 4. post *leviora* de peroratione quaedam intercidisse ex § 122 susp. Sauppe — 11. *ea* L *eadem* ω — 17. *scitari* L *sciscitari* f — 29. *in* add. ω — 32. *in* add. f — P. 328. 8. *quae constet* Ern. — 30. *ex Lycia* Quint. XI 3, 58 — 31. *rhetorum quorum* voluit Ern. — *in epilogis* ex Quint. Jahn — 33. *dicit plura* L *plura* Ern. *Aeschini plorare* Madvig (de Cor. 287 τῇ φωνῇ δακρύειν) *dicit plorare* Schenkl — 34. *illumque ipse* Madvig *istum quem semper* Schenkl — *dicat* L *dicit* lg. 32 Madvig *ait* Schenkl — *dicit ... fuisse* del.

Meyer — P. 329. 8. *in gestu* del. Bake — 13. *inflexione* Pid. — 17. *aut* L *sit aut* Non. — *uoltuosum sit* L *vultuosum* Non. — 22. *summi* Muther — 24. *id est or.* incl. Schuetz — 26. *qui* add. Madvig — *haec compl. est omnia* del. Maehly — 31. *quidem* F P O — 32. *a divin.* Laur. 50, 18 man. 2 Heerdegen (de div. I 30; *ex* I 16, II 69) — 36. *et suavitate* add. *ω* — P. 330. 3. *fide* L *sic de* f *et de* Heerdegen — 9. *popularis* L *popularibus* f — 11. *mirabile* L corr. E^2 Manut. — 15. *orationis* L *oratoris* lg. 32 — 19. *iis* P — 24. *apertius* L *altius* Beier — P. 331. 1. *cadat* Wesenberg. — 5. *incitatus* L *incitatius* F^2f — 15. *nonnulli aurium* Schuetz *nonnulli eorum* Madvig — *voluntate* Laur. 50, 18 Sauppe *voluptati* lg. 32 Schuetz Madvig — 30. *orationis* L *oratoris* N — P. 332. 22. *subtiliter dicere* Lamb. — 23. *hi* Heerdegen — 25. *etsi enim* Lamb. — 31. *esset* L *est et* Gryph. 2 *est ω* — 36. *dicamus* Ern. — *dicimus* ... *et id* ex cod. del. Lamb. — *ut id* Klotz — P. 333. 8. *probi* f — 9. *in* om. L add. f — 10. *maestior* L *tristior* ex Quint. II 13, 13 Sauppe — 35. *oratorii ω* — P. 334. 3. *hiatus concursu* L ex Quint. IX 4, 37 et Iul. Vict. 432, 35 corr. Beier — 21. *et suave* Rubner — 23. *atque* L *idque* Moser *atque id* Orell. *ac quod* scripsi (262, 37) — 26. *verborum* alt. add. N, ante *ornatus* Stangl (427, 29) — 28. *sonant* et *explanant* E — 29. *aut factum* L *et sumtum* Lamb. *ac sumptum* Halm, del. Madvig — 30. *ut novum* Lamb. *et novum* Schuetz *ac novum* Madvig — 31. *usitatum* et *usitata* L corr. *ω* — P. 335. 3. *et in* L *in* Rivius — 4. *ea tralatione* Heerdegen *translatione ea* Stangl — 7. *scire* $F^1 P^1 O^1$ *sitire* F^2 f E Non. *lasciuire* L — *sitire agros* fortasse grammaticus quidam vetus ex Quint. VIII 6, 6 addidit. — 21. *adhibebit* Bake — 22. *ceteroque* F P O N *cetera* f *ceteroquin* L *ceteroqui* Heerdegen — 24. *si* L *sic ω* — *a* add. *ω* — 26. *eligetque* Lamb. *et eliget* Bake — *pleraque* P E *pleraeque* L — *aptae* L *apta* Lamb. — 30. *quasi* om. Iul. Vict. — P. 336. 1. *assumet* Lamb. — 10. *accedet* Lamb. — 15. *mirum* Ald. 2 — 26. *e* F N *ex* lg. 32 E om. P O f (213, 10) — P. 337. 4. (*aliquan*)*toque* incipit A — 7. *uerborum* A — *sanitatis* Beier — *si* A *est* L — 11. *ornamenti* A *orationis* L — 14. *liquitur* A *loquitur* L *labitur* Purgold. Non displicet. Ac tamen ab inusitato verbo illo et poetarum recedere nolui, si quidem coniugata de dictione dicuntur. 107, 4; 295, 12; Quint. XII 6, 4 Non. 334. De verbis semel dictis vid. 81, 4. — *illustrent* A — 15. *mutata* A — 16. *ea dico* F f — 17. *mutata* C corr. Schuetz (205, 17) — 18. *proprio* om. A. Cfr. Quint. VIII 6, 23 — 21. *dicit* f — *arcent urbē orbā* A *arcem et urbem orbas* L *arce et urbe orba sum* e Tusc. III 44 Lamb. — 22. *si* ... *et* incl. Goeller — 23. *cum dicit* del. Halm — 24. *immutate* A *immutat* L — *pro A. im. Afr.* del. Bake Halm — 28. *uocant* L — 31. *confluxerunt*

Gryph. — *continue* F P[1] O f *continuae* P[2] E — 32. *alta* A — 35. *sunt* om. A — 37. *unius quam* A — P. 338. 1. *ac* C *et* (? P O) f — 3. *explicantur* L — 4. *dicuntur* L — 5. *euaden*||| A — 12. *de* C *demum* Iul. Vict. *demum de* Stangl — 13. *ornatus* del. malim (344, 8), nisi fort. scr. *graviter ornatus* — 18. *omnes* om. A — 24. *acuteque* A — 25. *nec ... cogitaret* om. A — *cogitavit* Heerdegen — *perfectus* A — 26. *si* C *etsi* Jahn *sed* Muther — 29. *extimescit* L — 30. *ancipitis* L (E) — 32. *alte* A f E *aliter* C — 35. *studet* L — 36. *generibus* om. A — P. 339. 1. *iam* C *tamen* Stangl *ille* Muther; an: *tum medius quod temperate*? — 2. *est aliud* L — 6. *id* A — 10. *nam* A *non* L — 14. *et* om. L — 15. *alta* A *magna* L — 16. *fuit ne ·· fueris* (.. *dūtu* in mrg. add.) A, unde ex Gud. 1 *fuit, nedum tu videris.* Heerdegen — *ne fuerit* om. A — 20. *loquentem* malim (349, 34; 378, 19; 407, 33; de leg. III 2) — 27. *re uera* A *de verbis* L — *interdicti* om. A — 32. *in eo* A *in omni* L *in ea omni* Heerdegen — 36. *quaeq.* A, unde *quae quidem* Heerdegen *quae ego* Stangl susp. — 37. *ni* A — *accusarentur* A; an: *arbitraremur* et *selegissemus*? — *uel* C (*opes* add. A mrg.) *vel ipsi* Schuetz *vel omnes* Muther — P. 340. 1. *posse eligere* L — 2. *oratoris* om. A — 4. *siqui* A *si qui* F E[1] *sí quid* C *sequi* Heerdegen — 7. *et* A *ut* L *etiam* (de fin. II 54, V 57) aut *et* delere (296, 23) Stroebel suasit. — *simus* L — 9. *in omni* om. A — 11. *et semper* f[2] N — 13. *esset* A — 14. *neque* L — *a* A — 17. *nam* A *Sed* L — 18. *magnus . nam* C *magnus* scripsi — *ille* A F[1] *ipse* C om. P[1] — 19. *nos minus* A *nos non minus* Erl. *Nos* L *nos nimis* Manut. *nos minus magni, tamen* Muther — 21. *ait* om. A — 23. *aut* L om. A *ut* Bake — *tibi ipse* A *sibi ipse tibi* f — *Cotta* om. L (f) — 29. *itaq.* A *easque* L — *nostri* A *nos primi* L — 30. *oramus* (*ba* sup. *m*) A — 31. *dicendi* om. A — 33. *de suppl. parr.* om. A — 34. *fatis deperiisse* A — 36. *eluctantibus* A *fluctibus* L *fluctuantibus* cod. Rosc. Quint. XII 6, 4 — P. 341. 1. *non* om. A — *terra non tangat* L (E) cod. Rosc. — 3. *abluantur* lg. 32 Erl. f. Qui hanc et illam lectionem laudant, ii lex quid sibi voluerit non respiciunt. Id sane voluit, ut parricida ex rerum natura sublatus videretur, ne contagione sua pollueret (Rosc. § 71). Itaque nec terra nec fluctus res efficientes esse aut cogitari possunt. — 5. *ut* om. A — 7. *laudata* A f — *hac iam* A *hac* L *hac etiam* Steph. — 10. *pro Roscio* incl. Bake — *in iuvenili* Schuetz — 12. *at* C *ut* Lamb. — 14. *eaque sunt* A *eaque quaecunque sunt* Muther — 16. *et* om. L — *maximis* L (f) — 20. *sed ō* A (in versu extr.) — 21. *videmus* C *audimus* N — 29. *agis* A — *repudiaris* A — 34. (35.) *nihil* L — P. 342. 2. *pro se in causa* Jahn — 3. *Iam* C *Nam* malo. Cfr. Fleck. 121, 143 — 4. *descendens* Schuetz — *eo potissimum* C *ad lenis-*

simum malo — 6. *gravissimis* A — 11. *existimatione* A — 12. *magisterio* A — 13. *saepe* om. L — *hoc* A E — 14. *ea doc.* A *quasi doc.* L — 15. *uideamur* L — 19. *tam̄* A *solum* L *tantum* Erl. — 24. *et eloq.* A — 29. *dedux.* A f *didux.* C. Illud verum; nam digitos e fastigio in planum deducere prior gestus est, eos diducere vel dilatare alter. Acad. II 145. — P. 343. 1. *habuit* L — 4. *ergo* L — 6. *institutus* A — 9. *falsum verum ne* A — 10. *e* A f[1] *eo* C — *quod* L (E) — *quodque* L *quidque* Manut. — 11. *dicentur* L — 14. *quia* A *quo* F f E N *quod* P O — 18. *disceptent* L — 19. *de quo* L — *disseres* A — *nec unquam* L — 20. *peruenire potes* A — 21. *inuolutae* F *inuolute* P O *in uoluntate* f — 28. *neque* L — 35. *aut* (*et* P) *quomodo id facias* L — 37. *a* om. L — *et* A (110, 14) *sed* L — P. 344. 1. *notos* C *notatos* malim; Philol. 44, 681. — *et* L (E) — 2. *morte* L — 4. *officio* L — 6. *causas sed* L — 7. *umquam* A — 9. *genere de ipso* L (f) — 12. *aut quo modo* om. A — 17. *Cumque* L — *nolo ne* L *uolo ne* E[2] — 24. *sed et* F P O *sed* f — 30. *hominibus* A — *ea* om. L — 31. *superioribus* A Schuetz — *aetate* del. Schuetz — P. 345. 7. *sunt* A — 8. *sunt* prius om. A — *tradita* A — 9. *ea* om. A — 10. *ad* (*am*) *mirabiliorem* L — 13. *qua* A — 17. *atque* A — *perturbatis et sing.* A — 19. *sum̄tur* A — 20. *per orationem* L *peroratione animos* Schuetz — 25. *uidebit* L — 28. *nec pro omnibus nec omnibus* L om. A, sed deesse non potest. Ineptum tamen *omnibus*: nam de uno oratore eoque perfecto quem probat Cicero disputat, non de oratoribus. Itaque *cum omnibus* scripsi. Fleck. 111, 858; Philol. 44, 682. — 33. *egerit* A *sed erit* L *et erit* scripsi — 34. *paret ea qualis* A — 35. *non* L — 37. *historicae* A — P. 346. 1. *tenues causae* C *tenuis causa est* f — 2. *tum* om. A — 9. *omnis eius* L — 12. *sic* ... *excidat* del. Bake (348, 23) — 18. *aequaliter* C corr. *ω* — 20. *sunt* om. C add. Erl. — *eo* om. L (f) — 21. *esse* om. A — *proprie* A — 22. *ac* C *at* f E — 26. *ut inde* A *ut de* L *uti de* Stangl — 27. *ambigetur* L (f N) — 34. *et* om. A — P. 347. 1. *duo sunt* L — *enim* om. L — *tractata* L — 3. *est* om. A — *naturam* A N *naturas* L. Cfr. 12, 22; 83, 21; Quint. VI 2, 13 virtus (ἦθος) ea est ut fluere omnia ex n a t u r a rerum h o m i n u m q u e videantur etc. — 6. *in* A f *id* L — 8. *uehementius* A — 13. *re* A — 18. *loquor* A — 23. *me enim* L — *non paenitet* L — 25. *illa quae* A, unde *illa quom* scribendum erat — *legantur* A — 30. *compleremus* C *complerimus* N — 31. *etiam est fac.* L — 33. *taedeat* A *satietate afficiatur* L *fastidiat* Stangl Philol. 45, 193 — 34. *in qua* L — P. 348. 2. *extimesc.* L — 9. *sulpicio* A — 11. *suspicamur* A — *ut* L *uel* f — 17. *non* L — 18. *quidem* om. L — 19. *ipsa* om. A — 20. *debeat esse* L — *his* A *ipsis* L *iis ipsis* Lamb. — 21. *verborum* om. A — 27. *celeris agitatur* A — 31. *non quod* L — 34. *leviter* Gesner —

36. *eodem* A — *concluditur* Pluygers — P. 349. 1. *in* om. Quint. IX 1, 38 — 3. *cum sunt* A *multis modis* L et Quint. — 4. *susum* A F O vet', corr. P (394, 35) — *itur et reditur* Kays. *retroque dicitur* Vollbehr (394, 35) — 8. *questionis* vel *quaestionis* C et Quint. *conquestionis* Erl. E — 12. *utatur* L (f) — *putant* L (E) — 16. *nisi quam aut* L *nisi aut* f *nisi* A Quint. — 19. *modo* om. L — 20. *multimodis* A — *eandem* A — *ut* L — *unam rem* A *unam in rem* L *in una re* Quint. — 21. *et haereat* A — *in eadem* A *et in eandem* L — *commoreturque* A — *sententiam* L — *saepe* ... *aliquid* om. A et Quint. A M b — 22. *redeat* A — 25. *dixerit* Quint. — 27. *quasi* et *sibi ipse* om. A — 28. *quid* L Quint. — 30. *ac* L *ut* A *et* Quint. — 37. *putat* A *uideat* L Quint. B *uideatur* Quint. A M — P. 350. 1. *ut utatur* Quint. A *utatur* C — 3. *audeat quidem irasc.* A — 6. *ut* alt. om. A — 7. *dicat* A — 17. *non moueb.* L — 20. *mearum laudum* L — 21. *tanta senatus* L — 27. *profiteatur* A *profitear* L *profiterer* Ern. — 28. *praecepta dicendi* A (cum sign. transp.) — 30. *quid* A — 31. *reprehendet* f — *dubitabit quod* A — 33. *pacatis rebus* Pid. — 35. *prescriptionum* f — P. 351. 2. *dom.flor.* A — 6. *iuuat euersam* A *uniuersam* L *iuuat uniuersam* Erl. optime. Nam ut omnia ita eloquentiam reipublicae praesidio emolumentoque esse Romani voluerunt. 9, 9; de inv. I 5. — 8. *nosse* L (30, 34; 88, 28; 217, 37; 340, 16) — 9. *est* om. L — 12. *et ut* A *ut hi* L *ut ii* ω — 13. *ipsi* om. A — 14. *et discentibus* A f *discentibus et* L add. *id est studiosis ut* A — 16. *se* L — 19. *nostrum* L — *contra atque nos* om. L (f), add. *melius docere* post *contra* f² — 21. *possumus melius docere* f — 22. *at* A f P³ *ad* C — *melius docere* L corr. P³ — 24. *commemorando* L — 25. *aut audiendo* Reid, qui idem omnino illud delendum esse suspicatur. Ac tamen *audiendove* malim. — *cur non* C *cur cum* f — *docendo* f *dicendo* C — 26. *si* Erl. P² om. C — *posses* L — *melius* L — 28. *ut est* om. A — 30. *eloquentia* L — 31. *ea* om. L — 33. *dissimulatur* Ern. — 37. *quid* C *qui* Ern. — P. 352. 1. *cum et* L — *domo* om. L — 2. *mare* L — 5. *medicis. sed* A — 6. *erat cur* om. A — 11. *demet.* L (f) — 12. *sicut et* A — 14. *ut* A *sed* L *at* Schenkl — 17. *peruagatissimus* L — 20. *qui* Madvig — 21. *hoc a me* L — 32. *maximis* om. L — *forens. n. rebus* L — 33. *et externis* om. L — *inclusae et* A *etiam* L — 35. *ut aut* L — P. 353. 5. *ut fiat* A *est enim* L — *nec id* L (E) — 6. *fiet* L — 13. *tam min. haec* L — 14. *formulam* A *hanc uiam* L — 18. *grauesue* L — 19. *inconditis verbis* L — 20. *offendunt* f E — 22. *quin* C *qui* ω — 23. *Theop. etiam* L — 25. *fecerat* om. L — *aut* L *haud* f³ om. A — 29. *sunt* Erl. E f — 30. *quae sic* ... *sit* del. Bake — 32. *uocum* C *vocalium* Manut. — P. 354. 7. *saepe* A *semel* L — 9. *semel* post *nos* Bergk post *et* add. Heerdegen — 13. *uocabulis* A — 14. *etuas* A *uiuas* L

iuuas O[1] *in uas'* Heerdegen *e vas'* Muther — *palmet* A *palma et* L *palmi'* Ribbeck — 17. *et* om. A — 18. *Duillium* f[2] Heerdegen — 21. *auxilia mala* A — 22. *quam* L *cum* A — 23. *ex* A — *et axillis* L — *et paxillo* om. L — *et uexillo* A *et uexillo et pauxillo* L, in mrg. add. *et taxillo* A — 29. *ex* A *exim* F — *inde* C *deinde* f — *et pro exinde* om. A — 34. *cum me et cum te* L — P. 355. 6. *licent. consuet.* L — 13. *locū* A — 15. *tuum* A *tu* L — 27. *hominibus* A *nominibus* Stangl — *neutriq.* A — 30. *accedit* A — 31. *fabrum et procum* post *loquuntur* L — 32. *et proc.* L — P. 356. 3. *litibus* C *stlitibus* Muret. — *non nunc quam* A — *quid* A *et qui* L *atqui ω et quid* Heerdegen *ecqui* Stangl — 5. *sepulcrum a* A — *dua* F O P[2] E om. A P[1] — 6. *eidēq.* A — 9. *vel.* om. A — 11. *et* A *cum* L — 12. *sestertiū* A *sesterciorum* Erl. om. L — 18. *cognatum* C *sobrinum* Terent. Phorm. 384, sed illud paulo ante (381), unde Ciceronis error fluxit. — 19. *ibidem* A — 20. *stiliponē* A *stilionem* F *Stilbonem* P O *stilphonem* f E cod. Ter. *Stilponem* Donatus — 21. *sin* A *si et* L *sic et* f *sient* Heerdegen — *sin* A *sient* F O *scient* P *sic ut* f *fiet* E *sint* Heerdegen — 23. *quae quam sint cara* Ribbeck — *carendi* A — 26. *ali rē* F — 27. *consuetudine aurium* A — 29. *idem* C *isdem* Erl. — 30. *idem probabit* A *idem probauit* L. Totum hunc locum optime Heerdegen restituit. — 31. *eisdem* A — *isdem* L — *ut* om. A — 32. *eisdem* A — P. 357. 1. *pomerid.* C *posmerid.* Velius Longus — 2. *quadriiugas* add. Doederlein — 3. *et* om. A — 4. *uideatur* A — 6. *insuauius. Vna* C *insuavius una.* Klotz *insuavius. Insuavissuma* Jahn *insuavius. Absona* Hellmuth — 7. *ab* A *ea* L *af* ex Vel. Long. Freund — 8. *aeneis* A *ne his* L *ac ne his* Ern. — 10. *anne* C *ane* Schuetz — *abais* A *abs* L *ab an abs* Schuetz — 11. *afugit quoda fugit* A *affugit* P E *afugit* F O f *abfugit* Gellius XV 3, 2 — *forte* A — *affer* P *afer* L *abfer* Gellius — 12. *aufugit et* ex Vel. Long. add. Schuetz — *aufer mal.* om. A — 15. *ignoti ignaui ignari* L — 17. *et* om. A — 19. *edixit* om. A — *item refecit* Schenkl — 20. *primam litteram praepositio* C corr. Maioragius — *commutat* A — 21. *tum mutauit* A *submutauit* P *summutauit* C *summovit* Ven. 2 — 29. *in sanus* A *inhumanus* L *insipiens* P[2] mrg. *inmanis* Luc. Mueller — 30. *in sano* Erl. — 31. *infelice* A *felice, in* Stangl — *dicitur in, in* Schuetz — 34. *se* C *sit* Gellius II 17, 2 — *iuvare* Gell. — 36. *esse* om. A — P. 358. 6. *lacrimas* om. A — *semper licet* L — 7. *nusquam* A — 8. *phry* A *fruges* F P f *phruges* O *Bruges* Victorius — 11. *et cum* L — 12. *tamen* (*i* sup. *e*) A *tam in* L *eam in* f *etiam* Madvig *etiam in* Halm — 14. *nunc tamen* Schuetz — *phyrrū* A *Phrygum* Schuetz — 15. *uidebatur* A — 20. *sic* A *ita* L — *loquebantur* ex ed. Rom. Schuetz — 27. *postulata disp.* A *proposita disp.* Heerdegen — *hic*

locus L — 30. *in* om. L — *prudentiae* P O[1]E — 34. *voluptas* C *voluntas* Bake Stangl — *eorum* C *aurium* scripsi (331, 15) — 35. *uidebamur* A *uolebamus* L *nitebamur* Stangl — *repetenda* L — P. 359. 6. *Qua ponto ab Helles* ex Senec. ep. 80, 7 Lipsius — *superat* L — *dmolum* A *tmolum* F E *timolum* P *Thinolū* O *tinolum* f — *adauricos* A *at tauricos* F O in mrg. *al. auratus aries colchorum* O[2] *et Taurios* Madvig (adv. III 99) *ac Doricos* Baehrens, Fleckeis. 129, 840 — 10. *finitus* A — *feria* A[1] *ferta* C *efferta* Lachmann — *Asia* L — 13. *paris helenam* C transp. Lachmann — 16. *ego ista* A *istam ego* L — 17. *fidem* .. A *idemque* L *itemque* Ern. — 19. *componantur* A — *finiantur* A — 21. *sed* L — *finientur* (*a* sup. *e*) A — *compos. ipsa* L — *et* C *aut* Schuetz — 22. *ut* C *aut* ω — *quodam genere* ω — *in* om. A, unde *quibus in* transp Reid — 29. *lex est* A — P. 360. 1. *ea quae* A *ad ea quae* L *ad ea ad quae* E *ad quae* Baehrens — 3. *referundis contr.* L — 7. *autumas* A f *autumas pro autimas* L add. C *dicis*, quod ex cod. omn. top. 55 del. Stangl — 8. *mereri* A P[2]. Versus restituit et distinxit Heerdegen — 10. *illa* A — *id* L — 15. *et eum sine* L — 27. *quales sint* A — *orationes* A — 29. *hominibus* A — 33. *etenim* Gellius XVIII 7, 7 — *colligentur sententiae* L — 35. *effingebant* A — P. 361. 11. *ea* om. A — 12. *bonis* L — 14. *uero* A *credo* L *spero* Muther — 18. *Latine* incl. Ern. — *Graece* ῥυϑμός incl. Kays. — 20. *cum si* A — *numeri* om. L — 28. *sed plerumque casu saepe natura* C lectionem satis ineptam correxi Fleck. 111, 144. — P. 362. 7. *nobis* A — 10. *habent* C a tota disputatione dissentit. Cfr. § 168, 173, 177. Malim *volent.* — *mouerit* A — 13. *summique* L — 14. *debeant* L — *quis acutior quis* om. A — 16. *inpensius* A — 22. *omnino ñ* A — *haec* om. A — 23. *nesciant*, in mrg. *vel nesciunt* A — 24. *quid* A *quia* L — 25. *nihil iis* A — 26. *incultum* A *curtum* L — 29. *aut* A *quod* L Stangl — 30. *curat ut* A *cur aut* L *curat aut* E *anquirit aut* Stangl — *offendat intellegit* L Stangl — Verba *nec illud* ... *intellegat* in A corrupta et in L ad popularem quasi intellegentiam accommodata plane sententiam delent. Ex interpretatione quadam satis perspicua, quae fuerit, videntur fluxisse. — 35. *alia* A *illa* L — P. 363. 5. *in omnis* A *in eo* Bake — 7. *primus* L (*s* s. l. F; 97, 9) Rufin. — 10. *uteremur* L Rufin. — *iucund* F P O — 11. *his* L Rufin. — 14. *etiam* om. Rufin. — 15. *structa* Bake — 19. *primum* A *primus* L — *idem* L — 27. *cum tamen* L Rufin. — *in Th. adul.* L — 28. *moderatius etiam* L — 29. *praecedebat* A — 30. *relaxaret* A *relaxabat* Kays. — 35. *correxit* Erl. — 37. *dicimus* L — *et* om. A — P. 364. 2. *ea non* Kays. — 4. *posset sed id* A — 5. *cecidisset* A — 6. *ipse* A *aures* L Non. *aures ipsae* scripsi (231, 26; 371, 17; 378, 4; 393, 7) — 7. *naturā* A — 8. *mensione* A — 10. *quasi et* A — 12. *alia* L — 16. *poetae* A

poetica et L *poeticae* Goeller, incl. Jahn — 17. *prudentium notatus* malim Fleck. 111, 858 — 31. *nulla* A — 33. *et* om. A — *illi* A *ipsi* L *illi ipsi* Stangl — *affirmant* A — P. 365. 3. *omnis generis orationi* A *omni genere orationis* L (E) — 6. *omnis* A *omnes* L *communes* Manut. — 10. *est* C *sit* Lamb. — 12. *genere ipso* Schuetz — *in quadam* Bake *quadam* Schenkl — *lumine* Bake *concinnitate* Schenkl — 13. *sitve* Schuetz — 16. *an non* A — 18. *quam* A — *id quidem finitimum* om. A — 24. *Indicat* P — *iniquum* (*inicum* F *inicium* P) *est* L — 25. *accidat* A f *accidit* L — 31. *remota* L (f) — *videtur* Wesenberg — 33. *eos* A — 35. *apud illos* A — *ille* L — 36. *quin* L (f) — *senectute* C *senecta* Bothe — P. 366. 5. *quod* A *quo* L — *Quo* ... *versibus* om. Florent. Magl. VI 185, incl. Stangl — 7. *condant* A — 10. *uoluptatis* C add. cod. mutili interpol. aliquotque integri: *ita et in hac re accidit ut multis saeculis ante oratio nuda ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuerit reperta quam ratio numerorum causa delectationis aurium excogitata* — *ita* Heerdegen — 12. *placuit* A — *quandā* A — *Itaque* ... *reliquerunt* incl. Stangl — 15. *semel* A — 16. *itaque* C *ita* scripsi — *iuncta* L; cfr. de or. III 154, top. 38 — 18. *modo* C *domo* Petrus Victorius. Idem error 16, 31 M; 67, 7 C; 213, 30 E — 21. *extrema* C *externa* scripsi; cfr. Fleck. 121, 146 (de inv. I 32 *extraneis ornamentis*) — 23. *diffusa* L — 24. *accipere* A *accedere* L *accredere* O[1] *accidere* ed. Rom. — *naturae* L — 25. *longiorum* A — *et quibus* A — 26. *permissa* A *permista* O — 27. *ut naturam* A — 32. *ii* A *ei* L *hi* ω — 37. *in tria* om. A — P. 367. 2. *sequens* A *sesqui* L *sesquiplex* Ascens. — 8. *quod uehementer est* L — 13. *cognoscit* P O f — 15. *longe* Kraffert — 18. *anapesti* A (in mrg. *anaperte*), f *anapaesta* L *anapaestica* E *anapesticos* Erl. *anapaestos* corr. f man. recentiss. — 19. *legendo* A P[1] *eligendo* C — 20. *ex* A *in* L — 22. *insequentē* A — *sententiae* om. L — *itaque* L — 26. *animum aduersus* A *animaduersum* L — 31. *ambiguum* A *iambum* Stangl — 32. *orationi* L *Oratori* P — 33. *ratione* A *fieri ut is* L — *veritatis* om. A — 34. *quod* C Non. *cum* Ern. — *dactylus* O[1] Non. — 36. *sed prof.* L — P. 368. 1. *quo enim* A. Tum deficit. — 4. *quorum quod* Heerdegen malit — 5. *constaret* L *constet* Ern. — *fieret* L *fieri* Ern. — 8. *et qui* L *ei qui* Jahn *qui* Manut. — 13. *nec abiectam* L *et abiectam* Lamb. — 21. *sed* L *et* Sauppe — *in eis* L *in* Ern. *numeris* Stangl — 34. *uitiosus* P[1] *uitiosius* L — P. 369. 5. *est* L *esse* ed. Rom. — 10. *numerosa oratio* Heerdegen — 18. *ita* L *itaque* E Rufin. — 27. *Nec uero minus* L *minus. Nec uero* Heerdegen — 30. *et* L *sed* Bake — *aequaliter* L *aequabiliter* coni. Schuetz — 34. *in oratione* et *in versibus* malim. 366, 6; Quint. IX 4, 60 — 37. *ut ne* Schuetz — P. 370. 1. *ac fluens* Heerdegen — 2. *tibicĩnis* f *tibicinii* Orell.

— 9. *id solum* L *ut solum* Bake — 12. *tam* F O[1] *tam̄* P *tamen* f O[2] al N om. E; *iam inde* Ern. voluerat — 33. *collocationes* L corr. Manut. — P. 371. 3. *ullo modo* L *nullo modo* Goeller *ullo modo non* M. Seyffert et Stangl — *iuncta* E, Stangl — 31. *istis* L *his* Lamb. in mrg. Wesenberg — P. 372. 6. *singulas res* L *singula* Bake — 29. *auctoris* P *actoris* L *auditoris* Heerdegen — 36. *aut in* L *ut in* E — *meo* inclusi — 37. *desideret* Ern. — P. 373. 11. *adquirit* F P E *acquirat* O *acquirit* O vet' *inquirit* f — *prendat* F P E *prehendat* O f — 12. *nec* L *non* Sauppe — 13. *ipse* L *ipsam* Gulielmius — 33. *quod iam* Rufin. *quoniam* Stangl — 37. *ipse ille* Rufin. — P. 374. 4. *dein* F P O — 23. *quam com.* E *vel com.* Stangl — 27. *in* om. Rufin. — P. 375. 1. *trochaeus* om. C add. Rufin., post *choreo* pos. Meyer — 15. *pes existimatur* Stangl ex Rufino — 26. *numero solum* f om. L — *numerosa* om. f — 35. *ea si* L *et ea* f *etsi* E *ea sic* Heerdegen *ea scilicet* Stangl — P. 376. 9. *multumque* Stangl — 14. *ac for.* Pid. — 19. *partibus* L *senariis versibus* Stangl ex Quint. IX 4, 125 — 20. *et neue* L *et ne* ω *neve* Lamb. *et nec* maluit Meyer *et neque* Heerdegen — 26. *E quattuor* ... *comprehensio* incl. Stangl — 31. *idque* L *Itaque* Schuetz *atque* Heerdegen et Stangl — 32. *solet esse* Piderit — 36. *profectos effugisse* F E *profecto effugisse* P O — P. 377. 2. *perfugiis* L *perfugis* f — 7. *comprehensio* post *sequitur* pos. Schuetz — *est comprehensio* transp. Lamb. — 14. *alienos* L *alienis* Rufin. *antis aeneis* Schuetz — 15. *insanis* Schuetz om. f Rufin. — 18. *quam* om. f E Rufin. — 20. *faciet* Rufin. — 22. *utriusque* L *utrisque* Rufin. — 25. *nostra* L *nos* Rufin. — 31. *quasi* L *quaeso* E — *id vos ita* Quint. (IX 4, 123) — 33. *quam* E om. L — 34. *quas* L *quae* Rufin. — P. 378. 11. *Sed nec* Madvig — 16. *iunctus* L *vinctus* C F W Mueller prg. Koenigsberg Pr. 1860, 25 — 24. *placet et* L *placet* Manut. — 34. *oratio* L *orator* Bake — 35. *tecti* L *tute* f om. E *recte* ed. Mediol. (Quint. IX 4, 8) *tecte* Ald. — P. 379. 2. *abest ne* L *abest ut* Manut. (Tursell. IV 51, Reisig Vorl. § 323) — 10. *Coelius* P — 12. *celat* L *celet* E — 17. *ad quem scripsit* incl. Schuetz; *cui se purgat* del. malit Heerdegen — 25. *siculorum* L *versiculorum* Jahn — 36. *(sem)per* pergit A — P. 380. 1. *alia* C *illa* E — 3. *compositio* L — *dissoluat* L — 5. *et* om. A f — 10. *et cael.* A — 13. *permulta* A — 14. *sit* om. A — 18. *facile* A — 19. *etiā* A *ita* L — 21. *paulum* L — *tamen* om. L — 24. *licet eamque* L — 25. *paulum* L — *quadram* A F f E — 28. *habens se* A *abesse* L — 32. *nemo qui* A P (hic *i* in ras.) — 37. *si quos* L — *sequantur* L — P. 381. 1. *sic ut* om. L — 4. *comparant* A — 7. *tamen simile est* om. A Non. — 8. *copias* A — *ut ita dicam* incl. Ern. — 9. *quod ego laudo* om. A — 11. *tunc* A — 12. *reformid.* A P O *formid.* C — 13. *ipsa* L — 17. *autem se sic* L *autem*

sic se O — 18. *composite et* om. A — 20. *tamen* om. A — 26. *spectari* A *expectare* L *expectari* f E — *audire* F P O — 32. *sed mihi* L — 35. *nouissima* L — 37. *dirig.* L — P. 382. 2. *tamen* A *cum* F *tā* f *tum* E om. P O — 7. *imprudentiam* L.

De optimo genere oratorum praefationis codices excussi VI: Sangallensem 818 (d), Vatic. Regin. 1841 (r), Ottobonianos 1449 (o) 2057 (O) 1996, Vitebergensem (f), quorum d optimus saecl. XI adscribitur, f an. 1432 eodemque fere tempore aut paulo ante aut post ceteri scripti sunt. Cum r et f ad verbum paene consentiant, ut hic ab illo originem duxisse videatur, et ambobus adfinis Ottob. 1996 inferior sit, horum r solum notare satis erit. Recentissimus atque neglegenter scriptus est O. Hunc libellum cum Oratore, Bruto, topicis Orelli Tur. 1830 edidit, O. Jahn Oratori suo adfixit, nuperrime Ed. Hedicke prgm. Sorav. Lusat. (1889) recensuit, quas tres editiones praecipue adhibuimus.

INCIPIT DE OPTIMO GFNFRF O(RATORVM in litura) d *M · T · CICERONIS · DE · OPTIMO · GENERE · DICĒDI · ĪCIPIT ·* f. Inscriptione caret C — 3. *quo* d O *quod* C — 4. *a latinis* inclusi — *suum quo ius* d O *suumque ius* r *suum quoduis* o *suum cuiusque* Manut. — 7. *cuiusque* O o — *certus* om. r O — 11. *de* om. d r — *hominis* r — 12. *deicit* d r *deiecit* f *dicet* C *dicit* Orell. — *quod* d[1] O — *optumum* d[1] (sic plerumque d) *optimum* C — 13. *dreitur* d — P. 384. 2. *eloquentiā* d — *et ex* O — *et ex* d o *et* C — 7. *uerecunda* d[2] — 11. *lenitatem* r o O — 12. *habent et* Lamb. — 14. *ut aedificiorum* del. cens. Lamb. — 15. *quorum* r — *summa erit* d r *summa erunt* o *summa erunt erit* O — 16. *peritissimus* d o O — 17. *sed app.* Jahn — 20. *se* om. d r — 24. *tolerabili* ω — 27. *equidem* r o O — 29. *quō* O *cum* C — P. 385. 1. *numerant aut dicant* d — *quatenus* d o O *quatus* r *qui eatenus* Gulielmius — 4. *cum* d o *qm̄* O om. r — *careant* d o *carent* O *etiam* r — 5. *sint* d O — 6. *quaerant* d o *petant* r — 10. *cum* d o *qm̄* r O (sic saepius) — 15. *et alias et* d r o *et alias* O *aliis et* ω; *et aliis et*? Orell. —•16. *ipso* d — 18. *ut* om. d o O — 28. *uestrum* d O *nostrorum* f — 32. *nolunt* O — 33. *teretis* d O *tenues is* o om. r — 35. *adhibeantur* Manut. — P. 386. 2. *subutile* d — 4. *id est* C *Item* Hedicke — 11. *fuerunt* r o O — 13. *utrus* d *Verum* r *Vt* o O *ut iis* N — 20. *et* om. d o — *Demosthenisque* o — 21. *tamquam* C *atque* Hedicke — 24. *omnium* C *omne* Hieronymus — 26. *assequitur* C *assequetur* O — 29. *exoritur* o O — 30. *admiratur* d — 33. *narrando* r *narratione* o — 34. *concitare* o — 35. *oratoris* d — 36. *explicantem* d *explicanti* O; an: *explicantem* ... *genere uti apto*? — P. 387. 3. *quae* C *qui* o *quod* Ern. — 4. *In* d *et qui* r *Qui* o O *sin* Orell. — *laudauit* C om. O *laudabit* Gulielm. — 8. *doctissimum* d r *doctissumum*

o O — 10. *et ferro* d o *et foro* r *in foro* O *nec ferro* ex Tacit. dial. c. 34 Hammer Philol. 41, 185. — *et* d r *sed* o O (110, 14) — 13. *ut ait L.* inclusi, cfr. Or. 161, Tusc. II 41, ad Qu. F. III 4, 2 — 14. *pacidiano* d o *pacuuiano* r *a Paculiano* O corr. Cratander — 16. *cogitare* d — 17. *reprehensorum* Manut. (v. Acad. II 7) — 18. *uerbum* C corr. ω — 19. *et quid* d r *hoc quid* o *et qui* O corr. ω — *illi* d — 21. *Terent ... nec* del. Jahn — 23. *Latinas* Jahn (om. r) — *sed tamen* del. Jahn — 24. *quam* om. d — *Enn. ... legunt* del. Orell. et Jahn — 26. *agreco* d o[1] *greco* r — 27. *quam* d *cum* C — 34. *quia* C *qui a senatu* Muret. — 35. *deosque* d — P. 388. 1. *fecerit ut* d *fiet in* O — 9. *et cum* d *quoniam* C — 10. *a formula* o O *formula* d om. r — 18. *dixit* om. d — 27. *ergo* d om. r — *sicut* d o — 31. *grecis* d *e grecis* C *egregie* N an: *e verbis*? — *omnia omnia* d — 32. *elaborabimus* C corr. Hieronymus.

Partitiones oratoriae optime ad nos cod. Paris. 7231 saec. X et eiusdem aetatis, ut videtur, Paris. 7696 relatae sunt. Illum (P) ad meum usum liberali et humano animo nuper Hermannus Dierks Casselanus, hunc (p notavi, si quando a P dissentit) me precante E. Stroebel excussit, qui idem homo gratiosus Erlangenses tres (E) saec. XV 848 (e), 858 (b), 863 (z) suppeditavit. Redigeranum (R) et Vitebergensem (f) e saec. XV ipse contuli. Editionibus usus sum Richardiana (Par. 1555) et Pideritiana (Lips. 1867), tum commentationibus, quas Herm. Sauppe Goett. Gel. Anz. 1867 p. 1863 et seq. et E. Stroebel prgm. Zweibrücken 1887 habuerunt. Ipse de hoc libello in Philol. N. S. 1 p. 291 etc. (a. 1888) scripsi.

M. TVLLII. CICERONIS PARTITIONES ORATORIAE P. De cet. inscr. vid. Stroebel. prgm. 4 etc. — 3. *modo* P[1]p f *si modo* C — 10. *si* om. e b — 17. *locanda* P (p) — 18. *inveniri* P f — 21. *si* P f *est* E *est: sed* R — *earumque omnium rerum* E — 24. *pellendos* p f — P. 390. 2. *uolet* E — 12. *est* om. R — *ut ausp.* R E — *ut resp.* e b — 17. *iura* P f *iure* R om. E — Post *ipsis* topic. verba *tum ex toto* etc. (p. 427, 2) *quaeritur. Sed ad id ... adhibetur. tum partium enumeratio. tum notatio verbi. Ex iis autem rebus* (20) ... *quaeritur. alia conjugata appellantur* (22). *alia ex genere alia ex similitudine ... minorum* intexuit C — 18. *aut* om. E — *ipsis* E *ipse* z — 19. *aut contrario* P R *aut contrarioue* f *contrarioue* E — 20. *aut ea* C *ut ea* p (?) — 21. *aut ea* p E *aut ut ea* Lamb. — *quae sunt* R z — 22. *aut caus.* R E — 33. *loco tu* R E — 37. *in* om. P f — *quaestio est* P f — *est ordo* E *ordo est* R z — P. 391. 6. *aut ad metum aut ad cup.* E — 7. *motus* om. P R f — 10. *et* om. P f — 11. *qua* R E — *est* R E om. z — 12. *iam genera* P — 15. *qui delectetur* P R *delectetur* C *delectetur qui* f[3] — *audit* om. E — 17. *senatus* E f — 18. *lauda-*

tione P (p) *laudationem* R — 19. *confertur* R f E — *tamen* P *inde* R *iam* Stangl om. E f — *ex se iam* E *t ex se* z — 20. *res* om. P — *proponet* E — 28. *seruabitur* P R — 30. *inaequali* p R f E — 32. *probabilibus incredibilia* f om. P; cfr. prooem. par. 3 — 35. *sunt. Sunt* f[2] — *enim* om. f[1] — 37. *est* om. P — P. 392. 5. *pros.* f z — 6. *hasta* f z — *collocata* E *collocatā* f — 8. *orationis* P *perorationis* p *perorationisque* f E *in perorationis* R *iis orationis* scripsi — 10. *paululum* R f E — 13. *sum. princ.* e z *sumendā. Principium est sumendum* f — 23. *quae in* P — 30. *iis* P *his* C — P. 393. 3. *ui incr.* P *ue incr.* E — 15. *fit* f z (e b deficiunt) — 16. *aut* om. P — *concisa* P *concisā* p *concisa:* R *conclusa*||| f — 27. *et superlata* R om. P — 29. *atque im.* om. P R f, sed cfr. Quint. VIII 3, 43 — 31. *Iis* P *his* C — 33. *sunt* om. P — 36. *primum* om. P — P. 394. 5. *tum* C *quum* N — *uerba* P *crebra crebris* C. Eiusdem brevitatis exempla 323, 28; 376, 3; 441, 13. — 9. *fit* f z — 10. *tuum* P *inuisum tuum:* R *inusitatum* f *tu uersus* z — 11. *etiam* P R *enim* f z — 13. *animiscit* P *animi miscet* C *animis ciet* scripsi — 14. *exprimentur* p — *significando* R f z — 15. *ex an.* f z — 16. *quum* N om. C *si* scripsi — 20. *etiam hoc* z *hoc in* f — 23. *quidem* P R *nę ita ne* f *itaneque* z — *ut genus* P (p) *cinum id genus* R *genus id* z — *totum situm* f z — 28. *diduc.* P (?) *deduc.* p C — 31. *duplex* Pid. — 35. *uersum* P om. z (349, 4) — P. 395. 1. *ita* om. P — 6. *ac uoltus* P *uultusque* R *uultu* E (e b redeunt) f an: *habitu voltus?* 31, 13; de fin. III 56. — 8. *quid iam* R — *aliquid* p om. f E — 12. *illae* R f E — 19. *et* om. P R b z — 24. *uel* om. P (p) b — 26. *sit* f E — 27. *commouendi sit* P[2] (p) — 33. *e* om. P R — P. 396. 2. *collocata* P z — 7. *in* P *a* C — 11. *ferri* P R *referri* f z *conferri* e b *traferri* Stroebel — 14. *agitur* P R f — *etiam hoc* p — 17. *aliquid* R f z — 19. *dereling.* R f *deling.* z — 22. *conseru.* f E — 28. *sed* C *si* R om. z — *assumemus* f *adsumamus* e b (an: *sic assumamus?*) — P. 397. 4. *si interp.* P R f z — 15. *simillimis* P — 19. *notatur* P *notae* R *notatur cum* f *notatum* e b *nota est* z — 20. *fit* R f E — *declarat* E *declaratur* f — 32. *alia* P *ista* R — P. 398. 4. *temporibus* P *temporum* R *et tempori* f[1] *et temporis* E f[3] — *aestas uer: autumnus* R *aestas aut autumni* f z (*ut*) e b — 5. *ut anni* P *aut anni* R om. f E — *et* p om. P — *menses* P (p) R — 10. *quam* P *ac* C — 11. *aut metus aut aliqua* R f E — *cupiditas* e b — 12. *Est* f E — 13. *sunt gen.* z — 15. *Huius* R *he* f *hee* e b *heae* z — *materiae* R f z — *subiectae* R f z — 17. *agitur* P — 19. *auditus* C *aditus* f[1] e b *eiulatus* f[3] an: *crepitus?* Cornif. II 8 — 20. *eorum* C *et eorum* R an: *corporis?* — 21. *alorum quidquid* P *aliorum quid quod* p *aliquid quod* C — 24. *e* om. R f E — 30. *est* f E — P. 399. 7. *ex facto* P *factum* R — *constant* p z *constet* R — *nomine* P e b — 10.

aut proprietatis b om. P — 12. *iustitia* R f z *inscientia* Lamb. — 14. *defensionem* f E — 16. *qualis* P — *et contr.* P — 17. *et recte* P *et recte ne* R f E *necne* Stroebel — 18. *ex ea* P (p) — *colorum* p R[1] — *disceptatione* E f — *de istis ergo* R *ergo* f z om. P e b — 23. *redarguendo* p[2] R — 27. *accedere* R f E. Cfr. Verg. Aen. II 627 — *ut* P *de* p *ad* C — 29. *sit* P om. C *in* scripsi — *sit* R E — 32. *inueniantur* p R[2] — 35. *quae* ... *est* om. e b — 36. *qui sunt* om. P — 37. *ipsum igitur est tum* P *istuc ipsum* C *ipsum istuc* N — *requiro* P *desidero* C — P. 400. 7. *de re igitur* P R *dirigitur* C *derecto igitur* scripsi — 8. *atque* om. P — 14. *ut* om. P — 20. *pon* ... *non* om. e b — 21. *aptum sit* z — 24. *quonam modo* P *ecqu. m.* p *ex quonam m. et quonam loco* R f, (*et*, non *ex*) z *et quonam loco* e b — 31. *est exemp.* R f z *exemp. est* b — *si quis* P (20, 13) *quibus* R f e b om. z — P. 401. 2. *uerum* om. R z — *inficiando* P R f[2] *inficiendo* C *verum inferendo* R mrg. Ex Quintil. V 4, 1 Rhet. Lat. 404, 35 (Halm) *verum dicendo* scriptum fuisse suspicor. — 3. *uitam suam* P (p) — 17. *facile* P *facilis* N — 28. *uulgata* R f E — 29. *haec* P *nec* C — 32. *uerbis* om. b — 36. *uobis et gestus* P *in vocis et gestus* R *voc. et g.* C incl. Sauppe — P. 402. 3. *quemque* R f z — 6. *ualent* P *et definitiones ualent* C (*etiam* z om. R) *ual. def. et* N; transposui — 8. *conflictatio* P N Lamb. Item 414, 27 P p R — 20. *parentium* p — 21. *familiarum* P *ut fam.* C *ut familiarium* N (e b deficiunt) fort. del. — 26. *ex admiratione* P — *nascitur* om. P — *locus* P R *locus est* f *autem locus est* z — 27. *adm.* p — *mittendi* P *amittendis* z. Sententiam inclusi — 29. *est quod* P *quidem* R *quod* f z — 32. *exprimatur* R f z — 36. *est* R f z — P. 403. 1. *deliberationem* P — *et* P *ii* R *hi* f z — *sunt* om. P — 8. *nonnumquam* f *nominumque* z — 14. *est* om. P — 18. *breuia* C corr. Manut. — 22. *in* om. P (p) f — 26. *est* om. P — *propositum latio* P (444, 25) *consultatio* C (190, 25) — *controversiae* P *quaedam et contr.* R z *quaed. contr.* f incl. Kays. — 31. *efficiendum* R f z — 32. *quaerenda sit* P — 33. *et* bis om. R (f z hic def.) — 34. *natura ne* f z — 37. *sit neue* P *sit necne* R *sitne* f z — *sunt* om. p f — P. 404. 4. *refertur* ω — 6. *cogitationibus* P *cogigationibus* p *cogitationis* f[2] — *consultationibus* C corr. ω — 8. *tum* P *ut* R f (z hic def.) — 10. *cum quem* p f — 15. *genera* inclusi (e b redierunt) — 17. *et* om. P — 18. *aequius* P — 36. *colendi sint* R *colendi* f — P. 405. 2. *delendo* p[1] e z *deliniendo* p[2] *tollendo* R f *dol.* b — 6. *est fere* R — *partitio est* P *est p.* C *part.* R — 7. *ratio est* R f E — 8. *quidne* P — *tu* om. P — 9. *annon* P *et non* C *ac non* Stroebel — 16. *altera del. s. aurium* om. P — *alterius* f e b — *ius* om. E f — 17. *probet et* R f E — *omnis* C *uñ oĩs* N — 20. *delegimus* R E *legimus* f — 29. *meliori* P R f e z — P. 406. 4. *quod* om. R f E — 6. *accommodate* R (*ae*), e b — 12. *in iis* P *iis in* R *in eis* f *his in* E — 15. *et in*

RfE — 20. *rerum sunt* z — *sique* e b — 21. *quae* om. P e b — 22. *et* om. R; an: *extis*? — 27. *externis et* R[1] e b *exterius* f .*s. externis et* z *externis* R[2]. Verba del. Sauppe — *sunt* R f z — 31. *tacito* P e b *tacite* z (77, 18) — 33. *quid* P *quidem* z — 36. *quicque* p *quodque* R b z *quod* e om. f — P. 407. 1. *digerenda* ω — 9. *quo* P *cui* C — 13. an: *modis illa*? — *in reb. commodis* om. P — 14. *discern.* R f E — 15. *autem* om. P — 22. *est* om. e b — *grave* om. z — *insedatum* R — *aut turbulentum* R *non turb.* f E *efficitur* add. z, om. P. Verba haec quattuor delere suaserat Lamb. — 25. *vulg. aut. bon.* del. Schuetz — 26. *animadvertendi* R f E — 35. *est uberior est* R f e b *est uberior extatque* (*atque* om.) z — P. 408. 5. *ficti* P *perfecti* C; utrumque Lambino suspiciosum — 6. *et ad* P (??) Kays. *ad* p C — 18. *animis* C *nimis* Orell. — 21. *inanis* P f e b *inanius* z — 24. *et* om. P — 27. *vituperandique* R *atque vituperandi* z — P. 409. 2. *animum adu.* p *animadu.* C — 15. *utile est* P R *utile sit* f *sit utile et* E — 17. *in ciuili ratione* om. P — 25. *que* om. P — *hoc genus* R f — 27. *et* om. P — 35. *quorum . . . copiae* Schuetz. auct. incl. Kays. — P. 410. 1. *quae pr. se exp.* incl. Kays. — 4. *ante dictum* P *ante est d.* R *a. d. est* f z *est a. d.* e b — 7. *quadam* P *cum* C *quodammodo cum* N — 9. *ut* om. R f — 15. *solet* R f e b — 34. *illi autem alteri* R f E — P. 411. 5. *Nam* del. Sauppe, *Nam . . . turpia* del. Stroebel — 7. *exspectat* R (f hic def.) *expetat* Manut. — *quam ut* p R — 8. *fugiat* C *fugit* ω — 9. *est grauis. Est* P *grauis. Est* p *grauis est. Est* R f *grauis est testis* e b *grauis est. Est sane* z — 12. *qua ui bona* R *qui bon.* f *quae bon.* E — 15. *gen. uirt.* P — 24. *effici necne possit* RfE om. P — 31. *soluta* p C — 33. *generis uis* R f E — 34. *ut . . . dicatur* om. P R f N — P. 412. 8. *solum* om. P — 11. *erit* om. P — 20. an: *honestis ac commodis*? — 26. *si autem* p — 29. *debent* p[1] e b — 30. *actor* p *auctor* C — 36. *accommodati* P — P. 413. 4. *ac* P e b *aut* C — *testimonio* P — 5. *atque* om. R f E — *aequissimumue* R f E (404, 30) — 15. *dicuntur* C *dicitur* Manut. — 18. *ac publ.* R *publicarumque* z — 21. *accipien.* C *capien.* f *de accipien.* Pid. *de capien.* Sauppe — *subeundisque* R f E — 22. *actione* P — 24. *dilabantur* R f (*del.*) e (*dili.*) b (*dill.*) z — 30. *in iure* P *iure* C — 32. *aliquis* R f *alicui* E (133, 24) — 34. *quod obicitur* R f *id quod obicitur* E (*obijciatur* z) — *factum neges aut* om. P — *si factum* P *id quod factum* C (*illud* R) — 35. *si neges* P — P. 414. 4. *aut descr.* om. R f E — 5. *et recti* om. e — 13. *id* om. P — *rectum* P *recte factum* p R f *rectum factum* e b *factum* z — 14. *defendat . . . factum* om. P — 15. *fateatur* P *doceatur* p[1] *fatetur* R f E *esse fateatur* scripsi — 20. *defensiones et* P — 22. *ab* e b — 23. *quod* z — 26. *potest* R f — 35. *fusa* b *confusa* C — P. 415. 1. *rationem aut potest* R *rationem potest* f E — 2. *rationem* om. R f E — 4. *quod* vid. 117, 20.

— 5. *iustissime* R (*mi*) f — *tamen* R *tum* f *uim tam* b *uim tum* e z — 6. *excitauit* Rz *excitatum* f *excitat* e b. Quae verba inclusi, ea om. P — 9. *imperio* P *imperi(i* s. l.) p — 12. *Extitit* R f z *extat* e *existit* b — 15. *factum* om. P — 24. *detractisque* R E *de contractisque* f — *pers. temp.* P *temp. et pers.* C — *et rursum* P *rursum* R E *rursus* f — 29. *At* R b *an* z *ac* C — 30. *ei'* P *eas* C *eis* scripsi — *causas* R f E — 32. *non p. scr.* R f E — 37. *parit* R E *pariet* f — P. 416. 3. *scripti sign.* P (p) — 32. *dicitur* R f E — 33. *spectantur* C *spectant* apud Lamb. quidam — P. 417. 5. *periculum* P — 6. *deferendi* P — 10. *facultatis* P f z *facultas* R e b *facultates* Stroebel — 11. *uitationeque alicuius inc.* R f om. P — 13. *aliqui* p *alius* R f E — *reperitur* P R f e b — 15. *causis* R f E — *si* P *que* e *qui* C — 22. *interfuit* P — 34. *possit* P *posse:* R — 37. *autem ille* R f E — P. 418. 4. *ipsum erit* p E *erit* f — 7. *potuisse* R f E — 13. *huius rei* P *cuiusque* C — 14. *quod* P *de quo* C — *facile* P *facilime* b z — 16. *quaest. erit* R z — 23. *de incestu tamen* R — 24. *et de* P *et* C — 26. *est* om. P E — 35. *autem inf.* R f E — P. 419. 6. *ea* om. P — 8. *sibi* f *si sibi* C — 9. *esse* P *essent* C *esse et* Sauppe — 12. *refelletur* P E *refelleret* f — 15. *Ab* f — 16. *querelae* P *querenda* e b — 22. *defensoris* C *defensionis* f (z hic def.) — *autem* P (p) e b — 24. *firm.* P — 27. *hoc* p e b *haec* C — *idem* P (p) — 28. *facienda* R f z — 37. *et ad eam* R *et ad eam uerbi* f *et ad eam uerbi eius* e b *et ad eam eius uerbi* z — P. 420. 1. *quam incoh.* R f *quam inch.* E — 6. *praeuaricatorem* P — 8. *perfectam ab reo* P *profectam ab eo* p *prof. ab reo* E (*a* b) *ab eo* R f — 9. *prima* R f E — *qua* E — 10. *accedit* P e b — 12. *utetur* R f *nititur* E — 13. *ne* om. f E — *habere* R f E — 14. *sit* del. Sauppe — *non* om. R E — 15. *nititur* z *utetur* f *utitur* C — *aequasi* P — 16. *sit & essent* R *sit esset* f *esset* e b *sic esset* z — *quaque* P *quoq:* R — *tamen* p (?), f e b *uim* z — *complectentur* R f — *in iud.* C *iud.* Sauppe — 17. *dicitur* R f E — 19. *quasi ex uero* R f E — 20. *et ex* e b *ex* C — 22. *et ex* P R f *ex* e b *et* z — 23. *vare* Gesner — 30. *defensionem* P — 33. *de ea* R f E *et ea* ω — 34. *quam* R f z — *proposuit* z *proposui* C — P. 421. 3. *dici solent* R f E — 4. *ea* P e b *esse* R f *eum* z *haec* ω — 18. *directi et* R *directi* f E — 31. *naturae* P p^2 *naturai* p^1 — P. 422. 6. *quidem* P f — 7. *uersetur* P f E — 11. *uteretur* P *utetur* f e b *uter* z — 12. *defendit* P f e z — 15. *quam a* P *cum* C *quom a* scripsi — 16. *poterit* R f E — 19. *significare* P R b — 20. *decet* P *dicit* f E — 21. *probarit* R *probabit* f E — 28. *computet* P an: *amputet*? — 34. *cum* P R *tñ* f *enim* z om. e b — 35. *ea quae* C *ea* P fortasse melius — P. 423. 2. *dicit se* R f E — 10. *rer. publ.* R — 17. *legis iudex* P *iudex* b — 19. *propendetur* P *perpende(n)tur* p — 21. *retrahatur* R f E — 35. *praecepta* R f E — P. 424. 17. *his* P *nobis* C.

Topica ex duobus fontibus ad nos profluxerunt, quorum alter quasi in multos rivulos diductus est alter adhuc uno cursu in lucem exiit. Est Ottob. 1406 (O) saecl. X a me nuper inventus. Nam Viteberg. (f) quamquam ex eodem fonte manavit, haud pauca tamen ex altero recepit. Huius sunt Voss. 84 (A) et 86 (B) et Marc. 257 (m), qui saecl. X ubi consentiunt A litt. notantur, deinde eiusdem saecl. Eins. 324 (a), Sangall. 830 (b), 854 (c), Voss. 70 (V), XI saecl. Sangall. 818 (d), Leid. 90 (L), tum Bern. 219^c (β) saecl. XI et Erfurt. (e) saecl. XII, qui duo vicissim cum illo genere cognationem quandam habent. Collat. e G. Wartenberg et m P. Schwenke liberali animo suppeditaverunt. Ceteras ipse feci. Editionibus usus sum Richardiana (Par. 1556) et Orelliana (Tur. 1830), tum commentationibus, quas C. Hammer prgm. Landavi 1879 et Th. Stangl Bl. f. d. bayer. G. XVIII 245 etc. protulerunt. Ipse hunc libellum Fleck. 139, 281—296 recensui, ut haec adnotatio brevis esse possit.

M̄ TULLI CICERONIS TOPICA subscr. A, *MARCI TULLII CICERONIS TOPICORVM LIBER* inscr. O. Quae verba A subscripsit, eorum collocationem ceteri variaverunt, *TULLII* aut *T.* scripserunt, hoc omiserunt aut omnia; ad *G(AIVM) TREBATIVM* ins. b f, add. V β. — 11. *eam* C *ea* ex Boethio Klotz — *rationem uia* C *rationis uia* A^2 corr. ex Boeth. ω — P. 426. 6. *cauisses* O β f — 21. *artes* A a^2 *artis* a^1 — 26. *quaeque et* A *quaeque* β f — P. 427. 7. *quae* O *qua* C om. A β f — *euoluit* O a^1 *euoluitur* C — 8. *eius* C *eī* B — 18. *enim* O om. C — *laelius* A a d V L — 23. *formula* A — 24. *adiunctis* O e *coniunctis* C — P. 428. 4. *ea c̄r̄* A^1 *ea ḡr̄* A^2 m *ea*|||*ḡr̄* B (in mrg. hic locus a 3 adscr.); *ea* i. e. civis Romana susp. Schwenke — 6. *eae* ... *conv.* om. Nizolius — 9. *ei legatum* V *legatum* O — 10. *fecerunt* e — 17. *debeatur* del. Hotomanus — 21. *Ea s. i. s. contr.* del. Hammer — 24. *adiungeretur* (*re* punctis del.) A *adiungetur* B m — P. 429. 1. *cui* A a^1 β — 2. *Repugnat* O *pugnat* C — 3. *rebus* om. b^1 — 7. *fornex* A^1 B^1 — 10. *possit* A β f — 15. *reguntur* O *regantur* C — 16. *re min.* O L V — 18. *qui par* B *quoi par* Buechler Philol. 21, 124 — 27. *quantum* O β e *quo* d *qua* f *quoad* Valla — 30. *argum. reperiendum* O — 32. *ad rep.* om. O — P. 430. 6. *tangiue* A — 8. *et* om. A f — 13. *qualium* A — 14. *quasi* om. Proust — 15. *intelligentiae* O — 16. *s̄ explic. sunt* A (*s̄* madore paene del.) B^3 (*s̄* del.) m (*s̄* om.) *s̄ explicandas* B *est explicanda* O *expl. est* C — 21. *iuris* om. A a^1 d f — 25. *nexo* A a^1 (B m def.) — 33. *hoc* β f — P. 431. 6. *ut illud* inclusi — 30. *ante* C *animo* Hammer — *percepta* C *praecepta* f — 31. *igitur sunt* O b c L *sunt ig.* C *sunt* f — 37. *per* O e f om. C — *translatione* A^2 a b c L — P. 432. 5. *ad quos* O f — 18. *inf. est* O *inf.* e —

25. *uideantur* C *uidentur* V (in Boeth. com.) *videbantur* Orell. — 33. *hoc idem* C om. b^{1} *hoc quidem* O — P. 433. 8. *finitumo legitumo* V a d *finitimo legitimo* C — *aedituumo* A V a d *aeditimo* C — *et non* A^{2} c — 9. *timum* O L b c β f — 10. *esse putat* A a b c V *esse putat esse* d — 13. ||||*ea* A *et ea* a b d e L *ut ea* c *et huc* V *hinc* O f β^{1} *et ea hinc* β^{2} — 22. *coniunctione* A a b c L β — 26. *coniugata* O f β^{3} *iugata* C — 33. *genus* ... *pluvia* inclusi — 35. *quorum alterum* ... *alterum* C (non O f) — 37. *quae ex g. s.* inclusi — P. 434. 16. *appelletur* A a b^{1} c L V — 17. *qm̄* A^{1} a^{2} V *quae* C — 21. *quia* ... *urbis* inclusi — 27. *qui* ... *optinuissent* inclusi — P. 435. 7. *in* A O f om. C — 8. *in minimis* O f *minimis* V — 23. *aduersa* O f b^{2} *diuersa* C (item 29) — 30. *uel* A a b c L V — 33. *ea* om. A — *graece* A^{1} O f *graeci* C — *e contrario* β — P. 436. 12. *quid* A a^{2} L V β e f — *quid* O b^{2} *quis* C om. d e — 20. *strepitus crepitus* O — *str. hom.* inclusi; neque enim Boeth. noverat. — 21. *et* om. A a b^{1} c L — 24. *ceteraque* A^{2} O β f *et cetera* d b^{2} β *cetera* C — 25. *possint* A a β f — 28. *adiuncta* Manut. — P. 437. 4. *igitur est* V *igitur* C — 20. *non qui nominis* A^{1} a b^{1} c L *non quia non omnis* A^{2} β^{2} *non quia omnis* b^{2} (*quin omnis* mrg. 1?) *non quod non omnis* β^{1} V^{2} — 21. |||*dicatur* A *dicatur* a b c L V^{1} β *non dic.* C — 30. *merere* a^{1} *mereri* C (360, 8) — P. 438. 13. *haec* A f — 18. *equidem* O f β *et quidem* C — 19. *igitur* O f β *enim* C — 20. *sua ui* O — 21. *non quod* O — 22. *non habet* e *habeat* O *habet* C — *sed* O f *et* C — 23. *stat. caus.* O b c *caus. stat.* C — 26. *et* O f β e om. C — P. 439. 9. *in p. c. fuit* O b c *causa f. i. p.* C — 14. *accidissent* A a V *concid.* d *cecid.* C *acced.* (ad Her. II 34 de inv. I 91) — 16. *nauem* A a — 21. *est* Manut. — 26. *irascitur* O e *irascaris* b^{1} *irascatur* C — 31. *in* om. O b L del. a — 36. *eventus* an pepulit *quod?* — P. 440. 3. *Quae* ... *vol.* del. Schuetz — 22. *vero* om. O d e f — 30. *arg. cogn.* O b c *cogn. arg.* C — P. 441. 17. *et adu.* A a d L β e — 26. *ipsis* O e f *ipsa* C — 36. *comparantur* O L b f *comparentur* C — P. 442. 2. *at quod* O β e f — 11. *ambigetur* A a b^{1} L — 26. *est* O f *inest* C (B m red.) — *maxime* O — 28. *fortuna* inclusi — P. 443. 14. *inprudentes* A — 17. *Huic* ... *accep.* inclusi — 30. *in* A om. C — P. 444. 15. *quam* A *quo* b — 18. *alt. def. alt. inf.* A — 23. *prop. autem aut* O *prop. autem* C — 26. *eorum* a b L — *rerum* B^{2} — 28. *sint* C *sunt* d — 29. *genera sunt* C *genera* scripsi — 32. *contradictione* N *condictione* Forcellini. Cfr. de off. I 21, III 108 — P. 445. 4. *sit necne sit* C *sitne necne sit* A *sitne sic* scripsi — 5. *haec sunt* (s. l. *sint* 3) b om. O — 6. *sint* om. O b — 17. *sic* O f om. C — 19. *sit ads.* A — *et* O f om. C — 23. *simplicum* A^{1} a d V — P. 446. 8. *propositis* C *propositi* Hammer — 17. *et* om. a O — *de* A a L f om. C — *alio* b^{1} d e (supra recte, non hic). Quint. VII 3, 8 — 22. *ei*|||||| A *eis* B^{1}

ei B^{3}m *his* O N *hi* vel *ii* C — P. 447. 2. *tuitionem* O e — *cuique* A om. C — 5. *Atque ... nom.* del. Schuetz — 11. *igitur* C *enim* b L om. O — 16. *rer. exp.* inclusi — 18. *quaeque* C *quoque* O f N Visorius — 19. *instruuntur* A *instiuntur* a. Post hoc *ut iudiciorum* vel simile aliquid intercidit. — *quae* om. O f — 20. *partita* B^1 — 22. *factum sit* A — 34. *si* C *sed* scripsi — 37. *at* ω — P. 448. 9. *appellant* A *uocant* C inclusi — 11. *uocari* C *vocare* scripsi. Quint. III 11, 18 — 23. *ista* A^{2}m O f *ita* C — 25. *possunt* O f e — 32. *quibus* inclusi — 36. *moderatae* O L V a b d f, fort. melius (item 20, 25) — P. 449. 2. *consequitur* A f — 6. *is* A f — 8. *adaug.* A *aut aug.* f *aug.* C — 9. *et irac.* C *irac.* A O inclusi — 11. *in* A^{2}B m om. C.

P. XIII adde post P. 40 haec: 5. *sententia* H *scientia* C — P. 319. 7. corr. *magnum* — P. 346. 25. corr. *id ita.*

M. TULLI CICERONIS

DE

ORATORE

LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

Cogitanti mihi saepenumero et memoria vetera 1
repetenti perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent, 1
qui in optima re publica, quom et honoribus et rerum
gestarum gloria florerent, eum vitae cursum tenere
potuerunt, ut vel in negotio sine periculo vel in otio
cum dignitate esse possent. Ac fuit quom mihi quoque
initium requiescendi atque animum ad utriusque nostrum
praeclara studia referendi fore iustum et prope ab
omnibus concessum arbitrarer, si infinitus forensium
rerum labor et ambitionis occupatio cursu honorum
etiam aetatis flexu constitisset. Quam spem cogita- 2
tionum et consiliorum meorum cum graves communium
temporum tum varii nostri casus fefellerunt. Nam qui
locus quietis et tranquillitatis plenissimus fore vide-
batur, in eo maxumae moles molestiarum et turbulen-
tissumae tempestates extiterunt; neque vero nobis
cupientibus atque exoptantibus fructus otii datus est
ad eas artis, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas
inter nosque recolendas. Nam prima aetate incidimus 3
in ipsam perturbationem disciplinae veteris et con-
sulatu devenimus in medium rerum omnium certamen
atque discrimen et hoc tempus omne post consulatum

obiecimus [iis] fluctibus qui per nos a communi
peste depulsi in nosmet ipsos redundarent. Sed
tamen in eis vel asperitatibus rerum vel angustiis
temporis obsequar studiis nostris et quantum mihi
vel fraus inimicorum vel causa amicorum vel res
publica tribuet otii ad scribendum potissimum con-
4 feram. Tibi vero, frater, neque hortanti deero neque
roganti. Nam neque auctoritate quisquam apud me
2 plus valere te potest neque voluntate. Ac mihi repe-
tenda est veteris cuiusdam memoriae non sane satis
explicata recordatio, sed, ut arbitror, apta ad id quod
requiris, ut cognoscas quae viri omnium eloquentissimi
5 clarissimique senserint de omni ratione dicendi. Vis
enim, ut mihi saepe dixisti, quoniam quae pueris aut
adulescentulis nobis aut ex commentariolis nostris in-
choata ac rudia exciderunt vix hac aetate digna et hoc
usu, quem ex causis quas diximus tot tantisque con-
secuti sumus, aliquid isdem de rebus politius a nobis
perfectiusque proferri; solesque non nunquam hac de
re a me in disputationibus nostris dissentire, quod ego
eruditissimorum hominum artibus eloquentiam contineri
statuam, tu autem illam ab elegantia doctrinae segre-
gandam putes et in quodam ingenii atque exercita-
tionis genere ponendam.

6 Ac mihi quidem saepenumero in summos homines
ac summis ingeniis praeditos intuenti quaerendum esse
visumst quid esset cur plures in omnibus rebus quam
in dicendo admirabiles extitissent. Nam quocumque
te animo et cogitatione converteris, permultos excel-
lentis in quoque genere videbis non mediocrium artium
7 sed prope maximarum. Quis enim est qui, si clarorum
hominum scientiam rerum gestarum vel utilitate vel
magnitudine metiri velit, non anteponat oratori im-
peratorem? Quis autem dubitet quin belli duces ex
hac una civitate praestantissimos paene innumerabiles,
in dicendo autem excellentes vix paucos proferre pos-
8 simus? Iam vero consilio ac sapientia qui regere ac

gubernare rem publicam possint, multi nostra plures patrum memoria atque etiam maiorum extiterunt, quom boni perdiu nulli, vix autem singulis aetatibus singuli tolerabiles oratores invenirentur. Ac ne qui forte cum aliis studiis, quae reconditis in artibus atque in quadam varietate litterarum versentur, magis hanc dicendi rationem quam cum imperatoris laude aut cum boni senatoris prudentia comparandam putet, convertat animum ad ea ipsa artium genera circumspiciatque qui in iis floruerint quamque multi: sic facillume quanta 3 oratorum sit et semper fuerit paucitas iudicabit. Neque 9 enim te fugit omnium laudatarum artium procreatricem quandam et quasi parentem eam, quam φιλοσοφίαν Graeci vocant, ab hominibus doctissimis iudicari; in qua difficile est numerare quot viri quanta scientia quantaque in suis studiis varietate et copia fuerint, qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed omnia, quaecumque possent, vel scientiae pervestigatione vel disserendi ratione comprenderint. Quis ignorat 10 ii qui mathematici vocantur quanta in obscuritate rerum et quam recondita in arte et multiplici suptilique versentur? Quo tamen in genere ita multi perfecti homines extiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiae vehementius videatur, quin quod voluerit consecutus sit. Quis musicis, quis huic studio litterarum, quod profitentur ei qui grammatici vocantur, penitus se dedit, quin omnem illarum artium paene infinitam vim et materiem scientia et cognitione comprenderit? Vere 11 mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus iis, qui in harum artium liberalissimis studiis sint doctrinisque versati, minimam copiam poetarum egregiorum extitisse. Atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter et ex nostrorum et ex Graecorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores quam poetae boni reperientur. Quod 12 hoc etiam mirabilius debet videri, quia ceterarum artium studia fere reconditis atque abditis e fontibus

hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita
communi quodam in usu atque in hominum more et
sermone versatur, ut in ceteris id maxime excellat,
quod longissume sit ab imperitorum intellegentia sensu-
que diiunctum, in dicundo autem vitium vel maximum
sit a vulgari genere orationis atque a consuetudine
4 communis sensus abhorrere. Ac ne illud quidem vere
13 dici potest, aut pluris ceteris inservire aut maiore
delectatione aut spe uberiore aut praemiis ad perdi-
scendum amplioribus commoveri. Atque ut omittam
Graeciam, quae semper eloquentiae princeps esse voluit,
atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas,
in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta,
in hac ipsa civitate profecto nulla unquam vehementius
14 quam eloquentiae studia viguerunt. Nam posteaquam
imperio omnium gentium constituto diuturnitas pacis
otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adulescens
non sibi ad diccndum studio omni enitendum putavit.
Ac primo quidem totius rationis ignari, qui neque
exercitationis ullam vim neque aliquod praeceptum
artis esse arbitrarentur, tantum, quantum ingenio et
cogitatione poterant, consequebantur; post autem auditis
oratoribus Graecis cognitisque eorum litteris adhibitis-
que doctoribus incredibili quodam nostri homines di-
15 cendi studio flagraverunt. Excitabat eos magnitudo
varietas multitudoque in omni genere causarum, ut ad
eam doctrinam, quam suo quisque studio assecutus
esset, adiungeretur usus frequens, qui omnium magi-
strorum praecepta superaret. Erant autem huic studio
maxima, quae nunc quoque sunt, exposita praemia vel
ad gratiam vel ad opes vel ad dignitatem. Ingenia vero,
ut multis rebus possumus iudicare, nostrorum hominum
multum ceteris hominibus omnium gentium praesti-
16 terunt. Quibus de causis quis non iure miretur ex
omni memoria aetatum temporum civitatum tam
exiguum oratorum numerum inveniri?

Sed enim maius est hoc quiddam quam homines

opinantur et pluribus ex artibus studiisque collectum.
Quid enim quis aliud in maxima discentium multitu- 5
dine, summa magistrorum copia, praestantissumis hominum ingeniis, infinita causarum varietate, amplissimis eloquentiae propositis praemiis esse causae putet nisi rei quandam incredibilem magnitudinem ac difficul-
tatem? Est enim et scientia comprendenda rerum 17
plurimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque inridenda est, et ipsa oratio conformanda non solum electione sed etiam constructione verborum et omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi, quod omnis vis ratioque dicendi in eorum qui audiunt mentibus aut sedandis aut excitandis expromenda est. Accedat eodem oportet lepos quidam facetiaeque et eruditio libero digna celeritasque et brevitas et respondendi et lacessendi
suptili venustate atque urbanitate coniuncta. Tenenda 18
praeterea est omnis antiquitas exemplorumque vis neque legum ac iuris civilis scientia neglegendast. Nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quae motu corporis, quae gestu, quae vultu, quae vocis conformatione ac varietate moderandast; quae sola per se ipsa quanta sit histrionum levis ars et scaena declarat; in qua cum omnes in oris et vocis et motus moderatione laborent, quis ignoret quam pauci sint fuerintque quos animo aequo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium memoria? quae nisi custos inventis cogitatisque rebus et verbis adhibeatur, intellegimus omnia, etiam si praeclarissima fuerint in oratore,
peritura. Quam ob rem mirari desinamus quae causa 19
sit eloquentium paucitatis, quom ex iis rebus universis eloquentia constet, in quibus singulis elaborare permagnum est, hortemurque potius liberos nostros ceterosque, quorum gloria nobis et dignitas carast, ut animo rei magnitudinem complectantur neque eis aut praeceptis aut magistris aut exercitationibus quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam se id quod expetunt

6 20 consequi posse confidant. Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus. Et enim ex rerum cognitione ecflorescat et redundet oportet oratio; quae nisi subest res ab oratore percepta et cognita, inanem quandam habet 21 elocutionem et paene puerilem. Neque vero ego hoc tantum oneris imponam nostris praesertim oratoribus in hac tanta occupatione urbis ac vitae, nihil ut iis putem licere nescire, quanquam vis oratoris professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videtur, ut omni de re, quaecumque sit propo- 22 sita, ornate ab eo copioseque dicatur. Sed quia non dubito quin hoc plerisque immensum infinitumque videatur, et quod Graecos homines non solum ingenio et doctrina sed etiam otio studioque abundantis partitionem iam quandam artium fecisse video neque in universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a ceteris dictionibus eam partem dicendi, quae in forensibus disceptationibus iudiciorum aut deliberationum versaretur, et id unum genus oratori reliquisse, non complectar in his libris amplius quam quod huic generi re quaesita et multum disputata summorum hominum 23 prope consensu est tributum; repetamque non ab incunabulis nostrae veteris puerilisque doctrinae quendam ordinem praeceptorum, sed ea, quae quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum et omni dignitate principum disputatione esse versata; non quo illa contemnam, quae Graeci dicendi artifices et doctores reliquerunt, sed quom illa pateant in promptuque sint omnibus neque ea interpretatione mea aut ornatius explicari aut planius exprimi possint, dabis hanc veniam, mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus a nostris hominibus concessast, auctori- 7 tatem Graecis anteponam.

24 Quom igitur vehementius inveheretur in causam principum consul Philippus Drusique tribunatus pro

senatus auctoritate susceptus infringi iam debilitarique
videretur, dici mihi memini ludorum Romanorum diebus
L. Crassum quasi colligendi sui causa se in Tuscula-
num contulisse; venisse eodem, socer eius qui fuerat,
Q. Mucius dicebatur et M. Antonius homo et consi-
liorum in re publica socius et summa cum Crasso
familiaritate coniunctus. Exierant autem cum ipso 25
Crasso adulescentes et Drusi maxime familiares et in
quibus magnam tum spem maiores natu dignitatis suae
collocarent, C. Cotta, qui [tum] tribunatum plebis
petebat, et P. Sulpicius, qui deinceps eum magistra-
tum petiturus putabatur. Hi primo die de temporibus 26
deque universa re publica, quam ob causam venerant,
multum inter se usque ad extremum tempus diei col-
locuti sunt. Quo quidem sermone multa divinitus a
tribus illis consularibus Cotta deplorata et commemo-
rata narrabat, ut nihil incidisset postea civitati mali,
quod non impendere illi tanto ante vidissent; eo autem 27
omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem
fuisse, ut, quom lauti accubuissent, tolleretur omnis
illa superioris tristitia sermonis eaque esset in homine
iucunditas et tantus in loquendo lepos, ut dies inter
eos curiae fuisse videretur, convivium Tusculani.
Postero autem die, quom illi maiores natu satis quies- 28
sent et in ambulationem ventum esset, [dicebat] tum
Scaevolam duobus spatiis tribusve factis dixisse: Cur
non imitamur, Crasse, Socratem illum qui est in Phae-
dro Platonis? Nam me haec tua platanus admonuit,
quae non minus ad opacandum hunc locum patulis est
diffusa ramis quam illa cuius umbram secutus est
Socrates, quae mihi videtur non tam ipsa acula quae
describitur quam Platonis oratione crevisse, et quod
ille durissimis pedibus fecit, ut se abiceret in herba
atque ita [illa], quae philosophi divinitus ferunt
esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certe concedi
est aequius. Tum Crassum: Immo vero commo- 29
dius etiam; pulvinosque poposcisse et omnis in

iis sedibus, quae erant sub platano, consedisse
[dicebat].
8 Ibi ut ex pristino sermone relaxarentur animi
omnium, solebat Cotta narrare Crassum sermonem
30 quendam de studio dicendi intulisse. Qui quom ita
esset exorsus: Non sibi cohortandum Sulpicium et
Cottam sed magis utrumque collaudandum videri, quod
tantam iam essent facultatem adepti, ut non aequalibus
suis solum anteponerentur, sed quom maioribus natu
compararentur: neque vero mihi quicquam, inquit,
praestabilius videtur quam posse dicendo tenere hominum
[coetus] mentis, allicere voluntates, impellere
quo velit, unde autem velit deducere. Haec una res
in omni libero populo, maxime in pacatis tranquillisque
civitatibus, praecipue semper floruit semperque domi-
31 nata est. Quid enim est aut tam admirabile quam ex
infinita multitudine hominum existere unum, qui id,
quod omnibus natura sit datum, vel solus vel cum
paucis facere possit? aut tam iucundum cognitu atque
auditu quam sapientibus sententiis gravibusque verbis
ornata oratio et polita? aut tam potens tamque magnificum
quam populi motus, iudicum religiones, senatus
32 gravitatem unius oratione converti? Quid tam porro
regium, tam liberale, tam munificum quam opem ferre
supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare
periculis, retinere homines in civitate? Quid autem
tam necessarium quam tenere semper arma, quibus vel
tectus ipse esse possis vel provocare integer vel te
ulcisci lacessitus? Age vero, ne semper forum subsellia
rostra curiamque meditere, quid esse potest in otio
aut iucundius aut magis proprium humanitatis quam
sermo facetus ac nulla in re rudis? Hoc enim uno
praestamus vel maxime feris, quod colloquimur inter
33 nos et quod exprimere dicendo sensa possumus. Quam
ob rem quis hoc non iure miretur summeque in eo
elaborandum esse arbitretur, ut, quo uno homines maxime
bestiis praestent, in hoc hominibus ipsis antecellat?

Ut vero iam ad illa summa veniamus, quae vis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare aut a fera agrestique vita ad hunc humanum cultum civilemque deducere aut iam constitutis civitatibus leges iudicia iura discribere? Ac ne plura, 34 quae sunt paene innumerabilia, consecter, comprendam brevi: sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientia non solum ipsius dignitatem sed et privatorum plurimorum et universae rei publicae salutem maxime contineri. Quam ob rem pergite ut facitis, adulescentes, atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut et vobis honori et amicis utilitati et rei 9 publicae emolumento esse possitis. 35 Tum Scaevola comiter, ut solebat, Cetera, inquit, adsentior Crasso, ne aut de C. Laelii soceri mei aut de huius generi aut arte aut gloria detraham; sed illa duo, Crasse, vereor ut tibi possim concedere: unum, quod ab oratoribus civitates et initio constitutas et saepe conservatas esse dixisti, alterum, quod remoto foro contione iudiciis senatu statuisti oratorem in omni genere sermonis et humanitatis esse perfectum. Quis enim tibi 36 hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus ac silvis dissupatum non prudentium consiliis compulsum potius quam disertorum oratione delenitum se oppidis moenibusque saepsisse? aut vero reliquas utilitates aut in constituendis aut in conservandis civitatibus non a sapientibus et fortibus viris sed a disertis ornateque dicentibus esse constitutas? An vero tibi 37 Romulus ille aut pastores et convenas congregasse aut Sabinorum coniugia coniunxisse aut finitimorum vim repressisse eloquentia videtur, non consilio et sapientia singulari? Quid? in Numa Pompilio, quid? in Servio Tullio, quid? in ceteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituendam rem publicam, num eloquentiae vestigium apparet? Quid? exactis regibus, tametsi ipsam exactionem mente, non lingua perfectam L. Bruti esse cernimus, sed deinceps omnia nonne plena con-

38 siliorum, inania verborum videmus? Ego vero si velim et nostrae civitatis exemplis uti et aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus quam adiumenta per homines eloquentissimos importata; sed ut reliqua praetermittam, omnium mihi videor exceptis, Crasse, vobis duobus eloquentissimos audisse Ti. et C. Sempronios, quorum pater homo prudens et gravis, haudquaquam eloquens, et saepe alias et maxume censor saluti rei publicae fuit. Atque is non accurata quadam orationis copia sed nutu atque verbo libertinos in urbanas tribus transtulit; quod nisi fecisset, rem publicam, quam nunc vix tenemus, iam diu nullam haberemus. At vero eius filii diserti et omnibus vel naturae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati quom civitatem vel paterno consilio vel aviteis armis florentissimam accepissent, ista praeclara gubernatrice,
10 ut ais, civitatum eloquentia rem publicam dissupaverunt.
39 Quid? leges veteres moresque maiorum, quid? auspicia, quibus [et] ego et tu[, Crasse,] cum magna rei publicae salute praesumus, quid? religiones et caerimoniae, quid? haec iura civilia, quae iam pridem in nostra familia sine ulla eloquentiae laude versantur, num aut inventa sunt aut cognita aut omnino ab oratorum genere
40 tractata? Equidem et Ser. Galbam memoria teneo divinum hominem in dicendo et M. Aemilium Porcinam et C. ipsum Carbonem, quem tu adulescentulus perculisti, ignarum legum haesitantem in maiorum institutis rudem in iure civili; et haec aetas vostra praeter te, Crasse, qui tuo magis studio quam proprio munere aliquo disertorum ius a nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, iuris ignarast.

41 Quod vero in extrema oratione quasi tuo iure sumpsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione copiosissime versari posse, id, nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem multisque praeissem, qui aut interdicto tecum contenderent aut te ex iure manum consertum vocarent, quod in alienas possessiones tam
42 temere irruisses. Agerent enim tecum lege primum

Pythagorei omnes atque Democritii ceterique in iure sua physici vindicarent, ornati homines in dicendo et graves, quibusquom tibi iusto sacramento contendere non liceret. Urgerent praeterea philosophorum greges iam ab illo fonte et capite Socrate, nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitae didicisse, nihil omnino quaesisse, nihil scire convincerent; et cum universi in te impetum fecissent, tum singulae familiae litem tibi intenderent. Instaret 43 Academia, quae, quicquid dixisses, id te ipsum negare cogeret. Stoici vero nostri disputationum suarum atque interrogationum laqueis te inretitum tenerent. Peripatetici autem etiam haec ipsa, quae propria oratorum putas esse adiumenta atque ornamenta dicendi, a se peti vincerent oportere; ac non solum meliora sed etiam multo plura Aristotelem Theophrastumque de istis rebus quam omnis dicendi magistros scripsisse ostenderent. Missos facio mathematicos grammati- 44 cos musicos, quorum artibus vestra ista dicendi vis ne minima quidem societate coniungitur. Quam ob rem ista tanta tamque multa profitenda, Crasse, non censeo. Satis id est magnum, quod potes praestare, ut in iudiciis ea causa, quamcumque tu dicis, melior et probabilior esse videatur; ut in contionibus et in sententiis dicendis ad persuadendum tua plurimum valeat oratio; denique ut prudentibus diserte, stultis etiam vere videare dicere. Hoc amplius si quid poteris, non id mihi videbitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non communi oratorum facultate posse.

Tum ille, Non sum, inquit, nescius, Scaevola, ista 11 inter Graecos dici et disceptari solere. Audivi enim 45 summos homines, cum quaestor ex Macedonia venissem Athenas florente Academia, ut temporibus illis ferebatur, quom eam Charmadas et Clitomachus et Aeschines optinebant. Erat etiam Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum Carneadem diligentius audierat, ho-

minem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrumum et
copiosissimum; vigebatque auditor Panaetii illius tui
46 Mnesarchus et Peripatetici Critolai Diodorus. Multi
erant praeterea clari in philosophia et nobiles, a qui-
bus omnibus una paene voce repelli oratorem a gu-
bernaculis civitatum excludi ab omni doctrina rerum-
que maiorum scientia ac tantum in iudicia et contiun-
culas tanquam in aliquod pistrinum detrudi et compingi
47 videbam. Sed ego neque illis assentiebar neque harum
disputationum inventori et principi longe omnium in
dicendo gravissimo et eloquentissimo Platoni, quoius
tum Athenis cum Charmada diligentius legi Gorgiam;
quo in libro in hoc maxume admirabar Platonem, quod
mihi [in] oratoribus irridendis ipse esse orator summus
videbatur. Verbi enim controversia iam diu torquet
Graeculos homines contentionis cupidiores quam veri-
48 tatis. Nam si quis hunc statuit esse oratorem, qui
tantummodo in iure aut in iudiciis possit aut apud
populum aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi
multa tribuat et concedat necesse est. Neque enim
sine multa pertractatione omnium rerum publicarum
neque sine legum morum iuris scientia neque natura
hominum incognita ac moribus in iis ipsis rebus satis
callide versari et perite potest. Qui autem haec cogno-
verit, sine quibus ne illa quidem minima in causis
quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit
de maximarum rerum scientia? Sin oratoris nihil vis
esse nisi composite ornate copiose loqui, quaero id
ipsum qui possit assequi sine ea scientia quam ei non
conceditis? Dicendi enim virtus, nisi ei qui dicet ea
49 quae dicet percepta sunt, extare non potest. Quam
ob rem, si ornate locutus est, sicut et fertur et mihi
videtur, physicus ille Democritus, materies illa fuit
physici, de qua dixit, ornatus vero ipse verborum ora-
toris putandus est. Et, si Plato de rebus ab civilibus
controversiis remotissimis divinitus est locutus, quod
ego concedo; si item Aristoteles, si Theophrastus, si

Carneades in rebus iis, de quibus disputaverunt, elo-
quentes et in dicendo suaves atque ornati fuerunt, sint
eae res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis,
oratio quidem ipsa propria est huius unius rationis, de
qua loquimur et quaerimus. Et enim videmus iisdem 50
de rebus ieiune quosdam et exiliter, ut eum, quem
acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse neque
ob eam rem philosophiae non satis fecisse, quod non
habuerit in hac dicendi arte aliena facultatem. Quid 12
ergo interest? aut qui discernes eorum quos nominavi
ubertatem in dicendo et copiam ab eorum exilitate qui
hac dicendi varietate et elegantia non utuntur? Unum
erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, afferunt pro-
prium, compositam orationem et ornatam et artificio
quodam et expolitione distinctam. Haec autem oratio,
si res non subest ab oratore percepta et cognita, aut
nulla sit necesse est aut omnium irrisione ludatur.
Quid est enim tam furiosum quam verborum vel opti- 51
morum atque ornatissimorum sonitus inanis nulla sub-
iecta sententia nec scientia? Quicquid erit igitur qua-
cumque ex arte, quocumque de genere, orator id, si
tanquam clientis causam didicerit, dicet melius et or-
natius quam ipse ille eius rei inventor atque artifex.
Nam si quis erit, qui hoc dicat, esse quasdam ora- 52
torum proprias sententias atque causas et certarum
rerum forensibus cancellis circumscriptam scientiam,
fatebor equidem in iis magis assidue versari hanc
nostram dictionem; sed tamen in iis ipsis rebus per-
multa sunt, quae ipsi magistri, qui rhetorici vocantur,
nec tradunt nec tenent. Quis enim nescit maxime vim 53
existere oratoris in hominum mentibus vel ad iram vel
ad odium aut dolorem incitandis vel ab hisce iisdem
permotionibus ad lenitatem misericordiamque revo-
candis? Quae, nisi qui naturas hominum vimque om-
nem humanitatis causasque eas, quibus mentes aut
incitantur aut reflectuntur, penitus perspexerit, dicendo
quod volet perficere non poterit. Atque totus hic lo- 54

cus philosophorum proprius videtur neque orator me
auctore unquam repugnabit; sed quom illis cognitionem
rerum concesserit, quod in ea solum illi voluerint ela-
borare, tractationem orationis, quae sine illa est scientia
nulla, sibi assumet; hoc [enim] est proprium oratoris
quod saepe iam dixi: oratio gravis et ornata et homi-
13 num sensibus ac mentibus accommodata. Quibus de
55 rebus Aristotelem et Theophrastum scripsisse fateor.
Sed vide ne hoc, Scaevola, totum sit a me. Nam ego
quae sunt oratori cum illis communia non mutuor ab
illis; isti qui de iis rebus disputant haec oratorum
esse concedunt. Itaque ceteros libros artis suae no-
56 mine, hos rhetoricos et inscribunt et appellant. Et
enim quom illi in dicendo inciderint loci, quod per-
saepe evenit, ut de dis immortalibus, de pietate, de con-
cordia, de amicitia, de communi civium, de hominum, de
gentium iure, de aequitate, de temperantia, de magnitu-
dine animi, de omni virtutis genere sit dicendum, cla-
mabunt credo omnia gymnasia atque omnes philoso-
phorum scholae sua esse haec omnia propria, nihil
57 omnino ad oratorem pertinere. Quibus ego ut de iis
rebus in angulis consumendi oti causa disserant cum
concessero, illud tamen oratori tribuam et dabo, ut
eadem, de quibus illi tenui quodam et exangui ser-
mone disputant, hic cum omni iucunditate et gravitate
explicet. Haec ego cum ipsis philosophis [tum] Athe-
nis disserebam. Cogebat enim me M. Marcellus hic
noster, qui nunc aedilis curulis est et profecto, nisi
ludos nunc faceret, huic nostro sermoni interesset; ac
iam tum erat adulescentulus his studiis mirifice de-
58 ditus. Iam vero de legibus tuendis, de bello, de pace,
de sociis, de vectigalibus, de iure civium generatim in
ordines aetatesque discripto dicant vel Graeci, si vo-
lunt, Lycurgum et Solonem — quamquam illos qui-
dem censemus in numero eloquentium reponendos —
scisse melius quam Hyperidem aut Demosthenem, per-
fectos iam homines in dicendo et perpolitos, vel nostri

decemviros, qui XII tabulas perscripserint, quos necesse
est fuisse prudentis, anteponant in hoc genere et Ser.
Galbae et socero tuo C. Laelio, quos constat dicendi
gloria praestitisse. Numquam enim negabo esse quas- 59
dam partis proprias eorum, qui in iis cognoscendis
atque tractandis studium suum omne posuerunt; sed
oratorem plenum atque perfectum esse eum, qui de
omnibus rebus possit copiose varieque dicere. Et enim 14
saepe in iis causis, quas omnes proprias esse oratorum
confitentur, est aliquid, quod non ex usu forensi, quem
solum oratoribus conceditis, sed ex obscuriore aliqua
scientia sit promendum atque sumendum. Quaero enim 60
num possit aut contra imperatorem aut pro impera-
tore dici sine rei militaris [usu] aut saepe etiam sine
regionum terrestrium aut maritumarum scientia; num
apud populum de legibus iubendis aut vetandis, num
in senatu de omni rei publicae genere dici sine summa
rerum civilium cognitione et prudentia; num admoveri
possit oratio ad sensus animorum atque motus vel
inflammandos vel etiam extinguendos, quod unum in
oratore dominatur, sine diligentissuma pervestigatione
earum omnium rationum, quae de naturis humani ge-
neris ac moribus a philosophis explicantur. Atque 61
haud scio an minus vobis hoc sim probaturus; equi-
dem non dubitabo quod sentio dicere. Physica ista
ipsa et mathematica et quae paulo ante ceterarum
artium propria posuisti, scientiae sunt eorum, qui illa
profitentur; illustrari autem oratione si quis istas ipsas
artis velit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem.
Neque enim, si Philonem illum architectum, qui Athe- 62
niensibus armamentarium fecit, constat perdiserte po-
pulo rationem operis sui reddidisse, existimandum est
architecti potius artificio disertum quam oratoris fuisse.
Nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de na-
valium opere dicendum, non, quom ab illo causam
didicisset, ipse ornate de alieno artificio copioseque
dixisset. Neque vero Asclepiades, is quo nos medico

amicoque usi sumus, [tum eloquentia vincebat ceteros
medicos,] in eo ipso, quod ornate dicebat, medicinae
63 facultate utebatur, non eloquentiae. Atque illud est
probabilius, neque tamen verum, quod Socrates dicere
solebat, omnis in eo, quod scirent, satis esse eloquentis;
illud verius, neque quenquam in eo disertum esse posse,
quod nesciat, neque, si optime sciat ignarusque sit fa-
ciundae ac poliendae orationis, diserte id ipsum, de
15 quo sciat, posse dicere. Quam ob rem, si quis uni-
64 versam et propriam oratoris vim definire complecti-
que volt, is orator erit mea sententia hoc tam gravi
dignus nomine, qui, quaequmque res inciderit quae
sit dictione explicanda, prudenter et composite et or-
nate et memoriter dicet cum quadam actionis etiam
65 dignitate. Sin cuipiam nimis infinitum videtur, quod
ita posui, quaquomque de re, licet hinc quantum
cuique videbitur circumcidat atque amputet: tamen
illud tenebo, si quae ceteris in artibus atque studiis
sita sunt orator ignoret tantumque ea teneat, quae
sunt in disceptationibus atque usu forensi, tamen iis
de rebus ipsis si sit ei dicendum, quom cognorit ab
iis qui tenent, quae sint in quaque re multo oratorem
melius quam ipsos illos, quorum hae sint artes, esse
66 dicturum. Ita si de re militari dicendum huic erit
Sulpicio, quaeret a C. Mario affini nostro et, quom
acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi C. Mario paene hic
melius quam ipse illa scire videatur; sin de iure civili,
tecum communicabit, te hominem prudentissumum et
peritissumum in iis ipsis rebus, quas abs te didicerit,
67 dicendi arte superabit. Sin quae res inciderit, in qua
de natura, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo,
de continentia, de dolore, de morte dicendum sit, for-
sitan, si ei sit visum — etsi haec quidem nosse debet
orator —, cum Sex. Pompeio erudito homine in phi-
losophia communicarit: hoc profecto efficiet, ut, quam-
quomque rem a quoquo cognoverit, de ea multo dicat
68 ornatius quam ille ipse unde cognorit. Sed si me

audiet, quoniam philosophia in tris partis est tributa,
in naturae obscuritatem, in disserendi suptilitatem, in
vitam atque mores, duo illa relinquamus atque lar-
giamur inertiae nostrae; tertium vero, quod semper
oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo
magnus esse possit, relinquemus. Quare hic locus de 69
vita et moribus totus est oratori perdiscendus; cetera
si non didicerit, tamen poterit, si quando opus erit,
ornare dicendo, si modo ad eum erunt delata et ei
tradita. Et enim si constat inter doctos, hominem 16
ignarum astrologiae ornatissimis atque optimis versi-
bus Aratum de caelo stellisque dixisse; si de rebus
rusticis hominem ab agro remotissumum Nicandrum
Colophonium poetica quadam facultate, non rustica
scripsisse praeclare: quid est cur non orator de rebus
iis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tem-
pusque cognorit? Est enim finitimus oratori poeta, 70
numeris astrictior paulo, verborum autem licentia libe-
rior, multis vero ornandi generibus socius ac paene
par; in hoc quidem certe prope idem, nullis ut ter-
minis circumscribat aut definiat ius suum, quo minus
ei liceat eadem illa facultate et copia vagari qua velit.
Nam quod illud quasi iure, Scaevola, negasti te fuisse 71
laturum, nisi in meo regno esses, quod in omni ge-
nere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim ora-
torem perfectum esse debere: nunquam mehercule hoc
dicerem, si eum quem fingo me ipsum esse arbitrarer.
Sed, ut solebat C. Lucilius saepe dicere, homo tibi 72
subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus quam
volebat familiaris, sed tamen et doctus et perurbanus,
sic sentio, neminem esse in oratorum numero haben-
dum, qui non sit omnibus iis artibus, quae sunt libero
dignae, perpolitus; quibus ipsis si in dicendo non uti-
mur, tamen apparet atque extat, utrum simus earum
rudes an didicerimus. Ut qui pila ludunt non utuntur 73
in ipsa lusione artificio proprio palaestrae, sed indicat
ipse motus didicerintne palaestram an nesciant, et qui

aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen
utrum sciant pingere an nesciant non obscurum est,
sic in orationibus hisce ipsis iudiciorum contionum
senatus, etiam si proprie ceterae non adhibeantur artes,
tamen facile declaratur utrum is, qui dicat, tantum-
modo in hoc declamatorio sit opere iactatus an ad di-
cendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.

17 Tum ridens Scaevola: Non luctabor tecum, in-
74 quit, Crasse, amplius. Id enim ipsum, quod contra
me locutus es, artificio quodam es consecutus, ut
et mihi quae ego vellem non esse oratoris conce-
deres et ea ipsa nescio quo modo rursus detorque-
75 res atque oratori propria traderes. Quae, quom ego
praetor Rhodum venissem et cum summo illo doctore
istius disciplinae Apollonio ea, quae a Panaetio acce-
peram, contulissem, inrisit ille quidem, ut solebat, phi-
losophiam atque contempsit multaque non tam gra-
viter dixit quam facete. Tua autem fuit oratio eius
modi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres,
sed ut omnis comites ac ministratrices oratoris esse
76 diceres. Quas ego si quis sit unus complexus omnes
idemque si ad eas facultatem istam ornatissimae ora-
tionis adiunxerit, non possum dicere eum non egre-
gium quendam hominem atque admirandum fore; sed
is, si quis esset aut si etiam unquam fuisset aut vero
si esse posset, tu esses unus profecto, qui et meo iu-
dicio et omnium vix ullam ceteris oratoribus — pace
77 horum dixerim — laudem reliquisti. Verum si tibi
ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus civilibusque
versatur quin scias, neque eam tamen scientiam, quam
adiungis oratori, complexus es, videamus ne plus ei
tribuamus, quam res et veritas ipsa concedat.

78 Hic Crassus, Memento, inquit, me non de mea
sed de oratoris facultate dixisse. Quid enim nos aut
didicimus aut scire potuimus, qui ante ad agendum
quam ad cognoscendum venimus; quos in foro, quos
in ambitione, quos in re publica, quos in amicorum

negotiis res ipsa ante confecit, quam possemus aliquid
de rebus tantis suspicari? Quod si tibi tantum in nobis 79
videtur esse, quibus etiamsi ingenium, ut tu putas, non
maxume defuit, doctrina certe et otium et hercule etiam
studium illud discendi acerrimum defuit, quid censes,
si ad alicuius ingenium vel maius illa, quae ego non
attigi, accesserint, qualem illum et quantum oratorem
futurum?

Tum Antonius, Probas mihi, inquit, ista, Crasse, 18
quae dicis, nec dubito quin multo locupletior in di- 80
cendo futurus sit, si quis omnium rerum atque artium
rationem naturamque comprenderit. Sed primum id 81
difficile est factu, praesertim in hac nostra vita no-
strisque occupationibus; deinde illud etiam verendum
est ne abstrahamur ab hac exercitatione et consue-
tudine dicendi populari et forensi. Aliud enim mihi
quoddam orationis genus esse videtur eorum hominum,
de quibus paulo ante dixisti, quamvis illi ornate et
graviter aut de natura rerum aut de humanis rebus
loquantur. Nitidum quoddam genus est verborum et
laetum, et palaestrae magis et olei quam huius civilis
turbae ac fori. Namque egomet, qui sero ac leviter 82
Graecas litteras attigissem, tamen quom proconsul in
Ciliciam proficiscens venissem Athenas, complures tum
ibi dies sum propter navigandi difficultatem commo-
ratus; sed, cum cotidie mecum haberem homines doctis-
simos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati,
quom hoc nescio quo modo apud eos increbruisset,
me in causis maioribus sicuti te solere versari, pro
se quisque ut poterat de officio et de ratione oratoris
disputabat. Horum alii, sicuti iste ipse Mnesarchus, 83
hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat
nisi quosdam operarios lingua celeri et exercitata; ora-
torem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem,
atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scien-
tia constaret, unam quandam esse virtutem et, qui
unam virtutem haberet, omnis habere easque esse inter

se aequalis et paris; ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnes habere atque esse sapientem. Sed haec erat spinosa quaedam et exilis oratio longeque ab
84 nostris sensibus abhorrebat. Charmadas vero multo uberius eisdem de rebus loquebatur, non quo aperiret sententiam suam — hic enim mos erat patrius Academiae adversari semper omnibus in disputando —; sed cum maxume tamen hoc significabat, eos, qui rhetores nominarentur et qui dicendi praecepta traderent, nihil plane tenere neque posse quemquam facultatem assequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didi-
19 cisset. Disputabant contra diserti homines Athenienses
85 et in re publica causisque versati, in quis erat etiam is qui nuper Romae fuit, Menedemus hospes meus. Qui cum diceret esse quandam prudentiam, quae versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum et regendarum rerum publicarum, excitabatur homo promptus atque omni abundans doctrina et quadam incredibili varietate rerum atque copia. Omnis enim partis illius ipsius prudentiae petendas esse a philosophia docebat neque ea, quae statuerentur in re publica de dis immortalibus, de disciplina iuventutis, de iustitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium ceteraque, sine quibus civitates aut esse aut bene moratae esse non possent, usquam in eorum in-
86 veniri libellis. Quod si tantam vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur, quaerebat cur de prooemiis et de epilogis et de huius modi nugis — sic enim appellabat — referti essent eorum libri, de civitatibus instituendis, de scribendis legibus, de aequitate, de iustitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus littera
87 nulla in eorum libris inveniretur. Ipsa vero praecepta sic illudere solebat, ut ostenderet non modo eos expertes esse illius prudentiae, quam sibi adsciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam nosse. Caput enim esse arbitrabatur oratoris, ut et

ipsis apud quos ageret talis qualem se ipse optaret
videretur; id fieri vitae dignitate, de qua nihil rheto-
rici isti doctores in praeceptis suis reliquissent; et uti
ei qui audirent sic adficerentur animis, ut eos adfici
vellet orator; quod item fieri nullo modo posse, nisi
cognosset is, qui diceret, quot modis hominum mentes
et quibus et quo genere orationis in quamque partem
moverentur: haec autem esse penitus in media philo-
sophia retrusa atque abdita, quae isti rhetores ne pri-
moribus quidem labris attigissent. Ea Menedemus 88
exemplis magis quam argumentis conabatur refellere.
Memoriter enim multa ex orationibus Demostheni prae-
clare scripta pronuntians docebat illum in animis vel
iudicum vel populi in omnem partem dicendo permo-
vendis non fuisse ignarum, quibus ea rebus conseque-
retur, quae negaret ille sine philosophia quemquam
nosse posse. Huic respondebat non se negare De- 20
mosthenem summam prudentiam summamque vim ha- 89
buisse dicendi, sed sive ille hoc ingenio potuisset sive,
id quod constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset,
non quid ille potuisset, sed quid isti docerent esse
quaerendum. Saepe etiam in eam partem ferebatur 90
oratione, ut omnino disputaret nullam artem esse di-
cendi; idque quom argumentis docuerat, quod ita nati
essemus, ut et blandiri eis suptiliter, a quibus esset
petendum, et adversarios minaciter terrere possemus
et rem gestam exponere et id quod intenderemus con-
firmare et [id] quod contra diceretur refellere, ad ex-
tremum deprecari aliquid et conqueri, quibus in rebus
omnis oratorum versaretur facultas, et quod consue-
tudo exercitatioque intellegendi prudentiam acueret at-
que eloquendi celeritatem incitaret, tum etiam exem-
plorum copia nitebatur. Nam primum quasi dedita 91
opera neminem scriptorem artis ne mediocriter quidem
disertum fuisse dicebat, quom repeteret usque a Co-
race nescio quo et Tisia, quos artis illius inventores
et principes fuisse constaret; eloquentissimos autem

homines, qui ista nec didicissent nec omnino scisse
curassent, innumerabilis quosdam nominabat; in qui-
bus etiam, sive ille inridens sive quod ita putaret at-
que ita audisset, me in illo numero, qui illa non di-
dicissem et tamen, ut ipse dicebat, possem aliquid in
dicendo, proferebat. Quorum alterum ego illi facile
assentiebar, nihil me didicisse, in altero autem me
92 illudi ab eo aut etiam ipsum errare arbitrabar. Artem
vero negabat esse ullam, nisi quae cognitis penitusque
perspectis et in unum exitum spectantibus et nunquam
fallentibus rebus contineretur. Haec autem omnia, quae
tractarentur ab oratoribus, dubia esse et incerta; quo-
niam et dicerentur ab iis, qui omnia ea non plane
tenerent, et audirentur ab iis, quibus non scientia esset
tradenda sed exigui temporis aut falsa aut certe ob-
93 scura opinio. Quid multa? sic mihi tum persuaderi
videbatur neque artificium ullum esse dicendi neque
quemquam posse, nisi qui illa quae a doctissimis ho-
minibus in philosophia dicerentur cognosset, aut cal-
lide aut copiose dicere; † quibus dicere Charmadas so-
lebat ingenium tuum, Crasse, vehementer admirari:
me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in dis-
21 putando esse visum. Itaque ego hac eadem opinione
94 adductus scripsi etiam illud quodam in libello, qui me
imprudente et invito excidit et pervenit in manus ho-
minum, disertos cognosse me nonnullos, eloquentem
adhuc neminem, quod eum statuebam disertum, qui
posset satis acute atque dilucide apud mediocres ho-
mines ex communi quadam opinione hominum dicere,
eloquentem vero, qui mirabilius et magnificentius augere
posset atque ornare quae vellet omnisque omnium rerum,
quae ad dicendum pertinerent, fontis animo ac memo-
ria contineret. Id si est difficile nobis, quod ante,
quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambi-
95 tione et foro, sit tamen in re positum atque natura. Ego
enim, quantum auguror coniectura quantaque ingenia
in nostris hominibus esse video, nec despero fore ali-

quem aliquando, qui et studio acriore, quam nos sumus atque fuimus, et otio ac facultate discendi maiore ac maturiore et labore atque industria superiore, quom se ad audiendum legendum scribendumque dederit, existat talis orator, qualem quaerimus, qui iure non solum disertus sed etiam eloquens dici possit; qui tamen mea sententia aut hic est iam Crassus aut, si quis pari fuerit ingenio pluraque quam hic et audierit et lectitarit et scripserit, paulum huc aliquid poterit addere.

Hoc loco Sulpicius, Insperanti, inquit, mihi et 96
Cottae sed valde optanti utrique nostrum cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini. Nobis enim huc venientibus satis iucundum fore videbatur, si, quom vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoria dignum excipere possemus; ut vero penitus in eam ipsam totius huius vel studii vel artificii vel facultatis disputationem paene intumam veniretis, vix optandum nobis videbatur.
Ego enim, qui ab ineunte aetate incensus essem studio 97
utriusque vestrum, Crassi vero etiam amore, quom ab eo nusquam discederem, verbum ex eo nunquam elicere potui de vi ac ratione dicendi, quom et per me ipsum egissem et per Drusum saepe temptassem; quo in genere tu, Antoni, — vere loquar — nunquam mihi percontanti aut quaerenti aliquid defuisti et persaepe me quae soleres in dicendo observare docuisti. Nunc, 98
quoniam uterque vestrum patefecit earum ipsarum rerum aditum quas quaerimus et quoniam princeps Crassus eius sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc veniam, ut ea quae sentitis de omni genere dicendi suptiliter persequamini. Quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebo, Crasse, huic palaestrae et Tusculano tuo gratiam et longe Academiae illi ac Lycio tuum hoc suburbanum gymnasium anteponam. 22
Tum illle, Immo vero, inquit, Sulpici, rogemus Anto- 99
nium, qui et potest facere quod requiris et consuevit, ut te audio dicere. Nam me quidem [fateor semper]

a genere hoc toto sermonis refugisse et tibi cupienti
atque instanti saepissime negasse[, ut] tute paulo ante
dixisti; quod ego non superbia neque inhumanitate
faciebam neque quod tuo studio rectissumo atque
optumo non obsequi vellem, praesertim quom te unum
ex omnibus ad dicendum maxume natum aptumque
cognossem, sed mehercule istius disputationis insolen-
tia atque earum rerum quae quasi in arte traduntur
100 inscientia. Tum Cotta: Quoniam [id] quod difficillimum
nobis videbatur, ut omnino de iis rebus, Crasse, lo-
querere, adsecuti sumus, de reliquo iam nostra culpa
fuerit, si te, nisi omnia quae percontati erimus expli-
101 caris, dimiserimus. De iis credo rebus, inquit Crassus,
ut in cretionibus scribi solet, QUIBUS SCIAM POTEROQUE.
Tum ille: Nam quod tu non poteris aut nescies, quis no-
strum tam impudens est qui se scire aut posse postulet?

Iam vero ista condicione, dum mihi liceat negare
posse quod non potero et fateri nescire quod nesciam,
licet, inquit Crassus, vestro arbitratu percontemini.
102 Atqui, inquit [Sulpicius], hoc ex te, de quo modo An-
tonius exposuit, quid sentias quaerimus, existimesne
artem aliquam esse dicendi? Quid? mihi vos nunc,
inquit Crassus, tanquam aliquoi Graeculo otioso et
loquaci et fortasse docto atque erudito quaestiunculam,
de qua meo arbitratu loquar, ponitis? Quando enim
me ista curasse aut cogitasse arbitramini et non semper
inrisisse potius eorum hominum impudentiam, qui
quom in schola assedissent, ex magna hominum fre-
103 quentia dicere iuberent si quis quid quaereret? Quod
primum ferunt Leontinum fecisse Gorgiam, qui per-
magnum quiddam suscipere ac profiteri videbatur,
quom se ad omnia, de quibus quisque audire vellet,
esse paratum denuntiaret. Postea vero vulgo hoc facere
coeperunt hodieque faciunt, ut nulla sit res neque tanta
neque tam inprovisa neque tam nova, de qua se non
omnia quae dici possint profiteantur esse dicturos.
104 Quod si te, Cotta, arbitrarer aut te, Sulpici, de iis

rebus audire velle, adduxissem huc Graecum aliquem,
qui nos istius modi disputationibus delectaret; quod
ne nunc quidem difficile factu est. Est enim apud
M. Pisonem adulescentem huic studio deditum summo
homo ingenio nostrique cupidissimus Peripateticus
Staseas, homo nobis sane familiaris et, ut inter ho-
mines peritos constare video, in illo suo genere om-
nium princeps. Quem tu mihi, inquit Mucius, Staseam, 23
quem Peripateticum narras? Gerendus est tibi mos 105
adulescentibus, Crasse, qui non Graeci [alicuius] co-
tidianam loquacitatem sine usu neque ex scholis can-
tilenam requirunt, sed ex homine omnium sapientis-
simo atque eloquentissimo atque ex eo, qui non in
libellis sed in maximis causis et in hoc domicilio
imperii et gloriae sit consilio linguaque princeps, cuius
vestigia persequi cupiunt, eius sententiam sciscitantur.
Equidem te quom in dicendo semper putavi deum, tum 106
vero tibi nunquam eloquentiae maiorem tribui laudem
quam humanitatis; qua nunc te uti vel maxime decet
neque defugere eam disputationem, ad quam te duo
excellentes ingeniis adulescentes cupiunt accedere.

Ego vero, inquit, istis obsequi studeo neque gra- 107
vabor breviter meo more quid quaque de re sentiam
dicere. Ac primum illud — quoniam auctoritatem
tuam neglegere, Scaevola, fas mihi non esse puto —
respondeo, mihi dicendi aut nullam artem aut per-
tenuem videri, sed omnem esse contentionem inter
homines doctos in verbis controversia posita. Nam 108
si ars ita definitur, ut paulo ante posuit Antonius, ex
rebus penitus perspectis planeque cognitis atque ab
opinionis arbitrio seiunctis scientiaque comprehensis,
non mihi videtur ars oratoris esse ulla. Sunt enim
varia et ad vulgarem popularemque sensum accommo-
data omnia genera huius forensis nostrae dictionis.
Sin autem ea, quae observata sunt in usu ac tracta- 109
tione dicendi, haec ab hominibus callidis ac peritis
animadversa ac notata, verbis definita, generibus il-

lustrata, partibus distributa sunt — id quod video potuisse fieri —, non intellego, quam ob rem non, si minus illa suptili definitione, at hac volgari opinione ars esse videatur. Sed sive est ars sive artis quaedam similitudo, non est ea quidem neglegenda; verum intellegendum est alia quaedam ad consequendam elo-
24 quentiam esse maiora. Tum Antonius vehementer se
110 assentire Crasso dixit, quod neque ita amplecteretur artem, ut ii solerent qui omnem vim dicendi in arte ponerent, neque rursus eam totam, sicut plerique philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo, inquit, gratum te iis, Crasse, facturum, si ista exposueris, quae putas ad dicendum plus quam ipsam artem posse prodesse.

111 Dicam equidem, quoniam institui, petamque a vobis, inquit, ne has meas ineptias efferatis; quanquam moderabor ipse, ne ut quidam magister atque artifex sed quasi unus e togatorum numero atque ex forensi usu homo mediocris neque omnino rudis videar non ipse a me aliquid promisisse sed fortuito in sermonem
112 vestrum incidisse. Equidem quom peterem magistratum, solebam in prensando dimittere a me Scaevolam, quom ita ei dicerem, me velle esse ineptum — id erat petere blandius, quod nisi inepte fieret, bene non posset fieri; — hunc autem esse unum hominem ex omnibus, quo praesente ego ineptum esse me minime vellem; quem quidem nunc mearum ineptiarum testem et spectatorem fortuna constituit. Nam quid est ineptius quam de dicendo dicere, quom ipsum dicere nunquam sit non ineptum, nisi quom est necessarium? Perge
113 vero, inquit, Crasse, Mucius. Istam enim culpam, quam vereris, ego praestabo.

25 Sic igitur, inquit, sentio, Crassus, naturam primum atque ingenium ad dicendum vim adferre maximam; neque vero istis, de quibus paulo ante dixit Antonius, scriptoribus artis rationem dicendi et viam sed naturam defuisse. Nam et animi atque ingeni celeres quidam

motus esse debent, qui et ad excogitandum acuti et
ad explicandum ornandumque sint uberes et ad me-
moriam firmi atque diuturni; et si quis est, qui haec 114
putat arte accipi posse — quod falsum est; praeclare
enim res se habeat, si haec accendi aut commoveri
arte possint; inseri quidem et donari ab arte non
possunt; omnia sunt enim illa dona naturae —, quid
de illis dicam, quae certe cum ipso homine nascuntur,
linguae solutio vocis sonus latera vires conformatio
quaedam et figura totius oris et corporis? Neque enim 115
haec ita dico, ut ars aliquos limare non possit —
neque enim ignoro et quae bona sint fieri meliora
posse doctrina et quae optima non, aliquo modo acui
tamen et corrigi posse —, sed sunt quidam aut ita
lingua haesitantes aut ita voce absoni aut ita voltu
motuque corporis vasti atque agrestes, ut, etiamsi
ingeniis atque arte valeant, tamen in oratorum nume-
rum venire non possint. Sunt autem quidam ita in
isdem rebus habiles, ita naturae muneribus ornati, ut
non nati sed ab aliquo deo dati esse videantur.
Magnum quoddam est onus atque munus suscipere at- 116
que profiteri se esse omnibus silentibus unum maximis
de rebus magno in conventu hominum audiendum.
Adest enim fere nemo, quin acutius atque acrius vitia
in dicente quam recta videat. Ita quicquid est, in quo
offenditur, id etiam illa, quae laudanda sunt, obruit.
Neque haec in eam sententiam disputo, ut homines 117
adulescentes, si quid naturale forte non habeant, omnino
a dicendi studio deterream. Quis enim non videt
C. Coelio, aequali meo, magno honori fuisse, homini
novo, illam ipsam, quamquomque adsequi potuerit, in
dicendo mediocritatem? Quis vestrum aequalem, Q. Va-
rium, vastum hominem atque foedum, non intellegit
illa ipsa facultate, quamcumque habuit, magnam esse 26
in civitate gratiam consecutum? Sed quia de oratore 118
quaerimus, fingendus est nobis oratione nostra detractis
omnibus vitiis orator atque omni laude cumulatus.

Neque enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si haec turba et barbaria forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos hic quod quaerimus omittemus. Itaque in iis artibus, in quibus non utilitas quaeritur necessaria sed animi libera quaedam oblectatio, quam diligenter et quam prope fastidiose iudicamus! Nullae enim lites neque controversiae sunt, quae cogant homines sicut in foro non bonos oratores
119 item in theatro actores malos perpeti. Est igitur oratori diligenter providendum, non uti eis satis faciat, quibus necesse est, sed uti his admirabilis esse videatur, quibus libere liceat iudicare. Ac, si quaeritis, plane quid sentiam enuntiabo apud homines familiarissumos, quod adhuc semper tacui et tacendum putavi. Mihi, etiam qui optime dicunt quique id facillime atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt et in ordienda oratione perturbantur, paene impudentes videntur; tametsi id accidere non
120 potest. Ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem variosque eventus orationis exspectationemque hominum pertimescit. Qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur. Non enim faciendo solum quod decet sed non faciendo id quod non decet impudentiae nomen effugere debemus.
121 Quem vero non pudet — id quod in plerisque video —, hunc ego non reprehensione solum sed etiam poena dignum puto. Equidem et in vobis animum advertere soleo et in me ipso saepissime experior, ut et exalbescam in principiis dicendi et tota mente atque artubus omnibus contremescam. Adulescentulus vero sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim, quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum ac debilitatum metu viderit.

122 Hic omnes assensi significare inter sese et collo-

qui coeperunt. Fuit enim mirificus quidam in Crasso
pudor, qui tamen non [modo non] obesset eius ora-
tioni, sed etiam probitatis commendatione prodesset.
Tum Antonius, Saepe, ut dicis, inquit, animum adverti, 27
Crasse, et te et ceteros summos oratores, quanquam
tibi par mea sententia nemo unquam fuit, in dicendi
exordio permoveri. Cuius quidem rei quom causam 123
quaererem quidnam esset, cur ut in quoque oratore
plurimum esset ita maxime is pertimesceret, has causas
inveniebam duas: unam, quod intellegerent ii, quos
usus ac natura docuisset, non nunquam summis ora-
toribus non satis ex sententia eventum dicendi proce-
dere; ita non iniuria, quotienscumque dicerent, id quod
aliquando posset accidere ne illo ipso tempore acci-
deret, timere. Altera est haec, de qua queri saepe 124
soleo: quod ceterarum homines artium spectati et
probati si quando aliquid minus bene fecerunt quam
solent, aut noluisse aut valetudine impediti non potuisse
consequi id quod scirent putantur — *noluit*, inquiunt,
hodie agere Roscius aut *crudior fuit* —, oratoris
peccatum si quod est animum adversum, stultitiae
peccatum videtur. Stultitia autem excusationem non 125
habet, quia nemo videtur aut quia crudus fuerit aut
quod ita maluerit stultus fuisse. Quo etiam gravius
iudicium in dicendo subimus. Quotiens enim dicimus,
totiens de nobis iudicatur; et qui semel in gestu pec-
cavit, non continuo existimatur nescire gestum; qui
autem in dicendo quid reprehensus est, aut aeterna in
eo aut certe diuturna valet opinio tarditatis. Illud 28
vero quod a te dictum est, esse permulta, quae orator 126
a natura nisi haberet, non multum a magistro adiu-
varetur, valde tibi assentior inque eo vel maxime
probavi summum illum doctorem Alabandensem Apol-
lonium, qui cum mercede doceret, tamen non patiebatur
eos, quos iudicabat non posse oratores evadere, operam
apud sese perdere, dimittebatque et ad quam quemque
artem putabat esse aptum, ad eam impellere atque

127 hortari solebat. Satis est enim in ceteris artificiis
perficiendis tantummodo similem esse hominis et id,
quod tradatur vel etiam inculcetur, si quis forte sit
tardior, posse percipere animo et memoria custodire.
Non quaeritur mobilitas linguae, non celeritas ver-
borum, non denique ea quae nobis non possumus
128 fingere, facies vultus sonus. In oratore autem acumen
dialecticorum, scientia philosophorum, verba prope
poetarum, memoria iuris consultorum, vox tragoedorum,
gestus paene summorum actorum est requirendus.
Quam ob rem nihil in hominum genere rarius perfecto
oratore inveniri potest. Quae enim singularum rerum
artifices singula si mediocriter adepti sunt, probantur,
ea nisi omnia summa sunt in oratore, probari non
potest.

129 Tum Crassus: Atqui vide, inquit, in artificio per-
quam tenui et levi quanto plus adhibeatur diligentiae
quam in hac re, quam constat esse maximam. Saepe
enim soleo audire Roscium, cum ita dicat, se adhuc
reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse
neminem, non quo non essent quidam probabiles, sed
quia, si aliquid modo esset vitii, id ferre ipse non
posset. Nihil est enim tam insigne nec tam ad diu-
turnitatem memoriae stabile, quam id, in quo aliquid
130 offenderis. Itaque ut ad hanc similitudinem huius hi-
strionis oratoriam laudem dirigamus, videtisne quam
nihil ab eo nisi perfecte, nihil nisi cum summa ve-
nustate fiat, nisi ita, ut deceat et uti omnis moveat
atque delectet? Itaque hoc iam diu est consecutus,
ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere
Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem perfectio-
nemque in oratore desiderans, a qua ipse longe absum,
facio impudenter; mihi enim volo ignosci, ceteris ipse
non ignosco. Nam qui non potest, qui vitiose facit,
quem denique non decet, hunc, ut Apollonius iubebat,
ad id quod facere possit detrudendum puto.

29
131 Num tu igitur, inquit Sulpicius, me aut hunc

Cottam ius civile aut rem militarem iubes discere? Nam quis ad ista summa atque in omni genere perfecta potest pervenire? Tum ille: Ego vero, inquit, quod in vobis egregiam quandam ac praeclaram indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco haec exposui omnia; nec magis ad eos deterrendos, qui non possent, quam ad vos, qui possetis, exacuendos accommodavi orationem meam; et quamquam in utroque vestrum summum esse ingenium studiumque perspexi, tamen haec quae sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi quam solent Graeci dicere, in te, Sulpici, divina sunt. Ego enim neminem nec motu corporis 132
neque ipso habitu atque forma aptiorem nec voce pleniorem aut suaviorem mihi videor audisse; quae quibus a natura minora data sunt, tamen illud assequi possunt, ut iis quae habent modice et scienter utantur et ut ne dedeceat. Id enim est maxime vitandum et de hoc uno minime est facile praecipere non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio, quem saepe audio dicere caput esse artis decere; quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. Sed, si placet, sermonem 133
alio transferamus et nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur.

Minime vero, inquit Cotta. Nunc enim te iam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, quicquid est istud, quod tu in dicendo potes; neque enim sumus nimis avidi: ista tua mediocri eloquentia contenti sumus; idque ex te quaerimus — ut ne plus nos assequamur quam quantulum tu in dicendo assecutus es —, quoniam quae a natura expetenda sunt ea dicis non nimis deesse nobis, quid praeterea esse assumendum putes? Tum Crassus arridens: Quid censes, 30
inquit, Cotta, nisi studium et ardorem quendam amoris? 134
sine quo cum in vita nihil quisquam egregium, tum certe hoc quod tu expetis nemo unquam assequetur.

Neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos,
quos, cum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam fla-
135 grare intellego cupiditate. Sed profecto studia nihil
prosunt perveniendi aliquo, nisi illud, quod eo quo
intendas ferat deducatque, cognoris. Quare quoniam
mihi levius quoddam onus imponitis neque ex me de
oratoris arte sed de hac mea, quantulacumque est,
facultate quaeritis, exponam vobis non quandam aut
perreconditam aut valde difficilem aut magnificam aut
gravem rationem consuetudinis meae, qua quondam
solitus sum uti, cum mihi in isto studio versari adu-
136 lescenti licebat. Tum Sulpicius: O diem, Cotta, nobis,
inquit, optatum! Quod enim neque precibus unquam
nec insidiando nec speculando assequi potui, ut quid
Crassus ageret meditandi aut dicendi causa non modo
videre mihi sed ex eius scriptore et lectore Diphilo
suspicari liceret, id spero nos esse adeptos omniaque
31 iam ex ipso, quae diu cupimus, cognituros.

137 Tum Crassus: Atqui arbitror, Sulpici, cum audieris,
non tam te haec admiraturum, quae dixero, quam exi-
stimaturum tum, cum ea audire cupiebas, causam cur
cuperes non fuisse. Nihil enim dicam reconditum,
nihil expectatione vestra dignum, nihil aut inauditum
vobis aut cuiquam novum. Nam principio, id quod
est homine ingenuo liberaliterque educato dignum, non
negabo me ista omnium communia et contrita prae-
138 cepta didicisse: primum oratoris officium esse dicere
ad persuadendum accommodate; deinde esse omnem
orationem aut de infinitae rei quaestione sine designa-
tione personarum et temporum aut de re certis in
139 personis ac temporibus locata. In utraque autem re
quicquid in controversiam veniat, in eo quaeri solere
aut factumne sit aut, si est factum, quale sit aut etiam
quo nomine vocetur aut, quod nonnulli addunt, rectene
140 factum esse videatur. Existere autem controversias
etiam ex scripti interpretatione, in quo aut ambigue
quid sit scriptum aut contrarie aut ita, ut a sententia

scriptura dissentiat; his autem omnibus partibus
subiecta quaedam esse argumenta propria. Sed cau- 141
sarum, quae sint a communi quaestione seiunctae,
partim in iudiciis versari partim in deliberationibus;
esse etiam genus tertium, quod in laudandis aut vitu-
perandis hominibus poneretur; certosque esse locos,
quibus in iudiciis uteremur, in quibus aequitas quae-
reretur; alios in deliberationibus, quae omnes ad utili-
tatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus;
alios item in laudationibus, in quibus ad personarum
dignitatem omnia referrentur. Cumque esset omnis 142
oratoris vis ac facultas in quinque partes distributa,
ut deberet reperire primum quid diceret, deinde in-
venta non solum ordine sed etiam momento quodam
atque iudicio dispensare atque componere; tum ea
denique vestire atque ornare oratione; post memoria
saepire; ad extremum agere cum dignitate et venustate:
etiam illa cognoram et acceperam, ante quam de re 143
diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui
audirent; deinde rem demonstrandam; postea contro-
versiam constituendam; tum id quod nos intenderemus
confirmandum; post quae contra dicerentur refellenda;
extrema autem oratione ea, quae pro nobis essent,
amplificanda et augenda, quaeque essent pro adversariis, 32
infirmanda atque frangenda. Audieram etiam quae de 144
orationis ipsius ornamentis traderentur: in quo prae-
cipitur primum, ut pure et Latine loquamur, deinde
ut plane et dilucide, tum ut ornate, post ad rerum
dignitatem apte et quasi decore; singularumque rerum
praecepta cognoram. Quin etiam, quae maxime pro- 145
pria essent naturae, tamen his ipsis artem adhiberi
videram. Nam de actione et de memoria quaedam
brevia, sed magna cum exercitatione praecepta gustaram.
In his enim fere rebus omnis istorum artificum doctrina
versatur, quam ego si nihil dicam adiuvare, mentiar.
Habet enim quaedam quasi ad commonendum oratorem,
quo quidque referat et quo intuens ab eo, quodcumque

146 sibi proposuerit, minus aberret. Verum ego hanc vim
intellego esse in praeceptis omnibus, non ut ea secuti
oratores eloquentiae laudem sint adepti, sed, quae sua
sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam obser-
vasse atque id egisse; sic esse non eloquentiam ex arti-
ficio, sed artificium ex eloquentia natum; quod tamen, ut
ante dixi, non eicio; est enim, etiam si minus neces-
sarium ad bene dicendum, tamen ad cognoscendum
147 non illiberale. Et exercitatio quaedam suscipienda
vobis est — quanquam vos quidem iam pridem estis
in cursu —, sed iis, qui ingrediuntur in stadium qui-
que ea, quae agenda sunt in foro tanquam in acie,
possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra prae-
148 discere ac meditari. Hanc ipsam, inquit Sulpicius,
nosse volumus; ac tamen ista, quae abs te breviter
de arte decursa sunt, audire cupimus, quanquam sunt
nobis quoque non inaudita. Verum illa mox; nunc
de ipsa exercitatione quid sentias quaerimus.

33 Equidem probo ista, Crassus inquit, quae vos
149 facere soletis, ut, causa aliqua posita consimili causa-
rum earum, quae in forum deferuntur, dicatis quam
maxime ad veritatem accommodate; sed plerique in
hoc vocem modo, neque eam scienter, et vires exercent
suas et linguae celeritatem incitant verborumque fre-
quentia delectantur. In quo fallit eos quod audierunt,
150 dicendo homines ut dicant efficere solere. Vere enim
etiam illud dicitur, perverse dicere homines perverse
dicendo facillime consequi. Quam ob rem in istis
ipsis exercitationibus etsi utile est etiam subito saepe
dicere, tamen illud utilius sumpto spatio ad cogitandum
paratius atque accuratius dicere. Caput autem est
quod, ut vere dicam, minime facimus — est enim magni
laboris, quem plerique fugimus —, quam plurimum
scribere. Stilus optimus et praestantissimus dicendi
effector ac magister; neque iniuria. Nam si subitam
et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile
vincit, hanc ipsam profecto assidua ac diligens scriptura

superabit. Omnes enim, sive artis sunt loci sive ingenii 151
cuiusdam ac prudentiae, qui modo insunt in ea re, de
qua scribimus, anquirentibus nobis omnique acie ingenii
contemplantibus ostendunt se et occurrunt; omnesque
sententiae verbaque omnia, quae sunt cuiusque generis
maxime illustria, sub acumen stili subeant et succedant
necesse est; tum ipsa collocatio conformatioque ver-
borum perficitur in scribendo, non poetico sed quodam
oratorio numero et modo. Haec sunt, quae clamores 152
et admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque
ea quisquam, nisi diu multumque scriptitarit, etiamsi
vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit,
consequetur. Et qui a scribendi consuetudine ad di-
cendum venit, hanc affert facultatem, ut, etiam subito
si dicat, tamen illa quae dicantur similia scriptorum
esse videantur; atque etiam, si quando in dicendo
scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua
similis oratio consequetur. Ut concitato navigio cum 153
remiges inhibuerunt, retinet tamen ipsa navis motum
et cursum suum intermisso impetu pulsuque remorum,
sic in oratione perpetua cum scripta deficiunt, parem
tamen obtinet oratio reliqua cursum scriptorum si-
militudine et vi concitata. In cotidianis autem com- 34
mentationibus equidem mihi adulescentulus proponere 154
solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem,
nostrum illum inimicum, solitum esse uti sciebam, ut
aut versibus propositis quam maxime gravibus aut
oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria
possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem,
verbis aliis quam maxime possem lectis pronuntiarem.
Sed post animadverti hoc esse in hoc vitii, quod ea
verba, quae maxime cuiusque rei propria quaeque
essent ornatissima atque optima, occupasset aut Ennius,
si ad eius versus me exercerem, aut Gracchus, si eius
orationem mihi forte posuissem: ita, si iisdem verbis
uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum minus
idoneis uti consuescerem. Postea mihi placuit, eoque 155

sum usus adulescens, ut summorum oratorum Graecas
orationes explicarem. Quibus lectis hoc assequebar,
ut, cum ea, quae legeram Graece, Latine redderem,
non solum optimis verbis uterer et tamen usitatis,
sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae
156 nova nostris essent, dum modo essent idonea. Iam
vocis et spiritus et totius corporis et ipsius linguae
motus et exercitationes non tam artis indigent quam
laboris; quibus in rebus habenda est ratio diligenter
quos imitemur, quorum similes velimus esse. Intuendi
nobis sunt non solum oratores sed etiam actores, ne
mala consuetudine ad aliquam deformitatem pravita-
157 temque veniamus. Exercenda est etiam memoria edi-
scendis ad verbum quam plurimis et nostris scriptis
et alienis. Atque in ea exercitatione non sane mihi
displicet adhibere, si consueris, etiam istam locorum
simulacrorumque rationem, quae in arte traditur.
Educenda deinde dictiost ex hac domestica exercita-
tione et umbratili medium in agmen, in pulverem, in
clamorem, in castra atque in aciem forensem, subeundus
visus omnium et periclitandae vires ingenii, et illa
commentatio inclusa in veritatis lucem proferendast.
158 Legendi etiam poetae, cognoscendae historiae, omnium
bonarum artium doctores atque scriptores eligendi et
pervolutandi et exercitationis causa laudandi inter-
pretandi corrigendi vituperandi [refellendi]; disputan-
dumque de omni re in contrarias partis et quicquid
erit in quaque re, quod probabile videri possit, eli-
159 gendum; atque [dicendum] perdiscendum ius civile,
cognoscendae leges, percipienda omnis antiquitas, se-
natoria consuetudo, disciplina rei publicae, iura so-
ciorum, foedera pactiones, causa imperii cognoscendast;
libandus [est] etiam ex omni genere urbanitatis face-
tiarum quidam lepos, quo tanquam sale perspargatur
omnis oratio. Effudi vobis omnia quae sentiebam, quae
fortasse, quemquomque patrem familias arripuissetis ex
aliquo circulo, eadem vobis percontantibus respondisset.

35 160 Haec cum Crassus dixisset, silentium est consecutum. Sed quanquam satis iis qui aderant ad id quod erat propositum dictum videbatur, tamen sentiebant celerius esse multo, quam ipsi vellent, ab eo peroratum. Tum Scaevola: Quid est, Cotta? inquit, quid tacetis? Nihilne vobis in mentem venit, quod praeterea ab Crasso requiratis? Id mehercule, inquit, 161 ipsum attendo. Tantus enim cursus verborum fuit et sic evolavit oratio, ut eius vim et incitationem aspexerim, vestigia ingressumque vix viderim, et tanquam in aliquam locupletem ac refertam domum venerim, non explicata veste neque proposito argento neque tabulis et signis propalam collocatis, sed iis omnibus multis magnificisque rebus constructis ac reconditis: sic modo in oratione Crassi divitias atque ornamenta eius ingenii per quaedam involucra atque integimenta perspexi, sed ea contemplari quom cuperem, vix aspiciendi potestas fuit. Itaque nec hoc possum dicere, me omnino ignorare quid possideat, neque plane nosse atque id vidisse. Quin tu igitur facis idem, inquit 162 Scaevola, quod faceres, si in aliquam domum plenam ornamentorum [villam] venisses: si ea seposita, ut dicis, essent, tu, qui valde spectandi cupidus esses, non dubitares rogare dominum, ut proferri iuberet, praesertim si esset familiaris; similiter nunc petes a Crasso, ut illam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco quasi per transennam praetereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat et suo quicque in loco collocet. Ego vero, inquit Cotta, a te 163 peto, Scaevola, — me enim et hunc Sulpicium impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus huius modi disputationis semper contempserit, haec, quae isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere: — sed tu hanc nobis veniam da, Scaevola, et perfice, ut Crassus haec, quae coartavit et peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis atque explicet. Ego 164 mehercule, inquit Mucius, antea vestra magis hoc

causa volebam quam mea. Neque enim tantopere hanc
a Crasso disputationem desiderabam, quantopere eius
in causis oratione delector; nunc vero, Crasse, mea
quoque etiam causa rogo, ut, quoniam tantum habe-
mus otii quantum iam diu nobis non contigit, ne
gravere exaedificare id opus quod instituisti. Formam
enim totius negotii opinione meliorem maioremque
36 video, quam vehementer probo. Enimvero, inquit
165 Crassus, mirari satis non queo etiam te haec, Scae-
vola, desiderare, quae neque ego ita teneo ut ii qui
docent neque sunt eius generis ut, si optume tenerem,
digna essent ista sapientia ac tuis auribus. Ain tu?
inquit ille. Si de istis communibus et pervagatis vix
huic aetati audiendum putas, etiamne illa neglegere
possumus, quae tu oratori cognoscenda esse dixisti,
de naturis hominum, de moribus, de rationibus iis,
quibus hominum mentes et incitarentur et reprime-
rentur, de historia, de antiquitate, de administratione
rei publicae, denique de nostro ipso iure civili? Hanc
enim ego omnem scientiam et copiam rerum in tua
prudentia sciebam inesse; in oratoris vero instrumento
tam lautam supellectilem nunquam videram.

166 Potes igitur, inquit Crassus, ut alia omittam in-
numerabilia et inmensa et ad ipsum tuum ius civile
veniam, oratores putare eos, quos multas horas ex-
pectavit, quom in campum properaret, et ridens et
stomachans P. Scaevola, cum Hypsaeus maxima voce,
plurimis verbis a M. Crasso praetore contenderet, ut
ei, quem defendebat, causa cadere liceret, Cn. autem
Octavius homo consularis non minus longa oratione
recusaret, ne adversarius causa caderet ac ne is, pro
quo ipse diceret, turpi tutelae iudicio atque omni mo-
167 lestia stultitia adversarii liberaretur? Ego vero istos,
inquit — memini enim mihi narrare Mucium —, non
modo oratoris nomine sed ne foro quidem dignos vix
putarim. Atqui non defuit illis patronis, inquit Crassus,
eloquentia neque dicendi ratio aut copia sed iuris ci-

vilis scientia, quod alter plus lege agendo petebat,
quam quantum lex in XII tabulis permiserat — quod
quom impetrasset, causa caderet —; alter iniquom
putabat plus secum agi, quam quod erat in actione,
neque intellegebat, si ita esset actum, litem adversa-
rium perditurum.

Quid? his paucis diebus nonne nobis in tribunali 37
Q. Pompei praetoris urbani familiaris nostri sedentibus 168
homo ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde
peteretur, vetus atque usitata exceptio daretur CUIUS
PECUNIAE DIES FUISSET? quod petitoris causa compa-
ratum esse non intellegebat, ut, si ille infitiator pro-
basset iudici ante petitam esse pecuniam, quam esset
coepta deberi, petitor rursus quom peteret, ne ex-
ceptione excluderetur QUOD EA RES IN IUDICIUM AN-
TEA VENISSET. Quid ergo hoc fieri turpius aut dici 169
potest quam eum, qui hanc personam susceperit, ut
amicorum controversias causasque tueatur laborantibus
succurrat aegris medeatur adflictos excitet, hunc in mi-
nimis tenuissimisque rebus ita labi, ut aliis miseran-
dus aliis inridendus esse videatur? Equidem propin- 170
quom nostrum, P. Crassum illum Divitem, quom multis
aliis rebus elegantem hominem et ornatum tum prae-
cipue in hoc ferendum et laudandum puto, quod, quom
P. Scaevolae frater esset, solitus est ei persaepe dicere
neque illum in iure civili satis illi arti facere posse,
nisi dicendi copiam assumpsisset — quod quidem hic,
qui mecum consul fuit, filius eius est consecutus —,
neque se ante causas amicorum tractare atque agere
coepisse, quam ius civile didicisset. Quid vero ille 171
[M.] Cato? nonne et eloquentia tanta fuit, quantam
illa tempora atque illa aetas in hac civitate ecferre
maximam potuit, et iuris civilis omnium peritissimus?
Verecundius hac de re iam dudum loquor, quod adest
vir in dicendo summus, quem ego unum oratorem
maxime admiror; sed tamen idem hoc semper ius civile
contempsit. Verum, quoniam sententiae atque opini- 172

onis meae voluistis esse participes, nihil occultabo et, quoad potero, vobis exponam quid de quaque re sentiam.

38 Antoni incredibilis quaedam et prope singularis et divina vis ingenii videtur, etiamsi hac scientia iuris nudata sit, posse se facile ceteris armis prudentiae tueri atque defendere. Quam ob rem hic nobis sit exceptus; ceteros vero non dubitabo primum inertiae condemnare sententia mea, post etiam impudentiae.
173 Nam volitare in foro, haerere in iure ac praetorum tribunalibus, iudicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto sed de aequitate ac iure certetur, iactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum tutelarum gentilitatum agnationum adluvionum circumluvionum nexorum mancipiorum parietum luminum stillicidiorum, testamentorum ruptorum aut ratorum ceterarumque rerum innumerabilium iura versentur, quom omnino quid suum quid alienum quare denique civis aut peregrinus servus aut liber
174 quispiam sit ignoret, insignis est impudentiae. Illa vero deridenda arrogantia est, in minoribus navigiis rudem esse [se] confiteri, quinqueremis autem aut etiam maiores gubernare didicisse. Tu mihi quom in circulo decipiare adversari stipulatiuncula et quom obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur, ego tibi ullam causam maiorem committendam putem? Citius hercule is, qui duorum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino ponto
175 Argonautarum navim gubernarit. Quid? si ne parvae quidem causae sunt, sed saepe maximae, [in] quibus certatur de iure civili, quod tandem os est eius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia iuris audet accedere? Quae potuit igitur esse causa maior quam illius militis? de cuius morte cum domum falsus ab exercitu nuntius venisset et pater eius re credita testamentum mutasset et quem ei visum esset fecisset heredem essetque ipse mortuus, res delata est ad cen-

tumviros, quom miles domum revenisset egissetque
lege in hereditatem paternam testamento exheres filius.
[Nempe] in ea causa quaesitum est de iure civili pos-
setne paternorum bonorum exheres esse filius, quem
pater testamento neque heredem neque exheredem
scripsisset nominatim. Quid? qua de re inter Mar- 39
cellos et Claudios patricios centumviri iudicarunt, quom 176
Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii eiusdem
hominis hereditatem gente ad se redisse dicerent, nonne
in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis et gentili-
tatis iure dicendum? Quid? quod item in centum- 177
virali iudicio certatum esse accepimus, qui Romam in
exilium venisset, cui Romae exulare ius esset, si se
ad aliquem quasi patronum applicavisset intestatoque
esset mortuus —; nonne in ea causa ius applicationis,
obscurum sane et ignotum, patefactum in iudicio at-
que inlustratum est a patrono? Quid? nuper, quom 178
ego C. Sergii Auratae contra hunc nostrum Antonium
iudicio privato causam defenderem, nonne omnis nostra
in iure versata defensiost? Quom enim M. Marius Gra-
tidianus aedis Auratae vendidisset neque servire quan-
dam earum aedium partem in mancipii lege dixisset,
defendebamus, quicquid fuisset incommodi in mancipio,
id si venditor scisset neque declarasset, praestare de-
bere. Quo quidem in genere familiaris noster M. Bu- 179
culeius, homo neque meo iudicio stultus et suo valde
sapiens et ab iuris studio non abhorrens, simili in re
quodam modo nuper erravit. Nam cum aedis L. Fufio
venderet, in mancipio lumina uti tum essent ita re-
cepit. Fufius autem, simul atque exaedificari coeptum
est in quadam parte urbis, quae modo ex illis aedi-
bus conspici posset, egit statim quom Buculeio, quod,
quoiquomque particulae caeli officeretur, quamvis esset
procul, mutari lumina putabat. Quid vero? clarissima 180
M' Curii causa Marcique Coponii nuper apud centum-
viros quo concursu hominum, qua expectatione defensa
est? quom Q. Scaevola, aequalis et collega meus, homo

omnium et disciplina iuris civilis eruditissimus et in-
genio prudentiaque acutissimus et oratione maxime
limatus atque suptilis atque, ut ego soleo dicere, iuris
peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissi-
mus, ex scripto testamentorum iura defenderet negaret-
que, nisi postumus et natus et, antequam in suam tu-
telam veniret, mortuus esset, heredem eum esse posse,
qui esset secundum postumum et natum et mortuum
heres institutus; ego autem defenderem eum hac tum
mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius
non esset, qui in suam tutelam veniret, M' Curius esset
heres, num destitit uterque nostrum in ea causa in
auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis,
40 hoc est, in medio iure civili versari? Omitto iam
181 plura exempla causarum amplissimarum, quae sunt
innumerabilia; capitis nostri saepe potest accidere ut
causae versentur in iure. Et enim si C. Mancinum,
nobilissimum atque optimum virum atque consularem,
quom propter invidiam Numantini foederis pater pa-
tratus ex S. C. Numantinis dedidisset eumque illi non
recepissent posteaque Mancinus domum revenisset ne-
que in senatum introire dubitasset, P. Rutilius M. F.
tribunus plebis iussit educi, quod eum civem negaret
esse, quia memoria sic esset proditum, quem pater
suus aut populus vendidisset aut pater patratus dedi-
182 disset, ei nullum esse postliminium: quam possumus
reperire ex omnibus rebus civilibus causam contentio-
nemque maiorem quam de ordine, de civitate, de liber-
tate, de capite hominis, consularis praesertim, cum
haec non in crimine aliquo, quod ille posset infitiari,
sed in civili iure consisteret? Similique in genere,
inferiore ordine, si quis apud nos servisset ex populo
foederato seseque liberasset et postea domum reve-
nisset, quaesitumst apud maiores nostros num is ad
suos postliminio redisset et amisisset hanc civitatem.
183 Quid? de libertate, quo iudicium gravius esse nullum
potest, nonne ex iure civili potest esse contentio,

quom quaeritur, is qui domini voluntate census sit
continuone an, ubi lustrum sit conditum, liber sit?
Quid? quod usu memoria patrum venit, ut paterfami-
lias, qui ex Hispania Romam venisset, quom uxorem
praegnantem in provincia reliquisset, Romae alteram
duxisset neque nuntium priori remisisset mortuusque
esset intestato et ex utraque filius natus esset, me-
diocrisne res in contentionem adductast, quom quae-
reretur de duobus civium capitibus, et de puero, qui ex
posteriore natus erat, et de eius matre, quae, si iudi-
caretur certis quibusdam verbis, non novis nuptiis fieri
cum superiore divortium, in concubinae loco duceretur?
Haec igitur et horum similia iura suae civitatis igno- 184
rantem, erectum et celsum, alacri et prompto ore
atque vultu, huc atque illuc intuentem, vagari cum
magna caterva toto foro, praesidium clientibus atque
opem amicis et prope cunctis civibus lucem ingenii
et consilii sui porrigentem atque tendentem nonne
inprimis flagitiosum putandum est?

Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam 41
segnitatem hominum atque inertiam. Nam si esset 185
ista cognitio iuris magna atque difficilis, tamen utili-
tatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum di-
scendi laborem impellere. Sed, o di immortales, non
dicerem hoc audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret
nullius artis sibi faciliorem cognitionem videri. Quod 186
quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur;
primum, quia veteres illi, qui huic scientiae praefuerunt,
obtinendae atque augendae potentiae suae causa per-
volgari artem suam noluerunt; deinde, posteaquam est
editum expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli
fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim compo-
nerent. Nihil est enim quod ad artem redigi possit,
nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere
volt, habet illam scientiam, ut ex iis rebus, quarum
ars nondum sit, artem efficere possit. Hoc video, dum 187
breviter voluerim dicere, dictum a me esse paulo ob-

scurius; sed experiar et dicam, si potero, planius.
42 Omnia fere, quae sunt conclusa nunc artibus, dispersa
et dissipata quondam fuerunt; ut in musicis numeri
et voces et modi; in geometria liniamenta formae in-
tervalla magnitudines; in astrologia caeli conversio
ortus obitus motusque siderum; in grammaticis poe-
tarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum
interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac de-
nique ipsa ratione dicendi excogitare ornare disponere
meminisse agere ignota quodam modo [omnibus] et
188 diffusa late videbantur. Adhibitast igitur ars quaedam
extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum
philosophi assumunt, quae rem dissolutam divolsam-
que conglutinaret et ratione quadam constringeret.
Sit ergo in iure civili finis hic: legitimae atque usi-
tatae in rebus causisque civium aequabilitatis conser-
189 vatio. Tum sunt notanda genera et ad certum nu-
merum paucitatemque revocanda. Genus autem id
est, quod sui similis communione quadam, specie
autem differentis, duas aut pluris complectitur partis.
Partes autem sunt, quae generibus iis, ex quibus ma-
nant, subiciuntur; omniaque, quae sunt vel generum
vel partium nomina, definitionibus quam vim habeant
est exprimendum. Est enim definitio rerum earum,
quae sunt eius rei propriae, quam definire volumus,
190 brevis et circumscripta quaedam explicatio. Hisce ego
rebus exempla adiungerem, nisi apud quos haec ha-
beretur oratio cernerem. Nunc complectar quod pro-
posui brevi. Si enim aut mihi facere licuerit, quod
iam [diu] cogito, aut alius quispiam aut me impedito
occuparit aut mortuo effecerit, ut primum omne ius
civile in genera digerat, quae perpauca sunt, deinde
eorum generum quasi quaedam membra dispertiat,
tum propriam cuiusque vim definitione declaret, per-
fectam artem iuris civilis habebitis, magis magnam
191 atque uberem quam difficilem et obscuram. Atque
interea tamen, dum haec, quae dispersa sunt, cogun-

tur, vel passim licet carpentem et colligentem undique
replere iustam iuris civilis scientiam. Nonne videtis 43
equitem Romanum, hominem acutissimum omnium in-
genio sed minime ceteris artibus eruditum, C. Acu-
leonem, qui mecum vivit semperque vixit, ita tenere
ius civile, ut ei, quom ab hoc discesseritis, nemo de
iis qui peritissimi sunt anteponatur? Omnia sunt enim 192
posita ante oculos, collocata in usu cotidiano, in con-
gressione hominum atque in foro; neque ita multis
litteris aut voluminibus magnis continentur. Eadem
enim elata sunt primum a pluribus; deinde paucis
verbis commutatis etiam ab eisdem scriptoribus scripta
sunt saepius. Accedit vero, quo facilius percipi co- 193
gnoscique ius civile possit, quod minime plerique ar-
bitrantur, mira quaedam in cognoscendo suavitas et
delectatio. Nam, sive quem [haec] Aeliana studia
delectant, plurimast [et] in omni iure civili et in
pontificum libris et in XII tabulis antiquitatis effigies,
quod et verborum vetustas prisca cognoscitur et actio-
num genera quaedam maiorum consuetudinem vitam-
que declarant; sive quem civilis scientia, quam Scae-
vola non putat oratoris esse propriam sed cuiusdam
ex alio genere prudentiae, totam hanc descriptis om-
nibus civitatis utilitatibus ac partibus XII tabulis con-
tineri videbit; sive quem ista praepotens et gloriosa
philosophia delectat — dicam audacius —, hosce habet
fontis omnium disputationum suarum, qui iure civili
et legibus continentur. Ex his enim et dignitatem 194
maxime expetendam videmus, quom vera virtus atque
honestus labor honoribus praemiis splendore decora-
tur, vitia autem hominum atque fraudes damnis igno-
miniis vinclis verberibus exiliis morte multantur; et
docemur non infinitis concertationumque plenis dispu-
tationibus sed auctoritate nutuque legum domitas ha-
bere libidines, coercere omnes cupiditates, nostra tueri,
ab alienis mentes oculos manus abstinere. Fremant 44
omnes licet, dicam quod sentio: bibliothecas mehercule 195

omnium philosophorum unus mihi videtur XII tabu-
larum libellus, si quis legum fontes et capita viderit,
et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate superare.
196 Ac si nos, id quod maxime debet, nostra patria de-
lectat, cuius rei tanta est vis ac tanta natura, ut
Ithacam illam in asperrimis saxulis tanquam nidulum
affixam sapientissimus vir immortalitati anteponeret:
quo amore tandem inflammati esse debemus in eius
modi patriam, quae una in omnibus terris domus est
virtutis imperii dignitatis? cuius primum nobis mens
mos disciplina nota esse debet, vel quia est patria
parens omnium nostrum vel quia tanta sapientia fuisse
in iure constituendo putanda est, quanta fuit in his
197 tantis opibus imperii comparandis. Percipietis etiam
illam ex cognitione iuris laetitiam et voluptatem, quod,
quantum praestiterint nostri maiores prudentia ceteris
gentibus, tum facillime intellegetis, si cum illorum
Lycurgo et Dracone et Solone nostras leges conferre
volueritis. Incredibile est enim, quam sit omne ius
civile praeter hoc nostrum inconditum ac paene ridi-
culum; de quo multa soleo in sermonibus cotidianis
dicere, cum hominum nostrorum prudentiam ceteris
omnibus et maxime Graecis antepono. His ego de
causis dixeram, Scaevola, iis, qui perfecti oratore esse
vellent, iuris civilis esse cognitionem necessariam.

45 Iam vero ipsa per sese quantum afferat iis, qui
198 ei praesunt, honoris gratiae dignitatis quis ignorat?
Itaque, ut apud Graecos infimi homines mercedula
adducti ministros se praebent in iudiciis oratoribus,
ii qui apud illos *πραγματικοὶ* vocantur, sic in nostra
civitate contra amplissimus quisque et clarissimus vir,
ut ille, qui propter hanc iuris civilis scientiam sic ap-
pellatus a summo poeta est:

Egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus,

multique praeterea, qui, cum ingenio sibi auctore digni-
tatem peperissent, perfecerunt, ut in respondendo iure

auctoritate plus etiam quam ipso ingenio valerent. Senectuti vero celebrandae et ornandae quod honestius 199
potest esse perfugium quam iuris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium iam inde ab adulescentia comparavi, non solum ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, cum me vires, quod fere iam tempus adventat, deficere coepissent, ista ab solitudine domum meam vindicarem. Quid est enim praeclarius quam honoribus et rei publicae muneribus perfunctum senem posse suo iure dicere idem quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi, si non populi et reges, at omnes sui cives consilium expetant,

Summarum rerum incerti: quos ego ope mea
ex incertis certos compotesque consili
dimitto, ut ne res temere tractent turbidas.

Est enim sine dubio domus iuris consulti totius ora- 200
culum civitatis. Testis est huiusce Q. Mucii ianua et vestibulum, quod in eius infirmissima valetudine affectaque iam aetate maxima cotidie frequentia civium ac summorum hominum splendore celebratur.

Iam illa non longam orationem desiderant quam 46
ob rem existimem publica quoque iura, quae sunt 201
propria civitatis atque imperii, tum monumenta rerum gestarum et vetustatis exempla oratori nota esse debere. Nam ut in rerum privatarum causis atque iudiciis depromenda saepe oratio est ex iure civili et idcirco, ut ante diximus, oratori iuris civilis scientia necessaria est, sic in causis publicis iudiciorum contionum senatus omnis haec et antiquitatis memoria et publici iuris auctoritas et regendae rei publicae ratio ac scientia tanquam aliqua materies iis oratoribus, qui versantur in re publica, subiecta esse debet.
Non enim causidicum nescio quem neque clamatorem 202
aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus, sed eum

virum, qui primum sit eius artis antistes, cuius cum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen † esse deus putatur, ut id ipsum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum videretur; deinde, qui possit non tam caduceo quam nomine oratoris ornatus incolumis vel inter hostium tela versari; tum, qui scelus fraudemque nocentis possit dicendo subicere odio civium supplicioque constringere; idemque ingenii praesidio innocentiam iudiciorum poena liberare; idemque languentem labentemque populum aut ad decus excitare aut ab errore deducere aut inflammare in improbos aut incitatum in bonos mitigare; qui denique, quemcumque in animis hominum motum res et causa postulet, eum dicendo
203 vel excitare possit vel sedare. Hanc vim si quis existimat aut ab iis, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse aut a me posse exponi tam brevi, vehementer errat neque solum inscientiam meam, sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit. Equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontes, unde hauriretis, atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda, non ut ipse dux essem, quod et infinitum est et non necessarium, sed ut commonstrarem tantum viam et, ut
47 fieri solet, digitum ad fontes intenderem. Mihi vero,
204 inquit Mucius, satis superque abs te videtur istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum. Nam ut Socratem illum solitum aiunt dicere perfectum sibi opus esse, si qui satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendae percipiendaeque virtutis; quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent esse se quam bonos viros, iis reliquam facilem esse doctrinam: sic ego intellego, si in haec, quae patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad ea, quae cupitis, perventuros ab hoc aditu ianuaque
205 patefacta. Nobis vero, inquit Sulpicius, ista sunt pergrata perque iucunda; sed pauca etiam requirimus in primisque ea, quae valde breviter a te, Crasse, de ipsa

arte percursa sunt, cum illa te et non contemnere et
didicisse confiterere. Ea si paulo latius dixeris, ex-
pleris omnem expectationem diuturni desiderii nostri.
Nam nunc quibus studendum rebus esset accepimus,
quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum
rationemque cupimus cognoscere. Quid? si, inquit 206
Crassus, quoniam ego, quo facilius vos apud me tene-
rem, vestrae potius obsecutus sum voluntati quam
aut consuetudini aut naturae meae, petimus ab An-
tonio, ut ea, quae continet neque adhuc protulit, ex
quibus unum libellum sibi excidisse iam dudum questus
est, explicet nobis et illa dicendi mysteria enuntiet?
Ut videtur, inquit Sulpicius; nam Antonio dicente etiam
quid tu intellegas sentiemus. Peto igitur, Crassus inquit, 207
a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id aetatis oneris
ab horum adulescentium studiis imponitur, ut exponas
quid iis de rebus, quas a te quaeri vides, sentias. De- 48
prehensum equidem me, inquit Antonius, plane video
atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me,
quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod
in causis valde fugere soleo, ne tibi, Crasse, succedam,
id nunc me isti vitare non sinunt. Verum hoc ingre- 208
diar ad ea quae vultis audacius, quod idem mihi spero
usu esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo
solet, ut nulla expectetur ornata oratio. Neque enim
sum de arte dicturus, quam nunquam didici, sed de
mea consuetudine; ipsaque illa, quae in commentarium
meum rettuli, sunt eius modi, non aliqua mihi doctrina
tradita sed in rerum usu causisque tractata; quae si
vobis hominibus eruditissimis non probabuntur, vestram
iniquitatem accusatote, qui ex me ea quaesieritis quae
ego nescirem, meam facilitatem laudatote, cum vobis
non meo iudicio sed vestro studio inductus non gra-
vate respondero. Tum Crassus: Perge modo, [inquit,] 209
Antoni. Nullum est enim periculum, ne quid tu elo-
quare nisi ita prudenter, ut neminem nostrum paeni-
teat ad hunc te sermonem impulisse.

Ego vero, inquit, pergam et id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo, ut quid illud sit de quo disputetur explanetur, ne vagari et errare cogatur oratio, si ii, qui inter se dissenserint, non idem [esse] illud de quo agitur in-
210 tellegent. Nam si forte quaereretur quae esset ars imperatoris, constituendum putarem principio quis esset imperator; qui cum esset constitutus administrator [quidam] belli gerendi, tum adiungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus, quae essent propriae belli administrandi; quarum qui essent animo et scientia compotes, eos esse imperatores dicerem utererque exemplis Africanorum et Maximorum, Epaminondam atque Hannibalem atque eius generis
211 homines nominarem. Sin autem quaereremus quis esset is, qui ad rem publicam moderandam usum et scientiam et studium suum contulisset, definirem hoc modo: qui quibus rebus utilitas rei publicae pareretur augereturque teneret iisque uteretur, hunc rei publicae rectorem et consilii publici auctorem esse habendum; praedicaremque P. Lentulum principem illum et Ti. Gracchum patrem et Q. Metellum et P. Africanum et C. Laelium et innumerabiles alios cum ex nostra civi-
212 tate tum ex ceteris. Sin autem quaereretur quisnam iuris consultus vere nominaretur, eum dicerem, qui legum et consuetudinis eius, qua privati in civitate uterentur, et ad respondendum et ad agendum et ad cavendum peritus esset, et ex eo genere Sex. Aelium
49 M'. Manilium P. Mucium nominarem. Atque, ut iam ad leviora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus, si poeta quaeratur, possim similiter explicare quid eorum quisque profiteatur et quo non amplius ab quoque sit postulandum. Philosophi denique ipsius, qui de sua vi ac sapientia unus omnia paene profitetur, est tamen quaedam descriptio, ut is, qui studeat

omnium rerum divinarum atque humanarum vim na-
turam causasque nosse et omnem bene vivendi ratio-
nem tenere et persequi, nomine hoc appelletur. Ora- 213
torem autem, quoniam de eo quaerimus, equidem non
facio eundem quem Crassus, qui mihi visus est om-
nem omnium rerum atque artium scientiam compre-
hendere uno oratoris officio ac nomine, atque eum
puto esse, qui et verbis ad audiendum iucundis et
sententiis ad probandum accommodatis uti possit in
causis forensibus atque communibus. Hunc ego ap-
pello oratorem eumque esse praeterea instructum voce
et actione et lepore quodam volo. Crassus vero mihi 214
noster visus est oratoris facultatem non illius artis
terminis sed ingenii sui finibus immensis paene de-
scribere. Nam et civitatum regendarum oratori gu-
bernacula sententia sua tradidit, in quo per mihi mirum
visum est, Scaevola, te hoc illi concedere, cum sae-
pissime tibi senatus breviter impoliteque dicenti maxi-
mis sit de rebus assensus. M. vero Scaurus, quem non
longe ruri apud se esse audio, vir regendae rei pu-
blicae scientissimus, si audierit hanc auctoritatem gra-
vitatis et consilii sui vindicari a te, Crasse, quod eam
oratoris propriam esse dicas, iam credo huc veniat et
hanc loquacitatem nostram vultu ipso aspectuque con-
terreat; qui quanquam est in dicendo minime contem-
nendus, prudentia tamen rerum magnarum magis quam
dicendi arte nititur. Neque vero, si quis utrumque 215
potest, aut ille consilii publici auctor ac senator bonus
ob eam ipsam causam orator est aut hic disertus at-
que eloquens, si est idem in procuratione civitatis
egregius, aliquam scientiam dicendi copia est con-
secutus. Multum inter se distant istae facultates
longeque sunt diversae atque seiunctae neque eadem
ratione ac via M. Cato P. Africanus Q. Metellus C. Lae-
lius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam et
rei publicae dignitatem exornabant. Neque enim est 50
interdictum aut a rerum natura aut a lege aliqua atque

more, ut singulis hominibus ne amplius quam singulas
216 artes nosse liceat. Quare non, [et] si eloquentissimus
Athenis Pericles idemque in ea civitate plurimos annos
princeps consilii publici fuit, idcirco eiusdem hominis
atque artis utraque facultas existimanda est, nec, si
P. Crassus idem fuit eloquens et iuris peritus, ob eam
causam inest in facultate dicendi iuris civilis scientia.
217 Nam si ut quisque in aliqua arte et facultate excellens
aliam quoque artem sibi assumpserit, is perficiet, ut
quod praeterea sciet id eius, in quo excellet, pars
quaedam esse videatur, licet ista ratione dicamus pila
bene et duodecim scriptis ludere proprium esse iuris
civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime
fecerit; eademque ratione dicantur ei quos *φυσικοὺς*
Graeci nominant idem poetae, quoniam Empedocles
physicus egregium poema fecerit. At hoc ne philo-
sophi quidem ipsi, qui omnia sicut propria sua esse
atque a se possideri volunt, dicere audent, geometriam
aut musicam philosophi esse, quia Platonem omnes
in illis artibus praestantissimum fuisse fateantur.
218 Ac si iam placet omnis artes oratori subiungere,
tolerabilius est sic potius dicere, ut, quoniam dicendi
facultas non debeat esse ieiuna atque nuda sed aspersa
atque distincta multarum rerum iucunda quadam varie-
tate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa
vidisse, multa animo et cogitatione, multa etiam le-
gendo percucurrisse, neque ea ut sua possedisse sed
ut aliena libasse. Fateor enim callidum quendam hunc
et nulla in re tironem ac rudem nec peregrinum atque
51 hospitem in agendo esse debere.
219 Neque vero istis tragoediis tuis, quibus uti phi-
losophi maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita
dixisti, neminem posse eorum mentes qui audirent aut
inflammare dicendo aut inflammatas restinguere, cum
eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi
qui rerum omnium naturam, mores hominum atque
rationes penitus perspexerit, in quo philosophia sit

oratori necessario percipienda: quo in studio hominum
[quoque] ingeniosissimorum otiosissimorumque totas
aetates videmus esse contritas; quorum ego copiam
magnitudinemque cognitionis atque artis non modo
non contemno, sed etiam vehementer admiror; nobis
tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est
ea de moribus hominum et scire et dicere, quae non
abhorrent ab hominum moribus. Quis enim unquam 220
orator magnus et gravis, cum iratum adversario iu-
dicem facere vellet, haesitavit ob eam causam, quod
nesciret quid esset iracundia, fervorne mentis an cupi-
ditas poeniendi doloris? Quis, cum ceteros animorum
motus aut iudicibus aut populo dicendo miscere atque
agitare vellet, ea dixit quae a philosophis dici solent?
qui partim omnino motus negant in animis ullos esse
debere, quique eos in iudicum mentibus concitent,
scelus eos nefarium facere; partim, qui tolerabiliores
volunt esse et ad veritatem vitae propius accedere,
permediocres ac potius leves motus debere esse dicunt.
Orator autem omnia haec, quae putantur in communi 221
vitae consuetudine mala ac molesta et fugienda, multo
maiora et acerbiora verbis facit; itemque ea, quae
vulgo expetenda atque optabilia videntur, dicendo
amplificat atque ornat, neque vult ita sapiens inter
stultos videri, ut ii qui audiant aut illum ineptum aut
Graeculum putent aut, etiam si valde probent ingenium,
oratoris sapientiam admirentur, se esse stultos moleste
ferant; sed ita peragrat per animos, ita sensus homi- 222
num mentesque pertractat, ut non desideret philoso-
phorum descriptiones neque exquirat oratione summum
illud bonum in animone sit an in corpore, virtute an
voluptate definiatur, an haec inter se iungi copularique
possint; an vero, ut quibusdam visum, nihil certum
sciri, nihil plane cognosci et percipi possit. Quarum
rerum fateor magnam multiplicemque esse disciplinam
et multas copiosas variasque rationes; sed aliud quid-
dam, longe aliud, Crasse, quaerimus. Acuto homine 223

nobis opus est et natura usuque callido, qui sagaciter pervestiget quid sui cives iique homines, quibus aliquid dicendo persuadere velit, cogitent sentiant opinentur
52 expectent. Teneat oportet venas cuiusque generis aetatis ordinis et eorum, apud quos aliquid aget aut
224 erit acturus, mentes sensusque degustet; philosophorum autem libros reservet sibi ad huiusce modi Tusculani requiem atque otium, ne, si quando ei dicendum erit de iustitia et fide, mutuetur a Platone; qui cum haec exprimenda verbis arbitraretur, novam quandam finxit in libris civitatem; usque eo illa, quae dicenda de iustitia putabat, a vitae consuetudine et a civitatum
225 moribus abhorrebant. Quod si ea probarentur in populis atque in civitatibus, quis tibi, Crasse, concessisset clarissimo viro et amplissimo, principi civitatis, ut illa diceres in maxima contione tuorum civium quae dixisti? Eripite nos ex miseriis, eripite ex faucibus eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest expleri; nolite sinere nos cuiquam servire nisi vobis universis, quibus et possumus et debemus. Omitto miserias, in quibus, ut illi aiunt, vir fortis esse non potest; omitto fauces, ex quibus te eripi vis, ne iudicio iniquo exorbeatur sanguis tuus, quod sapienti negant accidere posse; servire vero non modo te sed universum senatum, cuius tum causam agebas, ausus es dicere?
226 Potestne virtus, Crasse, servire istis auctoribus, quorum tu praecepta oratoris facultate complecteris? quae et semper et sola libera est quaeque, etiam si corpora capta sint armis aut constricta vinclis, tamen suum ius atque omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. Quae vero addidisti, non modo senatum servire posse populo sed etiam debere, quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis doloremque referens probare posset, senatum servire populo, cui populus ipse moderandi et regendi sui potestatem quasi quasdam

habenas tradidisset? Itaque haec cum a te divinitus 53 227
ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus, homo doctus
et philosophiae deditus, non [modo] parum commode,
sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dicebat.
Idemque Servium Galbam, quem hominem probe com-
meminisse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat,
quod is L. Scribonio quaestionem in eum ferente po-
puli misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbae
gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Ro-
manum et vehementer esset locutus, quam orationem
in Originibus suis exposuit ipse. Reprehendebat igitur 228
Galbam Rutilius, quod is C. Sulpici Galli propinqui
sui Q. pupillum filium ipse paene in umeros suos
extulisset, qui patris clarissimi recordatione et memoria
fletum populo moveret et duos filios suos parvos tutelae
populi commendasset ac se, tanquam in procinctu
testamentum faceret sine libra atque tabulis, populum
Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati.
Itaque cum et invidia et odio populi tum Galba pre-
meretur, hisce eum tragoediis liberatum ferebat; quod
item apud Catonem scriptum esse video: nisi pueris
et lacrimis usus esset, poenas eum daturum
fuisse. Haec Rutilius valde vituperabat et huic hu-
militati dicebat vel exilium fuisse vel mortem ante-
ponendam. Neque vero hoc solum dixit, sed ipse et 229
sensit et fecit. Nam cum esset ille vir exemplum, ut
scitis, innocentiae cumque illo nemo neque integrior
esset in civitate neque sanctior, non modo supplex
iudicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut
liberius causam dici suam, quam simplex ratio veritatis
ferebat. Paulum huic Cottae tribuit partium, diser-
tissimo adulescenti, sororis suae filio. Dixit item causam
illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo
apparatu, pure et dilucide. Quod si tu tunc, Crasse, 230
dixisses — qui subsidium oratori ex illis disputatio-
nibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam
petendum esse paulo ante dicebas — et si tibi pro

P. Rutilio non philosophorum more sed tuo licuisset
dicere, quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt
pestiferi cives supplicioque digni, tamen omnem eorum
importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis ora-
tionis tuae. Nunc talis vir amissus est, dum causa
ita dicitur, ut si in illa commenticia Platonis civitate
res ageretur. Nemo ingemuit, nemo inclamavit patro-
norum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo
rem publicam imploravit, nemo supplicavit. Quid
54 multa? pedem nemo in illo iudicio supplosit credo,
231 ne Stoicis renuntiaretur. Imitatus est homo Romanus
et consularis veterem illum Socratem, qui, cum omnium
sapientissimus esset sanctissimeque vixisset, ita in
iudicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut
reus sed magister aut dominus videretur esse iudicum.
Quin etiam, cum ei scriptam orationem disertissimus
orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret,
ut ea pro se in iudicio uteretur, non invitus legit et
commode scriptam esse dixit; sed, inquit, ut, si mihi
calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent
habiles atque apti ad pedem, quia non essent viriles,
sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri,
fortem et virilem non videri. Ergo ille quoque dam-
natus est, neque solum primis sententiis, quibus tantum
statuebant iudices damnarent an absolverent, sed etiam
232 illis, quas iterum legibus ferre debebant. Erat enim
Athenis reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi
poenae aestimatio; et sententia cum iudicibus daretur,
interrogabatur reus quam [quasi aestimationem] com-
meruisse se maxime confiteretur; quod cum interrogatus
Socrates esset, respondit sese meruisse, ut amplissimis
honoribus et praemiis decoraretur et ut ei victus co-
tidianus in Prytaneo publice praeberetur, qui honor
233 apud Graecos maximus habetur. Cuius responso iu-
dices sic exarserunt, ut capitis hominem innocentissi-
mum condemnarent. Qui quidem si absolutus esset,
quod mehercule, etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen

propter eius ingenii magnitudinem vellem, quonam modo istos philosophos ferre possemus, qui nunc, cum ille damnatus est nullam aliam ob culpam nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se oportere dicunt peti praecepta dicendi? Quibuscum ego non pugno utrum sit melius aut verius; tantum dico et aliud illud esse atque hoc et hoc sine illo summum esse posse.

55

Nam quod ius civile, Crasse, tam vehementer 234
amplexus es, video quid egeris; tum, cum dicebas, videbam. Primum Scaevolae te dedisti, quem omnes amare meritissimo pro eius eximia suavitate debemus; cuius artem cum indotatam esse et incomptam videres, verborum eam dote locupletasti et ornasti. Deinde quod in ea tu plus operae laborisque consumpseras, cum eius studii tibi et hortator et magister esset domi, veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses. Sed ego ne cum ista quidem arte pugno. Sit sane tanta, quantam tu illam esse vis. 235
Et enim sine controversia et magna est et late patet et ad multos pertinet et summo in honore semper fuit et clarissimi cives ei studio etiam hodie praesunt; sed vide, Crasse, ne, dum novo et alieno ornatu velis ornare iuris civilis scientiam, suo quoque eam concesso et tradito spolies atque denudes. Nam si ita diceres, 236
qui iuris consultus esset, esse eum oratorem itemque qui esset orator, iuris eundem esse consultum, praeclaras duas artes constitueres atque inter se pares et eiusdem socias dignitatis. Nunc vero iuris consultum sine hac eloquentia, de qua quaerimus, fateris esse posse fuisseque plurimos, oratorem negas, nisi illam scientiam assumpserit, esse posse. Ita est tibi iuris consultus ipse per se nihil nisi leguleius quidam cautus et acutus, praeco actionum, cantor formularum, auceps syllabarum; sed quia saepe utitur orator subsidio iuris in causis, idcirco istam iuris scientiam eloquentiae tanquam ancillulam pedisequamque adiunxisti.

56

Quod vero impudentiam admiratus es eorum pa- 237

tronorum, qui aut, cum parva nescirent, magna profiterentur aut ea, quae maxima essent in iure civili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent nunquamque didicissent, utriusque rei facilis est et prompta defensio. Nam neque illud est mirandum, qui quibus verbis coemptio fiat nesciat, eundem eius mulieris, quae coemptionem fecerit, causam posse defendere; nec, si parvi navigii et magni eadem est in gubernando scientia, idcirco qui quibus verbis herctum cieri oporteat nesciat, idem herciscundae familiae causam agere
238 non possit. Nam quod maximas centumvirales causas in iure positas protulisti, quae tandem earum causa fuit, quae ab homine eloquenti iuris imperito non ornatissime potuerit dici? Quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M'. Curii, quae abs te nuper est dicta, et in C. Hostilii Mancini controversia atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissimos homines summa
239 de iure dissensio. Quaero igitur quid adiuverit oratorem in his causis iuris scientia, cum hic iuris consultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio sed alieno, hoc est non iuris scientia sed eloquentia sustentatus. Equidem hoc saepe audivi, cum aedilitatem P. Crassus peteret eumque maior natu et iam consularis Ser. Galba assectaretur, quod Crassi filiam C. filio suo despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causa quendam rusticanum, qui cum Crassum seduxisset atque ad eum rettulisset responsumque ab eo verum magis quam ad suam rem accommodatum abstulisset, ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit quaesivitque qua de re ad Crassum rettulisset. Ex quo ut audivit commotumque ut vidit hominem, Suspenso, inquit, animo et occupato Crassum tibi
240 respondisse video; deinde ipsum Crassum manu prehendit et, Heus tu, inquit, quid tibi in mentem venit ita respondere? Tum ille fidenter homo peritissimus confirmare ita se rem habere ut respondisset nec dubium

esse posse. Galba autem alludens varie et copiose multas similitudines afferre multaque pro aequitate contra ius dicere; atque illum, cum disserendo par esse non posset — quamquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbae nullo modo —, ad auctores confugisse et id, quod ipse diceret, et in P. Mucii fratris sui libris et in Sex. Aelii commentariis scriptum protulisse ac tamen concessisse Galbae disputationem sibi probabilem et prope veram videri.

Ac tamen quae causae sunt eiusmodi, ut de earum 57
iure dubium esse non possit, omnino in iudicium vo- 241
cari non solent. Num quis eo testamento, quod pater familias ante fecit, quam ei filius natus esset, hereditatem petit? Nemo; quia constat agnascendo rumpi testamentum. Ergo in hoc genere iuris iudicia nulla sunt. Licet igitur impune oratori omnem hanc partem iuris sine controversiis ignorare, quae pars sine dubio
multo maxima est; in eo autem iure, quod ambigitur 242
inter peritissimos, non est difficile oratori eius partis, quamcumque defendet, auctorem aliquem invenire; a quo cum amentatas hastas acceperit, ipse eas oratoris lacertis viribusque torquebit. Nisi vero — bona venia huius optimi viri dixerim — Scaevolae tu libellis aut praeceptis soceri tui causam M'. Curii defendisti, non arripuisti patrocinium aequitatis et defensionem
testamentorum ac voluntatis mortuorum. Ac mea 243
quidem sententia — frequens enim te audivi atque affui — multo maiorem partem sententiarum sale tuo et lepore et politissimis facetiis pellexisti, cum et illud nimium acumen illuderes et admirarere ingenium Scaevolae, qui excogitasset nasci prius oportere quam emori; cumque multa colligeres et ex legibus et ex senatus consultis et ex vita ac sermone communi non modo acute sed etiam ridicule et facete, ubi si verba, non rem sequeremur, confici nihil posset. Itaque hilaritatis plenum iudicium ac laetitiae fuit; in quo quid tibi iuris civilis exercitatio profuerit, non intellego; dicendi

vis egregia summa festivitate et venustate coniuncta
244 profuit. Ipse ille Mucius paterni iuris defensor et
quasi patrimonii propugnator sui, quid in illa causa,
cum contra te diceret, attulit quod de iure civili de-
promptum videretur? quam legem recitavit? quid
patefecit dicendo quod fuisset imperitis occultius?
Nempe eius omnis oratio versata est in eo, ut scriptum
plurimum valere oportere defenderet. At in hoc genere
pueri apud magistros exercentur omnes, cum in eius
modi causis alias scriptum alias aequitatem defendere
245 docentur. Et credo in illa militis causa, si tu aut
heredem aut militem defendisses, ad Hostilianas te
actiones, non ad tuam vim et ad oratoriam facultatem
contulisses. Tu vero, vel si testamentum defenderes,
sic ageres, ut omne omnium testamentorum ius in eo
iudicio positum videretur, vel si causam ageres militis,
patrem eius, ut soles, dicendo a mortuis excitasses; sta-
tuisses ante oculos; complexus esset filium flensque eum
centumviris commendasset; lapides mehercule omnes flere
ac lamentari coegisses, ut totum illud UTI LINGUA NUN-
CUPASSIT non in XII tabulis, quas tu omnibus bibliothecis
anteponis, sed in magistri carmine scriptum videretur.

58 246 Nam quod inertiam accusas adulescentium, qui
istam artem primum facillimam non ediscant; quae
quam sit facilis illi viderint, qui eius artis arrogantia,
quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant, deinde etiam
tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis,
quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed ali-
quando, si quis aliam artem didicerit, ut hanc artem
efficere posset, tum esse illam artem futuram; deinde,
quod sit plena delectationis; in quo tibi remittunt
omnes istam voluptatem et ea se carere patiuntur;
nec quisquam est eorum, qui, si iam sit ediscendum
sibi aliquid, non Teucrum Pacuvii malit quam Mani-
247 lianas venalium vendendorum leges ediscere; tum autem
quod amore patriae censes nos nostrorum maiorum
inventa nosse debere, non vides veteres leges aut ipsas

sua vetustate consenuisse aut novis legibus esse sub-
latas? Quod vero viros bonos iure civili fieri putas,
quia legibus et praemia proposita sint virtutibus et
supplicia vitiis, equidem putabam virtutem hominibus,
si modo tradi ratione possit, instituendo et persua-
dendo, non minis et vi ac metu tradi. Nam ipsum
quidem illud etiam sine cognitione iuris, quam sit
bellum cavere malum, scire possumus. De me autem 248
ipso, cui uni tu concedis, ut sine ulla iuris scientia
tamen causis satis facere possim, tibi hoc, Crasse,
respondeo, neque me unquam ius civile didicisse neque
tamen in iis causis, quas in iure possem defendere,
unquam istam scientiam desiderasse. Aliud est enim
esse artificem cuiusdam generis atque artis, aliud in
communi vita et vulgari hominum consuetudine non
hebetem nec rudem. Cui nostrum [non] licet fundos 249
nostros obire aut res rusticas vel fructus causa vel
delectationis invisere? Tamen nemo tam sine oculis,
tam sine mente vivit, ut quid sit sementis ac messis,
quid arborum putatio ac vitium, quo tempore anni
aut quo modo ea fiant omnino nesciat. Num igitur
si cui fundus inspiciendus aut si mandandum aliquid
procuratori de agri cultura aut imperandum vilico sit,
Magonis Carthaginiensis sunt libri perdiscendi an hac
communi intellegentia contenti esse possumus? Cur
ergo non idem in iure civili, praesertim cum in causis
et in negotiis et in foro conteramur, satis instructi
esse possumus ad hoc dumtaxat, ne in nostra patria
peregrini atque advenae esse videamur? Ac si iam 250
sit causa aliqua ad nos delata obscurior, difficile credo
sit cum hoc Scaevola communicare; quanquam ipsi
omnia, quorum negotium est, consulta ad nos et ex-
quisita deferunt. An vero, si de re ipsa, si de finibus,
cum in rem praesentem [non] venimus, si de tabulis
et perscriptionibus controversia est, contortas res et
saepe difficiles necessario perdiscimus; si leges nobis
aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt,

veremur ne ea, si ab adulescentia iuri civili minus studuerimus, non queamus cognoscere?

59 Nihilne igitur prodest oratori iuris civilis scientia? Non possum negare prodesse ullam scientiam, ei praesertim, cuius eloquentia copia rerum debeat esse ornata; sed multa et magna et difficilia sunt ea, quae sunt oratori necessaria, ut eius industriam in plura studia
251 distrahere nolim. Quis neget opus esse oratori in hoc oratorio motu statuque Roscii gestum et venustatem? Tamen nemo suaserit studiosis dicendi adulescentibus in gestu discendo histrionum more elaborare. Quid est oratori tam necessarium quam vox? Tamen me auctore nemo dicendi studiosus Graecorum more [et] tragoedorum voci serviet, qui et annos complures sedentes declamitant et cotidie, ante quam pronuntient, vocem cubantes sensim excitant eandemque, cum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum recipiunt et quasi quodam modo colligunt. Hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ii, quorum causas receperimus, quam totiens, quotiens praescribitur, Paeanem aut Nomionem citarimus.
252 Quod si in gestu, qui multum oratorem adiuvat, et in voce, quae una maxime eloquentiam vel commendat vel sustinet, elaborare nobis non licet ac tantum in utroque assequi possumus, quantum in hac acie cotidiani muneris spatii nobis datur: quanto minus est ad iuris civilis perdiscendi occupationem descendendum? quod et summatim percipi sine doctrina potest et hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et gestus subito sumi et alicunde arripi non potest, iuris utilitas ad quamque causam quamvis repente vel a
253 peritis vel de libris depromi potest. Itaque illi disertissimi homines ministros habent in causis iuris peritos, cum ipsi sint imperitissimi, ei qui, ut abs te paulo ante dictum est, pragmatici vocantur. In quo nostri omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges et iura tecta esse voluerunt. Sed

tamen non fugisset hoc Graecos homines, si ita necesse esse arbitrati essent oratorem ipsum erudire in iure civili, non ei pragmaticum adiutorem dare. Nam quod 60 dicis senectutem a solitudine vindicari iuris civilis 254 scientia, fortasse etiam pecuniae magnitudine. Sed nos non quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit quaerimus. Quamquam, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere se, quo plus sibi aetatis accederet, eo tardiores tibicinis modos et cantus remissiores esse facturum. Quod si ille astrictus certa quadam numerorum moderatione et pedum tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare modos sed totos mutare possumus? Neque enim hoc 255 te, Crasse, fallit, quam multa sint et quam varia genera dicendi, id quod haud sciam an tu primus ostenderis, qui iam diu multo dicis remissius et lenius quam solebas; neque minus haec tamen tua gravissimi sermonis lenitas quam illa summa vis et contentio probatur; multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus et Laelium, qui omnia sermone conficerent paulo intentiore, nunquam, ut Ser. Galba, lateribus aut clamore contenderent. Quod si iam hoc facere non poteris aut noles, vereris ne tua domus talis et viri et civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a ceteris deseratur? Equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum, qui consultum veniant, multitudine esse ponendum, sed tanquam portum aliquem expectem istam, quam tu times, solitudinem. Subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti otium.

Reliqua vero etiam si adiuvant, historiam dico et 256 prudentiam iuris publici et antiquitatis [iter et] exemplorum copiam, si quando opus erit, a viro optimo et istis rebus instructissimo familiari meo Congo mutuabor. Neque repugnabo, quo minus, id quod modo hortatus es, omnia legant, omnia audiant, in omni

recto studio atque humanitate versentur; sed mehercule
non ita multum spatii mihi habere videntur, si modo
ea facere et persequi volent, quae a te, Crasse, prae-
cepta sunt; qui mihi prope iam nimis duras leges
imponere visus es huic aetati, sed tamen ad id quod
257 cupiunt adipiscendum prope necessarias. Nam et
subitae ad propositas causas exercitationes et accuratae
ac meditatae commentationes ac stilus ille tuus, quem
tu vere dixisti perfectorem dicendi esse ac magistrum,
multi sudoris est; et illa orationis suae cum scriptis
alienis comparatio et de alieno scripto subita vel
laudandi vel vituperandi vel comprobandi vel refellendi
61 causa disputatio non mediocris contentionis est vel ad
258 memoriam vel ad imitandum. Illud vero fuit horribile,
quod mehercule vereor ne maiorem vim ad deterren-
dum habuerit quam ad cohortandum. Voluisti enim
in suo genere unum quemque nostrum quasi quendam
esse Roscium dixistique non tam ea quae recta essent
probari quam quae prava fastidiis adhaerescere, quod
ego non tam fastidiose in nobis quam in histrionibus
259 spectari puto. Itaque nos raucos saepe attentissime
audiri video; tenet enim res ipsa atque causa; at
Aesopum, si paulum irrauserit, explodi. A quibus
enim nihil praeter voluptatem aurium quaeritur, in iis
offenditur, simul atque imminuitur aliquid de voluptate;
in eloquenti autem multa sunt quae teneant, quae si
omnia summa non sunt et pleraque tamen magna sunt,
necesse est ea ipsa quae sunt mirabilia videri.

260 Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis
is, qui, ut Crassus descripsit, accommodate ad persua-
dendum possit dicere. Is autem concludatur in ea,
quae sunt in usu civitatum vulgari ac forensi, remo-
tisque ceteris studiis, quamvis ea sint ampla atque
praeclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes et
dies urgeatur imiteturque illum, cui sine dubio summa
vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in
quo tantum studium fuisse tantusque labor dicitur,

ut primum impedimenta naturae diligentia industria-
que superaret; cumque ita balbus esset, ut eius ipsius
artis, cui studeret, primam litteram non posset dicere,
perfecit meditando, ut nemo planius esse locutus pu-
taretur; deinde cum spiritus eius esset angustior, 261
tantum continenda anima in dicendo est assecutus, ut
una continuatione verborum, id quod eius scripta
declarant, binae ei contentiones vocis et remissiones
continerentur; qui etiam, ut memoriae proditum est,
coniectis in os calculis summa voce versus multos
uno spiritu pronuntiare consuescebat neque id con-
sistens in loco sed inambulans atque ascensu ingrediens
arduo. Hisce ego cohortationibus, Crasse, ad studium 262
et ad laborem incitandos iuvenes vehementer assentior;
cetera, quae collegisti ex variis et diversis studiis et
artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, tamen ab
oratoris proprio officio atque munere seiuncta esse
arbitror.

Haec cum Antonius dixisset, sane dubitare visus 62
est Sulpicius et Cotta, utrius oratio propius ad veri-
tatem videretur accedere. Tum Crassus: Operarium 263
nobis quendam, Antoni, oratorem facis atque haud
scio an aliter sentias et utare tua illa mirifica ad re-
fellendum consuetudine, qua tibi nemo unquam prae-
stitit; cuius quidem ipsius facultatis exercitatio orato-
rum propria est, sed iam in philosophorum consuetudine
versatur maximeque eorum, qui de omni re proposita
in utramque partem solent copiosissime dicere. Verum 264
ego non solum arbitrabar his praesertim audientibus
a me informari oportere qualis esse posset is, qui
habitaret in subselliis neque quicquam amplius afferret
quam quod causarum necessitas postularet, sed maius
quiddam videbam, cum censebam oratorem praesertim
in nostra re publica nullius ornamenti expertem esse
oportere. Tu autem, quoniam exiguis quibusdam fini-
bus totum oratoris munus circumdedisti, hoc facilius
nobis expones ea, quae abs te de officiis praeceptisque

oratoris quaesita sunt; sed opinor secundum hunc diem.
265 Satis enim multa a nobis hodie dicta sunt. Nunc et Scaevola, quoniam in Tusculanum ire constituit, paulum requiescet, dum se calor frangat, et nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini demus operam. Placuit sic omnibus. Tum Scaevola: Sane, inquit, vellem non constituissem in Tusculanum me hodie venturum esse Laelio. Libenter audirem Antonium. Et, cum exsurgeret, simul arridens: Neque enim, inquit, tam mihi molestus fuit, quod ius nostrum civile pervellit, quam iucundus, quod se id nescire confessus est.

M. TULLI CICERONIS

DE

O R A T O R E

LIBER SECUNDUS.

1 Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoria
1 tenes, opinio fuit L. Crassum non plus attigisse doctrinae quam quantum prima illa puerili institutione potuisset, M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem atque ignarum fuisse; erantque multi qui, quamquam non ita se rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio discendi a doctrina deterrerent, libenter id quod dixi de illis oratoribus praedicarent, ut, si homines non eruditi summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor et stultum in nobis erudiendis patris nostri optimi ac
2 prudentissimi viri studium videretur. Quos tum ut pueri refutare domesticis testibus patre et C. Aculeone propinquo nostro et L. Cicerone patruo solebamus, quod de Crasso pater et Aculeo, quocum erat nostra

matertera, quem Crassus dilexit ex omnibus plurimum, et patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus una decesserat, multa nobis de eius studio et doctrina saepe narravit; cumque nos cum consobrinis nostris, Aculeonis filiis, et ea disceremus, quae Crasso placerent, et ab iis doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud saepe intelleximus, cum essemus eius domi, quod vel pueri sentire poteramus, illum et Graece sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam videretur, et doctoribus nostris ea ponere in percontando eaque ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei novum, nihil inauditum videretur. De Antonio vero 3
quamquam saepe ex humanissimo homine patruo nostro acceperamus quem ad modum ille vel Athenis vel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedidisset, tamen ipse adulescentulus, quantum illius ineuntis aetatis meae patiebatur pudor, multa ex eo saepe quaesivi. Non erit profecto tibi quod scribo hoc novum; nam iam tum ex me audiebas mihi illum ex multis variisque sermonibus nullius rei, quae quidem esset in his artibus, de quibus aliquid existimare possem, rudem aut ignarum esse visum. Sed fuit hoc 4
in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse, quam illa despicere et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Graecis anteferre; Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suam, si omnino didicisse nunquam putaretur; atque ita se uterque graviorem fore, si alter contemnere alter ne nosse quidem Graecos videretur.

Quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc 5
tempus; illud autem est huius institutae scriptionis ac temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi doctrina sed ne sine omni quidem sapientia florere unquam et praestare potuisse. Et enim ceterae fere 2
artes se ipsae per se tuentur singulae; bene dicere autem, quod est scienter et perite et ornate dicere,

non habet definitam aliquam regionem, cuius terminis
saepta teneatur. Omnia, quaecumque in hominum dis-
ceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda qui
hoc se posse profitetur, aut eloquentiae nomen relin-
6 quendum est. Quare equidem et in nostra civitate et
in ipsa Graecia, quae semper haec summa duxit, mul-
tos et ingeniis .... et magna laude dicendi sine
summa rerum omnium scientia fuisse fateor; talem
vero existere eloquentiam, qualis fuerit in Crasso et
Antonio, non cognitis rebus omnibus quae ad tantam
prudentiam pertinerent, tantamque dicendi copiam,
7 quanta in illis fuit, non potuisse confirmo. Quo etiam
feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam
inter se de his rebus habuissent, mandarem litteris,
vel ut illa opinio, quae semper fuisset, tolleretur, al-
terum non doctissimum alterum plane indoctum fuisse;
vel ut ea, quae existimarem a summis oratoribus de
eloquentia divinitus esse dicta, custodirem litteris, si
ullo modo assequi complectique potuissem; vel me-
hercule etiam ut laudem eorum iam prope senescentem,
quantum ego possem, ab oblivione hominum atque a
8 silentio vindicarem. Nam si ex scriptis cognosci ipsi
suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem
laborandum; sed cum alter non multum, quod quidem
extaret, et id ipsum adulescens, alter nihil admodum
scripti reliquisset, deberi hoc a me tantis hominum
ingeniis putavi, ut, quom etiam nunc vivam illorum
memoriam teneremus, hanc immortalem redderem, si
9 possem. Quod hoc etiam spe aggredior maiore ad
probandum, quia non de Ser. Galbae aut C. Carbonis
eloquentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere
si quid velim nullius memoria iam me refellente, sed
edo haec iis cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus
loquor, saepe audierunt; ut duos summos viros iis,
qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo illi
oratores cogniti sint, vivorum et praesentium memoria
3 10 teste commendemus. Nec vero te, carissime frater

atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestis putas, insequor ut erudiam — quid enim tua potest esse oratione aut subtilius aut ornatius? — sed [quoniam] sive iudicio, ut soles dicere, sive, ut ille pater eloquentiae de se Isocrates scripsit ipse, pudore a dicendo et timiditate ingenua quadam refugisti, sive, ut ipse iocari soles, unum putasti satis esse non modo in una familia rhetorem sed paene in tota civitate, non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, ieiunitatem bonarum artium possit illudi. Nihil enim mihi 11 quidem videtur in Crassi et Antonii sermone esse praeteritum, quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo usu cognosci ac percipi potuisse arbitraretur, quod tu facillime poteris iudicare, qui prudentiam rationemque dicendi per te ipsum, usum autem per nos percipere voluisti. Sed quo citius hoc quod suscepimus non mediocre munus conficere possimus, omissa nostra adhortatione ad eorum quos proposuimus sermonem disputationemque veniamus.

Postero igitur die, quam illa erant acta, hora 12 fere secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset et apud eum Sulpicius sederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus senex cum C. Iulio fratre venit. Quod ubi audivit, commotus Crassus surrexit omnesque admirati maiorem aliquam esse causam eorum adventus suspicati sunt. Qui cum inter se, ut ipsorum usus ferebat, 13 amicissime consalutassent: Quid vos tandem? Crassus, numquidnam, inquit, novi? Nihil sane, inquit Catulus; et enim vides esse ludos; sed — vel tu nos ineptos licet, inquit, vel molestos putes —, cum ad me in Tusculanum, inquit, heri vesperi venisset Caesar de Tusculano suo, dixit mihi a se Scaevolam hinc euntem esse conventum, ex quo mira quaedam se audisse dicebat; te, quem ego totiens omni ratione temptans ad disputandum elicere non potuissem, permulta de

eloquentia cum Antonio disseruisse et tanquam in schola prope ad Graecorum consuetudinem disputasse.
14 Ita me frater exoravit ne ipsum quidem a studio audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule verentem ne molesti vobis interveniremus, ut huc secum venirem. Et enim Scaevolam ita dicere aiebat, bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam. Hoc tu si cupidius factum existimas, Caesari attribues, si familiarius, utrique nostrum. Nos quidem, nisi forte mo-
4 lesti intervenimus, venisse delectat. Tum Crassus:
15 Equidem, quaequomque vos causa huc attulisset, laetarer, quom apud me viderem homines mihi carissimos et amicissimos; sed tamen, vere dicam, quaevis causa mallem fuisset quam ista, quam dicis. Ego enim, ut quem ad modum sentio loquar, nunquam mihi minus quam hesterno die placui, magis adeo id facilitate quam alia ulla culpa mea contigit, qui, dum obsequor adulescentibus, me senem esse sum oblitus fecique id, quod ne adulescens quidem feceram, ut iis de rebus, quae doctrina aliqua continerentur, disputarem. Sed hoc tamen cecidit mihi peroportune, quod transactis iam meis partibus ad Antonium audiendum venistis.
16 Tum Caesar: Equidem, inquit, Crasse, et ita sum cupidus in illa longiore te ac perpetua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel ut hoc sim cotidiano tuo sermone contentus. Itaque experiar equidem [illud], ut ne Sulpicius familiaris meus aut Cotta plus quam ego apud te valere videatur, et te exorabo profecto, ut mihi quoque et Catulo tuae suavitatis aliquid inpertias. Sin tibi id minus licebit, non te urgebo neque committam, ut, dum vereare tu
17 ne sis ineptus, me esse iudices. Tum ille: Ego mehercle, inquit, Caesar, ex omnibus Latinis verbis huius verbi vim vel maximam semper putavi. Quem enim nos ineptum vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod non sit aptus, idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet. Nam qui aut

tempus quid postulet non videt aut plura loquitur aut
se ostentat aut eorum, quibuscum est, vel dignitatis
vel commodi rationem non habet aut denique in ali-
quo genere aut inconcinnus aut multus est, is ineptus
esse dicitur. Hoc vitio cumulata est eruditissima illa 18
Graecorum natio. Itaque quod vim huius mali Graeci
non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt.
Ut enim quaeras omnia, quomodo Graeci ineptum
appellent non reperies. Omnium autem ineptiarum,
quae sunt innumerabiles, haud sciam an nulla sit
maior, quam, ut illi solent, quocumque in loco, quos-
cumque inter homines visum est, de rebus aut diffi-
cillimis aut non necessariis argutissime disputare. Hoc
nos ab istis adulescentibus facere inviti et recusantes
heri coacti sumus. Tum Catulus: Ne Graeci quidem, 5
inquit, Crasse, qui in civitatibus suis clari et magni 19
fuerunt, sicuti tu es nosque omnes in nostra re pu-
blica volumus esse, horum Graecorum, qui se incul-
cant auribus nostris, similes fuerunt, nec in otio ser-
mones huius modi disputationesque fugiebant. Ac si 20
tibi videntur qui temporis, qui loci, qui hominum ra-
tionem non habent inepti, sicut debent videri, num
tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo
porticus haec ipsa, ubi nunc ambulamus, et palaestra
et tot locis sessiones gymnasiorum et Graecorum dis-
putationum memoriam quodam modo commovent? aut
num inportunum tempus in tanto otio, quod et raro
datur et nunc peroptato nobis datum est? aut ho-
mines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes
ii sumus, ut sine iis studiis vitam nullam esse duca-
mus? Omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo inter- 21
pretor, qui primum palaestram et sedis et porticus
etiam ipsos, Catule, Graecos exercitationis [et delecta-
tionis] causa [non disputationis] invenisse arbitror.
Nam et saeculis multis ante gymnasia inventa sunt,
quam in iis philosophi garrire coeperunt, et hoc ipso
tempore, quom omnia gymnasia philosophi teneant,

tamen eorum auditores discum audire quam philo-
sophum malunt; qui simul ut increpuit, in media
oratione de maxumis rebus et gravissumis disputan-
tem philosophum omnes unctionis causa relinquont.
Ita levissimam delectationem gravissumae, ut ipsi
22 ferunt, utilitati anteponunt. Otium autem quod dicis
esse, adsentior; verum otii fructus est animi non con-
6 tentio sed relaxatio. Saepe ex socero meo audivi,
quom is diceret socerum suum Laelium semper fere
cum Scipione solitum rusticari eosque incredibiliter
repuerescere esse solitos, quom rus ex urbe tanquam
e vinclis evolavissent. Non audeo dicere de talibus
viris, sed tamen ita solet narrare Scaevola, conchas
eos et umbilicos ad Caietam et ad Laurentum legere
consuesse et ad omnem animi remissionem ludumque
23 descendere. Sic enim res sese habet, ut, quem ad
modum volucris videmus procreationis atque utilitatis
suae causa effingere et construere nidos, easdem autem,
quom aliquid effecerint, levandi laboris sui causa pas-
sim ac libere solutas opere volitare, sic nostri animi
negotiis forensibus atque urbano opere defessi gestiant
24 ac volitare cupiant vacui cura ac labore. Itaque illud
ego, quod in causa Curiana Scaevolae dixi, non dixi
secus ac sentiebam. 'Nam si', inquam, 'Scaevola,
nullum erit testamentum recte factum nisi quod tu
scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus,
omnium testamenta tu scribes unus. Quid igitur?'
inquam, 'quando ages negotium publicum? quando
amicorum? quando tuum? quando denique nihil ages?'
Tum illud addidi: 'Mihi enim liber esse non videtur
qui non aliquando nihil agit.' In qua permaneo, Ca-
tule, sententia meque, quom huc veni, hoc ipsum
25 nihil agere et plane cessare delectat. Nam, quod ad-
didisti tertium, vos esse eos qui vitam insuavem sine
his studiis putaretis, id me non modo non hortatur
ad disputandum, sed etiam deterret. Nam ut C. Lu-
cilius homo et doctus et perurbanus dicere solebat

[ea quae scriberet] neque se ab indoctissimis neque a doctissimis legi velle, quod alteri nihil intellegerent alteri plus fortasse quam ipse — de quo etiam scripsit Persium non curo legere (hic fuit enim, ut noramus, omnium fere nostrorum hominum doctissumus), Laelium Decumum volo, quem cognovimus virum bonum et non inlitteratum, sed nihil ad Persium —: sic ego, si iam mihi disputandum sit de his nostris studiis, nolim equidem apud rusticos sed multo minus apud vos. Malo enim non intellegi orationem meam quam reprehendi. Tum Caesar: Equidem, in- 7 quit, Catule, iam mihi videor navasse operam, quod 26 huc venerim. Nam haec ipsa recusatio disputationis disputatio quaedam fuit mihi quidem periucunda. Sed cur impedimus Antonium? cuius audio esse partis, ut de tota eloquentia disserat, quemque iam dudum et Cotta et Sulpicius expectat? Ego vero, inquit Crassus, 27 neque Antonium verbum facere patiar et ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetraro — Quidnam? inquit Catulus —, ut hic sitis hodie. Tum, quom ille dubitaret, quod ad fratrem promiserat, Ego, inquit Iulius, pro utroque respondeo: sic faciemus; atque ista quidem condicione, vel ut verbum nullum faceres, me teneres. Hic Catulus adrisit et simul: Praecisa, 28 inquit, mihi quidem est dubitatio, quoniam neque domi imperaram et hic, apud quem eram futurus, sine mea sententia tam facile promisit.

Tum omnes oculos in Antonium coniecerunt; et ille Audite vero, audite inquit. Hominem enim audietis de schola atque a magistro et Graecis litteris eruditum. Et eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit, cui non solum nos Latini sermonis sed etiam Graeci ipsi solent suae linguae suptilitatem elegantiamque concedere. Sed quia tamen 29 hoc totum, quicquid est, sive artificium sive studium dicendi, nisi accessit os, nullum potest esse, docebo vos, disciplui, id quod ipse non didici, quid de omni

30 genere [dicendi] sentiam. Hic postea quam adriserunt,
Res mihi videtur esse, inquit, facultate praeclara, arte
mediocris. Ars enim earum rerum est quae sciuntur,
oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia,
continetur. Nam et apud eos dicimus qui nesciunt
et ea dicimus quae nescimus ipsi. Itaque et illi alias
aliud isdem de rebus et sentiunt et iudicant et nos
contrarias saepe causas dicimus, non modo ut Crassus
contra me dicat aliquando aut ego contra Crassum,
cum alterutri necesse sit falsum dicere, sed etiam ut
uterque nostrum eadem de re alias aliud defendat,
quom plus uno verum esse non possit. Ut igitur in
eius modi re, quae mendacio nixa sit, quae ad scien-
tiam non saepe perveniat, quae opiniones hominum
et saepe errores aucupetur, ita dicam, si causam pu-
tatis esse cur audiatis.

8 Nos vero et valde quidem, Catulus inquit, puta-
31 mus atque eo magis, quod nulla mihi ostentatione
videris esse usurus. Exorsus es enim non gloriose,
magis a veritate, ut tu putas, quam [a] nescio qua
32 dignitate. Ut igitur de ipso genere sum confessus,
inquit Antonius, artem esse non maximam, sic illud
adfirmo, praecepta posse quaedam dari peracuta ad
pertractandos animos hominum et ad excipiendas eorum
voluntates. Huius rei scientiam si quis volet magnam
quandam artem esse dicere, non repugnabo. Et enim
quom plerique temere ac nulla ratione causas in foro
dicant, nonnulli autem propter exercitationem aut
propter consuetudinem aliquam callidius id faciant,
non est dubium quin, si quis animadverterit quid sit
quare alii melius quam alii dicant, id possit notare.
Ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane
33 artem, at quasi artem quandam invenerit. Atque uti-
nam, ut mihi illa videor videre in foro atque in causis,
item nunc quem ad modum ea reperirentur possem vo-
bis exquirere!

Sed de me videro; nunc hoc propono, quod mihi

persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse per-
fecto oratore praeclarius. Nam ut usum dicendi omit-
tam, qui in omni pacata et libera civitate dominatur,
tanta oblectatiost in ipsa facultate dicendi, ut nihil
hominum aut auribus aut mentibus iucundius percipi
possit. Qui enim cantus moderata oratione dulcior 34
inveniri potest? quod carmen artificiosa verborum con-
clusione aptius? qui actor imitanda quam orator sus-
cipienda veritate iucundior? Quid autem suptilius
quam crebrae acutaeque sententiae? quid admirabilius
quam res splendore inlustrata verborum? quid plenius
quam omni genere rerum cumulata oratio? Neque
ulla non propria oratoris res est, quae quidem ornate
dici graviterque debet. Huius est in dando consilio 9
de maxumis rebus cum dignitate explicata sententia; 35
eiusdem et languentis populi incitatio et effrenati mo-
deratio; eadem facultate et fraus hominum ad perni-
ciem et integritas ad salutem vocatur. Quis cohortari
ad virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare,
quis vituperare improbos asperius, quis laudare bonos
ornatius, quis cupiditatem vehementius frangere accu-
sando potest? quis maerorem levare mitius consolando?
Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita me- 36
moriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia
nisi oratoris immortalitati commendatur? Nam si qua
est ars alia, quae verborum aut faciendorum aut legen-
dorum scientiam profiteatur, aut si quisquam dicitur
nisi orator formare orationem eamque variare et di-
stinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque
insignibus, aut si via ulla nisi ab hac [una] arte tra-
ditur aut argumentorum aut sententiarum aut denique
discriptionis atque ordinis, fateamur aut hoc, quod
haec ars profiteatur, alienum esse aut cum alia aliqua
arte esse commune. Sed si in hac una est ea ratio 37
atque doctrina, non, si qui aliarum artium bene locuti
sunt, eo minus id est huius unius proprium; sed ut
orator de iis rebus, quae ceterarum artium sunt, si

modo eas cognovit, ut heri Crassus dicebat, optume potest dicere, sic ceterarum artium homines ornatius

38 illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt. Neque enim si de rusticis rebus agricola quispiam aut etiam, id quod multi, medicus de morbis aut si de pingendo pictor aliquis diserte scripserit aut dixerit, idcirco illius artis putandast eloquentia; in qua, quia vis magna est in hominum ingeniis, emolumenti etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque artium consequontur; sed quod cuiusque sit proprium etsi ex eo iudicari potest, quom videris quid quaeque doceat, tamen hoc certius esse nihil potest, quam quod omnes artes aliae sine eloquentia suum munus praestare possunt, orator sine ea nomen optinere suum non potest; ut ceteri si diserti sint, aliquid ab hoc habeant, hic, nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam petere non possit.

10

39 Tum Catulus: Etsi, inquit, Antoni, minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuae, patiere tamen mihique ignosces. Noenum possum quin exclamem, ut ait ille in Trinummo; ita vim oratoris quom exprimere subtiliter visus es tum laudare copiosissime; quod quidem eloquentem vel optume facere oportet, ut eloquentiam laudet; debet enim ad eam laudandam ipsam illam adhibere quam laudat. Sed perge porro; tibi enim adsentior vestrum esse hoc totum diserte dicere idque si quis in alia arte faciat, eum adsumpto aliunde uti bono, non proprio

40 nec suo. Et Crassus: Nox te, inquit, nobis, Antoni, expolivit hominemque reddidit. Nam hesterno sermone unius cuiusdam operis, ut ait Caecilius, remigem aliquem aut baiulum nobis oratorem descripseras, inopem quendam humanitatis atque inurbanum. Tum Antonius: Heri enim, inquit, hoc mihi proposueram ut, si te refellissem, hos ab te discipulos abducerem, nunc Catulo audiente et Caesare videor debere non tam pugnare tecum quam quid ipse sentiam dicere.

Sequitur igitur, quoniam nobis est hic, de quo 41
loquimur, in foro atque [in] oculis civium constitu-
endus, ut videamus quid ei negotii demus cuique eum
muneri velimus esse praepositum. Nam Crassus heri,
quom vos, Catule et Caesar, non adessetis, posuit bre-
viter in artis distributione idem quod Graeci plerique
posuerunt neque sane quid ipse sentiret sed quid ab
illis diceretur ostendit: duo prima genera quaestionum
esse, in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum
alterum certum. Infinitum mihi videbatur id dicere, 42
in quo aliquid generatim quaereretur, hoc modo: Ex-
petendane esset eloquentia? expetendine honores? cer-
tum autem, in quo quid in personis et [in] constituta
re et definita quaereretur; cuius modi sunt, quae in
foro atque in civium causis disceptationibusque ver-
santur. Ea mihi videntur aut in lite oranda aut in 43
consilio dando esse posita. Nam illud tertium, quod
et a Crasso tactum est et, ut audio, [ille] ipse Aristo-
teles, qui haec maxime inlustravit, adiunxit, etiam si
opus est, minus est tamen necessarium. Quidnam?
inquit Catulus, an laudationes? Id enim video poni
genus tertium. Ita, inquit Antonius, et in eo quidem 11
genere scio et me et omnes, qui adfuerunt, delectatos 44
esse vehementer, quom a te est Popilia mater vestra
laudata, cui primum mulieri hunc honorem in nostra
civitate tributum puto. Sed non omnia, quaecumque
loquimur, mihi videntur ad artem et ad praecepta
esse revocanda. Ex iis enim fontibus, unde [ad omnia 45
ornamenta] dicendi praecepta sumuntur, licebit etiam
laudationem ornare neque illa elementa desiderare,
quae ut nemo tradat, quis est qui nesciat quae sunt
in homine laudanda? Positis enim iis rebus, quas
Crassus in illius orationis suae, quam contra collegam
censor habuit, principio dixit: Quae natura aut for-
tuna darentur hominibus, in iis rebus se vinci
posse animo aequo pati; quae ipsi sibi homi-
nes parare possent, in iis rebus se pati non

posse vinci, qui laudabit quempiam intelleget ex-
46 ponenda sibi esse fortunae bona. Ea sunt generis
pecuniae propinquorum amicorum opum valetudinis
formae virium ingeni et ceterarum rerum quae sunt
aut corporis aut extraneae; si habuerit, bene rebus
iis usum; si non habuerit, sapienter caruisse; si ami-
serit, moderate tulisse. Deinde quid sapienter is quem
laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid
magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid
denique cum aliqua virtute aut fecerit aut tulerit.
Haec et quae sunt eius generis facile videbit qui
47 volet laudare et qui vituperare contraria. Quor igitur
dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quo-
niam est in rationem rerum? Non enim, si est faci-
lius, eo de numero quoque [est] excerpendum. Quia
nolo, inquit, omnia, quae cadunt aliquando in orato-
rem, quamvis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil
48 possit dici sine praeceptis suis. Nam et testimonium
saepe dicendum est ac nonnunquam etiam accuratius,
ut mihi etiam necesse fuit in Sex. Titium seditiosum
civem et turbulentum; explicavi in eo [testimonium]
dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tri-
buno plebis pro re publica restitissem, quaeque ab eo
contra rem publicam facta arbitrarer exposui; diu re-
tentus sum, multa audivi, multa respondi. Num igitur
placet, quom de eloquentia praecipias, aliquid etiam
12 de testimoniis dicendis quasi in arte tradere? Nihil
49 sane, inquit Catulus, necessest. Quid? si, quod saepe
summis viris accidit, mandata sint exponenda aut in
senatu ab imperatore aut ad imperatorem aut ad re-
gem aut ad populum aliquem a senatu, num quia genere
orationis in eius modi causis accuratiore est utendum,
idcirco etiam pars haec causarum numeranda videtur
aut propriis praeceptis instruenda? Minime vero, in-
quit Catulus. Non enim deerit homini diserto in eius
modi rebus facultas ex ceteris rebus et causis com-
50 parata. Ergo item, inquit, illa, quae saepe diserte

agenda sunt et quae ego paulo ante, quom eloquen-
tiam laudarem, dixi oratoris esse, neque habent suum
locum ullum in divisione partium neque certum prae-
ceptorum genus et agenda sunt non minus diserte
quam quae in lite dicuntur, obiurgatio cohortatio con-
solatio, quorum nihil est quod non summa dicendi
ornamenta desideret; sed ex artificio res istae prae-
cepta non quaerunt. Plane, inquit Catulus, adsentior.

Age vero, inquit Antonius, qualis oratoris et 51
quanti hominis in dicendo putas esse historiam scri-
bere? Si, ut Graeci scripserunt, summi, inquit Catulus;
si, ut nostri, nihil opus est oratore; satis est non esse
mendacem. Atqui, ne nostros contemnas, inquit An-
tonius, Graeci quoque [ipsi] sic initio scriptitarunt,
ut noster Cato, ut Pictor, ut Piso. Erat enim histo- 52
ria nihil aliud nisi annalium confectio, cuius rei me-
moriaeque publicae retinendae causa ab initio rerum
Romanarum usque ad P. Mucium pontificem maximum
res omnes singulorum annorum mandabat litteris pon-
tifex maximus efferebatque in album et proponebat
tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi:
ii qui etiam nunc annales maximi nominantur. Hanc 53
similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine
ullis ornamentis monumenta solum temporum homi-
num locorum gestarum[que] rerum reliquerunt. Ita-
que qualis apud Graecos Pherecydes Hellanicus Acu-
silas fuit aliique permulti, talis noster Cato et Pictor
et Piso, qui neque tenent quibus rebus ornetur oratio
— modo enim huic ista sunt importata — et, dum
intellegatur quid dicant, unam dicendi laudem putant
esse brevitatem. Paulum se erexit et addidit maiorem 54
historiae sonum vocis vir optumus Crassi familiaris
Antipater. Ceteri non exornatores rerum sed tantum-
modo narratores fuerunt. Est, inquit Catulus, ut dicis. 13
Sed iste ipse Coelius neque distinxit historiam varie-
tate locorum neque verborum collocatione et tractu
orationis leni et aequabili perpolivit illud opus, sed

ut homo neque doctus neque maxime aptus ad dicen-
dum, sicut potuit, dolavit; vicit tamen, ut dicis, su-
55 periores. Minime mirum, inquit Antonius, si ista res
adhuc nostra lingua inlustrata non est. Nemo enim
studet eloquentiae nostrorum hominum, nisi ut in
causis atque in foro eluceat; apud Graecos autem elo-
quentissimi homines, remoti a causis forensibus cum
ad ceteras res inlustris tum ad historiam scribendam
[maxime] se applicaverunt. Namque et Herodotum
illum, qui princeps genus hoc ornavit, in causis nihil
omnino versatum esse accepimus; atqui tanta est elo-
quentia, ut me quidem, quantum ego Graece scripta
56 intellegere possum, magnopere delectet; et post illum
Thucydides omnes dicendi artificio mea sententia facile
vicit, qui ita creber est rerum frequentia, ut verborum
prope numerum sententiarum numero consequatur, ita
porro verbis est aptus et pressus, ut nescias utrum
res oratione an verba sententiis inlustrentur; atqui ne
hunc quidem, quanquam est in re publica versatus,
ex numero accepimus eorum, qui causas dictitarunt,
et hos ipsos libros tum scripsisse dicitur, quom a re
publica remotus atque — id quod optumo cuique
Athenis accidere solitum est — in exilium pulsus
57 esset. Hunc consecutus est Syracusius Philistus, qui,
quom Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium
suum consumpsit in historia scribenda maximeque
Thucydidem est, ut mihi videtur, imitatus. Postea
vero ex clarissima quasi rhetoris officina duo prae-
stantes ingenio, Theopompus et Ephorus, ab Isocrate
magistro impulsi se ad historiam contulerunt; causas
14 omnino nunquam attigerunt. Denique etiam a philo-
58 sophia profectus princeps Xenophon Socraticus ille,
post ab Aristotele Callisthenes comes Alexandri scrip-
sit historiam, et is quidem rhetorico paene more;
ille autem superior leniore quodam sono est usus et
qui illum impetum oratoris non habeat, vehemens for-
tasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem

videtur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timaeus,
quantum autem iudicare possum, longe eruditissimus
et rerum copia et sententiarum varietate abundantis-
simus et ipsa compositione verborum non incompo-
situs magnam eloquentiam ad scribendum attulit sed
nullum usum forensem.

Haec cum ille dixisset, Quid est, inquit, Catule? 59
Caesar; ubi sunt qui Antonium Graece negant scire?
quot historicos nominavit! quam scienter, quam pro-
prie de uno quoque dixit! Id mehercule, inquit Ca-
tulus, admirans illud iam mirari desino, quod multo
magis ante mirabar, hunc, quom haec nesciret, in di-
cendo posse tantum. Atqui, Catule, inquit Antonius,
non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans
horum libros et nonnullos alios, sed delectationis
causa, quom est otium, legere soleo. Quid ergo? est, 60
fatebor, aliquid tamen; ut, quom in sole ambulem,
etiam si ego aliam ob causam ambulem, fieri natura
tamen ut colorer, sic, quom istos libros ad Misenum
— nam Romae vix licet — studiosius legero, sentio
illorum tactu orationem meam quasi colorari. Sed
ne latius hoc vobis patere videatur, haec dumtaxat in
Graecis intellego, quae ipsi, qui scripserunt, voluerunt
vulgo intellegi; in philosophos vestros si quando in- 61
cidi, deceptus indicibus librorum, qui sunt fere inscripti
de rebus notis et inlustribus, de virtute, de iustitia,
de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum in-
tellego; ita sunt angustis et concisis disputationibus
inligati. Poetas omnino quasi alia quadam lingua
locutos non conor attingere. Cum iis me, ut dixi,
oblecto, qui res gestas aut orationes scripserunt suas
aut qui ita loquontur, ut videantur voluisse esse nobis,
qui non sumus eruditissumi, familiares. Sed illuc redeo. 15
Videtisne quantum munus sit oratoris historia? Haud 62
scio an flumine orationis et varietate maxumum; ne-
que eam reperio usquam separatim instructam rheto-
rum praeceptis; sita sunt enim ante oculos. Nam quis

nescit primam esse historiae legem, ne quid falsi di-
cere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne quae
suspicio gratiae sit in scribendo? ne quae simultatis?
63 Haec scilicet fundamenta nota sunt omnibus. Ipsa
autem exaedificatio posita est in rebus et verbis.
Rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum
descriptionem; volt etiam, quom in rebus magnis
memoria digna consilia primum, deinde acta, postea
eventus expectentur, et de consiliis significari quid
scriptor probet et in rebus gestis declarari non solum
quid actum aut dictum sit sed etiam quomodo, et
quom de eventu dicatur, ut causae explicentur omnes
vel casus vel sapientiae vel temeritatis hominumque
ipsorum non solum res gestae sed etiam qui fama ac
64 nomine excellant, de cuiusque vita atque natura. Ver-
borum autem ratio et genus orationis fusum atque
tractum et cum lenitate quadam aequabiliter profluens
sine hac iudiciali asperitate et sine sententiarum foren-
sibus aculeis persequendumst. Harum tot tantarum-
que rerum videtisne nulla esse praecepta, quae in ar-
tibus rhetorum reperiantur?

In eodem silentio multa alia oratorum officia
iacuerunt, cohortationes praecepta, consolationes ad-
monita; quae tractanda sunt omnia disertissume, sed
locum suum in his artibus, quae traditae sunt, habent
65 nullum. Atque in hoc genere illa quoque est infinita
silva, quod oratori plerique, ut etiam Crassus ostendit,
duo genera ad dicendum dederunt: unum de certa de-
finitaque causa, quales sunt quae in litibus, quae in
deliberationibus versantur — addat si qui volet etiam
laudationes —; alterum, quod appellant omnes fere
scriptores, explicat nemo, infinitam generis sine tem-
pore et sine persona quaestionem. Hoc quid et quan-
tum sit, quom dicunt, intellegere mihi non videntur.
66 Si enim est oratoris, quaequomque res infinite posita
sit, de ea posse dicere, dicendum erit ei quanta sit
solis magnitudo, quae forma terrae; de mathematicis,

de musicis rebus non poterit quin dicat hoc onere
suscepto recusare. Denique ei, qui profitetur esse
suum non solum de eis controversiis, quae temporibus
et personis notatae sunt, hoc est de omnibus foren-
sibus, sed etiam de generum infinitis quaestionibus
dicere, nullum potest esse genus orationis quod sit
exceptum. Sed si illam quoque partem quaestionum 16
oratori volumus adiungi vagam et liberam et late 67
patentem, ut de rebus bonis aut malis, expetendis aut
fugiendis, honestis aut turpibus, utilibus aut inutilibus,
de virtute, de iustitia, de continentia, de prudentia, de
magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de ami-
citia, de officio, de fide, de ceteris virtutibus contra-
riisque vitiis dicendum oratori putemus; itemque de
re publica, de imperio, de re militari, de disciplina
civitatis, de hominum moribus, adsumamus eam quo-
que partem, sed ita, ut sit circumscripta modicis re-
gionibus. Equidem omnia, quae pertinent ad usum 68
civium, morem hominum, quae versantur in consue-
tudine vitae, in ratione rei publicae, in hac societate
civili, in sensu hominis communi, in natura, in mo-
ribus comprehendenda esse oratori puto; si minus, ut
separatim de iis rebus philosophorum more respondeat,
at certe, ut in causa prudenter possit intexere; hisce
autem ipsis de rebus ut ita loquatur, uti ei qui iura,
qui leges, qui civitates constituerunt locuti sunt, sim-
pliciter et splendide, sine ulla serie disputationum et
sine ieiuna concertatione verborum. Hoc loco ne qua 69
sit admiratio, si tot tantarumque rerum nulla a me
praecepta ponentur, sic statuo: ut in ceteris artibus,
quom tradita sint cuiusque artis difficillima, reliqua,
quia aut faciliora aut similia sunt, tradi non necesse
esse; ut in pictura, qui hominum speciem pingere
perdidicerit, posse eum cuiusvis vel formae vel aetatis,
etiam si non didicerit, pingere neque esse periculum,
qui leonem aut taurum pingat egregie, ne idem in
multis aliis quadrupedibus facere non possit — neque

est omnino ars ulla, in qua omnia, quae illa arte
effici possint, a doctore tradantur, sed qui prima-
rum et certarum rerum genera ipsa didicerunt, re-
70 liqua † persequantur —, similiter arbitror in hac
sive ratione sive exercitatione dicendi, qui illam vim
adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de re pu-
blica aut de ipsius rebus aut de iis, contra quos
aut pro quibus dicat, quom aliqua statuendi potestate
audiant, ad suum arbitrium movere possit, illum de
toto illo genere reliquarum orationum non plus quae-
siturum esse quid dicat, quam Polyclitum illum, quom
Herculem fingebat, quem ad modum pellem aut hydram
fingeret, etiam si haec nunquam separatim facere di-
dicisset.

17 Tum Catulus: Praeclare mihi videris, Antoni,
71 posuisse, inquit, ante oculos quid discere oporteret
eum qui orator esset futurus, quid, etiam si non di-
dicisset, ex eo quod didicisset adsumeret. Deduxisti
enim totum hominem in duo genera solum causarum,
cetera innumerabilia exercitationi et similitudini reli-
quisti. Sed videto ne in istis duobus generibus hydra
tibi sit et pellis, Hercules autem et alia opera maiora
in illis rebus, quas praetermittis, relinquantur. Non
enim mihi minus operis videtur de universis generibus
rerum quam de singulorum causis ac multo etiam
maius de natura deorum quam de hominum litibus
72 dicere. Non est ita, inquit Antonius. Dicam enim
tibi, Catule, non tam doctus quam, id quod est maius,
expertus. Omnium ceterarum rerum oratio, mihi crede,
ludus est homini non hebeti neque inexercitato nec
communium litterarum et politioris humanitatis ex-
perti; in causarum contentionibus magnum est quod-
dam opus atque haud sciam an de humanis operibus
longe maxumum: in quibus vis oratoris plerumque ab
imperitis exitu et victoria iudicatur; ubi adest armatus
adversarius, qui sit et feriendus et repellendus; ubi
saepe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque

iratus aut etiam amicus adversario et inimicus tibi est; quom aut docendus is est aut dedocendus aut reprimendus aut incitandus aut omni ratione ad tempus, ad causam oratione moderandus — in quo saepe benivolentia ad odium, odium autem ad benivolentiam deducendum est —; aut tanquam machinatione aliqua tum ad severitatem tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam tum ad laetitiam est contorquendus; omnium sententiarum gravitate, omnium verborum 73
ponderibus est utendum; accedat oportet actio varia vehemens plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena veritatis. In his operibus si quis illam artem comprehenderit, ut tamquam Phidias Minervae signum efficere possit, non sane quem ad modum in clipeo [eidem artifex] minora illa opera facere discat laborabit.

18 Tum Catulus: Quo ista maiora ac mirabiliora
74 fecisti, eo me maior expectatio tenet quibusnam rationibus quibusque praeceptis ea tanta vis comparetur; non quo mea quidem iam intersit — neque enim aetas id mea desiderat et aliud genus quoddam dicendi nos secuti sumus, qui nunquam sententias de manibus iudicum vi quadam orationis extorsimus ac potius placatis eorum animis tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus — sed tamen ista tua nullum ad usum meum, tantum cognoscendi studio adductus requiro. Nec mihi opus est Graeco aliquo doctore, qui 75
mihi pervolgata praecepta decantet, cum ipse nunquam forum, nunquam ullum iudicium aspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phormio, quom Hannibal Carthagine expulsus Ephesum ad Antiochum venisset exul proque eo, quod eius nomen erat magna apud omnis gloria, invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum quem dixi, si vellet, audiret; quomque is se non nolle dixisset, locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperii officio et de re militari. Tum, quom ceteri qui illum audierant vehementer essent delectati, quaerebant ab Hannibale quidnam ipse de illo philosopho

iudicaret. Hic Poenus non optume Graece, sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros senes saepe vidisse, sed qui magis quam Phormio deliraret, vidisse
76 neminem. Neque mehercule iniuria. Quid enim aut adrogantius aut loquacius fieri potuit quam Hannibali, qui tot annis de imperio cum populo Romano omnium gentium victore certasset, Graecum hominem, qui nunquam hostem, nunquam castra vidisset, nunquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, praecepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes isti qui de arte dicendi praecipiunt videntur; quod enim ipsi experti non sunt, id docent ceteros. Sed hoc minus fortasse errant, quod non te, ut Hannibalem,
19 sed pueros aut adulescentulos docere conantur.

77 Erras, Catule, inquit Antonius. Nam egomet in multos iam Phormiones incidi. Quis enim est istorum Graecorum qui quemquam nostrum quicquam intellegere arbitretur? Ac mihi quidem non ita molesti sunt; facile omnes perpetior et perfero. Nam aut aliquid adferunt, quod mihi non displiceat, aut efficiunt, ut me non didicisse minus paeniteat. Dimitto autem eos non tam contumeliose quam philosophum illum Hannibal, et eo fortasse plus habeo etiam negotii. Sed tamen est eorum doctrina, quantum ego iudicare
78 possum, perridicula. Dividunt enim totam rem in duas partis, in causae controversiam et in quaestionis. Causam appellant rem positam in disceptatione reorum et controversia, quaestionem autem rem positam in infinita dubitatione. De causa praecepta dant, de altera
79 parte dicendi mirum silentium est. Deinde quinque faciunt quasi membra eloquentiae, invenire quid dicas, inventa disponere, deinde ornare verbis, post memoriae mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare; rem sane non reconditam. Quis enim hoc non sua sponte viderit, neminem posse dicere nisi et quid diceret et quibus verbis et quo ordine diceret haberet et ea meminisset? Atque haec ego non reprehendo, sed ante

oculos posita esse dico, ut eas item quattuor quinque
sexve partis vel etiam septem — quoniam aliter ab
aliis digeruntur —, in quas est ab iis omnis oratio
distributa. Iubent enim exordiri ita, ut eum qui audiat 80
benivolum nobis faciamus et docilem et attentum;
deinde rem narrare et ita, ut veri similis narratio sit,
ut aperta, ut brevis; post autem dividere causam aut
proponere, nostra confirmare argumentis ac rationibus,
deinde contraria refutare. Tum autem alii conclusio-
nem orationis et quasi perorationem collocant, alii
iubent, antequam peroretur, ornandi aut augendi causa
degredi, deinde concludere ac perorare. Ne haec quidem 81
reprehendo; sunt enim concinne distributa; sed tamen,
id quod necesse fuit hominibus expertibus veritatis,
non perite. Quae enim praecepta principiorum et
narrationum esse voluerunt, ea in totis orationibus
sunt conservanda. Nam ego mihi benivolum iudicem 82
facilius facere possum, quom sum in cursu orationis,
quam quom omnia sunt inaudita; docilem autem, non
quom polliceor me demonstraturum, sed tum quom
doceo et explano; attentum vero credo tota actione
excitandis mentibus iudicum, non prima denuntiatione
efficere possumus. Iam vero narrationem quod iubent 83
veri similem esse et apertam et brevem, recte nos
admonent; quod haec narrationis magis putant esse
propria quam totius orationis, valde mihi videntur
errare; omninoque in hoc omnis est error, quod exi-
stimant artificium esse hoc quoddam non dissimile
ceterorum, cuius modi de ipso iure civili hesterno die
Crassus componi posse dicebat: ut genera rerum pri-
mum exponerentur, in quo vitium est, si genus ullum
praetermittitur; deinde singulorum partes generum, in
quo et deesse aliquam partem et superare mendosum
est; tum verborum omnium definitiones, in quibus
neque abesse quicquam decet neque redundare. Sed 20
hoc si in iure civili, si etiam in parvis aut medio- 84
cribus rebus doctiores adsequi possunt, non idem sentio

tanta hac in re tamque immensa posse fieri. Sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad eos qui haec docent: omnia iam explicata et perpolita adsequentur; sunt enim innumerabiles de his rebus libri neque abditi neque obscuri. Sed videant quid velint, ad ludendumne an ad pugnandum arma sint sumpturi. Aliud enim pugna et acies aliud ludus campusque noster desiderat. Ac tamen ars ipsa ludicra armorum et gladiatori et militi prodest aliquid; sed animus acer et praesens et acutus idem atque vorsutus invictos viros efficit [non difficilius arte coniuncta].

85 Quare ego tibi oratorem sic iam instituam, si potuero, ut quid efficere possit ante perspiciam. Sit enim mihi tinctus litteris, audierit aliquid, legerit, ista ipsa praecepta acceperit; temptabo quid deceat, quid voce, quid viribus, quid spiritu, quid lingua efficere possit. Si intellegam posse ad summos pervenire, non solum hortabor ut elaboret, sed etiam, si vir quoque bonus mihi videbitur esse, obsecrabo. Tantum ego in excellente oratore et eodem bono viro pono esse ornamenti universae civitati. Sin videbitur, quom omnia summe fecerit, tamen ad mediocris oratores esse venturus, permittam ipsi quid velit; molestus magno opere non ero. Sin plane abhorrebit et erit absurdus, ut se contineat aut ad aliud studium trans-
86 ferat admonebo. Nam neque is, qui optume potest, deserendus ullo modost a cohortatione nostra neque is, qui aliquid potest, deterrendus; quod alterum divinitatis mihi cuiusdam videtur, alterum, vel non facere quod non optume possis vel facere quod non pessume facias, humanitatis, tertium vero illud, clamare contra quam deceat et quam possit, hominis est, ut tu, Catule, de quodam clamatore dixisti, stultitiae suae quam
87 plurimos testes domestico praeconio colligentis. De hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus adiuvandusque sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea dumtaxat quae nos usus docuit, ut nobis ducibus veniat eo quo

sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora docere
non possumus.

Atque ut a familiari nostro exordiar, hunc ego, 21 88
Catule, Sulpicium primum in causa parvola adulescen-
tulum audivi voce et forma et motu corporis et reli-
quis rebus aptis ad hoc munus, de quo quaerimus,
oratione autem celeri et concitata, quod erat ingenii,
et verbis ecfervescentibus et paulo nimium redundan-
tibus, quod erat aetatis. Non sum aspernatus; volo
enim se efferat in adulescente fecunditas. Nam facilius
sicut in vitibus revocantur ea quae se nimium pro-
fuderunt quam, si nihil valet materies, nova sarmenta
cultura excitantur; item volo esse in adulescente unde
aliquid amputem. Non enim potest in eo sucus esse
diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem as-
secutum. Vidi statim indolem neque dimisi tempus 89
et eum cohortatus sum, ut forum sibi ludum putaret
esse ad discendum, magistrum autem quem vellet
eligeret; me quidem si audiret, L. Crassum. Quod iste
arripuit et ita sese facturum confirmavit atque etiam
addidit, gratiae scilicet causa, me quoque sibi magistrum
futurum. Vix annus intercesserat ab hoc sermone
cohortationis meae, quom iste accusavit C. Norbanum
defendente me. Non est credibile quid interesse mihi
sit visum inter eum, qui tum erat et qui anno ante
fuerat. Omnino in illud genus eum Crassi magnificum
atque praeclarum natura ipsa ducebat, sed ea non satis
proficere potuisset, nisi eodem studio atque imitatione
intendisset atque ita dicere consuesset, ut tota mente 22
Crassum atque omni animo intueretur. Ergo hoc sit 90
primum in praeceptis meis, ut demonstremus quem
imitetur atque ita ut, quae maxume excellent in eo,
quem imitabitur, ea diligentissime persequatur. Tum
accedat exercitatio, qua illum quem delegerit imitando
effingat atque exprimat, non ut multos imitatores
saepe cognovi, qui aut ea quae facilia sunt aut etiam
illa quae insignia ac paene vitiosa consectentur imi-

91 tando. Nihil est facilius quam amictum imitari alicuius aut statum aut motum. Si vero etiam vitiosi aliquid est, id sumere et in eo vitiosum esse non magnum est, ut ille, qui nunc etiam amissa voce furit in re publica, Fufius nervos in dicendo C. Fimbriae, quos tamen habuit ille, non assequitur, oris pravitatem et verborum latitudinem imitatur. Sed tamen ille nec deligere scivit, cuius potissimum similis esset, et in eo ipso quem delegerat imitari etiam vitia voluit.
92 Qui autem ita faciet ut oportet, primum vigilet necesse est in deligendo, deinde quem probavit in eo, quae maxime excellent, ea diligentissime persequatur.

Quid enim causae censetis esse, cur aetates extulerint singulae singula prope genera dicendi? Quod non tam facile in nostris oratoribus possumus iudicare, quia scripta ex quibus iudicium fieri posset non multa sane reliquerunt, quam in Graecis, ex quorum scriptis cuiusque aetatis quae dicendi ratio voluntasque fuerit
93 intellegi potest. Antiquissimi fere sunt, quorum quidem scripta constent, Pericles atque Alcibiades et eadem aetate Thucydides, suptiles acuti breves sententiisque magis quam verbis abundantes. Non potuisset accidere ut unum genus esset omnium, nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. Consecuti sunt hos Critias Theramenes Lysias. Multa Lysiae scripta sunt, nonnulla Critiae, de Theramene audimus. Omnes etiam tum retinebant illum Pericli sucum, sed erant paulo
94 uberiore filo. Ecce tibi est exortus Isocrates, magister istorum omnium, cuius e ludo tanquam ex equo Troiano meri principes exierunt; sed eorum partim in
23 pompa partim in acie inlustres esse voluerunt. Atque et illi Theopompi Ephori Philisti Naucratae multique alii naturis differunt, voluntate autem similes sunt et inter sese et magistri; et hi qui se ad causas contulerunt, ut Demosthenes Hyperides Lycurgus Aeschines Dinarchus aliique complures, etsi inter se pares non fuerunt, tamen omnes sunt in eodem veritatis imitandae

genere versati, quorum quamdiu mansit imitatio, tamdiu
genus illud dicendi studiumque vixit; posteaquam ex- 95
tinctis eis omnis eorum memoria sensim obscurata
est et evanuit, alia quaedam dicendi molliora ac re-
missiora genera viguerunt. Inde Demochares, quem
aiunt sororis filium fuisse Demostheni, tum Phalereus
ille Demetrius omnium istorum mea sententia politis-
simus aliique horum similes extiterunt. Quae si vo-
lemus usque ad hoc tempus persequi, intellegemus, ut
etiam Alabandensem illum Meneclem et eius fratrem
Hieroclem, quos ego audivi, tota imitetur Asia, sic
semper fuisse aliquem, cuius se similes plerique esse
vellent.

Hanc igitur similitudinem qui imitatione adsequi 96
volet, quom exercitationibus crebris atque magnis tum
scribendo maxume persequatur. Quod si haec noster
Sulpicius faceret, multo eius oratio esset pressior; in
qua nunc interdum, ut in herbis rustici solent dicere
in summa ubertate, inest luxuries quaedam, quae stilo
depascenda est. Hic Sulpicius, Me quidem, inquit, 97
recte mones idque mihi gratum est; sed ne te quidem,
Antoni, multum scriptitasse arbitror. Tum ille, Quasi
vero, inquit, [non] ea praecipiam aliis quae mihi ipsi
desint; sed tamen ne tabulas quidem conficere existumor.
Verum et in hoc ex re familiari mea et in illo ex eo
quod dico, quantulum id quomque est, quod faciam
iudicari potest. Atque esse tamen multos videmus, 98
qui neminem imitentur et suapte natura quod velint
sine cuiusquam similitudine consequantur; quod et in
vobis animum adverti recte potest, Caesar et Cotta,
quorum alter inusitatum nostris quidem oratoribus
leporem quendam et salem alter acutissimum et supti-
lissimum dicendi genus est consecutus; neque vero
vester aequalis Curio, patre mea sententia vel elo-
quentissimo temporibus illis, quemquam mihi magnopere
videtur imitari; qui tamen verborum gravitate et ele-
gantia et copia suam quandam expressit quasi formam

figuramque dicendi; quod ego maxime iudicare potui in ea causa, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus sed etiam sapiens orator habere deberet.

24
99 Verum ut aliquando ad causas deducamus illum
quem constituimus et eas quidem, in quibus plusculum
negotii est, iudiciorum atque litium — riserit aliquis
fortasse hoc praeceptum; est enim non tam acutum
quam necessarium magisque monitoris non fatui quam
eruditi magistri —: hoc ei primum praecipiemus,
quascumque causas erit tractaturus, ut eas diligenter
100 penitusque cognoscat. Hoc in ludo non praecipitur;
faciles enim causae ad pueros deferuntur. Lex pere-
grinum vetat in murum escendere; escendit; hostis
reppulit: accusatur. Nihil est negotii eius modi causam
cognoscere: recte igitur nihil de causa discenda prae-
cipiunt [haec est enim in ludo causarum formula fere].
At vero in foro tabulae testimonia pacta conventa
stipulationes cognationes adfinitates decreta responsa
vita denique eorum, qui in causa vorsantur, tota
cognoscenda est; quarum rerum neglegentia plerasque
causas et maxime privatas — sunt enim multo saepe
101 obscuriores — videmus amitti. Ita nonnulli, dum
operam suam multam existimari volunt, ut toto foro
volitare et a causa ad causam ire videantur, causas
dicunt incognitas. In quo est illa quidem magna of-
fensio vel neglegentiae susceptis rebus vel perfidiae
receptis; sed etiam illa maior opinione, quod nemo
potest de ea re, quam non novit, non turpissume di-
cere. Ita dum inertiae vituperationem, quae maior
est, contemnunt, adsequontur etiam illam, quam magis
102 ipsi fugiunt, tarditatis. Equidem soleo dare operam,
ut de sua quisque re me ipse doceat et ut ne quis
alius adsit, quo liberius loquatur, et agere adversari
causam, ut ille agat suam et quidquid de sua re
cogitarit in medium proferat. Itaque quom ille disces-

sit, tris personas unus sustineo summa animi aequitate,
meam adversarii iudicis. Qui locus est talis ut plus
habeat adiumenti quam incommodi, hunc iudico esse
dicendum; ubi plus mali quam boni reperio, id totum
abiudico atque eicio. Ita adsequor, ut alio tempore 103
cogitem quid dicam et alio dicam; quae duo plerique
ingenio freti simul faciunt. Sed certe eidem illi melius
aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad
cogitandum aliud ad dicendum putarent.

Quom rem penitus causamque cognovi, statim 104
occurrit animo quae sit causa ambigendi. Nihil est
enim quod inter homines ambigatur, sive ex crimine
causa constat ut facinoris, sive ex controversia ut
hereditatis, sive ex deliberatione ut belli, [sive ex
persona ut laudis,] sive ex disputatione ut de ratione
vivendi, in quo non aut quid factum sit aut fiat fu-
turumve sit quaeratur aut quale sit aut quid vocetur. 25
Ac nostrae fere causae, quae quidem sunt criminum, 105
plerumque infitiatione defenduntur. Nam et de pe-
cuniis repetundis, quae maximae sunt, neganda fere
sunt omnia, et de ambitu raro illud datur, ut possis
liberalitatem ac benignitatem ab ambitu atque largi-
tione seiungere. De sicariis, de veneficiis, de peculatu
infitiari necesse est. Id est igitur genus primum
causarum in iudiciis ex controversia facti; in delibera-
tionibus plerumque ex futuri, raro ex instantis aut facti.
Saepe etiam res non sit necne sed qualis sit quaeritur; 106
ut quom L. Opimii causam defendebat apud populum
audiente me C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece
negabat, sed id iure pro salute patriae factum esse
dicebat; ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum
mente rem publicam capessenti P. Africanus de Ti.
Graccho interroganti responderat iure caesum videri.
Iure autem omnia defenduntur quae sunt eius generis,
ut aut oportuerit aut licuerit aut necesse fuerit aut
inprudentia aut casu facta esse videantur. Iam quid 107
vocetur quaeritur, quom quo verbo quid appellandum

sit contenditur; ut mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa summa contentio. Pleraque enim de iis quae ab isto obiciebantur quom confiterer, tamen ab illo maiestatem minutam negabam; ex quo verbo
108 lege Appuleia tota illa causa pendebat. Atque in hoc genere causarum non nulli praecipiunt, ut verbum illud quod causam facit breviter uterque definiat. Quod mihi quidem perquam puerile videri solet. Alia est enim, cum inter doctos homines de iis ipsis rebus quae versantur in artibus disputatur, verborum definitio, ut quom quaeritur quid sit ars, quid sit lex, quid sit civitas. In quibus hoc praecipit ratio et doctrina, ut vis eius rei quam definias sic exprimatur, ut neque
109 absit quicquam neque supersit. Quod quidem in illa causa neque Sulpicius fecit neque ego facere conatus sum. Nam quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatavit quid esset maiestatem minuere. Et enim definitio primum reprehenso verbo uno aut addito aut dempto saepe extorquetur e manibus; deinde genere ipso doctrinam redolet exercitationemque paene puerilem; tum et in sensum et in mentem iudicis intrare non potest. Ante enim praeterlabitur, quam percepta est.

26 110 Sed in eo genere, in quo quale sit quid ambigitur, existit etiam ex scripti interpretatione saepe contentio, in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo controversia. Nam illud ipsum, quod scriptum a sententia discrepat, genus quoddam habet ambigui, quod tum explicatur, cum ea verba, quae desunt, suggesta sunt, quibus additis defenditur sententiam scripti perspicuam fuisse; ex contrariisque scriptis si quid ambigitur, non novom genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur. Idque aut nunquam diiudicari poterit aut ita diiudicabitur, ut referundis praeteritis verbis id scriptum, quodquomque defendemus, suppleatur. Ita fit, ut unum genus in iis causis, quae propter scriptum ambiguntur, relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue.

Ambiguorum autem quom plura genera sunt, quae 111
mihi videntur ii melius nosse qui dialectici appellan-
tur, hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse
debeant, tum illud est frequentissimum in omni con-
suetudine vel sermonis vel scripti, quom idcirco ali-
quid ambigitur quod aut verbum aut verba sint prae-
termissa. Iterum autem peccant, quom genus hoc 112
causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab
illis causis, in quibus qualis quaeque res sit disceptatur,
seiungunt. Nusquam enim tam quaeritur quale sit
genus ipsum rei quam in scripto, quod totum a facti
controversia separatum est. Ita tria sunt omnino 113
genera, quae in disceptationem et controversiam cadere
possint: 'Quid fiat factum futurumve sit' aut 'Quale
sit' aut 'Quomodo nominetur'. Nam iis quidem quod
quidam Graeci adiungunt: 'Rectumne factum sit', totum
in eo est: 'Quale sit'. Sed iam ad institutum revertar 27
meum.

Quom igitur accepta causa et genere cognito rem 114
tractare coepi, nihil prius constituo quam quid sit
illud, quo mihi sit referunda omnis illa oratio quae
sit propria quaestionis et iudicii; deinde illa duo dili-
gentissume considero, quorum alterum commendatio-
nem habet nostram aut eorum quos defendimus, alterum
est accomodatum ad eorum animos apud quos dicimus
ad id quod volumus commovendos. Ita omnis ratio 115
dicendi tribus ad persuadendum rebus est nixa: ut
probemus vera esse quae defendimus, ut conciliemus
eos nobis qui audiunt, ut animos eorum ad quem-
quomque causa postulabit motum vocemus. Ad pro- 116
bandum autem duplex est oratori subiecta materies:
una rerum earum, quae non excogitantur ab oratore,
sed in re positae ratione tractantur, ut tabulae testi-
monia pacta conventa quaestiones leges senatus con-
sulta res iudicatae decreta responsa reliqua si quae
sunt, quae non reperiuntur ab oratore, sed ad oratorem
a causa atque a reis deferuntur; altera est, quae tota

in disputatione et in argumentatione oratoris conlocata
117 est. Ita in superiore genere de tractandis argumentis,
in hoc autem etiam de inveniendis cogitandum est.
Atque isti quidem qui docent, quom causas in plura
genera secuerunt, singulis generibus argumentorum
copias suggerunt. Quod etiam si ad instituendos
adulescentulos magis aptum est, ut, simulac posita
causa sit, habeant quo se referant, unde statim expe-
dita possint argumenta depromere, tamen et tardi
ingenii est rivulos consectari, fontis rerum non videre,
et iam aetatis est ususque nostri a capite quod velimus
arcessere et unde omnia manent videre.

118 Et primum genus illud earum rerum, quae ad
oratorem deferuntur, meditatum nobis in perpetuum
ad omnem usum similium rerum esse debebit. Nam
et pro tabulis et contra tabulas [et] pro testibus et
contra testis [et] pro quaestionibus et contra quae-
stiones et item de ceteris rebus eiusdem generis vel
separatim dicere solemus de genere universo vel de-
finite de singulis temporibus hominibus causis; quos
quidem locos — vobis hoc, Cotta et Sulpici, dico —
multa commentatione [atque meditatione] paratos atque
119 expeditos habere debetis. Longum est enim nunc me
explicare qua ratione aut confirmare aut infirmare
testes tabulas quaestiones oporteat. Haec sunt omnia
ingenii vel mediocris, exercitationis autem maxumae;
artem quidem et praecepta dumtaxat hactenus requi-
120 runt, ut certis dicendi luminibus ornentur. Itemque
illa, quae sunt alterius generis, quae tota ab oratore
pariuntur, excogitationem non habent difficilem, ex-
plicationem magis inlustrem perpolitamque desiderant.
Itaque quom haec duo nobis quaerenda sint in causis,
primum quid, deinde quo modo dicamus: alterum,
quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem re-
quirit, tamen prudentiae est paene mediocris quid
dicendum sit videre; alterum est, in quo oratoris vis
illa divina virtusque cernitur, ea, quae dicenda sunt,

ornate copiose varieque dicere. Quare illam partem 28 121 superiorem, quoniam semel ita vobis placuit, non recusabo quo minus perpoliam atque conficiam — quantum consequar, vos iudicabitis —: quibus ex locis ad eas tris res, quae ad fidem faciendam solae valent, ducatur oratio, ut et concilientur animi et doceantur et moveantur; haec [sunt enim tria] vero quem ad modum inlustrentur, praesto est qui omnes docere possit, qui hoc primum in nostros mores induxit, qui maxume auxit, qui solus effecit. Namque ego, Catule, 122 — dicam enim non reverens adsentandi suspicionem —, neminem esse oratorem paulo inlustriorem arbitror neque Graecum neque Latinum, quem aetas nostra tulerit, quem non et saepe et diligenter audierim. Itaque si quid est in me — quod iam sperare videor, quoniam quidem vos eius ingenii homines tantum operae mihi ad audiendum datis —, ex eo est, quod nihil quisquam umquam me audiente egit orator quod non in memoria mea penitus insederit. Itaque ego is qui sum, quantusquomque sum ad iudicandum, omnibus auditis oratoribus sine ulla dubitatione sic statuo et iudico, neminem omnium tot et tanta quanta sint in Crasso habuisse ornamenta dicendi. Quam ob rem, 123 si vos quoque hoc idem existimatis, non erit ut opinor iniqua partitio, si, quom ego hunc oratorem, quem nunc fingo, ut institui, crearo aluero confirmaro, tradam eum Crasso et vestiendum et ornandum.

Tum Crassus: Tu vero, inquit, Antoni, perge, ut 124 instituisti. Neque enim est boni neque liberalis parentis, quem procrearis et eduxeris, eum non et vestire et ornare, praesertim quom te locupletem esse negare non possis. Quod enim ornamentum, quae vis, qui animus, quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem et eius diloricare tunicam et iudicibus cicatrices adversas senis imperatoris ostendere? qui eidem, hoc accusante Sulpicio quom hominem seditiosum furiosumque de-

fenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare ac de-
monstrare gravissumis verbis multos saepe impetus
populi non iniustos esse, quos praestare nemo posset;
multas etiam e re publica seditiones saepe esse factas,
ut quom reges essent exacti, ut quom tribunicia
potestas constituta; illam Norbani seditionem ex luctu
civium et ex Caepionis odio, qui exercitum amiserat,
125 neque reprimi potuisse et iure esse conflatam? Potuit
hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus,
tam novus sine quadam incredibili vi ac facultate
dicendi tractari? Quid ego de Cn. Manlii, quid de
Q. Regis commiseratione dicam? quid de aliis in-
numerabilibus? in quibus hoc non maxime enituit
quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare, sed
29 haec ipsa, quae nunc ad me delegare vis, ea semper
126 in te eximia et praestantia fuerunt. Tum Catulus:
Ego vero, inquit, in vobis hoc maxime admirari soleo,
quod, quom inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita
tamen uterque vestrum dicat, ut ei nihil neque a
natura denegatum neque a doctrina non delatum esse
videatur. Quare, Crasse, neque tu tua suavitate nos
privabis, ut, si quid ab Antonio aut praetermissum
aut relictum sit, non explices, neque te, Antoni, si
quid non dixeris, existimabimus non potuisse potius
127 quam a Crasso dici maluisse. Hic Crassus: Quin tu,
inquit, Antoni, omittis ista quae proposuisti, quae
nemo horum desiderat, quibus ex locis ea, quae dicenda
sunt in causis, reperiantur; quae quamquam a te novo
quodam modo praeclareque dicuntur, sunt tamen et
re faciliora et praeceptis pervagata; illa deprome
nobis unde adferas, quae saepissime tractas semperque
divinitus.

128 Depromam equidem, inquit, et quo facilius id a
te exigam quod peto, nihil tibi a me postulanti re-
cusabo. Meae totius in dicendo rationis et istius
ipsius facultatis, quam modo Crassus in caelum verbis
extulit, tres sunt res, ut ante dixi: una conciliandorum

hominum, altera docendorum, tertia concitandorum.
Harum trium partium prima lenitatem orationis, se- 129
cunda acumen, tertia vim desiderat. Nam hoc necesse
est, ut is, qui nobis causam adiudicaturus sit, aut
inclinatione voluntatis propendeat in nos aut defen-
sionis argumentis adducatur aut animi permotione
cogatur. Sed quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum
explicatio ac defensio posita est, videtur omnem huius
generis quasi doctrinam continere, de ea primum
loquemur et pauca dicemus. Pauca enim sunt, quae
usu iam tractata et animo quasi notata habere videamur. 30
Ac tibi sapienter monenti, Crasse, libenter adsentiemur, 130
ut singularum causarum defensiones, quas solent ma-
gistri pueris tradere, relinquamus, aperiamus autem
capita ea, unde omnis ad omnem et causam et ora-
tionem disputatio ducitur. Neque enim, quotiens
verbum aliquod est scribendum nobis, totiens eius
verbi litterae sunt cogitatione conquirendae; nec quo-
tiens causa dicenda est, totiens ad eius causae seposita
argumenta revolvi nos oportet, sed habere certos
locos, qui, ut litterae ad verbum scribendum, sic illi
ad causam explicandam statim occurrant. Sed ii loci 131
ei demum oratori prodesse possunt, qui est versatus
in rerum vel usu, quem aetas denique adferet, vel
auditione et cogitatione, quae studio et diligentia
praecucurrit aetatem. Nam si tu mihi quamvis eru-
ditum hominem adduxeris, quamvis acrem et acutum
in cogitando, quamvis ad pronuntiandum expeditum,
si erit eidem in consuetudine civitatis, in exemplis, in
institutis, in moribus ac voluntatibus civium suorum
hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus
argumenta promuntur. Subacto mihi ingenio opus est,
ut agro non semel arato, sed novato et iterato, quo
meliores fetus possit et grandiores edere. Subactio
autem est usus auditio lectio litterae.

Ac primum naturam causae videat, quae num- 132
quam latet, factumne sit quaeratur, an quale sit, an

quod nomen habeat; quo perspecto statim occurrit naturali quadam prudentia, non iis subductionibus quas isti docent, quid faciat causam, id est quo sublato controversia stare non possit; deinde quid veniat in iudicium, quod isti sic iubent quaerere: Interfecit Opimius Gracchum. Quid facit causam? quod rei publicae causa, quom ex senatus consulto ad arma vocasset. Hoc tolle, causa non erit. At [id] ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in iudicium: Licueritne ex senatus consulto servandae rei publicae causa? Perspicua sunt haec quidem et in vulgari prudentia sita; sed illa quaerenda, quae et ab
31 accusatore et a defensore argumenta ad id quod in
133 iudicium venit spectantia debent adferri. Atque hic illud videndum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut videatis, quale sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi videntur. Hebes atque impolitum; constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum: unum appellant, in quo sine personis atque temporibus de universo genere quaeratur, alterum, quod personis certis et temporibus definiatur, ignari omnis controversias ad universi generis vim et naturam
134 referri. Nam in ea ipsa causa, de qua ante dixi, ne pertineat ad oratoris locos Opimii persona [nihil Decii], de ipso universo genere infinita quaestio est, num poena videatur esse adficiendus qui civem ex senatus consulto patriae conservandae causa interemerit, quom id per leges non liceret. Nulla denique est causa, in qua id quod in iudicium venit reorum personis ac non generum ipsorum universa dubitatione quaeratur.
135 Quin etiam in iis ipsis, ubi de facto ambigitur, ceperitne pecunias contra leges [P.] Decius, argumenta et criminum et defensionis revocentur oportet ad genus et [ad] naturam universam; quod sumptuosus, de luxurie; quod alieni appetens, de avaritia; quod seditiosus, de

turbulentis et malis civibus; quod a multis arguitur,
de genere testium; contraque, quae pro reo dicentur,
omnia necessario a tempore atque homine ad com-
munis rerum et generum summas revolventur. Atque 136
haec forsitan homini non omnia quae sunt in natura
rerum celeriter animo comprendenti permulta videantur,
quae veniant in iudicium tum, quom de facto quae-
ratur; sed tamen criminum multitudo est aut defen-
sionum, non locorum infinita.

Quae vero, quom de facto non ambigitur, quae- 32
runtur qualia sint, ea si ex reis numeres, et innume- 137
rabilia sunt et obscura, si ex rebus, valde et modica
et inlustria. Nam si Mancini causam in uno Mancino
ponimus, quotiensquomque is, quem pater patratus
dediderit, receptus non erit, totiens causa nova na-
scetur. Sin illa controversia causam facit videaturne
ei, quem pater patratus dediderit, si is non sit receptus,
postliminium esse, nihil ad artem dicendi nec ad ar-
gumenta defensionis Mancini nomen pertinet. Ac si 138
quid adfert praeterea hominis aut dignitas aut in-
dignitas, extra quaestionem est et ea tamen ipsa oratio
ad universi generis disputationem referatur necesse est.
Haec ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos
redarguam; quamquam reprendendi sunt, qui in genere
definiendo istas causas discribunt in personis et in tem-
poribus positas esse. Nam etsi incurrunt tempora et 139
personae, tamen intellegendum est non ex iis, sed ex
genere quaestionis pendere causas. Sed hoc nihil ad
me; nullum enim nobis certamen cum istis esse debet.
Tantum satis est intellegi, ne hoc quidem eos conse-
cutos, quod in tanto otio etiam sine hac forensi exer-
citatione efficere potuerunt, ut genera rerum discerne-
rent eaque paulo suptilius explicarent. Verum hoc, ut 140
dixi, nihil ad me. Illud ad me ac multo etiam magis
ad vos, Cotta noster et Sulpici. Quo modo nunc se
istorum artes habent, pertimescendast multitudo cau-
sarum; est enim infinita, si in personis ponitur; quot

homines, tot causae; sin ad generum universas quae-
stiones referentur, ita modicae et paucae sunt, ut eas
omnes diligentes et memores et sobrii oratores per-
cursas animo et prope dicam decantatas habere de-
beant; nisi forte existimatis a M'. Curio causam didi-
cisse L. Crassum et ea re multa attulisse, quam ob
rem postumo non nato Curium tamen heredem Coponii
141 esse oporteret. Nihil ad copiam argumentorum neque
ad causae vim ac naturam nomen Coponii aut Curii
pertinuit; in genere erat universo rei negotique, non
in tempore ac nominibus omnis quaestio. Quom
scriptum ita sit: SI MIHI FILIUS GENITUR ISQUE PRIUS
MORITUR et cetera, TUM MIHI ILLE SIT HERES; si
natus filius non sit, videaturne [is] qui filio mortuo
institutus heres sit heres esse, perpetui iuris et uni-
versi generis quaestio non hominum nomina, [sed]
rationem dicendi et argumentorum fontis desiderat.
33 In quo etiam isti nos iuris consulti impediunt a di-
142 scendoque deterrent. Video enim in Catonis et in
Bruti libris nominatim fere referri quid alicui de iure
viro aut mulieri responderit; credo, ut putaremus in
hominibus, non in re consultationis aut dubitationis
causam aliquam fuisse, ut, quod homines innumera-
biles essent, debilitati a iure cognoscendo voluntatem
discendi simul cum spe perdiscendi abiceremus.

Sed haec Crassus aliquando nobis expediet et
exponet discripta generatim. Est enim, ne forte ne-
scias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus ius civile,
quod nunc diffusum et dissupatum esset, in certa
genera coacturum et ad artem facilem redacturum.
143 Et quidem, inquit Catulus, haudquaquam id est diffi-
cile Crasso, qui et quod disci potuit de iure didicit
et quod iis qui eum docuerunt defuit ipse adferet, ut
quae sint in iure vel apte discribere vel ornate inlu-
strare possit. Ergo, inquit, ista, Antonius, tum a
Crasso discemus, quom se de turba et a subselliis in
144 otium, ut cogitat, soliumque contulerit. Iam id qui-

dem saepe, inquit Catulus, ex eo audivi, quom diceret sibi iam certum esse a iudiciis causisque discedere; sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit. Neque enim auxilium suum saepe a viris bonis frustra implorari patietur neque id aequo animo feret civitas; quae si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam se spoliatam putabit. Nam hercle, inquit Antonius, si haec vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum; et istam tuam oscitantem [et dormitantem] sapientiam Scaevolarum et ceterorum beatorum otio concedamus. Adrisit hic Crassus leniter 145
et, Pertexe modo, inquit, Antoni, quod exorsus es. Me tamen ista oscitans sapientia, simul atque ad eam confugero, in libertatem vindicabit.

Huius quidem loci, quem modo sum exorsus, hic 34
est finis, inquit Antonius — quoniam intellegeretur non in hominum innumerabilibus personis neque in infinita temporum varietate sed in generum causis atque naturis omnia sita esse, quae in dubium vocarentur, genera autem esse definita non solum numero sed etiam paucitate —, ut eam materiem orationis, quae cuiusque esset generis, studiosi qui essent dicendi omnibus locis discriptam instructam ornatamque comprenderent, rebus dico et sententiis. Ea vi sua verba 146
parient, quae semper satis ornata mihi quidem videri solent, si eius modi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur. Ac si verum quaeritis, quod mihi quidem videatur — nihil enim aliud adfirmare possum nisi sententiam vel opinionem meam —, hoc instrumentum causarum et generum universorum in forum deferre debemus neque, ut quaeque res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus; quae quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito et usu pertractata esse possunt; sed tamen animus referendus est ad ea capita et ad illos, quos saepe iam appellavi, locos, ex quibus omnia ad omnem orationem inventa ducuntur.

147 Atque hoc totum est sive artis sive animadversionis
sive consuetudinis nosse regiones, intra quas venere
et pervestiges quod quaeras. Ubi eum locum omnem
cogitatione saepseris, si modo usu rerum percallueris,
nihil te effugiet atque omne quod erit in re occurret
35 atque incidet. Et sic, quom ad inveniendum in di-
cendo tria sint: acumen, deinde ratio — quam licet,
si volumus, appellemus artem —, tertium diligentia,
non possum equidem non ingenio primas concedere;
sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tardi-
148 tate incitat — diligentia inquam, quae quom omnibus
in rebus tum in causis defendendis plurimum valet.
Haec praecipue colendast nobis, haec semper adhibenda,
haec nihil est quod non adsequatur. Causa ut penitus,
quod initio dixi, nota sit, diligentia est; ut adversarium
attente audiamus atque ut eius non solum sententias
sed etiam verba omnia percipiamus, voltus denique
perspiciamus omnis, qui sensus animi plerumque in-
149 dicant, diligentia est — id tamen dissimulanter facere,
ne sibi ille aliquid proficere videatur, prudentia est —;
deinde ut in iis locis, quos proponam paulo post, re-
volvatur animus, ut penitus insinuet in causam, ut sit
cura et cogitatione intentus, diligentia est; ut iis rebus
adhibeat tamquam lumen aliquod memoriam, ut vocem,
150 ut viris, diligentia est. Inter ingenium quidem et di-
ligentiam perpaulum loci reliquum est arti. Ars de-
monstrat tantum ubi quaeras atque ubi sit illud quod
studeas invenire; reliqua sunt in cura attentione animi
cogitatione vigilantia assiduitate labore, complectar
uno verbo quo saepe iam sumus usi, diligentia, qua
151 una [virtute omnes] virtutes reliquae continentur. Nam
orationis quidem copia videmus ut abundent philo-
sophi, qui, ut opinor — sed tu haec, Catule, melius
— nulla dant praecepta dicendi nec idcirco minus,
quaecumque res propositast, suscipiunt, de qua copiose
et abundanter loquantur.
36
152 Tum Catulus: Est, inquit, ut dicis, Antoni, ut

plerique philosophi nulla tradant praecepta dicendi et habeant paratum tamen quid de quaque re dicant. Sed Aristoteles, is quem ego maxime admiror, posuit quosdam locos, ex quibus omnis argumenti ratio non modo ad philosophorum disputationem sed etiam ad hanc orationem, qua in causis utimur, inveniretur; a quo quidem homine iam dudum, Antoni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius divini ingenii in eadem incurris vestigia sive etiam illa ipsa legisti atque didicisti, quod quidem mihi [magis] veri simile videtur; plus enim te operae Graecis dedisse rebus video, quam putaramus. Tum ille, Verum, in- 153
quit, ex me audies, Catule. Semper ego existimavi iucundiorem et probabiliorem huic populo oratorem fore, qui primum quam minimam artificii alicuius, deinde nullam Graecarum rerum significationem daret. Atque ego idem existumavi pecudis esse, non hominis, quom tantas res Graeci susciperent profiterentur agerent seque et videndi res obscurissimas et bene vivendi et copiose dicendi rationem daturos hominibus pollicerentur, non admovere aurem et, si palam audire eos non auderes, ne minueres apud tuos civis auctoritatem tuam, subauscultando tamen excipere voces eorum et procul quid narrarent attendere. Itaque feci, Catule, et istorum omnium summatim causas et genera ipsa gustavi. Valde hercule, inquit Catulus, timide 37
tamquam ad aliquem lubidinis scopulum sic tuam 154
mentem ad philosophiam adpulisti, quam haec civitas aspernata numquam est. Nam et referta quondam Italia Pythagoreorum fuit tum, cum erat in hac gente magna illa Graecia; — ex quo etiam quidam Numam Pompilium regem nostrum fuisse Pythagoreum ferunt, qui annis ante permultis fuit quam ipse Pythagoras; quo etiam maior vir habendus est, quom illam sapientiam constituendae civitatis duobus prope saeculis ante cognovit, quam eam Graeci natam esse senserunt; — et certe non tulit ullos haec civitas aut gloria

clariores aut auctoritate graviores aut humanitate po-
litiores P. Africano C. Laelio L. Furio, qui secum eru-
ditissimos homines ex Graecia palam semper habuerunt.
155 Atque ego hoc ex iis saepe audivi, quom dicerent per-
gratum Atheniensis et sibi fecisse et multis principi-
bus civitatis, quod, quom ad senatum legatos de suis
rebus maxumis mitterent, tris illius aetatis nobilissi-
mos philosophos misissent Carneadem et Critolaum
et Diogenem. Itaque eos, dum Romae essent, et a
se et ab aliis frequenter auditos; quos tu quom ha-
beres auctores, Antoni, miror cur philosophiae sicut
156 Zethus ille Pacuvianus prope bellum indixeris. Minime,
inquit Antonius, ac sic decrevi philosophari potius ut
Neoptolemus apud Ennium paucis: nam omnino
haud placet. Sed tamen haec est mea sententia,
quam videbar exposuisse: ego ista studia non im-
probo, moderata modo sint; opinionem istorum stu-
diorum et suspicionem artificii apud eos, qui res iudi-
cent, oratori adversariam esse arbitror. Inminuit enim
38 et oratoris auctoritatem et orationis fidem. Sed, ut
157 eo revocetur unde huc declinavit oratio, ex tribus istis
clarissimis philosophis, quos Romam venisse dixisti,
videsne Diogenem eum fuisse, qui diceret artem se
tradere bene disserendi et vera ac falsa diiudicandi,
quam verbo Graeco διαλεκτικὴν appellaret? In hac
arte, si modo est haec ars, nullum est praeceptum
quo modo verum inveniatur, sed tantum est quo modo
158 iudicetur. Nam et omne, quod eloquimur sic, ut id
aut esse dicamus aut non esse — et, si simpliciter
dictum sit, suscipiunt dialectici, ut iudicent verum[ne]
sit an falsum, et, si coniuncte sit elatum et adiuncta
sint alia, iudicant rectene adiuncta sint et verane
summa sit unius cuiusque rationis et ad extremum
ipsi se compungunt suis acuminibus et multa quae-
rendo reperiunt non modo ea, quae iam non possint
ipsi dissolvere, sed etiam quibus ante exorsa et potius
159 detexta prope retexantur. Hic nos igitur Stoicus iste

nihil adiuvat, quoniam quem ad modum inveniam quid dicam non docet; atque idem etiam impedit, quod et multa reperit, quae negat ullo modo posse dissolvi, et genus sermonis adfert non liquidum, non fusum ac profluens, sed exile aridum concisum ac minutum. Quod si qui probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateatur. Haec enim nostra oratio multitudinis est auribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quae non aurificis statera sed populari quadam trutina examinantur. Quare istam artem totam dimittimus, quae 160
in excogitandis argumentis muta nimium est in iudicandis nimium loquax. Critolaum istum, quem cum Diogene venisse commemoras, puto plus huic nostro studio prodesse potuisse. Erat enim ab isto Aristotele, a cuius inventis tibi ego videor non longe aberrare. Atque inter hunc Aristotelem, cuius et illum legi librum, in quo exposuit dicendi artis omnium superiorum, et illos, in quibus ipse sua quaedam de eadem arte dixit, et hos germanos huius artis magistros hoc mihi visum est interesse, quod ille eadem acie mentis, qua rerum omnium vim naturamque viderat, haec quoque aspexit quae ad dicendi artem, quam ille despiciebat, pertinebant; illi autem, qui hoc solum colebant, habitarunt in hac una ratione tractanda, non eadem prudentia qua ille, sed usu in hoc uno genere studioque maiore. Carneadi vero vis incredibilis illa 161
dicendi et varietas perquam esset optanda nobis; qui nullam umquam in illis suis disputationibus rem defendit quam non probarit, nullam oppugnavit quam non everterit. Sed hoc maius est quiddam quam ab his, qui haec tradunt et docent, postulandum sit.

Ego autem si quem nunc rudem plane institui 39
ad dicendum velim, iis potius tradam assiduis uno 162
opere eandem incudem diem noctemque tundentibus, qui omnis tenuissimas particulas atque omnia minima mansa ut nutrices infantibus pueris in os inserant.

Sin sit is qui et doctrina [mihi] liberaliter institutus
et aliquo iam imbutus usu et satis acri ingenio esse
videatur, illuc eum rapiam, ubi non seclusa aliqua
acula teneatur, sed unde universum flumen erumpat;
qui illi sedes et quasi domicilia omnium argumento-
rum commonstret et ea breviter inlustret verbisque
163 definiat. Quid enim est in quo haereat qui viderit
omne, quod sumatur in oratione aut probandum aut
refellendum, aut ex sua sumi vi atque natura aut ad-
sumi foris? Ex sua vi, quom aut res quae sit tota
quaeratur aut pars eius aut vocabulum quod habeat
aut quippiam rem illam quod attingat; extrinsecus
autem, cum ea, quae sunt foris neque haerent in rei
164 natura, colliguntur. Si res tota quaeritur, definitione
universa [vis] explicanda est sic: Si maiestas est am-
plitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit, qui exer-
citum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum,
165 qui id fecisset, populi Romani potestati tradidit. Sin
pars, partitione hoc modo: Aut senatui parendum de
salute rei publicae fuit aut aliud consilium instituen-
dum aut sua sponte faciendum; aliud consilium su-
perbum, suum adrogans; utendum igitur fuit consilio
senatus. Si ex vocabulo, ut Carbo: Sei consul est
166 qui consulit patriae, quid aliud fecit Opimius? Sin
ab eo quod rem attingit, plures sunt argumentorum
sedes ac loci. Nam et coniuncta quaeremus et genera
et partis generibus subiectas et similitudines et dissi-
militudines et contraria et consequentia et consentanea
et quasi praecurrentia et repugnantia et causas rerum
vestigabimus et ea quae ex causis orta sint et maiora
40 paria minora quaeremus. Ex coniunctis sic argumenta
167 ducuntur: Si pietati summa tribuenda laus est, debetis
moveri, quom Q. Metellum tam pie lugere videatis.
Ex genere autem: Si magistratus in populi Romani
esse potestate debent, quid Norbanum accusas, cuius
168 tribunatus voluntati paruit civitatis? Ex parte autem
ea quae est subiecta generi: Si omnes qui rei publicae

consulunt cari nobis esse debent, certe in primis im-
peratores, quorum consiliis virtute periculis retinemus
et nostram salutem et imperii dignitatem. Ex simili-
tudine autem: Si ferae partus suos diligunt, qua nos
in liberos nostros indulgentia esse debemus? At ex 169
dissimilitudine: Si barbarorum est in diem vivere,
nostra consilia sempiternum tempus spectare debent.
Atque utroque in genere et similitudinis et dissimili-
tudinis exempla sunt ex aliorum factis aut dictis aut
eventis et fictae narrationes saepe ponendae. Iam ex
contrario: Si Gracchus nefarie, praeclare Opimius. Ex 170
consequentibus: Si et ferro interfectus ille et tu ini-
micus ei cum gladio cruento comprensus in illo ipso
loco et nemo praeter te ibi visus est et causa nemini
et tu semper audax, quid est quod de facinore dubi-
tare possimus? Ex consentaneis et ex praecurrentibus
et ex repugnantibus, ut [olim] Crassus adulescens:
Non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bo-
num civem putabunt. Simulasse te et aliquid quae-
sisse perspicuumst, quod Ti. Gracchi mortem saepe in
contionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius
fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod
semper a bonis dissedisti. Ex causis autem rerum 171
sic: Avaritiam si tollere voltis, mater eius est tollenda
luxuries. Ex iis autem quae sunt orta de causis: Si
aerarii copiis et ad belli adiumenta et ad ornamenta
pacis utimur, vectigalibus serviamus. Maiora autem 172
et minora et paria comparabimus sic: ex maiore: Si
bona existimatio divitiis praestat et pecunia tanto
opere expetitur, quanto gloria magis est expetenda!
ex minore:

Hic parvae consuetudinis
Causa huius mortem tam fert familiariter:
Quid si ipse amasset? quid hic mihi faciet patri?

Ex pari: Est eiusdem et eripere et contra rem pu-
blicam largiri pecunias. Foris autem adsumuntur ea, 173

quae non sua vi sed extranea sublevantur, ut haec:
Hoc verum est; dixit enim Q. Lutatius. Hoc falsum
est; habita enim quaestio est. Hoc sequi necesse est;
recita enim tabulas. De quo genere toto paulo ante
41 dixi. Haec ut brevissime dici potuerunt, ita a me
174 dicta sunt. Ut enim si aurum quoi, quod esset mul-
tifariam defossum, commonstrare vellem, satis esse
deberet, si signa et notas ostenderem locorum, quibus
cognitis ipse sibi foderet et id quod vellet parvo la-
bore nullo errore inveniret, sic has ego argumentorum
volui notas quaerenti demonstrare ubi sint; reliqua
175 cura et cogitatione eruuntur. Quod autem argumen-
torum genus cuique causarum generi maxime con-
veniat, non est artis exquisitae praescribere, sed est
mediocris ingenii iudicare. Neque enim nunc id agi-
mus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut
doctissimis hominibus usus nostri quasi quaedam mo-
nita tradamus. His igitur locis in mente et cogita-
tione defixis et in omni re ad dicendum posita ex-
citatis, nihil erit quod oratorem effugere possit non
modo in forensibus disceptationibus sed omnino in
176 ullo genere dicendi. Si vero adsequetur, ut talis vi-
deatur, qualem se videri velit, et animos eorum ita
adficiat apud quos aget, ut eos quoquomque velit vel tra-
here vel rapere possit, nihil profecto praeterea ad dicen-
dum requiret. Iam illud videmus nequaquam satis esse
reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis.
177 Tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat
artem qui audiat aut defetigetur similitudinis satietate.
Proponi oportet quid adferas et quare ita sit osten-
dere; ex isdem illis locis interdum concludere, relin-
quere alias alioque transire; saepe non proponere ac
ratione ipsa adferenda quid proponendum fuerit de-
clarare; si quoi quid simile dicas, prius ut simile dicas
confirmes, deinde quod agitur adiungas; interpuncta ar-
gumentorum plerumque occulas, ne quis ea numerare
possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

Haec ut et properans et apud doctos et semi- 42
doctus ipse percurro, ut aliquando ad illa maiora 178
veniamus. Nihil est enim in dicendo, Catule, maius
quam ut faveat oratori is, qui audiet, utique ipse sic
moveatur, ut impetu quodam animi et perturbatione
magis quam iudicio aut consilio regatur. Plura enim
multo homines iudicant odio aut amore aut cupidi-
tate aut iracundia aut dolore aut laetitia aut spe aut
timore aut errore aut aliqua permotione mentis quam
veritate aut praescripto aut iuris norma aliqua aut
iudicii formula aut legibus. Quare, nisi quid vobis 179
aliud placet, ad illa pergamus.

Paulum, inquit Catulus, etiam nunc deesse videtur
iis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante
explicandum, quam illuc proficiscare, quo te dicis in-
tendere. Quidnam? inquit. Qui ordo tibi placeat, in-
quit Catulus, et quae dispositio argumentorum, in qua
tu mihi semper deus videri soles. Vide quam sim, 180
inquit, deus in isto genere, Catule. Non hercule mihi
nisi admonito venisset in mentem; ut possis existi-
mare me in ea, in quibus non numquam aliquid effi-
cere videor, usu solere in dicendo vel casu potius
incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non
noram, sic tamquam ignotum hominem praeteribam,
tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus
possit; sed tamen mihi videris ante tempus a me ra-
tionem ordinis et disponendarum rerum requisisse.
Nam si ego omnem vim oratoris in argumentis et in 181
re ipsa per se probanda posuissem, tempus esset iam
de ordine argumentorum et de conlocatione rerum
aliquid dicere; sed quom tria sint a me [pro]posita,
de uno dictum, quom de duobus reliquis dixero, tum
erit denique de disponenda tota oratione quaerendum.

Valet igitur multum ad vincendum probari mores 43
et instituta [et facta et vitam] eorum, qui agent causas, 182
et eorum, pro quibus, et item improbari adversariorum
animosque eorum, apud quos agetur, conciliari quam

maxume ad benivolentiam quom erga oratorem tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis rebus gestis existumatione vitae; quae facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. Sed haec adiuvat in oratore lenitas vocis vultus [pudoris significatio] verbotum [comitas]; si quid persequare acrius, ut invitus et coactus facere videare. Facilitatis liberalitatis mansuetudinis pietatis grati animi, non appetentis, non avidi signa proferre perutile est; eaque omnia, quae proborum demissorum, non acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerborum sunt, valde benivolentiam conciliant abalienantque ab iis, in quibus haec sunt. Itaque eadem sunt in adversarios ex contrario
183 conferenda. Sed genus hoc totum orationis in iis causis excellit, in quibus minus potest inflammari animus iudicis acri et vehementi quadam incitatione. Non enim semper fortis oratio quaeritur, sed saepe placida summissa lenis, quae maxime commendat reos. Reos autem appello non eos modo, qui arguuntur, sed omnis, quorum de re disceptatur; sic enim olim loque-
184 bantur. Horum igitur exprimere mores oratione iustos integros religiosos timidos perferentis iniuriarum mirum quiddam valet; et hoc vel in principiis vel in re narranda vel in perorando tantam habet vim, si est suaviter et cum sensu tractatum, ut saepe plus quam causa valeat. Tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio. Genere enim quodam sententiarum et genere verborum adhibita etiam actione leni facilitatemque significanti efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni
44 viri esse videantur. Huic autem est illa dispar ad-
185 iuncta ratio orationis, quae alio quodam genere mentis iudicum permovet impellitque, ut aut oderint aut diligant aut invideant aut salvom velint aut metuant aut sperent aut cupiant aut abhorreant aut laetentur aut maereant aut misereantur aut poenire velint aut ad

eos motus deducantur, si qui finitumi sunt [et de propinquis ac talibus animi permotionibus]. Atque 186
illud optandum est oratori, ut aliquam permotionem animorum sua sponte ipsi adferant ad causam iudices ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam. Facilius est enim currentem, ut aiunt, incitare quam commovere languentem. Sin id aut non erit aut erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur aegro adhibere medicinam, non solum morbus eius [cui mederi volet] sed etiam consuetudo valentis et natura corporis cognoscendast, sic equidem quom adgredior in ancipiti causa et gravi ad animos iudicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione curaque versor, ut odorer quam sagacissime possim quid sentiant, quid existiment, quid expectent, quid velint, quo deduci oratione facillume posse videantur. Si se dant 187
et, ut ante dixi, sua sponte quo impellimus inclinant atque propendent, accipio quod datur et ad id, unde aliquis flatus ostenditur, vela do. Sin est integer quietusque iudex, plus est operis. Sunt enim omnia dicendo excitanda nihil adiuvante natura. Sed tantam vim habet illa, quae recte a bono poeta dicta est f l e x a n i m a a t q u e o m n i u m r e g i n a r e r u m oratio, ut non modo inclinantem excipere aut stantem inclinare sed etiam adversantem ac repugnantem ut imperator fortis ac bonus capere possit. Haec sunt illa, 45
quae me ludens Crassus modo flagitabat, quom a me 188
divinitus tractari solere diceret et in causa M'. Aquili Gaique Norbani nonnullisque aliis quasi praeclare acta laudaret; quae mehercule ego, Crasse, quom a te tractantur in causis, horrere soleo. Tanta vis animi, tantus impetus, tantus dolor oculis voltu gestu, digito denique isto tuo significari solet; tantum est flumen gravissimorum optimorumque verborum, tam integrae sententiae, tam verae, tam novae, tam sine pigmentis fucoque puerili, ut mihi non solum tu incendere iudicem, sed ipse ardere videaris.

189 Neque fieri potest, ut doleat is qui audit, ut oderit,
ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum mi-
sericordiamque deducatur, nisi omnes illi motus, quos
orator adhibere volet iudici, in ipso oratore impressi
esse atque inusti videbuntur. Quod si fictus aliqui
dolor suscipiendus esset et si in eius modi genere ora-
tionis nihil esset nisi falsum atque imitatione simu-
latum, maior ars aliqua forsitan esset requirenda. Nunc
ego quid tibi, Crasse, quid ceteris accidat nescio; de
me autem causa nulla est cur apud homines pruden-
tissimos atque amicissimos mentiar. Non mehercule
umquam apud iudices [aut] dolorem aut misericordiam
aut invidiam aut odium dicendo excitare volui quin
ipse in commovendis iudicibus his ipsis sensibus, ad
190 quos illos adducere vellem, permoverer. Neque est
enim facile perficere, ut irascatur ei quoi tu velis iudex,
si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum
quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio ante
viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi tu ei
signa doloris tui verbis sententiis voce voltu con-
lacrumatione denique ostenderis. Ut enim nulla ma-
teries tam facilis ad exardescendum est, quae nisi
admoto igni ignem concipere possit, sic nulla mens
est tam ad comprehendendam vim orationis parata,
quae possit incendi, nisi ipse inflammatus ad eam et
46 ardens accesseris. Ac ne hoc forte magnum ac mira-
191 bile esse videatur, hominem totiens irasci, totiens
dolere, totiens omni motu animi concitari, praesertim
in rebus alienis, magna vis est earum sententiarum
atque eorum locorum, quae agas tractesque dicendo,
nihil ut opus sit simulatione et fallaciis. Ipsa enim
natura orationis eius, quae suscipitur ad aliorum ani-
mos permovendos, oratorem ipsum magis etiam quam
192 quemquam eorum qui audiunt permovet. Et ne hoc
in causis, in iudiciis, in amicorum periclis, in concursu
hominum, in civitate, in foro accidere miremur, quom
agitur non solum ingeni nostri existimatio — nam id

esset levius; quamquam, quom professus sis te id posse facere, quod pauci, ne id quidem neglegendum est —, sed alia sunt maiora multo, fides officium diligentia, quibus rebus adducti, etiam quom alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni volumus haberi, existimare non possumus. Sed, ut dixi, 193
ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum quam versus, quam scaena, quam fabulae? Tamen in hoc genere saepe ipse vidi, ut ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur † spondalli illa dicentis,

Segregare abs te ausus aut sine illo Salamina ingredi?
Neque paternum aspectum es veritus?

Nunquam illum aspectum dicebat, quin mihi Telamo iratus furere luctu filii videretur; ut idem inflexa ad miserabilem sonum voce:

Quom aetate exacta indigem
Liberum lacerasti orbasti extinxti; neque fratris necis
Neque eius gnati parvi, qui tibi in tutelamst traditus —

flens ac lugens dicere videbatur. Quae si ille histrio, cotidie quom ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat, quid Pacuvium putatis in scribendo leni animo ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. Saepe enim audivi poetam bonum neminem — id quod 194
a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt — sine inflammatione animorum existere posse et sine quodam adflatu quasi furoris. Quare nolite existimare 47
me ipsum, qui non heroum veteres casus fictosque luctus velim imitari atque adumbrare dicendo — neque actor sum alienae personae sed auctor meae —, cum mihi M'. Aquilius in civitate retinendus esset, quae in illa causa peroranda fecerim sine magno dolore fe-

195 cisse. Quem enim ego consulem fuisse, imperatorem
ornatum a senatu, ovantem in Capitolium ascendisse
meminissem, hunc cum adflictum debilitatum mae-
rentem in summum discrimen adductum viderem, non
prius sum conatus misericordiam aliis commovere,
quam misericordia sum ipse captus. Sensi equidem
tum magnopere moveri iudices, quom excitavi mae-
stum ac sordidatum senem et cum ista feci, quae tu,
Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio,
sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tu-
196 nicam, ut cicatrices ostenderem. Cum C. Marius mae-
rorem orationis meae praesens ac sedens multum
lacrumis suis adiuvaret quomque ego illum crebro ap-
pellans collegam ei suum commendarem atque ipsum
advocatum ad communem imperatorum fortunam de-
fendendam invocarem, non fuit haec sine meis lacrumis,
non sine dolore magno miseratio omniumque deorum
et hominum et civium et sociorum imploratio. Quibus
omnibus verbis, quae a me tum sunt habita, si dolor
afuisset meus, non modo non miserabilis sed etiam
inridenda fuisset oratio mea. Quam ob rem hoc vos
doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus ma-
gister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis.
197 Quamquam te quidem quid hoc doceam, qui in accu-
sando sodali meo tantum incendium non oratione so-
lum sed etiam multo magis vi et dolore et ardore
animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix co-
narer accedere? Habueras enim tu omnia in causa
superiora: vim fugam lapidationem crudelitatem tri-
buniciam in Caepionis gravi miserabilique casu in
iudicium vocabas; deinde principem et senatus et civi-
tatis M. Aemilium lapide percussum esse constabat;
vi pulsum e templo L. Cottam et T. Didium, cum
intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare.
48 Accedebat ut haec tu adulescens pro re publica queri
198 summa cum dignitate existimarere, ego homo censorius
vix satis honeste viderer seditiosum civem et in ho-

minis consularis calamitate crudelem posse defendere. Erant optimi cives iudices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quaedam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi sodalis fuisset. Hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? Quid fecerim narrabo. Si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis. Omnium seditionum genera vitia pericula collegi eam- 199
que orationem ex omni rei publicae nostrae temporum varietate repetivi conclusique ita ut dicerem, etsi omnes molestae semper seditiones fuissent, iustas tamen fuisse non nullas et prope necessarias. Tum illa, quae modo Crassus commemorabat, egi: neque reges ex hac civitate exigi neque tribunos plebis creari neque plebis scitis totiens consularem potestatem minui neque provocationem patronam illam civitatis ac vindicem libertatis populo Romano dari sine nobilium dissensione potuisse; ac si illae seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine atque in fraude capitali esse ponendum. Quod si umquam populo Romano concessum esset, ut iure incitatus videretur, id quod docebam saepe esse concessum, nullam illa causa iustiorem fuisse. Tum omnem orationem traduxi et converti in increpandam Caepionis fugam, in deplorandum interitum exercitus. Sic et eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam et animos equitum Romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur, ad Q. Caepionis odium, a quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renovabam [atque revocabam]. Quod ubi sensi me in possessio- 49
nem iudicii ac defensionis meae constitisse, quod et 200
populi benivolentiam mihi conciliaram, cuius ius etiam cum seditionis coniunctione defenderam, et iudicum animos totos vel calamitate civitatis vel luctu ac desiderio propinquorum vel odio proprio in Caepionem ad causam nostram converteram, tum admiscere huic

generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi, lenitatis et mansuetudinis coepi: me pro meo sodali, qui mihi in liberum locum more maiorum esse deberet, et pro mea omni fama prope fortunisque decernere, nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse quam si, is qui saepe alienissimis a me sed meis tamen civibus saluti existimarer fuisse, sodali meo
201 auxilium ferre non potuissem. Petebam a iudicibus, ut illud aetati meae, ut honoribus, ut rebus gestis concederent, si iusto, si pio dolore me esse adfectum viderent; praesertim si in aliis causis intellexissent omnia me semper pro amicorum periculis, nihil umquam pro me ipso deprecatum. Sic in illa omni defensione atque causa quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Appuleia dicerem, ut quid esset minuere maiestatem explicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi; his duabus partibus orationis, quarum altera commendationem habet altera concitationem, quae minime praeceptis artium sunt perpolitae, omnis est tamen illa causa tractata, ut et acerrumus in Caepionis invidia renovanda et in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer. Ita magis adfectis animis iudicum quam doctis tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio
50 victa. Hic Sulpicius: Vere hercle, inquit, Antoni, ista
202 commemoras. Nam ego nihil umquam vidi quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa ipsa causa. Quom enim, quem ad modum dixisti, tibi ego non iudicium sed incendium tradidissem, quod tuum principium, di immortales, fuit! qui timor! quae dubitatio [quanta haesitatio] tractusque verborum! Ut tu illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti: te pro homine pernecessario quaestore tuo [dicere]! quam tibi primum munisti ad
203 te audiendum viam! Ecce autem, quom [te] nihil aliud profecisse arbitrarer nisi ut homines tibi civem

inprobum defendenti ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte coepisti, nihil dum aliis suspicantibus, me vero iam pertimescente, ut illam non Norbani seditionem sed populi Romani iracundiam neque eam iniustam sed meritam ac debitam fuisse defenderes. Deinde qui locus a te praetermissus est in Caepionem? Ut tu illa omnia odio invidia misericordia miscuisti! Neque haec solum in defensione sed etiam in Scauro ceterisque meis testibus, quorum testimonia non refellendo sed ad eundem impetum populi confugiendo refutasti. Quae quom abs te modo comme- 204 morarentur, equidem nulla praecepta desiderabam; ipsam tamen istam [demonstrationem defensionum tuarum abs te ipso commemoratam] doctrinam esse non mediocrem puto. Atqui, si ita placet, [inquit,] trademus etiam quae nos sequi in dicendo quaeque maxume spectare solemus. Docuit enim iam nos longa vita ususque rerum maxumarum, ut quibus rebus animi hominum moverentur teneremus.

51

Equidem primum considerare soleo postuletne 205 causa. Nam neque parvis in rebus adhibendae sunt hae dicendi faces neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere possimus, ne aut inrisione aut odio digni putemur, si aut tragoedias agamus in nugis aut convellere adoriamur ea, quae non possint commoveri. Iam quoniam 206 haec fere maxume sunt in iudicum animis aut quiquomque illi erunt, apud quos agemus, oratione molienda, amor odium iracundia invidia misericordia spes laetitia timor molestia, sentimus amorem conciliari, si id iure videamur, quod sit utile ipsis apud quos agamus, defendere; aut si pro bonis viris aut certe pro iis, qui illis boni atque utiles sint, laborare. Namque haec res amorem magis conciliat, illa virtutis defensio caritatem; plusque proficit, si ponetur spes utilitatis futurae quam praeteriti beneficii commemoratio. Eni- 207 tendumst, ut ostendas in ea re, quam defendas, aut

dignitatem esse aut utilitatem, eumque, cui concilies
hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam ret-
tulisse ac nihil omnino fecisse causa sua. Invidetur
enim commodis hominum ipsorum, studiis autem
208 eorum ceteris commodandi favetur. Videndumque hoc
loco est, ne, quos ob benefacta diligi volemus, eorum
laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis
ecferre videamur. Atque eisdem his ex locis et in
alios odium struere discemus et a nobis ac nostris
demovere; eademque haec genera sunt tractanda in
iracundia vel excitanda vel sedanda. Nam si, quod
ipsis qui audiunt perniciosum aut inutile sit, id factum
augeas, odium creatur; sin, quod aut in bonos viros
aut in eos, quos minime quisque debuerit, aut in rem
publicam, tum excitatur, si non tam acerbum odium,
tamen aut invidiae aut odii non dissimilis offensio.
209 Item timor incutitur aut ex ipsorum periculis aut ex
communibus. Interior est ille proprius; sed hic quoque
communis ad eandem similitudinem est perducendus.
52 Par atque una ratio est spei, laetitiae, molestiae; sed
haud sciam an acerrimus longe sit omnium motus
invidiae nec minus virium opus sit in ea comprimenda
quam in excitanda. Invident autem homines maxume
paribus aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos
autem dolent evolasse; sed etiam superioribus invidetur
saepe vehementer et eo magis, si intolerantius se
iactant et aequabilitatem communis iuris praestantia
dignitatis aut fortunae suae transeunt. Quae si in-
flammanda sunt, maxume dicendumst non esse virtute
parta, deinde etiam vitiis atque peccatis, tum, si erunt
honestiora atque graviora, tamen non esse tanti ulla
merita, quanta insolentia hominis quantumque fastidium.
210 Ad sedandum autem, magno illa labore magnis peri-
culis esse parta nec ad suum commodum sed ad alio-
rum esse conlata, quae si quam gloriam peperisse
videantur, tamenetsi ea non sit iniqua merces periculi,
tamen ea non delectari totamque abicere atque de-

ponere; omninoque perficiendum est — quoniam pleri-
que sunt invidi maximeque hoc est commune vitium
et perpetuum; invidetur autem praestanti florentique
fortunae —, ut haec opinio minuatur et illa excellens
opinione fortuna cum laboribus et miseriis permixta
[esse] videatur. Iam misericordia movetur, si is qui 211
audit adduci potest, ut illa, quae de altero deplorentur,
ad suas res revocet, quas aut tulerit acerbas aut
timeat, ut intuens alium crebro ad se ipsum revortatur;
et cum singuli casus rerum humanarum graviter ac-
cipiuntur, si dicuntur dolenter, tum adflicta et prostrata
virtus maxume luctuosa est; et, ut illa altera pars
orationis, quae probitatis commendatione boni viri
debet speciem tueri, lenis, ut saepe iam dixi, atque
summissa, sic haec, quae suscipitur ab oratore ad
commutandos animos atque omni ratione flectendos,
intenta ac vehemens esse debet. Sed est quaedam in 53
his duobus generibus, quorum alterum lene alterum 212
vehemens esse volumus, difficilis ad distinguendum
similitudo. Nam et ex illa lenitate, qua conciliamur
iis qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem
excitamus, influat oportet aliquid, et ex hac vi non
numquam animi aliquid inflandumst illi lenitati;
neque est ulla temperatior oratio quam illa, in qua
asperitas contentionis oratoris ipsius humanitate con-
ditur, remissio autem lenitatis quadam gravitate et
contentione firmatur. In utroque autem genere dicendi 213
et illo, in quo vis atque contentio quaeritur, et hoc,
quod ad vitam et mores accommodatur, et principia
tarda [sunt] et exitus tamen spissi et producti esse
debent. Nam neque adsiliendum statim est ad genus
illud orationis — abest enim totum a causa et ho-
mines prius illud ipsum quod proprium sui iudicii est
audire desiderant — nec cum in eam rationem ingressus
sis, celeriter discedendum est. Non enim, sicut argu- 214
mentum, simul atque positum est, arripitur alterumque
et tertium poscitur, item misericordiam aut invidiam

aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commovere. Argumentum ratio ipsa confirmat atque simul atque emissum est, adhaerescit; illud autem genus orationis non cognitionem iudicis sed magis perturbationem requirit, quam consequi nisi multa et varia et copiosa oratione et simili contentionis actione nemo potest.
215 Quare qui aut breviter aut summisse dicunt, docere iudicem possunt, commovere non possunt; in quo sunt omnia. Iam illud perspicuumst omnium rerum in contrarias partis facultatem ex isdem suppeditari locis. Sed argumento resistendum est aut iis, quae comprobandi eius causa sumuntur, reprehendendis aut demonstrando id, quod concludere illi velint, non effici ex propositis nec esse consequens; aut, si ita non refellas, adferendum est in contrariam partem quod sit
216 aut gravius aut aeque grave. Illa autem, quae aut conciliationis causa leniter aut permotionis vehementer aguntur, contrariis commotionibus auferenda sunt, ut odio benivolentia, ut misericordia invidia tollatur.

54 Suavis autem est et vehementer saepe utilis iocus et facetiae; quae, etiam si alia omnia tradi arte possunt, naturae sunt propria certe neque ullam artem desiderant. In quibus tu longe aliis mea sententia, Caesar, excellis; quo magis mihi etiam aut testis esse potes nullam esse artem salis aut, si qua est, eam tu
217 potissimum nos docere. Ego vero, inquit, omni de re facilius puto esse ab homine non inurbano quam de ipsius facetiis disputari. Itaque cum quosdam Graecos inscriptos libros esse vidissem *περὶ γελοίου*, nonnullam in spem veneram posse me ex iis aliquid discere. Inveni autem ridicula et salsa multa Graecorum — nam et Siculi in eo genere et Rhodii et Byzantii et praeter ceteros Attici excellunt —, sed qui eius rei rationem quandam conati sunt artemque tradere, sic insulsi extiterunt, ut nihil aliud eorum
218 nisi ipsa insulsitas rideatur. Quare mihi quidem nullo

modo videtur doctrina ista res posse tradi. Et enim
quom duo genera sint facetiarum, alterum aequabiliter
in omni sermone fusum alterum peracutum et breve,
illa a veteribus superior cavillatio, haec altera dica-
citas nominata est. Leve nomen habet utraque res!
quippe; leve enim est totum hoc risum movere. Verum 219
tamen, ut dicis, Antoni, multum in causis persaepe
lepore et facetiis profici vidi. Sed quom in illo genere
perpetuae festivitatis ars non desideretur — natura
enim fingit homines et creat imitatores et narratores
facetos adiuvante et voltu et voce et ipso genere
sermonis —, tum vero in hoc altero dicacitatis quid
habet ars loci, quom ante illud facete dictum emissum
haerere debeat, quam cogitari potuisse videatur? Quid 220
enim hic meus frater ab arte adiuvari potuit, quom
a Philippo interrogatus quid latraret *furem se videre*
respondit? Quid in omni oratione Crassus vel apud
centumviros contra Scaevolam vel contra accusatorem
Brutum, quom pro Cn. Planco diceret? Nam id, quod
tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est omnium sententia
concedendum. Non enim fere quisquam reperietur
praeter hunc in utroque genere leporis excellens et
illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod in
celeritate atque dictost. Nam haec perpetua contra 221
Scaevolam Curiana defensio tota redundavit hilaritate
quadam et ioco; dicta illa brevia non habuit. Parcebat
enim adversarii dignitati; in quo ipse conservabat suam;
quod est hominibus facetis et dicacibus difficillumum,
habere hominum rationem et temporum et ea quae
occurrant, quom salsissime dici possunt, tenere. Itaque
nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse inter-
pretantur. Dicere enim aiunt Ennium *flammam a* 222
sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam
bona dicta teneat; haec scilicet bona dicta, quae
salsa sint; nam ea *dicta* appellantur proprio iam
nomine. Sed ut in Scaevola continuit ea Crassus 55
atque in illo altero genere, in quo nulli aculei con-

tumeliarum inerant, causam illam disputationemque lusit, sic in Bruto, quem oderat et quem dignum con-
223 tumelia iudicabat, utroque genere pugnavit. Quam multa de balneis, quas nuper ille vendiderat, quam multa de amisso patrimonio dixit! atque illa brevia, quom ille diceret se sine causa sudare: Minime enim, modo existi de balneis, innumerabilia fuerunt, sed non minus iucunda illa perpetua. Quom enim Brutus duo lectores excitasset et alteri de colonia Narbonensi Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege Servilia, et cum contraria inter sese de re publica capita contulisset, noster hic facetissime tris patris Bruti de iure civili libellos tribus legendos dedit.
224 Ex libro primo: FORTE EVENIT, UT IN PRIVERNATI ESSEMUS EGO ET M. FILIUS. Brute, testificatur pater se tibi Privernatem fundum reliquisse. Deinde ex libro secundo: IN ALBANO ERAMUS EGO ET M. FILIUS. Sapiens videlicet homo cum primis nostrae civitatis norat hunc gurgitem; metuebat ne, quom is nihil haberet, nihil esse ei relictum putaretur. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit — tot enim, ut audivi Scaevolam dicere, sunt veri Bruti libri —, IN TIBURTI FORTE ASSEDIMUS EGO ET M. FILIUS. Ubi sunt hi fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit? Quod nisi puberem te, inquit, iam haberet, quartum librum composuisset et se etiam in balneis lotum cum
225 filio scriptum reliquisset. Quis est igitur, qui non fateatur hoc lepore atque his facetiis non minus refutatum esse Brutum quam illis tragoediis, quas egit eidem, quom casu in eadem causa efferretur anus Iunia. Pro di immortales, quae fuit illa, quanta vis! quam inexpectata! quam repentina! quom coniectis oculis, gestu omni et imminenti, summa gravitate et celeritate verborum: Brute, quid sedes? quid illam anum patri nuntiare vis tuo? quid illis om-

nibus, quorum imagines duci vides? quid maioribus tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio liberavit? quid te agere? cui rei, cui gloriae, cui virtuti studere? patrimonione augendo? At id non est nobilitatis. Sed fac esse, nihil superest; lubidines totum 226 dissupaverunt. An iuri civili? Est paternum. Sed dicet te, cum aedes venderes, ne in rutis quidem et caesis solium tibi paternum reliquisse. An rei militari? Is qui numquam castra videris! An eloquentiae? Quae neque est in te et, quicquid est vocis ac linguae, omne in istum turpissimum calumniae quaestum contulisti! Tu lucem aspicere audes? tu hos intueri? [tu in foro,] tu in civium esse conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas non perhorrescis? quibus non modo imitandis sed ne conlocandis quidem tibi locum ullum 56 reliquisti. Sed haec tragica atque divina; faceta 227 autem et urbana innumerabilia vel ex una contione meministis. Nec enim maior contentio umquam fuit nec apud populum gravior oratio quam huius contra collegam in censura nuper neque lepore et festivitate conditior.

Quare tibi, Antoni, utrumque adsentior et multum facetias in dicendo prodesse saepe et eas arte nullo modo posse tradi. Illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse tantum et non huius rei quoque palmam [ut ceterarum] Crasso detulisse. Tum Antonius: 228 Ego vero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc Crasso paulum inviderem. Nam esse quamvis facetum atque salsum non nimis est per se ipsum invidendum; sed, quom omnium sit venustissimus et urbanissimus, omnium gravissimum et severissimum et esse et videri, quod isti contigit uni, [id] mihi vix ferendum videbatur. Hic quom adrisisset ipse Crassus: Ac tamen, inquit 229 Antonius, quom artem esse facetiarum, Iuli, negares,

aperuisti quiddam, quod praecipiendum videretur.
Haberi enim dixisti rationem oportere hominum rei
temporis, ne quid iocus de gravitate decerperet; quod
quidem in primis a Crasso observari solet. Sed hoc
praeceptum praetermittendarum est facetiarum, quom
iis nihil opus sit. Nos autem quo modo utamur, quom
opus sit, quaerimus, ut in adversarium et maxume, si
eius stultitia poterit agitari, in testem stultum cupidum
230 levem, si facile homines audituri videbuntur. Omnino
probabiliora sunt, quae lacessiti dicimus, quam quae
priores. Nam et ingenii celeritas maior est, quae ap-
paret in respondendo, et humanitatis est responsio.
Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti,
ut in ipsa ista contione nihil fere dictumst ab hoc,
quod quidem facetius dictum videretur, quod non
provocatus responderit. Erat autem tanta in Domitio
gravitas, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo ob-
iectum, lepore magis levandum quam contentione
frangendum videretur.

57 Tum Sulpicius: Quid igitur? patiemurne, inquit,
231 Caesarem, qui quamquam [M.] Crasso facetias concedit,
tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non
explicare nobis totum genus hoc iocandi quale sit et
unde ducatur, praesertim cum tantam vim et utili-
tatem salis et urbanitatis esse fateatur? Quid? si,
inquit Iulius, adsentior Antonio dicenti nullam esse
232 artem salis? Hic quom Sulpicius reticuisset: Quasi
vero, inquit Crassus, horum ipsorum, de quibus An-
tonius iam diu loquitur, ars ulla sit. Observatio
quaedam est, ut ipse dixit, earum rerum, quae in di-
cendo valent; quae si eloquentis facere posset, quis
esset non eloquens? Quis enim haec [vel] non facile
vel certe aliquo modo posset ediscere? Sed ego in
iis praeceptis hanc vim et hanc utilitatem esse arbitror,
non ut ad reperiendum quod dicamus arte ducamur,
sed ut ea, quae natura, quae studio, quae exercitatione
consequimur, aut recta esse confidamus aut prava in-

tellegamus, quom quo referenda sint didicerimus.
Quare, Caesar, ego quoque hoc a te peto, ut, si tibi 233
videtur, disputes de hoc toto iocandi genere quid sen-
tias, ne qua forte dicendi pars, quoniam ita voluistis,
in hoc tali coetu atque in tam accurato sermone
praeterita esse videatur. Ego vero, inquit ille, quoniam
conlectam a conviva, Crasse, exigis, non committam
ut, si defugerim, tibi causam aliquam recusandi dem.
Quamquam soleo saepe mirari eorum impudentiam,
qui agunt in scaena gestum inspectante Roscio. Quis
enim sese commovere potest cuius ille vitia non videat?
Sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de face-
tiis et docebo sus, ut aiunt, oratorem eum, quem
quom Catulus nuper audisset, *fenum alios aiebat*
esse oportere. Tum ille: Iocabatur, inquit, Catulus, 234
praesertim cum ita dicat ipse, ut ambrosia alendus esse
videatur. Verum te, Caesar, audiamus, ut Antoni reliqua
videamus. Et Antonius: Perpauca mihi quidem restant,
inquit; sed tamen defessus iam labore atque itinere
disputationis meae requiescam in Caesaris sermone
quasi in aliquo peropportuno devorsorio. Atqui, inquit 58
Iulius, non nimis liberale hospitium meum dices. Nam
te in viam, simulac perpaulum gustaris, extrudam et
eiciam.

Ac ne diutius vos demorer, de omni isto genere 235
quid sentiam perbreviter exponam. De risu quinque
sunt quae quaerantur: unum, quid sit; alterum, unde
sit; tertium, sitne oratoris [velle] risum movere;
quartum, quatenus; quintum, quae sint genera ridiculi.
Atque illud primum, quid sit ipse risus, quo pacto
concitetur, ubi sit, quo modo existat atque ita repente
erumpat, ut eum cupientes tenere nequeamus, et quo
modo simul latera os venas oculos vultum occupet,
viderit Democritus. Neque enim ad hunc sermonem
hoc pertinet, et, si pertineret, nescire me tamen id
non puderet, quod ne [ipsi] illi quidem scirent qui
pollicerentur. Locus autem et regio quasi ridiculi —236

nam id proxime quaeritur — turpitudine et deformitate
quadam continetur. Haec enim ridentur vel sola vel
maxime quae notant et signant turpitudinem aliquam
non turpiter. Est autem, ut ad illud tertium veniam,
est plane oratoris movere risum, vel quod ipsa hilaritas
benivolentiam conciliat ei, per quem excitata est, vel
quod admirantur omnes acumen, uno saepe in verbo
positum, maxime respondentis, non nunquam etiam
lacessentis, vel quod frangit adversarium, quod impedit,
quod elevat, quod deterret, quod refutat, vel quod
ipsum oratorem politum esse hominem significat, quod
eruditum, quod urbanum, maxime quod tristitiam ac
severitatem mitigat ac relaxat odiosasque res saepe,
quas argumentis dilui non facile est, ioco risuque
237 dissolvit. Quatenus autem sint ridicula tractanda ora-
tori perquam diligenter videndum est, quod in quarto
loco quaerendi posueramus. Nam nec insignis impro-
bitas et scelere iuncta nec rursus miseria insignis
agitata ridetur; facinerosos [enim] maiore quadam vi
quam ridiculi vulnerari volunt, miseros illudi nolunt,
nisi se forte iactant. Parcendum autem maxime [est]
59 caritati hominum, ne temere in eos dicas qui diliguntur.
238 Haec igitur adhibenda est primum in iocando mode-
ratio. Itaque ea facillime luduntur, quae neque odio
magno neque misericordia maxima digna sunt. Quam
ob rem materies omnis ridiculorum est in iis vitiis,
quae sunt in vita hominum neque carorum neque
calamitosorum neque eorum, qui ob facinus ad sup-
plicium rapiendi videntur[; eaque belle agitari videntur].
239 Est etiam deformitatis et corporis vitiorum satis bella
materies ad iocandum; sed quaerimus idem, quod in
ceteris rebus maxime quaerendum est, quatenus. In
quo non [modo] illud praecipitur, ne quid insulse, sed,
etiamsi [quid] perridicule possis, vitandum est oratori
utrumque, ne aut scurrilis iocus sit aut mimicus. Quae
cuius modi sint facilius iam intellegemus, quom ad
ipsa ridiculorum genera venerimus.

Duo sunt enim genera facetiarum, quorum alterum
re tractatur alterum dicto. Re, si quando quid tam- 240
quam aliquae fabellae narrantur, ut olim tu, Crasse,
in Memmium: comedisse eum lacertum Largii, quom
esset cum eo Tarracinae de amicula rixatus. Salsa
ac tamen a te ipso ficta [tota] narratio. Addidisti
clausulam tota Tarracina tum omnibus in parietibus
inscriptas fuisse litteras LLLMM. Quom quaereres id
quid esset, senem tibi quendam oppidanum dixisse:
Lacerat lacertum Largi mordax Memmius.
Perspicitis genus hoc quam sit facetum, quam elegans, 241
quam oratorium, sive habeas [vere] quod narrare possis,
quod tamen est mendaciunculis aspergendum, sive
fingas. Est autem huius generis virtus, ut ita facta
demonstres, ut mores eius, de quo narres, ut sermo,
ut vultus omnes exprimantur, ut iis qui audiunt tum
geri illa fierique videantur. In re est item ridiculum, 242
quod ex quadam depravata imitatione sumi solet, ut
idem Crassus: *Per tuam nobilitatem, per vestram*
familiam! Quid aliud fuit, in quo contio rideret,
nisi illa voltus et vocis imitatio? *Per tuas statuas!*
vero quom dixit, [et] extento bracchio paulum etiam
de gestu addidit, vehementius risimus. Ex hoc genere
est illa Rosciana imitatio senis: *Tibi ego, Antipho,*
has sero, inquit. Senium est, cum audio. Atque
ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautis-
sume tractandum sit. Mimorum est enim et etho-
logorum, si nimia est imitatio, sicut obscenitas. Orator
surripiat oportet imitationem, ut is qui audiet cogitet
plura quam videat; praestet idem ingenuitatem et
ruborem suum verborum turpitudine et rerum obsceni- 60
tate vitanda. Ergo haec duo genera sunt eius ridiculi, 243
quod in re positumst; quae sunt propria perpetuarum
facetiarum, in quibus describuntur hominum mores et
ita effinguntur, ut aut re narrata aliqua quales sunt
intellegantur aut imitatione breviter iniecta in aliquo
insigni ad irridendum vitio reperiantur. In dicto autem 244

ridiculum est id, quod verbi aut sententiae quodam
acumine movetur. Sed ut in illo superiore genere vel
narrationis vel imitationis vitanda est et mimorum et
ethologorum similitudo, sic in hoc scurrilis oratori
dicacitas magnopere fugienda est. Qui igitur distingue-
mus a Crasso, a Catulo, a ceteris familiarem vestrum
Granium aut Vargullam amicum meum? Non mehercule
in mentem mihi quidem venit: sunt enim dicaces;
Granio quidem nemo dicacior. Hoc opinor primum,
ne, quotiensquomque potuerit dictum dici, necesse
245 habeamus dicere. Pusillus testis processit. Licet,
inquit, rogare? Philippus. Tum quaesitor properans:
Modo breviter. Hic ille: Non accusabis. Per-
pusillum rogabo. Ridicule. Sed sedebat iudex L.
Aurifex brevior ipse quam testis etiam: omnis est
risus in iudicem conversus; visum est totum scurrile
ridiculum. Ergo haec, quae cadere possunt in quos
nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere
246 scurrilia. Ut iste, qui se volt dicacem — et mehercule
Appius est, sed non nunquam in hoc vitium scurrile
delabitur —, Cenabo, inquit, apud te, huic lusco
familiari meo C. Sextio: uni enim locum esse video.
[Est] hoc scurrile, quod sine causa lacessivit et tamen
id uni dixit, quod in omnes luscos conveniret. Ea
quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud
egregium Sexti et ex tempore: Manus lava, inquit,
247 et cena. Temporis igitur ratio et ipsius dicacitatis
moderatio et temperantia et raritas dictorum distinguent
oratorem a scurra; et quod nos cum causa dicimus,
non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid,
illi totum diem et sine causa. Quid enim est Vargulla
adsecutus, cum eum candidatus A. Sempronius cum M.
fratre suo complexus esset: Puer, abige muscas?
Risum quaesivit, qui est ex mea sententia vel tenuis-
simus ingenii fructus. Tempus igitur dicendi prudentia
et gravitate moderabimur; quarum utinam artem ali-
quam haberemus! sed domina natura est.

Nunc exponamus genera ipsa summatim quae [61] risum maxime moveant. Haec igitur sit prima partitio, [248] quod facete dicatur, id alias in re habere alias in verbo facetias; maxime autem homines delectari, si quando risus coniuncte re verboque moveatur. Sed hoc mementote, quoscumque locos attingam unde ridicula ducantur, ex isdem locis fere etiam gravis sententias posse duci. Tantum interest, quod gravitas honestis in rebus severisque, iocus in turpiculis et quasi deformibus ponitur; velut isdem verbis et laudare frugi servum possimus et, si est nequam, iocari. Ridiculum est illud Neronianum vetus in furace servo: Solum esse, cui domi nihil sit nec obsignatum nec obclusum; quod idem in bono servo dici solet. Sed hoc isdem etiam verbis; ex isdem autem locis omnia [249] [nascuntur]. Nam quod Sp. Carvilio graviter claudicanti ex volnere ob rem publicam accepto et ob eam causam verecundanti in publicum prodire mater dixit: Quin prodi, mi Spuri, quotiensquomque gradum facies, totiens tibi tuarum virtutum veniat in mentem! praeclarum et grave est; quod Calvino Glaucia claudicanti: Ubi est vetus illud: num claudicat? At hic clodicat! hoc ridiculum est; et utrumque ex eo, quod in claudicatione animadverti potuit, est ductum. Quid hoc Naevio ignavius? severe Scipio; at in male olentem: Video me a te circumveniri, subridicule Philippus. At utrumque genus continet verbi ad litteram immutati similitudo. Ex ambiguo dicta vel argutissima putantur, sed non [250] semper in ioco, saepe etiam in gravitate versantur. Africano illi superiori coronam sibi in convivio ad caput adcommodanti, quom ea saepius rumperetur, P. Licinius Varus: Noli mirari, inquit, si non convenit; caput enim magnum est; et laudabile et honestum. At ex eodem genere est: Calvo satis est quod dicit parum. Ne multa; nullum genus est ioci, quo non ex eodem severa et gravia sumantur.

251 Atque hoc etiam animadvertendum est, non esse omnia
ridicula faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum
quam sannio est? Sed ore voltu [imitandis moribus]
voce, denique corpore ridetur ipso. Salsum hunc
possum dicere atque ita, non ut eius modi oratorem
62 esse velim, sed ut mimum. Quare primum genus hoc,
quod risum vel maxume movet, non est nostrum: morosum superstitiosum suspiciosum gloriosum stultum;
naturae ridentur ipsae, quas personas agitare solemus,
252 non sustinere. Alterum genus est in imitatione, admodum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim si quando et cursim; aliter enim minime est liberale; tertium, oris depravatio, non [digna] nobis; quartum, obscenitas, non modo non foro digna sed vix convivio liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio loco facetiae reliquae sunt, quae aut in re, ut ante divisi, positae videntur esse aut in verbo. Nam quod, quibusquomque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur; quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet omnem leporem.

253 Ambigua sunt in primis acuta atque in verbo posita, non in re; sed non saepe magnum risum movent, magis ut belle, ut litterate dicta laudantur; ut in illum Titium, qui cum studiose pila luderet et idem signa sacra noctu frangere putaretur gregalesque eum, quom in campum non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius, quod eum *bracchium fregisse* diceret; ut illud Africani, quod est apud Lucilium:

Quid? Decius, Nuculam an confixum vis facere?
inquit.

254 Ut tuus amicus, Crasse, Granius, *non esse sextantis*. Et, si quaeritis, is qui appellatur dicax hoc genere maxime excellet; sed risum movent alia maiorem. Ambiguum per se ipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel maxime; ingeniosi enim videtur vim verbi in aliud atque ceteri accipiant posse ducere; sed ad-

mirationem magis quam risum movet, nisi si quando
incidit in aliud quoque genus ridiculi.
Quae genera percurram equidem. Sed scitis esse 63 255
notissimum ridiculi genus, cum aliud expectamus aliud
dicitur. Hic nobismet ipsis noster error risum movet.
Quod si admixtum etiam est ambiguum, fit salsius;
ut apud Novium videtur esse misericors ille, qui iudi-
catum duci videt; percontatur [ita:] Quanti ad-
dictust? — Mille nummum! Si addidisset tantum-
modo Ducas licet, esset illud genus ridiculi praeter
expectationem; sed quia addidit Nihil addo, ducas
licet, [addito ambiguo altero genere ridiculi] fuit, ut
mihi quidem videtur, salsissumus. Hoc tum est ve-
nustum, quom in altercatione arripitur ab adversario
verbum et ex eo, ut a Catulo in Philippum, in eum
ipsum aliquid, qui lacessivit, infligitur. Sed quom plura 256
sint ambigui genera, de quibus est doctrina quaedam
suptilior, attendere et aucupari verba oportebit; in
quo, ut ea quae sunt frigidiora vitemus — est enim
cavendum, ne arcessitum dictum putetur —, permulta
tamen acute dicemus. Alterum genus est, quod habet
parvam verbi immutationem, quod in littera positum
Graeci vocant *παρονομασίαν*, ut Nobiliorem mobi-
liorem Cato; aut ut idem, quom quidam dixisset
Eamus deambulatum et ille Qui opus fuit de?
Immo vero, inquit, quid opus fuit te? aut eiusdem
responsio illa: Si tu et adversus et aversus im-
pudicus es. Etiam interpretatio nominis habet 257
acumen, quom ad ridiculum convertas quam ob rem
ita quis vocetur; ut ego nuper: Nummium divisorem
ut Neoptolemum ad Troiam, sic illum in campo
Martio nomen invenisse. Atque haec omnia verbo 64
continentur. Saepe etiam versus facete interponitur,
vel ut est vel paululum immutatus, aut aliqua pars
versus; ut Stati a Scauro stomachanti — ex quo
sunt nonnulli qui tuam legem de civitate natam,
Crasse, dicant —:

St, tacete, quid hoc clamoris? quibus nec mater nec pater,
Tanta confidentia? Auferte istam enim superbiam.

Nam in Coelio sane etiam ad causam utile fuit tuum
illud, Antoni, quom ille a se pecuniam profectam
diceret testis et haberet filium delicatiorem, abeunte
iam elate illo,

Sentin senem esse tactum triginta minis?

258 In hoc genus coiciuntur etiam proverbia, ut illud
Scipionis, cum Asellus omnis se provincias stipendia
merentem peragrasse gloriaretur: Agas asellum et
cetera. Quare ea quoque quoniam mutatis verbis non
possunt retinere eandem venustatem, non ea in re sed
259 in verbis posita ducantur. Est etiam in verbo positum
non insulsum genus ex eo quom ad verbum non ad
sententiam rem accipere videare; ex quo uno genere
totus est Tutor, mimus vetus oppido ridiculus. Sed
abeo a mimis; tantum huius genus ridiculi insigni
aliqua et nota re notari volo. Est autem ex hoc genere
illud, quod tu, Crasse, nuper ei, qui te rogasset num
tibi molestus esset futurus, si ad te bene ante lucem
venisset: Tu vero, inquisti, molestus non eris.
Iubebis igitur te, inquit, suscitari? et tu: Certe
260 negaram te molestum futurum. Ex eodem hoc
vetus illud [est], quod aiunt Maluginensem illum Sci-
pionem, quom ex centuria sua renuntiaret Acidinum
consulem praecoque dixisset Dic de L. Manlio:
Virum bonum, inquit, egregium[que] civem
[esse] arbitror. Ridicule illud etiam L. Nasica cen-
sori Catoni; quom ille: Ex tui animi sententia tu
uxorem habes? Non hercule, inquit, ex mei
animi sententia. Haec aut frigida sunt aut tum
salsa, quom aliud est expectatum. Natura enim nos,
65 ut ante dixi, noster delectat error; ex quo, quom quasi
261 decepti sumus expectatione, ridemus. In verbis etiam

illa sunt, quae aut ex inmutata oratione ducuntur aut ex unius verbi tralatione aut ex inversione verborum. Ex inmutatione, ut olim Rusca quom legem ferret annalem, dissuasor M. Servilius: Dic mihi, inquit, M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male dicturus es, ut ceteris fecisti? Ut sementem feceris, ita metes inquit. Ex tralatione autem, ut 262 quom Scipio ille maior Corinthiis statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent imperatorum, turmalis dixit displicere. Invertuntur autem verba, ut Crassus apud M. Perpernam iudicem pro Aculeone quom diceret, aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Aelius Lamia, deformis, ut nostis; qui quom interpellaret odiose, Audiamus, inquit, pulchellum puerum, Crassus. Quom esset adrisum, Non potui [mihi], inquit Lamia, formam ipse fingere, ingenium potui. Tum hic Audiamus, inquit, disertum. Multo etiam adrisum est vehementius. Sunt etiam illa venusta, ut in gravibus sententiis, sic in facetiis — dixi enim dudum rationem esse aliam ioci aliam severitatis; gravium autem et iocorum unam esse materiam; — ornant 263 igitur in primis orationem verba relata contrarie; quod idem genus est saepe etiam facetum, ut Servius ille [Galba] quom iudices L. Scribonio tribuno plebis ferret familiaris suos et dixisset L. Libo, Quando tandem, Galba, de triclinio tuo exibis? Quom tu, inquit, de cubiculo alieno. A quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello: Villam in Tiburti habes, cohortem in Palatio.

66

Ac verborum quidem genera quae essent faceta 264 dixisse me puto; rerum plura sunt eaque magis, ut dixi ante, ridentur; in quibus est narratio, res sane difficilis. Exprimenda enim sunt et ponenda ante oculos ea, quae videantur et veri similia, quod est proprium narrationis, et quae sint, quod ridiculi proprium est, subturpia; cuius exemplum, ut brevissumum, sit sane illud, quod ante posui, Crassi de Memmio. Et ad

hoc genus ascribamus etiam narraticnes apologorum.
265 Trahitur etiam aliquid ex historia, ut quom Sex. Titius se Cassandram esse diceret, Multos, inquit Antonius, possum tuos Aiaces Oileos nominare. Est etiam ex similitudine, quae aut conlationem habet aut tanquam imaginem. Conlationis est ut ille Gallius olim testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio praefecto pecuniam dixisset datam idque Scaurus tenuitate Magii redargueret: Erras, inquit, Scaure; ego enim Magium non conservasse dico, sed tanquam nudus nuces legeret, in ventre abstulisse; ut illud M. Cicero senex, huius viri optimi nostri familiaris pater, nostros homines similes esse Syrorum venalium: ut quisque optime Graece sciret, ita
266 esse nequissimum. Valde autem ridentur etiam imagines, quae fere in deformitatem aut in aliquod vitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris, ut meum illud in Helvium Manciam: [Iam] ostendam cuius modi sis; cum ille: Ostende, quaeso, demonstravi digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico sub Novis distortum, eiecta lingua, buccis fluentibus; risus est commotus: nihil tam Manciae simile visum est; ut cum Tito Pinario mentum in dicendo intorquenti: [Tum] ut diceret si quid
267 vellet, si nucem fregisset. Etiam illa, quae minuendi aut augendi causa ad incredibilem admirationem ecferuntur: velut tu, Crasse, in contione, ita sibi ipsum magnum videri Memmium, ut in forum descendens caput ad fornicem Fabianum demitteret. Ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam, quom stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur: Si quintum pareret
268 mater eius, asinum fuisse parituram. Arguta etiam significatio est, cum parva re et saepe verbo res obscura et latens inlustratur, ut cum C. Fabricio P. Cornelius homo, ut existimabatur, avarus et furax, sed egregie fortis et bonus imperator, gratias ageret, quod

se [homo] inimicus consulem fecisset bello praesertim
magno et gravi: Nihil est quod mihi gratias
agas, inquit, si malui compilari quam venire;
ut Asello Africanus obicienti lustrum illud infelix,
Noli, inquit, mirari; is enim, qui te ex aerariis
exemit, lustrum condidit et taurum immolavit.
[Tanta suspicio est, ut religione civitatem obstrinxisse
videatur Mummius, quod Asellum ignominia levarit.]

Urbana etiam dissimulatio est, quom alia dicuntur 67
ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, quom 269
contraria dicas, ut Lamiae Crassus, sed quom toto
genere orationis severe ludas, quom aliter sentias ac
loquare; ut noster Scaevola Septumuleio illi Anagnino,
cui pro C. Gracchi capite erat aurum repensum, roganti
ut se in Asiam praefectum duceret: Quid tibi vis,
inquit, insane? Tanta malorum civium est mul-
titudo, ut tibi ego hoc confirmem, si Romae
manseris, paucis annis te ad maximas pecunias
esse venturum. Hoc in genere Fannius in annalibus 270
suis Africanum hunc Aemilianum dicit † fuisse et eum
Graeco verbo appellat εἴρωνα; sed, uti ei ferunt, qui
melius haec norunt, Socratem opinor in hac ironia
dissimulantiaque longe lepore et humanitate omnibus
praestitisse. Genus est perelegans et cum gravitate
salsum quomque oratoriis actionibus tum urbanis ser-
monibus accommodatum. Et hercule omnia haec, quae 271
a me de facetiis disputantur, non maiora forensium
actionum quam omnium sermonum condimenta sunt.
Nam sicut quod apud Catonem est, qui multa rettulit,
ex quibus a me exempli causa complura ponuntur,
per mihi scitum videtur, C. Publicium solitum esse
dicere, P. Mummium quoiusvis temporis ho-
minem esse: sic profecto se res habet, nullum ut sit
vitae tempus, in quo non deceat leporem humanitatem-
que versari. Sed redeo ad cetera. Est huic finitumum 272
dissimulationi, quom honesto verbo vitiosa res appel-
latur; ut quom Africanus censor tribu movebat eum

centurionem, qui in Pauli pugnā non adfuerat, cum ille se custodiae causa diceret in castris remansisse quaereretque cur ab eo notaretur: Non amo, inquit, 273 nimium diligentis. Acutum etiam illud est, quom ex alterius oratione aliud excipias atque ille volt; ut Salinatori Maximus, quom Tarento amisso arcem tamen ille eius retinuisset multaque ex ea proelia praeclara fecisset, quom aliquot post annis Maximus id oppidum recepisset rogaretque eum Salinator, ut meminisset opera sua se Tarentum recepisse: Quidni, inquit, meminerim? Nunquam enim recepissem, nisi 274 tu perdidisses. Sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine saepe ridicula, non modo mimis perapposita sed etiam quodam modo nobis:

homo fatuus,
Postquam rem habere coepit, est emortuus. —
Quid est tibi ista mulier? Uxor. Similis me dius fidius. —
Quamdiu ad aquas fuit, nunquam est emortuus.

68 Genus hoc levius et, ut dixi, mimicum; sed habet non nunquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum sale dicat aliquid; ut tibi, Antoni, Mancia cum audisset te censorem a M. Duronio de ambitu postulatum, Aliquando, inquit, tibi tuum 275 negotium agere licebit. Valde haec ridentur et hercule omnia, quae a prudentibus quasi [per simulationem non intellegendi] subabsurde salseque dicuntur. Ex quo genere est etiam non videri intellegere quod intellegas, ut Pontidius: Qualem existimas, qui in adulterio deprenditur? — Tardum! ut ego, qui in dilectu Metello, quom excusationem oculorum a me non acciperet et dixisset: Tu igitur nihil 276 vides? Ego vero, inquam, a porta Esquilina video villam tuam; ut illud Nasicae, qui quom ad poetam Ennium venisset eique ab ostio quaerenti Ennium ancilla dixisset domi non esse, Nasica sensit

illam domini iussu dixisse et illum intus esse. Paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius et eum ad ianuam quaereret, exclamat Nasica domi non esse. Tum Ennius ei: Quid, ego non cognosco vocem tuam? Hic Nasica: Homo es impudens. Ego quom te quaererem, ancillae tuae credidi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?

Est bellum illud quoque, ex quo is, qui dixit, 277
inridetur in eo ipso genere, quo dixit; ut quom Q.
Opimius consularis, qui adulescentulus male audisset,
festivo homini Egilio, qui videretur esse mollior nec
esset, dixisset: Quid tu, Egilia mea? quando ad
me venis cum tua colo et lana? Non pol,
inquit, audeo. Nam me ad famosas vetuit mater
accedere.

69
Salsa sunt etiam, quae habent suspicionem ridi- 278
culi absconditam, quo in genere est Siculi illud; cui
quom familiaris quidam quereretur quod diceret uxorem
suam suspendisse se de ficu, Amabo te, inquit, da
mihi ex ea arbore quos seram surculos. In
eodem genere est, quod Catulus dixit cuidam oratori
malo; qui cum in epilogo misericordiam movisse se
putaret, postquam assedit, rogavit hunc videreturne
misericordiam movisse: Ac magnam quidem, inquit;
hominem enim nullum puto esse tam durum,
cui non oratio tua misericordia digna visa sit.
Me tamen hercule etiam illa valde movent stomachosa 279
et quasi submorosa ridicula; nam quom a moroso dicantur, tum eius non sal sed natura ridetur. In quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Novium:

Quid ploras, pater? —
Mirum ni cantem? Condemnatus sum.

Huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis ac lenis, ut quom Cato percussus esset ab eo
qui arcam ferebat, quom ille postea diceret Cave, rogavit num quid aliud ferret nisi arcam. Est etiam 280

stultitiae salsa reprehensio, ut ille Siculus, cui praetor Scipio patronum causae dabat hospitem suum, hominem nobilem sed admodum stultum: Quaeso, inquit, praetor, adversario meo da istum patronum, deinde mihi neminem dederis. Movent etiam illa, quae coniectura explanantur longe aliter atque sunt, sed acute atque concinne; ut cum Scaurus accusaret Rutilium ambitus, cum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, et in eius tabulis ostenderet litteras A. F. P. R. idque diceret esse ACTUM FIDE P. RUTILI, Rutilius autem ANTE FACTUM POST RELATUM, C. Canius eques Romanus, quom Rufo adesset, exclamat neutrum illis litteris declarari. Quid ergo? inquit Scaurus; Aemilius fecit, plectitur Rutilius.

70 Ridetur etiam discrepantia: Quid huic abest 281 nisi res et virtus? Bella etiam est familiaris reprehensio quasi errantis; ut quom obiurgavit Albium Granius, quod, quom eius tabulis quiddam [ab] Albucio probatum videretur, [et] valde absoluto Scaevola gauderet neque intellegeret contra suas tabulas esse iudi-
282 catum. Huic similis est etiam admonitio in consilio dando familiaris, ut quom patrono malo, quom vocem in dicendo optudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simulac domum redisset: Perdam, inquit, vocem, si id fecero. Melius est, inquit,
283 quam reum. Bellum etiam est, quom quid cuique sit consentaneum dicitur; ut quom Scaurus nonnullam haberet invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompei locupletis hominis bona sine testamento possederat, sederetque advocatus reo Bestiae, quom funus quoddam duceretur, accusator [C.] Memmius, Vide, inquit, Scaure,
284 mortuus rapitur, si potes esse possessor. Sed ex his omnibus nihil magis ridetur, quam quod est praeter expectationem; cuius innumerabilia sunt exempla, ut Appii maioris illius, qui in senatu, quom ageretur de agris publicis et de lege Thoria et peteretur Lucullus ab iis, qui a pecore eius depasci

agros publicos dicerent, Non est, inquit, Luculli pecus illud; erratis — defendere Lucullum videbatur —; ego liberum puto esse; qua libet pascitur. Placet mihi illud etiam Scipionis illius, qui Ti. Gracchum 285 perculit. Quom ei M. Flaccus multis probris obiectis P. Mucium iudicem tulisset, Eiero, inquit, iniquus est. Cum esset admurmuratum, A, inquit P. C., non ego mihi [illum] iniquom eiero, verum omnibus. Ab hoc vero Crasso nihil facetius; quom laesisset testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset, Potest fieri, inquit, Sile, ut is, unde te audisse dicis, iratus dixerit. Annuit Silus. Potest etiam, ut tu non recte intellexeris. Id quoque toto capite adnuit, ut se Crasso daret. Potest etiam [fieri], inquit, ut omnino quod te audisse dicis nunquam audieris. Hoc ita praeter expectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret. Huius generis et plenus Novius — locus est familiaris: Sapiens si algebis, 71 tremes — et alia permulta. Saepe etiam facete concedas adversario id ipsum, quod tibi ille detrahit, ut 286 C. Laelius, cum ei quidam malo genere natus diceret, indignum esse suis maioribus, At hercule, inquit, tu tuis dignus. Saepe etiam sententiose ridicula dicuntur, ut M. Cincius quo die legem de donis et muneribus tulit, cum C. Cento prodisset et satis contumeliose Quid fers, Cinciole? quaesisset, Ut emas, inquit, Gai, si uti velis. Saepe etiam salse quae 287 fieri non possunt optantur, ut M. Lepidus, quom ceteris se in campo exercentibus ipse in herba recubuisset, Vellem hoc esset, inquit, laborare. Salsum est etiam quaerentibus et quasi percontantibus lente respondere quod nolint, ut censor Lepidus, quom M. Antistio Pyrgensi equom ademisset, amici quom vociferarentur et quaererent quid ille patri suo responderet cur ademptum sibi equom [diceret], quom optimus colonus, quom parcissumus modestissimus frugalissimus esset, Me istorum, inquit, nihil cre-

288 dere. Colliguntur a Graecis alia nonnulla, execrationes
admirationes minationes. Sed haec ipsa nimis mihi
videor in multa genera discripsisse. Nam illa, quae
verbi ratione et vi continentur, certa fere ac definita
sunt; quae plerumque, ut ante dixi, laudari magis
289 quam rideri solent. Haec autem, quae sunt in re et
ipsa sententia, partibus sunt innumerabilia generibus
pauca. Expectationibus enim decipiendis et naturis
aliorum inridendis ipsorum ridicule indicandis et simi-
litudine turpioris et dissimulatione et subabsurda di-
cendo et stulta reprehendendo risus moventur. Itaque
inbuendus est is, qui iocose volet dicere, quasi natura
quadam apta ad haec genera et moribus, ut ad cuius-
que modi genus ridiculi voltus etiam accommodetur,
qui quidem quo severior est et tristior ut in te, Crasse,
hoc illa quae dicuntur salsiora videri solent.

290 Sed iam tu, Antoni, qui in hoc devorsorio ser-
monis mei libenter adquieturum te esse dixisti, tan-
quam in Pomptinum deverteris, neque amoenum neque
salubrem locum, censeo, ut satis diu te putes requi-
esse et iter reliquum conficere pergas. Ego vero, atque
hilare quidem a te acceptus, inquit, et quom doctior
per te tum etiam audacior factus iam ad iocandum.
Non enim vereor ne quis me in isto genere leviorem
iam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores
291 et Africanos Maximos Catones Lepidos protulisti. Sed
habetis ea, quae voltis ex me audire, de quibus quidem
accuratius dicendum et cogitandum fuit. Nam cetera
faciliora sunt atque ex iis, quae dicta sunt, reliqua
72 nascuntur omnia. Ego enim quom ad causam sum
adgressus atque omnia cogitando, quo ad facere potui,
persecutus, quom et argumenta causae et eos locos,
quibus animi iudicum conciliantur, et illos, quibus
permoventur, vidi atque cognovi, tum constituo quid
habeat causa quaeque boni, quid mali. Nulla enim
fere potest res in dicendi disceptationem aut contro-
versiam vocari, quae non habeat utrumque; sed quan-

tum habeat id refert. Mea autem ratio haec esse in 292
dicendo solet, ut boni quod habeam, id amplectar ex-
ornem exaggerem, ibi commorer, ibi habitem, ibi
haeream, a malo autem vitioque causae ita recedam,
non ut [id] me defugere adpareat, sed ut totum bono
illo ornando et augendo dissimulatum obruatur. Et
si causa est in argumentis, firmissima quaeque maxime
tueor, sive plura sunt sive aliquod unum; sin autem
in conciliatione aut in permotione causa est, ad eam
me potissimum partem, quae maxime movere animos
hominum potest, confero. Summa denique huius ge- 293
neris haec est, ut si in refellendo adversario firmior
esse oratio quam in confirmandis nostris rebus potest,
omnia in illum tela conferam; si nostra probari faci-
lius quam illa redargui possunt, abducere animos a
contraria defensione et ad nostram conor deducere.
Duo denique illa, quae facillima videntur, quoniam 294
quae difficiliora sunt non possum, mihi pro meo iure
sumo; unum, ut molesto aut difficili argumento aut
loco non nunquam omnino nihil respondeam. Quod
forsitan aliquis iure inriserit; quis enim est qui [id]
facere non possit? Sed tamen ego de mea nunc, non
de aliorum facultate disputo confiteorque me, si quae
premat res vehementius, ita cedere solere, ut non
modo non abiecto sed ne reiecto quidem scuto fugere
videar, sed adhibere quandam in dicendo speciem at-
que pompam et pugnae similem fugam, consistere vero
in meo praesidio sic, ut non fugiendi hostis sed ca-
piendi loci causa cessisse videar. Alterum est illud 295
quod ego maxime oratori cavendum et providendum
puto quodque me sollicitare summe solet: non tam
ut prosim causis elaborare soleo, quam ut ne quid
obsim; non quin enitendum sit in utroque, sed tamen
multo est turpius oratori nocuisse videri causae quam
non profuisse. Sed quid hoc loco vos inter vos, 73
Catule? an haec, ut sunt contemnenda, contemnitis?
Minime, inquit ille; sed Caesar de isto ipso quiddam

velle dicere videbatur. Me vero libente, inquit Anto-
296 nius, dixerit sive refellendi causa sive quaerendi. Tum
Iulius: Ego mehercule, inquit, Antoni, semper is fui
qui de te oratore sic praedicarem, unum te in dicendo
mihi videri tectissimum propriumque hoc esse laudis
tuae nihil umquam a te esse dictum quod obesset ei
pro quo diceres. Idque memoria teneo, quom mihi
sermo cum hoc Crasso multis audientibus esset in-
stitutus Crassusque plurimis verbis eloquentiam lau-
daret tuam, dixisse me cum ceteris tuis laudibus hanc
esse vel maximam, quod non solum quod opus esset
diceres, sed etiam quod non opus esset non diceres;
297 tum illum mihi respondere memini: cetera in te summe
esse laudanda, illud vero improbi esse hominis et per-
fidiosi, dicere quod alienum esset et noceret ei, pro
quo quisque diceret. Quare non sibi eum disertum
qui id non faceret videri, sed improbum qui faceret.
Nunc, si tibi videtur, Antoni, demonstres velim quare
tu hoc ita magnum putes, nihil in causa mali facere,
74 ut nihil tibi in oratore maius esse videatur. Dicam
298 equidem, Caesar, inquit, quid intellegam; sed et tu et
vos hoc omnes, inquit, mementote, non me de perfecti
oratoris divinitate quadam loqui sed de exercitationis
et consuetudinis meae mediocritate. Crassi quidem
responsum excellentis cuiusdam est ingenii ac singu-
laris; cui quidem portenti simile esse visum est posse
aliquem inveniri oratorem, qui aliquid mali faceret
299 dicendo obessetque ei, quem defenderet; facit enim de
se coniecturam; cuius tanta vis ingenii est, ut nemi-
nem nisi consulto putet quod contra se ipsum sit
dicere; sed ego non de praestanti quadam et eximia,
sed prope de volgari et communi vi nunc disputo.
Ita apud Graecos fertur incredibili quadam magnitu-
dine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse The-
mistocles; ad quem quidam doctus homo atque in
primis eruditus accessisse dicitur eique artem memo-
riae, quae tum primum proferebatur, pollicitus esse

se traditurum; quom ille quaesisset quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminisset; [et] ei Themistoclem respondisse gratius sibi illum esse facturum, si se oblivisci quae vellet quam si meminisse docuisset. Videsne quae vis in homine 300
acerrimi ingenii, quam potens et quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intellegere possemus nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, umquam effluere potuisse; quom quidem ei fuerit optabilius oblivisci posse potius quod meminisse nollet quam quod semel audisset vidissetve meminisse. Sed neque propter hoc Themistocli responsum memoriae nobis opera danda non est neque illa mea cautio et timiditas in causis propter praestantem prudentiam Crassi neglegenda est. Uterque enim istorum non mihi attulit aliquam, sed suam significavit facultatem. Et enim permulta sunt 301
in causis in omni parte orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo inruas. Saepe aliqui testis aut non laedit aut minus laedit, nisi lacessatur. Orat reus, urgent advocati, ut invehamur, ut male dicamus, denique ut interrogemus; non moveor, non optempero, non satisfacio, neque tamen ullam adsequor laudem; homines enim imperiti facilius quod stulte dixeris reprehendere quam quod sapienter tacueris laudare possunt. Hic quantum fit mali, si iratum, si non 302
stultum, si non levem testem laeseris! Habet enim et voluntatem nocendi in iracundia et vim in ingenio et pondus in vita; nec, si hoc Crassus non committit, ideo non multi et saepe committunt. Quo quidem mihi turpius videri nihil solet, quam quod ex oratoris dicto aliquo aut responso aut rogato sermo ille sequitur: Occidit. Adversariumne? Immo vero, 75
aiunt, se et eum quem defendit. Hoc Crassus non 303
putat nisi perfidia accidere posse; ego autem saepissime video in causis aliquid mali facere homines minime malos. Quid? illud quod supra dixi, solere me cedere et, ut planius dicam, fugere ea, quae valde

causam meam premerent, quom id non faciunt alii
versanturque in hostium castris ac sua praesidia di-
mittunt, mediocriterne causis nocent, quom aut adver-
sariorum adiumenta confirmant aut ea quae sanare
304 nequeunt exulcerant? Quid? quom personarum quas
defendunt rationem non habent, si quae sunt in iis
invidiosa non mitigant extenuando, sed laudando et
efferendo invidiosiora faciunt, quantum est in eo tandem
mali? Quid? si in homines caros iudicibusque iucun-
dos sine ulla praemunitione orationis acerbius et con-
tumeliosius invehare, nonne a te iudices abalienes?
305 Quid? si, quae vitia aut incommoda sunt in aliquo
iudice uno aut pluribus, ea tu in adversariis expro-
brando non intellegas te in iudices invehi, mediocre
peccatum est? Quid? si, quom pro altero dicas, litem
tuam facias aut laesus efferare iracundia, causam re-
linquas, nihilne noceas? In quo ego, non quo libenter
male audiam, sed quia causam non libenter relinquo,
nimium patiens et lentus existimor; ut quom te ipsum,
Sulpici, obiurgabam, quod ministratorem peteres, non
adversarium. Ex quo etiam illud adsequor, ut, si quis
mihi male dicat, petulans, ut plane insanus esse vi-
306 deatur. In ipsis autem argumentis si quid posueris
aut aperte falsum aut ei, quod dixeris dicturusve sis,
contrarium aut genere ipso remotum ab usu iudicio-
rum ac foro, nihilne noceas? Quid multa? omnis cura
mea solet in hoc versari semper — dicam enim sae-
pius —, si possim, ut boni efficiam aliquid dicendo;
si id minus, ut certe ne quid mali.

76 Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me
307 paulo ante laudabas, ad ordinem conlocationemque
rerum ac locorum. Cuius ratio est duplex: altera,
quam adfert natura causarum, altera, quae oratorum
iudicio et prudentia comparatur. Nam ut aliquid ante
rem dicamus, deinde ut rem exponamus, post ut eam
probemus nostris praesidiis confirmandis contrariis re-
futandis, deinde ut concludamus atque ita peroremus,

hoc dicendi natura ipsa praescribit. Ut vero statua- 308
mus ea, quae probandi et docendi causa dicenda sunt,
quem ad modum componamus, id est vel maxime pro-
prium oratoris prudentiae. Multa enim occurrunt ar-
gumenta, multa quae in dicendo profutura videantur.
Sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint,
partim, etiam si quid habent adiumenti, sunt non
numquam eius modi, ut insit in iis aliquid vitii neque
tanti sit illud quod prodesse videatur, ut quom aliquo
malo coniungatur. Quae autem utilia sunt atque firma, 309
si ea tamen, ut saepe fit, valde multa sunt, ea, quae
ex iis aut levissima sunt aut aliis gravioribus con-
similia, secerni arbitror oportere atque ex oratione
removeri. Equidem quom colligo argumenta causarum,
non tam ea numerare soleo quam expendere. Et quo- 77
niam, quod saepe iam dixi, tribus rebus homines ad 310
nostram sententiam perducimus, aut docendo aut con-
ciliando aut permovendo, una ex tribus his rebus res
prae nobis est ferenda, ut nihil aliud nisi docere velle
videamur; reliquae duae, sicuti sanguis in corporibus,
sic illae in pepetuis orationibus fusae esse debebunt.
Nam et principia et ceterae partes orationis, de quibus
paulo post pauca dicemus, habere hanc vim magno
opere debent, ut ad eorum mentes, apud quos agitur,
movendas pertinere possint. Sed his partibus ora- 311
tionis, quae, etsi nihil docent argumentando, persua-
dendo tamen et commovendo perficiunt plurumum,
quamquam maxime proprius est locus et in exordiendo
et in perorando, degredi tamen ab eo, quod propo-
sueris atque agas, permovendorum animorum causa
saepe utile est. Itaque vel re narrata et exposita saepe 312
datur ad commovendos animos degrediendi locus, vel
argumentis nostris confirmatis vel contrariis refutatis
vel utroque loco vel omnibus, si habet eam causa
dignitatem atque copiam, recte id fieri potest; eaeque
causae sunt ad augendum et ad ornandum gravissumae
atque plenissumae, quae plurimos exitus dant ad eius

modi degressionem, ut iis locis uti liceat, quibus ani-
morum impetus eorum qui audiant aut impellantur
313 aut reflectantur. Atque etiam in illo reprehendo eos,
qui, quae minime firma sunt, ea prima collocant. In
quo illos quoque errare arbitror, qui, si quando — id
quod mihi nunquam placuit — pluris adhibent pa-
tronos, ut in quoque eorum minimum putant esse, ita
eum primum volunt dicere. Res enim hoc postulat,
ut eorum expectationi qui audiunt quam celerrime
succurratur; cui si initio satisfactum non sit, multo
plus sit in reliqua causa laborandum. Male enim se
res habet, quae non statim, ut dici coepta est, melior
314 fieri videtur. Ergo ut in oratore optumus quisque,
sic in oratione firmissimum quodque sit primum; dum
illud tamen in utroque teneatur, ut ea quae excellent
serventur etiam ad perorandum, si qua erunt mediocria
— nam vitiosis nusquam esse oportet locum — in
315 mediam turbam atque in gregem coiciantur. Hisce
omnibus rebus consideratis tum denique id, quod pri-
mum est dicendum, postremum soleo cogitare, quo
utar exordio. Nam si quando id primum invenire
volui, nullum mihi occurrit nisi aut exile aut nugato-
rium aut volgare aut commune.

78 Principia autem dicendi semper quom accurata
et acuta et instructa sententiis, apta verbis, tum vero
causarum propria esse debent. Prima est enim quasi
cognitio et commendatio orationis in principio quae-
que continuo eum qui audit permulcere atque allicere
316 debet. In quo admirari soleo non equidem istos, qui
nullam huic rei operam dederunt, sed hominem in
primis disertum atque eruditum Philippum, qui ita
solet surgere ad dicendum, ut quod primum verbum
habiturus sit nesciat; et ait idem, quom bracchium
concalfecerit tum se solere pugnare, neque attendit
eos ipsos, unde hoc simile ducat, primas illas hastas
ita iactare leniter, ut et venustati vel maxime serviant
317 et reliquis viribus suis consulant. Nec est dubium,

quin exordium dicendi vehemens et pugnax non saepe
esse debeat; sed si in ipso illo gladiatorio vitae cer-
tamine, quo ferro decernitur, tamen ante congressum
multa fiunt, quae non ad volnus sed ad speciem valere
videantur: quanto hoc magis in oratione est spectan-
dum, in qua non vis potius quam delectatio postulatur!
Nihil est denique in natura rerum omnium, quod se
universum profundat et quod totum repente evolvat.
Sic omnia, quae fiunt quaeque aguntur acerrime, leni-
oribus principiis natura ipsa praetexuit. Haec autem 318
in dicendo non extrinsecus alicunde quaerenda sed ex
ipsis visceribus causae sumenda sunt. Idcirco tota
causa pertemptata atque perspecta locis omnibus in-
ventis atque instructis considerandum est quo prin-
cipio sit utendum. Sic et facile reperietur; sumetur 319
enim ex iis rebus, quae erunt uberrimae vel in argu-
mentis vel in partibus, ad quas dixi degredi saepe
oportere; ita et momenti aliquid adferent, quom erunt
paene ex intima defensione depromptae, et adparebit
eas non modo non esse communis nec in alias causas
posse transferri sed penitus ex ea causa, quaecumque
agitur, ecfloruisse.

Omne autem principium aut rei totius, quae agetur, 79.
significationem habere debebit aut aditum ad causam 320
et munitionem aut quoddam ornamentum et digni-
tatem. Sed oportet, ut aedibus ac templis vestibula
et aditus, sic causis principia pro portione rerum
praeponere. Itaque in parvis atque infrequentibus
causis ab ipsa re est exordiri saepe commodius. Sed 321
quom erit utendum principio, quod plerumque erit,
aut ex reo aut ex adversario aut ex re aut ex eis,
apud quos agitur, sententias duci licebit. Ex reo, —
reos appello, quorum res est — quae significent bo-
num virum, quae liberalem, quae calamitosum, quae
misericordia dignum, quae valeant contra falsam cri-
minationem; ex adversario iisdem ex locis fere con-
traria. Ex re, si crudelis, si nefanda, si praeter opi- 322

nionem, si inmerito, si misera, si ingrata, si indigna,
si nova, si quae restitui sanarique non possit; ex iis
autem, apud quos agetur, ut benivolos beneque existi-
mantis efficiamus, quod agendo efficitur melius quam
rogando. Est id quidem in totam orationem confun-
dendum nec minime in extremam; sed tamen multa
323 principia ex eo genere gignantur. Nam [et] attentum
monent Graeci ut principio faciamus iudicem et do-
cilem; quae sunt utilia, sed non principii magis pro-
pria quam reliquarum partium; faciliora etiam in
principiis, quod [et] attenti tum maxime sunt, quom
omnia expectant, et dociles magis in initiis esse pos-
sunt. Inlustriora enim sunt, quae in principiis quam
quae in mediis causis dicuntur aut arguendo aut re-
324 fellendo. Maximam autem copiam principiorum ad
iudicem aut alliciendum aut incitandum ex iis locis
trahemus, qui ad motus animorum conficiendos inerunt
in causa; quos tamen totos explicare in principio non
oportebit, sed tantum inpelli iudicem primo leviter,
80 ut iam inclinato reliqua incumbat oratio. Conexum
325 autem ita sit principium consequenti orationi, ut non
tanquam citharoedi prooemium adfectum aliquod sed
cohaerens cum omni corpore membrum esse videatur.
Nam nonnulli, quom illud meditati ediderunt, sic
ad reliqua transeunt, ut audientiam fieri sibi velle
non videantur. Atque eius modi illa prolusio debet
esse, non ut Samnitium, qui vibrant hastas ante
pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur, sed
ut ipsis sententiis, quibus proluserint, vel pugnare
possint.

326 Narrare vero rem quod breviter iubent, si brevitas
appellanda est, quom verbum nullum redundat, brevis
est L. Crassi oratio; sin tum est brevitas, quom tan-
tum verborum est, quantum necesse est, aliquando id
opus est; sed saepe obest vel maxime in narrando,
non solum quod obscuritatem adfert, sed etiam quod
eam virtutem, quae narrationis est maxima, ut iu-

cunda et ad persuadendum accommodata sit, tollit. Videatur illa:

Nam is postquam excessit ex ephebis ....

quam longa est narratio! mores adulescentis ipsius et 327 servilis percontatio, mors Chrysidis, voltus et forma et lamentatio sororis, reliqua pervarie iucundeque narrantur. Quod si hanc brevitatem quaesisset,

Effertur, imus, ad sepulcrum venimus,
In ignem inpositast,

decem versiculis totum conficere potuisset; quanquam hoc ipsum Effertur, imus, concisum est ita, ut non brevitati servitum sit sed magis venustati. Quod si 328 nihil fuisset nisi In ignem imposita est, tamen res tota cognosci facile potuisset. Sed et festivitatem habet narratio distincta personis et interpuncta sermonibus; et est et probabilius, quod gestum esse dicas, quom quem ad modum actum sit exponas, et multo apertius ad intellegendum est, si constituitur aliquando ac non ista brevitate percurritur. Apertam 329 enim narrationem tam esse oportet quam cetera; sed hoc magis in hoc elaborandum est, quod et difficilius est non esse obscurum in re narranda quam aut in principio aut in argumento [aut purgando aut perorando] et maiore etiam periculo haec pars orationis obscura est quam cetera, vel quia, si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum [id] perit quod ita dictum est, narratio obscura totam occaecat orationem, vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius, narrationis unus est in causa locus. Erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis, si ordine temporum conservato, si non interrupte narrabitur. Sed quando utendum sit aut non sit narratione, 81 id est consilii. 330 Neque enim si nota res est nec dubium quid gestum sit, narrare oportet, nec si adversarius narravit, nisi si refellemus. Ac si quando erit

narrandum, nec illa, quae suspicionem et crimen efficient contraque nos erunt, acriter persequamur et quicquid potuerit detrahamus, ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causae noceamus, accidat. Nam ad summam totius causae pertinet, caute an contra demonstrata res sit, quod omnis orationis reliquae fons est narratio.

331 Sequitur, ut causa ponatur, in quo videndum est quid in controversiam veniat. Tum suggerenda sunt firmamenta causae coniuncte et infirmandis contrariis et tuis confirmandis. Namque una in causis ratio quaedam est eius orationis, quae ad probandam argumentationem valet. Ea autem et confirmationem et reprehensionem quaerit; sed quia neque reprehendi quae contra dicuntur possunt, nisi tua confirmes, neque haec confirmari, nisi illa reprehendas, idcirco haec et natura et utilitate et tractatione coniuncta sunt.
332 Omnia autem concludenda plerumque rebus augendis vel inflammando iudice vel mitigando; omniaque qum superioribus orationis locis tum maxime extremo ad mentes iudicum quam maxime permovendas et ad utilitatem nostram vocandas conferenda sunt.

333 Neque sane iam causa videtur esse cur secernamus ea praecepta, quae de suasionibus tradenda sunt aut laudationibus. Sunt enim pleraque communia; sed tamen suadere aliquid aut dissuadere gravissumae mihi personae videtur esse. Nam et sapientis est consilium explicare suum de maximis rebus et honesti et diserti, ut mente providere, auctoritate probare, oratione persuadere possis.

82 Atque haec in senatu minore apparatu agenda sunt; sapiens enim est consilium multisque aliis dicendi relinquendus locus; vitanda etiam ingenii ostentationis
334 suspicio. Contio capit omnem vim orationis et gravitatem varietatemque desiderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius quam dignitas. Nam qui utilitatem petit, non quid maxime velit suasor, sed quid interdum

magis sequatur videt. Nemo est enim, praesertim in
[tam] clara civitate, quin putet expetendam maxime
dignitatem; sed vincit utilitas plerumque, quom subest
ille timor ea neclecta ne dignitatem quidem posse re-
tineri. Controversia autem inter hominum sententias 335
aut est in illo utrum sit utilius, aut etiam, quom id
convenit, certatur utrum honestati potius an utilitati
consulendum sit. Quae quia pugnare inter se saepe
videntur, qui utilitatem defendit enumerabit commoda
pacis opum potentiae vectigalium praesidii militum
[utilitates] ceterarum rerum, quarum fructum utilitate
metimur, itemque incommoda contrariorum. Qui ad
dignitatem impellit, maiorum exempla, quae erunt vel
cum periculo gloriosa, colliget, posteritatis immortalem
memoriam augebit; utilitatem ex laude nasci defendet
semperque eam cum dignitate esse coniunctam. Sed 336
quid fieri possit aut non possit quidque etiam sit
necesse aut non sit, in utraque re maxime est quae-
rendum. Inciditur enim omnis [iam] deliberatio, si
intellegitur non posse fieri aut si necessitas adfertur;
et qui id docuit non videntibus aliis, is plurimum
vidit. Ad consilium autem de re publica dandum 337
caput est nosse rem publicam; ad dicendum vero pro-
babiliter nosse mores civitatis, qui quia crebro mu-
tantur, genus quoque orationis est saepe mutandum.
Et quanquam una fere vis est eloquentiae, tamen quia
summa dignitas est populi, gravissima causa rei pu-
blicae, maximi motus multitudinis, genus quoque di-
cendi grandius quoddam et inlustrius esse adhibendum
videtur; maximaque pars orationis admovendast ad
animorum motus non nunquam aut cohortatione aut
commemoratione aliqua aut in spem aut in metum
aut ad cupiditatem aut ad gloriam concitandos, saepe
etiam a temeritate iracundia spe iniuria invidia cru-
delitate revocandos. Fit autem ut, quia maxima quasi 83
oratoris scaena videatur contionis, natura ipsa ad or- 338
natius dicendi genus excitemur. Habet enim multitudo

vim quandam talem, ut quem ad modum tibicen sine
tibiis canere sic orator sine multitudine audiente elo-
339 quens esse non possit. Et quom sint populares multi
variique lapsus, vitandast adclamatio adversa populi;
quae aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere,
si adroganter, si turpiter, si sordide, si quo animi vitio
dictum esse aliquid videtur, aut hominum offensione
vel invidia, quae aut iusta est aut ex criminatione at-
que fama, aut res si displicet aut si est in aliquo motu
suae cupiditatis aut metus multitudo. His quattuor
causis totidem medicinae opponuntur: tum obiurgatio,
si est auctoritas; tum admonitio quasi lenior obiurgatio;
tum promissio, si audierint, probaturos; tum deprecatio,
340 quod est infirmum sed non nunquam utile. Nullo autem
loco plus facetiae prosunt et celeritas ac breve aliquod
dictum nec sine dignitate et cum lepore. Nihil enim tam
facile quam multitudo ab tristitia et saepe ab acerbitate
commode et breviter et acute et hilare dicto deducitur.
84 Exposui fere ut potui vobis in utroque genere
causarum quae sequi solerem, quae fugere, quae spec-
341 tare, qua omnino in causis ratione versari. Nec illud
tertium laudationum genus est difficile, quod ego initio
quasi a praeceptis nostris secreveram; sed et quia
multa sunt orationum genera et graviora et maioris
copiae, de quibus nemo fere praeciperet et quod nos
laudationibus non ita multum uti soleremus, totum
hunc segregabam locum. Ipsi enim Graeci magis le-
gendi et delectationis aut hominis alicuius ornandi
quam utilitatis huius forensis causa laudationes scrip-
titaverunt; quorum sunt libri, quibus Themistocles
Aristides Agesilaus Epaminondas Philippus Alexander
aliique laudantur; nostrae laudationes, quibus in foro
utimur, aut testimoni brevitatem habent nudam atque
inornatam aut scribuntur ad funebrem contionem, quae
ad orationis laudem minime adcommodatast. Sed tamen,
quoniamst utendum aliquando, non nunquam etiam scri-
bendum, vel ut Q. Tuberoni Africanum avunculum lau-

danti scripsit C. Laelius, vel ut nosmet ipsi ornandi
causa Graecorum more, si quos velimus, laudare pos-
simus, sit a nobis quoque tractatus hic locus. Per- 342
spicuum est igitur alia esse in homine optanda alia
laudanda. Genus forma vires opes divitiae quaeque
fortuna det aut extrinsecus aut corpori, non habent
in se veram laudem, quae deberi virtuti uni putatur;
sed tamen, quod ipsa virtus in earum rerum usu ac
moderatione maxime cernitur, tractanda in laudationi-
bus etiam haec sunt naturae et fortunae bona, in
quibus est summa laus: non extulisse se in potestate,
non fuisse insolentem in pecunia, non se praetulisse
aliis propter abundantiam fortunae; ut opes et copiae
non superbiae videantur ac lubidini sed bonitati et
moderationi facultatem et materiam dedisse. Virtus 343
autem, quae est per se ipsa laudabilis et sine qua
nihil laudari potest, tamen habet pluris partis, quarum
aliast alia ad laudationem aptior. Sunt enim aliae
virtutes, quae videntur in moribus hominum et qua-
dam comitate ac beneficentia positae; aliae, quae in
ingenii aliqua facultate aut animi magnitudine ac ro-
bore. Nam clementia iustitia benignitas fides fortitudo
in periculis communibus iucundast auditu in laudatio-
nibus; omnes enim hae virtutes non ipsis tam, qui 344
eas habent, quam generi hominum fructuosae putantur.
Sapientia et magnitudo animi, qua omnes res humanae
tenues ac pro nihilo putantur, et in excogitando vis
quaedam ingenii et ipsa eloquentia admirationis habet
non minus, iucunditatis minus; ipsos enim magis vi-
dentur quos laudamus quam illos, apud quos lauda-
mus, ornare ac tueri. Sed tamen in laudando iun-
genda sunt etiam haec genera virtutum. Ferunt enim
aures hominum quom illa, quae iucunda et grata, tum
etiam illa, quae mirabilia sunt in virtute, laudari. Et 85
quoniam singularum virtutum sunt certa quaedam 345
officia ac munera et sua cuique virtuti laus propria
debetur, erit explicandum in laude iustitiae quid cum

fide, quid quom aequabilitate, quid cum eius modi
aliquo officio is qui laudabitur fecerit. Itemque in
ceteris res gestae ad quoiusque virtutis genus et vim
346 et nomen accomodabuntur. Gratissima autem laus
eorum factorum habetur, quae suscepta videntur a viris
fortibus sine emolumento ac praemio; quae vero etiam
cum labore ac periculo ipsorum, haec habent uber-
rimam copiam ad laudandum, quod et dici ornatissime
possunt et audiri facillime. Ea enim denique virtus
esse videtur praestantis viri, quae est fructuosa aliis,
ipsi aut laboriosa aut periculosa aut certe gratuita.
Magna etiam illa laus et admirabilis videri solet tulisse
casus sapienter adversos, non fractum esse fortuna,
347 retinuisse in rebus asperis dignitatem. Neque tamen
illa non ornant, habiti honores, decreta virtutis praemia,
res gestae iudiciis hominum comprobatae; in quibus
etiam felicitatem ipsam deorum immortalium iudicic
tribui laudationis est. Sumendae autem res erunt aut
magnitudine praestabiles aut novitate primae aut genere
ipso singulares. Neque enim parvae neque usitatae
neque vulgares admiratione aut omnino laude dignae
348 videri solent. Est etiam cum ceteris praestantibus
viris comparatio in laudatione praeclara. De quo
genere lubitum mihi est paulo plura quam ostenderam
dicere, non tam propter usum forensem, qui est a me
in omni hoc sermone tractatus, quam ut hoc videretis,
si laudationes essent in oratoris officio, quod nemo
negat, oratori virtutum omnium cognitionem, sine qua
349 laudatio effici non possit, esse necessariam. Iam vitu-
perandi praecepta contrariis ex vitiis sumenda esse
perspicuomst. Simul est illud ante oculos, nec bonum
virum proprie et copiose laudari sine virtutum nec
improbum notari ac vituperari sine vitiorum cognitione
satis insignite atque aspere posse. Atque iis locis et
laudandi et vituperandi saepe nobis est utendum in
omni genere causarum.

350 Habetis de inveniendis rebus disponendisque quid

sentiam. Adiungam etiam de memoria, ut labore
Crassum levem neque ei quicquam aliud de quo dis-
serat relinquam nisi ea, quibus haec exornentur. Perge 86
vero, inquit Crassus. Lubenter enim te cognitum iam
artificem aliquandoque evolutum illis integmentis dis-
simulationis tuae nudatumque perspicio; et quod mihi
nihil aut [quod] non multum relinquis, percommode
facis estque mihi gratum. Iam istuc quantum tibi 351
ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua potestate.
Si enim vere agere volueris, omnia tibi relinquo; sin
dissimulare, tu quem ad modum his satis facias videris.
Sed ut ad rem redeam, non sum tanto ego, inquit,
ingenio, quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem
quam memoriae malim; gratiamque habeo Simonidi
illi Cio, quem primum ferunt artem memoriae pro-
tulisse. Dicunt enim, quom cenaret Crannone in 352
Thessalia Simonides apud Scopam fortunatum hominem
et nobilem cecinissetque id carmen, quod in eum
scripsisset, in quo multa ornandi causa poetarum more
in Castorem scripta et Pollucem fuissent, nimis illum
sordide Simonidi dixisse se dimidium eius ei quod
pactus esset pro illo carmine daturum, reliquom a suis
Tyndaridis quos aeque laudasset peteret, si ei videretur.
Paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi ut prodiret; 353
iuvenes stare ad ianuam duo quosdam, qui eum
magnopere vocarent; surrexisse illum prodisse vidisse
neminem. Hoc interim spatio conclave illud, ubi
epularetur Scopas, concidisse; ea ruina ipsum cum
cognatis oppressum suis interisse. Quos quom humare
vellent sui neque possent optritos internoscere ullo
modo, Simonides dicitur ex eo, quod meminisset quo
eorum loco quisque cubuisset, demonstrator unius
cuiusque sepeliendi fuisse. Hac tum re admonitus
invenisse fertur ordinem esse maxume, qui memoriae
lumen adferret. Itaque iis, qui hanc partem ingenii 354
exercerent, locos esse capiendos et ea, quae memoria
tenere vellent, effingenda animo atque in iis locis col-

locanda; sic fore ut ordinem rerum locorum ordo con-
servaret, res autem ipsas rerum effigies notaret atque
87 ut locis pro cera simulacris pro litteris uteremur.
355 Qui sit autem oratori memoriae fructus, quanta utilitas,
quanta vis, quid me attinet dicere? Tenere, quae di-
diceris in accipienda causa, quae ipse cogitaris? omnis
fixas esse in animo sententias? omnem scriptum ver-
borum apparatum? ita audire vel eum, unde discas,
vel eum, quoi respondendum sit, ut illi non infundere
in auris tuas orationem sed in animo videantur in-
scribere? Itaque soli qui memoria vigent sciunt quid
et quatenus et quomodo dicturi sint, quid responderint,
quid supersit; eidemque multa ex aliis causis ali-
quando a se acta multa ab aliis audita meminerunt.
356 Quare confiteor equidem huius boni naturam esse
principem — sicut earum rerum, de quibus ante lo-
cutus sum, omnium; sed haec ars tota dicendi, sive
artis imago quaedam et similitudo est, habet hanc
vim, non ut totum aliquid, cuius in ingeniis nostris
pars nulla sit, pariat et procreet, verum ut ea, quae
sunt orta iam in nobis et procreata, educet atque
357 confirmet —, verum tamen neque tam acri memoria
fere quisquam est, ut non dispositis notatisque rebus
ordinem verborum aut sententiarum complectatur,
neque vero tam hebeti, ut nihil hac consuetudine et
exercitatione adiuvetur. Vidit enim hoc prudenter sive
Simonides sive alius quis invenit, ea maxime animis
affigi nostris, quae essent a sensu tradita atque im-
pressa; acerrumum autem ex omnibus nostris sensibus
esse sensum videndi; quare facillime animo teneri
posse, si ea quae perciperentur auribus aut cogitatione
etiam commendatione oculorum animis traderentur;
ut res caecas et [ab] aspectu[s iudicio] remotas con-
formatio quaedam et imago et figura ita notaret, ut
ea, quae cogitando complecti vix possemus, intuendo
358 quasi teneremus. His autem formis atque corporibus,
sicut omnibus, quae sub aspectum veniunt, sede opus

est; et enim corpus intellegi sine loco non potest. Quare ne in re nota et pervulgata multus et insolens sim, locis est utendum multis inlustribus explicatis, modicis intervallis, imaginibus autem agentibus acribus insignitis quae occurrere celeriterque percutere animum possint. Quam facultatem et exercitatio dabit, ex qua consuetudo gignitur, et similium verborum conversa et inmutata casibus aut traducta ex parte ad genus notatio et unius verbi imagine totius sententiae informatio pictoris cuiusdam summi ratione et modo 88
formarum varietate locos distinguentis. Sed verborum 359
memoria, quae minus est nobis necessaria, maiore imaginum varietate distinguitur. Multa enim sunt verba, quae quasi articuli conectunt membra orationis, quae formari similitudine nulla possunt; eorum fingendae sunt nobis imagines, quibus semper utamur. Rerum memoria propria est oratoris; eam singulis personis bene positis notare possimus, ut sententias imaginibus ordinem locis comprehendamus. Neque verum est, 360
quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere et obscurari etiam id, quod per se natura tenere potuisset. Vidi enim ego summos homines et divina prope memoria Athenis Charmadam, in Asia, quem vivere hodie aiunt, Scepsium Metrodorum, quorum uterque tanquam litteris in cera, sic se aiebat imaginibus in iis locis, quos haberet, quae meminisse vellet perscribere. Quare hac exercitatione non eruenda memoria est, si est nulla naturalis, sed certe, si latet, evocandast.

Habetis sermonem bene longum hominis, utinam 361
non inpudentis! illud quidem certe, non nimis verecundi; qui quidem quom te, Catule, tum etiam L. Crasso audiente de dicendi ratione tam multa dixerim; nam istorum aetas minus me fortasse movere debuit. Sed mihi ignoscetis profecto, si modo quae causa me nunc ad hanc insolitam mihi loquacitatem impulerit ac- 89
ceperitis. Nos vero, inquit Catulus — et enim pro 362

me hoc et pro meo fratre respondeo — non modo
tibi ignoscimus, sed te diligimus magnamque tibi
habemus gratiam; et qum humanitatem et facilitatem
adgnoscimus tuam tum admiramur istam scientiam et
copiam. Equidem etiam hoc me adsecutum puto, quod
magno sum levatus errore et illa admiratione liberatus,
quod multis cum aliis semper admirari solebam, unde
esset illa tanta tua in causis divinitas. Nec enim te
ista attigisse arbitrabar, quae diligentissime cognosse
et undique collegisse usuque doctum partim conrexisse
363 video. partim comprobasse. Neque eo minus eloquentiam tuam et multo magis virtutem et diligentiam
admiror et simul gaudeo iudicium animi mei comprobari, quod semper statui neminem sapientiae laudem
et eloquentiae sine summo studio et labore et doctrina
consequi posse. Sed tamen quidnam est [id] quod
dixisti fore ut tibi ignosceremus, si cognossemus quae
te causa in sermonem impulisset? Quae est enim alia
causa, nisi quod nobis et horum adulescentium studio,
qui te attentissime audierunt, morem gerere voluisti?
364 Tum ille: Adimere, inquit, omnem recusationem Crasso
volui, quem ego paulo sciebam vel pudentius vel invitius — nolo enim dicere de tam suavi homine fastidiosius — ad hoc genus sermonis accedere. Quid enim
poterit dicere? Consularem se [esse] hominem et
censorium? Eadem nostra causa est. An aetatem
adferet? Quadriennio minor est. An se haec nescire?
Quae ego sero, quae cursim arripui, quae subsicivis
operis, ut aiunt, iste a puero summo studio summis
doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit.
Et enim me dicentem qui audiret, nemo unquam tam
sui despiciens fuit quin speraret aut melius aut eodem
modo se posse dicere; Crasso dicente nemo tam adrogans qui similiter se unquam dicturum esse confideret.
Quam ob rem ne frustra hi tales viri venerint, te
aliquando, Crasse, audiamus.

90
365 Tum ille: Ut ita ista esse concedam, inquit, An-

toni, quae sunt valde secus, quid mihi [tu] tandem
hodie aut quiquam homini quod dici possit reliquisti?
Dicam enim vere, amicissimi homines, quod sentio.
Saepe [ego] doctos homines — quid dico saepe?
immo non nunquam; saepe enim qui potui, qui puer
in forum venerim nec inde unquam diutius quam
quaestor afuerim? — sed tamen audivi, ut heri di-
cebam, et Athenis quom essem doctissimos viros et
in Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, cum de
iis ipsis rebus disputaret. Neque vero mihi quisquam
copiosius unquam visus est neque suptilius in hoc
genere dicendi quam iste hodie esse versatus. Quod
si esset aliter et aliquid intellegerem ab Antonio
praetermissum, non essem tam inurbanus et paene
inhumanus, ut in eo gravarer, quod vos cupere sen-
tirem. Tum Sulpicius: An ergo, inquit, oblitus es, 366
Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse
instrumentum oratoris exponeret, tibi eius distinctionem
atque ornatum relinqueret? Hic ille: Primum, quis
Antonio permisit, inquit, ut et partes faceret et utram
vellet prior ipse sumeret? Deinde, ego si recte in-
tellexi, quom valde libenter audirem, mihi coniuncte
est visus de utraque re dicere. Ille vero, inquit Cotta,
ornamenta orationis non attigit neque eam laudem, ex
qua eloquentia nomen suum invenit. Verba igitur,
inquit Crassus, mihi reliquit Antonius, rem ipse sumpsit.
Tum Caesar: Si quod difficilius est [id] tibi reliquit, 367
est nobis, inquit, causa cur te audire cupiamus; sin
quod facilius, tibi causa non est cur recuses. Et
Catulus: Quid? quod dixisti, inquit, Crasse, si [hic]
hodie apud te maneremus, te morem nobis esse
gesturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere?
Tum Cotta ridens: Possem tibi, inquit, Crasse, con-
cedere; sed vide ne quid Catulus attulerit religionis;
hoc opus censorium est. Id autem committere vides
quam sit homini censorio .... Agite vero, inquit,
ut voltis. Sed nunc quidem, quoniam est id temporis,

surgendum censeo et requiescendum; post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mavoltis. Omnes se vel statim vel si ipse post [meridiem] mallet, quam primum tamen audire velle dixerunt.

M. TULLI CICERONIS

DE

ORATORE

LIBER TERTIUS.

1 Instituenti mihi, Quinte frater, eum sermonem
1 referre et mandare huic tertio libro, quem post Antoni
disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio
veterem animi curam molestiamque renovavit. Nam
illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas,
illa virtus L. Crassi morte extincta subita est vix
diebus decem post eum diem, qui hoc et superiore
2 libro continetur. Ut enim Romam rediit extremo
ludorum scaenicorum die, vehementer commotus ora-
tione ea, quae ferebatur habita esse in contione a
Philippo, quem dixisse constabat videndum sibi
esse aliud consilium; illo senatu se rem publi-
cam gerere non posse, mane idibus Septembr. is
et ille et senatus frequens vocatu Drusi in curiam
venit. Ibi cum Drusus multa de Philippo questus
esset, rettulit ad senatum de illo ipso, quod in eum
ordinem consul tum graviter in contione esset invectus.
3 Hic, ut saepe inter homines sapientissimos constare
vidi, quanquam hoc Crasso, quom aliquid accuratius
dixisset, semper fere contigisset ut nunquam dixisse
melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse
tum iudicatum, ceteros a Crasso semper omnis, illo

autem die etïam ipsum a se superatum. Deploravit
enim casum atque orbitatem senatus, quoius ordinis a
consule, qui quasi parens bonus aut tutor fidelis esse
deberet, tanquam ab aliquo nefario praedone diriperetur
patrimonium dignitatis; neque vero esse mirandum, si,
cum suis consiliis rem publicam profligasset, consilium
senatus a re publica repudiaret. Hic cum homini et 4
vehementi et diserto et in primis forti ad resistendum
Philippo quasi quasdam verborum faces admovisset,
non tulit ille et graviter exarsit pigneribusque ablatis
Crassum instituit coercere. Quo quidem in ipso loco
multa a Crasso divinitus dicta esse ferebantur, cum
sibi illum consulem esse negaret, quoi senator ipse
non esset. An tu, cum omnem auctoritatem
universi ordinis pro pignore putaris eamque
in conspectu populi Romani concideris, me his
existumas pignoribus terreri? Non tibi illa
sunt caedenda, si L. Crassum vis coercere;
haec tibi est incidenda lingua, qua vel evolsa
spiritu ipso libidinem tuam libertas mea re- 2
futabit. Permulta tum vehementissima contentione 5
animi ingenii virium ab eo dicta esse constabat sen-
tentiamque eam, quam senatus frequens secutus est,
ornatissimis et gravissimis verbis, ut populo Romano
satis fieret, nunquam senatus neque consilium
rei publicae nec fidem defuisse, ab eo dictam et
eundem, id quod in auctoritatibus perscriptis extat,
scribendo adfuisse. Illa tanquam cycnea fuit divini 6
hominis vox et oratio, quam quasi expectantes post
eius interitum veniebamus in curiam, ut vestigium
illud ipsum, in quo [ipse] postremum institisset, con-
tueremur. Namque tum latus ei [dicenti con]doluisse
sudoremque multum consecutum esse audiebamus; ex
quo cum cohorruisset, cum febri domum rediit dieque
septimo est lateris dolore consumptus. O fallacem 7
hominum spem fragilemque fortunam et inanis nostras
contentiones! quae mediocri in spatio saepe franguntur

et corruunt aut ante in ipso cursu obruuntur, quam portum conspicere potuerunt. Nam quamdiu Crassi fuit ambitionis labore vita districta, tamdiu privatis magis officiis et ingenii laude floruit quam fructu amplitudinis aut rei publicae dignitate. Qui autem annus ei primus ab honorum perfunctione aditum omnium concessu ad summam auctoritatem dabat, is eius omnem spem atque omnia vitae consilia morte per- 8 vortit. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriae, grave bonis omnibus; sed ii tamen rem publicam casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a dis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur. Non vidit flagrantem Italiam bello [non] ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiae, non exilium generi, non acerbissimam C. Mari fugam, non illam post reditum eius caedem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus [gloria] praestitisset.

3 Et quoniam attigi cogitatione vim varietatemque 9 fortunae, non vagabitur oratio mea longius atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre suscepimus, continentur. Quis enim non iure beatam L. Crassi mortem illam, quae est a multis saepe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum fere conlocuti sunt, eventum recordatus? Tenemus enim memoria Q. Catulum virum omni laude praestantem, cum sibi non incolumem fortunam sed exitum et fugam deprecaretur, esse 10 coactum, ut vita se ipse privaret. Iam M. Antoni in eis ipsis Rostris, in quibus ille rem publicam constantissime consul defenderat quaeque censor imperatoriis manubiis ornarat, positum caput illud fuit, a quo erant multorum [civium] capita servata. Neque vero longe ab eo C. Iuli caput hospitis Etrusci scelere proditum cum L. Iuli fratris capite iacuit, ut ille, qui haec non vidit, et vixisse cum re publica pariter et

cum illa simul extinctus esse videatur. Neque enim
propincum suum maximi animi virum P. Crassum
suapte interfectum manu neque collegae sui pontificis
maxumi sanguine simulacrum Vestae respersum esse
vidit; quoi maerori, qua mente ille in patriam fuit,
etiam C. Carbonis inimicissimi hominis eodem illo die
mors fuisset nefaria. Non vidit eorum ipsorum, qui 11
tum adulescentes Crasso se dicarant, horribilis miseros-
que casus. Ex quibus [C.] Cotta, quem ille florentem
reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus
per invidiam tribunatu non multis ab eo tempore
mensibus eiectus est e civitate; Sulpicius autem, qui
in eadem invidiae flamma fuisset, quibuscum privatus
coniunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare in-
stituit omni dignitate; cui quidem ad summam gloriam
eloquentiae florescenti ferro erepta vitast et poena
temeritatis non sine magno rei publicae malo constituta.
Ego vero te, Crasse, cum vitae flore tum mortis opor- 12
tunitate divino consilio et ornatum et extinctum esse
arbitror. Nam tibi aut pro virtute animi constantia-
que tua civilis ferri subeunda fuit crudelitas aut, si
qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset, eadem
esse te funerum patriae spectatorem coegisset; neque
solum tibi improborum dominatus, sed etiam propter
admixtam civium caedem bonorum victoria maerori 4
fuisset. Mihi quidem, Quinte frater, et eorum casus, 13
de quibus ante dixi, et ea, quae nosmet ipsi ob amorem
in rem publicam incredibilem et singularem pertulimus
ac sensimus, cogitanti sententia saepe tua vera ac
sapiens videri solet, qui propter tot tantos tam prae-
cipitisque casus clarissimorum hominum atque opti-
morum virorum me semper ab omni contentione ac
dimicatione [animi] revocasti. Sed quoniam haec iam 14
neque in integro nobis esse possunt et summi labores
nostri magna compensati gloria mitigantur, pergamus
ad ea solacia, quae non modo sedatis molestiis iucunda
sed etiam haerentibus salutaria nobis esse possint,

sermonemque L. Crassi relicum ac paene postremum memoriae prodamus atque ei, si nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam
15 gratiam debitamque referamus. Neque enim quisquam nostrum, cum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, *non*, quanquam illa scripta sunt divinitus, tamen maius quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur; quod item nos postulamus non a te quidem, qui nobis omnia summa tribuis, sed a ceteris, qui haec in manus sument, maius ut quiddam de L. Crasso, quam quantum
16 a nobis exprimetur, suspicentur. Nos enim, qui ipsi sermoni non interfuissemus et quibus C. Cotta tantummodo locos ac sententias huius disputationis tradidisset, quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus, id ipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. Quod si quis erit, qui ductus opinione vulgi aut Antonium ieiuniorem aut Crassum pleniorem fuisse putet, quam quomodo [a nobis] uterque inductus est, is erit ex iis, qui aut illos non audierit aut iudicare non possit. Nam fuit uterque, ut exposui antea, cum studio et ingenio et doctrina praestans omnibus tum in suo genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis neque in Crasso redundaret.

5
17 Ut igitur ante meridiem discesserunt paulumque requierunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerruma atque attentissima cogitatione posuisse seseque, qui voltum eius, cum ei dicendum esset, optutumque oculorum in cogitando probe nosset atque in maximis causis saepe vidisset, tum dedita opera quiescentibus aliis in eam exhedram venisse, in qua Crassus posito lectulo recubuisset, cumque eum defixum esse in cogitatione sensisset, statim recessisse atque in eo silentio duas horas fere esse consumptas. Deinde cum omnes inclinato iam in posmeridianum tempus die venissent ad Crassum: Quid est, Crasse,

inquit Iulius, imusne sessum? etsi admonitum venimus
te, non flagitatum. Tum Crassus: An me tam im- 18
pudentem esse existimatis, ut vobis hoc praesertim
munus putem diutius posse debere? Quinam igitur,
inquit ille, locus? An in media silva placet? Est
enim is maxime et opacus et frigidus. Sane, inquit
Crassus; et enim est in eo loco sedes huic nostro non
importuna sermoni. Cum placuisset idem ceteris, in
silvam venitur et ibi magna cum audiendi expectatione
considitur.

Tum Crassus: Cum auctoritas atque amicitia vestra 19
tum Antonii facilitas eripuit, inquit, mihi in optuma
mea causa libertatem recusandi. Quamquam in par-
tienda disputatione nostra, cum sibi de iis quae dici
ab oratore oporteret sumeret, mihi autem relinqueret
ut explicarem quem ad modum illa ornari oporteret,
ea divisit quae seiuncta esse non possunt. Nam cum
omnis ex re atque verbis constet oratio, neque verba
sedem habere possunt, si rem subtraxeris, neque res
lumen, si verba semoveris. Ac mihi quidem veteres 20
illi maius quiddam animo complexi plus multo etiam
vidisse videntur, quam quantum nostrorum ingeniorum
acies intueri potest, qui omnia haec, quae supra et
subter, unum esse et una vi atque [una] consensione
naturae constricta esse dixerunt. Nullum est enim
genus rerum, quod aut avulsum a ceteris per se ipsum
constare aut quo cetera si careant vim suam atque
aeternitatem conservare possint. Sed si haec maior 6
esse ratio videtur, quam ut hominum possit sensu aut 21
cogitatione comprehendi, est etiam illa Platonis vera
et tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctri-
nam harum ingenuarum et humanarum artium uno
quodam societatis vinculo contineri. Ubi enim per-
specta vis est rationis eius, qua causae rerum atque
exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi con-
sensus doctrinarum concentusque reperitur. Sed si 22
hoc quoque videtur esse altius, quam ut id nos humi

strati suspicere possimus, illud certe tamen, quod
amplexi sumus, quod profitemur, quod suscepimus,
nosse et tenere debemus. Una est enim, quod et ego
hesterna die dixi et aliquot locis antemeridiano ser-
mone significavit Antonius, eloquentia, quascumque in
23 oras disputationis regionesve delata est. Nam sive de
caeli natura loquitur sive de terrae sive de divina vi
sive de humana sive ex inferiore loco sive ex aequo
sive ex superiore sive ut impellat homines sive ut
doceat sive ut deterreat sive ut concitet sive ut re-
flectat sive ut incendat sive ut leniat sive ad paucos
sive ad multos sive inter alienos sive cum suis sive
secum, rivis est diducta oratio, non fontibus; et, quo-
cumque ingreditur, eodem est instructu ornatuque
24 comitata. Sed quoniam oppressi iam sumus opinio-
nibus non modo vulgi verum etiam hominum leviter
eruditorum, qui, quae complecti tota nequeunt, haec
facilius divulsa et quasi discerpta contrectant, et qui
tanquam ab animo corpus, sic a sententiis verba
seiungunt, quorum sine interitu fieri neutrum potest,
non suscipiam oratione mea plus quam mihi imponitur;
tantum significabo brevi neque verborum ornatum in-
veniri posse non partis expressisque sententiis neque
esse ullam sententiam illustrem sine luce verborum.
25 Sed priusquam illa conor attingere, quibus orationem
ornari atque illuminari putem, proponam breviter quid
sentiam de universo genere dicendi.

7 Natura nulla est, ut mihi videtur, quae non habeat
in suo genere res compluris dissimilis inter se, quae
tamen consimili laude dignentur. Nam et auribus
multa percipimus, quae etsi nos vocibus delectant,
tamen ita sunt varia saepe, ut id, quod proximum
audias, iucundissimum esse videatur, et oculis colligun-
tur paene innumerabiles voluptates, quae nos ita capiunt,
ut unum sensum dissimili genere delectent, et reliquos
sensus voluptates oblectant dispares, ut sit difficile
26 iudicium excellentis maxime suavitatis. At hoc idem,

quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad
artes. Una fingendi est ars, in qua praestantes fuerunt
Myro Polyclitus Lysippus; qui omnes inter se dissi-
miles fuerunt, sed ita tamen, ut neminem sui velis
esse dissimilem. Una est ars ratioque picturae, dis-
simillimique tamen inter se Zeuxis Aglaophon Apelles;
neque eorum quisquam est cui quicquam in arte sua
deesse videatur. Et si hoc in his quasi mutis artibus
est mirandum et tamen verum, quanto admirabilius in
oratione atque in lingua? quae cum in iisdem sen-
tentiis verbisque versetur, summas habet dissimilitu-
dines; non sic, ut alii vituperandi sint, sed ut ii, quos
constet esse laudandos, in dispari tamen genere lau-
dentur. Atque id primum in poetis cerni licet, quibus 27
est proxima cognatio cum oratoribus, quam sint inter
sese Ennius Pacuvius Acciusque dissimiles, quam apud
Graecos Aeschylus Sophocles Euripides, quamquam
omnibus par paene laus in dissimili scribendi genere
tribuatur. Aspicite nunc eos homines atque intuemini, 28
quorum de facultate quaerimus, quid intersit inter
oratorum studia atque naturas. Suavitatem Isocrates,
subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Aeschi-
nes, vim Demosthenes habuit. Quis eorum non egregius?
tamen quis cuiusquam nisi sui similis? Gravitatem
Africanus, lenitatem Laelius, asperitatem Galba, pro-
fluens quiddam habuit Carbo et canorum. Quis horum
non princeps temporibus illis fuit? et suo tamen 8
quisque in genere princeps. Sed quid ego vetera con- 29
quiram, cum mihi liceat uti praesentibus exemplis
atque vivis? Quid iucundius auribus nostris unquam
accidit huius oratione Catuli? quae est pura sic, ut
Latine loqui paene solus videatur, sic autem gravis,
ut in singulari dignitate omnis tamen assit humanitas
ac lepos. Quid multa? istum audiens equidem sic
iudicare soleo, quicquid aut addideris aut mutaveris
aut detraxeris, vitiosius et deterius futurum. Quid, 30
noster hic Caesar nonne novam quandam rationem

attulit orationis et dicendi genus induxit prope sin-
gulare? Quis unquam res praeter hunc tragicas paene
comice, tristes remisse, severas hilare, forenses scaenica
prope venustate tractavit atque ita, ut neque iocus
magnitudine rerum excluderetur nec gravitas facetiis
31 minueretur? Ecce praesentes duo prope aequales Sul-
picius et Cotta. Quid tam inter se dissimile? quid
tam in suo genere praestans? Limatus alter et subtilis,
rem explicans propriis aptisque verbis. Haeret in causa
semper et quid iudici probandum sit cum acutissime
vidit, omissis ceteris argumentis in eo mentem ora-
tionemque defigit. Sulpicius autem fortissimo quodam
animi impetu, plenissima et maxima voce, summa
contentione corporis et dignitate motus, verborum
9 quoque ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum
32 instructissimus a natura esse videatur. Ad nosmet
ipsos iam revertor, quoniam sic fuimus semper com-
parati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod con-
tentionis iudicium vocaremur; quid tam dissimile quam
ego in dicendo et Antonius? cum ille is sit orator,
ut nihil eo possit esse praestantius, ego autem, quam-
quam memet mei paenitet, cum hoc maxime tamen
in comparatione coniungar. Videtisne genus hoc quod
sit Antoni? forte vehemens commotum in agendo,
praemunitum et ex omni parte causae saeptum, acre
acutum enucleatum, in una quaque re commorans,
honeste cedens, acriter insequens terrens, supplicans,
summa orationis varietate, nulla nostrarum aurium
33 satietate. Nos autem, quicumque in dicendo sumus,
quoniam esse aliquo in numero vobis videmur, certe
tamen ab huius multum genere distamus; quod quale
sit non est meum dicere, propterea quod minime sibi
quisque notus est et difficillime de se quisque sentit;
sed tamen dissimilitudo intellegi potest et ex motus
mei mediocritate et ex eo, quod, quibus vestigiis pri-
mum institi, in iis fere soleo perorare et quod ali-
quanto me maior in verbis eligendis labor et cura

torquet verentem ne, si paulo obsoletior fuerit oratio, non digna expectatione et silentio fuisse videatur. Quod 34
si in nobis, qui assumus, tantae dissimilitudines, tam certae res cuiusque propriae et in ea varietate fere melius a deteriore facultate magis quam genere distinguitur atque omne laudatur, quod in suo genere perfectum est, quid censetis, si omnes, qui ubique sunt aut fuerunt oratores, amplecti voluerimus? nonne fore ut, quot oratores, totidem paene reperiantur genera dicendi? Ex qua mea disputatione forsitan occurrat illud, si paene innumerabiles sint quasi formae figuraeque dicendi specie dispares genere laudabiles, non posse ea, quae inter se discrepant, iisdem praeceptis atque una institutione formari. Quod non est ita; diligen- 35
tissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos atque erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre videatur. Et enim videmus ex eodem quasi ludo summorum in suo cuiusque genere artificum et magistrorum exisse discipulos dissimilis inter se ac tamen laudandos, cum ad cuiusque naturam institutio doctoris accommodaretur. Cuius est vel maxime insigne illud 36
exemplum, ut ceteras artes omittamus, quod dicebat Isocrates doctor singularis se calcaribus in Ephoro, contra autem in Theopompo frenis uti solere. Alterum enim exultantem verborum audacia reprimebat alterum cunctantem et quasi verecundantem incitabat. Neque eos similis effecit inter se, sed tantum alteri affinxit de altero limavit, ut id conformaret in utroque, quod utriusque natura pateretur. Haec eo mihi praedicunda 10
fuerunt, ut, si non omnia quae proponerentur a me 37
ad omnium vestrum studium et ad genus id quod quisque vestrum in dicendo probaret adhaerescerent, id a me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi probaretur.

Ergo haec et agenda sunt ab oratore, quae explicavit Antonius, et dicenda quodam modo. Quinam igitur dicendi est modus melior — nam de actione

post videro —, quam ut Latine, ut plane, ut ornate,
ut ad id, quodcumque agetur, apte congruenterque
38 dicamus? Atque eorum quidem, quae duo prima dixi,
rationem non arbitror expectari a me puri dilucidique
sermonis. Neque enim conamur docere eum dicere,
qui loqui nesciat; nec sperare, qui Latine non possit,
hunc ornate esse dicturum; neque vero, qui non dicat
quod intellegamus, hunc posse quod admiremur dicere.
Linquamus igitur haec, quae cognitionem habent facilem usum necessarium. Nam alterum traditur litteris
doctrinaque puerili, alterum adhibetur ob eam causam,
ut intellegatur quid quisque dicat, quod videmus ita
esse necessarium, ut tamen eo minus nihil esse possit.
39 Sed omnis loquendi elegantia, quamquam expolitur
scientia litterarum, tamen augetur legendis oratoribus
et poetis. Sunt enim illi veteres, qui ornare nondum
poterant ea quae dicebant, omnes prope praeclare
locuti; quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui nisi Latine. Neque
tamen erit utendum verbis iis, quibus iam consuetudo
nostra non utitur, nisi quando ornandi causa parce,
quod ostendam; sed usitatis ita poterit uti, lectissimis
ut utatur, is qui in veteribus erit scriptis studiose et
11 40 multum volutatus. Atque ut Latine loquamur, non
solum videndum est, ut et verba efferamus ea, quae
nemo iure reprehendat, et ea sic et casibus et temporibus et genere et numero conservemus, ut ne quid
perturbatum ac discrepans aut praeposterum sit, sed
etiam lingua et spiritus et vocis sonus est ipse mo-
41 derandus. Nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari
neglegentius; nolo verba exiliter exanimata exire, nolo
inflata et quasi anhelata gravius. Nam de voce nondum ea dico quae sunt actionis, sed hoc quod mihi
cum sermone quasi coniunctum videtur. Sunt enim
certa vitia, quae nemo est quin effugere cupiat: mollis
vox aut muliebris aut quasi extra modum absona at-
42 que absurda. Est autem vitium, quod nonnulli de

industria consectantur. Rustica vox et agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur; ut tuus, Catule, sodalis L. Cotta gaudere mihi videtur gravitate linguae sonoque vocis agresti et illud, quod loquitur, priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. Me autem tuus sonus et subtilitas ista delectat, omitto verborum, quamquam est caput; verum id affert ratio, docent litterae, confirmat consuetudo et legendi et loquendi; sed hanc dico suavitatem, quae exit ex ore; quae quidem ut apud Graecos Atticorum, sic in Latino sermone huius est urbis maxime propria. Athenis iam 43 diu doctrina ipsorum Atheniensium interiit, domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur capti quodam modo nomine urbis et auctoritate; tamen eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus non verbis sed sono vocis nec tam bene quam suaviter loquendo facile superabit. Nostri minus student litteris quam Latini. Tamen ex istis, quos nostis, urbanis, in quibus minimum est litterarum, nemo est quin litteratissimum togatorum omnium Q. Valerium Soranum lenitate vocis atque ipso oris pressu et sono facile vincat. Quare 12 cum sit quaedam certa vox Romani generis urbisque 44 propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animadverti possit, nihil sonare aut olere peregrinum, hanc sequamur neque solum rusticam asperitatem sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus. Equi- 45 dem cum audio socrum meam Laeliam — facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod multorum sermonis expertes ea tenent semper, quae prima didicerunt —, sed eam sic audio, ut Plautum mihi aut Naevium videar audire; sono ipso vocis ita recto et simplici est, ut nihil ostentationis aut imitationis afferre videatur; ex quo sic locutum esse eius patrem iudico, sic maiores; non aspere ut ille, quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed

46 presse et aequabiliter et leviter. Quare Cotta noster,
cuius tu illa lata, Sulpici, non nunquam imitaris, ut
Iota litteram tollas et E plenissimum dicas, non mihi
oratores antiquos sed messores videtur imitari. Hic
cum arrisisset ipse Sulpicius: Sic agam vobiscum, in-
quit Crassus, ut quoniam me loqui voluistis, aliquid
de vestris vitiis audiatis. Utinam quidem! inquit ille;
id enim ipsum volumus idque si feceris, multa, ut
47 arbitror, hic hodie vitia ponemus. At enim non sine
meo periculo, Crassus inquit, possum, Sulpici, te re-
prehendere, quoniam Antonius mihi te simillimum
dixit sibi videri. Tum ille: Tu vero, quod monuit
idem, ut ea, quae in quoque maxima essent, imitare-
mur; ex quo vereor ne nihil sim tui nisi supplosionem
pedis imitatus et pauca quaedam verba et aliquem, si
forte, motum. Ergo ista, inquit Crassus, quae habes
a me, non reprehendo, ne me ipsum irrideam — sunt
autem ea multo et plura et maiora quam dicis —;
quae autem sunt aut tua plane aut imitatione ex ali-
quo expressa, de his te, si qui me forte locus admo-
13 nuerit, commonebo. Praetereamus igitur praecepta
48 Latine loquendi, quae puerilis doctrina tradit et sub-
tilior cognitio ac ratio litterarum alit aut consuetudo
sermonis cotidiani ac domestici, libri confirmant et
lectio veterum oratorum et poetarum. Neque vero in
illo altero diutius commoremur, ut disputemus quibus
rebus assequi possimus, ut ea quae dicamus intelle-
49 gantur: Latine scilicet dicendo, verbis usitatis ac pro-
prie demonstrantibus ea quae significari ac declarari
volemus, sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis
longa continuatione verborum, non valde productis iis
quae similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur,
non discerptis sententiis, non praeposteris temporibus,
non confusis personis, non perturbato ordine. Quid
multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum
saepe videatur, cum difficilius intellegatur quid patronus
velit dicere, quam si ipse ille, qui patronum adhibet,

de re sua diceret. Isti enim, qui ad nos causas de- 50
ferunt, ita nos plerumque ipsi docent, ut non desideres
planius dici. Easdem res autem simulac Fufius aut
vester aequalis Pomponius agere coepit, non aeque
quid dicant, nisi admodum attendi, intellego; ita con-
fusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum,
nihil ut secundum, tantaque insolentia ac turba ver-
borum, ut oratio, quae lumen adhibere rebus debet, ea
obscuritatem et tenebras afferat atque ut quodam modo
ipsi sibi in dicendo obstrepere videantur. Verum, si 51
placet, quoniam haec satis spero vobis quidem certe
maioribus molesta et putida videri, ad reliqua aliquanto
odiosiora pergamus. Atqui vides, inquit Antonius, 14
cum alias res agamus, quam te inviti audiamus qui
adduci possumus — de me enim conicio — relictis
ut omnibus rebus te sectemur te audiamus; ita de
horridis rebus nitida, de ieiunis plena, de pervulgatis
nova quaedam est oratio tua.

Faciles enim, inquit, Antoni, partes eae fuerunt 52
duae, quas modo percucurri vel potius paene praeterii,
Latine loquendi planeque dicendi; reliquae sunt magnae
implicatae variae graves, quibus omnis admiratio in-
genii omnis laus eloquentiae continetur. Nemo enim
unquam est oratorem, quod Latine loqueretur, admi-
ratus. Si est aliter, irrident, neque eum oratorem
tantummodo sed hominem non putant. Nemo extulit
eum verbis, qui ita dixisset, ut qui adessent intelli-
gerent quid diceret, sed contempsit eum, qui minus id
facere potuisset. In quo igitur homines exhorrescunt? 53
quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant?
quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? Qui
distincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate
et rebus et verbis dicunt et in ipsa oratione quasi
quendam numerum versumque conficiunt: id est, quod
dico, ornate. Qui idem ita moderantur, ut rerum, ut
personarum dignitates ferunt, ii sunt in eo genere
laudandi laudis, quod ego aptum et congruens nomino.

54 Qui ita dicerent, eos negavit adhuc se vidisse Antonius et iis hoc nomen dixit eloquentiae solis esse tribuendum. Quare omnes istos me auctore deridete atque contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum praeceptis omnem oratorum vim complexos esse arbitrantur neque adhuc quam personam teneant aut quid profiteantur intelligere potuerunt. Vero enim oratori, quae sunt in hominum vita, quando quidem in ea versatur orator atque ea est ei subiecta materies, omnia quaesita audita lecta disputata tractata agitata
55 esse debent. Est enim eloquentia una quaedam de summis virtutibus; quamquam sunt omnes virtutes aequales et pares, sed tamen est species alia magis alia formosa et illustris; sicut haec vis, quae scientiam complexa rerum sensa mentis et consilia sic verbis explicat, ut eos, qui audiant, quocumque incubuerit possit impellere; quae quo maior est vis, hoc est magis probitate iungenda summaque prudentia; quarum virtutum expertibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos quidem oratores effecerimus, sed furentibus quaedam arma
15 dederimus. Hanc, inquam, cogitandi pronuntiandique
56 rationem vimque dicendi veteres Graeci sapientiam nominabant. Hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci, hinc Solones atque ab hac similitudine Coruncanii nostri Fabricii Catones Scipiones fuerunt, non tam fortasse docti sed impetu mentis simili et voluntate. Eadem autem alii prudentia sed consilio ad vitae studia dispari quietem atque otium secuti, ut Pythagoras Democritus Anaxagoras, a regendis civitatibus totos se ad cognitionem rerum transtulerunt; quae vita propter tranquillitatem et propter ipsius scientiae suavitatem, qua nihil est hominibus iucundius, pluris, quam utile
57 fuit rebus publicis, delectavit. Itaque, ut ei studio se excellentissimis ingeniis homines dediderunt, ex ea summa facultate vacui ac liberi temporis multo plura, quam erat necesse, doctissimi homines otio nimio et ingeniis uberrimis affluentes curanda sibi esse ac quae-

renda et investiganda duxerunt. Nam vetus quidem
illa doctrina eadem videtur et recte faciendi et bene
dicendi magistra; neque diiuncti doctores, sed idem
erant vivendi praeceptores atque dicendi, ut ille apud
Homerum Phoenix, qui se a Peleo patre Achilli iuveni
comitem esse datum dicit ad bellum, ut [illum] effi-
ceret oratorem verborum actoremque rerum.
Sed ut homines labore assiduo et cotidiano assueti, 58
cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se
aut ad talos aut ad tesseras conferunt aut etiam no-
vum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum, sic
illi a negotiis publicis tanquam ab opere aut tempo-
ribus exclusi aut voluntate sua feriati totos se alii ad
poetas, alii ad geometras, alii ad musicos contulerunt,
alii etiam, ut dialectici, novum sibi ipsi studium lu-
dumque pepererunt atque in his artibus, quae repertae
sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur
atque virtutem, omne tempus atque aetates suas con-
sumpserunt. Sed quod erant quidam iique multi, qui 16
aut in re publica propter ancipitem, quae non potest 59
esse seiuncta, faciendi dicendique sapientiam florerent,
ut Themistocles, ut Pericles, ut Theramenes, aut qui
minus ipsi in re publica versarentur, sed ut huius
tamen eiusdem sapientiae doctores essent, ut Gorgias
Thrasymachus Isocrates, inventi sunt qui, cum ipsi
doctrina et ingeniis abundarent, a re autem civili et
a negotiis animi quodam iudicio abhorrerent, hanc
dicendi exercitationem exagitarent atque contemnerent;
quorum princeps Socrates fuit; is, qui omnium erudi- 60
torum testimonio totiusque iudicio Graeciae cum pru-
dentia et acumine et venustate et subtilitate tum vero
eloquentia varietate copia, quam se cumque in partem
dedisset, omnium fuit facile princeps, iis qui haec, quae
nunc nos quaerimus, tractarent agerent docerent, cum
nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optima-
rum cognitio atque in iis exercitatio philosophia
nominaretur, hoc commune nomen eripuit sapienterque

sentiendi et ornate dicendi scientiam, re cohaerentes, disputationibus suis separavit; cuius ingenium variosque sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit,
61 cum ipse litteram Socrates nullam reliquisset. Hinc discidium illud extitit quasi linguae atque cordis, absurdum sane et inutile et reprehendendum, ut alii nos sapere alii dicere docerent. Nam cum essent plures orti fere a Socrate, quod ex illius variis et diversis et in omnem partem diffusis disputationibus alius aliud apprehenderat, proseminatae sunt quasi familiae dissentientes inter se et multum diiunctae et dispares, cum tamen omnes se philosophi Socraticos et dici
17 vellent et esse arbitrarentur. Ac primo ab ipso Pla-
62 tone Aristoteles et Xenocrates, quorum alter Peripateticorum alter Academiae nomen obtinuit, deinde ab Antisthene, qui patientiam et duritiam in Socratico sermone maxime adamarat, Cynici primum, deinde Stoici, tum ab Aristippo, quem illae magis voluptariae disputationes delectarant, Cyrenaica philosophia manavit, quam ille et eius posteri simpliciter defendebant, hi, qui nunc voluptate omnia metiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati satis faciunt, quam non aspernantur, nec voluptatem tuentur, quam amplexari volunt. Fuerunt etiam alia genera philosophorum, qui se omnes fere Socraticos esse dicebant, Eretricorum Erilliorum Megaricorum Pyrrhoneorum; sed ea horum vi et disputationibus sunt iam diu fracta
63 et extincta. Ex illis autem, quae remanent, ea philosophia, quae suscepit patrocinium voluptatis, etsi cui vera videatur, procul abest tamen ab eo viro, quem quaerimus et quem auctorem publici consilii et regendae civitatis ducem et sententiae atque eloquentiae principem in senatu, in populo, in causis publicis esse volumus. Nec ulla tamen ei philosophiae fiet iniuria a nobis. Non enim repelletur inde, quo aggredi cupiet; sed in hortulis quiescet suis, ubi vult, ubi etiam recubans molliter et delicate nos avocat a rostris, a

iudiciis, a curia, fortasse sapienter, hac praesertim re
publica. Verum ego non quaero nunc quae sit philo- 64
sophia verissima, sed quae oratori coniuncta maxime.
Quare istos sine ulla contumelia dimittamus; sunt enim
et boni viri et, quoniam sibi ita videntur, beati; tan-
tumque eos admoneamus, ut illud, etiam si est veris-
simum, tacitum tamen tanquam mysterium teneant,
quod negant versari in re publica esse sapientis. Nam
si hoc nobis atque optimo cuique persuaserint, non
poterunt ipsi esse, id quod maxime cupiunt, otiosi.
Stoicos autem, quos minime improbo, dimitto tamen 18
nec eos iratos vereor, quoniam omnino irasci nesciunt; 65
atque hanc iis habeo gratiam, quod soli ex omnibus
eloquentiam virtutem ac sapientiam esse dixerunt. Sed
utrumque est in his, quod ab hoc quem instruimus
oratore valde abhorreat: vel quod omnes, qui sapientes
non sint, servos [latrones] hostes insanos esse dicunt,
neque tamen quemquam esse sapientem. Valde autem
est absurdum ei contionem aut senatum aut ullum coe-
tum hominum committere, cui nemo illorum qui assint
sanus, nemo civis, nemo liber esse videatur. Accedit 66
quod orationis etiam genus habent fortasse subtile et
certe acutum, sed ut in oratore exile inusitatum ab-
horrens ab auribus vulgi obscurum inane ieiunum;
ac tamen eius modi, quo uti ad vulgus nullo modo
possit; alia enim et bona et mala videntur Stoicis et
ceteris civibus vel potius gentibus, alia vis honoris
ignominiae praemii supplicii; vere an secus nihil ad
hoc tempus, sed ea si sequamur, nullam unquam rem
dicendo expedire possimus. Reliqui sunt Peripatetici 67
et Academici; quamquam Academicorum nomen est
unum, sententiae duae. Nam Speusippus Platonis so-
roris filius et Xenocrates qui Platonem audierat et
qui Xenocratem Polemo et Crantor nihil ab Aristotele,
qui una audierat Platonem, magno opere dissensit;
copia fortasse et varietate dicendi pares non fuerunt.
Arcesilas primum, qui Polemonem audierat, ex variis

Platonis libris sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi quod aut sensibus aut animo percipi possit; quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi aspernatum esse omne animi sensusque iudicium primumque instituisse — quamquam id fuit Socraticum maxime —, non quid ipse sentiret ostendere, sed contra id, quod quisque se sentire dixisset,
68 disputare. Hinc haec recentior Academia manavit, in qua extitit divina quadam celeritate ingenii dicendique copia Carneades; cuius ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum et socerum meum Scaevolam, qui eum Romae audivit adulescens, et Q. Metellum L. F. familiarem meum clarissimum virum, qui illum a se adulescente Athenis iam affectum senectute multos dies auditum
19 esse dicebat. Haec autem, ut ex Apennino fluminum,
69 sic ex communi sapientiae iugo sunt doctrinarum facta divortia, ut philosophi tanquam in superum mare Ionium defluerent Graecum quoddam et portuosum, oratores autem in inferum hoc Tuscum et barbarum scopulosum atque infestum laberentur, in quo etiam ipse
70 Ulixes errasset. Quare, si hac eloquentia atque hoc oratore contenti sumus, qui sciat aut negare oportere quod arguare, aut, si id non possis, tum ostendere quod is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum aut alterius culpa aut iniuria aut ex lege aut non contra legem aut imprudentia aut necessario aut non eo nomine usurpandum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit ac licuerit; et, si satis esse putatis ea, quae isti scriptores artis docent, discere, quae multo tamen ornatius, quam ab illis dicuntur, et uberius explicavit Antonius — sed, si his contenti estis atque iis etiam, quae dici voluistis a me, ex ingenti quodam oratorem immensoque campo in exiguum sane gyrum compellitis.
71 Sin veterem illum Periclem aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem sequi vultis et si illam praeclaram et

eximiam speciem oratoris perfecti et pulcritudinem
adamastis, aut vobis haec Carneadia aut illa Aristotelia
vis comprehendenda est. Namque, ut ante dixi, veteres 72
illi usque ad Socratem omnem omnium rerum, quae
ad mores hominum, quae ad vitam, quae ad virtutem,
quae ad rem publicam pertinebant, cognitionem et
scientiam cum dicendi ratione iungebant; postea dis-
sociati, ut exposui, a Socrate diserti a doctis et dein-
ceps a Socraticis item omnibus, philosophi eloquentiam
despexerunt, oratores sapientiam; neque quicquam ex
alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his aut ab
illis hi mutuarentur; ex quo promisce haurirent, si
manere in pristina communione voluissent. Sed ut 73
pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem
tris viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a
Numa ut etiam illud ludorum epulare sacrificium fa-
cerent instituti, sic Socratici a se causarum actores
et a communi philosophiae nomine separaverunt, cum
veteres dicendi et intellegendi mirificam societatem
esse voluissent.

Quae cum ita sint, paululum equidem de me de- 20
precabor et petam a vobis, ut ea, quae dicam, non de 74
memet ipso sed de oratore dicere putetis. Ego enim
sum is, qui cum summo studio patris in pueritia doctus
essem et in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio,
non tantum, quantum [ipse] forsitan vobis videar, de-
tulissem, non possim dicere me haec, quae nunc com-
plector, perinde ut dicam discenda esse, didicisse; quippe
qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim
annosque natus unum et viginti nobilissimum hominem
et eloquentissimum in iudicium vocarim; cui disciplina
fuerit forum, magister usus et leges et instituta populi
Romani mosque maiorum. Paululum sitiens istarum 75
artium, de quibus loquor, gustavi, quaestor in Asia
cum essem, aequalem fere meum ex Academia rheto-
rem nactus Metrodorum illum, de cuius memoria com-
memoravit Antonius, et inde decedens Athenis, ubi

ego diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod mysteria non referrent, ad quae biduo serius veneram, succensuissem. Quare hoc, quod complector tantam scientiam vimque doctrinae, non modo non pro me, sed contra me est potius — non enim quid ego, sed quid orator possit disputo — atque hos omnis, qui artis rhetoricas exponunt, perridiculos. Scribunt enim de litium genere et de principiis et de narrationibus.
76 Illa vis autem eloquentiae tanta est, ut omnium rerum virtutum officiorum omnisque naturae, quae mores hominum, quae animos, quae vitam continet, originem vim mutationesque teneat, eadem mores leges iura discribat, rem publicam regat, omnia, quae ad quam-
77 cumque rem pertineant, ornate copioseque dicat. In quo genere nos quidem versamur tantum, quantum possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrina, quantum usu valemus; neque tamen istis, qui in una philosophia quasi tabernaculum vitae suae collocarunt, multum sane in disputatione concedimus.
21 78 Quid enim meus familiaris C. Velleius afferre potest, quam ob rem voluptas sit summum bonum, quod ego non copiosius possim vel tutari, si velim, vel refellere ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Velleius est rudis, unus quisque nostrum versatus? Quid est, quod aut Sex. Pompeius aut duo Balbi aut meus amicus, qui cum Panaetio vixit, M. Vigellius de virtute hominum Stoici possint dicere, qua in disputatione ego his debeam aut vestrum quis-
79 quam concedere? Non est enim philosophia similis artium reliquarum. Nam quid faciet in geometria qui non didicerit? quid in musicis? Aut taceat oportebit aut ne sanus quidem iudicetur. Haec vero, quae sunt in philosophia, ingeniis eruuntur ad id, quod in quoque veri simile est, eliciendum acutis atque acribus eaque exercitata oratione poliuntur. Hic noster vulgaris orator, si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi

istos quidem [nostros] verberabit neque se ab iis contemni ac despici sinet. Sin aliquis extiterit aliquando, 80
qui Aristotelio more de omnibus rebus in utramque partem possit dicere et in omni causa duas contrarias orationes praeceptis illius cognitis explicare aut hoc Arcesilae modo et Carneadi contra omne quod propositum sit disserat quique ad eam rationem adiungat hunc [rhetoricum] usum [moremque] exercitationemque dicendi, is sit verus, is perfectus, is solus orator. Nam neque sine forensibus nervis satis vehemens et gravis nec sine varietate doctrinae satis politus et sapiens esse orator potest. Quare Coracem istum vestrum pa- 81
tiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui evolent clamatores odiosi ac molesti, Pamphilumque nescio quem sinamus in infulis tantam rem tanquam puerilis delicias aliquas depingere; nosque ipsi hac tam exigua disputatione hesterni et hodierni diei totum oratoris munus explicemus, dummodo illa res tanta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo [oratorum] istorum unquam attigit, comprehensa esse videatur.

Tum Catulus: Haudquaquam hercle, inquit, Crasse, 22
mirandum est esse in te tantam dicendi vel vim vel 82
suavitatem vel copiam; quem quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus sed etiam sapientissimus homo viderere; nunc intellego illa te semper etiam potiora duxisse, quae ad sapientiam spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse. Sed tamen cum omnis gradus aetatis recordor tuae cumque vitam tuam ac studia considero, neque quo tempore ista didiceris video nec magnopere te istis studiis hominibus libris intellego deditum. Neque tamen possum statuere utrum magis mirer te illa, quae mihi persuades maxima esse adiumenta, potuisse in tuis tantis occupationibus perdiscere, an, si non potueris, posse isto modo dicere. Hic Crassus: 83
Hoc tibi, inquit, Catule primum persuadeas velim, me

non multo secus facere, cum de oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de histrione dicendum. Negarem enim posse eum satis facere in gestu, nisi palaestram, nisi saltare didicisset; neque, ea cum dicerem, me esse histrionem necesse esset, sed fortasse non stultum
84 alieni artificii existimatorem. Similiter nunc de oratore vestro impulsu loquor, summo scilicet. Semper enim, quacumque de arte aut facultate quaeritur, de absoluta et perfecta quaeri solet. Quare si iam me vultis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum denique, non repugnabo; quid enim nunc sim ineptus? ita me existimare scio. Quod si ita est, summus tamen certe non sum. Neque enim apud homines res est ulla difficilior neque maior nec quae plura adiumenta
85 doctrinae desideret. Ac tamen quoniam de oratore nobis disputandum est, de summo oratore dicam necesse est. Vis enim et natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis et quanta sit intellegi non potest. Me autem, Catule, fateor neque hodie in istis libris et cum istis hominibus vivere nec vero, id quod tu recte commeministi, ullum unquam habuisse sepositum tempus ad discendum ac tantum tribuisse doctrinae temporis, quantum mihi puerilis aetas forenses feriae
23 concesserint. Ac, si quaeris, Catule, de doctrina ista
86 quid ego sentiam, non tantum ingenioso homini et ei, qui forum, qui curiam, qui causas, qui rem publicam spectet, opus esse arbitror temporis, quantum sibi ii sumpserunt, quos discentes vita defecit. Omnes enim artes aliter ab iis tractantur qui eas ad usum transferunt, aliter ab iis qui ipsarum artium tractatu delectati nihil in vita sunt aliud acturi. Magister hic Samnitium summa iam senectute est et cotidie commentatur; nihil enim curat aliud. At Q. Velocius puer addidicerat; sed quod erat aptus ad illud totumque cognorat, fuit, ut est apud Lucilium,

quamvis bonus ipse
Samnis in ludo ac rudibus cuivis satis asper;

sed plus operae foro tribuebat amicis rei familiari.
Valerius cotidie cantabat; erat enim scaenicus. Quid
faceret aliud? At Numerius Furius noster familiaris, 87
cum est commodum, cantat. Est enim pater familias,
est eques Romanus; puer didicit quod discendum [fuit].
Eadem ratio est harum artium maximarum. Dies et
noctes virum summa virtute et prudentia videbamus,
philosopho cum operam daret, Q. Tuberonem. At eius
avunculum vix intellegeres id agere, cum ageret tamen,
Africanum. Ista discuntur facile, si et tantum sumas,
quantum opus sit, et habeas qui docere fideliter possit
et scias etiam ipse discere; sed si tota vita nihil velis 88
aliud agere, ipsa tractatio et quaestio cotidie ex se
gignit aliquid, quod cum desidiosa delectatione vestiges.
Ita fit, ut agitatio ne rerum sit infinita, cognitio fa-
cilis; usus doctrinam confirmet, mediocris opera tri-
buatur, memoria studiumque permaneat. Libet autem
semper discere; ut si velim ego talis optime ludere
aut pilae studio tenear, etiam fortasse, si assequi non
possim; at alii quia praeclare faciunt, vehementius,
quam causa postulat, delectantur, ut Titius pila Brulla
talis. Quare nihil est quod quisquam magnitudinem 89
artium ex eo, quod senes discunt, pertimescat. Nam-
que aut senes ad eas accesserunt aut usque ad senec-
tutem in studiis detinentur aut sunt tardissimi. Res
quidem se mea sententia sic habet, ut, nisi quod quis-
que cito potuerit, nunquam omnino possit perdiscere.
Iam, iam, inquit Catulus, intellego, Crasse, quid dicas; 24 90
et hercule assentior. Satis video tibi homini ad per-
discendum acerrimo ad ea cognoscenda, quae dicis, fuisse
temporis. Pergisne, inquit Crassus, me quae dicam de
me, non de re putare dicere? Sed iam, si placet, ad
instituta redeamus. Mihi vero, Catulus inquit, placet.

Tum Crassus: Quorsum igitur haec spectat, in- 91
quit, tam longa et tam alte repetita oratio? Hae
duae partes, quae mihi supersunt, illustrandae orationis
ac totius eloquentiae cumulandae, quarum altera dici

postulat ornate altera apte, hanc habent vim, ut sit quam
maxime iucunda, quam maxime in sensus eorum, qui au-
92 diunt, influat et quam plurimis sit rebus instructa. In-
strumentum autem hoc forense litigiosum acre tractum
ex vulgi opinionibus exiguum saneque mendicum est.
Illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se
dicendi magistros, non multum est maius quam illud
vulgare ac forense. Apparatu nobis opus est et rebus
exquisitis undique collectis accersitis comportatis, ut
tibi, Caesar, faciendum est ad annum; ut ego in aedi-
litate laboravi, quod cotidianis et vernaculis rebus
93 satis facere me posse huic populo non putabam. Ver-
borum eligendorum et collocandorum et concluden-
dorum facilis est vel ratio vel sine ratione ipsa exer-
citatio. Rerum est silva magna, quam cum Graeci
iam non tenerent ob eamque causam inventus nostra
dedisceret paene discendo, etiam Latini, si dis placet,
hoc biennio magistri dicendi extiterunt; quos ego
censor edicto meo sustuleram, non quo, ut nescio
quos dicere aiebant, acui ingenia adulescentium nollem,
sed contra ingenia obtundi nolui, corroborari impu-
94 dentiam. Nam apud Graecos, cuicuimodi essent, vide-
bam tamen esse praeter hanc exercitationem linguae
doctrinam aliquam et humanitatem dignam scientia;
hos vero novos magistros nihil intellegebam posse
docere, nisi ut auderent; quod etiam cum bonis rebus
coniunctum per se ipsum est magnopere fugiendum.
Hoc cum unum traderetur et cum impudentiae ludus
esset, putavi esse censoris ne longius id serperet pro-
95 videre. Quamquam non haec ita statuo atque decerno,
ut desperem Latine ea, de quibus disputavimus, tradi
ac perpoliri; patitur enim et lingua nostra et natura
rerum veterem illam excellentemque prudentiam Grae-
corum ad nostrum usum moremque transferri; sed
hominibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem
genere nostri nulli fuerunt; sin quando extiterint, etiam
Graecis erunt anteponendi.

Ornatur igitur oratio genere primum et quasi 25
colore quodam et suco suo. Nam ut gravis, ut suavis, 96
ut erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita,
ut sensus, ut doloris habeat quantum opus sit, non
est singulorum articulorum; in toto spectantur haec
corpore. Ut porro conspersa sit quasi verborum sen-
tentiarumque floribus, id non debet esse fusum aequa-
biliter per omnem orationem sed ita distinctum, ut
sint quasi in ornatu disposita quaedam insignia et
lumina. Genus igitur dicendi est eligendum, quod 97
maxime teneat eos, qui audiant, et quod non solum
delectet, sed etiam sine satietate delectet; non enim
a me iam expectari puto, ut moneam, ut caveatis ne
exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne vulgaris, ne ob-
soleta; aliud quiddam maius et ingenia me hortantur
vestra et aetates. Difficile enim dictu est quaenam 98
causa sit cur ea, quae maxime sensus nostros impel-
lunt voluptate et specie prima acerrime commovent,
ab iis celerrime fastidio quodam et satietate abaliene-
mur. Quanto colorum pulcritudine et varietate floridi-
ora sunt in picturis novis pleraque quam in veteribus!
quae tamen, etiam si primo aspectu nos ceperunt,
diutius non delectant; cum idem nos in antiquis ta-
bulis illo ipso horrido obsoletoque teneamur. Quanto
molliores sunt et delicatiores in cantu flexiones et
falsae voculae quam certae et severae! quibus tamen
non modo austeri, sed, si saepius fiunt, multitudo ipsa
reclamat. Licet hoc videre in reliquis sensibus; un- 99
guentis minus diu nos delectari summa et acerrima
suavitate conditis quam his moderatis et magis lau-
dari, quod terram quam quod crocum olere videatur;
in ipso tactu esse modum et mollitudinis et levitatis.
Quin etiam gustatus, qui est sensus ex omnibus ma-
xime voluptarius quique dulcitudine praeter ceteros
sensus commovetur, quam cito id, quod valde dulce
est, aspernatur ac respuit! Quis potione uti aut cibo
dulci diutius potest? quom utroque in genere ea, quae

leviter sensum voluptate moveant, facillime fugiant
100 satietatem. Sic omnibus in rebus voluptatibus maximis fastidium finitimum est; quo hoc minus in oratione miremur, in qua vel ex poetis vel ex oratoribus possumus iudicare concinnam distinctam ornatam festivam, sine intermissione, sine reprehensione, sine varietate, quamvis claris sit coloribus picta vel poesis vel oratio, non posse in delectatione esse diuturna. Atque eo citius in oratoris aut in poetae cincinnis ac fuco offenditur, quod sensus in nimia voluptate natura, non mente satiantur; in scriptis et in dictis non aurium solum, sed animi iudicio etiam magis infucata vitia
26 noscuntur. Quare *bene et praeclare* quamvis nobis
101 saepe dicatur; *belle et festive* nimium saepe nolo. Quamquam illa ipsa exclamatio: *Non potest melius*, sit velim crebra; sed habeat tamen illa in dicendo admiratio ac summa laus umbram aliquam et recessum, quo magis id, quod erit illuminatum, extare atque
102 eminere videatur. Nunquam agit hunc versum Roscius eo gestu, quo potest:

> *Nam sapiens virtuti honorem praemium, haud praedam petit;*

sed abicit prorsus, ut in proximo:

> *Set quid video? ferro saeptus possidet sedes sacras,*

incidat aspiciat admiretur stupescat. Quid? ille alter:

> *Quid petam praesidi?*

quam leniter, quam remisse, quam non actuose! instat enim

> *O pater, o patria, o Priami domus!*

in quo tanta commoveri actio non posset, si esset consumpta superiore motu et exhausta. Neque id actores prius viderunt quam ipsi poetae, quam denique illi etiam, qui fecerunt modos, a quibus utrisque summittitur aliquid, deinde augetur extenuatur inflatur

variatur distinguitur. Ita sit nobis igitur ornatus et 103
suavis orator — nec tamen potest aliter esse —, ut
suavitatem habeat austeram et solidam, non dulcem
atque decoctam. Nam ipsa ad ornandum praecepta,
quae dantur, eius modi sunt, ut ea quivis vitiosissimus
orator explicare possit. Quare, ut ante dixi, primum
silva rerum [ac sententiarum] comparanda est, qua de
parte dixit Antonius. Haec formanda filo ipso et
genere orationis, illuminanda verbis, varianda sententiis.

Summa autem laus eloquentiae est amplificare rem 104
ornando, quod valet non solum ad augendum aliquid
et tollendum altius dicendo sed etiam ad extenuandum
atque abiciendum. Id desideratur omnibus iis in locis, 27
quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit An-
tonius, vel cum explanamus aliquid vel cum concilia-
mus animos vel cum concitamus. Sed in hoc, quod 105
postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eaque
una laus oratoris est et propria maxime. Etiam maior
est illa exercitatio, quam extremo sermone instruxit
Antonius primo reiciebat, laudandi et vituperandi.
Nihil est enim ad exaggerandam et amplificandam
orationem accomodatius quam utrumque horum cumu-
latissime facere posse. Consequentur etiam illi loci, 106
qui quamquam proprii causarum et inhaerentes in
earum nervis esse debent, tamen quia de universa re
tractari solent, communes a veteribus nominati sunt;
quorum partim habent vitiorum et peccatorum acrem
quandam cum amplificatione incusationem aut querelam,
contra quam dici nihil solet nec potest, ut in depe-
culatorem, in proditorem, in parricidam; quibus uti
confirmatis criminibus oportet, aliter enim ieiuni sunt
atque inanes; alii autem habent deprecationem aut 107
miserationem; alii vero ancipites disputationes, in
quibus de universo genere in utramque partem disseri
copiose licet. Quae exercitatio nunc propria duarum
philosophiarum, de quibus ante dixi, putatur, apud
antiquos erat eorum, a quibus omnis de rebus foren-

sibus dicendi ratio et copia petebatur. De virtute
enim, de officio, de aequo et bono, de dignitate utili-
tate honore ignominia praemio poena similibusque de
rebus in utramque partem dicendi animos et vim et
108 artem habere debemus. Sed quoniam de nostra pos-
sessione depulsi in parvo et eo litigioso praediolo
relicti sumus et aliorum patroni nostra tenere tuerique
non potuimus, ab iis, quod indignissimum est, qui in
nostrum patrimonium irruperunt, quod opus est nobis
28 mutuemur.

109 Dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex particula
parva urbis ac loci nomen habent et Peripatetici
philosophi aut Academici nominantur, olim autem
propter eximiam rerum maximarum scientiam a Graecis
politici philosophi appellati universarum rerum publi-
carum nomine vocabantur, omnem civilem orationem
in horum alterutro genere versari, aut de finita con-
troversia certis temporibus ac reis hoc modo: Placeatne
a Carthaginiensibus captivos nostros redditis suis re-
cuperari? aut infinite de universo genere quaerentis:
Quid omnino de captivo statuendum ac sentiendum sit?
Atque horum superius illud genus causam aut contro-
versiam appellant eamque tribus, lite aut deliberatione
aut laudatione, definiunt; haec autem altera quaestio
infinita et quasi proposita consultatio nominatur.
110 Atque [hactenus loquantur] etiam hac in instituendo
divisione utuntur, sed ita, non ut iure aut iudicio, vi
denique recuperare amissam possessionem, sed ut [iure
civili] surculo defringendo usurpare videantur. Nam
illud alterum genus, quod est temporibus locis reis
definitum, optinent atque id ipsum lacinia. Nunc enim
apud Philonem, quem in Academia vigere audio, etiam
harum iam causarum cognitio exercitatioque celebratur.
Alterum vero tantummodo in prima arte tradenda
nominant et oratoris esse dicunt; sed neque vim neque
naturam eius nec partis nec genera proponunt, ut
praeteriri omnino fuerit satius quam attactum deseri.

Nunc enim inopia reticere intelleguntur, tum iudicio
viderentur.

Omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi, 29
de qua quaeri et disceptari potest, sive in infinitis 111
consultationibus disceptatur sive in eis causis, quae in
civitate et in forensi disceptatione vorsantur; neque
est ulla, quae non aut ad cognoscendi aut ad agendi
vim rationemque referatur. Nam aut ipsa cognitio 112
rei scientiaque perquiritur, ut: Virtus suamne propter
dignitatem an propter fructum aliquem expetatur?
aut agendi consilium exquiritur, ut: Sitne sapienti
capessenda res publica? Cognitionis autem tres sunt 113
modi: coniectura definitio et ut ita dicam consecutio.
Nam quid in re sit coniectura quaeritur, ut illud:
Sitne in humano genere sapientia? Quam autem vim
quaeque res habeat definitio explicat, ut si quaeratur:
Quid sit sapientia? Consecutio autem tractatur, cum
quid quamque rem sequatur anquiritur, ut illud: Sitne
aliquando mentiri boni viri? Redeunt rursus ad con- 114
iecturam eamque in quattuor genera dispartiunt. Nam
aut quid sit quaeritur, hoc modo: Naturane sit ius
inter homines an in opinionibus? aut quae sit origo
quoiusque rei, ut: Quod sit initium legum aut rerum
publicarum? aut causa et ratio, ut si quaeratur: Cur
doctissimi homines de maximis rebus dissentiant? aut
de immutatione, ut si disputetur: Num interire virtus
in homine aut num in vitium possit convertere?
Definitionis autem sunt disceptationes aut cum quae- 115
ritur quid in communi mente quasi inpressum sit, ut
si disseratur: Idne sit ius, quod maxumae parti sit
utile; aut cum quid quoiusque sit proprium exquiritur,
ut: Ornate dicere propriumne sit oratoris an id etiam
aliquis praeterea facere possit? aut cum res distribuitur
in partis, ut si quaeretur: Quot sint genera rerum
expetendarum, ut: Sintne tria, corporis animi exter-
narumque rerum; aut cum quae forma et quasi natu-
ralis nota quoiusque sit describitur, ut si quaeratur

116 avari species, seditiosi gloriosi. Consecutionis autem duo prima quaestionum genera ponuntur. Nam aut simplex est disceptatio, ut si disseratur: Expetendane sit gloria? aut ex comparatione: Laus an divitiae magis expetendae sint? Simplicium autem sunt tres modi: De expetendis fugiendisve rebus, ut: Expetendine honores sint? Num fugienda paupertas? de aequo aut iniquo, ut: Aequumne sit ulcisci iniurias etiam propinquorum? de honesto aut turpi, ut hoc: Sitne honestum 117 gloriae causa mortem obire? Comparationis autem duo sunt modi: unus, cum idemne sit an aliquid intersit quaeritur, ut Metuere et vereri, ut Rex et tyrannus, ut Adsentator et amicus; alter, cum quid praestet aliud alii quaeritur, ut illud: Optimine quoiusque sapientes an populari laude ducantur? Atque eae quidem dis- 30 ceptationes, quae ad cognitionem referuntur, sic fere 118 a doctissimis hominibus discribuntur. Quae vero referuntur ad agendum aut in officii disceptatione versantur, quo in genere quid rectum faciendumque sit quaeritur, quoi loco omnis virtutum et vitiorumst silva subiecta, aut in animorum aliqua permotione aut gignenda aut sedanda tollendave tractantur. Huic generi subiecta sunt cohortationes obiurgationes consolationes miserationes omnisque ad omnem animi motum et impulsio et, si ita res feret, mitigatio. 119 Explicatis igitur his generibus ac modis disceptationum omnium nihil sane ad rem pertinet, si qua in re discrepavit ab Antoni divisione nostra partitio. Eadem sunt membra in utriusque disputatione, sed paulo secus a me atque ab illo partita ac tributa. Nunc ad reliqua progrediar meque ad meum munus pensumque revocabo. Nam ex illis locis, quos exposuit Antonius, omnia sunt ad quaeque genera quaestionum argumenta sumenda; sed aliis generibus alii loci magis erunt apti; de quo non tam quia longumst quam quia perspicuumst, dici nihil est necesse.

120 Ornatissimae sunt igitur orationes eae, quae latis-

sume vagantur et a privata et a singulari controversia
se ad universi generis vim explicandam conferunt et
convertunt, ut ei, qui audiant, natura et genere et
universa re cognita de singulis reis et criminibus et
litibus statuere possint. Hanc ad consuetudinem exer- 121
citationis vos, adulescentes, est cohortatus Antonius
atque a minutis angustisque concertationibus ad omnem
vim varietatemque vos disserendi traducendos putavit.
Quare non est paucorum libellorum hoc munus, ut ii,
qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrantur, neque
Tusculani atque huius ambulationis antemeridianae aut
nostrae posmeridianae sessionis. Non enim solum
acuenda nobis neque procudenda lingua est, sed one-
randum complendumque pectus maximarum rerum et 31
plurimarum suavitate, copia, varietate. Nostrast enim 122
— si modo nos oratores, si in civium disceptationibus,
si in periculis, si in deliberationibus publicis adhibendi
auctores et principes sumus —, nostrast, inquam, omnis
ista prudentiae doctrinaeque possessio, in quam ho-
mines quasi caducam atque vacuam abundantes otio
nobis occupatis involaverunt atque etiam aut inridentes
oratorem, ut ille in Gorgia Socrates, cavillantur aut
aliquid de oratoris arte paucis praecipiunt libellis
eosque rhetoricos inscribunt, quasi non illa sint propria
rhetorum, quae ab eisdem de iustitia, de officio, de
civitatibus instituendis et regendis, de omni vivendi,
denique etiam de naturae ratione dicuntur. Quae 123
quoniam iam aliunde non possumus, sumenda sunt
nobis ab iis ipsis, a quibus expilati sumus; dummodo
illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent et quam
intuentur, transferamus neque, ut ante dixi, omnem
teramus in iis discendis rebus aetatem; sed cum fontis
viderimus, quos nisi qui celeriter cognorit, nunquam
cognoscet omnino, tum, quotiensquomque opus erit,
ex iis tantum, quantum res petet, hauriemus. Nam 124
neque tam est acris acies in naturis hominum et in-
geniis, ut res tantas quisquam nisi monstratas possit

videre, neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo aspexerit. In hoc igitur tanto tam immensoque campo cum liceat oratori vagari libere atque, ubicumque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus 125 ornatusque dicendi. Rerum enim copia verborum copiam gignit; et, si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, existit ex re naturalis quidam splendor in verbis. Sit modo is, qui dicet aut scribet, et institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili et flagret studio et a natura adiuvetur et in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque delegerit, ne ille haud sane quem ad modum verba struat et inluminet a magistris istis requiret. Ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa si modo est exercitata, delabitur.

32 Hic Catulus: Di immortales, inquit, quantam rerum 126 varietatem, quantam vim, quantam copiam, Crasse, complexus es quantisque ex angustiis oratorem educere ausus es et in maiorum suorum regno collocare! Namque illos veteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putasse accepimus semperque esse in omni orationis ratione versatos. 127 Ex quibus Elius Hippias cum Olympiam venisset maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est cuncta paene audiente Graecia nihil esse ulla in arte rerum omnium quod ipse nesciret; nec solum has artis, quibus liberales doctrinae atque ingenuae continerentur, geometriam musicam litterarum cognitionem et poetarum atque illa, quae de naturis rerum, quae de hominum moribus, quae de rebus publicis dicerentur, sed anulum, quem haberet, pallium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, [se] sua manu 128 confecisse. Scilicet nimis hic quidem est progressus, sed ex eo ipso est coniectura facilis quantum sibi illi

oratores de praeclarissimis artibus adpetierint, qui ne
sordidiores quidem repudiarint. Quid de Prodico Cio,
de Thrasymacho Calchedonio, de Protagora Abderita
loquar? quorum unus quisque plurimum temporibus
illis etiam de natura rerum et disseruit et scripsit.
Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono, ut Plato 129
voluit, philosopho succubuit orator, qui aut non est
victus unquam a Socrate neque sermo ille Platonis
verus est aut, si est [victus], eloquentior videlicet fuit
et disertior Socrates et, ut tu appellas, copiosior et
melior orator — sed hic in illo ipso Platonis libro
de omni re, quaecumque in disceptationem quaestio-
nemque revocetur, se copiosissime dicturum esse pro-
fitetur; isque princeps ex omnibus ausus est in con-
ventu poscere qua de re quisque vellet audire; cui
tantus honos habitus est a Graecia, soli ut ex omnibus
Delphis non inaurata statua sed aurea statueretur.
Sed ii, quos nominavi, multique praeterea summique 130
dicendi doctores uno tempore fuerunt; ex quibus in-
tellegi potest ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis,
oratorisque nomen apud antiquos in Graecia maiore
quadam vel copia vel gloria floruisse. Quo quidem 131
magis dubito tibine plus laudis an Graecis vituperati-
onis statuam esse tribuendum: cum tu in alia lingua ac
moribus natus occupatissima in civitate vel privatorum
negotiis paene omnibus vel orbis terrae procuratione
ac summi imperii gubernatione destrictus, tantam vim
rerum cognitionemque comprenderis eamque omnem
cum eius, qui consilio et oratione in civitate valeat,
scientia atque exercitatione sociaris; illi nati in litteris,
ardentes his studiis, otio vero diffluentes non modo
nihil adquisierint, sed ne relictum quidem et traditum
et suum conservarint. Tum Crassus: Non in hac, in- 33
quit, una, Catule, re, sed in aliis etiam compluribus 132
distributione partium ac separatione magnitudines sunt
artium deminutae. An tu existumas, cum esset Hip-
pocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos, qui morbis,

alios, qui volneribus, alios, qui oculis mederentur? Num geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno, num ipsas litteras Aristophane aut Callimacho tractante tam discerpta fuisse, ut nemo genus universum complecteretur atque ut alius aliam
133 sibi partem in qua elaboraret seponeret? Equidem saepe hoc audivi de patre et de socero meo nostros quoque homines, qui excellere sapientiae gloria vellent, omnia, quae quidem tum haec civitas nosset, solitos esse complecti. Meminerant illi Sex. Aelium; M'. vero Manilium nos etiam vidimus travorso ambulantem foro — quod erat insigne eum, qui id faceret, facere civibus suis omnibus consilii sui copiam —; ad quos olim et ita ambulantis et in solio sedentis domi sic adibatur, non solum ut de iure civili ad eos, verum etiam de filia conlocanda, de fundo emendo, [de agro colendo,] de omni denique aut officio aut negotio re-
134 ferretur. Haec fuit P. Crassi illius veteris, haec Ti. Coruncani, haec proavi generi mei Scipionis prudentissimi hominis sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur; eidemque in senatu et apud populum et in causis amicorum et domi et militiae consilium
135 suum fidemque praestabant. Quid enim M. Catoni praeter hanc politissimam doctrinam tramarinam atque adventiciam defuit? Num, quia ius civile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, iuris scientiam neglegebat? Utroque in genere [et] elaboravit et praestitit. Num propter hanc ex privatorum negotiis collectam gratiam tardior in re publica capessenda fuit? Nemo apud populum fortior, nemo melior senator; et idem facile optimus imperator; denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri discive potuit, quod ille non cum investigarit et scierit tum
136 etiam conscripserit. Nunc contra plerique ad honores adipiscendos et ad rem publicam gerendam nudi veniunt atque inermes, nulla cognitione rerum, nulla

scientia ornati. Sin aliquis excellit unus e multis,
ecfert se, si unum aliquid adfert, aut bellicam virtu-
tem aut usum aliquem militarem — quae sane nunc
quidem obsoleverunt — aut iuris scientiam — ne eius
quidem universi; nam pontificium, quod est coniunctum,
nemo discit — aut eloquentiam, quam in clamore et
in verborum cursu positam putant; omnium vero bo-
narum artium, denique virtutum ipsarum societatem
cognationemque non norunt. Sed ut ad Graecos re- 34
feram orationem, quibus carere hoc quidem sermonis 137
genere non possumus — nam ut virtutes a nostris,
sic doctrinae sunt ab illis petenda —, septem fuisse
dicuntur uno tempore, qui sapientes et haberentur et
vocarentur. Hi omnes praeter Milesium Thalem civi-
tatibus suis praefuerunt. Quis doctior isdem tempo-
ribus illis aut cuius eloquentia litteris instructior fuisse
[traditur] quam Pisistrati? qui primus Homeri libros
confusos antea sic disposuisse dicitur, ut nunc habe-
mus. Non fuit ille quidem civibus suis utilis, sed ita
eloquentia floruit, ut litteris doctrinaque praestaret.
Quid Pericles? de cuius vi dicendi sic accepimus, ut, 138
cum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro
salute patriae severius, tamen id ipsum, quod ille
contra populares homines doceret, populare omnibus
et iucundum videretur; quoius in labris veteres comici,
etiam cum illi male dicerent, quod tum Athenis fieri
licebat, leporem habitasse dixerunt tantamque in eodem
vim fuisse, ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi
aculeos quosdam relinqueret. At hunc non declamator
aliquis ad clepsydram latrare docuerat, sed, ut accepi-
mus, Clazomenius ille Anaxagoras vir summus in ma-
ximarum rerum scientia. Itaque hic doctrina consilio
eloquentia excellens XL annis praefuit Athenis et ur-
banis eodem tempore et bellicis rebus. Quid Critias? 139
quid Alcibiades? civitatibus quidem suis non boni, sed
certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant
disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracosium doc-

trinis omnibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille non linguae solum, verum etiam animi ac virtutis magister ad liberandam patriam impulit instruxit armavit. Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum Cononis praestantissimi imperatoris filium, summum ipsum imperatorem hominemque doctissimum? aut aliis Pythagorius ille Lysis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum virum unum omnis Graeciae? aut Xenophon Agesilaum? aut Philolaus Archytam Tarentinum? aut ipse Pythagoras totam illam veterem Italiae Graeciam, quae quondam magna vocitatast?
35 Equidem non arbitror. Sic enim video, unam quan-
140 dam omnium rerum, quae essent homine erudito dignae atque eo, qui in re publica vellet excellere, fuisse doctrinam; quam qui accepissent, si eidem ingenio ad pronuntiandum valuissent et se ad dicendum quoque non repugnante natura dedissent, eloquentia praesti-
141 tisse. Itaque ipse Aristoteles cum florere Isocratem nobilitate discipulorum videret, quod [ipse] suas disputationes a causis forensibus et civilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset, mutavit repente totam formam prope disciplinae suae versumque quendam Philoctetae paulo secus dixit. Ille enim turpe sibi ait esse tacere, cum barbaros, hic autem, cum Isocratem pateretur dicere. Itaque ornavit et inlustravit doctrinam illam omnem rerumque cognitionem cum orationis exercitatione coniunxit. Neque vero hoc fugit sapientissimum regem Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem accierit, a quo eodem ille et
142 agendi acciperet praecepta et eloquendi. Nunc sive qui volet eum philosophum, qui copiam nobis rerum orationisque tradat, per me appellet oratorem licet; sive hunc oratorem, quem ego dico sapientiam iunctam habere eloquentiae, philosophum appellare malet, non impediam; dummodo hoc constet, neque infantiam eius, qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat,

neque inscientiam illius, cui res non suppetat, verba non desint, esse laudandam; quorum si alterum sit optandum, malim equidem indisertam prudentiam quam stultitiam loquacem; si quaerimus quid unum excellat 143
ex omnibus, docto oratori palma dandast; quem si patiuntur eundem esse philosophum, sublata controversia est. Sin eos diiungent, hoc erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia, in philosophorum autem cognitione non continuo inest eloquentia; quae quanquam condemnatur ab eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus afferre videatur. Haec cum Crassus dixisset, parumper [et] ipse conticuit [et ceteris silentium fuit].

Tum Cotta: Equidem, inquit, Crasse, non possum 36
queri, quod mihi videare aliud quiddam et id quod 144
non susceperis disputasse; plus enim aliquanto attulisti, quam tibi erat tributum a nobis [ac denuntiatum]; sed certe ut eae partes fuerunt tuae, de inlustranda oratione ut diceres, et eras ipse iam ingressus atque in quattuor partis omnem orationis laudem discripseras, cum de duabus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse [dicebas], celeriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras, quem ad modum primum ornate, deinde etiam apte diceremus: quo cum ingressus esses, 145
repente te quasi quidam aestus ingeni tui procul a terra abripuit atque in altum a conspectu paene omnium abstraxit. Omnem enim rerum scientiam complexus non tu quidem eam nobis tradidisti — neque enim fuit tam exigui temporis —; sed apud hos quid profeceris nescio, me quidem in Academiam totum compulisti. In qua velim sit illud, quod saepe posuisti, ut non necesse sit consumere aetatem atque ut possit is illa omnia cernere, qui tantummodo aspexerit; sed etiam si est aliquando spissius aut si ego sum tardior, profecto nunquam conquiescam neque defetigabor ante, quam illorum ancipitis vias rationesque et pro omnibus et contra omnia disputandi percepero.

146 Tum Caesar: Unum, inquit, me ex tuo sermone maxime, Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non cito quid didicisset, unquam omnino posse perdiscere; ut mihi non sit difficile periclitari et aut statim percipere ista, quae tu verbis ad caelum extulisti, aut, si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his
147 nostris possim esse contentus. Hic Sulpicius: Ego vero, inquit, Crasse, neque Aristotelem istum neque Carneadem nec philosophorum quemquam desidero, vel me licet existimes desperare ista posse perdiscere vel, id quod facio, contemnere. Mihi rerum forensium et communium volgaris haec cognitio satis magnast ad eam quam specto eloquentiam; ex qua ipsa tamen permulta nescio, quae tum denique, cum causa aliqua, quae a me dicenda est, desiderat, quaero. Quam ob rem, nisi forte es iam defessus et si tibi non graves sumus, refer ad illa te, quae ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent; quae ego ex te audire volui, non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.

37
148 Tum Crassus: Pervolgatas res requiris, inquit, et tibi non incognitas, Sulpici. Quis enim de isto genere non docuit, non instituit, non scriptum etiam reliquit? Sed geram morem et ea dumtaxat, quae mihi nota sunt, breviter exponam tibi; censebo tamen ad eos, qui auctores et inventores sunt harum sane minuta-
149 rum rerum, revortendum. Omnis igitur oratio conficitur ex verbis, quorum primum nobis ratio simpliciter videnda est, deinde coniuncte. Nam est quidam ornatus orationis, qui ex singulis verbis est; alius, qui ex continuatis [coniunctis] constat. Ergo utimur verbis aut iis, quae propria sunt et certa quasi vocabula rerum, paene una nata cum rebus ipsis; aut iis, quae transferuntur et quasi alieno in loco con-
150 locantur; aut iis, quae novamus et facimus ipsi. In propriis igitur est [verbis] illa laus oratoris, ut abiecta et obsoleta fugiat, lectis atque inlustribus utatur,

in quibus plenum quiddam et sonans inesse videatur.
Sed in hoc verborum genere propriorum dilectus est
habendus quidam atque is aurium quodam iudicio pon-
derandus est; in quo consuetudo etiam bene loquendi
valet plurimum. Itaque hoc, quod volgo de oratoribus 151
ab imperitis dici solet, Bonis hic verbis aut Ali-
quis non bonis utitur non arte aliqua perpenditur,
sed quodam quasi naturali sensu iudicatur; in quo
non magna laus est vitare vitium — quanquam est
magnum —, verum tamen hoc quasi solum quoddam
atque fundamentum est, verborum usus et copia bo-
norum. Sed quid ipse aedificet orator et in quo ad- 152
iungat artem, id esse nobis quaerendum atque expli-
candum videtur.

Tria sunt igitur in verbo simplici, quae orator 38
adferat ad inlustrandam atque exornandam orationem:
aut inusitatum verbum aut novatum aut tralatum.
Inusitata sunt prisca fere ac vetustate ab usu coti- 153
diani sermonis iam diu intermissa, quae sunt poetarum
licentiae liberiora quam nostrae; sed tamen raro habet
etiam in oratione poeticum aliquod verbum dignitatem.
Neque enim illud fugerim dicere, ut Coelius: Qua
tempestate Poenus in Italiam venit, nec prolem
aut subolem aut effari aut nuncupari aut, ut tu
soles, Catule, non rebar aut opinabar; aut alia
multa, quibus loco positis grandior atque antiquior
oratio saepe videri solet. Novantur autem verba, quae 154
ab eo qui dicit ipso gignuntur ac fiunt, vel coniun-
gendis verbis, ut haec:

Tum pavor sapientiam omnem mi exanimato
expectorat.
Num non vis huius me versutiloquas malitias —

videtis enim et versutiloquas et expectorat ex
coniunctione facta esse verba, non nata; sed saepe vel
sine coniunctione verba novantur, ut ille senius de-
sertus, ut di genitales, ut bacarum ubertate

155 incurvescere. Tertius ille modus transferendi verbi late patet, quem necessitas genuit inopia coacta et angustiis, post autem iucunditas delectatioque celebravit. Nam ut vestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem, sic verbi tralatio instituta est inopiae causa, frequentata delectationis. Nam gemmare vitis, luxuriem esse in herbis, laetas segetes etiam rustici dicunt. Quod enim declarari vix verbo proprio potest, id tralato cum est dictum, inlustrat id, quod intellegi volumus, eius rei, quam
156 alieno verbo posuimus, similitudo. Ergo hae tralationes quasi mutuationes sunt, cum quod non habeas aliunde sumas; illae paulo audaciores, quae non inopiam vindicant, sed orationi splendoris aliquid arcessunt; quarum ego quid vobis aut inveniendi rationem aut genera ponam?

39 Similitudinis est ad verbum unum contracta bre-
157 vitas, quod verbum in alieno loco tanquam in suo positum, si agnoscitur, delectat; si simile nihil habet, repudiatur. Sed ea traferri oportet, quae aut clariorem faciunt rem, ut illa omnia:

Inhorrescit mare,
Tenebrae conduplicantur, noctisque et nimbum occaecat nigror,
Flamma inter nubes coruscat, caelum tonitru contremit,
Grando mixta imbri largifico subita praecipitans cadit,
Undique omnes venti erumpunt, saevi existunt turbines:
Fervit aestu pelagus —

omnia fere, quo essent clariora, tralatis per simili-
158 tudinem verbis dicta sunt; aut quo significetur magis res tota sive facti alicuius sive consilii, ut ille, qui occultantem consulto, ne id quod ageretur in-

tellegi posset, duobus tralatis verbis similitudine ipsa indicat,

Quandoquidem is se circum vestit dictis saepit sedulo.

Non nunquam etiam brevitas tralatione conficitur,
ut illud *Si telum manu fugit.* Inprudentia teli missi
brevius propriis verbis exponi non potuit, quam est
uno significata tralato. Hoc in genere persaepe mihi 159
admirandum videtur quid sit, quod omnes tralatis et
alienis magis delectentur verbis quam propriis et suis.
Nam si res suom nomen et vocabulum proprium non 40
habet, ut *pes* in navi, ut *nexum* quod per libram
agitur, ut in uxore *divortium*, necessitas cogit quod
non habeas aliunde sumere; sed in suorum verborum
maxima copia tamen homines aliena multo magis, si
sunt ratione tralata, delectant. Id accidere credo vel 160
quod ingeni specimen est quiddam transilire ante pedes
positum et alia longe repetita sumere; vel quod is qui
audit alio ducitur cogitatione neque tamen aberrat,
quae maximast delectatio; vel quod in singulis verbis
res ac totum simile conficitur; vel quod omnis tra-
latio, quae quidem sumpta ratione est, ad sensus ipsos
admovetur, maxime oculorum, qui est sensus acerri-
mus. Nam et *odor* urbanitatis et *mollitudo* huma- 161
nitatis et *murmur* maris et *dulcitudo* orationis sunt
ducta a ceteris sensibus; illa vero oculorum multo
acriora, quae paene ponunt in conspectu animi, quae
cernere et videre non possumus. Nihil est enim in
rerum natura, quoius nos non in aliis rebus possimus
uti vocabulo et nomine. Unde enim simile duci potest
— potest autem ex omnibus —, indidem verbum unum,
quod similitudinem continet, tralatum lumen adferet
orationi. Quo in genere primum est fugienda dissi- 162
militudo: *Caeli ingentes fornices.* Quamvis sphae-
ram in scaenam, ut dicitur, attulerit Ennius, tamen in
sphaera fornicis similitudo inesse non potest.

Vive, Ulixes, dum licet;
Oculis postremum lumen radiatum rape!

non dixit pete, non cape — haberet enim moram sperantis diutius esse victurum —, sed rape. Est hoc verbum ad id aptatum, quod ante dixerat, dum
41 licet. Deinde videndumst ne longe simile sit ductum.
163 Syrtim patrimonii scopulum libentius dixerim, Charybdim bonorum voraginem potius. Facilius enim ad ea, quae visa, quam ad illa, quae audita sunt, mentis oculi ferentur. Et quoniam haec vel summa laus est in verbis traferendis, ut sensum feriat id quod tralatum sit, fugienda est omnis turpitudo earum rerum, ad quas eorum animos qui audient trahet similitudo.
164 Nolo dici morte Africani castratam esse rem publicam; nolo stercus curiae dici Glauciam; quamvis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut maius, quam res postulet: Tempestas comisationis; aut minus: Comisatio tempestatis. Nolo esse verbum angustius id, quod tralatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum:

Quidnamst, obsecro? Quid te adirier abnutas?

melius esset vetas prohibes absterres; quoniam ille dixerat

ilico istic,
Ne contagio mea bonis umbrave obsit ....

165 Atque etiam, si vereare, ne paulo durior tralatio esse videatur, mollienda est praeposito saepe verbo; ut si olim M. Catone mortuo pupillum senatum quis relictum diceret, paulo durius; sin ut ita dicam pupillum, aliquanto mitius. Et enim verecunda esse debet tralatio, ut deducta esse in alienum locum, non inrupisse atque ut precario, non vi venisse videatur.
166 Modus autem nullus est florentior in singulis verbis neque qui plus luminis adferat orationi. Nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo

tralato, sed ex pluribus continuatis conectitur, ut aliud dicatur, aliud intellegendum sit:

Neque me patiar
Iterum ad unum scopulum et † telum classem
Achivom offendere.

Atque illud:

Erras, erras; nam exultantem te et praefidentem tibi
Repriment validae legum habenae atque imperi insistent iugo.

Sumpta re simili verba illius rei propria deinceps in 167
rem aliam, ut dixi, traferuntur. Est hoc magnum 42
ornamentum orationis, in quo obscuritas fugiendast; et enim hoc fere genere fiunt ea, quae dicuntur aenigmata. Non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est in continuatione verborum. Ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet [sed in oratione]:

Africa terribili tremit horrida terra tumultu;

[pro Afris est sumpta Africa] neque factumst verbum ut Mare saxifragis undis, neque tralatum, ut Mollitur mare, sed ornandi causa proprium proprio commutatum.

Desine, Roma, tuos hostis ....

[et:]

Testes sunt Campi magni .....

Gravis est modus in ornatu orationis et saepe sumendus; ex quo genere haec sunt Martem belli esse communem, Cererem pro frugibus, Liberum appellare pro vino, Neptunum pro mari, curiam pro senatu, campum pro comitiis, togam pro pace, arma ac tela pro bello; quo item in genere et vir- 168
tutes et vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur: Luxuries quam in domum inrupit, et

Quo avaritia penetravit, aut Fides valuit, Iustitia confecit. Videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo immutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatius; quoi sunt finituma illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intellegi volumus aliquid aut ex parte totum, ut pro aedificiis cum parietes aut tecta dicimus; aut ex toto partem, ut cum unam turmam equitatum populi Romani dicimus; aut ex uno plures:

At Romanus homo, tamenetsi res bene gestast,
Corde suo trepidat;

aut cum ex pluribus intellegitur unum:

Nos sumus Romani, qui fuvimus ante Rudini;

43 aut quocumque modo, non ut dictumst, in eo genere
169 intellegitur, sed ut sensumst. Abutimur etiam saepe verbo non tam eleganter quam in traferendo, sed etiam si licentius, tamen interdum non impudenter; ut cum grandem orationem pro longa, minutum animum pro parvo dicimus. Verum illa videtisne esse non verbi sed orationis, quae ex pluribus, ut exposui, tralationibus conexa sunt? haec autem, quae aut immutata esse dixi aut aliter ea intellegenda ac dice-
170 rentur, sunt tralata quodam modo. Ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus existat ex rebus: si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit; aut factum vel coniunctione vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique parcendum; aut tralatum, quod maxime tanquam stellis quibusdam notat et inluminat orationem.

171 Sequitur continuatio verborum, quae duas res maxime, conlocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat. Conlocationis est componere et struere verba sic, ut neve asper eorum concursus neve hiulcus sit sed quodam modo coagmentatus et levis. In quo lepide soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius:

Quam lepide lexis compostae! ut tesserulae omnes
Arte pavimento atque emblemate vermiculato.

Quae cum dixisset in Albucium inludens, ne a me quidem abstinuit:

Crassum habeo generum, ne rhetoricoterus tu seis.

Quid ergo? iste Crassus, quoniam eius abuteris nomine, quid efficit? illud quidem; scilicet, ut ille volt et ego vellem; melius aliquanto quam Albucius. Verum in me quidem lusit ille, ut solet. Sed est tamen haec 172 conlocatio conservanda verborum, de qua loquor; quae vinctam orationem efficit, quae cohaerentem, quae levem, quae aequabiliter fluentem; [id] adsequemini, si [verba] extrema cum consequentibus primis ita iungentur, ut neve aspere concurrant neve vastius diducantur. Hanc diligentiam subsequitur modus etiam 44 et forma verborum, quod iam vereor ne huic Catulo 173 videatur esse puerile. Vorsus enim veteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est numeros quosdam nobis esse adhibendos putaverunt; interspirationis [enim], non defetigationis nostrae neque librariorum notis sed verborum et sententiarum modo interpunctas clausulas in orationibus esse voluerunt; idque princeps Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem delectationis atque aurium causa, quem ad modum scribit discipulus eius Naucrates, numeris adstringeret. Namque haec duo musici, qui 174 erant quondam eidem poetae, machinati ad voluptatem sunt, vorsum atque cantum, ut [et] verborum numero et vocum modo delectatione vincerent aurium satietatem. Haec igitur duo, vocis dico moderationem et verborum conclusionem, quoad orationis severitas pati posset, a poetica ad eloquentiam traducenda duxerunt. In quo illud est [vel] maximum quod, vorsus in oratione 175 si efficitur coniunctione verborum, vitium est et

tamen eam coniunctionem sicuti vorsum numerose
cadere et quadrare et perfici volumus. Neque est ex
multis res una, quae magis oratorem ab imperito
dicendi ignaroque distinguat, quam quod ille rudis
incondite fundit [quantum potest] et id quod dicit
spiritu, non arte determinat, orator autem sic inligat
sententiam verbis, ut eam numero quodam conplectatur
176 et astricto et soluto. Nam cum vinxit forma et modis,
relaxat et liberat inmutatione ordinis, ut verba neque
alligata sint quasi certa aliqua lege versus neque ita
45 soluta, ut vagentur. Quonam igitur modo tantum
munus insistemus, ut arbitremur nos hanc vim numerose
dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis quam
necessaria. Nihil est enim tam tenerum neque tam
flexibile neque quod tam facile sequatur quocumque
177 ducas quam oratio. Ex hac vorsus, ex eadem dispares
numeri conficiuntur; ex hac haec etiam soluta variis
modis multorumque generum oratio. Non enim sunt
alia sermonis alia contentionis verba; neque ex alio
genere ad usum cotidianum alio ad scaenam pompam-
que sumuntur; sed ea nos quom iacentia sustulimus
e medio, sicut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium
formamus et fingimus. Itaque ut tum graves sumus,
tum suptiles, tum medium quiddam tenemus, sic in-
stitutam nostram sententiam sequitur orationis genus
idque ad omnem aurium voluptatem et animorum
178 motum mutatur et vortitur. Sed ut in plerisque rebus
incredibiliter hoc naturast ipsa fabricata, sic in ora-
tione, ut ea, quae maximam utilitatem in se con-
tinerent, plurimum eadem haberent vel dignitatis vel
saepe etiam venustatis. Incolumitatis ac salutis om-
nium causa videmus hunc statum esse huius totius
mundi atque naturae, rutundum ut caelum terraque
ut media sit eaque sua vi nutuque teneatur, sol ut
eam circum feratur, ut accedat ad brumale signum et
inde sensim ascendat et in divorsam partem; ut luna
accessu et recessu [suo] solis lumen accipiat; ut eadem

spatia quinque stellae dispari motu cursuque conficiant.
Haec tantam habent vim, paulum ut inmutata cohae- 179
rere non possint, tantam pulchritudinem, ut nulla
species ne cogitari quidem possit ornatior. Referte
nunc animum ad hominum vel etiam ceterarum ani-
mantium formam et figuram. Nullam partem corporis
sine aliqua necessitate adfectam totamque formam
quasi perfectam reperietis arte, non casu. Quid in eis 46
arboribus? in quibus non truncus, non rami, non folia
sunt denique nisi ad suam retinendam conservandam-
que naturam; nusquam tamen est ulla pars nisi venusta.
Linquamus naturam artesque videamus. Quid tam in 180
navigio necessarium quam latera, quam cavernae,
quam prora, quam puppis, quam antennae, [quam vela,]
quam mali? quae tamen hanc habent in specie ve-
nustatem, ut non solum salutis sed etiam voluptatis
causa inventa esse videantur. Columnae templa et
porticus sustinent; tamen habent non plus utilitatis
quam dignitatis. Capitoli fastigium illud et ceterarum
aedium non venustas sed necessitas ipsa fabricata [est].
Nam cum esset habita ratio quem ad modum ex
utraque tecti parte aqua delaberetur, utilitatem templi
fastigii dignitas consecutast; ut, etiam si in caelo
Capitolium statueretur, ubi imber esse non posset, nul-
lam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse videatur.
Hoc in omnibus item partibus orationis evenit, ut 181
utilitatem ac prope necessitatem suavitas quaedam et
lepos consequatur. Clausulas enim atque interpuncta
verborum animae interclusio atque angustiae spiritus
attulerunt. Id inventum ita suave est, ut, si cui sit
infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba
nolimus. Id enim auribus nostris gratum est inventum,
quod hominum lateribus non tolerabile solum sed 47
etiam facile esse posset. Longissimast igitur conplexio 182
verborum, quae volvi uno spiritu potest. Sed hic
naturae modus est, artis alius. Nam cum sint numeri
plures, iambum et trochaeum frequentem segregat ab

oratore Aristoteles, Catule, voster, qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt insignes percussiones eorum numerorum et minuti pedes. Quare primum ad heroum nos [dactylici et anapaesti spondi pedem] invitat; in quo impune progredi licet duo dumtaxat pedes aut paulo plus, ne plane in vorsum aut in similitudinem vorsus incidamus. *Altae sunt geminae, quibus* — hi tres [heroi] pedes in principia continuandorum verborum satis
183 decore cadunt. Probatur autem ab eodem illo maxime paean, qui est duplex. Nam aut a longa oritur, quam tres breves consecuntur, ut haec verba, *desinite incipite comprimite*; aut a brevibus deinceps tribus, extrema producta atque longa, sicut illa sunt, *domuerant sonupedes*. Atque illi philosopho ordiri placet a superiore paeane, posteriore finire. Est autem paean hic posterior non syllabarum numero sed aurium mensura, quod est acrius iudicium et certius, par fere cretico, qui est ex longa et brevi et longa: ut

> *Quid petam praesidi, aut exequar? quove nunc....*

A quo numero exorsus est Fannius: *Si, Quirites, minas illius.* Hunc ille clausulis aptiorem putat, quas volt longa plerumque syllaba terminari.

48 184 Neque vero haec tam acrem curam diligentiamque desiderant, quam est illa poetarum, quos necessitas cogit et ipsi numeri ac modi sic verba versu includere, ut nihil sit ne spiritu quidem minimo brevius aut longius quam necesse est. Liberior est oratio et plane, ut dicitur, sic est vere soluta, non ut fugiat tamen aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. Namque ego illud adsentior Theophrasto, qui putat orationem, quae quidem sit polita atque facta quodam modo, non astricte sed remissius numerosam
185 esse oportere. Et enim, sicut ille suspicatur, et ex istis modis, quibus hic usitatus vorsus efficitur, post

anapaestus procerior quidam numerus ecfloruit, inde
ille licentior et divitior fluxit dithyrambus, quoius
membra et pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti
oratione diffusa; et, si numerosum est in omnibus
sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones
et quod metiri possumus intervallis aequalibus, recte
genus hoc numerorum, dummodo ne continui sint, in
orationis laude ponitur. Nam si rudis et impolita
putandast illa sine intervallis loquacitas perennis et
profluens, quid causa aliud cur repudietur nisi quod
hominum aures vocem natura modulantur ipsae? Quod
fieri, nisi inest numerus in voce, non potest. Numerus 186
autem in continuatione nullus est; distinctio et aequa-
lium aut saepe variorum intervallorum percussio nu-
merum conficit; quem in cadentibus guttis, quod
intervallis distinguontur, notare possumus, in amni
praecipitante non possumus. Quod si continuatio ver-
borum haec soluta multo est aptior ac iucundior, si
est articulis membrisque distincta, quam si continuata
ac producta, membra illa modificata esse debebunt;
quae si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi
verborum ambitus; sic enim has orationis convorsiones
Graeci nominant. Quare aut paria esse debent poste-
riora superioribus et extrema primis aut, quod etiamst 49
melius et iucundius, longiora. Atque haec quidem ab 187
his philosophis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta
sunt; quod eo saepius testificor, ut auctoribus laudandis
ineptiarum crimen effugiam. Quarum tandem? inquit
Catulus, aut quid disputatione ista adferri potest ele-
gantius aut omnino dici suptilius? At enim vereor, 188
inquit Crassus, ne haec aut difficiliora istis ad perse-
quendum esse videantur aut, quia non traduntur in
volgari ista disciplina, nos ea maiora ac difficiliora
videri velle videamur. Tum Catulus: Erras, inquit,
Crasse, si aut me aut horum quemquam putas a te
haec opera cotidiana et pervagata expectare. Ista,
quae dicis, dici volumus, neque tam dici quam isto

dici modo; neque tibi hoc pro me solum sed pro his
189 omnibus sine ulla dubitatione respondeo. Ego vero,
inquit Antonius, inveni iam, quem negaram in eo,
quem scripsi, libello me invenisse eloquentem. Sed
eo te ne laudandi quidem causa interpellavi, ne quid
de hoc tam exiguo sermonis tui tempore verbo uno
190 meo deminueretur. Hanc igitur ad legem cum exer-
citatione tum stilo, qui et alia et hoc maxime ornat
ac limat, formanda nobis oratiost. Neque tamen hoc
tanti laboris est, quanti videtur, neque sunt haec
rhythmicorum aut musicorum acerruma norma diri-
genda; efficiendumst illud modo nobis, ne fluat oratio,
ne vagetur, ne insistat interius, ne excurrat longius,
ut membris distinguatur, ut conversiones habeat ab-
solutas. Neque semper utendumst perpetuitate et quasi
conversione verborum, sed saepe carpenda membris
minutioribus oratiost, quae tamen ipsa membra sunt
191 numeris vincienda. Neque vos paean aut herous ille
conturbet. Ipsi occurrent orationi, ipsi, inquam, se
offerent et respondebunt non vocati. Consuetudo modo
illa sit scribendi atque dicendi, ut sententiae verbis
finiantur eorumque verborum iunctio nascatur ab
proceris numeris ac liberis, maxime heroo aut paeane
priore aut cretico, sed varie distincteque considat.
Notatur enim maxime similitudo in conquiescendo.
Et si primi et postremi [illi] pedes sunt hac ratione
servati, medii possunt latere, modo ne circumitus ipse
50 verborum sit aut brevior, quam aures expectent, aut
192 longior, quam vires atque anima patiatur. Clausulas
autem diligentius etiam servandas esse arbitror quam
superiora, quod in eis maxime perfectio atque absolutio
iudicatur. Nam vorsus aeque prima et media et ex-
trema pars attenditur, qui debilitatur, in quacumque
est parte titubatum; in oratione autem pauci prima
cernunt, postrema plerique, quae quoniam apparent et
intelleguntur, varianda sunt, ne aut animorum iudiciis
193 repudientur aut aurium satietate. Duo enim aut tres

fere sunt extremi servandi et notandi pedes, si modo non breviora et praecisa erunt superiora, quos aut chorios aut heroos aut alternos esse oportebit aut in paeane illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cretico. Horum vicissitudines efficient, ut neque ei satientur, qui audient, fastidio similitudinis nec nos id, quod faciemus, opera dedita facere videamur. Quod si Antipater ille Sidonius, quem tu probe, Catule, 194 meministi, solitus est versus hexametros aliosque variis modis atque numeris fundere ex tempore tantumque hominis ingeniosi ac memoris valuit exercitatio, ut, cum se mente ac voluntate coniecisset in vorsum, verba sequerentur, quanto id facilius [in] oratione exercitatione et consuetudine adhibita consequemur!

Illud autem ne quis admiretur quonam modo haec 195 volgus imperitorum in audiendo notet, cum in omni genere tum in hoc ipso magna quaedamst vis incredibilisque naturae. Omnes enim tacito quodam sensu sine ulla arte aut ratione quae sint in artibus ac rationibus recta ac prava diiudicant; idque cum faciunt in picturis et in signis et in aliis operibus, ad quorum intellegentiam a natura minus habent instrumenti, tum multo ostendunt magis in verborum numerorum vocumque iudicio, quod ea sunt in communibus infixa sensibus nec earum rerum quemquam funditus natura esse voluit expertem. Itaque non solum verbis arte 196 positis moventur omnes verum etiam numeris ac vocibus. Quotus enim quisque est qui teneat artem numerorum ac modorum? At in iis si paulum modo offensumst, ut aut contractione brevius fieret aut productione longius, theatra tota reclamant. Quid, hoc non idem fit in vocibus, ut a multitudine ac populo non modo catervae atque concentus sed etiam ipsi 51 sibi singuli discrepantes eiciantur? Mirabilest, cum 197 plurimum in faciendo intersit inter doctum et rudem, quam non multum differat in iudicando. Ars enim

cum a natura profecta sit, nisi natura moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris quam numeri atque voces, quibus et excitamur et incendimur et lenimur et languescimus et ad hilaritatem et ad tristitiam saepe deducimur; quorum illa summa vis carminibus est aptior et cantibus, non neglecta, ut mihi videtur, a Numa rege doctissimo maioribusque nostris, ut epularum sollemnium fides ac tibiae Saliorumque vorsus indicant; maxime autem a Graecia vetere celebrata. Quibus utinam similibusque de rebus disputari quam de puerilibus his verborum tralationibus maluissetis!
198 Verum ut in versu volgus, si est peccatum, videt, sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit. Sed poetae non ignoscit, nobis concedit; taciti tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt. Itaque illi veteres, sicut hodie etiam nonnullos videmus, cum circumitum et quasi orbem verborum conficere non possent — nam id quidem nuper vel posse vel audere coepimus —, terna aut bina aut nonnulli singula etiam verba dicebant; qui in illa infantia naturale illud, quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen, ut et illa essent paria, quae dicerent, et aequalibus interspirationibus uterentur.

52 199 Exposui fere, ut potui, quae maxime ad ornatum orationis pertinere arbitrabar. Dixi enim de singulorum laude verborum, dixi de coniunctione eorum, dixi de numero atque forma. Sed etiam si habitum orationis et quasi colorem aliquem requiritis, est et plena quaedam, sed tamen teres; et tenuis, non sine nervis ac viribus; et ea, quae particeps utriusque generis quadam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam venustatis non fuco inlitus, sed sanguine diffusus debet
200 color. Tum denique hic nobis orator ita conformandus est et verbis et sententiis, ut, quem ad modum qui utuntur armis aut palaestra non solum sibi vitandi aut feriundi rationem esse habendam putent, sed etiam

ut cum venustate moveantur, ...
. . . .
ut iis, qui in armorum tractatione versantur. For- 201
mantur autem et verba et sententiae paene innumerabiliter, quod satis scio notum esse vobis, inter quos hoc interest . . . .,
sed inter conformationem verborum et sententiarum, quod verborum tollitur, si verba mutaris, sententiarum permanet, quibuscumque verbis uti velis. Quod quidem vos etsi facitis, tamen admonendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut tralatis utamur frequenter interdumque factis, raro autem etiam pervetustis. In perpetua autem oratione, cum et coniunctionis levitatem et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio sententiarum atque verborum.

Nam et commoratio una in re permultum movet 53 202
et inlustris explanatio rerumque, quasi gerantur, sub aspectum paene subiectio; quae et in exponenda re plurimum valent et ad inlustrandum id, quod exponitur, et ad amplificandum, ut iis qui audient illud quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur; et huic contraria saepe percursiost et plus ad intellegendum, quam dixeris, significatio et distincte concisa brevitas et extenuatio et huic adiuncta inlusio a praeceptis Caesaris non abhorrens; et ab re 203
digressio, in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debebit; propositioque quid sis dicturus et ab eo, quod est dictum, seiunctio et reditus ad propositum et iteratio et rationis apta conclusio; tum augendi minuendive causa veritatis supralatio atque traiectio; et rogatio atque huic finitima quasi percontatio expositioque sententiae suae; tum illa, quae maxime quasi inrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio, quae

est periucunda, cum orationis non contentione sed
sermone tractatur; deinde dubitatio, tum distributio,
tum correctio vel ante vel post quam dixeris vel cum
204 aliquid a te ipso reicias; praemunitio etiam est ad id,
quod adgrediare, et traiectio in alium; communicatio,
quae est quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, de-
liberatio; morum ac vitae imitatio vel in personis vel
sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis et
aptum ad animos conciliandos vel maxime, saepe autem
205 etiam ad commovendos; personarum ficta inductio vel
gravissimum lumen augendi; descriptio, erroris inductio,
ad hilaritatem inpulsio, anteoccupatio; tum duo illa,
quae maxime movent, similitudo et exemplum; digestio
interpellatio contentio reticentia commendatio; vox
quaedam libera atque etiam effrenatio augendi causa;
iracundia obiurgatio promissio deprecatio obsecratio
declinatio brevis a proposito, non ut superior illa
digressio, purgatio conciliatio laesio optatio atque
54 execratio. His fere luminibus inlustrant orationem
206 sententiae. Orationis autem ipsius tanquam armorum
est vel ad usum comminatio et quasi petitio vel ad
venustatem ipsa tractatio. Nam et geminatio verborum
habet interdum vim, leporem alias; et paulum inmu-
tatum verbum atque deflexum et eiusdem verbi crebra
tum a primo repetitio, tum in extremum conversio et
in eadem verba impetus et concursio et adiunctio et
progressio et eiusdem verbi crebrius positi quaedam
distinctio et revocatio verbi et illa, quae similiter
desinunt aut quae cadunt similiter aut quae paribus
207 paria referuntur aut quae sunt inter se similia. Est
etiam gradatio quaedam et convorsio et verborum
concinna tragressio et contrarium et dissolutum et
declinatio et reprehensio et exclamatio et inminutio et
quod in multis casibus ponitur et quod de singulis
rebus propositis ductum refertur ad singula et ad
propositum subiecta ratio et item in distributis sup-
posita ratio et permissio et rursum alia dubitatio et

inprovisum quiddam et dinumeratio et alia correctio
et dissupatio et continuatum et interruptum et imago
et sibi ipsi responsio et inmutatio et diiunctio et ordo
et relatio et digressio et circumscriptio. Haec enim 208
sunt fere atque horum similia vel plura etiam esse
possunt, quae sententiis orationem verborumque con-
formationibus inluminent.

Quae quidem te, Crasse, video, inquit Cotta, quod 55
nota esse nobis putes, sine definitionibus et sine
exemplis effudisse. Ego vero, inquit Crassus, ne illa
quidem, quae supra dixi, nova vobis esse arbitrabar,
sed voluntati vostrum omnium parui. His autem de 209
rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui ipse
iam praecipitans me quoque haec praecipitem paene
evolvere coegit. Sed tamen huius generis demonstra-
tiost et doctrina ipsa volgaris; usus autem gravissimus
et in hoc toto dicendi studio difficillimus. Quam ob 210
rem quoniam de ornatu omni orationis sunt omnes,
si non patefacti, at certe commonstrati loci, nunc
quid aptum sit, hoc est quid maxime deceat in ora-
tione videamus. Quanquam id quidem perspicuumst,
non omni causae nec auditori neque personae neque
tempori congruere orationis unum genus. Nam et 211
causae capitis alium quendam verborum sonum re-
quirunt, alium rerum privatarum atque parvarum; et
aliud dicendi genus deliberationes aliud laudationes
aliud iudicia [atque sermones] aliud consolatio aliud
obiurgatio aliud disputatio aliud historia desiderat.
Refert etiam qui audiant, senatus an populus an iu-
dices, frequentes an pauci an singuli, et quales; ipsi-
que oratores qui sint aetate honore auctoritate debent
videri; tempus pacis an belli, festinationis an otii.
Itaque hoc loco nihil sane est quod praecipi posse 212
videatur, nisi ut figuram orationis plenioris et tenuioris
et item illius mediocris ad id, quod agemus, accom-
modatam deligamus. Ornamentis isdem uti fere licebit
alias contentius alias summissius; omnique in re posse

quod deceat facere artis et naturaest, scire quid
56 quandoque deceat prudentiae.

213. Sed haec omnia perinde sunt ut aguntur. Actio, inquam, in dicendo una dominatur. Sine hac summus orator esse in numero nullo potest, mediocris hac instructus summos saepe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur quid in dicendo esset primum, huic secundas, huic tertias. Quo mihi melius etiam illud ab Aeschine dictum videri solet; qui cum propter ignominiam iudicii cessisset Athenis et se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis legisse fertur orationem illam egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat; qua perlecta petitum [ab eo] est postridie, ut legeret illam etiam, quae erat contra ab Demosthene pro Ctesiphonte edita; quam cum suavissima et maxima voce legisset, admirantibus omnibus Quanto, inquit, magis miraremini, si audissetis ipsum! Ex quo satis significavit quantum esset in actione, qui orationem eandem aliam
214 fore putarit actore mutato. Quid fuit in Graccho, quem tu melius, Catule, meministi, quod me puero tanto opere ferretur? Quo me miser conferam? quo vertam? In Capitoliumne? At fratris sanguine madet. An domum? Matremne ut miseram lamentantem videam et abiectam? Quae sic ab illo esse acta constabat oculis voce gestu, inimici ut lacrimas tenere non possent. Haec ideo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui
57 sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt, imitatores
215 autem veritatis histriones occupaverunt. Ac sine dubio in omni re vincit imitationem veritas; sed ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profecto non egeremus. Verum quia animi permotio, quae maxime aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata saepe ita est, ut obscuretur ac paene obruatur, discutienda sunt ea, quae obscurant, et ea, quae sunt
216 eminentia et prompta, sumenda. Omnis enim motus

animi suum quendam a natura habet voltum et sonum et gestum; corpusque totum hominis et eius omnis voltus omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut [a] motu animi quoque sunt pulsae. Nam voces ut chordae sunt intentae, quae ad quemque tactum respondeant, acuta gravis, cita tarda, magna parva; quas tamen inter omnis est suo quaeque in genere mediocris. Atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene asperum, contractum diffusum, continenti spiritu intermisso, fractum scissum, flexo sono extenuatum inflatum. Nullumst enim horum generum quod 217
non arte ac moderatione tractetur. Hi sunt actori, ut pictori, expositi ad variandum colores. Aliud enim 58
vocis genus iracundia sibi sumat, acutum incitatum crebro incidens:

Ipsus hortatur me frater, ut meos malis miser
Mandarem natos ....

et ea, quae tu dudum, Antoni, protulisti:

Segregare abs te ausus ......

et:

Ecquis hoc animadvortet? vincite .....

et Atreus fere totus. Aliud miseratio ac maeror, flexibile plenum interruptum flebili voce:

Quo nunc me vortam? quod iter incipiam ingredi?
Domum paternamne? anne ad Peliae filias?

et illa:

O pater, o patria, o Priami domus!

et quae secuntur:

Haec omnia videi inflammarei,
Priamo vi vitam evitarei.

Aliud metus, demissum et haesitans et abiectum: 218

Multis sum modis circumventus, morbo, exilio atque inopia.
Tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat;
Mater terribilem minatur vitae cruciatum et necem,
Quae nemo est tam firmo ingenio et tanta confidentia,
Quin refugiat timido sanguen atque exalbescat metu.

219 Aliud vis, contentum, vehemens, inminens quadam incitatione gravitatis:

Iterum Thyestes Atreum adtractatum advenit,
Iterum iam adgreditur me et quietum exsuscitat.
Maior mihi moles, maius miscendumst malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

Aliud voluptas, effusum et tenerum, hilaratum ac remissum:

Sed sibi cum tetulit coronam ob coligandas nuptias,
Tibi ferebat, cum simulabat se sibi iam facis dare,
Tum ad te ludibunda docte et delicate detulit.

Aliud molestia, sine commiseratione grave quoddam et uno pressu ac sono obductum:

Qua tempestate Helenam Paris innuptis iunxit nuptiis,
Ego tum gravida expletis iam fere ad pariendum mensibus;
Per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

59 220 Omnis autem hos motus subsequi debet gestus, non

hic verba exprimens scaenicus, sed universam rem et sententiam non demonstratione sed significatione declarans, laterum inflexione haec forti ac virili, non ab scaena et histrionibus, sed ab armis aut etiam a palaestra. Manus autem minus arguta, digitis subsequens verba, non exprimens; bracchium procerius proiectum quasi quoddam telum orationis; supplosio pedis in contentionibus aut incipiendis aut finiendis. Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso dominatus 221
est omnis oculorum; quo melius nostri illi senes, qui personatum ne Roscium quidem magnopere laudabant. Animist enim omnis actio et imago animi voltus indices oculi. Nam haec est una pars corporis, quae, quot animi motus sunt, tot significationes [et commutationes] possit efficere. Neque vero est quisquam qui eadem conivens efficiat. Theophrastus quidem Tauriscum quendam dicit actorem aversum solitum esse dicere, qui in agendo contuens aliquid pronuntiaret. Quare oculorum [est] magna moderatio. Nam oris 222
non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias aut ad pravitatem aliquam deferamur. Oculi sunt, quorum tum intentione, tum remissione, tum coniectu, tum hilaritate motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis. Est enim actio quasi sermo corporis, quo magis menti congruens esse debet. Oculos autem natura nobis, ut equo aut leoni saetas caudam auris ad motus animorum declarandos dedit. Quare in hac nostra actione secundum vocem voltus 223
valet; is autem oculis gubernatur. Atque in eis omnibus, quae sunt actionis, inest quaedam vis a natura data. Quare etiam hac inperiti, [hac volgus,] hac denique barbari maxime commoventur. Verba enim neminem movent nisi eum, qui eiusdem linguae societate coniunctus est; sententiaeque saepe acutae non acutorum hominum sensus praetervolant; actio, quae prae se motum animi fert, omnis movet; isdem enim omnium animi motibus concitantur

et eos isdem notis et in aliis agnoscunt et in se ipsi
indicant.
60 Ad actionis autem usum atque laudem maximam
224 sine dubio partem vox optinet; quae primum est op-
tanda nobis; deinde, quaecumque erit, ea tuenda. De
quo illud iam nihil ad hoc praecipiendi genus quem
ad modum voci serviatur; equidem tamen magnopere
censeo serviendum; sed illud videtur ab huius nostri
sermonis officio non abhorrere quod, ut dixi paulo
ante, plurimeis in rebus quod maxime est utile, id
nescio quo pacto etiam decet maxime. Nam ad vocem
optinendam nihil est utilius quam crebra mutatio,
nihil perniciosius quam effusa sine intermissione con-
225 tentio. Quid? ad auris nostras et actionis suavitatem
quid est vicissitudine et varietate et commutatione
aptius? Itaque et idem Gracchus — quod potes audire,
Catule, ex Licinio cliente tuo litterato homine, quem
servom sibi ille habuit ad manum — cum eburneola
solitus est habere fistula, qui staret occulte post ipsum,
cum contionaretur, peritum hominem, qui inflaret ce-
leriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret
aut a contentione revocaret. Audivi mehercule, inquit
Catulus, et saepe sum admiratus hominis cum diligen-
226 tiam tum etiam doctrinam et scientiam. Ego vero,
inquit Crassus, ac doleo quidem illos viros in eam
fraudem in re publica esse delapsos; quamquam ea
tela texitur [ea in civitate ratio vivendi] ac posteritati
ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non
tulerunt, iam similis habere cupiamus. Mitte, obsecro,
inquit, Crasse, Iulius, sermonem istum et te ad Gracchi
fistulam refer, quoius ego nondum plane rationem in-
61 tellego. In omni voce, inquit Crassus, est quiddam
227 medium, sed suum quoique voci. Hinc gradatim ascen-
dere vocem et suavest — nam a principio clamare
agreste quiddamst —, et idem illud ad firmandam est
vocem salutare. Deinde est quiddam contentionis ex-
tremum, quod tamen interius est quam acutissimus

clamor, quo te fistula progredi non sinet, et tamen
ab ipsa contentione revocabit. Est item contra quid-
dam in remissione gravissimum quoque tanquam so-
norum gradibus descenditur. Haec varietas et hic per
omnis sonos vocis cursus et se tuebitur et actioni
adferet suavitatem. Sed fistulatorem domi relinquetis,
sensum huius consuetudinis vobiscum ad forum de-
feretis.

Edidi, quae potui, non ut volui, sed ut me tem- 228
poris angustiae coegerunt. Scitum est enim causam
conferre in tempus, quom adferre plura, si cupias,
non queas. Tu vero, inquit Catulus, collegisti omnia,
quantum ego possum iudicare, ita divinitus, ut non a
Graecis sumpsisse sed eos ipsos haec docere posse
videare. Me quidem istius sermonis participem factum
esse gaudeo; ac vellem, ut meus gener, sodalis tuus,
Hortensius adfuisset; quem quidem ego confido om-
nibus istis laudibus, quas tu oratione complexus es,
excellentem fore. Et Crassus: Fore dicis? inquit; ego 229
vero esse iam iudico et tum iudicavi, cum me consule
in senatu causam defendit Africae nuperque etiam
magis, cum pro Bithyniae rege dixit. Quam ob rem
recte vides, Catule. Nihil enim isti adulescenti neque
a natura neque a doctrina deesse sentio. Quo magis 230
est tibi, Cotta, et tibi, Sulpici, vigilandum ac labo-
randum. Non enim ille mediocris orator in vostram
quasi succrescit aetatem, sed et ingenio peracri et
studio flagranti et doctrina eximia et memoria singu-
lari. Cui quanquam faveo, tamen illum aetati suae
praestare cupio, vobis vero illum tanto minorem prae-
currere vix honestumst. Sed iam surgamus, inquit,
nosque curemus et aliquando ab hac contentione dis-
putationis animos nostros curamque laxemus.

M. TULLI CICERONIS

BRUTUS.

---

1 Cum e Cilicia decedens Rhodum venissem et eo
1 mihi de Q. Hortensi morte esset adlatum, opinione
omnium maiorem animo cepi dolorem. Nam et amico
amisso cum consuetudine iucunda tum multorum offi-
ciorum coniunctione me privatum videbam et interitu
talis auguris dignitatem nostri conlegii deminutam do-
lebam; qua in cogitatione et cooptatum me ab eo in
conlegium recordabar, in quo iuratus iudicium digni-
tatis meae fecerat, et inauguratum ab eodem, ex quo
augurum institutis in parentis eum loco colere debe-
2 bam. Augebam etiam molestiam, quod magna sapien-
tium civium bonorumque penuria vir egregius con-
iunctissimusque mecum consiliorum omnium societate
alienissimo rei publicae tempore extinctus et auctori-
tatis et prudentiae suae triste nobis desiderium reli-
querat, dolebamque, quod non, ut plerique putabant,
adversarium aut obtrectatorem laudum mearum sed
socium potius et consortem gloriosi laboris amiseram.
3 Et enim si in leviorum artium studio memoriae pro-
ditum est poetas nobilis poetarum aequalium morte
doluisse, quo tandem animo eius interitum ferre debui,
cum quo certare erat gloriosius quam omnino adver-
sarium non habere? cum praesertim non modo num-
quam sit aut illius a me cursus impeditus aut ab illo
meus, sed contra semper alter ab altero adiutus et
4 communicando et monendo et favendo. Sed quoniam
perpetua quadam felicitate usus ille cessit e vita suo

magis quam suorum civium tempore et tum occidit,
cum lugere facilius rem publicam posset, si viveret,
quam iuvare, vixitque tam diu quam licuit in civitate
bene beateque vivere: nostro incommodo detrimento-
que, si est ita necesse, doleamus, illius vero mortis
oportunitatem benivolentia potius quam misericordia
prosequamur, ut, quotienscumque de clarissumo et
beatissumo viro cogitemus, illum potius quam nosmet
ipsos diligere videamur. Nam si id dolemus, quod eo 5
iam frui nobis non licet, nostrum est id malum, quod
modice feramus, ne id non ad amicitiam, sed ad do-
mesticam utilitatem referre videamur; sin tamquam
illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit angimur, summam
eius felicitatem non satis grato animo interpretamur.

Et enim si viveret Q. Hortensius, cetera fortasse 2
desideraret una cum reliquis bonis et fortibus civibus, 6
hunc autem [et] praeter ceteros aut cum paucis susti-
neret dolorem, cum forum populi Romani, quod fuisset
quasi theatrum illius ingeni, voce erudita et Romanis
Graecisque auribus digna spoliatum atque orbatum
videret. Equidem angor animo non consilii, non in- 7
geni, non auctoritatis armis egere rem publicam, quae
didiceram tractare quibusque me assuefeceram quaeque
erant propria cum praestantis in re publica viri tum
bene moratae et bene constitutae civitatis. Quod si
fuit in re publica tempus ullum, cum extorquere arma
posset e manibus iratorum civium boni civis auctoritas
et oratio, tum profecto fuit, cum patrocinium pacis
exclusum est aut errore hominum aut timore. Ita 8
nobismet ipsis accidit ut, quamquam essent multo
magis alia lugenda, tamen hoc doleremus quod, quo
tempore aetas nostra perfuncta rebus amplissimis
tamquam in portum confugere deberet non inertiae
neque desidiae, sed otii moderati atque honesti, cum-
que ipsa oratio iam nostra canesceret haberetque suam
quamdam maturitatem et quasi senectutem, tum arma
sunt ea sumpta, quibus illi ipsi, qui didicerant eis uti

glòriose, quemadmodum salutariter uterentur, non re-
9 periebant. Itaque ei mihi videntur fortunate beateque vixisse cum in ceteris civitatibus tum maxume in nostra, quibus cum auctoritate rerumque gestarum gloria tum etiam sapientiae laude perfrui licuit. Quorum memoria et recordatio in maxumis nostris gravissimisque curis iucunda sane fuit, cum in eam nuper ex sermone quodam incidissemus.

3 Nam cum inambularem in xysto et essem otiosus
10 domi, M. ad me Brutus, ut consueverat, cum T. Pomponio venit, homines cum inter se coniuncti tum mihi ita cari itaque iucundi, ut eorum aspectu omnis quae me angebat de re publica cura consederit. Quos postquam salutavi: Quid vos, inquam, Brute et Attice? numquid tandem novi? Nihil sane, inquit Brutus, quod quidem aut tu audire velis aut ego pro certo dicere
11 audeam. Tum Atticus: Eo, inquit, ad te animo venimus, ut de re publica esset silentium et aliquid audiremus potius ex te, quam te adficeremus ulla molestia. Vos vero, inquam, Attice, et praesentem me cura levatis et absenti magna solacia dedistis. Nam vestris primum litteris recreatus me ad pristina studia revocavi. Tum ille: Legi, inquit, perlubenter epistulam, quam ad te Brutus misit ex Asia, qua mihi visus est
12 et monere te prudenter et consolari amicissume. Recte, inquam, est visus; nam me istis scito litteris ex diuturna perturbatione totius valetudinis tanquam ad aspiciendam lucem esse revocatum. Atque ut post Cannensem illam calamitatem primum Marcelli ad Nolam proelio populus se Romanus erexit posteaque prosperae res deinceps multae consecutae sunt, sic post rerum nostrarum et communium gravissumos casus nihil ante epistulam Bruti mihi accidit, quod vellem aut quod aliqua ex parte sollicitudines ad-
13 levaret meas. Tum Brutus: Volui id quidem efficere certe et capio magnum fructum, si quidem quod volui tanta in re consecutus sum. Sed scire cupio, quae te

Attici litterae delectaverint. Istae vero, inquam, Brute,
non modo delectationem mihi, sed etiam, ut spero, sa-
lutem attulerunt. Salutem? inquit ille. Quodnam tan-
dem genus istuc tam praeclarum litterarum fuit? An
mihi potuit, inquam, esse aut gratior ulla salutatio
aut ad hoc tempus aptior quam illius libri, quo me
hic affatus quasi iacentem excitavit? Tum ille: Nempe 14
eum dicis, inquit, quo iste omnem rerum memoriam
breviter et, ut mihi quidem visum est, perdiligenter
complexus est? Istum ipsum, inquam, Brute, dico
librum mihi saluti fuisse. Tum Atticus: Optatissimum 4
mihi quidem est quod dicis; sed quid tandem habuit
liber iste, quod tibi aut novum aut tanto usui posset
esse? Ille vero et nova, inquam, mihi quidem multa 15
et eam utilitatem, quam requirebam, ut explicatis or-
dinibus temporum uno in conspectu omnia viderem.
Quae cum studiose tractare coepissem, ipsa mihi trac-
tatio litterarum salutaris fuit admonuitque, Pomponi,
ut a te ipso sumerem aliquid ad me reficiendum teque
remunerandum si non pari, at grato tamen munere:
quamquam illud Hesiodium laudatur a doctis, quod
eadem mensura reddere iubet qua acceperis aut etiam
cumulatiore, si possis. Ego autem voluntatem tibi 16
profecto emetiar, sed rem ipsam nondum posse videor;
idque ut ignoscas, a te peto. Nec enim ex novis, ut
agricolae solent, fructibus est, unde tibi reddam quod
accepi — sic omnis fetus repressus exustusque flos
siti veteris ubertatis exaruit —, nec ex conditis, qui
iacent in tenebris et ad quos omnis nobis aditus, qui
paene solis patuit, obstructus est. Seremus igitur
aliquid tamquam in inculto et derelicto solo; quod
ita diligenter colemus, ut impendiis etiam augere pos-
simus largitatem tui muneris: modo idem noster ani-
mus efficere possit quod ager, qui quom multos annos
quievit, uberiores efferre fruges solet. Tum ille: Ego 17
vero et expectabo ea quae polliceris, nec exigam nisi
tuo commodo et erunt mihi pergrata, si solveris. Mihi

quoque, inquit Brutus, et expectanda sunt ea quae
Attico polliceris, et si † fortasse ego a te huius vo-
luntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, in-
5 commodo exacturum negat. At vero, inquam, tibi
18 ego, Brute, non solvam, nisi prius a te cavero am-
plius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum.
Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem
ausim. Nam hunc, qui negat, video flagitatorem
non illum quidem tibi molestum, sed adsiduum tamen
et acrem fore. Tum Pomponius: Ego vero, inquit,
Brutum nihil mentiri puto. Videor enim iam te ausu-
rus esse appellare, quoniam longo intervallo modo
19 primum animadverti paulo te hilariorem. Itaque quo-
niam hic quod mihi deberetur se exacturum professus
est, quod huic debes ego a te peto. Quidnam id?
inquam. Ut scribas, inquit, aliquid; iam pridem enim
conticuerunt tuae litterae. Nam ut illos de re publica
libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus: eis-
que nosmet ipsi ad rerum nostrarum memoriam com-
prendendam impulsi atque incensi sumus. Sed illa,
20 cum poteris; atque ut possis, rogo; nunc vero, inquit,
si es animo vacuo, expone nobis quod quaerimus.
Quidnam est id? inquam. Quod mihi nuper in Tu-
sculano inchoavisti de oratoribus, quando esse coepis-
sent, qui etiam et quales fuissent. Quem ego sermo-
nem cum ad Brutum tuum vel nostrum potius detu-
lissem, magnopere hic audire se velle dixit. Itaque
hunc elegimus diem, cum te sciremus esse vacuum.
Quare, si tibi est commodum, ede illa quae coeperas
21 et Bruto et mihi. Ego vero, inquam, si potuero, fa-
ciam vobis satis. Poteris, inquit: relaxa modo paulum
animum aut sane, si potes, libera.

Nempe igitur hinc tum, Pomponi, ductus est sermo,
quod erat a me mentio facta causam Deiotari fidelis-
sumi atque optumi regis ornatissume et copiosissume a
6 Bruto me audisse defensam. Scio, inquit, ab isto initio
tractum esse sermonem teque Bruti dolentem vicem

quasi deflevisse iudiciorum vastitatem et fori. Feci, inquam, istuc quidem et saepe facio. Nam mihi, Brute, 22 in te intuenti crebro in mentem venit vereri, ecquodnam curriculum aliquando sit habitura tua et natura admirabilis et exquisita doctrina et singularis industria. Cum enim in maxumis causis versatus esses et cum tibi aetas nostra iam cederet fascisque summitteret, subito in civitate cum alia ceciderunt tum etiam ea ipsa, de qua disputare ordimur, eloquentia obmutuit. Tum ille: Ceterarum rerum causa, inquit, istuc et doleo 23 et dolendum puto; dicendi autem me non tam fructus et gloria quam studium ipsum exercitatioque delectat: quod mihi nulla res eripiet te praesertim tam studiosum et .... Dicere enim bene nemo potest nisi qui prudenter intellegit; quare qui eloquentiae verae dat operam, dat prudentiae, qua ne maxumis quidem in bellis aequo animo carere quisquam potest. 24 Praeclare, inquam, Brute, dicis eoque magis ista dicendi laude delector, quod cetera, quae sunt quondam habita in civitate pulcherruma, nemo est tam humilis qui se non aut posse adipisci aut adeptum putet; eloquentem neminem video factum esse victoria. Sed quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur, agamus. Cum idem placuisset illis, tum in pratulo propter Platonis statuam consedimus.

Hic ego: Laudare igitur eloquentiam et quanta 25 vis sit eius expromere quantamque eis qui sint eam consecuti dignitatem afferat, neque propositum nobis est hoc loco neque necessarium. Hoc vero sine ulla dubitatione confirmaverim, sive illa arte pariatur aliqua sive exercitatione quadam sive natura, rem unam esse omnium difficillumam. Quibus enim ex quinque rebus constare dicitur, earum una quaeque est ars ipsa magna per sese. Quare quinque artium concursus maxumarum quantam vim quantamque difficultatem habeat existimari potest. 7 Testis est Graecia, 26 quae cum eloquentiae studio sit incensa iamdiuque

excellat in ea praestetque ceteris, tamen omnis artis
vetustiores habet et multo ante non inventas solum,
sed etiam perfectas, quam haec est [a Graecis] elabo-
rata dicendi vis atque copia. In quam cum intueor, ma-
xime mihi occurrunt, Attice, et quasi lucent Athenae
tuae, qua in urbe primum se orator extulit primum-
que etiam monumentis et litteris oratio est coepta
27 mandari. Tamen ante Periclen, cuius scripta quaedam
feruntur, et Thucydidem, qui non nascentibus Athenis
sed iam adultis fuerunt, littera nulla est, quae quidem
ornatum aliquem habeat et oratoris esse videatur.
Quamquam opinio est et eum, qui multis annis ante
hos fuerit, Pisistratum et paulo seniorem etiam Solo-
nem posteaque Clisthenem multum, ut temporibus illis,
28 valuisse dicendo. Post hanc aetatem aliquot annis, ut
ex Atticis monumentis potest perspici, Themistocles
fuit, quem constat cum prudentia tum etiam eloquentia
praestitisse; post Pericles, qui cum floreret omni ge-
nere virtutis, hac tamen fuit laude clarissumus. Cleo-
nem etiam temporibus illis turbulentum illum quidem
29 civem, sed tamen eloquentem constat fuisse. Huic
aetati suppares Alcibiades Critias Theramenes; quibus
temporibus quod dicendi genus viguerit ex Thucydidi
scriptis, qui ipse tum fuit, intellegi maxume potest.
Grandes erant verbis, crebri sententiis, compressione
rerum breves et ob eam ipsam causam interdum sub-
8 obscuri. Sed ut intellectum est quantam vim haberet
30 accurata et facta quodam modo oratio, tum etiam ma-
gistri dicendi multi subito extiterunt. Tum Leontinus
Gorgias, Thrasymachus Calchedonius, Protagoras Ab-
derites, Prodicus Cius, Hippias Elius in honore magno
fuit; aliique multi temporibus eisdem docere se pro-
fitebantur, arrogantibus sane verbis, quemadmodum
causa inferior — ita enim loquebantur — dicendo
31 fieri superior posset. His opposuit sese Socrates, qui
subtilitate quadam disputandi refellere eorum instituta
solebat [verbis]. Huius ex uberrimis sermonibus ex-

titerunt doctissimi viri; primumque tum philosophia
non illa de natura, quae fuerat antiquior, sed haec,
in qua de bonis rebus et malis deque hominum vita
et moribus disputatur, inventa dicitur. Quod quoniam
genus ab hoc, quod proposuimus, abhorret, philosophos
aliud in tempus reiciamus; ad oratores, a quibus di-
gressi sumus, revertamur. Extitit igitur iam senibus 32
illis, quos paulo ante diximus, Isocrates, cuius domus
cunctae Graeciae quasi ludus quidam patuit atque
officina dicendi; magnus orator et perfectus magister,
quamquam forensi luce caruit intraque parietes aluit
eam gloriam, quam nemo meo quidem iudicio est
postea consecutus. Is et ipse scripsit multa praeclare
et docuit alios; et cum cetera melius quam superiores
tum primus intellexit etiam in soluta oratione, dum
vorsum effugeres, modum tamen et numerum quem-
dam oportere servari. Ante hunc enim verborum 33
quasi structura et quaedam ad numerum conclusio
nulla erat aut, si quando erat, non apparebat eam
dedita opera esse quaesitam — quae forsitan laus sit,
verum tamen natura magis tum casuque, nunquam
aut ratione aliqua aut ulla observatione fiebat. Ipsa 34
enim natura circumscriptione quadam verborum com-
prehendit concluditque sententiam, quae cum aptis
constricta verbis est, cadit etiam plerumque numerose.
Nam et aures ipsae quid plenum, quid inane sit iudi-
cant et spiritu quasi necessitate aliqua verborum com-
prensio terminatur; in quo non modo defici, sed etiam
laborare turpe est. Tum fuit Lysias ipse quidem in 9
causis forensibus non versatus, sed egregie subtilis 35
scriptor atque elegans, quem iam prope audeas ora-
torem perfectum dicere. Nam plane quidem perfectum
et quoi nihil admodum desit Demosthenem facile di-
xeris. Nihil acute inveniri potuit in eis causis quas
scripsit, nihil, ut ita dicam, subdole, nihil versute,
quod ille non viderit; nihil subtiliter dici, nihil presse,
nihil enucleate, quo fieri possit aliquid limatius; nihil

contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum vel ver-
borum gravitate vel sententiarum, quo quicquam esset
36 elatius. Huic Hyperides proxumus et Aeschines fuit
et Lycurgus et Dinarchus et is, cuius nulla extant
scripta, Demades aliique plures. Haec enim aetas
effudit hanc copiam; et, ut opinio mea fert, sucus ille
et sanguis incorruptus usque ad hanc aetatem orato-
rum fuit, in qua naturalis inesset, non fucatus nitor.
37 Phalereus enim successit eis senibus adulescens eru-
ditissimus ille quidem horum omnium, sed non tam
armis institutus quam palaestra. Itaque delectabat
magis Athenienses quam inflammabat. Processerat
enim in solem et pulverem, non ut e militari taber-
naculo, sed ut e Theophrasti doctissumi hominis um-
38 braculis. Hic primus inflexit orationem et eam mollem
teneramque reddidit et suavis, sicut fuit, videri maluit
quam gravis; sed suavitate ea, qua perfunderet animos,
non qua perfringeret, tantum ut memoriam concinni-
tatis suae, non, quemadmodum de Pericle scripsit
Eupolis, cum delectatione aculeos etiam relinqueret
in animis eorum, a quibus esset auditus.

10 Videsne igitur vel in ea ipsa urbe, in qua et nata
39 et alta sit eloquentia, quam ea sero prodierit in lucem?
Si quidem ante Solonis aetatem et Pisistrati de nullo
ut diserto memoriae proditum est. At hi quidem, ut
populi Romani aetas est, senes, ut Atheniensium sae-
cla numerantur, adulescentes debent videri. Nam etsi
Servio Tullio regnante viguerunt, tamen multo diutius
Athenae iam erant, quam est Roma ad hodiernum
diem. Nec tamen dubito quin habuerit vim magnam
40 semper oratio. Neque enim iam Troicis temporibus
tantum laudis in dicendo Ulixi tribuisset Homerus et
Nestori, quorum alterum vim habere voluit, alterum
suavitatem, nisi iam tum esset honos eloquentiae; ne-
que ipse poeta hic tam †idem ornatus in dicendo ac
plane orator fuisset. Cuius etsi incerta sunt tempora,
tamen annis multis fuit ante Romulum; si quidem

non infra superiorem Lycurgum fuit, a quo est disci-
plina Lacedaemoniorum astricta legibus. Sed studium 41
eius generis maiorque vis agnoscitur in Pisistrato.
Denique hunc proximo saeculo Themistocles insecutus
est, ut apud nos, perantiquus, ut apud Athenienses,
non ita sane vetus. Fuit enim regnante iam Graecia,
nostra autem civitate non ita pridem dominatu regio
liberata. Nam bellum Volscorum illud gravissumum,
cui Coriolanus exul interfuit, eodem fere tempore quo
Persarum bellum fuit, similisque fortuna clarorum vi-
rorum; si quidem uterque cum civis egregius fuisset, 42
populi ingrati pulsus iniuria se ad hostes contulit
conatumque iracundiae suae morte sedavit. Nam etsi
aliter apud te est, Attice, de Coriolano, concede tamen
ut huic generi mortis potius adsentiar. At ille ridens: 11
Tuo vero, inquit, arbitratu; quoniam quidem conces-
sum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid
dicere possint argutius. Ut enim tu nunc de Corio-
lano, sic Clitarchus, sic Stratocles de Themistocle finxit.
Nam quem Thucydides, qui et Atheniensis erat et 43
summo loco natus summusque vir et paulo aetate
posterior, tantum morbo mortuum scripsit et in Attica
clam humatum, addidit fuisse suspicionem veneno sibi
conscivisse mortem: hunc isti aiunt, cum taurum im-
molavisset, excepisse sanguinem patera et eo poto
mortuum concidisse. Hanc enim mortem rhetorice
et tragice ornare potuerunt, illa mors volgaris nullam
praebebat materiem ad ornatum. Quare quoniam tibi
ita quadrat, omnia fuisse Themistocli paria et Corio-
lano, pateram quoque a me sumas licet, praebebo etiam
hostiam, ut Coriolanus sit plane alter Themistocles. Sit 44
sane, inquam, ut lubet, de isto; et ego cautius posthac
historiam adtingam te audiente, quem rerum Romana-
rum auctorem laudare possum religiosissimum. Sed tum
fere Pericles Xanthippi filius, de quo ante dixi, primus
adhibuit doctrinam; quae quamquam tum nulla erat
dicendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus exerci-

tationem mentis a reconditis abstrusisque rebus ad
causas forenses popularesque facile traduxerat. Huius
suavitate maxume hilaratae Athenae sunt, huius uber-
tatem et copiam admiratae eiusdem vim dicendi ter-
12 roremque timuerunt. Haec igitur aetas prima Athenis
45 oratorem prope perfectum tulit. Nec enim in consti-
tuentibus rem publicam nec in bella gerentibus nec
in impeditis ac regum dominatione devinctis nasci cu-
piditas dicendi solet. Pacis est comes otiique socia
et iam bene constitutae civitatis quasi alumna quae-
46 dam eloquentia. Itaque ait Aristoteles, cum sublatis
in Sicilia tyrannis res privatae longo intervallo iudi-
ciis repeterentur, tum primum, quod esset acuta illa
gens et controversia † natura, artem et praecepta
Siculos Coracem et Tisiam conscripsisse — nam an-
tea neminem solitum via nec arte, sed accurate tamen
et discripte plerosque dicere —; scriptasque fuisse et
paratas a Protagora rerum inlustrium disputationes,
47 quae nunc communes appellantur loci; quod idem fe-
cisse Gorgiam, cum singularum rerum laudes vitupe-
rationesque conscripsisset, quod iudicaret hoc oratoris
esse maxume proprium, rem augere posse laudando
vituperandoque rursus affligere; huic Antiphontem
Rhamnusium similia quaedam habuisse conscripta;
quo neminem unquam melius ullam oravisse capitis
causam, cum se ipse defenderet, [se audiente] locuples
48 auctor scripsit Thucydides; nam Lysiam primo profi-
teri solitum artem esse dicendi; deinde, quod Theodorus
esset in arte subtilior, in orationibus autem ieiunior,
orationes eum scribere aliis coepisse, artem removisse;
similiter Isocratem primo artem dicendi esse negavisse,
scribere autem aliis solitum orationes, quibus in iudi-
ciis uterentur; sed cum ex eo, quia quasi committeret
contra legem 'quo quis iudicio circumveniretur', saepe
ipse in iudicium vocaretur, orationes aliis destitisse
scribere totumque se ad artes componendas trans-
13 49 tulisse. Et Graeciae quidem oratorum partus atque

fontis vides, ad nostrorum annalium rationem veteres,
ad ipsorum sane recentes. Nam ante quam delectata
est Atheniensium civitas hac laude dicendi, multa iam
memorabilia et in domesticis et in bellicis rebus effe-
cerat. Hoc autem studium non erat commune Grae-
ciae, sed proprium Athenarum. Quis enim aut Ar- 50
givum oratorem aut Corinthium aut Thebanum scit
fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminonda docto
homine suspicari lubet. Lacedaemonium vero usque
ad hoc tempus audivi fuisse neminem. Menelaum
ipsum dulcem illum quidem tradit Homerus, sed pauca
dicentem. Brevitas autem laus est interdum in aliqua
parte dicendi, in universa eloquentia laudem non habet.
At vero extra Graeciam magna dicendi studia fuerunt 51
maxumique huic laudi habiti honores inlustre oratorum
nomen reddiderunt. Nam ut semel e Piraeo eloquentia
evecta est, omnes peragravit insulas atque ita pere-
grinata tota Asia est, ut se externis oblineret moribus
omnemque illam salubritatem Atticae dictionis et quasi
sanitatem perderet ac loqui paene dedisceret. Hinc Asia-
tici oratores non contemnendi quidem nec celeritate nec
copia, sed parum pressi et nimis redundantes; Rhodii
saniores et Atticorum similiores. Sed de Graecis hac- 52
tenus; et enim haec ipsa forsitan fuerint non necessaria.

Tum Brutus: Ista vero, inquit, quam necessaria
fuerint non facile dixerim; iucunda certe mihi fuerunt
neque solum non longa, sed etiam breviora quam
vellem. Optime, inquam, sed veniamus ad nostros,
de quibus difficile est plus intellegere quam quantum
ex monumentis suspicari licet. Quis enim putet aut 14
celeritatem ingeni L. Bruto illi nobilitatis vestrae 53
principi defuisse? qui de matre savianda ex oraculo
Apollinis tam acute arguteque coniecerit; qui summam
prudentiam simulatione stultitiae texerit; qui poten-
tissimum regem clarissumi regis filium expulerit civi-
tatemque perpetuo dominatu liberatam magistratibus
annuis legibus iudiciisque devinxerit; qui conlegae suo

imperio abrogaverit, ut e civitate regalis nominis me-
moriam tolleret: quod certe effici non potuisset, nisi
54 esset oratione persuasum. Videmus item paucis annis
post reges exactos, cum plebes prope ripam Anionis
ad tertium miliarium consedisset eumque montem, qui
Sacer appellatus est, occupavisset, M. Valerium dicta-
torem dicendo sedavisse discordias eique ob eam rem
honores amplissumos habitos et eum primum ob eam
ipsam causam Maxumum esse appellatum. Ne L. Va-
lerium quidem Potitum arbitror non aliquid potuisse
dicendo, qui post decemviralem invidiam plebem in
patres incitatam legibus et contionibus suis mitiga-
55 verit. Possumus Appium Claudium suspicari disertum,
quia senatum iamiam inclinatum a Pyrrhi pace revo-
caverit; possumus C. Fabricium, quia sit ad Pyrrhum
de captivis recuperandis missus orator; Ti. Corunca-
nium, quod ex pontificum commentariis longe pluru-
mum ingenio valuisse videatur; M'. Curium, quod is
tribunus plebis interrege Appio Caeco diserto homine
comitia contra leges habente, cum de plebe consulem
non accipiebat, patres ante auctores fieri coegerit:
56 quod fuit permagnum nondum lege Maenia lata. Licet
aliquid etiam de M. Popilii ingenio suspicari, qui cum
consul esset eodemque tempore sacrificium publicum
cum laena faceret, quod erat flamen Carmentalis, plebei
contra patres concitatione et seditione nuntiata, ut
erat laena amictus ita venit in contionem seditionem-
que cum auctoritate tum oratione sedavit. Sed eos
oratores habitos esse aut omnino tum ullum eloquen-
tiae praemium fuisse nihil sane mihi legisse videor:
57 tantummodo coniectura ducor ad suspicandum. Dicitur
etiam C. Flaminius, is qui tribunus plebis legem de
agro Gallico et Piceno viritim dividundo tulerit, qui
consul apud Tarsumennum sit interfectus, ad populum
valuisse dicendo. Q. etiam Maxumus Verrucosus ora-
tor habitus est temporibus illis et Q. Metellus, is qui
bello Punico secundo cum L. Veturio Philone consul

fuit. Quem vero extet et de quo sit memoriae pro- 15
ditum eloquentem fuisse et ita esse habitum, primus est M. Cornelius Cethegus, cuius eloquentiae est auctor et idoneus quidem mea sententia Q. Ennius, praesertim cum et ipse eum audiverit et scribat de mortuo: ex quo nulla suspicio est amicitiae causa esse mentitum. Est igitur sic apud illum in nono ut opi- 58
nor annali:

Additur orator Cornelius suaviloquenti
Ore Cethegus Marcus conlegae Tuditano
Marci filius —

et oratorem appellat et suaviloquentiam tribuit, quae nunc quidem non tam est in plerisque (latrant enim iam quidam oratores, non loquuntur), sed est ea laus eloquentiae certe maxuma —

is dictust ollis popularibus olim,
Qui tum vivebant homines atque aevum agitabant,
Flos delibatus populi —

probe vero; ut enim hominis decus ingenium, sic in- 59
geni ipsius lumen est eloquentia, qua virum excellentem praeclare tum illi homines florem populi esse dixerunt —

Suadaeque medulla.

Πειϑὼ quam vocant Graeci, cuius effector est orator, hanc Suadam appellavit Ennius [eius autem Cethegum medullam fuisse vult], ut, quam deam in Pericli labris scripsit Eupolis sessitavisse, huius hic medullam nostrum oratorem fuisse dixerit. At hic Cethegus consul 60
cum P. Tuditano fuit bello Punico secundo quaestorque his consulibus M. Cato modo plane annis CXL ante me consulem; et id ipsum nisi unius esset Enni testimonio cognitum, hunc vetustas, ut alios fortasse multos, oblivione obruisset. Illius autem aetatis qui sermo fuerit ex Naevianis scriptis intellegi potest.

His enim consulibus, ut in veteribus commentariis scriptum est, Naevius est mortuus; quamquam Varro noster diligentissimus investigator antiquitatis putat in hoc erratum vitamque Naevi producit longius. Nam Plautus P. Claudio L. Porcio, viginti annis post illos quos ante dixi, consulibus mortuus est, Catone censore.

61 Hunc igitur Cethegum consecutus est aetate Cato, qui annis IX post eum fuit consul. Eum nos ut perveterem habemus, qui L. Marcio M'. Manilio consulibus mortuus est, annis LXXXVI ipsis ante me consulem.
16 Nec vero habeo quemquam antiquiorem, cuius quidem scripta proferenda putem, nisi quem Appi Caeci oratio haec ipsa de Pyrrho et nonnullae mortuorum lauda-
62 tiones forte delectant. Et hercules eae quidem extant: ipsae enim familiae sua quasi ornamenta ac monumenta servabant et ad usum, si quis eiusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum domesticarum et ad inlustrandam nobilitatem suam. Quamquam his laudationibus historia rerum nostrarum est facta mendosior. Multa enim scripta sunt in eis quae facta non sunt: falsi triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa et ad plebem transitiones, cum homines humiliores in alienum eiusdem nominis infunderentur genus; ut si ego me a M'. Tullio esse dicerem, qui patricius cum Servio Sulpicio consul anno X post ex-
63 actos reges fuit. Catonis autem orationes non minus multae fere sunt quam Attici Lysiae, cuius arbitror plurimas esse — est enim Atticus, quoniam certe Athenis est et natus et mortuus et functus omni civium munere, quamquam Timaeus eum quasi Licinia et Mucia lege repetit Syracusas —; et quodam modo est nonnulla in iis etiam inter ipsos similitudo. Acuti sunt, elegantes faceti breves; sed ille Graecus ab omni
64 laude felicior. Habet enim certos sui studiosos, qui non tam habitus corporis opimos quam gracilitates consectentur, quos, valetudo modo bona sit, tenuitas

ipsa delectat — quamquam in Lysia sunt saepe etiam
lacerti, sic ut fieri nihil possit valentius; verum est
certe genere toto strigosior —, sed habet tamen suos
laudatores, qui hac ipsa eius subtilitate admodum gau-
deant. Catonem vero quis nostrorum oratorum, qui 17
quidem nunc sunt, legit? aut quis novit omnino? At 65
quem virum, di boni! mitto civem aut senatorem aut
imperatorem; oratorem enim hoc loco quaerimus: quis
illo gravior in laudando? acerbior in vituperando? in
sententiis argutior? in docendo edisserendoque sub-
tilior? Refertae sunt orationes amplius centum quin-
quaginta, quas quidem adhuc invenerim et legerim,
et verbis et rebus inlustribus. Licet ex his eligant ea
quae notatione et laude digna sint: omnes oratoriae
virtutes in eis reperientur. Iam vero Origines eius 66
quem florem aut quod lumen eloquentiae non habent?
Amatores huic desunt, sicuti multis iam ante saeclis
et Philisto Syracusio et ipsi Thucydidi. Nam ut horum
concisis sententiis, interdum etiam non satis apertis
cum brevitate tum nimio acumine, officit Theopompus
elatione atque altitudine orationis suae, quod idem
Lysiae Demosthenes, sic Catonis luminibus obstruxit
haec posteriorum quasi exaggerata altius oratio. Sed 67
ea in nostris inscitia est, quod hi ipsi, qui in Graecis
antiquitate delectantur eaque subtilitate, quam Atticam
appellant, hanc in Catone ne noverunt quidem. Hype-
ridae volunt esse et Lysiae. Laudo. Sed cur nolunt 68
Catones? Attico genere dicendi se gaudere dicunt.
Sapienter id quidem; atque utinam imitarentur nec
ossa solum, sed etiam sanguinem! Gratum est tamen,
quod volunt. — Cur igitur Lysias et Hyperides ama-
tur, cum penitus ignoretur Cato? Antiquior est huius
sermo et quaedam horridiora verba. Ita enim tum
loquebantur. Id muta, quod tum ille non potuit, et
adde numeros ut aptior sit oratio, ipsa verba compone
et quasi coagmenta, quod ne Graeci quidem veteres
factitaverunt: iam neminem antepones Catoni. Ornari 69

orationem Graeci putant, si verborum immutationibus utantur, quos appellant τρόπους, et sententiarum orationisque formis, quae vocant σχήματα: non veri simile est quam sit in utroque genere et creber et distinctus
18 Cato. Nec vero ignoro nondum esse satis politum hunc oratorem et quaerendum esse aliquid perfectius; quippe cum ita sit ad nostrorum temporum rationem vetus, ut nullius scriptum extet dignum quidem lectione, quod sit antiquius. Sed maiore honore in omnibus artibus quam in hac una arte dicendi versatur anti-
70 quitas. Quis enim eorum qui haec minora animadvertunt non intellegit Canachi signa rigidiora esse quam ut imitentur veritatem? Calamidis dura illa quidem, sed tamen molliora quam Canachi; nondum Myronis satis ad veritatem adducta, iam tamen quae non dubites pulcra dicere; pulcriora etiam Polycliti et iam plane perfecta, ut mihi quidem videri solent. Similis in pictura ratio est; in qua Zeuxim et Polygnotum et Timanthem et eorum, qui non sunt usi plus quam quattuor coloribus, formas et liniamenta laudamus; at in Aetione Nicomacho Protogene Apelle
71 iam perfecta sunt omnia. Et nescio an reliquis in rebus omnibus idem eveniat: nihil est enim simul et inventum et perfectum; nec dubitari debet quin fuerint ante Homerum poetae, quod ex eis carminibus intellegi potest, quae apud illum et in Phaeacum et in procorum epulis canuntur. Quid, nostri veteres versus ubi sunt?

> quos olim Fauni vatesque canebant,
> Cum neque Musarum scopulos ....
> Nec doctis dictis studiosus quisquam erat ante hunc

ait ipse de se nec mentitur in gloriando: sic enim sese res habet. Nam et Odyssia Latina est sic tamquam opus aliquod Daedali et Livianae fabulae non
72 satis dignae quae iterum legantur. Atqui hic Livius

primus fabulam C. Claudio Caeci filio et M. Tuditano consulibus docuit anno ipso ante quam natus est Ennius, post Romam conditam autem quartodecumo et quingentensimo, ut hic ait, quem nos sequimur. Est enim inter scriptores de numero annorum controversia. Accius autem a Q. Maxumo quintum consule captum Tarento scripsit Livium annis XXX post quam eum fabulam docuisse et Atticus scribit et nos in antiquis commentariis invenimus, docuisse autem 73
fabulam annis post XI C. Cornelio Q. Minucio consulibus ludis Iuventatis, quos Salinator Senensi proelio voverat. In quo tantus error Acci fuit, ut his consulibus XL annos natus Ennius fuerit: quoi si aequalis fuerit Livius, minor fuit aliquanto is, qui primus fabulam dedit, quam ii, qui multas docuerant ante hos 19
consules, et Plautus et Naevius. Haec si minus apta 74
videntur huic sermoni, Brute, Attico adsigna, qui me inflammavit studio inlustrium hominum aetates et tempora persequendi. Ego vero, inquit Brutus, et delector ista quasi notatione temporum et ad id quod instituisti, oratorum genera distinguere aetatibus, istam diligentiam esse accommodatam puto. Recte, inquam, 75
Brute, intellegis. Atque utinam extarent illa carmina, quae multis saeclis ante suam aetatem in epulis esse cantitata a singulis convivis de clarorum virorum laudibus in Originibus scriptum reliquit Cato! Tamen illius, quem in vatibus et Faunis annumerat Ennius, bellum Punicum quasi Myronis opus delectat. Sit 76
Ennius sane, ut est certe, perfectior; qui si illum, ut simulat, contemneret, non omnia bella persequens primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset. Sed ipse dicit cur id faciat. 'Scripsere', inquit, 'alii rem vorsibus' — et luculente quidem scripserunt, etiam si minus quam tu polite. Nec vero tibi aliter videri debet, qui a Naevio vel sumpsisti multa, si fateris, vel, si negas, surripuisti.

Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt C. Flami- 77

nius C. Varro Q. Maxumus Q. Metellus P. Lentulus P. Crassus, qui cum superiore Africano consul fuit. Ipsum Scipionem accepimus non infantem fuisse. Filius quidem eius, is qui hunc minorem Scipionem a Paulo adoptavit, si corpore valuisset, in primis habitus
20 esset disertus; indicant cum oratiunculae tum historia
78 quaedam Graeca scripta dulcissime. Numeroque eodem fuit Sex. Aelius, iuris quidem civilis omnium peritissumus, sed etiam ad dicendum paratus. De minoribus autem C. Sulpicius Gallus, qui maxume omnium nobilium Graecis litteris studuit; isque et oratorum in numero est habitus et fuit reliquis rebus ornatus atque elegans. Iam enim erat unctior quaedam splendidiorque consuetudo loquendi. Nam hoc praetore ludos Apollini faciente cum Thyesten fabulam docuisset, Q. Marcio Cn. Servilio consulibus mortem obiit Ennius.
79 Erat isdem temporibus Ti. Gracchus P. F., qui bis consul et censor fuit, cuius est oratio Graeca apud Rhodios; quem civem cum gravem tum etiam eloquentem constat fuisse. P. etiam Scipionem Nasicam, qui est Corculum appellatus, qui item bis consul et censor fuit, habitum eloquentem aiunt, illius qui sacra acceperit filium; dicunt etiam L. Lentulum, qui cum C. Figulo consul fuit. Q. Nobiliorem M. F. iam patrio instituto deditum studio litterarum — qui etiam Q. Ennium, qui cum patre eius in Aetolia militaverat, civitate donavit, cum triumvir coloniam deduxisset — et T. Annium Luscum huius Q. Fulvi conlegam non
80 indisertum dicunt fuisse; atque etiam L. Paulus Africani pater personam principis civis facile dicendo tuebatur. Et vero etiam tum Catone vivo, qui annos quinque et octoginta natus excessit e vita, cum quidem eo ipso anno contra Ser. Galbam ad populum summa con-
21 tentione dixisset, quam etiam orationem scriptam
81 reliquit — sed vivo Catone minores natu multi uno tempore oratores floruerunt. Nam et A. Albinus, is qui Graece scripsit historiam, qui consul cum L. Lu-

cullo fuit, et litteratus et disertus fuit; et tenuit cum hoc locum quemdam etiam Ser. Fulvius et una Ser. Fabius Pictor et iuris et litterarum et antiquitatis bene peritus; Quinctusque Fabius Labeo fuit ornatus isdem fere laudibus. Nam Q. Metellus, is cuius quattuor filii consulares fuerunt, in primis est habitus eloquens, qui pro L. Cotta dixit accusante Africano; cuius et aliae sunt orationes et contra Ti. Gracchum exposita est in C. Fanni annalibus. Tum ipse L. Cotta 82
est veterator habitus; — sed C. Laelius et P. Africanus in primis eloquentes, quorum extant orationes, ex quibus existumari de ingeniis oratorum potest. Sed inter hos aetate paulum his antecedens sine controversia Ser. Galba eloquentia praestitit; et nimirum is princeps ex Latinis illa oratorum propria et quasi legituma opera tractavit, ut egrederetur a proposito ornandi causa, ut delectaret animos, ut permoveret, ut augeret rem, ut miserationibus, ut communibus locis uteretur. Sed nescio quomodo huius, quem constat eloquentia praestitisse, exiliores orationes sunt et redolentes magis antiquitatem quam aut Laeli aut Scipionis aut etiam ipsius Catonis itaque exaruerunt, vix iam ut appareant.

De ipsius Laeli et Scipionis ingenio quamquam 83
ea est fama, ut plurimum tribuatur ambobus, dicendi tamen laus est in Laelio inlustrior. At oratio Laeli de collegiis non melior quam de multis quam voles Scipionis; non quo illa Laeli quicquam sit dulcius aut quo de religione dici possit augustius, sed multo tamen vetustior et horridior ille quam Scipio; et, cum sint in dicendo variae voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur et lubenter verbis etiam uti paulo magis priscis Laelius. Sed est mos hominum, ut 84
nolint eumdem pluribus rebus excellere. Nam ut ex bellica laude aspirare ad Africanum nemo potest, in qua ipsa egregium Viriathi bello reperimus fuisse Laelium: sic ingeni litterarum eloquentiae sapientiae

denique etsi utrique primas, priores tamen libenter deferunt Laelio. Nec mihi ceterorum iudicio solum videtur, sed etiam ipsorum inter ipsos concessu ita
85 tributum fuisse. Erat omnino tum mos, ut in reliquis rebus melior, sic in hoc ipso humanior, ut faciles essent
22 in suum cuique tribuendo. Memoria teneo Smyrnae me ex P. Rutilio Rufo audivisse, cum diceret adulescentulo se accidisse, ut ex senatus consulto P. Scipio et D. Brutus, ut opinor, consules de re atroci magnaque quaererent. Nam cum in silva Sila facta caedes esset notique homines interfecti insimulareturque familia, partim etiam liberi societatis eius, quae picarias de P. Cornelio L. Mummio censoribus redemisset, decrevisse senatum, ut de ea re cognoscerent et statuerent
86 consules. Causam pro publicanis accurate, ut semper solitus esset, eleganterque dixisse Laelium. Cum consules re audita AMPLIUS de consilii sententia pronuntiavissent, paucis interpositis diebus iterum Laelium multo diligentius meliusque dixisse iterumque eodem modo a consulibus rem esse prolatam. Tum Laelium, cum eum socii domum reduxissent egissentque gratias et ne defatigaretur oravissent, locutum esse ita: se quae fecisset honoris eorum causa studiose accurateque fecisse, sed se arbitrari causam illam a Ser. Galba, quod is in dicendo atrocior acriorque esset, gravius et vehementius posse defendi. Itaque auctoritate C. Laeli publicanos causam detulisse ad Galbam;
87 illum autem, quod ei viro succedendum esset, verecunde et dubitanter recepisse. Unum quasi comperendinatus medium diem fuisse, quem totum Galbam in consideranda causa componendaque posuisse; et cum cognitionis dies esset et ipse Rutilius rogatu sociorum domum ad Galbam mane venisset, ut eum admoneret et ad dicendi tempus adduceret, usque illum, quoad ei nuntiatum esset consules descendisse, omnibus exclusis commentatum in quadam testudine cum servis litteratis fuisse, quorum alii aliud dictare eodem tempore solitus

esset. Interim cum esset ei nuntiatum tempus esse,
exisse in aedis eo colore et iis oculis, ut egisse causam,
non commentatum putares. Addebat etiam idque ad 88
rem pertinere putabat, scriptores illos male mulcatos
exisse cum Galba; ex quo significabat illum non in
agendo solum, sed etiam in meditando vehementem
atque incensum fuisse. Quid multa? magna expecta-
tione, plurumis audientibus, coram ipso Laelio sic illam
causam tanta vi tantaque gravitate dixisse Galbam, ut
nulla fere pars orationis silentio praeteriretur. Itaque
multis querelis multaque miseratione adhibita socios
omnibus approbantibus illa die quaestione liberatos 23
esse. Ex hac Rutili narratione suspicari licet, cum 89
duae summae sint in oratore laudes, una subtiliter
disputandi ad docendum, altera graviter agendi ad
animos audientium permovendos, multoque plus pro-
ficiat is qui inflammet iudicem quam ille qui doceat,
elegantiam in Laelio, vim in Galba fuisse. Quae
quidem vis tum maxume cognita est, cum Lusitanis
a Ser. Galba praetore contra interpositam, ut existi-
mabatur, fidem interfectis L. Libone tribuno plebis
populum incitante et rogationem in Galbam privilegi
similem ferente, summa senectute, ut ante dixi, M. Cato
legem suadens in Galbam multa dixit; quam orationem
in Origines suas rettulit, paucis ante quam mortuus est
an diebus an mensibus. Tum igitur nihil recusans 90
Galba pro sese et populi Romani fidem implorans
cum suos pueros tum C. Galli etiam filium flens com-
mendabat, cuius orbitas et fletus mire miserabilis fuit
propter recentem memoriam clarissimi patris; isque
se tum eripuit flamma, propter pueros misericordia
populi commota, sicut idem scriptum reliquit Cato.
Atque etiam ipsum Libonem non infantem video fuisse,
ut ex orationibus eius intellegi potest. Cum haec 91
dixissem et paulum interquievissem: Quid igitur, in-
quit, est causae, Brutus, si tanta virtus in oratore
Galba fuit, cur ea nulla in orationibus eius appareat?

quod mirari non possum in eis, qui nihil omnino
24 scripti reliquerunt. Nec enim est eadem, inquam,
Brute, causa non scribendi et non tam bene scribendi
quam dixerint. Nam videmus alios oratores inertia
nihil scripsisse, ne domesticus etiam labor accederet
ad forensem — pleraeque enim scribuntur orationes
92 habitae iam, non ut habeantur —; alios non laborare,
ut meliores fiant — nulla enim res tantum ad dicen-
dum proficit quantum scriptio —: memoriam autem
in posterum ingeni sui non desiderant, cum se putant
satis magnam adeptos esse dicendi gloriam eamque
etiam maiorem visum iri, si in existimantium arbitrium
sua scripta non venerint; alios, quod melius putent
dicere se posse quam scribere, quod peringeniosis
hominibus neque satis doctis plerumque contingit, ut
93 ipsi Galbae. Quem fortasse vis non ingeni solum sed
etiam animi et naturalis quidam dolor dicentem in-
cendebat efficiebatque, ut et incitata et gravis et
vehemens esset oratio; dein cum otiosus stilum pren-
derat motusque omnis animi tanquam ventus hominem
defecerat, flaccescebat oratio. Quod iis qui limatius
dicendi consectantur genus accidere non solet, propterea
quod prudentia nunquam deficit oratorem, qua ille
utens eodem modo possit et dicere et scribere; ardor
animi non semper adest, isque cum consedit, omnis
94 illa vis et quasi flamma oratoris extinguitur. Hanc
igitur ob causam videtur Laeli mens spirare etiam in
scriptis, Galbae autem vis occidisse.

25 Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium
L. et Sp. Mummi fratres, quorum extant amborum
orationes; simplex quidem Lucius et antiquus, Spurius
autem nihilo ille quidem ornatior, sed tamen astrictior;
fuit enim doctus ex disciplina Stoicorum. Multae sunt
Sp. Albini orationes. Sunt etiam L. et C. Aureliorum
Orestarum, quos aliquo video in numero oratorum
95 fuisse. P. etiam Popilius cum civis egregius tum non
indisertus fuit; Gaius vero filius eius disertus, Gaiusque

Tuditanus cum omni vita atque victu excultus atque
expolitus, tum eius elegans est habitum etiam orationis
genus. Eodemque in genere est habitus is, qui iniuria
accepta fregit Ti. Gracchum patientia, civis in rebus
optumis constantissimus M. Octavius. At vero M. Aemi-
lius Lepidus, qui est Porcina dictus, isdem temporibus
fere quibus Galba, sed paulo minor natu et summus
orator est habitus et fuit, ut apparet ex orationibus,
scriptor sane bonus. Hoc in oratore Latino primum 96
mihi videtur et levitas apparuisse illa Graecorum et
verborum comprensio et iam artifex, ut ita dicam,
stilus. Hunc studiose duo adulescentes ingeniosissimi
et prope aequales C. Carbo et Ti. Gracchus audire
soliti sunt; de quibus iam dicendi locus erit, cum de
senioribus pauca dixero. Q. enim Pompeius non con-
temptus orator temporibus illis fuit, qui summos
honores homo per se cognitus sine ulla commenda-
tione maiorum est adeptus. Tum L. Cassius multum 97
potuit non eloquentia, sed dicendo tamen; homo non
liberalitate, ut alii, sed ipsa tristitia et severitate po-
pularis, cuius quidem legi tabellariae M. Antius Briso
tribunus plebis diu restitit, M. Lepido consule adiu-
vante; eaque res P. Africano vituperationi fuit, quod
eius auctoritate de sententia deductus Briso putabatur.
Tum duo Caepiones multum clientes consilio et lingua,
plus auctoritate tamen et gratia sublevabant. Sex.
Pompei sunt scripta nec nimis extenuata, quamquam 26
veterum est similis, et plena prudentiae. P. Crassum 98
valde probatum oratorem isdem fere temporibus ac-
cepimus, qui et ingenio valuit et studio et habuit
quasdam etiam domesticas disciplinas. Nam et cum
summo illo oratore, Ser. Galba, cuius Gaio filio filiam
suam conlocaverat, adfinitate sese devinxerat et cum
esset P. Muci filius fratremque haberet P. Scaevolam,
domi ius civile cognoverat. In eo industriam constat
summam fuisse maxumamque gratiam, cum et con-
suleretur plurimum et diceret. Horum aetatibus 99

adiuncti duo C. Fanni C. M. filii fuerunt; quorum Gai filius, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de sociis et nomine Latino contra Gracchum reliquit sane et bonam et nobilem. Tum Atticus: Quid ergo? estne ista Fanni? nam varia opinio pueris nobis erat. Alii a C. Persio litterato homine scriptam esse aiebant, illo quem significat valde doctum esse Lucilius; alii multos nobilis, quod quisque potuisset, in illam ora-
100 tionem contulisse. Tum ego: Audivi equidem ista, inquam, de maioribus natu, sed numquam sum adductus ut crederem; eamque suspicionem propter hanc causam credo fuisse, quod Fannius in mediocribus oratoribus habitus esset, oratio autem vel optima esset illo quidem tempore orationum omnium. Sed nec eiusmodi est, ut a pluribus confusa videatur — unus enim sonus est totius orationis et idem stilus —, nec de Persio reticuisset Gracchus, cum ei Fannius de Menelao Maratheno et de ceteris obiecisset; praesertim cum Fannius nunquam sit habitus elinguis. Nam et causas defensitavit et tribunatus eius arbitrio et auctoritate P. Africani gestus non obscurus fuit. Alter autem C. Fannius M. filius, C. Laeli gener, et moribus et
101 ipso genere dicendi durior. Is soceri instituto, quem, quia cooptatus in augurum conlegium non erat, non admodum diligebat, praesertim cum ille Q. Scaevolam sibi minorem natu generum praetulisset — cui tamen Laelius se excusans non genero minori dixit se illud, sed maiori filiae detulisse —, is tamen instituto Laeli Panaetium audiverat. Eius omnis in dicendo facultas historia ipsius non ineleganter scripta perspici potest, quae neque nimis est infans neque perfecte diserta.
102 Mucius autem augur, quod pro se opus erat, ipse dicebat, ut de pecuniis repetundis contra T. Albucium. Is oratorum in numero non fuit, iuris civilis intellegentia atque omni prudentiae genere praestitit. L. Caelius Antipater scriptor, quemadmodum videtis, fuit ut temporibus illis luculentus,

iuris valde peritus, multorum etiam ut L. Crassi magister.

27
Utinam in Ti. Graccho Gaioque Carbone talis 103.
mens ad rem publicam bene gerendam fuisset, quale
ingenium ad bene dicendum fuit: profecto nemo his
viris gloria praestitisset. Sed eorum alter propter
turbulentissimum tribunatum, ad quem ex invidia
foederis Numantini bonis iratus accesserat, ab ipsa re
publica est interfectus; alter propter perpetuam in
populari ratione levitatem morte voluntaria se a se-
veritate iudicum vindicavit. Sed fuit uterque summus
orator. Atque hoc memoria patrum teste dicimus;
nam et Carbonis et Gracchi habemus orationes nondum 104.
satis splendidas verbis, sed acutas prudentiaeque ple-
nissumas. Fuit Gracchus diligentia Corneliae matris
a puero doctus et Graecis litteris eruditus. Nam semper
habuit exquisitos e Graecia magistros, in eis iam
adulescens Diophanem Mytilenaeum Graeciae tem-
poribus illis disertissimum. Sed ei breve tempus ingeni
augendi et declarandi fuit; Carbo, quoi vita suppeditavit, 105.
est in multis iudiciis causisque cognitus. Hunc qui
audierant prudentes homines, in quibus familiaris
noster L. Gellius, qui se illi contubernalem in consu-
latu fuisse narrabat, canorum oratorem et volubilem
et satis acrem atque eundem et vehementem et valde
dulcem et perfacetum fuisse dicebat; addebat industrium
etiam et diligentem et in exercitationibus commenta-
tionibusque multum operae solitum esse ponere. Hic 106.
optimus illis temporibus est patronus habitus eoque
forum tenente plura fieri iudicia coeperunt. Nam et
quaestiones perpetuae hoc adulescente constitutae sunt,
quae antea nullae fuerunt; L. enim Piso tribunus plebis
legem primus de pecuniis repetundis Censorino et
Manilio consulibus tulit — ipse etiam Piso et causas
egit et multarum legum aut auctor aut dissuasor fuit,
isque et orationes reliquit, quae iam evanuerunt, et
annalis sane exiliter scriptos —; et iudicia populi,

quibus aderat Carbo, iam magis patronum desiderabant, tabella data; quam legem L. Cassius Lepido et Mancino consulibus tulit.

28

107 Vester etiam D. Brutus M. filius, ut ex familiari eius L. Accio poeta sum audire solitus, et dicere non inculte solebat et erat cum litteris Latinis tum etiam Graecis ut temporibus illis eruditus. Quae tribuebat idem Accius etiam Q. Maxumo L. Pauli nepoti; et vero ante Maximum illum Scipionem, quo duce privato Ti. Gracchus occisus esset, cum omnibus in rebus
108 vementem tum acrem aiebat in dicendo fuisse. Tum etiam P. Lentulus ille princeps ad rem publicam dumtaxat quod opus esset satis habuisse eloquentiae dicitur; isdemque temporibus L. Furius Philus perbene Latine loqui putabatur litteratiusque quam ceteri; P. Scaevola valde prudenter et acute; paulo etiam copiosius nec multo minus prudenter M'. Manilius. Appi Claudi volubilis, sed paulo fervidior oratio. Erat in aliquo numero etiam M. Fulvius Flaccus et C. Cato, Africani sororis filius, mediocres oratores; etsi Flacci scripta sunt, sed ut studiosi litterarum. Flacci autem aemulus P. Decius fuit, non infans ille quidem, sed ut vita sic
109 oratione etiam turbulentus. M. Drusus C. F., qui in tribunatu C. Gracchum collegam iterum tribunum fregit, vir et oratione gravis et auctoritate, eique proxime adiunctus C. Drusus frater fuit. Tuus etiam gentilis, Brute, M. Pennus facile agitavit in tribunatu C. Gracchum, paulum aetate antecedens. Fuit enim M. Lepido et L. Oreste consulibus quaestor Gracchus, tribunus Pennus, illius Marci filius, qui cum Q. Aelio consul fuit; sed is omnia summa sperans aedilicius est mortuus. Nam de T. Flaminino, quem ipse vidi, nihil accepi nisi Latine diligenter locutum.

29

His adiuncti sunt C. Curio M. Scaurus P. Rutilius
110 C. Gracchus. De Scauro et Rutilio breviter licet dicere, quorum neuter summi oratoris habuit laudem, et est uterque in multis causis versatus. Erat in

quibusdam laudandis viris, etiam si maximi ingeni non essent, probabilis tamen industria; quamquam his quidem non omnino ingenium, sed oratorium ingenium defuit. Neque enim refert videre quid dicendum sit, nisi id queas solute et suaviter dicere; ne id quidem satis est, nisi id quod dicitur fit voce voltu motuque conditius. Quid dicam opus esse doctrina? sine qua 111 etiam si quid bene dicitur adiuvante natura, tamen id, quia fortuito fit, semper paratum esse non potest. In Scauri oratione, sapientis hominis et recti, gravitas summa et naturalis quaedam inerat auctoritas, non ut causam, sed ut testimonium dicere putares, cum pro reo diceret. Hoc dicendi genus ad patrocinia medio- 112 criter aptum videbatur, ad senatoriam vero sententiam, cuius erat ille princeps, vel maxume; significabat enim non prudentiam solum, sed quod maxume rem continebat, fidem. Habebat hoc a natura ipsa, quod a doctrina non facile posset; quamquam huius quoque ipsius rei, quemadmodum scis, praecepta sunt. Huius et orationes sunt et tres ad L. Fufidium libri scripti de vita ipsius acta sane utiles, quos nemo legit; at Cyri vitam et disciplinam legunt, praeclaram illam quidem, sed neque tam nostris rebus aptam nec tamen Scauri laudibus anteponendam.

30

Ipse etiam Fufidius in aliquo patronorum numero 113 fuit. Rutilius autem in quodam tristi et severo genere dicendi versatus est. Erat uterque natura vehemens et acer; itaque cum una consulatum petivissent, non ille solum, qui repulsam tulerat, accusavit ambitus designatum competitorem, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium in iudicium vocavit. Multaque opera multaque industria Rutilius fuit, quae erat propterea gratior, quod idem magnum munus de iure respondendi sustinebat. Sunt eius orationes ieiunae; multa prae- 114 clara de iure; doctus vir et Graecis litteris eruditus, Panaeti auditor, prope perfectus in Stoicis; quorum peracutum et artis plenum orationis genus scis tamen

esse exile nec satis populari adsensioni accommodatum.
Itaque illa, quae propria est huius disciplinae, philo-
sophorum de se ipsorum opinio, firma in hoc viro et
115 stabilis inventa est. Qui quom innocentissimus in
iudicium vocatus esset, quo iudicio convolsam penitus
scimus esse rem publicam, cum essent eo tempore
eloquentissimi viri L. Crassus et M. Antonius con-
sulares, eorum adhibere neutrum voluit. Dixit ipse
pro sese et pauca C. Cotta, quod sororis erat filius
— et is quidem tamen ut orator, quamquam erat ad-
modum adulescens —, et Q. Mucius enucleate ille
quidem et polite, ut solebat, nequaquam autem ea vi
atque copia, quam genus illud iudici et magnitudo
116 causae postulabat. Habemus igitur in Stoicis orato-
ribus Rutilium, Scaurum in antiquis; utrumque tamen
laudemus, quoniam per illos ne haec quidem in civi-
tate genera hac oratoria laude caruerunt. Volo enim
ut in scaena sic etiam in foro non eos modo laudari,
qui celeri motu et difficili utantur, sed eos etiam, quos
statarios appellant, quorum sit illa simplex in agendo
31 veritas, non molesta.

117 Et quoniam Stoicorum est facta mentio, Q. Aelius
Tubero fuit illo tempore, L. Pauli nepos; nullo in
oratorum numero, sed vita severus et congruens cum
ea disciplina, quam colebat, paulo etiam durior; qui
quidem in tribunatu iudicaverit contra P. Africani
avunculi sui testimonium vacationem augures quo mi-
nus iudiciis operam darent non habere; sed ut vita
sic oratione durus incultus horridus; itaque honoribus
maiorum respondere non potuit. Fuit autem constans
civis et fortis et in primis Graccho molestus, quod
indicat Gracchi in eum oratio. [Sunt etiam in Gracchum
Tuberonis; is fuit mediocris in dicendo, doctissumus
118 in disputando.] Tum Brutus: Quam hoc idem in
nostris contingere intellego quod in Graecis, ut omnes
fere Stoici prudentissumi in disserendo sint et id arte
faciant sintque architecti paene verborum, idem traducti

a disputando ad dicendum inopes reperiantur. Unum
excipio Catonem, in quo perfectissumo Stoico summam
eloquentiam non desiderem, quam exiguam in Fannio,
ne in Rutilio quidem magnam, in Tuberone nullam
video fuisse. Et ego: Non, inquam, Brute, sine causa, 119
propterea quod istorum in dialecticis omnis cura con-
sumitur, vagum illud orationis et fusum et multiplex
non adhibetur genus. Tuus autem avunculus, quem-
admodum scis, habet a Stoicis id, quod ab illis pe-
tendum fuit; sed dicere didicit a dicendi magistris
eorumque more se exercuit. Quod si omnia a philo-
sophis essent petenda, Peripateticorum institutis com-
modius fingeretur oratio. Quo magis tuum, Brute, 120
iudicium probo, qui eorum [id est ex vetere Academia]
philosophorum sectam secutus es, quorum in doctrina
atque praeceptis disserendi ratio coniungitur cum sua-
vitate dicendi et copia; quamquam ea ipsa Peripateti-
corum Academicorumque consuetudo in ratione dicendi
talis est, ut nec perficere oratorem possit ipsa per
sese nec sine ea orator esse perfectus. Nam ut Stoi-
corum astrictior est oratio aliquantoque contractior,
quam aures populi requirunt, sic illorum liberior et
latior, quam patitur consuetudo iudiciorum et fori.
Quis enim uberior in dicendo Platone? Iovem sic 121
aiunt philosophi, si Graece loquatur, loqui. Quis
Aristotele nervosior, Theophrasto dulcior? Lectitavisse
Platonem studiose, audivisse etiam Demosthenes di-
citur — idque apparet ex genere et granditate ver-
borum; dicit etiam in quadam epistula hoc ipse de
sese —, sed et huius oratio in philosophiam tralata
pugnacior, ut ita dicam, videtur et illorum in iudicia
pacatior.

Nunc reliquorum oratorum aetates, si placet, et 32
gradus persequamur. Nobis vero, inquit Atticus, et 122
vehementer quidem, ut pro Bruto etiam respondeam.
Curio fuit igitur eiusdem aetatis fere sane inlustris
orator, cuius de ingenio ex orationibus eius existumari

potest: sunt enim et aliae et pro Ser. Fulvio de incestu nobilis oratio. Nobis quidem pueris haec omnium optima putabatur, quae vix iam comparet in hac turba
123 novorum voluminum. Praeclare, inquit Brutus, teneo qui istam turbam voluminum effecerit. Et ego [inquam]: Intellego, Brute, quem dicas; certe enim et boni aliquid adtulimus iuventuti, magnificentius quam fuerat genus dicendi et ornatius; et nocuimus fortasse, quod veteres orationes post nostras, non a me quidem — meis enim illas antepono —, sed a plerisque legi sunt desitae. Me numera, inquit, in plerisque; quamquam video mihi multa legenda iam te auctore, quae antea
124 contemnebam. Atqui haec, inquam, de incestu laudata oratio puerilis est locis multis: de amore, de tormentis, de rumore loci sane inanes, verum tamen nondum tritis nostrorum hominum auribus nec erudita civitate tolerabiles. Scripsit etiam alia nonnulla et multa dixit et illustria et in numero patronorum fuit, ut eum
33 mirer, cum et vita suppeditavisset et splendor ei non
125 defuisset, consulem non fuisse. Sed ecce in manibus vir et praestantissimo ingenio et flagranti studio et doctus a puero C. Gracchus. Noli enim putare quemquam, Brute, pleniorem aut uberiorem ad dicendum fuisse. Et ille: Sic prorsus, inquit, existumo atque istum de superioribus paene solum lego. Immo plane, inquam, Brute, legas censeo. Damnum enim illius immaturo interitu res Romanae Latinaeque litterae
126 fecerunt. Utinam non tam fratri pietatem quam patriae praestare voluisset! Quam ille facile tali ingenio, diutius si vixisset, vel paternam esset vel avitam gloriam consecutus! Eloquentia quidem nescio an habuisset parem neminem. Grandis est verbis, sapiens sententiis genere toto gravis. Manus extrema non accessit operibus eius; praeclare inchoata multa, perfecta non plane. Legendus, inquam, est hic orator, Brute, si quisquam alius, iuventuti; non enim solum acuere, sed etiam alere ingenium potest.

Huic successit aetati C. Galba, Servi illius elo- 127
quentissimi viri filius, P. Crassi eloquentis et iuris
periti gener. Laudabant hunc patres nostri, favebant
etiam propter patris memoriam, sed cecidit in cursu.
Nam rogatione Mamilia, Iugurthinae coniurationis
invidia, cum pro sese ipse dixisset, oppressus est.
Extat eius peroratio, qui epilogus dicitur; qui tanto
in honore pueris nobis erat, ut eum etiam edisceremus.
Hic, qui in collegio sacerdotum esset, primus post
Romam conditam iudicio publico est condemnatus. 34
P. Scipio, qui est in consulatu mortuus, non multum 128
ille quidem nec saepe dicebat, sed et Latine loquendo
cuivis erat par et omnes sale facetiisque superabat.
Eius conlega L. Bestia bonis initiis orsus tribunatus
— nam P. Popilium vi C. Gracchi expulsum sua
rogatione restituit —, vir et acer et non indisertus,
tristis exitus habuit consulatus. Nam invidiosa lege
[Mamilia quaestio] C. Galbam sacerdotem et quattuor
consulares L. Bestiam C. Catonem Sp. Albinum civem-
que praestantissimum L. Opimium, Gracchi inter-
fectorem, a populo absolutum, cum is contra populi
studium stetisset, Gracchani iudices sustulerunt. Huius 129
dissimilis in tribunatu reliquaque omni vita civis im-
probus C. Licinius Nerva non indisertus fuit. C. Fimbria
temporibus isdem fere, sed longius aetate provectus,
habitus est sane, ut ita dicam, lutulentus asper male-
dicus; genere toto paulo fervidior atque commotior,
diligentia tamen et virtute animi atque vita bonus
auctor in senatu; idem tolerabilis patronus nec rudis
in iure civili et cum virtute tum etiam ipso orationis
genere liber; cuius orationes pueri legebamus, quas
iam reperire vix possumus. Atque et acri ingenio et 130
sermone eleganti, valetudine incommoda C. Sextius
Calvinus fuit; qui etsi, cum remiserant dolores pedum,
non deerat in causis, tamen id non saepe faciebat.
Itaque consilio eius, cum volebant, homines utebantur,
patrocinio, cum licebat. Isdem temporibus M. Brutus,

in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi vestro,
qui, cum tanto nomine esset patremque optimum
virum habuisset et iuris peritissimum, accusationem
factitaverit, ut Athenis Lycurgus. Is magistratus non
petivit, sed fuit accusator vehemens et molestus, ut
facile cerneres naturale quoddam stirpis bonum de-
131 generavisse vitio depravatae voluntatis. Atque eodem
tempore accusator de plebe L. Caesulenus fuit, quem
ego audivi iam senem, cum ab L. Sabellio multam
lege Aquilia [de iustitia] petivisset. Non fecissem
hominis paene infimi mentionem, nisi iudicarem qui
suspiciosius aut criminosius diceret audivisse me ne-
35 minem. Doctus etiam Graecis T. Albucius vel potius
plane Graecus. Loquor, ut opinor; sed licet ex ora-
tionibus iudicare. Fuit autem Athenis adulescens,
perfectus Epicurius evaserat, minime aptum ad dicen-
dum genus.

132 Iam Q. Catulus non antiquo illo more, sed hoc
nostro, nisi quid fieri potest perfectius, eruditus.
Multae litterae, summa non vitae solum atque naturae,
sed orationis etiam comitas, incorrupta quaedam Latini
sermonis integritas; quae perspici cum ex orationibus
eius potest tum facillime ex eo libro, quem de con-
sulatu et de rebus gestis suis conscriptum molli et
Xenophontio genere sermonis misit ad A. Furium
poetam, familiarem suum; qui liber nihilo notior est
133 quam illi tres, de quibus ante dixi, Scauri libri. Tum
Brutus: Mihi quidem, inquit, nec iste notus est nec
illi; — sed haec mea culpa est, numquam enim in
manus inciderunt — nunc autem et a te sumam et
conquiram ista posthac curiosius. Fuit igitur in Catulo
sermo Latinus; quae laus dicendi non mediocris ab
oratoribus plerisque neglecta est. Nam de sono vocis
et suavitate appellandarum litterarum, quoniam filium
cognovisti, noli expectare quid dicam. Quamquam filius
quidem non fuit in oratorum numero, sed non deerat
ei tamen in sententia dicenda cum prudentia tum

elegans quoddam et eruditum orationis genus. Nec 134
habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in
numero patronorum, sed erat talis ut, cum quosdam
audires qui tum erant praestantes, videretur esse in-
ferior, cum autem ipsum audires sine comparatione,
non modo contentus esses, sed melius non quaereres.
Q. Metellus Numidicus et eius conlega M. Silanus 135
dicebant de re publica, quod esset illis viris et con-
sulari dignitati satis. M. Aurelius Scaurus non saepe
dicebat, sed polite; Latine vero in primis est eleganter
locutus. Quae laus eadem in A. Albino bene loquendi
fuit; nam flamen Albinus etiam in numero est habitus
disertorum. Q. etiam Caepio, vir acer et fortis, qui
fortuna belli crimini, invidia populi calamitati fuit. 36
Tum etiam C. L. Memmii fuerunt oratores mediocres, 136
accusatores acres atque acerbi; itaque in iudicium
capitis multos vocaverunt, pro reis non saepe dixerunt.
Sp. Thorius satis valuit in populari genere dicendi,
is qui agrum publicum vitiosa et inutili lege vectigali
levavit. M. Marcellus Aesernini pater non ille quidem
in patronis, sed et in promptis tamen et non inexer-
citatis ad dicendum fuit, ut filius eius P. Lentulus.
L. etiam Cotta praetorius in mediocrium oratorum 137
numero, dicendi non ita multum laude processerat,
sed de industria cum verbis tum etiam ipso sono
quasi subrustico persequebatur atque imitabatur anti-
quitatem.

Atque ego et in hoc ipso Cotta et in aliis pluri-
bus intellego me non ita disertos homines et rettulisse
in oratorum numerum et relaturum. Est enim pro-
positum conligere eos, qui hoc munere in civitate
functi sint, ut tenerent oratorum locum; quorum
quidem quae fuerit ascensio et quam in omnibus rebus
difficilis optimi perfectio atque absolutio ex eo quod
dicam existimari potest. Quam multi enim iam ora- 138
tores commemorati sunt et quam diu in eorum
enumeratione versamur, cum tamen spisse atque vix,

ut dudum ad Demosthenen et Hyperiden, sic nunc ad Antonium Crassumque pervenimus! Nam ego sic existimo, hos oratores fuisse maximos et in his primum cum Graecorum gloria Latine dicendi copiam aequatam.

37 Omnia veniebant Antonio in mentem; eaque suo
139 quaeque loco, ubi plurimum proficere et valere possent, ut ab imperatore equites pedites levis armatura, sic ab illo in maxume oportunis orationis partibus conlocabantur. Erat memoria summa, nulla meditationis suspicio; imparatus semper aggredi ad dicendum videbatur, sed ita erat paratus, ut iudices illo dicente non numquam viderentur non satis parati ad cavendum
140 fuisse. Verba ipsa non illa quidem elegantissimo sermone — itaque diligenter loquendi laude caruit neque tamen est admodum inquinate locutus —, sed illa, quae proprie laus oratoris est in verbis, — nam ipsum Latine loqui est illud quidem, ut paulo ante dixi, in magna laude ponendum, sed non tam sua sponte quam quod est a plerisque neglectum: non enim tam praeclarum est scire Latine quam turpe nescire, neque tam id mihi oratoris boni quam civis Romani proprium videtur; — sed tamen Antonius in verbis et eligendis, neque id ipsum tam leporis causa quam ponderis, et conlocandis et comprensione devinciendis nihil non ad rationem et tamquam ad artem dirigebat; verum multo magis hoc idem in sententiarum orna-
141 mentis et conformationibus. Quo genere quia praestat omnibus Demosthenes, idcirco a doctis oratorum est princeps iudicatus. *Σχήματα* enim quae vocant Graeci, ea maxume ornant oratorem eaque non tam in verbis pingendis habent pondus quam in inluminandis sen-
38 tentiis. Sed cum haec magna in Antonio tum actio singularis; quae si partienda est in gestum atque vocem, gestus erat non verba exprimens, sed cum sententiis congruens: manus humeri latera supplosio pedis status incessus omnisque motus [cum verbis

sententiisque consentiens]; vox permanens, verum subrauca natura. Sed hoc vitium huic uni in bonum convertebat. Habebat enim flebile quiddam [in questionibus] 142 aptumque cum ad fidem faciendam tum ad misericordiam commovendam: ut verum videretur in hoc illud, quod Demosthenen ferunt ei, qui quaesivisset quid primum esset in dicendo, actionem; quid secundum, idem et idem tertium respondisse. Nulla res magis penetrat in animos eosque fingit format flectit talisque oratores videri facit, qualis ipsi se videri volunt.

Huic alii parem esse dicebant, alii anteponebant 143 L. Crassum. Illud quidem certe omnes ita iudicabant, neminem esse, qui horum altero utro patrono cuiusquam ingenium requireret. Equidem quamquam Antonio tantum tribuo, quantum supra dixi, tamen Crasso nihil statuo fieri potuisse perfectius. Erat summa gravitas, erat cum gravitate iunctus facetiarum et urbanitatis oratorius, non scurrilis lepos, Latine loquendi accurata et sine molestia diligens elegantia, in disserendo mira explicatio; cum de iure civili, cum de aequo et bono disputaretur, argumentorum et similitudinum copia. Nam ut Antonius coniectura movenda 39 aut sedanda suspicione aut excitanda incredibilem vim 144 habebat: sic in interpretando, in definiendo, in explicanda aequitate nihil erat Crasso copiosius; idque cum saepe alias tum apud centumviros in M'. Curi causa cognitum est. Ita enim multa tum contra scriptum 145 pro aequo et bono dixit, ut hominem acutissimum Q. Scaevolam et in iure, in quo illa causa vertebatur, paratissimum obrueret argumentorum exemplorumque copia; atque ita tum ab his patronis aequalibus et iam consularibus causa illa dicta est, cum uterque ex contraria parte ius civile defenderet, ut eloquentium iuris peritissimus Crassus, iuris peritorum eloquentissimus Scaevola putaretur. Qui quidem cum peracutus esset ad excogitandum quid in iure aut in aequo verum aut esset aut non esset, tum verbis erat ad rem

146 cum summa brevitate mirabiliter aptus. Quare sit
nobis orator in hoc interpretandi explanandi edisse-
rendi genere mirabilis, sic ut simile nihil viderim; in
augendo, in ornando, in refellendo magis existumator
40 metuendus quam admirandus orator. Verum ad Cras-
147 sum revertamur. Tum Brutus: Etsi satis, inquit, mihi
videbar habere cognitum Scaevolam ex iis rebus, quas
audiebam saepe ex C. Rutilio, quo utebar propter fa-
miliaritatem Scaevolae nostri, tamen ista mihi eius
dicendi tanta laus nota non erat; itaque cepi volupta-
tem tam ornatum virum tamque excellens ingenium
148 fuisse in nostra re publica. Hic ego: Noli, inquam,
Brute, existimare his duobus quicquam fuisse in nostra
civitate praestantius. Nam ut paulo ante dixi consul-
torum alterum disertissimum, disertorum alterum con-
sultissimum fuisse, sic in reliquis rebus ita dissimiles
erant inter sese, statuere ut tamen non posses, utrius
te malles similiorem. Crassus erat elegantium par-
cissimus, Scaevola parcorum elegantissimus; Crassus
in summa comitate habebat etiam severitatis satis,
Scaevolae multa in severitate non deerat tamen co-
149 mitas. Licet omnia hoc modo; sed vereor ne fingi
videantur haec, ut dicantur a me quodam modo; res
se tamen sic habet. Cum omnis virtus sit, ut vestra,
Brute, vetus Academia dixit, mediocritas, uterque ho-
rum medium quiddam volebat sequi; sed ita cadebat,
ut alter ex alterius laude partem, uterque autem suam
150 totam haberet. Tum Brutus: Cum ex tua oratione
mihi videor, inquit, bene Crassum et Scaevolam cogno-
visse, tum de te et de Ser. Sulpicio cogitans esse quam-
dam vobis cum illis similitudinem iudico. Quonam,
inquam, istuc modo? Quia mihi et tu videris, inquit,
tantum iuris civilis scire voluisse, quantum satis esset
oratori, et Servius eloquentiae tantum assumpsisse, ut
ius civile facile posset tueri; aetatesque vostrae, ut
41 illorum, nihil aut non fere multum differunt. Et ego:
151 De me, inquam, dicere nihil est necesse; de Servio

autem et tu probe dicis et ego dicam quod sentio.
Non enim facile quem dixerim plus studi quam illum
et ad dicendum et ad omnis bonarum rerum disci-
plinas adhibuisse. Nam et in isdem exercitationibus
ineunte aetate fuimus et postea una Rhodum ille etiam
profectus est, quo melior esset et doctior; et inde ut
rediit, videtur mihi in secunda arte primus esse ma-
luisse quam in prima secundus. Atque haud scio an
par principibus esse potuisset; sed fortasse maluit,
id quod est adeptus, longe omnium non eiusdem modo
aetatis, sed eorum etiam qui fuissent in iure civili
esse princeps. Hic Brutus: Ain tu? inquit. Etiamne 152
Q. Scaevolae Servium nostrum anteponis? Sic enim,
inquam, Brute, existimo, iuris civilis magnum usum
et apud Scaevolam et apud multos fuisse, artem in
hoc uno; quod numquam effecisset ipsius iuris scientia,
nisi eam praeterea didicisset artem, quae doceret rem
universam tribuere in partis, latentem explicare defi-
niendo, obscuram explanare interpretando, ambigua
primum videre, deinde distinguere, postremo habere
regulam, qua vera et falsa iudicarentur et quae quibus
propositis essent quaeque non essent consequentia.
Hic enim adtulit hanc artem omnium artium maxu- 153
mam quasi lucem ad ea, quae confuse ab aliis aut
respondebantur aut agebantur. Dialecticam mihi videris 42
dicere, inquit. Recte, inquam, intellegis; sed adiunxit
etiam et litterarum scientiam et loquendi elegantiam,
quae ex scriptis eius, quorum similia nulla sunt, fa-
cillime perspici potest. Cumque discendi causa duo- 154
bus peritissumis operam dedisset, L. Lucilio Balbo
C. Aquilio Gallo: Galli hominis acuti et exercitati
promptam et paratam in agendo et in respondendo
celeritatem subtilitate diligentiaque superavit; Balbi
docti et eruditi hominis in utraque re consideratam
tarditatem vicit expediendis conficiendisque rebus. Sic
et habet, quod uterque eorum habuit, et explevit,
quod utrique defuit. Itaque ut Crassus mihi videtur 155

sapientius fecisse quam Scaevola — hic enim causas studiose recipiebat, in quibus a Crasso superabatur; ille se consuli nolebat, ne qua in re inferior esset quam Scaevola —, sic Servius sapientissume, cum duae civiles artes ac forenses plurimum et laudis haberent et gratiae, perfecit ut altera praestaret omnibus, ex altera tantum assumeret, quantum esset et ad tuendum ius civile et ad optinendam consularem digni-
156 tatem satis. Tum Brutus: Ita prorsus, inquit, et antea putabam — audivi enim nuper eum studiose et frequenter Sami, cum ex eo ius nostrum pontificium, qua ex parte cum iure civili coniunctum esset, vellem cognoscere — et nunc meum iudicium multo magis confirmo testimonio et iudicio tuo; simul illud gaudeo, quod et aequalitas vestra et pares honorum gradus et artium studiorumque quasi finitima vicinitas tantum abest ab obtrectatione et invidia, quae solet lacerare plerosque, uti ea non modo non exulcerare vestram gratiam, sed etiam conciliare videatur. Quali enim te erga illum perspicio, tali illum in te voluntate
157 iudicioque cognovi. Itaque doleo et illius consilio et tua voce populum Romanum carere tam diu; quod cum per se dolendum est tum multo magis consideranti ad quos ista non tralata sint, sed nescio quo pacto devenerint. Hic Atticus: Dixeram, inquit, a principio, de re publica ut sileremus; itaque faciamus. Nam si isto modo volumus singulas res desiderare, non modo querendi sed ne lugendi quidem finem
43 reperiemus. Pergamus ergo, inquam, ad reliqua et
158 institutum ordinem persequamur. Paratus igitur veniebat Crassus, expectabatur, audiebatur; a principio statim, quod erat apud eum semper accuratum, expectatione dignus videbatur. Non multa iactatio corporis, non inclinatio vocis, nulla inambulatio, non crebra supplosio pedis; vehemens et interdum irata et plena iusti doloris oratio, multae et cum gravitate facetiae; quodque difficile est: idem et perornatus et

perbrevis; iam in altercando invenit parem neminem. 159
Versatus est in omni fere genere causarum; mature in locum principum oratorum venit. Accusavit C. Carbonem eloquentissimum hominem admodum adulescens; summam ingeni non laudem modo sed etiam admirationem est consecutus. Defendit postea Liciniam vir- 160
ginem, cum annos XXVII natus esset. In ea ipsa causa fuit eloquentissimus orationisque eius scriptas quasdam partis reliquit. Voluit adulescens in colonia Narbonensi causae popularis aliquid adtingere eamque coloniam, ut fecit, ipse deducere; extat in eam legem senior, ut ita dicam, quam aetas illa ferebat oratio. Multae deinde causae; sed ita tacitus tribunatus ut, nisi in eo magistratu cenavisset apud praeconem Granium idque nobis bis narravisset Lucilius, tribunum plebis nesciremus fuisse. Ita prorsus, inquit Brutus; 161
sed ne de Scaevolae quidem tribunatu quicquam audivisse videor et eum conlegam Crassi credo fuisse. Omnibus quidem aliis, inquam, in magistratibus, sed tribunus anno post fuit eoque in Rostris sedente suasit Serviliam legem Crassus; nam censuram sine Scaevola gessit: eum enim magistratum nemo umquam Scaevolarum petivit. Sed haec Crassi cum edita oratio est, quam te saepe legisse certo scio, quattuor et triginta tum habebat annos totidemque annis mihi aetate praestabat. His enim consulibus eam legem suasit, quibus nati sumus, cum ipse esset Q. Caepione consule natus et C. Laelio, triennio ipso minor quam Antonius. Quod idcirco posui, ut dicendi Latine prima maturitas in qua aetate extitisset posset notari et intellegeretur iam ad summum paene esse perductam, ut eo nihil ferme quisquam addere posset, nisi qui a philosophia, a iure civili, ab historia fuisset instructior. Erit, in- 44
quit Brutus, aut iam est iste quem expectas? Nescio 162
inquam. Sed est etiam L. Crassi in consulatu pro Q. Caepione † defensione iuncta non brevis ut laudatio, ut oratio autem brevis; postrema censoris

oratio, qua anno duodequinquagesimo usus est. In his omnibus inest quidam sine ullo fuco veritatis color; quin etiam comprensio et ambitus ille verborum, si sic *περίοδον* appellari placet, erat apud illum contractus et brevis, et in membra quaedam, quae *κῶλα*
163 Graeci vocant, dispertiebat orationem lubentius. Hoc loco Brutus: Quando quidem tu istos oratores, inquit, tanto opere laudas, vellem aliquid Antonio praeter illum de ratione dicendi sane exilem libellum, plura Crasso libuisset scribere: cum enim omnibus memoriam sui tum etiam disciplinam dicendi nobis reliquissent. Nam Scaevolae dicendi elegantiam satis ex iis
164 orationibus, quas reliquit, habemus cognitam. Et ego: Mihi quidem a pueritia quasi magistra fuit, inquam, illa in legem Caepionis oratio; in qua et auctoritas ornatur senatus, quo pro ordine illa dicuntur, et invidia concitatur in iudicum et in accusatorum factionem, contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit. Multa in illa oratione graviter, multa leniter, multa aspere, multa facete dicta sunt; plura etiam dicta quam scripta, quod ex quibusdam capitibus expositis nec explicatis intellegi potest. Ipsa illa censoria contra Cn. Domitium conlegam non est oratio, sed quasi capita rerum et orationis commentarium paulo plenius. Nulla est enim altercatio clamoribus umquam
165 habita maioribus. Et vero fuit in hoc etiam popularis dictio excellens; Antoni genus dicendi multo aptius iudiciis quam contionibus.

45 Hoc loco ipsum Domitium non relinquo. Nam etsi non fuit in oratorum numero, tamen pono satis in eo fuisse orationis atque ingeni, quo et magistratus personam et consularem dignitatem tueretur; quod idem de C. Caelio dixerim, industriam in eo summam fuisse summasque virtutes, eloquentiae tantum, quod esset in rebus privatis amicis eius, in re publica ipsius digni-
166 tati satis. Eodem tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus Latine et diligenter loquentibus nu-

meratus est; qui tamen summa nobilitate hominem,
cognatione sodalitate conlegio, summa etiam eloquentia,
L. Philippum in consulatus petitione superavit. Eodem
tempore C. Claudius, etsi propter summam nobilitatem
et singularem potentiam magnus erat, tamen etiam
eloquentiae quandam mediocritatem adferebat. Eiusdem 167
fere temporis fuit eques Romanus C. Titius, qui meo
iudicio eo pervenisse videtur, quo potuit fere Latinus
orator sine Graecis litteris et sine multo usu pervenire.
Huius orationes tantum argutiarum, tantum exemplo-
rum, tantum urbanitatis habent, ut paene Attico stilo
scriptae esse videantur. Easdem argutias in tragoedias
satis ille quidem acute, sed parum tragice transtulit.
Quem studebat imitari L. Afranius poeta, homo per-
argutus, in fabulis quidem etiam, ut scitis, disertus.
Fuit etiam Q. Rubrius Varro, qui a senatu hostis cum 168
C. Mario iudicatus est, acer et vehemens accusator,
in eo genere sane probabilis. Doctus autem Graecis
litteris propinquus noster, factus ad dicendum, M. Gra-
tidius M. Antoni perfamiliaris, cuius praefectus cum
esset in Cilicia est interfectus; is qui accusavit C. Fim-
briam, M. Mari Gratidiani pater.

46

Atque etiam apud socios et Latinos oratores ha-
biti sunt Q. Vettius Vettianus e Marsis, quem ipse 169
cognovi, prudens vir et in dicendo brevis; Q. D. Valerii
Sorani, vicini et familiares mei, non tam in dicendo
admirabiles quam docti et Graecis litteris et Latinis;
C. Rusticelius Bononiensis, is quidem et exercitatus
et natura volubilis; omnium autem eloquentissimus
extra hanc urbem T. Betucius Barrus Asculanus, cuius
sunt aliquot orationes Asculi habitae; illa Romae
contra Caepionem nobilis sane, quoi orationi Caepionis
ore respondit Aelius, qui scriptitavit orationes multis,
orator ipse numquam fuit. Apud maiores autem no- 170
stros video disertissimum habitum ex Latio L. Papi-
rium Fregellanum Ti. Gracchi P. F. fere aetate; eius
etiam oratio est pro Fregellanis colonisque Latinis

habita in senatu. Tum Brutus: Quid tu igitur, inquit, tribuis istis externis quasi oratoribus? Quid censes, inquam, nisi idem quod urbanis? praeter unum, quod non est eorum urbanitate quadam quasi colorata oratio.
171 Et Brutus: Qui est, inquit, iste tandem urbanitatis color? Nescio inquam; tantum esse quemdam scio. Id tu, Brute, iam intelleges, cum in Galliam veneris; audies tum quidem etiam verba quaedam non trita Romae, sed haec mutari dediscique possunt; illud est maius, quod in vocibus nostrorum oratorum retinnit quiddam et resonat urbanius. Nec hoc in oratoribus
172 modo apparet, sed etiam in ceteris. Ego memini T. Tincam Placentinum hominem facetissimum cum familiari nostro Q. Granio praecone dicacitate certare. Eon, inquit Brutus, de quo multa Lucilius? Isto ipso; sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius obruebat nescio quo sapore vernaculo; ut ego iam non mirer illud Theophrasto accidisse, quod dicitur, cum percontaretur ex anicula quadam quanti aliquid venderet et respondisset illa atque addidisset 'hospes, non pote minoris', tulisse eum moleste se non effugere hospitis speciem, quom aetatem ageret Athenis optimeque loqueretur omnium. Sic, ut opinor, in nostris est quidam urbanorum, sicut illic Atticorum sonus. Sed domum redeamus, id est ad nostros revertamur.

47 Duobus igitur summis, Crasso et Antonio, L. Phi-
173 lippus proxumus accedebat, sed longo intervallo tamen proxumus. Itaque eum, etsi nemo intercedebat qui se illi anteferret, neque secundum tamen neque tertium dixerim. Nec enim in quadrigis eum secundum numeraverim aut tertium, qui vix e carceribus exierit, cum palmam iam primus acceperit, nec in oratoribus, qui tantum absit a primo, vix ut in eodem curriculo esse videatur. Sed tamen erant ea in Philippo, quae qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna diceret: summa libertas in oratione, multae facetiae; satis creber in reperiendis, solutus in explicandis

sentententiis; erat etiam in primis, ut temporibus illis,
Graecis doctrinis institutus, in altercando cum aliquo
aculeo et maledicto facetus. Horum aetati prope con- 174
iunctus L. Gellius non tam vendibilis orator, quam
ut nescires quid ei deesset; nec enim erat indoctus
nec tardus ad excogitandum nec Romanarum rerum
immemor et verbis solutus satis; sed in magnos ora-
tores inciderat eius aetas; multam tamen operam amicis
et utilem praebuit, atque ita diu vixit, ut multarum
aetatum oratoribus implicaretur. Multum etiam in 175
causis versabatur isdem fere temporibus D. Brutus, is
qui consul cum Mamerco fuit, homo et Graecis doctus
litteris et Latinis. Dicebat etiam L. Scipio non im-
perite Gnaeusque Pompeius Sex. F. aliquem numerum
optinebat. Nam Sex. frater eius praestantissimum in-
genium contulerat ad summam iuris civilis et ad per-
fectam geometriae et rerum Stoicarum scientiam. †
Item in iure et ante hos M. Brutus et paulo post eum
C. Billienus homo per se magnus prope simili ratione
summus evaserat; qui consul factus esset, nisi in Ma-
rianos consulatus et in eas petitionis angustias inci-
disset. Cn. autem Octavi eloquentia, quae fuerat ante 176
consulatum ignorata, in consulatu multis contionibus
est vehementer probata. Sed ab eis, qui tantum in
dicentium numero, non in oratorum fuerunt, iam ad
oratores revertamur. Censeo, inquit Atticus; eloquentis
enim videbare, non sedulos velle conquirere.

Festivitate igitur et facetiis, inquam, C. Iulius 48
L. F. et superioribus et aequalibus suis omnibus prae- 177
stitit oratorque fuit minime ille quidem vehemens, sed
nemo unquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate
conditior. Sunt eius aliquot orationes, ex quibus sicut
ex eiusdem tragoediis lenitas eius non sine nervis per-
spici potest. Eius aequalis P. Cethegus, cui de re pu- 178
blica satis suppeditabat oratio — totam enim tenebat
eam penitusque cognoverat; itaque in senatu consu-
larium auctoritatem adsequebatur —; sed in causis

publicis nihil, in privatis satis veterator videbatur. Erat in privatis causis Q. Lucretius Vispillo et acutus et iuris peritus; nam Ofella contionibus aptior quam iudiciis. Prudens etiam T. Annius Velina et in eius generis causis orator sane tolerabilis. In eodem genere causarum multum erat T. Iuventius nimis ille quidem lentus in dicendo et paene frigidus, sed et callidus et in capiendo adversario versutus et praeterea nec indoctus et magna cum iuris civilis intellegentia.
179 Cuius auditor P. Orbius meus fere aequalis in dicendo non nimis exercitatus, in iure autem civili non inferior quam magister fuit. Nam T. Aufidius, qui vixit ad summam senectutem, volebat esse similis horum eratque et bonus vir et innocens, sed dicebat parum; nec sane plus frater eius M. Vergilius, qui tribunus plebis L. Sullae imperatori diem dixit. Eius conlega P. Ma-
180 gius in dicendo paulo tamen copiosior. Sed omnium oratorum sive rabularum, qui et plane indocti et inurbani aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego cognoverim, solutissimum in dicendo et acutissimum iudico nostri ordinis Q. Sertorium, equestris C. Gargonium. Fuit etiam facilis et expeditus ad dicendum et vitae splendore multo et ingenio sane probabili T. Iunius L. F. tribunicius, quo accusante P. Sextius praeter designatus damnatus est ambitus; is processisset honoribus longius, nisi semper infirma atque etiam aegra valetudine fuisset.

49
181 Atque ego praeclare intellego me in eorum commemoratione versari qui nec habiti sint oratores neque fuerint, praeteririque a me aliquot ex veteribus commemoratione aut laude dignos. Sed hoc quidem ignoratione; quid enim est superioris aetatis quod scribi possit de eis, de quibus nulla monumenta loquuntur nec aliorum nec ipsorum? de his autem, quos ipsi vidimus, neminem fere praetermittimus [eorum quos
182 aliquando dicentis vidimus]. Volo enim sciri in tanta et tam vetere re publica maxumis praemiis eloquentiae

propositis omnis cupisse dicere, non plurumos ausos
esse, potuisse paucos. Ego tamen ita de uno quoque
dicam, ut intellegi possit quem existimem clamatorem,
quem oratorem fuisse. Isdem fere temporibus aetate
inferiores paulo quam Iulius, sed aequales propemodum
fuerunt C. Cotta P. Sulpicius Q. Varius Cn. Pomponius
C. Curio L. Fufius M. Drusus P. Antistius; nec ulla
aetate uberior oratorum fetus fuit. Ex his Cotta et 183
Sulpicius cum meo iudicio tum omnium facile primas
tulerunt. Hic Atticus: Quo modo istuc dicis, inquit,
cum tuo iudicio tum omnium? Semperne in oratore
probando aut improbando volgi iudicium cum intelle-
gentium iudicio congruit? An alii probantur a multi-
tudine, alii autem ab iis qui intellegunt? Recte re-
quiris, inquam, Attice; sed audies ex me fortasse quod
non omnes probent. An tu, inquit, id laboras, si huic 184
modo Bruto probaturus es? Plane, inquam, Attice,
disputationem hanc de oratore probando aut impro-
bando multo malim tibi et Bruto placere, eloquentiam
autem meam populo probari velim. Et enim necesse
est, qui ita dicat, ut a multitudine probetur, eumdem
doctis probari. Nam quid in dicendo rectum sit aut
pravum ego iudicabo, si modo is sum, qui id possim
aut sciam iudicare; qualis vero sit orator ex eo, quod
is dicendo efficiet, poterit intellegi. Tria sunt enim, 185
ut quidem ego sentio, quae sint efficienda dicendo: ut
doceatur is, apud quem dicetur, ut delectetur, ut mo-
veatur vehementius. Quibus virtutibus oratoris horum
quidque efficiatur aut quibus vitiis orator aut non
adsequatur haec aut etiam in his labatur et cadat,
artifex aliquis iudicabit. Efficiatur autem ab oratore
necne, ut ii qui audiunt ita afficiantur ut orator velit,
volgi adsensu et populari adprobatione iudicari solet.
Itaque numquam de bono oratore aut non bono doctis
hominibus cum populo dissensio fuit. An censes, dum 50
illi viguerunt quos ante dixi, non eosdem gradus ora- 186
torum volgi iudicio et doctorum fuisse? De populo si

quem ita rogavisses: Quis est in hac civitate eloquentissimus? in Antonio et Crasso aut dubitaret aut hunc alius, illum alius diceret. Nemone Philippum tam suavem oratorem, tam gravem, tam facetum his anteferret, quem nosmet ipsi, qui haec arte aliqua volumus expendere, proximum illis fuisse diximus? Nemo profecto; id enim ipsum est summi oratoris summum
187 oratorem populo videri. Quare tibicen Antigenidas dixerit discipulo sane frigenti ad populum: *Mihi cane et Musis*; ego huic Bruto dicenti, ut solet, apud multitudinem, *Mihi cane et populo, mi Brute* dixerim, ut qui audient quid efficiatur, ego etiam cur id efficiatur intellegam. Credit eis quae dicuntur qui audit oratorem, vera putat, adsentitur probat, fidem facit
188 oratio: tu artifex quid quaeris amplius? Delectatur audiens multitudo et ducitur oratione et quasi voluptate quadam perfunditur: quid habes quod disputes? Gaudet dolet, ridet plorat, favet odit, contemnit invidet, ad misericordiam inducitur, ad pudendum, ad pigendum; irascitur mitigatur, sperat timet; haec perinde accidunt, ut eorum qui adsunt mentes verbis et sententiis et actione tractantur; quid est quod expectetur docti alicuius sententia? Quod enim probat multitudo, hoc idem doctis probandum est. Denique hoc specimen est popularis iudici, in quo numquam fuit populo cum
189 doctis intellegentibusque dissensio. Cum multi essent oratores in vario genere dicendi, quis unquam ex his excellere iudicatus est volgi iudicio, qui non idem a doctis probaretur? Quando autem dubium fuisset apud patres nostros eligendi cui patroni daretur optio quin aut Antonium optaret aut Crassum? Aderant multi alii; tamen utrum de his potius dubitasset aliquis, quin alterum nemo. Quid, adulescentibus nobis cum esset Cotta et Hortensius, num quis, quoi quidem eligendi potestas esset, quemquam his anteponebat?
51 Tum Brutus: Quid tu, inquit, quaeris alios? de te
190 ipso nonne quid optarent rei, quid ipse Hortensius

iudicaret videbamus? qui cum partiretur tecum causas, — saepe enim interfui — perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinquebat. Faciebat ille quidem, inquam, et mihi benivolentia, credo, ductus tribuebat omnia. Sed ego quae de me populi sit opinio nescio; de reliquis hoc adfirmo, qui volgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intellegentium quoque iudicio fuisse probatissimos. Nec enim posset idem 191 Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum clarum poetam ferunt: qui cum convocatis auditoribus legeret eis magnum illud, quod novistis, volumen suum et eum legentem omnes praeter Platonem reliquissent, *Legam, inquit, nihilo minus: Plato enim mihi unus instar est centum milium.* Et recte; poema enim reconditum paucorum adprobationem, oratio popularis adsensum volgi debet movere. At si eundem hunc Platonem unum auditorem haberet Demosthenes, cum esset relictus a ceteris, verbum facere non posset. Quid tu, Brute, posses, si te ut Curionem quondam 192 contio reliquisset? Ego vero, inquit ille, ut me tibi indicem, in eis etiam causis, in quibus omnis res nobis cum iudicibus est, non cum populo, tamen si a corona relictus sim, non queam dicere. Ita se, inquam, res habet. Ut, si tibiae inflatae non referant sonum, abiciendas eas sibi tibicen putet, sic oratori populi aures tamquam tibiae sunt; eae si inflatum non recipiunt — aut si auditor omnino tamquam equus non facit, 52 agitandi finis faciendus est. Hoc tamen interest, quod volgus interdum non probandum oratorem probat, sed 193 probat sine comparatione; cum a mediocri aut etiam a malo delectatur, eo est contentus; esse melius non sentit, illud quod est, qualecumque est, probat. Tenet enim aures vel mediocris orator, sit modo aliquid in eo; nec res ulla plus apud animos hominum quam ordo et ornatus orationis valet. Quare quis ex po- 194 pulo, cum Q. Scaevolam pro M. Coponio dicentem audiret in ea causa, de qua ante dixi, quicquam po-

litius aut elegantius aut omnino melius aut expec-
195 taret aut posse fieri putaret? Cum is hoc probare
vellet, M'. Curium, cum ita heres institutus esset, 'si
pupillus ante mortuus esset quam in suam tutelam
venisset', pupillo non nato heredem esse non posse:
quid ille non dixit de testamentorum iure? de antiquis
formulis? quem ad modum scribi oportuisset, si etiam
196 filio non nato heres institueretur? quam captiosum
esse populo, quod scriptum esset neglegi et opinione
quaeri voluntates et interpretatione disertorum scripta
197 simplicium hominum pervertere? Quam ille multa de
auctoritate patris sui, qui semper ius illud esse de-
fenderat? quam omnino multa de conservando iure
civili? Quae quidem omnia cum perite et scienter
tum [ita] breviter et presse et satis ornate et per-
eleganter diceret, quis esset in populo, qui aut expec-
53 taret aut fieri posse quicquam melius putaret? At
vero, ut contra Crassus ab adulescente delicato, qui
in litore ambulans scalmum repperisset ob eamque
rem aedificare navem concupivisset, exorsus est, simi-
liter Scaevolam ex uno scalmo captionis centumvirale
iudicium hereditatis effecisse: hoc ille initio, consecutis
multis eiusdem generis sententiis, delectavit animosque
omnium qui aderant in hilaritatem a severitate tra-
duxit; quod est unum ex tribus, quae dixi ab oratore
effici debere. Deinde hoc voluisse eum, qui testa-
mentum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non
esset, qui in suam tutelam veniret, sive non natus
sive ante mortuus, Curius heres ut esset; ita scribere
plerosque et id valere et valuisse semper. Haec et
multa eiusmodi dicens fidem faciebat; quod est ex
198 tribus oratoris officiis alterum. Deinde aequum bo-
num, testamentorum sententias voluntatesque tutatus
est: quanta esset in verbis captio cum in ceteris rebus
tum in testamentis, si neglegerentur voluntates; quan-
tam sibi potentiam Scaevola adsumeret, si nemo aude-
ret testamentum facere postea nisi de illius sententia.

Haec cum graviter tum ab exemplis copiose, tum varie, tum etiam ridicule et facete explicans eam admirationem adsensionemque commovit, dixisse ut contra nemo videretur; — hoc erat oratoris officium partitione tertium, genere maxumum. Hic ille de populo iudex, qui separatim alterum admiratus esset, idem audito altero iudicium suum contemneret; at vero intellegens et doctus audiens Scaevolam sentiret esse quoddam uberius dicendi genus et ornatius. Ab utroque autem causa perorata si quaereretur, uter praestaret orator, numquam profecto sapientis iudicium a iudicio volgi discreparet. Qui praestat igitur intellegens imperito? 54 Magna re et difficili; si quidem magnum est scire, 199 quibus rebus efficiatur amittaturve dicendo illud quidquid est, quod aut effici dicendo oportet aut amitti non oportet. Praestat etiam illo doctus auditor indocto, quod saepe, cum oratores duo aut plures populi iudicio probantur, quod dicendi genus optumum sit intellegit. Nam illud, quod populo non probatur, ne intellegenti quidem auditori probari potest. Ut enim ex nervorum sono in fidibus quam scienter ei pulsi sint intellegi solet: sic ex animorum motu cernitur quid tractandis his perficiat orator. Itaque intellegens 200 dicendi existumator, non adsidens et adtente audiens, sed uno aspectu et praeteriens de oratore saepe iudicat. Videt oscitantem iudicem, loquentem cum altero, non numquam etiam circulantem, mittentem ad horas, quaesitorem ut dimittat rogantem: intellegit oratorem in ea causa non adesse, qui possit animis iudicum admovere orationem tamquam fidibus manum. Idem si praeteriens aspexerit erectos intuentis iudices, ut aut doceri de re idque etiam voltu probare videantur, aut ut avem cantu aliquo sic illos viderit oratione quasi suspensos teneri aut, id quod maxime opus est, misericordia odio motu animi aliquo perturbatos esse vehementius: ea si praeteriens, ut dixi, aspexerit, si nihil audiverit, tamen oratorem versari in illo iudicio

et opus oratorium fieri aut perfectum iam esse profecto intelleget.

55 Cum haec disseruissem, uterque adsensus est; et
201 ego tamquam de integro ordiens: Quando igitur, inquam, a Cotta et Sulpicio haec omnis fluxit oratio, cum hos maxume iudicio illorum hominum et illius aetatis dixissem probatos, revortar ad eos ipsos; tum reliquos, ut institui, deinceps persequar. Quoniam ergo oratorum bonorum — hos enim quaerimus — duo genera sunt, unum attenuate presseque, alterum sublate ampleque dicentium; etsi id melius est quod splendidius et magnificentius, tamen in bonis omnia,
202 quae summa sunt, iure laudantur. Sed cavenda est presso illi oratori inopia et ieiunitas, amplo autem inflatum et corruptum orationis genus. Inveniebat igitur acute Cotta, dicebat pure ac solute; et ut ad infirmitatem laterum perscienter contentionem omnem remiserat, sic ad virium imbecillitatem dicendi accommodabat genus. Nihil erat in eius oratione nisi sincerum, nihil nisi siccum atque sanum; illudque maxumum, quod cum contentione orationis flectere animos iudicum vix posset nec omnino eo genere diceret, tractando tamen impellebat, ut idem facerent a se
203 commoti quod a Sulpicio concitati. Fuit enim Sulpicius vel maxume omnium, quos quidem ego audiverim, grandis et, ut ita dicam, tragicus orator. Vox cum magna tum suavis et splendida; gestus et motus corporis ita venustus, ut tamen ad forum, non ad scaenam institutus videretur; incitata et volubilis nec ea redundans tamen nec circumfluens oratio. Crassum hic volebat imitari; Cotta malebat Antonium; sed ab
204 hoc vis aberat Antoni, Crassi ab illo lepos. O magnam, inquit, artem! Brutus: si quidem istis, cum summi essent oratores, duae res maxumae altera alteri defuit.
56 Atque in his oratoribus illud animadvertendum est, posse esse summos, qui inter se sint dissimiles. Nihil enim tam dissimile quam Cotta Sulpicio, et uterque

aequalibus suis plurimum praestitit. Quare hoc doc-
toris intellegentis est videre, quo ferat natura sua
quemque, et ea duce utentem sic instituere, ut Iso-
cratem in acerrimo ingenio Theopompi et lenissimo
Ephori dixisse traditum est, alteri se calcaria adhibere
alteri frenos. Sulpici orationes quae feruntur, eas 205
post mortem eius scripsisse P. Cannutius putatur
aequalis meus, homo extra nostrum ordinem meo iu-
dicio disertissimus. Ipsius Sulpici nulla oratio est,
saepeque ex eo audivi, cum se scribere neque con-
suesse neque posse diceret. Cottae pro se lege Varia
quae inscribitur, eam L. Aelius scripsit Cottae rogatu.
Fuit is omnino vir egregius et eques Romanus cum
primis honestus idemque eruditissimus et Graecis lit-
teris et Latinis, antiquitatisque nostrae et in inventis
rebus et in actis scriptorumque veterum litterate pe-
ritus. Quam scientiam Varro noster acceptam ab illo
auctamque per sese, vir ingenio praestans omnique
doctrina, pluribus et inlustrioribus litteris explicavit.
Sed idem Aelius Stoicus esse voluit, orator autem nec 206
studuit umquam nec fuit. Scribebat tamen orationes,
quas alii dicerent; ut Q. Metello † F., ut Q. Caepioni,
ut Q. Pompeio Rufo, quamquam is etiam ipse scripsit
eas, quibus pro se est usus, sed non sine Aelio. His 207
enim scriptis etiam ipse interfui, cum essem apud
Aelium adulescens eumque audire perstudiose solerem.
Cottam autem miror, summum ipsum oratorem mi-
nimeque ineptum Aelianas levis oratiunculas voluisse
existimari suas. His duobus eiusdem aetatis adnume- 57
rabatur nemo tertius, sed mihi placebat Pomponius
maxime, vel dicam, minime displicebat. Locus erat
omnino in maxumis causis praeter eos, de quibus
supra dixi, nemini, propterea quod Antonius, qui ma-
xume expetebatur, facilis in causis recipiendis erat;
fastidiosior Crassus, sed tamen recipiebat. Horum qui
neutrum habebat, confugiebat ad Philippum fere aut
ad Caesarem; † Cotta Sulpicius expetebantur. Ita ab

his sex patronis causae inlustres agebantur; neque
tam multa, quam nostra aetate iudicia fiebant, neque
hoc quod nunc fit, ut causae singulae defenderentur
208 a pluribus, quo nihil est vitiosius. Respondemus iis,
quos non audivimus: in quo primum saepe aliter est
dictum aliter ad nos relatum; deinde magni interest
coram videre me, quem ad modum adversarius de quaque
re adseveret, maxime autem, quem ad modum quaeque
res audiatur. Sed nil vitiosius quam, cum unum corpus
debeat esse defensionis, nasci de integro causam, cum
209 sit ab altero perorata. Omnium enim causarum unum
est naturale principium, una peroratio; reliquae partes
quasi membra suo quaeque loco locata suam et vim
et dignitatem tenent. Cum autem difficile sit in longa
oratione non aliquando aliquid ita dicere, ut sibi ipse
non conveniat, quanto difficilius cavere, ne quid dicas,
quod non conveniat eius orationi, qui ante te dixerit?
Sed quia et labor multo maior est totam causam quam
partem dicere et quia plures ineuntur gratiae, si uno
tempore dicas pro pluribus, idcirco hanc consuetudinem
lubenter adscivimus.

58
210 Erant tamen, quibus videretur illius aetatis tertius
Curio, quia splendidioribus fortasse verbis utebatur et
quia Latine non pessume loquebatur, usu credo aliquo
domestico. Nam litterarum admodum nihil sciebat;
sed magni interest quos quisque audiat cotidie domi,
quibuscum loquatur a puero, quemadmodum patres,
211 paedagogi, matres etiam loquantur. Legimus epistulas
Corneliae matris Gracchorum: apparet, filios non tam
in gremio educatos quam in sermone matris. Auditus
est nobis Laeliae C. F. saepe sermo: ergo illam patris
elegantia tinctam vidimus et filias eius Mucias ambas,
quarum sermo mihi fuit notus, et neptes Licinias, quas
nos quidem ambas, hanc vero Scipionis etiam tu, Brute,
credo, aliquando audisti loquentem. Ego vero ac lu-
benter quidem, inquit Brutus; et eo lubentius, quod
212 L. Crassi erat filia. Quid Crassum, inquam, illum

censes, istius Liciniae filium, Crassi testamento qui
fuit adoptatus? Summo iste quidem dicitur ingenio
fuisse, inquit; et vero hic Scipio, conlega meus, mihi
sane bene et loqui videtur et dicere. Recte, inquam,
iudicas, Brute. Et enim istius genus est ex ipsius sa-
pientiae stirpe generatum. Nam et de duobus avis
iam diximus, Scipione et Crasso, et de tribus proavis,
Q. Metello, cuius quattuor filii, P. Scipione, qui ex
dominatu Ti. Gracchi privatus in libertatem rem pu-
blicam vindicavit, Q. Scaevola augure, qui peritissimus
iuris idemque percomis est habitus. Iam duorum ab- 213
avorum quam est inlustre nomen, P. Scipionis, qui
bis consul fuit, qui est Corculum dictus, alterius om-
nium sapientissimi, C. Laeli. — O generosam, inquit,
stirpem et tanquam in unam arborem plura genera,
sic in istam domum multorum insitam [atque inlumi-
natam] sapientiam! — Similiter igitur suspicor, ut 59
conferamus parva magnis, Curionis, etsi pupillus re-
lictus est, patrio fuisse instituto puro sermone adsue-
factam domum; et eo magis hoc iudico, quod neminem
ex his quidem, qui aliquo in numero fuerunt, cognovi
in omni genere honestarum artium tam indoctum, tam
rudem. Nullum ille poetam noverat, nullum legerat 214
oratorem, nullam memoriam antiquitatis conlegerat;
non publicum ius, non privatum et civile cognoverat.
Quamquam id quidem fuit etiam in aliis et magnis
quidem oratoribus, quos parum his instructos artibus
vidimus, ut Sulpicium, ut Antonium. Sed ei tamen
unum illud habebant dicendi opus elaboratum; idque
cum constaret ex quinque notissimis partibus, nemo
in aliqua parte earum omnino nihil poterat: in qua-
cumque enim una plane clauderet, orator esse non
posset; sed tamen alius in alia excellebat magis. Re- 215
periebat quid dici opus esset et quo modo praeparari
et quo loco locari, memoriaque ea comprendebat An-
tonius, excellebat autem actione; erant[que] ei quaedam
ex his paria cum Crasso, quaedam etiam superiora;

at Crassi magis nitebat oratio. Nec vero Sulpicio neque Cottae dicere possumus neque cuiquam bono oratori rem ullam ex illis quinque partibus plane at-
216 que omnino defuisse. Itaque in Curione hoc verissime iudicari potest, nulla re una magis oratorem commendari quam verborum splendore et copia. Nam cum tardus in cogitando tum in struendo dissipatus fuit.
60 Reliqua duo sunt, agere et meminisse: in utroque cachinnos inridentium commovebat. Motus erat is, quem et C. Iulius in perpetuum notavit, cum ex eo in utramque partem toto corpore vacillante quaesivit, quis loqueretur e luntre, et Cn. Sicinius homo impurus, sed admodum ridiculus, — neque aliud in eo
217 oratoris simile quicquam. Is cum tribunus plebis Curionem et Octavium consules produxisset Curioque multa dixisset sedente Cn. Octavio conlega, qui devinctus erat fasciis et multis medicamentis propter dolorem artuum delibutus, 'numquam', inquit, 'Octavi, conlegae tuo gratiam referes: qui nisi se suo more iactavisset, hodie te istic muscae comedissent'. Memoria autem ita fuit nulla, ut aliquotiens, tria cum proposuisset, aut quartum adderet aut tertium quaereret; qui in iudicio privato vel maxumo, cum ego pro Titinia Cottae peroravissem, ille contra me pro Ser. Naevio diceret, subito totam causam oblitus est idque veneficiis et cantionibus Titiniae factum
218 esse dicebat. Magna haec immemoris ingeni signa; sed nihil turpius quam quod etiam in scriptis obliviscebatur quid paulo ante posuisset, ut in eo libro, ubi se exeuntem e senatu et cum Pansa nostro et cum Curione filio conloquentem facit [cum senatum Caesar consul habuisset] omnisque ille sermo ductus est e percontatione fili quid in senatu esset actum. In quo multis verbis cum inveheretur in Caesarem Curio disputatioque esset inter eos, ut est consuetudo dialogorum, cum sermo esset institutus senatu misso, quem senatum Caesar consul habuisset, reprendit eas

res, quas idem Caesar anno post et deinceps reliquis 61
annis administravisset in Gallia. Tum Brutus admirans: 219
Tantamne fuisse oblivionem, inquit, in scripto prae-
sertim, ut ne legens quidem unquam senserit quantum
flagiti commisisset? Quid autem, inquam, Brute,
stultius quam, si ea vituperare volebat quae vituperavit,
non eo tempore instituere sermonem, cum illarum
rerum iam tempora praeterissent? Sed ita totus errat,
ut in eodem sermone dicat in senatum se Caesare
consule non accedere, et id dicat ipso consule exiens
e senatu. Iam, qui hac parte animi, quae custos est
ceterarum ingeni partium, tam debilis esset, ut ne in
scripto quidem meminisset quid paulo ante posuisset,
huic minime mirum est ex tempore dicenti solitam
effluere mentem. Itaque cum ei nec officium deesset 220
et flagraret studio dicendi, perpaucae ad eum causae
deferebantur. Orator autem vivis eius aetatis aequali-
bus proxumus optimis numerabatur propter verborum
bonitatem, ut ante dixi, et expeditam ac profluentem
quodam modo celeritatem. Itaque eius orationes aspi-
ciendas tamen censeo. Sunt illae quidem languidiores,
verum tamen possunt augere et quasi alere id bonum,
quod in illo mediocriter fuisse concedimus: quod
habet tantam vim, ut solum sine aliis in Curione
speciem oratoris alicuius effecerit. Sed ad instituta
redeamus.

62
In eodem igitur numero eiusdem aetatis C. Carbo 221
fuit illius eloquentissimi viri filius. Non satis acutus
orator, sed tamen orator numeratus est. Erat in verbis
gravitas et facile dicebat et auctoritatem naturalem
quamdam habebat oratio. Acutior Q. Varius rebus
inveniendis nec minus verbis expeditus; fortis vero
actor et vehemens et verbis nec inops nec abiectus
et quem plane oratorem dicere auderes, Cn. Pomponius
lateribus pugnans, incitans animos, acer acerbus cri-
minosus. Multum ab his aberat L. Fufius, tamen ex 222
accusatione M' Aquili diligentiae fructum ceperat.

Nam M. Drusum tuum magnum avunculum, gravem oratorem ita dumtaxat cum de re publica diceret, L. autem Lucullum etiam acutum, patremque tuum, Brute, iuris quoque et publici et privati sane peritum, M. Lucullum, M. Octavium Cn. F., qui tantum auctoritate dicendoque valuit, ut legem Semproniam frumentariam populi frequentis suffragiis abrogaverit, Cn. Octavium M. F., M. Catonem patrem, Q. etiam Catulum filium abducamus ex acie, id est a iudiciis, et in praesidiis rei publicae, cui facile satis facere possint, col-
223 locemus. Eodem Q. Caepionem referrem, nisi nimis equestri ordini deditus a senatu dissedisset. Cn. Carbonem M. Marium et ex eodem genere compluris minime dignos elegantis conventus auribus aptissimos cognovi turbulentis contionibus. Quo in genere, ut in his perturbem aetatum ordinem, nuper L. Quinctius fuit; aptior etiam Palicanus auribus imperitorum.
224 Et quoniam huius generis facta mentio est: seditiosorum omnium post Gracchos L. Appuleius Saturninus eloquentissimus visus est; magis specie tamen et motu atque ipso amictu capiebat homines quam aut dicendi copia aut mediocritate prudentiae. Longe autem post natos homines improbissimus C. Servilius Glaucia, sed peracutus et callidus cum primisque ridiculus. Is ex summis et fortunae et vitae sordibus in praetura consul factus esset, si rationem eius haberi licere iudicatum esset. Nam et plebem tenebat et equestrem ordinem beneficio legis devinxerat. Is praetor eodem die, quo Sarturninus tribunus plebis, Mario et Flacco consulibus publice est interfectus; homo simillimus Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatem veteres
225 Atticorum comoediae notaverunt. Quos Sex. Titius consecutus homo loquax sane et satis acutus, sed tam solutus et mollis in gestu, ut saltatio quaedam nasceretur, cui saltationi Titius nomen esset. Ita cavendum est ne quid in agendo dicendove facias, cuius imitatio
63 rideatur. Sed ad paulo superiorem aetatem revecti

sumus; nunc ad eam, de qua aliquantum sumus locuti, revertamur.

Coniunctus igitur Sulpici aetati P. Antistius fuit, 226 rabula sane probabilis, qui multos cum tacuisset annos neque contemni solum, sed inrideri etiam solitus esset, in tribunatu primum contra C. Iuli illam consulatus petitionem extraordinariam veram causam agens est probatus; et eo magis, quod eandem causam cum ageret eius conlega ille ipse Sulpicius, hic plura et acutiora dicebat. Itaque post tribunatum primo multae ad eum causae, deinde omnes maxumae quaecumque erant deferebantur. Rem videbat acute, com- 227 ponebat diligenter, memoria valebat; verbis non ille quidem ornatis utebatur, sed tamen non abiectis; expedita autem erat et perfacile currens oratio; et erat eius quidam tamquam habitus non inurbanus; actio paulum cum vitio vocis tum etiam ineptiis claudicabat. Hic temporibus floruit iis, quibus inter profectionem reditumque L. Sullae sine iure fuit et sine ulla dignitate res publica; hoc etiam magis probabatur, quod erat ab oratoribus quaedam in foro solitudo. Sulpicius occiderat, Cotta aberat et Curio, vivebat e reliquis patronis eius aetatis nemo praeter Carbonem et Pomponium, quorum utrumque facile superabat. 64

Inferioris autem aetatis erat proxumus L. Sisenna, 228 doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus rei publicae, non sine facetiis, sed neque laboris multi nec satis versatus in causis; interiectusque inter duas aetates Hortensi et Sulpici nec maiorem consequi poterat et minori necesse erat cedere. Huius omnis facultas ex historia ipsius perspici potest, quae cum facile omnis vincat superiores, tum indicat tamen quantum absit a summo quamque genus hoc scriptionis nondum sit satis Latinis litteris inlustratum. Nam Q. Hortensi admodum adulescentis ingenium ut Phidiae signum simul aspectum et probatum est. Is L. Crasso Q. Scaevola consulibus 229

primum in foro dixit et apud hos ipsos quidem consules, et cum eorum qui adfuerunt, tum ipsorum consulum, qui omnis intellegentia anteibant, iudicio discessit probatus. Undeviginti annos natus erat eo tempore, est autem L. Paulo C. Marcello consulibus mortuus: ex quo videmus eum in patronorum numero annos quattuor et quadraginta fuisse. Hoc de oratore paulo post plura dicemus; hoc autem loco voluimus aetatem eius in disparem oratorum aetatem includere. Quamquam id quidem omnibus usu venire necesse fuit, quibus paulo longior vita contigit, ut et cum multo maioribus natu quam essent ipsi et cum aliquanto minoribus compararentur. Ut Accius isdem aedilibus ait se et Pacuvium docuisse fabulam, quom ille octo-
230 ginta, ipse triginta annos natus esset: sic Hortensius non cum suis aequalibus solum, sed et mea cum aetate et cum tua, Brute, et cum aliquanto superiore coniungitur, si quidem et Crasso vivo dicere solebat et magis iam etiam vigebat cum Antonio et Philippo iam sene pro Cn. Pompei bonis dicens in illa causa, adulescens cum esset, princeps fuit et in eorum, quos in Sulpici aetate posui, numerum facile pervenerat et suos inter aequalis M. Pisonem M. Crassum Cn. Lentulum P. Lentulum Suram longe praestitit et me adulescentem nactus octo annis minorem quam erat ipse multos annos in studio eiusdem laudis exercuit
65 et tecum simul, sicut ego pro multis, sic ille pro
231 Appio Claudio dixit paulo ante mortem. Vides igitur, ut ad te oratorem, Brute, pervenerimus tam multis inter nostrum tuumque initium dicendi interpositis oratoribus; ex quibus, quoniam in hoc sermone nostro statui neminem eorum qui viverent nominare, ne vos curiosius eliceretis ex me quid de quoque iudicarem, eos qui iam sunt mortui nominabo. Tum Brutus: Non est, inquit, ista causa quam dicis, quam ob rem de iis qui vivunt nihil velis dicere. Quaenam igitur, inquam, est? Vereri te, inquit, arbitror ne per nos hic

sermo tuus emanet et ii tibi suscenseant, quos prae-
terieris. Quid? vos, inquam, tacere non poteritis?
Nos quidem, inquit, facillime; sed tamen te arbitror
malle ipsum tacere quam taciturnitatem nostram ex-
periri. Tum ego: Vere tibi, inquam, Brute, dicam. 232
Non me existimavi in hoc sermone usque ad hanc
aetatem esse venturum; sed ita traxit ordo aetatum
orationem, ut iam ad minores etiam pervenerim.
Interpone igitur, inquit, si quos videtur; deinde redea-
mus ad te et ad Hortensium. Immo vero, inquam,
ad Hortensium; de me alii dicent, si qui volent.
Minime vero, inquit. Nam etsi me facile omni tuo
sermone tenuisti, tamen is mihi longior videtur, quod
propero audire de te; nec vero tam de virtutibus
dicendi tuis, quae cum omnibus tum certe mihi notis-
simae sunt, quam quod gradus tuos et quasi processus
dicendi studeo cognoscere. Geretur, inquam, tibi mos, 233
quoniam me non ingeni praedicatorem esse vis, sed
laboris mei. Verum interponam, ut placet, alios et a
M. Crasso, qui fuit aequalis Hortensi, exordiar.

Is igitur mediocriter a doctrina instructus, an- 66
gustius etiam a natura, labore et industria et quod
adhibebat ad optinendas causas curam etiam et gra-
tiam, in principibus patronis aliquot annos fuit. In
huius oratione sermo Latinus erat, verba non abiecta,
res compositae diligenter, nullus flos tamen neque
lumen ullum, animi magna, vocis parva contentio,
omnia fere ut similiter atque uno modo dicerentur.
Nam huius aequalis et inimicus C. Fimbria non ita
diu iactare se potuit; qui omnia magna voce dicens
verborum sane bonorum cursu quodam incitato ita
furebat tamen, ut mirarere tam alias res agere po-
pulum, ut esset insano inter disertos locos. Cn. autem 234
Lentulus multo maiorem opinionem dicendi actione
faciebat, quam quanta in eo facultas erat; qui cum
esset nec peracutus, quamquam et ex facie et ex vultu
videbatur, nec abundans verbis, etsi fallebat in eo ipso:

sic intervallis exclamationibus, voce suavi et canora, † admirando inridebat, calebat in agendo, ut ea quae deerant non desiderarentur. Ita, tanquam Curio copia nonnulla verborum, nullo alio bono, tenuit oratorum
235 locum: sic Lentulus ceterarum virtutum dicendi mediocritatem actione occultavit, in qua excellens fuit. Nec multo secus P. Lentulus, cuius et excogitandi et loquendi tarditatem tegebat formae dignitas, corporis motus plenus et artis et venustatis, vocis et suavitas
67 et magnitudo. Sic in hoc nihil praeter actionem fuit,
236 cetera etiam minora quam in superiore. M. Piso quidquid habuit, habuit ex disciplina maxumeque ex omnibus, qui ante fuerunt, Graecis doctrinis eruditus fuit. Habuit a natura genus quoddam acuminis, quod etiam arte limaverat, quod erat in reprehendendis verbis versutum et sollers, sed saepe stomachosum, non numquam frigidum, interdum etiam facetum. Is laborem [quasi cursum] forensem diutius non tulit, quod et corpore erat infirmo et hominum ineptias ac stultitias, quae devorandae nobis sunt, non ferebat iracundiusque respuebat sive morose, ut putabatur, sive ingenuo liberoque fastidio. Is cum satis floruisset adulescens, minor haberi est coeptus postea. Deinde ex virginum iudicio magnam laudem est adeptus et ex eo tempore quasi revocatus in cursum tenuit locum tam diu, quam ferre potuit laborem; postea quantum
237 detraxit ex studio, tantum amisit ex gloria. P. Murena mediocri ingenio, sed magno studio rerum veterum, litterarum et studiosus et non imperitus, multae industriae et magni laboris fuit. C. Censorinus Graecis litteris satis doctus, quod proposuerat explicans expedite, non invenustus actor, sed iners et inimicus fori. L. Turius parvo ingenio, sed multo labore, quoquo modo poterat, saepe dicebat; itaque ei paucae
238 centuriae ad consulatum defuerunt. C. Macer auctoritate semper eguit, sed fuit patronus propemodum diligentissimus. Huius si vita, si mores, si vultus

denique non omnem commendationem ingeni everteret,
maius nomen in patronis fuisset. Non erat abundans,
non inops tamen; non valde nitens, non plane horrida
oratio; vox gestus et omnis actio sine lepore; at in
inveniendis componendisque rebus mira accuratio, ut
non facile in ullo diligentiorem maioremque cognoverim,
sed eam ut citius veteratoriam quam oratoriam diceres.
Hic etsi etiam in publicis causis probabatur, tamen 68
in privatis inlustriorem optinebat locum. C. deinde 239
Piso statarius et sermonis plenus orator, minime ille
quidem tardus in excogitando, verum tamen vultu et
simulatione multo etiam acutior quam erat videbatur.
Nam eius aequalem M'. Glabrionem bene institutum
avi Scaevolae diligentia socors ipsius natura neglegens-
que tardaverat. Etiam L. Torquatus elegans in dicendo,
in existimando admodum prudens, toto genere per-
urbanus. Meus autem aequalis Cn. Pompeius vir ad
omnia summa natus maiorem dicendi gloriam habuisset,
nisi eum maioris gloriae cupiditas ad bellicas laudes
abstraxisset. Erat oratione satis amplus, rem prudenter
videbat; actio vero eius habebat et in voce magnum
splendorem et in motu summam dignitatem. Noster 240
item aequalis D. Silanus vitricus tuus studi ille quidem
habuit non multum, sed acuminis et orationis satis.
Q. Pompeius A. F., qui Bithynicus dictus est, biennio
quam nos fortasse maior, summo studio dicendi multa-
que doctrina, incredibili labore atque industria; quod
scire possum: fuit enim mecum et cum M. Pisone cum
amicitia tum studiis exercitationibusque coniunctus.
Huius actio non satis commendabat orationem; in hac
enim satis erat copiae, in illa autem leporis parum. 241
Erat eius aequalis P. Autronius voce peracuta atque
magna nec alia re ulla probabilis, et L. Octavius
Reatinus, qui cum multas iam causas diceret, adulescens
est mortuus — is tamen ad dicendum veniebat magis
audacter quam parate —; et C. Staienus, qui se ipse
adoptaverat et de Staieno Aelium fecerat, fervido

quodam et petulanti et furioso genere dicendi; quod quia multis gratum erat et probabatur, ascendisset
69 ad honores, nisi in facinore manifesto deprehensus
242 poenas legibus et iudicio dedisset. Eodem tempore C. L. Caepasii fratres fuerunt, qui multa opera, ignoti homines et repentini, quaestores celeriter facti sunt, oppidano quodam et incondito genere dicendi. Addamus huc etiam, ne quem vocalem praeterisse videamur, C. Cosconium Calidianum, qui nullo acumine eam tamen verborum copiam, si quam habebat, praebebat populo cum multa concursatione magnoque clamore. Quod idem faciebat Q. Arrius, qui fuit M. Crassi quasi secundarum. Is omnibus exemplo debet esse quantum in hac urbe polleat multorum oboedire tempori mul-
243 torumque vel honori vel periculo servire. His enim rebus infimo loco natus et honores et pecuniam et gratiam consecutus etiam in patronorum — sine doctrina, sine ingenio — aliquem numerum pervenerat. Sed ut pugiles inexercitati, etiam si pugnos et plagas Olympiorum cupidi ferre possunt, solem tamen saepe ferre non possunt, sic ille cum omni iam fortuna prospere functus labores etiam magnos excepisset, illius iudicialis anni severitatem quasi solem non tulit.

244 Tam Atticus: Tu quidem de faece, inquit, hauris idque iam dudum, sed tacebam; hoc vero non putabam, te usque ad Staienos et Autronios esse venturum. Non puto, inquam, existimare te ambitione me labi, quippe de mortuis; sed ordinem sequens in memoriam notam et aequalem necessario incurro. Volo autem hoc perspici, omnibus conquisitis, qui in multitudine dicere ausi sint, memoria quidem dignos perpaucos, verum qui omnino nomen habuerint, non ita multos
70 fuisse. Sed ad sermonem institutum revertamur.
245 T. Torquatus T. F. et doctus vir ex Rhodia disciplina Molonis et a natura ad dicendum satis solutus atque expeditus, cui si vita suppeditavisset, sublato ambitu consul factus esset, plus facultatis habuit ad dicendum

quam voluntatis. Itaque studio huic non satis fecit,
officio vero nec in suorum necessariorum causis nec
in sententia senatoria defuit. Etiam M. Pontidius 246
municeps noster multas privatas causas actitavit,
celeriter sane verba volvens nec hebes in causis vel
dicam plus etiam quam non hebes, sed ecfervescens
in dicendo stomacho saepe iracundiaque vehementius;
ut non cum adversario solum, sed etiam, quod mirabile
esset, cum iudice ipso, cuius delinitor esse debet orator,
iurgio saepe contenderet. M. Messalla minor natu
quam nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus
genere verborum; prudens acutus, minime incautus
patronus, in causis cognoscendis componendisque di-
ligens, magni laboris, multae operae multarumque
causarum. Duo etiam Metelli, Celer et Nepos, non- 247
nihil in causis versati nec sine ingenio nec indocti,
hoc erant populare dicendi genus adsecuti. Cn. autem
Lentulus Marcellinus nec unquam indisertus et in con-
sulatu pereloquens visus est, non tardus sententiis,
non inops verbis, voce canora, facetus satis. C. Mem-
mius L. F. perfectus litteris, sed Graecis, fastidiosus
sane Latinarum, argutus orator verbisque dulcis, sed
fugiens non modo dicendi, verum etiam cogitandi
laborem, tantum sibi de facultate detraxit, quantum
imminuit industriae.

Hoc loco Brutus: Quam vellem, inquit, de his 71
etiam oratoribus, qui hodie sunt, tibi dicere luberet; 248
et, si de aliis minus, de duobus tamen, quos a te scio
laudari solere, Caesare et Marcello, audirem non minus
lubenter quam audivi de iis qui fuerunt. Cur tandem?
inquam; an expectas quid ego iudicem de istis, qui
tibi sunt aeque noti ac mihi? Mihi mehercule, inquit,
Marcellus satis est notus, Caesar autem parum; illum
enim saepe audivi, hic, cum ego iudicare iam aliquid 249
possem, afuit. Quid igitur de illo iudicas, quem saepe
audivisti? Quid censes, inquit, nisi id, quod habiturus
es similem tui? Ne ego, inquam, si ita est, velim tibi

eum placere quam maxume. Atqui et ita est, inquit,
et vehementer placet; nec vero sine causa. Nam et
didicit et omissis ceteris studiis unum id egit seseque
250 cotidianis commentationibus acerrume exercuit. Itaque
et lectis utitur verbis et frequentibus sententiis et
splendore vocis et dignitate motus fit speciosum et
inlustre quod dicit, omniaque sic suppetunt, ut ei
nullam deesse virtutem oratoris putem; maxumeque
laudandus est, qui hoc tempore ipso, quod liceat in
hoc communi nostro et quasi fatali malo, consoletur
se cum conscientia optumae mentis tum etiam usur-
patione et renovatione doctrinae. Vidi enim Mytilenis
nuper virum atque, ut dixi, vidi plane virum. Itaque
cum eum antea tui similem in dicendo viderim, tum
vero nunc a doctissimo viro tibique, ut intellexi,
amicissimo Cratippo instructum omni copia multo
251 videbam similiorem. Hic ego: Etsi, inquam, de optimi
viri nobisque amicissimi laudibus lubenter audio, tamen
incurro in memoriam communium miseriarum, quarum
oblivionem quaerens hunc ipsum sermonem produxi
longius. Sed de Caesare cupio audire quid tandem
72 Atticus iudicet. Et ille: Praeclare, inquit, tibi constas,
ut de iis qui nunc sint nihil velis ipse dicere; et
hercule si sic ageres, ut de iis egisti qui iam mortui
sunt, neminem ut praetermitteres: ne tu in multos
Autronios et Staienos incurreres. Quare sive hanc
turbam effugere voluisti sive veritus es ne quis se
aut praeteritum aut non satis laudatum queri posset,
de Caesare tamen potuisti dicere, praesertim cum et
tuum de illius ingenio notissimum iudicium esset nec
252 illius de tuo obscurum. Sed tamen, Brute, inquit
Atticus, de Caesare et ipse ita iudico et de hoc huius
generis acerrimo existimatore saepissume audio, illum
omnium fere oratorum Latine loqui elegantissume;
nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de
Laeliorum et Muciorum familiis audiebamus, sed
quamquam id quoque credo fuisse, tamen, ut esset

perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris et iis
quidem reconditis et exquisitis summoque studio et
diligentia est consecutus: qui etiam in maxumis occu- 253
pationibus ad te ipsum, inquit in me intuens, de
ratione Latine loquendi accuratissume scripserit primo-
que in libro dixerit verborum dilectum originem esse
eloquentiae tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui
me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem;
nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset ad-
fatus: ac si, ut cogitata praeclare eloqui pos-
sent, nonnulli studio et usu elaboraverunt,
cuius te paene principem copiae atque inven-
torem bene de nomine ac dignitate populi
Romani meritum esse existumare debemus;
hunc facilem et cotidianum novisse sermonem 73
nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus: 254
Amice hercule, inquit, et magnifice te laudatum puto,
quem non solum principem atque inventorem copiae
dixerit, quae erat magna laus, sed etiam bene meritum
de populi Romani nomine et dignitate. Quo enim
uno vincebamur a victa Graecia, id aut ereptum illis
est aut certe nobis cum illis communicatum. Hanc 255
autem, inquit, gloriam testimoniumque Caesaris tuae
quidem supplicationi non, sed triumphis multorum
antepono. Et recte quidem, inquam, Brute; modo sit
hoc Caesaris iudici, non benivolentiae testimonium:
Plus enim certe adtulit huic populo dignitatis, quis-
quis est ille, si modo est aliquis, qui non inlustravit
modo, sed etiam genuit in hac urbe dicendi copiam,
quam illi, qui Ligurum castella expugnaverunt: ex
quibus multi sunt, ut scitis, triumphi. Verum quidem 256
si audire volumus, omissis illis divinis consiliis, quibus
saepe constituta est imperatorum sapientia salus civi-
tatis aut belli aut domi, multo magnus orator praestat
minutis imperatoribus. 'At prodest plus imperator.'
Quis negat? Sed tamen — non metuo ne mihi ad-
clametis; est autem quod sentias dicendi libere locus —

malim mihi L. Crassi unam pro M'. Curio dictionem
quam castellanos triumphos duo. 'At plus interfuit
rei publicae castellum capi Ligurum quam bene de-
257 fendi causam M'. Curi.' Credo; sed Atheniensium quo-
que plus interfuit firma tecta in domiciliis habere quam
Minervae signum ex ebore pulcherrimum; tamen ego
me Phidiam esse mallem quam vel optumum fabrum
tignuarium. Quare non quantum quisque prosit, sed
quanti quisque sit ponderandum est; praesertim cum
74 pauci pingere egregie possint aut fingere, operarii
autem aut baiuli deesse non possint. Sed perge, Pom-
258 poni, de Caesare et redde quae restant.

Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum
oratoris vides, locutionem emendatam et Latinam, cuius
penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis aut scien-
tiae, sed quasi bonae consuetudinis. Mitto C. Laelium
P. Scipionem: aetatis illius ista fuit laus tamquam
innocentiae sic Latine loquendi — nec omnium tamen,
nam illorum aequales Caecilium et Pacuvium male
locutos videmus — sed omnes tum fere, qui nec extra
urbem hanc vixerant neque eos aliqua barbaries do-
mestica infuscaverat, recte loquebantur. Sed hanc certe
rem deteriorem vetustas fecit et Romae et in Graecia.
Confluxerunt enim et Athenas et in hanc urbem multi
inquinate loquentes ex diversis locis. Quo magis ex-
purgandus est sermo et adhibenda tamquam obrussa
ratio, quae mutari non potest, nec utendum pravissima
259 consuetudinis regula. T. Flamininum, qui cum Q. Me-
tello consul fuit, pueri vidimus: existumabatur bene
Latine, sed litteras nesciebat. Catulus erat ille quidem
minime indoctus, ut a te paulo est ante dictum, sed
tamen suavitas vocis et lenis appellatio litterarum
bene loquendi famam confecerat. Cotta, qui se valde
dilatandis litteris a similitudine Graecae locutionis
abstraxerat sonabatque contrarium Catulo, subagreste
quiddam planeque subrusticum, alia quidem quasi in-
culta et silvestri via ad eamdem laudem pervenerat.

Sisenna autem quasi emendator sermonis usitati cum
esse vellet, ne a C. Rusio quidem accusatore deterreri
potuit quo minus inusitatis verbis uteretur. Quidnam 260
istuc est? inquit Brutus; aut quis est iste C. Rusius?
Et ille: Fuit accusator, inquit, vetus, quo accusante
C. Hirtilium Sisenna defendens dixit, quaedam eius
sputatilica esse crimina. Tum C. Rusius: Circum- 75
venior, inquit, iudices, nisi subvenitis. Sisenna
quid dicat nescio; metuo insidias. Sputatilica,
quid est hoc? sputa quid sit scio, tilica nescio.
Maxumi risus; sed ille tamen familiaris meus recte
loqui putabat esse inusitate loqui. Caesar autem ra- 261
tionem adhibens consuetudinem vitiosam et corruptam
pura et incorrupta consuetudine emendat. Itaque cum
ad hanc elegantiam verborum Latinorum — quae, etiam
si orator non sis et sis ingenuus civis Romanus, tamen
necessaria est — adiungit illa oratoria ornamenta di-
cendi, tum videtur tamquam tabulas bene pictas con-
locare in bono lumine. Hanc cum habeat praecipuam
laudem in communibus, non video cui debeat cedere.
Splendidam quamdam minimeque veteratoriam ratio-
nem dicendi tenet, voce motu forma etiam magnificam
et generosam quodam modo. Tum Brutus: Orationes 262
quidem eius mihi vehementer probantur. Compluris
autem legi atque etiam commentarios, quos idem
scripsit rerum suarum. Valde quidem, inquam, pro-
bandos; nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu
orationis tamquam veste detracta. Sed dum voluit
alios habere parata, unde sumerent qui vellent scri-
bere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui vo-
lent illa calamistris inurere: sanos quidem homines a
scribendo deterruit; nihil est enim in historia pura
et inlustri brevitate dulcius. Sed ad eos, si placet,
qui vita excesserunt, revertamur.

C. Sicinius igitur Q. Pompei illius, qui censor fuit, 76
ex filia nepos, quaestorius mortuus est; probabilis ora- 263
tor, iam vero etiam probatus, ex hac inopi ad ornan-

dum, sed ad inveniendum expedita Hermagorae disciplina. Ea dat rationes certas et praecepta dicendi, quae si minorem habent apparatum — sunt enim exilia —, tamen habent ordinem et quasdam errare in dicendo non patientes vias. Has ille tenens et paratus ad causas veniens, verborum non egens, ipsa illa comparatione disciplinaque dicendi iam in patronorum nu-
264 merum pervenerat. Erat etiam vir doctus in primis C. Visellius Varro, consobrinus meus, qui fuit cum Sicinio aetate coniunctus. Is cum post curulem aedilitatem iudex quaestionis esset, est mortuus; in quo fateor volgi iudicium a iudicio meo dissensisse Nam populo non erat satis vendibilis: praeceps quaedam et cum idcirco obscura quia peracuta, tum rapida et celeritate caecata oratio; sed neque verbis aptiorem cito alium dixerim neque sententiis crebriorem. Praeterea perfectus in litteris iurisque civilis iam a patre Acu-
265 leone traditam tenuit disciplinam. Reliqui sunt, qui mortui sint, L. Torquatus, quem tu non tam cito rhetorem dixisses, etsi non deerat oratio, quam, ut Graeci dicunt, *πολιτικόν*. Erant in eo plurumae litterae nec eae volgares, sed interiores quaedam et reconditae, divina memoria, summa verborum et gravitas et elegantia; atque haec omnia vitae decorabat gravitas et integritas. Me quidem admodum delectabat etiam Triari in illa aetate plena litteratae senectutis oratio. Quanta severitas in vultu! quantum pondus in verbis!
266 quam nihil non consideratum exibat ex ore! Tum Brutus Torquati et Triari mentione commotus — utrumque enim eorum admodum dilexerat —: Ne ego, inquit, ut omittam cetera, quae sunt innumerabilia, de istis duobus cum cogito, doleo nihil tuam perpetuam auctoritatem de pace valuisse! Nam nec istos excellentis viros nec multos alios praestantis cives res publica perdidisset. Sileamus, inquam, Brute, de istis, ne augeamus dolorem. Nam et praeteritorum recordatio est acerba et acerbior expectatio reliquorum.

Itaque omittamus lugere et tantum quid quisque di-
cendo potuerit, quoniam id quaerimus, praedicemus.

Sunt etiam ex iis, qui eodem bello occiderunt, 77
M. Bibulus, qui et scriptitavit accurate, cum praesertim 267
non esset orator, et egit multa constanter; Appius
Claudius socer tuus, conlega et familiaris meus: hic
iam et satis studiosus et valde cum doctus tum etiam
exercitatus orator et cum auguralis tum omnis publici
iuris antiquitatisque nostrae bene peritus fuit. L. Do-
mitius nulla ille quidem arte, sed Latine tamen et
multa cum libertate dicebat. Duo praeterea Lentuli 268
consulares, quorum Publius ille nostrarum iniuriarum
ultor, auctor salutis, quicquid habuit, quantumcumque
fuit, illud totum habuit e disciplina; instrumenta na-
turae deerant; sed tantus animi splendor et tanta
magnitudo, ut sibi omnia, quae clarorum virorum
essent, non dubitaret asciscere eaque omni dignitate
obtineret. L. autem Lentulus satis erat fortis orator,
si modo orator, sed cogitandi non ferebat laborem; vox
canora, verba non horrida sane, ut plena esset animi et
terroris oratio; quaereres in iudiciis fortasse melius, in
re publica quod erat esse iudicares satis. Ne T. qui- 269
dem Postumius contemnendus in dicendo; de re publica
vero non minus vehemens orator quam bellator fuit,
effrenatus et acer nimis, sed bene iuris publici leges
atque instituta cognoverat.

Hoc loco Atticus: Putarem te, inquit, ambitiosum
esse, si, ut dixisti, ii quos iam diu conligis viverent.
Omnis enim commemoras, qui ausi aliquando sunt
stantes loqui, ut mihi imprudens M. Servilium prae-
terisse videare. Non, inquam, ego istuc ignoro, Pom- 78
poni, multos fuisse, qui verbum nunquam in publico 270
fecissent, quom melius aliquanto possent quam isti
oratores, quos conligo, dicere; sed his commemorandis
etiam illud adsequor, ut intellegatis primum ex omni
numero quam non multi ausi sint dicere, deinde ex
iis ipsis quam pauci fuerint laude digni. Itaque ne 271

hos quidem equites Romanos, amicos nostros, qui nuper mortui sunt, † C. Cominium Spoletinum, quo accusante defendi C. Cornelium, in quo et compositum dicendi genus et acre et expeditum fuit; T. Accium Pisaurensem, cuius accusationi respondi pro A. Cluentio, qui et accurate dicebat et satis copiose, eratque praeterea doctus Hermagorae praeceptis, quibus etsi ornamenta non satis opima dicendi, tamen, ut hastae velitibus amentatae, sic apta quaedam et parata singulis
272 causarum generibus argumenta traduntur. Studio autem neminem nec industria maiore cognovi, quamquam ne ingenio quidem qui praestiterit facile dixerim C. Pisoni genero meo. Nullum tempus illi umquam vacabat aut a forensi dictione aut a commentatione domestica aut a scribendo aut a cogitando. Itaque tantos processus efficiebat, ut evolare, non excurrere videretur; eratque verborum et dilectus elegans et apta et quasi rotunda constructio; cumque argumenta excogitabantur ab eo multa et firma ad probandum tum concinnae acutaeque sententiae; gestusque natura ita venustus, ut ars etiam, quae non erat, et e disciplina motus quidam videretur accedere. Vereor ne amore videar plura quam fuerint in illo dicere; quod non ita est; alia enim de illo maiora dici possunt. Nam nec continentia nec pietate nec ullo genere virtutis quemquam
79 eiusdem aetatis cum illo conferendum puto. Nec vero
273 M. Caelium praetereundum arbitror, quaecumque eius in exitu vel fortuna vel mens fuit; qui quamdiu auctoritati meae paruit, talis tribunus plebis fuit, ut nemo contra civium perditorum popularem turbulentamque dementiam a senatu et a bonorum causa steterit constantius. Quam eius actionem multum tamen et splendida et grandis et eadem in primis faceta et perurbana commendabat oratio. Graves eius contiones aliquot fuerunt, acres accusationes tres eaeque omnes ex rei publicae contentione susceptae; defensiones, etsi illa erant in eo meliora, quae dixi, non contemnendae

tamen saneque tolerabiles. Hic cum summa voluntate
bonorum aedilis curulis factus esset, nescio quomodo
discessu meo discessit a sese ceciditque, posteaquam
eos imitari coepit, quos ipse perverterat. Sed de M. 274
Calidio dicamus aliquid, qui non fuit orator unus e
multis, potius inter multos prope singularis fuit: ita
reconditas exquisitasque sententias mollis et pellucens
vestiebat oratio. Nihil tam tenerum quam illius com-
prensio verborum, nihil tam flexibile, nihil quod magis
ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris aeque in
potestate fuerit: quae primum ita pura erat, ut nihil
liquidius, ita libere fluebat, ut nusquam adhaeresceret;
nullum nisi loco positum et tamquam in vermicu-
lato emblemate, ut ait Lucilius, structum verbum
videres; nec vero ullum aut durum aut insolens aut
humile aut longius ductum; ac non propria verba
rerum, sed pleraque translata, sic tamen, ut ea non
inruisse in alienum locum, sed immigrasse in suum
diceres; nec vero haec soluta nec diffluentia, sed
astricta numeris, non aperte nec eodem modo semper,
sed varie dissimulanterque conclusis. Erant autem et 275
verborum et sententiarum illa lumina, quae vocant
Graeci *σχήματα*, quibus tamquam insignibus in ornatu
distinguebatur omnis oratio. QUA DE RE AGITUR autem
illud, quod multis locis in iuris consultorum includitur
formulis, id ubi esset videbat. Accedebat ordo rerum 80
plenus artis, actio liberalis totumque dicendi placidum 276
et sanum genus. Quod si est optumum suaviter dicere,
nihil est quod melius hoc quaerendum putes. Sed
cum a nobis paulo ante dictum sit tria videri esse,
quae orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret,
ut moveret: duo summe tenuit, ut et rem inlustraret
disserendo et animos eorum, qui audirent, devinciret
voluptate; aberat tertia illa laus, qua permoveret at-
que incitaret animos, quam plurumum pollere diximus;
nec erat ulla vis atque contentio: sive consilio, quod
eos, quorum altior oratio actioque esset ardentior,

furere atque bacchari arbitraretur, sive quod natura non esset ita factus sive quod non consuesset sive quod non nosset. Hoc unum illi, si nihil utilitatis 277 habebat, afuit; si opus erat, defuit. Quin etiam memini, cum in accusatione sua Q. Gallio crimini dedisset sibi eum venenum paravisse idque a se esse deprensum seseque chirographa testificationes indicia quaestiones manifestam rem deferre diceret deque eo crimine adcurate et exquisite disputavisset, me in respondendo, cum essem argumentatus, quantum res ferebat, hoc ipsum etiam posuisse pro argumento, quod ille, cum pestem capitis sui, cum indicia mortis se comperisse manifesto et manu tenere diceret, tam solute egisset, 278 tam leniter, tam oscitanter. Tu istuc, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? praesertim cum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere acerrume soleas, tuum neglegeres? Ubi dolor? ubi ardor animi, qui etiam ex infantium ingeniis elicere voces et querelas solet? Nulla perturbatio animi, nulla corporis, frons non percussa, non femur; pedis, quod minimum est, nulla supplosio. Itaque tantum afuit, ut inflammares nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus. Sic nos summi oratoris vel sanitate vel vitio pro argumento ad diluendum crimen 279 usi sumus. Tum Brutus: Atque dubitamus, inquit, utrum ista sanitas fuerit an vitium? Quis enim non fateatur, cum ex omnibus oratoris laudibus longe ista sit maxuma, inflammare animos audientium et quocumque res postulet modo flectere, qui hac virtute 81 caruerit, id ei quod maxumum fuerit defuisse? Sit sane ita, inquam; sed redeamus ad eum, qui iam unus restat, Hortensium, tum de nobismet ipsis, quoniam id etiam, Brute, postulas, pauca dicemus. Quamquam facienda mentio est, ut quidem mihi videtur, duorum adulescentium, qui si diutius vixissent, magnam essent eloquentiae laudem consecuti.

C. Curionem te, inquit Brutus, et C. Licinium 280 Calvum arbitror dicere. Recte, inquam, arbitraris; quorum quidem alter ita facile soluteque verbis volvebat satis interdum acutas, crebras quidem certe sententias, ut nihil posset ornatius esse, nihil expeditius. Atque hic parum a magistris institutus naturam habuit admirabilem ad dicendum; industriam non sum expertus, studium certe fuit. Qui si me audire voluisset, ut coeperat, honores quam opes consequi maluisset. Quidnam est, inquit, istuc? et quem ad modum distinguis? Hoc modo, inquam. Cum honos sit prae- 281 mium virtutis iudicio studioque civium delatum ad aliquem, qui eum sententiis, qui suffragiis adeptus est, is mihi et honestus et honoratus videtur. Qui autem occasione aliqua etiam invitis suis civibus nactus est imperium, ut ille cupiebat, hunc nomen honoris adeptum, non honorem puto. Quae si ille audire voluisset, maxuma cum gratia et gloria ad summam amplitudinem pervenisset, ascendens gradibus magistratuum, ut pater eius fecerat, ut reliqui clariores viri. Quae quidem etiam cum P. Crasso M. F., cum initio aetatis ad amicitiam se meam contulisset, saepe egisse me arbitror, cum eum vehementer hortarer, ut eam laudis viam rectissimam esse duceret, quam maiores eius ei tritam reliquissent. Erat enim cum institutus optume 282 tum etiam perfecte planeque eruditus, ineratque et ingenium satis acre et orationis non inelegans copia; praetereaque sine arrogantia gravis esse videbatur et sine segnitia verecundus. Sed hunc quoque absorbuit aestus quidam insolitae adulescentibus gloriae; qui quia navarat miles operam imperatori, imperatorem se statim esse cupiebat, cui muneri mos maiorum aetatem certam, sortem incertam reliquit. Ita gravissumo suo casu, dum Cyri et Alexandri similis esse voluit, qui suum cursum transcurrerant, et L. Crassi et multorum Crassorum inventus est dissimillimus. Sed 82 ad Calvum — is enim nobis erat propositus — re- 283

vertamur; qui orator fuisset † cum litteris eruditior quam Curio tum etiam accuratius quoddam dicendi et exquisitius afferebat genus; quod quamquam scienter eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se atque ipse sese observans metuensque, ne vitiosum colligeret, etiam verum sanguinem deperdebat. Itaque eius oratio nimia religione attenuata doctis et attente audientibus erat inlustris, a multitudine autem et a foro, cui nata eloquentia est, devorabatur.

284 Tum Brutus: Atticum se, inquit, Calvus noster dici oratorem volebat: inde erat ista exilitas, quam ille de industria consequebatur. Dicebat, inquam, ita; sed et ipse errabat et alios etiam errare cogebat. Nam si quis eos, qui nec inepte dicunt nec odiose nec putide, Attice putat dicere, is recte nisi Atticum probat neminem. Insulsitatem enim et insolentiam tanquam insaniam quandam orationis odit, sanitatem autem et integritatem quasi religionem et verecundiam oratoris probat. Haec omnium debet oratorum eadem esse
285 sententia. Sin autem ieiunitatem et siccitatem et inopiam, dummodo sit polita, dum urbana, dum elegans, in Attico genere ponit, hoc recte dumtaxat; sed quia sunt in Atticis aliis alia meliora, videat ne ignoret et gradus et dissimilitudines et vim et varietatem Atticorum. 'Atticos', inquit, 'volo imitari.' Quos? nec enim est unum genus. Nam quid est tam dissimile quam Demosthenes et Lysias? quam idem et Hyperides? quam horum omnium Aeschines? Quem igitur imitaris? Si aliquem: ceteri ergo Attice non dicebant? si omnis: qui potes, cum sint ipsi dissimillimi inter se? In quo illud etiam quaero, Phalereus ille Demetrius Atticene dixerit. Mihi quidem ex illius orationibus redolere ipsae Athenae videntur. At est floridior, ut ita dicam, quam Hyperides, quam Lysias: natura quaedam aut voluntas ita dicendi fuit.

83

286 Et quidem duo fuerunt per idem tempus dissimiles inter se, sed Attici tamen; quorum Charisius

multarum orationum, quas scribebat aliis, cum cupere
videretur imitari Lysiam; Demochares autem, qui fuit
Demostheni sororis filius, et orationes scripsit aliquot
et earum rerum historiam, quae erant Athenis ipsius
aetate gestae, non tam historico quam oratorio genere
perscripsit. Ac Charisi vult Hegesias esse similis,
isque se ita putat Atticum, ut veros illos prae se
paene agrestis putet. At quid est tam fractum, tam 287
minutum, tam in ipsa, quam tamen consequitur, con-
cinnitate puerile? 'Atticorum similes esse volumus.'
Optume; suntne igitur hi Attici oratores? 'Quis ne-
gare potest? Hos imitamur.' Quo modo, qui sunt et
inter se dissimiles et aliorum? 'Thucydidem', inquit,
'imitamur.' Optume, si historiam scribere, non si
causas dicere cogitatis. Thucydides enim rerum gesta-
rum pronuntiator sincerus et grandis etiam fuit; hoc
forense concertatorium iudiciale non tractavit genus.
Orationes autem, quas interposuit — multae enim
sunt —, eas ego laudare soleo; imitari neque possim,
si velim, nec velim fortasse, si possim. Ut si quis
Falerno vino delectetur, sed eo nec ita novo, ut pro-
xumis consulibus natum velit, nec rursus ita vetere,
ut Opimium aut Anicium consulem quaerat — atqui
hae notae sunt optumae, credo; sed nimia vetustas nec
habet eam, quam quaerimus, suavitatem nec est iam
sane tolerabilis — num igitur, qui hoc sentiat, si is 288
potare velit, de dolio sibi hauriendum putet? Minime;
sed quamdam sequatur aetatem. Sic ego istis cen-
suerim et novam istam quasi de musto ac lacu fervi-
dam orationem fugiendam nec illam praeclaram Thu-
cydidi nimis veterem tamquam Anicianam notam per-
sequendam. Ipse enim Thucydides si posterius fuisset,
multo maturior fuisset et mitior. 'Demosthenem igitur 84
imitemur.' O di boni; quid, quaeso, nos aliud agimus
aut quid aliud optamus? At non assequimur. Isti
enim videlicet Attici nostri quod volunt assequuntur.
Ne illud quidem intellegunt, non modo ita memoriae 289

proditum esse, sed ita necesse fuisse, cum Demosthenes dicturus esset, ut concursus audiendi causa ex tota Graecia fierent. At cum isti Attici dicunt, non modo a corona, quod est ipsum miserabile, sed etiam ab advocatis relinquuntur. Quare si anguste et exiliter dicere est Atticorum, sint sane Attici; sed in comitium veniant, ad stantem iudicem dicant: supsellia
290 grandiorem et pleniorem vocem desiderant. Volo hoc oratori contingat, ut cum auditum sit eum esse dicturum, locus in supselliis occupetur, compleatur tribunal, gratiosi scribae sint in dando et cedendo loco, corona multiplex, iudex erectus; cum surgat is, qui dicturus sit, significetur a corona silentium, deinde crebrae assensiones, multae admirationes; risus, cum velit, cum velit, fletus: ut, qui haec procul videat, etiam si quid agatur nesciat, at placere tamen et in scaena esse Roscium intellegat. Haec cui contingant, eum scito Attice dicere, ut de Pericle audimus, ut de Hyperide, ut de Aeschine, de ipso quidem Demosthene
291 maxume. Sin autem acutum prudens et idem sincerum et solidum et exsiccatum genus orationis probant nec illo graviore ornatu oratorio utuntur et hoc proprium esse Atticorum volunt, recte laudant. Est enim in arte tanta tamque varia etiam huic minutae subtilitati locus. Ita fiet, ut non omnes, qui Attice, idem bene, sed ut omnes, qui bene, idem etiam Attice dicant. Sed redeamus rursus ad Hortensium.

85 Sane quidem, inquit Brutus; quamquam ista mihi
292 tua fuit periucunda a proposita oratione digressio. Tum Atticus: Aliquotiens sum, inquit, conatus, sed interpellare nolui. Nunc quoniam iam ad perorandum spectare videtur sermo tuus, dicam, opinor, quod sentio. Tu vero, inquam, Tite. Tum ille: Ego, inquit, ironiam illam, quam in Socrate dicunt fuisse, qua ille in Platonis et Xenophontis et Aeschini libris utitur, facetam et elegantem puto. Est enim et minime inepti hominis et eiusdem etiam faceti, cum de sapientia dis-

ceptetur, hanc sibi ipsum detrahere, eis tribuere inludentem, qui eam sibi adrogant, ut apud Platonem Socrates in caelum effert laudibus Protagoram Hippiam Prodicum Gorgian ceteros, se autem omnium rerum inscium fingit et rudem. Decet hoc nescio quomodo illum, nec Epicuro, qui id reprehendit, assentior. Sed in historia, qua tu es usus in omni sermone, cum qualis quisque orator fuisset exponeres, vide quaeso, inquit, ne tam reprehendenda sit ironia quam in testimonio. Quorsus, inquam, istuc? non enim intellego. Quia primum, inquit, ita laudavisti quosdam oratores, 293
ut imperitos posses in errorem inducere. Equidem in quibusdam risum vix tenebam, cum Attico Lysiae Catonem nostrum comparabas, magnum mehercule hominem vel potius summum et singularem virum — nemo dicet secus —; sed oratorem? sed etiam Lysiae similem? quo nihil potest esse pictius. Bella ironia, si iocaremur; sin adseveramus, vide ne religio nobis tam adhibenda sit quam si testimonium diceremus. Ego enim Catonem tuum ut civem, ut sena- 294
torem, ut imperatorem, ut virum denique cum prudentia et diligentia tum omni virtute excellentem probo; orationes autem eius ut illis temporibus valde laudo — significant enim formam quamdam ingeni, sed admodum impolitam et plane rudem —, Origines vero cum omnibus oratoris laudibus refertas diceres et Catonem cum Philisto et Thucydide comparares, Brutone te id censebas an mihi probaturum? Quos enim ne e Graecis quidem quisquam imitari potest, his tu comparas hominem Tusculanum nondum suspicantem quale esset copiose et ornate dicere. Galbam 86
laudas. Si ut illius aetatis principem, adsentior — 295
sic enim accepimus —; sin ut oratorem, cedo quaeso orationes — sunt enim — et dic hunc, quem tu plus quam te amas, Brutum velle te illo modo dicere. Probas Lepidi orationes. Paulum hic tibi adsentior, modo ita laudes, ut antiquas; quod item de Africano,

de Laelio, cuius tu oratione negas fieri quicquam posse
dulcius, addis etiam nescio quid augustius. Nomine
nos capis summi viri vitaeque elegantissumae verissimis
laudibus. Remove haec: ne ista dulcis oratio ita sit
296 abiecta, ut eam aspicere nemo velit. Carbonem in
summis oratoribus habitum scio; sed cum in ceteris
rebus tum in dicendo semper, quo iam nihil est me-
lius, id laudari, qualecumque est, solet. Dico idem
de Gracchis, etsi de eis ea sunt a te dicta, quibus
ego adsentior. Omitto ceteros; venio ad eos, in qui-
bus iam perfectam putas esse eloquentiam, quos ego
audivi sine controversia magnos oratores, Crassum et
Antonium. De horum laudibus tibi prorsus assentior,
sed tamen non isto modo: ut Polycliti doryphorum
sibi Lysippus aiebat, sic tu suasionem legis Serviliae
tibi magistram fuisse; haec germana ironia est. Cur
ita sentiam non dicam, ne me tibi adsentari putes.
297 Omitto igitur, quae de his ipsis, quae de Cotta, quae
de Sulpicio, quae modo de Caelio dixeris. Hi enim
fuerunt certe oratores; quanti autem et quales tu
videris. Nam illud minus curo, quod congessisti ope-
rarios omnis; ut mihi videantur mori voluisse nonnulli,
87 ut a te in oratorum numerum referrentur. Haec cum
ille dixisset: Longi sermonis initium pepulisti, inquam,
Attice, remque commovisti nova disputatione dignam,
298 quam in aliud tempus differamus. Volvendi enim sunt
libri cum aliorum tum in primis Catonis. Intelleges
nihil illius liniamentis nisi eorum pigmentorum, quae
inventa nondum erant, florem et colorem defuisse.
Nam de Crassi oratione sic existumo, ipsum fortasse
melius potuisse scribere, alium, ut arbitror, neminem.
Nam in hoc εἴρωνα me duxeris esse, quod eam ora-
tionem mihi magistram fuisse dixerim. Nam etsi tu
melius existumare videris de ea, si quam nunc habe-
mus, facultate, tamen adulescentes quid in Latinis
299 potius imitaremur non habebamus. Quod autem plures
a nobis nominati sunt, eo pertinuit, ut paulo ante dixi,

quod intellegi volui, in eo, cuius omnes cupidissimi
essent, quam pauci digni nomine evaderent. Quare
εἴρωνα me, ne si Africanus quidem fuit, ut ait in
historia sua C. Fannius, existumari velim. Ut voles,
inquit Atticus. Ego enim non alienum a te putabam,
quod et in Africano fuisset et in Socrate. Tum Brutus: 300
De isto postea; sed tu, inquit me intuens, orationes
nobis veteres explicabis? Vero, inquam, Brute; sed in
Cumano aut in Tusculano aliquando, si modo licebit,
quoniam utroque in loco vicini sumus. Sed iam ad 88
id, unde digressi sumus, revertamur.

Hortensius igitur cum admodum adulescens orsus 301
esset in foro dicere, celeriter ad maiores causas adhi-
beri coeptus est: quamquam inciderat in Cottae et
Sulpici aetatem, qui annis decem maiores, excellente
tum Crasso et Antonio, dein Philippo, post Iulio, cum
his ipsis dicendi gloria comparabatur. Primum me-
moria tanta, quantam in nullo cognovisse me arbitror,
ut quae secum commentatus esset, ea sine scripto
verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. Hoc ad-
iumento ille tanto sic utebatur, ut sua et commentata
et scripta et nullo referente omnia adversariorum dicta
meminisset. Ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo 302
umquam flagrantius studium viderim. Nullum enim
patiebatur esse diem quin aut in foro diceret aut me-
ditaretur extra forum. Saepissume autem eodem die
utrumque faciebat. Adtuleratque minime vulgare genus
dicendi; duas quidem res quas nemo alius: partitiones,
quibus de rebus dicturus esset, et conlectiones, memor
et quae essent dicta contra quaeque ipse dixisset.
Erat in verborum splendore elegans, compositione 303
aptus, facultate copiosus; eaque erat cum summo in-
genio tum exercitationibus maxumis consecutus. Rem
complectebatur memoriter, dividebat acute, nec prae-
termittebat fere quicquam, quod esset in causa aut
ad confirmandum aut ad refellendum. Vox canora et
suavis, motus et gestus etiam plus artis habebat, quam

erat oratori satis. Hoc igitur florescente Crassus est
89 mortuus, Cotta pulsus, iudicia intermissa bello, nos in
forum venimus. Erat Hortensius in bello primo anno
304 miles, altero tribunus militum, Sulpicius legatus; ab-
erat etiam M. Antonius; exercebatur una lege iudicium
Varia, ceteris propter bellum intermissis; qui frequens
aderam, quamquam pro se ipsi dicebant oratores non
illi quidem principes, L. Memmius et Q. Pompeius,
sed oratores tamen teste diserto uterque Philippo,
cuius in testimonio contentio et vim accusatoris ha-
bebat et copiam.

305 Reliqui qui tum principes numerabantur in ma-
gistratibus erant cotidieque fere a nobis in contionibus
audiebantur. Erat enim tribunus plebis tum C. Curio,
quamquam is quidem silebat, ut erat semel a contione
universa relictus; Q. Metellus Celer non ille quidem
orator, sed tamen non infans; diserti autem Q. Varius
C. Carbo Cn. Pomponius, et hi quidem habitabant in
rostris; C. etiam Iulius aedilis curulis cottidie fere
accuratas contiones habebat. Sed me cupidissimum
audiendi primus dolor percussit, Cotta cum est ex-
pulsus. Reliquos frequenter audiens acerrumo studio
tenebar cottidieque et scribens et legens et commen-
tans oratoriis tantum exercitationibus contentus non
eram. Iam consequente anno Q. Varius sua lege dam-
306 natus excesserat; ego autem iuris civilis studio mul-
tum operae dabam Q. Scaevolae Q. F., qui quamquam
nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus
respondendo studiosos audiendi docebat. Atque huic
anno proxumus Sulla consule et Pompeio fuit. Tum
P. Sulpici in tribunatu cottidie contionantis totum
genus dicendi penitus cognovimus; eodemque tempore,
cum princeps Academiae Philo cum Atheniensium
optumatibus Mithridatico bello domo profugisset Ro-
mamque venisset, totum ei me tradidi admirabili quo-
dam ad philosophiam studio concitatus, in quo hoc
etiam commorabar attentius — etsi rerum ipsarum

varietas et magnitudo summa me delectatione reti-
nebat —, quod tamen sublata iam esse in perpetuum
ratio iudiciorum videbatur. Occiderat Sulpicius illo 307
anno tresque proxumo trium aetatum oratores erant
crudelissume interfecti, Q. Catulus M. Antonius C. Iulius.
[Eodem anno etiam Moloni Rhodio Romae dedimus
operam et actori summo causarum et magistro.] Haec 90
etsi videntur esse a proposito ratione diversa, tamen
idcirco a me proferuntur, ut nostrum cursum perspi-
cere, quoniam voluisti, Brute, possis — nam Attico
haec nota sunt — et videre quem ad modum simus in
spatio Q. Hortensium ipsius vestigiis persecuti. Tri- 308
ennium fere fuit urbs sine armis, sed oratorum aut
interitu aut discessu aut fuga — nam aberant etiam
adulescentes M. Crassus et Lentuli duo — primas in
causis agebat Hortensius, magis magisque cotidie pro-
babatur Antistius, Piso saepe dicebat, minus saepe
Pomponius, raro Carbo, semel aut iterum Philippus.
At vero ego hoc tempore omni noctis et dies in om-
nium doctrinarum meditatione versabar. Eram cum 309
Stoico Diodoto, qui cum habitavisset apud me mecum-
que vixisset, nuper est domi meae mortuus. A quo
cum in aliis rebus tum studiosissime in dialectica
exercebar, quae quasi contracta et astricta eloquentia
putanda est; sine qua etiam tu, Brute, iudicavisti te
illam iustam eloquentiam, quam dialecticam esse dila-
tatam putant, consequi non posse. Huic ego doctori
et eius artibus variis atque multis ita eram tamen
deditus, ut ab exercitationibus oratoriis nullus dies
vacuus esset. Commentabar declamitans — sic enim 310
nunc loquuntur — saepe cum M. Pisone et cum Q. Pom-
peio aut cum aliquo cottidie, idque faciebam multum
etiam Latine, sed Graece saepius, vel quod Graeca
oratio plura ornamenta suppeditans consuetudinem
similiter Latine dicendi afferebat, vel quod a Graecis
summis doctoribus, nisi Graece dicerem, neque corrigi
possem neque doceri. Tumultus interim in recuperanda 311

re publica et crudelis interitus oratorum trium Scae-
volae Carbonis Antisti, reditus Cottae Curionis Crassi
Lentulorum Pompei, leges et iudicia constituta, re-
cuperata res publica; ex numero autem oratorum
Pomponius Censorinus Murena sublati. Tum primum
nos ad causas et privatas et publicas adire coepimus,
non ut in foro disceremus, quod plerique fecerunt, sed
ut, quantum nos efficere potuissemus, docti in forum
312 veniremus. Eodem tempore Moloni dedimus operam;
dictatore enim Sulla legatus ad senatum de Rhodiorum
praemiis venerat. Itaque prima causa publica pro
Sex. Roscio dicta tantum commendationis habuit, ut
non ulla esset quae non digna nostro patrocinio vi-
deretur. Deinceps inde multae, quas nos diligenter
91 elaboratas et tamquam elucubratas adferebamus.
313 Nunc quoniam totum me non naevo aliquo aut
crepundiis, sed corpore omni videris velle cognoscere,
complectar nonnulla etiam, quae fortasse videantur
minus necessaria. Erat eo tempore in nobis summa
gracilitas et infirmitas corporis, procerum et tenue
collum: qui habitus et quae figura non procul abesse
putatur a vitae periculo, si accedit labor et laterum
magna contentio. Eoque magis hoc eos, quibus eram
carus, commovebat, quod omnia sine remissione, sine
varietate, vi summa vocis et totius corporis conten-
314 tione dicebam. Itaque cum me et amici et medici
hortarentur ut causas agere desisterem, quodvis potius
periculum mihi adeundum quam a sperata dicendi
gloria discedendum putavi. Sed cum censerem remis-
sione et moderatione vocis et commutato genere di-
cendi me et periculum vitare posse et temperatius
dicere, ut consuetudinem dicendi mutarem, ea causa
mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaque cum essem
biennium versatus in causis et iam in foro celebratum
315 meum nomen esset, Roma sum profectus. Cum venis-
sem Athenas, sex menses cum Antiocho veteris Aca-
demiae nobilissumo et prudentissumo philosopho fui

studiumque philosophiae numquam intermissum a primaque adulescentia cultum et semper auctum hoc rursus summo auctore et doctore renovavi. Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum veterem et non ignobilem dicendi magistrum studiose exerceri solebam. Post a me Asia tota peragrata est † cum summis quidem oratoribus, quibuscum exercebar ipsis lubentibus; quorum erat princeps Menippus Stratonicensis meo iudicio tota Asia illis temporibus disertissimus; et, si nihil habere molestiarum nec ineptiarum Atticorum est, hic orator in illis numerari recte potest. Adsiduissime autem mecum fuit Dionysius 316 Magnes; erat etiam Aeschylus Cnidius, Adramyttenus Xenocles. Hi tum in Asia rhetorum principes numerabantur. Quibus non contentus Rhodum veni meque ad eumdem, quem Romae audiveram Molonem adplicavi cum actorem in veris causis scriptoremque praestantem tum in notandis animadvertendisque vitiis et instituendo docendoque prudentissimum. Is dedit operam, si modo id consequi potuit, ut nimis redundantes nos et supra fluentes iuvenili quadam dicendi impunitate et licentia reprimeret et quasi extra ripas diffluentis coerceret. Ita recepi me biennio post non modo exercitatior, sed prope mutatus. Nam et contentio nimia vocis resederat et quasi deferverat oratio lateribusque vires et corpori mediocris habitus accesserat.

92 317 Duo tum excellebant oratores, qui me imitandi cupiditate incitarent, Cotta et Hortensius; quorum alter remissus et lenis et propriis verbis comprendens solute et facile sententiam, alter ornatus, acer et non talis, qualem tu eum, Brute, iam deflorescentem cognovisti, sed verborum et actionis genere commotior. Itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quod et dicendi ardore eram propior et aetate coniunctior. Et enim videram in isdem causis, ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolabella consulari, cum Cotta princeps ad-

conticuit subito et ommutuit: cum lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis ad causas simillumas inter se vel potius easdem novi veniebamus cotidie. Quibus quidem causis tu etiam, Brute, praesto fuisti complurisque et nobiscum et solus egisti, ut qui non satis diu vixerit Hortensius tamen hunc cursum confecerit: annis ante sedecim causas agere coepit, quam tu es natus; idem quarto sexagensumo anno, perpaucis ante mortem diebus, una tecum socerum tuum defendit Appium. Dicendi autem genus quod fuerit in utroque, orationes utriusque etiam posteris nostris indicabunt.

95 Sed si quaerimus, cur adulescens magis floruerit
325 dicendo quam senior Hortensius, causas reperiemus verissumas duas. Primum, quod genus erat orationis Asiaticum adulescentiae magis concessum quam senectuti. Genera autem Asiaticae dictionis duo sunt: unum sententiosum et argutum, sententiis non tam gravibus et severis quam concinnis et venustis, qualis in historia Timaeus, in dicendo autem pueris nobis Hierocles Alabandeus, magis etiam Menecles frater eius fuit, quorum utriusque orationes sunt in primis ut Asiatico in genere laudabiles. Aliud autem genus est non tam sententiis frequentatum quam verbis volucre atque incitatum, quale est nunc Asia tota, nec flumine solum orationis, sed etiam exornato et faceto genere verborum, in quo fuit Aeschylus Cnidius et meus aequalis Milesius Aeschines. In his erat admirabilis orationis cursus, ornata sententiarum con-
326 cinnitas non erat. Haec autem, ut dixi, genera dicendi aptiora sunt adulescentibus, in senibus gravitatem non habent. Itaque Hortensius utroque genere florens clamores faciebat adulescens. Habebat enim et Meneclium illud studium crebrarum venustarumque sententiarum[, in quibus, ut in illo Graeco, sic in hoc erant quaedam magis venustae dulcesque sententiae quam aut necessariae aut interdum utiles;] et erat

oratio cum incitata et vibrans tum etiam accurata et polita. Non probantur haec senibus — saepe videbam cum inridentem tum etiam irascentem et stomachantem Philippum —, sed mirantur adulescentes, multitudo movetur. [Erat excellens iudicio vulgi et facile primas 327 tenebat adulescens. Etsi enim genus illud dicendi auctoritatis habebat parum, tamen aptum esse aetati videbatur.] Et certe, quod et ingeni quaedam forma lucebat et exercitatione perfecta erat verborum eratque astricta comprensio, summam hominum admirationem excitabat. Sed cum iam honores et illa senior auctoritas gravius quiddam requireret, remanebat idem nec decebat idem; quodque exercitationem studiumque dimiserat, quod in eo fuerat acerrimum, concinnitas illa crebritasque sententiarum pristina manebat, sed ea vestitu illo orationis, quo consuerat, ornata non erat. Hoc tibi ille, Brute, minus fortasse placuit, quam placuisset, si illum flagrantem studio et florentem facultate audire potuisses.

96

Tum Brutus: Ego vero, inquit, et ista, quae dicis, 328 video qualia sint et Hortensium magnum oratorem semper putavi maxumeque probavi pro Messalla dicentem, cum tu afuisti. Sic ferunt, inquam, idque declarat totidem quot dixit, ut aiunt, scripta verbis oratio. Ergo ille a Crasso consule et Scaevola usque ad Paulum et Marcellum consules floruit, nos in eodem cursu fuimus a Sulla dictatore ad eosdem fere consules. Sic Q. Hortensi vox extincta fato suo est, nostra publico. Melius quaeso ominare, inquit Brutus. 329 Sit sane ut vis, inquam, et id non tam mea causa quam tua; sed fortunatus illius exitus, qui ea non vidit cum fierent, quae providit futura. Saepe enim inter nos impendentes casus deflevimus, cum belli civilis causas in privatorum cupiditatibus inclusas, pacis spem a publico consilio esse exclusam videremus. Sed illum videtur felicitas ipsius, qua semper est usus, ab eis miseriis, quae consecutae sunt, morte vindicavisse.

330 Nos autem, Brute, quoniam post Hortensi claris-
simi oratoris mortem orbae eloquentiae quasi tutores
relicti sumus, domi teneamus eam saeptam liberali
custodia, et hos ignotos atque impudentes procos
repudiemus tueamurque ut adultam virginem caste et
ab amatorum impetu quantum possumus prohibeamus.
Equidem etsi doleo me in vitam paulo serius tanquam
in viam ingressum, priusquam confectum iter sit, in
hanc rei publicae noctem incidisse, tamen ea conso-
latione sustentor, quam tu mihi, Brute, adhibuisti tuis
suavissimis litteris, quibus me forti animo esse opor-
tere censebas, quod ea gessissem, quae de me etiam
me tacente ipsa loquerentur mortuo viverentque; quae,
si recte esset, salute rei publicae, sin secus, interitu
97 ipso testimonium meorum de re publica consiliorum
331 darent. Sed in te intuens, Brute, doleo, cuius in
adulescentiam per medias laudes quasi quadrigis ve-
hentem traversa incurrit misera fortuna rei publicae.
Hic me dolor tangit, haec cura sollicitat et hunc
mecum socium eiusdem et amoris et iudici. Tibi
favemus, te tua frui virtute cupimus, tibi optamus
eam rem publicam, in qua duorum generum amplis-
sumorum renovare memoriam atque augere possis.
Tuum enim forum, tuum erat illud curriculum, tu
illuc veneras unus, qui non linguam modo acuisses
exercitatione dicendi, sed et ipsam eloquentiam locuple-
tavisses graviorum artium instrumento et isdem artibus
decus omne virtutis cum summa eloquentiae laude
332 iunxisses. Ex te duplex nos afficit sollicitudo, quod
et ipse re publica careas et illa te. Tu tamen, etsi
cursum ingeni tui, Brute, premit haec importuna clades
civitatis, contine te in tuis perennibus studiis et effice
id, quod iam propemodum vel plane potius effeceras,
ut te eripias ex ea, quam ego congessi in hunc ser-
monem, turba patronorum. Nec enim decet te ornatum
uberrumis artibus, quas cum domo haurire non posses,
arcessivisti ex urbe ea, quae domus est semper habita

doctrinae, numerari in vulgo patronorum. Nam quid te exercuit Pammenes vir longe eloquentissimus Graeciae? quid illa vetus Academia atque eius heres Aristus hospes et familiaris meus, si quidem similes maioris partis oratorum futuri sumus? Nonne cer- 333
nimus vix singulis aetatibus binos oratores laudabiles constitisse? Galba fuit inter tot aequalis unus excellens, cui, quem ad modum accepimus, et Cato cedebat senior et qui temporibus illis aetate inferiores fuerunt, Lepidus postea, deinde Carbo; nam Gracchi in contionibus multo faciliore et liberiore genere dicendi, quorum tamen ipsorum ad aetatem laus eloquentiae perfecta nondum fuit; Antonius Crassus, post Cotta Sulpicius Hortensius. Nihil dico amplius, tantum dico: si mihi accidisset, ut numerarer in multis ..... si operosa est concursatio magis oportunorum .....

M. TULLI CICERONIS

ORATOR.

1 Utrum difficilius aut maius esset negare tibi
1 saepius idem roganti an efficere id quod rogares diu multumque, Brute, dubitavi. Nam et negare ei quem unice diligerem cuique me carissimum esse sentirem, praesertim et iusta petenti et praeclara cupienti, durum admodum mihi videbatur, et suscipere tantam rem, quantam non modo facultate consequi difficile esset sed etiam cogitatione complecti, vix arbitrabar esse eius qui vereretur reprehensionem doctorum atque
2 prudentium. Quid enim est maius quam, cum tanta sit inter oratores bonos dissimilitudo, iudicare quae sit optima species et quasi figura dicendi? Quod quoniam me saepius rogas, aggrediar non tam perficiundi spe quam experiundi voluntate; malo enim, cum studio tuo sim obsecutus, desiderari a te prudentiam meam quam, si id non fecerim, benivolentiam.

3 Quaeris igitur idque iam saepius, quod eloquentiae genus probem maxime et quale mihi videatur illud, quo nihil addi possit, quod ego summum et perfectissimum iudicem. In quo vereor ne, si id quod vis effecero eumque oratorem quem quaeris expressero, tardem studia multorum, qui desperatione debilitati experiri id nolent quod se assequi posse diffidant.
4 Sed par est omnis omnia experiri, qui res magnas et magno opere expetendas concupiverunt. Quod si quem aut natura sua aut illa praestantis ingenii vis forte

deficiet aut minus instructus erit magnarum artium
disciplinis, teneat tamen eum cursum quem poterit;
prima enim sequentem honestum est in secundis tertiis-
que consistere. Nam in poetis non Homero soli locus
est, ut de Graecis loquar, aut Archilocho aut Sophocli
aut Pindaro, sed horum vel secundis vel etiam infra
secundos; nec vero Aristotelen in philosophia deterruit 5
a scribendo amplitudo Platonis, nec ipse Aristoteles
admirabili quadam scientia et copia ceterorum studia
restinxit. Nec solum ab optimis studiis excellentes 2
viri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem se
artibus suis removerunt, qui aut Ialysi, quem Rhodi
vidimus, non potuerunt aut Coae Veneris pulcritudinem
imitari, nec simulacro Iovis Olympii aut doryphori
statua deterriti reliqui minus experti sunt quid efficere
aut quo progredi possent; quorum tanta multitudo
fuit, tanta in suo cuiusque genere laus, ut, cum summa
miraremur, inferiora tamen probaremus. In orato- 6
ribus vero, Graecis quidem, admirabile est quantum
inter omnis unus excellat; ac tamen, cum esset De-
mosthenes, multi oratores magni et clari fuerunt et
antea fuerant nec postea defecerunt. Quare non est
cur eorum qui se studio eloquentiae dediderunt spes
infringatur aut languescat industria; nam neque illud
ipsum quod est optimum desperandum est et in prae-
stantibus rebus magna sunt ea quae sunt optimis
proxima. Atque ego in summo oratore fingendo talem 7
informabo, qualis fortasse nemo fuit. Non enim quaero
quis fuerit, sed quid sit illud, quo nihil esse possit
praestantius, quod in perpetuitate dicendi non saepe
atque haud scio an nunquam, in aliqua autem parte
eluceat aliquando, idem apud alios densius, apud alios
fortasse rarius. Sed ego sic statuo, nihil esse in ullo 8
genere tam pulcrum, quo non pulcrius id sit unde
illud ut ex ore aliquo quasi imago exprimatur; quod
neque oculis neque auribus neque ullo sensu percipi
potest, cogitatione tantum et mente complectimur.

Itaque et Phidiae simulacris, quibus nihil in illo
genere perfectius videmus, et iis picturis quas nominavi
9 cogitare tamen possumus pulcriora; nec vero ille
artifex cum faceret Iovis formam aut Minervae, con-
templabatur aliquem, e quo similitudinem duceret, sed
ipsius in mente insidebat species pulcritudinis eximia
quaedam, quam intuens in eaque defixus ad illius
3 similitudinem artem et manum dirigebat. Ut igitur
in formis et figuris est aliquid perfectum et excellens,
cuius ad cogitatam speciem imitando referuntur ea
quae sub oculos † ipsa non cadunt, sic perfectae elo-
quentiae speciem animo videmus, effigiem auribus
10 quaerimus. Has rerum formas appellat ἰδέας ille non
intellegendi solum sed etiam dicendi gravissimus
auctor et magister Plato, easque gigni negat et ait
semper esse ac ratione et intellegentia contineri; cetera
nasci occidere fluere labi nec diutius esse uno et eodem
statu. Quicquid est igitur de quo ratione et via
disputetur, id est ad ultimam sui generis formam
speciemque redigendum.

11 Ac video hanc primam ingressionem meam non
ex oratoriis disputationibus ductam, sed e media
philosophia repetitam et eam quidem cum antiquam
tum subobscuram aut reprehensionis aliquid aut certe
admirationis habituram. Nam aut mirabuntur quid
haec pertineant ad ea quae quaerimus — quibus satis
faciet res ipsa cognita, ut non sine causa alte repetita
videatur — aut reprehendent, quod inusitatas vias
12 indagemus, tritas relinquamus. Ego autem et me
saepe nova videri dicere intellego, cum pervetera dicam
sed inaudita plerisque, et fateor me oratorem, si modo
sim aut etiam quicumque sim, non ex rhetorum of-
ficinis, sed ex Academiae spatiis extitisse; illa enim
sunt curricula multiplicium variorumque sermonum,
in quibus Platonis primum sunt impressa vestigia.
Sed et huius et aliorum philosophorum disputationibus
et exagitatus maxume orator est et adiutus; omnis

enim ubertas et quasi silva dicendi ducta ab illis est
nec satis tamen instructa ad forenses causas, quas,
ut illi ipsi dicere solebant, agrestioribus Musis reli-
querunt. Sic eloquentia haec forensis spreta a philo- 13
sophis et repudiata multis quidem illa adiumentis
magnisque caruit, sed tamen ornata verbis atque sen-
tentiis iactationem habuit in populo nec paucorum
iudicium reprehensionemque pertimuit: ita et doctis
eloquentia popularis et disertis elegans doctrina defuit. 4
Positum sit igitur in primis, quod post magis 14
intellegetur, sine philosophia non posse effici quem
quaerimus eloquentem, non ut in ea tamen omnia sint,
sed ut sic adiuvet ut palaestra histrionem; parva enim
magnis saepe rectissime conferuntur. Nam nec latius
atque copiosius de magnis variisque rebus sine philo-
sophia potest quisquam dicere; — si quidem etiam in 15
Phaedro Platonis hoc Periclen praestitisse ceteris dicat
oratoribus Socrates, quod is Anaxagorae physici fuerit
auditor; a quo censet eum, cum alia praeclara quaedam
et magnifica didicisset, uberem et fecundum fuisse
gnarumque, quod est eloquentiae maximum, quibus
orationis modis quaeque animorum partes pellerentur;
quod idem de Demosthene existimari potest, cuius ex
epistulis intellegi licet quam frequens fuerit Platonis
auditor; — nec vero sine philosophorum disciplina 16
genus et speciem cuiusque rei cernere neque eam de-
finiendo explicare nec tribuere in partes possumus
nec iudicare quae vera quae falsa sint neque cernere
consequentia, repugnantia videre, ambigua distinguere.
Quid dicam de natura rerum, cuius cognitio magnam
orationis suppeditat copiam? † de vita, de officiis, de
virtute, de moribus sine multa earum ipsarum rerum 5
disciplina aut dici aut intellegi posse? Ad has tot 17
tantasque res adhibenda sunt ornamenta innumerabilia;
quae sola tum quidem tradebantur ab iis qui dicendi
numerabantur magistri; quo fit ut veram illam et
absolutam eloquentiam nemo consequatur, quod alia

intellegendi alia dicendi disciplina est et ab aliis rerum
18 ab aliis verborum doctrina quaeritur. Itaque M. An-
tonius, cui vel primas eloquentiae patrum nostrorum
tribuebat aetas, vir natura peracutus et prudens, in
eo libro quem unum reliquit disertos ait se vidisse
multos, eloquentem omnino neminem. Insidebat
videlicet in eius mente species eloquentiae, quam
cernebat animo, re ipsa non videbat. Vir autem
acerrimo ingenio — sic enim fuit — multa et in se
et in aliis desiderans neminem plane qui recte ap-
19 pellari eloquens posset videbat; quod si ille nec se
nec L. Crassum eloquentem putavit, habuit profecto
comprehensam animo quamdam formam eloquentiae,
cui quoniam nihil deerat, eos quibus aliquid aut plura
deerant in eam formam non poterat includere. In-
vestigemus hunc igitur, Brute, si possumus, quem
nunquam vidit Antonius aut qui omnino nullus unquam
fuit; quem si imitari atque exprimere non possumus,
quod idem ille vix deo concessum esse dicebat, at
qualis esse debeat poterimus fortasse dicere.

20 Tria sunt omnino genera dicendi, quibus in singulis
quidam floruerunt, peraeque autem, id quod volumus,
perpauci in omnibus. Nam et grandiloqui, ut ita
dicam, fuerunt cum ampla et sententiarum gravitate
et maiestate verborum, vehementes [varii] copiosi
graves, ad permovendos et convertendos animos in-
structi et parati — quod ipsum alii aspera tristi
horrida oratione neque perfecta atque conclusa, alii
levi et structa et terminata —, et contra tenues acuti,
omnia docentes et dilucidiora, non ampliora facientes,
6 subtili quadam et pressa oratione limati; in eodemque
genere alii callidi, sed impoliti et consulto rudium
similes et imperitorum, alii in eadem ieiunitate con-
cinniores, id est faceti, florentes etiam et leviter ornati.
21 Est autem quidam interiectus inter hos medius et
quasi temperatus nec acumine posteriorum nec fulmine
utens superiorum, vicinus amborum, in neutro excellens,

utriusque particeps vel utriusque, si verum quaerimus, potius expers; isque uno tenore, ut aiunt, in dicendo fluit nihil afferens praeter facilitatem et aequabilitatem aut addit aliquos ut in corona totos omnemque orationem ornamentis modicis verborum sententiarumque distinguit. Horum singulorum generum quicumque 22 vim in singulis consecuti sunt, manum in oratoribus nomen habuerunt. Sed quaerendum est satisne id quod volumus effecerint.

Videmus enim fuisse quosdam, qui idem ornate 7 ac graviter, idem versute et subtiliter dicerent. Atque utinam in Latinis talis oratoris simulacrum reperire possemus! Esset egregium non quaerere externa, domesticis esse contentos. Sed ego idem, qui in illo 23 sermone nostro, qui est expositus in Bruto, multum tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios vel quod amarem meos, recordor longe omnibus unum anteferre Demosthenem, quem velim accommodare ad eam quam sentiam eloquentiam, non ad eam quam in aliquo ipse cognoverim. Hoc nec gravior extitit quisquam nec callidior nec temperatior. Itaque nobis monendi sunt ii quorum sermo imperitus increbruit, qui aut dici se desiderant Atticos aut ipsi Attice volunt dicere, ut mirentur hunc maxime, quo ne Athenas quidem ipsas magis credo fuisse Atticas; quid enim sit Atticum discant eloquentiamque ipsius viribus, non imbecillitate sua metiantur. Nunc enim tantum quisque laudat, quantum se posse 24 sperat imitari. Sed tamen eos studio optimo iudicio minus firmo praeditos docere quae sit propria laus Atticorum non alienum puto.

Semper oratorum eloquentiae moderatrix fuit 8 auditorum prudentia. Omnes enim qui probari volunt voluntatem eorum qui audiunt intuentur ad eamque et ad eorum arbitrium et nutum totos se fingunt et accommodant. Itaque Caria et Phrygia et Mysia, 25 quod minime politae minimeque elegantes sunt, asciverunt aptum suis auribus opimum quoddam et tan-

quam adipatae dictionis genus, quod eorum vicini non
ita lato interiecto mari Rhodii nunquam probaverunt
[Graecia autem multo minus], Athenienses vero fun-
ditus repudiaverunt; quorum semper fuit prudens sin-
cerumque iudicium, nihil ut possent nisi incorruptum
audire et elegans. Eorum religioni cum serviret ora-
tor, nullum verbum insolens, nullum odiosum ponere
26 audebat. Itaque hic, quem praestitisse diximus ceteris,
in illa pro Ctesiphonte oratione longe optima sum-
missius a primo, deinde, dum de legibus disputat,
pressius, post sensim incendens iudices, ut vidit ar-
dentes, in reliquis exultavit audacius. Ac tamen in
hoc ipso diligenter examinante verborum omnium pon-
dera reprehendit Aeschines quaedam et exagitat illu-
densque dura odiosa intolerabilia esse dicit; quin etiam
quaerit ab ipso, cum quidem eum beluam appellet,
utrum illa verba an portenta sint; ut Aeschini ne
27 Demosthenes quidem videatur Attice dicere. Facile
est enim verbum aliquod ardens, ut ita dicam, notare
idque restinctis iam animorum incendiis irridere. Ita-
que se purgans iocatur Demosthenes: negat in eo
positas esse fortunas Graeciae, hocine an illo
verbo usus sit, hucine an illuc manum porre-
xerit. Quonam igitur modo audiretur Mysus aut
Phryx Athenis, cum etiam Demosthenes exagitetur ut
putidus? Cum vero inclinata ululantique voce more
Asiatico canere coepisset, quis eum ferret aut potius
quis non iuberet auferri?

9 Ad Atticorum igitur aures teretes et religiosas
28 qui se accommodant, ii sunt existimandi Attice dicere.
Quorum genera plura sunt; hi unum modo quale sit
suspicantur. Putant enim qui horride inculteque dicat,
modo id eleganter enucleateque faciat, eum solum
Attice dicere. Errant, quod solum; quod Attice, non
29 falluntur. Istorum enim iudicio, si solum illud est
Atticum, ne Pericles quidem dixit Attice, cui primae
sine controversia deferebantur; qui si tenui genere

uteretur, nunquam ab Aristophane poeta fulgere, tonare, permiscere Graeciam dictus esset. Dicat igitur Attice venustissimus ille scriptor ac politissimus Lysias — quis enim id possit negare? —, dum intellegamus hoc esse Atticum in Lysia, non quod tenuis sit atque inornatus, sed quod nihil habeat insolens aut ineptum; ornate vero et graviter et copiose dicere aut Atticorum sit aut ne sit Aeschines neve Demosthenes Atticus. Ecce autem aliqui se Thucy- 30
didios esse profitentur: novum quoddam imperitorum et inauditum genus. Nam qui Lysiam sequuntur, causidicum quemdam sequuntur non illum quidem amplum atque grandem, subtilem et elegantem tamen et qui in forensibus causis possit praeclare consistere. Thucydides autem res gestas et bella narrat et proelia, graviter sane et probe, sed nihil ab eo transferri potest ad forensem usum et publicum. Ipsae illae contiones ita multas habent obscuras abditasque sententias vix ut intellegantur; quod est in oratione civili vitium vel maximum. Quae est autem in hominibus tanta 31
perversitas, ut inventis frugibus glande vescantur? An victus hominum Atheniensium beneficio excoli potuit, oratio non potuit? Quis porro unquam Graecorum rhetorum a Thucydide quicquam duxit? 'At laudatus est ab omnibus.' Fateor; sed ita ut rerum explicator prudens severus gravis; non ut in iudiciis versaret causas, sed ut in historiis bella narraret; itaque nunquam est numeratus orator, nec vero, si historiam 32
non scripsisset, nomen eius extaret, cum praesertim fuisset honoratus et nobilis. Huius tamen nemo neque verborum neque sententiarum gravitatem imitatur, sed cum mutila quaedam et hiantia locuti sunt, quae vel sine magistro facere potuerunt, germanos se putant esse Thucydidas. Nactus sum etiam qui Xenophontis similem esse se cuperet, cuius sermo est ille quidem melle dulcior, sed a forensi strepitu remotissimus.

Referamus igitur nos ad eum quem volumus in- 33

choandum et eadem eloquentia informandum quam in
10 nullo cognovit Antonius. Magnum opus omnino et arduum, Brute, conamur; sed nihil difficile amanti puto. Amo autem et semper amavi ingenium studia mores tuos. Incendor porro cotidie magis non desiderio solum, quo quidem conficior, congressus nostros, consuetudinem victus, doctissimos sermones requirens tuos, sed etiam admirabili fama virtutum incredibilium,
34 quae specie dispares prudentia coniunguntur. Quid enim tam distans quam a severitate comitas? Quis tamen unquam te aut sanctior est habitus aut dulcior? Quid tam difficile quam in plurimorum controversiis diiudicandis ab omnibus diligi? Consequeris tamen, ut eos ipsos quos contra statuas aequos placatosque dimittas. Itaque efficis ut, cum gratiae causa nihil facias, omnia tamen sint grata quae facis. Ergo omnibus terris una Gallia communi non ardet incendio; in qua frueris ipse te, cum in Italiae luce cognosceris versarisque in optimorum civium vel flore vel robore. Iam quantum illud est, quod in maxumis occupationibus nunquam intermittis studia doctrinae, semper aut ipse scribis aliquid aut me vocas ad scribendum!
35 Itaque hoc sum aggressus statim Catone absoluto — quem ipsum nunquam attigissem tempora timens inimica virtuti, nisi tibi hortanti et illius memoriam mihi caram excitanti non parere nefas esse duxissem —, sed testificor me a rogatum et recusantem haec scribere esse ausum. Volo enim mihi tecum commune esse crimen, ut, si sustinere tantam quaestionem non potuero, iniusti oneris impositi tua culpa sit, mea recepti; in quo tamen iudicii nostri errorem laus tibi dati muneris compensabit.

11 Sed in omni re difficillimum est formam, quod
36 χαρακτὴρ Graece dicitur, exponere optimi, quod aliud aliis videtur optimum. Ennio delector, ait quispiam, quod non discedit a communi more verborum; Pacuvio, inquit alius: omnes apud hunc ornati elaboratique

sunt versus, multa apud alterum neglegentius; fac
alium Accio; varia enim sunt iudicia ut in Graecis
nec facilis explicatio, quae forma maxime excellat. In
picturis alius horrida inculta, abdita et opaca, contra
alius nitida laeta conlustrata delectatur. Quid est quo
praescriptum aliquod aut formulam exprimas, cum in
suo quodque genere praestet et genera plura sint?
Hac ego religione non sum ab hoc conatu repulsus
existimavique in omnibus rebus esse aliquid optimum,
etiam si lateret, idque ab eo posse qui eius rei gnarus
esset iudicari.

Sed quoniam plura sunt orationum genera eaque 37
diversa neque in unam formam cadunt omnia, lauda-
tionum [scriptionum et historiarum] et talium suasio-
num, qualem Isocrates fecit Panegyricum multique
alii qui sunt nominati sophistae, reliquarumque rerum
formam, quae absunt a forensi contentione eiusque
totius generis, quod Graece *ἐπιδεικτικὸν* nominatur,
quod quasi ad inspiciendum delectationis causa com-
paratum est, non complectar hoc tempore; non quo
neglegenda sit; est enim illa quasi nutrix eius oratoris
quem informare volumus et de quo molimur aliquid
exquisitius dicere. Ab hac et verborum copia alitur 12
et eorum constructio et numerus liberiore quadam
fruitur licentia. Datur etiam venia concinnitati sen- 38
tentiarum et arguti certique et circumscripti verborum
ambitus conceduntur, de industriaque non ex insidiis
sed aperte ac palam elaboratur, ut verba verbis quasi
demensa et paria respondeant, ut crebro conferantur
pugnantia comparenturque contraria et ut pariter ex-
trema terminentur eumdemque referant in cadendo
sonum; quae in veritate causarum et rarius multo
facimus et certe occultius. In Panathenaico autem
Isocrates ea studiose consectatum fatetur; non enim
ad iudiciorum certamen, sed ad voluptatem aurium
scripserat. Haec tractasse Thrasymachum Calchedo- 39
nium primum et Leontinum ferunt Gorgiam, Theo-

dorum inde Byzantium multosque alios, quos λογοδαιδάλους appellat in Phaedro Socrates; quorum satis arguta multa, sed ut modo primumque nascentia minuta et versiculorum similia quaedam nimiumque depicta. Quo magis sunt Herodotus Thucydidesque mirabiles; quorum aetas cum in eorum tempora quos nominavi incidisset, longissime tamen ipsi a talibus deliciis vel potius ineptiis afuerunt. Alter enim sine ullis salebris quasi sedatus amnis fluit, alter incitatior fertur et de bellicis rebus canit etiam quodam modo bellicum; primisque ab his, ut ait Theophrastus, historia commota est, ut auderet uberius quam superiores et
13 ornatius dicere. Horum aetati successit Isocrates, qui
40 praeter ceteros eiusdem generis laudatur semper a nobis, non nunquam, Brute, leniter et erudite repugnante te; sed concedas mihi fortasse, si quid in eo laudem cognoveris. Nam cum concisus ei Thrasymachus minutis numeris videretur et Gorgias, qui tamen primi traduntur arte quadam verba vinxisse, Theodorus autem praefractior nec satis, ut ita dicam, rotundus, primus instituit dilatare verbis et mollioribus numeris explere sententias; in quo cum doceret eos qui partim in dicendo partim in scribendo principes extiterunt, domus eius officina habita eloquentiae est.
41 Itaque ut ego, cum a nostro Catone laudabar, vel reprehendi me a ceteris facile patiebar, sic Isocrates videtur testimonio Platonis aliorum iudicia debere contemnere. Est enim, ut scis, quasi in extrema pagina Phaedri his ipsis verbis loquens Socrates: Adulescens etiam nunc, o Phaedre, Isocrates est, sed quid de illo augurer lubet dicere. Quid tandem? inquit ille. Maiore mihi ingenio videtur esse, quam ut cum orationibus Lysiae comparetur, praeterea ad virtutem maior indoles; ut minime mirum futurum sit, si, cum aetate processerit, aut in hoc orationum genere cui nunc studet tantum quantum pueris reliquis prae-

stet omnibus qui unquam orationes attigerunt aut, si contentus his non fuerit, divino aliquo animi motu maiora concupiscat; inest enim natura philosophia in huius viri mente quaedam. Haec de adulescente Socrates auguratur. At 42
ea de seniore scribit Plato et scribit aequalis et quidem exagitator omnium rhetorum hunc miratur unum; me autem qui Isocraten non diligunt una cum Socrate et cum Platone errare patiantur. Dulce igitur orationis genus et solutum et fluens, sententiis argutum, verbis sonans est in illo epidictico genere, quod diximus proprium sophistarum, pompae quam pugnae aptius, gymnasiis et palaestrae dicatum, spretum et pulsum foro. Sed quod educata huius nutrimentis eloquentia et ipsa se postea colorat et roborat, non alienum fuit de oratoris quasi incunabulis dicere. Verum haec ludorum atque pompae; nos autem iam in aciem dimicationemque veniamus.

Quoniam tria videnda sunt oratori: quid dicat et 14
quo quidque loco et quo modo, dicendum omnino est 43
quid sit optimum in singulis, sed aliquanto secus atque in tradenda arte dici solet. Nulla praecepta ponemus, neque enim id suscepimus, sed excellentis eloquentiae speciem et formam adumbrabimus; nec quibus rebus ea paretur exponemus, sed qualis nobis esse videatur. Ac duo breviter prima; sunt enim non 44
tam insignia ad maximam laudem quam necessaria et tamen cum multis paene communia.

Nam et invenire et iudicare quid dicas magna illa quidem sunt et tanquam animi instar in corpore, sed propria magis prudentiae quam eloquentiae: qua tamen in causa est vacua prudentia? Noverit igitur hic quidem orator, quem summum esse volumus, argumentorum et rationum locos. Nam quoniam, quic- 45
quid est quod in controversia aut in contentione versetur, in eo aut sitne aut quid sit aut quale sit quaeritur: — sitne, signis; quid sit, definitionibus;

quale sit, recti pravique partibus; quibus ut uti possit
orator, non ille vulgaris sed hic excellens, a propriis
personis et temporibus semper, si potest, avocat con-
troversiam; latius enim de genere quam de parte dis-
ceptare licet, ut quod in universo sit probatum id in
46 parte sit probari necesse; — haec igitur quaestio a pro-
priis personis et temporibus ad universi generis ora-
tionem traducta appellatur θέσις. In hac Aristoteles
adulescentis non ad philosophorum morem tenuiter
disserendi, sed ad copiam rhetorum in utramque partem,
ut ornatius et uberius dici possit, exercuit; idemque
locos — sic enim appellat — quasi argumentorum
notas tradidit, unde omnis in utramque partem tra-
15 heretur oratio. Faciet igitur hic noster — non enim
47 declamatorem aliquem de ludo aut rabulam de foro,
sed doctissimum et perfectissimum quaerimus —, ut,
quoniam loci certi traduntur, percurrat omnis, utatur
aptis, generatim dicat; ex quo emanent etiam qui
communes appellantur loci. Nec vero utetur impru-
denter hac copia, sed omnia expendet et seliget; non
enim semper nec in omnibus causis ex isdem argu-
48 mentorum momenta sunt. Iudicium igitur adhibebit
nec inveniet solum quid dicat sed etiam expendet.
Nihil enim est feracius ingeniis, iis praesertim quae
disciplinis exculta sunt. Sed ut segetes fecundae et
uberes non solum fruges verum herbas etiam effun-
dunt inimicissimas frugibus, sic interdum ex illis locis
aut levia quaedam aut causis aliena aut non utilia
gignuntur. Quorum ab oratoris iudicio dilectus nisi
49 magnus adhibebitur, quonam modo ille in bonis hae-
rebit et habitabit suis aut molliet dura aut occul-
tabit quae dilui non poterunt atque omnino oppri-
met, si licebit, aut abducet animos aut aliud afferet,
quod oppositum probabilius sit quam illud quod ob-
50 stabit? Iam vero ea quae invenerit qua diligentia
conlocabit? quoniam id secundum erat de tribus. Ve-
stibula nimirum honesta aditusque ad causam faciet

illustres; cumque animos prima aggressione occupaverit, † infirmabit excludetque contraria; de firmissimis alia prima ponet alia postrema, inculcabitque leviora. ***

Atque in primis duabus dicendi partibus qualis 16 esset summatim breviterque descripsimus. Sed, ut 51 ante dictum est, in his partibus, etsi graves atque magnae sunt, minus et artis est et laboris; cum autem et quid et quo loco dicat invenerit, illud est longe maximum: videre quonam modo; scitum est enim, quod Carneades noster dicere solebat, Clitomachum eadem dicere, Charmadam autem eodem etiam modo dicere. Quod si in philosophia tantum interest quem ad modum dicas, ubi res spectatur, non verba penduntur, quid tandem in causis existimandum est, quibus totis moderatur oratio? Quod quidem ego, Brute, ex tuis litteris 52 sentiebam, non te id sciscitari, qualem ego in inveniendo et in conlocando summum esse oratorem vellem, sed id mihi quaerere videbare, quod genus ipsius orationis optimum iudicarem: rem difficilem, di immortales, atque omnium difficillimam. Nam cum est oratio mollis et tenera et ita flexibilis, ut sequatur quocumque torqueas, tum et naturae variae et voluntates multum inter se distantia effecerunt genera dicendi: flumen 53 aliis verborum volubilitasque cordi est, qui ponunt in orationis celeritate eloquentiam; distincta alios et interpuncta intervalla, morae respirationesque delectant: quid potest esse tam diversum? tamen est in utroque aliquid excellens. Elaborant alii in lenitate et aequabilitate et puro quasi quodam et candido genere dicendi; ecce aliqui duritatem et severitatem quamdam in verbis et orationis quasi maestitiam sequuntur; quodque paulo ante divisimus, ut alii graves alii tenues alii temperati vellent videri, quot orationum genera esse diximus, totidem oratorum reperiuntur.

Et quoniam coepi iam cumulatius hoc munus 17 augere, quam a te postulatum est — tibi enim tan- 54

tum de orationis genere quaerenti respondi etiam
breviter de inveniendo et conlocando —, ne nunc qui-
dem solum de orationis modo dicam sed etiam de
actionis: ita praetermissa pars nulla erit, quando quidem
de memoria nihil est hoc loco dicendum, quae com-
55 munis est multarum artium. Quo modo autem dica-
tur, id est in duobus: in agendo et in eloquendo. Est
enim actio quasi corporis quaedam eloquentia, cum
constet e voce atque motu. Vocis mutationes totidem
sunt quot animorum, qui maxime voce commoventur.
Itaque ille perfectus, quem iam dudum nostra indicat
oratio, utcumque se affectum videri et animum audi-
entis moveri volet, ita certum vocis admovebit sonum;
de quo plura dicerem, si hoc praecipiendi tempus esset
aut si tu hoc quaereres. Dicerem etiam de gestu, cum
quo iunctus est vultus; quibus omnibus dici vix potest
56 quantum intersit quem ad modum utatur orator. Nam
et infantes actionis dignitate eloquentiae saepe fructum
tulerunt et diserti deformitate agendi multi infantes
putati sunt; ut iam non sine causa Demosthenes tri-
buerit et primas et secundas et tertias actioni; si
enim eloquentia nulla sine hac, haec autem sine elo-
quentia tanta est, certe plurimum in dicendo potest.
Volet igitur ille, qui eloquentiae principatum petet,
et contenta voce atrociter dicere et summissa leniter
57 et inclinata videri gravis et inflexa miserabilis; mira
est enim quaedam natura vocis, cuius quidem e tribus
omnino sonis, inflexo acuto gravi, tanta sit et tam
18 suavis varietas perfecta in cantibus. Est autem etiam
in dicendo quidam cantus obscurior, non hic e Phrygia
et Caria rhetorum epilogus paene canticum, sed ille,
quem significat Demosthenes et Aeschines, cum alter
alteri obicit vocis flexiones; † dicit plura etiam De-
mosthenes illumque saepe dicat voce dulci et clara
58 fuisse. In quo illud etiam notandum mihi videtur ad
studium persequendae suavitatis in vocibus: ipsa enim
natura, quasi modularetur hominum orationem, in omni

verbo posuit acutam vocem nec una plus nec a po-
strema syllaba citra tertiam; quo magis naturam ducem
ad aurium voluptatem sequatur industria. Ac vocis 59
bonitas quidem optanda est; non est enim in nobis,
sed tractatio atque usus in nobis. Ergo ille princeps
variabit et mutabit: omnis sonorum tum intendens
tum remittens persequetur gradus. Idemque motu sic
utetur, nihil ut supersit. In gestu status erectus et
celsus; rarus incessus nec ita longus; excursio mo-
derata eaque rara; nulla mollitia cervicum, nullae ar-
gutiae digitorum, non ad numerum articulus cadens;
trunco magis toto se ipse moderans et virili laterum
flexione, brachii proiectione in contentionibus, con-
tractione in remissis. Vultus vero, qui secundum vo- 60
cem plurimum potest, quantam affert tum dignitatem
tum venustatem! In quo cum effeceris ne quid in-
eptum sit aut voltuosum, tum oculorum est quaedam
magna moderatio. Nam ut imago est animi voltus,
sic indices oculi; quorum et hilaritatis et vicissim
tristitiae modum res ipsae, de quibus agetur, tem-
perabunt.

Sed iam illius perfecti oratoris et summae elo- 19
quentiae species exprimenda est. Quem hoc uno ex- 61
cellere [id est oratione], cetera in eo latere indicat
nomen ipsum; non enim inventor aut compositor aut
actor qui haec complexus est omnia, sed et Graece
ab eloquendo ῥήτωρ et Latine eloquens dictus est;
ceterarum enim rerum, quae sunt in oratore, partem
aliquam sibi quisque vindicat, dicendi autem id est
eloquendi maxima vis soli huic conceditur.

Quamquam enim et philosophi quidam ornate 62
locuti sunt, — si quidem et Theophrastus divinitate
loquendi nomen invenit et Aristoteles Isocraten ipsum
lacessivit et Xenophontis voce Musas quasi locutas
ferunt et longe omnium quicumque scripserunt aut
locuti sunt extitit et suavitate et gravitate princeps
Plato —, tamen horum oratio neque nervos neque

63 aculeos oratorios ac forenses habet. Loquuntur cum
doctis, quorum sedare animos malunt quam incitare,
et de rebus placatis ac minime turbulentis docendi
causa non capiendi loquuntur, ut in eo ipso, quod
delectationem aliquam dicendo aucupentur, plus non-
nullis quam necesse sit facere videantur. Ergo ab hoc
genere non difficile est hanc eloquentiam, de qua nunc
64 agitur, secernere. Mollis est enim oratio philosophorum
et umbratilis nec sententiis nec verbis instructa po-
pularibus nec vincta numeris, sed soluta liberius; nihil
iratum habet, nihil invidum, nihil atrox, nihil misera-
bile, nihil astutum; casta, verecunda, virgo incorrupta
quodam modo. Itaque sermo potius quam oratio dicitur.
Quamquam enim omnis locutio oratio est, tamen unius
oratoris locutio hoc proprio signata nomine est.

65 Sophistarum, de quibus supra dixi, magis distin-
guenda similitudo videtur, qui omnes eosdem volunt
flores, quos adhibet orator in causis, persequi. Sed
hoc differunt quod, cum sit his propositum non per-
turbare animos, sed placare potius nec tam persuadere
quam delectare, et apertius id faciunt quam nos et
crebrius, concinnas magis sententias exquirunt quam
probabiles, a re saepe discedunt, intexunt fabulas,
verba altius transferunt eaque ita disponunt ut pic-
tores varietatem colorum, paria paribus referunt, ad-
versa contrariis, saepissimeque similiter extrema defi-
20 niunt. Huic generi historia finitima est, in qua et
66 narratur ornate et regio saepe aut pugna describitur;
interponuntur etiam contiones et hortationes, sed in
his tracta quaedam et fluens expetitur, non haec con-
torta et acris oratio.

Ab his non multo secus quam a poetis haec elo-
quentia, quam quaerimus, sevocanda est. Nam etiam
poetae quaestionem attulerunt, quidnam esset illud,
quo ipsi differrent ab oratoribus: numero maxime vide-
bantur antea et versu, nunc apud oratores iam ipse nu-
67 merus increbruit. Quicquid est enim, quod sub aurium

mensuram aliquam cadit, etiam si abest a versu —
nam id quidem orationis est vitium — numerus vo-
catur, qui Graece ῥυθμὸς dicitur. Itaque video visum
esse nonnullis, Platonis et Democriti locutionem, etsi
absit a versu, tamen quod incitatius feratur et claris-
simis verborum luminibus utatur, potius poema pu-
tandum quam comicorum poetarum; apud quos, nisi
quod versiculi sunt, nihil est aliud cotidiani dissimile
sermonis. Nec tamen id est poetae maximum, etsi
est eo laudabilior quod virtutes oratoris persequitur,
cum versu sit astrictior. Ego autem, etiam si quo- 68
rumdam grandis et ornata vox est poetarum, tamen
in ea cum licentiam statuo maiorem esse quam in
nobis faciendorum iungendorumque verborum, tum
etiam nonnullorum voluntati vocibus magis quam re-
bus inserviunt; nec vero, si quid est unum inter eos
simile — id autem est iudicium electioque verbo-
rum —, propterea ceterarum rerum dissimilitudo in-
tellegi non potest; sed id nec dubium est et, si quid
habet quaestionis, hoc tamen ipsum ad id, quod pro-
positum est, non est necessarium. Seiunctus igitur
orator a philosophorum eloquentia, a sophistarum, ab
historicorum, a poetarum explicandus est nobis qualis
futurus sit.

Erit igitur eloquens — hunc enim auctore An- 21
tonio quaerimus — is qui in foro causisque civilibus 69
ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat. Probare
necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriae:
nam id unum ex omnibus ad optinendas causas potest
plurimum. Sed quot officia oratoris, tot sunt ge-
nera dicendi: subtile in probando, modicum in delec-
tando, vehemens in flectendo; in quo uno vis omnis
oratoris est. Magni igitur iudicii, summae etiam fa- 70
cultatis esse debebit moderator ille et quasi tempera-
tor huius tripertitae varietatis; nam et iudicabit quid
cuique opus sit et poterit quocumque modo postulabit
causa dicere. Sed est eloquentiae sicut reliquarum

rerum fundamentum sapientia. Ut enim in vita sic in oratione nihil est difficilius quam quid deceat videre. *Πρέπον* appellant hoc Graeci, nos dicamus sane decorum; de quo praeclare et multa praecipiuntur et res est cognitione dignissima; huius ignoratione non modo in vita sed saepissime et in poematis et in ora-
71 tione peccatur. Est autem quid deceat oratori videndum non in sententiis solum sed etiam in verbis. Non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis aetas nec vero locus aut tempus aut auditor omnis eodem aut verborum genere tractandus est aut sententiarum semperque in omni parte orationis ut vitae quid deceat est considerandum; quod et in re, de qua agitur, positum est et in personis et
72 eorum qui dicunt et eorum qui audiunt. Itaque hunc locum longe et late patentem philosophi solent in officiis tractare — non cum de recto ipso disputant, nam id quidem unum est —, grammatici in poetis, eloquentes in omni et genere et parte causarum. Quam enim indecorum est, de stillicidiis cum apud unum iudicem dicas, amplissimis verbis et locis uti communibus, de maiestate populi Romani summisse et sub-
22 tiliter! Hic genere toto, at persona alii peccant aut sua aut iudicum aut etiam adversariorum, nec re solum, sed saepe verbo; etsi sine re nulla vis verbi est, tamen eadem res saepe aut probatur aut reicitur
73 alio atque alio elata verbo. In omnibusque rebus videndum est quatenus; etsi enim suus cuique modus est, tamen magis offendit nimium quam parum; in quo Apelles pictores quoque eos peccare dicebat qui non sentirent quid esset satis. Magnus est locus hic, Brute, quod te non fugit, et magnum volumen aliud desiderat; sed ad id quod agitur illud satis. Cum hoc decere — quod semper usurpamus in omnibus dictis et factis, minimis et maximis — cum hoc, inquam, decere dicimus, illud non decere, et id usquequaque quantum sit appareat in alioque ponatur aliud-

que totum sit, utrum decere an oportere dicas; — oportere enim perfectionem declarat officii, quo et 74
semper utendum est et omnibus, decere quasi aptum esse consentaneumque tempori et personae; quod cum in factis saepissime tum in dictis valet, in vultu denique et gestu et incessu, contraque item dedecere; quod si poeta fugit ut maximum vitium, qui peccat etiam, cum probam orationem affingit improbo stultove sapientis; si denique pictor ille vidit, cum in immolanda Iphigenia tristis Calchas esset, tristior Ulixes, maereret Menelaus, obvolvendum caput Agamemnonis esse, quoniam summum illum luctum penicillo non posset imitari; si denique histrio quid deceat quaerit, quid faciendum oratori putemus? — sed cum hoc tantum sit, quid in causis earumque quasi membris faciat orator viderit: illud quidem perspicuum est, non modo partis orationis, sed etiam causas totas alias alia forma dicendi esse tractandas.

23
Sequitur ut cuiusque generis nota quaeratur et 75
formula: magnum opus et arduum, ut saepe iam diximus; sed ingredientibus considerandum fuit quid ageremus, nunc quidem iam quocumque feremur danda nimirum vela sunt. Ac primum informandus est ille nobis, quem solum quidem vocant Atticum. Sum- 76
missus est et humilis, consuetudinem imitans, ab indisertis re plus quam opinione differens. Itaque eum qui audiunt, quamvis ipsi infantes sint, tamen illo modo confidunt se posse dicere. Nam orationis subtilitas imitabilis illa quidem videtur esse existimanti, sed nihil est experienti minus. Etsi enim non plurimi sanguinis est, habeat tamen sucum aliquem oportet, ut, etiam si illis maximis viribus careat, sit, ut ita dicam, integra valetudine. Primum igitur eum tan- 77
quam e vinculis numerorum eximamus. Sunt enim quidam, ut scis, oratori numeri, de quibus mox agemus, observandi ratione quadam, sed alio in genere orationis, in hoc omnino relinquendi. Solutum quiddam

sit nec vagum tamen, ut ingredi libere, non ut licenter
videatur errare. Verba etiam verbis quasi coagmen-
tare neglegat. Habet enim ille tanquam hiatus et con-
cursus vocalium molle quiddam et quod indicet non
ingratam neglegentiam de re hominis magis quam de
78 verbis laborantis. Sed erit videndum de reliquis, cum
haec duo ei liberiora fuerint, circuitus conglutinatioque
verborum. Illa enim ipsa contracta et minuta non
neglegenter tractanda sunt, sed quaedam etiam negle-
gentia est diligens. Nam ut mulieres esse dicuntur
nonnullae inornatae, quas id ipsum deceat, sic haec
subtilis oratio etiam incompta delectat; fit enim quid-
dam in utroque, quo sit venustius, sed non ut appa-
reat. Tum removebitur omnis insignis ornatus quasi
margaritarum, ne calamistri quidem adhibebuntur;
79 fucati vero medicamenta candoris et ruboris omnia
repellentur; elegantia modo et munditia remanebit.
Sermo purus erit et Latinus, dilucide planeque dicetur,
24 quid deceat circumspicietur; unum aberit, quod quar-
tum numerat Theophrastus in orationis laudibus: or-
natum illud, suave et afluens. Acutae crebraeque
sententiae ponentur et nescio unde ex abdito erutae;
ac — quod in hoc oratore dominabitur — verecundus erit
80 usus oratoriae quasi supellectilis. Supellex est enim
quodam modo nostra, quae est in ornamentis, alia rerum
alia verborum. Ornatus autem verborum duplex: unus
simplicium, alter collocatorum. Simplex probatur in
propriis usitatisque verbis, quod aut optime sonat aut
rem maxime explanat; in alienis aut translatum aut fac-
tum aliunde ut mutuo aut factum ab ipso aut novum aut
priscum et inusitatum; sed etiam inusitata ac prisca
81 sunt in propriis, nisi quod raro utimur. Collocata
autem verba habent ornatum, si aliquid concinnitatis
efficiunt, quod verbis mutatis non maneat manente
sententia; nam sententiarum ornamenta, quae perma-
nent, etiam si verba mutaveris, sunt illa quidem per-
multa, sed quae emineant pauciora.

Ergo ille tenuis orator, modo sit elegans, nec in
faciendis verbis erit audax et in transferendis vere-
cundus et parcus et in priscis reliquisque ornamentis
et verborum et sententiarum demissior; tralatione for-
tasse crebrior, qua frequentissime sermo omnis utitur
non modo urbanorum, sed etiam rusticorum: si quidem
est eorum g e m m a r e v i t e s, s i t i r e a g r o s, l a e t a s
e s s e s e g e t e s, l u x u r i o s a f r u m e n t a. Nihil horum 82
parum audacter, sed aut simile est illi unde transferas,
aut si res suum nullum habet nomen, docendi causa
sumptum, non ludendi videtur. Hoc ornamento libe-
rius paulo quam ceteris utetur hic summissus, nec
tam licenter tamen, quam si genere dicendi uteretur
amplissimo; itaque illud indecorum, quod quale sit 25
ex decoro debet intellegi, hic quoque apparet, cum
verbum aliquod altius transfertur idque in oratione
humili ponitur quod idem in alia deceret. Illam autem 83
concinnitatem, quae verborum conlocationem inluminat
iis luminibus quae Graeci quasi aliquos gestus ora-
tionis *σχήματα* appellant, quod idem verbum ab iis
etiam in sententiarum ornamenta transfertur, adhibet
quidem hic subtilis, quem nisi quod solum ceteroqui
recte quidam vocant Atticum, sed paulo parcius; nam
sic ut in epularum apparatu a magnificentia recedens
non se parcum solum sed etiam elegantem videri volet,
eliget quibus utatur; sunt enim pleraque apta huius 84
ipsius oratoris, de quo loquor, parsimoniae. Nam illa,
de quibus ante dixi, huic acuto fugienda sunt: paria
paribus relata et similiter conclusa eodemque pacto
cadentia et immutatione litterae quasi quaesitae venu-
states, ne elaborata concinnitas et quoddam aucupium
delectationis manifesto deprehensum appareat; item- 85
que si quae verborum iterationes contentionem aliquam
et clamorem requirent, erunt ab hac summissione ora-
tionis alienae; ceteris promiscue poterit uti, continua-
tionem verborum modo relaxet et dividat utaturque
verbis quam usitatissimis, tralationibus quam mollis-

simis; etiam illa sententiarum lumina adsumat, quae
non erunt vehementer inlustria. Non faciet rem pu-
blicam loquentem nec ab inferis mortuos excitabit nec
acervatim multa frequentans una complexione devinciet.
Valentiorum haec laterum sunt nec ab hoc, quem in-
formamus, aut expectanda aut postulanda; erit enim
86 ut voce sic etiam oratione suppressior. Sed pleraque
ex illis convenient etiam huic tenuitati, quamquam
isdem ornamentis utetur horridius; talem enim indu-
cimus. Accedit actio non tragica nec scaenae, sed
modica iactatione corporis, vultu tamen multa con-
ficiens; non hoc, quo dicuntur os ducere, sed illo, quo
significant ingenue quo sensu quidque pronuntient.

26 Huic generi orationis aspergentur etiam sales, qui
87 in dicendo nimium quantum valent; quorum duo genera
sunt, unum facetiarum, alterum dicacitatis. Utetur
utroque; sed altero in narrando aliquid venuste, altero
in iaciendo mittendoque ridiculo, cuius genera plura
88 sunt; sed nunc aliud agimus. Illud admonemus tamen
ridiculo sic usurum oratorem, ut nec nimis frequenti,
ne scurrile sit, nec subobsceno, ne mimicum, nec pe-
tulanti, ne improbum, nec in calamitatem, ne in-
humanum, nec in facinus, ne odii locum risus occupet,
neque aut sua persona aut iudicum aut tempore
alienum. Haec enim ad illud indecorum referuntur.
89 Vitabit etiam quaesita nec ex tempore ficta, sed domo
allata, quae plerumque sunt frigida. Parcet et ami-
citiis et dignitatibus, vitabit insanabilis contumelias,
tantummodo adversarios figet nec eos tamen semper
nec omnis nec omni modo. Quibus exceptis sic utetur
sale et facetiis, ut ego ex istis novis Atticis talem
cognoverim neminem, cum id certe sit vel maxime
90 Atticum. Hanc ego iudico formam summissi oratoris,
sed magni tamen et germani Attici; quoniam quicquid
est salsum aut salubre in oratione, id proprium At-
ticorum est. E quibus tamen non omnes faceti:
Lysias satis et Hyperides, Demades praeter ceteros

fertur, Demosthenes minus habetur; quo quidem mihi
nihil videtur urbanius, sed non tam dicax fuit quam
facetus; est autem illud acrioris ingenii, hoc maioris artis.

Uberius est aliud aliquantoque robustius quam 91
hoc humile, de quo dictum est, summissius autem
quam illud, de quo iam dicetur, amplissimum. Hoc
in genere nervorum vel minimum, suavitatis autem est
vel plurimum. Est enim plenius quam hoc enucleatum,
quam autem illud ornatum copiosumque summissius. 27
Huic omnia dicendi ornamenta conveniunt plurimum-
que est in hac orationis forma suavitatis. In qua 92
multi floruerunt apud Graecos, sed Phalereus Deme-
trius meo iudicio praestitit ceteris, cuius oratio cum
sedate placideque liquitur, tum illustrant eam quasi
stellae quaedam tralata verba atque immutata. Tralata
dico, ut saepe iam, quae per similitudinem ab alia re
aut suavitatis aut inopiae causa traferuntur; immutata,
in quibus pro verbo [proprio] subicitur aliud, quod
idem significet sumptum ex re aliqua consequenti.
Quod quanquam traferundo fit, tamen alio modo 93
transtulit quom dixit Ennius arce et urbe orbam,
alio modo[, si pro patria arcem dixisset; et] horri-
dam Africam terribili tremere tumultu [cum
dicit pro Afris immutate Africam]: hanc *ὑπαλλαγὴν*
rhetores, quia quasi summutantur verba pro verbis,
μετωνυμίαν grammatici vocant, quod nomina tra-
feruntur; Aristoteles autem tralationi et haec ipsa 94
subiungit et abusionem, quam *κατάχρησιν* vocat, ut
cum minutum dicimus animum pro parvo; et ab-
utimur verbis propinquis, si opus est vel quod delectat
vel quod decet. Iam cum fluxerunt continuo plures
tralationes, alia plane fit oratio; itaque genus hoc
Graeci appellant *ἀλληγορίαν*: nomine recte, genere
melius ille qui ista omnia tralationes vocat. Haec
frequentat Phalereus maxime suntque dulcissima; et
quanquam tralatio est apud eum multa, tamen im-
mutationes nusquam crebriores. In idem genus ora- 95

tionis — loquor enim de illa modica ac temperata —
verborum cadunt lumina omnia, multa etiam senten-
tiarum; latae eruditaeque disputationes ab eodem ex-
plicabuntur et loci communes sine contentione dicentur.
Quid multa? e philosophorum scholis tales fere evadunt;
et nisi coram erit comparatus ille fortior, per se hic,
96 quem dico, probabitur. Est enim quoddam etiam
insigne et florens orationis pictum et expolitum genus,
in quo omnes verborum, omnes sententiarum illigantur
lepores. Hoc totum e sophistarum fontibus defluxit
in forum, sed spretum a subtilibus, repulsum a gra-
vibus in ea de qua loquor mediocritate consedit.

28 97 Tertius est ille amplus copiosus, gravis ornatus,
in quo profecto vis maxima est. Hic est enim, cuius
ornatum dicendi et copiam admiratae gentes eloquen-
tiam in civitatibus plurimum valere passae sunt, sed
hanc eloquentiam, quae cursu magno sonituque fer-
retur, quam suspicerent omnes, quam admirarentur,
quam se assequi posse diffiderent. Huius eloquentiae
est tractare animos, huius omni modo permovere.
Haec modo perfringit, modo inrepit in sensus; inserit
98 novas opiniones, evellit insitas. Sed multum interest
inter hoc dicendi genus et superiora. Qui in illo
subtili et acuto elaboravit, ut callide arguteque diceret
nec quicquam altius cogitaret, hoc uno perfecto magnus
orator est, sed non maximus; minimeque in lubrico
versabitur et, si semel constiterit, numquam cadet.
Medius ille autem, quem modicum et temperatum voco,
si modo suum illud satis instruxerit, non extimescet
ancipites dicendi incertosque casus; etiam si quando
minus succedet, ut saepe fit, magnum tamen periculum
99 non adibit: alte enim cadere non potest. At vero hic
noster, quem principem ponimus, gravis acer ardens,
si ad hoc unum est natus aut in hoc solo se exercuit
aut huic generi studuit uni nec suam copiam cum
illis duobus generibus temperavit, maxime est con-
temnendus. Ille enim summissus, quod acute et

veteratorie dicit, sapiens iam, medius suavis, hic autem
copiosissimus, si nihil aliud est, vix satis sanus videri
solet. Qui enim nihil potest tranquille, nihil leniter,
nihil partite definite distincte facete dicere, praesertim
cum causae partim totae sint eo modo partim aliqua
ex parte tractandae si is non praeparatis auribus in-
flammare rem coepit, furere apud sanos et quasi inter
sobrios bacchari vinulentus videtur.

Tenemus igitur, Brute, quem quaerimus, sed animo; 100
nam manu si prendissem, ne ipse quidem sua tanta
eloquentia mihi persuasisset ut se dimitterem. Sed 29
inventus profecto est ille eloquens, quem numquam
vidit Antonius. Quis est igitur is? Complectar brevi,
disseram pluribus. Is est enim eloquens, qui et humilia
subtiliter et alta graviter et mediocria temperate potest
dicere. Nemo is, inquies, umquam fuit. Ne fuerit. 101
Ego enim quid desiderem, non quid viderim disputo
redeoque ad illam Platonis de qua dixeram rei formam
et speciem, quam etsi non cernimus, tamen animo
tenere possumus. Non enim eloquentem quaero neque
quicquam mortale et caducum, sed illud ipsum, cuius
qui sit compos, sit eloquens; quod nihil est aliud nisi
eloquentia ipsa, quam nullis nisi mentis oculis videre
possumus. Is erit igitur eloquens, ut idem illud
iteremus, qui poterit parva summisse, modica tem-
perate, magna graviter dicere. Tota mihi causa pro 102
Caecina de verbis interdicti fuit: res involutas de-
finiendo explicavimus, ius civile laudavimus, verba
ambigua distinximus. Fuit ornandus in Manilia lege
Pompeius: temperata oratione ornandi copiam per-
secuti sumus. Ius omne retinendae maiestatis Rabirii
causa continebatur: ergo in ea omni genere amplifi-
cationis exarsimus. At haec interdum temperanda et 103
varianda sunt. Quod igitur in accusationis septem
libris non reperitur genus? quod in Habiti? quod in
Cornelii? quod in plurimis nostris defensionibus? quae
exempla selegissem, nisi vel nota esse arbitrarer vel

ipsi possent legere qui quaererent. Nulla est enim ullo
in genere laus [oratoris], cuius in nostris orationibus
non sit aliqua si non perfectio, at conatus tamen at-
104 que adumbratio. Non assequimur; at quid sequi de-
ceat videmus. Nec enim nunc de nobis, sed de re
dicimus; in quo tantum abest ut nostra miremur,
etiam usque eo difficiles ac morosi sumus, ut nobis
non satis faciat ipse Demosthenes; qui quanquam
unus eminet inter omnes in omni genere dicendi, ta-
men non semper implet aures meas; ita sunt avidae
et capaces et saepe aliquid immensum infinitumque
30 desiderant. Sed tamen, quoniam et hunc tu oratorem
105 cum eius studiosissimo Pammene, cum esses Athenis,
totum diligentissime cognovisti nec eum dimittis e
manibus et tamen nostra etiam lectitas, vides profecto
illum multa perficere, nos multa conari, illum posse,
nos velle quocumque modo causa postulet dicere. Nam
ille magnus et successit ipse magnis et maximos ora-
tores habuit aequales; nos minus. Magnum fecissemus,
si quidem potuissemus quo contendimus pervenire in
ea urbe in qua, ut ait Antonius, auditus eloquens
106 nemo erat. Atqui si Antonio Crassus eloquens visus
non est aut sibi ipse, numquam Cotta visus esset,
numquam Sulpicius, numquam Hortensius; nihil enim
ample Cotta, nihil leniter Sulpicius, non multa gra-
viter Hortensius; superiores magis ad omne genus
apti, Crassum dico et Antonium. Ieiunas igitur huius
multiplicis et aequabiliter in omnia genera fusae ora-
tionis auris civitatis accepimus, easque nos primi, qui-
cumque eramus et quantulumcumque dicebamus, ad
huius generis [dicendi] audiendi incredibilia studia
107 convertimus. Quantis illa clamoribus adulescentuli
diximus [de supplicio parricidarum], quae nequaquam
satis defervisse post aliquanto sentire coepimus: Quid
enim tam commune quam spiritus vivis, terra
mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? Ita
vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo

non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa ter-
ram non tangant; ita iactantur fluctibus, ut
numquam alluantur; ita postremo eiciuntur,
ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant, et
quae secuntur; sunt enim omnia sic ut adulescentis
non tam re et maturitate quam spe et expectatione
laudati. Ab hac etiam indole iam illa matura: Uxor
generi, noverca filii, filiae paelex. Nec vero hic 108
erat unus ardor in nobis, ut hoc modo omnia dicere-
mus. Ipsa enim illa [pro Roscio] iuvenilis redundantia
multa habet attenuata, quaedam etiam paulo hilariora,
ut pro Habito, pro Cornelio compluresque aliae. Nemo
enim orator tam multa ne in Graeco quidem otio
scripsit, quam multa sunt nostra, eaque hanc ipsam
habent quam probo varietatem. An ego Homero, 31
Ennio, reliquis poetis et maxime tragicis concederem 109
ut ne omnibus locis eadem contentione uterentur cre-
broque mutarent, non numquam etiam ad cotidianum
genus sermonis accederent: ipse numquam ab illa
acerrima contentione discederem? Sed quid poetas
divino ingenio profero? Histriones eos vidimus quibus
nihil posset in suo genere esse praestantius, qui non
solum in dissimillimis personis satis faciebant, cum
tamen in suis versarentur, sed et comoedum in tra-
goediis et tragoedum in comoediis admodum placere
vidimus: ego non elaborem? Cum dico me, te, Brute, 110
dico; nam in me quidem iam pridem effectum est
quod futurum fuit; tu autem eodem modo omnis
causas ages? aut aliquod causarum genus repudiabis?
aut in isdem causis perpetuum et eundem spiritum
sine ulla commutatione obtinebis? Demosthenes qui-
dem, cuius nuper inter imagines tuas ac tuorum, quod
eum credo amares, cum ad te in Tusculanum venissem,
imaginem ex aere vidi, nil Lysiae subtilitate cedit, nihil
argutiis et acumine Hyperidi, nil levitate Aeschini et
splendore verborum. Multae sunt eius totae orationes 111
subtiles, ut contra Leptinen; multae totae graves, ut

quaedam Philippicae; multae variae, ut contra Aeschinen falsae legationis, ut contra eundem pro causa Ctesiphontis. Iam illud medium quotiens vult arripit et a gravissimo discedens eo potissimum delabitur. Clamores tamen tum movet et tum in dicendo plurimum
112 efficit, cum gravitatis locis utitur. Sed ab hoc parumper abeamus, quando quidem de genere, non de homine quaerimus: rei potius, id est eloquentiae vim et naturam explicemus. Illud tamen, quod iam ante diximus, meminerimus, nihil nos praecipiendi causa esse dicturos atque ita potius acturos, ut existimatores videamur loqui, non magistri. In quo tamen longius saepe progredimur, quod videmus non te haec solum esse lecturum, qui ea multo quam nos qui ea docere videmur habeas notiora, sed hunc librum etiam si minus nostra commendatione, tuo tamen nomine divulgari necesse est.

32 Esse igitur perfecte eloquentis puto non eam
113 tantum facultatem habere quae sit eius propria, fuse lateque dicendi, sed etiam vicinam eius ac finitimam dialecticorum scientiam assumere. Quanquam aliud videtur oratio esse aliud disputatio, nec idem loqui esse quod dicere, ac tamen utrumque in disserendo est: disputandi ratio et loquendi dialecticorum sit, oratorum autem dicendi et ornandi. Zeno quidem ille, a quo disciplina Stoicorum est, manu demonstrare solebat quid inter has artis interesset; nam cum compresserat digitos pugnumque fecerat, dialecticam aiebat eiusmodi esse; cum autem deduxerat et manum dilataverat, palmae illius similem eloquentiam esse dicebat.
114 Atque etiam ante hunc Aristoteles principio artis rhetoricae dicit illam artem quasi ex altera parte respondere dialecticae, ut hoc videlicet differant inter se, quod haec ratio dicendi latior sit, illa loquendi contractior. Volo igitur huic summo omnem quae ad dicendum trahi possit loquendi rationem esse notam; quae quidem res, quod te his artibus eruditum minime

fallit, duplicem habet docendi viam. Nam et ipse Ari-
stoteles tradidit praecepta plurima disserendi et postea
qui dialectici dicuntur spinosiora multa pepererunt.
Ego eum censeo qui eloquentiae laude ducatur non 115
esse earum rerum omnino rudem, sed vel illa antiqua
vel hac Chrysippi disciplina institutum. Noverit pri-
mum vim, naturam, genera verborum et simplicium
et copulatorum; deinde quot modis quidque dicatur;
qua ratione verum falsumne sit iudicetur; quid effi-
ciatur e quoque, quid cuique consequens sit quidve
contrarium; cumque ambigue multa dicantur, quo modo
quidque eorum dividi explanarique oporteat. Haec
tenenda sunt oratori — saepe enim occurrunt —, sed
quia sua sponte squalidiora sunt, adhibendus erit in
his explicandis quidam orationis nitor.

Et quoniam in omnibus, quae ratione docentur 33
et via, primum constituendum est quid quidque sit — 116
nisi enim inter eos qui disceptant convenit quid sit
illud quod ambigitur, nec recte disseri umquam nec
ad exitum perveniri potest —, explicanda est saepe
verbis mens nostra de quaque re atque involuta rei
notitia definiendo aperienda est, si quidem est definitio
oratio, quae quid sit id de quo agitur ostendit quam
brevissime; tum, ut scis, explicato genere cuiusque rei
videndum est quae sint eius generis sive formae sive
partes, ut in eas tribuatur omnis oratio. Erit igitur 117
haec facultas in eo quem volumus esse eloquentem,
ut definire rem possit nec id faciat tam presse et an-
guste, quam in illis eruditissimis disputationibus fieri
solet, sed cum explanatius tum etiam uberius et ad
commune iudicium popularemque intellegentiam ac-
commodatius; idemque etiam, cum res postulabit, genus
universum in species certas, ut nulla neque praetermit-
tatur neque redundet, partietur ac dividet. Quando
autem id faciat aut quo modo, nihil ad hoc tempus,
quoniam, ut supra dixi, iudicem esse me, non doctorem
volo. Nec vero a dialecticis modo sit instructus et 118

habeat omnis philosophiae notos ac tractatos locos. Nihil enim de religione, nihil de more, nihil de pietate, nihil de caritate patriae, nihil de bonis rebus aut malis, nihil de virtutibus aut vitiis, nihil de officiis, nihil de dolore, nihil de voluptate, nihil de perturbationibus animi et erroribus, quae saepe cadunt in causas et ieiunius aguntur, nihil, inquam, sine ea scientia quam dixi graviter ample copiose dici et explicari potest.

34 De materia loquor orationis etiam nunc, non de 119 ipso genere dicendi. Volo enim prius habeat orator rem, de qua dicat, dignam auribus eruditis, quam cogitet quibus verbis quidque dicat [aut quo modo]; quem etiam, quo grandior sit et quodam modo excelsior, ut de Pericle dixi supra, ne physicorum quidem esse ignarum volo. Omnia profecto, cum se a caelestibus rebus referet ad humanas, excelsius magnificentiusque 120 et dicet et sentiet. Cum illa divina cognoverit, nolo ignoret ne haec quidem humana. Ius civile teneat, quo egent causae forenses cotidie. Quid est enim turpius quam legitimarum et civilium controversiarum patrocinia suscipere, cum sis legum et civilis iuris ignarus? Cognoscat etiam rerum gestarum et memoriae veteris ordinem, maxime scilicet nostrae civitatis, sed etiam imperiosorum populorum et regum illustrium; quem laborem nobis Attici nostri levavit labor, qui conservatis notatisque temporibus, nihil cum illustre praetermitteret, annorum septingentorum memoriam uno libro colligavit. Nescire autem quid ante quam natus sis acciderit, id est semper esse puerum. Quid enim est aetas hominis, nisi ea memoria rerum veterum cum superiorum aetate contexitur? Commemoratio autem antiquitatis exemplorumque prolatio summa cum delectatione et auctoritatem orationi affert et fidem.

121 Sic igitur instructus veniet ad causas, quarum habebit genera primum ipsa cognita. Erit enim ei perspectum nihil ambigi posse, in quo non aut res

controversiam faciat aut verba: res aut de vero aut de recto aut de nomine, verba aut de ambiguo aut de contrario. Nam si quando aliud in sententia videtur esse aliud in verbis, genus est quoddam ambigui, quod ex praeterito verbo fieri solet, in quo, quod est ambiguorum proprium, res duas significari videmus.
Cum tam pauca sint genera causarum, etiam argu- 35
mentorum praecepta pauca sunt. Traditi sunt e qui- 122
bus ea ducantur duplices loci: uni e rebus ipsis, alteri assumpti. Tractatio igitur rerum efficit admirabilem orationem; nam ipsae quidem res in perfacili cognitione versantur. Quid enim iam sequitur, quod quidem artis sit, nisi ordiri orationem, in quo aut concilietur auditor aut erigatur aut paret se ad discendum; rem breviter exponere et probabiliter et aperte, ut quid agatur intellegi possit; sua confirmare, adversaria evertere, eaque efficere non perturbate, sed singulis argumentationibus ita concludendis, ut efficiatur quod sit consequens iis quae sumentur ad quamque rem confirmandam; post omnia perorationem inflammantem restinguentemve concludere? Has partis quem ad modum tractet singulas difficile dictu est hoc loco; nec enim
semper tractantur uno modo. Quoniam autem non 123
quem doceam quaero, sed quem probem, probabo primum eum qui quid deceat viderit. Haec enim sapientia maxime adhibenda eloquenti est, ut sit temporum personarumque moderator. Nam nec semper nec apud omnis nec contra omnis nec pro omnibus nec cum omnibus eodem modo dicendum arbitror.
Is erit ergo eloquens, qui ad id quodcumque decebit 36
poterit accommodare orationem. Quod cum statuerit, tum ut quidque erit dicendum ita dicet, nec satura ieiune nec grandia minute nec item contra, et erit
rebus ipsis par et aequalis oratio. Principia verecunda, 124
nondum elatis incensa verbis, sed acuta sententiis vel ad offensionem adversarii vel ad commendationem sui. Narrationes credibiles nec historico sed prope cotidiano

sermone explicatae dilucide. Dein si tenuis causa est,
tum etiam argumentandi tenue filum et in docendo et
in refellendo, idque ita tenebitur, ut quanta ad rem
125 tanta ad orationem fiat accessio. Cum vero causa ea
inciderit, in qua vis eloquentiae possit expromi, tum
se latius fundet orator, tum reget et flectet animos
et sic afficiet, ut volet, id est ut causae natura et ratio
temporis postulabit.

Sed erit duplex eius omnis ornatus ille admira-
bilis, propter quem ascendit in tantum honorem elo-
quentia. Nam cum omnis pars orationis esse debet
laudabilis, sic ut verbum nullum nisi aut grave aut
elegans excidat, tum sunt maxime luminosae et quasi
actuosae partes duae: quarum alteram in universi ge-
neris quaestione pono, quam, ut supra dixi, Graeci
appellant *θέσιν*, alteram in augendis amplificandisque
126 rebus, quae ab isdem *αὔξησις* est nominata. Quae
etsi aequabiliter toto corpore orationis fusa esse debet,
tamen in communibus locis maxime excellet; qui com-
munes sunt appellati eo, quod videntur multarum idem
esse causarum, sed proprii singularum esse debebunt..
At vero illa pars orationis, quae est de genere uni-
verso, totas causas saepe continet. Quicquid est enim
illud, in quo quasi certamen est controversiae, quod
Graece *κρινόμενον* dicitur, id ita dici placet, ut tra-
ducatur ad perpetuam quaestionem atque uti de uni-
verso genere dicatur, nisi cum de vero ambigitur,
127 quod quaeri coniectura solet. Dicetur autem non Pe-
ripateticorum more — est enim illorum exercitatio
elegans iam inde ab Aristotele constituta —, sed ali-
quanto nervosius et ita de re communia dicentur, ut
et pro reis multa leniter dicantur et in adversarios
aspere. Augendis vero rebus et contra abiciendis nihil
est quod non perficere possit oratio; quod [et] inter
media argumenta faciendum est quotiescumque dabitur
vel amplificandi vel minuendi locus, et paene infinite
in perorando.

Duae res sunt enim, quae bene tractatae ab ora- 37
tore admirabilem eloquentiam faciant. Quorum alte- 128
rum est, quod Graeci ἠθικὸν vocant, ad naturam et
ad mores et ad omnem vitae consuetudinem accom-
modatum; alterum, quod idem παθητικὸν nominant,
quo perturbantur animi et concitantur, in quo uno
regnat oratio. Illud superius come iucundum, ad beni-
volentiam conciliandam paratum; hoc vehemens in-
censum incitatum, quo causae eripiuntur: quod cum
rapide fertur, sustineri nullo pacto potest. Quo genere 129
nos mediocres aut multo etiam minus, sed magno
semper usi impetu saepe adversarios de statu omni
deiecimus. Nobis pro familiari reo summus orator
non respondit Hortensius; a nobis homo audacissimus
Catilina in senatu accusatus ommutuit; nobis privata
in causa magna et gravi cum coepisset Curio pater
respondere, subito assedit, cum sibi venenis ereptam
memoriam diceret. Quid ego de miserationibus loquar? 130
quibus eo sum usus pluribus quod, etiam si plures
dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinque-
bant; in quo ut viderer excellere non ingenio sed
dolore assequebar. Quae qualiacumque in me sunt —
me ipsum paenitet quanta sint —, sed apparent in
orationibus, etsi carent libri spiritu illo, propter quem
maiora eadem illa cum aguntur quam cum leguntur
videri solent. Nec vero miseratione solum mens iudi- 38
cum permovenda est — qua nos ita dolenter uti so- 131
lemus ut puerum infantem in manibus perorantes
tenuerimus, ut alia in causa excitato reo nobili, sub-
lato etiam filio parvo, plangore et lamentatione com-
plerimus forum —, sed est faciendum etiam, ut irascatur
iudex mitigetur, invideat faveat, contemnat admiretur,
oderit diligat, cupiat fastidiat, speret metuat, laetetur
doleat; qua in varietate duriorum accusatio suppedi-
tabit exempla, mitiorum defensiones meae. Nullo enim 132
modo animus audientis aut incitari aut leniri potest,
qui modus a me non temptatus sit, — dicerem per-

fectum, si ita iudicarem, nec in veritate crimen arrogantiae pertimescerem; sed, ut supra dixi, nulla me ingenii sed magna vis animi inflammat, ut me ipse non teneam; nec umquam is qui audiret incenderetur, nisi ardens ad eum perveniret oratio. Uterer exemplis domesticis, nisi ea legisses, uterer alienis vel Latinis, si ulla reperirem, vel Graecis, si deceret. Sed Crassi perpauca sunt nec ea iudiciorum, nihil Antonii, nihil Cottae, nihil Sulpicii; dicebat melius quam scripsit
133 Hortensius. Verum haec vis, quam quaerimus, quanta sit suspicemur, quoniam exemplum non habemus, aut si exempla sequimur, a Demosthene sumamus et quidem perpetuae dictionis ex eo loco unde in Ctesiphontis iudicio de suis factis, consiliis, meritis in rem publicam aggressus est dicere. Ea profecto oratio in eam formam quae est insita in mentibus nostris, includi sic potest, ut maior eloquentia ne requiratur quidem.

39
134 Sed iam forma [ipsa] restat et χαρακτὴρ ille qui dicitur; qui qualis esse debeat ex his quae supra dicta sunt intellegi potest. Nam et singulorum verborum et collocatorum lumina attigimus; quibus sic abundabit, ut verbum ex ore nullum nisi aut elegans aut grave exeat, ex omnique genere frequentissimae tralationes erunt, quod eae propter similitudinem transferunt animos et referunt ac movent huc et illuc, qui motus cogitationis celeriter agitatus per se ipse delectat. Et reliqua ex collocatione verborum quae sumuntur quasi lumina magnum afferunt ornatum orationi; sunt enim similia illis, quae in amplo ornatu scaenae aut fori appellantur insignia, non quia sola ornent, sed quod
135 excellant. Eadem ratio est horum, quae sunt orationis lumina et quodam modo insignia: cum aut duplicantur iteranturque verba aut breviter commutata ponuntur, aut ab eodem verbo ducitur saepius oratio aut in idem conicitur aut utrumque, aut adiungitur idem iteratum aut idem ad extremum refertur aut

continenter unum verbum non in eadem sententia ponitur; aut cum similiter vel cadunt verba vel desinunt; aut cum sunt contrariis relata contraria; aut cum gradatim sursum versus reditur; aut cum demptis coniunctionibus dissolute plura dicuntur; aut cum aliquid praetereuntes cur id faciamus ostendimus; aut cum corrigimus nosmet ipsos quasi reprehendentes; aut si est aliqua exclamatio vel admirationis vel conquestionis; aut cum eiusdem nominis casus saepius commutantur.

Sed sententiarum ornamenta maiora sunt; quibus 136
quia frequentissime Demosthenes utitur, sunt qui putent idcirco eius eloquentiam maxime esse laudabilem. Et vero nullus fere ab eo locus sine quadam conformatione sententiae dicitur; nec quicquam est aliud dicere nisi omnis aut certe plerasque aliqua specie illuminare sententias: quas cum tu optime, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti aut exemplis? Tantum modo notetur locus. Sic igitur dicet ille, quem 40
expetimus, ut verset saepe multis modis eadem et una 137
in re haereat in eademque commoretur sententia; saepe etiam ut extenuet aliquid, saepe ut irrideat; ut declinet a proposito deflectatque sententiam; ut proponat quid dicturus sit; ut, cum transegerit iam aliquid, definiat; ut se ipse revocet; ut quod dixit iteret; ut argumentum ratione concludat; ut interrogando urgeat; ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat; ut contra ac dicat accipi et sentiri velit; ut addubitet ecquid potius aut quo modo dicat; ut dividat in partis; ut aliquid relinquat ac neglegat; ut ante praemuniat; ut in eo ipso, in quo reprehendatur, culpam in adversarium conferat; ut saepe cum iis qui audiunt, non numquam 138
etiam cum adversario quasi deliberet; ut hominum sermones moresque describat; ut muta quaedam loquentia inducat; ut ab eo quod agitur avertat animos; ut saepe in hilaritatem risumve convertat; ut ante occupet quod videat opponi; ut comparet similitudines;

ut utatur exemplis; ut aliud alii tribuens dispertiat; ut interpellatorem coerceat; ut aliquid reticere se dicat; ut denuntiet quid caveant; ut liberius quid audeat; ut irascatur etiam, ut obiurget aliquando; ut deprecetur, ut supplicet, ut medeatur; ut a proposito declinet aliquantum; ut optet, ut execretur; ut fiat iis apud quos
139 dicet familiaris. Atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequetur: brevitatem, si res petet; saepe etiam rem dicendo subiciet oculis; saepe supra feret quam fieri possit; significatio saepe erit maior quam oratio; saepe hilaritas, saepe vitae naturarumque imitatio.
41 Hoc in genere — nam quasi silvam vides — omnis eluceat oportet eloquentiae magnitudo.

140 Sed haec nisi collocata et quasi structa et nexa verbis ad eam laudem quam volumus aspirare non possunt. De quo cum mihi deinceps viderem esse dicendum, etsi movebant iam me illa quae supra dixeram tamen iis quae secuntur perturbabar magis. Occurrebat enim posse reperiri non invidos solum, quibus referta sunt omnia, sed fautores etiam laudum mearum, qui non censerent eius viri esse, de cuius meritis senatus tanta iudicia fecisset comprobante populo Romano quanta de nullo, de artificio dicendi litteris tam multa mandare. Quibus si nihil aliud responderem nisi me M. Bruto negare roganti noluisse, iusta esset excusatio, cum et amicissimo et praestantissimo viro et recta et
141 honesta petenti satis facere voluissem. Sed si profiterer — quod utinam possem! — me studiosis dicendi praecepta et quasi vias quae ad eloquentiam ferrent traditurum, quis tandem id iustus rerum existimator reprehenderet? Nam quis umquam dubitavit quin in re publica nostra primas eloquentia tenuerit semper urbanis pacatisque rebus, secundas iuris scientia? cum in altera gratiae, gloriae, praesidii plurimum esset, in altera persecutionum cautionumque praeceptio, quae quidem ipsa auxilium ab eloquentia saepe peteret, ea vero repugnante vix suas regiones finesque defenderet.

Cur igitur ius civile docere semper pulchrum fuit ho- 142
minumque clarissimorum discipulis floruerunt domus:
ad dicendum si quis acuat aut adiuvet in eo iuven-
tutem, vituperetur? Nam si vitiosum est dicere ornate,
pellatur omnino e civitate eloquentia; sin ea non modo
eos ornat penes quos est, sed etiam iuvat universam
rem publicam, cur aut discere turpe est quod scire
honestum est aut quod posse pulcherrimum est id non
gloriosum est docere?

'At alterum factitatum est, alterum novum.' Fa- 42
teor; sed utriusque rei causa est. Alteros enim re- 143
spondentes audire sat erat, ut ii qui docerent nullum
sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem
tempore et discentibus satis facerent et consulentibus;
alteri, cum domesticum tempus in cognoscendis com-
ponendisque causis, forense in agendis, relicum in sese
ipsis reficiendis omne consumerent, quem habebant
instituendi aut docendi locum? Atque haud scio an
plerique nostrorum oratorum [contra atque nos] in-
genio plus valuerint quam doctrina; itaque illi dicere
melius quam praecipere, nos contra fortasse possumus.
'At dignitatem docere non habet.' Certe, si quasi in 144
ludo; sed si monendo, si cohortando, si percontando,
si communicando, si interdum etiam una legendo,
audiendo, nescio cur non docendo etiam aliquid ali-
quando si possis meliores facere, cur nolis? An qui-
bus verbis sacrorum alienatio fiat docere honestum
est[, ut est]: quibus ipsa sacra retineri defendique
possint non honestum est? 'At ius profitentur etiam 145
qui nesciunt; eloquentiam autem illi ipsi qui consecuti
sunt tamen ea se valere dissimulant.' Propterea quod
prudentia hominibus grata est, lingua suspecta. Num
igitur aut latere eloquentia potest aut id quod dissi-
mulat effugit aut est periculum ne quis putet in magna
arte et gloriosa turpe esse docere alios id, quod ipsi
fuerit honestissimum discere? Ac fortasse ceteri tec- 146
tiores; ego semper me didicisse prae me tuli. Quid

enim? possem, cum afuissem domo adulescens et horum studiorum causa maria transisissem et doctissimis hominibus referta domus esset et aliquae fortasse inessent in sermone nostro doctrinarum notae cumque vulgo scripta nostra legerentur, dissimulare me didicisse? Quid [erat cur] probarem nisi quod parum fortasse profeceram?

43 Quod cum ita sit, tamen ea quae supra dicta sunt plus in disputando quam ea de quibus dicendum est
147 dignitatis habuerunt. De verbis enim componendis et de syllabis propemodum dinumerandis et dimetiendis loquemur; quae etiam si sunt, sicuti mihi videntur, necessaria, tamen fiunt magnificentius quam docentur. Est id omnino verum, at proprie in hoc dicitur. Nam omnium magnarum artium sicut arborum altitudo nos delectat, radices stirpesque non item; sed esse illa sine his non potest. Me autem sive pervolgatissimus ille versus, qui vetat

Artem pudere proloqui quam factites,

dissimulare non sinit quin delecter, sive tuum studium a me hoc volumen expressit, tamen iis quos aliquid
148 reprehensuros suspicabar respondendum fuit. Quod si ea quae dixi non ita essent, quis tamen se tam durum agrestemque praeberet, qui hanc mihi non daret veniam, ut cum meae forenses artes et actiones publicae concidissent, non me aut desidiae, quod facere non possum, aut maestitiae, cui resisto, potius quam litteris dederem? Quae quidem me antea in iudicia atque in curiam deducebant, nunc oblectant domi; nec vero talibus modo rebus, qualis hic liber continet, sed multo etiam gravioribus et maioribus; quae si erunt perfectae, profecto maximis rebus forensibus nostris [et externis] inclusae et domesticae litterae respondebunt. Sed ad institutam disputationem revertamur.

44 Collocabuntur igitur verba, aut ut inter se quam
149 aptissime cohaereant extrema cum primis eaque sint

quam suavissimis vocibus, aut ut forma ipsa concin-
nitasque verborum conficiat orbem suum, aut ut com-
prehensio numerose et apte cadat. Atque illud primum
videamus quale sit, quod vel maxime desiderat dili-
gentiam, ut fiat quasi structura quaedam nec tamen
fiat operose; nam esset cum infinitus tum puerilis
labor; quod apud Lucilium scite exagitat in Albucio
Scaevola:

Quam lepide lexis compostae ut tesserulae omnes
Arte pavimento atque emblemate vermiculato!

Nolo haec tam minuta constructio appareat; sed tamen 150
stilus exercitatus efficiet facile formulam componendi.
Nam ut in legendo oculus sic animus in dicendo pro-
spiciet quid sequatur, ne extremorum verborum cum
insequentibus primis concursus aut hiulcas voces effi-
ciat aut asperas. Quamvis enim suaves gravesque
sententiae tamen, si incondite positis verbis efferuntur,
offendent aures, quarum est iudicium superbissimum.
Quod quidem Latina lingua sic observat, nemo ut
tam rusticus sit quin vocalis nolit coniungere. In quo 151
quidam etiam Theopompum reprehendunt, quod eas
litteras tantopere fugerit, etsi idem magister eius Iso-
crates fecerat; at non Thucydides, ne ille quidem haud
paulo maior scriptor Plato nec solum in iis sermoni-
bus, qui *διάλογοι* dicuntur, ubi etiam de industria id
faciendum fuit, sed in populari oratione, qua mos est
Athenis laudari in contione eos qui sint in proeliis
interfecti; quae sic probata est, ut eam quotannis, ut
scis, illo die recitari necesse sit. In ea est crebra ista
vocalium concursio, quam magna ex parte ut vitiosam
fugit Demosthenes.

Sed Graeci viderint; nobis ne si cupiamus qui- 45
dem distrahere voces conceditur. Indicant orationes 152
illae ipsae horridulae Catonis, indicant omnes poetae

praeter eos qui, ut versum facerent, saepe hiabant, ut Naevius:

Vos, qui accolitis Histrum fluvium atque algidam

et ibidem:

Quam numquam vobis Grai atque barbari.

At Ennius saepe

Scipio invicte,

et semel quidem nos:

Hoc motu radiantis etesiae in vada ponti.

153 Hoc idem nostri saepius non tulissent, quod Graeci laudare etiam solent. Sed quid ego vocalis? Sine vocalibus saepe brevitatis causa contrahebant, ut ita dicerent: multi' modis, vas' argenteis, palmi' crinibus, tecti' fractis. Quid vero licentius, quam quod hominum etiam nomina contrahebant, quo essent aptiora? nam ut duellum bellum, [et] duis bis, sic Duellium eum qui Poenos classe devicit Bellium nominaverunt, cum superiores appellati essent semper Duelli. Quin etiam verba saepe contrahuntur non usus causa sed aurium. Quo modo enim vester Axilla Ala factus est nisi fuga litterae vastioris? quam litteram etiam e maxillis et taxillis et paxillo et vexillo consuetudo elegans Latini sermonis evellit.
154 Lubenter etiam copulando verba iungebant, ut sodes pro si audes, sis pro si vis. Iam in uno capsis tria verba sunt. Ain pro aisne, nequire pro non quire, malle pro magis velle, nolle pro non velle, dein etiam saepe et exin pro deinde et pro exinde dicimus. Quid, illud non olet unde sit, quod dicitur cum illis, cum autem nobis non dicitur, sed nobiscum? quia si ita diceretur, obscaenius concurrerent litterae, ut etiam modo, nisi autem interposuissem, concurrissent. Ex eo est mecum et tecum, non cum-

te et cum me, ut esset simile illis vobiscum atque nobiscum.

Atque etiam a quibusdam sero iam emendatur 46
antiquitas, qui haec reprehendunt. Nam pro deum 155
atque hominum fidem — deorum aiunt. Ita credo hoc illi nesciebant: an dabat hanc consuetudo licentiam? Itaque idem poeta qui inusitatius contraxerat:

Patris mei meum factum pudet

pro meorum factorum, et

Texitur, exitium examen rapit

pro exitiorum, non dicit liberum, ut plerique loquimur, cum cupidos liberum aut in liberum loco dicimus, sed ut isti volunt:

Neque tuom umquam in gremium extollas
liberorum ex te genus,

et idem:

Namque Aesculapi liberorum.

At ille alter in Chryse non solum:

Cives, antiqui amici maiorum meum,

quod erat usitatum, sed durius etiam:

Consilium socii, augurium atque extum interpretes;

idemque pergit:

Postquam prodigium horriferum, portentum pavos;

quae non sane sunt in omnibus neutris usitata. Nec enim dixerim tam lubenter armum iudicium, — etsi est apud eundem:

Nihilne ad te de iudicio armum accidit? —

quam centuriam fabrum et procum, ut censoriae 156
tabulae locuntur, audeo dicere, non fabrorum aut

procorum; planeque duorum virorum iudicium aut trium virorum capitalium aut decem virorum stlitibus iudicandis dico numquam. Et quid dixit Accius?

Video sepulcra duo duorum corporum;

idemque

Mulier una duom virum.

Quid verum sit intellego; sed alias ita loquor ut concessum est, ut hoc [vel] pro deum dico vel pro deorum, alias ut necesse est, cum trium virum, non virorum, et sestertium, nummum, non sestertiorum, nummorum, quod in his consuetudo varia non est.

47 Quid quod sic loqui, nosse, iudicasse vetant, 157 novisse iubent et iudicavisse? quasi vero nesciamus in hoc genere et plenum verbum recte dici et imminutum usitate. Itaque utrumque Terentius:

Eho tu, cognatum tuom non noras?

post idem

Stilponem inquam noveras.

Sient plenum est, sint imminutum; licet utare utroque. Ergo ibidem:

Quam cara sint quae post carendo intellegunt,
Quamque attinendi magni dominatus sient.

Nec vero reprehenderim

Scripsere alii rem

et scripserunt esse verius sentio, sed consuetudini auribus indulgenti lubenter obsequor.

Isdem campus habet

inquit Ennius; et in templis: EIDEM PROBAVIT; at isdem erat verius, nec tamen eisdem ut opimius; male sonabat isdem: impetratum est a consuetudine

ut peccare suavitatis causa liceret. Et posmeridianas quadrigas quam postmeridianas quadriiugas lubentius dixerim et mehercule quam mehercules. Non scire quidem barbarum iam videtur, nescire dulcius. Ipsum meridiem cur non medidiem? Credo, quod erat insuavius. Una praepositio 158
est af, quae nunc tantum in accepti tabulis manet ac ne his quidem omnium, in reliquo sermone mutata est; nam amovit dicimus et abegit et abstulit, ut iam nescias a'ne verum sit an ab an abs. Quid, si etiam abfugit turpe visum est et abfer noluerunt, aufugit et aufer maluerunt? quae praepositio praeter haec duo verba nullo alio in verbo reperietur. Noti erant et navi et nari, quibus cum IN praeponi oporteret, dulcius visum est ignotos, ignavos, ignaros dicere, quam ut veritas postulabat. Ex usu dicunt et e re publica, quod in altero vocalis excipiebat, in altero esset asperitas, nisi litteram sustulisses, ut exegit, edixit; refecit, rettulit, reddidit: adiuncti verbi prima littera praepositionem commutavit, ut subegit, summovit, sustulit.

Quid in verbis iunctis? quam scite insipientem 48
non insapientem, iniquum non inaequum, trici- 159
pitem non tricapitem, concisum non concaesum! Ex quo quidam pertisum etiam volunt, quod eadem consuetudo non probavit. Quid vero hoc elegantius, quod non fit natura, sed quodam instituto? Indoctus dicimus brevi prima littera, insanus producta, inhumanus brevi, infelix longa. Et, ne multis, quibus in verbis eae primae litterae sunt quae in sapiente atque felice, producte dicitur, in ceteris omnibus breviter; itemque conposuit, consuevit, concrepuit, confecit. Consule veritatem: reprehendet; refer ad auris: probabunt. Quaere cur? ita se dicent iuvari. Voluptati autem aurium morigerari debet oratio. Quin 160
ego ipse, cum scirem ita maiores locutos esse, ut nusquam nisi in vocali aspiratione uterentur, loquebar sic,

ut pulcros, Cetegos, triumpos, Cartaginem dicerem; aliquando, idque sero, convicio aurium cum extorta mihi veritas esset, usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi. Orcivios tamen et Matones, Otones, Caepiones, sepulcra, coronas, lacrimas dicimus, quia per aurium iudicium licet. Burrum semper Ennius, numquam Pyrrhum;

Vi patefecerunt Bruges,

non Phryges, ipsius antiqui declarant libri. Nec enim Graecam litteram adhibebant, nunc autem etiam duas, et cum Phrygum et Phrygibus dicendum esset, absurdum erat aut etiam in barbaris casibus Graecam litteram adhibere aut recto casu solum Graece loqui; tamen et Phryges et Pyrrhum aurium causa dici-
161 mus. Quin etiam, quod iam subrusticum videtur, olim autem politius, eorum verborum, quorum eaedem erant postremae duae litterae, quae sunt in optumus, postremam litteram detrahebant, nisi vocalis insequebatur. Ita non erat ea offensio in versibus, quam nunc fugiunt poetae novi. Sic enim loquebamur:

Qui est omnibu' princeps

non omnibus princeps, et:

Vita illa dignu' locoque

non dignus. Quod si indocta consuetudo tam est artifex suavitatis, quid ab ipsa tandem arte et doc-
162 trina postulari putamus? Haec dixi brevius, quam si hac de re una disputarem — est enim locus hic late patens de natura usuque verborum —, longius autem quam instituta ratio postulabat.

49 Sed quia rerum verborumque iudicium in prudentia est, vocum autem et numerorum aures sunt iudices, et quod illa ad intellegentiam referuntur, haec ad voluptatem, in illis ratio invenit, in his sensus artem. Aut enim neglegenda fuit nobis voluptas aurium, quibus probari videbamur, aut ars eius conciliandae re-

perienda. Duae sunt igitur res, quae permulceant aures, 163
sonus et numerus. De numero mox, nunc de sono quaerimus. Verba, ut supra diximus, legenda sunt potissimum bene sonantia, sed ea non ut poetae exquisita ad sonum, sed sumpta de medio.

Qua pontus Helles, supera Tmolum ac Tauricos:

locorum splendidis nominibus illuminatus est versus, sed proximus inquinatus insuavissima littera:

Finis frugifera et efferta arva Asiae tenet.

Quare bonitate potius nostrorum verborum utamur 164
quam splendore Graecorum, nisi forte sic loqui paenitet:

Qua tempestate Helenam Paris

et quae secuntur. Immo vero ista sequamur asperitatemque fugiamus:

Habeo ego istam perterricrepam

itemque:

Versutiloquas malitias.

Nec solum componentur verba ratione, sed etiam finientur, quoniam id iudicium esse alterum aurium diximus. Et finiuntur aut ipsa compositione aut quasi sua sponte, ut quaedam genera verborum, in quibus ipsis concinnitas inest; quae sive casus habent in exitu similes sive paribus paria redduntur sive opponuntur contraria, suapte natura numerosa sunt, etiam si nihil est factum de industria. In huius concinnitatis con- 165
sectatione Gorgiam fuisse principem accepimus; quo de genere illa nostra sunt in Miloniana: Est enim, iudices, haec non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus. Haec enim talia sunt, ut,

quia referuntur ad quae debent referri, intellegamus 166 non quaesitum esse numerum, sed secutum. Quod fit item in contrariis referendis, ut illa sunt, quibus non modo numerosa oratio sed etiam versus efficitur:

Eam quam nihil accusas damnas —

Condemnas dixisset qui versum effugere vellet —,

bene quam meritam esse autumas
Male merere? id quod scis prodest nihil; id quod nescis obest?

Versum efficit ipsa relatio contrariorum. Idem esset in oratione numerosum: Quod scis, nihil prodest;
50 quod nescis, multum obest. Semper haec, quae Graeci ἀντίθετα nominant, cum contrariis opponuntur contraria, numerum oratorium necessitate ipsa efficiunt
167 etiam sine industria. Hoc genere antiqui iam ante Isocraten delectabantur et maxime Gorgias, cuius in oratione plerumque efficit numerum ipsa concinnitas. Nos etiam in hoc genere frequentes, ut illa sunt in quarto accusationis: Conferte hanc pacem cum illo bello, huius praetoris adventum cum illius imperatoris victoria, huius cohortem impuram cum illius exercitu invicto, huius lubidines cum illius continentia: ab illo qui cepit conditas, ab hoc qui constitutas accepit captas dicetis Syracusas.

168 Ergo et hi numeri sint cogniti et genus illud tertium explicetur quale sit, numerosae et aptae orationis. Quod qui non sentiunt, quas auris habeant aut quid in his hominis simile sit nescio. Meae quidem et perfecto completoque verborum ambitu gaudent et curta sentiunt nec amant redundantia. Quid dico meas? Contiones saepe exclamare vidi, cum apte verba cecidissent. Id enim expectant aures, ut verbis colligetur sententia. 'Non erat hoc apud antiquos.' Et quidem nihil aliud fere non erat; nam et verba elige-

bant et sententias gravis et suavis reperiebant, sed
eas aut vinciebant aut explebant parum. 'Hoc me 169
ipsum delectat' inquiunt. Quid, si antiquissima illa
pictura paucorum colorum magis quam haec iam per-
fecta delectet, illa nobis sit credo repetenda, haec
scilicet repudianda! Nominibus veterum gloriantur.
Habet autem ut in aetatibus auctoritatem senectus,
sic in exemplis antiquitas, quae quidem apud me ipsum
valet plurimum. Nec ego id quod deest antiquitati
flagito potius quam laudo quod est; praesertim cum
[ea] maiora iudicem quae sunt, quam illa quae desunt.
Plus est enim in verbis et in sententiis boni, quibus
illi excellunt, quam in conclusione sententiarum, quam
non habent. Post inventa conclusio est, qua credo 51
usuros veteres illos fuisse, si iam nota atque usurpata
res esset; qua inventa omnes usos magnos oratores
videmus. Sed habet nomen invidiam, cum in oratione 170
iudiciali et forensi numerus [Latine, Graece ῥυθμός]
inesse dicitur. Nimis enim insidiarum ad capiendas
auris adhiberi videtur, si etiam in dicendo numeri ab
oratore quaeruntur. Hoc freti isti et ipsi infracta et
amputata locuntur et eos vituperant qui apta et finita
pronuntiant; si inanibus verbis levibusque sententiis,
iure; sin probae res, lecta verba, quid est cur clau-
dere aut insistere orationem malint quam cum sen-
tentia pariter excurrere? Hic enim invidiosus numerus
nihil affert aliud nisi ut sit apte verbis comprehensa
sententia; quod fit etiam ab antiquis, sed parum tum-
que casu sive natura; et quae valde laudantur apud
illos, ea fere quia sunt conclusa laudantur. Et apud 171
Graecos quidem iam anni prope quadringenti sunt,
cum hoc probatur; nos nuper agnovimus. Ergo Ennio
licuit vetera contemnenti dicere:

Versibus, quos olim Fauni vatesque canebant,

mihi de antiquis eodem modo non licebit? praesertim
cum dicturus non sim ante hunc, ut ille, nec quae

secuntur: Nos ausi reserare; — legi enim audivique nonnullos, quorum propemodum absolute concluderetur oratio. Quod qui non possunt, non est iis satis non contemni, laudari etiam volunt. Ego autem illos ipsos laudo idque merito, quorum se isti imitatores esse dicunt, etsi in iis aliquid desidero, hos vero minime, qui nihil illorum nisi vitium secuntur, cum a bonis absint longissime.

172 Quod si aures tam inhumanas tamque agrestes habent, ne doctissimorum quidem virorum eos movebit auctoritas? Omitto Isocraten discipulosque eius Ephorum et Naucraten, quamquam orationis faciendae et ornandae auctores locupletissimi summi ipsi oratores esse debebant. Sed quis omnium doctior, quis acutior, quis in rebus vel inveniendis vel iudicandis acrior Aristotele fuit? quis porro Isocrati est adversatus infensius? Is igitur versum in oratione vetat esse, numerum iubet. Eius auditor Theodectes in primis, ut Aristoteles saepe significat, politus scriptor atque artifex hoc idem et sentit et praecipit; Theophrastus vero iisdem de rebus etiam accuratius. Quis ergo istos ferat, qui hos auctores non probent? nisi omnino haec
173 esse ab iis praecepta nesciunt. Quod si ita est — nec vero aliter existimo —, quid, ipsi suis sensibus non moventur? nihilne eis inane videtur, nihil inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans? In versu quidem theatra tota exclamant, si fuit una syllaba aut brevior aut longior; nec vero multitudo pedes novit nec ullos numeros tenet nec illud † aut offendit aut curat ut in quo offendit intellegat; et tamen omnium longitudinum et brevitatum in sonis sicut acutarum graviumque vocum iudicium ipsa natura in auribus nostris collocavit.

52 Visne igitur, Brute, totum hunc locum accuratius
174 etiam explicemus quam illi ipsi, qui et haec et alia nobis tradiderunt, an his contenti esse quae ab illis dicta sunt possumus? Sed quid quaero velisne, cum

litteris tuis eruditissime scriptis te id vel maxime velle perspexerim? Primum ergo origo, deinde causa, post natura, tum ad extremum usus ipse explicetur orationis aptae atque numerosae.

Nam qui Isocraten maxime mirantur, hoc in eius summis laudibus ferunt, quod verbis solutis numeros primum adiunxerit. Cum enim videret oratores cum severitate audiri, poetas autem cum voluptate, tum dicitur numeros secutus, quibus etiam in oratione uteretur, cum iocunditatis causa tum ut varietas occurreret satietati. Quod ab iis vere quadam ex parte, 175
non totum dicitur. Nam neminem in eo genere scientius versatum Isocrate confitendum est, sed princeps inveniendi fuit Thrasymachus, cuius omnia nimis etiam extant scripta numerose. Nam, ut paulo ante dixi, paria paribus adiuncta et similiter definita itemque contrariis relata contraria, quae sua sponte, etiam si id non agas, cadunt plerumque numerose, Gorgias primum invenit, sed iis est usus intemperatius. Id autem est genus, ut ante dictum est, ex tribus partibus collocationis alterum. Horum uterque Isocraten 176
aetate praecurrit, ut eos ille moderatione, non inventione vicerit. Est enim, ut in transferendis faciendisque verbis tranquillior sic in ipsis numeris sedatior. Gorgias autem avidior est generis eius et his festivitatibus — sic enim ipse censet — insolentius abutitur; quas Isocrates tamen, cum audivisset adulescens in Thessalia senem iam Gorgiam, moderatius temperavit. Quin etiam se ipse tantum quantum aetate procedebat — prope enim centum confecit annos — relaxarat a nimia necessitate numerorum, quod declarat in eo libro quem ad Philippum Macedonem scripsit, cum iam admodum esset senex; in quo dicit sese minus iam servire numeris quam solitus esset. Ita non modo superiores sed etiam se ipse correxerat.

Quoniam igitur habemus aptae orationis eos prin- 53
cipes auctoresque quos diximus et origo inventa est, 177

causa quaeratur. Quae sic aperta est, ut mirer veteres
non esse commotos, praesertim cum, ut fit, fortuito
saepe aliquid concluse apteque dicerent. Quod cum
animos hominum aurisque pepulisset, ut intellegi posset
id quod casus effudisset cecidisse iucunde, notandum
certe genus atque ipsi sibi imitandi fuerunt. Aures
ipsae enim vel animus aurium nuntio naturalem quan-
178 dam in se continet vocum omnium mensionem. Itaque
et longiora et breviora iudicat et perfecta ac moderata
semper expectat; mutila sentit quaedam et quasi de-
curtata, quibus tanquam debito fraudetur offenditur,
productiora aliqua et quasi immoderatius excurrentia,
quae magis etiam aspernantur aures; quod cum in
plerisque tum in hoc genere nimium quod est offendit
vehementius quam id quod videtur parum. Ut igitur
poeticae versus inventus est terminatione aurium, obser-
vatione prudentium, sic in oratione animadversum est,
multo illud quidem serius, sed eadem natura admonente,
esse quosdam certos cursus conclusionesque verborum.
179 Quoniam igitur causam quoque ostendimus, na-
turam nunc — id enim erat tertium — si placet ex-
plicemus; quae disputatio non huius instituti sermonis
est, sed artis intimae. Quaeri enim potest, qui sit
orationis numerus et ubi sit positus et natus ex quo,
et is unusne sit an duo an plures quaque ratione com-
ponatur et ad quam rem et quando et quo loco et
180 quem ad modum adhibitus aliquid voluptatis afferat. Sed
ut in plerisque rebus sic in hac duplex est conside-
randi via, quarum altera est longior, brevior altera,
54 eadem etiam planior. Est autem longioris prima illa
quaestio sitne omnino ulla numerosa oratio; quibus-
dam enim non videtur, quia nihil insit in ea certi ut
in versibus, et quod ipsi, qui affirment esse eos nu-
meros, rationem cur sint non queant reddere. Deinde,
si sit numerus in oratione, qualis sit aut quales, et
e poeticisne numeris an ex alio genere quodam et, si
e poeticis, quis eorum sit aut qui; namque aliis unus

modo aliis plures aliis omnes idem videntur. Deinde,
quicumque sunt sive unus sive plures, communesne
sint omni generi orationis — quoniam aliud genus
est narrandi aliud persuadendi aliud docendi —, an
dispares numeri cuique orationis generi accommoden-
tur; si communes, qui sint; si dispares, quid intersit,
et cur non aeque in oratione atque in versu numerus
appareat. Deinde, quod dicitur in oratione numerosum, 181
id utrum numero solum efficiatur, an etiam vel com-
positione quadam vel genere verborum; an sit suum
cuiusque, ut numerus intervallis, compositio vocibus,
genus ipsum verborum quasi quaedam forma et lumen
orationis appareat, sitque omnium fons compositio ex
eaque et numerus efficiatur et ea quae dicuntur ora-
tionis quasi formae et lumina, quae, ut dixi, Graeci
vocant σχήματα. At non est unum nec idem, quod voce 182
iucundum est et quod moderatione absolutum et quod
inluminatum genere verborum; quamquam id quidem
finitimum est numero, quia per se plerumque per-
fectum est; compositio autem ab utroque differt, quae
tota servit gravitati vocum aut suavitati. Haec igitur
fere sunt in quibus rei natura quaerenda sit.

Esse ergo in oratione numerum quendam non est 55
difficile cognoscere. Iudicat enim sensus; in quo est 183
iniquum quod accidit non agnoscere, si cur id accidat
reperire nequeamus. Neque enim ipse versus ratione
est cognitus, sed natura atque sensu, quem dimensa
ratio docuit quid acciderit. Ita notatio naturae et
animadversio peperit artem. Sed in versibus res est
apertior, quanquam etiam a modis quibusdam cantu
remoto soluta esse videatur oratio maximeque id in
optimo quoque eorum poetarum qui λυρικοὶ a Graecis
nominantur, quos cum cantu spoliaveris, nuda paene
remanet oratio. Quorum similia sunt quaedam etiam 184
apud nostros, velut illa in Thyeste:

Quemnam te esse dicam? qui tarda in se-
necta

et quae secuntur; quae, nisi cum tibicen accessit, ora-
tionis sunt solutae simillima. At comicorum senarii
propter similitudinem sermonis sic saepe sunt abiecti,
ut non numquam vix in eis numerus et versus in-
tellegi possit. Quo est ad inveniendum difficilior in
185 oratione numerus quam in versibus. Omnino duo sunt,
quae condiant orationem, verborum numerorumque iu-
cunditas. In verbis inest quasi materia quaedam, in
numero autem expolitio. Sed ut ceteris in rebus ne-
186 cessitatis inventa antiquiora sunt quam voluptatis[. Ita-
que et Herodotus et eadem superiorque aetas numero
caruit nisi quando temere ac fortuito, et scriptores
perveteres de numero nihil omnino, de oratione prae-
cepta multa nobis reliquerunt.] — nam quod et facilius
est et magis necessarium, id semper ante cognoscitur —,
56 ita translata aut facta aut coniuncta verba facile sunt
cognita, quia sumebantur e consuetudine cotidianoque
sermone. Numerus autem non domo depromebatur
neque habebat aliquam necessitudinem aut cognatio-
nem cum oratione. Itaque serius aliquanto notatus
et cognitus quasi quandam palaestram et externa linia-
187 menta orationi attulit. Quod si et angusta quaedam
atque concisa et alia est dilatata et fusa oratio, necesse
est id non litterarum accidere natura, sed intervallorum
longorum et brevium varietate; quibus implicata atque
permixta oratio quoniam tum stabilis est tum volu-
bilis, necesse est eius modi naturam numeris contineri.
Nam circumitus ille, quem saepe iam diximus, incita-
tior numero ipso fertur et labitur, quoad perveniat
ad finem et insistat. Perspicuum est igitur numeris
astrictam orationem esse debere, carere versibus.

188 Sed hi numeri poeticine sint an ex alio genere
quodam deinceps est videndum. Nullus est igitur
numerus extra poeticos, propterea quod definita sunt
genera numerorum. Nam omnis talis est, ut unus sit
e tribus. Pes enim, qui adhibetur ad numeros, par-
titur in tria, ut necesse sit partem pedis aut aequalem

esse alteri parti aut altero tanto aut sesqui esse maiorem. Ita fit aequalis dactylus, duplex iambus, sesquiplex paean; qui pedes in orationem non cadere qui possunt? quibus ordine locatis quod efficitur numerosum sit necesse est. Sed quaeritur quo numero aut 189 quibus potissimum sit utendum. Incidere vero omnis in orationem etiam ex hoc intellegi potest, quod versus saepe in oratione per imprudentiam dicimus. Est id vehementer vitiosum, sed non attendimus neque exaudimus nosmet ipsos; senarios vero et Hipponacteos effugere vix possumus; magnam enim partem ex iambis nostra constat oratio. Sed tamen eos versus facile agnoscit auditor; sunt enim usitatissimi; inculcamus autem per imprudentiam saepe etiam minus usitatos, sed tamen versus: vitiosum genus et longa animi provisione fugiendum. Elegit ex multis Isocrati libris 190 triginta fortasse versus Hieronymus Peripateticus in primis nobilis, plerosque senarios, sed etiam anapaestos; quo quid potest esse turpius? Etsi in legendo fecit malitiose; prima enim syllaba dempta ex primo verbo sententiae postremum ad verbum primam rursus syllabam adiunxit insequentis sententiae: ita factus est anapaestus is qui Aristophaneus nominatur; quod ne accidat observari nec potest nec necesse est. Sed tamen hic corrector in eo ipso loco quo reprehendit ut a me animum adversum est studiose inquirente in eum, immittit imprudens ipse senarium. Sit igitur hoc cognitum in solutis etiam verbis inesse numeros eosdemque esse oratorios qui sint poetici.

Sequitur ergo ut qui maxime cadant in orationem 57 aptam numeri videndum sit. Sunt enim qui iambicum 191 putent, quod sit orationis simillimus, qua de causa ratione potissimum propter similitudinem veritatis adhibeatur in fabulis, quod ille dactylicus numerus hexametrorum magniloquentiae sit accommodatior. Ephorus autem, levis ipse orator et profectus ex optima disciplina, paeana sequitur aut dactylum, fugit

autem spondeum et trochaeum. Quod enim paean habeat tris brevis, dactylus autem duas, brevitate et celeritate syllabarum labi putat verba proclivius contraque accidere in spondeo et trochaeo; quod alter e longis constet alter e brevibus, fieri alteram nimis incitatam alteram nimis tardam orationem, neutram
192 temperatam. Sed et illi priores errant et Ephorus in culpa est. Nam et qui paeana praetereunt, non vident mollissimum a sese numerum eumdemque amplissimum praeteriri. Quod longe Aristoteli videtur secus, qui iudicat heroum numerum grandiorem quam desideret soluta oratio, iambum autem nimis e vulgari esse sermone. Ita neque humilem et abiectam orationem nec nimis altam et exaggeratam probat, plenam tamen eam vult esse gravitatis, ut eos qui audient ad ma-
193 iorem admirationem possit traducere. Trochaeum autem, qui est eodem spatio quo choreus, cordacem appellat, quia contractio et brevitas dignitatem non habeat. Ita paeana probat eoque ait uti omnis, sed ipsos non sentire, cum utantur; esse autem tertium ac medium inter illos, et ita factos eos pedes esse, ut in eis singulis modus insit aut sesquiplex aut duplex aut par. Itaque illi, de quibus ante dixi, tantummodo commoditatis
194 habuerunt rationem, nullam dignitatis. Iambus enim et dactylus in versum cadunt maxime; itaque ut versum fugimus in oratione, sic hi sunt evitandi continuati pedes; aliud enim quiddam est oratio nec quicquam inimicius quam illa versibus; paean autem minime est aptus ad versum, quo libentius eum recepit oratio. Ephorus vero ne spondeum quidem, quem fugit, intellegit esse aequalem dactylo, quem probat. Syllabis enim metiendos pedes, non intervallis existimat; quod idem facit in trochaeo, qui temporibus et intervallis est par iambo, sed eo vitiosus in oratione, si ponatur extremus, quod verba melius in syllabas longiores cadunt. Atque haec, quae sunt apud Aristotelen, eadem
195a Theophrasto Theodecteque de paeane dicuntur. Ego

autem sentio omnis in oratione esse quasi permixtos
et confusos pedes, nec enim effugere possemus anim-
adversionem, si semper isdem uteremur, quia nec
numerosa esse, ut poema, neque extra numerum, ut
sermo vulgi, esse debet oratio — alterum nimis est
vinctum, ut de industria factum appareat, alterum
nimis dissolutum, ut pervagatum ac vulgare videatur;
ut ab altero non delectere, alterum oderis —; sit 196
igitur, ut supra dixi, permixta et temperata numeris
nec dissoluta nec tota numerosa, paeane maxime, quo-
niam optimus auctor ita censet, sed reliquis etiam
numeris, quos ille praeterit, temperata.

Quos autem numeros cum quibus tanquam pur- 58
puram misceri oporteat nunc dicendum est atque etiam
quibus orationis generibus sint quique accommodatis-
simi. Iambus enim frequentissimus est in iis quae
demisso atque humili sermone dicuntur; paean autem 197
in amplioribus, in utroque dactylus. Itaque in varia
et perpetua oratione hi sunt inter se miscendi et
temperandi. Sic minime animadvertetur delectationis
aucupium et quadrandae orationis industria; quae late-
bit eo magis, si et verborum et sententiarum ponderi-
bus utemur. Nam qui audiunt haec duo animadvertunt
et iucunda sibi censent, verba dico et sententias, eaque
dum animis attentis admirantes excipiunt, fugit eos et
praetervolat numerus; qui tamen si abesset, illa ipsa
delectarent minus. Nec vero is cursus est numerorum 198
— orationis dico, nam est longe aliter in versibus —,
nihil ut fiat extra modum; nam id quidem esset poema;
sed omnis nec claudicans nec quasi fluctuans et aequa-
biliter constanterque ingrediens numerosa habetur oratio.
Atque id in dicendo numerosum putatur, non quod
totum constat e numeris, sed quod ad numeros pro-
xime accedit; quo etiam difficilius est oratione uti
quam versibus, quod in illis certa quaedam et definita
lex est, quam sequi sit necesse; in dicendo autem
nihil est propositum, nisi aut ne immoderata aut an-

gusta aut dissoluta aut fluens sit oratio. Itaque non sunt in ea tamquam tibicini percussionum modi, sed universa comprehensio et species orationis clausa et terminata est, quod voluptate aurium iudicatur.

59 Solet autem quaeri totone in ambitu verborum
199 numeri tenendi sint an in primis partibus atque in extremis; plerique enim censent cadere tantum numerose oportere terminarique sententiam. Est autem, ut id maxime deceat, non ut solum; ponendus est enim ille ambitus, non abiciendus. Quare cum aures extremum semper expectent in eoque adquiescant, id vacare numero non oportet, sed ad hunc exitum tamen a principio ferri debet verborum illa comprehensio et tota a capite ita fluere, ut ad extremum veniens ipsa con-
200 sistat. Id autem bona disciplina exercitatis, qui et multa scripserint et quaecumque etiam sine scripto dicerent similia scriptorum effecerint, non erit difficillimum. Ante enim circumscribitur mente sententia confestimque verba concurrunt, quae mens eadem, qua nihil est celerius, statim dimittit, ut suo quodque loco respondeat; quorum discriptus ordo alias alia terminatione concluditur. Atque omnia illa et prima et
201 media verba spectare debent ad ultimum. Interdum enim cursus est in oratione incitatior, interdum moderata ingressio, ut iam a principio videndum sit quem ad modum velis venire ad extremum. Nec in numeris magis quam in reliquis ornamentis orationis, eadem cum faciamus quae poetae, effugimus tamen in oratione poematis similitudinem. Est enim in utroque et materia et tractatio: materia in verbis, trac-
60 tatio in conlocatione verborum. Ternae autem sunt utriusque partes: verborum tralatum, novum, priscum — nam de propriis nihil hoc loco dicimus —; collocationis autem eae, quas diximus, compositio, concin-
202 nitas, numerus. Sed in utroque frequentiores sunt et liberiores poetae; nam et transferunt verba cum crebrius tum etiam audacius et priscis libentius utuntur

et liberius novis. Quod idem fit in numeris, in quibus quasi necessitati parere coguntur. Sed tamen haec nec nimis esse diversa neque nullo modo coniuncta intellegi licet. Ita fit ut non item in oratione ut in versu numerus extet idque quod numerosum in oratione dicitur non semper numero fiat, sed non numquam aut concinnitate aut constructione verborum. Ita si numerus orationis quaeritur qui sit, omnis est, 203 sed alius alio melior atque aptior; si locus, in omni parte verborum; si unde ortus sit, ex aurium voluptate, si componendorum ratio, dicetur alio loco, quia pertinet ad usum, quae pars quarta et extrema nobis in dividendo fuit; si ad quam rem adhibeatur, ad delectationem; si quando, semper; si quo loco, in tota continuatione verborum; si quae res efficiat voluptatem, eadem quae in versibus, quorum modum notat ars, sed aures ipsae tacito eum sensu sine arte definiunt.

Satis multa de natura; sequitur usus, de quo est 61 accuratius disputandum. In quo quaesitum est in 204 totone circumitu illo orationis, quem Graeci *περίοδον*, nos tum ambitum, tum circumitum, tum comprehensionem aut continuationem aut circumscriptionem dicimus, an in principiis solum an in extremis an in utraque parte numerus tenendus sit; deinde cum aliud videatur esse numerus aliud numerosum, quid intersit. Tum autem in omnibusne numeris aequaliter particulas 205 deceat incidere an facere alias breviores alias longiores, idque quando aut cur; quibusque partibus, pluribusne an singulis, imparibus an aequalibus, et quando aut istis aut illis sit utendum; quaeque inter se aptissime conlocentur et quo modo, an omnino nulla sit in eo genere distinctio; quodque ad rem maxime pertinet, qua ratione numerosa fiat oratio. Explicandum etiam 206 est unde orta sit forma verborum dicendumque quantos circumitus facere deceat deque eorum particulis et tamquam incisionibus disserendum est quaerendumque

utrum una species et longitudo sit earum anne plures et, si plures, quo loco aut quando quoque genere uti oporteat. Postremo totius generis utilitas explicanda est, quae quidem patet latius; non ad unam enim rem aliquam, sed ad plures accommodatur.

207 Ac licet non ad singula respondentem de universo genere sic dicere, ut etiam singulis satis responsum esse videatur. Remotis igitur reliquis generibus unum selegimus hoc, quod in causis foroque versatur, de quo diceremus. Ergo in aliis, id est in historia et in eo quod appellamus ἐπιδεικτικόν, placet omnia dici Isocrateo Theopompeoque more illa circumscriptione ambituque, ut tamquam in orbe inclusa currat oratio, quoad insistat in singulis perfectis absolutisque sen-
208 tentiis. Itaque posteaquam est nata haec vel circumscriptio vel comprehensio vel continuatio vel ambitus, si ita licet dicere, nemo, qui aliquo esset in numero, scripsit orationem generis eius quod esset ad delectationem comparatum remotumque a iudiciis forensique certamine, quin redigeret omnis fere in quadrum numerumque sententias. Nam cum is est auditor qui non vereatur ne compositae orationis insidiis sua fides adtemptetur, gratiam quoque habet oratori voluptati
62 aurium servienti. Genus autem hoc orationis neque
209 totum adsumendum est ad causas forenses neque omnino repudiandum; si enim semper utare, cum satietatem affert tum quale sit etiam ab imperitis agnoscitur; detrahit praeterea actionis dolorem, aufert humanum sensum auditoris, tollit funditus veritatem et fidem.

Sed quoniam adhibenda non numquam est, primum videndum est quo loco, deinde quam diu retinenda sit,
210 tum quot modis commutanda. Adhibenda est igitur numerosa oratio, si aut laudandum est aliquid ornatius, ut nos in accusationis secundo de Siciliae laude diximus, ut in senatu de consulatu [meo], aut exponenda narratio, quae plus dignitatis desiderat quam doloris,

ut in quarto accusationis de Hennensi Cerere, de Segestana Diana, de Syracusarum situ diximus. Saepe etiam in amplificanda re concessu omnium funditur numerose et volubiliter oratio. Id nos fortasse non perfecimus, conati quidem saepissime sumus; quod plurimis locis perorationes nostrae voluisse nos atque animo contendisse declarant. Id autem tum valet, cum is qui audit ab oratore iam obsessus est ac tenetur. Non enim id agit, ut insidietur et observet, sed iam favet processumque volt dicendique vim admirans non anquirit quid reprehendat. Haec autem 211 forma retinenda non diu est, non dico in peroratione, quam ipsam includit, sed in orationis reliquis partibus. Nam cum sis iis locis usus quibus ostendi licere, transferenda tota dictio est ad illa quae nescio cur, cum Graeci *κόμματα* et *κῶλα* nominent, nos non recte *incisa* et *membra* dicamus. Neque enim esse possunt rebus ignotis nota nomina, sed cum verba aut suavitatis aut inopiae causa transferre soleamus, in omnibus hoc fit artibus, ut, cum id appellandum sit quod propter rerum ignorationem ipsarum nullum habuerit ante nomen, necessitas cogat aut novum facere verbum aut a simili mutuari.

Quo autem pacto deceat incise membratimve dici 63 iam videbimus; nunc quot modis mutentur compre- 212 hensiones conclusionesque dicendum est. Fluit omnino numerus a primo tum incitatius brevitate pedum, tum proceritate tardius. Cursum contentiones magis requirunt, expositiones rerum tarditatem. Insistit autem ambitus modis pluribus, e quibus unum est secuta Asia maxime, qui dichoreus vocatur, cum duo extremi chorei sunt, id est e singulis longis et brevibus. Explanandum est enim, quod ab aliis eidem pedes aliis vocabulis nominantur. Dichoreus non est ille quidem 213 sua sponte vitiosus in clausulis, sed in orationis numero nihil est tam vitiosum quam si semper est idem. Cadit autem per se ille ipse praeclare, quo etiam sa-

tietas formidanda est magis. Me stante C. Carbo C. F.
tribunus plebis in contione dixit his verbis: O Marce
Druse, patrem appello — haec quidem duo binis
pedibus incisim; deinde membratim: Tu dicere so-
lebas sacram esse rem publicam; — haec item
214 membra ternis; post ambitus: Quicumque eam vio-
lavissent, ab omnibus esse ei poenas persolu-
tas; — dichoreus; nihil enim ad rem, extrema illa
longa sit an brevis; deinde: Patris dictum sapiens
temeritas filii comprobavit — hoc dichoreo tantus
clamor contionis excitatus est, ut admirabile esset.
Quaero nonne id numerus effecerit? Verborum ordinem
immuta, fac sic: Comprobavit filii temeritas, iam
nihil erit, etsi temeritas ex tribus brevibus et longa
est, quem Aristoteles ut optimum probat, a quo dis-
215 sentio. 'At eadem verba, eadem sententia.' Animo
istuc satis est, auribus non satis. Sed id crebrius
fieri non oportet; primum enim numerus agnoscitur,
deinde satiat, postea cognita facilitate contemnitur.

64 Sed sunt clausulae plures, quae numerose et iu-
cunde cadant. Nam et creticus, qui est e longa et
brevi et longa, et eius aequalis paean, qui spatio par
est, syllaba longior, qui commodissime putatur in so-
lutam orationem inligari, cum sit duplex. Nam aut e
longa est et tribus brevibus, qui numerus in primo
viget, iacet in extremo, aut e totidem brevibus et
longa, [in] quem optume cadere censent veteres; ego
216 non plane reicio, sed alios antepono. Ne spondius
quidem funditus est repudiandus, etsi, quod est e
longis duabus, hebetior videtur et tardior; habet tamen
stabilem quemdam et non expertem dignitatis gradum,
in incisionibus vero multo magis et in membris; pau-
citatem enim pedum gravitate sua et tarditate com-
pensat. Sed hos cum in clausulis pedes nomino, non
loquor de uno pede extremo: adiungo, quod minimum
217 sit, proximum superiorem, saepe etiam tertium. Ne
iambus quidem, qui est e brevi et longa, aut par choreo

qui habet tris breves trochaeus, sed spatio par, non
syllabis, aut etiam dactylus, qui est e longa et duabus
brevibus, si est proximus a postremo, parum volu-
biliter pervenit ad extremum, si est extremus choreus
aut spondius; numquam enim interest uter sit eorum
in pede extremo. Sed idem hi tres pedes male con-
cludunt, si quis eorum in extremo locatus est, nisi
cum pro cretico postremus est dactylus; nihil enim
interest dactylus sit extremus an creticus, quia po-
strema syllaba brevis an longa sit ne in versu quidem
refert. Quare etiam paeana qui dixit aptiorem, in quo 218
esset longa postrema, vidit parum, quoniam nihil ad
rem est, postrema quam longa sit. Iam paean, quod
plures habeat syllabas quam tris, numerus a quibus-
dam, non pes habetur. Est quidem, ut inter omnis
constat antiquos, Aristotelem, Theophrastum, Theo-
decten, Ephorum, unus aptissimus orationi vel orienti
vel mediae; putant illi etiam cadenti, quo loco mihi
videtur aptior creticus. Dochmius autem e quinque
syllabis, brevi, duabus longis, brevi, longa, ut est hoc:
Amicos tenes, quovis loco aptus est, dum semel
ponatur: iteratus aut continuatus numerum apertum
et nimis insignem facit. His igitur tot commutatio- 65
nibus tamque variis si utemur, nec deprehendetur ma- 219
nifesto quid a nobis de industria fiat et occurretur
satietati. Et quia non numero solum numerosa oratio
sed et compositione fit et genere, quod ante dictum
est, concinnitatis — compositione potest intellegi, quom
ita structa verba sunt, ut numerus non quaesitus sed
ipse secutus esse videatur, ut apud Crassum: *Nam
ubi lubido dominatur, innocentiae leve prae-
sidium est*; ordo enim verborum efficit numerum
sine ulla aperta oratoris industria —; itaque si quae
veteres illi, Herodotum dico et Thucydidem totamque
eam aetatem, apte numeroseque dixerunt, ea non nu-
mero quaesito, sed verborum conlocatione ceciderunt.
Formae vero quaedam sunt orationis, in quibus ea 220

concinnitas est ut sequatur numerus necessario. Nam cum aut par pari refertur aut contrarium contrario opponitur aut quae similiter cadunt verba verbis comparantur, quidquid ita concluditur, plerumque fit ut numerose cadat, quo de genere cum exemplis supra diximus; ut haec quoque copia facultatem afferat non semper eodem modo desinendi. Nec tamen haec ita sunt arta et astricta, ut ea, cum velimus, laxare nequeamus. Multum interest utrum numerosa sit, id est similis numerorum, an plane e numeris constet oratio; alterum si fit, intolerabile vitium est, alterum nisi fit, dissipata et inculta et fluens est oratio.

66 221 Sed quoniam non modo non frequenter verum etiam raro in veris causis aut forensibus circumscripte numeroseque dicendum est, sequi videtur, ut videamus quae sint illa quae supra dixi incisa, quae membra. Haec enim in veris causis maximam partem orationis optinent. Constat enim ille ambitus et plena comprehensio e quattuor fere partibus, quae membra dicimus, ut et aures impleat et neque brevior sit quam satis sit neque longior. Quamquam utrumque non numquam vel potius saepe accidit, ut aut citius insistendum sit aut longius procedendum, ne brevitas defrudasse auris videatur neve longitudo obtudisse. Sed habeo mediocritatis rationem; nec enim loquor
222 de versu et est liberior aliquanto oratio. [E quattuor igitur quasi hexametrorum instar versuum quod sit constat fere plena comprehensio.] His igitur singulis versibus quasi nodi apparent continuationis, quos in ambitu coniungimus. Sin membratim volumus dicere, insistimus atque, cum opus est, ab isto cursu invidioso facile nos et saepe diiungimus. Sed nihil tam debet esse numerosum quam hoc, quod minime apparet et valet plurimum. Ex hoc genere illud est Crassi: *Missos faciant patronos; ipsi prodeant;* — nisi intervallo dixisset *ipsi prodeant*, sensisset profecto se fudisse senarium; omnino melius caderet *prodeant*

ipsi; sed de genere nunc disputo; — cur clande- 223
stinis consiliis nos oppugnant? cur de perfugis
nostris copias comparant contra nos? Prima
sunt illa duo, quae κόμματα Graeci vocant, nos in-
cisa dicimus; deinde tertium κῶλον illi, nos mem-
brum; sequitur non longa — ex duobus enim versi-
bus, id est membris, perfecta comprehensio est et in
spondios cadit; et Crassus quidem sic plerumque dice-
bat, idque ipse genus dicendi maxime probo. Sed quae 67
incisim aut membratim efferuntur, ea vel aptissime
cadere debent, ut est apud me: *Domus tibi deerat?
at habebas. Pecunia superabat? at egebas*; haec
incise dicta sunt quattuor; at membratim quae sequuntur 224
duo: *Incurristi amens in columnas, in alienos
insanus insanisti.* Deinde omnia tamquam crepidine
quadam comprehensione longiore sustinentur: *Depres-
sam, caecam, iacentem domum pluris quam
te et quam fortunas tuas aestimasti.* Dichoreo
finitur. At spondeis proximum illud. Nam in his,
quibus ut pugiunculis uti oportet, brevitas facit ipsa
liberiores pedes; saepe enim singulis utendum est,
plerumque binis, et utrisque addi pedis pars potest,
non fere ternis amplius. Incisim autem et membratim 225
tractata oratio in veris causis plurimum valet, maxu-
meque iis locis, cum aut arguas aut refellas, ut nos
in Corneliana secunda: *O callidos homines, o rem
excogitatam, o ingenia metuenda!* Membratim
adhuc; deinde caesim: *Diximus*, rursus membratim:
Testis dare volumus. Extrema sequitur compre-
hensio, sed ex duobus membris, qua non potest esse
brevior: *Quem, quaeso, nostrum fefellit ita vos
esse facturos?* Nec ullum genus est dicendi aut 226
melius aut fortius quam binis aut ternis ferire verbis,
non nunquam singulis, paulo alias pluribus, inter quae
variis clausulis interponit se raro numerosa compre-
hensio; quam perverse fugiens Hegesias, dum ille quo-
que imitari Lysian volt alterum paene Demosthenen,

saltat incidens particulas. Et is quidem non minus sententiis peccat quam verbis, ut non quaerat quem appellet ineptum qui illum cognoverit. Sed ego illa Crassi et nostra posui, ut qui vellet auribus ipsis quid numerosum etiam in minimis particulis orationis esset iudicaret. Et quoniam plura de numerosa oratione diximus quam quisquam ante nos, nunc de eius generis utilitate dicemus.

68 Nihil enim est aliud, Brute, quod quidem tu mi-
227 nime omnium ignoras, pulchre et oratorie dicere nisi optimis sententiis verbisque lectissimis dicere. Et nec sententia ulla est, quae fructum oratori ferat, nisi apte exposita atque absolute, nec verborum lumen apparet nisi diligenter collocatorum, et horum utrumque numerus inlustrat; numerus autem — saepe enim hoc testandum est — non modo non poetice vinctus verum etiam fugiens illum eique omnium dissimillimus; non quin idem sint numeri non modo oratorum et poetarum verum omnino loquentium, denique etiam sonantium omnium quae metiri auribus possumus, sed ordo pedum facit, ut id quod pronuntiatur aut ora-
228 tionis aut poematis simile videatur. Hanc igitur, sive compositionem sive perfectionem sive numerum vocari placet, adhibere necesse est, si ornate velis dicere, non solum, quod ait Aristoteles et Theophrastus, ne infinite feratur ut flumen oratio, quae non aut spiritu pronuntiantis aut interductu librarii, sed numero coacta debet insistere, verum etiam quod multo maiorem habent apta vim quam soluta. Ut enim athletas nec multo secus gladiatores videmus nihil nec vitando facere caute nec petendo vehementer, in quo non motus hic habeat palaestram quamdam, ut quicquid in his rebus fiat utiliter ad pugnam idem ad aspectum etiam sit venustum, sic orator nec plagam gravem facit, nisi petitio fuit apta, nec satis tecte declinat impetum, nisi etiam in cedendo quid deceat intellegit.
229 Itaque qualis eorum motus quos ἀπαλαίστρους Graeci

vocant, talis horum mihi videtur oratio, qui non clau-
dunt numeris sententias, tantumque abest ut — quod
ii qui hoc aut magistrorum inopia aut ingenii tardi-
tate aut laboris fuga non sunt assecuti solent dicere
— enervetur oratio compositione verborum, ut aliter
in ea nec impetus ullus nec vis esse possit. Sed 69
magnam exercitationem res flagitat, ne quid eorum
qui genus hoc secuti non tenuerunt simile faciamus,
ne aut verba traiciamus aperte, quo melius aut cadat
aut volvatur oratio; quod se L. Caelius Antipater in 230
prooemio belli Punici nisi necessario facturum negat.
O virum simplicem, qui nos nihil celet, sapientem,
qui serviendum necessitati putet! Sed hic omnino
rudis; nobis autem in scribendo atque in dicendo
necessitatis excusatio non probatur; nihil est enim
necesse, et si quid esset, id necesse tamen non erat
confiteri. Et hic quidem, qui hanc a Laelio, ad quem
scripsit, cui se purgat, veniam petit, et utitur ea tra-
iectione verborum et nihilo tamen aptius explet con-
cluditque sententias. Apud alios autem et Asiaticos
maxume numero servientes inculcata reperias inania
quaedam verba quasi complementa numerorum. Sunt
etiam qui illo vitio, quod ab Hegesia maxime fluxit,
infringendis concidendisque numeris in quoddam genus
abiectum incidant versiculorum simillimum. Tertium 231
est, in quo fuerunt fratres illi Asiaticorum rhetorum
principes Hierocles et Menecles minime mea sententia
contemnendi. Etsi enim a forma veritatis et ab Atti-
corum regula absunt, tamen hoc vitium compensant
vel facultate vel copia. Sed apud eos varietas non
erat, quod omnia fere concludebantur uno modo. Quae
vitia qui fugerit, ut neque verbum ita traiciat ut id
de industria factum intellegatur, neque inferciens verba
quasi rimas expleat, nec minutos numeros sequens
concidat delumbetque sententias, nec sine ulla commu-
tatione in eodem semper versetur genere numerorum,
is omnia fere vitia vitaverit. Nam de laudibus multa

diximus, quibus sunt illa perspicue vitia contraria.
70 Quantum autem sit apte dicere, experiri licet, si aut
232 compositi oratoris bene structam collocationem dis-
solvas permutatione verborum; — corrumpatur enim
tota res, ut [et] haec nostra in Corneliana et deinceps
omnia: Neque me divitiae movent, quibus om-
nis Africanos et Laelios multi venalicii mer-
catoresque superarunt; immuta paululum, ut sit
multi superarunt mercatores venaliciique, per-
ierit tota res; et quae secuntur: Neque vestis aut
caelatum aurum et argentum, quo nostros ve-
teres Marcellos Maximosque multi eunuchi e
Syria Aegyptoque vicerunt; verba permuta sic,
ut sit vicerunt eunuchi e Syria Aegyptoque;
adde tertium: Neque vero ornamenta ista villa-
rum, quibus L. Paulum et L. Mummium, qui
rebus his urbem Italiamque omnem referse-
runt, ab aliquo video perfacile Deliaco aut
Syro potuisse superari; fac ita, potuisse su-
233 perari ab aliquo Syro aut Deliaco: videsne, ut
ordine verborum paululum commutato, isdem tamen
verbis stante sententia, ad nihilum omnia recidant,
cum sint ex aptis dissoluta? Aut si alicuius inconditi
arripias dissupatam aliquam sententiam eamque ordine
verborum paululum commutato in quadrum redigas,
efficiatur aptum illud, quod fuerit antea diffluens ac
solutum. Age sume de Gracchi apud censores illud:
Abesse non potest quin eiusdem hominis sit
probos improbare qui improbos probet; quanto
aptius, si ita dixisset: Quin eiusdem hominis sit
234 qui improbos probet probos improbare! Hoc
modo dicere nemo umquam noluit nemoque potuit
quin dixerit; qui autem aliter dixerunt, hoc assequi
non potuerunt. Ita facti sunt repente Attici; quasi
vero Trallianus fuerit Demosthenes! cuius non tam
vibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur.
71 Sed si quem magis delectant soluta, sequatur ea sane,

modo sic ut, si quis Phidiae clipeum dissolverit, collocationis universam speciem sustulerit, non singulorum operum venustatem; ut in Thucydide orbem modo orationis desidero, ornamenta comparent. Isti autem cum 235
dissolvunt orationem, in qua nec res nec verbum ullum est nisi abiectum, non clipeum, sed, ut in proverbio est — etsi humilius dictum est [tamen simile est] —, scopas [ut ita dicam] mihi videntur dissolvere. Atque ut plane genus hoc, quod ego laudo, contempsisse videantur, aut scribant aliquid vel Isocrateo more vel quo Aeschines aut Demosthenes utitur, tum illos existimabo non desperatione reformidavisse genus hoc, sed iudicio refugisse; aut reperiam ipse eadem condicione qui uti velit, ut aut dicat aut scribat utra voles lingua eo genere quo illi volunt; facilius est enim apta dissolvere quam dissipata conectere. Res 236
se autem sic habet, ut brevissime dicam quod sentio: composite et apte sine sententiis dicere insania est, sententiose autem sine verborum et ordine et modo infantia, sed eius modi tamen infantia, ut, ea qui utantur, non stulti homines haberi possint, etiam plerumque prudentes; quo qui est contentus utatur. Eloquens vero, qui non approbationes solum sed admirationes, clamores, plausus, si liceat, movere debet, omnibus oportet ita rebus excellat, ut ei turpe sit quicquam aut expectari aut audiri libentius.

Habes meum de oratore, Brute, iudicium; quod 237
aut sequere, si probaveris, aut tuo stabis, si aliud quoddam est tuum. In quo neque pugnabo tecum neque hoc meum, de quo tantopere hoc libro asseveravi, umquam affirmabo esse verius quam tuum. Potest enim non solum aliud mihi ac tibi, sed mihimet ipsi aliud alias videri. Nec in hac modo re, quae ad volgi adsensum spectet et ad aurium voluptatem, quae duo sunt ad iudicandum levissima, sed ne in maximis quidem rebus quicquam adhuc inveni firmius, quod tenerem aut quo iudicium meum deri-

gerem, quam id quodcumque mihi quam simillimum
veri videretur, cum ipsum illud verum tamen in oc-
238 culto lateret. Tu autem velim, si tibi ea quae dis-
putata sunt minus probabuntur, ut aut maius opus
institutum putes quam effici potuerit, aut, dum tibi
roganti voluerim obsequi, verecundia negandi scribendi
me impudentiam suscepisse.

[M. T. CICERONIS]

DE

OPTIMO GENERE ORATORUM.

Oratorum genera esse dicuntur tamquam poetarum; 1
id secus est, nam alterum est multiplex. Poematis enim 1
tragici comici epici melici etiam ac dithyrambici, quo
magis est tractatum [a Latinis], suum quoiusque est,
diversum a reliquis. Itaque et in tragoedia comicum
vitiosum est et in comoedia turpe tragicum; et in
ceteris suus est cuique certus sonus et quaedam in-
tellegentibus nota vox. Oratorum autem si quis ita 2
numerat plura genera, ut alios grandis aut gravis aut
copiosos, alios tenuis aut subtilis aut brevis, alios eis
interiectos et tamquam medios putet, de hominibus
dicit aliquid, de re parum. In re enim quid optumum
sit quaeritur, in homine dicitur quod est. Itaque licet
dicere et Ennium summum epicum poetam, si cui ita
videtur, et Pacuvium tragicum et Caecilium fortasse
comicum. Oratorem genere non divido; perfectum enim 3
quaero. Unum est autem genus perfecti, a quo qui
absunt, non genere differunt, ut Terentius ab Accio,
sed in eodem genere non sunt pares. Optumus est
enim orator, qui dicendo animos audientium et docet
et delectat et permovet. Docere debitum est, delectare
honorarium, permovere necessarium. Haec ut alius me- 4
lius quam alius, concedendum est; verum id fit non
genere sed gradu. Optumum quidem unum est et
proximum quod ei simillimum. Ex quo perspicuum

est, quod optumo dissimillimum sit, id esse deterri-
2 mum. Nam quoniam eloquentia constat ex verbis et
ex sententiis, perficiendum est, ut pure et emendate
loquentes, quod est Latine, verborum praeterea et pro-
priorum et tralatorum elegantiam persequamur: in
propriis ut lautissima eligamus, in tralatis ut simili-
5 tudinem secuti verecunde utamur alienis. Sententiarum
autem totidem genera sunt, quot dixi esse laudum.
Sunt enim docendi acutae, delectandi quasi argutae,
commovendi graves. Sed et verborum est structura
quaedam duas res efficiens, numerum et levitatem, et
sententiae suam compositionem habent, ad probandam
rem adcommodatum ordinem. Sed earum omnium re-
rum [ut aedificiorum] memoria est quasi fundamentum,
6 lumen actio. Ea igitur omnia in quo summa, erit
perfectissimus orator; in quo media, mediocris; in quo
minima, deterrimus. Et appellabuntur omnes oratores,
ut pictores appellantur etiam mali, nec generibus inter
sese, sed facultatibus different. Itaque nemo est orator,
qui Demostheni se similem nolit esse; at Menander
Homeri noluit; genus enim erat aliud. Id non est in
oratoribus aut, etiam si est ut alius gravitatem se-
quens subtilitatem fugiat, contra alius acutiorem se
quam ornatiorem velit, etiam si est in genere tolera-
bile, certe non est in optumo, si quidem, quod omnis
laudes habet, id est optumum.

3 Haec autem dixi brevius quidem quam res petebat,
7 sed ad id quod agimus non fuit dicendum pluribus;
unum enim quom sit genus, id quale sit quaerimus.
Est autem tale, quale floruit Athenis; ex quo Atti-
corum oratorum ipsa vis ignota est, nota gloria. Nam
alterum multi viderunt, vitiosi nihil apud eos esse,
alterum pauci, laudabilia esse multa. Est enim vitio-
sum in sententia, si quid absurdum aut alienum aut
non acutum aut subinsulsum est; in verbis si inqui-
natum, si abiectum, si non aptum, si durum, si longe
8 petitum. Haec vitaverunt fere omnes, qui aut Attici

numerantur aut dicunt Attice. Sed qui eatenus va-
luerunt, sani et sicci dumtaxat habeantur, sed ita ut
palaestritae; spatiari in xysto ut liceat, non ab Olym-
piis coronam petant. Qui quom careant omni vitio,
non sunt contenti quasi bona valetudine, sed vires
lacertos sanguinem quaerunt, quandam etiam suavi-
tatem coloris. Eos imitemur, si possumus; si minus,
illos potius, qui incorrupta sanitate sunt, quod est
proprium Atticorum, quam eos, quorum vitiosa abun-
dantia est, qualis Asia multos tulit. Quod quom fa- 9
ciemus — si modo id ipsum assequemur; est enim
permagnum —, imitemur, si potuerimus, Lysiam et
eius quidem tenuitatem potissimum; est enim multis
locis grandior, sed quia et privatas ille plerasque et
eas ipsas aliis et parvarum rerum causulas scripsit,
videtur esse ieiunior, quom se ipse consulto ad minu-
tarum causarum genera limaverit. Quod qui ita faciet, 4
ut, si cupiat uberior esse, non possit, habeatur sane
orator, sed de minoribus; magno autem oratori etiam
illo modo saepe dicendum est in tali genere causarum.
Ita fit ut Demosthenes certe possit summisse dicere, 10
elate Lysias fortasse non possit. Sed si eodem modo
putant exercitu in foro et in omnibus templis, quae
circum forum sunt, conlocato dici pro Milone decuisse,
ut si de re privata ad unum iudicem diceremus, vim
eloquentiae sua facultate, non rei natura metiuntur.
Quare quoniam nonnullorum sermo iam increbruit, 11
partim se ipsos Attice dicere, partim neminem nostrum
dicere, alteros neglegamus; satis enim iis res ipsa re-
spondet, cum aut non adhibeantur ad causas aut ad-
hibiti derideantur; nam si riderentur, esset id ipsum
Atticorum. Sed qui dici a nobis Attico more volunt,
ipsi autem se non oratores esse profitentur, si teretes
aures habent intellegensque iudicium, tamquam ad
picturam probandam adhibentur etiam inscii faciendi
cum aliqua sollertia iudicandi; sin autem intellegen- 12
tiam ponunt in audiendi fastidio neque eos quicquam

excelsum magnificumque delectat, dicant se quiddam
subtile et politum velle, grande ornatumque contem-
nere; id vero desinant dicere, qui subtiliter dicant, eos
solos Attice dicere, id est quasi sicce et integre. Et
ample et ornate et copiose cum eadem integritate
Atticorum est. Quid? dubium est utrum orationem
nostram tolerabilem tantum an etiam admirabilem esse
cupiamus? Non enim iam quaerimus quid sit Attice,
13 sed quid sit optime dicere. Ex quo intellegitur, quo-
niam Graecorum oratorum praestantissimi sint ii, qui
fuerint Athenis, eorum autem princeps facile De-
mosthenes, hunc si qui imitetur, eum et Attice dic-
turum et optume, ut, quoniam Attici nobis propositi
sunt ad imitandum, bene dicere id sit Attice dicere.

5 Sed cum in eo magnus error esset, quale esset
id dicendi genus, putavi mihi suscipiendum laborem
utilem studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium.
14 Converti enim ex Atticis duorum eloquentissimorum
nobilissimas orationes inter seque contrarias, Aeschini
et Demostheni; nec converti ut interpres, sed ut ora-
tor, sententiis isdem et earum formis tamquam figuris,
verbis ad nostram consuetudinem aptis. In quibus
non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed
genus omne verborum vimque servavi. Non enim ea
me annumerare lectori putavi oportere, sed tamquam
15 appendere. Hic labor meus hoc assequitur, ut nostri
homines quid ab illis exigant, qui se Atticos volunt,
et ad quam eos quasi formulam dicendi revocent in-
tellegant. 'Sed exorietur Thucydides; eius enim quidam
eloquentiam admirantur.' Id quidem recte; sed nihil
ad eum oratorem, quem quaerimus. Aliud est enim
explicare res gestas narrando, aliud argumentando cri-
minari crimenve dissolvere; aliud narrantem tenere
auditorem, aliud concitantem. 'At loquitur pulchre.'
16 Num melius quam Plato? Necesse est tamen oratori,
quem quaerimus, controversias explicare forenses di-
cendi genere apto ad docendum, ad delectandum, ad

permovendum. Quare si quis erit, qui se Thucydidio 6
genere causas in foro dicturum esse profiteatur, is
abhorrebit etiam a suspicione eius, quod versatur in
re civili et forensi; sin Thucydidem laudabit, adscribat
suae nostram sententiam. Quin ipsum Isocratem, quem 17
divinus auctor Plato suum fere aequalem admirabiliter
in Phaedro laudari fecit ab Socrate quemque omnes
docti summum oratorem esse dixerunt, tamen hunc
in numerum non repono. Non enim in acie versatur
et ferro, sed quasi rudibus eius eludit oratio. A me
autem, ut quom maxumis minima conferam, gladia-
torum par nobilissimum inducitur, Aeschines, tamquam
Aeserninus, [ut ait Lucilius] non spurcus homo,
sed acer et doctus quom Pacideiano hic compo-
nitur, — optimus longe post homines natos —.
Nihil enim illo oratore arbitror cogitari posse divinius.
Huic labori nostro duo genera reprehensionum oppo- 18
nuntur. Unum hoc: 'Verum melius Graeci'. A quo
quaeratur ecquid possint ipsi melius Latine? Alterum:
'Quid istas potius legam quam Graecas?' Idem An-
driam et Synephebos nec minus [Terentium et Cae-
cilium quam Menandrum legunt, nec] Andromacham
aut Antiopam aut Epigonos Latinos recipiunt[; sed
tamen Ennium et Pacuvium et Accium potius quam
Euripidem et Sophoclem legunt]. Quod igitur est eorum
in orationibus e Graeco conversis fastidium, nullum
quom sit in versibus?

Sed aggrediamur iam quod suscepimus, si prius 7
exposuerimus quae causa in iudicium deducta sit. 19
Quom esset lex Athenis, NE QUIS POPULI SCITUM FA-
CERET, UT QUISQUAM CORONA DONARETUR IN MAGI-
STRATU PRIUS QUAM RATIONES RETTULISSET; et altera
lex, EOS, QUI A POPULO DONARENTUR, IN CONTIONE
DONARI DEBERE; QUI A SENATU, IN SENATU, De-
mosthenes curator muris reficiendis fuit eosque refecit
pecunia sua; de hoc igitur Ctesiphon scitum fecit
nullis ab illo rationibus relatis, ut corona aurea do-

naretur eaque donatio fieret in theatro populo con-
vocato, qui locus non est contionis legitimae, atque
ita praedicaretur, EUM DONARI VIRTUTIS ERGO BENI-
VOLENTIAEQUE, QUAM IS ERGA POPULUM ATHENIENSEM
20 HABERET. Hunc igitur Ctesiphontem in iudicium ad-
duxit Aeschines, quod contra leges scripsisset, ut et
rationibus non relatis corona donaretur et ut in theatro,
et quod de virtute eius et benivolentia falsa scripsisset,
quom Demosthenes nec vir bonus esset nec bene me-
ritus de civitate. Causa ipsa abhorret illa quidem a
formula consuetudinis nostrae, sed est magna. Habet
enim et legum interpretationem satis acutam in utram-
que partem et meritorum in rem publicam contentio-
21 nem sane gravem. Itaque causa fuit Aeschini, quom
ipse a Demosthene esset capitis accusatus, quod lega-
tionem ementitus esset, ut ulciscendi inimici causa
nomine Ctesiphontis iudicium fieret de factis famaque
Demosthenis. Non enim tam multa dixit de rationibus
non relatis, quam de eo, quod civis improbus ut op-
22 tumus laudatus esset. Hanc multam Aeschines a Cte-
siphonte petivit quadriennio ante Philippi Macedonis
mortem; sed iudicium factum est aliquot annis post
Alexandro iam Asiam tenente; ad quod iudicium con-
cursus dicitur e tota Graecia factus esse. Quid enim
tam aut visendum aut audiendum fuit quam summorum
oratorum in gravissima causa accurata et inimicitiis
23 incensa contentio? Quorum ego orationes si, ut spero,
ita expressero virtutibus utens illorum omnibus, id est
sententiis et earum figuris et rerum ordine, verba per-
sequens eatenus, ut ea non abhorreant a more nostro
— quae si e Graecis omnia conversa non erunt, tamen
ut generis eiusdem sint elaboravimus —, erit regula,
ad quam eorum dirigantur orationes, qui Attice volent
dicere. Sed de nobis satis. Aliquando enim Aeschinem
ipsum Latine dicentem audiamus.

M. TULLII CICERONIS

PARTITIONES ORATORIAE.

CICERO. Studeo, mi pater, Latine ex te audire 1
ea, quae mihi tu de ratione dicendi Graece tradidisti, 1
si modo tibi est otium et si vis. PATER. An est, mi
Cicero, quod ego malim quam te quam doctissimum
esse? Otium autem primum est summum, quoniam
aliquando Roma exeundi potestas data est; deinde ista
tua studia vel maximis occupationibus meis anteferrem
libenter. C. Visne igitur, ut tu me Graece soles or- 2
dine interrogare, sic ego te vicissim isdem de rebus
Latine interrogem? P. Sane, si placet. Sic enim et
ego te meminisse intellegam, quae accepisti, et tu
ordine audies, quae requires. C. Quot in partis tri- 3
buenda est omnis doctrina dicendi? P. Tris. C. Cedo
quas? P. Primum in ipsam vim oratoris, deinde in
orationem, tum in quaestionem. C. In quo est ipsa
vis? P. In rebus et in verbis. Sed et res et verba
invenienda sunt et collocanda. Proprie autem in rebus
invenire, in verbis eloqui dicitur. Conlocare autem,
etsi est commune, tamen ad inveniendum refertur.
Vox motus voltus atque omnis actio eloquendi comes
est; earum rerum omnium custos memoria. C. Quid? 4
orationis quot sunt partes? P. Quattuor. Earum duae
valent ad rem docendam, narratio et confirmatio;
ad impellendos animos duae, principium et peroratio.
C. Quid? Quaestio quasnam habet partis? P. Infini-
tam, quam consultationem appello, et definitam, quam 2
causam nomino. C. Quoniam igitur invenire primum 5

est oratoris, quid quaeret? P. Ut inveniat, quem ad
modum fidem faciat iis, quibus velit persuadere, et
quem ad modum motum eorum animis afferat. C. Qui-
bus rebus fides fit? P. Argumentis, quae ducuntur
ex locis aut in re ipsa insitis aut assumptis. C. Quos
vocas locos? P. In quibus latent argumenta. C. Quid
est argumentum? P. Probabile inventum ad faciendam
6 fidem. C. Quo modo igitur duo genera ista dividis?
P. Quae sine arte putantur, ea remota appello, ut testi-
monia; insita, quae inhaerent in ipsa re. C. Testimo-
niorum quae genera sunt? P. Divinum et humanum;
divinum est ut oracula auspicia, ut vaticinationes et
responsa sacerdotum aruspicum coniectorum; huma-
num, quod spectatur ex auctoritate, ex voluntate, ex
oratione aut libera aut expressa, in quo insunt scripta
7 pacta promissa iurata quaesita. C. Quae sunt quae
dicis insita? P. Quae [iura] infixa sunt rebus ipsis,
ut definitio, ut contrarium, ut ea, quae sunt aut ipsi
aut contrario eius aut similia aut dissimilia aut con-
sentanea aut dissentanea; ut ea, quae sunt quasi con-
iuncta aut quae quasi pugnantia inter se; ut earum
rerum, de quibus agitur, causae; ut causarum eventus,
id est, quae sunt effecta de causis; ut distributiones,
ut genera partium generumve partes; ut primordia
rerum et quasi praecurrentia, in quibus inest aliquid
argumenti; ut rerum contentiones, quid maius, quid
par, quid minus sit, in quibus aut naturae rerum aut
3 facultates comparantur. C. Omnibusne igitur ex istis
8 locis argumenta sumemus? P. Immo vero scrutabimur
et quaeremus ex omnibus, sed adhibebimus iudicium, ut
levia semper eiciamus, non numquam etiam communia
praetermittamus et non necessaria. C. Quoniam de
fide respondisti, volo audire de motu. P. Tu loco qui-
dem quaeris, sed plenius quod vis explicabitur, cum
ad orationis ipsius quaestionumque rationem venero.

9 C. Quid sequitur igitur? P. Cum inveneris, collo-
care; cuius in infinita quaestione ordo idem fere, quem

exposui locorum; in definita autem adhibenda sunt illa
etiam, quae ad motus animorum pertinent. C. Quo
modo igitur ista explicas? P. Habeo communia prae-
cepta fidem faciendi et commovendi. Quoniam fides
est firma opinio, motus autem animi incitatio aut ad
voluptatem aut ad molestiam aut ad cupiditatem aut ad
metum — tot sunt enim [motus] genera, partes plures
generum singulorum —, omnem conlocationem ad finem
accommodo quaestionis. Nam est in proposito finis fides,
in causa [et] fides et motus. Quare cum de causa dixero,
in quo inest propositum, de utroque dixero. C. Quid
habes igitur de causa dicere? P. Auditorum eam ge- 10
nere distingui. Nam aut auscultator modo est qui
audit aut disceptator, id est rei sententiaeque mode-
rator; ita aut ut delectetur qui audit aut ut statuat
aliquid. Statuit autem aut de praeteritis, ut iudex,
aut de futuris, ut senator; sic tria haec genera iudicii
deliberationis exornationis; quae quia in laudationes
maxime conferatur, proprium iam habet ex eo nomen.
C. Quas res sibi proponit in istis tribus generibus 4
orator? P. Delectationem in exornatione, in iudicio 11
aut saevitiam aut clementiam iudicis, in suasione aut
spem aut reformidationem deliberantis. C. Cur igitur
hoc loco exponis genera causarum? P. Ut rationem
collocandi ad finem cuiusque accommodem. C. Quo- 12
nam tandem modo? P. Quia, quibus in orationibus
delectatio finis est, varii sunt ordines collocandi. Nam
aut temporum servantur gradus aut generum distri-
butiones; aut a minoribus ad maiora ascendimus aut
a maioribus ad minora delabimur; aut haec inaequa-
bili varietate distinguimus, cum parva magnis simplicia
coniunctis obscura dilucidis laeta tristibus incredibilia
probabilibus inteximus, quae in exornationem cadunt
omnia. C. Quid, in deliberatione quid spectas? P. Prin- 13
cipia vel non longa vel saepe nulla. Sunt enim ad
audiendum qui deliberant sua causa parati. Nec mul-
tum sane saepe narrandum [est]. Est enim narratio

praeteritarum rerum aut praesentium; suasio autem futurarum. Quare ad fidem et ad motum adhibenda
14 est omnis oratio. C. Quid, in iudiciis quae est collocatio? P. Non eadem accusatoris et rei, quod accusator rerum ordinem persequitur et singula argumenta quasi hastas in manu collocat, vehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis decretis testimoniis accuratiusque in singulis commoratur, iis orationis praeceptis, quae ad incitandos animos valent, et in reliqua oratione paulum digrediens de cursu dicendi utitur et vehementius in perorando. Est enim pro-
5 positum, ut iratum efficiat iudicem. C. Quid faciendum
15 est contra reo? P. Omnia longe secus. Principia sumenda ad benivolentiam conciliandam; narrationes aut amputandae, quae laedunt, aut relinquendae, si totae sunt molestae; firmamenta ad fidem posita aut per se diluenda aut obscuranda aut digressionibus obruenda; perorationes autem ad misericordiam conferendae. C. Semperne igitur ordinem collocandi, quem volumus, tenere possumus? P. Non sane; nam auditoris aures moderantur oratori prudenti et provido: eae quod respuunt immutandum est.

16 C. Expone deinceps, quae ipsius orationis verborumque praecepta sint. P. Unum genus est eloquendi sua sponte fusum; alterum versum atque mutatum. Prima vis est in simplicibus verbis, in coniunctis secunda. Simplicia invenienda sunt, coniunctio collocanda est. Et simplicia verba partim nativa sunt partim reperta. Nativa ea, quae significata sunt sensu; reperta, quae ex iis facta sunt et novata aut similitudine aut imitatione aut inflexione aut adiunctione verborum.
17 Atque etiam est haec distinctio in verbis; altera natura, tractatione altera. Natura, ut sint alia sonantiora grandiora leviora et quodam modo nitidiora, alia contra; tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum vocabula aut addita ad nomen aut nova aut prisca aut ab oratore modificata et inflexa quodam

modo; qualia sunt ea, quae transferuntur aut inmu-
tantur, aut ea, quibus tamquam abutimur, aut ea, quae
obscuramus, quae incredibiliter tollimus quaeque ad-
mirabilius, quam sermonis consuetudo patitur, ornamus.
C. Habeo de simplicibus verbis, nunc de coniunctione 6
quaero. P. Numeri quidam sunt in coniunctione ser- 18
vandi consecutioque verborum. Numeros aures ipsae
metiuntur, ne aut non compleas verbis quod propo-
sueris aut redundes. Consecutio autem, ne generibus
numeris temporibus personis casibus perturbetur oratio.
Nam ut in simplicibus verbis quod non est Latinum,
sic in coniunctis quod non est consequens vituperan-
dum est. Communia autem simplicium coniunctorum- 19
que haec sunt quinque quasi lumina, dilucidum breve
probabile inlustre suave. Dilucidum fiet usitatis verbis
propriis dispositis, [aut] circumscriptione conclusa aut
intermissione aut concisione verborum; obscurum autem
aut longitudine aut contractione orationis aut ambi-
guitate aut inflexione atque inmutatione verborum.
Brevitas autem conficitur simplicibus verbis, semel
una quaque re dicenda, nulli rei nisi ut dilucide dicas
serviendo. Probabile autem genus est orationis, si
non nimis est comptum atque expolitum, si est aucto-
ritas ac pondus in verbis, si sententiae vel graves vel
aptae opinionibus hominum ac moribus. Inlustris est 20
autem oratio, si et verba gravitate delecta ponuntur
et translata et supralata et ad nomen adiuncta et du-
plicata et idem significantia atque ab ipsa actione
atque imitatione rerum non abhorrentia. Est enim
haec pars orationis, quae rem constituat paene ante
oculos; is enim maxime sensus attingitur, sed et ceteri
tamen et maxime mens ipsa moveri potest. Sed quae
dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc in-
lustrem omnia. Est enim plus aliquanto inlustre quam
illud dilucidum. Altero fit ut intellegamus, altero ut
videre videamur. Suave autem genus erit dicendi pri- 21
mum elegantia et iocunditate verborum sonantium et

levium; deinde coniunctione, quae neque asperos ha-
beat concursus neque diiunctos atque hiantis et sit
circumscripta non longo anfractu sed ad spiritum
vocis apto habeatque similitudinem aequalitatemque
verborum, cum ex contrariis sumpta verbis verba pa-
ribus paria respondeant relataque ad idem verbum et
geminata ac duplicata vel etiam saepius iterata po-
nantur constructioque verborum tum coniunctionibus
22 copuletur tum dissolutionibus quasi relaxetur. Fiet
etiam suavis oratio, quom aliquid aut inusitatum aut
inauditum aut novum dicas. Delectat etiam quidquid
est admirabile maximeque movet ea, quae motum ali-
quem animis ciet, oratio quaeque significat oratoris
ipsius amabilis mores; qui exprimuntur aut signando
iudicio ipsius et animo humano ac liberali aut in-
flexione sermonis si aut augendi alterius aut minuendi
sui causa alia dici ab oratore alia existimari videntur
idque comitate fieri magis quam vanitate. Sed sunt
multa suavitatis praecepta, quae orationem aut magis
obscuram aut minus probabilem faciunt. Itaque hoc
etiam loco nobis est ipsis quid causa postulet iudi-
7 candum. C. Reliquum est igitur, ut dicas de conversa
23 oratione atque mutata. P. Est quidem id genus totum
in commutatione verborum, quae simplicibus in verbis
ita tractatur, ut aut ex verbo dilatetur aut in verbum
contrahatur oratio; ex verbo, cum aut proprium aut
idem significans aut factum verbum in plura verba
diducitur; ex oratione, cum aut definitio ad unum
verbum revocatur aut assumpta verba removentur aut
circumitus diriguntur aut coniunctione fit unum ver-
24 bum ex duobus. In coniunctis autem verbis triplex
adhiberi commutatio potest non verborum sed tantum-
modo ordinis, ut cum semel dictum sit directe, sicut
natura ipsa tulerit, invertatur ordo et idem quasi
sursum versus retroque dicatur, deinde idem intercise
atque permixte. Eloquendi autem exercitatio maxime
in hoc toto convertendi genere versatur.

C. Actio igitur sequitur, ut opinor. P. Est ita: 25
quae quidem oratori et cum rerum et cum verborum
momentis commutanda maxime est. Facit enim et
dilucidam orationem et inlustrem et probabilem et
suavem non verbis, sed varietate vocis motu corporis
voltu, quae plurimum valebunt, si cum orationis genere
consentient et eius vim ac varietatem subsequentur.
C. Num quidnam tibi de oratore ipso restat aliud? 26
P. Nihil sane praeter memoriam, quae est gemina
litteraturae quodam modo et in dissimili genere per-
similis. Nam ut illa constat ex notis litterarum et
ex eo, in quo imprimuntur ipsae notae, sic confectio
memoriae tamquam cera locis utitur et in his imagines
ut litteras collocat.

C. Quoniam igitur vis oratoris omnis exposita est, 8
quid habes de orationis praeceptis dicere? P. Quattuor 27
eius partis esse, quarum prima et postrema ad motum
animi valet — is enim est initiis et perorationibus
concitandus —, secunda, narratio et tertia, confirmatio,
fidem facit orationi. Sed amplificatio quamquam habet
proprium locum, saepe etiam primum, postremum qui-
dem fere semper, tamen reliquo in cursu orationis ad-
hibenda est maximeque, cum aliquid aut confirmatum
est aut reprehensum. Itaque ad fidem quoque [vel]
plurimum valet; est enim amplificatio vehemens quae-
dam argumentatio; ut illa docendi causa, sic haec
commovendi. C. Perge igitur ordine quattuor mihi 28
istas partis explicare. P. Faciam et a principiis pri-
mum ordiar, quae quidem ducuntur aut ex personis
aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum
gratia: ut amice, ut intellegenter, ut attente audiamur.
Quorum primus locus est in personis nostris discep-
tatorum adversariorum; e quibus initia benivolentiae
conciliandae comparantur aut meritis nostris aut digni-
tate aut aliquo genere virtutis et maxime liberalitatis
officii iustitiae fidei; contrariisque rebus in adversarios
conferendis et cum iis, qui disceptant, aliqua con-

iunctionis aut causa aut spe significanda; et si in nos
aliquod odium offensiove collata sit, ea tollenda mi-
nuendave aut diluendo aut extenuando aut compensando
29 aut deprecando. Intellegenter autem ut audiamur et
item attente, ab ipsis rebus ordiendum est. Sed fa-
cillime discit auditor et quid agatur intellegit, si com-
plectare in principio genus naturamque causae, si
definias, si dividas, si neque prudentiam eius impedias
confusione partium nec memoriam multitudine; quae-
que mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam
30 huc poterunt recte traferri. Ut attente autem audia-
mur, trium rerum aliqua consequemur; nam aut magna
quaedam proponemus aut necessaria aut coniuncta cum
ipsis, apud quos res agetur. Sit autem hoc etiam in
praeceptis, ut, si quando tempus ipsum aut res aut locus
aut interventus alicuius aut interpellatio aut ab ad-
versario dictum aliquod et maxime in perorando dederit
occasionem nobis, ut dicamus aliquid ad tempus apte,
ne relinquamus; et, quae suo loco de amplificatione
dicemus, multa ex iis poterunt ad principiorum prae-
cepta transferri.

9
31 C. Quid, in narratione quae tandem observanda
sunt? P. Quoniam narratio est rerum explicatio et
quaedam quasi sedes et fundamentum constituendae
fidei, ea sunt in ea servanda maxime, quae etiam in
reliquis fere dicendi partibus; quae partim sunt neces-
saria, partim assumpta ad ornandum. Nam ut dilucide
probabiliterque narremus necessarium est, sed assu-
32 mimus etiam suavitatem. Ergo ad dilucide narrandum
eadem illa superiora explanandi et inlustrandi prae-
cepta repetemus, in quibus sit brevitas ea, quae sae-
pissime in narratione laudatur, de qua supra dictum
est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus,
si locis ea, quae narrabuntur, consentient; si quoius-
que facti et eventi causa ponetur; si testata dici vide-
buntur, si cum hominum opinione auctoritate, si cum
lege, cum more, cum religione coniuncta; si probitas

narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis veritas et vitae fides. Suavis autem narratio est, quae habet admirationes expectationes exitus inopinatos, interpositos motus animorum, conloquia personarum, dolores iracundias metus laetitias cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus.

C. Nempe ea sequuntur, quae ad faciendam fidem 33
pertinent. P. Ita est: quae quidem in confirmationem et in reprehensionem dividuntur. Nam in confirmando nostra probare volumus, in reprehendendo redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controversiam venit, id aut sit necne sit aut quid sit aut quale sit quaeritur, in primo coniectura valet, in altero definitio, in tertio ratio. C. Teneo istam distributionem. 10
Nunc coniecturae locos quaero. P. In veri similibus 34
et in propriis rerum notis posita tota est. Sed appellemus docendi gratia veri simile quod plerumque ita fiat, ut adulescentiam procliviorem esse ad libidinem, proprie autem notatum argumentum quod numquam aliter sit certumque declaret, ut fumus ignem. Veri similia reperientur ex partibus et quasi membris narrationis. Ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in eventis, in rerum ipsarum negotiorumque naturis. In personis naturae primum spectantur vale- 35
tudinis figurae virium aetatis marium feminarum; atque haec quidem in corpore; animi autem aut quem ad modum affecti sint, virtutibus vitiis, artibus inertiis, aut quem ad modum commoti, cupiditate metu, voluptate molestia. Atque haec quidem in natura spectantur; in fortuna genus amicitiae liberi propinqui affines opes honores potestates divitiae libertas et ea quae sunt his contraria. In locis autem et illa na- 36
turalia, maritimi an remoti a mari, plani an montuosi, leves an asperi, salubres an pestilentes, opaci an aprici, et illa fortuita, culti an inculti, celebres an deserti, coaedificati an vasti, obscuri an rerum gestarum vesti- 11
giis nobilitati, consecrati an profani. In temporibus 37

autem praesentia praeterita futura cernuntur; in his
ipsis vetusta recentia instantia paulo post aut ali-
quando futura. Insunt etiam in temporibus illa, quae
temporis quasi naturam notant, ut hiemps, ut aestas,
aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox hora
tempestas, quae sunt naturalia; fortuita autem sacri-
38 ficia, festi dies, nuptiae. Iam facta et eventus aut
consilii sunt aut imprudentiae, quae est aut in casu
aut in quadam animi permotione; casu, cum aliter
cecidit ac putatum est; permotione, cum aut oblivio
aut error aut aliqua metus aut cupiditatis causa per-
movit. Sit etiam in imprudentia necessitas ponenda.
Rerum autem bonarum et malarum tria genera sunt;
nam aut in animis aut in corporibus aut extra esse
possunt. Hac igitur materie ad argumentum subiecta
perlustrandae animo partes erunt omnes et ad id, quod
39 agetur, ex singulis coniectura capienda. Est etiam
genus argumentorum aliud, quod ex facti vestigiis
sumitur, ut telum cruor clamor [auditus] titubatio
permutatio coloris, oratio inconstans, tremor [eorum],
aliorum quid, quod sensu percipi possit; etiam, si
praeparatum aliquid, si communicatum cum aliquo, si
40 postea visum auditum indicatum. Veri similia autem
partim singula movent e suo pondere, partim, etiam
si videntur esse exigua per se, multum tamen, cum
sunt coacervata, proficiunt. Atque in his veri simi-
libus insunt non numquam etiam certae rerum et pro-
priae notae. Maximam autem fidem facit ad simili-
tudinem veri primum exemplum, deinde introducta rei
similitudo; fabula etiam non numquam, etsi sit incre-
dibilis, tamen homines commovet.

12 C. Quid, definitionis quae ratio est et quae via?
41 P. Non dubium est id quidem quin definitio genere
declaretur et proprietate quadam aut etiam commu-
nium frequentia, ex quibus proprium quid sit eluceat.
Sed quoniam de propriis oritur plerumque magna
dissensio, definiendum saepe est ex contrariis, saepe

etiam ex dissimilibus, saepe ex paribus. Quam ob
rem descriptiones quoque sunt in hoc genere saepe
aptae et enumeratio consequentium, in primisque com-
movet explicatio vocabuli ac nominis.

C. Sunt exposita iam fere ea, quae de facto quae- 42
que de facti appellatione quaeruntur. Nempe igitur
ea restant, quae, cum et factum constat et nomen,
qualia sint vocatur in dubium? P. Est ita, ut dicis.
C. Quae sunt igitur in eo genere partes? P. Aut iure
factum depellendi aut ulciscendi doloris gratia aut
pietatis aut pudicitiae aut religionis aut patriae no-
mine aut denique necessitate inscitia casu. Nam quae 43
motu animi et perturbatione facta sine ratione sunt,
ea defensiones contra crimen in legitimis iudiciis non
habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc
in genere, in quo quale sit quaeritur, ex controversia,
iure necne actum sit quaeri solet; quorum disputatio
ex locorum descriptione sumenda est. C. Agesis [ergo], 44
quoniam in confirmationem et reprehensionem diviseras
orationis fidem et dictum de altero est, expone nunc
de reprehendendo. P. Aut totum est negandum, quod
in argumentatione adversarius sumpserit, si fictum aut
falsum esse possis docere, aut redarguendum ea, quae
pro veri similibus sumpta sunt: primum dubia sumpta
esse pro certis; deinde etiam in perspicue falsis eadem
posse dici; tum ex iis, quae sumpserit, non effici quod
velit. Accidere autem oportet: ut singula, sic uni-
versa frangentur. Commemoranda sunt etiam exem-
pla, quibus in simili disputatione creditum non est;
conquerenda condicio communis periculi, si ingeniis
hominum criminosorum sit exposita vita innocentium.

C. Quoniam unde inveniuntur, quae ad fidem per- 13
tinent, habeo, quem ad modum in dicendo singula 45
tractentur expecto. P. Argumentationem quaerere
videris, quae est argumenti explicatio[; quae sumpta
ex locis iis, qui sunt expositi, conficienda et distin-
guenda dilucide est]. C. Plane ipsum istuc requiro.

46 P. Est ergo, ut supra dictum est, explicatio argumenti argumentatio, sed ea conficitur, cum sumpseris aut non dubia aut probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium aut minus probabile per se videtur. Argumentandi autem duo genera sunt, quorum alterum ad fidem derecto spectat, alterum se inflectit ad motum. Derecto igitur, quom proposuit aliquid, quod probaret, sumpsitque ea, quibus niteretur, atque his confirmatis ad propositum sese rettulit atque conclusit. Illa autem altera argumentatio quasi retro et contra prius sumit quae vult eaque confirmat, deinde id quod proponendum fuit permotis animis iacit ad extremum.
47 Est etiam illa varietas in argumentando et non iniucunda distinctio, [ut] quom interrogamus nosmet ipsos aut percontamur aut imperamus aut optamus, quae sunt cum aliis compluribus sententiarum ornamenta. Vitare autem similitudinem poterimus, non semper a proposito ordientes; et si non omnia disputando confirmabimus breviterque interdum, quae erunt satis aperta, ponemus; quodque ex iis efficietur, si id apertum, non habebimus necesse semper concludere.

14
48 C. Quid, illa, quae sine arte appellantur, quae iam dudum assumpta dixisti, ecquonam modo [ecquonam loco] artis indigent? P. Illa vero indigent, nec eo dicuntur sine arte, quod ita sint, sed quod ea non parit oratoris ars, sed foris ad se delata tamen arte
49 tractat, et maxime in testibus. Nam et de toto genere testium quam id sit infirmum saepe dicendum est et argumenta rerum esse propria, testimonia autem voluntatum; utendumque exemplis, si quis testibus creditum non sit; et de singulis testibus, si natura vani, si leves, si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsi, si praemio, si gratia adducti; comparandique cum superiore auctoritate
50 testium, quibus tamen creditum non sit. Saepe etiam quaestionibus resistendum est, quod et dolorem fu-

gientes multi in tormentis ementiti persaepe sint mo-
rique maluerint falsum fatendo quam verum infitiando
dolere; multi etiam suam vitam neglexerint, ut eos,
qui iis cariores, quam ipsi sibi essent, liberarent; alii
autem aut natura corporis aut consuetudine dolendi
aut metu supplicii ac mortis vim tormentorum per-
tulerint; alii ementiti sint in eos, quos oderant. At-
que haec exemplis firmanda sunt. Neque est obscu- 51
rum, quin, quoniam in utramque partem sunt exempla
et item ad coniecturam faciendam loci, in contrariis
contraria sumenda sint. Atque etiam incurrit alia
quaedam in testibus et in quaestionibus ratio. Saepe
enim ea, quae dicta sunt, si aut ambigue aut incon-
stanter aut incredibiliter dicta sunt aut etiam aliter
ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur.

C. Extrema tibi restat pars orationis, quae posita 15
in perorando est, de qua sane velim audire. P. Faci- 52
lior est explicatio perorationis. Nam est divisa in duas
partis, amplificationem et enumerationem. Augendi
autem et hic est proprius locus in perorando, et in
cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum
dantur, confirmata re aliqua aut reprehensa. Est 53
igitur amplificatio gravior quaedam affirmatio, quae
motu animorum conciliet in dicendo fidem. Ea et
verborum genere conficitur et rerum. Verba ponenda
sunt, quae vim habeant inlustrandi nec ab usu sint
abhorrentia, gravia plena sonantia, iuncta facta cogno-
minata, non vulgaria, supralata in primisque tralata.
Haec in singulis verbis; sed in continentibus soluta,
quae dicuntur sine coniunctione, ut plura videantur.
Augent etiam relata verba iterata duplicata et ea, 54
quae ascendunt gradatim ab humilioribus [verbis] ad
superiora, omninoque semper est quasi naturalis et
non explanata oratio, sed gravibus referta verbis, ad
augendum accommodatior. Haec igitur in verbis, qui-
bus actio [vocis et gestus] congruens et apta ad ani-
mos permovendos accommodata est. Sed et in verbis

et in actione causa erit ponderanda et pro re agendum. Nam haec quia videntur perabsurda, cum graviora sunt, quam causa fert, diligenter quid quamque deceat iudi-
16 candum est. Rerum autem amplificatio sumitur eisdem
55 ex locis omnibus, e quibus illa, quae dicta sunt ad fidem; maximeque valent et definitiones conglobatae et consequentium frequentatio et contrariarum et dissimilium et inter se pugnantium rerum conflictio et causae eaque, quae sunt orta de causis, maximeque similitudines et exempla; fictae etiam personae, muta denique loquantur, omninoque ea sunt adhibenda, si causa patitur, quae habentur magna, quorum est du-
56 plex genus. Alia enim natura magna videntur, alia usu; natura, ut caelestia, ut divina, ut ea, quorum obscurae causae, ut in terris mundoque admirabilia quae sunt, ex quibus similibusque, si adtendas, ad augendum permulta suppetunt; usu, quae videntur hominibus aut prodesse aut obesse vehementius, quorum sunt genera ad amplificandum tria. Nam aut caritate moventur homines, ut deorum, ut patriae, ut parentum; aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut familiarium; aut honestate, ut virtutum maximeque earum, quae ad communionem hominum et liberalitatem valent. Ex iis et cohortationes sumuntur ad ea retinenda et in eos, a quibus ea violata sunt, odia inci-
17 tantur, et miseratio nascitur. [Proprius locus est
57 augendi in iis rebus aut amissis aut amittendi periculo.] Nihil est enim tam miserabile quam ex beato miser. Et hoc totum est quod moveat, si qua ex fortuna quis cadat et a quorum caritate divellatur, quae amittat aut amiserit, in quibus malis sit futurusve sit exprimitur breviter. Cito enim exarescit lacrima, praesertim in alienis malis. Nec quicquam in amplificatione nimis enucleandum est, minuta est enim omnis diligentia; hic autem locus grandia re-
58 quirit. Illud iam sit iudicii, quo quaque in causa genere utamur augendi. In illis enim causis, quae ad

delectationem exornantur, ei loci tractandi sunt, qui
movere possunt expectationem admirationem volupta-
tem; in cohortationibus autem bonorum et malorum
enumerationes et exempla valent plurimum. In iudiciis
accusatori fere quae ad iracundiam, reo plerumque
quae ad misericordiam pertinent; non numquam tamen
et accusator misericordiam movere debet et defensor
iracundiam. Enumeratio reliqua est, laudatori num- 59
quam, suasori non saepe, accusatori saepius quam reo
necessaria. Huius tempora duo sunt, si aut memoriae
diffidas eorum, apud quos agas, vel intervallo temporis
vel longitudine orationis aut frequentatis firmamentis
orationis et breviter expositis vim est habitura causa
maiorem. Reo rarius utendum [est], quod ponenda sunt 60
contraria, quorum dissolutio in brevitate non lucebit,
aculei pungent. Sed erit in enumeratione vitandum,
ne ostentatio memoriae suscepta videatur esse puerilis.
Id effugiet qui non omnia minima repetet, sed brevi
singula adtingens pondera rerum ipsa comprehendet.

C. Quoniam et de ipso oratore et de oratione dixisti, 18
expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum pro- 61
posuisti, quaestionis locum. P. Duo sunt, ut in initio
dixi, quaestionum genera, quorum alterum finitum tem-
poribus et personis causam appello, alterum infinitum
nullis neque personis neque temporibus notatum propo-
situm voco. Sed [est] propositum quasi pars causae [con-
troversiae]; inest enim infinitum in definito et ad illud
tamen referuntur omnia. Quam ob rem prius de pro- 62
posito dicamus: cuius genera sunt duo, cognitionis
alterum; eius scientia est finis, ut verine sint sensus:
alterum actionis; quod refertur ad faciendum quid, ut
si quaeratur quibus officiis amicitia colenda sit. Rursus
superioris genera sunt tria: sit necne sit et quid sit
et quale sit. Sit necne sit, ut ius in natura sit an
in more; quid autem sit, sic: sitne ius id, quod ma-
iori parti sit utile; quale autem sit, sic: iuste vivere
sitne utile. Actionis autem duo sunt genera: unum 63

ad persequendum aliquid aut declinandum, ut quibus
rebus adipisci gloriam possis aut quo modo invidia
vitetur; alterum, quod ad aliquam commoditatem usum-
que referatur, ut quem ad modum sit res publica ad-
ministranda aut quem ad modum in paupertate viven-
64 dum. Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi
sit necne sit aut fuerit futurumve sit quaeritur, unum
genus est quaestionis, possitne aliquid effici, ut quom
quaeritur ecquisnam perfecte sapiens esse possit; alte-
rum, quem ad modum quicque fiat, ut quonam pacto
virtus pariatur, naturane an ratione an usu? Quoius
generis omnes sunt, in quibus, ut in obscuris natura-
libusque quaestionibus, causae rationesque rerum expli-
19 cantur. Illius autem generis, in quo quid sit id, de
65 quo agitur, quaeritur, duo sunt [genera]: quorum in
altero disputandum est aliud an idem sit, ut pertinacia
[et] perseverantia; in altero autem descriptio generis
aliquoius et quasi imago est exprimenda, ut qualis sit
66 avarus aut qui sit superbus. Tertio autem in genere,
in quo quale sit quaeritur, aut de honestate aut de
utilitate aut de aequitate dicendum est. De honestate
sic, ut honestumne sit pro amico periculum aut in-
vidiam subire. De utilitate autem sic, ut sitne utile
in re publica administranda versari. De aequitate
autem sic, ut sitne aequum amicos cognatis anteferre.
Atque in hoc eodem genere, in quo quale sit quae-
ritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non
enim simpliciter solum quaeritur quid honestum sit,
quid utile, quid aequum, sed etiam ex comparatione
quid honestius, quid utilius, quid aequius, atque etiam
quid honestissimum, quid utilissimum, quid aequissi-
mum; cuius generis illa sunt, quae praestantissima sit
dignitas vitae. Atque ea quidem, quae dixi, cognitio-
67 nis sunt omnia. Restant actionis: cuius alterum est
praecipiendi genus, quod ad rationem officii pertinet,
ut quem ad modum sint colendi parentes; alterum
autem ad sedandos animos et oratione sanandos, ut

in consolandis maeroribus, ut in iracundia compri-
menda aut in timore deleniendo aut in cupiditate
minuenda. Quoi quidem generi contrarium est dispu-
tandi genus ad eosdem illos animi motus, quod in
amplificanda oratione saepe faciendum est, vel gignen-
dos vel concitandos. Atque haec fere [est] partitio
consultationum. C. Cognovi, sed quae sit ratio in his 20
inveniendi et disponendi requiro. P. Quid, tu aliamne 68
censes ac non eandem, quae est exposita, ut ex eisdem
locis ad fidem et ad inveniendum ducantur omnia?
Collocandi autem quae est exposita in aliis ratio,
eadem huc transferetur.

C. Cognita igitur omni distributione propositorum
causarum nobis genera et praecepta restant. P. Ad-
modum. Et earum quidem forma duplex est: quarum 69
altera delectationem sectatur aurium, altera, ius ut
optineat probet efficiat quod agit, unde omnis est
suscepta contentio. Itaque illud superius exornatio
dicitur; quod cum latum genus esse potest saneque
varium, unum ex eo deligimus, quod ad laudandos
claros viros suscipimus et ad improbos vituperandos.
Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius
ad dicendum aut utilius civitatibus esse possit aut in
quo magis orator in cognitione virtutum vitiorumque
versetur. Reliquum autem genus causarum aut in
provisione posteri temporis aut in praeteriti discepta-
tione versatur; quorum alterum deliberationis est alte-
rum iudicii. Ex qua partitione tria genera causarum 70
extiterunt: unum, quod a meliore parte laudationis est
appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum.
Quam ob rem de primo primum, si placet, disputemus.
C. Mihi vero placet.

P. Ac laudandi vituperandique rationes, quae non 21
ad bene dicendum solum sed etiam ad honeste viven-
dum valent, exponam breviter atque a principiis ex-
ordiar et laudandi et vituperandi. Omnia enim sunt 71
profecto laudanda, quae coniuncta cum virtute sunt,

et quae cum vitiis, vituperanda. Quam ob rem finis alterius est honestas alterius turpitudo. Conficitur autem genus hoc dictionis narrandis exponendisque factis, quod sine ullis argumentationibus ad animi motus leniter tractandos magis quam ad fidem faciendam aut confirmandam accommodatur. Non enim dubia firmantur, sed ea, quae certa aut pro certis posita sunt, augentur. Quam ob rem ex iis, quae ante dicta sunt, et narrandi et augendi praecepta repetentur.
72 Et quoniam in his causis omnis ratio fere ad voluptatem auditoris et ad delectationem refertur, utendum erit in iis *ornata* oratione et singulorum verborum insignibus, quae habent plurimum suavitatis — id fit, si factis verbis aut vetustis aut translatis frequenter utamur —, et ipsa constructione verborum, ut paria paribus et similia similibus saepe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circumscripta numerose, non ad similitudinem versuum, sed ad explendum aurium
73 sensum apto quodam quasi verborum modo. Adhibendaque frequentius etiam illa ornamenta rerum, sive [quae] admirabilia sive nec opinata sive significata monstris prodigiis [et] oraclis sive quae videbuntur ei, de quo agemus, cecidisse divina atque fatalia. Omnis enim expectatio eius, qui audit, et admiratio et improvisi exitus habent aliquam in audiendo voluptatem.
22 Sed quoniam tribus in generibus bona malave ver-
74 santur, [externi et corporis et animi] prima sint externa, quae ducantur a genere; quo breviter modiceque laudato aut, si erit infame, praetermisso, si humile, vel praeterito vel ad augendam eius quem laudes gloriam tacto, deinceps, si res patietur, de fortunis erit facultatibusque dicendum. Postea de corporis bonis; in quibus, quod quasi virtutem maxime significat,
75 facillime forma laudatur. Deinde est ad facta veniendum, quorum collocatio triplex est: aut enim temporum servandus ordo est aut in primis recentissimum quidque dicendum aut multa et varia facta in propria

virtutum genera sunt dirigenda. Sed hic locus virtu-
tum atque vitiorum latissime patens ex multis et
variis disputationibus nunc in quandam angustam et
brevem concludetur. Est igitur vis virtutis duplex: 76
aut enim scientia cernitur virtus aut actione. Nam
quae prudentia, quae calliditas quaeque gravissimo
nomine sapientia appellatur, haec scientia pollet una.
Quae vero moderandis cupiditatibus regendisque animi
motibus laudatur, eius est munus in agendo; quoi
temperantiae nomen est. Atque illa prudentia in suis
rebus domestica, in publicis civilis appellari solet.
Temperantia autem in suas itidem res et in communes 77
distributa est duobusque modis in rebus commodis
cernitur, et ea, quae absunt, non expetendo et ab iis,
quae in potestate sunt, abstinendo. In rebus [autem]
incommodis est itidem duplex: nam quae venientibus
malis obstat, fortitudo, quae quod iam adest tolerat
et perfert, patientia nominatur. Quae autem haec uno
genere complectitur, magnitudo animi dicitur; quoius
est liberalitas in usu pecuniae simulque altitudo animi
in capiendis incommodis et maxime iniuriis et omne
quod est eius generis [grave sedatum non turbulentum].
In communione autem quae posita pars est, iustitia 78
dicitur eaque erga deos religio, erga parentes pietas
[vulgo autem bonitas], creditis in rebus fides, in mo-
deratione animi advertendi lenitas, amicitia in benivo-
lentia nominatur. Atque hae quidem virtutes cernuntur 23
in agendo. Sunt autem aliae quasi ministrae comites-
que sapientiae; quarum altera quae sint in disputando
vera atque falsa quibusque positis quid sequatur distin-
guit et iudicat, quae virtus omnis in ratione scientia-
que disputandi sita est, altera autem oratoria. Nihil 79
est enim aliud eloquentia nisi copiose loquens sapientia;
quae ex eodem hausta genere, quo illa quae in dispu-
tando, est uberior atque latior et ad motus animorum
vulgique sensus accommodatior. Custos vero virtutum
omnium dedecus fugiens laudemque maxime consequens

verecundia est. Atque hi quidem sunt fere quasi quidam habitus animi sic adfecti et constituti, ut sint singuli inter se proprio virtutis genere distincti; a quibus ut quaeque res gesta est, ita sit honesta necesse est
80 summeque laudabilis. Sunt autem alii quidam [ficti] animi habitus ad virtutem quasi praeculti et praeparati rectis studiis et artibus, ut in suis rebus studia litterarum, ut numerorum ac sonorum, ut mensurae, ut siderum, ut equorum, ut venandi, ut armorum; in communibus propensiora studia in aliquo genere virtutis praecipue colendo aut divinis rebus deserviendo aut parentibus amicis hospitibus praecipue atque insigniter diligendis. Atque haec quidem virtutum. Vitiorum
81 autem sunt genera contraria. Cernenda autem sunt diligenter, ne fallant ea nos vitia, quae virtutem videntur imitari. Nam et prudentiam malitia et temperantiam inmanitas in voluptatibus aspernandis et magnitudinem animi superbia in nimis extollendis et despicientia in contemnendis honoribus et liberalitatem effusio et fortitudinem audacia imitatur et patientiam duritia inmanis et iustitiam acerbitas et religionem superstitio et lenitatem mollitia animi et verecundiam timiditas et illam disputandi prudentiam concertatio captatioque verborum [et] hanc oratoriam vim inanis quaedam profluentia loquendi. Studiis autem bonis similia videntur ea, quae sunt in eodem genere nimia.
82 Quam ob rem omnis vis laudandi et vituperandi ex his sumetur virtutum vitiorumque partibus; sed in toto quasi contextu orationis haec erunt inlustranda maxime, quem ad modum quisque generatus, quem ad modum educatus, quem ad modum institutus moratusque fuerit; et si quid cui magnum aut incredibile acciderit maximeque si id divinitus accidisse potuerit videri; tum quae quisque senserit dixerit gesserit ad ea, quae proposita sunt, virtutum genera accommodabuntur, ex illisque inveniendi locis causae rerum et eventus et consequentia requirentur. Neque vero mors

eorum, quorum vita laudabitur, silentio praeteriri de-
bebit, si modo quid erit animum advertendum aut in
ipso genere mortis aut in iis rebus, quae post mortem
erunt consecutae.

C. Accepi ista didicique breviter non solum quem 24
ad modum laudarem alterum, sed etiam quem ad mo- 83
dum eniterer, ut possem iure ipse laudari. Videamus
igitur deinceps in sententia dicenda quam viam et quae
praecepta teneamus. P. Est igitur in deliberando finis
utilitas, ad quem ita referuntur omnia in consilio
dando sententiaque dicenda, ut illa prima sint suasori
aut dissuasori videnda, quid aut possit fieri aut non
possit et quid aut necesse sit aut non necesse. Nam
et, si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quam-
vis sit utile; et, si quid necesse est — necesse autem
id est, sine quo salvi liberive esse non possumus —,
id est reliquis et honestatibus in civili ratione et com-
modis anteponendum. Cum autem quaeritur quid fieri 84
possit, videndum etiam est quam facile possit. Nam
quae perdifficilia sunt, perinde habenda saepe sunt ac
si effici non possint. Et cum de necessitate adten-
demus, etiam si non necessarium aliquid videbitur,
videndum tamen erit quam sit id magnum. Quod
enim permagni interest, pro necessario saepe habetur.
Ita[que] cum constet genus hoc causarum ex suasione 85
et dissuasione, suasori proponitur simplex ratio: si
[et] utile est et fieri potest, fiat; dissuasori duplex:
una, si non utile est, ne fiat; altera, si fieri non potest,
ne suscipiatur. Sic suasori utrumque docendum est,
dissuasori alterum infirmare sat est. Quare quoniam 86
in his versatur omne consilium duobus, de utilitate
ante dicamus, quae in discernendis bonis malisque ver-
satur. Bonorum autem partim necessaria sunt ut vita
pudicitia libertas, ut liberi coniuges germani parentes,
partim non necessaria[; quorum alia sunt per se ex-
petenda ut ea, quae sita sunt in officiis atque virtu-
tibus, alia, quod aliquid commodi efficiunt, ut opes et

87 copiae]. Eorum autem[, quae propter se expetuntur,] partim honestate ipsa partim commoditate aliqua expetuntur; honestate ea, quae proficiscuntur ab his virtutibus, de quibus paulo ante [est] dictum, quae sunt laudabilia ipsa per sese; commoditate autem aliqua, quae sunt in corporis aut in fortunae bonis expetenda. Quorum alia sunt quasi quadam cum honestate coniuncta, ut honos, ut gloria; alia diversa, ut vires
25 forma valetudo, ut nobilitas divitiae clientelae. Est
88 etiam quaedam quasi materies subiecta honestati, quae maxime spectatur in amicitiis. Amicitiae autem caritate et amore cernuntur. Nam cum deorum tum parentum patriaeque cultus eorumque hominum, qui aut sapientia aut opibus excellunt, ad caritatem referri solent. Coniuges autem et liberi et fratres et alii, quos usus familiaritasque coniunxit, quamquam etiam caritate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus cum bona sint, facile est intellectu
89 quae sint contraria. Quod si semper optima tenere possemus, haud sane, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed quia temporibus, quae vim habent maximam, persaepe evenit, ut utilitas cum honestate certet, earumque rerum contentio plerumque deliberationes efficit, ne aut oportuna propter dignitatem aut honesta propter utilitatem relinquantur, ad hanc difficultatem explicandam praecepta referamus.
90 Et quoniam non ad veritatem solum, sed etiam ad opiniones eorum, qui audiunt, accommodanda est oratio, hoc primum intellegamus, hominum esse duo genera, alterum indoctum et agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati, alterum humanum et politum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaque huic generi laus honos gloria fides iustitia omnisque virtus, illis autem alteris quaestus emolumentum fructusque proponitur. Atque etiam voluptas, quae maxime est inimica virtuti bonique naturam fallaciter imitando adulterat, quam inmanissimus quisque acerrime sequi-

tur neque solum honestis rebus sed etiam necessariis anteponit, in suadendo, cum ei generi hominum con- 26
silium des, saepe sane laudanda est. Et illud videndum est quanto magis homines mala fugiant quam sequantur 91
bona. Nam neque honesta tam expetunt quam devitant turpia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam umquam expetivit, quam ignominiam infamiam contumeliam dedecus fugit? Quarum rerum dolor est gravis testis genus hominum ad honestatem natum malo cultu pravisque opinionibus esse corruptum. Quare in cohortando atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus qua re bona consequi malaque vitare possimus; sed apud 92
homines bene institutos plurimum de laude et de honestate dicemus maximeque ea virtutum genera tractabimus, quae in communi hominum utilitate tuenda augendaque versantur. Sin apud indoctos imperitosque dicemus, fructus emolumenta, voluptates vitationesque dolorum proferantur; addantur etiam contumeliae atque ignominiae. Nemo est enim tam agrestis quem non si ipsa honestas minus, contumelia tamen et dedecus magnopere moveat. Quare quid ad utilitatem spectet ex his, quae dicta sunt, reperietur; quid 93
autem possit effici, in quo etiam quam facile possit quamque expediat quaeri solet, maxime ex causis iis, quae quamque rem efficiant, est videndum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliae, quae ipsae conficiunt, aliae, quae vim ad conficiendum aliquam afferunt. Itaque illae superiores conficientes vocentur, hae reliquae ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. Conficiens autem causa alia est absoluta 94
et perfecta per se, alia ad aliquid adiuvans et efficiendi socia quaedam; cuius vis generis varia est et saepe aut maior aut minor[, ut etiam ea, quae maximam vim habet, sola saepe causa dicatur]. Sunt autem aliae causae, quae aut propter principium aut propter exitum conficientes vocantur. Cum autem quaeritur

quid sit optimum factu, aut utilitas aut spes 27 efficiendi ad assentiendum impellit animos. Et 95 quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere quibuscum et contra quos, quo tempore aut quo loco aut quibus facultatibus armorum pecuniae sociorum earumve rerum, quae ad quamque rem efficiendam pertinent, possimus uti requirendum est. Neque solum ea sunt, quae nobis suppetant, sed etiam illa, quae adversentur, videnda. Et si ex contentione procliviora erunt nostra, non solum effici posse, quae suademus, erit persuadendum, sed curandum etiam, ut illa facilia proclivia iucunda videantur. Dissuadentibus autem aut utilitas labefactanda est aut efficiendi difficultates efferendae, neque 96 aliis ex praeceptis, sed isdem ex suasionis locis. Uterque vero ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quo notiora sint, aut veterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam; maximeque sit in hoc genere meditatus, ut possit vel utilia ac necessaria saepe honestis vel haec illis anteferre. Ad commovendos autem animos maxime proficient, si incitandi erunt, eius modi sententiae, quae aut ad explendas cupiditates aut ad odium satiandum aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt. Sin autem reprimendi, de incerto statu fortunae dubiisque eventis rerum futurarum et de retinendis suis fortunis, si erunt secundae, sin autem adversae, de periculo commonendi. Atque hi quidem 97 perorationis sunt loci. Principia autem in sententiis dicendis brevia esse debebunt. Non enim supplex ut ad iudicem venit orator, sed hortator atque actor. Quare proponere qua mente dicat, quid velit, quibus de rebus dicturus sit debet hortarique ad se breviter dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex et gravis et sententiis debet ornatior esse quam verbis.

28 C. Cognovi iam laudationis et suasionis locos. 98 Nunc quae iudiciis accommodata sint expecto; idque nobis genus restare unum puto. P. Recte intellegis. At-

que eius quidem generis finis est aequitas; quae non simpliciter spectatur sed ex comparatione non numquam, ut cum de verissimo accusatore disceptatur aut cum hereditatis sine lege aut sine testamento petitur possessio; in quibus causis quid aequius atque aequissimum sit quaeritur, quas ad causas facultas petitur argumentationum ex iis, de quibus mox dicetur, aequitatis locis. Atque etiam ante iudicium de constituendo ipso 99
iudicio solet esse contentio, cum aut sitne actio illi, qui agit, aut iamne sit aut num iam esse desierit aut illane lege, hisne verbis sit actio quaeritur. Quae etiam si ante quam res in iudicium venit aut concertata aut diiudicata aut confecta non sunt, tamen in ipsis iudiciis permagnum saepe habent pondus, cum ita dicitur: Plus petisti; sero petisti; non fuit tua petitio; non a me, non hac lege, non his verbis, non hoc iudicio. Quarum causarum genus est positum in 100
iure civili, quod est in privatarum et publicarum rerum lege aut more positum; cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisque nobis ad dicendum necessaria videtur. Quare de constituendis actionibus, de capiendis subeundisve iudiciis, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda aequitate, quod ea fere generis eius sunt, ut, quamquam in ipsum iudicium saepe delabuntur, tamen ante iudicium tractanda videantur, paulum ea separo a iudiciis tempore magis agendi quam dissimilitudine generis. Nam omnia, quae de iure civili aut de aequo et bono disceptantur, cadunt in eam formam causarum, in qua quale quid sit ambigitur, de qua dicturi sumus, quae in aequitate et in iure
maxime consistit. In omnibus igitur causis tres sunt 29
gradus, ex quibus unus aliqui capiendus est, si pluris 101
non queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut id, quo de agitur, factum neges aut, si factum fateare, neges eam vim habere atque id esse, quod adversarius criminetur, aut, si neque de facto neque de facti appellatione ambigi potest, id, quod arguare,

neges tale esse quale ille dicat et rectum esse quod
102 feceris concedendumve defendas. Ita primus ille status
et quasi conflictio cum adversario coniectura quadam,
secundus autem definitione [aut descriptione] atque
informatione verbi, tertius aequi et veri et recti et
humani ad ignoscendum disputatione tractandus est.
Et quoniam semper is, qui defendit, non solum re-
sistat oportet aliquo certo statu aut infitiando aut
definiendo aut aequitate opponenda, sed etiam rationem
subiciat recusationis suae, primus ille status rationem
habet iniqui criminis ipsam negationem infitiationem-
que facti; secundus, quod non sit in re, quod ab ad-
versario ponatur in verbo; tertius, quod [id] rectum
esse defendat, quod sine ulla nominis controversia
103 factum esse fateatur. Deinde uni cuique rationi oppo-
nendum est ab accusatore id, quod si non esset in
accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque
ea, quae sic referuntur, continentia causarum vocentur;
quamquam non ea magis, quae contra rationes de-
fensionis afferuntur, quam ipsae defensionis rationes
continent causas. Sed distinguendi gratia rationem
appellemus eam, quae affertur a reo ad recusandum
depellendi criminis causa, quae nisi esset, quid defen-
deret non haberet; firmamentum autem, quod contra
ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio
30 stare non posset. Ex rationis autem et ex firma-
104 menti conflictione et quasi concursu quaestio quaedam
exoritur, quam disceptationem voco; in qua quid veniat
in iudicium et de quo disceptetur quaeri solet. Nam
prima adversariorum contentio diffusam habet quae-
stionem, ut in coniectura: Ceperitne pecunias Decius;
in definitione: Minueritne maiestatem Norbanus; in
aequitate: Iurene occiderit Opimius Gracchum. Haec,
quae primam contentionem habent ex arguendo et
resistendo, lata, ut dixi, et fusa sunt. Rationum et
firmamentorum contentio adducit in angustum discep-
tationem. Ea in coniectura nulla est. Nemo enim eius,

quod negat factum, potest aut debet aut solet reddere
rationem. Itaque in his causis eadem et prima quaestio
et disceptatio extrema est. In illis autem, ubi ita di- 105
citur: Non minuit maiestatem quod egit de Caepione
turbulentius; populi enim dolor iustus [vim tum illam
excitavit], non tribuni actio; maiestas autem, quoniam
est magnitudo quaedam populi Romani in eius pote-
state ac iure retinendo, aucta potius est quam demi-
nuta; et ubi ita refertur: Maiestas est in imperii atque
in nominis populi Romani dignitate, quam minuit is,
qui per vim multitudinis rem ad seditionem vocavit;
existet illa disceptatio: Minueritne maiestatem, qui
voluntate populi Romani rem gratam et aequam per
vim egerit. In iis autem causis, ubi aliquid recte 106
factum aut concedendum esse [factum] defenditur, cum
est facti subiecta ratio, sicut ab Opimio: Iure feci,
salutis omnium et conservandae rei publicae causa,
relatumque ab Decio est: Ne sceleratissimum quidem
civem sine iudicio iure ullo necare potuisti, oritur illa
disceptatio: Potueritne recte salutis rei publicae causa
civem eversorem civitatis indemnatum necare? Ita
disceptationes eae, quae in his controversiis oriuntur,
quae sunt certis personis ac temporibus notatae, fiunt
rursus infinitae detractis personis et temporibus et
rursum ad consultationum formam rationemque revo-
cantur. Sed in gravissimis firmamentis etiam illa 31
ponenda sunt, si quae ex scripto legis aut testamenti 107
aut verborum ipsius iudicii aut alicuius stipulationis
aut cautionis opponuntur defensioni contraria. At ne
hoc quidem genus in eis causis incurrit, quae con-
iectura continentur. Quod enim factum negatur, id
coargui scripto non potest. Ne in definitionem quidem
venit genere scripti ipsius. Nam etiam si verbum ali-
quod ex scripto definiendum est quam vim habeat, ut
cum ex testamentis quid sit penus aut cum ex lege
praedi quaeritur quae sint ruta caesa, non scripti
genus, sed verbi interpretatio controversiam facit. Cum 108

autem aut plura significantur scripto propter verbi
aut verborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contra
dicat, eo trahere significationem scripti, quo expediat
ac velit; aut, si ambigue scriptum non sit, vel a verbis
voluntatem et sententiam scriptoris abducere vel alio
se eadem de re contrarie scripto defendere, tum dis-
ceptatio ex scripti contentione existit, ut in ambiguis
disceptetur quid maxime significetur, in scripti sen-
tentiaeque contentione utrum potius iudex sequatur,
in contrariis scriptis utrum magis comprobandum sit.
109 Disceptatio autem cum est constituta, propositum
esse debet oratori, quo omnes argumentationes repe-
titae ex inveniendi locis coiciantur. Quod quamquam
satis est ei, qui videt quid in quoque loco lateat quique
illos locos tamquam thesauros aliquos argumentorum
notatos habet, tamen ea, quae sunt certarum causarum
32 propria, tangemus. In coniectura igitur, cum est in
110 infitiando reus, accusatori haec prima duo sunt — sed
accusatorem pro omni actore et petitore appello; pos-
sunt enim etiam sine accusatione in causis haec eadem
controversiarum genera versari —, sed haec duo sunt
ei prima, causa et eventus. Causam appello rationem
efficiendi, eventum id, quod est effectum. Atque ipsa
quidem partitio causarum paulo ante in suasionis locis
111 distributa est. Quae enim in consilio capiendo futuri
temporis praecipiebantur, quam ob rem aut utilitatem
viderentur habitura aut efficiendi facultatem, eadem,
qui de facto argumentabitur, conligere debebit, quam
ob rem et utilia illi, quem arguet, fuisse et ab eo
effici potuisse demonstret. Utilitatis coniectura mo-
vetur, si illud, quod arguitur, aut spe bonorum aut
malorum metu fecisse dicatur; quod fit acrius, quo illa
112 in utroque genere maiora ponuntur. Spectant etiam
ad causam facti motus animorum, si ira recens, si
odium vetus, si ulciscendi studium, si iniuriae dolor,
si honoris, si gloriae, si imperii, si pecuniae cupiditas,
si periculi timor, si aes alienum, si angustiae rei fami-

liaris, si audax, si levis, si crudelis, si inpotens, si in-
cautus, si insipiens, si amans, si commota mente, si
vinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione
celandi aut, si patefactum esset, depellendi criminis
vel perrumpendi periculi vel in longinquum tempus
differendi; aut si iudicii poena levior quam facti prae-
mium; aut si facinoris voluptas maior quam damna-
tionis dolor. His enim fere rebus facti suspicio con- 113
firmatur, cum et voluntatis in reo causae reperiuntur
et facultates. In voluntate autem utilitas ex adeptione
aliquoius commodi vitationeque incommodi quaeri-
tur, ut aut spes aut metus impulisse videatur aut
aliquis repentinus animi motus, qui etiam citius in
fraudem quam ratio utilitatis impellit. Quam ob rem
haec sint dicta de causa. C. Teneo et quaero qui sint 33
illi eventus, quos ex causis effici dixisti. P. Conse- 114
quentia quaedam signa praeteriti et quasi impressa
facti vestigia; quae quidem vel maxime suspicionem
movent et sunt quasi tacita criminum testimonia atque
hoc quidem graviora, quod causae communiter viden-
tur insimulare et arguere omnis posse, quorum modo
interfuerit aliquid, haec proprie attingunt eos ipsos, qui
arguuntur, ut telum, ut vestigium, ut cruor, ut de-
prehensum aliquid, quod ablatum ereptumve videatur,
ut responsum inconstanter, ut haesitatum, ut titubatum,
ut cum aliquo visus, ex quo suspicio oriatur, ut eo
ipso in loco visus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor,
ut scriptum aut obsignatum aut depositum quippiam.
Haec enim talia sunt, quae aut in re ipsa aut etiam
ante quam factum est aut postea suspiciosum crimen
efficiant. Quae si non erunt, tamen causis ipsis et 115
efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa dis-
putatione communi, non fuisse illum tam amentem,
ut indicia facti aut effugere aut occultare non posset,
ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret.
Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non
prudentiae esse coniunctam. Sequitur ille autem locus 116

ad augendum, non esse expectandum, dum fateatur;
argumentis peccata convinci; et hic etiam exempla
34 ponentur. Atque haec quidem de argumentis. Sin
117 autem erit etiam testium facultas, primum genus erit
ipsum laudandum dicendumque, ne argumentis tene-
retur reus, ipsum sua cautione effecisse, testis effugere
non posse; deinde singuli laudentur — quae autem
essent laudabilia dictum est —; deinde argumento
etiam firmo, quia tamen saepe falsum est, posse recte
non credi; viro bono et firmo sine vitio iudicis non
posse non credi. Atque etiam, si obscuri testes erunt
aut tenues, dicendum erit non esse ex fortuna fidem
ponderandam aut eos esse cuiusque rei locupletissimos
testis, qui id, quod agatur, facillime scire possint.
Sin quaestiones habitae aut postulatio, ut habeantur,
causam adiuvabunt, confirmandum primum genus erit
quaestionum; dicendum de vi doloris, de opinione
maiorum, qui rem totam, nisi probassent, certe repu-
118 diassent; de institutis Atheniensium, Rhodiorum, doc-
tissimorum hominum, apud quos etiam — id quod
acerbissimum est — liberi civesque torquentur, de
nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis,
qui cum in dominos de servis quaeri noluissent, tamen
de incestu et de coniuratione, quae facta me consule
est, quaerendum putaverunt. Irridenda etiam dispu-
tatio [est], qua solent uti ad infirmandas quaestiones,
et meditata puerilisque dicenda. Tum facienda fides
diligenter esse et sine cupiditate quaesitum dictaque
quaestionis argumentis et coniectura ponderanda. At-
35 que haec accusationis fere membra sunt. Defensionis
119 autem primum infirmatio causarum, aut non fuisse aut
non tantas aut non sibi soli aut commodius potuisse
idem consequi, aut non iis se esse moribus, non ea
vita, aut nullos animi motus aut non tam inpotentis
fuisse. Facultatum infirmatione autem utetur, si aut
vires aut animum aut copias aut opes afuisse demon-
strabit, aut alienum tempus aut locum non idoneum

aut multos arbitros, quorum crederet nemini, aut non se tam apertum, ut id susciperet, quod occultare non posset, neque tam amentem, ut poenas ac iudicia con-
temneret. Consequentia autem diluet exponendo non 120
esse illa certa indicia facti, quae etiam nullo admisso consequi possent, consistetque in singulis et ea aut eorum, quae ipse facta esse dicet, propria esse defendet potius quam criminis, aut sibi cum accusatore communia esse et pro periculo potius quam contra salutem valere debere; testiumque et quaestionum genus universum et quod poterit in singulis ex reprehensio-
nis locis, de quibus ante dictum est, refellet. Harum 121
causarum principia suspiciosa ad acerbitatem ab accusatore ponentur, denuntiabiturque commune insidiarum periculum excitabunturque animi, ut attendant. A reo autem querela conflati criminis collectarumque suspicionum et accusatoris insidiae et item commune periculum proferetur animique ad misericordiam allicientur et modice benivolentia iudicum colligetur. Narratio autem accusatoris erit quasi membratim gesti negotii suspiciosa explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensori aut praeteritis aut obscuratis suspicionum argumentis, rerum ipsarum
eventus erunt casusque narrandi. In confirmandis 122
autem nostris argumentationibus infirmandisque contrariis saepe erunt accusatori motus animorum incitandi, reo mitigandi. Atque hoc quidem utrique maxime in peroratione faciendum; alteri frequentatione argumentorum et coacervatione universa; alteri, si plane causam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, et miseratione ad extremum.

C. Scire mihi iam videor quem ad modum con- 36
iectura tractanda sit. Nunc de definitione audiamus. 123
P. Communia dantur in isto genere accusatori defensorique praecepta. Uter enim definiendo describendoque verbo magis ad sensum iudicis opinionemque penetrarit et uter ad communem verbi vim et eandem,

quam eius verbi praeceptionem inchoatam habebunt
in animis ii qui audient, magis et propius accesserit,
124 is vincat necesse est. Non enim argumentando trac-
tatur hoc genus, sed tamquam explicando excutiendo-
que verbo, ut, si in reo pecunia absoluto rursusque
revocato praevaricationem accusator esse definiat om-
nem iudicii corruptelam ab reo, defensor autem non
omnem, sed tantummodo accusatoris corruptelam ab
reo, sit ergo haec contentio primum verborum, in quo,
etiam si propius accedat ad consuetudinem mentemque
sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia
125 legis nitetur; negat enim probari oportere eos, qui
leges scripserint, ne ratum haberetur iudicium, si totum
corruptum [sit], si unus accusator corruptus sit, non
rescindere; nititur aequitate utilitate quasi scribenda
lex sit, quaeque tum complecteretur iudiciis corruptis,
ea verbo uno praevaricationis comprehendisse dicit;
126 defensor autem testatur consuetudinem sermonis ver-
bique vim ex contrario repetit quasi converso accu-
satore, cui contrarium est nomen praevaricatoris, et
ex consequentibus, quod ea littera de accusatore so-
leat dari iudici, et ex nomine ipso, quod significat
eum, qui in contrariis causis quasi varie positus esse
videatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad
aequitatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem,
ad finem aliquem periculi; communeque sit hoc prae-
ceptum, ut cum uterque definierit quam maxime po-
tuerit ad communem sensum vimque verbi, tum simi-
libus exemplisque eorum, qui ita locuti sint, suam
127 definitionem sententiamque confirmet. Atque accusa-
tori sit in hoc genere causarum locus ille communis,
minime esse concedendum, ut is, qui de re confiteatur,
verbi se interpretatione defendat; defensor autem ad
ea, quae proposuit, aequitate nitatur et ea cum secum
faciat, non re sed depravatione verbi sese urgeri
queratur. Quo in genere percensere poterit plerosque
inveniendi locos; nam et similibus utetur et contrariis

et consequentibus quamquam uterque, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequentius. Amplificandi 128 autem causa quae aut cum degredientur a causa dicere volent aut cum perorabunt, ea vel ad odium vel ad misericordiam vel ad omni modo animos iudicum movendos ex his, quae sunt ante posita, sumentur, si modo rerum magnitudo hominumve aut invidia aut dignitas postulabit.

C. Habeo ista; nunc ea quae, cum quale sit 37 quippiam disceptatur, quaeri ex utraque parte deceat 129 velim audire. P. Confitentur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprenduntur; sed quoniam iure se fecisse dicunt, iuris est omnis ratio nobis explicanda. Quod dividitur in duas primas partis, naturam atque legem, et utriusque generis vis in divinum et humanum ius est distributa; quorum aequitatis est unum, alterum religionis. Aequitatis 130 autem vis est duplex: cuius altera derecta veri et iusti et, ut dicitur, aequi et boni ratione defenditur; altera ad vicissitudinem referendae gratiae pertinet; quod in beneficio gratia, in iniuria poenitio nominatur. Atque haec communia sunt naturae atque legis; sed propria legis et ea, quae scripta sunt, et ea, quae sine litteris aut gentium iure aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem privatum aliud est, publicum aliud: publicum lex senatusconsultum foedus, privatum tabulae pactum conventum stipulatio. Quae autem scripta non sunt, ea aut consuetudine aut conventis hominum et quasi consensu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores legesque tueamur, quodammodo naturali iure praescriptum est. Et quoniam breviter 131 sunt aperti quasi fontes quidam aequitatis, meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quae dicenda erunt in orationibus de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter aut necessitate aut casu quippiam fecerit, quod non concederetur iis,

qui sua sponte et voluntate fecissent, ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda venia est, quae sumetur ex plerisque locis aequitatis. Expositum est, ut potui brevissime, de omni controversiarum genere, nisi praeterea tu quid requiris.

38 C. Illud equidem, quod iam unum restare video,
132 quale sit, cum disceptatio versatur in scriptis. P. Recte intellegis; isto enim exposito munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus adversariis praecepta communia. Uterque enim eam significationem, qua nitetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse defendet; uterque id, quod adversarius ex ambigue scripto intellegendum esse dicet, aut absurdum aut inutile aut iniquum aut turpe esse defendet aut etiam discrepare quom a ceteris scriptis vel aliorum vel maxime, si potuerit, eiusdem; quamque defendet ipse, eam rem et sententiam quemvis prudentem et iustum hominem, si integrum daretur, scripturum fuisse, sed
133 planius; eamque sententiam, quam significari posse dicet, nihil habere aut captionis aut vitii; contrariam autem si probarint, fore uti multa vitiosa stulta iniqua contraria consequantur. Cum autem aliud sensisse scriptor videtur et aliud scripsisse, qui scripto nitetur, eum re exposita recitatione uti oportebit, deinde instare adversario, iterare renovare interrogare num aut
134 scriptum neget aut contra factum infitietur. Post iudicem ad vim scripti vocet. Hac confirmatione usus amplificet rem lege laudanda audaciamque confutet eius, qui cum palam contra fecerit idque fateatur, adsit tamen factumque defendat. Deinde infirmet defensionem, cum adversarius aliud voluisse aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum a quoquam potius latoris sensum quam a lege explicari. Cur ita scripserit, si ita non senserit? Cur, cum ea quae plane scripta sint neglexerit, quae nusquam scripta sint proferat? Cur prudentissimos in scribendo viros summae stultitiae putet esse damnandos? Quid

impedierit scriptorem quo minus exciperet illud, quod
adversarius, tamquam si exceptum esset, ita se dicit
secutum? Utetur exemplis iis, quibus idem scriptor, 135
aut, si id non poterit, quibus alii, quod excipiundum
putarint, exceperint. Quaerenda etiam ratio est, si
qua poterit inveniri, quare non sit exceptum: aut
iniqua lex aut inutilis futura dicetur aut alia causa
optemperandi alia abrogandi; dissentire adversarii vo-
cem atque legis. Deinde amplificandi causa de con-
servandis legibus, de periculo publicarum rerum atque
privatarum cum aliis locis tum in perorando maxime
graviter erit vehementerque dicendum. Ille autem, qui 39
se sententia legis et voluntate defendet, in consilio 136
atque in mente scriptoris, non in verbis ac litteris
vim legis positam esse defendet quodque nihil exceperit
in lege laudabit, ne deverticula peccatis darentur atque
ut ex facto cuiusque iudex legis mentem interpreta-
retur. Deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis
aequitas perturbetur, si verbis legum ac non sententiis
pareatur. Deinde genus eius modi calliditatis et ca- 137
lumniae trahatur in odium iudicis cum quadam invi-
diosa querela. Et si incidet inprudentiae causa, quae
non ad delictum, sed ad casum necessitatemve per-
tineat, quod genus paulo ante attigimus, erit isdem
aequitatis sententiis contra acerbitatem verborum de-
precandum. Sin scripta inter sese dissentient, tanta
series artis est et sic inter se sunt pleraque conexa
et apta, ut, quae paulo ante praecepta dedimus am-
bigui quaeque proxime sententiae et scripti, eadem
ad hoc genus causae tertium transferantur. Nam 138
quibus locis in ambiguo defendimus eam significatio-
nem, quae nos adiuvat, eisdem in contrariis legibus
nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut
alterius scripti sententiam alterius verba defendamus.
Ita quae modo de scripto sententiaque praecepimus,
eadem huc omnia transferemus.

Expositae tibi omnes sunt oratoriae partitiones, 40 139

quae quidem e media illa nostra Academia effloruerunt, neque sine ea aut inveniri aut intellegi aut tractari possunt. Nam et partiri ipsum et definire et ambigui partitiones dividere et argumentorum locos nosse et argumentationem ipsam concludere et videre quae sumenda in argumentando sint quidque ex his, quae sumpta sunt, efficiatur et vera a falsis, veri similia ab incredibilibus diiudicare et distinguere et aut male sumpta aut male conclusa reprehendere et eadem vel anguste disserere, ut dialectici qui appellantur, vel, ut oratorem decet, late expromere, illius exercitationis et
140 suptiliter disputandi et copiose dicendi artis est. De bonis vero rebus et malis, aequis iniquis, utilibus inutilibus, honestis turpibus quam potest habere orator sine illis maximarum rerum artibus facultatem aut copiam? Quare haec tibi sint, mi Cicero, quae exposui, quasi indicia fontium illorum; ad quos si his isdem ducibus aliisve perveneris, tum et haec ipsa melius et multo maiora alia cognosces. C. Ego vero ac magno quidem studio, mi pater, multisque ex tuis praeclarissimis muneribus nullum maius expecto.

M. TULLI CICERONIS

TOPICA.

Maiores nos res scribere ingressos, C. Trebati, et 1
his libris, quos brevi tempore satis multos edidimus, 1
digniores e cursu ipso revocavit voluntas tua. Cum
enim mecum in Tusculano esses et in bibliotheca se-
paratim uterque nostrum ad suum studium libellos
quos vellet evolveret, incidisti in Aristotelis Topica
quaedam, quae sunt ab illo pluribus libris explicata.
Qua inscriptione commotus continuo a me librorum
eorum sententiam requisisti; quam cum tibi expo- 2
suissem, disciplinam inveniendorum argumentorum, ut
sine ullo errore ad ea ratione et via perveniremus, ab
Aristotele inventam illis libris contineri, verecunde tu
quidem ut omnia, sed tamen facile ut cernerem te
ardere studio, mecum ut tibi illa traderem egisti. Cum
autem ego te non tam vitandi laboris mei causa quam
quia tua id interesse arbitrarer, vel ut eos per te ipse
legeres vel ut totam rationem a doctissimo quodam
rhetore acciperes, hortatus essem, utrumque, ut ex te
audiebam, es expertus. Sed a libris te obscuritas 3
reiecit; rhetor autem ille magnus haec, ut opinor,
Aristotelia se ignorare respondit. Quod quidem mi-
nime sum admiratus, eum philosophum rhetori non
esse cognitum, qui ab ipsis philosophis praeter ad-
modum paucos ignoretur; quibus eo minus ignoscen-
dum est, quod non modo rebus iis, quae ab illo dictae
et inventae sunt, adlici debuerunt, sed dicendi quoque

incredibili quadam cum copia tum etiam suavitate.
4 Non potui igitur tibi saepius hoc roganti et tamen
verenti ne mihi gravis esses — facile enim id cerne-
bam — debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri
videretur iniuria. Et enim cum tu mihi meisque multa
saepe scripsisses, veritus sum ne, si ego gravarer, aut
ingratum id aut superbum videretur. Sed dum fuimus
una, tu optumus es testis quam fuerim occupatus;
5 ut autem a te discessi in Graeciam proficiscens, cum
opera mea nec res publica nec amici uterentur nec
honeste inter arma versari possem, ne si tuto quidem
mihi id liceret, ut veni Veliam tuaque et tuos vidi,
admonitus huius aeris alieni nolui deesse ne tacitae
quidem flagitationi tuae. Itaque haec, cum mecum
libros non haberem, memoria repetita in ipsa naviga-
tione conscripsi tibique ex itinere misi, ut mea dili-
gentia mandatorum tuorum te quoque, etsi admonitore
non eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem.
Sed iam tempus est ad id quod instituimus accedere.

2
6 Cum omnis ratio diligens disserendi duas habeat
partis, unam inveniendi alteram iudicandi, utriusque
princeps, ut mihi quidem videtur, Aristoteles fuit.
Stoici autem in altera elaboraverunt; iudicandi enim
vias diligenter persecuti sunt ea scientia, quam *δια-
λεκτικὴν* appellant, inveniendi artem, quae *τοπικὴ*
dicitur, quae et ad usum potior erat et ordine naturae
7 certe prior, totam reliquerunt. Nos autem, quoniam
in utraque summa utilitas est et utramque, si erit
otium, persequi cogitamus, ab ea, quae prior est, or-
diemur. Ut igitur earum rerum, quae absconditae
sunt, demonstrato et notato loco facilis inventio est,
sic, cum pervestigare argumentum aliquod volumus,
locos nosse debemus; sic enim appellatae ab Aristotele
sunt eae quasi sedes, e quibus argumenta promuntur.
8 Itaque licet definire locum esse argumenti sedem, ar-
gumentum autem rationem, quae rei dubiae faciat
fidem. Sed ex his locis, in quibus argumenta inclusa

sunt, alii in eo ipso, de quo agitur, haerent, alii ad-
sumuntur extrinsecus. In ipso tum ex toto, tum ex
partibus eius, tum ex nota, tum ex iis rebus, quae
quodam modo adfectae sunt ad id, de quo quaeritur.
Extrinsecus autem ea ducuntur, quae absunt longeque
disiuncta sunt. Sed ad id totum, de quo disseritur, 9
tum definitio adhibetur, quae quasi involutum evolvit
id, de quo quaeritur; eius argumenti talis est formula:
Ius civile est aequitas constituta iis, qui eiusdem civi-
tatis sunt, ad res suas optinendas; eius autem aequi-
tatis utilis cognitio est; utilis ergo est iuris civilis
scientia; — tum partium enumeratio, quae tractatur hoc 10
modo: Si neque censu nec vindicta nec testamento
liber factus est, non est liber; neque ulla est earum
rerum; non est igitur liber; — tum notatio, cum ex
verbi vi argumentum aliquod elicitur hoc modo: Cum
lex assiduo vindicem assiduum esse iubeat, locupletem
iubet locupleti; is est enim assiduus, ut ait Aelius,
appellatus ab *aere dando*. Ducuntur etiam argu- 3
menta ex iis rebus, quae quodam modo adfectae sunt 11
ad id, de quo quaeritur. Sed hoc genus in pluris
partes distributum est. Nam alia coniugata appella-
mus, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine,
alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis,
alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex
repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex
conparatione maiorum aut parium aut minorum. Con- 12
iugata dicuntur, quae sunt ex verbis generis eiusdem.
Eiusdem autem generis verba sunt, quae orta ab uno
varie commutantur, ut *sapiens sapienter sapientia*.
Haec verborum coniugatio *συζυγία* dicitur, ex qua huius
modi est argumentum: Si conpascuus ager est, ius est
conpascere. A genere sic ducitur: Quoniam argentum 13
omne mulieri legatum est, non potest ea pecunia, quae
numerata domi relicta est, non esse legata; forma
enim a genere, quo ad suum nomen retinet, numquam
seiungitur, numerata autem pecunia nomen argenti

14 retinet; legata igitur videtur. A forma generis, quam
interdum, quo planius accipiatur, partem licet nomi-
nare, hoc modo: Si ita Fabiae pecunia legata est a
viro, si ei viro materfamilias esset; si ea in manum
non convenerat, nihil debetur. Genus enim est uxor;
eius duae formae: una matrumfamilias, [eae sunt, quae
in manum convenerunt;] altera earum, quae tantum-
modo uxores habentur. Qua in parte cum fuerit Fabia,
15 legatum [ei] non videtur. A similitudine hoc modo:
Si aedes eae corruerunt vitiumve faciunt, quarum usus
fructus legatus est, heres restituere non debet nec
reficere, non magis quam servum restituere, si is, cuius
16 usus fructus legatus esset, deperisset. A differentia:
Non, si uxori vir legavit argentum omne, quod suum
esset, idcirco, quae in nominibus fuerunt, legata sunt.
Multum enim differt in arcane positum sit argentum
17 an in tabulis [debeatur]. Ex contrario autem sic:
Non debet ea mulier, cui vir bonorum suorum usum
fructum legavit, cellis vinariis et oleariis plenis re-
lictis, putare id ad se pertinere. Usus enim, non
abusus, legatus est. [Ea sunt inter se contraria.]
4 Ab adiunctis: Si ea mulier testamentum fecit, quae
18 se capite numquam deminuit, non videtur ex edicto
praetoris secundum eas tabulas possessio dari. Ad-
iungitur enim, ut secundum servorum, secundum ex-
ulum, secundum puerorum tabulas possessio videatur
19 ex edicto dari. Ab antecedentibus autem et conse-
quentibus et repugnantibus hoc modo; ab anteceden-
tibus: Si viri culpa factum est divortium, etsi mulier
nuntium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet.
20 A consequentibus: Si mulier, cum fuisset nupta cum
eo, quicum conubium non esset, nuntium remisit;
quoniam, qui nati sunt, patrem non secuntur, pro
21 liberis manere nihil oportet. A repugnantibus: Si
paterfamilias uxori ancillarum usum fructum legavit
a filio neque a secundo herede legavit, mortuo filio
mulier usum fructum non amittet. Quod enim semel

testamento alicui datum est, id ab eo invito, cui datum
est, auferri non potest. Repugnat enim recte accipere
et invitum reddere. Ab efficientibus rebus hoc modo: 22
Omnibus est ius parietem directum ad parietem com-
munem adiungere vel solidum vel fornicatum. Sed
qui in pariete communi demoliendo damni infecti pro-
miserit, non debebit praestare, quod fornix vitii fecerit.
Non enim eius vitio, qui demolitus est, damnum factum
est, sed eius operis vitio, quod ita aedificatum est, ut
suspendi non posset. Ab effectis rebus hoc modo: 23
Cum mulier viro in manum convenit, omnia, quae
mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine. Ex com-
paratione autem omnia valent, quae sunt huius modi:
Quod in re maiore valet, valeat in minore, ut, si in
urbe fines non reguntur, nec aqua in urbe arceatur.
Item contra: Quod in minore valet, valeat in maiore.
Licet idem exemplum convertere. Item: Quod in re
pari valet, valeat in hac, quae par est; ut: Quoniam
usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam aedium.
At in lege aedes non appellantur et sunt ceterarum
rerum omnium, quarum annuus est usus. Valeat aequi-
tas, quae paribus in causis paria iura desiderat. Quae 24
autem adsumuntur extrinsecus, ea maxume ex aucto-
ritate ducuntur. Itaque Graeci talis argumentationes
ἀτέχνους vocant, id est artis expertis, ut si ita respon-
deas: Quoniam P. Scaevola id solum esse ambitus
aedium dixerit, quod parietis communis tegendi causa
tectum proiceretur, ex quo tecto in eius aedis, qui
protexisset, aqua deflueret, id tibi ius videri.

His igitur locis, qui sunt expositi, ad omne ar- 25
gumentum tamquam elementis quibusdam significatio
et demonstratio [ad reperiendum] datur. Utrum igitur
hactenus satis est? Tibi quidem tam acuto et tam
occupato puto. Sed quoniam avidum hominem ad has 5
discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit
potius aliquid quam te hinc patiar non satiatum disce-
dere. Quando ergo unus quisque eorum locorum, quos 26

exposui, sua quaedam habet membra, ea quam sub-
tilissime persequamur, et primum de ipsa definitione
dicatur. Definitio est oratio, quae id quod definitur
explicat quid sit. Definitionum autem duo genera
prima: unum earum rerum quae sunt, alterum earum
27 quae intelleguntur. Esse ea dico, quae cerni tangique
possunt, ut fundum aedes, parietem stillicidium, man-
cipium pecudem, supellectilem penus et cetera; quo
ex genere quaedam interdum vobis definienda sunt.
Non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrarive
non possunt, cerni tamen animo atque intellegi pos-
sunt, ut si usus capionem, si tutelam, si gentem, si
agnationem definias, quarum rerum nullum subest
[quasi] corpus, est tamen quaedam conformatio in-
signita et inpressa intellegentia, quam notionem voco.
Ea saepe in argumentando definitione explicanda.
28 Atque etiam definitiones aliae sunt partitionum · aliae
divisionum; partitionum, cum res ea, quae proposita
est, quasi in membra discerpitur, ut si quis ius civile
dicat id esse, quod in legibus, senatus consultis, rebus
iudicatis, iuris peritorum auctoritate, edictis magistra-
tuum, more aequitate consistat. Divisionum autem
definitio formas omnis complectitur, quae sub eo ge-
nere sunt, quod definitur, hoc modo: Abalienatio est
eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexu
aut in iure cessio, inter quos ea iure civili fieri pos-
6 sunt. Sunt etiam alia genera definitionum, sed ad
huius libri institutum illa nihil pertinent; tantum est
29 dicendum qui sit definitionis modus. Sic igitur veteres
praecipiunt: cum sumpseris ea, quae sint ei rei, quam
definire velis, cum aliis communia, usque eo persequi,
dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem
transferri possit. Ut haec: Hereditas est pecunia.
Commune adhuc; multa enim genera pecuniae. Adde
quod sequitur: quae morte alicuius ad quempiam per-
venit. Nondum est definitio; multis enim modis sine
hereditate teneri pecuniae mortuorum possunt. Unum

adde verbum: iure; iam a communitate res diiuncta
videbitur, ut sit explicata definitio sic: Hereditas est
pecunia, quae morte alicuius ad quempiam pervenit
iure. Nondum est satis; adde: nec ea aut legata testa-
mento aut possessione retenta; confectum est. Item-
que [ut illud]: Gentiles sunt inter se, qui eodem no-
mine sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi
sunt. Ne id quidem satis est. Quorum maiorum nemo
servitutem servivit. Abest etiam nunc. Qui capite
non sunt deminuti. Hoc fortasse satis est. Nihil enim
video Scaevolam pontificem ad hanc definitionem ad-
didisse. Atque haec ratio valet in utroque genere de-
finitionum, sive id quod est, sive id quod intellegitur
definiendum est. Partitionum autem et divisionum 30
genus quale esset ostendimus, sed quid inter se diffe-
rant planius dicendum est. In partitione quasi membra
sunt, ut corporis caput umeri manus latera crura pedes
et cetera; in divisione formae, quas Graeci εἴδη vocant, 7
nostri, si qui haec forte tractant, species appellant,
non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos
casus in dicendo. Nolim enim, ne si Latine quidem
dici possit, specierum et speciebus dicere; et saepe
his casibus utendum est; at formis et formarum
velim. Cum autem utroque verbo idem significetur,
commoditatem in dicendo non arbitror neglegendam.
Genus et formam definiunt hoc modo: Genus est notio 31
ad plures differentias pertinens; forma est notio, cuius
differentia ad caput generis et quasi fontem referri
potest. Notionem appello, quod Graeci tum *ἔννοιαν*
tum *πρόληψιν*. Ea est insita et animo praecepta cuius-
que cognitio enodationis indigens. Formae sunt [igitur]
eae, in quas genus sine ullius praetermissione dividi-
tur; ut si quis ius in legem morem aequitatem dividat.
Formas qui putat idem esse quod partes, confundit
artem et similitudine quadam conturbatus non satis
acute quae sunt secernenda distinguit. Saepe etiam 32
definiunt et oratores et poetae per tralationem verbi

ex similitudine cum aliqua suavitate. Sed ego a vestris exemplis nisi necessario non recedam. Solebat igitur Aquilius conlega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse voltis, quaerentibus iis, quos ad id pertinebat, quid esset litus, ita definire, qua fluctus eluderet; hoc est, quasi qui adulescentiam florem aetatis, senectutem occasum vitae velit definire; tralatione enim utens discedebat a
8 verbis propriis rerum ac suis. Quod ad definitiones attinet, hactenus; reliqua videamus.

33 Partitione tum sic utendum est, nullam ut partem relinquas; ut, si partiri velis tutelas, inscienter facias, si ullam praetermittas. At si stipulationum aut iudiciorum formulas partiare, non est vitiosum in re infinita praetermittere aliquid. Quod idem in divisione vitiosum est. Formarum enim certus est numerus, quae cuique generi subiciantur; partium distributio saepe [est] infinitior, tamquam rivorum a fonte diductio.
34 Itaque in oratoriis artibus quaestionis genere proposito, quot eius formae sint, subiungitur absolute. At cum de ornamentis verborum sententiarumve praecipitur, quae vocant *σχήματα*, non fit idem. Res est enim infinitior; ut ex hoc quoque intellegatur quid velimus inter partitionem et divisionem interesse. Quamquam enim vocabula prope idem valere videbantur, tamen quia res differebant, nomina rerum distare voluerunt.

35 Multa etiam ex notatione sumuntur. Ea est autem, cum ex vi nominis argumentum elicitur; quam Graeci *ἐτυμολογίαν* appellant, id est verbum ex verbo veriloquium; nos autem novitatem verbi non satis apti fugientes genus hoc notationem appellamus, quia sunt verba rerum notae. Itaque hoc quidem Aristoteles *σύμβολον* appellat, quod Latine est nota. Sed cum intellegitur quid significetur, minus laborandum
36 est de nomine. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex verbo, ut cum quaeritur postliminium

quid sit — non dico quae sint postliminii; nam
id caderet in divisionem, quae talis est: Postliminio
redeunt haec: homo navis mulus clitellarius equus
equa, quae frenos recipere solet —; sed cum ipsius
postliminii vis quaeritur et verbum ipsum notatur; in
quo Servius noster, ut opinor, nihil putat esse notandum
nisi *post*, et *liminium* illud productionem esse
verbi vult, ut in *finitumo legitumo aeditumo* non
plus inesse *tumum* quam in *meditullio tullium*;
Scaevola autem P. F. iunctum putat esse verbum, ut 37
sit in eo et *post* et *limen*; ut, quae a nobis alienata,
cum ad hostem pervenerint, ex suo tamquam limine
exierint, hinc ea cum redierint post ad idem limen,
postliminio redisse videantur. Quo genere etiam Mancini
causa defendi potest, postliminio redisse; deditum
non esse, quoniam non sit receptus; nam neque
deditionem neque donationem sine acceptione intelligi
posse.

Sequitur is locus, qui constat ex iis rebus, quae 9
quodam modo adfectae sunt ad id, de quo ambigitur; 38
quem modo dixi in plures partes distributum. Cuius
est primus locus ex coniugatione, quam *συζυγίαν* vocant,
finitimus notationi, de qua modo dictum est; ut,
si aquam pluviam eam modo intellegeremus, quam
imbri collectam videremus, veniret Mucius, qui, quia
coniugata verba essent *pluvia* et *pluendo*, diceret
omnem aquam oportere arceri, quae pluendo crevisset.
Quom autem a genere ducetur argumentum, non erit 39
necesse id usque a capite arcessere. Saepe etiam citra
licet, dum modo supra sit, quod sumitur, quam id, ad
quod sumitur; ut aqua pluvia ultimo genere ea est,
quae de caelo veniens crescit imbri, sed propiore, in
quo quasi ius arcendi continetur, [genus est aqua
pluvia] nocens; eius generis formae loci vitio et manu
nocens, quarum altera iubetur ab arbitro coerceri
altera non iubetur. Commode etiam tractatur haec 40
argumentatio [quae ex genere sumitur], cum ex toto

partis persequare hoc modo: Si dolus malus est, cum
aliud agitur aliud simulatur, enumerare licet quibus
id modis fiat, deinde in eorum aliquem id, quod ar-
guas dolo malo factum, includere; quod genus argu-
menti in primis firmum videri solet.
10 Similitudo sequitur, quae late patet, sed oratori-
41 bus et philosophis magis quam vobis. Etsi enim
omnes loci sunt omnium disputationum ad argumenta
suppeditanda, tamen aliis disputationibus abundantius
occurrunt aliis angustius. Itaque genera tibi nota
sint; ubi autem iis utare, quaestiones ipsae te ad-
42 monebunt. Sunt enim similitudines, quae ex pluribus
conlationibus perveniunt quo volunt, hoc modo: Si
tutor fidem praestare debet, si socius, si, cui man-
daris, si, qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator.
Haec ex pluribus perveniens quo vult, appellatur in-
ductio, quae Graece ἐπαγωγὴ nominatur, qua plurimum
43 est usus in sermonibus Socrates. Alterum similitudinis
genus conlatione sumitur, cum una res uni, par pari
comparatur, hoc modo: Quem ad modum, si in urbe
de finibus controversia est, [quia fines magis agrorum
videntur esse quam urbis,] finibus regendis adigere
arbitrum non possis, sic, si aqua pluvia in urbe nocet,
quoniam res tota magis agrorum est, aquae pluviae
44 arcendae adigere arbitrum non possis. Ex eodem
similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus
in causa Curiana exemplis plurimis usus est[, qui
testamento sic heredes instituisset, ut si filius natus
esset in decem mensibus isque mortuus prius quam
in suam tutelam venisset, hereditatem optinuissent].
Quae commemoratio exemplorum valuit, eaque vos in
45 respondendo uti multum soletis. Ficta enim exempla
similitudinis habent vim; sed ea oratoria magis sunt
quam vestra; quamquam uti etiam vos soletis, sed
hoc modo: Finge mancipio aliquem dedisse id, quod
mancipio dari non potest. Num idcirco id eius factum
est, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob

eam rem se ulla re obligavit? In hoc genere oratoribus et philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, ut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendae rei gratia dicatur aut minuendae, quae ὑπερβολή dicitur, multa alia mirabilia. Sed latior est campus illorum. Eisdem tamen ex locis, ut ante dixi, et [in] maximis et minimis [in] quaestionibus argumenta ducuntur.

Sequitur similitudinem differentia, rei maxime 11
contraria superiori; sed est eiusdem dissimile et simile 46
invenire. Eius generis haec sunt: Non, quem ad modum quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri sine tutore auctore solvas, item, quod pupillo aut pupillae debeas, recte possis eodem modo solvere. Deinceps locus est, 47
qui e contrario dicitur. Contrariorum autem genera plura; unum eorum, quae in eodem genere plurimum differunt, ut sapientia stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tamquam e regione quaedam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas. Ex quibus contrariis argumenta talia existunt: Si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur et bonitatem, si malitiam. Haec, quae ex eodem genere contraria sunt, appellantur adversa. Sunt enim alia 48
contraria, quae privantia licet appellemus Latine, Graeci appellant στερητικά. Praeposito enim IN privatur verbum ea vi, quam haberet, si IN praepositum non fuisset, dignitas indignitas, humanitas inhumanitas, et cetera generis eiusdem, quorum tractactio est eadem quae superiorum, quae adversa dixi. Nam alia quoque 49
sunt contrariorum genera, velut ea, quae cum aliquo conferuntur, ut duplum simplum, multa pauca, longum breve, maius minus. Sunt etiam illa valde contraria, quae appellantur negantia; ea ἀποφατικά Graece, contraria aientibus: Si hoc est, illud non est. Quid enim opus exemplo est? Tantum intellegatur, in argumento quaerendo contrariis omnibus contraria non convenire.

50 Ab adiunctis autem posui equidem exemplum
paulo ante, multa adiungi, quae suscipienda essent,
si statuissemus ex edicto secundum eas tabulas pos-
sessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti
factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniectu-
rales causas, quae versantur in iudiciis, valet, cum
quaeritur quid aut sit aut evenerit aut futurum sit
12 aut quid omnino fieri possit. Ac loci quidem ipsius
51 forma talis est. Admonet autem hic locus, ut quae-
ratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem
evenerit. 'Nihil hoc ad ius; ad Ciceronem', inquiebat
Gallus noster, si quis ad eum quid tale rettulerat, ut
de facto quaereretur. Tu tamen patiere nullum a me
artis institutae locum praeteriri; ne, si nihil, nisi quod
ad te pertineat, scribendum putabis, nimium te amare
videare. Est igitur magna ex parte locus hic orato-
rius non modo non iuris consultorum, sed ne philo-
52 sophorum quidem. Ante rem enim quaeruntur, quae
talia sunt: apparatus conloquia locus constitutum con-
vivium; cum re autem: pedum crepitus, [strepitus
hominum,] corporum umbrae et si quid eius modi; at
post rem: pallor rubor titubatio, si qua alia signa
conturbationis et conscientiae, praeterea restinctus
ignis, gladius cruentus ceteraque, quae suspicionem
facti possunt movere.

53 Deinceps est locus dialecticorum proprius ex con-
sequentibus et antecedentibus et repugnantibus. Nam
coniuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper
eveniunt; consequentia autem semper. Ea enim dico
consequentia, quae rem necessario consequuntur; item-
que et antecedentia et repugnantia. Quicquid enim
sequitur quamque rem, id cohaeret cum re necessario;
et quicquid repugnat, id eius modi est, ut cohaerere
13 numquam possit. Cum tripertito igitur distribuatur
locus hic, in consecutionem antecessionem repugnan-
tiam, reperiendi argumenti locus simplex est, tractandi
triplex. Nam quid interest, cum hoc sumpseris, pe-

cuniam numeratam mulieri deberi, cui sit argentum omne legatum, utrum hoc modo concludas argumentum: Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri. Est autem pecunia signata argentum. Legata igitur est; an illo modo: Si numerata pecunia non est legata, non est numerata pecunia argentum. Est autem numerata pecunia argentum; legata igitur est; an illo modo: Non et legatum argentum est et non est legata numerata pecunia. Legatum autem argentum est; legata igitur numerata pecunia est? Appellant autem 54
dialectici eam conclusionem argumenti, in qua, cum primum adsumpseris, consequitur id, quod adnexum est, primum conclusionis modum; cum id, quod adnexum est, negaris, ut id quoque, cui fuerit adnexum, negandum sit, secundus is appellatur concludendi modus; cum autem aliqua coniuncta negaris et ex iis unum aut plura sumpseris, ut, quod relinquitur, tollendum sit, is tertius appellatur conclusionis modus. Ex hoc illa rhetorum ex contrariis conclusa, quae ipsi 55
ἐνϑυμήματα appellant; non quod omnis sententia proprio nomine ἐνϑύμημα non dicatur, sed, ut Homerus propter excellentiam commune poetarum nomen efficit apud Graecos suum, sic, cum omnis sententia ἐνϑύμημα dicatur, quia videtur ea, quae ex contrariis conficitur, acutissima, sola proprie nomen commune possedit. Eius generis haec sunt:

Hoc metuere, alterum in metu non ponere!
Eam quam nihil accusas damnas, bene quam meritam esse autumas
Male merere? id quod scis prodest nihil; id quod nescis obest?

Hoc disserendi genus attingit omnino vestras quo- 14
que in respondendo disputationes, sed philosophorum 56
magis, quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententiis communis conclusio, quae a dialecticis tertius modus a rhetoribus ἐνϑύμημα dicitur. Reliqui

dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus constant: Aut hoc aut illud; hoc autem; non igitur illud. Itemque: Aut hoc aut illud; non autem hoc; illud igitur. Quae conclusiones idcirco ratae sunt, quod in disiunctione plus uno verum esse non potest.
57 Atque ex iis conclusionibus, quas supra scripsi, prior quartus posterior quintus a dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, sic: Non et hoc et illud; hoc autem; non igitur illud. Hic modus est sextus. Septimus autem: Non et hoc et illud; non autem hoc; illud igitur. Ex iis modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est tota fere διαλεκτική. Sed ne hae quidem, quas exposui, ad hanc institutionem necessariae.

58 Proximus est locus rerum efficientium, quae causae appellantur; deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo ante posui equidem ex iure civili; sed haec patent
15 latius. Causarum [enim] genera duo sunt; unum, quod vi sua id, quod sub eam vim subiectum est, certe efficit, ut: Ignis accendit; alterum, quod naturam efficiendi non habet, sed sine quo effici non possit, ut si quis aes statuae causam velit dicere, quod sine eo non
59 possit effici. Huius generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quodam modo, ut locus tempus materia ferramenta et cetera generis eiusdem; alia autem praecursionem quandam adhibent ad efficiendum et quaedam adferunt per se adiuvantia, etsi non necessaria, ut: Amori congressio causam attulerat, amor flagitio. Ex hoc genere causarum ex aeternitate pendentium fatum a Stoicis nectitur. Atque ut earum causarum, sine quibus effici non potest, genera divisi, sic etiam efficientium dividi possunt. Sunt enim aliae causae, quae plane efficiant nulla re adiuvante, aliae, quae adiuvari velint, ut: Sapientia efficit sapientes sola per se; beatos efficiat
60 necne sola per sese quaestio est. Quare cum in dispu-

tationem inciderit causa efficiens aliquid necessario,
sine dubitatione licebit, quod efficitur ab ea causa
concludere. Cum autem erit talis causa, ut in ea non 16
sit efficiendi necessitas, necessaria conclusio non se-
quitur. Atque illud quidem genus causarum, quod
habet vim efficiendi necessariam, errorem adferre non
fere solet; hoc autem, sine quo non efficitur, saepe
conturbat. Non enim, si sine parentibus filii esse
non possunt, propterea in parentibus causa fuit gignendi
necessaria. Hoc igitur, sine quo non fit, ab eo, in 61
quo certe fit, diligenter est separandum. Illud enim
est tamquam

Utinam ne in nemore Pelio —

Nisi enim accedissent abiegnae ad terram trabes, Argo
illa facta non esset, nec tamen fuit in his trabibus effi-
ciendi vis necessaria. At cum in Aiacis navim crispi-
sulcans igneum fulmen iniectum est, inflammatur
navis necessario. Atque etiam est causarum dissimili- 62
tudo, quod aliae sunt, ut sine ulla appetitione animi,
sine voluntate, sine opinione suum quasi opus efficiant,
vel ut omne intereat, quod ortum sit; aliae autem aut
voluntate efficiunt aut perturbatione animi aut habitu
aut natura aut arte aut casu: voluntate, ut tu, cum
hunc libellum legis; perturbatione, ut si quis eventum
horum temporum timeat; habitu, ut qui facile et cito
irascitur; natura, ut vitium in dies crescat; arte, ut
bene pingat; casu, ut prospere naviget. Nihil horum
sine causa, nec quicquam omnino; sed huius modi
causae non necessariae. Omnium autem causarum in 63
aliis inest constantia, in aliis non inest. In natura et
[in] arte constantia est, in ceteris nulla. Sed tamen 17
earum causarum, quae non sunt constantes, aliae sunt
perspicuae, aliae latent. Perspicuae sunt, quae appe-
titionem animi iudiciumque tangunt; latent, quae sub-
iectae sunt fortunae. Cum enim nihil sine causa fiat,
hoc ipsum est fortunae † eventus obscura causa et

latenter efficitur. Etiam ea quae fiunt partim sunt ignorata partim voluntaria; ignorata, quae necessitate
64 effecta sunt; voluntaria, quae consilio. [Quae autem fortuna, vel ignorata vel voluntaria.] Nam iacere telum voluntatis est, ferire quem nolueris fortunae. Ex quo ARIES SUBICITUR ille in vestris actionibus: SI TELUM MANU FUGIT MAGIS QUAM IECIT. Cadunt etiam in ignorationem atque inprudentiam perturbationes animi; quae quamquam sunt voluntariae — obiurgatione enim et admonitione deiciuntur — tamen habent tantos motus, ut ea, quae voluntaria sunt, aut necessaria
65 interdum aut certe ignorata videantur. Toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis vel oratorum vel philosophorum magna argumentorum suppetit copia; in vestris autem si non uberior, at fortasse subtilior. Privata enim iudicia maximarum quidem rerum in iuris consultorum mihi videntur esse prudentia. Nam et adsunt multum et adhibentur in consilia et patronis diligentibus ad eorum
66 prudentiam confugientibus hastas ministrant. In omnibus igitur his iudiciis, in quibus EX FIDE BONA est additum, ubi [vero] etiam UT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET in primisque in arbitrio rei uxoriae, in quo est QUOD EIUS MELIUS AEQUIUS, parati esse debent. Illi dolum malum, illi fidem bonam, illi aequum bonum, illi quid socium socio, quid eum, qui negotia aliena curasset, ei, cuius ea negotia fuissent, quid eum, qui mandasset, eumve, cui mandatum esset, alterum alteri praestare oporteret, quid virum uxori, quid uxorem viro tradiderunt. Licebit igitur diligenter argumentorum cognitis locis non modo oratoribus et philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consul-
18 tationibus suis disputare. Coniunctus huic causarum
67 loco ille locus est, qui efficitur ex causis. Ut enim causa quid sit effectum indicat, sic quod effectum est quae fuerit causa demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus et poetis, saepe etiam philosophis, sed

his, qui ornate et copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denuntiant quid ex quaque re sit futurum. Causarum enim cognitio cognitionem eventorum facit.

Reliquus est comparationis locus, cuius genus et 68
exemplum supra positum est ut ceterorum; nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea, quae aut maiora aut minora aut paria dicuntur; in quibus spectantur haec: numerus species vis, quaedam etiam
ad res aliquas adfectio. Numero sic comparabuntur, 69
plura bona ut paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona brevioribus, longe et late pervagata angustis, ex quibus plura bona propagentur quaeque plures imitentur et faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur quae propter se expetenda sunt iis, quae propter aliud, et ut innata atque insita adsumptis atque adventiciis, integra contaminatis, iucunda minus iucundis, honesta ipsis etiam utilibus, proclivia laboriosis, necessaria non necessariis, sua alienis, rara vulgaribus, desiderabilia iis, quibus facile carere possis, perfecta inchoatis, tota partibus, ratione utentia rationis expertibus, voluntaria necessariis, animata inanimis, naturalia non naturalibus,
artificiosa non artificiosis. Vis autem in comparatione 70
sic cernitur: efficiens causa gravior quam non efficiens; quae se ipsis contenta sunt meliora quam quae egent aliis; quae in nostra quam quae in aliorum potestate sunt; stabilia incertis; quae eripi non possunt iis, quae possunt. Adfectio autem ad res aliquas est huius modi: principum commoda maiora quam reliquorum; itemque quae iucundiora, quae pluribus probata, quae ab optumo quoque laudata. Atque ut haec in comparatione meliora, sic deteriora quae iis sunt contraria.
Parium autem comparatio nec elationem habet nec 71
summissionem; est enim aequalis. Multa autem sunt, quae aequalitate ipsa comparantur; quae ita fere concluduntur: Si consilio iuvare cives et auxilio aequa in

laude ponendum est, pari gloria debent esse ii qui consulunt et ii qui defendunt; et quod primum, est; quod sequitur igitur. Perfecta est omnis argumentorum inveniendorum praeceptio, ut, cum profectus sis a definitione, a partitione, a notatione, a coniugatis, a genere, a formis, a similitudine, a differentia, a contrariis, ab adiunctis, a consequentibus, ab antecedentibus, a repugnantibus, a causis, ab effectis, a comparatione maiorum minorum parium, nulla praeterea sedes argumenti quaerenda sit.

19 Sed quoniam ita a principio divisimus, ut alios 72 locos diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, haerere, de quibus satis est dictum, alios adsumi extrinsecus, de iis pauca dicamus, etsi ea nihil omnino ad vestras disputationes pertinent; sed tamen totam rem efficiamus, quandoquidem coepimus. Neque enim tu is es, quem nihil nisi ius civile delectet, et quoniam haec ita ad te scribuntur, ut etiam in aliorum manus sint ventura, detur opera, ut quam plurimum his, quos 73 recta studia delectant, prodesse possimus. Haec ergo argumentatio, quae dicitur artis expers, in testimonio posita est. Testimonium autem nunc dicimus omne, quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendam fidem. Persona autem non qualiscumque est testimonii pondus habet; ad fidem enim faciendam auctoritas quaeritur; sed auctoritatem aut natura aut tempus adfert. Naturae auctoritas in virtute est maxima; in tempore autem multa sunt, quae adferant auctoritatem: ingenium opes aetas [fortuna] ars usus necessitas, concursio etiam non numquam rerum fortuitarum. Nam et ingeniosos et opulentos et aetatis spatio probatos dignos quibus credatur putant; non recte fortasse, sed vulgi opinio mutari vix potest ad eamque omnia dirigunt et qui iudicant et qui existimant. Qui enim rebus his, quas dixi, excellunt, ipsa virtute videntur excellere.

74 Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeravi, quamquam in his nulla species virtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quaedam ad-

hibetur — magna est enim vis ad persuadendum
scientiae — aut usus; plerumque enim creditur iis,
qui experti sunt. Facit etiam necessitas fidem, quae 20
tum a corporibus tum ab* animis nascitur. Nam et
verberibus tormentis igni fatigati quae dicunt, ea
videtur veritas ipsa dicere et quae perturbationibus
animi, dolore cupiditate iracundia metu, quia neces-
sitatis vim habent, adferunt auctoritatem et fidem.
Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus verum non 75
numquam invenitur, pueritia somnus inprudentia vino-
lentia insania. Nam et parvi saepe indicaverunt ali-
quid, quo id pertineret ignari, et per somnum vinum
insaniam multa saepe patefacta sunt. Multi etiam in
res odiosas inprudenter inciderunt, ut Staieno nuper
accidit, qui ea locutus est bonis viris subauscultantibus
pariete interposito, quibus patefactis in iudiciumque
prolatis ille rei capitalis iure damnatus est. [Huic
simile quiddam de Lacedaemonio Pausania accepimus.]
Concursio autem fortuitorum talis est, ut si inter- 76
ventum est casu, quom aut ageretur aliquid, quod
proferundum non esset, aut diceretur. In hoc genere
etiam illast in Palameden coniecta suspicionum pro-
ditionis multitudo; quod genus refutare interdum ve-
ritas vix potest. Huius etiam est generis fama vulgi,
quoddam multitudinis testimonium. Quae autem virtute
fidem faciunt, ea bipertita sunt; ex quibus alterum
natura valet alterum industria. Deorum enim virtus
natura excellit, hominum autem industria. Divina 77
haec fere sunt testimonia: primum orationis — ora-
cula enim ex eo ipso appellata sunt, quod inest [in]
his deorum oratio —; deinde rerum, in quibus insunt
quasi quaedam opera divina: primum ipse mundus
eiusque omnis ordo et ornatus; deinceps aerii volatus
avium atque cantus; deinde eiusdem aeris sonitus et
ardores multarumque rerum in terra portenta atque
etiam per exta inventa praesensio; a dormientibus
quoque multa significata visis. Quibus ex locis sumi

interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum.
78 In homine virtutis opinio valet plurimum. Opiniost
autem non modo eos virtutem habere qui habeant,
sed eos etiam qui habere videantur. Itaque quos ingenio,
quos studio, quos doctrina praeditos vident
quorumque vitam constantem et probatam, ut Catonis
Laelii Scipionis aliorumque plurium, rentur eos esse,
qualis se ipsi velint; nec solum eos censent esse talis,
qui in honoribus populi reque publica versantur, sed
et oratores et philosophos et poetas et historicos, ex
quorum et dictis et scriptis saepe auctoritas petitur
ad faciendam fidem.

21
79 Expositis omnibus argumentandi locis illud primum
intellegendumst nec ullam esse disputationem,
in qua non aliquis locus incurrat, nec fere omnis locos
incidere in omnem quaestionem et quibusdam quaestionibus
alios quibusdam alios esse aptiores locos.
Quaestionum duo genera: alterum infinitum definitum
alterum. Definitum est, quod ὑπόθεσιν Graeci, nos
causam; infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos pro-
80 positum possumus nominare. Causa certis personis
locis temporibus actionibus negotiis cernitur aut in
omnibus aut in plerisque eorum, propositum autem
aut in aliquo eorum aut in pluribus nec tamen in
maxumis. Itaque propositum pars est causae. Sed
omnis quaestio earum aliqua de re est, quibus causae
continentur, aut una aut pluribus aut non numquam
81 omnibus. Quaestionum autem 'quacumque de re' sunt
82 duo genera: unum cognitionis alterum actionis. Cognitionis
sunt eae, quarum est finis scientia, ut si quaeratur
a naturane ius profectum sit an ab aliqua quasi
condicione hominum et pactione. Actionis autem huius
modi exempla sunt: Sitne sapientis ad rem publicam
accedere. Cognitionis quaestiones tripertitae sunt; aut
sitne aut quid sit aut quale sit quaeritur. Horum
primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris
et iniuriae distinctione explicatur. Coniecturae ratio

in quattuor partes distributast, quarum unast, cum
quaeritur sitne aliquid; altera unde ortum sit; tertia
quae id causa effecerit; quarta in qua de commuta-
tione rei quaeritur. Sitne sic: ecquidnam sit honestum,
ecquid aequum re vera; an haec tantum in opinione
[sint]. Unde autem sit ortum: ut cum quaeritur, na-
tura an doctrina possit effici virtus. Causa autem
efficiens sic quaeritur, quibus rebus eloquentia effi-
ciatur. De commutatione sic: possitne eloquentia com-
mutatione aliqua converti in infantiam. Cum autem 22
quid sit quaeritur, notio explicanda est et proprietas 83
et divisio et partitio. Haec enim sunt definitioni attri-
buta; additur etiam descriptio, quam χαρακτῆρα Graeci
vocant. Notio sic quaeritur: sitne id aequum, quod
ei, qui plus potest, utilest. Proprietas sic: in homi-
nemne solum cadat an etiam in beluas aegritudo.
Divisio et eodem pacto partitio [sic]: triane genera
bonorum sint. Descriptio, qualis sit avarus, qualis
adsentator ceteraque eiusdem generis, in quibus et na-
tura et vita describitur. Cum autem quaeritur quale 84
quid sit, aut simpliciter quaeritur aut comparate; sim-
pliciter: Expetendane sit gloria; comparate: Praepo-
nendane sit divitiis gloria. Simplicium tria genera
sunt: de expetendo fugiendoque, de aequo et iniquo,
de honesto et turpi. Comparationum autem duo: unum
de eodem et alio, alterum de maiore et minore. De
expetendo et fugiendo huius modi: Si expetendae divi-
tiae, si fugienda paupertas. De aequo et iniquo:
Aequumne sit ulcisci a quocumque iniuriam acceperis.
De honesto et turpi: Honestumne sit pro patria mori?
Ex altero autem genere, quod erat bipertitum, unum 85
est de eodem et alio: Quid intersit inter amicum et
adsentatorem, regem et tyrannum; alterum de maiore
et minore, ut si quaeratur eloquentiane pluris sit an
iuris civilis scientia. De cognitionis quaestionibus
hactenus. Actionis reliquae sunt, quarum duo genera: 86
unum ad officium, alterum ad motum animi vel gignen-

dum vel sedandum planeve tollendum. Ad officium
sic, ut cum quaeritur suscipiendine sint liberi. Ad
movendos animos cohortationes ad defendendam rem
publicam, ad laudem, ad gloriam; quo ex genere sunt
querelae incitationes miserationesque flebiles; rursus-
que oratio tum iracundiam restinguens, tum metum
eripiens, tum exultantem laetitiam comprimens, tum
aegritudinem abstergens. Haec cum in propositi quae-
stionibus genera sint, eadem in causas transferuntur.

23 Loci autem qui ad quasque quaestiones accom-
87 modati sint deinceps est videndum. Omnes illi quidem
ad plerasque, sed alii ad alias, ut dixi, aptiores. Ad
coniecturam igitur maxime apta, quae ex causis, quae
ex effectis, quae ex coniunctis sumi possunt. Ad de-
finitionem autem pertinet ratio et scientia definiendi.
Atque huic generi finitimum est illud, quod appellari
de eodem et de altero diximus, quod genus forma
quaedam definitionis est; si enim quaeratur idemne
sit pertinacia et perseverantia, definitionibus iudican-
88 dum est. Loci autem convenient in eius generis quae-
stionem consequentis antecedentis repugnantis; adiuncti
etiam eis, qui sumuntur ex causis et effectis. Nam
si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur;
aut si huic rei illa antecedit, huic non antecedit; aut
si huic rei repugnat, illi non repugnat; aut si huius
rei haec, illius alia causa est; aut si ex alio hoc, ex
alio illud effectum est: ex quovis horum id, de quo
89 quaeritur, idemne an aliud sit inveniri potest. Ad
tertium genus quaestionis, in quo quale sit quaeritur,
in comparationem ea cadunt, quae paulo ante in com-
parationis loco enumerata sunt. In illud autem genus,
in quo de expetendo fugiendoque quaeritur, adhibentur
ea, quae sunt aut animi aut corporis aut externa vel
commoda vel incommoda. Itemque cum de honesto
turpique quaeritur, ad animi bona aut mala omnis
90 oratio dirigenda est. Cum autem de aequo et iniquo
disseritur, aequitatis loci conligentur. Hi cernuntur

bipertito, et natura et instituto. Natura partes habet
duas, tributionem sui cuique et ulciscendi ius. Insti-
tutio autem aequitatis tripertitast; una pars legitima
est, altera conveniens, tertia moris vetustate firmata.
[Atque etiam aequitas tripertita dicitur esse; una ad
superos deos, altera ad manes, tertia ad homines per-
tinere. Prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia
aut aequitas nominatur.] De proposito satis multa, 24
deinceps de causa pauciora dicenda sunt. Pleraque
enim sunt ei cum proposito communia.

Tria sunt [igitur] genera causarum: iudicii de- 91
liberationis laudationis. Quarum fines ipsi declarant
quibus utendum locis sit. Nam iudicii finis est ius,
ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expo-
sitae, cum aequitatis. Deliberandi finis utilitas, cuius
eae partes, quae modo expositae[, rerum expetendarum].
Laudationis finis honestas, de qua item est ante dictum.
Sed definitae quaestiones a suis quoque locis quasi pro- 92
priis instituuntur, † quae in accusationem defensionem-
que partitae; in quibus existunt haec genera, ut accu-
sator personam arguat facti, defensor aliquid opponat
de tribus: aut non esse factum aut, si sit factum, aliud
eius facti nomen esse aut iure esse factum. Itaque
aut infitialis aut coniecturalis prima appelletur, defini-
tiva altera, tertia, quamvis molestum nomen hoc sit,
iuridicialis vocetur. Harum causarum propria argu- 25
menta ex iis sumpta locis, quos exposuimus, in prae-
ceptis oratoriis explicata sunt. Refutatio autem accu- 93
sationis, in qua est depulsio criminis, quoniam Graece
στάσις dicitur, appelletur Latine status; in quo primum
insistit quasi ad repugnandum congressa defensio.
Atque in deliberationibus etiam et laudationibus idem
existunt status. Nam et negantur saepe ea futura,
quae ab aliquo in sententia dicta sunt fore, sed aut
omnino fieri non possint aut sine summa difficultate
non possint; in qua argumentatione status coniecturalis
existit; aut cum aliquid de utilitate honestate aequitate 94

disseritur deque eis rebus, quae his sunt contrariae,
incurrunt status aut iuris aut nominis; quod idem
contingit in laudationibus. Nam aut negari potest
id factum esse, quod laudetur, aut non eo nomine
adficiendum, quo laudator adfecerit, aut omnino non
esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit.
Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter
95 Caesar contra Catonem meum. Sed quae ex statu
contentio efficitur, eam Graeci *κρινόμενον* [vocant],
mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, QUA DE
RE AGITUR vocare. Quibus autem hoc qua de re agitur
continetur, ea continentia vocentur, quasi firmamenta
defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. Sed
quoniam lege firmius in controversiis disceptandis esse
nihil debet, dandast opera, ut legem adiutricem et
testem adhibeamus. In qua re alii quasi status ex-
istunt novi, sed appellentur legitumae disceptationes.
96 Tum enim defendetur non id legem dicere, quod ad-
versarius velit, sed aliud. Id autem contingit, cum
scriptum ambiguumst, ut duae sententiae differentes
accipi possint. Tum opponitur scripto voluntas scrip-
toris, ut quaeratur verbane plus an sententia valere
debeant. Tum legi lex contraria adfertur. Ista sunt
tria genera, quae controversiam in omni scripto facere
possint: ambiguum, discrepantia scripti et voluntatis,
26 scripta contraria. Iam hoc perspicuumst, non magis
in legibus quam in testamentis, in stipulationibus, in
reliquis rebus, quae ex scripto aguntur, posse contro-
versias easdem existere. Horum tractationes in aliis
97 libris explicantur. Nec solum perpetuae actiones, sed
etiam partes orationis isdem locis adiuvantur, partim
propriis partim communibus; ut in principiis[, quibus]
ut benivoli, ut dociles, ut attenti sint qui audiant,
efficiendumst propriis locis; itemque narrationes ut ad
suos fines spectent, id est ut planae sint, ut breves,
ut evidentes, ut credibiles, ut moratae, ut cum digni-
tate. Quae quamquam in tota oratione esse debent,

magis tamen sunt propria narrandi. Quae autem 98
sequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam
efficitur, qui ad persuadendum loci maxume valeant
dictum est in iis, in quibus de omni ratione dicendi.
Peroratio autem et alia quaedam habet et maxume
amplificationem, cuius effectus hic debet esse, ut aut
perturbentur animi aut tranquillentur, et si ita iam
adfecti ante sint, ut aut augeat eorum motus aut sedet
oratio. Huic generi, in quo et misericordia [et ira- 99
cundia] et odium et invidia et ceterae animi adfec-
tiones perturbantur, praecepta suppeditantur aliis [in]
libris, quos poteris mecum legere, quom voles. Ad id
autem, quod te velle senseram, cumulate satis factum
esse debent voluntati tuae. Nam ne praeterirem ali- 100
quid, quod ad argumentum in omni ratione reperien-
dum pertineret, plura, quam a te desiderata erant, sum
complexus fecique quod saepe liberales venditores so-
lent, ut, cum aedes fundumve vendiderint rutis caesis
receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi
causa apte et loco positum esse videatur; sic tibi nos
ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta
quaedam voluimus non debita accedere.